

PARLEMENTAIRE REDEVOERINGEN

PARLEMENTAIRE
REDEVOERINGEN

DOOR

Dr. A. KUYPER

DEEL IV

MINISTERIEELE REDEVOERINGEN

III.

AMSTERDAM
VAN HOLKEMA & WARENDORF

TWEEDE KAMER.

ZITTING 1904—1905.

Gewijzigd ontwerp-Adres van Antwoord op de Troonrede: Toestand van land- en tuinbouw — Binnenschipperij — Kamerontbinding — De quaestie der Gajoe- en Alaslanden — Schieten op vrouwen en kinderen.

VERGADERING VAN 28 SEPTEMBER 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Er lag misschien eenige juistheid in de opmerking, gisteren door den geachten afgevaardigde, den heer Van Vlijmen, gemaakt, dat het gesprokene door den geachten afgevaardigde, den heer Hugenholtz, bij de behandeling van het antwoord, te geven op de Troonrede, een eenigszins vreemden indruk maakte. Het raakt althans niet de Troonrede en ook niet het algemeen Regeeringsbeleid, en daar op mij de taak rust om te antwoorden uitsluitend op hetgeen het algemeen Regeeringsbeleid betreft, zoo zal ik daarover niets kunnen zeggen. Intusschen heeft mijn geachte ambtgenoot van Marine zich bereid verklaard, zoo straks dien spreker te dienen van repliek.

Ter zake van de Troonrede is door den geachten afgevaardigde, Mr. Smeenge, die mij kennis heeft gegeven, dat hij tot zijn leedwezen hier niet tegenwoordig kan zijn, tweeërlei opmerking gemaakt. Er was in de Troonrede gezegd, dat „in weerwil van de groote droogte, die dezen zomer kenmerkte, de toestand van land- en tuinbouw genoegzame reden tot voldoening geeft." Hij betwijfelde, of die descriptie van den toestand wel juist was. Nu kan de Regeering bij het opmaken van het descriptieve gedeelte der Troonrede moeilijk anders doen dan afgaan op de bij haar inkomende officieele rapporten. Welnu, in die bij de Regeering ontvangen rapporten, gepubliceerd in de *Staatscourant* van 22 Juli 1904, worden gegevens verstrekt, die onder meer aldus luiden.

Ten opzichte van de *wintertarwe* wordt gezegd: „In Zeeland,

Noord-Brabant (W.), Groningen, Friesland, Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht is de stand *goed*; in de Betuwe en de Tielerwaard *vrij goed;* in het land van Maas en Waal en op de Limburgsche kleigronden slechts *matig.*"

Met betrekking tot de *winterrogge* heet het: „Op het zand is de stand *zeer goed* in het Gooi; *goed* in Zuid-Holland; *vrij goed* in Overijsel, Noord-Brabant (O.), Groningen en Limburg, terwijl in Drenthe de stand slechts *matig* is."

Omtrent de *paarden- en duivenboonen* wordt gemeld: „Op de klei is de stand *zeer goed* in Zuid-Holland, Zeeland ,Groningen en Friesland; *goed* in Overijsel, de Betuwe, Utrecht, Noord-Brabant (W.) en Noord-Holland; *vrij goed* in de Lijmers, het Land van Maas en Waal en den Maaskant van Noord-Brabant; en in Limburg *matig.*"

Wat de *aardappelen* betreft wordt gezegd: „Op de klei is de stand *zeer goed* in Zuid-Holland, Overijsel, Utrecht, Zeeland en Friesland; *goed* in de Betuwe, Tielerwaard, Maas en Waal, Noord-Brabant en Noord-Holland; *vrij goed* in Groningen, Limburg, den Maaskant en Noord-Brabant" enz. enz.

En nopens den tuinbouw vinden wij medegedeeld: „De oogst van doperwten is *zeer goed* in Vlijmen en Haarsteeg, de omstreken van Breda, Utrecht en de Over-Betuwe; in Aalsmeer, Roelofarendsveen, Langeraar en de Beemster is hij *goed;* in Bergen op Zoom was hij *matig.*"

Ten aanzien van de *tuinboonen:* „De stand was *uitmuntend* in Schieland; *zeer goed* in Delfland en om Rotterdam; in de Beemster *goed*; in IJselmonde, Over-Betuwe en in Utrecht *vrij goed*; in den Hoekschen Waard slechts *matig.*

Snijboonen en princessenboonen: „In het Westland, Aalsmeer, Roelofarendsveen, Langeraar, de Streek, de Beemster en in Limburg *zeer goed*; in de Over-Betuwe *goed*; in IJselmonde, Utrecht, Breda en Bergen op Zoom *vrij goed*; in Vlijmen, Haarsteeg, Voorne en Putten en Helenaveen *matig*; in Schieland, Delfland, om Rotterdam en in den Hoekschen Waard *vrij slecht.*"

Vroege aardappelen: „In den Hoekschen waard *uitmuntend;* in Rijnland en IJselmonde *zeer goed*; in het Westland en in Limburg *goed*; in den Dordtschen Waard en op Voorne en Putten *vrij goed.*"

Ik zou zoo kunnen voortgaan, maar ik kan met deze opgaven volstaan om te doen uitkomen, dat men zelfs voor een normaal jaar aan die mededeelingen geen stof tot ernstige bezorgdheid zou kunnen ontleenen. Hoeveel te minder, nu wij dit jaar hebben verkeerd in een geheel exceptioneelen toestand, met het oog waarop juist de phrase in

de Troonrede gekozen is. In andere landen, als Oostenrijk, Hongarije en Rumenië, is de tegenslag zoo geweldig geweest, dat men zelfs extra-maatregelen heeft moeten nemen om eenigermate te voorzien in de behoefte aan veevoeder voor de landbouwers, die zich in het bijzonder op de veeteelt toeleggen. Ook elders, in andere landen, heeft men met een grooten tegenslag te worstelen. Bij ons daarentegen heeft in het algemeen wat gevreesd werd zich niet, of hoogstens in geringe mate, gerealiseerd en bovendien wordt wat men tekort komt aan beschot goedgemaakt door betere prijzen, zoodat de uitdrukking „genoegzame reden tot voldoening" naar onze meening een niet onjuist beeld van den stand van zaken geeft.

De geachte afgevaardigde heeft in de tweede plaats gevraagd of de zinsnede omtrent handel en scheepvaart in de Troonrede ook sloeg op de binnenschipperij. Volgens de bedoeling van de Troonrede slaat zij er niet op. In verband met zijn vraag heeft de afgevaardigde opgemerkt, dat die binnenschipperij in een ongunstigen toestand verkeert en tevens er zeer juist op gewezen, dat de hoofdoorzaken van den achteruitgang der binnenschipperij gelegen zijn in het feit, dat groote Rijkswerken niet meer in dezelfde mate als vroeger in uitvoering zijn, in de scherpe concurrentie met spoor en tram, in het afnemend gebruik van turf, enz. Daaruit is duidelijk geworden, wat ook aan de Regeering niet onbekend was, dat wij hier staan voor een chronisch en niet voor een acuut ziekteverschijnsel. Weliswaar zijn er door den geachten afgevaardigde en anderen enkele middelen aan de hand gedaan om de binnenschipperij te releveeren, maar voorshands is bij ons niet de overtuiging gevestigd, dat met dergelijke kleine middelen de chronische kwaal met eenige kans op succes kan worden bestreden, hetgeen niet wegneemt, dat bij de Regeering het zeer ernstig voornemen bestaat, datgene, wat eene zekere verademing in den toestand zou kunnen brengen, niet na te laten. De zaak blijft aan de orde.

Voorts is de ontbinding ter sprake gekomen. Daarover is in de andere Kamer van de zijde der Regeering reeds datgene gezegd, wat in het eerste stadium behoorde gezegd te worden. Door den geachten afgevaardigde, den heer Drucker, is dan ook opgemerkt, dat men in deze Kamer te dezen opzichte den gewonen regel wenschte te volgen en de quaestie aanhangig zou maken bij de Staatsbegrooting. Dit zal de aangewezen gelegenheid zijn om aan het elders gesprokene toe te voegen wat men meent dat noodig is, waarbij men dan het voordeel heeft, dat de behandeling schriftelijk is voorbereid.

De geachte eerste spreker heeft in de ontbinding aanleiding gevonden

om mij eenig antithetisch onderricht te geven in de wijze, waarop het Koningschap in eere moet worden gehouden. Ik ben wel op jaren, Mijnheer de Voorzitter! maar nog niet oud genoeg om niet meer te willen leeren en ik zal steeds dankbaar zijn voor onderricht; maar wanneer ik voor mij zelven behoefte mocht gevoelen om in principes over het Koningschap nader onderricht te worden, betwijfel ik ten zeerste, of ik bij voorkeur hem zou nemen tot raadsman bij mijn studiën.

De geachte afgevaardigde heeft voorts de pers de revue laten passeeren en haar daarvoor ingedeeld in verschillende klassen. Voor elke klasse heeft hij een type aangenomen en opgemerkt, dat het conservatief liberale type zich principieel zou stellen tegenover het gebruik maken van het ontbindingsrecht. Ik heb dit met belangstelling gehoord, maar moet toch opmerken, dat van de weinige politieke ontbindingen, die wij sedert '48 hebben gehad, er minstens 3, men kan misschien zeggen 4, door conservatief liberale staatslieden zijn geprovoceerd, terwijl de meer geavanceerden of vooruitstrevenden slechts eene enkele maal dit recht in practijk hebben gebracht. Het scheen den geachten afgevaardigde welkom, dat wij een antecedent hadden gegeven voor later dieper ingrijpen in het gebruik van het ontbindingsrecht. Maar uit het zooeven opgemerkte blijkt reeds, dat, wanneer de geachte afgevaardigde zitting mocht hebben in den Ministerraad en hij mede had te adviseeren over eene ontbinding, er reeds antecedenten waren. Ik betwijfel bovendien zeer, of, als hij den toeleg had om de ontbinding te adviseeren, hij dit laten zou uit gemis van een antecedent.

Hij heeft intusschen gemeend, dat de Regeering den weg was opgegaan van revolutionaire actie. Uit tweeërlei oogpunt kan dit worden bezien. Vooreerst met het oog op het ontbindingsrecht qua talis. Thorbecke heeft zeer kras — vóór dat hij aan de samenstelling van de nieuwe redactie der Grondwet medehielp — uitgesproken, dat zijns inziens de aanvaarding van het ontbindingsrecht vasten voet geeft aan de volkssouvereiniteit. Daarover echter hebben wij thans niet te handelen; het staat nu eenmaal in de Grondwet. Maar men kan de zaak ook bezien uit een ander oogpunt: dit nl., of de wijze, waarop van het ontbindingsrecht wordt gebruik gemaakt, in sterkere of in zwakkere mate de min goede eigenschappen doet gevoelen. Van anti-revolutionaire zijde is er steeds op aangedrongen, dat aan het uitvoerend gezag zou worden gegeven genoegzame zelfstandigheid, gelijk in andere landen, meer dan ten onzent, bestaat. Met name is er op gewezen, dat het verwerpen van begrootingen, om redenen daarbuiten gelegen, uit den aard der zaak het uitvoerend gezag aan de willekeur der Staten-Gene-

raal overlevert. Maar over het principe spreek ik niet. Het ontbindingsrecht bestaat en het komt aan op de toepassing. Steeds zal diegene, die het in zijn belang acht, af te keuren, dat door eene Regeering tot ontbinding is geadviseerd, geneigd zijn, de redenen, die tot de ontbinding aanleiding hebben gegeven, te deprecieeren. Dit is eene quaestie van appreciatie, waarop ik niet zal ingaan. Bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting kan dit verder ter toetse worden gebracht. Over het rapport van 16 Juli, door de gezamenlijke Ministers aan de Koningin ingediend, maakte de geachte afgevaardigde nog de opmerking, dat daarin gesproken werd van een conflict tusschen de Eerste Kamer en het regeeringsbeleid van het Kabinet. Hij meende, dat daar niet moest gesproken zijn van een conflict tusschen Eerste Kamer en Kabinet, maar van een conflict tusschen Kamer en Kroon. Dit berust op een misverstand. Wanneer de Ministers rapport uitbrengen aan de Kroon, dan kunnen ze daarin natuurlijk niet anders spreken dan van het regeeringsbeleid van het Kabinet. Maar ten onrechte stelde de geachte spreker het voor, alsof het Kabinet hier werd losgemaakt van de Kroon. Er bestaat geen Kabinet dan samengesteld uit ambtenaren of dienaren van de Kroon. De geachte afgevaardigde meende, dat het Kabinet ook aan de Koningin in overweging had moeten geven, nog andere raadslieden te raadplegen, wat echter eene constitutioneele ketterij is. Dat het hoofd van den Staat ten allen tijde kan raadplegen wien het goeddunkt, spreekt vanzelf. Daarover loopt de quaestie niet. Wanneer Ministers demissionair zijn, d. w. z. wanneer op een oogenblik een vraagteeken achter den ministerieelen levensduur wordt gezet, dan moeten andere, ook min of meer aangewezen, raadslieden optreden. Het is altijd gewoonte geweest, dat dan in de eerste plaats de presidenten der beide Kamers in consult werden geroepen. Zoolang echter de Ministers niet demissionair zijn, blijven zij de natuurlijke, de aangewezen, raadslieden der Kroon en elk advies hunnerzijds aan de Kroon om andere raadslieden te raadplegen, zou zijn een *testimonium paupertatis*, een afschuiven van eigen verantwoordelijkheid op anderen.

De geachte spreker heeft ten slotte nog opgemerkt, dat de sociaaldemocratie voor haar groei en bloei nooit beteren steun heeft bezeten dan in dit Kabinet. Ook dit vernam ik met belangstelling. Slechts merk ik op, — en dat contrasteert daarmede eenigszins —, dat bij de verkiezingen, welke dit jaar plaats hebben gehad, die sociaal-democratische partij juist alle krachten heeft ingespannen, gelijk zij ongetwijfeld eveneens in 1905 zal doen, om dien steun voor haar groei en bloei weg te slaan.

Ik kom thans tot de quaestie der Gajoelanden. Deze quaestie moet ik eenigszins breeder bespreken, omdat, nu zij eenmaal op dit oogenblik — en ik ben daarvoor dankbaar — in de Kamer aan de orde is gebracht, de eer, zoowel van onze koloniale politiek als van onzen naam in het buitenland, eischt, dat daarover al het licht worde verspreid, dat de Regeering thans kan verspreiden. De heer Pijnacker Hordijk merkte op, dat het beter ware, deze quaestie te behandelen bij de Indische begrooting. Ik kom daarop straks terug, maar hij zal mij toestemmen, dat, waar deze zaak in het buitenland nog al sensatie heeft gemaakt, het gewenscht is, zoo spoedig mogelijk van de zijde der Regeering de noodige verklaringen te geven, ook al mogen ze nog niet in elk opzicht volledig zijn.

Het staat met deze quaestie zoo, dat men hier, evenals bij elke serieuse koloniale quaestie, kan teruggaan tot het eerste principe en kan gaan spreken over het algemeen koloniaal systeem, om, wanneer men daarover gedebatteerd heeft, daaruit zijn conclusiën te trekken ter beoordeeling van het *in casu* gebeurde. Het komt mij echter voor, dat een daarop teruggaan ons op den verkeerden weg zou leiden en de aandacht zou afleiden. Wel heeft de heer Van Kol aanleiding daartoe gegeven door aan het slot zijner rede te zeggen, dat hieruit opnieuw bleek, hoe droevig en treurig ons koloniaal stelsel is, maar ik meen te mogen zeggen, dat juist in den laatsten tijd het Nederlandsch koloniaal stelsel meer en meer waardeerend en tevens billijker beoordeeld wordt. Het is vooral in de Anglo-Saksische wereld, dat wij voortdurend te dezen opzichte hebben blootgestaan aan min gunstige beoordeeling, wat licht te begrijpen is, als men bedenkt, dat de Engelschen zich zelf beschouwen als de uitverkoren kolonisateurs en dientengevolge elk systeem, dat afwijkt van het hunne, min of meer gunstig beoordeelen. Daar nu het Engelsche volk in het algemeen geen Hollandsch kent en geen nota neemt van hetgeen hier wordt geschreven en ook niet van onze bladen, heeft metterdaad in Engeland die ongunstige opinie meer en meer wortel geschoten. Met het oog daarop is het uitermate verblijdend, dat juist in de laatste dagen verschenen is een werk van Clyve Day, uitgegeven bij Macmillan: *The Dutch colonial system on Java*, een werk, dat daarom zoo merkwaardig is, dat de heer Day niet treedt in algemeene beschouwingen, maar een gedocumenteerd werk levert. Hij heeft alle officieele rapporten en stukken geraadpleegd en heeft met eene wetenschappelijke correctheid en met een ernst, die ook door zijn tegenstanders geprezen worden, uit al die stukken gegevens verzameld en op die wijze een overzicht gegeven van ons koloniaal

bedrijf, vooral op Java, waarvan men kan zeggen, dat er, wat de feiten betreft, niets tegen in te brengen is. Deze studie heeft hem geleid tot een oordeel, dat, wel verre van de Anglo-Saksische bedenkingen tegen ons systeem te steunen, veeleer er toe strekt, van ons koloniaal systeem veel goeds te zeggen. En wat ook opmerkelijk is, is, dat ook in de *Times*, gelijk de geachte afgevaardigde weet, juist in den laatsten tijd ons koloniaal systeem meer ter sprake is gekomen, en wel in een zin, die zeer afwijkt van de opinies, vroeger in Engeland meermalen geventileerd. Ik laat dit algemeen koloniaal systeem dus rusten.

Men zou als uitgangspunt voor deze discussie ook kunnen nemen een gebied van engeren omvang, nl. onze Atjeh-politiek. Maar ook over de vraag, of onze Atjeh-politiek in 1873 goed begonnen en daarna juist voortgezet is, wensch ik mij op dit oogenblik niet uit te laten. Ook hij, die van oordeel is, dat ons optreden in 1873 metterdaad aan ernstige bedenkingen onderhevig is, kan het er toch geheel mee eens zijn, dat na hetgeen gebeurd en gedaan is en bij den toestand, waarin men was geraakt, terugtreden uit Atjeh volstrekt onmogelijk was. Ik laat echter ook deze quaestie rusten en ga uit van het standpunt, dat wij op dit oogenblik terecht onze oppermacht in Atjeh hebben gevestigd en die handhaven. Het vraagstuk in geding komt dan hierop neer, of juist was de voorstelling van den geachten afgevaardigde, dat de streek, die door de Gajoes en de Alassanen wordt bewoond, metterdaad is een vrij gebied en niet uitmaakt een deel van Atjeh. Er is door hem gezegd, dat hij wel erkende, dat, volgens de gegevens, aan het licht gebracht door Dr. Snouck Hurgronje, in lang verleden tijden — ik meen, dat hij zeide: voor drie eeuwen, — daar zekere connecties met een sultan hadden bestaan, maar, zoo zeide hij, dat kan nooit van eenige beteekenis zijn voor het tegenwoordige. Reeds dit wil ik niet zoo ten volle toegeven, maar ik heb mij mijnerzijds niet te beroepen op dit door hem aan de hand gedane gegeven. Nog in de jongste tijden is de pretendent-sultan van Atjeh door bewoners der Gajoelanden als hun souverein erkend. Toen de pretendent-sultan in Kemala verblijf hield, en uit Atjeh alle ons nog vijandige hoofden derwaarts trokken om hem te begroeten en hem hulde te brengen, zijn ook uit de Gajoe- en Alaslanden vele hoofden naar Kemala gekomen om dien pretendent-sultan als zoodanig hun opwachting te maken.

In de tweede plaats is de omstandigheid, of een volk of eene streek *hassil* betaalt, beslissend voor de vraag, of men de souvereiniteit van hem, aan wien men die hassil betaalt, erkent. En nu is niet alleen door de Gajoes aan den pretendent-sultan de hassil betaald, — men

zou dan nog kunnen zeggen, dat zij die bij wijze van geschenk toegezonden hebben aan een hun bevrienden vorst, wat echter met het karakter van de hassil in strijd zou zijn, daar die met de prang sabil niets te maken heeft, maar eene belasting is, die aan den souverein betaald wordt —, maar de sultan zond zijn collecteurs om die hassil te innen. Iemand, die met de Oostersche toestanden bekend is, weet, dat door dit feit wordt uitgemaakt, dat wel degelijk tusschen deze Gajoelanden en den sultan eene relatie van onderdaan en souverein bestond. Ik kan er verder niet genoeg den nadruk op leggen, dat, wanneer men, gelijk de geachte afgevaardigde gedurig doet, den hier in Europa geldenden maatstaf, zonder nadere correctie, poogt aan te leggen aan den toestand dààr, men noodzakelijkerwijze komt tot geheel verwarde rechtsbegrippen. En wanneer men dan ook op dit oogenblik de Gajoes zelf ondervraagt, — gelijk dat zoo dikwijls is gedaan, wanneer zich de gelegenheid daartoe aanbood —, dan ontkent niemand hunner ooit in het minst, dat de sultan hun souverein was. Waar wij nu — ik vindiceer dat niet nader, maar constateer het feit alleen — de oppermacht in Atjeh hebben overgenomen, spreekt het vanzelf, dat volgens Oostersche rechtsbegrippen van dat oogenblik af ook de souvereiniteit over die Gajoe- en Alaslanden op ons is overgegaan. Hebben wij nu, Mijnheer de Voorzitter, omdat dit zoo was, in imperialistischen hartstocht ons onmiddellijk opgemaakt, om nu ook naar die streken onze troepen te zenden, om met geweld die menschen te onderwerpen? Is dat onze houding geweest? Wanneer een vreemdeling den geachten afgevaardigde had hooren spreken, zou hij geen oogenblik een anderen indruk hebben kunnen ontvangen. Daarom wensch ik over die fantasie de feiten te stellen.

In de eerste plaats is er van de zijde der Regeering van eenige bemoeiïng met die landen tot op het jaar 1898 geen sprake geweest en eerst van dien tijd af zijn wij op allerlei wijze met die Gajoes in aanraking gekomen. Maar hoe? Doordat wij begonnen zijn met hen aan te vallen? Neen, Mijnheer de Voorzitter! Zij zijn begonnen ons aan te vallen, zij hebben van hun zijne de vijandelijkheden — als men ze zoo noemen wil — begonnen. Daarmede vervalt alles wat de geachte afgevaardigde deduceerde uit de tegenovergestelde voorstelling. Waaraan was het toe te schrijven, dat men in 1898 in een anderen toestand geraakte dan voorheen? Eenvoudig hierdoor, dat de ons vijandige groepen, welke nog op het gebied van Atjeh optraden, zoolang zij nog in de vlakten een behoorlijk refuge konden vinden, geen aanleiding hadden, terug te trekken in de berglanden. Maar hoe meer onze

vestiging vorderingen maakte, hoe meer ons gezag in de vlakten rondom de berglanden aan de Oost-, West- en Noordkust werd uitgebreid, hoe meer ook het voor hen moeilijk werd om, waar zij zich wilden terugtrekken, eene schuilplaats te vinden. En toen lag het voor de hand, dat zij zich, na ook uit de eigen berglanden teruggedreven te zijn, in de aangrenzende berglanden terugtrokken, maar dan ook van daaruit, als zij hun kans schoon zagen, weder terugkeerden. Het is in 1898 geweest, dat die keer een begin nam en dat de Gajoes onder aanvoering van Teungkoe di Gajo en Teungkoe Tapa bij twee gelegenheden in de Pedirsche en in de Pasé-vlakte zijn gekomen, daarmede de grens, die de Gajoe-landen afscheiden van het overige gebied van Atjeh, overschrijdende, en op terrein, waar wij heer en meester waren, zijn komen aanvallen. Zelfs waren zij bij de verdediging van twee bentings, die zeer versterkt waren, de hoofdverdedigers. Het eerste vloeien van Gajoebloed is dus niet het gevolg geweest van ons binnengaan in de Gajoelanden, maar van het uitkomen van de Gajoes uit de Gajoe-landen op het overige terrein van Atjeh.

Wat heeft, toen die toestand intrad en natuurlijk voor ons onduldbaar werd, de Regeering gedaan? Heeft zij toen wederom in imperialistische passie gezegd: nu hebben wij eene aanleiding om er met geweld tegen integaan? Neen, ook toen is men van onze zijde zoo geduldig en kalm mogelijk te werk gegaan en heeft men niets anders gedaan dan boodschappers gezonden naar die landen om de hoofden te waarschuwen en te zeggen: weet wel wat gij doet, want wij kunnen niet dulden, dat voortdurend gewapende benden uit de bergen afdalen en ons terrein onveilig maken. Heeft dat iets geholpen? Neen. Dat kon ook niet helpen, zoolang de uit de overige streken terugtrekkende Atjehers voortdurend de geesten onrustig hielden. De waarschuwing had geen gevolg; integendeel, ook op de westkust, in Tapa Toean, daalde eene bende af om onze troepen aan te vallen.

Toen het zoover ging, moest wel iets meer worden gedaan. Heeft men toen onmiddellijk tot tuchtiging eene colonne gezonden? Neen, ook toen nog niet. Men heeft gezegd: laten wij eene kleine verkenning doen om te zien hoe de toestand is, vooral in de streek om de Laut Tawar, waar de benden zich gewoonlijk terugtrekken. De toenmalige majoor Van Daalen is met eene kleine colonne daarheen gezonden, heeft ontmoetingen met de menschen gehad en heeft bij de Gajoe-hoofden als zoodanig volstrekt niet de vijandelijke stemming gevonden, welke men meende, dat aanwezig was. De colonne is dus

eenvoudig het land ingetrokken om op te nemen hoe de toestand bij de Laut Tawar was en is daarop, zonder noemenswaardige vijandelijkheden ondervonden te hebben, teruggekeerd. Ons bivak te Blang-Pedir, in de onderafdeeling Blang-Pedir ter westkust, werd evenwel omstreeks dien tijd aangevallen door eene bende van 2000 Gajoes. Dit toonde, dat er aan den eenen kant werd gevonden een vreedzame toestand en bereidwilligheid om met ons in goede verhouding te treden, maar dat er toch ergens elders een andere geest moest heerschen en dat van daaruit met vijandige bedoelingen tegen ons werd geageerd. En wat ons vooral genoodzaakt heeft tot het aannemen van eene andere houding, wat ons niet onverschillig kon en mocht laten, was het terugtrekken van den pretendent-sultan in de Gajoelanden, toen het ons gelukt was om in de overige streken van Atjeh meer en meer veld te winnen, en het hem onmogelijk werd, zich daar langer op te houden. Die pretendent-sultan ging toen niet buiten zijn rijk, maar hij trok zich terug in die streek van zijn rijk, die tot dusver buiten de actie was gebleven. Het spreekt vanzelf, dat wij, voor dat feit staande, en aangezien het niet anders kon of het gevangen nemen van den pretendent-sultan moest blijven een eisch voor de vestiging van onze macht, hem ook moesten vervolgen in de streken, waarin hij zich nu ophield. En daarom is toen voor het eerst in 1901 — er waren dus ruim 3 jaren verloopen, waarin wij de Gajoelanden met rust hadden gelaten — iets meer dan een verkenningstroep, en wel eene militaire macht van eenig belang, daarheen gezonden, om den pretendent-sultan gevangen te nemen.

Is bij dat eerste optreden ons legerbestuur bezield geweest met een bloeddorstigen geest? Volgens de voorstelling van den geachten afgevaardigde moest men wel denken, dat de gegeven instructie met bloed zou geschreven zijn. Mag ik daarom de vrijheid nemen, de instructie, die bij die expeditie gegeven is, even aan de Kamer mede te deelen? Die instructie voor den toenmaligen majoor Van Daalen, luidt aldus: „Tegenover de Gajoes moet zooveel mogelijk vredelievend worden opgetreden, ook al mochten zij in den aanvang, bij den opmarsch, hetzij door aansluiting bij de bende van den pretendent of van Nja Mamat Peureula, hetzij zelfstandig, vijandelijkheden plegen. Het verder voor de colonne benoodigde (vee, rijst enz.) moet gekocht worden; blijkt zulks onmogelijk te zijn, dan kan het genomen worden, maar dan moet toch schriftelijk aan het betrokken hoofd, radja Boekik of radja Tji, de mededeeling gezonden worden, dat voor het genomene te Lho Seumawé betaling kan worden ontvangen. Zoo eenigszins mogelijk

moeten de Gajoe-hoofden schriftelijk uitgenoodigd worden tot een onderhoud met den colonne-commandant en in dat schrijven worden medegedeeld, dat slechts de sultan van Atjeh en zijne volgelingen het doel van onze komst zijn en wij tegenover de Gajoes vriendschappelijk gezind zijn. Er behoort zeer streng tegen te worden gewaakt, dat niemand zich schuldig maakt aan het zich toeëigenen of beschadigen van eigendommen van Gajoes, en vooral ook, dat door de dwangarbeiders niet wordt gerampast."

Mag ik nu vragen, of een generaal humaner, voorzichtiger en kalmer schrijven kan, en of in dit schrijven doorstraalt ook maar één woord van militaire „bravoure" of overmoed? De excursie is de Gajoelanden ingegaan en het is gelukt, den sultan met zijn gevolg te overvallen; maar wat niet genoeg betreurd kan worden om het verder verloop van de zaak, is, dat het den sultan gelukte te ontvluchten en dat de patrouille, die hem nagezonden is, hem niet heeft kunnen vinden. Toen men aldus weder in het Gajoegebied was doorgedrongen, heeft men te gelijker tijd eenige aanraking gezocht met de hoofden van de verschillende landschappen. Was dat over het algemeen eene vijandige aanraking? Hebben zich de Gajoes toen een vijandig volk betoond? In het minst niet; er werden door onderscheidene hoofden geschenken aangeboden, gidsen ter beschikking gesteld en levensmiddelen verstrekt; de eenige twee hoofden, die gezegd konden worden eene min of meer vijandige houding aan te nemen, waren radja Boekat en radja Lingo; maar met veel meer hoofden kwam eene aanraking tot stand, die niets te wenschen overliet.

Dit alles hielp echter niet; voortdurend bleven de nog in verzet zijnde Atjehers zich in die landen terugtrekken; voortdurend werd het verzet van uit de Gajoe-landen vernieuwd, terwijl een deel van de bewoners van enkele districten — al waren het niet allen — daaraan medededen. Die toestand kon naar de overtuiging van generaal Van Heutsz niet bestendigd worden, want zoolang wij van uit die streken voortdurend bedreigd werden, konden wij Atjeh niet pacificeeren. Daarom is ten slotte tot de bekende excursie besloten. Deze is niet plotseling opgekomen. Tusschen de expeditie van 1901 en die van 1904 liggen weer drie jaren en men kan dus niet zeggen, dat met overijling te werk gegaan is. Terwijl wij in het overige deel van Atjeh een min of meer normalen toestand zagen intreden, konden wij het gelukken van ons streven naar pacificatie niet voortdurend in gevaar laten blijven door den ongeregelden toestand in deze tot Atjeh behoorende streken. Om die reden is toen tot de tweede expeditie besloten.

De luitenant-kolonel Van Daalen is de Gajoelanden ingetrokken, heeft die geheel doorkruist, en aan de geheele bevolking getoond, dat wij daar heer en meester waren; tevens is hij daardoor van den geheelen toestand op de hoogte gekomen. Bij die expeditie heeft de luitenant-kolonel Van Daalen zich laten vergezellen door radja Kedjoeroen Bèdèn Petiambang, het aanzienlijkste hoofd uit de Gajoelanden, die ons gezag volkomen erkent en zich bereid verklaarde, mede te gaan om alle botsingen te voorkomen met de bevolking, die het gezag der Kompenie erkende.

Die excursie heeft het uitnemend succes gehad, dat men kan zeggen, dat daarna allen in de Gajoe- en Alaslanden ons gezag erkend hebben, en dat in de toekomst geen ernstige vrees voor moeilijkheden van die zijde meer behoeft te bestaan. Maar terwijl in het grootste gedeelte dier landen ons doel zonder slag of stoot bereikt is, zijn er 11 kampongs geweest, die weerstand geboden hebben, en het is bij het nemen van die elf kampongs, van 12 Maart tot 4 Juni, dat die droeve tooneelen, waarop de geachte afgevaardigde de aandacht heeft gevestigd, hebben plaats gevonden. Ik ga niet met den geachten afgevaardigde mede, waar hij uit eenige bladen mededeelingen voorlas omtrent die bloedige tooneelen. Dit maakt op mij nooit eenig effect, omdat, als men het bloederige van zulk een tafereel als maatstaf aanneemt en veroordeelt, men elke ernstige operatie afkeuren en het voeren van allen oorlog veroordeelen kan. Er is geen oorlog of er hebben bloedige tooneelen plaats; dat is niets exceptioneels. Maar wel moet ik dit zeggen, dat, indien er in ons land en daarbuiten in veler harten eene droeve snaar trilde bij het vernemen van die uit deze streek tot ons gekomen berichten, men wel zal willen gelooven, dat zij, die als Regeeringspersonen daarvoor de verantwoordelijkheid droegen, die droeve, pijnlijke gewaarwording nog wel zoo diep hebben gevoeld. En al is het, dat de geachte afgevaardigde, wiens tweede natuur het is, met exponenten te spreken, niet vrij van overdrijving is gebleven, toch heeft het door hem en den heer Van der Zwaag gesprokene ditmaal alle echo gevonden in de harten van de dienaren van de Kroon, die de verantwoordelijkheid voor deze zaak dragen.

Het is echter van belang, eerst de feiten, die daar hebben plaats gehad, zoor zoover ze ons bekend zijn geworden, nauwkeurig te stipuleeren. Het blijkt dan, dat de cijfers, die door den geachten afgevaardigde zijn genoemd, niet geheel juist zijn. De juiste cijfers zijn deze, dat er in het geheel bij die elf kampongs van de Gajoes en Alassanen gevallen zijn 2835 personen, — de geachte afgevaardigde sprak van

3200 of van een dergelijk cijfer —, terwijl er onder die 2835 zijn — en dat is het ontzettende — 1007 vrouwen en kinderen; bovendien zijn er nog gevonden 154 gewonden. Laten wij nu eerst onderzoeken, of het metterdaad waar is, wat de geachte afgevaardigde heeft gezegd, namelijk dat zoo krachtig is doorgetast *tegenover weerloozen.* Hij meende dit te kunnen afleiden uit twee gegevens, beide even onjuist. Het eerste gegeven was, dat aan onze zijde maar 7 man buiten gevecht zouden zijn gesteld en dat degenen, tegen wie wij optraden, slechts zouden bewapend geweest zijn met klewang of kris. De onjuistheid van die beide voorstellingen blijk uit het feit, dat er aan onze zijde niet 7, maar 285 man buiten gevecht zijn gesteld; daarvan waren de meesten gewond, nl. 258, terwijl er aan onze zijde gevallen zijn 27 dooden. Men gevoelt, dat dit reeds op den ernst van den strijd een geheel ander licht werpt. Maar wat veel meer zegt: uit de ons geworden gegevens blijkt, dat degenen, tegenover wie wij stonden, volstrekt niet zoo weerloos, geenszins alleen met klewang of kris gewapend waren. Bij Pasir, bij voorbeeld, waren 41 dooden en vond men 41 geweren en bij Beröbö Toa werden 12 personen gedood en 8 geweren gevonden, terwijl het totaal aantal gevonden geweren bij het nemen van die 11 kampongs bedraagt niet minder dan 816, waaronder achterladers. Daarenboven werden 5 lilla's gevonden en ontbrak zelfs de revolver niet. Men zal gevoelen, dat dit cijfers zijn, welke wel aantoonen, dat wij hier niet te doen hadden met een ongewapenden vijand, maar integendeel met een vijand, die ter dege gewapend was.

Nu blijft intusschen — en daar gaat niets van af — de droeve en aangrijpende teleurstelling in deze expeditie, dat wij niet alleen door ons lood mannen hebben doen sneuvelen, maar ook 1007 vrouwen en kinderen. De geachte afgevaardigde heeft daaromtrent allerlei gissingen gewaagd en ook de heer Pijnacker Hordijk heeft gisteren gezegd, dat z.i. de voorstelling, die van de toedracht van deze zaak gegeven was, moeilijk met de werkelijkheid kon overeenkomen. Nu was er voor ons, gelijk vanzelf spreekt, eene zeer gunstige bijomstandigheid om omtrent deze zaak inlichtingen in te winnen, namelijk in de tijdelijke aanwezigheid in Nederland van den luitenant-generaal Van Heutsz en zijn adjudant kapitein Colijn. Minder zou men aan de mededeelingen dier officieren hebben gehad, indien zij Atjeh reeds hadden verlaten, vóórdat de gebeurtenissen, waarover het debat loopt, hadden plaats gegrepen, maar deze gebeurtenissen en gevechten hebben plaats gehad tusschen Maart en Juni en eerst in laatstgemelde maand hebben de heeren Atjeh verlaten. Het spreekt dus vanzelf, dat de generaal op de hoogte was en

niet phantaseerde, maar oordeelde over hem bekende feiten; en waar wij nu aan den eenen kant hoorden, dat er courantenberichten zijn, die anders luiden, maar aan onze zijde hebben de mondelinge verklaringen van den commandant der troepen in Atjeh, daar spreekt het vanzelf, dat wij aan de laatste verklaringen de meeste waarde toekennen niet alleen, maar zelfs als Regeering verplicht zijn, ons er aan te houden. Door generaal Van Heutsz is ons toch gezegd, dat men op zijn last alles gedaan heeft, wat men kon, om het neerschieten van vrouwen en kinderen te voorkomen; dat Bèdèn Petiambang, het meest aanzienlijk hoofd der Gajoelanden, die bij ons was, telkens op onze uitnoodiging, wanneer er verzet werd geboden, naar de aanvoeders toeging om vrouwen en kinderen aan te manen om zich te verwijderen; dat dezen, waar zij daartoe doortocht door onze troepen noodig hadden, zoodanige doortocht werd toegestaan, ook nadat van de witte vlag misbruik was gemaakt. Verder verlieze men niet uit het oog, dat men die kinderen niet allen kan beschouwen als onschuldige wichten, want nog onlangs werd in een verslag over Atjeh vermeld, dat een jongen van elf jaar een korporaal, terwijl hij op geen gevaar verdacht was, eenvoudig dood stak. Men moet zich die kinderen dus niet als zoo buitengewoon lief voorstellen. Van onze zijde is echter alles gedaan, wat geschieden kon om het treffen van vrouwen en kinderen te voorkomen. Maar wat was de zaak? Volgens verklaring van generaal Van Heutsz plaatsten de Gajoes vrouwen en kinderen in linie voor zich uit en gingen daarachter staan met hunne geweren, wachtende totdat wij onder het bereik van hun niet zoover dragend schot kwamen, om dan af te vuren tusschen de vrouwen en kinderen door. Het is zelfs herhaaldelijk gebeurd, dat een Gajoe zijn vrouw met twee handen beet nam en als schild voor zich heen draaide, ten einde het schot op haar te doen vallen, of wel met de hoop, dat wij ons schot zouden terughouden als niet willende vuren op vrouwen. De stand van zaken zoo zijnde, moest een van tweeën geschieden: òf terugtrekken, òf doortasten. Terugtrekken op zulk een oogenblik zou zijn zich zelf verplichten om binnen korten tijd nogmaals terug te komen, terwijl dan inmiddels het verzet zou zijn aangewakkerd. Nog grooter slachting zou dan het gevolg zijn geweest. Bij dergelijke bedrijven geldt het inderdaad, dat slappe, zwakke heelmeesters stinkende wonden maken. Wanneer van meet af aan, van ons eerste optreden in Atjeh af, onmiddellijk was doorgetast met die energie, waarmede dit in den laatsten tijd is geschied, dan zou dit zeker in den aanvang meer slachtoffers hebben geëischt. Maar wanneer men vergelijkt het getal

slachtoffers, die aan onze zijde en aan de zijde van den vijand in 30 jaren zijn gevallen, dan mag veilig worden aangenomen, dat dit getal nu 4 à 5 maal zoo groot is als het getal, dat zou gevallen zijn, wanneer wij onmiddellijk doortastend waren opgetreden.

Zoo stonden wij ook hier voor de vraag: doen of niet doen? Een te zwak optreden zou hier aanleiding hebben gegeven tot een later optreden met nog veel gruwelijker en afgrijselijker gevolgen. De zaak zoo staande, heeft de Regeering gemeend, dat er geen reden was om de daden van den troepenaanvoerder, voor zoover die haar bekend waren en haar waren toegelicht, af te keuren, maar dat er toch wel aanleiding bestond om, waar bij enkele gevechten het getal vrouwen en kinderen, die gevallen zijn, buitengewoon groot was, nadere mededeelingen te vragen omtrent het feitelijke, het preciese van de gevechten, die bij de bestorming en verovering van sommige kampongs zijn geleverd. De Regeering hoopt, dat tegen den tijd, dat de Indische begrooting aan de orde komt, die nadere rapporten hier zullen zijn ontvangen. En wanneer die rapporten in onze handen zijn, dan zal bij de behandeling van de Indische begrooting de gelegenheid zich aanbieden, om met nog vollediger kennis van zaken over deze droeve gebeurtenissen een oordeel te vellen.

Ik wil intusschen van dit onderwerp niet afstappen, zonder te hebben opgemerkt, dat, waar dit Kabinet niet anders kan, dan de volle verantwoordelijkheid dragen voor het gebeurde, wij toch de ervaring hebben opgedaan, dat het dragen van die verantwoordelijkheid nooit zoo ernstig, nooit zoo zwaar is als juist daar, waar zulke droevige gebeurtenissen plaats grijpen.

Handelingen, blz. 63—68.

Ik zal de Kamer niet lang ophouden. De geachte afgevaardigde, de heer Troelstra, heeft captie gemaakt op hetgeen ik gezegd heb over het onderwijs, dat hij had gegeven in de wijze, waarop het best de eer der Kroon kon worden hoog gehouden. De geachte afgevaardigde heeft één woord niet verstaan en daardoor sloeg zijn repliek niet op het door mij gesprokene. Ik had niet gesproken van „onderricht", maar van „antithetisch onderricht", en de geachte afgevaardigde weet ook wel, dat als men aan de theorie van het licht bezig is, men geen beeld kan geven zonder schaduwen te laten zien.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde de opmerking gemaakt, dat mijnerzijds geen nota is genomen van de door hem thans

aangegeven methode om het bestaande conflict op te lossen, en die hierin bestaat, dat ik alleen moest hebben plaats gemaakt voor een ander, terwijl de overige heeren van het Kabinet waren gebleven. Ik ontken niet, dat het eene methode van oplossing is en ik geloof gaarne, dat de geachte afgevaardigde die methode van oplossing bijzonder zou hebben toegejuicht; maar ik acht, dat van een normaal Kabinet nooit eene dergelijke handelwijze zou zijn te verwachten geweest. Indien de Kabinetsformateur zijn ontslag moet nemen, doet hij dit niet alleen, maar met het geheele Kabinet; dan wordt er een andere Kabinetsformateur aangewezen en deze kan dan weder de andere leden — om het zoo te noemen — inhuren, en dien éénen uitstooten. Maar ging het aan, zoo iets te zeggen in een rapport aan de Koningin?

Nu nog een enkel woord aan den heer Van Kol. Die geachte afgevaardigde heeft volkomen terecht opgemerkt, dat wij ons niet uitgelaten hebben over het gebeurde in de Bataklanden. Wij hebben dat niet gedaan, omdat dienaangaande nog niet die rapporten zijn ingekomen, welke ons in staat kunnen stellen daarover van de Regeeringstafel te spreken, maar eenige mededeelingen heb ik toch daaromtrent. De geachte afgevaardigde, weder als altoos met een exponent sprekende, heeft in die Bataklanden in zijn gedachten reeds stapels lijken gezien. Evenwel kan ik zeggen, dat er bij het doortrekken van de Bataklanden door de colonne Van Daalen slechts drie slachtoffers gevallen zijn. Hij heeft er voorts op gewezen, dat die vrouwen volstrekt niet alle zijn geweest eenvoudig schilden voor de mannen, die er achter stonden, maar dat vrouwen met klewangs aan den strijd hebben deelgenomen. Maar, Mijnheer de Voorzitter, over die vrouwen heb ik het niet; ik heb onderscheiden tusschen twee soorten van vrouwen; in de Troonrede wordt alleen gesproken van „ongewapenden". Het spreekt vanzelf, dat, wanneer men door eene vrouw met een klewang wordt aangevallen, men zich tegen die vrouw verdedigt. Ik weet niet, of, wanneer de heer Van Kol door eene vrouw met een ponjaard werd achterna gezeten, hij naar heur gang zou laten gaan, dan wel of hij zich zou verdedigen. Dat ik van repeteergeweren zou hebben gesproken is ook niet juist; ik heb gezegd „achterladers" en de heer Van Kol zal wel weten, dat alle achterladers geen repeteergeweren zijn. De geachte afgevaardigde heeft voorts gewezen op eene instructie, welke gegeven zou zijn bij de laatste expeditie, maar — hij houde het mij ten goede — het verschil tusschen een mandaat en eene instructie schijnt bij hem te loor te zijn gegaan. De geachte afgevaardigde zal toestemmen, dat hetgeen ik van die instructie voorlas geldt de wijze, waarop men

bij de expeditie moest te werk gaan, terwijl wat hij voorlas de dienst-order was, voorschrijvende wat het doel moest zijn van de expeditie, die ondernomen werd. De hoofdquaestie, waarop het aankomt, is door hem eenvoudig weder geponeerd op de wijze, waarop hij dat in eersten termijn had gedaan. Het geldt hier de vraag: behoorden de Gajoe-landen al dan niet tot Atjeh, stonden zij al dan niet onder denzelfden souverein als Atjeh? Als dat laatste het geval is, aanvaardt degene, die de opperhoogheid over Atjeh aanvaardt, ook die over de Gajoe- en Alaslanden; dan kan er van geen oorlogsverklaring sprake zijn, want dan is er geen toestand van oorlog, maar een burgeroorlog, een onderdrukken van verzet. Daartegen treedt men op dezelfde wijze op als in den oorlog, en de geachte afgevaardige weet, dat dit hier te lande ook zoo geschiedt en dat dan hier ook de bepalingen gelden, die anders alleen gelden bij oorlog. Zelfs in Europa moet dat worden geaccepteerd.

Als de geachte afgevaardigde zegt, dat men wel prang sabil, maar geen hassil betaalde, moet ik daartegen opmerken, dat ik sprak op grond van departementale gegevens en dus sterker sta dan de heer Van Kol. En als deze ten slotte zegt, dat die menschen ons allen haten en niets van ons willen weten, maar ons als doodvijanden beschouwen, dan meen ik te mogen zeggen, dat de regeeringsrapporten dat gansch anders uitwijzen en aantoonen, dat van de zijde van geheele groepen en staatjes onze vriendschap wordt gezocht en op ons direct bestuur wordt aangedrongen. Daartegen legt het getuigenis van den heer Van Kol weinig gewicht in de schaal. Ja ik meen, dat tegenover het getuigenis van den heer Van Heutsz, die getoond heeft land en volk te kennen en die resultaten verkregen heeft, verre overtreffende de resultaten van allen, die vroeger getracht hebben ons gezag in Atjeh te vestigen, het getuigenis van den heer Van Kol, die, in goed Hollandsch gezegd, een blauwen Maandag in Atjeh geweest is, in zulke verhouding staat, dat de kennis van den heer Van Kol eigenlijk in het geheel niet meetelt.

Handelingen, blz. 78—79.

Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1905: Schraalte van legislatieven oogst — Verscherping der religieus-politieke tegenstelling — Kamerontbinding — De quaestie der Overijselsche Staten — Benoemingen — De werkzaamheid van het Kabinet — Het Kabinet verscherpt de tegenstellingen niet, maar werkt verzoenend — De Antithese — Is eene andere partijgroepeering gewenscht? — Het cement der coalitie houdt — De Spoorwegstaking in 1903 — Mr. S. van Houten en de antithese.

UIT DE MEMORIE VAN ANTWOORD.

Schraalte van legislatieven oogst en verscherping van de religieus-politieke tegenstelling, dus luidt de tweeledige klacht, blijkens § 1 van het Voorloopig Verslag, door vele leden tegen het beleid van het Ministerie ingebracht. Tegen het betoog, voor de gegrondheid van deze tweeërlei klacht gevoerd, stelden vele andere leden een ernstig tegenbetoog. Het Kabinet, voor dit tegenbetoog zijne erkentelijkheid betuigende, veroorlooft zich, het navolgende daaraan toe te voegen.

Het begrenzen van het lidmaatschap der Tweede Kamer binnen de enge periode van slechts vier jaren draagt, vooral waar ze voor den wetgevenden arbeid feitelijk op even drie jaren inkrimpt, steeds minder de algemeene goedkeuring weg. In het buitenland is soortgelijke periode niet zelden langer, een enkel maal zelfs tot *zeven jaren* uitgebreid. Verlangt men nu hier te lande, dat de periode, voor de Kamer gesteld, in dien zin tevens legislatieve periode zij, dat het Kabinet voor even korte periode een regeeringsprogram opstelle en dit binnen deze periode uitvoere, dan zal verlenging van termijn ook ten onzent steeds meer noodzakelijk blijken. Niet voor een Kabinet *ad hoc*, dat, gelijk het Kabinet-RÖELL, uit eene buitengewone constellatie aan de stembus opgekomen, zich uitteraard eene eng omschreven taak ziet gesteld, maar wel voor een Kabinet, welks optreden in de uitkomst van eene geheel normale verkieżing zijn oorsprong vond; en vooral voor zulk een, gelijk het tegenwoordige, dat, van het voorafgaande in staatkundig hoofdbeginsel afwijkend, niet dan in beperkte mate op den arbeid van zijn voorganger kan voortbouwen. Het tegen den afloop van de thans geldende vierjarige periode nog niet voorhanden zijn van een voldoenden oogst bewijst dan ook op zich zelf niets tegen het beleid van het

Kabinet. Te veld staand gewas, hoezeer voor het oogenblik nog slechts zeer ten deele rijp, kan na kort tijdsverloop een zeer overvloedigen oogst in uitzicht stellen. Met eene theorie, zonder meer, aan art. 85 der Grondwet ontleend, komt men uit dien hoofde hier geen stap verder. Wie een oordeel over zulk eene afloopende vierjarige periode vellen zal, is veeleer gehouden, daarbij de werking van drie factoren in rekening te brengen: 1°. van het Kabinet; 2°. van de Staten-Generaal; en 3°. van de omstandigheden.

Wat nu de eerste dezer drie factoren: *het Kabinet*, aangaat, dit gaf in de Troonrede van 1901, gelijk zulks algemeen erkend is, geen program tot 1905, maar een algemeen regeeringsprogram. Dit program vorderde eene breede reeks van ontwerpen van wet, die hier kortelijk zijn op te sommen, en waar achter telkens eene dagteekening is gevoegd, aanwijzende hoever de arbeid, aan deze ontwerpen besteed, voor wat het Kabinet aangaat, gevorderd is.

Het Regeeringsprogram van 1901 vorderde, voor zooveel de indiening van wetsvoorstellen betreft, de twee en twintig hieronder volgende regelingen:

1. Regeling voor krachtiger beteugeling van de drankzucht.

Ingediend 16 October 1903.

2. Regeling voor krachtiger beteugeling van de speelzucht.

Hiertoe strekt het wetsontwerp tot afschaffing van de Staatsloterij, ingediend 6 Juni 1903; het ontwerp Loterijwet, ingediend 21 Augustus 1903, en bepalingen in de Strafwetboek-novelle, ingediend 19 September 1904 (Artt. 158, 159, 160).

3. Regeling tot vrijmaking van het onderwijs in zijne onderscheidene vertakkingen.

Voor het Hooger onderwijs, ingediend 11 Maart 1903; voor het Middelbaar onderwijs, ingediend 19 September 1903; voor het Lager onderwijs, ingediend 15 Juni 1904; voor de pensioenregeling, ingediend 23 September 1903.

4. Regeling tot meer afdoende bescherming van het zedelijk-openbare leven.

Hiertoe strekken de voorgestelde bepalingen in de novelle Strafwetboek, rakende de huizen van ontucht, het Neo-Malthusianisme enz., ingediend 19 September 1904 (Artt. 90—104, 109 en 154).

5. Herziening der Zondagswet.

Een ontwerp hiervoor verliet het Departement op 6 Juni 1904.

6. Invoering van eene rechtstreeksche vertegenwoordiging van den landbouw.

Wetsontwerp ingediend 17 December 1902.

7. Maatregelen tegen vervalsching der voedingsmiddelen en tegen oneerlijke concurrentie.

Hiertoe strekken bepalingen in de novelle op het Wetboek van Strafrecht, ingediend 19 September 1904 (Artt. 123, 127, 128, 131).

8. Maatregelen tot bevordering van de vakopleiding, ook door regeling van het leerlingstelsel.

Hiertoe strekte het voorstel in zake de Polytechnische School, ingediend 11 Maart 1903. Alsmede het voorstel tot het geven van wettelijken grondslag aan het vakonderwijs, voorkomende in het ontwerp, ingediend op 19 September 1903; het voorstel aangaande het leerlingstelsel in de Arbeidswet, ingediend 6 Januari 1904; en het voorstel in zake de Middelbare Technische School, ingediend 2 Mei 1904.

9. Regeling van het Octrooirecht.

Hiertoe strekkend ontwerp van het Departement uitgegaan 10 Augustus 1904.

10. Nadere regeling van het Arbeidscontract.

Hiertoe strekkend wetsontwerp ingediend 28 Januari 1904.

11. Uitvoering van de Ongevallenwet.

Het ontwerp van de Beroepswet, ingediend 2 December 1901.

12. Uitbreiding van de Ongevallenverzekering tot de zeevisscherij en den landbouw.

Wetsontwerp in zake de zeevisscherij ingediend 14 November 1904. Het wetsontwerp in zake den landbouw verliet het Departement op 16 November 1904.

13. Verplichte verzekering tegen de gevolgen van ziekte.

Wetsvoorstel ingediend 16 November 1904.

14. Verplichte verzekering tegen de gevolgen van invaliditeit en ouderdom.

Wetsvoorstel hiertoe strekkend verliet het Departement op 4 Juni 1904.

15. Herziening van het tarief van invoerrechten.

Wetsontwerp hiervoor ingediend 27 Februari 1904.

16. Regeling van de administratieve rechtspraak.

Wetsvoorstel van het Departement uitgegaan op 27 April 1904.

17. Afdoening van de ontwerpen voor de militaire pensioenregeling en het militaire straf- en tuchtrecht.

Hieraan is voldaan door de wetten op de bevordering van Land- en Zeemacht van 9 Juni 1902, de Pensioenwetten voor Land- en Zeemacht van 9 Juni 1902, het Wetboek van Militair Strafrecht en de wet op de Krijgstucht van 27 April 1903.

18. Maatregelen tot verwapening van de bereden artillerie.

Wetsontwerp hiertoe strekkend ingediend 21 October 1903.

19. Nadere regeling van de rechtspositie der inlandsche Christenen.

Wetsontwerpen hiervoor ingediend 16 November 1904.

20. Decentralisatie van het bestuur in Nederlandsch-Indië.

Wetsontwerp tot wijziging van het Regeeringsreglement hiervoor ingediend 13 Augustus 1902.

21. Maatregelen tot ontwikkeling van de koloniën Suriname en Curaçao.

Ontwerp voor spoorwegaanleg in het Lawagebied van Suriname, ingediend 13 Maart 1903.

22. Het verleenen van steun aan Indië.

Wetsontwerp hiertoe strekkend ingediend 16 September 1904. Wetsontwerp in het belang van den landbouw in Nederlandsch-Indië ingediend 1 Februari 1904.

Voorts zijn nog, buiten rechtstreeksch verband met hetgeen in het Regeeringsprogram gevorderd werd, de volgende wetsontwerpen ingediend:

1. Wijziging van de wet op de Personeele belasting op 2 December 1903.
2. Aanvulling van de Vermogensbelasting op 27 April 1904.
3. Wijziging der Gemeentewet op 8 October 1902.
4. Wijziging van de wet op de besmettelijke ziekten op 11 Maart 1903.
5. Wijziging der Provinciale wet op 16 November 1903.
6. Uitvoering van art. 96, 2de lid, der Grondwet, op 5 Juni 1903.
7. Ontwerp voor Waterreiniging op 17 November 1903.
8. Tweede wijziging der Gemeentewet op 21 November 1903.
9. Zekerheidsstelling van Gemeenteambtenaren op 21 November 1903.
10. Arbeidswet op 6 Januari 1904.
11. Wijziging van de Militaire Strafrechtspleging op 8 Maart 1904.
12. Regeling van den rechtstoestand van het reservepersoneel der Landmacht op 3 Juni 1904.
13. Wijziging van de regeling van het Militair onderwijs op 17 September 1904.
14. Wetsontwerp op droogmakerijen en indijkingen op 29 Juli 1902.
15. Telegraaf- en Telephoonwet op 18 September 1902.
16. Wijziging der Mijnwet op 8 October 1902.
17. Ontwerp voor het opsporen van delfstoffen op 13 Januari 1903.
18. Motorwet op 26 Februari 1903.
19. Ontwerp op bevloeiïngen op 22 Mei 1903.

20. Loodsen-pensioenwet op 12 November 1904.
21. Wijziging der Wet op het Notarisambt op 10 Augustus 1903.
22. Ontwerp betreffende het bewijs in burgerlijke gedingen op 30 September 1903.
23. Wijziging der Merkenwet op 4 September 1903.
24. Ontwerpen ter uitvoering van de Kinderwetten 14 November 1901, 9 September 1903 en 9 November 1904.
25. Wijziging Strafwetboek op 25 Februari 1903.
26. Ontwerp rakende het onderzoek van het Vaderschap op 6 September 1904.
27. Strafwet-novelle op 19 September 1904.

Hieraan kan nog worden toegevoegd, dat evenzoo van het betrokken Departement is uitgegaan, maar nog niet ingediend, de Rivierenwet op 30 September 1903, en de Collectenwet op 5 Januari 1904; terwijl het ontwerp voor de regeling der verhouding tusschen militair- en burgerlijk gezag op 22 October 1904 gereedkwam voor verzending aan de Tweede Kamer.

Buiten deze lijst is gebleven het groote aantal ontwerpen van minder algemeene strekking, als voor de goedkeuring der gesloten overeenkomst in zake de kabelverbindingen in den Indischen Archipel en van andere tractaten, wijziging van het Bankoctrooi, bevordering van stoomvaartlijnen, grenswijzigingen, onteigeningswetten, verleening van renteloozе voorschotten, jaarweddenregeling der rechterlijke macht, enz. Deze vielen buiten het kader van wat hier in aanmerking kwam.

Met het oog op de hiermede verstrekte gegevens kan althans niet beweerd, en het is dan ook niet beweerd, dat het Kabinet niet op de uitwerking van zijn program bedacht was, of ook stilzat.

Bestaat er dan wellicht grond voor de klacht, dat het Kabinet met zijn ontwerpen *te laat* kwam? Volgens de „vele leden", hier aan het woord, treft dit oordeel o. a. de indiening van de Arbeidswet. Dit ontwerp bereikte de Kamer reeds op 6 Januari 1904, en desniettegenstaande werd uitgesproken, dat dit ontwerp te laat kwam, om nog in deze periode tot afdoening te geraken. Dit kan niet anders beteekenen, dan dat dit wetsontwerp, om tijdig tot afdoening te komen, nog vóór de begrootingsdiscussiën van 1903 in de afdeelingen had behooren te zijn, en alzoo vóór het zomerreces van 1903 had moeten zijn ingediend. Trekt men, teruggaande, hier nu een half jaar af, als den tijd, noodig voor het onderzoek in den Ministerraad en in den Raad van State, alsmede voor den omvangrijken arbeid, uit een breedvoerig advies van den Raad voortvloeiende, dan wordt hiermede de eisch gesteld, dat dit

wetsontwerp om tijdig in het *Staatsblad* te kunnen komen, het Departement reeds in het begin van 1903 had behooren te verlaten. Daar nu wat geldt voor de Arbeidswet in versterkte mate geldt voor andere „groote wetten" van geheel nieuwe constructie, ligt in dit beweren alzoo de vordering, dat al zulke ontwerpen reeds een goed jaar na het optreden van het Kabinet op de betrokken Departementen hadden moeten gereed zijn. Immers vóór afloop van de behandeling der eerste begrooting in Januari 1902 kon voor dit nieuw opgetreden Kabinet van eene bestudeering en uitwerking van „groote wetten" eenvoudig geen sprake zijn. Eerst in het begin van 1902 kon hiermede op zijn vroegst begonnen zijn, en naar den gestelden eisch hadden derhalve al zulke ontwerpen reeds in den aanvang van 1903, alzoo één jaar later, aan het Departement gereed moeten liggen om uit te gaan. De ondenkbaarheid hiervan behoeft geen betoog.

Dat meer *concentratie* van werkkracht geboden ware geweest, en in strijd hiermede te veel allerlei van minder urgenten aard ondernomen werd, met name bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, is evenzoo eene bewering, die bij nadere toetsing geen stand houdt. Had men op dit Departement de beste legislatieve krachten van alle afdeelingen gelijktijdig aan het bewerken der „sociale wetten" kunnen zetten, zoo zou stellig de arbeid, daaraan te besteden, spoediger gereed zijn gekomen. Dit echter verbood bij het zeer onderscheidene karakter dezer afdeelingen zich zelf. Schier al de arbeid voor de hier in aanmerking komende ontwerpen kwam ten laste van Onderwijs en Arbeid. De indiening der vijf ontwerpen, die op *onderwijs* en der vijf andere, die op *arbeid* betrekking hadden, zou uit dien hoofde door het laten rusten van andere ontwerpen in niets bespoedigd zijn. De veelomvattende taak, waarvoor deze beide afdeelingen hadden op te komen, kon alzoo geen reden zijn om de andere afdeelingen legislatief te laten stilzitten. Aan deze afdeelingen is daarom de bewerking opgedragen van een klein aantal andere ontwerpen, op wier indiening sinds jaren door de Kamer zelve was aangedrongen, en in de Voorloopige Verslagen op die ontwerpen wordt dan ook herhaaldelijk betuigd, dat hunne inindiening met ingenomenheid begroet is. Ook dat bij Onderwijs het ontwerp ter zake van het lager onderwijs, en bij Arbeid de Invaliditeitsverzekering niet vooropging, had zijn goede reden. Voor lager onderwijs waren omvangrijke voorafgaande opnemingen noodzakelijk, voor hooger onderwijs niet. Wel met het laatste, niet met het eerste kon uit dien hoofde terstond een aanvang worden gemaakt. En in zake het verzekeringswezen had het niet laten vooropgaan van de ziekteverze-

kering zich reeds bij de uitvoering der Ongevallenwet zoo ernstig gewroken, dat nu althans de ziekteverzekering niet langer mocht achtergesteld worden. Dat het wetsontwerp op de administratieve rechtspraak bij de bewerking langer ophield dan aanvankelijk werd gehoopt, is voor een goed deel het gevolg van de groote moeilijkheid, aan dit onderwerp van wetgeving verbonden. De indiening staat thans voor de deur.

De tweede factor, waarmede te rekenen valt, is het vermogen *der Kamer* om wat bij haar inkomt af te doen. Nu heeft de Kamer in deze periode, blijkens de *Handelingen,* aanmerkelijk langer vergaderd dan in de eerste drie jaren der voorafgaande periode. De vermeerdering beloopt over elk der drie zittingen het volgende:

In de zitting van 1897/98 was het 1079 bladz., in die van 1901/2 beliep het 1810 bladz., alzoo meer **731** bladz.

In de zitting van 1898/9 was het 1209 bladz., in die van 1902/3 beliep het 1435, alzoo meer **226** bladz.

In de zitting van 1899/1900 was het 1866 bladz., in die van 1903/4 beliep het 2360, alzoo meer **494** bladz.

De *Handelingen* der gezamenlijke periode van September 1897 tot September 1900 beslaan slechts *4154* bladzijden, van de periode 1901—1904 bedraagt dit getal **5605** bladzijden, *in totaal alzoo* **1451** *meer.*

Alleen *deze vermeerdering* vorderde alzoo ditmaal meer tijd dan elk der beide eerste zittingen onder het vorig Kabinet vulde. Gesteld dus al, dat nog andere „groote wetten" de Kamer spoediger bereikt hadden, haar vermogen tot afdoening had toch geen hoogere spanning toegelaten. Had zich het geval voorgedaan, dat de Kamer, uit hoofde van gemis van arbeid, naar huis had moeten gaan, gelijk vroeger wel voorkwam, zoo ware hieruit een verwijt tegen het Ministerie af te leiden. Nu de Kamer steeds arbeid te over voorhanden vond, en meer dan vroeger vergaderde, valt hier alle oorzaak voor critiek weg.

Als derde factor ter beoordeeling komen eindelijk in aanmerking *de omstandigheden*, die van het beleid van het Kabinet onafhankelijk waren, wijl het die niet in zijne macht had. Als zoodanig zijn te beschouwen:

1°. De uitvoering van onderscheidene wetten, die wel goed gekeurd, maar niet in werking getreden waren, t.w. de Ongevallenwet, de Militie- en Landweerwetten, de Kinderwetten en de Gezondheidswet. Onder deze was met name de Ongevallenwet op den weg het struikelblok, dat het ondoenlijk maakte om de ontwerpen in zake het Verzekerings-

wezen terstond door de afdeeling Arbeid ter hand te doen nemen. De uitvoering toch van deze wet eischte zoo omslachtige en tijdroovende werkzaamheden, dat ze het eerste jaar zoo goed als geheel in beslag nam. Eerst in Februari 1903 kon deze wet in werking treden.

2°. De gebeurtenissen van Januari 1903, toen de werktijd na afloop van de begrootingen, die voor de wetgeving steeds het meest productief is, tot zeer kort vóór het zomerreces goeddeels teloorging.

3°. Het afsterven van twee Ministers, iets wat met name voor koloniën noodzakelijk vertraging ten gevolge had.

4°. De omstandigheid, dat de ontwerpen, door het Regeeringsprogram gevorderd, zich voor enkele Departementen opeenhoopten, en wat de met nadruk in het Voorloopig Verslag begeerde ontwerpen voor Onderwijs en Verzekering betreft, van éénzelfde Departement moesten uitgaan, iets wat wederom vertraging veroorzaken moest.

5°. De vereischte langere aanwezigheid van de Ministers in de Staten-Generaal, nu deze zooveel langer vergaderden, met name van den Minister, voor wiens rekening de meeste der sub 4°. bedoelde ontwerpen kwamen, gedurende het grootste deel der zitting 1903—1904. In den tijd toch dat een Minister eene „groote wet" voor de Kamer verdedigt, kan van gezetten arbeid aan andere belangrijke wetten uitteraard voor hem geen sprake zijn. Dat ook de zich steeds uitbreidende schriftelijke gedachtenwisseling tusschen Kamer en Kabinet, met name bij de begrootingen, tijd, meer dan vroeger, rooft, behoeft hierbij nauwelijks herinnerd.

Bij de schraalte van legislatieven oogst op dit oogenblik, die niet minder dan door de leden hier aan het woord ook door de Regeering betreurd wordt, is het alzoo niet de vraag, of men dit anders gewenscht had, maar of het met het oog op de genoemde drie factoren anders *kon*. Wel verwijzen de vele leden ten deze naar twee „fouten", die naar hun oordeel met name de Minister van Binnenlandsche Zaken zou begaan hebben, maar hierbij schuiven zij beide malen hun eigen onderstelling voor die van den Minister in de plaats. Zeker, indien de Drankwet uitsluitend beoogd had, te voorzien in de ongelegenheid, die met 1 Mei 1904 intrad, had het ontwerp voor die wet veel beknopter kunnen zijn; maar hierbij wordt voorbijgezien, dat in het Regeeringsprogram van 1901 een geheel ander doel aan dit ontwerp was gesteld, en dat er alzoo op het standpunt van den Minister van eene fout ten deze geen sprake kan zijn. De „sociale hervormingen" aan de Drankwet te laten voorafgaan ging evenmin, daar deze wet aan den termijn van Mei 1904 gebonden was. Juist is het op het standpunt der „vele

leden", dat weglating uit het Hooger onderwijs-ontwerp van het laatste hoofdstuk vermoedelijk de afdoening van dit ontwerp aanmerkelijk zou bespoedigd hebben; maar hoe kan, wat op het standpunt dezer leden eene fout zou geweest zijn, als eene fout worden aangerekend aan den Minister, die principieel een standpunt innam, dat weglating van bedoeld hoofdstuk niet gedoogde. Wat voorts wordt opgemerkt, dat deze Minister eerst in de laatste jaren „gezette studie ging maken van deze moeilijke (sociale) vraagstukken", wordt, mits de uitdrukking „de laatste jaren" met genoegzame rekbaarheid wordt verstaan, niet betwist; maar dat het daarom verloren arbeid zou zijn, zoo men een onderzoek instelt, dat tot een negatief resultaat leidt, zal door geen wetenschappelijk man worden beaamd. Onderzoekingen met negatief resultaat moeten gedurig worden ingesteld, en ook van dezen Minister kon niet gevergd worden, dat hij reeds bij zijn optreden het einde van alle onderzoeking bereikt had.

De opmerking, dat het „Overijselsche" ontwerp van wet de Kamer ophield, kan kwalijk in dien zin bedoeld zijn, dat de niet-indiening van dit ontwerp de afdoening van een der begeerde „groote wetten" zou verhaast hebben. En wat ten slotte het over de Drankwet gevelde oordeel betreft, als biedende deze wet geen „staal van fraaie wetgeving", zoo zij hier gevraagd, of de Drankwet van 1881 dit dan wel deed, alsook of verstelwerk, en vooral lastig verstelwerk, gelijk het hier gold, ooit als „staal van fraaie wetgeving" dienst pleegde te doen.

De tweede klacht richt zich tegen de verscherping van de religieus-staatkundige tegenstelling. Intusschen wordt, voor zoover het ministerieel beleid hieraan schuldig heet te staan, al aanstonds de wetgevende arbeid van het Kabinet buiten geding gesteld; daarin scheen die tegenstelling eer niet scherp genoeg uit te komen. Dit goede getuigenis aanvaardt het Kabinet met ingenomenheid. Er mag geen heerschappij van het éene volksdeel over het andere gevestigd worden; beide saam moeten op onze erve in vrede en vrijheid kunnen tieren; en zooveel doenlijk moet alleen in den strijd met geestelijke wapenen de beslissing worden gezocht voor den geest, die ons nationaal bewustzijn zal beheerschen. In overeenstemming hiermede was het van meet af de toeleg van het Kabinet, met gematigdheid en zonder het geven van aanstoot op te treden. Dat die toeleg niet geheel mislukt schijnt, is een voordeel te achten, en dit voordeel wordt dezerzijds allerminst versmaad, ook al kleedde de erkentenis van het Voorloopig Verslag het in een vorm, die kennelijk van eene geheel andere opvatting van

het begrip „Christelijk" uitging, dan naar het oordeel der Regeering bij staatkundige vraagstukken in aanmerking komt. Ook de opmerking, dat bij het vraagstuk van de doodstraf, van den eed, en naar vermoed werd evenzoo bij het vraagstuk der „voorwaardelijke veroordeeling", van verschil van gevoelen gebleken was of blijken zou, moet op de religieus-politieke tegenstelling eer van verzachtenden dan van verscherpenden invloed zijn. Er blijkt toch uit, dat men hier niet voor dogmatische starheid komt te staan, maar vrije gedachtenwisseling openblijft. Ook onder hen, die in beginsel met de hier klagende leden homogeen zijn, bestaat over den eed evenmin eenparige overtuiging. Beiderzijds blijkt men in hoofdbeginsel homogeen te zijn, maar in de uitwerking van dat beginsel zich vrijelijk te bewegen, ook al is het, dat men, zoo links als rechts, voor de uitwerking, die men zelf voorstaat, met klem en nadruk ook tegen geestverwanten den strijd aanbindt. En van geen andere strekking is ten slotte de derde opmerking, dat de voorstanders van het vrije onderwijs blijken op versterking bedacht te zijn van den band, die staatscontrôle bij staatsondersteuning eischt. Ook dit toch moet geruststellend werken op kringen, waarin beduchtheid bestond, dat dezerzijds eene vrijheid bedoeld was, die op bandeloosheid uitliep.

Buiten het wetgevend terrein daarentegen, zoo luidde de klacht, heeft het „clericaal karakter van het Ministerie" in klimmende mate tot bedenkelijke gevolgen aanleiding gegeven, ten bewijze waarvan op drieërlei wordt gewezen: 1°. op de achterstelling van andersgezinden bij benoemingen; 2°. op eene uitlating van één der Ministers bij de feestviering van eene particuliere vereeniging; en 3°. op de splitsing der natie in twee groepen op grond van verschil in geloofsovertuiging. De uitdrukking „*clericaal* karakter" moet hierbij eene verschrijving zijn. Dat bij eene coalitie, waartoe ook twee groepen van protestantsche herkomst behooren, van geen *clerus* sprake kan zijn, leert de historie, en dat „achterstelling bij benoemingen" op zich zelf kwalijk kenteeken van „clericaal karakter" kan zijn, leert èn wat juist dezer dagen over onze grenzen aan het licht trad èn ons eigen staatkundig verleden onder elkander opvolgende, stellig *niet* clericale, Kabinetten. Verdediging tegen de aanklacht, dat ook het tegenwoordig Kabinet aan bedoelde achterstelling schuldig zou staan, zal eerst mogelijk zijn, nadat voor die aanklacht bewijs zal zijn geleverd. Instelling van een statistisch onderzoek dienaangaande zou aantoonen, dat sedert Augustus 1901 de benoemden, die geen geestverwanten van het Kabinet waren, hun tegenvoeters aanmerkelijk in aantal te boven gaan, en niet alleen in aantal, maar

evenzoo in gewicht van het hun verleende ambt. Dat onder dit Kabinet sollicitanten van Christelijken huize minder werden achtergesteld dan voorheen, was billijk en natuurlijk. Wat aan Dr. Kuyper wordt toegedicht, als had hij in de feestrede, door hem bij het gouden jubileum eener particuliere vereeniging gehouden, het doen voorkomen, „alsof alleen onder de geestverwanten van het Kabinet eerbied en zin voor godsdienst en zedelijke begrippen ware te vinden", is alzoo niet door hem gezegd. Vermoedelijk is men hierbij afgegaan op een onjuist courantenverlag. Maar ook afgezien hiervan gaat het niet aan, een Ministerie aansprakelijk te stellen voor wat op particulier terrein door een zijner leden wordt gezegd. Wie zich de moeite geeft, de redevoeringen te raadplegen van Engelsche Ministers, o.a. die, nog onlangs naar aanleiding van het Doggersbank-incident gehouden, zal erkennen, dat althans aan het bij uitnemendheid constitutioneele Engeland zoo enghartige opvatting vreemd is. In eene besloten vergadering van geestverwanten is de uiting eene andere en vrijere dan in de Staten-Generaal. Bovendien is steeds van de zijde van dit Kabinet op den voorgrond gesteld, dat het de nawerking der Christelijke traditie ook in kringen, die zich elders aansloten, niet alleen niet onderschat, maar veeleer ten hoogste waardeert. De derde grond, waarop hier de aanklacht rust, munt evenmin door verrassende vastheid uit. Dat de natie, in hare breede afmetingen genomen, op geestelijk gebied in twee groote groepen gesplitst is, kan niet een gevolg zijn van het optreden van dit Kabinet, daar juist het optreden van het Kabinet een gevolg was van die bestaande splitsing. Vereenigingen tot afzonderlijke verpleging van zieken en krankzinnigen bestonden lang eer het Kabinet optrad; en dat ook op het terrein van den arbeid splitsing in vereenigingen met en vereenigingen zonder Christelijken grondslag al meer ingang vond, kan evenmin een gevolg van het „clericaal karakter" van dit Kabinet zijn, waar die vereenigingen, als „Patrimonium", de „Roomsch-Katholieke Volksbond" en andere, reeds een verleden van lange jaren achter den rug hadden eer nog aan het optreden van dit Kabinet werd gedacht. In de pathologische beschouwing, over de ontwikkeling van de „kiemen van geloofshaat" ten beste gegeven, zal het Kabinet zich niet verdiepen. Oppervlakkig toegelicht mist zulk eene beschouwing elke waarde. Ook hier werken tal van factoren, die geen Kabinet in zijn hand heeft. Of de thans in coalitie werkende partijen van deze ontwikkeling ten slotte zelve schade zullen lijden, kan door niemand met zekerheid voorspeld worden. Vast staat alleen dit, dat het dusver dit goede resultaat heeft opgeleverd, dat groepen, die vroeger vaak scherp tegenover elkander stonden,

en niet minder tegen elkander in het harnas werden gejaagd, door elkander nader te leeren kennen, tot meer onderlinge waardeering geneigd bleken. Juist alzoo een tegengif voor het gif van den geloofshaat, waarvoor beduchtheid rees.

Minder kan dit gezegd van de uitdrukking, door hen gekozen, die het Kabinet „een ramp voor het land" noemden. Tot op zekere hoogte zal een ieder tot het vellen van soortgelijk oordeel geneigd zijn, zoo dikwijls zijn tegenpartij aan het bewind komt. Wie als man van overtuiging den strijd voor zijn beginselen aanbond, naardien hij alleen van die beginselen heil voor het land verwacht, moet wel pijnlijk worden aangedaan, indien hij die hem heilige beginselen ziet teruggedrongen en de beginselen, die daartegenover staan, tijdelijk ziet triompheeren. Tegen het oordeel zelf bestaat alzoo geen bedenking, de critiek geldt alleen de keuze van uitdrukking. Ter zake van het kiesrecht, in verband met de ingeroepen hervormingen, staat tweeërlei gedragslijn tegen elkander over. Volgens de éene moet nadere regeling van het kiesrecht aan alle degelijke hervormingen voorafgaan; volgens de andere moet eerst de hand aan die hervormingen worden geslagen en kan eerst daarna de electorale quaeste opnieuw aan de orde komen. Voor de éene meening pleit, dat men na voorafgaande kiesrechtregeling op meer afdoende hervormingen hoopt; voor de andere, dat, nu in 1894 gebleken is, hoe het kiesrechtvraagstuk kan ophouden, zonder waarborg van resultaat te bieden, het verstandiger is, alvast die hervormingen tot stand te brengen, waarvoor nu reeds genoegzaam medewerking te verkrijgen is. Het Kabinet heeft bij zijn optreden voor de laatste gedragslijn gekozen en volhardt daarbij. Eerst wanneer het programma, waaronder dit Kabinet in 1901 optrad, zal zijn ten uitvoer gelegd, zal de electorale vraag in nadere overweging komen. „Democratische beginselen" kan wie van Christelijken huize is in den op bladz. 3 van het Voorloopig Verslag bedoelden zin nooit zijn toegedaan. Zijn beginselen zullen zijn en blijven de Christelijke, en of voor de uitwerking van die beginselen door hem meer dan wel minder samenwerking in democratische richting wordt gezocht, hangt vóór alle dingen af van de vraag, of wat democraten van anderen huize hem voorstellen al dan niet die Christelijke beginselen ongerept laat. Bij strijd tusschen die Christelijke beginselen en de „volksgezinde" toepassing kan hij nooit één oogenblik aarzelen, maar *moet* hij kiezen voor den Christus. Reeds hieruit vloeit voort, dat hij het begrip van „volk" in volksgezind of democratisch nooit anders mag verstaan dan van het volk in al zijne samenstellende deelen, en dat hij zich te stellen heeft tegen elke opvatting, die met „volk" alleen den

lageren stand bedoelt. Dat ten slotte de leden, hier aan het woord, niets van den invloed der Christelijke beginselen bespeurden in het optreden der Regeering tegen de revolutionaire woeling in 1903, toont opnieuw, hoe ondoenlijk het voor hen is, zich van het wezen dier beginselen, voor wat het staatsterrein betreft, eene ook maar bij benadering juiste voorstelling te vormen.

Haast durvende gissen, wie het éene lid was, dat verklaarde, vroeger met den Minister van Binnenlandsche Zaken steeds homogeen, thans door zijn ministerieel beleid teleurgesteld te zijn, zou er voor dezen alleszins, zoo die gissing juist bleek, plaats zijn voor de vraag, of dit lid van de beginselen en de daaruit onder gegeven omstandigheden voortvloeiende gedragslijn, vroeger door den Minister aanbevolen, ook soms eene andere opvatting had gekoesterd dan die Minister zelf. Wat dit lid over twee toegezegde wetsontwerpen opmerkte, vond hierboven reeds zijne weerlegging, en waar dit lid zich aansloot bij de voorafgaande „enkele leden", zoo in zake de kiesrechtregeling als in zake de „democratische beginselen", diene het aan die „enkele leden" gegeven antwoord ook voor hem als wederwoord.

Ten slotte had nog het beleid van dit Ministerie ten aanzien van den middenstand sommiger aandacht getrokken. Niet voor wat aangaat de instelling der Staatscommissie, maar wel ten aanzien van opgewekte verwachtingen. Daar intusschen verzuimd werd aan te geven, welke verwachtingen het Kabinet had opgewekt, valt hierop niet te antwoorden. Het Kabinet is van oordeel, dat het sociale vraagstuk niet mag opgevat als omvatte het uitsluitend de belangen van éene in gedrang gekomen klasse der bevolking. Ook de middenstand geraakt al meer in de klem, en in een land, waar juist de burgerstand steeds van zoo hooge beteekenis was, zou het Kabinet gemeend hebben in zijne roeping te kort te schieten, indien het zich had aangesteld als ging de noodstand van deze belangrijke klasse der maatschappij de Regeering niet aan. Te erger ware hier door onthouding verzuim gepleegd, omdat men in andere landen, met name in Duitschland en in België, zich reeds geruimen tijd de belangen van dezen stand had aangetrokken. Wat van Regeeringswege ten deze zal kunnen gedaan worden, valt niet te beslissen, eer genoemde Commissie haar rapport zal hebben uitgebracht, maar in elk geval verdiende de actie voor zelfbehoud die onder dezen stand aan het opkomen is, den zedelijken steun der Regeering.

De Staatsrechtelijke vraag, of het ontbindingsrecht al dan niet de theoretisch meest juiste en practisch meest doeltreffende oplossing geeft voor mogelijke stoornis in de verhouding tusschen Kroon en

Volksvertegenwoordiging, kan blijven rusten tot bij eventueele Grondwetsherziening ook art. 73 nader ter toetse mocht komen. De ontbinding der Eerste Kamer in Juli jl., die voor „verscheidene leden" en „een lid" aan ernstige bedenking onderhevig bleek, en daarentegen door „vele andere leden" krachtig verdedigd werd, greep plaats onder *het geldende recht*, en is uit dien hoofde alleen naar dat recht te beoordeelen. Voor de toepassing van het ontbindingsrecht stelt noch Grondwet, noch organieke wet een regel, wat niet wegneemt, dat ze dusver beheerscht werd en nog wordt door de overtuiging, dat ze slechts in buitengewone omstandigheden aan de orde kan zijn, en ook dan nog alleen voor zooveel geen andere en betere uitweg openstaat. Het oordeel over de vaaag, of zulk een geval zich voordeed, hangt dientengevolge af van de beteekenis, die men aan het ontstane conflict toekent, en van de appreciatie van andere uitwegen, beide genomen in hun onderling verband. Met het oog hierop poogden de „verscheidene leden" op bladz. 5 van het Voorloopig Verslag het betoog te leveren, dat de Regeering zelve het wetsontwerp, uit welks verwerping door de Eerste Kamer het conflict ontstond, als van ondergeschikt belang had beschouwd. Dat betoog grondde zich ten eerste op de overweging, dat in de Memorie van Antwoord door den Minister van Binnenlandsche Zaken van mindere ingenomenheid met het ontwerp was gesproken. De woorden in die Memorie, onmiddellijk op die verklaring volgende: „Eene herziening van de geheele wettelijke regeling der Universiteiten zou hem veel sterker hebben toegelachen", toonen aan, dat het beroep op die verklaring ten eenenmale faalt. Ten tweede zoekt het betoog kracht in het feit, dat genoemde Minister voorstander bleek te zijn van Staatsexamens, maar ook dit gaat niet op, daar in dit stelsel de gelijkstelling van openbare en bijzondere Universiteiten ten aanzien van het diplomeeringsrecht gehandhaafd bleef, en bij de bepaling van de admissie tot het Staatsexamen dezelfde tegenstelling terugkeerde. Wat eindelijk in de derde plaats werd aangevoerd, dat de toekenning van het diplomeeringsrecht aan bijzondere Universiteiten is voorgesteld als „niet anders zijnde dan het instellen van nieuwe examen-commissiën" verwart doel en middel. *Doel* was, de bepaling van art. 192 der Grondwet, nader geïnterpreteerd in art. 99 der Hooger-onderwijswet, tot realiteit te verheffen; *middel* ter bereiking van dit doel was, wat dit speciale punt betreft, de erkenning van nieuwe examen-commissiën. Uit de Memorie van Toelichting, evenzeer als uit de gevoerde beraadslagingen, was dan ook met volkomen duidelijkheid gebleken, dat het ontwerp,

wel verre van door de Regeering als van ondergeschikt belang te zijn beschouwd, veeleer voorgedragen is als uitvoering gevende aan een der meest essentieele punten van het Regeeringsprogram, waarmee het Kabinet optrad; en dat het in dien zin ingediend ontwerp ook door de tegenstanders als eene voordracht van de hoogste beteekenis is beschouwd, blijkt zoowel uit de schriftelijke en mondelinge behandeling ervan in de beide Kamers, als uit de beoordeeling ervan in de pers der oppositie en uit haar krachtig vooropschuiven van dit wetsontwerp bij de jongste verkiezingen voor de Provinciale Staten. Met deze door de oppositie aangenomen houding is de bewering, dat dit ontwerp onder de minder gewichtige zou zijn te rangschikken, niet te rijmen. De bewering, dat het gebeurde met de Ongevallenwet hier richtsnoer had knnnen zijn, gaat evenmin op. De Ongevallenwet viel in de Eerste Kamer noch om haar beginsel, noch om hare hoofdstrekking, en is later door dezelfde Kamer goedgekeurd, nadat geen andere wijziging was aangebracht dan het toelaten van overdracht van risico. Dat *in casu* door het invoeren van Staatsexamens het struikelblok zou zijn weggenomen geweest, is bij de beraadslaging in de Eerste Kamer met geen woord gebleken. Er is zelfs niet van gerept. Ook de bewering, dat het wetsontwerp alleen door de naaste geestverwanten van den Minister met warmte verdedigd is, vindt hare weerlegging in het feit, dat in de Eerste Kamer, om welke het hier gaat, slechts drie derzulken, en voor en na hen vier andere leden, de h.h. Van der Biesen, Reekers, Van Zinnicq Bergmann en Sassen, met warmte voor het ontwerp het woord voerden. De verwijzing naar de provinciale verkiezingen in het rapport van den Ministerraad heeft niets, dat bevreemden kan. Vervanging van het huidige Kabinet door een Kabinet uit de oppositie zou tot ontbinding der Tweede Kamer hebben moeten leiden, en de uitslag der Juni-verkiezing sneed alle waarschijnlijkheid af, dat zulk eene ontbinding de meerderheid in de Tweede Kamer zou hebben omgezet. Dit en dit alleen is in het rapport uitgesproken. Dat eindelijk een rekenen met den toon der gevoerde beraadslagingen streed met de overwegingen vóór de beraadslagingen, kunnen de „verscheidene leden" alleen daardoor aannemelijk maken, dat ze de onjuiste voorstelling geven, alsof bij het Kabinet reeds vóór de discussie het voornemen om ontbinding voor te dragen vaststond. Hier was geen sprake van. Wel daarentegen noodzaakte het *non possumus*, dat door de meerderheid in het Voorloopig Verslag was uitgesproken, het Kabinet, zich reeds vooraf rekenschap te geven van de gevolgen, die een onverbiddelijk vasthouden aan dit *non possumus* na zich zou sleepen. Daar het nu een

publiek geheim was, dat er eene poging van enkele leden der oppositie verwacht werd, om bemiddelend op te treden, was het vanzelfsprekend, dat de Ministers op tweeërlei uitkomst bedacht moesten zijn, èn op wat hun te doen zou staan indien de verwerping van de voordracht een uitweg openliet, èn op wat eisch van den toestand zou worden indien de verwerping *absoluut* werd. Toen nu elk verzoenend woord niet alleen uitbleef, maar als woordvoerder van de oppositie een lid optrad, dat door zijn spreken de hoogst denkbare scherpte aan het conflict gaf; een ander hoog geacht lid geen andere keuze aan het Kabinet liet, dan zich op de neutrale zône terug te trekken en alzoo het essentieele van het Regeeringsprogram te laten varen; en ten slotte de geheele oppositie, voltallig opgekomen, als één man tegenstemde, zonder zelfs in dupliek te treden, en na aflezing van eene vooraf opgemaakte verklaring, dat men persisteerde bij zijn verzet; toen bleef aan de Regeering geen mogelijkheid zelfs van twijfel over en wist ze met volkomen zekerheid, dat alsnu de overwegingen golden, die zich, bij het indenken van wat te doen stond, op eene *absolute* verwerping gericht hadden. Wat daarna bij de Drankwet voorviel bevestigde slechts, dat ze juist had gezien door het conflict als een conflict van de ernstigste soort op te vatten.

De nadruk, door de leden hier aan het woord gelegd op den eerbied, aan de Kroon verschuldigd, wordt gewaardeerd. Die nadruk vereenigt deze leden met de rechterzijde in eenzelfde ideale opvatting, die het politieke leven verheft. Dat door de uitdrukking „aanbieding van ontslag" tegen dien eerbied zou gezondigd zijn, wordt reeds uitgesloten door de woorden van het rapport, die luiden: „tot de *eerbiedige* aanbieding van hun ontslag", eene bijvoeging, die in het Voorloopig Verslag is weggelaten. Dat eventueel bij de uitvoering van zulk een „terugtreden" het ontslag niet aangeboden, maar eerbiediglijk gevraagd zou zijn, spreekt vanzelf. Wat in het rapport wordt uitgedrukt door „terugtreden" en „eerbiedig aanbieden van ontslag", is niet anders dan wat men gemeenlijk uitdrukt door het „ter beschikking stellen" van de portefeuilles, geheel afgescheiden van den vorm, waaraan de uitvoering van zulk een voornemen gebonden is. In een naburig land, waar de constitutioneele positie der ministers dezelfde is als bij ons, wordt evenzoo in officieele stukken gesproken van een „*offrir sa démission*". Dat men verder spreekt van den *schijn*, alsof er pressie op de Koningin zou zijn uitgeoefend, zegt niets. Bewijs hiervoor zou alleen te leveren zijn, indien men wist wat op 16 Juli ten paleize tusschen de Koningin en den Minister verhandeld is. Kennis hiervan zou juist volstrekt be-

wijs voor het tegendeel leveren, maar mededeeling hiervan is uitgesloten. Dat spoed gemaakt moest worden, vond zijn oorzaak in het ophanden zijn van het vertrek van vele leden der Staten naar het buitenland. In weerwil van den gemaakten spoed kon toch de samenkomst der Staten eerst op 3 Augustus plaats vinden. Verder opschuiven in Augustus, de reismaand bij uitnemendheid, scheen onraadzaam. Door niet een der Ministers is ooit in twijfel getrokken, dat de Koningin volkomen vrij zou zijn, om naar welmeenen ieder ander te raadplegen; verklaard is alleen, dat de Ministers, zoolang ze niet demissionair werden, zich als de aangewezen raadslieden der Kroon hadden te beschouwen, en dat zij uit dien hoofde niet zelven op het raadplegen van andere raadslieden konden aandringen. Wat eindelijk het stenographisch verslag betreft, zij herinnerd, dat *de* rede, die het program der oppositie voor de door haar aangenomen houding inhield, gehouden is op 12 Juli.

Breede schriftelijke gedachtenwisseling met één lid is, tenzij eene Nota bij het Verslag wordt gevoegd, uitzondering. Toch mogen ook de door dat lid geopperde bedenkingen hier kortelijk een antwoord vinden. Strijd tusschen het rapport en het nader gesprokene in de Eerste Kamer bestaat in geen enkel opzicht; alleen bepaalt het rapport zich tot het constateeren van het conflict in zake een der essentieele punten van het regeeringsprogram; bij de mondelinge beraadslaging is dat conflict nader toegelicht. Mededeeling van het gesprokene in den Ministerraad ware misplaatst, ook al spreekt het vanzelf, dat geen andere onderstelling, dan die tot bevestigende beantwoording der gedane vraag zou leiden, ten deze is toegelaten. Het aangevoerde in de Eerste Kamer over de onderstelling der Grondwet, dat het verschil tusschen de beide deelen der Staten-Generaal *gradueel*, niet *principieel* is te denken, was gericht tegen het beweren, alsof de begeerde stabiliteit der Eerste Kamer ook bij een conflict als het onderhavige geleidelijke verwording als onverbiddelijken eisch stelde. In het stelsel van bedoeld lid zou eene ontbinding van de Eerste Kamer zoo goed als uitgesloten zijn. Dat hetgeen nu plaats greep de Kroon voor de toekomst in dien zin binden zou, dat ook eene voordracht tot ontbinding bij *minder* ernstig conflict en onder *andere* omstandigheden voor afwijzing onvatbaar zou zijn, weerlegt zich zelf. Over het raadplegen van andere raadslieden dan de raadslieden der Kroon is het bestaande misverstand boven reeds ondervangen. Waarom de verkiezingen voor de Eerste Kamer in 1905 niet rustig konden zijn afgewacht, is in die Kamer zelve duidelijk beantwoord. Die verkiezingen zouden deze Kamer op het doode punt hebben gebracht. Het debat in de Eerste Kamer had in

geen enkel opzicht uitzicht geopend, dat eenige min belangrijke wijziging de oppositie met het ontwerp zou verzoend hebben. Waar nu de Regeering op het hoofdpunt, het eenige, dat door de oppositie gemoveerd was, niet *kon* toegeven, valt niet in te zien, waarop de „hoogste waarschijnlijkheid" zou rusten, dat, als het 25 tegen 25 stond, het ontwerp zou zijn doorgegaan. Voor ontbinding van de Tweede Kamer, die het ontwerp had aangenomen, ontbrak alle geoorloofd motief. Over de academische vraag, of de anti-revolutionaire staatsrechtelijke beginselen niet eer voor eene andere veiligstelling van de Kroon dan voor het ontbindingsrecht pleiten, kan hier niet worden uitgeweid. Het geldende recht, ook door de anti-revolutionairen aanvaard, nam het ontbindingsrecht op. Hoe hieruit zou zijn af te leiden, dat het dan ook *moest* toegepast worden, is in dien algemeenen zin, zonder nadere toelichting, niet te verstaan. Niet de kiezers van de Provinciale Staten zijn in de Eerste Kamer als eene „staatsrechtelijke corporatie" voorgesteld, maar gewezen is op het feit, dat de staatsrechtelijke corporatiën, die kiescollege zijn voor de Eerste Kamer, *in casu* in de samenstelling der Eerste Kamer noch de uitdrukking van haar gezamenlijke constitutie vonden, noch uitzicht boden zich eerlang met die samenstelling te zullen conformeeren. Schijnt om opgemelde redenen de bedenking, ingebracht tegen de plaats gehad hebbende ontbinding, voor zoover ze zich grondt op de anti-revolutionaire of christelijk-historische beginselen, niet steekhoudend, gevraagd mag bovendien, of bij dat betoog niet te zeer het coalitie-karakter van het Kabinet buiten rekening is gelaten. Moeilijk kon hier ten slotte andere of „hoogere overweging" in het spel komen dan de vaste overtuiging van het Kabinet, dat het, na prijsgeving van een der essentieele punten van zijn Regeeringsprogram, gelijk dit in de vrijmaking van het onderwijs in zijne drie geledingen was aangekondigd, niet langer in het belang van het land werkzaam had kunnen blijven.

Anders dan de „verscheidene leden" op bladz. 5 oordeelen de „verscheidene leden" op bladz. 8 van het Voorloopig Verslag. Zij erkennen onomwonden, dat het hier een ontwerp gold, dat op „principieel verzet" moest stuiten, wat insluit, dat het zelf *principieel* was, zóó principieel zelfs, dat het op een conflict met de Eerste Kamer *moest* uitloopen. Het antwoord op de vraag, of het verstandiger is, zulke principieele ontwerpen niet in te dienen, hangt af van het begrip, dat men zich vormt over de aan een principieel Kabinet te stellen roeping. Zulk een Kabinet zou naar den regel, die hier als „verstandig" bepleit wordt, slechts datgene mogen voorstellen wat op medewerking van de oppositie

rekenen kon. Bij de Drankwet, straks bij de Tariefwet, en bij de Lager-onderwijswet zou dezelfde regel terugkeeren. Aan de Regeering eindelijk een streven toe te dichten, alsof zij de openbare Universiteiten wilde ondermijnen, is in strijd 1°. met de verzorging van deze Universiteiten onder het tegenwoordige bewind, die zelfs door hoogleeraren aan die Universiteiten openlijk geroemd is; is 2°. in strijd met de bepalingen, die het wetsontwerp zelf, dien Universiteiten ten goede, heeft voorgesteld; en is 3°. niet minder in strijd met de omstandigheid, dat in niets door dit wetsontwerp aan de eere, aan de rechten of aan de belangen van deze Universiteiten ook maar geraakt werd.

VERGADERING VAN 10 DECEMBER 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund, het vriendelijke woord van welkomst van den geachten afgevaardigde uit Leiden met een even vriendelijk woord van dankzegging te beantwoorden. Vooral bij gespannen verhoudingen heeft zulk eene uiting van menschelijke welwillendheid te hooger beteekenis.

In de tweede plaats wensch ik dien dank namens de Regeering te brengen aan de vertegenwoordigers en tolken van de onderscheidene groepen, tot de Rechterzijde behoorende, voor de pleidooien, door hen gevoerd ter verdediging van het Kabinet; pleidooien, waardoor zij het mij mogelijk gemaakt hebben, mij veelszins te bekorten. Hetgeen in debat is gebracht over de financieele aangelegenheden zal door mijn geachten ambtgenoot van Financiën en wat ter sprake kwam over de bronnen van welvaart, door mijn geachten ambtgenoot van Waterstaat, Handel en Nijverheid worden gerescontreerd, zoodat ik mijnerzijds mij zal kunnen bepalen tot de meer algemeene politiek.

Vooraf eene enkele daarbuiten liggende opmerking. In zijn veelszins interessante en kloek opgezette rede heeft Mr. Troelstra mij ten laste gelegd, dat ik bij een vroeger debat zou gesproken hebben van eene inconsequentie, door den Heiligen Persoon van den Christus begaan. Ik stel er prijs op, even aan te toonen, dat hij zich daarin vergiste. Het gold de vraag, of de woorden van den Christus: „Zweert ganschelijk niet, uw ja zij ja en uw neen zij neen", in absoluten zin waren op te vatten. Die meening, door den geachten afgevaardigde uit Goes voorgestaan, werd door mij bestreden met te verwijzen naar het feit, dat de Christus zelf bij Kajaphas den eed gezworen had. Waarover ging

toch de vraag? Eenvoudig over de min of meer juiste interpretatie van de aangehaalde woorden van den Christus. Aangaande die interpretatie zij het mij veroorloofd te verwijzen naar wat professor Bernhard Weiss, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Berlijn, daarover geschreven heeft; dan zal, dunkt mij, het punt in geschil aan den geachten afgevaardigde terstond duidelijk worden. Hij schrijft: „In dem Gemeinschaftsleben der Jünger Jesu und Reichsgenossen soll überall nicht geschworen werden. Daraus folgt selbstverständlich nicht, dasz wo die Obrigkeit in einem keineswegs aus lauter Jüngern Jesu bestehenden Staatswesen den Eid verlangt und verlangen musz, derselbe nicht geschworen werden darf." Mijn beroep op de daad van den Christus had slechts ten doel, de juistheid van deze laatste exegese aan te toonen. Ik vertrouw, dat de geachte afgevaardigde, door wien dit niet met kwade bedoeling zal gezegd zijn, na het thans gehoorde zijn dwaling zal inzien en erkennen.

De geachte afgevaardigde uit Utrecht, de heer Röell, heeft ter sprake gebracht het wetsontwerp, in zake de Overijselsche quaestie ingediend, en heeft min of meer zijne verwondering te kennen gegeven, dat dit ontwerp nog niet was ingetrokken. De machtiging om het wetsontwerp in te trekken was reeds aan de Koningin gevraagd en is ook verkregen, maar met opzet is daarbij verzocht, haar eerst te doen ingaan den dag nadat de nieuw gekozen Eerste-Kamerleden zitting hadden genomen. De Overijselsche quaestie heeft reeds zoovele verrassingen opgeleverd, dat het veilig scheen, het wetsontwerp eerst dan in te trekken, wanneer het zitting nemen van de nieuwe leden zou hebben plaats gehad. Dit is thans het geval, en onmiddellijk daarop is u kennis gegeven van de intrekking.

In verband met de Overijselsche quaestie is van meer dan éene zijde der Kamer de vraag geopperd, of niet door mij tekort was gedaan aan den eerbied, verschuldigd aan H. M. de Koningin, doordat ik de beslissing, om op 25 Augustus de vergadering te Zwolle niet weer te laten bijeenkomen, genomen had op eigen gezag. De heeren, die zich in dien zin uitgelaten hebben, vergissen zich. Het tegendeel is waar. Ik heb mij in deze door niets anders laten leiden dan juist door het streven om de waardigheid van de Kroon hoog te houden. Hun vergissing bestaat toch hierin, dat zij het hebben voorgesteld, alsof de Commissaris der Koningin zijn schrijven richtte tot de Koningin. Dit was intusschen volstrekt niet het geval. De Commissarissen der Koningin doen dat nooit. In overeenstemming met de vaste usantie heeft dan ook de Commissaris in Overijsel zich tot den Minister gewend. En

in dat schrijven stond geen verzoek, maar uitsluitend een *voorstel*, om de Staten bijeen te roepen. Als nu zoodanig voorstel bij den Minister inkomt, vereenigt deze zich daarmede al dan niet. Vereenigt hij er zich niet mede, dan gebeurt er verder niets; in het omgekeerde geval doet hij de voordracht aan de Koningin om machtiging te verleenen tot bijeenroeping der Staten. Nu waren er in het voorstel van den Commissaris der Koningin in Overijsel twee elementen. Het éene element was, om in het algemeen de Staten nogmaals te laten samenkomen, en het andere element was, om de Staten te laten samenkomen op 25 Augustus; twee elementen, die wij wel te onderscheiden hebben. Dat door mij geen voordracht aan de Koningin kon gedaan worden om tegen 25 Augustus de machtiging te verleenen, spreekt vanzelf. Volgens mij kon daarvan geen sprake zijn, vóórdat de termijn van 40 dagen, aangegeven in art. 73 der Grondwet, was ten einde geloopen. Ik had dus vóór afloop van dien termijn niets te doen. Hoe zou ik dus op dit nietsdoen hoogere machtiging hebben kunnen vragen? Er was ten deze geen ander advies te zoeken, want ik had eenvoudig zelf te beslissen onder eigen verantwoordelijkheid. Maar toen de 40 dagen waren afgeloopen, kwam de tweede vraag op den voorgrond, of, waar over 25 Augustus niet viel te denken, het wellicht toch niet raadzaam en geoorloofd ware, op een lateren dag en dan, zoo mogelijk, vóór 20 September, de Staten nogmaals bijeen te doen roepen. Ook die vraag had ik voor mij zelf kunnen beslissen, maar deze geheele zaak had allengs zoo ernstig karakter verkregen, dat ik meende, mijn geachte ambtgenooten er in te moeten kennen, en dezen waren met mij van gevoelen, dat juist de waardigheid der Kroon verbood, ook op dit gedeelte van des Commissaris' voorstel in te gaan. Nadat toen in dien zin en op dat advies alzoo door mij besloten was, is, om het gewicht der zaak, daarvan aan de Koningin rapport gedaan, en zulks onder de duidelijke verklaring, dat het juist de veiligheidsstelling van de waardigheid der Kroon was, die onzes inziens verbood, alsnog andermaal de Staten bijeen te roepen.

Is er alzoo van die zijde van eenig formeel verzuim geen sprake, wel zij het mij veroorloofd, nu eenmaal dit punt in het debat geworpen is, de vraag te stellen, wat te denken van den eerbied voor de Kroon bij hen, die te Zwolle op 3 Augustus gedaan hebben wat zij deden. Daar was een Koninklijk bevel, daar was een Koninklijke last, aan de Staten gegeven, om tot de keuze van leden voor de Eerste Kamer over te gaan en, weerstaande dien last, heeft men goedgevonden, opzettelijk gehoorzaamheid aan dat Koninklijk bevel te verijdelen. Is echter daarover van

liberale zijde één ernstig woord gesproken? Heeft men tegen die daad zich verzet, heeft men zich over het niet voldoen aan dat Koninklijk bevel, aan dien Koninklijken last, beklaagd? Tot mijn leedwezen moet ik zeggen, dat, voor zoover ik in en buiten het Parlement de uitingen heb kunnen nagaan, het mij niet gelukt is te ontdekken, dat, ofschoon en flagrant délit verzet tegen het Koninklijk gezag is gepleegd, in het liberale kamp van ernstige critiek hierop sprake is geweest.

Voorts is er, wat het beleid der Regeering betreft, in het Voorloopig Verslag gewezen op de *benoemingen*. Van de twee hoogleeraren, — de één uit Leiden, de ander uit Amsterdam —, die ik hier ontmoet, heeft de eerste zeer rustig en kalm deze zaak te berde gebracht en zijnerzijds loyaalweg erkend, dat deze Regeering bij zeer in het oog loopende benoemingen getoond had, metterdaad tot waarheid te maken den stelregel, in 1901 door haar op den voorgrond geschoven, dat elke goede landsregeering verplicht is, alle talenten en krachten, die in den boezem van het volk beschikbaar zijn, zoo mogelijk ten goede van het land aan te wenden. Daarna heeft de geachte afgevaardigde een zeer interessant betoog gehouden over hetgeen in Amerika en Frankrijk geschiedt en over het gevaar, gelegen in de uitbreiding van het getal staatsambten en in het bederf, dat daarvan in de politiek kan komen. Zijn woorden waren ook ons veelszins uit het hart gegrepen, maar gaan op dit oogenblik te zeer buiten het debat, dan dat ik er verder op zou mogen ingaan.

Alleen heeft hij nog deze opmerking gemaakt, dat de Regeering toch getoond had, ten deze niet geheel zuiver te staan, omdat zij in de stukken gesproken had van achterstelling in vroeger jaren. Dit sloeg uitsluitend op burgemeestersbenoemingen. Ik heb mij het vorig jaar over die benoemingen duidelijk en concreet uitgesproken en gezegd, dat, wil iemand een goed burgervader zijn, hij, naar mijn overtuiging, in geestessympathie moet verkeeren met de meerderheid van de ingezetenen der gemeente, in welke hij komt. Toen ik optrad was het mij echter uit gegevens, welke mij uit eene vroegere betrekking ten dienste stonden, bekend, dat bijv. in de provincie Zuid-Holland, waar, zooals wij weten, ten platten lande bijna nergens liberale streken worden aangetroffen, waren aangesteld 162 burgemeesters van liberale, daarentegen slechts 7 van anti-revolutionaire, 3 van Roomsch-Katholieke en 3 van Christelijk-historische richting. Evenzoo staan mij nog gegevens uit de andere provinciën ten dienste, maar ik zal die laten rusten. Het is genoeg om begrijpelijk te maken, dat ik, als Minister optredende, met deze gegevens voor oogen, mij natuurlijk afvroeg, wat daarvan de reden kon zijn, en dat ik in deze richting niet verder ben voortgeschreden.

In de eerste plaats valt m. i. bij burgemeestersbenoemingen te letten op bekwaamheid, en ten tweede op overige geschiktheid, waartoe ook behoort de overeenstemming in denkbeelden met de overheerschende richting onder de gemeentenaren. Is dit eene idiosyncratische opvatting, iets dat alleen in mijn brein kon zijn opgekomen? Neen, Mijnheer de Voorzitter! Alle vroegere Kabinetten hebben toch steeds dezen regel gevolgd, dat men, op eene enkele uitzondering na, in Noord-Brabant en Limburg geen burgemeester heeft voorgedragen dan die behoorde tot de Roomsch-Katholieke Kerk. De practijk — niet van mij afkomstig — is dan ook, dat op de vragenlijst, die rondgezonden wordt over de sollicitanten, steeds de vraag voorkomt naar het kerkgenootschap, waartoe zij behooren.

Wat mij ook frappeerde is dit. In een naburig land is, gelijk de heeren zich herinneren zullen, niet lang geleden eene massale betooging gehouden door de liberale richting uit alle streken van het land. Men heeft berekend, dat daar een 15 à 20.000 liberalen van heinde en ver waren opgekomen om met wapperende vaandels en beplakte borden in de hoofdstad te betoogen en te declareeren wat zij beoogden. Het trof mij, dat onder die groepen er één was van eene plaats, die ik vergeten ben, die een zeer groot bord had, waarop stond: „Ergerlijk schandaal! In onze liberale gemeente is een clericaal tot burgemeester benoemd!”

Van ander gehalte was hetgeen te dezen opzichte gesproken is door den geachten afgevaardigde, den heer Treub, dien het mij een genoegen is hier te mogen begroeten, vooral omdat hij in zooverre de Regeering versterken zal, dat hij steeds de gewoonte had, uit de vaagheden te komen tot het concrete. Hij heeft dit ook thans gedaan, en heeft triomfantelijk gewezen op twee feiten, waaruit nu eens blijken zou de booze bedoeling, die het Kabinet koesterde. Het eerste voorbeeld was, dat ik het vorige jaar hier verklaard heb, bij een predikant te Schiedam een onderzoek te hebben ingesteld naar iemand, die benoemd was tot burgemeester. En nu zegt die geachte afgevaardigde: Ziet gij wel, als iemand tot burgemeester moet benoemd worden, gaat men bij den dominee zijn doopceel lichten; die dominees zijn de mannen, die thans de ambten vergeven. De geachte afgevaardigde vergist zich echter volkomen. Want waarover heeft dat onderzoek bij dien predikant geloopen? Over de bekwaamheid van dien man? Over zijn geschiktheid? Over zijn al of niet behooren tot deze of gene richting? In het minst niet. Maar wat was het geval? Er werd tegen dezen sollicitant hier ingebracht, dat hij, vermoedelijk omdat er in de Regeering eene wisseling van personen was gekomen, de huig

naar den wind hangende, omgegaan was in politieke richting. Er was geen quaestie van geschiktheid of bekwaamheid, maar van karakter. En wanneer de geachte afgevaardigde, de heer Treub, te beslissen heeft omtrent een bepaald persoon en wanneer onzeker is, of deze een betrouwbaar karakter bezit, of men aan zijn oprechtheid mag gelooven, dan zal hij toch vermoedelijk gaan bij degenen, die met dien man het meest hebben omgegaan, die met hem intiemer hebben verkeerd en daardoor in staat zijn, een en ander te beoordeelen. Toen mij nu bleek, dat die sollicitant gedurende $1\frac{1}{2}$ jaar elke week twee uren lang met den bewusten predikant gesproken had, heb ik geoordeeld, dat die predikant in aanmerking kwam om een oordeel te vellen over de betrouwbaarheid van het karakter van den persoon in quaestie. Maar zie, hier wordt door den geachten afgevaardigde, den heer Treub, een predikant eenvoudig in den ban gedaan. Men zal naar iemands karakter wel mogen informeeren bij een professor, gelijk nogal eens bij benoemingen gebeurt, en daarin zou dan ook in casu de geachte afgevaardigde ongetwijfeld niets gevonden hebben, maar een *dominee* of een *pastoor* is bij hem iemand, die buiten het gemeene recht staat. Vertrouwen te stellen in het oordeel van zóó iemand, dat vindt hij een hors d'oeuvre, dat in onzen tegenwoordigen tijd niet meer thuis behoort. Ik waardeer het, dat, waar die gezindheid bij den geachten afgevaardigde bestaat, hij die sterke afkeuring en dat oordeel over bedienaren van den godsdienst in het algemeen zoo kras heeft uitgesproken, want ik vind daarin eene aanwijzing van de hoogte, waartoe het anti-clericalisme bij hem is gestegen.

Zijn tweede voorbeeld was het eigenlijke en daarmede zou hij eens aantoonen, welke heillooze paden door de Regeering bij benoemingen worden bewandeld. Er was door Koloniën aan den heer Fabius, inspecteur van het lager onderwijs, advies gevraagd over een sollicitant. De heer Fabius had met dien man een gesprek gehouden, waarvoor de Regeering in geen enkel opzicht verantwoordelijk is, dat zij, als de feiten inderdaad geheel juist zijn weergegeven, betreurt en waarvan zij met beslistheid zou moeten zeggen, dat, wanneer de geachte heer Fabius op die wijze sollicitanten mocht blijven ondervragen, daaraan een einde zou moeten komen, indien hij er prijs op stelt, dat men zijn adviezen blijft inwinnen. Na deze duidelijke uitspraak moet ik echter den geachten afgevardigde op verscheidene punten wijzen, die hij geheel uit het oog heeft verloren. Wat door den heer Fabius in deze mocht gedaan zijn, heeft hij niet ambtelijk gedaan. Binnenlandsche Zaken heeft niets met deze zaak uitstaande. Ambtelijk, hiërarchisch, behoort de

heer Fabius niet onder Koloniën, maar alleen onder Binnenlandsche Zaken. Niet alleen deze Minister, maar ook vroegere Ministers van Koloniën hebben, bij sollicitatiën naar onderwijzersbetrekkingen, den heer Fabius uitgenoodigd, of hij zoo vriendelijk wilde wezen, de gegadigden eens bij zich te laten komen en dan advies uit te brengen. Zij hadden hen even goed naar den heer Treub of een ander kunnen zenden en aan dezen kunnen vragen, eens met die menschen te spreken. Zelfs hadden zij het aan een dominee kunnen vragen, — daarin waren zij vrij —, maar het is niet geschied. Men heeft zich tot den heer Fabius gewend, omdat van hem, als inspecteur van het lager onderwijs bij Binnenlandsche Zaken, met grond een advies van voldoende beteekenis verwacht mocht worden. In de tweede plaats moet ik den geachten afgevaardigde opmerken, dat de heer Fabius in het rapport, dat door hem bij Koloniën is ingediend, toont, met welke bedoeling hij zijn gesprek met dien man gevoerd heeft en dat daaruit blijkt, dat die bedoeling niet kan geweest zijn om den man geestelijk te keuren, zooals de geachte afgevaardigde zich verkeerdelijk inbeeldt, maar eenvoudig om te zien, welke ontwikkeling die man had. Hetgeen wij officieel weten — wat de heer Treub over dat gesprek heeft aangevoerd blijft voor zijn verantwoording, want ik weet niet, of dat gesprek zoo heeft plaats gehad; daarvoor moet de geachte afgevaardigde mij borg staan — uit het rapport, hetwelk de heer Fabius aan Koloniën heeft ingeleverd, is dit: „hem bleek, dat de sollicitant gehuwd was en 4 kinderen van 1½—7 jaar te zijnen laste had; dat hij f 740 gulden had benevens eenige emolumenten en dat het dus geen wonder was, dat hij verbetering van positie zocht; dat de algemeene ontwikkeling van den man niet groot scheen; dat hij bijv. meende, dat de vorige predikant te Gieterveen modern was, maar de tegenwoordige Christelijk-historisch".

Waar ik de vragen, die den heer Fabius worden toegeschreven, afkeurde en een optreden als de heer Treub schetste, gispte, mag ik toch ook wel weer zeggen, wat tot ontlasting zou kunnen dienen. De heer Fabius heeft eenvoudig geconcludeerd, dat die man geen blijk gaf van groote ontwikkeling, waar hij sprak van een Christelijk-historisch predikant en dus een politieken naam overbracht naar de Kerk. Geenszins heeft hij, zooals uit het spreken van den heer Treub zou volgen, gezegd: ik heb dien man eens ondervraagd, maar hij behoort niet tot de geestelijke schapen, hij is een bok, gij moet hem niet nemen. Neen, hij is geëindigd met te zeggen, *dat hij den man aanbeveelt.* En dat de man niet benoemd is, komt omdat hij te oud was en er meer geschikte sollicitanten waren.

Hier had men nu eens een voorbeeld, hier had men een bewijs in handen, dat de clericale boosheid van de Regeering aan de kaak zou stellen. Hier komt niet een gewoon lid, maar een hoogleeraar, die aan het maken van constructiën gewoon is. Hij zet de gansche constructie in elkander en wat blijkt het te zijn? Eene paalwoning op één paal; en men behoeft aan dien paal maar even te schudden en het geheel kantelt en valt naar omlaag!

In de derde plaats is er aanmerking gemaakt op het beleid van de Regeering, wat *den verrichten arbeid* betreft. Die arbeid splitst zich in twee deelen: de bestuurstaak en de legislatieve taak. Wat de bestuurstaak betreft, eene zeer omvangrijke, die veel van de krachten van den Minister vergt, daarop is geen critiek vernomen, die mij tot verdediging noodzaakt. Ten aanzien van de legislatieve taak is erkend, dat men niet stil had gezeten, maar betwist, dat er op juiste wijze was gearbeid. Ik las onlangs, hoe bij het inzetten van het algemeen debat in een naburig land een van de leden der oppositie was opgestaan en het Gouvernement had toegeroepen: „Tu, gouvernement, tu ne fais rien, tu ne peux faire rien, tu ne veux faire rien et tu ne feras rien.” Dit was de manier, waarop men elders het Gouvernement aanviel. Zulk een oordeel is hier niet vernomen. Integendeel, de onderscheiden sprekers, die zich over dit punt hebben uitgelaten, hebben eigener beweging erkend, dat er hard was gewerkt. En waar aan onderscheidene van mijn ambtgenooten die lof toegebracht is, mag ik er bijvoegen, dat men ook mij van dat verlokkend gerecht een deel gaf. Ging ik dus van die zijde vrij uit, en gaf men mij recht op eene *nota diligentiae*, daarmede was toch de zaak niet in orde, want er haperde te veel aan *het beleid* bij dat werk.

In de eerste plaats deed zich daarbij deze vraag voor: Is het program, waarmede gij zijt opgetreden, bedoeld voor deze Kamerperiode, of wel was het een algemeen Regeeringsprogram? En met name de geachte afgevaardigde uit Rotterdam, de heer Van Raalte, heeft staande gehouden, dat het moest zijn en was een program, opgezet voor deze periode. Mag ik er op wijzen, dat, welk eene intieme relatie er ook bestaat tusschen hem en zijn geachten vriend en geestverwant, Mr. Drucker, hij op dit punt toch in gevoelen met dien geachten afgevaardigde verschilt? Ik verwijs daartoe den heer Van Raalte naar bladz. 242 van de *Handelingen* der Kamer 1901—1902, waar wij lezen, dat de heer Drucker deze woorden sprak: „de Troonrede, die, zooals ik herinnerde, is blootlegging van het algemeen regeeringsprogramma....” Het wordt dus niet vluchtig gezegd, maar het slaat terug op een voorafgaand

betoog; er wordt hier slechts aan herinnerd. Ik voeg er bij, dat het mij dan ook ontsnapt, hoe de geachte afgevaardigde, schrander als weinigen, zich een oogenblik heeft kunnen indenken in het ongerijmde idée, alsof ooit eenig Kabinet, welk ook, zou kunnen optreden met het voornemen, om voor eene zoo korte periode een werkplan van twee en twintig wetsontwerpen aan te kondigen, en daaronder wetsontwerpen van den meest kolossalen omvang. De geachte afgevaardigde heeft zich op mij beroepen en gezegd: gij hebt dat toch zelf erkend; maar hij heeft dat gedaan met eene argumentatie, waarin ik ten eenenmale mis de scherpzinnigheid, die hem anders in zijn oordeel onderscheidt. Hij heeft namelijk deze redeneering opgezet: gij hebt verklaard in het vorige jaar, dat gij de hoop koesterdet, het ontwerp voor de pensioensregeling zoo tijdig hier te kunnen brengen, dat de Kamer, als zij hard doorwerkte, het nog vóór de stembus van 1905 zou kunnen afdoen. Wie vat nu de logica van deze redeneering: gij hebt omtrent één ontwerp gezegd, te vermoeden, dat het zou kunnen worden afgedaan, en daarmede verklaard, dat het in uw voornemen lag, alle 22 wetsontwerpen af te doen!

De geachte afgevaardigde, die dit punt uitvoerig heeft besproken, heeft nog eene tweede bedenking geopperd, nl. deze, dat met name de Minister van Binnenlandsche Zaken te onmethodisch te werk zou zijn gegaan. Heb ik het recht, als iemand mijn methode niet volgt, te zeggen, dat hij daarom onmethodisch te werk gaat? Maar hoe kan hij dan, omdat ik niet volg de methode, door hem voorgestaan, zeggen, dat ik onmethodisch te werk ga? De methode, die men wenscht te volgen, wordt altoos beheerscht door het beginsel, waarvan men uitgaat; en het is uit het door hem gesprokene genoegzaam gebleken, dat ook achter de methode, die hij volgt, een beginsel zit en wel dat der volkssouvereiniteit. Het is toch opmerkelijk, dat hij zich verklaarde tegen verlenging van de vierjarige periode, en dat de heer Schaper hem hierin bijviel. Welk ander beginsel is hier achter te zoeken dan dat er onder de kiezers leiders zijn; dat de leiders bij de kiezers zeker program op den voorgrond stellen, lijsten opmaken, waaruit afgeleid moet worden, dat de leden, welke op zulk een program gekozen worden, hier in de Kamer komende, ook een Ministerie vinden, bereid om de onderwerpen, in dat program genoemd, tot uitvoering te brengen, en dat de Ministers van de leden, de leden van de leiders en de leiders van de meerderheid der kiezers, de order krijgen, wat zij in de vierjarige periode hebben af te doen? Met dit beginsel kan ik niet medegaan, en daarom ook niet met de methode, welke daaruit volgt; maar

bovendien bestaan tegen deze methode op zich zelf hoogst ernstige bezwaren. Wanneer toch eene dergelijke methode eenmaal aangenomen wordt, heeft men allereerst dit bezwaar, dat allerlei gewichtige onderwerpen van wetgeving bij de verkiezingen niet op den voorgrond dringen. Is daarover bij de stembus niets te doen geweest, dan blijven zij derhalve ook achterwege. Zoo is de wet op het Hooger Onderwijs, een grondwettige eisch, eerst na 30 jaren tot stand gekomen; de aansluiting van de Provinciale wet aan de nieuwe bepalingen zal thans, dus eerst na 17 jaren, haar beslag krijgen, naar ik hoop; tal van andere onderwerpen, waarop gedurig in de Kamer — en terecht — wordt aangedrongen, welker regeling ook zeer in 's lands belang te achten is, verkeeren in hetzelfde geval. Volgt men deze methode, dan stelt men *a priori* vast, dat aan sommige onderwerpen niets gedaan zal worden.

Ten tweede bestaat tegen deze wijze van doen het bezwaar, dat de Departementen er niet op ingericht zijn. Als men de methode aanneemt, dat het opgetreden nieuwe Kabinet bepaalde onderwerpen moet afdoen in de 4-jarige periode, moet men ook zorgen, dit mogelijk te maken door het daarvoor inrichten van bepaalde afdeelingen, terwijl dan de bestaande afdeelingen met den gewonen administratieven arbeid kunnen voortgaan. Het is waar, dat sedert de invoering van de 4jarige periode telkens, na ommegang daarvan, een ander Kabinet opgetreden is; maar wil dit zeggen, dat dit geschiedde omdat de heeren hun program afgewerkt hadden? Immers neen; dit gebeurde alleen omdat bij de stembus eene nieuwe meerderheid ontstaan was. Ik wil wel erkennen, dat het vorige Kabinet tamelijk bevredigend gewerkt heeft; als men de wetsontwerpen na de laatste begrooting er ten minste bij rekent, kan men zeggen, dat de werkzaamheid van het Kabinet bevredigende resultaten opgeleverd heeft; maar dat het Ministerie heengegaan zoude zijn, als de meerderheid der Kamer niet verplaatst ware, zal de geachte afgevaardigde uit Zutphen wel niet beweren. Ik voor mij geloof, dat de heeren, waren zij in de meerderheid gebleven, wel degelijk de portefeuilles behouden zouden hebben.

Mijn wijze van werken is deze geweest. Ik heb het altijd zoo beschouwd, dat wij geen partij-regeering waren in dien zin, dat wij gekomen waren ter executie van een last voor een bepaald getal jaren. De verschillende desiderata op wetgevend gebied, die volgens de uitingen van de Kamer zelf bestonden, zijn door mij nagegaan. Ik heb het eerste jaar de verschillende afdeelingen aan den arbeid gezet voor datgene, wat zonder nadere preparatie gedaan kon worden. Daartoe behoorden natuurlijk niet die afdeelingen, welke ten gevolge van de na-

latenschap van het vorige Kabinet niet alleen dat jaar, maar tot Februari 1903, bezet waren. Inmiddels heb ik de statistieke enquêtes, die noodig waren voor de overige ontwerpen, in het land doen plaats vinden. Bijv. moest voor de ziekteverzekering opgenomen worden de stand van alle ziekenkassen en begrafeniskassen, niet alleen van de vereenigingen, die als zoodanig bestonden, maar ook die van alle ondernemingen, waaraan eene dergelijke kas verbonden was. Alle statuten werden opgevraagd, om te weten, voor welk doel men verzekerde, hoeveel ziekengeld er werd gegeven, enz. Ik behoef voorts wel niet te zeggen, welk een omvangrijk werk er noodig is geweest voor de voorbereiding van de wet op het hooger onderwijs. Het gansche land door moest eene enquête ingesteld worden naar het getal onderwijzers, hun dienstjaren, hun akten en salarissen; en dit alles moest getabelliseerd worden.

Toen nu het tweede jaar daar was, begon ik op de basis van de gedeeltelijk reeds verzamelde gegevens te werken. Het werkplan, dat mij steeds voor oogen stond, was de ziekteverzekering aan de pensioenverzekering te doen voorafgaan, maar ook deze was — het volgt uit het reeds gezegde — zonder voorafgaande enquête niet denkbaar. Ook hier kon men niet met de deur in huis vallen. Omdat het mij nooit betwist is, mag ik zeggen, dat ik mijn geheele leven door hard gewerkt heb, maar stellig gedurende de laatste jaren harder dan ooit. En toen mijn eerste jaar door de uitvoering van de Ongevallenwet, van de Militiewet, van de wet op het lager onderwijs, van de Woningwet, niet voor mijn persoon alleen, maar ook voor een groot gedeelte van de afdeelingen, verloren was, zou het tweede jaar het jaar zijn geweest, waarin ik met de verschillende afdeelingen gereed zou zijn gekomen. Toen echter brak de staking uit, juist toen met den arbeid een begin was te maken. En nu wil ik wel gelooven, dat men zich geen denkbeeld kan vormen van den arbeid, dien dat gegeven heeft. Maar ik verklaar hier, men moge mij gelooven of niet, dat ik gedurende die periode van 's morgens tot 's avonds, ja soms tot in den nacht werd opgebeld, ten einde te telegrapheeren, berichten te ontcijferen, een antwoord in cijfers te brengen enz., zoodat er werkelijk niet aan te denken viel, eenig legislatief werk ter hand te nemen.

Toen het derde jaar kwam, wat is er toen gebeurd? Men kan niet betwisten, dat ik toen degene ben geweest, die bijna onverpoosd voor deze Kamer heb gestaan. Ik heb de drankwetgeving niet vooropgezet, omdat ik die noodzakelijker of van meer beteekenis achtte dan de Lager-onderwijswet of de Pensioenwetten. De geachte afgevaardigde

weet beter; hij weet, dat de herziening van de Drankwet gebonden was aan een termijn, en dat ik tekort geschoten zou zijn in plichtsbetrachting, wanneer ik niet gezorgd had, dat de behandeling tijdig kon geschieden. Er is ook gewezen op den Raad van State. Ik verzoek echter wel als Minister, dat men ten deze den Raad van State, wat zijn werkzaamheid betreft, hier niet openlijk in debat brengt. De Raad van State mag niet beschuldigd worden van tegenhouden, noch van langzaam werken. Er was eene zeer groote massa wetsontwerpen gereed gemaakt, en de ééne afdeeling van den Raad van State, die deze ter behandeling moest krijgen, beschikt slechts over drie personen; het was dus natuurlijk en lag in den aard der zaak, dat ook die afdeeling met arbeid overladen werd.

Niet te ontkennen is het echter, dat de oppositie in gebreke is gebleven, te rescontreeren hetgeen in de Memorie van Antwoord werd uiteengezet als terugslag op de klacht over te late indiening van wetsontwerpen. Want hoe was de redeneering, die in het Voorloopig Verslag was opgezet? De Arbeidswet, die op den laatsten dag van 1903 door mij verzonden was en hier in de eerste dagen van 1904 is ingekomen, was, zoo beweerde men, *te laat* aangeboden, om nog vóór de stembus van 1905 te kunnen worden afgedaan. Daarop is door mij dit geantwoord: als dat waar is, dan volgt daaruit, dat nòg gewichtiger wetsontwerpen als de pensioen- en ziekteverzekering, waar veel meer nieuws in zit en waaraan door de Kamer dus veel meer arbeid moet worden besteed, dan nòg veel vroeger hadden moeten zijn ingekomen. Ik heb er daarbij op gewezen, — en ik moest dit doen, omdat het niet schijnt ingezien te worden door enkele leden —, dat een Minister, wanneer hij een wetsontwerp in eigen Departement in gereedheid heeft gebracht, nog een zeer langen weg heeft af te loopen, eer hij het wetsontwerp hier heeft. Ik heb den heeren voorgerekend, dat daar soms een klein jaar mee verloopt. Eerst moeten de stukken naar de andere Departementen, die mede moeten teekenen, daarna naar den Ministerraad, en vervolgens naar den Raad van State. In dit verband is het goed, dat men dit eens wete. Zoo kan het voorkomen, dat een wetsontwerp, dat reeds in de eerste dagen van Juni verzonden is naar den Raad van State, thans, half December, nog zonder advies ligt, d.i. dus ruim een half jaar lang. Wanneer men nu berekent, dat bij de andere Departementen en bij den Ministerraad — laat ons heel weinig nemen — de behandeling twee maanden vordert, en dat het voorkomt, dat van den Raad van State een advies wordt ontvangen van 200 folio pagina's, hetwelk geheel moet worden nagegaan en ten gevolge waarvan het wetsontwerp dan

vaak gewijzigd moet worden, dan ligt het in den aard der zaak, dat er maanden mede heengaan, eer zoo'n wetsontwerp hier kan zijn. Adviseert de Raad van State bovendien, een wetsontwerp niet naar de Kamer te zenden, dan moet het nog eens weer naar den Ministerraad volgens het Reglement van Orde voor dien Raad. Daarom heb ik er dus in de Memorie van Antwoord den nadruk op kunnen leggen, dat de eisch van het Voorloopig Verslag hierop neerkwam, dat reeds in het begin van 1903 alle groote wetsontwerpen het Departement hadden moeten verlaten.

Dit is eene argumentatie, die op feiten, op concrete gegevens berust en het gaat niet aan, dat de oppositie daarop niet ingaat en haar klachten herhaalt, alsof er niets gezegd was. Ik weet wel, dat mijn geachte ambstvoorganger dit betoog trachtte te ontzenuwen door de tegenwerping: als gij maar technisch zoo voortreffelijk gewerkt had als ik, zou u dit niet zijn overkomen, want de fout ligt hier, dat gij technisch zoo onbekwaam zijt, wat maakt, dat er zooveel nawerk aan is. Ik heb die klacht nooit goed begrepen. De geachte afgevaardigde weet zeer goed, — want hij is ook een man van ervaring —, dat het technisch doorwerken van zulke ontwerpen in hoofdzaak geschiedt door de afdeelingen. En die afdeelingen zijn thans precies dezelfde als zij waren in den tijd, toen de geachte afgevaardigde de plaats innam, waarop ik thans sta. In de tweede plaats merk ik op, dat men bij de Drankwet heeft gezien, hoe een ontwerp, uitgegaan nog wel van een Minister van Justitie als den heer Modderman, precies hetzelfde getob aan de Kamer heeft gegeven als deze wet en zeker niets minder. En in hetzelfde verband zou ik er op kunnen wijzen, dat aan het Strafwetboek zulke technische onvolkomenheden kleefden, dat het nog vóór de invoering door eene novelle moest worden gevolgd. Laat men verder eens de moeite nemen, de koppen van de tegenwoordige wetten na te gaan; dan zal men zien, hoe breed die koppen zijn ten gevolge van de vele wijzigingen, die de wetten telkens ondergingen. Hoeveel wetten blijken niet naderhand technische oneffenheden te bevatten, die weder moeten worden glad gestreken. Is niet zelfs de Leerplichtwet, die toch nog van zeer jongen datum is, niet naar mijn oordeel, — want het is steeds onheusch van een Minister, op zulke punten zijn voorganger of zijn opvolger aan te vallen —, maar naar het oordeel van allerlei kringen, ook technisch onvoldoende samengesteld? Daarom meen ik te mogen zeggen, dat metterdaad die klacht, wanneer zij wordt aangevoerd om te wijzen op de onvolmaakte manier, waarop onze wetgevende arbeid verricht wordt, ongegrond is; de fout ligt in de verkeerde inrichting van de

Departementen. Er is daar niet genoeg personeel om dien wetgevenden arbeid voldoende tot zijn recht te doen komen.

In België heeft men bij elk Departement twee afdeelingen: eene section administrative en eene section législative, in welke laatste afdeeling hooger bezoldigde personen zitten van buitengewone bekwaamheid. Bij ons moet het legislatieve werk verricht worden door hetzelfde personeel, dat belast is met den administratieven arbeid, die juist in den laatsten tijd door verschillende wetten aanmerkelijk is vermeerderd. En waar men zich over de ambtenaren wel eens min gunstig uitlaat, daar wil ik mijnerzijds hier toch zeggen, dat een groot deel van den legislatieven arbeid door die ambtenaren wordt verricht in hun vrije uren des avonds thuis, omdat op hun bureau noch tijd noch rust daarvoor is. Ik mag dus, wat dit punt betreft, wel zeggen, dat ik de uitgeoefende critiek *niet billijk* acht. Niet billijk, omdat de oppositie geweigerd heeft, rekening te houden met de omstandigheid, dat er telkens en telkens een kink in den kabel kwam. Niet billijk, omdat de oppositie niet voldoende gelet heeft op den aard van de ontwerpen en de daarvoor noodige onderzoekingen en voorbereidingen. Niet billijk eindelijk, omdat men vergelijkingen is gaan maken met andere Kabinetten, die, toen zij aan het bewind kwamen, niets vonden ter uitvoering en van den aanvang af aanstonds hun wetgevende taak konden aanvaarden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot de tweede hoofdklacht, die tegen het Kabinet is vernomen en wel deze, dat het de tegenstellingen, die in den lande bestaan op politiek-religieus gebied, zou hebben verscherpt. Ik heb er reeds in de Memorie van Antwoord op mogen wijzen, dat mijns inziens juist omgekeerd het optreden van dit Ministerie verzoenend gewerkt heeft. Het is toch een feit, waarvan ook de liberale pers gewaagd heeft, dat vroeger de geloofstwist tusschen Rome en Dordt eene dagelijksche lectuur leverde, en ik zou niet durven beweren, dat de liberale pers altijd het hare gedaan heeft om dit vuur te blusschen. In zoover is dus metterdaad verbetering ingetreden, dat, waar men vroeger tegen het aanblazen van zulk een vuur niet opzag, er nu lust en verlangen naar vrede is gekomen. Thans wordt de geloofsverdeeldheid betreurd, terwijl men ze vroeger zelf aanwakkerde. Ook de tegenstelling van doleerenden en hervormden leverde vroeger gedurig stof op voor verkiezingsartikelen in de pers en op strooibiljetten en nu is het een effect van de coalitie, dat hier drie groepen zijn, die men vroeger gedurig tegen elkander in het harnas joeg, en onder welke thans metterdaad eene kalmte heerscht, ja eene vredige stemming, die weldadig aandoet.

Maar ik ga een stap verder en durf zeggen, dat de Regeering er zich op mag beroemen, dezelfde verzoenende uitwerking te hebben op de linkerzijde. Van 1901 herinnert wie toen hier was zich nog wel het felle debat tusschen de heeren Drucker en Borgesius. Niet ik noem het fel, want zij hebben het zelf zoo genoemd. Men weet, wat voor spannend oogenblik dat gaf en hoe men in alle bladen daarvan gewaagd heeft. En vergelijk nu eens met dien fellen toon van toen de wijze, waarop de heeren zich nu in een blanco grondwetsartikel vereenigen! En ook vraag ik, of er vóór dezen in ons land één man aan de linkerzijde was, die feller dan de heer Treub, hoogleeraar te Amsterdam, de liberalen in woord en geschrift heeft gestriemd. Moest men niet vreezen, dat zijn komst in het Parlement aan de linkerzijde een twistvuur zou hebben doen ontbranden? En toch, hebben wij gisteren den heer Treub wel één enkel scherp woord tot de liberalen hooren richten? Integendeel, ook bij hem bestond voor die vroeger gegeeselde liberalen nu niets dan de meest verzoenende gezindheid.

Wanneer dus de Regeering als effect van haar optreden mag zien, dat links en rechts twist en wrok verdwenen zijn, dat er afkeer ontstaat van alle verdeeldheid, en ten slotte in deze Kamer niets anders overblijft dan de éénе groote tegenstelling, die ook in het land bestaat, tusschen de *Christelijke* en de *moderne* levensopvatting, „mein Liebster, was willst du noch mehr?"

Ontkent de linkerzijde het bestaan van die antithese? Ik zou dit met name graag van den hoogleeraar, den geachten afgevaardigde uit Leiden, weten. Vindt men die antithese niet allerwege, in alle kringen, op elk gebied, tusschen de Christelijke en moderne levensopvatting? Kan men ontkennen, hetzij links of rechts, dat die tegenstelling tusschen de Christelijke en moderne levensopvatting nog scherper is geworden dan ze was toen ze in eene vroegere periode optrad als orthodoxe tegenover moderne theologie? Wil men De Visser contra Roessingh? Zou men willen beweren, dat de wereld is blijven staan bij den heer Roessingh, wiens opvattingen omtrent de moderne theologie, die ik mij veroorloofd heb een *Fata morgana* te noemen, door hem elk jaar met zooveel talent worden verdedigd? Men zal, geloof ik, toestemmen, dat het kinderachtig zou zijn, voor het steeds scherper worden van die antithese de oogen te sluiten.

Door den heer Troelstra is terecht gezegd, dat het liberalisme, bij al het uitnemende, dat het in vele opzichten tot stand bracht, — want al gaat daarover onze critiek, er is toch veel uitnemends in, bij vroeger vergeleken —, beperkt is in zijn geestelijk gebied en niet verder gaat dan

het intellect. Ik zou een heel eind met den heer Troelstra kunnen medegaan in de erkenning, dat het liberalisme als zoodanig mist de kracht om te groeien. Het liberalisme kan onmogelijk, waar het in de wereld der geesten het bestaan dier antithese ontkent, langer de geesten bezweren. De antithese tusschen de Christelijke en de moderne levensopvatting laat de moderne theologie reeds mijlen ver achter zich. Men heeft eerst bij de Academiën het zwaartepunt gehad bij de theologische faculteit, toen, in het liberale tijdvak, bij de juridische; nu is het al lang overgebracht bij de medische en wis- en natuurkundige faculteit. Waar door het Darwinisme samenhang door evolutie tusschen het hoogste en het laagste is erkend geworden en het hoogere zich niet leent voor nader onderzoek, moest men zich richten tot het lagere, de planten- en dierenwereld, en moest de beschouwing van den mensch, vroeger anthropologisch en psychisch gededuceerd uit een hooger ideaal, opgetrokken worden als een product van lager sferen. Ten gevolge daarvan heeft de antithese, die vroeger op beperkte schaal bestond, zóó doorgewerkt, dat zij allengs in alle landen heerscht en dat zij ook in ons land voortdurend dieper, men kan zeggen tot den wortel van het leven, is doorgedrongen. Wanneer men den strijd van de optimisten en de pessimisten op verschillend terrein nagaat, kan men het beste zien, hoe de optimisten — en ik mag zeggen, dat dit ook de schoolquaestie in eene gansch andere phase brengt — zich thans voorstellen, dat zij, door wat men de leer der *Eugenie* noemt, in staat zullen zijn, op de menschenwereld over te brengen wat wordt toegepast op tulpen en paarden, en dat men door keurteelt de rassen zal verbeteren. Daarmede hangt samen, dat men op de opvoeding een gansch anderen paedagogischen blik heeft gekregen dan men vroeger had, een blik, welke steeds dieper doordrong en waardoor eene even pijnlijke antithese geboren werd; men gaat namelijk de stelling verdedigen, dat het kwaad in de maatschappij reeds gesticht wordt bij het kleine kind. Dit heet daaraan te liggen, dat men, in plaats van de natuurlijke ontwikkeling te laten werken, het kind omstrengelt met een net van religieuse denkbeelden, waardoor de geest wordt bedorven. Wie de majesteit van het kind wil eeren, moet zorgen, dat het kind van den moederschoot af van dien invloed bevrijd blijft.

Men ziet dus, dat de antithese niet meer is enkel theologisch, ook niet meer enkel met de Kerk samenhangt, maar zich almeer uitbreidt tot de biologie, de anthropologie, de psychologie en de paedagogie. Toen de quaestie zoo stond, is de vraag opgeworpen, wie de verdeeldheid had gebracht? Het is hier voorgesteld, alsof zij te wijten ware

aan eene uitdrukking in het programma der vrijzinnig-democraten. De geachte afgevaardigde uit Assen, de heer Treub, heeft daarop gezegd: neen, de ware oorzaak ligt in uw program, want daar was het onze een terugslag op. Zeker is het eene eer voor de anti-revolutionaire partij, wanneer de heeren een terugslag geven op iets, wat dezerzijds geschreven is, maar wij moeten elkander toch niets wijs maken. De principieele antithese is niet voortgekomen uit een program, maar het program is er eene erkenning van; zij is opgekomen uit wereldgebeurtenissen, uit gewijzigde beschouwingen over de levensexistentie, uit het te voorschijn komen van andere verhoudingen. Er is eene strooming in de wereld der geesten gekomen van gansch anderen aard dan vroeger en daaruit is de antithese voortgevloeid. Maar als men vraagt, wie ze het eerst predikte, dan moet ik de opmerking maken, dat de Christelijke overtuiging hier het eerst geweest is; zij had hier patrimonium, zij was hier gevestigd. Wij hadden hier niet eerst liberalen en daarna Christenen, maar het Christelijk element heerschte hier en toen is, niet uit Nederland, maar uit den vreemde, eerst uit Frankrijk en toen door Darwin en Haeckel uit Engeland en Duitschland, deze verscherpte antithese binnengedrongen. Wanneer men dus een eersten importeur wil opsporen, — ik doe dit niet, want het dient nergens toe —, dan moet ik zeggen, dat deze import niet van ons komt, maar van u.

Ik kom thans tot de vraag, of deze antithese noodzakelijk inwerken moet op staatkundig terrein, of dat het mogelijk is, ze er buiten te houden. Het laatste wordt beweerd en met name de geachte afgevaardigde uit Leiden geeft zich geheel over aan de illusie, dat, wanneer de middengroepen maar meer op den voorgrond traden, men den godsdienst wel binnenskamers zou kunnen houden. Dit is te veel of te weinig. Als de zaak binnenskamers behoort, moet men er in het publiek in 't geheel niets van vertellen, dan behoeft de wereld er ook *niets* van te weten. Maar ter rechtvaardiging van een openlijk uitkomen voor het beginsel mag ik den geachten spreker wellicht herinneren aan de woorden van den Christus: „Wie Mij belijden zal voor de menschen, dien zal Ik belijden voor den Vader, die in de hemelen is." Belijden doet men niet binnenskamers, maar alleen als er menschen bij zijn.

Dat nu daargelaten, is de vraag — en hier ontmoet ik weder den heer Treub — onjuist gesteld. De geachte spreker merkte op, dat door mij geschreven was, eenerzijds, dat de Staat met den godsdienst alleen in aanraking kwam door de subsidiën aan de kerkgenootschappen en anderzijds, dat God ook in het staatsrecht moet zijn. Dat klopte niet, zeide hij. Zoo schijnt het inderdaad, maar niet omdat ik mij ver-

giste, maar omdat de geachte spreker twee heterogene dingen verwarde, namelijk *God* en den *godsdienst.* Godsdienst is een menschelijk verschijnsel; een sentiment van het mystieke, dat in den mensch steekt; maar geheel iets anders is *God zelf.* En ik moet in ernst vragen, of de heeren, die het standpunt der Regeering bestrijden, niet zullen toestemmen, dat, als iemand eenmaal oprechtelijk zegt: „ik geloof in God, den Vader, den Almachtige", het dan eene absolute onmogelijkheid is, aan de sfeer van actie van dien God eenig terrein te onttrekken. Wanneer men eenmaal gelooft, dat God er is, dat Hij bestaat en werkt, en dat alle macht van Hem komt, elk gegeven oogenblik, dan moet het vanzelf spreken, dat een volk als volk en een Staat als Staat krachtens den wil en de kracht van dien God elk oogenblik bestaan, en dat er dan ook in dien Staat geen macht en geen bestel kunnen zijn, of ze zijn aan den wil van dien God onderworpen.

Heeft dit iets met het verschijnsel van den godsdienst te maken? Volstrekt niets. Het is zelfs zeer goed mogelijk, dat er zeer vele godsdienstige menschen in een land zijn, en dat toch de Staat niet erkent zijn rechtstreeksche afhankelijkheid van God. Laat mij, om nog duidelijker toe te lichten wat ik bedoel, een voorbeeld geven van het omgekeerde, en wijzen op Amerika. Daar bestaat de gewoonte, dat de President elk jaar als hoofd van den Staat den zoogenaamden Thankgivingsday uitschrijft, niet als persoonlijke uiting zijner godsdienstige gevoelens, maar als hoofd van den Staat het volk oproepend om als volk God te danken voor wat Hij dat jaar voor het land geweest is.

Ik zou dan ook den geachten spreker uit Leiden willen vragen, of de historie van het staatsrecht niet aanwijst de onhoudbaarheid zijner stelling. Immers leert die historie, dat het staatsrecht niet in constante, maar in telkens wisselende beelden verschijnt en dat het beeld van het staatsrecht met elke nieuw opkomende richting in het leven wijziging ondergaat, zóó zelfs, dat de groote wijsgeeren der vorige eeuw bijna allen een eigen staatkundig beeld ontworpen hebben. Wanneer nu de staatkunde en het staatsrecht zoo gevoelig zijn, dat ze de gevolgen ondergaan van de kleinste wijzigingen, hoe zou het dan denkbaar wezen, dat ze bij zoo groote fijngevoeligheid niet den invloed ondergingen van de enorme antithese tusschen Christelijke en moderne wereldbeschouwing?

Ik heb het straks aangetoond, en ik moet daarop telkens terugkomen, — de heeren zullen mij ten goede houden, dat ik mij iets uitvoeriger er over uitspreek —, dat, het tegenwoordig de anthropologie en psychologie, die ons een geheel ander beeld van den mensch ontwerpen, en

niet meer de juridische en de theologische wetenschap zijn, waarin de antithese het scherpst uitkomt. Daarom zou ik willen vragen, of de Staat en het staatsrecht niet in hoofdzaak met *den mensch* te doen hebben, met de verhoudingen van mensch tot mensch, met al de gevolgen, die uit die verhoudingen voortvloeien. Ik zal ze niet opnoemen, — dat behoeft niet —, ik klem mij vast aan het anthropologisch uitgangspunt. Maar hoe zou men kunnen zeggen, dat, waar op anthropologisch gebied twee zóó principieele opvattingen tegenover elkander komen te staan als het geval is met de Christelijke en de moderne levensopvatting, Staat en staatsrecht, die altoos en schier alleen met menschen en verhoudingen tusschen menschen te doen hebben, daardoor niet zouden worden beroerd? Men gevoelt, dat is metterdaad eene ondenkbaarheid.

Wanneer men nu spreekt over de vraag, of die groote antithese, die in het leven bestaat, ook op staatkundig terrein moet medespreken, dan dient men twee dingen te onderscheiden, namelijk den invloed van die antithese *op den Staat*, en den invloed van den Staat *op die antithese*. Wat ik zoo even besprak, is de invloed van de antithese op den Staat; ik kom nu tot het tweede punt, den invloed van den Staat op de antithese. Er is een Staat, eene Overheid, een land, een volk, en in den boezem van dat volk worstelen onderling de twee richtingen, die tegenover elkander staan. Welken invloed moet de Staat op die richtingen uitoefenen, op die worsteling trachten te verkrijgen?

Er zijn vier mogelijkheden. Allereerst kan de Staat zeggen: ik laat mij er niet mee in, mijn standpunt is dat van *onthouding*. Zoo is het op menig terrein in Amerika, waar de Staat zich niet inlaat met kerken of kerkelijke traktementen of hooger onderwijs of dergelijke. In vele staten althans — niet overal: in Michigan is het anders — zegt de Overheid: dat moet gij onder elkander met gelijke wapenen uitvechten. Dat is het systeem van *staatsonthouding*, een stelsel, dat groote aantrekkelijkheid heeft en dat ook van Christelijke zijde wel eens is aanbevolen, maar waarvan men aan de andere zijde niet weten wil. Natuurlijk is het alleen mogelijk, wanneer het consequent geschiedt. De heeren zullen zich herinneren, dat dikwijls gezegd is, dat Staat en gemeente geen cent moesten geven voor de school, aan niemand, en dat alsdan in vrije geestelijke worsteling, met gelijke wapenen, zou worden uitgemaakt wie het winnen kan. Maar de liberalen hebben dit stelsel van zelfbetalen nooit gewild.

Het tweede stelsel is dat van partij-kiezen voor één der beide stelsels, waarbij men de éene richting met alle macht steunt, de andere onder-

drukt. Wij hebben daarvan het voorbeeld in alle landen, waar *eene heerschende Kerk* was of is; wij hebben daarvan ten deele nog een voorbeeld van gansch andere strekking in een land, hier veel besproken, maar dat ik van de Ministerstafel liever niet met name noem.

Het derde stelsel is, dat men zegt: laten wij verzoenen, laten wij eene mixtuur maken, — laten wij die twee deelen bij elkaar nemen, zooveel van de eene richting en zooveel van de andere —, en op die mixtuur het étiket zetten van *neutraal*, en laten wij dan van staatswege die neutrale schoolinrichting zien te bevorderen. Dat stelsel hebben ook wij gekend, het stelsel van de wet van 1857, maar wij weten ook, dat, al was dit stelsel mogelijk in een tijd, toen de twee richtingen nog niet door eene zoo diepe klove gescheiden waren, elk jaar, dat die klove dieper wordt, het stelsel moeilijker valt te handhaven. Daarom heeft dat stelsel zich zelf dan ook overleefd.

En eindelijk is er eene vierde mogelijkheid, namelijk dat de Staat zegt: ik kan die richtingen niet aan zich zelf overlaten, want zij hebben geen middelen genoeg om zelf vooruit te komen, ik mag niet voor deze of gene partij kiezen, maar ik zal nemen het stelsel van het *parallelisme*, ik zal ze beide evenwijdig laten loopen en volg zoo het stelsel van *rechtsgelijkheid*. Met dat stelsel zijn wij sinds 1889 — het is, Mijnheer de Voorzitter, aan uw naam en heugenis verbonden — op een beteren weg gekomen. Het is dit stelsel, waarmede het tegenwoordige Kabinet wil voortgaan. Het wil niet aan deze of gene groep den voorrang toekennen, niet de eenheid der natie prijsgeven, geen bevoorrechting of miskenning uitoefenen, doch aan de beide antithetische deelen eenzelfde kans laten, evenals de vader van het huis zijn beide zonen, al verschillen ze in levensopvatting, gelijkelijk zal steunen en voorthelpen.

Mijnheer de Voorzitter! Hetzij nu de linkerzijde, welke evenals de rechterzijde eene coalitie vertegenwoordigt, in oppositie blijft, hetzij haar richting aan het bewind wordt gebracht, — er is geen enkele partij, die op dit oogenblik eene meerderheid kan krijgen —, eene coalitie zal zij blijven. Ik geloof dus, dat wij juist met dit stelsel van rechtsgelijkheid komen waar wij wezen moeten. Men zal geen oogenblik kunnen zeggen, dat dit Gouvernement zelfs maar een enkelen stroobos op het twistvuur heeft geworpen, doch dat juist integendeel de vruchten van dit Kabinet zullen zijn, dat er meer landsvrede heerschen kan. Wel heeft men gezegd: ja, maar gij hebt dan toch in Amsterdam op die bewuste vergadering heel booselijk gesproken, maar, Mijnheer de Voorzitter! ik heb hier voor mij het stenographisch verslag, dat van die vergadering is gemaakt, en wel door een uitnemend stenograaf, en zal

daaruit iets uit voorlezen: „Ook in de kringen onzer tegenstanders zien niet weinigen dat wrikken aan de grondpilaren des levens, dat woelen van den geest uit de diepte, met huivering aan. Velen ook onder hen gevoelen met ons, dat het een onheilige geest is, die hen drijft, een heel andere dan de Geest, die van Boven komt." Klinkt dat nu booselijk of verzoenend?

Ook is gevraagd: sluit gij toch niet — het was de geachte afgevaardigde uit Zutphen, die het vroeg — mij en mijn vrienden buiten de zedelijke gemeenschap des volks? Mijnheer de Voorzitter, dat weet ik niet, dat zal er van afhangen. Ik heb — toen in deze Kamer van sociaal-democratische zijde de stelling verdedigd werd, dat, wanneer men een eed, of eene belofte, gedaan had aan den eenen kant en in een anderen kring weder een anderen, men den eersten breken kon — gezegd: als gij dat doet, dan sluit niet ik u buiten de gemeenschap, maar dan verbreekt gij zelf den zedelijken band, die het geheele volk samenbindt. Heeft nu de geachte afgevaardigde uit Zutphen bedoeld, dat hij ook zoo over eedbreuk denkt, dan zou op hem dezelfde conclusie moeten worden toegepast. Zoo niet, hoe komt hij er dan toe, zijn bewering hier op te zetten? Hij heeft ook gesproken van liberale ambtenaren, aan wie ik niet het noodige verlof zou geven om op te treden als propagandisten voor hun beginselen. Er is o. a. gewezen op den heer Zelvelder. Maar één ding verheugt mij, namelijk dat, waar van de linkerzijde het optreden van den heer Sybrandy besproken is op een toon van laatdunkendheid en met het streven, hem een brandmerk op te drukken, van de rechterzijde over den heer Zelvelder niet anders gesproken is dan met die gematigdheid, die men ook tegenover een tegenstander behoort in acht te nemen.

(De heer GOEMAN BORGESIUS: Ik heb over de propagandisten in 't geheel niet gesproken, maar ik heb slechts eene vraag gedaan.)

Ik weet, dat hier gebezigd is het woord Sybrandiseeren. En men zal niet kunnen beweren, dat dit is een spreken over iemand, die zich hier niet kan verdedigen, met die achting, die men hem, als men hem hier publiek introduceert, verschuldigd is.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom thans tot eene laatste vraag. De geachte afgevaardigden uit Leiden, Rotterdam en Assen hebben ter sprake gebracht de mogelijkheid eener andere partijgroepeering. Daar ik steeds getracht heb, klaren wijn te schenken, is het goed, dat ook hierover een woord worde gezegd. Wanneer men een land heeft gelijk het onze,

waarvan de bevolking in twee groote deelen is verdeeld, elk met eene eigen levensopvatting, die antithetisch tegenover de andere staat, zoodat men krijgt twee coalities, de eene rechts en de andere links, dan is het altijd een feit, dat bij die linksche en rechtsche coalitie niet bestaat eene homogene identiteit. Dan zal men veeleer bij beide coalities vinden eene *droite* en eene *gauche*, eene meer tevreden en eene meer vooruitstrevende groep, en men zal noch links, noch rechts elkander in dat opzicht iets te verwijten hebben. Maar juist het feit, dat er geen dogmatische identiteit bestaat, wordt door links aan rechts voortdurend voor de voeten geworpen, alsof men rechts, omdat men daar aan eene Openbaring gelooft, over alle dingen gelijk moest denken. En als dat laatste niet het geval blijkt, wordt er aanstonds geroepen, dat men aan de rechterzijde zelf niet aan de Openbaring gelooft. Daar kom ik tegen op. Dat is in het minst niet waar. Zij, die op het standpunt van de Openbaring staan, hebben nooit beweerd, in de Schrift, of waar ook, een nooit falend wetboek te bezitten, waaruit men maar een artikel of tekst had te nemen om bij alle ding de zaak in eens uittewijzen. Neen, integendeel heeft men steeds erkend, niet alleen dat er voor eigen nader onderzoek plaats blijft, maar dat zelfs onderzoek strikt noodig was, en dat, met name voor de toepassing van de beginselen der Openbaring op het leven in zijn verschillende schakeeringen, een wetenschappelijk onderzoek niet kan uitblijven, waarbij als vanzelf, gelijk bij alle wetenschappelijk onderzoek, de verschillende onderzoekers kunnen komen tot verschillend resultaat. Wanneer men ons heeft tegengeworpen in zake de doodstraf, de eedsquaestie, gelijk men ons vermoedelijk ook wel weer zal tegenwerpen bij de artikelen, die in behandeling zullen komen, in zake het al of niet vrijlaten van veroordeelden voor zekeren tijd: „gij zijt niet eenparig", dan antwoord ik: „neen, dat zijn wij ook niet". Men heeft juist dezer dagen op het stuk van verzekering uit het schrijven van prof. Fabius te Amsterdam kunnen zien, hoe ook daarover verschil van opinie bestaat. Ik weet wel, dat de anti-revolutionaire partij in haar Program van 1897 zich beslist heeft uitgesproken voor „*verplichte* verzekering", maar zullen wij nu aan prof. Fabius de vrijheid gaan betwisten om daarover anders te denken en te pleiten? In het allerminst niet, Mijnheer de Voorzitter.

Dus — zal men zeggen — neemt gij eigenlijk hetzelfde standpunt in als wij! Neen, en juist hier ligt het verschil. Waar degeen, die niet het recht van de Openbaring erkent, om het nu eens wat geleerd, maar daarmede het duidelijkst uit te drukken, blijvend ondervindt een *παντα ῥει*, ein ewiger Flusz der Gedanken, en het *οὐδεν μενει* het kenmerk

is van zijn optreden, daar bestaat nu juist aan de rechterzijde dit eigenaardige, dat de geloovigen, den Christus belijdend als de absolute Zelfopenbaring Gods en Hem aanbiddende, in die aanbidding altoos terugvinden het vaste steunpunt, dat zij nooit kunnen en dat ze ook nooit zullen loslaten. En waaruit komt dat nu uit bij het bezien van deze vraagstukken? Hierin, dat bij alle verschillen van dien aard aan deze zijde altijd zal worden erkend, dat over de diepste eeuwige beginselen het recht, hetzij van de eene, hetzij van de andere meening, moet worden aangetoond uit de Openbaring. En zoo is in die Openbaring zoowel het gemeenschappelijk uitgangspunt, als het punt, waartoe men gemeenschappelijk terugkeert, te vinden.

Dit neemt echter niet weg, dat er verschil, zoowel rechts als links, tusschen de eene en de andere groep kan bestaan, meer of minder progressief. En men stelt zich de vraag, of men niet zóó kan doen, dat men beurtelings de droites en gauches van rechts en links bij elkander brengt. De geachte afgevaardigde uit Leiden had wel eenig heimwee, naar ik vermoed, naar eene samenwerking van de twee droites, gelijk mr. Van Raalte en prof. Treub meer naar samenwerking van de twee gauches. En hoe schijnbaar die twee ideeën ook uit elkaar loopen, komen zij toch op hetzelfde neer, want natuurlijk, wanneer eenmaal de twee droites samengaan, dan vinden uit den aard der zaak ook de beide gauches elkander. Vraagt men mij, of ik een dergelijk samengaan per se uitgesloten acht, dan antwoord ik daarop, dat dit mijns inziens niet steeds het geval behoeft te zijn, ja, dat er een moment denkbaar is, waarin eene zoodanige groepeering niet alleen mogelijk, maar ook noodig zou kunnen zijn. Wanneer zulk een moment zal gekomen zijn en welke gegevens het zal opleveren, die vraag laat ik rusten; ik acht het niet noodig en nuttig, mij hier in phantasmagorieën te verdiepen. Ik beweer alleen, dat de mogelijkheid ervan niet kan ontkend worden.

Is daarmede bedoeld, dat het practisch zoude zijn, nu reeds, met het oog op de komende stembus, bestaande verhoudingen te breken en nieuwe aan te knoopen? Dit moet ik beslist ontkennen. De verdeelingen, zooals die nu bestaan, zijn en blijven de natuurlijke, de meest reëele, de vanzelf zich aanbevelende; dat zijn de verdeelingen, zooals het volk in massa die klaar en duidelijk in alle kringen verstaat en begrijpt. Wel is eene andere groepeering beproefd onder vroegere conservatieve Ministeriën, maar de proef heeft ons geleid in een moeras, waarin het scheepje van den Nederlandschen Staat bijna was ondergegaan. In 1894 is van progressieve zijde zulk eene proef genomen,

waaraan ik zelf, gelijk werd herinnerd, niet zoo heel onschuldig was. Maar ook toen is de uitkomst geweest, dat de beide „gauches", die zich verbonden om te overwinnen, verloren, en dat juist het element, dat zij meenden te moeten terugdringen, heeft gewonnen. Wat in het verleden ligt, is dus allerminst eene aanbeveling om er naar te verlangen.

Waar komt dit vandaan? Hiervan, dat zulke verbindingen menschen te zamen brengen, die in hun persoonlijk, huiselijk en maatschappelijk leven tot gansch andere kringen behooren, en daardoor geen sympathie voor elkander kunnen gevoelen, en niet weten, hoe goed saam te werken. En in de tweede plaats is het groote bezwaar, dat zulk samengaan alleen mogelijk is als men over en weer elkander respecteert in zijn zelfstandigheid, in zijn belangen en in zijn rechten. Wat zagen wij echter in 1894 gebeuren? De democraten van links hebben de leden van de anti-revolutionaire partij eenvoudig geannexeerd als hulptroepen, als een sloepje varende achter hun eigen schip, als een voor assimilatie zeer geschikt element. Dit is van die zijde toen eene hoogst ernstige fout geweest. Ik behoef daarover niet verder te spreken, daar bij het debat, met den heer Kerdijk hier in de Kamer over die zaak gevoerd, reeds een en ander in het licht getreden is.....

(De heer DRUCKER: Dit is nooit door u aangetoond. Mr. Kerdijk heeft dit uitdrukkelijk geconstateerd.)

Ik begrijp zeer goed, dat men van die zijde het gaarne voorstelt, alsof hetgeen ik beweer niet juist zou zijn. Ik mag mij op dit oogenblik niet verder in die zaak verdiepen; maar op het debat, toen gevoerd, zal ik altijd — niet als Minister, maar buiten mijn ambt — bereid zijn, verdere toelichting te geven.

Zóó de zaak staande, blijf ik zeggen, dat ik niet *per se* de mogelijkheid van elke andere combinatie betwisten zoude, maar dat ik, krachtens het verleden, haar niet aanbevelenswaardig acht, omdat zij op zich zelf aan groote bedenkingen, wat de personen betreft, onderworpen is en nooit anders geoorloofd zou zijn dan voor een tijd, met het oog op een bepaald doel en onder behoorlijk accoord. Dit zoo zijnde, kan er geen sprake van zijn, thans anders te groepeeren. De coalitie moet thans gemaintineerd gelijk ze in het Kabinet belichaamd is, hier aan de rechterzijde, en evenzoo, bij weeromstuit, ook zooals zij aan de linkerzijde bestaat.

De geachte afgevaardigde, de heer Troelstra, heeft gezegd: wat gij eigenlijk doen moest, dat ware, ons geven vakorganisatie en door die

vakorganisatie datgene, wat der sociale wetgeving ten goede moet komen, en dat moest ge dan niet van boven laten nederdalen, maar uit het volk, uit den arbeidenden stand zelf, laten opklimmen. Gelijk ik meermalen verklaard heb, blijf ik altijd organisatie van den arbeid een begeerlijk ideaal achten, maar wanneer ik dit uitsprak, heb ik steeds bedoeld eene organisatie, eene eenheid van het bedrijf ten aanzien van de patroons en van de arbeiders beiden. Wil men daarentegen de organisatie van den arbeid, gelijk zij op dit oogenblik nog gescheiden zich voortzet, versterken, dan moet ik daaromtrent toch eene vraag doen. Bedoelt men daarmede eene vakorganisatie, die niet aan hooger recht zal onderworpen zijn, maar zich vrij zal ontwikkelen als eene macht in den Staat, dan zeg ik, dat de woelingen van 1903 hebben getoond, dat, wanneer men die vakorganisatie niet alleen tot eene macht in den Staat, maar tot een pretendent-Staat tracht te maken, dit rechtstreeks tot omverwerping van den Staat zal leiden.

Toen de heer Troelstra zeide: nu komen bij u de kruideniers en de overige middenstand, dacht ik zoo: dat is dezelfde passie, waarmede de heer Treub optreedt tegen al wat predikant of geestelijke is. Bij den heer Troelstra bestaat dezelfde aversie tegen kruideniers en kleine renteniers. Ik ken echter onder hen zeer achtenswaardige menschen, waarop ik niets durf afdingen. Wanneer de tegenwoordige omstandigheden er toe leiden mochten, dat de burgerij, die men den middenstand noemt, en die een tijdlang vrijwel in het materialisme verdoold was, meer sympathie gaat krijgen voor de Christelijke beginselen, dan zal ik dit geen verlies noemen, maar eene winste, waarover ik mij van harte verblijden zal.

En wanneer ik nu ten slotte, Mijnheer de Voorzitter, de proefbalans opmaak, — de balans zelf kan pas opgemaakt worden wanneer de zitting uit is —, dan moet ik zeggen, dat er voor de Regeering alleszins oorzaak is voor tevredenheid en dank. Iedereen, die de proefbalans, die ons voorgelegd is en die, wat de creditzijde betreft, door de rechterzijde, wat de debetzijde betreft door de linkerzijde, opgemaakt is, inziet, zal zonder twijfel gaarne toegeven, dat de balans aan beide zijden geflatteerd werd. De rechterzijde denkt waarschijnlijk te gunstig over ons en de linkerzijde heeft, al is er geen enkel onrustbarend woord gesproken, toch getracht, de debetposten zoo hoog mogelijk op te voeren. Beschouw ik in verband hiermede de proefbalans onbevangen, dan hebben wij, zooals ik zeide, reden om tevreden te zijn.

Het groote vraagstuk was in 1901, of collectieve actie van drie groepen, die het dikwijls oneens waren, mogelijk zou blijken. En inderdaad hebben de liberalen niets onbeproefd gelaten om de soliditeit

van onze coalitie te beproeven. Zij hebben niet zelden, beurtelings èn op den heer De Savornin Lohman en de zijnen, èn op de Roomsch-Katholieken, èn op de anti-revolutionairen de proefpers gezet, om te zien of het cement nog hield, en zij hebben zelfs, toen zij zagen, dat het hield, nog sterker krachtproeven aangewend om de deugdelijkheid van het cement nog eens extra te doen uitkomen. De Regeering mag daarvoor dankbaar zijn, daar zij, nu allengs aan het einde van deze eerste periode komende, mag zeggen, dat de coalitie vaster staat dan ooit, veel vaster dan in het begin. Daarbij hadden wij het voordeel, dat niet elk Kabinet te beurt valt, van een jaar vóór de groote stembus eene stembus te hebben gehad, die wel provinciaal was, maar die — niet van de zijde der Regeering, maar van de zijde van hen, die aan de leden van het Kabinet gaarne de rust zouden gunnen — gemaakt is tot eene generale repetitie voor de algemeene verkiezingen. Bij die stembus toch zijn niet de provinciale belangen op den voorgrond gesteld, maar de herziening van Grondwet en Kieswet, van Tariefwet en Hooger-Onderwijswet, ja, wat niet al, alles zoo grootscheeps mogelijk, en daarop is de slag geleverd. En toen heeft de uitkomst getoond, dat de strooming in het land, in stede van zich van de Regeering af te keeren, integendeel aan haar vasthield en dat zelfs in toenemende mate goedkeuring is gehecht aan den tegenwoordigen stand van zaken.

Wat voorts reden tot gerustheid geeft, is het ontbreken van eene imponeerende oppositie. De heeren verstaan mij wel, dat ik niet bedoel, dat de personen van de partijen der oppositie mij niet zouden imponeeren, — ik heb steeds gemeend, dat men in de waardeering van zijn tegenstanders niet één oogenblik mag tekortschieten —, maar ik meen natuurlijk de oppositie als opeischende de portefeuilles. Wanneer ik dus van eene niet-imponeerende oppositie spreek, dan bedoel ik, dat die oppositie als zoodanig mij niet imponeert. In zoover niet, dat ik, al is natuurlijk duidelijk genoeg te kennen gegeven, dat men de tegenwoordige leden van het Kabinet liever vervangen zag door anderen, een *discours ministre* van iemand, die werkelijk, als aanvoerder, de oppositie ter overwinning zou leiden, niet gehoord heb. De eenige, van wien men dat nog zou kunnen zeggen, was de geachte afgevaardigde uit Zutphen. Maar werd in zijn rede het positieve program van de vrijzinnigen aangegeven? Wat waren de nummers van dit program? Ten eerste *vrijheid*, dan geen laisser faire, voorts onderwijs, daarbij nog vrij verkeer op de grenzen en dan ten slotte het fameuze blanco grondwetsartikel. Maar was dit als program bedoeld, eilieve, wie zal dan beweren, dat een dergelijk program imponeert? Was daarin eenige

verklaring, welke houding de oppositie tegenover de militaire quaestie, tegenover de gemeente-financiën en zooveel meer zou innemen, was het in één woord een *discours ministre*, waaruit sprak eene vaste regeling van plannen?

Is men het eens geworden op het punt van het kiesrecht? Jawel; ik moet zeggen, dat daarin de heer Goeman Borgesius de overwinning behaald heeft. Hij was degene, die in 1901 hier het eerst er van sprak, een blanco kiesrechtartikel in de Grondwet op te nemen, en hoewel hij toen nergens bijval vond, marcheert dat denkbeeld nu. Maar wat is daarmede nu gewonnen? De heer Van Raalte heeft te kennen gegeven, dat hij wel medegaat, mits het onverwijld gebeurt en men, zoodra het blanco grondwetsartikel er is, onmiddellijk bij organieke wet het algemeen stemrecht brengt. Ik versta echter niet, hoe hij, die de sociale hervormingen niet wil vóórdat het algemeen stemrecht er is, hiermee ooit na de stembus van 1905 tot eene actieve politiek zou kunnen komen. Ik weet dus niet, hoe dat moet gaan. Maar dat is ook niet mijn zaak. Wel wil ik zeggen, dat ik den toon van saamstuwende harmonie der geesten, die ons het *fervet opus*, het knetteren van de kracht der eenheid doet hooren, dusver niet heb beluisterd.

Over de financieele quaestie in verband met de sociale hervormingen hebben wij eene interessante rede gehoord van den heer Treub, maar hij heeft niet gezegd, of hij de porte-parole was van de geheele overzijde, evenmin als de heer Goeman Borgesius heeft gezegd, of hij de porte-parole was van zijn vrienden, wat betreft het algemeen stemrecht; want naast de meegaande staan weer andere vrienden. Zoo helder en klaar is de geheele zaak dus nog niet. Ik laat dit echter daar. Ik zeg niet, dat er geen talenten in de oppositie zijn, die mijn talenten zelfs verre overtreffen, maar wanneer men mij vraagt, of die georganiseerde anti-clericale oppositie mij zóó imponeert, dat ik met eene profetische stem kan uitroepen: *daar komt het!* dan zeg ik „neen". Al wat mij rest, Mijnheer de Voorzitter, is daarom aan de Kamer toe te roepen: besteed, wanneer de behandeling van deze begrooting zal zijn afgeloopen, al den tijd van het zittingjaar, die ons nog rest voor Juni, om zooveel mogelijk nieuwe schoven van het veld in de schuur te dragen. Daar ook de linkerzijde heeft te kennen gegeven, dat zij het betreurt, wanneer er te weinig binnenkomt, hoop ik, dat ook zij van haar kant hiertoe ijverig zal medewerken. En voorts zullen wij afwachten, wat de dagen van Juni ons zullen brengen. Komen, wanneer die dagen voorbij zijn, de leden zoo ingedeeld terug, dat de meerderheid rechts blijft, dan zal er mogelijkheid bestaan voor een rustig voortwerken. En mocht de uit-

komst anders zijn, dan zullen wij als leden van het Kabinet even rustig onze portefeuilles nederleggen, desbewust, dat wij naar ons beste weten en met onze beste krachten in deze periode de Koningin en het Vaderland hebben gediend.

Handelingen, blz. 535—543.

Vergadering van 13 December 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Eer ik een woord van dupliek ga geven op wat het hoofdmoment in deze debatten was, zij het mij vergund, kortelijk te rescontreeren enkele meer op zich zelf staande opmerkingen.

De geachte afgevaardigde uit Zutphen, de heer Goeman Borgesius, heeft gisteren getoond, mijn verklaring, dat de Regeering zich geplaatst zag tegenover eene oppositie, die niet imponeerde, zóó uit te leggen, alsof ik daarmede ook had willen onderschatten de personen van de tegenstanders. Daarom zeide hij, dat dit in strijd was met vroegere verklaringen mijnerzijds, volgens welke ik tegen verschillende heeren van de linkerzijde als mannen van veel gouvernementeele ervaring opzag. Deze opvatting van dien geachten afgevaardigde berust op misverstand. Gelijk de *Handelingen* en, wil hij, de stenogrammen hem toonen kunnen, heb ik, toen ik dit zeide, er expresselijk bij gezegd, dat ik de uitdrukking „niet imponeerende oppositie" allerminst wenschte opgevat te zien als eene verkleining van de *personen* mijner tegenstanders.

Dezelfde geachte afgevaardigde heeft gemeend, dat eenige overschatting sprak uit de opmerking dezerzijds, dat de provinciale verkiezingen, die achter ons liggen, aan de Regeering aanleiding gaven om met zeker vertrouwen de toekomst tegen te gaan. Hij erkende, dat de ernstige aanval, die van de linkerzijde op de Staten van Zuid-Holland was gedaan, niet was gelukt, maar dat elders in ons land ons veldwinnen niet te beduiden had, ja dat zelfs zetels verloren waren gegaan. Ik zal hier kortelijk op antwoorden met eraan te herinneren, dat onzerzijds gewonnen zijn in Zuid-Holland 1, in Noord-Holland 4, in Utrecht 2, in Overijsel 1 zetel, samen 8, en dat verloren is in Friesland 1 zetel.

In de derde plaats heeft de heer Van Raalte onder het motto „eer is teer" eene nadere vraag gesteld ten opzichte van hetgeen in 1894 was geschied. Ook daarbij was misverstand in het spel, in zooverre hij het deed voorkomen, alsof door mij zou gezegd zijn, dat eene door de vrijzinnig-democraten aangegane voorwaarde niet door hen zou zijn

nageleefd. In 1894 kon er, voor zoover mij bekend, nog niet van een op zich zelf staande groep van vrijzinnig-democraten worden gesproken. In dat jaar is er dan ook geen enkele officieele onderhandeling met hen gevoerd, noch zijn er voorwaarden gesteld. Ik heb dit ook niet gezegd. Wat ik bedoelde, is, dat mijns inziens, wanneer in de toekomst zulk eene samenwerking noodig was, deze samenwerking alsdan steeds zou moeten zijn voor een bepaalden tijd, voor een bepaald doel en onder een bepaald accoord. Omtrent 1894 heb ik gezegd, dat de uitkomst heeft geleerd, dat men de anti-revolutionairen had beschouwd als eene sloep achter het schip, als geannexeerde hulptroepen. Ik kom daarop thans terug, niet om den geachten afgevaardigde rekenschap te geven, maar omdat ik duidelijk wil maken, waarom ik er onmiddellijk op liet volgen, dat ik dit als Minister niet kon doen. De nadere ontwikkeling zou namelijk dienen te leiden tot het meedeelen van eene volledige lijst der districten, waar candidaten waren gesteld aan den eenen of anderen kant, tot eene bespreking van den meerderen of minderen steun, die over en weer aan die verschillende candidaten gegeven is, en van de uitkomst, waartoe dit heeft geleid. Daaruit concludeer ik niet, dat de geachte afgevaardigde zich misging, maar dat ik mij misging, in zoover, dat ik als Minister dit punt niet ter sprake had moeten brengen, omdat ik als Minister niet in staat ben, dit thema uit te werken. Ik herhaal dus, dat ik thans geen verdere toelichting kan geven, en daar ik erken, dat de heeren nu kunnen zeggen: dan hadt gij er ook van moeten zwijgen, maak ik daarvoor gaarne amende honorable, niet wat de zaak, maar wat mijn spreken erover betreft, mij echter voorbehoudende om, wanneer ik weer eens op gindsche banken mocht komen te zitten, het thema desvereischt op te nemen daar, waaar ik het thans moet laten rusten.

Om kort te zijn, knoop ik daaraan dadelijk dit andere vast. De heeren Treub en, naar ik meen, Van der Vlugt, hebben mij gevraagd, of ik mijn eigen standpunt ten opzichte van de antithese niet omverwierp, toen ik betoogde, voor mogelijk en eene enkele maal zelfs voor noodig te houden eene andere politieke combinatie. De heeren, die op die vraag tot een bevestigend antwoord geneigd waren, zouden volkomen gelijk hebben, indien ik betoogd had, dat in de toekomst wel eens eene duurzame vereeniging der democratische groepen noodig zou kunnen worden. Dan zou mijn geheele grondstelling liggen; maar dit heb ik *niet* gezegd. Ik heb alleen gezegd, dat eene dergelijke combinatie voor een beperkten tijd, voor een bepaald doel en onder een vast accoord denkbaar zou zijn. De geachte afgevaardigden zullen wel toe-

geven, dat er vraagstukken zijn, die buiten de antithese liggen en toch op een oogenblik moeten worden opgelost. Hetgeen ik eerst gezegd heb omtrent de antithese en hetgeen ik daarna gezegd heb over een mogelijk samengaan met hen, rijmt, wel verre van met elkander te strijden, veeleer volkomen.

Ik kom nu tot de quaestie van Overijsel. De heer Röell wenschte daarover geen dupliek. Welnu, waar de tijd zoo kort is, een antwoord niet gewenscht wordt en ik dit ook niet noodig acht, zou ik der Kamer eene nadere bespreking van dit punt kunnen besparen. Maar de heer Goeman Borgesius is er op terug gekomen en dat wel op eene wijze, die mij deed onderstellen, dat *hij* wèl dupliek verlangde. Ik moet derhalve tot mijn spijt nog even er op terug komen.

De geachte afgevaardigde heeft op 2 distincties, die ik in mijn eerste rede gemaakt heb, niet gelet. Ik had er uitdrukkelijk op gewezen, dat er geen sprake was van eene *aanvraag* of een *verzoek* van den Commissaris, maar uitsluitend van een *voorstel*. En in de tweede plaats, dat er in dat voorstel niet was één element, maar dat er integendeel tweeërlei element was. Het éene deel van het advies strekte om mij te bewegen, aan de Koningin in overweging te geven, de Staten bijeen te roepen; het tweede strekte daartoe, dat die bijeenroeping zou geschieden tegen 25 Augustus. Het zal straks blijken, hoe, door die twee distincties te verwaarloozen, metterdaad de geachte afgevaardigde in zijn repliek mij niet heeft geraakt.

De positie van den Commissaris der Koningin moet uit de provinciale wet en de instructie van 1850 worden afgeleid. In die instructie staat niet, dat de Commissaris zich tot de Koningin met allerlei verzoeken heeft te richten; er staat in art. 7 alleen, dat hij dient van bericht en raad aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. *Bericht* wil zeggen: mededeeling van wat in de provincie bij Gedeputeerde of Provinciale Staten is voorgevallen. *Raad* doelt op de omstandigheden, dat hij ten aanzien van iets, dat voorgevallen is, de provincie rakende, advies kan geven. Volgt uit eene dergelijke bepaling, dat de Commissaris zóó onder de Koningin zou staan, dat hij geen moment rechtstreeks onder den Minister van Binnenlandsche Zaken zou ressorteeren? In art. 16 der instructie lezen wij integendeel, dat hij stiptelijk na te leven heeft de bevelen, die de Kroon of het hoofd van het Departement van algemeen bestuur hem geeft. Volgens art. 19 eindelijk heeft de Commissaris, om een verlof voor langer dan 2 × 24 uren te verkrijgen, zich uitsluitend te wenden tot den Minister van Binnenlandsche Zaken en tot de Koningin eerst dan, als hij langer dan 14 dagen met verlof wil gaan. Ziedaar dus de algemeene verhouding, gelijk ze in de instructie

is neergelegd en waaruit de rechtstreeksche ondergeschiktheid van den Commissaris aan den Minister ten duidelijkste blijkt. Wat was nu het gebeurde op 3 Augustus, eene provinciezaak of eene Rijkszaak? Ieder zal mij toestemmen, dat verkiezing van leden der Eerste Kamer geen provinciezaak is, maar eene Rijkszaak. Wie had dus daarvoor te zorgen, de Commissaris of de Minister? Het antwoord kan niet anders luiden dan: *de Minister.* Art. 124 der Kieswet zegt, dat de leden der Eerste Kamer te allen tijde hun ontslag kunnen nemen en dat het door hen wordt ingezonden, niet aan den Commissaris, d.i. aan den voorzitter van het kiescollege, maar aan de Kamer, welke het weder ter kennis brengt van den Minister van Binnenlandsche Zaken, en dat deze rechtstreeks bericht krijgt als de Kamer niet zit.

De gang van zaken als een Eerste-Kamerlid ontslag neemt, is volstrekt niet, dat de Commissaris aan den Minister een voorstel doet om daarvoor eene vergadering bijeen te roepen. De Commissaris ontvangt omgekeerd mededeeling van den Minister en daarbij consulteert deze tevens den Commissaris over den meest geschikten dag, waartegen bij de Koningin door hem, Minister, de machtiging aangevraagd zal worden, om de Staten buitengewoon bijeen te roepen. Wanneer dus de Commissaris na 3 Augustus niets anders gedaan had dan het bericht te zenden, dat de bijeengekomen vergadering niet geleid had tot het doen eener keuze, dan ware hij in zijn volste recht geweest en had hij voldaan aan alles, wat van hem kon gevergd worden. Had dan de Minister geoordeeld, dat er aanleiding bestond, nog eens machtiging te vragen tot bijeenroeping der Staten, dan zou de Minister met den Commissaris in overleg zijn getreden omtrent den meest geschikten dag daarvoor. Nu heeft intusschen de Commissaris van Overijsel wel gevoeld, dat de Minister, zijn bericht ontvangen hebbende, daarover ongetwijfeld consult met hem zou moeten houden, en heeft daarom uit eigen beweging reeds aanstonds een raad, een advies over de keuze van den dag aan zijn bericht toegevoegd. Waar zoo de zaak was, bestond er derhalve geen enkele aanleiding, waarom de Minister niet geheel voor zichzelf beslissen zou over de vraag, of hij 25 Augustus daarvoor al dan niet een geschikten dag vond.

Laat mij eens een voorbeeld nemen, dat ook de geachte afgevaardigde uit Zutphen niet zal kunnen weerspreken. Tegen den tijd, dat de decoratie-dag nadert, de verjaardag der Koningin, pleegt de Commissaris der Koningin den Minister te dienen van bericht en raad omtrent de personen, die zijns inziens voor eene decoratie in aanmerking komen en een enkel maal omtrent den vorm, onder welken dit het best zou

kunnen geschieden. Wat geschiedt dan met een dergelijk voorstel van den Commissaris? Volgens de theorie, door den heer Borgesius voorgestaan, zou dit dan er toe moeten leiden, dat de Minister in een uitvoerig rapport aan de Koningin mededeelde, dat dit bericht en die raad van den Commissaris bij hem waren ingekomen. Maar de geachte afgevaardigde weet heel goed, dat dit *niet* de gewoonte is, en ook hij heeft dat niet gedaan. Ook hij heeft, wanneer dergelijk voorstel bij hem inkwam, daarover eenvoudig zelf belist en er niet aan gedacht, er bij afzonderlijk rapport de Koningin in te mengen. Of het nu het een of het ander geldt, het staat precies gelijk. En dat niet alleen, maar naar het voorbeeld dier decoraties nijpt deze redeneering nog klemmender bij de verkiezing voor de Eerste Kamer. Want wanneer er sprake is van die decoraties, geldt het de vraag, of beambten of andere personen *in de provincie* daarvoor in aanmerking komen, terwijl de verkiezing van leden der Eerste Kamer niet is eene provincie-, maar eene Rijkszaak.

Ik zal nog een ander voorbeeld noemen. Wanneer een Commissaris der Koningin mij meldt, dat er een provinciaal reglement aan de orde is en dat het hem gewenscht voorkomt, het onmiddellijk af te doen, en hij mij daarom voorstelt, of ik zoo goed zou willen zijn, eene voordracht tot machtiging te doen om de Staten der provincie, laat mij zeggen, in het begin van Juni bijeen te laten komen, en het komt mij voor, dat, waar toch de gewone vergadering in Juli plaats vindt, de tamelijk groote uitgave, die in sommige provinciën *f* 1500 à *f* 2000 beloopt, metterdaad door die kleine bespoediging niet gerechtvaardigd wordt, dan zou ik als Minister allicht zeggen: Neen, daar vind ik in dit geval geen reden voor. En wanneer dit dan bij den Commissaris niet leidde tot aanvoering van zeer ernstige tegenmotieven, zou ik de zaak laten rusten en de behandeling laten afloopen in de gewone vergadering van Juli. Maar er kunnen — dat stem ik toe — inderdaad zijn *zaken van hoog gewicht.* Er kunnen beslissingen te nemen zijn van zoodanig belang, dat eene andere behandeling wenschelijk wordt. Waar dat het geval is, ben ik het met den geachten afgevaardigde eens, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken niet maar zoo voor zich zelf, op zijn eigen houtje, de zaak af moet doen.

Inderdaad was het geval, dat zich hier voordeed, onzes inziens eene zaak van zulk gewicht, van zoo ernstige beteekenis, niet het minst daardoor, dat, naar onze overtuiging, de waardigheid van de Kroon aangetast was en daarvoor op ons de verantwoordelijkheid zou rusten, tenzij niet alleen onze houding alle medeplichtigheid daaraan buitensloot, maar ook onzerzijds daartegenover een krachtig protest werd gesteld.

Die vraag kwam eerst aan de orde, niet toen de quaestie van het bijeenroepen op 25 Augustus te beantwoorden viel, maar toen eene beslissing te nemen was over de quaestie, of al dan niet opnieuw eene machtiging tot het bijeenroepen van de Staten zou worden aangevraagd. De quaestie van 25 Augustus heb ik — het zij nogmaals herhaald — persoonlijk beslist en wanneer diezelfde quaestie weer zou voorkomen, zou ik het weer doen, omdat, naar mijn uitlegging van art. 73, 2de lid, der Grondwet, het wederbijeenroepen der Staten binnen veertig dagen niet kan of mag. Ik moest dus afwachten den 29sten Augustus, toen de veertig dagen om waren. Op dien dag was ik weder in het land, bevond ik mij weder op mijn post en reeds den 30sten Augustus is in den Ministerraad de zaak ter sprake gebracht. Ik heb toen bevonden, dat de raad van Ministers met mij van meening was, dat de ernst der zaak en de aantasting van de waardigheid der Kroon, welke hierin lag, eischten, dat wij ons van elken bestuursmaatregel ten deze — niet van legislatieve maatregelen, maar deze laat ik rusten — zouden onthouden. Om het gewicht der zaak is dit toen aan de Koningin gerapporteerd en heeft de Koningin, door bemiddeling van den directeur van het Kabinet, ons laten weten, dat hare Majesteit zich daarmede vereenigde. Ik stem gaarne toe, dat een verblijf op verren afstand, waar men de beschikking mist over de noodige hulpmiddelen, hier licht had kunnen leiden tot eene vergissing. Het had kunnen zijn, dat ik, op reis zijnde en denkende: „Dan moeten de Staten maar weer bijeengeroepen worden, want de leden van de Kamer moeten er toch komen", onnadenkend te midden van de verstrooiing, die het reizen oplevert, eene ernstige fout had begaan en mij daardoor medeplichtig had gesteld aan de aantasting van de waardigheid der Kroon. Van harte verheug ik mij, dit niet gedaan te hebben en toen de veertig dagen om waren, was ik hier en is er eene beslissing ten principale genomen. Ik meen dan ook van deze zaak te kunnen afstappen met de opmerking, dat de Regeering zich bewust is, in geen zaak zoo beslist en zoo opzettelijk voor de waardigheid van de Kroon te zijn opgekomen als juist in deze.

De heer Treub is nogmaals teruggekomen op de benoemingen. Ook nadat hij gehoord had, dat aan den predikant van Schiedam geen enkele informatie was gevraagd nòch over de geschiktheid, nòch over de bekwaamheid van den bewusten sollicitant, maar uitsluitend over den indruk, welken de betrouwbaarheid van 's mans karakter had achtergelaten, is de geachte afgevaardigde toch blijven persisteeren bij zijn opmerking, dat een predikant daarvoor niet bruikbaar is, dat het zou zijn clericalisme, wanneer men zulk eene vraag tot een predikant richtte.

Het doet mij leed, waar wij een goede 5000 bedienaren van den godsdienst in ons land hebben, die allen eene wetenschappelijke ontwikkeling hebben ontvangen en een grooten invloed in de maatschappij uitoefenen, dat niet een bepaald man, — want de geachte afgevaardigde had het niet bepaald over dien predikant van Schiedam, doch over hem in zijn qualiteit —, maar die groote groep als zoodanig door den geachten afgevaardigde ongeschikt wordt verklaard zelfs tot het uitspreken van een oordeel over de betrouwbaarheid van karakter van iemand, met wien men zich 1½ jaar lang wekelijks een paar uur heeft onderhouden.

De geachte afgevaardigde heeft evenmin op loyale wijze teruggenomen zijn beschuldiging in zake het door den heer Fabius ingestelde onderzoek. Dit — ik kan het niet anders zeggen — doet mij leed. Wij hebben gehoord, dat de heer Fabius dat onderzoek niet heeft ingesteld in zijn qualiteit van inspecteur, dat aan den heer Fabius noch door dezen Minister van Koloniën noch door zijn liberale voorgangers tot het houden van zulk een onderzoek eenige instructie is gegeven — ik voeg er nu bij, dat de heer Fabius verklaard heeft, dat hij zijn onderzoek onder het vorige Kabinet precies zoo instelde — en dat ten slotte zijn rapport geleid heeft niet tot afkeuring, maar tot aanbeveling van den sollicitant. De geachte afgevaardigde was dus *au bout de son latin.* En dat hij toen heeft kunnen goedvinden, te verwijzen naar de livretten, waarin patroons elkander een geheim teken geven, dat hij met andere woorden heeft durven onderstellen, dat tusschen het Departement van Koloniën en den heer Fabius eene geheime afspraak bestond, waardoor men aan Koloniën wist of het een kauscher man was of niet, dat heeft mij leed gedaan, niet voor den heer Fabius, maar voor den geachten afgevaardigde. Hij voegde er nog bij, dat ik bij deze zaak getracht zou hebben, de lachers op mijn zijde te krijgen. Dan zou ik echter aan zijn oordeel de vraag wenschen te onderwerpen, of de combinatie, die hij zich veroorloofde tusschen Oranje en eene rijbroek, nu juist staal en proef was van een aesthetisch gekuischten smaak.

De geachte afgevaardigde heeft hier ook de staking ter sprake gebracht. Bij eene vorige begrooting is aan de Regeering verweten, dat zij noodeloos het gebeurde van den 31sten Januari 1903 op den voorgrond schoof. Ditmaal heeft de Regeering zich geheel daarvan onthouden. Wil de heer Treub zijnerzijds die zaak hier weder aan de orde brengen, de Regeering heeft daartegen niet de minste bedenking. Hij zal zelf wel gevoelen, — en ik behoef dat dus niet breed uit te meten —, dat de heeren, door die quaestie voorop te schuiven, metter-

daad de positie van de Regeering eer versterken dan verzwakken. Maar nu ter zake. De geachte afgevaardigde heeft deze stelling ontwikkeld: „Ik heb u vooraf gewaarschuwd en gij hadt dus kunnen weten, dat de spoorwegstaking te gebeuren stond, maar gij hebt eenvoudig de oogen dicht gedaan." Men kan iemand een brief of eene boodschap zenden, zóó, dat, als die boodschap goed ware overgekomen, men ook zijn effect bereikt zou hebben. Maar als onderweg de brief verloren gaat, of de man, die de boodschap moet overbrengen, blijkt een verkeerde boodschapper te zijn, dan is hij aansprakelijk, die den verkeerden man koos. Wat is toch het geval? De heer Treub stelt het zoo voor, dat hij, met zijn clairvoyance in de toekomstige ontwikkeling van sociale toestanden, heel goed had begrepen, dat het op eene spoorwegstaking zou uitloopen. Hij had gevoeld, dat het van veel belang voor de Regeering was, dat te weten, en had de Regeering willen waarschuwen. Maar ik mag er aan herinneren, dat, toen in eene zaak betrekkelijk de Woningwet de geachte afgevaardigde eenige opmerkingen ten beste wilde geven, hij niet een ander gezonden heeft, maar zelf tot mij gekomen is, en dat ik toen een zeer genoeglijk onderhoud met hem heb gehad. Nu zou ik zeggen, dat, indien hij werkelijk er zoo voor heeft staan, — laat mij eens zien, dat bezoek heb ik gekregen, naar ik geloof, in de laatste dagen van December —, dat hij met zijn clairvoyance toen reeds voorzag wat zou komen .....

(De heer TREUB: Dat heb ik nooit beweerd. De man, die bij u gekomen is, heeft mij medegedeeld het gevaar, dat te duchten was, niet ten aanzien van de spoorwegstaking, maar van het geheele bedrijf van de haven te Amsterdam. Dien man heb ik gezegd, dat hij beter deed, dit mede te deelen aan den President-Minister.)

Ik zal op dien man straks nog komen, want ik wil het mijne van hem zeggen. Ik heb het thans echter alleen tegen de stelling van den geachten afgevaardigde, dat hij, het gevaar voorziende, mij gewaarschuwd zou hebben, zoo dat ik het dus ook wist, maar dat ik, met volkomen miskenning van het „gouverner c'est prévoir", ben blijven stilzitten en daardoor de schuld ben geworden van het uitbreken der staking.

Het gaat misschien wat ver, als een jong lid der Kamer eene quaestie, welke hier vroeger — juist ook uit het door hem bedoelde oogpunt — uitvoerig besproken en toegelicht is, zoo maar onvoorziens opnieuw in het debat brengt, alsof zij nooit behandeld ware. Thans kom ik echter

tot den persoon in quaestie, en doe opmerken, dat die heer uit Amsterdam zich niet bij mij aangemeld heeft als komende in opdracht van den heer Treub — hij heeft diens naam zelfs niet genoemd — en ook niet in opdracht van eene vereeniging of combinatie; neen, hij kwam puur in eigen persoon, geheel voor zich zelven handelende. Toen deze persoon eene particuliere audientie aanvroeg, heb ik die toegestaan. Hij is toen gekomen; en waarover heeft hij mij gesproken? Hij heeft tot mij gezegd: „Mijnheer de Minister, het wordt met de arbeiders in Amsterdam een onhoudbare toestand; ik ben van het Veem, en wij hebben die en die lasten; maar dit is het ergste nog niet, het eigenlijke kwaad zit in het „posten." Hij vertelde daarop van de vreeselijke gevolgen daarvan voor de betrokken personen, hun vrouwen, kinderen en verdere familie. Blijkbaar was toen de heugenis van wat in de diamantwereld voorviel nog versch. Ik heb hem toen geantwoord, dat ik de verhoudingen bij de veemen met hem betreurde, maar dat de quaestie van het „posten" niet bij mij, doch bij mijn ambtgenoot voor Justitie thuis behoorde, maar ben wel zoo voorzichtig geweest, mij over de veemquaestie niet verder uit te laten, omdat ik de veemen door een 20-jarig verblijf in Amsterdam goed kende en dus wist, dat, als ik maar een vinger in deze had toegegeven, de Regeering daardoor onmiddellijk tegenover de arbeiders zou gestaan hebben.

Het blijkt dus, dat de geheele voorstelling, alsof ik door dien boodschapper des heeren Treub in de quaestie betrokken zoude zijn, of wel dat mijn tusschenkomst zou gevraagd zijn of zoo iets, alleen zou kunnen slaan op het „posten" en ten deele op het veem, maar dat dit alles, met geen woord of letter, ook maar in eenig verband stond met de eigenlijke quaestie waarom het hier gaat, *namelijk de spoorwegstaking*. En hier staat tegenover, dat de heer Oudegeest, de ziel van heel de toenmalige actie, kort vóór de spoorwegstaking in eene vergadering van uitsluitend geestverwanten, uitdrukkelijk gezegd heeft: aan eene spoorwegstaking valt in de eerste 25 jaren niet te denken. Ongetwijfeld heeft dus de heer Treub eene „clairvoyance" in deze zaak gehad, die zooveel verder ging dan die van den heer Oudegeest, maar daarmede heeft toch niets te maken zijn gezegde, dat, indien de Regeering op 31 Januari opgetreden ware, alles goed geloopen zoude zijn, „want ik, Treub, kreeg toen zooveel gedaan, dat de Regeering had moeten doen". Dit is eene quaestie, waarop ik den heeren steeds geantwoord heb — ook in het begin van 1903 —: wees, vóór we daarover verder handelen, zoo goed, eens precies aan te geven wat de Regeering dan wel op 29 Januari had moeten en kunnen doen. Het antwoord op die vraag

bleef steeds uit. Mijnerzijds heb ik er daarentegen op gewezen, dat waar, zooals in Amerika, te Pittsburgh en te Chicago, de Regeering te vroeg met de wapenen tusschenbeide is gekomen, ontzettende tooneelen daarvan het gevolg geweest zijn, die juist medegewerkt hebben tot terugzetting van het gezag en verslechtering van den toestand.

Ik kom nu tot het vraagstuk van de antithese.

In mijn rede van Zaterdag veroorloofde ik mij, te zeggen, dat er in de voorstellingen, in den geest der volkeren, bestond eene onoplosbare antithese tusschen Christelijke en moderne levensbeschouwing. Ik heb gezegd, dat de antithese, in plaats van te verflauwen, in de latere jaren zich steeds verder verspreid had, en steeds dieper ook in het leven was doorgedrongen, zoodat zij, na oorspronkelijk zich uitsluitend te hebben bewogen op religieus terrein, nu van lieverlede afgedaald was op psychologisch en biologisch gebied, waardoor zij thans op de verhoudingen van mensch tot mensch en op de wereldvragen, die met de anthropologie samenhangen, een licht ging werpen, dat, onder den invloed van het Darwinisme, scherper dan ooit het bestaande verschil doet uitkomen.

De geachte afgevaardigde, de heer Treub, is daartegen opgekomen en heeft gezegd: gij hebt het weder over het materialisme en het paganisme en die hebben met de antithese niets te maken. De antithese is niets anders dan dat gij met kerkelijke dogma's komt en wij in het staatsleven met dergelijke dohma's niets te maken willen hebben. De geachte afgevaardigde heeft natuurlijk alle vrijheid dit te zeggen, maar wanneer hij, al debatteerende, mij geheel andere termen toeschrijft dan die ik gebruikt heb, dan kan ik met hem niet debatteeren. Neen, ik ben niet zoo dwaas geweest, te zeggen, dat het nog het naakte materialisme is, dat tegenover de Christelijke opvatting staat. De geachte afgevaardigde houde het mij ten goede, wanneer ik zelfs zeg, dat ik wel eenigszins op de hoogte van de zaak ben, en dat ik wel weet, dat de materialistische zijde der evolutieleer, gelijk ze door Haeckel zuiver mechanisch ontwikkeld is, door later onderzoek reeds lang is overwonnen. Zoo is bijv. de ambtgenoot van den geachten afgevaardigde, professor De Vries, waar hij van zijn pangenen niet kon zeggen, hoe zij juist alzoo elk hun plaats in het organisme vonden, en met hem menig ander geleerde, tot het inzicht gekomen, dat er eene macht zal moeten zijn, die bijeenvoegt en afscheidt, eene macht, waardoor de cellen in haar vorming en verbinding worden gedetermineerd of gedirigeerd. Juist over die determinanten loopt thans het onderzoek.

Gaat het nu aan, waar ik geen woord over het materialisme gesproken

heb, mij dit toch toe te dichten, zoo eene gansch andere zijde van de quaestie aan te vatten, en te zeggen: gij hebt het materialisme tegenover de Christelijke opvatting gesteld? Zoo heb ik ook, om alle scherpte aan het debat te ontnemen, het woord „paganisme" *niet* gebezigd, omdat het mij bleek, dat dit woord hinderde. Ik heb de woorden „moderne levensbeschouwing" gebruikt. Toch heeft de geachte afgevaardigde die opzettelijk *niet* door mij gebezigde termen hier naar voren gebracht, om daar tegenover niets te stellen van zijn kant, dan dat de antithese zich beperkt tot de vraag, of in het staatsrecht al dan niet eene plaats aan theologische dogmata is in te ruimen. Ik daarentegen had er op gewezen, dat, waar het staatsrecht tot hoofdobject den mensch heeft in zijn onderlinge verhoudingen, de positie, welke de mensch inneemt tegenover de groote vraagstukken der anthropologie, van onmisbaren invloed *moet* zijn ook op het staatsrecht; dat met name de beschouwingswijze over het ontstaan, de gesteldheid, de roeping en de verhoudingen van den mensch — èn onder menschen èn tot wat buiten den mensch ligt, bijv. tot planten en dieren en tot hetgeen onder de aarde in de mijnen schuilt, tot het aardsche goed — vooral in den jongsten tijd meer en meer tot tegenstellingen heeft geleid. En gaat het dan aan, om, waar dit zoo is, de anthropologie en de psychologie van het Christendom te noemen „kerkelijke dogmata", en te zeggen, dat de antithese van die dogmata als zoodanig met het staatsrecht niets zou hebben uit te staan?

De heer Van der Vlugt, die op eene geheel andere en veel degelijker wijze de antithese heeft ter sprake gebracht, heeft mij op zijn beurt verbaasd en verbijsterd door gansch iets anders. Hij deed zijn betoog hierop neerkomen, dat hij eigenlijk die antithese niet kon erkennen en beweerde, dat ik, haar zóó stellende, de middelgroepen, de overgangen, de transitiën voorbijzag. Ik begrijp dat niet, Mijnheer de Voorzitter. Men kan natuurlijk wel zeggen, dat er geen tegenstelling tusschen licht en duisternis bestaat, en dit verdedigen op de volgende wijze: Eerst heeft men het volle licht, nu komt er een wolkje en het licht verflauwt, de schemering treedt in, eerst de nog glanzige, daarna de donkerder schemering, ten slotte komt de vooravond, dan de avond, dan de nacht en als dan de maan niet schijnt en de wolken ook de sterren omsluieren, is het pikdonker: dus is licht en duisternis één. Maar, al is voor deze redeneering iets te zeggen, — dat erken ik —, wanneer men bij het volk komt met te zeggen, dat er geen tegenstelling is tusschen licht en donker, zou men dan meenen, dat ooit de gezonde volkszin dit wilde aannemen?

Intusschen heb ik mij zelf afgevraagd, hoe ik het moet aanleggen,

om eene tegenstelling als tusschen licht en duisternis in de maatschappij, zoo klaar als de zon op een Juli-dag aan den hemel, eene tegenstelling door niemand, die zich met deze quaesties heeft bemoeid, ooit ontkend, hier tegenover de ontkenning van den heer Van der Vlugt waar te maken. Vergis ik mij, zoo dacht ik, of bestaat er tegenwoordig eene zekere toenadering, zekere geestelijke affiniteit, tusschen den geachten afgevaardigde en mr. S. van Houten? Is het niet zoo, dat metterdaad hij in de Tweede Kamer, en mr. Van Houten in de Eerste Kamer, aanbevelen eene tamelijk wel gelijke politiek, die althans in hoofdzaak niet zoover uiteenloopt? Als ik eens aan de Kamer mededeelde wat de heer Van Houten over deze quaestie gezegd heeft, zou dat misschien eenig effect hebben, omdat men dan tevens kon zien, hoe metterdaad tusschen den geachten afgevaardigde hier en den anderen geachten afgevaardigde ginds niet maar een zeker, doch een zeer scherp principieel verschil bestaat. Ik heb hier voor mij een werkje van den heer Van Houten, geschreven in het Duitsch, en ik zal mij er niet aan wagen om het te gaan vertalen, want men zou er licht toe komen, mij te verdenken van bij die vertaling iets verscherpt te hebben, en dat hoeft waarlijk niet, want de schrijver heeft zich in het Duitsch zóó scherp uitgedrukt, dat het mij veeleer spijten zou, wanneer door vertalen iets van die scherpte teloorging.

Volgens den heer Van der Vlugt is de tegenwoordige actie op wetenschappelijk gebied er geenszins op uit om de theologische denkwijze terug te dringen en in den hoek te schuiven. Wat lees ik echter op bladz. 9 van mr. Van Houten's *Causalitätsgesetz in der Socialwissenschaft?* „Um ihre feste Grundlage, die unbedingte Anerkennung des Causalitätsgesetzes, zu erreichen, hat die Socialwissenschaft die schwere Aufgabe, die *theologische Denkweise zu beseitigen*". En dan heet het verder ter toelichting: „Sie hat keinen freien Raum für ihren Ausbau, so lange die aus Hoffnung und Furcht und aus der Bequemlichkeit greifbarer Vorstellungen über des Menschen Woher und Wohin geborene Theologie ihr entgegensteht Ob wir es angenehm finden oder nicht, die Wahrheit lässt sich nich ableugnen, dasz die wissenschaftliche und die theologische Denkweise einander *ausschlieszen*, und nicht in demselben Kopfe friedlich neben einander zusammenleben können. Hier gilt ein Entweder Oder; Versöhnung von Theologie und Wissenschaft ist ein Hirngespenst." En nadat deze denkbeelden door hem zoo scherp zijn geformuleerd, zegt hij op bladz. 14, na de Christelijke en de moderne levensbeschouwing nader gedetailleerd te hebben: „Zwischen diesen beiden Weltanschauungen ist keine

Vermittlung möglich, man hat nur die Wahl. Wer von der einen und der anderen etwas nehmen ober behalten will, wird in seine Vorstellungen nie Einheit, Klarheit und Ruhe bringen können."

Waarop loopt dit nu bij hem uit? Hij heeft o. a. ook behandeld de quaestie van het lijden, het mysterie van de smart. Na dit vraagstuk besproken te hebben, wijst hij aan, hoe de Christelijke levensopvatting voor het lijden een tegengif zoekt *in de hoop* op iets na dit leven. Maar, zoo gaat hij voort, wanneer men in dat lijden zich zoekt te troosten, omdat men daarin ziet eene kastijding uit liefde, doet men eenvoudig onzinnig, te meer daar er wel een middel is om aan dat lijden een einde te maken: „Objective Erwägung wird den unbefangenen Forscher gleich zur Einsicht bringen, dasz das Leben an sich nicht unter allen Umständen Werth hat. Wenn die Waage dauernd einen ungünstigen Ausschlag zeigt, wäre somit der Tod kein Uebel, und da man jedem Leiden durch einen freiwilligen Tod ein Ende machen kann, wäre wenigstens eine äuszerste Grenze des möglichen Leidens festgestellt, so weit nicht der Mensch seinen Mitmenschen martert und ihm durch physische und moralische Mittel die Möglichkeit eines schmerzlosen Beendens des Lebens benimmt." Ziedaar eene voorstelling van de twee levensopvattingen: de eene eindigt in het ontsteken van den fakkel *der hoop*, de andere in *zelfmoord*.

Was het den heer Van Houten dan wellicht onbekend, dat er pogingen zijn aangewend, gelijk die, door den heer Van der Vlugt beproefd, om overgangen te zoeken? Neen, het bestaan van dergelijke pogingen was den heer Van Houten allerminst ontgaan. Hij wist zeer goed, dat men heeft getracht, iets uit de Christelijke levensopvatting en iets uit de moderne levensopvatting tot een hooger mixtum te verbinden. Maar hoe oordeelt hij hierover? Hij zegt ervan: „Es giebt moderne Religionslehrer, die es versuchen, das Gesetz der Causalität mit dem Gottesglauben im Einklang zu halten. Sie machen diesen Glauben los von seinen zwei anrüchigsten Gefährten, dem Offenbarungsglauben und dem Wunderglauben. Aber einstweilen entgehen sie damit dem Conflict mit der Kirche nicht." En verder: „Die Kirchen lassen den Offenbarungs- und den Wunderglauben nicht los, aus dem einfachen Grunde, dasz diese Gefährten auch die waren Stützen des Gottesglaubens und der kirchlichen Autorität sind. Wo wäre, bei Leugnung einer besonderen Offenbarung, ein haltbarer vernünftiger Grund für den Gottesglauben zu finden?"

En waartoe leidt dit? Hiertoe, dat op bladz. 19 verklaard wordt, dat de moderne levensopvatting zich richt niet alleen tegen het *gelooven*,

maar evenzoo tegen het *bidden* en tegen het *hopen*. Hij laat zich in dezer voege uit: „*Wissen* und *Wirken* sind schon jetzt die Pfeiler der gesellschaftlichen Zustände; *Glauben*, *Beten* und *Hoffen* gehört zur äuszeren Decoration." En eindelijk, — want hiermede heeft hij nóg de finale niet bereikt — lezen wij op bladz. 24: „Wer die Wahrheit liebt, sagt Schopenhauer, haszt die Götter, im Singulare wie im Plurale", waarop mr. Van Houten dan dit kasse woord laat volgen: „*Mit Recht*".

Mijnheer de Voorzitter! Hieruit blijkt, dat ik toch waarlijk niet te ver gegaan ben bij het aangeven van de antithese, en dat, wanneer ik eens had *willen* doen, wat ik had *kunnen* doen, en in alle Schroffheit die antithese had willen stellen, ik nog heel iets anders zou hebben voorgebracht. Ik ben daartoe thans moeten overgaan, ondanks mijzelven, omdat ik alleen langs dezen weg mij tegen den geachten afgevaardigde uit Leiden verdedigen kon.

Nu zal men misschien zeggen: nu ja, mr. Van Houten is wel is waar een gewezen liberaal Minister van Binnenlandsche Zaken, doch hij is philosoof, en men weet, dat philosofen op het gebied van de practische staatkunde niet al te nauw aan hun woord gehouden kunnen worden. Daarom zal ik een ander oud liberaal Minister van Binnenlandsche Zaken noemen, n.l. wijlen mr. Kappeyne van de Coppello, met wien ik ook persoonlijk bevriend was en in wiens gedachtenwereld voor mij in geen enkel opzicht eene duistere plek overbleef. Deze heeft zich aldus uitgesproken. „Zij, die den weg van hervorming op willen, moeten zich ten doel stellen, *onze gansche staatsinrichting te doordringen van de moderne levensbeschouwing*."

Mijnheer de Voorzitter! Thans blijft nog één vraag over. De geachte afgevaardigde, de heer Treub, heeft namelijk gezegd: gij hadt u niet op het buitenland mogen beroepen. Neen, dat had ik ook niet mogen doen, als dit beroep inderdaad had beantwoord aan het beeld, dat de geachte afgevaardigde daarvan gaf. Maar in welk verband heb ik mij daarop beroepen? Bij het schetsen van de staatspartijen? Neen, volstrekt niet. Ik heb mij op het buitenland alleen beroepen om uit te spreken, dat in alle landen, in de geheele wereld, diezelfde antithese tusschen de Christelijke en de moderne levensbeschouwing bestaat en veld wint. Dit, en niet wat mr. Treub mij toedichte, heb ik gezegd. Maar nu men ook ten aanzien van die andere quaestie hier het buitenland heeft ter sprake gebracht, wil ik daarover toch ook het mijne zeggen. Men zegt: gij deduceert uit uw hoofdstelling, dat eene antithese, die de menschheid in haar wezen, aard en roeping, in haar verhoudingen en verbindingen omvat en beheerscht, ook van zelf invloed moet hebben

op het staatsgezag; en gij rechtvaardigt daardoor het optreden hier van twee staatkundige partijen, die tegenover elkander staan als dragers van verschillende meeningen. Maar, zoo voegt men er dan bij, zoo is het in het buitenland toch niet. Daarom vraag ik vooreerst, of het waar is, dat eene dergelijke splitsing van staatkundige partijen op religieuse basis alleen hier en in Frankrijk en Spanje zou bestaan. In België, meen ik, is het ook zoo. In Duitschland kent ieder het Centrum, en wanneer men wil raadplegen, wat door von Kleist Retrow en Ludwig von Gerlach van Protestantsche zijde ten opzichte van het coaliseeren met het Centrum is gesproken, zal men zien, dat men daar geheel in denzelfden geest denkt. In Oostenrijk, men weet het, spelen de Christelijk-socialen eveneens eene hoogst belangrijke rol. In Italië traden de Katholieken afzonderlijk op.

Wanneer men evenwel zegt, dat het in Engeland en Amerika zoo niet is, dan stem ik dit goeddeels toe, maar dan moet ik van mijn kant de tegenvraag stellen, of er één land is, waar de Overheid als Overheid, onder het dringen van de moderne levensbeschouwingen, zich zoo geheel van het godsdienstig standpunt losmaakt als hier? In het Engelsche Parlement treedt, officieel bij het begin der zitting de chaplain op om Gods zegen in te roepen. In het Engelsche Hoogerhuis hebben grootwaardigheidsbekleeders van de Kerk als zoodanig zitting. Indien daar de Troonrede wordt uitgesproken, maakt men er zich niet af met eene phrase als hier van Hoogeren zegen.....

(De heer LIEFTINCK: Is dat eene phrase?)

Zeker is het eene phrase, maar het is de vraag, of het er eene met of zonder inhoud is. In de jongste Troonrede, door den Koning van Engeland uitgesproken, heeft men dezelfde uitdrukking gebruikt als nu onder dit Kabinet hier, en gesproken van: „God Almighty". Wanneer men het Engelsche volksleven nagaat, vindt men, dat daar aan de groote Universiteiten eveneens overal de godsdienst in eere bleef. Wie de „colleges" kent te Oxford en Cambridge, weet, dat daar iederen middag aan het diner gebeden wordt. Elk „college" heeft zijn chapel. Het godsdienstig leven wordt in die chapels hoog gehouden, niet door moderne preeken of vermaningen, maar door het voorlezen van een stuk uit de prachtige confessioneele Engelsche Liturgie van het „Common Prayer Book", of uit de Heilige Schrift. Men vergelijke daarmede eens de toestanden in ons land, en men zal het begrijpen, dat, waar van

Overheidswege voor de eer van Gods naam wordt opgekomen, vanzelf eene geheel andere verhouding bestaan moet dan ten onzent.

In Amerika hebben wij te doen met een Staat, die gesticht is als een Christelijke Staat. Hamilton, een der stichters, schreef zelfs, dat het doel was *a Christian Constitutional Society* te stichten. Tegenover Jefferson, die van eene andere richting was en meer de Fransche ideeën volgde, heeft hij zich verzet. Ja, hij heeft er zich zoo kras tegen verzet, dat hij niet geschroomd heeft, te verklaren, dat hij beschouwde: „the French Revolution to be no more akin to the American Revolution, than the faithless wife in a French novel is like the Puritan matron in New-England". Laat mij aan het feit herinneren, dat in een der vergaderingen van de consultatieve commissie voor de samenstelling der confederatie, Franklin, toen er een oogenblik was, dat men geen uitweg wist, voorstelde om neer te knielen en in het gebed te gaan, ten einde licht van God af te smeeken. Dit was de geest van de mannen, die in officieele stukken aan het hoofd van verschillende constitutiën schreven, dat zij waren: „Grateful to Almighty God for the civil, political and religious liberty", en die in de „Articles of Confederation" het aldus uitdrukten: „that it hath pleased the great Governor of the world to incline the hearts of the legislators", en: „that from God alone the people received the right to chose their own magistrates and form of Government." Welnu, die grondtoon, waaruit het Amerikaansche staatsleven is opgekomen, is nog altijd niet alleen niet bedreigd, maar sterk sprekend.

Ik sprak een vorig keer over den Thankgivingsday, waarbij het hoofd van den Staat openlijk *het volk* oproept, om voor wat God in dat jaar *voor het land* geweest is, Hem dank te brengen. Maar laat er mij ook op wijzen, dat noch in Duitschland, noch in Engeland, noch in Amerika er aan gedacht is of wordt om eene volkschool, waaruit het gebed en de Heilige Schrift is weggenomen, op te richten. Neen, juist omgekeerd. In Duitschland — en er zijn heeren, die dit weten, ook aan de linkerzijde — wordt zelfs in de Technische Schulen nog Religions-Unterricht voorgeschreven, en voorts is de gesplitste confessioneele school er regel.

Waar de heer Treub het liet verluiden, hoe in vele opzichten de predikanten of bedienaren van den godsdienst in ons land voor de publieke opinie min of meer zijn minderwaardige personen, moet ik hem toch nog op iets wijzen. In Amerika — dit moest ik wel doen — had ik als doctor in de theologie op mijn kaartje Rev. voor mijn naam doen drukken. Toen ik nu dit kaartje aan het spoor afgaf, kreeg ik

de helft van het voor de reis betaalde terug. Naar de reden hiervan gevraagd, antwoordde men mij: „dat is uit eerbied voor de dominees”. Ziedaar hoe men in een land als Amerika diezelfde predikanten acht, die hier zoo kennelijk gedeclineerd worden. Zegt men, dat dit slechts uiterlijke vormen zijn, dan mag ik er wellicht de aandacht op vestigen, dat in de *Daily Telegraph* 5 weken geleden door een ernstigen redacteur de vraag werd gesteld: Do we still believe? en dat het hem genoegen zou doen, indien verschillende personen van beteekenis eens wilden mededeelen, of zij persoonlijk nog geloofden. De *Daily Telegraph* is geen kerkelijk of godsdienstig, maar een politiek blad, en desondanks heeft de redactie toen wekenlang de honderden stukken opgenomen, die in antwoord op de gestelde vraag zijn ingekomen. Zoo heeft dat politieke blad daarmede eene voor de psychologie zeer gewichtige bijdrage geleverd. En terwijl hier te lande eene dergelijke tactiek allicht verlies van abonnementen zou meebrengen, heeft de *Daily Telegraph* integendeel daardoor den kring zijner abonnés vergroot. Dit zijn verschijnselen, die men niet kan verklaren, wanneer men zich plaatst op het standpunt van den geachten afgevaardigde.

Ik heb nog eene opmerking te maken om iets te rescontreeren van den heer Van der Vlugt. Deze zeide: als ge die antithese aanneemt en voor waar houdt, hoe kunt ge dan gelijktijdig uw systeem van de rechtsgelijkheid of het parallelsysteem verdedigen? Als een eenvoudige man tegen u zei: dat is toch eigenlijk een beetje draaien, niet recht door zee gaan, — zou dan die pruttelaar, zooals de geachte spreker hem noemde, het in consequentie niet winnen van den Minister? Volstrekt niet, Mijnheer de Voorzitter. Want wat is de zaak? Wanneer men naar de Christelijke levensopvatting te werk gaat, dan weet men ook, dat er geschreven staat: „Niet door macht, noch door geweld, maar door mijn Geest zal het geschieden”, en dan weet men, dat alleen dàn eene zege op geestelijk terrein werkelijk bevochten is, als er gestreden is met geestelijke wapenen. Al mocht dus die verondersteld pruttelaar zeggen: gij behoort allen te dwingen zooals u goeddunkt, dan zijn er ook nog Calvinisten in den lande, — gelijk de heer Van der Vlugt zou bemerken als hij eens met hen sprak —, genoeg onderlegd en op de hoogte, om hem eenzelfde antwoord te geven als ik, t. w. dat zoo iets geen consequentie van het stelsel zou zijn, maar pure *Consequenzmacherei.*

Doch nu eene geheel andere vraag. Wat is toch de reden, dat men links thans zoo schroomt, voor de tegenstelling uit te komen? Zooals ik straks reeds zeide, schroomde men in de dagen van Kappeyne daar niet voor en in 1880 de heer Van Houten evenmin. Integendeel, men

viel er mede aan. Ligt er niet iets waars in de opmerking, dat, wanneer men gevoelt, dat eene tegenstelling ons goed doet, men er dan gaarne mede voor den dag komt? Merkt men daarentegen en gevoelt men, dat de tegenstelling schade doet, dan bemantelt men ze liefst eenigszins. In de dagen van Kappeyne, toen hij hier uitriep: „dan moeten de minderheden maar onderdrukt worden", meende men, dat de tegenstelling aan de liberalen goed deed. Men deed haar daarom toen scherp uitkomen, al heeft niets de rechterzijde grooter winste bezorgd dan juist het krasse optreden van Kappeyne. Nu daarentegen, nu men in een anderen toestand gekomen is, ziet men van links deze door hen zelf vroeger op den voorgrond geschoven tegenstelling terugnemen. Die tegenstelling hebben de heeren echter thans weder moeten aanvaarden, want zij hebben gezegd: wij zullen dan varen onder *anticlericale* vlag. Welnu, de uitdrukking „anti-clericale vlag" staat gelijk met ons spreken van „paganisten". Ieder heeft, om iets uit te drukken, een term, die zijn zaak aantrekkelijk maakt, en zijn tegenpartij geeft gaarne aan datzelfde een anderen term, die de zaak min of meer terugstootend maakt. Het is de bekende quaestie van den man met den hond, die hem bijten wou, waarom de man eenvoudig riep: „Een dolle hond!" Toen kwamen de menschen van allen kant en sloegen dien hond dood, zonder dat de man een vinger behoefde te verroeren. Ik wil gaarne erkennen, dat, wanneer ik eene voorstelling moet geven, schadelijk voor de linkerzijde, ik dan spreken moet van „paganisten", terwijl omgekeerd de heeren, wanneer zij van ons eene schadelijke voorstelling willen geven, spreken van „kerkelijken" of „clericalen". Het is en blijft zoo geheel dezelfde tegenstelling tusschen de moderne en de Christelijke levensopvatting, alleen wat scherper uitgedrukt. En wat heb ik nu anders gedaan in mijn eerste rede dan, waar nu alles pais en vreê was, pais en vreê niet verstoren, door ook voor de tegenstanders den mooien term te gebruiken? Daarom sprak ik niet van *paganistische*, maar van *moderne* wereldbeschouwing.

Over dat pais en vreê nog een kort woord. De geachte afgevaardigde, de heer Van der Vlugt, hij vooral, heeft zich daaraan gestooten en gezegd, dat het niet waar is, dat het er beter op geworden is; nu al die vroegere ruzie er niet meer is, is er eene veel grootere voor in de plaats gekomen. Ik veroorloof mij, daarop dit te antwoorden. Wanneer men een tijdlang op een dorp of in eene kleine stad gewoond heeft, dan weet men, dat het meest schadelijke voor de ontwikkeling van het leven in zoo'n kleine plaats de dorpsche of kleinsteedsche ruzie is, al die kleine kibbelarijtjes, die ten slotte de geheele positie van zoo'n plaats

beheerschen en er het leven dikwerf ondragelijk maken. En wien het geluk te beurt viel, uit zulk eene plaats te mogen verhuizen naar Den Haag, Amsterdam of eene andere groote stad, en die daar van die soort van kibbelarijtjes en ruzietjes niets meer hoort, maar er meeleeft in den grooten strijd voor de algemeene belangen, die land en maatschappij aangaan, die voelt iets van wat Bürger deed uitroepen:

Wie aus Nacht und Moderduft,
fühl' ich froh mich auferstanden
zu des Frühlings Licht und Luft.

Wij hebben hier gehad, rechts en links, ruzietjes en kibbelarijtjes tusschen de verschillende groepen, een oud zeer, waarvan telkens de roof werd afgekrabd om het weer naar boven te halen. Wij hebben het aan de linkerzijde gezien, zoowel als aan de rechterzijde. Ik heb Zaterdag reeds herinnerd aan de eenigszins geanimeerde positie, welke tusschen twee afgevaardigden — de één van de liberalen, de ander van de vrijzinnig-democraten — in 1901 bestond en ik heb gevraagd, of het niet beter is, dat nu ook ons onder die kleinsteedsche, die dorpsche kibbelarijtjes langzamerhand tot zwijgen zijn gebracht, en dat daarvoor in de plaats is gekomen een strijd van veel belangrijker beteekenis, die de diepste beginselen raakt en daardoor bezielend en verheffend op geheel het volk werken kan.

Was, en ziehier mijn laatste vraag, het zelfvertrouwen overschat, waarmede ik bij deze discussiën in mijn eerste rede optrad? Frederic Harrison, de bekende moralist van Engeland, die jarenlang daar de moderne levensopvatting tegen de Christelijke verdedigde, heeft zich, gelijk gisterenavond een dagbladbericht meldde, nu teruggetrokken uit den strijd, zeggende, dat hij het opgeeft, wijl hij tegen de macht van de godsdienstige verschijnselen niet op kan. De godsdienstige verschijnselen, welke hem vooral ten einde raad hebben gemaakt, zijn de bekende verschijnselen, die tegenwoordig in Wales en op andere plaatsen worden waargenomen. Wanneer nu het godsdienstig leven eenvoudig metterdaad niets anders is dan een kunstmatig door priesters verwekte zieletoestand ten gevolge van preeken, redeneeren of wat ook, dan zou ik niet alleen hier niet staan met zelfvertrouwen, maar veeleer met de wanhoop in het hart. Maar wanneer daarentegen het godsdienstig leven iets is, dat werkelijk uit een wereld van hooger orde telkens weder door nieuw *réveil* in de harten wordt gewekt, dan zeg ik, dat, hoe ook de loop der tijden zij, de religieuse macht blijft bestaan en telkens zal terugkeeren.

En wat leert de uitkomst? Dat eeuw in, eeuw uit allerlei stelsels zijn

opgekomen. Ik heb in mijn korte leven zeker in ons land reeds drie, vier stelsels achter elkaar zien opkomen en het eene na het andere weder zien ondergaan. En terwijl nu die verschillende stelsels van philosophischen aard niet ongelijk zijn aan het blad, dat door den herfstwind wordt voortgestuwd, is, na verloop van twintig eeuwen de Christelijke religie nog altoos gebleken, — hoe dikwijls zij ook is ondergedompeld, zóó, dat men meende, dat zij machteloos en krachteloos was geworden —, zich telkens weder met al de oude kracht te kunnen verheffen. Niet op wat wij doen, maar op dat verschijnsel is mijn hoop gebouwd, omdat, gelijk ik gezegd heb, daarbij *adoratie* het middelpunt vormt. De *adoratie* is eens door iemand vergeleken met den Eros, — dit woord natuurlijk in den reinen, kuischen zin genomen —, den Eros, die eene mystiek werkende kracht is, die twee harten aangrijpt en hierdoor in beiden een uitgangspunt wordt voor eene geheel nieuwe levensevolutie. Welnu, zooals het met den Eros is, zoo ook is het met de Religie, wanneer zij komt tot *adoratie*. En dit is juist het fijne punt, waarvan alles afhangt. Wanneer men voor den Christus op de knieën valt en Hem aanbidt als dengene, in wien de zelfopenbaring Gods is gegeven, *is* het *adoratie*, en dan *heeft* men het verschijnsel, waartegen men redeneeren mag, waar men met alle kracht tegen kan opkomen, maar dat niet is weg te cijferen.

In dien zin blijft het waar, dat, wat ook wisselt of keert, het is het *verbum Dei, quod manet in aeternum*. Het Woord Gods, zoowel in zijn geestelijk scheppende als in zijn geestelijk verheffende beteekenis, dat is het wat blijft, blijft tot in eeuwigheid.

Handelingen, blz. 604—610.

Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1905: Het burgemeestersambt en politiemaatregelen — Salarissen ter provinciale griffiën — Volksgezondheid en Volkshuisvesting — Bestrijding van den lupus — Bestrijding van de tuberculose — De Woningwet in hare toepassing — Drankwet — Hooger Onderwijs — Kunstgeschiedenis en aesthetiek — Middelbaar onderwijs — Gymnastiekonderwijs — Subsidie aan gemeentelijke H. B. S. Subsidie aan scholen voor vakopleiding — Lager Onderwijs — Spraakgebrekkigen — Vakonderwijs op lagere scholen — Arbeid — Gevaren van het steenhouwersbedrijf.

VERGADERING VAN 19 DECEMBER 1904.

Mijnheer de Voorzitter! De heeren Melchers en Ter Laan hebben er sprake gebracht de vraag, hoe men zou kunnen geraken tot zoodanige indeeling der stemdistricten, dat den kiezers, die in een min of meer verwijderd deel der gemeente wonen, behoorlijk gelegenheid werd gegeven, binnen niet al te geruimen tijd hun kiesrecht te kunnen uitoefenen. Gelijk reeds opgemerkt is, heb ik mij niet stipt gehouden aan de bepaling van art. 128 der Kieswet, welke mij alleen verplicht, Gedeputeerde Staten te hooren. Waar bij mij de wensch voorzat, de indeeling der stemdistricten zooveel mogelijk bevordelijk te maken aan ruime deelneming aan de verkiezingen, daar heb ik mij ook gewend tot de gemeenteraden, omdat daarin allicht verschillende elementen uit de gemeenten vertegenwoordigd zouden zijn en deswege een vollediger advies zoude kunnen worden uitgebracht dan ik anders van Gedeputeerde Staten en burgemeester en wethouders zou verkrijgen.

Intusschen heb ik zeer goed ingezien, dat ook die gemeenteraden nog niet in elk opzicht mij zouden brengen daar, waar ik wenschte te wezen, omdat bij de gemeenteraden het bezwaar bestaat, dat men daar zeer nauwkeurig toeziet op het geld en ook op de meerdere moeite, welke het verdeelen der districten in meer stembureaux allicht voor de leden van den gemeenteraad zelf oplevert. Ik wil dan ook hier mededeelen, dat ik bij dat zeer uitgebreide werk, hetwelk door het geheele land gaat, met vele gemeenteraden reeds in correspondentie ben, ten einde de bezwaren, welke zij tegen verdeeling in meer stemdistricten hebben, uit den weg te ruimen. Hoewel er van allerlei kanten op is aangedrongen, het advies der gemeenteraden te volgen, meen ik toch, zonder mij hierover nader te kunnen uitlaten, dat, wanneer het tot nieuwe indeeling in deze komt, de overtuiging bij de heeren zal gevestigd worden, dat ik wel zoo warm voor dat belang ben als zij zelf.

De heer Treub heeft ter sprake gebracht de vraag der pensioneering van de gemeenteambtenaren en hun weezen en weduwen. Over die zaak kan ik mij hier niet breeder uitlaten. De Regeering heeft verklaard, waarom zij op dit oogenblik dat onderwerp niet aan de orde kan stellen. Waar deze zaak nog geheel in het onzekere is; waar zelfs nog niet is uitgemaakt, of het eene Rijksregeling zal worden, of wel eene gemeentelijke regeling; waar men op dit punt geen enkele vaste lijn heeft, waarlangs men de discussie kan laten loopen, — wat zal ik er daar verder over zeggen? Alleen wil ik, wat de pertinente vraag van den geachten afgevaardigde betreft, — of, wanneer de 4 millioen, die uit het Weduwenfonds genomen zullen worden en ter beschikking van het Rijk staan, opgebruikt zijn voor de invoering van de nieuwe, bij de Kamer aanhangige regeling voor de onderwijzersweduwen en -weezen, dit op zich zelf in den weg zou staan aan de invoering van eene regeling, gelijk hij die wenscht —, antwoorden, dat dit niet in de bedoeling van de Regeering ligt. Ik laat mij in het minst niet er over uit, welke voorstellen de Regeering te dier zake aan de Kamer zal meenen te moeten doen, daar die nu niet aan de orde zijn. Ik wil wel zeggen, dat deze niet in den weg zouden kunnen staan aan eene regeling, gelijk door hem gewenscht wordt ten behoeve van de weduwen- en weezen van gemeente-ambtenaren.

De geachte afgevaardigde, de heer Passtoors, heeft een analoog onderwerp ter sprake gebracht, de salarieering van burgemeesters, secretarissen en ontvangers der verschillende gemeenten, en heeft gevraagd, of ik niet eene circulaire zou kunnen doen uitgaan aan Gedeputeerde Staten, om er op aan te dringen, dat zij die zaak eenigszins meer ter harte nemen, opdat men, zooals ook in de Memorie van Antwoord is gezegd, tot eene meer stelselmatige regeling kan komen. Ik kan dat doen, en wanneer het aan deze zaak bevorderlijk kon zijn, dat daar van mijn kant op werd gewezen, zou daartegen op zich zelf geen overwegend bezwaar bestaan. Maar ik moet daarbij dit zeggen, dat men Gedeputeerde Staten zeer miskent, wanneer men meent, dat van deze zaak door hen zoo weinig notitie wordt genomen, dat zij de regeling niet goed zouden doen zonder eene afzonderlijke circulaire.

Behalve dit zijn nog ter sprake gebracht eenige klachten over politiemaatregelen. Ik wil daar in het algemeen wel dit van zeggen, dat het burgemeestersambt eene van die instellingen in onze Staatsinrichting is, die weinig kosten en waarvoor geen diploma geëischt wordt, zoodat de gelegenheid open staat, dat hier niet alleen uit de kringen der intelligentie, maar ook uit die van de practische wijsheid mannen ge-

roepen worden om den Staat te dienen. Het zijn bovendien mannen, die met eene bijna discretionaire macht bekleed zijn, waarmede dan ook correspondeert eene groote verantwoordelijkheid. Toch is het burgemeestersambt, niettegenstaande wij ruim 1100 gemeenten hebben, eene van die instellingen, die wellicht het meest er toe hebben bijgedragen om vrede en rust in den lande te bewaren, eene instelling, die niet dan in zeer zeldzame gevallen aanleiding tot klachten geeft. Waar de burgemeester eene groote verantwoordelijkheid bezit, waarvan niet is af te scheiden eene zekere discretionaire macht, wensch ik van deze plaats uiterst spaarzaam te zijn met het spreken van woorden, waardoor ik het optreden van de burgemeesters in de gemeenten zou kunnen bemoeilijken.

Wat betreft het door den heer Hugenholtz over Haarlem gesprokene, zal ik niets zeggen over wat hij noemde eene politieinformatie, omdat hier gehandeld is door de organen der Rijkspolitie, waarover ik niets te zeggen heb. En wat betreft de aanplakking op het gemeentelijk aanplakbord van de aankondiging van eene meeting, die getiteld was „Minister Ellis en het marine-personeel", is, dunkt mij, de zaak zeer eenvoudig. Er is eene instructie voor den gemeente-aanplakker, welke berust op eene gemeente-verordening. Daarin staat, dat de stadsaanplakker zijn taak persoonlijk vervult en niemand in zijn plaats met het aanplakken kan belasten, zonder toestemming van burgemeester en wethouders, en dat hij, buiten de gewone aankondigingen, geen stukken mag aanplakken, die niet voorzien zijn van het visum der politie. Men had dus voor het aanplakken van het besproken biljet de toestemming van de politie noodig en die toestemming is niet verleend. Men zal zeggen, dat er geen bepaling bestaat, die zegt, in welke gevallen die toestemming moet worden gegeven. Dat is juist de discretionaire macht, die aan den burgemeester is gegeven. De verordening veronderstelt, dat in enkele gevallen die toestemming wel, in andere niet zal worden verleend en de verantwoordelijkheid rust uitsluitend bij den burgemeester. En wanneer de burgemeester in dit geval van oordeel was, dat de aangekondigde meeting de strekking had om de socialistische woeling tegen de goede orde en de tucht op de vloot zooveel mogelijk te versterken, en dat zij zoodoende de veiligheid van den Staat inderdaad bedreigde, dan zeg ik niet, dat ik, in zijn plaats staande, hetzelfde zou hebben gedaan, maar dan moet ik hem vrijlaten in zijn oordeel over wat hij behoorde te doen en dan heb ik daarin niets af te keuren.

Door den heer Schaper is een geval te Achtkarspelen ter sprake gebracht. Ook in dit geval kan ik niet zien, dat verkeerd zou zijn gehandeld. Er is daar eene aanvrage gedaan om eene localiteit, waarin

eene tapperij wordt gehouden en waar eene vergadering was belegd, later te mogen openhouden dan tien uur. Nu kent eenmaal de gemeenteverordening daar aan den burgemeester de bevoegdheid toe, iets dergelijks al of niet toe te staan. Dat moet hij weten en volgens de ambtelijke berichten heeft die burgemeester niet gezegd, dat die vergadering niet mocht gehouden worden, maar alleen bepaald, dat, wanneer die vergadering doorging, hij dan van twee uur 's middags tot den volgenden morgen zes uur het tappen in die gelegenheid zou verbieden. Daartoe gaf de gemeentelijke verordening hem ook weder de bevoegdheid en ik begrijp niet, wat er tegen is, indien een burgemeester dan van zulk eene bevoegdheid gebruik maakt. De vergadering is doorgegaan en de burgemeester heeft haar geen stroospier in den weg gelegd. Hij heeft, zooals gezegd, alleen verboden, dat in die localiteit zou worden getapt. Ik heb dan ook het bericht ontvangen, dat er niet getapt is en de burgemeester voegde daaraan toe, dat hij dat tappen verboden had, omdat in eene naburige gemeente, waar ook eene dergelijke vergadering was gehouden en waar bij die gelegenheid wel was getapt, de stemming tegen de heeren, die daar kwamen spreken, zoo was geweest, dat hij het beter vond, de menschen nuchter te houden. De heeren, die te Achtkarspelen kwamen optreden, hadden dan ook aan den burgemeester verzocht, voor de orde te willen zorgen en de beschermende hand voor hen te willen opheffen.

Wat het geval van Rotterdam aangaat, zou ik zeggen, dat, indien de burgemeester daar gehandeld heeft ter uitvoering van de Zondagswet, ik als Minister niet kan zeggen, dat de Zondagswet niet behoeft te worden gehandhaafd. Indien niet de burgemeester, maar de Rijkspolitie het gedaan heeft, heb ik er niets over te zeggen.

De heer Schaper heeft ook nog het gebeurde te Leiden besproken en heeft dit min of meer in verband gebracht met de beginselen van dit Ministerie en met de politieke gevoelens van den tegenwoordigen burgemeester. Dat laatste heeft mij leed gedaan. Ik geloof, dat men, waar de geachte afgevaardigde zelf heeft aangegeven, hoe ook in andere plaatsen met burgemeesters, die de liberale beginselen waren toegedaan, nochtans in gelijken zin is gehandeld, de politieke gevoelens van zulk een burgemeester buiten spel kan laten. En dat zal, dunkt mij, wat Leiden betreft te eer moeten geschieden, omdat de tegenwoordige burgemeester niet anders gedaan heeft dan de usance volgen, die ook door den vorigen liberalen burgemeester in practijk werd gebracht. Stelt men de vraag, of het dan misschien niet beter was geweest, aan die eene vereeniging, aan wie het optrekken met muziek was toegestaan, dat

ook te verbieden, dan geef ik toe, dat voor die vraag zekere grond bestaat. Maar ik wensch op dit verschil te wijzen, dat aan die vereeniging alleen vergunning is gegeven, dat te doen tusschen 12½ en 1½ uur, dus op een tijd, die geheel valt buiten de gewone uren, waarop openbare godsdienstoefeningen worden gehouden, terwijl het bij dien anderen optocht wel degelijk de bedoeling was, den geheelen dag, wanneer men wilde, muziek te zijner beschikking te hebben. De burgemeester heeft mij voorts bericht, dat die eene exceptie eigenlijk niet door hem gemaakt is, maar reeds door zijn voorganger, aangezien die vereeniging 10 jaar geleden ook eens permissie heeft gekregen datzelfde te doen, en dat hij dus, èn wat den algemeenen regel èn wat de eene exceptie betreft, zijn voorgangger heeft gevolgd.

Ik heb nog de vraag overgeslagen over de formulieren voor aangiften voor de kiezerslijsten, die door sommige burgemeesters niet met genoegzame mildheid worden verstrekt aan degenen, die deze begeeren. Ik heb, waar ik ook maar even op het spoor kon komen, dat niet met groote liberaliteit formulieren verstrekt werden, nooit nagelaten, er de secretariën op te wijzen, — dwingen kan ik in deze niet —, dat m. i. de grootste mildheid op dit punt vereischte is van eene goede opvatting van de wet.

Ten slotte is mij nog door den heer Ter Laan eene vraag gedaan omtrent de salarissen ter provinciale griffie te Groningen. Ik geloof, dat hieromtrent genoeg in de Memorie van Antwoord gezegd is; de zaak staat in verband met de leges en de wijze, waarop de verdeeling daarvan onder de ambtenaren afgeschaft is, n. l. aldus, dat uitsluitend aan hen, die vroeger in het genot van leges waren, vergoeding voor het gemis daarvan wordt gegeven. Het kan echter nooit de bedoeling zijn om bij intrekking van legesgelden de traktementen van ambtenaren te verhoogen, die eerst na de afschaffing van de verdeeling der leges in dienst zijn getreden.

Handelingen, blz. 813—815.

Mijnheer de Voorzitter! Waar ik straks sprak over het gebeurde te Haarlem, heb ik mij geplaatst op het standpunt van den burgemeester dier gemeente en zelfs gezegd, dat ik, in zijn plaats zijnde, wellicht ook zoo zou kunnen hebben gehandeld. Dat daarmede de rechten door de Grondwet aan de burgers toegekend, zouden zijn geschonden, is eene redeneering, waarvan ik zelfs den zin en de beteekenis niet versta. Wanneer in eene gemeente allerlei gelegenheden bestaan om aan de

burgers van de plaats kennis te geven, dat eene vergadering zal gehouden worden, — en te Haarlem is dat het geval, daar zijn middelen te over; men kan zelfs aan het voornemen om eene vergadering te houden publiciteit geven door *sandwichmen* rond te laten gaan —, begrijp ik niet, dat het grondwettig recht van vereeniging en vergadering zou zijn geschonden, omdat op een aanplakbord der gemeente de aankondiging niet werd toegelaten. Het is, meen ik, niet te vorderen, dat de gemeente aan den aanplakker — dat is de man, die den pot met stijfsel en den kwast hanteert — zal zeggen: gij plakt maar aan wat men u aanbiedt. Er moet eene zekere schifting, eene zekere triage worden toegelaten en die triage moet gesteld worden in handen van een verantwoordelijk persoon. Wanneer die persoon beslissen moet, dan spreekt het vanzelf, dat hij het eene stuk moet kunnen plaatsen en het andere weigeren. Daaraan valt niets te veranderen. Wanneer de geachte afgevaardigde meent, dat ik door mijn vroegere uitingen bij de burgemeesters in een slecht blaadje stond, maar door het nu gesprokene bij hen weer in een gunstiger daglicht kom te staan, dan verheug ik mij daarover en zal ik daarvan alleen dit zeggen, dat ik die vorige opvatting van de burgemeesters dan averechts verkeerd vond en dat de opvatting, die zij dan nu van mijn optreden krijgen, de juiste is.

De heer Schaper heeft in zake het gebeurde te Rotterdam mij niet verstaan. Ik heb gezegd, dat er twee mogelijkheden zijn: òf de burgemeester heeft eenvoudig gehandeld ter uitvoering van de Zondagswet, — en dan kan ik als Minister hem daarvan geen grief maken —, òf hij heeft gehandeld niet als burgemeester, maar als hulpofficier van justitie, zooals de heer De Klerk mededeelde, en dan gaat mij de zaak niet aan. Dat is, dunkt mij, logisch.

De geachte afgevaardigde is teruggekomen op de zaak van Achtkarspelen. Wanneer hij berichten heeft van een privaat persoon en ik heb als Minister ambtelijke berichten, dan moet ik mij aan deze laatste houden. Betwist de geachte afgevaardigde de juistheid van die ambtelijke berichten, dan zijn er andere middelen, om daarvoor redres te zoeken, maar op het oogenblik moet ik de ambtelijke berichten voor juist houden en daarnaar spreken. Volgens de berichten nu, die ik ontvangen heb, is er geen quaestie van, dat de burgemeester zou gezegd hebben, dat men, om te vergaderen, zijn vergunning noodig had, en is er ook geen queastie van, dat hij de vergadering zou hebben willen beletten. Het eenige, wat hij heeft bepaald is, dat de tapperij, als zoodanig van zoo laat tot zoo laat moest gesloten worden; maar daarmede is niet gezegd, dat het lokaal, dat anders was het lokaal voor de tapperij, niet voor

andere doeleinden zou mogen worden gebezigd. En wat betreft het tappen van alcoholhoudende of niet-alcoholhoudende dranken, daarover kan ik geen wijsheid verkoopen, want het punt is niet in het Voorloopig Verslag behandeld.

Wat betreft het gebeurde te Leiden heeft de heer Schaper zelf gememoreerd, dat het beter ware geweest, ook aan den Roomsch-Katholieken Volksbond de gevraagde vergunning niet toe te staan. Maar mijn hoofdbetoog is dit geweest. De heer Schaper is fel opgetreden. Hij heeft gesproken over het Calvinisme, over het anti-revolutionaire beginsel, en daarmede in verband gebracht de politieke overtuiging van den burgemeester van Leiden. Het is mijn plicht, hem hierin te weerstaan. Wat de zaak zelf betreft, — in casu of in Leiden op Zondag al dan niet een goedgekeurde optocht is gehouden —, die moet aan den regel in elke gemeente worden overgelaten. Ik zal, evenals ik den burgemeester reeds heb verdedigd, ook altijd hier verdedigen het recht van elke gemeentelijke regeling en altijd er tegen opkomen, dat men op het Rijksbestuur overbrengt wat goed is toevertrouwd aan de zorg van de plaatselijke besturen.

Wat de formulieren voor de aangifte voor de kiezerslijsten betreft, kan men niet dwingen tot mildheid in het verkrijgbaar stellen daarvan, al tracht ik deze in elk voorkomend geval te bevorderen.

De bezoldigingen van de ambtenaren ter provinciale griffiën zullen afdoende geregeld kunnen worden, wanneer de provinciale wet wordt gewijzigd door aanneming van het aanhangige wetsontwerp.

Handelingen, blz. 816.

Mijnheer de Voorzitter! Den geachten spreker hoorende, zou men bijna den indruk krijgen, alsof op 10 griffies in ons land zoo geen weelde, dan toch op het stuk der salarissen overvloed heerschte; alsof daar alles rustig kon worden aangezien en er nu ongelukkigerwijze één provincie Utrecht was, waar de nood op zijn hoogst gestegen was. Bovendien zou men niet anders dan den indruk kunnen krijgen, dat dit jaar iets gedaan is, waardoor men de menschen in Utrecht ongelukkig heeft gemaakt en hen in eene ellende heeft gebracht, die het vorig jaar niet heeft bestaan. De heeren zullen mij echter toestemmen, dat in het vorig jaar de toestand precies dezelfde was. Maar toen was er geen sprake van een algemeenen storm, niets is er van vernomen. Ik zou verder willen gaan, en, wanneer de toestand is, zooals de heeren hem geschilderd hebben, willen vragen, of, toen mijn geachte ambtsvoorgangers over deze zaak te bedisselen hadden, de toestand niet alreeds zoo was, dat toen al ruime

voorziening noodig was. De heer Goeman Borgesius, die indertijd zelf aan de regeling heeft medegewerkt, komt verklaren, dat hij zelf misschien schuldig is aan het feit, dat het niet zoo geloopen is als het moest. Ik ben dan ook niets onthutst door den aanval van heden. Integendeel, wanneer het inderdaad zoo verregaand treurig en droef is als de heeren zeggen, dan vraag ik, waarom, toen vóór 2 jaren de f 2000 voor de minimumlijders er bijgekomen zijn, niet in den toestand voorzien is. En wanneer men te Utrecht die f 2000, die toch een tamelijk accres waren, daarvoor niet gebruikt heeft, dan ligt daaraan de schuld.

Dit neemt echter niet weg, dat ik één ding thans aan de heeren moet verzoeken, namelijk zich, waar de zaak zoo staat, eenigszins in mijn positie te verplaatsen. Bij de Kamer is aanhangig een wetsontwerp om deze zaak voor goed bij de Provinciale Staten te brengen, een wetsontwerp, dat ik hoop binnen enkele maanden het *Staatsblad* te zien bereiken. De Memorie van Antwoord zullen de heeren in het reces ontvangen, zoodat het wetsontwerp spoedig kan worden afgedaan. Ik verzoek de heeren, dit te bedenken en dan nog bovendien in gedachten te houden, dat, waar die nood en ellende te Utrecht zóó lang hebben voortgeduurd, ik er althans voor gezorgd heb, dat die menschen nu f 2000 meer krijgen. De heeren zullen toch wel zoo goed willen wezen en begrijpen, dat ik, staande voor het vooruitzicht, dat binnen enkele maanden die zaak geheel van mij afgaat en bij de Provinciale Staten van Utrecht komt, geen sterken aandrang heb gevoeld om ditmaal in te grijpen. Wel komt de geachte afgevaardigde uit Zutphen mij nog vragen, of dat Koninklijk Besluit in afwachting daarvan niet gewijzigd zou kunnen worden. Maar daarop antwoord ik, dat dit, als dat wetsontwerp verworpen wordt, zou kunnen, maar dat men dan niet zal kunnen volstaan met een minimum te nemen, om eene grensbepaling te maken, maar ook zal moeten bepalen, hoeveel er op elke griffie voor elken rang mag worden uitgetrokken. Vraagt men, — al meen ik metterdaad, dat men mij onbillijk bejegent —, of, wanneer de zaak niet in orde kan komen, ik haar nader zou willen overwegen en, als ik bij nader onderzoek op eene verkeerdheid mocht stuiten, daarin zou willen voorzien, dan moet ik zeggen, dat ik daartoe van ganscher harte bereid ben en er geen enkele bedenking tegen heb. Maar men moet het hier niet komen voorstellen alsof ik 'k weet niet wat voor onrecht zou begaan hebben in een toestand, die vóór mij aldus geworden is.

Handelingen, blz. 818—819.

Mijnheer de Voorzitter! Ik dank den geachten afgevaardigde uit Bodegraven zeer, dat hij de aandacht van de Kamer gevestigd heeft op de nieuwe methode, die men in Amerika aanwendt. Wanneer de resultaten zijn zooals men ons mededeelt, dan blijkt, dat men in staat is 75.000.000 L. water voor 13^{5} dollar volkomen te zuiveren. Wanneer zich die mededeeling volkomen bevestigt, dan heeft het stelsel-Vial en dat van septic-tanks afgedaan en komt men tot een toestand, waarin de aanneming van het wetsontwerp betrekkelijk de zuivering van afvalwater geen het minste bezwaar meer heeft. Dat van het nieuwe stelsel niet gesproken is in de Memorie van Antwoord, is omdat men mij er niet naar gevraagd heeft.

De geachte afgevaardigde uit Zutphen heeft er op gewezen, dat hij in zijn tijd veel meer nog heeft gedaan voor de provinciale griffiën, wijl hij daarvoor wel f 20.000 beschikbaar heeft gesteld. Maar, Mijnheer de Voorzitter, als ik die f 20.000 door elf deel, dan krijg ik nog minder dan de f 2000, die ik voor één provincie heb aangevraagd.

De heer Van Kol heeft geklaagd over de samenstelling en de werkzaamheid van den Centralen Gezondheidsraad. Wat deze benoemingen betreft, heb ik niet het verwijt gehoord, dat ik enkel geestverwanten zou hebben voorgedragen, wat de gewone klacht tegen mij is. Voor zoover ik weet, zijn er dan ook in dat college meer geestverwanten van anderen dan van mij. Maar nu komt men hier klagen, dat de benoemden onbekwaam zijn. Die klacht kan ik echter niet anders dan voorbarig noemen. Men heeft bij dergelijke benoemingen altijd eene groote moeilijkheid. Men weet wel, wie men het liefst zou hebben en polst die dan ook, omdat men gevoelt, dat, werden die personen benoemd, dit algemeene goedkeuring in het land zou vinden en de zaak het best zou marcheeren. Maar het blijkt dan vaak, dat die personen niet genoegzame toewijding, neiging, gezindheid hebben om in dergelijke betrekkingen te gaan. Ook wendt men zich dan tot personen, die door hun positie en kunde in aanmerking komen, maar dan bevindt men, dat die mannen in andere betrekkingen zijn, die beter worden gesalarieerd of een aangenamer werkkring opleveren, en daardoor wordt men genoodzaakt, dan te komen tot candidaten, waarvan men zeer goed gevoelt, dat zij zich nog eerst in de zaak moeten inwerken om met genoegzame kennis te kunnen optreden. Ik moet evenwel zeggen, dat wat ik tot dusver van de werkzaamheden van den Centralen Gezondheidsraad heb gezien, mij niet den indruk heeft gegeven, dien de heer Van Kol schijnt te hebben ontvangen, nl. dat hier verkeerde benoemingen zouden zijn gedaan, en ik geloof dat mag gelden

wat ik in de Memorie van Antwoord gezegd heb, dat wij hier te doen hebben met zóó recent optreden van dit college, dat men eerst zal moeten afwachten, hoe de zaken verder zullen loopen, eer men daarover een rechtvaardig oordeel zal kunnen vellen.

Over verschillende ziekteverschijnselen en hun bestrijding heeft de heer Van Kol zich uitgesproken in dien zin, dat de Regeering wel wat doet, maar dat het uiterst langzaam gaat, en niet zoo snel als hij wel zou willen. Ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, dat, wanneer men op de banken der Volksvertegenwoordiging zit, men altoos sneller in zijn gedachten reizen kan, dan wanneer men achter de Ministerstafel staat. Maar, zegt de geachte afgevaardigde, er is toch met de bestrijding der adenoïde vegetaties een begin gemaakt. De opmerking door den geachten afgevaardigde uit Zutphen ten dezen aanzien gemaakt, is volkomen juist. Men heeft niet aan de onderwijzers gezegd, dat zij het geheele organisme van de kinderen van binnen moesten gaan bekijken, maar men heeft gezegd, wat de uitwendig waarneembare symptomen waren, die zich bij dergelijke gezwellen voordoen, en heeft hun gevraagd, opgaven te verzamelen van de kinderen, die daaraan lijden. Daaruit volgt niet, dat er geen lijders aan die vegetaties zijn, die deze symptomen niet hebben en ook niet in het minst achterlijk zijn. Het kan zijn, dat heel knappe menschen aan dergelijke vegetaties lijden. Het gold hier dan ook niet eene medische opneming tot in bijzonderheden toe, — de onderwijzers zijn geen medici —, maar eene eerste poging om uit geheel waarneembare symptomen te constateeren, hoeveel ongeveer het getal der lijders was. Ik geloof dus, dat er eene goedkoope enquête is gehouden, die voorloopig althans eenig resultaat heeft opgeleverd.

Wat den lupus betreft, kan ik meedeelen, dat, toen de dokter, die zich in Rotterdam aan het hoofd van de beweging heeft gesteld, bij mij is geweest, de allereerste woorden, die hij tot mij sprak, deze waren: Excellentie! ik kom niet om subsidie vragen. Dat was eene uitzondering, dat vond ik nu eens een man! Dat is een woord, dat u eert, antwoordde ik dan ook. Hij meende, dat men eerst de zaak moest manifesteeren in het land, eerst meer de algemeene opinie moest vormen. De zaak is deze. Wanneer er in eene bepaalde plaats eene inrichting voor lijders aan die ziekte is gemaakt, dan is dit heel goed voor de bewoners van die plaatsen en voor enkele meer gegoeden van elders. Maar de 1800 lijders aan lupus, die er volgens eene gissing van den heer Van Kol, in verband met eene opgaaf, hem door een dokter gedaan, zijn, zijn verspreid over het geheele land. Zij schuilen onder allerlei standen; de klassenstrijd heeft er niets mede te maken. Men vindt ze onder

de gegoeden en rijken en onder de armen. Maar daar het getal van hen, die niets kunnen betalen, wel de meerderheid zal blijven vormen, spreekt het vanzelf, dat eene inrichting in Rotterdam niet voldoende zal zijn. Daarom heb ik mij de vraag gesteld, of niet de ziekenhuizen der grootere plaatsen de aangewezen gelegenheden bieden voor dergelijke inrichtingen. Zulke gemeentelijke ziekenhuizen zijn verspreid over het geheele land en men kan er eene behoorlijke Finsensche inrichting vestigen. Het komt er op aan, eerst de behandeling met de geneeswijze van Finsen in het medische leven in te voeren. Daarom heb ik mij gewend tot curatoren met het verzoek, op die geneeswijze de aandacht te vestigen voor de academische klinieken. Door een particulier is een bedrag van f 4000 aangeboden voor het oprichten van eene dergelijke installatie, mits die in Utrecht zou worden gevestigd. Ik wil er echter bijvoegen, dat, wanneer men aan eene inrichting voor het behandelen van lupuslijders den eisch gaat stellen, dat daarvoor een apart gebouw moet komen, het f 26.000 zal kosten, en met twee verdiepingen f 42.000, waarbij dan nog komt de geheele inrichting, de aanstelling van personeel, van een concierge, enz. De heeren gevoelen wel, dat, wanneer men zóó begint, het werkelijk voor een Minister onmogelijk is, daaraan dadelijk maar gevolg te geven. Op het kwaad van den lupus is eerst sedert kort de aandacht gevestigd, en men is zoo gelukkig geweest, een middel daartegen te vinden. Laat men nu eerst den gewonen regel volgen, dat de zaak, als hebbende betrekking op de gezondheid, iets van gemeentelijke zorg is; dan ligt het in de eerste plaats op den weg der gemeenten, die een ziekenhuis hebben, om daarbij zulk eene inrichting te maken. Als dan aan de Regeering de vraag werd gesteld, of zij niet geneigd zou zijn eene dergelijke inrichting te steunen, dan zeg ik niet dat ik: neen! zou antwoorden; maar men moet niet vergeten dat, wanneer het Rijk, de provincie, of in het algemeen de overheid onderstand gaat geven, de particulieren de hand op hun zak gaan houden. Dat heeft men bij de ambachtsscholen gezien; zoodra vanwege het Rijk, de provincie en de gemeente ondersteuning werd gegeven, gingen de jaarlijksche bijdragen vanwege de particulieren met duizenden achteruit. Daarom moet men niet te spoedig geld uit 's Rijks kas geven en wensch ik eene eenigszins afwachtende houding aan te nemen.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Kol, heeft in zake de lepra gezegd, dat er wel een voorstel was, maar dat men daarmede nog niet veel verder was. Wij hebben een uitgewerkt ontwerp van wet om de geheele zaak der lepra te regelen, maar daar komen natuurlijk nog veel andere

zaken, als eene afzonderlijke inrichting enz., bij. Bovendien blijkt, dat het aantal lepra-lijders in ons land zoo uiterst gering is, dat men hier in geen geval te doen heeft met eene zaak van groote urgentie.

Handelingen, blz. 821—822.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Van Kol, is, wat de benoemingen bij den Centralen Gezondheidsraad betreft, wel degelijk op de personen ingegaan. Hij heeft bijv. straks gezegd, dat tot secretaris was benoemd een doctor in de Staatswetenschap. Wat was het geval? Bij dien raad zou ook komen een chemisch en bacteriologisch laboratorium en daarom was het van het grootste belang, dat een der leden zich daaraan meer opzettelijk kon wijden. Tevens zou de raad vanzelf in aanraking komen met allerlei juridische vragen. Nu waren er 7 leden te plaatsen. Vier plaatsen waren bezet door de hoofdinspecteurs en er schoten dus drie plaatsen over. Er moest een technisch man in zijn. En waar gezocht werd naar een bacterioloog en een doctor in de Staatswetenschappen, trof men toevallig één man, die, wat bijna nooit voorkomt, deze beide takken der wetenschap in zich vereenigde. Was het van den Minister nu zoo verkeerd gezien, dan juist te denken, dat dit een man was om aan de Koningin voor te dragen?

De overige sprekers zijn teruggekomen op de zaak van den lupus. Dat dr. Bollaan thans niet meer handhaaft zijn fier standpunt van vroeger, wil ik aannemen. Wanneer men thans in Rotterdam denkt, eenige hulp noodig te hebben, en wanneer een accoord is te treffen, dat zooveel percent van de zijde van particulieren komt, zooveel percent van de provincie en zooveel van de gemeente, dan wordt het langzamerhand een niet zoo onaannemelijk denkbeeld. Wanneer de zaak dan ook in dergelijken vorm aan het Departement mocht voorkomen, dan wil ik vooruit verklaren, dat ik haar zal overwegen met die sympathie, welke ik voor alle pogingen heb om ellende en kwaad in onze maatschappij te stuiten.

Handelingen, blz. 823.

Vergadering van 20 December 1904.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Goeman Borgesius heeft in zijn overigens interessante rede een element in het debat gebracht, dat ik,

eer ik verder ga, er even wensch uit te lichten. Hij heeft het voorgesteld, alsof ik gisteren de gewone en buitengewone leden van den Centralen Gezondheidsraad en het verder personeel van het Staatstoezicht op de volksgezondheid verklaard had te zijn van zeer ondergeschikte qualiteit. Hij had daar geen recht toe, want ik heb dat niet gezegd. En mij dunkt toch, dat, wanneer hij wist, dat ik het niet gezegd heb, het hem ook niet voegde, eene dergelijke onheusche opmerking aan mijn adres te maken. Hij vooral, als gewezen bewindsman, moet weten, hoeveel goed er voor het land in gelegen is, dat er eene goede en vertrouwelijke verstandhouding bestaat tusschen den Minister en hen, die als organen in het land dienen moeten en dat een dergelijk woord, hetwelk het wantrouwen zaait, alleen dan te pas komt en geoorloofd is, wanneer klaar en duidelijk daar aanleiding toe gegeven is. Waar hier met geen enkel woord die aanleiding was gegeven, meende ik die opmerking van den geachten afgevaardigde, als hoogst onvoorzichtig, niet zonder protest te mogen laten voorbijgaan.

Mijnheer de Voorzitter! Ik voeg hier onmiddellijk aan toe, wat anders licht door het hoofd zou gaan, dat ik, hoewel protesteerende tegen het begin van de rede van dien geachten afgevaardigde, op zijn slotopmerking — de vraag behelzende, of niet de post, nu uitgetrokken als subsidie ter bestrijding van tuberculose, hetzij als een meer generale post, hetzij verbonden met een tweeden post, ook voor de bestrijding van andere ziekten van Rijkswege kan bestemd worden — antwoord, dat ik dit gaarne in overweging zal nemen.

Ik kom daarmede op het hoofdpunt: de bestrijding der tuberculose. De geachte afgevaardigde, de heer Van Kol, heeft gisteren met eene warmte, die ik waardeer, gewezen op het uiterst pijnlijk en gevaarlijk karakter der ziekte. Het schijnt een feit te zijn, dat vooral phtisislijden nog veel erger wordt voor die lijders, die in bed liggen in een niet groot vertrek, waar geen zonnestraal binnen valt, waar geleefd, gewasschen, gekookt wordt, waar de lucht bezwangerd is met elementen, die voor de ziekte nadeelig zijn. Ongetwijfeld maakt dan ook de omstandigheid, dat de ziekte voor hen, die tot de minder bedeelden behooren, zulk een ernstig karakter draagt, de bestrijding er van tot een ernstigen plicht van de Overheid.

De geachte afgevaardigde deed opmerken, dat hetgeen men zich aanvankelijk had voorgesteld, n.l. dat men met sanatoria het kwaad zou kunnen stuiten, eene illusie blijkt geweest te zijn. Ik ben dit geheel met hem eens. Wanneer men het getal lijders aan tuberculose hier te lande bijeentelt, — naar gissing, globaal, want juiste opgaven zijn er

niet —, en berekent, hoeveel lijders er per dag zijn, en men daarbij voegt, dat ook voorzien moet worden in de behoeften van het gezin, dat achterblijft, dan blijken de kosten zoo enorm hoog te zijn, dat er niet aan te denken valt, op die wijze te werk te gaan. Toch ben ik het met den heer Drucker eens, dat de geachte afgevaardigde wel wat ver ging met uit dien hoofde het steunen van sanatoria geheel op den achtergrond te brengen. Ik geloof, dat, wanneer het tijdstip zal gekomen zijn om tactisch en strategisch dezen vijand te bestrijden en in een hoek te dringen, er toestanden zullen geboren worden, in welke sanatoria ook hulp zullen verleenen. Men moet niet vergeten, dat men te doen heeft met de toestanden, waarin zij verkeeren, die in hun kring en familie te zorgen hebben en die uitsluitend door de ver gevorderde ziekte daaraan onttrokken worden. Ik geloof, dat het bij dien toestand vooral zaak is, licht te laten vallen op de minder bedeelde kringen, op die kringen, waar het verlies van den lijder de ernstigste schade berokkenen zou.

Wanneer er in den lande particuliere sanatoria ontstonden zooals te Hellendoorn, — ik voeg hierbij, dat te Hellendoorn te weinig vrijbedden zijn, hoewel de inrichting uitstekend is —, op eenigszins uitgebreider voet dan tegenwoordig het geval is, dan zou ik mijn oorspronkelijk voornemen niet van mij af kunnen zetten om, wanneer zich daartoe eene geordende maatschappij of vereeniging aanbood, te zien, of niet daarvoor van Rijkswege een alterum tantum beschikbaar zou kunnen worden gesteld. Men zal natuurlijk bij de toekenning van zulk een alterum tantum elk geval speciaal moeten beoordeelen. Op zich zelf meen ik, dat het voor de aan tuberculose lijdenden onder de minder bedeelden iets verheffends zou hebben, indien er een of meer van die sanatoria kwamen, omdat men daar toch de lijders beter kan behandelen. Ik mag ook niet gering achten de beteekenis en de waardij van de omstandigheid, dat het gezond terugkeeren van een als krank uitgegaan persoon in zulk een kring ook weder hoopverwekkend en verwachtinggevend voor de toekomst zal werken.

Het subsidie van f 10.000, dat de Kamer zoo goed geweest is ten vorigen jare toe te staan, is — ik stem het den heeren gaarne toe — niet geheel besteed op de wijze, waarop ik verleden jaar in mijn gedachtengang wenschte te procedeeren. Dit ligt hieraan, dat, kort nadat het subsidie was toegestaan, misschien eenigszins als gevolg daarvan, bij de vereenigingen, die zich reeds in den lande gevormd hadden, meer activiteit zich heeft geopenbaard, met name bij de centrale vereeniging, die zich tot de Regeering heeft gewend met het verzoek om die f 10.000 ter beschikking te krijgen, ten einde daar-

mede als orgaan van de Regeering, in verband met de locale vereenigingen, te kunnen optreden. Ik had daar op zich zelf wel ooren naar, omdat ik moest toestemmen, dat de Rijksregeering niet zoo geschikt is om concrete gevallen te beoordeelen en om te weten, in welk geval het subsidie toe te staan en in welk geval het te weigeren is. Toen ik echter aan de vereeniging de conditiën stelde, die ik meende te moeten stellen, is mij gebleken, dat het niet ging, ben ik van het denkbeeld teruggekomen en heb ik gemeend, aan die vereeniging alleen een subsidie te moeten toeschikken ten behoeve van de suppletiefondsen der sanatoria. Te gelijker tijd is aan eenige vereenigingen, die zich plaatselijk gevormd hadden — waaronder de afdeeling 's-Gravenhage van het Roode Kruis — en een soort van consulatiebureau hadden gevormd, een subsidie toegekend. Ik verwacht, dat dit voorbeeld op andere plaatsen zal gevolgd worden. Ik zal niet nalaten om, wanneer mij blijken mocht, dat deze f 10.000 niet toereikend zijn, bij suppletoire begrooting eene verhooging aan te vragen, want ik vind, dat dit inderdaad de goede weg is.

Wat de vraag betreft, hoe men hier moet procedeeren, daaromtrent moet ik zeggen, dat men stellig met niets zoo verkeerd doet als met te spoedig zijn maatregelen te nemen. Men is op dit terrein metterdaad veelszins nog zoekende. De hoogleeraar Spronck is daar straks genoemd. Welnu, bij het laatste bezoek, dat ik het genoegen had van dien geleerde te ontvangen, heeft deze mij gezegd, dat men nu op het spoor was van eene andere wijze van medicatie en wel eene interne, waardoor waarschijnlijk meer zou kunnen bereikt worden dan op den weg, die tot dusver bewandeld werd. Het heette een hoogleeraar in Duitschland te zijn, die het middel ontdekt had. Ik deel dit mede, omdat men zal toestemmen, dat de hoogleeraar Spronck niet le premier venu is en deze mededeeling bovendien doet zien, hoe onzeker men nog is ten aanzien van de beste wijze om het kwaad tegen te gaan. Waar men meer en meer ziet, dat zich in elk land eerst locale en daarna centrale vereenigingen vormen, die de zaak in onderzoek nemen en de centrale vereenigingen van de verschillende landen eene internationale vereeniging vormen, ten einde het geheele terrein te overzien en deze zaak van alle zijden te bestudeeren, daar is het toch niet raadzaam, te overhaast regelingen in te voeren en maatregelen te nemen, waardoor men over de voorhanden krachten en gelden beschikt en waardoor zekere vooringenomenheid wordt gevestigd voor een aanvankelijk en voorshands zich voordoenden maatregel.

Het is daarom, dat ik gemeend heb, mij te moeten wenden tot den

Centralen Gezondheidsraad met de vraag of deze, voor zoover gezegd kon worden, dat op wetenschappelijke gronden eenige zekerheid bestond, mij een voorstel zou kunnen doen betreffende de tactiek, door het Rijk aan te nemen ter bestrijding van dezen vijand. De Centrale Gezondheidsraad heeft daaraan voldaan en mij ook een concept voorgelegd tot regeling van een Rijksontsmettingsdienst. Dit concept is thans in behandeling en wanneer in de Memorie van Antwoord gezegd wordt, dat ter zake van de bestrijding van de tuberculose het best op de tegenwoordige wijze wordt gewerkt, dan bedoelt dit niet, dat men het overige ad calendas Graecas zou willen uitstellen, maar dat dit moet geschieden zoolang geen wettelijke regeling is tot stand gekomen.

Moet daarop de invoering van een Rijksontsmettingsdienst wachten? Aan art. 69 van de Onteigeningswet is, naar het mij voorkomt, in dezen geen kracht te ontleenen. Die bepaling is niet bedoeld als middel ter bestrijding van de tuberculose, maar draagt geheel het karakter van te zijn gericht tegen acute besmettelijke ziekten, die het karakter van epidemiën aannemen. Alle verwarring ten deze ontstaat hieruit, dat men vergeet te onderscheiden tusschen eene invallende epidemie en tusschen eene chronisch sluipende besmettelijke ziekte. Men zal — om eene andere besmettelijke ziekte van nog droever karakter te noemen — toestemmen, dat onteigening niet is het aangewezen middel tegenover het ernstige gevaar van de syphilitische krankheid. Welnu, dat onderscheiden karakter van de tuberculose moet, dunkt mij, in het oog worden gehouden en men kan niet zeggen, dat aan art. 69 van de Onteigeningswet het wapen te ontleenen is om den strijd daartegen aan te binden. Legaal niet, omdat het mijns inziens zou berusten op eene onjuiste interpretatie van het artikel, maar ook zakelijk niet, want als men te doen heeft met chronisch sluipende ziekten, die over het geheele land verspreid zijn, kan men tegen zulke ziekten op deze wijze niet met effect optreden. Bij eene acute besmettelijke ziekte kan men optreden met onteigening en daardoor de sedes mali uitroeien.

De heer Roessingh vond het vreemd, dat, waar mijn geachte ambtgenoot van Waterstaat zoo krachtig optrad voor het vee en betrekkelijk hooge sommen aanvroeg om door te tasten, ik, waar het menschen betrof, achterbleef. Zijn betoog moest dus de strekking hebben, dat ik minder deed voor de menschen dan mijn ambtgenoot voor het vee. Maar ook hier komt weder hetzelfde onderscheid in aanmerking, dat ik aangaf. Onteigening is uitstekend, wanneer men een decisieven slag daarmede kan slaan, zooals men kan doen bij besmettelijke ziekten onder het vee, doordat men eenvoudig het voorwerp, waarin het kwaad

steekt, afmaakt. Maar waar men nu geen menschen zoo kan afmaken, daar gaat ook de vergelijking niet op.

(De heer ROESSINGH: Ik sprak van de ontsmetting der stallen.)

De geachte afgevaardigde deed het voorkomen, alsof mijn ambtgenoot het kwaad bij het vee zooveel krachtiger bestreed dan ik, waar het gold het keeren van het kwaad bij menschen. Maar aangezien men te doen heeft met chronische ziekten, die in duizenden en duizenden gezinnen aanwezig zijn, en die niet kunnen vallen onder de wet op de besmettelijke ziekten, omdat de in die wet genoemde maatregelen daarop niet kunnen worden toegepast, volgt er uit, dat er eene afzonderlijke wet moet komen. Die bijzondere wet moet zoodanig worden ingericht, dat men eene vereeniging van krachten, van particulieren en gemeentebesturen, tot stand brengt, om voet voor voet het terrein aan den vijand te betwisten.

Goed, zegt de geachte afgevaardigde uit Zutphen, ik ben het met u eens, dat van art. 69 misbruik is gemaakt, en in de circulaire — zij moge wat kras zijn geweest — zat ook wel wat goeds. Ik ben den geachten afgevaardigde dankbaar voor die verklaring. Dat men in de noordelijke provinciën zich aan misbruik heeft schuldig gemaakt, moge zijn verontschulding daarin vinden, dat daar het kwaad zulke ernstige afmetingen had aangenomen, maar het blijft toch te betreuren, dat tal van gemeentebesturen dergelijke misbruiken hebben toegelaten en daaraan geen perken hebben gesteld. Maar, zegt de geachte afgevaardigde verder, gij hebt beloofd, dat nu ook zoo spoedig mogelijk een ontsmettingsdienst zou worden ingericht. Ik ben nog geheel van die meening. Het is echter vreemd, dat men, bij de algemeene beraadslaging over hoofdstuk I, aan de linkerzijde niets anders hoort dan dat wij teveel over hoop halen en ons moeten bepalen tot een enkel terrein; terwijl wij, zoodra wij aan dit hoofdstuk bezig zijn, hooren moeten, soms uit den mond van dezelfde geachte afgevaardigden, ernstige vermaningen, berispingen zelfs, dat ik niet met het een of ander wetsontwerp ben gekomen. Het doet mij daarom genoegen, dat nu ook eens van de banken van de linkerzijde erkend is, dat het te veel beperken van een werkprogram geen goede tactiek is.

Zal ik mij daarmede nu verontschuldigen en zeggen, dat de zaak der ontsmetting verschoven han worden? Volstrekt niet. Wat is echter het geval? Ik heb er werk van gemaakt en om een advies gevraagd, dat ik ook gekregen heb. Maar in dit advies werd de Rijksontsmettings-

dienst zóó ingericht en geregeld, dat daarmede als het ware een geheel nieuwe tak van dienst zou worden geschapen, en wel van zoodanigen omvang, dat men reeds weer aan de volgende discussie over dit onderwerp zou zijn, voor de geheele zaak zou zijn geregeld. Bovendien werden de uitgaven zeer belangrijk. Ik neem niets terug van wat ik gezegd heb, namelijk dat de ontsmettingsdienst m. i. niet overal gemeentelijk kan worden ingericht. Voor gemeenten van bijv. boven de 50.000 inwoners is dit zeer goed mogelijk, doch voor kleinere is het moeilijk, tenzij deze gebruik maken van het desbetreffend artikel der Gemeentewet en zich tot dat doeleinde combineeren. Daarbij stem ik volkomen toe, dat ook het Rijk zijn eigen ontsmettingsdienst moet hebben, niet enkel bestaande uit negen ontsmettingsovens. Ovens kan het Rijk ook, als het die op het oogenblik zelf niet noodig heeft, ter leen geven aan de gemeenten bij eene acute besmetting. Ook in gevallen van tuberculose-besmetting zou dit kunnen gebeuren. Doch niet alleen moeten er ovens zijn, maar bovendien zal daar toezicht bij noodig zijn. Het blijft niet alleen mijn voornemen, maar ik acht het zelfs een eisch van den toestand, een Rijksontsmettingsdienst tot stand te brengen. Ik kan echter niet zeggen, dat ik met het ingediende ontwerp medega. De wijze, waarop bij dit ontwerp eene regeling wordt voorgesteld, is meer geschikt om de zaak te vertragen dan om haar te bevorderen.

Handelingen, blz. 844—846.

Mijnheer de Voorzitter! Vooreerst richt ik een enkel woord tot den heer Goeman Borgesius over het door hem gesprokene, dat van mijn kant een protest had uitgelokt. Ik heb nù eerst gemerkt, wat hij bedoeld heeft. Wanneer ik bemerk, dat een ander mij misverstaan heeft, help ik hem terecht en zeg, dat het zoo niet gezegd is. Maar men gaat niet, als iemand over eene zaak geen woord gesproken heeft, hem hier publiek aanvallen alsof hij het wel gedaan had, want dan zou men een nieuw misverstand in het leven roepen.

De geachte spreker roept mij toe, dat ik er wel over gesproken heb. Maar, Mijnheer de Voorzitter! als hij goed geluisterd had, zou hij weten, dat het niet zoo is. Heeft de heer Van Kol gesproken over de buitengewone leden van den Centralen Gezondheidsraad? Geen woord. Hoe kon hij het dan hebben over prof. Spronck, een buitengewoon lid? De hygiënisten van den eersten rang, die hij noemde, behooren tot de buitengewone leden, waarvan noch de heer Van Kol, noch ik een woord gerept hebben.

(De heer GOEMAN BORGESIUS: Ik heb wel degelijk ook de gewone leden genoemd.)

De geachte afgevaardigde heeft niet alleen over de gewone, maar ook over de buitengewone leden gesproken. Prof. Spronck is een buitengewoon lid. Dat kan hij niet wegredeneeren. Waarvan nu is sprake geweest? Alleen hiervan, dat geen hygiënisten van den eersten rang waren voorgedragen voor de drie daarvoor alleen beschikbare plaatsen in den Centralen Gezondheidsraad. De vier plaatsen van de hoofdinspecteurs waren bezet en er was alleen sprake van de drie overige plaatsen. Ik heb gezegd, dat ik daarvoor liever hygiënisten van den eersten rang had gehad, maar dat het om de door mij opgegeven redenen onmogelijk was, ze voor deze betrekking te krijgen, deels omdat de positie niet aannemelijk genoeg geacht werd. Daarmede is dus volstrekt niet tekort gedaan aan de benoemden, maar er is eenvoudig gezegd, dat ze als hygiënisten niet behooren tot hen, die in ons land bovenaan staan. Ik heb dit willen zeggen, omdat ik er prijs op stel, dat tusschen den vorigen en den tegenwoordigen bewindsman steeds klare wijn wordt geschonken.

De consultatie-bureaux deelen bij mij in gelijke sympathie als hun betoond is door den heer Drucker. Ik meen, dat de verdeeling van het subsidie het bewijs daarvoor reeds geleverd heeft.

Wat nu betreft hetgeen deze afgevaardigde geprofeteerd heeft over het verdwijnen der ziekte, — evenals ook de koepokziekte langzamerhand is verdwenen —, moet ik zeggen, dat, als men op de vraag wilde ingaan, op welke wijze de immuniteit van de bevolking van Nederland tegen tuberculose ontstaan zal, men zich op een terrein zou begeven, waarop wij te ver zouden worden afgeleid van het punt, dat thans aan de orde is.

Handelingen, blz. 847.

Mijnheer de Voorzitter! Op het laatste, door den heer Lieftinck geciteerde voorbeeld zal ik niet ingaan. Wanneer men zulke details bij de beraadslagingen aan de orde wil stellen, dan is het gewoonte, dat men deze in het Voorloopig Verslag aanduidt of dat men er afzonderlijk kennis van geeft. Ik kan op het oogenblik het ter sprake gebrachte stuk, met het daarbij behoorend dossier, niet bij mij hebben, en evenmin heb ik eene memorie, geschikt om mij dit alles terstond in het geheugen te brengen. De algemeene klacht daarentegen, dat de behandeling van

deze zaken niet met grooter spoed plaats heeft, begrijp ik. Niettegenstaande echter de heer Treub verwijst naar Justitie, en zegt, dat men daar binnen een paar weken zijn statuten terug krijgt, schijnt in het door den heer Lieftinck aangevoerde voorbeeld het langzaam gaan niet aan Binnenlandsche Zaken, maar aan Justitie te wijten te zijn, want daar juist scheen het stuk in het eerste gedeelte opgehouden te zijn. Maar — wat meer zegt — bij Justitie heeft men te doen met een soort statuten, waaraan men sinds jaren gewend is, met voorkomende gegevens, die men in alle bijzonderheden en onder-bijzonderheden op alle wijzen reeds heeft doorgemaakt, zoodat men daar tamelijk gauw gereed is. Ook heeft men aan Justitie afzonderlijke ambtenaren, die zich met niets inlaten dan met goedkeuring der statuten en zóó daarin leven, dat ze dadelijk elk registertje weten open te trekken en precies weten, hoe alles behoort te luiden.

Hier hebben wij echter te doen met eene geheele nieuwe zaak, met een geheel nieuw soort van statuten, waarbij zich allerlei vragen voordoen, die vooral in den aanvang eene principieele beantwoording eischen. Daarover heen te loopen en niet met de noodige rustigheid de zaak te overwegen, zou van de zijde van mijn Departement zeer verkeerd zijn. Die zaken moeten behandeld worden bij de afdeeling Binnenlandsch Bestuur, die met administratieven arbeid overladen is. De verklaring van den heer Treub, dat hij niet kan begrijpen, hoe men daar 6 maanden op een stuk kijken kan, zou alleen opgaan bij de onderstelling, dat daar iemand was, die gedurende die 6 maanden niets anders te doen had dan zich met dit stuk bezig te houden. Ik noodig den geachten spreker uit, eens op mijn Departement te komen, dan zal ik hem eens de daar werkzame ambtenaren voorstellen en hem laten zien wat ze per dag te doen hebben. Dan geloof ik, dat hij, die tot de meest meedoogende en barmhartige kamerleden behoort, — gelijk bij elke gelegenheid blijkt, als er sprake is van eenig lijden —, zal gevoelen, hoe hard hij geoordeeld heeft over mannen, die in dit opzicht eenige aanspraak hebben op zijn ontferming.

De heer Schaper zeide, dat het precies gaat zooals hij voorspeld heeft, en wees er op, dat in het buitenland ellendige toestanden bestaan, welke aanleiding hebben gegeven tot een soort van gemeenschappelijk wonen, waarvan hij de moreele en physieke ellende niet te zwaar heeft geteekend. Ik moet zeggen, dat het in ons land gelukkig heel wat beter daarmede gesteld is. Wie den toestand te Londen en New-York kent, zal moeten toegeven, dat Amsterdam en Rotterdam nog leven — in een dorado is wellicht wat sterk gezegd, maar toch — in een toestand,

waarvan de donkere zijde nog licht uitkomt, vergeleken bij het donkere, dat elders bestaat.

Met welke moeilijkheid heeft men te kampen? Deze, dat men in de groote steden de binnenstad nauw en in elkaar gebouwd vindt en dat de bevolking, met name de arbeidersbevolking, in plaats van den weg in te slaan, die reeds zoo vaak is aangeraden, en buiten de stad groote arbeiderskolonies te stichten, met een gemakkelijken tramweg te bereiken, steeds naar de binnenstad trekt en zich daar opeenhoopt. Wanneer over slechte woningen gesproken wordt, schuilt het kwaad voor een niet gering deel in die centrale punten.

De heer Treub noemde de thans op de begrooting gebrachte som niet hoog, en de heer Schaper zeide, dat wij hier hadden moeten zeggen: gemeentebesturen, hier ligt het geld, haalt het maar weg. Maar, Mijnheer de Voorzitter! dat behoef ik niet meer te zeggen, want dat staat reeds in de wet. Ik ben niet gewoon om, als iets in de wet staat, het nog eens te zeggen en vooral niet als het geldt een begrootingspost. De post is eenvoudig genomen naar de voor het oogenblik gebleken behoefte, maar hij correspondeert met een kapitaal aan voorschotten. Ik geef toe, de som, op dit artikel uitgetrokken, is niet hoog. Wanneer hier de regel gold, dat, als niet bij de oorspronkelijke begrooting iets werd toegestaan, nader geen hulp meer kon verschaft worden, dan zou dat beteekenis hebben. Maar wanneer iets voortvloeit uit eene wet, die aan gemeentebesturen aanspraak geeft, dan is de zaak daarmee uitgemaakt en hangt zij niet af van zekere voorstellen bij de begrooting.

Het betoog van den geachten afgevaardigde, den heer Lieftinck, en dat van den heer Schaper, strekkende om mij ernst te ontzeggen, als ik niet aanstonds op hun gedachten inga, wraak ik. Men kan zeer gemakkelijk zeggen, dat ernst eerst zoo of zoo zou blijken, maar ik vraag me ook wel eens af, als ik den heer Lieftinck of anderen hoor spreken, of het wel ernst is. Maar daarom zeg ik dat nog niet. Onze publieke discussiën behoeven geen staal en proef te zijn van onze openhartigheid, maar wel behooren zij te getuigen van wederzijdsche goede bejegening, opdat onze samensprekingen hier aangenaam en gemakkelijk kunnen zijn.

Handelingen, blz. 852.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen te mogen zeggen, dat, nadat de eerste mij toegezonden statuten zijn afgehandeld, terwijl nog een zeker getal aanvragen in behandeling is, de verschillende principieele quaesties,

welke het meeste oponthoud geven, zijn opgelost. Daarom zal ook, indien eenigszins conforme stukken ontvangen worden, vanzelf de behandeling der statuten niet meer dat oponthoud veroorzaken, dat tot nu toe ondervonden is.

Dat de heeren hunnerzijds een ernstig woord gesgroken hebben om de zaak levendig te houden en bij de Regeering aan te bevelen, kan ik niet anders dan waardeeren. Met name geldt dit ook de opmerking van den heer De Waal Malefijt, omdat hij, waar wij hier een nieuwen toestand behandelen, licht liet vallen op een terrein, dat tot dusverre in het duister lag.

Het overigens door den heer Schaper gesprokene strekte om nogmaals te wijzen op hetgeen ook mij bekend was, — hoewel hij meende, dat ik het niet wist —, nl. hoe erg het gesteld is, wanneer toestanden als in Londen en New-York niet worden voorkomen. Maar daarmede komt men niet verder. Dat de geachte afgevaardigde ernstig erop aandringt, de zaak te bespoedigen en goede maatregelen te nemen, moet natuurlijk ook gewaardeerd worden. Ik zal alles doen wat in mijn vermogen is om in zoodanigen zin werkzaam te zijn, dat aan datgene, wat de wet geboden heeft, in het belang van het volk die uitvoering worde gegeven, die beantwoordt aan de verwachtingen, die er van worden gekoesterd.

Handelingen, blz. 854.

Mijnheer de Voorzitter! Het door den vorigen geachten afgevaardigde verdedigde stelsel, dat men, als de beslissing is gevallen, dat eene zekere categorie van ambtenaren zal worden aangesteld, door de weigering der bezoldiging de Regeering in moeilijkheden zou mogen brengen, is m. i. niet vrij van reactie tegenover genomen beslissingen. Wanneer men bij de behandeling van de wet in het onzekere was gelaten, of hier bedoeld werden bezoldigde of niet bezoldigde ambtenaren, dan zou de geachte afgevaardigde gelijk hebben. Dieper en ernstiger heeft die geachte afgevaardigde de zaak opgevat toen hij zeide: hier wordt incidenteel eene inbreuk gemaakt op het stelsel van *selfgovernment*. Ik betreur, dat de geachte afgevaardigde noch bij de schriftelijke, noch bij de mondelinge beraadslaging over de Drankwet deze bedenking heeft opgeworpen, maar ik zou hem willen vragen, hoe het staat bij het lager onderwijs. Ook daar worden, om uitvoering te geven aan de wet op het lager onderwijs, aangesteld niet alleen inspecteurs, maar ook districts-schoolopzieners en arondissements-schoolopzieners en waar deze zijn

aangesteld, is er een rechtstreeksch verband gelegd tusschen het Rijksgezag en de gemeentebesturen. Ik meen dus door een voorbeeld te hebben aangetoond, dat hier niets nieuws of vreemds is en dat de lijn door den geachte afgevaardigde niet zoo zuiver is getrokken als hij meent, daar zij zich eenigszins ombuigt.

Waarop komt het stelsel van den geachten afgevaardigde neer? Hij zegt: wanneer men de lijn zuiver had gehouden, had alles moeten loopen over den Commissaris der Koningin en had de inspecteur niet moeten zijn Rijksambtenaar, maar provinciaal ambtenaar, ondergeschikt aan den Commissaris der Koningin. Ik ga daarin een heel eind met hem mede. Het zou inderdaad zoo zijn, wanneer het zuivere systeem van selfgovernment bestond en het uitvoeren van de wetten niet door afzonderlijk aangestelde ambtenaren, maar door de Staten geschiedde. Ik stem toe, dat in onze staatsrechtelijke samenstelling dit de zuivere lijn zou zijn geweest. Maar dit is niet geschied, en wat is de begrijpelijke reden, dat men dien weg niet is opgegaan? Omdat zoodanige inrichting zou hebben gegeven zulk eene vertraging en ongelijkheid in de verschillende provinciën en zoodanige ongelegenheid voor het Rijksbestuur, dat men andere adviseurs voor het Rijksbestuur had moeten aanstellen. Het was oorspronkelijk in de lijn van 1848, den provinciën niet te veel autonomie te laten en de koorden van het centraal leven meer aan te trekken, zoodat men reeds in de wet op het lager onderwijs van 1857 een dergelijken weg insloeg en tot het aanstellen van Rijksambtenaren toen reeds besloot. De Kamer kan alles doen; zij kan geen geld geven en dan is de wet niet uit te voeren. Maar gaat het aan, niet tegen de zaak zelf, maar tegen de bezoldiging op te komen?

De vorm, welken de heer Van Idsinga aan zijn oppositie gegeven heeft, doet ons bij het bespreken der zaak in het hart der quaestie doordringen. Zeker, niets ware meer te wenschen, dan dat men, van deze plaats sprekende, zeggen kon: inspectie is volkomen overbodig, want wij kunnen hier volkomen vertrouwen op de krachtige werking van het selfgovernment in de provincie. Het zou een heerlijke dag wezen, waarop men kon getuigen, dat onze provinciale en gemeentelijke besturen zóó doordrongen waren van het groote volksgevaar, hetwelk dreigt, dat men tot de Rijksregeering kon zeggen: gij hebt geen vin meer te verroeren. Maar ik vraag, of men, met de kennis der feiten, die notoir zijn, die stelling aandurft. Kan men, met de geschiedenis der Drankwet van '81 voor oogen, zeggen, dat de gemeentebesturen zich als trouwe geledingen in het beheer zóó hebben gekweten, dat de wet voor het

volk heeft gegeven wat er uit te halen is? Kan men zeggen, dat de provincies, daar, waar de gemeenten en défaut waren, die kracht hebben getoond, dat zij elk min willig gemeentebestuur tot zijn plicht hebben gebracht? Deze vraag stellen is haar in ontkennenden zin beantwoorden. En als dit zoo is, ontstaat vanzelf de vraag, op welke wijze de Regeering zich waarborg verschaffen moet, dat de wet wordt uitgevoerd zoo, dat zij aan het volk geeft, wat mogelijk is. Daarom was het noodig eene inspectie in te stellen.

Nu het op uitvoering van het artikel aankomt, vraagt men, onder welke bezoldigde personen de inspectie het best tot haar recht komt. Dienaangaande heeft men verschil van gevoelen. De heeren Van Idsinga en Lieftinck meenen, dat alle inspectie uit den booze is en dus liefst geheel moest verdwijnen. Er zijn er echter, die niet zoover gaan en alleen meenen, dat men goed doet, geen personen aan te stellen van eene zekere hoogere positie. Men zou beter doen — zegt de heer Goeman Borgesius — met de districten kleiner te maken en in de onderscheidene districten éénsoortige personen aan te stellen, die zich met de inspectie konden bezighouden. Mijn gevoelen is dit niet.

Ik behoef den geachten afgevaardigde, den heer Lieftinck, niet te zeggen, dat er tegenstrijdigheid bestaat tusschen het controleeren van de uitvoering der wet en het opsporen van overtredingen, want onder opsporen van overtredingen verstaat men, die strafbare gevallen na te gaan, welke van politiairen aard zijn en worden overgebracht naar den rechter, die daarover te oordeelen heeft, terwijl hetgeen aan deze inspecteurs wordt opgedragen daarmede niets te maken heeft en volstrekt geen politiair karakter draagt, maar eenvoudig is het zijn van een orgaan om aan de Regeering de noodige inlichtingen en adviezen te geven en bij de lagere besturen voor de goede uitvoering der wet te waken. Het komt mij voor, dat, waar men dus personen moet hebben, die in steden en dorpen zullen moeten optreden bij de gemeentebesturen en ten deele ook zelfs bij de provinciale besturen, zij door hun tegenwoordige of vroegere maatschappelijke positie genoeg beteekenis tegenover die besturen moeten hebben, dat men kan zeggen: ge zijt een orgaan, waarmede wij redelijkerwijze kunnen handelen. Men zou naar het gemeentebestuur, bij voorbeeld van Arnhem, als zoodanig iemand kunnen zenden van zekeren rang, maar die zoo laag is, dat men daar uit de hoogte op hem neerziet. Dat gaat niet. Daarom redeneerde ik zóó, dat, zal daarvan iets komen, er drie inspecteurs noodig zijn, maatschappelijk hoog genoeg in rang, om als zoodanig met een dergelijk bestuur in aanraking te kunnen treden. Laat mij een voor-

beeld noemen: wanneer men een burgemeester van eene stad van den tweeden rang kon bewegen, zulk eene inspectie op zich te nemen, dan zou zoo iemand genoeg poids met zich brengen om zijn taak goed te kunnen volvoeren.

Het ligt in den aard der zaak, dat men dergelijke personen een eenigszins hooger salaris geeft, een salaris, dat hen ten minste met de overige inspecteurs van dergelijken rang op eene lijn stelt. Om nu niet meer geld uit te geven dan noodig is, komt mij een getal van drie inspecteurs geheel voldoende voor, omdat deze inspecteurs niet door telkens en overal heen te vliegen, maar door het innemen eener waardige positie, hun invloed tegenover de lagere besturen zullen kunnen behouden. Wanneer men den weg inslaat van beurtelings in de verschillende streken des lands eene gemeente op dit punt te laten controleeren en onderzoeken, en wanneer de inspecteur met die gegevens ter zijner beschikking daarheen gaat om met het gemeentebestuur te spreken en te handelen, dan zal hij de zaak in orde kunnen krijgen en de onzekerheid van alle andere gemeentebesturen, of ze morgen of overmorgen soms ook gelijk bezoek krijgen, zal vanzelf het effect hebben, dat de inspecteur door zijn optreden in eene enkele gemeente reeds versterkend en bevorderend op den geheelen omtrek werkt.

Juist daarvoor heeft zulk een inspecteur ook noodig adjunct-inspecteurs, die de gegevens voor hem verzamelen. Ik stel mij daarom voor, dat de adjunct-inspecteur naar één of meer door den inspecteur aan te wijzen gemeenten zou moeten heengaan, om in zulk eene gemeente eenige dagen te vertoeven en zich volledig op de hoogte te stellen van den stand van zaken in die gemeente. Niet, dat de inspecteur zelf in deze of gene kroeg of tapperij zal behoeven te gaan, maar hij zal, met de verkregen gegevens in de hand, kunnen handelen bij het gemeentebestuur. Die adjunct-inspecteurs behoeven daarom niet te zijn mannen van zulk eene hooge positie, maar moeten daarentegen deze qualiteit hebben, dat zij eenige geoefendheid en ervaring bezitten om de toestanden op te nemen. De geachte afgevaardigde, de heer Melchers, heeft gezegd: neem daar in geen geval mannen van de politie voor, want gij weet, hoe weinig die aan de bestaande Drankwet de hand hebben gehouden. Ik ben dit met den geachten afgevaardigde eens. Maar al is het, dat de politie niet steeds dezen lof verdient, dit neemt volstrekt niet weg, dat, als men vraagt, of bij het geheele politie-korps in den lande er niet, laat mij zeggen, vier te vinden zijn, die wel terdege ernst in het hart hebben om voor zulk eene zaak op te treden, ik die vraag niet ontkennend zou willen beantwoorden. Nauturlijk, als men twee even

bekwame mannen heeft, en de een is als commissaris of inspecteur van politie werkzaam en de andere niet, dan geef ik aan dengene, die in de practijk werkzaam is, de voorkeur, omdat hem het opnemen van toestanden door de ervaring, in de practijk opgedaan, veel meer eigen is.

Die adjunct-inspecteurs heb ik voorgesteld op een getal van twee voor elk district. De geachte afgevaardigde, de heer Lieftinck, heeft zeer juist opgemerkt, dat ik bij de behandeling van het hier in aanmerking komend artikel der Drankwet gesproken heb van één adjunct bij elken inspecteur. Maar men moet hierbij één ding niet uit het oog verliezen. Toen ik zoo sprak, kon ik niet vermoeden, dat er in het land zulk eene machtige poging zou worden aangewend om deze vernieuwde Drankwet, eer zij in werking kwam, te discrediteeren. Ik heb, toen ik indertijd aldus sprak, meenen te kunnen rekenen op meer medewerking dan waarop nu te rekenen valt. En waar, na de enkele weken dat de Drankwet in haar nieuwen vorm is ingevoerd, mij reeds gebleken is, hoeveel de noodige ijver en ernst ter uitvoering van die wet te wenschen overlaten, is bij mij de overtuiging versterkt, dat juist op het oogenblik van de invoering, juist in die eerste dagen de meeste kracht van de inspectie moet worden gevergd. Ik zou mij nog wel kunnen begrijpen, dat men na een jaar of 3, 4 met zulk een amendement kwam en zeide: neem dien dubbelen inspecteur weg. Maar niet te begrijpen is het, hoe men nu, bij de invoering der wet, de sterkste schroef der wet wil losschroeven en daardoor het profijt, dat deze wet zal kunnen opleveren, nog wil pogen te verzwakken. Ik kan dan ook niet anders dan mij tegen het amendement van den heer Lieftinck met allen ernst verzetten. Hoe men ook oordeele over de wet, wie inderdaad wil, dat zij, zooals zij daar ligt, het nut zal afwerpen, dat er voor het volk in kan liggen, kan niet met dat amendement meegaan.

Dat bezwaar geldt natuurlijk in de verste verte niet tegen het amendement van den heer Melchers c. s., maar ik zeg nogmaals, dat, wanneer men het traktement van de inspecteurs verlaagt, men daardoor zal moeten komen tot eene keuze van personen, die niet het poids zullen bezitten, dat noodig is om uitvoering te geven aan de wet, en dat men oorzaak zal worden, dat de uitvoering der Drankwet te wenschen overlaat.

Handelingen, blz. 864—865.

Mijnheer de Voorzitter! Door den heer Van Idsinga is mij tegengeworpen, dat, als ik het in beginsel met hem eens was, dat de zuivere

ontwikkeling van de Staatsinrichting in zijn lijn loopt, ik mij niet zou hebben beroepen op het lager onderwijs. Maar zijn voorstel, om 1 inspecteur te benoemen en de anderen als adjunct-inspecteurs, kan ik niet aannemen, omdat dit reageeren is reeds tegen de letter van de wet. In het artikel van de wet wordt gesproken van inspecteurs.

(De heer Van Idsinga: Er staat in de wet: inspecteurs of adjunct-inspecteurs).

Dat dit zoo niet bedoeld is, spreekt vanzelf. Want wanneer het als tegenstelling bedoeld was, zou ook de mogelijkheid openstaan, uitsluitend adjunct-inspecteurs te benoemen, hetgeen eene onmogelijkheid is. Ik kan met het door hem voorgestelde niet medegaan, omdat ik overtuigd ben, dat op die wijze van de inspectie niets kan komen. Deze gaat de macht van één man te boven. Voortdurend te moeten optreden als adviseur der Regeering over allerlei Koninklijke Besluiten en te nemen beslissingen, en dan nog in loco misstanden te moeten onderzoeken en in orde brengen, is voor één persoon eene volstrekt onmogelijke taak. Het getal 3 is zeker niet hoog, maar daarmede acht ik de zaak uitvoerbaar; met 1 niet.

De heer Goeman Borgesius heeft het voorgesteld als had ik bedoeld, dat de inspecteurs te 's Gravenhage in hun fauteuils zouden blijven zitten en dat de adjunct-inspecteurs het land zouden bereizen. Daar ik die voorstelling niet gegeven heb en zij nooit in mijn bedoeling gelegen heeft, behoef ik mij in die quasi-voorstelling verder niet te verdiepen. De geachte spreker zelf wist te goed, terwijl hij sprak, dat het niet zoo door mij bedoeld was. Ik heb het volgende gezegd en daarbij blijf ik. Wanneer de inspecteurs naar het stelsel van den geachten afgevaardigde voortdurend in het land reisden, dan zouden ze niet kunnen volvoeren de taak, die ze te volvoeren hebben, want daartoe is noodig studie, het verzamelen en bestudeeren der gemeente-verordeningen op dit stuk, het inwachten en vergelijken der inkomende rapporten, het daarover adviseeren aan de Regeering, enz. Dat alles kan men niet, terwijl men op reis is door het land, terloops in een logement doen, maar daarvoor heeft men tijd noodig en moet men rustig hier blijven. Ik heb ook gezegd, dat, als door de adjunct-inspecteurs in de gemeenten een verkeerde toestand ontdekt wordt, de inspecteurs dan geroepen zijn, daarheen te gaan, om met die gemeentebesturen te spreken en de zaak zoo mogelijk terecht te brengen. Daarom zullen zij er wellicht elke week op uit moeten gaan, want de geachte spreker zal het met mij eens zijn, dat er

minstens in elk district een 50tal gemeenten per jaar zullen zijn, waar de inspecteurs iets te doen zullen hebben. Dit is dus geheel iets anders dan dat men hen beschouwt als lieden, wier voornaamste werk het is, den toestand overal op te gaan nemen. Dat doen niet zij, maar de adjunct-inspecteurs.

Over het karakter van hun positie mag geen twijfel bestaan. Het is niet juist, dat ze uitsluitend adviseurs zulllen zijn. Anders zouden ze niet den naam van inspecteurs dragen. Maar ze zijn adviseurs op grond van kennisneming van den toestand en zij moeten met bevoegdheid bekleed zijn om die kennisneming te verkrijgen. Zij moeten dus ook bevoegdheid hebben om naar de gemeentebesturen te gaan en daar onderzoek in te stellen. Dat is niet eene corrigeerende of uitvoerende bevoegdheid, maar wel degelijk eene bevoegdheid, welke meer is dan enkel van adviseur en tevens strekt om gegevens te krijgen, die voor het geven van advies noodzakelijk zijn.

Door den heer Van der Zwaag en anderen is opgemerkt, dat ik het onjuist had voorgesteld door te zeggen, dat iemand, die geen f 4000 traktement heeft, geen poids genoeg zou hebben tegenover burgemeesters en gemeentebesturen. Zoo geformuleerd is het niets dan eene pure dwaasheid. Wanneer iemand, ruim bemiddeld, zich aanbiedt om dezen post op zich te nemen zonder bezoldiging, dan blijft nog de vraag, of hij daarvoor zou voorgedragen worden, want hij kan evengoed dat poids tegenover de gemeentebesturen missen. De quaestie is alleen, of men voor minder dan de door mij uitgetrokken som de mannen kan krijgen, die men wenscht en noodig heeft. Wanneer nu de heer Melchers en zijn medevoorstellers mij zeiden: daarvoor staan wij u borg, en er presenteerde zich dan iemand, niet dien zij daarvoor goedvonden, maar dien ik beschouwde als een man, die dat werk kan uitvoeren, dan zou ik zeggen: breng het traktement op f 2000. Aan het geld ligt het niet. Men kan er evenwel niet genoeg voor waarschuwen, — het is reeds zoo dikwijls gebleken bij dergelijke nieuwe instellingen —, dat men toch niet de zuinigheid de wijsheid laat bedriegen. Zoo dikwijls kon men, de traktementen naar beneden trekkende, als men toegekomen was aan de noodige voordracht voor benoeming, de meest geschikte menschen daarvoor niet krijgen en moest men nemen mannen, van wie men overtuigd was, dat zij niet zouden zijn *the right men on the right place.*

Men heeft dit wel bij den gezondheidsraad weten te mitigeeren door nog te geven eene persoonlijke toelage, maar wanneer het amendement-Melchers doorgaat, kan natuurlijk ook dat niet. Dan zit men vast op dit bepaalde cijfer. Wanneer men mij vraagt, of ik mijnerzijds er niet

in zou kunnen treden, het traktement te stellen op f 3000, soit, mits men mij de gelegenheid geeft om, wanneer het feitelijk onmogelijk is, voor dat salaris de geschikte personen te vinden, door eene persoonlijke toelage mij de keuze mogelijk te maken. Maar ik mag, als Minister straks geroepen om voor die benoeming voor te dragen, door beknibbeling der beschikbare gelden mij niet in de omstandigheid laten brengen, dat ik leef in vreeze, — die vreeze is niet weggenomen —, dat ik door het weigeren van die gelden niet kan krijgen de mannen, die ik daarvoor hebben moet, en daardoor genoodzaakt word, de juiste voordracht niet te doen. Daarom kan ik tot mijn leedwezen ook met het amendement-Melchers, hoewel ik toestem, dat het op zichzelf niets anders is dan eene verlaging van het salaris en het de inspectie in haar geheel laat, niet meegaan, omdat ik dan niet zou weten, welke voordracht te doen, wanneer personen, die er geschikt voor zouden zijn, weigerden, en ik het zou moeten doen met mannen, die ik daarvoor niet het bekwaamst achtte.

Het amendement-Lieftinck wordt aangenomen, de andere worden verworpen.

Handelingen, blz. 869.

Vergadering van 21 December 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Dat de opleiding in de tandheelkunde, welke door den heer Van Nispen is ter sprake gebracht, in ons land niet alleen onvolledig en onvoldoende is, maar zelfs alles te wenschen overlaat, is ook mijn overtuiging. Het komt mij voor, dat in een land als het onze, waar juist ten opzichte van de tandkrankheid misschien meer dan in andere landen ten gevolge van onzen vochtigen bodem en atmosfeer geleden wordt, voor deze zaak bijzonder behoort gezorgd te worden. Ik heb mij dan ook reeds met het Genootschap voor Tandheelkunde in aanraking gesteld. De heeren hebben mij van advies gediend omtrent de beste wijze, waarop deze zaak kan worden ingericht. Het is mijn voornemen, zoodra daarvoor tijd beschikbaar is en wij over de daarvoor noodige gelden zullen kunnen beschikken, dit onderwerp op zulk een voet hier aan de orde te stellen, dat ons land niet langer leentjebuur bij het buitenland zal behoeven te spelen. Dat er op dit oogenblik in afwachting daarvan wel eenigszins beteekenende wijzigingen zouden zijn aan te brengen, komt mij voor onjuist te zijn. Men kan bij eene zoo gebrekkige inrichting als wij hebben niet door het aan-

brengen van eene enkele verbetering den toestand redden, ook zelfs niet dragelijker maken.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat het gaan naar het buitenland dan toch groote bezwaren oplevert. Ik kan hem dat niet toestemmen. Jarenlang is men voor allerlei vakken, waarin hoogere ontwikkeling gezocht werd, die hier niet te vinden was, de grenzen overgetogen. Voor het hooger landbouwonderricht geschiedt dat bijna altoos. Wanneer men zich afvraagt, wat de meerdere kosten daarvan zijn, dan bestaan die, om zich naar eene Duitsche Academie te begeven in plaats van naar eene Hollandsche, hierin, dat men tweemaal een kaartje te betalen heeft van hier naar de plaats, waar die Academie is gevestigd, terwijl de kosten aan die Academie in den regel niet alleen niet grooter zijn dan het verblijf aan eene Hollandsche Academie, maar het verblijf aan eene Duitsche Academie in den regel goedkooper uitvalt, zoodat men zeer dikwijls niet alleen het kaartje heen en terug uitspaart maar zelfs iets overhoudt. Intusschen — ik leg hierop zekeren nadruk — neemt dit niets weg van den eisch der noodzakelijkheid om, zoo spoedig als het kan, deze zaak op goeden voet te regelen. Maar, zooals ik gisteren reeds opmerkte, wanneer wij aan hoofdstuk V gekomen zijn, treedt men op met de vraag naar eene spoedige regeling van verschillende onderwerpen en men schuift alles weer in het werkplan in. En er is toch eene zekere grens aan de werkkracht van een Departement!

De geachte afgevaardigde, de heer De Stuers, heeft een sterk stukje uitgespeeld, want hij heeft hier de wet en de eischen van de wet voor zich. Hij kan dus, als hij wil, mij in staat van beschuldiging stellen en ik moet zeggen, dat ik niet gaarne door hem gespaard word: meent hij het te moeten doen, hij doe het. Maar, wat de zaak zelf betreft, ik kan niet alles wat de geachte afgevaardigde heeft gezegd onderschrijven en meen, dat hij zich eenigszins heeft versproken. Hij deed het voorkomen, alsof het niet uitbreiden van de leerstoelen aan de Universiteiten met een of meer in de aesthetiek en kunstgeschiedenis de ontwikkeling van de kunst in ons land in den weg staat, en hij wees er te gelijker tijd op, dat ons land in vroeger eeuwen op kunstgebied eene groote rol heeft gespeeld. Maar de geachte afgevaardigde wijze mij eens op de series van de oude Academies lessen van professoren in de aesthetiek en de kunstgeschiedenis.

In de tweede plaats is, wat hij in de wet leest, iets anders dan wat in de wet van 1876 geschreven staat. Die wet heeft voorgeschreven, één zulk een catheder aan één der Universiteiten. Hierbij gaat de wet uit van de onderstelling, dat de studenten in het algemeen dat

onderricht niet noodig hebben. Ik ben het daarmede niet eens, maar dat is het uitgangspunt. De leerstoel werd opgericht voor degenen, die aan de bepaalde Academie wilden komen, om in dat vak onderricht te erlangen. En de ervaring, die men heeft opgedaan ten opzichte van colleges, die van hoog belang zijn en gegeven worden door de uitnemendste professoren, is, dat, als men in dat vak bij het examen niet ondervraagd wordt, men letterlijk te doen heeft met eene verspilling van krachten, wijl er op zoodanig college zoo goed als geen bezoek van studenten is. Wanneer men zegt: „uw voorgangers hebben gezondigd en gij hebt nagelaten hun zonde af te breken", dan geloof ik, dat de opmerking van den geachten afgevaardigde over mijn verwijzing naar de komende reorganisatie van het hooger onderwijs een ernstiger karakter draagt dan hij, in zijn zucht om in zijn spreken altijd „geest" te doen uitkomen, wel wil toegeven. De vraag, op welke wijze in deze zaak moet worden voorzien, is volstrekt niet optelossen door een professor aan eene der Universiteiten te benoemen, en men moet niet vergeten, dat iedere professor, dien men benoemt, een verleden schept, waarmede men bij iedere reorganisatie weer moeilijkheden kan hebben. Bij elke reorganisatie is altijd het bezwaar, dat men met bestaande toestanden veelszins vast zit. Waar door eene reeks van ambtsvoorgangers — en u, Mijnheer de Voorzitter, kan ik niet nalaten er onder te rekenen — een weg is betreden, die niet strikt overeenkomstig de wet was, moeten wij dat erkennen, en de heer De Stuers heeft volkomen recht, wanneer hij zegt: gij hadt het moeten doen, om gevolg te geven aan de wet. En wanneer de eisch sterk aangebonden wordt, zal ik het doen. Wanneer de Kamer bij motie de pertinente verklaring uitspreekt, dat zij dat wil, dan is er natuurlijk niets aan te doen en moet ik er toe overgaan. Ik voor mij geloof intusschen, dat juist uit het oogpunt, waaruit de heer De Stuers de zaak beschouwt, het werkelijk beleidvoller en verstandiger is, op dit oogenblik niet aan de zaak te beginnen, maar te zien, wanneer wij aan eene andere richting van hooger onderwijs toekomen, niet, of wij dan niet in die organisatie kunnen doen opnemen wat nu in de wet staat en wat ik beschouw als volkomen overbodig, maar, uitgaande van een geheel ander beginsel, of wij dan niet eene regeling kunnen maken, die werkelijk het aesthetisch onderwijs kan doen opnemen in het onderwijs van algemeene ontwikkeling, dat de studeerende jeugd behoeft.

Handelingen, blz. 901—902.

Mijnheer de Voorzitter! Over de vraag, binnen welke grenzen aanspraak gemaakt zal kunnen worden op het gebruik maken van ons middelbaar onderwijs zonder schoolgeld te betalen, waaromtrent op het oogenblik eene regeling aanhangig is bij den Raad van State, kan ik dus thans niet debatteeren. Wanneer die regeling van den Raad van State terug en, na overweging van 's Raads advies, door de Koningin bekrachtigd zal zijn, zal het oogenblik gekomen zijn, dat de heeren hier, met de stukken voor zich, uit de artikelen en niet uit circulaires, kunnen zien, welke mijn denkbeelden zijn, en daarover hun opmerkingen kunnen ten beste geven.

De heer Verhey heeft nog eens zijn bekend paardje laten uitrijden voor de centrale gymnastiekschool en daarbij te pas gebracht de zaak van het volksleger, een onderwerp, waarover hij met mijn ambtgenoot van Oorlog zou kunnen discussieeren, wat mij hoogst aangenaam zou zijn, omdat de wenschen en verlangens op dit stuk zeer uiteenloopen. Ik kan van die zaak alleen dien kant bespreken, welke tot de school behoort. Men moet in deze twee quaestiën wel onderscheiden: 1°. wat voor de gezondheid en de physieke ontwikkeling van ons volk noodig is; en 2°. wat noodig is voor de versterking van onze weerbaarheid. Deze twee vragen loopen wijd uiteen. Er zijn personen, die voor het eerste doel niets meer van de gymnastiek willen weten, die het gevaarlijke en kostbare idee van gymnastiek geheel laten varen, en daarvoor in de plaats brengen de beoefening van goed geregelde, niet halswagende Engelsche sport. Men stelt zich daarbij voor, dat op de school bij de jongelieden meer lust tot beoefenen van dergelijk spel ontstaan zal. Dezen hebben het minder begrepen op oefeningen aan de stijve gymnastiek-toestellen. Zij meenen, dat de sport betere physieke ontwikkeling brengt dan de gymnastiek. Ik zal daarop niet verder ingaan, maar wijs er slechts op, dat het hygiënisch belang andere eischen stelt dan het belang van de weerbaarheid van ons volk. Gymnastiek in het belang van de gezondheid — wij zien het waar de Engelschen optreden — bevordert de kracht en de gemakkelijkheid der spierbewegingen, maar geeft niet wat later oefeningstijd zou kunnen uitsparen. Wanneer men toekomt aan de weerbaarheid, dan rijst de vraag, hoe iemand, die in militairen dienst treedt, zoodanige geoefendheid in hetgeen hij als militair heeft te kennen kan medebrengen, dat dit een aantal maanden oefeningstijd zou uitsparen. Daarvoor geeft de sport zeer weinig. Komt men op de gymnastiek, in verband met hetgeen de heer Verhey wenscht te bevorderen, dan moet ik opmerken, dat, als men de Leerplichtwet, nadat men die meer aan den volksaard had aangepast,

ging veranderen en er een jaar aan toevoegde, en later nog een jaar, men hiertoe zou komen, dat kinderen van 7 tot 14 jaren gymnastiekonderwijs ontvingen. Zoodra men over dien tijd was heengeschreden, zou de groote massa van de schooljeugd, met betrekking tot de lichaamsoefeningen, in dolce far niente terugtreden, terwijl ten slotte het kleine korps van hoogere burgerscholieren en gymnasiasten aan de lijn zouden worden gehouden. En de geachte afgevaardigde zal mij toestemmen, dat het voor het volksleger weinig zal geven, of die gymnasiale heeren en hoogere burgerscholieren die oefeningen wat doorzetten.

Het komt dus niet alleen hierop neer, welk soort oefeningen verplicht zal moeten worden gesteld, hetzij de sportoefeningen, hetzij de gymnastiekoefeningen, maar ook — en dat is een veel dringender quaestie — zal men de vraag moeten stellen, hoe het verband zal gelegd worden, waardoor de oefeningen kunnen aansluiten van het oogenblik af, dat de kinderen de lagere school verlaten hebben, totdat zij in het leger treden. Wanneer dat verband is gelegd, zal men op den goeden weg zijn om te komen tot datgene wat de geachte afgevaardigde wenscht. Zegt de heer Verhey: geef mij maar de centrale gymnastiekschool en dan zal de rest wel komen, dan antwoord ik, dat, als ik dit kon gelooven, ik dadelijk tot de oprichting overgaan zou. Maar men zal mij toestemmen, dat, aangezien ik dit niet geloof, ik daartoe niet kan besluiten.

Handelingen, blz. 907.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Michiels van Verduynen, doet een beroep op mijn billijkheidsgevoel. Wat beteekent hier billijkheidsgevoel? Het kan niets anders beteekenen dan dat ik, waar onderscheidene gemeenten aanvragen doen om subsidie voor haar hoogere burgerscholen, laat gelden den regel: gelijke monniken, gelijke kappen, en niet de eene bevoordeel boven de andere. De geachte afgevaardigde heeft geen beroep gedaan op mijn medelijden, op mijn barmhartigheidsgevoel, maar op mijn billijkheidsgevoel. Ik moet dus beginnen met te vragen, of bij de subsidieering van gemeentelijke hoogere burgerscholen al dan niet zekere regel geldt, of er in de mate, waarin dit subsidie wordt uitgedeeld, zekere usance is. Is dit zoo, bestaan er dan op die usance uitzonderingen? Zoo ja, waardoor worden die uitzonderingen gemotiveerd? En in de derde plaats: is de positie van Breda metterdaad zoo, dat soortgelijke uitzonderingen gemotiveerd zijn, of wel bestaan er andere exceptioneele omstandigheden, die tot eene verhooging zouden kunnen doen besluiten.

Ik wensch er op te wijzen, dat als vaste usance steeds gegolden heeft, met de subsidieering van gemeentelijke hoogere burgerscholen niet te gaan boven f 10.000, en dit is dan ook de reden, dat, waar Breda in meer ontwikkelden toestand geraakt, ik meende, die gemeente op het maximum van f 10.000 te mogen brengen. Wat is nu de eenige uitzondering geweest, die op dezen regel heeft gegolden? Ik heb in 1901 aan Amersfoort eene extra bijdrage gegeven van f 5000, met dien verstande, dat het subsidie dalen zou, indien in dien buitengewonen toestand wijziging kwam. Kan nu de geachte afgevaardigde beweren, dat Breda op dit oogenblik verkeert in den toestand, waarin Amersfoort verkeerde op het oogenblik, dat het een extra subsidie kreeg? Ik geloof het niet. In Amersfoort waren een immens aantal jongelieden van buiten, zoodat het noodig werd, de klassen te splitsen, waardoor 13 afdeelingen ontstonden. In Breda waren destijds 8 afdeelingen, wat een verschil van 5 geeft. Eene parallelklasse brengt eene verhooging mede van pl. m. f 2500, — ook al is er localiteit genoeg —, alleen voor onderwijzend personeel. Dat maakte dus, dat destijds Amersfoort werd belast met een hooger bedrag van 5 × f 2500 d. i. f 12.500. Stel, dat Bredra op 10 komt, dan zou het pas recht hebben op f 10.000 subsidie. De geachte afgevaardigde zal mij ten goede houden, dat ik het billijkheidsgevoel laat gelden.

In de tweede plaats zegt de geachte afgevaardigde: Breda verkeert in een zeldzaam geval, omdat er 52 pct. extraneï zijn. De quaestie van die extraneï is delicaat. Men heeft er tweeërlei, n.l. uit den naasten omtrek en van heinde en verre. In Amersfoort kwamen die ongelimiteerde extraneï veel voor, omdat de directeur bijzonder slag had om jongens te helpen, waarmede het anders niet ging, zoodat er uit Leiden en Den Haag en allerlei plaatsen jongelui kwamen. Wanneer dit het geval is, heeft de gemeente, die de hoogere burgerschool onderhoudt, enkel schade en geen voordeel uit andere inkomsten van de kringen, waaruit de jongelui komen. Wanneer de extraneï komen uit gemeenten dicht bij de centrale gemeente, dan heeft die centrale gemeente in haar winkeliersbedrijf en markt groot voordeel uit die omgeving getrokken en men zou het betreuren, indien men de voordeelen dier omgeving verloor. Men vindt er eene compensatie in voor de kosten, die de gemeentelijke hoogere burgerschool heeft te maken. Dus is zeer zeker de regeling goed, dat de Overheid van de omliggende gemeenten bijbetaalt en omdat dit moeilijk te verrekenen is, laat men zulks het Rijk doen met een subsidie, dat dus — dit stem ik den geachten afgevaardigde volkomen toe — in de eerste plaats gemotiveerd is door het voorkomen van extraneï.

Nu is de vraag, of 52 pct. extraneï buitengewoon is. Wat is het geval? In Tiel zijn 70 pct. extraneï en Tiel heeft slechts f 8500. Daar heeft men dus een veel grooter percentage van extraneï en dit motiveert zelfs niet, het subsidie te brengen op het maximum, veel minder om er overheen te gaan. In Veendam is het percentage ook hooger dan in Breda, want het is er 53 en Veendam ontvangt ook f 8500. Schiedam heeft 50 pct. extraneï en ontvangt f 10.000. Uit het percentage is dus onmogelijk te distilleeren een argument om te zeggen, dat uit billijkheidsoogpunt Breda meer moet hebben.

Is het dan misschien, omdat men daar hoogere kosten heeft? Daar is eene kleine vergissing bij, want onder de f 20.000, die de geachte afgevaardigde memomeerde, is f 2295 voor de burgeravondschool. Die som moet er dus afgetrokken worden. Bovendien staat er f 6000 op voor rente en aflossing van een kapitaal van f 100.000 voor schoolbouw, dat nooit in aanmerking genomen wordt. Dus van dien kant kan men ook niet zeggen, dat het onbillijk is, Breda niets boven het maximum te geven. Daarmede is echter niet gezegd, dat er geen reden is om extra subsidie voor te dragen. Had de geachte afgevaardigde zich beroepen op mijn medelijden, dan was het nog iets anders geweest. Maar dan zouden natuurlijk Tiel, Veendam, Schiedam en tal van andere gemeenten dadelijk komen en ook op mijn barmhartigheidsgevoel gaan werken.

Ik geloof dus metterdaad, dat de geachte afgevaardigde mij zal toestemmen, dat ik — hier niet staande om aan Breda of eene andere gemeente een pleizier te doen, of den een of anderen afgevaardigde te believen, maar om als Minister, gelijk de geachte afgevaardigde het juist uitdrukte, naar billijkheid te handelen, dat wil zeggen naar den regel: gelijke monniken, gelijke kappen, geen voordeel aan den een en nadeel aan den ander te bezorgen — op het oogenblik niet inzie, dat ik verder moet gaan. Wil dit zeggen, dat men mij niet op een ander standpunt kan brengen? Zeer zeker niet, indien slechts wordt aangetoond, dat hier dezelfde of gelijkwaardige motieven gelden als in Amersfoort. Het is mogelijk, dat het getal parallelklassen gaat boven de schreef van andere hoogere burgerscholen, maar dan nog zou ik het niet alleen voor Breda, maar voor al deze soort scholen geven en hetzelfde denkbeeld, dat ik in het wetsontwerp op het middelbaar onderwijs heb voorgesteld, toepassen, nl. de Rijksbijdrage verband doen houden met het aantal klassen. Maar er moet eenige contrôle bestaan op het inrichten van die parallelklassen, zoodat men niet zegt: ik heb een leerling over en richt dus weder eene parallelklasse in en krijg zooveel meer.

Ik hoop, dat dit den geachten spreker zal kunnen bevredigen. Ik

ben bereid, het nader onderzoek, waartoe ik tot nog toe niet in staat was, in te stellen en blijkt mij, dat uit dien hoofde aanleiding bestaat tot wijziging, dan ben ik bereid, niet alleen de school te Breda, maar ook alle andere scholen elders van die wijziging te doen profiteeren.

Handelingen, blz. 908—909.

Mijnheer de Voorzitter! De door den heer Van Asch van Wijck gevraagde verklaring geef ik gaarne. De voorgedragen verhooging voor de ambachtsschool te Haarlem breng ik alzoo voor de Kamer geheel los van de plannen ten opzichte van de middelbare technische school.

De heer Schaper zegt mij, dat men te Appingedam wel tevreden is met de f 2000 voor de inrichting en de f 5000, die als jaarlijksche subsidie is voorgedragen ten behoeve van de op te richten ambachtsschool, maar dat men zich teleurgesteld gevoelt, omdat er f 760 van het jaarlijksch subsidie is afgenomen, en dus niet voldaan is aan de geheele aanvrage. Ik gevoel dat en ik ben er mij volkomen bewust van, dat zulks natuurlijk in Appingedam drukken en dringen zal om eene krachtige inspanning in de plaats zelf te ontwikkelen. Maar ik moet vragen aan den geachten afgevaardigde, of hij ooit zou meenen, dat men hier in Den Haag als regel voor de voor te stellen subsidiën zou kunnen aannemen de gedane aanvrage; en of hij zelf niet weet, dat men, — die verschillende aanvragen vóór zich hebbende, waar een onderling verband tusschen bestaat —, door eenvoudig te zeggen: voortaan geef ik alles wat gevraagd wordt, in de hand zou werken een niet te verantwoorden omspringen met Rijksgeld, waarmede men de inspanning ter plaatse, in stede van die te bevorderen, zou verzwakken.

De heer Van den Heuvel heeft gevraagd, of niet het Rijkssubsidie geheel los kon gemaakt worden van de bereidwilligheid van de provincie om eene bijdrage te verleenen. Mijnheer de Voorzitter! Wanneer de wijziging van de wet op het middelbaar onderwijs zal zijn aangenomen, zal er een algemeene maatregel van bestuur worden uitgevaardigd om de verhouding der subsidies te regelen en ongetwijfeld zal daarbij een percentage worden vastgesteld voor wat van provincie en gemeente verwacht kan worden. En wanneer ik er nu toe zou overgaan voor Noord-Brabant eene exceptie te maken, zou ik dat beginsel voor de toekomst verzwakken, wat ik meen niet te mogen doen. Aan het vragen van subsidie van gemeente en provincie ligt deze gedachtengang ten grondslag, dat men in Den Haag over de noodzakelijkheid van het vestigen eener zoodanige school in zulk eene gemeente niet genoegzaam

kan oordeelen. Dat ook de provincie subsidie moet geven is niet omdat men hier met eene academische beschouwing te maken heeft, maar omdat naast de gemeente, die ter plaatse bekend is, de provincie geacht kan worden in de streek bekend te zijn. Wanneer dan uit het feit, dat gemeente en provincie willen bijdragen, blijkt, dat werkelijk in eene streek zulk eene school noodig is, kan subsidie worden verleend. Eene andere houding zou er toe leiden, dat men maar op hooren zeggen zulk eene school zou stichten in eene omgeving, die er niet rijp voor is, zoodat achteraf blijkt, dat er geen behoefte aan bestaat.

Handelingen, blz. 910—911.

Mijnheer de Voorzitter! De eerste spreker over dit onderwerp heeft nogmaals eene summiere opgave gedaan van wat hij en zijn geestverwanten als desiderata bij het lager onderwijs stellen. Hij heeft tevens geconstateerd, dat de meeningen desaangaande van hem en zijn geestverwanten niet dezelfde waren als die van den Minister van Binnenlandsche Zaken en dat, blijkens de opgedane ervaring van de laatste drie jaren, de overtuiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken tegenover de zijne staat. Van zijn standpunt moest dit leiden tot eene veroordeeling en zijn vonnis moet ik aanvaarden. Slechts op één punt zal ik ingaan, namelijk waar de geachte afgevaardigde sprak over gebrek aan schoolruimte. De Leerplichtwet als zoodanig zal ik niet bespreken. De heer De Savornin Lohman heeft zijn recept niet gegeven, met de bedoeling, dat het van deze tafel zou worden gecritiseerd of dat er adhaesie aan zou worden betuigd. Waar de heer De Vries heeft gezegd, dat de Leerplichtwet niets dan kwaad heeft gedaan, wil ik er toch op wijzen, dat deze wet in elk geval dit goede heeft gedaan, dat zij krachtig den schoolbouw bevorderd heeft. En waar de geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, er op wees, dat in Rotterdam de zaak zoo treurig staat, zij het mij vergund, hem naar aanleiding van ontvangen inlichtingen gerust te stellen. Uit een schrijven van het gemeentebestuur is namelijk gebleken, dat het schijnbaar hooge cijfer van nog niet geplaatste schoolkinderen voor geen gering deel was toe te schrijven aan het feit, dat er wel plaats was, maar niet in dat deel van de stad, waar de ouders wonen, zoodat de toestand intrad, dat in een deel van de stad op de scholen geen plaats was en in een ander deel reeksen van banken onbezet waren. De toestand is nu deze, dat op 1 April a.s. aan alle aanvragen kan worden voldaan, dat er boven-

dien nog twee hulpscholen zijn, die plaats bieden voor 400 kinderen, zoodat, als allen geplaatst zijn, die twee scholen nog open staan. Ik meen het gemeentebestuur van Rotterdam te moeten disculpeeren en er mijn blijdschap over uit te moeten spreken, dat dit gemeentebestuur van zoo groote activiteit blijk heeft gegeven.

De heer Smidt heeft een kort woord ten beste gegeven over de vrije en orde-oefeningen in verband met het schoolverslag, maar hij heeft dat meer gedaan pour faire acte de présence over deze quaestie. Het gesprokene geeft mij dus geen aanleiding, daarop te dienen van repliek.

De heer Bijleveld heeft, evenals de heer Ketelaar, de wijze besproken, waarop naar sommige sollicitanten een onderzoek wordt ingesteld en de laatste spreker meende, dat, waar ik bij de algemeene beschouwingen over hoofdstuk I in zake den inspecteur Fabius gedesavoueerd had de wijze, waarop hij zich had uitgelaten, daaruit moest volgen, dat ik thans moest desavoueeren de feiten, welke nu gemeld zijn. Dit zou waar zijn, indien de vragen gelijksoortig waren. Maar, waar het hier — voor zoover ik kan nagaan — niets anders geldt dan eene informatie om te weten wat voor vleesch men in de kuip had, zou ik niet weten, welk recht ik heb om aan eenige gemeente, die toch de onderwijzers benoemt, te beletten, er op allerlei wijzen achter te komen, wat voor een man de sollicitant is. Ik kan mij begrijpen, dat een gemeentebestuur denkt: wij zijn toch al zoo onvrij en krijgen misschien weer iemand, die tegen onzen zin is, en wenschen ons daarom eerst op de hoogte te stellen, wie en wat hij is. Vraagt nu die gemeente, of de man lid is van een zekeren bond, dan zou ik mij kunnen denken, dat werkelijk de burgmeester of de wethouders, indien zij het orgaan van dien bond lazen, zeiden: Indien het werkelijk een man is, die zoo denkt, dan versta ik niet goed, hoe hij de jeugd kan opleiden tot alle christelijke en maatschappelijke deugden; dan heeft hij daarvan eene geheel andere opvatting dan wij en wij hebben toch ook onze verantwoordelijkheid tegenover de gemeente. Ik kan niet inzien, dat, wat de man zelf zou kunnen mededeelen zonder indiscreet te zijn, ook niet aan hem zou kunnen of mogen gevraagd worden, want degene, die het gevoelen is toegedaan, dat uit het orgaan van den bond spreekt, moet daarvoor bij anderen bekend willen staan. Het moet hem aangenaam zijn, dat de burgemeester weet, wie hij is en van zijn kant zou hij bij zijn sollicitatie moeten zeggen: Ik ben niet alleen voortdurend lezer van het orgaan van den bond, maar ga geheel mede met zijn systeem. Hij zou dan open kaart spelen.

De heer Bijleveld heeft ook ter sprake gebracht de circulaire van

een schoolopziener, en, denkende, dat ik deze niet kende, mij beloofd, haar mij toe te zenden. Maar, Mijnheer de Voorzitter! als men aan het Ministerie zit, hoort men nog al eens wat. Zoo is ook de circulaire mij bekend. De geachte afgevaardigde heeft mij gevraagd, hoe ik daarover oordeel. Daar de zaak in het Voorloopig Verslag niet ter sprake is gebracht, zal ik er als Minister niet op ingaan. Maar ik wil wel zeggen, wat ik zou doen indien ik als onderwijzer dat stuk kreeg. Ik zou eerst zien, of in den brief stond uitgedrukt, dat de inlichtingen gevraagd werden op grond van een artikel van de wet. Stond het er in, dan zou ik aan den schoolopziener zeggen, bezwaar te maken, op grond van het artikel, daaraan te voldoen, en stond het er niet in, dan zou ik hem schrijven, of hij die inlichtingen vroeg op grond van het artikel of niet. Schreef hij van neen, dan was het eenvoudig een verzoek en dan zou ik hem antwoorden, dat ik ten allen tijde bereid was, ter bewaring eener goede verstandhouding hem behulpzaam te zijn met alle mogelijke vriendelijkheid, maar dat hij het mij ten goede moest houden, dat mijn plicht tegenover de school aan de andere zijde stond en dat ik daaraan te kort zou doen als ik aan dergelijk verzoek voldeed; dat ik er wel in de vacantie aan zou kunnen voldoen, maar niet in den schooltijd. Ik weet niet, of in deze uitspraak ook niet ligt opgesloten het oordeel van den Minister, maar ik verzoek, dit niet te onderstellen.

De heer Ketelaar is teruggekomen op de normaallessen en hij sprak als zijn gevoelen uit, dat art. 33 der wet op het lager onderwijs geschonden was door mijn circulaire. Hij zegt: de directeur der normaallessen moet er eigenlijk bij zijn, om in de les zijn oordeel te kunnen vormen over de paedagogische verschijnselen, die zich daarbij voordoen. Ja, als dat zoo was, dan zou mijn circulaire mis zijn, maar daarvan staat geen woord. Ik heb geen diploma voor het lager onderwijs, maar als men mij vraagt, of ik het eene goede methode vind, in de school van den man, die het onderwijs gegeven heeft, zijn wijze van onderricht te gaan beoordeelen, zou ik zeggen van neen....

(De heer Ketelaar: Dat heb ik niet gezegd.)

Dan heb ik het niet begrepen.

Nu komt er eene tweede zaak bij. Ik begrijp niets van het theoretisch-paedagogisch onderricht met eerbiediging van art. 33 der lager onderwijswet. Daar zet ik een groot vraagteeken achter. Ik kan mij er geen voorstelling van maken, hoe men bij het theoretisch onderwijs in de paedagogie een neutraal standpunt kan innemen. Ik stem toe,

dat het geschiedt, maar ik kan niet begrijpen, hoe die halsbrekende toer ooit gelukken kan. Ik zou dan ook wel eens gebruik willen maken van mijn recht als Minister, om zulk eene les bij te wonen. Thans is het voor mij eene *terra incognita.*

De opheffing der normaallessen scheen den geachten spreker te moeten geschieden naar een zeker stelsel. Ik ben dat met hem eens en ga dan ook naar een stelsel te werk.

In het Schoolverslag heeft de geachte spreker eenige wijzigingen aan de hand gedaan, waarvan ik gaarne nota neem en ik wil gaarne overwegen, of bij volgende Schoolverslagen daarvan een nuttig gebruik kan worden gemaakt.

De heer Arts heeft de zaak van Tilburg ter sprake gebracht, en, hoewel ik meende, het voor het schooltoezicht te mogen opnemen, is daarmee volstrekt niet gezegd, dat niet het kiezen van een anderen vorm de voorkeur verdiend zou hebben. Waar zijn conclusie niet verder strekte, heb ik het genoegen, met die conclusie mede te gaan.

De geachte afgevaardigde, de heer Dolk, heeft nog eens ter sprake gebracht het spreken. Ik dank hem daarvoor, wat dit is eene zaak, die levend moet gehouden worden. Er is metterdaad geen volk, voor zoover ik weet, dat zóó slecht spreekt als het onze. Men staat er verbaasd over, als men jarenlang in ons land het volk op straat en overal heeft hooren spreken, als men heeft opgemerkt, hoe weinig het woord de keel uitkomt en men hoort dan in een ander land de menschen spreken in eene vergadering of waar ook, en bemerkt, hoe men daar syntactisch geen moeilijkheid heeft, ook niet in het construeeren van zijn volzinnen. Het ligt grootendeels ook hieraan, dat men bij ons volk geneigd is heel lange zinnen te maken, waarbij het syntactisch verband van den aanvang tot het einde niet altijd gemakkelijk vol te houden is. Weinigen zijn bij ons met de gave bedeeld van een Keuchenius, die volzinnen van 20, 30 regels syntactisch zonder fout achter elkaar kon laten loopen. Dan is waarschijnlijk ook een oorzaak van het minder vlot spreken, dat onze spreekorganen, ten gevolge van wat oorzaak ook, niet zoo algemeen ontwikkeld zijn, niet zoo gemakkelijk zich bewegen. Daaruit komt dan veelszins voort dat stamelen en stotteren.

Ook de opmerking van den geachten afgevaardigde, dat vooral het stotteren aan het vooruitkomen in het maatschappelijk leven in den weg staat, is volkomen juist. Ik zou het nog wat sterker willen uitdrukken door te zeggen, dat het stotteren en stamelen is iets, dat zelfs op het karakter en de ontwikkeling van den persoon metterdaad slecht inwerkt; het maakt benepen en benauwd, het doet ervoor vreezen,

zich te uiten in het bijzijn van anderen. Ik ben het volkomen met hem eens, dat wij doen moeten wat wij kunnen om in de eerste plaats deze overtuiging te wekken, dat niemand stotteraar behoeft te blijven. Het is juist het ongeluk, dat men denkt, dat er niets aan te doen is. De overtuiging moet gewekt worden, dat die spraakgebrekkige — ik spreek er nu niet van als het halve idioten zijn — kan genezen, en in de tweede plaats, dat pogingen aangewend worden om de genezing mogelijk te maken.

Nu heeft de geachte afgevaardigde — en dat loof ik het meest in hem — meteen den weg aangewezen, waarlangs men kan komen tot het bereiken of althans eenigermate bereiken van dat doel. Hij heeft gezegd, — en dat geldt nu niet het platteland, maar de groote steden, — dat er zich spraakleeraren moeten vestigen, die dan hun bestaan voornamelijk vinden in het behandelen van stotteraars en stamelaars, om de patiënten uit de meer gegoede klasse en, met steun van gemeentewege, ook die uit de lagere klasse te helpen. Hij voegt er aan toe, dat men, om dat doel te bereiken, moet inrichten eene school, waar men zulke leeraars vormt. Maar dan moet ik eerst hebben iemand, dien ik aan het hoofd van zoo'n school kan zetten om daarin te onderwijzen. En ziedaar de moeilijkheid. Het komt mij voor, dat het veeleer op den weg zal liggen, eerst te onderzoeken, of de methode van den heer Gutzmann — er zijn verschillende methoden — de meest geschikte is, dan wel of er in het buitenland andere inrichtingen zijn, wier methoden nog profijtelijker zouden zijn, om dan, wanneer het noodig is, te beginnen met eenige personen, die van dit onderwerp kennis hebben, voor Rijksrekening naar zulk eene inrichting te zenden. En als wij er zoo toe komen, een zeker aantal personen te vormen, die met de besturen van enkele der grootste steden in aanraking kunnen treden om te vragen, of zij in hun steden iets op dit terrein willen doen, dan hebben wij een zeker begin en kunnen wij voortgaan. De heer Dolk kan er op rekenen. dat hij in mij een warm voorstander vindt bij zijn streven, ons volk, dat meer dan eenig ander aan de kwaal van slecht spreken lijdt, van dat euvel te bevrijden.

Nu rest mij nog slechts eene kleine gedachtenwisseling met den heer Bos, die een onderwerp heeft ter sprake gebracht, dat ook door den heer De Vries is behandeld, namelijk de quaestie van het gebeurde te Winschoten met wat in de Memorie van Antwoord misschien eenigszins sterk is gequalificeerd als eene vakschool, in het gewaad van eene school voor meer uitgebreid lager onderwijs gestoken. Ook hierover kan ik zeer kort zijn. De heer Bos heeft zelf erkend, — ik kan er bijvoegen, dat zulks volkomen juist is —, dat hetgeen te Winschoten geschied is,

zeer in mijn geest was. Toen ik de stukken las en zag, hoe men het daar had aangelegd, dacht ik, niet als Minister: flink zoo, dat gaat een goeden weg op; maar toen ik de zaak met den ministerieelen bril moest bekijken, schoot er niets anders over dan dat ik mij afvroeg: is dat zooals het bij de bestaande wetgeving geoorloofd is? Het spijt mij. te moeten zeggen, dat, indien de heeren te Winschoten wat minder openhartig waren geweest, van de zijde van Binnenlandsche Zaken geen captie zou zijn gemaakt. Als men op eene inrichting van meer uitgebreid lager onderwijs — gelijk wel altijd zal moeten geschieden, waar men zich in kleinen kring beweegt — bij het onderwijs rekent met de bestemming der jongelieden, met wie men te doen heeft, dan is er geen enkel wettelijk voorschrift, dat zegt, hoe men het lezen, het rekenen enz. moet behandelen. Daarvoor bestaat geen enkele aanwijzing of geen enkel gegeven. Ik heb vroeger, toen ik voor Sliedrecht in de Kamer zat, er op gewezen, dat het mij zeer gewenscht voorkwam, dat men bij voorbeeld in eene visschersplaats de kinderen niet met schrijfvoorbeelden en rekensommen — waaraan zij later toch nooit behoefte hebben — zou kwellen, doch hen eenigszins zou leiden in eene richting, passende bij het visscherijbedrijf en dat men aan den anderen kant een weinig zou rekenen met aanstaande landbouwers en die eenigszins helpen. Ik geloof, dat men, waar de wettelijke voorschriften daaromtrent niets bepalen, in die richting reeds veel kan doen, ook al zijn wij nog niet zoover om de zaak goed en bij de wet te regelen.

Maar wat is het geval. Zoodra men datgene, wat men wil bereiken, een heel eind ver gaat afficheeren en tot het uiterste drijven, dan loopt het in het oog. En vraagt men dan, of ik het minder op prijs stel, dan antwoord ik beslist van neen, maar het ligt in den aard der zaak, dat de Minister *ne peut ignorer ce que l'on sait.* Wanneer er dingen zijn, die men niet weet, kan men er ook niet over oordeelen. Maar zoodra als „ce qu'on voit" komt, moet ik als Minister mij in bepaalden zin uitspreken. En in dat geval wordt zulk eene beslissing iets, dat ingrijpt in den geheelen toestand, en dan heb ik mij af te vragen, wat ik moet toestaan. De quaestie is deze, dat, als men eene zaak gaat kleeden in den vorm, die naar mijn beste weten behoort tot het middelbaar onderwijs, en ik geef daarop als Minister geen beslissing in dien zin, niet alleen de grens tusschen het middelbaar en het lager onderwijs zal worden verzwakt, maar dat ik als Minister dat zou hebben gedaan. Dat wil ik niet. Ik stem den geachten afgevaardigde volkomen toe, dat de juiste grens niet is aan te wijzen. Maar dat doet er niet toe; als men als Minister staat, moet men alles kunnen doen. Of de zaak begrijpelijk is of

niet, hij moet de beslissing nemen. Dat is dikwijls ook zoo met een rechter, die eene beslissing moet nemen; als men dan vraagt, waarom hij zoo heeft beslist, zal hij zeggen: ik weet het niet, maar het is zoo. Men heeft eene innige overtuiging en mijn overtuiging is, dat er een zeker terrein is voor het middelbaar en voor het lager onderwijs. En als nu het uitgebreid lager onderwijs den weg opgaat als te Winschoten, zal het gevolg zijn, dat het uitgebreid lager onderwijs een slecht geregeld vakonderwijs wordt. Niet te Winschoten, waar men zulke uitnemende krachten heeft en alles goed regelt, maar in andere plaatsen, waar geen goede krachten disponibel zijn. En dan zou men hebben den wettelijken eisch van eene zekere bijdrage, en zouden al die scholen aan verdere beoordeeling van de Regeering onttrokken zijn. Nu heeft de geachte afgevaardigde, de heer Bos, gezegd, dat het geldt eene school, die als vakschool f 3000 subsidie zou krijgen en als lagere school f 1575 had. Nu is dat wel zoo, maar er is toch verschil. Er zijn menschen, die liever willen, dat zij f 1575 kunnen eischen, dan f 3000 ontvangen, die zij cadeau moeten krijgen. Wanneer het subsidie gegeven wordt in den vorm, dat er geen algemeene maatregel van bestuur voor noodig is, heb ik er geen oordeel meer over en dan gaan de paarden doorloopen. Daarom heb ik als Minister, die op den bok zit en de teugels in handen moet houden, dat niet kunnen doen. Ik wil er dit bijvoegen. De heer Bos heeft gevoeld, dat er een argument is, dat tegen zijn bewering kan worden aangevoerd. Hij heeft dat zelf gedaan en gezegd: dan zou de Minister kunnen zeggen, dat op het werk der ineenschakelingscommissie werd gepraejudicieerd. Daarmee is dat argument al vast gedeclineerd. Ik heb in mijn leven ook nog al eens gedebatteerd en ken dien truc. Maar wat de ineenschakelingscommissie betreft, is de zaak deze, dat zij meer verband dan tot dusverre bestaat moet brengen tusschen de verschillende deelen van ons onderwijs. En nu zijn de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, de 3-jarige hoogere burgerscholen en de vakscholen de drie soorten, die eenerzijds in onzuivere verhouding staan, terwijl dit anderzijds het geval is met gymnasia, hoogere burgerscholen van 5-jarigen cursus en Universiteiten. En nu wensch ik — en ook daarom heb ik ten aanzien van de school te Winschoten geaarzeld — de beslissing daaromtrent niet te praejudicieeren door een weg in te slaan ter oplossing, die mij persoonlijk het liefst is, maar de zaak zou kunnen bederven.

Handelingen, blz. 923—925.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Drucker heeft iets ter sprake gebracht, dat mij vóór het verschijnen van het Voorloopig Verslag volkomen onbekend was, namelijk dat aan iemand, die algemeen bekend staat als overtreder der Arbeidswet en die uit dien hoofde herhaaldelijk veroordeeld is, de onderscheiding te beurt is gevallen, benoemd te worden tot hofleverancier, met het recht, het Koninklijk wapen te voeren. Hij heeft mij verzocht, zoo mogelijk te willen bevorderen, dat de inspecteurs van den arbeid door de autoriteiten om advies worden gevraagd, alvorens dergelijke onderscheidingen verleend worden. Die verleening gaat geheel buiten mijn Departement om en ik kan mij dan ook in deze niet verder uitlaten dan in de Memorie van Antwoord is geschied. Ik ben intusschen bereid, de ingewonnen inlichtingen nader te overwegen en zal daarna zien, wat in deze te doen valt.

De heer Helsdingen heeft in de eerste plaats gevraagd, waarom in de loodwitcommissie geen werklieden waren opgenomen. Ik zie niet in, waarom dat noodig zou geweest zijn. De arbeiders zijn bij die zaak wel is waar de hoofdpersonen, doch als patiënten. Het is hun ten behoeve, dat het onderzoek geschiedt. Ik zie volstrekt niet in, wat werklieden bij dat onderzoek zouden hebben kunnen doen, behalve dat, indien het oordeel der commissie tegen den zin van de werklieden, ten voordeele van het loodwit was uitgevallen, die uitspraak meer vertrouwen onder de werklieden zou hebben gehad, indien ook uit hun kring een daarin was opgenomen. Maar voor dat doel behoefde het waarlijk niet te geschieden. Want, gelijk de geachte afgevaardigde wel weet, worden de proeven genomen niet binnenskamers, niet in het geheim, maar als het ware op publiek terrein, zoodat de uitkomsten er van kunnen worden gezien.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde gesproken over het groote gevaar, waaraan bloot staan zij, die in het steenhouwersbedrijf werkzaam zijn. Het door hem daaromtrent geciteerde is juist. Metterdaad behoort dat bedrijf tot de meest gevaarlijke. Hoe het dan komt, dat daartegen in het veiligheidsbesluit geen maatregelen zijn genomen? Dat is mijn schuld niet, maar komt hier vandaan, dat hetgeen hier zou moeten geschieden krachtens de bevoegdheid, die de Regeering ontleent aan de Veiligheidswet, de hier bedoelde personen niet zou helpen. Het aantal personen, dat hier te lande in eene onderneming het steenhouwerswerk verricht, is zóó gering, dat die ondernemingen niet onder de Veiligheidswet vallen. En in de tweede plaats zijn de maatregelen, die daarvoor genomen zouden moeten worden, van dien aard, dat daartoe de wet de bevoegdheid niet verleent. Ik wil er

dadelijk bijvoegen, dat ook de maatregelen, hiertegen in Duitschland genomen, slechts bestaan in de volgende punten: „In Steinbrüchen und Steinhauereien müssen die Arbeiter bei dem Bossieren oder der weiteren Bearbeitung von Sandstein mindestens 2 Meter von einander entfernt sein. Zur thunlichsten Vermeidung der Staubentwicklung müssen in Steinhauereien bei der Sandsteinbearbeitung, sofern dies nicht aus technischen Rücksichten unzulässig ist, die Werkstücke, und bei warmer und trockener Witterung auch die Arbeitsplätze und die Fuszböden der Arbeitsbuden und Werkstätten feucht gehalten werden. Die Arbeitsbuden und Werkstätten sind täglich von Abfall und Schutt, ihre Fuszböden ebenso unter ausreichender Anfeuchtung von Staub zu reinigen. Das erforderliche Wasser ist vom Arbeitgeber zur Verfügung zu stellen.” Wel wordt hier en daar voorgeschreven, dat de steenhouwers een masker moeten dragen, maar dat helpt niet, want ze leggen dat onmiddellijk weer af. Het is ook verschrikkelijk onaangenaam, met zoo'n muilband voor den heelen dag te werken. Voor een oogenblik is dat niets, maar voor iemand, wiens levensbedrijf het steenen houwen is, is dat niet uit te houden. Men doet het dus eenvoudig niet. Terecht heeft dan ook de geachte afgevaardigde er op gewezen, dat het beste, wat men ten deze doen kan, is, zooveel mogelijk de gevaarlijke steensoorten buiten de werken te houden. Ik merk op, dat wij in ons land met het steenhouwersbedrijf het niet ongelukkig treffen, omdat het groote kwaad in de steengroeven zit, waar massa's arbeiders werken, en die groeven vindt men in ons land, Maastricht en enkele kleine plekjes elders uitgenomen, niet. De steen komt hier grootendeels gekapt of in klaargemaakten vorm; slechts voor een klein gedeelte moet hij hier gezaagd worden.

Nu heb ik eens geïnformeerd, hoe hier te lande bij de Rijkswerken, in den laatsten tijd uitgevoerd, de verhouding is geweest tusschen den daarbij gebruikten zandsteen en hardsteen, en mij is bericht, — om nu eenige voorbeelden te geven — dat bij het centraal archiefgebouw hier in Den Haag gebruikt is 71 M^3. hardsteen en 57 M^3. zandsteen; bij het pathologisch anatomisch laboratorium te Utrecht 48 M^3. hardsteen en 69 M^3. zandsteen; bij de uitbreiding van het scheikundig laboratorium te Delft 36 M^3. hardsteen en 9 M^3. zandsteen; bij de kliniekgebouwen te Utrecht 85 M^3. hardsteen en 150 M^3. zandsteen, en bij het gebouw voor toegepaste natuurkunde te Delft 159 M^3. hardsteen en 102 M^3. zandsteen. Evenzoo is mij bericht, dat bij enkele kazernes, die in aanbouw zijn, de zandsteen tamelijk veel gebruikt wordt, doch dat sedert 1885 het Departement van Justitie geen Bentheimersteen, maar wel

anderen zandsteen — Udelfanger — gebruikt, die, evenals de St. Joiresteen veel minder schadelijk is. Onder de Rijksbouwmeesters is er nog maar één, die in het eerste district, die aan den Bentheimersteen vasthoudt. Die steensoort heeft dit voordeel, dat zij zich leent voor gemakkelijke bewerking en toch zulk een hardheid bezit, dat de hoeken en kanten scherp blijven. Ik ben het met den geachten afgevaardigde volkomen eens, dat, al zijn de kosten van hardsteen hooger, die steen toch moet worden gebezigd. Ik zal niet zeggen, dat over het algemeen de kostenquaestie eene onverschillige zaak is, maar deze behoeft hier geen onoverkomelijk bezwaar te zijn, waar het verschil betrekkelijk laag is. Mij is bericht, dat zandsteen per M^3. kost f 135 en hardsteen f 200, wat dus een verschil van f 65 geeft. Ik ben het met den geachten afgevaardigde geheel eens, dat, waar zulke ernstige belangen op het spel staan, wij het daarheen moeten trachten te leiden, dat de Bentheimersteen geheel wordt afgeschaft en dat in de tweede plaats van Rijkswege daar, waar mogelijk is, ook het gebruik van meer stof verwekkende steensoorten wordt vermeden en men zich bepaalt tot het gebruik van hardsteen. Het Rijk heeft het goede voorbeeld te geven en, wijl de gevaren voor menschenlevens groot zijn, mag door het Rijk niet op enkele guldens worden gezien, zelfs al zou het gebouw in sierlijk aanzien iets verliezen. Een gebouw, schoon opgetrokken ten koste van menschenlevens, is te duur betaald. Voor het overige zal, voor zoover particulieren zandsteen gebruiken en wij thans nog niet bevoegd zijn, een verbod tot het gebruiken van die schadelijke steensoorten uit te vaardigen, de behandeling van het ontwerp-arbeidswet gelegenheid geven, in de wet bepalingen op te nemen ten aanzien van het verwerken van bepaalde steensoorten, ten einde het ergste kwaad te keeren.

Handelingen, blz. 929—930.

De quaestie, in hoever de mededeeling, gedaan door den geachten afgevaardigde, den heer De Steurs, wijziging zou kunnen brengen in de door mij uitgesproken meening, wordt beheerscht door de vraag, welke waarde aan die mededeeling is toe te kennen. Zijn mededeeling bestaat hierin, dat hem in handen is gekomen een schrijven van den sous-préfet te Leiden aan den préfet, die in deze streek van het land het bewind voerde. Uit dat schrijven heeft hij eenige woorden voorgelezen, uit welke bleek, dat die sous-préfet, volgens den last, hem door den préfet gegeven, gerequireerd had de boeken van geboorte, van sterfte en van huwelijk. Hij voegde er bij: „qu'aucun ministre ou curé n'avait fait aucune difficulté" en dat de Staat dus was geworden dépositaire. Nu moet ik echter vragen, welke waarde die mededeeling van den sous-préfet heeft. Een sous-préfet schrijft aan den préfet, dat hij de boeken van geboorte, huwelijk en sterfte gekregen heeft van degenen, die er over te beschikken hadden. Maar dit bewijst, dat die sous-préfet er niets van wist. Zij, die over de boeken te beschikken hadden, waren de consistoires. Wanneer iemand toont, zoo weinig bekend te zijn met de autoriteiten, waarmede hij te handelen had, dan hecht ik weinig waarde aan zijn schrijven en aan de feiten, die daarin worden medegedeeld, en hoe kan dan uit het woord *dépositaire* geconcludeerd worden, dat men hier te doen heeft met bewaargeving? Ik zeg niet, dat het niet zoo is, maar alleen, dat het uit het medegedeelde document niet volgt.

Laat ons nu eens nagaan, wat geschied is in de vergadering van Rijksarchivarissen van 1897, vermeld op bladz. 65 van het verslag omtrent 's Rijks oude archieven over dat jaar. Daar lees ik: „De voorzitter stelt aan de orde het derde punt van den beschrijvingsbrief, luidende: „Hoe is het gesteld met de oude burgerlijke stands-archieven? Wat kan de Regeering doen om de goede bewaring daarvan te verzekeren en die ten nutte der geschiedenis te doen strekken? Zijn de deswege in België getroffen maatregelen aanbevelenswaardig?" De heer Muller wil deze archieven in de laatste plaats een onderwerp van staatszorg gemaakt zien. Zij worden zelden bij de eigenlijke gemeente-archieven geborgen en in den regel, wegens hun practisch belang, zorgvuldiger dan deze bewaard. Eenig eigendomsrecht zal het rijk bezwaarlijk kunnen beweren, getuige de wijze, waarop de registers van de kerkbesturen verkregen zijn". En dan volgen allerlei adviezen. De eene archivaris meent, dat de stukken wel Rijkseigendom zijn, de ander niet en zoo blijkt in die vergadering, waar geen kerkelijk of ander belang in het oog werd gehouden, dat onder de

deskundigen, onder de mannen van het vak, groot verschil van opinie heerschte over de vraag, of het Rijk zich hier zou kunnen doen gelden.

In de tweede plaats is het den geachten afgevaardigde bekend, — wat die sous-préfet ook aan zijn préfet geschreven moge hebben —, dat er tal van kerkbesturen zijn, die de archieven *niet* hebben afgegeven. Ik herinner mij zelf, dat ik, in de jaren, toen ik nog predikant was, mij ook veel bezig heb gehouden met het snuffelen in die archieven. In de plaats, waar ik toen was, waren die boeken van den burgerlijken stand, die registers van geboorten, van huwelijken en van versterf, nog aanwezig en uit mededeelingen, in de vergadering van archivarissen gedaan, blijkt, dat het in onderscheidene provinciën het geval is. Daarbij komt, dat, volgens de Gemeentewet, de ambtenaren van den burgerlijken stand in deze hebben te handelen en dat zij belast zijn met de bewaring van wat daartoe behoort. Nu weet men, dat gedurig nog quaestiën voorkomen, waarbij het niet genoeg is om de gegevens van den burgerlijken stand van de laatste eeuw voor zich te hebben, maar waarvoor men dikwijls daarachter grijpen moet om geschillen over erfrecht, familie en dergelijke tot oplossing te brengen, en waar eenmaal de bewaring van de archieven van den burgerlijken stand is opgedragen aan de ambtenaren van den burgerlijken stand, twijfel ik of men, langs den weg, door den geachten afgevaardigde aangewezen, de zaak kan uitmaken. Hij zal toch toestemmen, dat, wanneer hij zelf deze registers voordraagt als archieven van den burgerlijken stand, hij niet kan beweren, dat zij daartoe niet behooren. Ik weet wel, dat in zake de oude rechterlijke archieven door een Koninklijk Besluit beschikt is op dezelfde wijze als de geachte afgevaardigde hier zou wenschen, maar ik wil wel zeggen, dat het toenmaals genomen besluit mij altijd is voorgekomen niet boven bedenking te zijn en dat ik meen, dat daar rechtmatige bezwaren tegen aan te voeren zijn; maar die zaak is geloopen, zooals zij geloopen is, en nu ontstaat slechts de vraag, of men au même titre van Rijkswege zou kunnen optreden om die registers van huwelijken enz. op te vorderen. Ik wil wel zeggen, dat dit niet van mij te verwachten is, omdat ik niet overtuigd ben, dat het Rijk daartoe het recht heeft en, waar ik geen titel van eigendom voor het Rijk zie, daar kan ik ook niet namens het Rijk een dergelijke vordering doen en voor mijn verantwoording nemen; van mij is derhalve een voordracht aan de Koningin in dien zin niet te wachten. Een andere vraag is, of men wellicht de zaak bij den rechter zou willen brengen. Waar er int sschen nu al kerkbesturen zich tot mij wenden — zooals is voorgekomen —

om hun archief uit het gemeente-archief te mogen terugontvangen, blijken die kerkelijke besturen hun titel nog niet te hebben opgegeven.

Waar het geldt een zoo ingewikkelde quaestie als het eigendomsrecht ten deze van den Staat, kan ik niet inzien, dat de Staat zou moeten optreden, om door een Koninklijk Besluit tot overgifte te dwingen.

Handelingen, blz. 931—932.

WETSONTWERP tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het Hooger Onderwijs.

VERGADERING VAN 21 FEBRUARI 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Er bestaat ook voor de Regeering geen aanleiding, terug te treden in het bij de behandeling van het vorige, gelijkluidende, ontwerp gevoerde debat. Zelfs waar enkele leden geacht hebben, het door hen destijds aangevoerde nog kortelijk te moeten resumeeren, komt het mij voor de Regeering niet noodzakelijk voor, harerzijds het destijds bij de verdediging van het wetsontwerp aangevoerde, hoe kort ook, weer saam te vatten en te formuleeren. Ik zal mij derhalve bepalen tot het kortelijk bespreken van datgene, wat dezen morgen aangevoerd is.

In de eerste plaats betreft dat een gedeelte van het in de Eerste Kamer gevoerde debat. Aldaar is indertijd, meer dan in deze Kamer, de rechtsvraag ter sprake gekomen. Daar is beweerd, dat de Overheid een deel van haar souvereiniteitsrechten zou loslaten, indien zij aan particuliere vereenigingen dergelijke concessiën deed als voorgesteld werden. Die rechtsvraag — ook door den heer Bos onder zijn bezwaren tegen de regeling opgeteld, maar niet verder geadstrueerd — is aan critiek onderworpen door den geachten afgevaardigde uit Goes. Na hetgeen daarover door hem, als jurist, gezegd is, komt het mij voor, dat ook dit punt thans voorshands kan blijven rusten.

Anders staat het met de vraag, of er al dan niet terecht door mij in de Eerste Kamer op gewezen is, dat de poging om de vrijheid van het hooger onderwijs tot de eindpaal door te voeren, hier en in de andere Kamer aanleiding had behoeven te geven tot eene zoo scherpe tegenstelling tusschen rechter- en linkerzijde. De geachte afgevaardigde uit Utrecht, de heer Roëll, heeft dezen morgen er op gewezen, dat het beroep op Thorbecke ten deze onjuist zou zijn en ook de geachte afgevaardigde uit Leiden, de heer Van der Vlugt, heeft beweerd, dat hetgeen door mij uit Thorbecke's woorden aan de overzijde van het Binnenhof geciteerd was, niet ter zake diende. Wanneer ik er mij in de Eerste Kamer inderdaad toe bepaald had, mij op deze uitdrukking van Thorbecke te beroepen, dan zou die repliek juist zijn, maar ik heb dat niet gedaan. Ik heb in de Eerste Kamer er op gewezen, dat historisch in de jaren, die aan 1848 voorafgingen, hier te lande had bestaan eene neiging om het vrije onderwijs niet alleen niet te eeren, maar het

op de meest benauwende wijze dood te drukken. Ik heb er op gewezen, hoe zelfs de groote verwijdering, die er tusschen de twee deelen van ons toenmalig vaderland ontstond, aan niets anders geweten kan worden dan aan den aanval op de vrijheid van onderwijs. Ik heb er in de Eerste Kamer met beroep op historische documenten voorts op gewezen, hoever men destijds gegaan is om alle vrijheid van onderwijs te vernietigen. En ik heb beweerd, dat aan dien toestand eerst een einde is gemaakt in 1848, ten deele ook onder den invloed van wat plaats had gegrepen in het van ons afgescheiden deel van ons voormalig vaderland. In België waren terstond na de afscheiding — en dit volgde als vanzelf uit de historie van de scheiding — door de daar aanwezige twee groepen, de clericalen en de liberalen, die gezamenlijk tegen de vrijheidsonderdrukking van het onderwijs van de zijde van de Regeering den strijd aanbonden, ernstige pogingen aangewend om de vrijheid van onderwijs te verzekeren en dit niet het minst op het gebied van het hooger onderwijs. Dit voorbeeld heeft toen ook in ons land, met name ook onder degenen, die aan de grondwetsherziening hun krachten hebben gewijd, den stoot gegeven tot de overtuiging, dat proclamatie van de vrijheid van onderwijs hier zoowel als in België een eisch van het oogenblik was. Daar nu in dienzelfden tijd hier te lande de anti-revolutionaire partij mede begon op te komen en haar groote woordvoerder, mr. Groen van Prinsterer, op dit punt met Thorbecke één lijn trok, meende ik, het recht te hebben, te beweren, dat de strijd voor de vrijheid van onderwijs in ons land oorspronkelijk geen voorwerp van strijd tusschen de twee partijen had uitgemaakt en dat een voortgang op dezelfde lijn, waarop dit wetsontwerp zich beweegt, evenmin nu principieel oorzaak behoefde te zijn van verwijdering tusschen de linker- en de rechterzijde van de Kamer. Daaraan doet het niets af of toe, of de door mij geciteerde woorden van Thorbecke alleen sloegen op het lager onderwijs. Natuurlijk, wanneer men over het lager onderwijs handelt, spreekt men alleen daarover. En evenmin doet iets af of toe wat de geachte afgevaardigde uit Leiden aanvoerde, nl. dat Thorbecke in eene andere redevoering anders gesproken heeft, want ik kan beide uitdrukkingen gebruiken. Ik kan zeggen, dat in principe het openbaar onderwijs het bijzondere aanvult en tevens, — wanneer ik oordeel over een bepaalden toestand, op een oogenblik, waarin het openbaar onderwijs bijna het algemeen heerschende is, — kan ik beweren, dat het bijzonder onderwijs feitelijk het openbare aanvult. Ik herinner er aan, dat de hoogleeraar Buys nog in 1887 schreef, — men vergunne mij, het citaat op het oogenblik uit het hoofd weer te geven —, dat het openbaar

onderwijs nooit anders dan eene aanvulling van het bijzonder onderwijs kan zijn en dat de vraag, aan welke van de twee de voorkeur moet worden gegeven, ter beslissing staat niet van de Overheid, maar van de burgerij. Ik meen dus het desaangaande in de Eerste Kamer gemoveerde nog in volle kracht te moeten volhouden. Natuurlijk kan men, na in beginsel erkend te hebben, dat men beiderzijds voor het vrije onderwijs is, zeer wel bij de applicatie van dat beginsel op de onderscheiden onderdeelen van het onderwijs weer in gevoelen verschillen; men zal, waar over één dier onderdeelen van het onderwijs voorstellen worden gedaan, zich met die voorstellen wellicht niet kunnen vereenigen, maar het feit zelf, dat vrijheid van onderwijs in ons land is ingevoerd, niet door een van de beide partijen, maar onder samenwerking van die beide partijen, blijft historisch vaststaan.

Het staat evenzoo met hetgeen in de tweede plaats werd ter sprake gebracht, maar waarop in de Eerste Kamer toen evenmin is gerepliceerd. Er is namelijk door mij uit officieele bescheiden aangetoond, dat door hoogleeraren niet aan een, maar aan meerdere Rijks-universiteiten, is verklaard, dat het niet aangaat, de studenten examen te laten afleggen anders dan bij hun eigen leeraren, dat het althans niet aanging, toe te laten, dat enkelen dat voorrecht wel hadden en anderen niet, omdat er dan eene ongelijkheid zou worden geschapen, die niet kon worden geduld. Ik heb in de Eerste Kamer daar te meer den nadruk op gelegd, omdat het gold Staatsexamens, waarvan dit door Rijkshoogleeraren werd verklaard. Het gold nl. de arts- en de pharmaceutische examens. Nu zijn die examens als Staatsexamens ingesteld, maar zij zijn feitelijk na 1883 zóó vervormd, dat één commissie wordt geformeerd te Utrecht, één te Leiden en één te Groningen en wel bijna uitsluitend uit de professoren. Dit ging natuurlijk in tegen de oorspronkelijke bedoeling, waarmede die Staatsexamens zijn ingesteld, daar nu feitelijk allengs die zoogenaamde Staatsexamens niets anders werden dan examens, afgenomen door leden van de medische en natuurkundige faculteiten in de verschillende universiteitsplaatsen, en wel afgenomen van de studenten, die de examinatoren zelven onderwezen hebben. Dit gaf mij aanleiding, aan curatoren te vragen en door dezen aan de faculteiten te laten vragen, of niet kon worden teruggekeerd tot hetgeen oorspronkelijk bedoeld was, en of niet eene Staatscommissie kon worden ingesteld, die de examens aan alle studenten zou afnemen en wel zóó, dat niet uitsluitend of in overwegende mate de hoogleeraren van de faculteiten er in werden benoemd. En op die vragen nu is door alle faculteiten in ontkennenden zin geantwoord en wel met de bijna identieke ver-

klaring van degenen, die er zich over uitlieten, dat dit er toe zou leiden, de studenten te noodzaken examen af te leggen bij hoogleeraren, van wie zij niet het onderwijs hadden genoten. Ja, sterker, — men zou dat bij dergelijke vakken niet zoo meenen —, er werd op gewezen, dat er zelfs op pharmaceutisch gebied meerdere richtingen bestaan en dat aan de verschillende universiteiten telkens een van die richtingen vertegenwoordigd is en dat dit leidt tot verschillende methoden van doceeren. Zulks, zoo werd verder betoogd, zou ten gevolge hebben, dat indien men de studenten uit Groningen dwong, een examen te gaan doen in Leiden, zij ook eerst daar college zouden moeten gaan loopen of wel dat, indien men de studenten uit Leiden te Utrecht liet examineeren, dit de studenten naar deze stad zou drijven om aldaar de lessen bij te wonen. Met die feiten voor oogen concludeerde men, geen verandering in den tegenwoordigen toestand te moeten brengen, maar dien zoo te laten, dat de studenten door dezelfde hoogleeraren worden geëxamineerd, bij wie zij college hebben geloopen.

Waarom is door mij op dit inderdaad ernstige feit gewezen? Hierom, dat, gelijk de toestand nu is, de kweekelingen, de studenten van de bijzondere Universiteit, genoodzaakt worden, examen te gaan afleggen voor hoogleeraren van de openbare Universiteiten, terwijl de studenten van laatstgenoemde Universiteiten worden geëxamineerd door hun eigen hoogleeraren. Over de wijze, waarop de faculteiten aan de openbare Universiteiten tot dusverre de kweekelingen van de bijzondere Universiteit hebben geëxamineerd, mogen geen klachten van partijdigheid zijn vernomen, — daarop is ook door mij nooit de nadruk gelegd —, maar weggenomen wordt daardoor toch niet het feit, ook niet door hetgeen de geachte afgevaardigde uit Utrecht heeft gezegd, dat er groote ongelijkheid ten opzichte van de examens tusschen de eene en de andere klasse van studenten bestaat.

In de derde plaats is in het debat gebracht de tegenstelling tusschen de minimale en de maximale voorstelling, die aan dit wetsontwerp is gegeven. De minimale voorstelling, dat het geen andere bedoeling zou hebben, wat dit punt betreft, dan om eene examencommissie aan te wijzen, die gerechtigd zou zijn om een examen met civiel effect af te nemen. En aan den anderen kant de maximale voorstelling, dat wij hier te doen hebben met een wereldprobleem. Het is mij nog niet gelukt, den strijd te ontdekken, die er tusschen die tweeërlei voorstellingen bestaat. Zeker, wanneer men vraagt: wat is uw motief, wat brengt u tot het indienen van dit voorstel, op welke lijn beweegt gij u, welk doel zoekt gij daarmee te bereiken, welk probleem zoekt gij

op te lossen, — dan is dit een quaestie van de eerste orde. En het verbaast mij nog altijd in hooge mate, dat bij de geachte sprekers aan de linkerzijde, ook weer dezen morgen, zoo weinig bewijs is te vinden, dat zij den ernst van dat probleem voor anderen dan henzelf weten te vatten en te begrijpen. Ik versta het wel, — waar zij voor hun zoons en de zoons van hun vrienden alles vinden, wat zij wenschen, alles, wat voor hen als mannen van ernst en beginsel behoefte is, en alles, op ruime schaal, wat voor de wetenschappelijke ontwikkeling, voor de heerschappij hunner denkbeelden in de wetenschap noodig is, — dat zij niet even sterk als wij gevoelen, wat krenking er in ligt, niet gelijk te worden behandeld met de overige burgers van het vaderland. Maar zou ik nu niet deze vraag mogen stellen? Is het metterdaad voor de heeren van de linkerzijde zoo onmogelijk, zich eens te denken aan onze plaats, zich eens te verplaatsen in den toestand van diegenen, die andere beginselen belijden en andere meeningen zijn toegedaan? Onderstelt eens, dat aan al de Rijksuniversiteiten en aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam hun politieke en staatsrechtelijke overtuiging geen enkelen wetenschappelijken vertegenwoordiger vond, — ik bepaal mij nu tot de juridische faculteit —, zóó dat aan al die Universiteiten niet anders onderwezen werd, in hoofdzaak althans, dan het anti-revolutionaire staatsrecht en het anti-revolutionaire staatsrechtelijke beginsel, en daardoor ontbrak elke uiteenzetting, elke ontplooiïng, elke uitwerking van hun beginselen, waardoor die in het bewustzijn van het volk wortel konden schieten, — zouden de heeren dan niet voelen opkomen deze gedachte: wij zijn toch ook burgers van eenzelfde land; onze overtuiging dient toch door de Overheid evenzeer geëerbiedigd te worden als die van anderen; en is het nu recht en billijk, dat, terwijl de overtuiging van de anti-revolutionaire groep op rechtsgebied vindt eene ruime ontplooiïng, eene rijke bepleiting, eene overvloedige uiteenzetting en zij daardoor heerschen kan op alle terrein, onze liberale overtuiging en staatsrechtelijke denkbeelden niet aan het woord kunnen komen? En wanneer zij dan hunnerzijds eens gedaan hadden, wat in 1834 in België gedaan is, waar men ongeveer in dienzelfden toestand verkeerde, en eens gezegd hadden: vrienden, wij moeten eene eigen Universiteit oprichten, wat de wet toestaat; wanneer zij, als de liberalen in Brussel met de stichting van de „*Université libre*", eene eigen stichting in het leven geroepen hadden, en wij weigerden dan die stichting het civiel effect te verleenen, zouden zij zich dan niet kunnen indenken, hoe zij dan van hun kant zouden wenschen en begeeren, dat aan de krenking van hun rechtsgevoel een einde kwam, eene krenking, waardoor hun weten-

schappelijke overtuiging zoo ver achtergesteld werd bij die hunner tegenstanders?

Welnu, geven de heeren toe, dat wij als goede Nederlanders niet voor ons zelven mogen begeeren, wat wij aan anderen misgunnen, leidt dan de consequentie niet tot een heel ander standpunt, dan hetgeen zij thans innemen? Hun standpunt is toch, dat wat in hun oog wetenschappelijk is, alleen wetenschap is, maar dat wat in hun oog niet wetenschappelijk is, geen wetenschap is. De eischen, door ons gesteld krachtens onze wetenschappelijke beginselen, — zoo redeneeren zij — de methode, door ons gevolgd krachtens ons uitgangspunt, het peil, dat wij noodzakelijk achten, en de breede grondslag, die naar onze overtuiging de ondergrond moet zijn, zullen maatstaf wezen, en alleen wanneer gij, die een andere wetenschappelijke overtuiging zijt toegedaan, onze methode overneemt en onder wetenschap verstaan wilt wat wij er onder verstaan en onzen wetenschappelijken grondslag aanvaardt, dan zult gij ons welkom zijn, en anders houden we u klein. Is dit nu op het stuk van beginselen recht en billijkheid eeren? Mag men aldus in zaken, die de diepste levensbeginselen raken, zijn eigen overtuiging aan een ander tot maatstaf stellen? Is het daarentegen niet een eisch van recht en billijkheid, aan hen, die met ons in overtuiging verschillen, de instrumenten te gunnen, die alleen hun overtuiging en hun beginselen tot ontplooiïng kunnen brengen? Ik zou zelfs zeggen, dat zij dit van hun eigen standpunt moeten begeeren. Meeningen toch, die metterdaad niet voor verdediging vatbaar zijn, beginselen, die berusten op verzinning, stelsels, die hun grond vinden in inbeelding, worden nimmer beter aan critiek onderworpen en door die critiek in haar holheid tentoongesteld dan wanneer zij tot wetenschappelijke ontplooiïng trachten te geraken. Daarom komt het mij voor, dat men, als men zelf niet zweeft en slingert tusschen verschillende overtuigingen in, maar een besliste overtuiging heeft, er naar moet trachten, voor die overtuiging ook de wetenschappelijke ontwikkeling te erlangen, maar dat men eveneens van de andere zijde het moet toejuichen en bevorderen, dat de wetenschappelijke ontwikkeling van een ander beginsel mogelijk worde, omdat alleen die wetenschappelijke ontwikkeling een rechtvaardig oordeel over de beteekenis en inhoud ervan kan doen geven.

Dit is alzoo het wezenlijk probleem, dat hier op te lossen valt: hoe burgers in een zelfde vaderland, niet bewerende, dat de een boven den ander meerdere voortreffelijkheid bezit, elkander het licht in de oogen zullen gunnen, in casu dat hoogere licht, dat alleen de wetenschap ons kan toestralen. Wanneer dit probleem voor ons ligt, neemt het in ernst

en beteekenis nog toe naarmate op wetenschappelijk terrein de meer diepe beginselen in onderling geding met elkander komen, en dan ontstaat in toenemende mate deze machtige vraag: hoe moet van Staatswege, van Overheidswege, worden gehandeld om ten deze aan de verschillende burgers recht en gerechtigheid te doen wedervaren, en te zorgen, dat van beide zijden de wetenschap bloeie? Op het standpunt, waarop ook dezen morgen meer dan een van de geachte sprekers zich stelde, komt het antwoord dan brutaalweg hierop neer, dat de Overheid in dergelijke vraagstukken van beginsel, methode en wetenschap met overmacht partij heeft te kiezen voor den een boven den ander, dat zij zelfs in zaken van methode en paedagogie heeft te beslissen en degenen, die het er niet mede eens zijn, eenvoudig heeft te stellen buiten die algemeene orde, die het toonaangevend publiek begeert. Is zoo het probleem, dan is het eene nadere vraag, hoe men, op dit standpunt staande en een voorstel doende om eene oplossing te geven, dit in wetsartikelen belichamen moet. Waar het geding liep over civiel effect en dit gebonden is aan een examen en dit examen juist het punt in geschil is, waarom het gaat, volgt vanzelf hieruit, dat, wanneer men van de hoogte van het beginsel naar reëele wetsformuleering afdaalt, men niets anders kan maken dan eene *formuleering*, waarin de nexus tusschen examen en civiel effect geregeld wordt. Dit is niet tegenstrijdig, maar conform. Wanneer alzoo aan den éénen kant het probleem als wereldprobleem wordt vooropgesteld, kan het niet anders of het moet zijn oplossing in het civiel effect vinden, zoolang er geen Staatsexamens zijn. En zoo hooren wereldprobleem en examencommissie noodwendig bijeen.

In de vierde plaats is gesproken over de waarborgen. Men heeft gezegd, — en terecht —, dat het er op aan komt, of men genoegzame waarborgen bezit, en toen heeft de geachte afgevaardigde uit Leiden het voorgesteld, alsof *gelijk* recht werd gegund aan de bijzondere Universiteiten, die minder geoutilleerd zijn, maar dat het *ongelijke* eischen waren, die aan die Universiteiten worden gesteld, indien men de eischen, gesteld aan bijzondere Universiteiten, bijv. vergeleek met die gesteld aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. Hij houde het mij ten goede, dat die opmerking niet juist was. Er is volstrekt in dit ontwerp niet voorgesteld, dezelfde rechten, die Amsterdam bezit voor haar Gemeentelijke Universiteit, ook te geven aan bijzondere Universiteiten, maar alleen is voor enkele, zeer bepaalde doctoraten de mogelijkheid gecreëerd tot het afnemen van examen met effectus civilis en, naarmate dat getal doctoraten klimt, zullen vanzelf de eischen klimmen, die voor de mogelijkheid tot het verleenen van die graden

worden gesteld. Wanneer Universiteiten van een bijzonder karakter — gelijk ik vermoed, dat voor langen tijd het geval zal zijn — niet meer krijgen dan het recht tot het verleenen van zeer enkele doctoraten met effectus civilis, terwijl de Amsterdamsche Gemeentelijke Universiteit het recht heeft tot het verleenen van graden met effectus civilis voor zeventien doctoraten, dan handelt toch de geachte afgevaardigde niet volkomen billijk, wanneer hij de eischen, aan de eene en aan de andere Universiteit gesteld, met elkander vergelijkt. Overigens heeft de heer De Savornin Lohman er reeds op gewezen, hoe men ook in andere opzichten volstrekt geen gelijkheid van Universiteiten in het leven heeft geroepen. Ik zou den geachten afgevaardigde uit Leiden wel willen vragen, of hij meent, dat Amsterdam ooit tot het stichten van haar Universiteit op die breede schaal zou zijn overgegaan, wanneer van Overheidswege bepaald was, dat het Rijk te allen tijde de verleende vergunning of het verleende acces kon terugnemen. Hij zelf zal toch wel gevoelen, dat zulks niet het geval zou zijn geweest.

Evenzoo heeft de geachte afgevaardigde er op gewezen, dat hier een toezicht door eene commissie is ingesteld, terwijl de Amsterdamsche Gemeentelijke Universiteit niet aan het toezicht van eene zoodanige commissie is onderworpen. Men kan wel de beteekenis van een zoodanig commissoriaal toezicht gering achten, maar dat zou dan alleen liggen aan degenen, die, tot die taak geroepen, haar niet met ernst opvatten. In de wet als wet echter kan men niet anders doen dan eene zoodanige instelling voorslaan, natuurlijk met het ernstig doel, het toezicht reëel te doen zijn, zoodat de Overheid voortdurend op de hoogte zal worden gehouden van den feitelijken toestand, welke aan zulk eene bijzondere Universiteit bestaat.

De zaak van het Staatsexamen is door de geachte afgevaardigden uit Leiden en Utrecht en gedeeltelijk ook door den heer Bos besproken op eene wijze, die vrijwel parallel loopt aan hetgeen ik mij veroorloofd heb in de Memorie van Antwoord dienaangaande als mijn gevoelen uiteen te zetten. Zij hebben beiden verklaard, dat zij het in het vroeger art. 107 bedoelde examen *niet* zouden wenschen. Ook mijnerzijds is daarop niet teruggekomen. Dit was een Staatsexamen met eene gansch andere bedoeling, dat zelfs niet genoemd mag worden hier, waar sprake is van een in te stellen Staatsexamen tot oplossing van deze zoo moeilijke quaestie. De instelling van een Staatsexamen daar had niet het minst rapport met het verleenen van den effectus civilis aan eene bijzondere Universiteit. Neen, wanneer hier gesproken wordt over een Staatsexamen, bedoelt men niet een bis in idem van een Universitair

examen, maar een suppletoir examen in dien zin, dat hetgeen in strengen zin wetenschappelijk is aan de Universiteit blijft en dat alleen datgene, wat een practisch karakter draagt, komt ter beoordeeling van mannen der praktijk. Mijn neiging daartoe is niet iets, waartoe ik nu eerst gekomen ben, want ik ben sinds lang die overtuiging toegedaan geweest. Ik heb steeds gevonden, dat, als men in ons land spreekt met heeren, die pas van de Universiteit komen, en als men met hen te werken heeft, men niet anders kan getuigen dan dat ten aanzien van practisch optreden onze studenten, van de Universiteit komende, ten achter staan bij hen, die in andere landen, waar men een later practisch examen heeft, voor het eerst in de practijk optreden. Dat verklaart zich ook op zeer natuurlijke wijze. In Duitschland duurt de juridische studie 6 semesters, dus 3 jaren. Maar daarbij komt nog eene practische voorbereiding van 4 jaren, zoodat de geheele juridische voorbereiding 7 jaren duurt. Wel is er op dit oogenblik aldaar veel verschil van gevoelen, of het niet beter is, eene 4-jarige universitaire studie en eene 3-jarige practische voorbereiding te vorderen, maar bij beide opiniën blijft toch de geheele opleiding 7 jaren duren. En is het niet zeer natuurlijk, dat, waar men ten onzent in de practijk kan optreden dadelijk na de studie aan de Universiteit, welke evenals in Duitschland, in 3 jaren kan afloopen, men niet practisch dezelfde vaardigheid en gereedheid bezit als zij, die, zooals in Duitschland, 7 jaar gestudeerd hebben? Het is ook mijn overtuiging, dat van dergelijke regeling niet zou mogen worden afgescheiden de stage, dat is, zekere gestelde termijn, waarin men voor de verschillende vakken practisch zou moeten werkzaam zijn, om uit de ervaring practische kennis op te doen en zelf blijken van practische ervaring te geven. Over de vraag, of tot een dergelijk examen alleen mogen worden toegelaten degenen, die een academisch examen hebben afgelegd, heb ik mij in beginsel evenzoo bevestigend uitgelaten. Ik zou dit misschien niet hebben gedaan, als niet art. 85 in de wet stond, maar waar dit artikel aan ieder gereeden toegang geeft tot de universitaire examens, waar hij ook zijn kennis heeft opgedaan, komt het mij voor te zijn de meest gewenschte toestand, dat de toegang tot het Staatsexamen alleen wordt opengesteld voor hen, die in het bezit zijn van een universitair diploma.

De denkbeelden, door de geachte sprekers links ontwikkeld, liggen dus niet zeer ver af van de mijne en ik meen, dat het, ook al zullen zij zich met mij niet precies in dezelfde lijn bewegen, toch zóóver mogelijk zal zijn, op dit punt tot overeenstemming te geraken, dat de wensch van de meesten bevredigd zal worden en het practisch Staats-

belang en de maatschappij er bij zal winnen. Ja, meer nog, men zal daarbij winnen, dat door een gereeden overgang van de universitaire studie in de practische studiën het voortdurend blijven leven in de studie beter zal worden aangemoedigd, dan wanneer na de Universiteit op eens het scherm valt en men plotseling staat voor de moeilijkheden van eene practijk, waarin men zonder leiding of stuur zijn eigen weg moet zoeken.

Ook is nog ter sprake gebracht het vraagstuk der theologische faculteit. De heer Röell heeft hier herhaald, dat eene destijds door mij ten aanzien van die faculteit in haren tegenwoordigen vorm gebezigde uitdrukking hem en anderen gegriefd had. Ik heb in de Memorie van Antwoord aangegeven, waarom mijnerzijds in het gebezigde beeld niets kon liggen, dat krenking bedoelde. Het door mij in deze Kamer gebezigde beeld drukte alleen uit, dat vroeger de theologische faculteit het hoofd was van de Universiteit; dat er geen quaestie over bestond, of de theologische faculteit was de meest invloedrijke; en dat zij het was, die, in het door mij gebezigde beeld van den menschelijken lichaamsbouw, genomen als parallel met den bouw der Universiteiten, de plaats van het hoofd innam. Voorts is door mij opgemerkt, dat zij die plaats alleen kon innemen en ook alleen ingenomen heeft, doordat de theologische faculteit destijds was eene faculteit niet van godsdienstwetenschap, maar eene faculteit, die zich bezighield met het onderzoek van de kennis van het Hoogste Object, gelijk dit voor alle overige wetenschappen normen in zich hield, die daarbij erkenning eischten. Waar de geachte afgevaardigde zelf niet beweren zal, dat op dit oogenblik die faculteit deze plaats nog inneemt, wat lag er dan grievends in, mijnerzijds te zeggen, dat het leven van vroeger uit dit hoofd weggestorven is? Immers, waar men desniettemin onder den naam van theologische faculteit de vroegere faculteit had laten voortbestaan, was daar vanzelf niets anders overgebleven dan een doode vorm, waaruit het leven was weggegaan. Te grieven is daarbij niet alleen niet mijn bedoeling geweest, maar ik wil wel zeggen, dat, wanneer ik had kunnen vermoeden, dat het gebruik van dit beeld had kunnen grieven, ik het achterwege zou hebben gelaten.

De zaak zelf is door den geachten afgevaardigde, dr. Schokking, ter sprake gebracht. Hij heeft, zeer terecht, opgemerkt, dat men niet principieel eene openbare en eene bijzondere Universiteit tegenover elkander mag stellen, alsof de een het Christelijk beginsel vertegenwoordigde, de andere niet. Ik geloof niet, dat het noodig is, die stelling, indien zij, door wien het ook zijn moge, werd staande gehouden, hier te gaan bestrijden; door mij althans is die stelling nooit verdedigd en

zal ze ook nooit verdedigd worden. Het indifferente, het door mij als zoodanig gequalificeerde beginsel, zou immers ophouden indifferent te zijn, indien het metterdaad dat karakter droeg.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat hij, na hetgeen bij het debat over de eerste editie van het ontwerp gesproken werd, vermoed en verwacht had, dat nu reeds eene regeling van dien aard, strekkende tot wegneming van zijn bezwaren ten aanzien van de theologische faculteit, zou zijn ingediend. Door mij is daarop in de Memorie van Antwoord geantwoord, dat dit vooralsnog eene onmogelijkheid was en ik kan niet anders doen dan dit herhalen. De tegenwoordige theologische faculteit is ook naar mijn overtuiging niets anders dan eene faculteit van godsdienstwetenschap, die tot voorwerp van onderzoek heeft den godsdienst, de religie. En waar zij ook naar mijn overtuiging niet zijn moet eene faculteit, die een verschijnsel in het leven, hetzij de kunst, de religie, den handel of wat ook, tot voorwerp van onderzoek maakt, maar eene zoodanige, die een bepaald deel van het bestaande onderzoekt, en de kennisse van God Almachtig tot voorwerp van onderzoek heeft, daar spreekt het vanzelf, dat men bij de reconstructie, het terugbrengen van zulk eene faculteit tot haar theologisch karakter, te doen heeft met zeer ernstige moeilijkheden, met zeer groot verschil van meening, en dat men niet dan met groote voorzichtigheid en groot beleid allengs kan geraken tot het ontwerpen van een voorstel, dat, zoo niet aan allen, dan toch aan de meesten bevrediging zou kunnen schenken en aan hun beginselen recht zou kunnen doen wedervaren.

De geachte afgevaardigde heeft verklaard, dat hij het desaangaande door mij bij de behandeling van het vorige ontwerp gesprokene wel ter dege *ernstig* heeft opgevat en dat het beste bewijs voor het vertrouwen, door hem in mijn woorden gesteld, wel gelegen is in de stem, die hij aan het ontwerp heeft gegeven. Het was mij aangenaam, deze betuiging te hooren, daar in het Voorloopig Verslag metterdaad woorden voorkwamen, — ik zeg niet van den geachten afgevaardigde —, die toch deden denken, dat eene tegenovergestelde opinie bij enkele leden van deze Kamer had post gevat. Welnu, waar het vertrouwen niet ontbreekt, althans niet bij dien geachten afgevaardigde, is er, gelijk ik in de Memorie van Antwoord heb verklaard, bij mij geen bedenking tegen om, indien het mogelijk is nog vóórdat de breedere reorganisatie van het hooger onderwijs aan de orde komt, eene regeling, die voldoen kan, te concipieeren en aan de Kamer in te dienen, daartoe over te gaan. En meent nu de geachte afgevaardigde, met het oog op den duur van het ministerieele leven, waarborgen ook voor de toekomst te

moeten vragen, dan zij het mij veroorloofd, eeñigen twijfel te opperen, of in zoodanige suppositie ooit eenige garantie zou zijn te verkrijgen, die voor de toekomst het door hem gewenschte effect heeft. Maar wat mij betreft bestaat er niet de minste bedenking om, indien de meerderheid der Kamer zich er voor verklaart, met een denkbeeld in den zin als hij aan het slot van zijn rede aangaf en als hij in eene overgangsbepaling wil belichamen, mede te gaan. Alleen mag ik ten slotte niet verzwijgen, dat nòch de geachte afgevaardigde, nòch eenig ander lid der Kamer, het recht heeft, deze quaestie bij dit ontwerp urgent te verklaren, waar in het Voorloopig Verslag van het oorspronkelijke wetsontwerp door geen enkel lid der Kamer op deze zaak is gewezen.

De heer Bos heeft ook nog gesproken over de gymnasia en de waarborgen, daarbij te stellen. De geachte afgevaardigde heeft gewezen op zeker conflict, dat gelegen zou zijn tusschen het hier voorgestelde en het in het Voorloopig Verslag op het wetsontwerp tot wijziging der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs voorgedragene. Met het goedvinden van den geachten afgevaardigde zal ik de bespreking van dit punt uitstellen totdat wij aan de artikelen, waarbij die zaak behandeld wordt, toe zijn.

Handelingen, blz. 1075—1078.

De geachte afgevaardigde uit Utrecht, de heer Röell, is nogmaals teruggekomen op hetgeen door mij is gezegd aangaande het door Thorbecke gesprokene, en hij heeft herhaald wat hij straks gezegd had, nl. dat wel Thorbecke opgetreden was voor de vrijheid van onderwijs, maar dat er nòch in zijn redevoeringen, nòch in het uit zijn verschillende geschriften en redevoeringen door zijn zoon verzamelde boekske over de regeling van het hooger onderwijs, ook maar één verklaring was te vinden, waaruit zou blijken, dat hij met een voorstel als het hier ingediende ingenomen zou zijn geweest. Ik heb dit punt niet breeder uitgewerkt, vooreerst, omdat, wanneer men hier citaten aanhaalt en met contra-citaten zou moeten antwoorden, men vooraf eenige gelegenheid zou moeten hebben om die bijeen te verzamelen, maar ook om een andere reden. De geachte afgevaardigde heeft zich niet alleen op Thorbecke, maar ook op Groen van Prinsterer beroepen, en juist deze laatste levert mij de gelegenheid om de opmerking van den geachten afgevaardigde te rescontreeren. Het is volkomen juist wat de geachte afgevaardigde gezegd heeft, dat ook Groen van Prinsterer bij de verschillende gelegenheden, dat in deze Kamer de hooger-onderwijs-

regeling aan de orde was, voor iets als hier nu wordt voorgesteld, nooit heeft gepleit, maar Groen heeft ook in die dagen, toen hij den strijd voorde, zich nooit kunnen voorstellen, dat wij ooit iets anders zouden kunnen hebben dan onze Rijksuniversiteiten, en ik betwijfel, of ook Thorbecke er wel eens aan gedacht heeft, dat wij in ons land ooit in een toestand als dien van thans zouden kunnen geraken; en nu spreekt het toch vanzelf, dat, wanneer iemand in dergelijken toestand zelf niet verkeert, hij ook niet kan komen tot verklaringen als de geachte afgevaardigde constateerde, dat van hem ontbreken. Maar laat mij daartegenover dit stellen, dat, toen Groen van Prinsterer nog voor zijn sterven kennis had genomen van het wetsontwerp op het hooger onderwijs, en wist welken weg men uitging, er tusschen hem en zijn geestverwanten zekeré wisseling van gedachten heeft plaats gehad over een vrije Universiteit, over de vraag, wat, indien de wet tot stand kwam, ons zou te doen staan; dat toen ook de quaestie, die hier aan de orde is, met hem is besproken geworden, en dat Groen van Prinsterer, wel verre van, zooals men uit het gesprokene door den heer Röell zou kunnen meenen, zich daartegen te verklaren, wel degelijk de noodzakelijkheid inzag van nieuwe wegen te ontsluiten.

Waarom mag ik nu hetzelfde op den heer Thorbecke toepassen? Omdat ik aan de oprechtheid van zijn geloofsovertuiging geloof, en omdat bij een man van karakter en beginselovertuiging als Thorbecke er niet aan mag worden getwijfeld, dat, waar hij — ik mag wel zeggen — de vrijheid van onderwijs ons heeft gebracht, die zonder zijn toedoen wellicht in 1848 niet ware verkregen, hij nooit zou gewild hebben, dat bij veranderde omstandigheden datgene, waarvoor hij heeft geijverd, schijn bleef, zonder aan het wezen van de zaak te beantwoorden. Mijn antwoord aan den geachten afgevaardigde is dus, dat Thorbecke niet heeft verkeerd in de omstandigheden, waarin wij op dit oogenblik verkeeren, maar dat uit zijn kras en beslist beleden beginselen volgt, dat hij het standpunt, nu door den geachten afgevaardigde ingenomen, niet zou hebben kunnen innemen, zonder ontrouw te worden aan zijn eigen overtuiging.

De geachte afgevaardigde zegt verder, dat ik zelf mijn eigen oordeel geveld heb, wijl ik niet zelf aan de hoogleeraren der faculteiten, die nu drie examencommissiën hebben, in elk der Universiteitssteden een, voorgesteld heb om daarop terug te komen en weer te komen tot één examencommissie en ik door het bevorderen van de noodzakelijkheid om examen af te leggen bij personen, bij wie de studenten *geen* onderwijs hebben genoten, eenigermate bevorder wat hier door mij wordt

gekeerd. Het standpunt van den geachten afgevaardigde is te dezen opzichte niet juist. Niet ik heb dat Staatsexamen ingesteld, die instelling is niet op mijn verantwoording geschied, maar ik heb het examen zoo gevonden. Het genomen besluit werd evenwel niet uitgevoerd, en wanneer men eenmaal Minister is en er een lex posita bestaat, dan moet die ook worden uitgevoerd. En waar nu hetgeen geschiedde omnium consensu in strijd was met de bedoeling van de instelling, lag het wel ter dege op mijn weg om te vragen, waaraan dit lag. Ik heb zelfs niet geschreven, dat het zoo moest gebeuren, maar alleen gevraagd, of er bedenkingen tegen bestonden. Ik wilde er achter komen, waarom de oorspronkelijke bedoeling van het besluit niet werd uitgevoerd. En toen bleek het, dat het bezwaar, dat iemand, die examen moet afleggen, niet zou worden geëxamineerd door een van zijn eigen hoogleeraren, zóózeer woog, dat men daarom alleen het besluit onuitgevoerd liet. Het bezwaar, door den geachten afgevaardigde daaraan ontleend, keert zich alzoo niet tegen mij, maar tegen zijn eigen voorstelling, alsof er geen ernstige bedenking tegen het gedwongen examen bij andere hoogleeraren zou bestaan. Wanneer hierin geen ernstig bezwaar was gelegen, dan zou men immers het wettig geldende besluit niet onuitgevoerd hebben gelaten.

De geachte afgevaardigde heeft mij ook gevraagd, hoe ik zou doen met een autodidact. Ik moet eerlijk bekennen, dat ik, bij de gulle en aangename wijze van debatteeren van dien geachten afgevaardigde, niet gedacht had, dat hij een dergelijke vraag zou kunnen stellen. Exceptio regulam confirmat. Op iemand, buiten alle instellingen staande, kan niet toepasselijk zijn de regel, die men alleen stelt ten aanzien van personen, die aan instellingen onderwijs hebben genoten. Op zulk een vraag van den geachten afgevaardigde sta ik met het antwoord niet verlegen; alleen begrijp ik niet, hoe zulk een vraag over de lippen van den geachten afgevaardigde is kunnen komen.

De geachte afgevaardigde heeft de vorige maal, en ook nu weer, getuigenissen aangehaald uit België en hij heeft er bijgevoegd: dat oordeel was nog al van een clericaal.

(De heer RÖELL: Geen tegenstander van Christelijke wetenschap).

Dit is lood om oud ijzer, want de geachte afgevaardigde merke op, dat hij dit zeide in België, waar juist de Roomsch-Katholieken in het bezit zijn van een historische, volledige en rijk gedoteerde bijzondere Universiteit, zoodat zij voor zich er geen belang bij hebben, dit verder

uit te breiden. Ik stem toe, dat dit geen breed standpunt is, maar een dergelijk standpunt komt evenzeer voor bij liberalen als bij clericalen.

Het zou niet beleefd zijn, zoo ik den geachten afgevaardigde niet antwoordde op zijn vraag of, als de zaak werd gereduceerd tot een examencommissie, men dan ook niet zou moeten letten op het wetenschappelijke karakter dier instelling, omdat er toch een wetenschappelijke opleiding achter zit. Maar bij het eerste ontwerp is door mij en door geachte leden dezer Kamer op die vraag, op grond van art. 85, zoo ampel en zoo beslist geantwoord, dat ik zeggen moet, dat, als het toen geantwoorde den geachten afgevaardigde nog niet bewees, hoe deze opmerking niet de quaestie raakt, ik dan onmachtig ben hem eenige verdere ontlasting van het bezwaar zijner overtuiging te geven.

De geachte afgevaardigde heeft mij ten slotte in één opzicht *pijnlijk teleurgesteld*; het zij mij geoorloofd, dit met eenigen ernst te zeggen. Ik heb — niet bij het vorig — maar bij dit debat expres eens op den voorgrond geschoven een argument, dat min of meer het innerlijk besef raakte, nl. dit: gij zijt *beati possidentes*, gij zijt in het bezit van al wat gij verlangt, niet alleen voor de opleiding van uw zoons, want dit is een bijkomstig iets, maar in het bezit van al wat gij verlangen kunt voor het machtigst opbloeien van uw levensovertuiging en voor de propaganda van uw beginselen. En toen heb ik gevraagd: kunt ge u niet stellen op het standpunt van anderen, die evenzeer aan hun beginselen hechten en evenzeer voor hun overtuiging wenschen zullen een machtig wetenschappelijk opbloeien; kunt gij, in hun plaats u indenkende, er dan niet inkomen, dat ook gij een gevoel van in recht en billijkheid gekrenkt te zijn zoudt voelen opkomen? Ik heb in de tweede plaats gevraagd, of niet, als men spreekt van een eigen overtuiging en een eigen opvatting van de wetenschap als zoodanig, de noodzakelijke consequentie moet leiden tot het volgen van een eigen methode en vandaar ook tot het aanleggen van een eigen maatstaf bij alle groote quaestiën, die aan de orde komen. Ik heb gevraagd, of het billijk en met het rechtsgevoel in overeenstemming is, uw eigen maatstaf alsdan aan anderen te willen aanleggen en te zeggen, dat daarnaar die anderen, uw tegenstanders, gemeten zullen moeten worden. En wat is het antwoord geweest op die ernstige vraag? Dit, dat het er dan mettertijd op kon uitloopen, dat uit 's Rijks kas voor zulke inrichtingen zou moeten betaald worden en dat dit geldelijk offer niet zou kunnen worden gebracht.

Ik heb daareven gezegd, dat ik pijnlijk ben teleurgesteld. Ik zou dit niet van iedereen zeggen, maar van den geachten afgevaardigde,

die steeds hier optreedt met volkomen waardeering van zijn tegenstanders, heeft het mij leed gedaan, op die ernstige vraag geen ander antwoord te hebben gekregen dan zulk een, waarbij hij met geen enkel woord heeft getoond te gevoelen, wat daarin lag; het heeft mij leed gedaan, dat zelfs een man als hij op dit oogenblik zich nog niet genoegzaam in onzen toestand verplaatsen kan om te beseffen, wat diep gevoel van gekrenktheid er aan onze zijde zijn moet. Waar hij het niet kan, van wien kan men het dan verwachten? Hij toch gevoelt anders altoos nog het meest voor de inzichten van anderen. Kan men het dan verwachten van minder fijngevoelenden, die eenvoudig eigen zaak voorop plegen te stellen en zich om de rechten van anderen niet bekommeren? Het ligt er echter toe, Mijnheer de Voorzitter? Waar van deze tafel herhaaldelijk is uitgesproken, dat de quaestie van geldelijke ondersteuning van bijzondere universiteiten geheel buiten geding was en uit hetgeen mocht worden aangenomen geen enkele consequentie te dien aanzien zou zijn af te leiden, kon het geldelijk bezwaar, door den geachten afgevaardigde in de toekomst als mogelijk geschilderd, niet als antwoord op mijn vraag beschouwd worden, omdat elk lid der Kamer altoos, en ook de geachte afgevaardigde, het recht heeft om niet mede te gaan. Het doet mij leed, dat de geachte afgevaardigde niet toonde, meer gevoel te hebben voor de ernstige bezwaren, die ik te berde heb gebracht.

Handelingen, blz. 1081—1082.

Vergadering van 22 Februari 1905.

De geachte spreker wenscht, dat de macht van gecommitteerden niet zal worden ingekrompen. Daarover is door mij niets gezegd. Ik heb er alleen bij de vorige behandeling tegen geprotesteerd, dat „onder toezicht van" zoo zou worden opgevat, dat aan gecommitteerden een macht werd toegekend, die aan het karakter van schoolexamen als zoodanig niet het recht zou doen wedervaren, waarop het aanspraak heeft. Nu stem ik den geachten spreker volkomen toe, dat er, vooral na hetgeen onlangs is uitgekomen, bedenking rijst, en ik veroorloof mij, er hem op te wijzen, dat het middel om aan gecommitteerden meer gelegenheid te geven fraude op het spoor te komen, niet zoozeer in dezen maatregel kan worden gezocht, dan wel juist in hetgeen in de

Eerste Kamer is toegezegd, nl. dat het plan voor het examen een wijziging in dien zin zou ondergaan. Door professor Woltjer is in de Eerste Kamer erkend, dat de tegenwoordige regeling de deur, ik zal niet zeggen, wagenwijd, maar toch te wijd, voor verkeerde praktijken openzet, en door hem is een middel besproken, dat er toe zou kunnen leiden, die deur zoo niet geheel dicht te doen, dan toch zóó op een kier te brengen, dat er niet veel meer door kon. Ik geloof metterdaad, dat, wanneer in die regeling betere voorschriften worden gegeven, daarin het middel aan gecommitteerden in handen gegeven zal worden om tegen fraude op te komen. De geachte afgevaardigde zal mij toch toestemmen, dat reeds de uitdrukking „onder toezicht van" iets meer inhoudt dan de uitdrukking „ten overstaan van", en dat een algemeene maatregel van bestuur, uitwerkende dat denkbeeld van „toezicht", zoodanig moet zijn, dat er werkelijk toezicht ontstaat. Ik meen dus, dat die maatregel van bestuur kan worden afgewacht, en indien dan de geachte afgevaardigde mocht meenen, dat die maatregel niet genoegzaam aan zijn doel zou beantwoorden, is er gelegenheid, er op terug te komen. Maar het is mij niet mogelijk, mij nu reeds over de wijze, waarop die algemeene maatregel zal worden ingericht, uit te laten. Intusschen zal ik gaarne in overweging nemen de wenken, door den geachten afgevaardigde uit Zutphen gegeven.

Handelingen, blz. 1084.

Mijnheer de Voorzitter! Het verlangen van degenen, die wenschen, dat onze ingenieurs en technici niet langer uitsluitend technisch worden opgeleid, maar ook van lieverlede meer ingeleid worden in de eischen, die gesteld worden door de aanraking van de technici met het sociale leven, beaam ik geheel, doch alleen onder voorwaarde, dat bij de technische hoogeschool het technische blijve het substantivum en het sociale het adjectivum. Nu komt het mij voor, dat met hetgeen de geachte voorstellers van het amendement willen die orde wordt omgekeerd en zij het sociale wenschen te maken tot substantivum en het technische tot adjectivum. Daarmede wordt de hoofdvraag aangeraakt, hoe men een technische hoogeschool beschouwt, namelijk als een inrichting, waaronder wordt gebracht al wat op eenigerlei wijze met techniek in aanraking komt, of wel als een inrichting, die op moet leiden voor de verkrijging van die kundigheden, die noodig zijn om deelen van het technische leven naar behooren te verzorgen. Wanneer moet gezorgd worden, dat daar, waar aanraking ontstaat met het sociale leven, practisch de gedane vragen

tot haar recht moeten komen, dan is het denkbeeld om in art. *32b* aan de daar genoemde afdeelingen een nieuwe afdeeling te coördineeren, namelijk een sociaal-technische, mijns inziens met die opvatting in strijd. Men moet, wanneer men een inrichting, academie of wat ook indeelt in afdeelingen, trachten te coördineeren en die coördinatie moet berusten op een principium divisionis. Wil men echter een afdeeling, welke met de technische wetenschappen slechts zijdelings in aanraking komt, gaan verheffen tot een zelfstandige afdeeling, dan pecceert men tegen het grondbeginsel zelf van de technische hoogeschool.

Hiermede is niet uitgesproken, dat ik ontkennen of betwisten zou de juistheid van de gedachte, die den geachten afgevaardigde heeft geleid tot het doen van zijn voorstel. Het is ongetwijfeld waar, dat de kennis van de sociale toestanden, van de sociale wetgeving, en ik zou zelfs zeggen van de sociale eischen, steeds meer begint te vragen van diegenen, die op het practisch terrein van dit gebied optreden. Toen ik in Berlijn was, heb ik daar het genoegen gehad te ontmoeten prof. Lexis, hoogleeraar aan de Universeit te Göttingen, den geachten afgevaardigde bij name zeker wel bekend, en ik heb met hem eens gesproken over de wijze, waarop men dit probleem, waarvoor wij hier staan, zou kunnen oplossen. Hij deelde mij toen mede, dat men ook in Duitschland de behoefte gevoeld had, om, bij de groote uitbreiding, door het verzekeringswezen daar te lande verkregen, daarvoor ambtenaren te verkrijgen, die wel een algemeene studie hadden gemaakt, maar toch ook meer die speciale studie, die tot recht inzicht in het verzekeringswezen noodig is. Hij deelde mij ook mede, dat in Göttingen aan de Universiteit een afzonderlijke cursus was ingericht, op welken juist al die vakken, die voor de beoefening van het verzekeringswezen meer speciaal op den voorgrond treden, werden gedoceerd met het oog op de studie van die ambtenaren. Dit hangt in Duitschland intusschen weer samen met het probleem, gisteren hier besproken, van het Staatsexamen. Wanneer men een Staatsexamen krijgt, dat uitsluitend middel is om bevoegdheden te verkrijgen tot het optreden in aangewezen ambten of bedieningen, dan treedt daarbij vanzelf de noodzakelijkheid op den voorgrond van een stage, d. w. z. van het aanwijzen van bepaalde studiën, die hen, die de gewone universitaire studiën hebben voleindigd, gedurende een bepaald aantal jaren alle sociale zaken doen onderzoeken niet in 's Blaue hinein, maar met het oog op bepaalde ambten of bedieningen, waarvoor zij de bevoegdheid wenschen te verkrijgen, en die hun geven stelselmatig, zoowel theoretisch als practisch, die opleiding en oefening, waardoor zij de adaptatie

verkrijgen voor het ambt, waarvoor zij naderhand zullen worden opgeroepen.

Dat is het groote voordeel, dat men in Duitschland heeft verkregen door de bevoegdheid uitsluitend te doen afhangen van het Staatsexamen, en waarbij het niet aankwam — ik moet er dit nu bij zeggen — uitsluitend op de practische vorming, zooals wel eens wordt voorgesteld, maar wel degelijk in de tweede plaats op de specialiseering, op het aanbrengen voor sommige betrekkingen van die speciale kennis, die van een persoon voor het ambt, door hem gekozen, wordt verlangd, en die in de algemeene studie van de academie niet kan worden opgenomen. Vraagt men, of onder de door den geachten afgevaardigde opgenoemde betrekkingen er niet zijn, waarvoor bepaalde bevoegdheid metterdaad van lieverlede gewenscht zou kunnen worden, dan ga ik met hem mede. Het inspectoraat met name wordt van zoodanige beteekenis, dat het bedenkelijk wordt, te hooi en te gras iemand daarvoor te verkiezen, hoe goed hij overigens ook zij, indien de speciale opleiding voor die betrekking hem heeft ontbroken. Wanneer daarentegen de geachte afgevaardigde onder één hoed wil vangen niet alleen de inspecteurs, maar ook de opzichters, en de inspecteurs voor de volksgezondheid en inspecteurs op allerlei ander terrein, dan kan ik daarin niet met hem medegaan. Ik ontken niet, dat het voor de opzichters gewenscht zou zijn, ook eenige speciale opleiding te ontvangen, maar opzichters als zoodanig zijn geen mannen, voor wier betrekking men een diploma als ingenieur kan vorderen. De salarissen, hun gegeven, de positie door hen bekleed, zijn niet hoog genoeg om daarvoor zulke eischen te stellen. Nu wordt wel eens iemand, die als opzichter begint, later adjunct-inspecteur en inspecteur, evengoed als er onder de generaals zijn, die den ransel gedragen hebben, maar practisch is het geen regel, dien men volgen kan. Voor zoover het dus noodig kan zijn, aan hen, die meer inferieure betrekkingen bekleeden, een zekere opleiding te geven, zal deze niet moeten gevonden worden bij de technische hoogeschool, maar in verband moeten worden gebracht met de middelbare technische school en de hoogere burgerschool. Het getal van hen, die voor zoodanig diploma in aanmerking zouden komen, krimpt daardoor zoozeer in, dat ik niet zou durven zeggen, dat er elk jaar ook maar één plaats zou open komen voor eventueele candidaten, althans van Staatswege. Dat het ook voor particulieren eenig voordeel zou kunnen afwerpen, ontken ik niet, maar zoover is de zaak nog niet gevorderd, dat dit al veel beteekent. De sociaal-technische wetenschap is — dat heeft de geachte afgevaardigde zelf erkend — op het oogenblik nog in

de kinderjaren. Reeds dit wijst er op, dat men voor een wetenschap, die pas aan het opkomen is, niet aanstonds kan eischen het aanzitten aan den hoofddisch, de technische hoogeschool.

Er is gezegd, dat in het buitenland dergelijke instellingen wel bestonden; het is ook het vorig jaar door den geachten afgevaardigde gezegd. Nu is intusschen dezer dagen — in het laatst van 1904 — uitgekomen een zeer uitvoerig werk over *das Deutsche Unterrichtswesen*, waarvan één deel gewijd is aan *das technische Unterrichtswesen* en meer bepaald aan *die technische Hochschule*. Dit werk, waarvan afzonderlijke artikelen behandeld worden door specialiteiten, wordt uitgegeven onder leiding van professor Lexis. Daarin komt een volledige opgave voor van alle Duitsche technische Hochschulen met afdeelingen en leerprogramma's, maar van een sociaal-technische afdeeling eener hoogeschool is geen spoor te bespeuren; wel worden enkele sociaaltechnische vakken gedoceerd, maar er bestaat geen afzonderlijke afdeeling of een afzonderlijk diploma. Waar wij nu pas beginnen onze polytechnische school te veranderen in een technische hoogeschool, vraag ik, of wij niet eenigszins gewaagd spel zouden spelen door aan onze technische hoogeschool iets te willen invoeren, dat elders nog niet bestaat, waar bovendien ons land zooveel kleiner is en het aantal personen voor die betrekkingen slechts $^1/_{10}$ kan bedragen van het aantal in Duitschland, in welk land het wellicht mogelijk zou zijn, aan één hoogeschool zulk een afdeeling te vestigen. Maar ook mag men niet vergeten, dat de overgang van de polytechnische school in een technische hoogeschool het Rijk op zeer aanzienlijke vermeerdering van kosten zal te staan komen, ook wat betreft meerder personeel, en nu weet ik niet, of men niet beter zou doen, waar hier zooveel meer gevraagd wordt dan aanwezig is, met zich voorloopig hiertoe te beperken. Zooals de geachte afgevaardigde zelf opmerkt, laat art. 32*e* aan de Kroon de bevoegdheid om ook andere vakken te doen doceeren. Wanneer dus inderdaad de behoefte zich voordoet om een of meer van die door den geachten afgevaardigde genoemde vakken tot afzonderlijk vak te verheffen, dat heeft de Staat door de ruimte, die de wet geeft, de bevoegdheid daartoe. Is het nu niet voorzichtiger, eerst van wal te steken en met varen te beginnen en dan te zien, in welken stroom men komt en welke behoeften op den voorgrond treden, waarvan voldoening noodig is?

Er is onder de door den geachten afgevaardigde voorgestelde vakken niet één vak, dat niet onder de tegenwoordige vakken kan worden opgenomen en onderwezen, wanneer dit noodig is. De geachte afgevaar-

digde noemt de sociaal-technische hygiëne. Wat te denken van hem, die de technische hygiëne had te geven en de andere zijden van het vraagstuk geheel liet rusten? Evenzoo de afzonderlijke vakken van staathuishoudkunde en statistiek. Het is toch moeilijk voor iemand, die de staathuishoudkunde doceert, om de statistiek geheel te verzuimen. Ik kan mij althans niet voorstellen, dat iemand de staathuishoudkunde bespreekt zonder telkens op de practische resultaten, door de statistiek verkregen, te wijzen. Bedoelt de geachte afgevaardigde de inleiding van statistici in het diepere wezen der statistiek, dan meen ik eerst te moeten afwachten, hoe de zaak loopt. Dan komt de stedenbouw. Ik stem toe, dat de stedenbouw, zoowel het bouwen boven den grond als de Tiefbau onder den grond, een ernstig probleem vormt, en dat dit degelijke voorbereiding eischt, maar de technische bouwkunde in zijn vollen omvang zal wel niet onderwezen worden zonder dat daaraan voorshands ook de noodige aandacht is gewijd. Bovendien voeg ik er bij, dat iemand, die pas van de technische hoogeschool komt, niet dadelijk wordt belast met den aanleg van een deel van een stad. Het is meestal een van de oudere architecten of bouwkundige ingenieurs, iemand, die gewend is te bouwen, wien zulk een opdracht wordt gegeven. Iemand, die pas van de hoogeschool komt, zal in het buitenland goed rondzien en zijn studën uitbreiden, om, speciaal in dat vak, waarvan hij zijn studie maakt, in het bezit van de noodige kennis te komen. Eindelijk noemt de geachte afgevaardigde de sociale wetgeving en de kennis der arbeidstoestanden. Waar staats-, administratief en handelsrecht worden onderwezen, ligt het in den aard van de zaak, dat ook over die onderwerpen niet kan worden gezwegen.

Het standpunt, dat ik inneem, is dit. Ik ga mede met de gedachte, dat ook de technicus meer dan tot dusver bekendheid moet bezitten met de eischen, die aan de sociale zijde van de techniek gesteld worden. In de tweede plaats, indien de nu aangegeven vakken blijken niet te voldoen aan de behoefte, zullen ze moeten worden uitgebreid, maar ik wensch, dat het geschieden zal naar bevind van zaken. In de derde plaats acht ik, dat het verlangen om voor hooge ambten eischen van bevoegdheid te stellen, zeer zeker in overweging zal dienen te worden genomen, maar dat dan de wijze, waarop die bevoegdheid zal worden verkregen, zal eischen een geheel andere regeling dan hier bij de regeling der technische hoogeschool kan worden opgenomen.

Handelingen, blz. 1086—1088.

———

Mijnheer de Voorzitter! Door de geachte voorstellers van het amendement [1]) en ook door den laatsten spreker wordt te zeer uit het oog verloren, dat de voorstellen, hier gedaan, ook de gelegenheid openen om buitengewone hoogleeraren aan te stellen, lectoren te benoemen, privaat-docenten te laten optreden en eindelijk om bijzondere leerstoelen in te stellen. Hebben de heeren niet te uitsluitend hier gelet op de vakken, gelegen binnen den engen kring van art. 32*c*, of, wil men, op de officieel voorgeschreven vakken? Laat het zich nu niet als vanzelf aanwijzen, dat indien er aan die meer speciale vakken, door de heeren genoemd, inderdaad behoefte opkomt, het middel om daarin te voorzien, in het wetsvoorstel, zooals het hier ligt, reeds gegeven is?

De geachte afgevaardigde, die dit amendement heeft voorgesteld, en gewijzigd in den geest van het gesprokene door den heer dr. Bos, vraagt, of het niet goed zou zijn, aan de Kroon de bevoegdheid te geven om, den Raad van State gehoord, nieuwe afdeelingen in te stellen en tevens het recht te laten om bestaande afdeelingen in onderafdeelingen te splitsen. Ik kan niet zeggen, dat ik dit voorstel toejuich. Ik behoef slechts te vragen, of het zich denken laat, dat men het recht zou geven aan de Kroon, bij algemeenen maatregel van bestuur faculteiten in te stellen of het aantal bestaande faculteiten met eenige te vermeerderen. Ieder weet, dat zulks niet zou gaan. Waarom niet? Omdat bij het aantal faculteiten haar onderlinge samenhang en het verband, waarin zij werken, een zekere eenheid is en omdat, waar die eenmaal bepaald moet worden niet door de academie zelf, zooals vroeger, maar van Staatswege, het daarbij een zoo ernstig belang geldt, dat dit niet kan worden overgelaten, maar altoos met medewerking van de Staten-Generaal moet worden geregeld.

Ik versta ook niet, wat de heeren er door zouden winnen. Gesteld eens, dat het besluit werd genomen, een nieuwe afdeeling aan de bestaande afdeeling toe te voegen, dan zou zulk een nieuwe afdeeling ten minste moeten bestaan uit een drietal hoogleeraren. Hoe zou de benoeming van die hoogleeraren mogelijk zijn, indien niet eerst de Staten-Generaal daartoe de noodige gelden hadden toegestaan en zou men niet, wanneer die gelden werden aangevraagd, het geheele principieele debat over de

---

[1]) Bedoeld amendement van den heer Van Kol strekt om in het artikel, aangevende de vakken, waarin aan de technische hoogeschool onderwijs wordt gegeven, te lezen in plaats van technische hygiëne: sociale en technische hygiëne, en in plaats van staathuishoudkunde: staathuishoudkunde en statistiek, en aan dit artikel toe te voegen: *gg.* de stedenbouw; *hh.* de sociale wetgeving en de kennis der arbeidstoestanden. Dit amendement wordt met 63 tegen 12 stemmen aangenomen.

zaak bij die begrootingsaanvrage krijgen? En hoe kan het dan meer moeite baren, om te gelijker tijd een voorstel van wet te doen, waarbij het hier bepaalde gewijzigd wordt, dan het aan de begrooting te verbinden? Het komt mij voor, dat de instelling van een afdeeling moet geacht worden te zijn een zaak van zoo ernstig belang, dat het niet aangaat, die buiten de Staten-Generaal te laten omgaan. Mijnerzijds is het op zich zelf moeilijk om, wanneer men een zekere macht aan de Kroon wil aanbieden en daarop niet wil afdingen, deze macht af te wijzen, maar het is mijn plicht er op te wijzen, dat het in het tot dusverre bij onze Hooger Onderwijswet gevolgde stelsel niet thuis behoort en dat het hier een belang geldt, dat niet buiten de Staten-Generaal mag omgaan, zooals het er feitelijk niet buiten omgaan kan, omdat de aanvraag van het geld toch de Staten-Generaal in de zaak zou mengen.

De heer Van Kol heeft er nog op gewezen, dat, al zal het aantal gediplomeerde personen per jaar niet groot zijn, dit toch geschat moet worden op 4 à 5; dit is een opgaaf van het vorige jaar, maar die ik toch volkomen recuseer. Hij heeft genoemd de agenten van de Rijksverzekeringsbank, maar ik zou er niet aan denken, voor dezen het ingenieurs-diploma verplichtend te stellen. Opzichters gaan er ook af, en dan komt men tot een cijfer van 4 à 5 na 20 jaar dienst. Ook wordt de mortaliteit steeds gunstiger; gaandeweg — men bemerkt dit uit alle berekeningen van Rijkswege — leven de menschen langer. Wel wordt gezegd, dat bij den scheepsbouw ook niet meer dan 5 diploma's per jaar worden uitgereikt, maar de scheepsbouw is een zaak, waar wij niet buiten kunnen en ook al werden er maar een paar diploma's per jaar verkregen, dan konden wij toch niet buiten een gelegenheid om onderricht in den scheepsbouw te krijgen.

De geachte afgevaardigde, de heer Treub, heeft er ook op gewezen, dat handelsrecht niet zoo noodig is als andere vakken. Ik stem dit toe, maar men zal mij wel toegeven, dat het voor een ingenieur, die de directie van een groote zaak zal krijgen, zooals langzamerhand dikwijls het geval is, absoluut noodzakelijk is, bij den invloed, dien hij op de fabriek uitoefent, ook bekend te zijn met datgene op het handelsterrein, wat hem den toestand van de fabriek kan doen beoordeelen en hem in de ontwikkeling er van een goed inzicht kan geven.

Intusschen wordt gewenscht, dat ik althans op enkele punten aan het verlangen van den heer Van Kol te gemoet zal komen en enkele vakken speciaal opnemen. Ik heb er op zich zelf niet tegen, dat eenige vakken breeder onderwezen zullen worden; alleen vraag ik mij af, of het goed is, op dit oogenblik, nu wij van wal steken, zoo grootscheeps te gaan

varen, terwijl er andere middelen zijn om aan opkomende behoeften te voldoen. Niet afkeerig dus ervan om naderhand gebruik te maken van art. 32*e*, moet ik aan den anderen kant zeggen, dat ik er bedenking tegen heb, aan dit voorstel de uitbreiding te geven, die door den geachten afgevaardigde, den heer Van Kol, wordt gewenscht.

Handelingen, blz. 1090.

In België verkeert men door een samenloop van omstandigheden ten opzichte van de toelating van studenten uit den vreemde in een zeer gelukkige positie. De taal, die aan de Belgische Universiteiten bij het onderwijs dienst doet, is een in vele landen van Europa algemeen verstane taal. Daar er nu in den tijd van de opkomst van België en daarna vooral in het Oosten verscheidene nieuwe staten zijn ontstaan, die niet in het bezit waren van een voldoend universitair en technisch onderwijs, leidde dit er toe, dat in niet geringen getale die buitenlandsche studenten naar België kwamen. Met het oog op het metterdaad groote belang, dat voor België op het spel stond, dien toevloed van vreemde studenten voor de Universiteiten te behouden, en niet minder met het oog op het belang, om te blijven beschikken over den aanmerkelijken invloed, die het aan België gaf, omdat nu in het buitenland voortdurend in allerlei betrekkingen van aanzien mannen kunnen optreden, die in België hun studiën hebben volbracht, is men er in dat land natuurlijk toe gekomen, de zaak zóó in te richten, dat voor hen de weg vereffend werd. Men heeft daartoe — gelijk de geachte afgevaardigde herinnerde — „les diplomes scientifiques" op zich zelf gesteld; daarentegen voor de diploma's, die gelden zouden als „légaux", ingevoerd afzonderlijke examens, en diploma's, door de examinatoren, door de jury, zooals het daar heet, afgegeven en onderworpen aan wat men noemt l'entérinement: alleen deze diploma's, die entérinement verkregen hebben, hebben civiel effect.

Onze toestand daarentegen is geheel anders. Zoolang hier het Latijn bij het universitair onderwijs in zwang was, was de toevloed van vreemdelingen hier groot. Sinds is deze geslonken en waar vroeger nog veel Kapenaars naar onze Universiteiten kwamen, is dit getal, om bekende redenen, afgenomen. Daardoor is de positie bij ons een andere geworden. Het belang om vreemden te trekken heeft voor ons niet zoo groote beteekenis, en wanneer men nu hier naderhand komt tot een scheiding tusschen doctorale graden en getuigschriften, daaraan voorafgaande, van een zuiver wetenschappelijk karakter, en een practische opleiding, leidende tot het verkrijgen van een Staatsdiploma met civiel effect, dan zal natuurlijk vanzelf het gevolg zijn, dat, indien

er vreemden komen, voor hen de positie eenigszins gemakkelijker zal worden, en wanneer men daaraan toe is, zal zeer zeker in overweging kunnen genomen worden, of in den zin en de richting, als door den geachten afgevaardigde bedoeld is, de vrijstelling van andere vereischte diploma's, als gevolg van art. 84*a* en andere artikelen van deze wet, niet op andere wijze zou kunnen worden ingericht. Maar ik wil nu reeds zeggen, dat deze zaak gedrukt wordt door de bedenking, dat er in Leiden, Utrecht en Groningen zeer natuurlijk een groot belang bestaat, om vreemdelingen te krijgen en dat men dus nooit tot zulke maatregelen zal kunnen overgaan, tenzij waarborgen worden gegeven, dat het verlangen naar vreemden er niet toe leiden zal, om aan de beteekenis van onze doctorale bul, welke in het buitenland zoo groot is, ook maar de minste waardij te ontnemen.

Handelingen, blz. 1092.

Mijnheer de Voorzitter! [1]) Bij de algemeene beraadslagingen heeft de

[1]) Aan de orde is onderart. 107*b*.

Op dit onderartikel is door de heeren De Savornin Lohman, Heemskerk en Nolens een amendement ingediend, strekkende om het derde lid van dit onderartikel aldus te lezen:

„Uit die stukken moet blijken:

1°. dat aan het gymnasium in den loop van den zesjarigen cursus ten minste evenveel uren onderwijs wordt gegeven, als volgens het algemeen leerplan, bedoeld in artikel 7, aan een openbaar gymnasium gegeven moeten worden;

2°. dat in alle vakken, vermeld in artikel 5, onder *a—m*, doch niet opgenomen in het programma, bedoeld in het derde lid van artikel 11, in den loop van den zesjarigen cursus onderwijs wordt gegeven, en wel in die gezamenlijke vakken ten minste evenveel uren als volgens het algemeen leerplan voor die gezamenlijke vakken aan een openbaar gymnasium besteed moeten worden;

3°. dat in elk vak, vermeld in artikel 5, onder *a—m*, en opgenomen in het programma, bedoeld in het derde lid van artikel 11, in den loop van den zesjarigen cursus even veel uren onderwijs wordt gegeven als, volgens het leerplan, voor dat vak aan een openbaar gymnasium te besteden zijn, behoudens de vermindering daarvan, die ingevolge het bepaalde sub 4, zal zijn toegelaten;

4°. dat van de uren, die aan het gymnasium ingevolge het onder 1°. van dit artikel bepaalde onderwijs moet worden gegeven, niet meer dan vier per week en per klasse besteed worden aan vakken, niet vermeld in artikel 5, onder *a—m*."

Sub 3 wordt een wijziging aangebracht, strekkende om te lezen: „*algemeen* leerplan", en sub 4 wordt zoo gewijzigd, dat gelezen wordt: „uren, gedurende welke". Het amendement wordt door de Regeering overgenomen nadat de wijziging sub 4 ongedaan is gemaakt.

geachte afgevaardigde, de heer Bos, verwezen naar de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag aangaande het wetsontwerp tot wijziging en aanvulling van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, en van het aldaar op bladz. 5 voorkomende eenige woorden geciteerd, waarin hij meende, dat reeds mijnerzijds de erkentenis lag, dat ik bereid was, den weg, ook nu door de geachte voorstellers van het amendement getraceerd, in te gaan. Tot mijn leedwezen kan ik dat niet toegeven en het zal weinig moeite kosten, hem daarvan te overtuigen. Op bladz. 5 van die Memorie van Antwoord staat: „Was het daarom noodig, in het voorgesteld art. 107*m* der hooger-onderwijs-wet te verlangen, dat in alle vakken, vermeld in art. 5 onder *a—m*, tot een maximum aantal lesuren, overeenstemmende met het getal, dat wekelijks volgens het algemeen leerplan van art. 7 aan die vakken aan openbare gymnasia wordt besteed, ditzelfde geldt voor de bijzondere hoogere burgerscholen niet." Er werd dus niet een beschouwing geleverd, maar er werd een feit gecommemoreerd. Er werd gecommemoreerd wat in art. 107*m* stond. Nu is zeker die mededeeling niet volledig, want achter de woorden *a—m* had moeten staan „doch niet opgenomen in het programma, bedoeld in het derde lid van art. 11". Maar nooit kon ik in deze Memorie van Antwoord aan art. 107*m* een anderen inhoud geven, dan het in het ingediende ontwerp had. Het is dus niet een beschouwing, maar de mededeeling van een feit en daarbij is een onvolledigheid begaan, terwijl daarentegen de tegenstelling, waarop de geachte afgevaardigde wees, deze was, dat men bij de middelbare scholen op de concurrentie kan afgaan, maar dat bij de gymnasia noodig is een zekere fixatie van de te geven lesuren.

Intusschen volgt hieruit geenszins, dat de Regeering ook maar een oogenblik, hetzij bij het ontwerpen van het voorstel, hetzij bij de vorige discussie, zich op het standpunt zou plaatsen, dat door ons begeerd werd een regeling, die geen genoegzame waarborg inhield voor de degelijke organisatie van het bijzonder gymnasiaal onderwijs. De redeneering, waarvan de Regeering toen uitging, was deze, dat die gymnasia vanzelf gehouden zijn, in Latijn, Grieksch, Nederlandsch, Fransch, Hoogduitsch, Engelsch, geschiedenis en wiskunde zoodanig onderwijs te geven, dat, wanneer het tot het examen komt, de jongelui een behoorlijk examen kunnen afleggen, maar dat er wel kans voor fraude, niet in wettelijken, maar in materieelen zin, bestaat ten opzichte van aardrijkskunde, scheikunde, natuurkunde en natuurlijke historie. Daarom meent de Regeering te kunnen volstaan met alleen het gevaar voor die inkrimping van het onderwijs af te snijden. Het kon ook zijn, dat

men, om de jongelui beter voor Latijn, Grieksch, geschiedenis enz. te doen slagen, daarop alle studie concentreerde en bijv. aardrijkskunde en andere vakken, niet voor het eindexamen vereischt, niet tot hun recht liet komen. Intusschen heeft van den beginne af aan bij de Regeering nooit bedenking bestaan om, wat Latijn en Grieksch en de overige examenvakken betreft, de bijzondere gymnasia te binden. Daar wij uitgingen van de veronderstelling, dat ipsa necessitate dat onderwijs niet zou worden ingekrompen, was er natuurlijk geen bedenking om het te binden; maar de bedenking lag hierin opgesloten, dat wij meenden, dat een bijzonder gymnasium niet enkel ten opzichte van het godsdienstonderwijs, maar desnoods ten opzichte van andere vakken, die op het leerplan staan en waaraan wij meenden waarde te moeten hechten, zekere vrijheid omtrent de uren moest behouden.

Bij het vorige debat hebben de heeren Bos en Goeman Borgesius een poging aangewend om te binden en toch aan het bezwaar te gemoet te komen. Met dat voorstel heb ik mij niet kunnen vereenigen, omdat, wanneer het aankomt op dergelijke teedere rechten, deze naar mijn inzien altijd in de wet zelf concreet en definitief bepaald moeten zijn, terwijl in het destijds ingediende amendement het overgelaten was aan de beoordeeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken. Wij weten, hoe dat dan gaat. Natuurlijk kan een Minister van Binnenlandsche Zaken onmogelijk in details alles zelf onderzoeken, waarover hij een beslissing heeft te nemen; hij moet dit overlaten in casu aan den inspecteur der gymnasia, ten deele aan de adviezen van zijn ambtenaren. En waar het een zoo teere quaestie geldt, meende ik, dat niet wel kon worden toegelaten, ik zal niet zeggen een zekere speling, maar dan toch een zekere willekeur, een zeker verschil van inzicht. Daarentegen is thans door de voorstellers van dit amendement een poging gewaagd, om dat in het belang van het vrije onderwijs uit de onbesliste sfeer naar de wettelijk geregelde sfeer over te brengen. En wanneer nu de Kamer zich met een regeling, als hier is voorgesteld, vereenigen kan, dan wordt daarin aan het vrije onderwijs maar mijn overtuiging gegeven al datgene wat het om vrij te blijven behoeft. En wanneer daardoor kan bereikt worden, dat van de andere zijde de inrichting van die gymnasia meer gebonden wordt, maar gebonden niet in iets wat den gang van het onderwijs belemmert, maar wat juist kan strekken om het bijzonder gymnasium te verheffen en te maken, dat het niet achter komt te staan bij een openbaar gymnasium, dan heeft het amendement, gelijk het nu geformuleerd is, mijn volle sympathie. Wanneer er dan ook geen leden in de Kamer zijn, die tegen dit amen-

dement oppositie voeren, indien er geen verzet tegen wordt aangeteekend, en de Commissie van Rapporteurs blijk zal gegeven hebben, zich met het amendement te kunnen vereenigen, zal ik geen bezwaar hebben, het over te nemen.

Gedachtig aan de opmerking van den geachten afgevaardigde uit Utrecht zal het misschien goed zijn, in 3° vóór het woord „leerplan" het woord „algemeen" in te voegen.

Handelingen, blz. 1094—1095.

Mijnheer de Voorzitter! Het zou tot niets leiden, in deze discussie met den geachten afgevaardigde verder te gaan. Ik wensch alleen te herhalen, dat in hetgeen hij heeft voorgelezen uit de Memorie van Antwoord, tweeërlei voorkomt: een feit en een redeneering. Hetgeen waarop hij doelde komt niet voor in de redeneering, maar wordt vermeld als feit. De bedoeling van art. 107*m* kan geen andere zijn dan wat feitelijk in het voorstel voorkomt.

Wat de tweede quaestie betreft, die door de geachten afgevaardigde geopperd is, betreffende de subsidiën, die quaestie kan behandeld worden, wanneer wij daaraan toe zijn. Ik herhaal, mij mijn antwoord dus voor te behouden, totdat wij aan het artikel, regelende de subsidiën, zijn toegekomen.

De geachte afgevaardigde, de heer De Savornin Lohman, heeft nu voorgesteld om in plaats van: „dat van de uren, die aan het gymasium ingevolge enz." te lezen: „dat van de uren, gedurende welke aan het gymnasium ingevolge enz." Ik kan niet inzien, dat dit een verbetering is; ik geloof metterdaad, dat dit niet goed loopt. De geachte afgevaardigde zij zoo goed, er op te letten, dat sub 1°. uitdrukkelijk wordt bepaald: „dat ten minste evenveel uren onderwijs wordt gegeven als volgens het algemeen leerplan, bedoeld in art. 7, aan een openbaar gymnasium gegeven moeten worden", dat evenzoo in sub 2°. voorkomt: „ten minste evenveel uren als volgens het algemeen leerplan voor de gezamenlijke vakken aan een openbaar gymnasium besteed moeten worden", en sub 3°.: „dat evenveel uren onderwijs wordt gegeven, als volgens het leerplan". En nu geloof ik, dat men, om in dezelfde wijze van formuleeren te blijven, diezelfde uitdrukking moet behouden in 4°. Er is niet bepaald, dat gedurende een zeker aantal uren, bijv. van 9—12, onderwijs moet gegeven worden. Die uitdrukking in de wet is niet fixatief, zij heeft een quantitatieve beteekenis en wil zeggen: zooveel uren te zamen genomen. Nu kan de bedoeling geen andere wezen dan dat in het Koninklijk Besluit, dat het algemeen leerplan regelt, de uren, die daar opgegeven zijn, aanduiden zeker quantum. Het getal uren, dat gewijd

moet worden aan de vakken *a—m*, moet behalve voor de niet-examenvakken evenzoo groot zijn als het getal uren, dat daaraan gewijd wordt aan de openbare gymnasia. Van dat getal uren kunnen 4 uren per klasse en per week besteed worden aan andere vakken. Het komt mij voor, dat de uitdrukking, zooals zij eerst voorgesteld was, inderdaad juister is dan zooals zij thans gewijzigd is. Nu gebleken is, dat de Commissie van Rapporteurs zich met het amendement vereenigt en er geen oppositie bij de Kamer bestaat, heb ik geen bezwaar om het over te nemen; men vergunne mij dan echter de lezing te behouden zooals zij oorspronkelijk luidde; mocht men dit niet wenschen, dat zou ik de beslissing aan de Kamer moeten overlaten.

Nog is mij gevraagd, of bij wijziging van het leerplan, bij Koninklijk Besluit ter uitvoering van art. 7 vastgesteld, aan de openbare gymnasia meer speelruimte zal worden gegeven dan op het oogenblik bestaat. Wanneer ik daaraan toe ben, — ik heb het reeds in de vorige discussie gezegd —, ligt het in mijn plan, te maken, dat die meerdere speling, die ik noodzakelijk acht voor de bijzondere gymnasia wat het godsdienstonderwijs betreft, maar die uit anderen hoofde met evenveel recht noodzakelijk kan zijn voor de openbare gymnasia, worde aangebracht.

Handelingen, blz. 1095.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer men het standpunt inneemt, dat hier niet in aanmerking mogen komen de uren onderwijs, besteed aan het onderwijs in andere vakken dan die genoemd in art. 5 *a—m*, dan klopt daarmede niet het denkbeeld van den geachten afgevaardigde uit Zutphen, om wel het godsdienstonderwijs mede te rekenen, want dat vak komt onder die letters ook niet voor. Hij zelf begint dus met toe te stemmen, dat wel degelijk de wet toelaat, dat het niet iets abnormaals is, een vak, niet onder *a—m* genoemd, nog op te nemen. Wanneer men het standpunt inneemt, waarop de geachte afgevaardigde zich plaatst, dan versta ik niet wel, welke bedenking er tegen kan zijn, om, wanneer een bijzonder gymnasium, om welke redenen dan ook, eenig ander vak wenscht te doceeren, dit toe te laten, Van den geachten afgevaardigde uit Leiden heeft men onder andere kunnen hooren, dat er wellicht relaties met Noorwegen kunnen worden aangeknoopt, omdat de Noren zoo bijzonder geneigd zijn om de Nederlandsche taal aan te leeren. Stel nu eens, dat een van de bijzondere gymnasia in de noordelijke provinciën, in een stad waar veel vaart is op het Noorden, onderwijs ging geven in het Noorsch, zou men dan mogen zeggen: dat moogt gij

doen, maar daarvoor krijgt gij geen subsidie? Ik geloof, dat de beschouwingen dan tot een te laag peil zouden dalen. Wanneer de geachte afgevaardigde gezegd had: laat in het algemeen van de vakken, waaraan 4 uren per week en per klasse worden besteed, mededeeling geschieden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, maar geef dan tevens aan den Minister het recht of de bevoegdheid, om, wanneer vakken worden gedoceerd, die blijkbaar hoegenaamd niets met het hooger onderwijs hebben te maken, die vakken voor subsidie uit te sluiten, dan zou ik dit kunnen begrijpen. Stel b. v. dat een bijzonder gymnasium — ik zie hier den geachten afgevaardigde, den heer De Stuers, dicht bij de tafel staan — de dwaasheid beging om een uur onderwijs in het teekenen te gaan geven, dan zou zeker moeten worden gezegd, dat dit vak niet mocht medetellen? Er wordt veel gesproken over aesthetica en van de groote beteekenis daarvan voor het algemeen. Stel nu eens, dat een bijzonder gymnasium de dwaasheid beging om een uur per week les te gaan geven in de schoonheidsleer, zou ik dan hiervan moeten zeggen, dat dit geen hooger onderwijs is? Zoo kan men een geheele reeks vakken opnoemen, die zich zeer goed leenen om aan een gymnasium te worden onderwezen. Maar toch, ik stem dit geheel toe, zou men kunnen komen tot misbruiken. Zoo zou men bijv. het schaken of dammen kunnen gaan onderwijzen. Dat zou al te ridicuul worden. Wil de geachte afgevaardigde een voorstel doen, daartoe strekkende, dat mededeeling zal moeten gedaan worden van de vakken, waaraan die vier uren worden besteed, en dat er een recht van inspraak zal zijn voor het geval, dat het geen vakken geldt, die in den zin der wet tot het voorbereidend hooger onderwijs gerekend kunnen worden, dan zou ik daartegen mijnerzijds geen bezwaar hebben.

Handelingen, blz. 1096—1097.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Zutphen meent, dat mijn rede van zooeven grootendeels achterwege had kunnen blijven. Ik wil niet ontveinzen, dat ik ook hier wel eens redevoeringen heb aangehoord, die mijns inziens wel achterwege hadden kunnen blijven. Men verdraagt dit in elkaar en ik betreur het, dat de lijdzaamheid om dat te verdragen te mijnen opzichte bij dien geachten afgevaardigde ontbreekt. Intusschen vindiceer ik voor mij het recht om te spreken als ik gedaan heb. Het was noodig om aan te toonen, dat het standpunt, waarvan de geachte afgevaardigde uitging, door hem zelf reeds verlaten was, toen hij opmerkte, dat tegen het inlasschen van godsdienstonderwijs geen verzet zou worden aangeteekend en dat hij nie

duidelijk heeft doen uitkomen, dat hij ook metterdaad erkende, dat tot het hooger onderwijs ook op het gymnasium nog vele andere vakken kunnen gerekend worden dan die in het derde lid van art. 11 zijn opgenomen. Wil de geachte afgevaardigde morgen een redactie voorstellen, dan bestaat er bij de Regeering geen bedenking om, wanneer de Kamer het goedvindt, de behandeling te schorsen tot de geachte afgevaardigde gereed zal zijn.

Handelingen, blz. 1097.

Vergadering van 23 Februari 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Den grond, waarop de opmerking van den voorzitter der Commissie van Rapporteurs rust, kan ik niet als juist erkennen. Die grond is deze: er wordt hier gesproken van voorbereidend hooger onderwijs, in de wet wordt het gymnasium genoemd een instelling, voorbereidend tot universitair onderwijs; dezelfde wet zegt in artikel 5, onder *a—m*, welke vakken op het gymnasium zullen worden onderwezen; dus zou er quaestie kunnen zijn, of een buiten artikel 5 vallend vak wel tot het voorbereidend hooger onderwijs zou kunnen worden gerekend. Dit is nu — de geachte spreker zal mij dit waarschijnlijk dadelijk toestemmen — met den tekst van het voorstel in strijd; immers daar wordt gesproken van „vakken, niet vermeld onder *a—m* van dat artikel, ten aanzien waarvan Onze Minister van Binnenlandsche Zaken aan het bestuur heeft medegedeeld dat zij niet kunnen gerekend worden tot het voorbereidend hooger onderwijs te behooren". Daar wordt dus met zooveel woorden aangenomen, dat er ook niet in art. 5 vermelde vakken van voorbereidend hooger onderwijs kunnen worden onderwezen en dat zullen juist die zijn, waarover de Minister moet beslissen. Wanneer men nu uitging van het denkbeeld, dat uitsluitend de vakken *a—m* in aanmerking komen en voor die daarbuiten nimmer subsidie kan worden gegeven, dan zou de zaak liggen zooals de geachte afgevaardigde meende, maar die fout kan ik niet als bestaande erkennen.

Wat de zaak zelf betreft, meen ik, dat beslissend is niet wat volgens de wet gymnasiaal onderwijs is, maar wat onder het generale begrip voorbereidend hooger onderwijs valt, en men zal toch toegeven, dat in Engeland, Duitschland, Amerika en vooral in België op alle inrichtingen van voorbereidend hooger onderwijs godsdienstonderwijs gegeven wordt. Geen Minister zal derhalve ooit het sustenu kunnen volhouden, dat het godsdienstonderwijs niet tot het algemeen begrip van het voorbereidend

hooger onderwijs zou behooren. Op den grondslag, door de commissie aangevoerd, zou ik dus haar voorstel niet kunnen aanvaarden. Wanneer nu de geachte afgevaardigde zegt, dat is wel zoo, maar voor alle zekerheid vinden wij het beter om het er bij te zetten, dan wordt het een andere zaak. Niemand zal ontkennen, dat onder voorbereidend hooger onderwijs behoort het godsdienstonderwijs, en welk bezwaar kan er dus bestaan om er uitdrukkelijk bij te voegen, dat het godsdienstonderwijs in dat hooger onderwijs zal begrepen worden. Ik vind de wijziging stellig overbodig, en meen, dat zij zelfs eenige sanctie geeft aan het denkbeeld, alsof godsdienstonderwijs niet per se zou behooren tot het voorbereidend hooger onderwijs. Maar wanneer de Commissie van Rapporteurs het veiliger acht om het er in te zetten, om eventueele moeilijkheden in de toekomst af te snijden, dan heb ik verder tegen de bijvoeging geen bezwaar.

Handelingen, blz. 1105.

Het gewijzigde onderart. 107 *m* wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Vergadering van 22 Februari 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer, hetzij in deze Kamer, hetzij in de andere, door de oppositie, die zich tegen het ontwerp gesteld heeft, van meet af het standpunt ware ingenomen: wij erkennen, dat het vrije hooger onderwijs een sterking van zijn rechten behoeft, of: op de wijze, zooals gij dat voorstelt, kunnen wij niet met u meegaan, ziehier dus ons tegenvoorstel, laat ons zien, daarover tot akkoord te komen — dan zou er zeker alleszins aanleiding voor de Regeering hebben bestaan om op meer dan één voorstel, hetzij een wijziging zooals begeerd wordt, hetzij een wijziging, zooals die bij gemeen overleg kan worden verkregen, in te gaan. Maar wat is de loop van zaken geweest? Er is in dien geest noch hier, noch in de andere Kamer, een poging gewaagd, en ook nu, bij de tweede behandeling van hetzelfde onderwerp, zijn de eerste stemmen, die mij begroet hebben van de zijde der oppositie, in dezen toon: wij blijven principieel bij ons besluit om het ontwerp nogmaals af te stemmen. Zoo de zaken liggende, kon er voor de Regeering geen aanleiding bestaan, eigener beweging haar voorstellen en denkbeelden te gaan temperen, inkrimpen of wijzigen. Nu komt dit

ontwerp voor de tweede maal hier aan de orde, als *res semel judicata* in deze Kamer. Hier geschiedt dus feitelijk niets anders dan dat aan de Kamer gevraagd wordt, nogmaals haar votum te bevestigen. Nu komt de geachte afgevaardigde, de heer Van Karnebeek, en zegt, dat er toch wel iets uit kon. En om dat aannemelijk te maken geeft hij een voorstelling van zaken, die zeker allerminst geschikt is om de Regeering op zijn lijn te krijgen.

De geachte afgevaardigde heeft niet geschroomd te zeggen, dat er blijkbaar naijver bij de Vrije Universiteit bestond ten opzichte van de bijzondere leerstoelen. Hij zeide: wij hebben op dit oogenblik alleen te doen met de Vrije Universiteit en daarom kan men geen andere bedoeling hebben. Het doet mij leed, dat men mij toedicht, dat ik, als verbonden aan de Vrije Universiteit, deswege aan de bijzondere leerstoelen een zekeren nijd toedraag en dat mijn voorstellen daardoor zouden geïnspireerd worden. Als men een Minister wenscht te winnen voor een denkbeeld, dat men aan de orde stelt, dan is dat, dunkt mij, niet de aangewezen weg.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde de zaak geheel gedenatureerd. Hij heeft natuurlijk vol recht, hier te zeggen, hoe hij de bijzondere leerstoelen beschouwt, maar als hij tot mij komt en vraagt: „kunt gij niet in een dergelijke wijze berusten", dan moet hij beginnen met uiteen te zetten de wijze, waarop ik die leerstoelen heb ingesteld en ze beschouw. Hij weet zeer goed, dat mijnerzijds in de stukken de oprichting van de bijzondere leerstoelen volstrekt niet beschouwd is als een middel om het openbaar onderwijs te verrijken of te versterken. Dat zulks een uitvloeisel zal zijn, accepteer ik en heb ik ook niet ontkend, maar de geachte afgevaardigde doet het nu voorkomen, alsof dat het motief en de bedoeling was van het instituut der bijzondere leerstoelen. Hij weet zelf, dat het niet zoo is. Hij weet zeer goed, dat het motief, waarmede het ontwerp, wat de laatste twee hoofdstukken aangaat, is ingediend, dit was: de vrijheid van het hooger onderwijs reëeler te maken dan zij tot dusverre was. Wij moeten niet den een den ander zijn opinie laten opdringen, wij moeten de mogelijkheid erkennen, dat er voorstanders van het vrije hooger onderwijs zijn, dat er zijn denkers en deskundigen, die de vrijheid van het hooger onderwijs reëeler willen maken en dat niet willen doen op de wijze, waarop anderen dat willen doen. Het was bekend, dat, behalve nog andere meeningen, er twee waren, die in deze aangelegenheid op den voorgrond waren getreden: aan de eene zijde van dezulken, die meenden, dat het vrije hooger onderwijs in staat gesteld moest worden, het universitaire onderwijs te brengen op een

zeker niveau, waarop het niet meer diezelfde moeilijkheid oplevert als waaraan het tot dusverre was onderworpen, en anderzijds van hen, die zeiden, dat dit de weg niet was, welken men moest inslaan, maar dat men aan de openbare Universiteiten bijzondere leerstoelen moest instellen, met het doel om de denkbeelden, de overtuigingen, die naar hun meening bij de publieke Universiteiten niet voldoende aan de orde kwamen, aan den man te brengen. Het standpunt van de Regeering is dit geweest en is het nog, dat, waar men de verschillende opinies gelijkelijk tot haar recht wil doen komen, zulk een ontwerp behoort te worden voorgedragen, waarbij de gelegenheid wordt geopend eenerzijds om bijzondere leerstoelen op te richten en anderzijds om op andere wijze de vrijheid van het bijzonder onderwijs te realiseeren. En dan ligt het ook in den aard der zaak, dat er moet zijn een zekere gelijkheid van bedeeling, dat, wanneer aan het eene instituut wordt gegeven een zeker materieel voordeel, bij wijze van compensatie een soortgelijk materieel voordeel moet worden gegeven aan het andere instituut. Nu is de gelegenheid, welke dit ontwerp biedt aan hen, die bijzondere leerstoelen bekleeden, om gebruik te maken van academische localiteiten en academische observatoria, laboratoria enz., niet iets, wat, zooals de heer Van Karnebeek zegt, geschieden kan door aangifte als privaat-docent. Privaatdocenten toch komen er alleen nadat gebleken is, dat de faculteit, waarin zij zullen optreden, dat zelf begeerlijk acht. Dit is een geheel ander instituut, dat uitsluitend ligt op den weg van het openbaar onderwijs en met het vrije onderwijs niets te maken heeft.

Wanneer aan bijzondere leerstoelen dat gebruik wordt toegestaan, moet men daar niet licht over denken. Men moet niet vergeten, dat het mogelijk is, met bijzondere leerstoelen nagenoeg een geheele faculteit aan een openbare Universiteit bij te zetten. En wannner aan de bijzondere hoogleeraren gegeven wordt het gebruik van verschillende utensiliën enz., dan zal de besparing van kosten zoo groot zijn, dat die voor een 3- of 4-tal leerstoelen aan de medische of natuurkundige faculteit zou beloopen minstens f 20.000 per jaar. Nu spreek ik nog niet eens van de kosten, die uitgespaard worden doordat men niet zelf heeft te bouwen. Gesteld eens, dat men een bijzonderen leerstoel in de sterrenkunde wil inrichten en dat men krijgt het medegebruik van de sterrenwacht, dan behoef ik niet te zeggen, wat door het disponibel stellen daarvan wordt uitgespaard. Nu is niets anders gevraagd dan bij wijze van compensatie de geringe som van f 4000 of voor 9 hoogleeraren elk f 400 à f 500 jaarlijks, en ik moet zeggen, dat ik die compensatie zoo gering vind, dat ik niet begrijp, hoe de geachte afgevaar-

digde voortdurend kan spreken van tonnen. Wanneer bij het lager onderwijs aan scholen een subsidie gegeven wordt van f 3000 à f 4000 per jaar, gaat hij dan ook terstond spreken van tonnen?

Ik kan dus niet anders zeggen, dan dat het mij leed doet, dat voor de eenvoudige voorstelling, die de werkelijkheid is, een andere voorstelling in de plaats is gebracht. De geachte afgevaardigde spreekt ook van een douceur. Ik kan niet zeggen, dat dit aangenaam klinkt. Een douceur geeft men aan iemand, tegenover wien men iets heeft goed te maken, dien men tevreden moet stellen. Al dergelijke uitdrukkingen doen gevoelen, dat de oppssitie niet beseft om welk hoog belang het gaat, maar het eenvoudig beschouwt als een liefhebberij.

De geachte afgevaardigde heeft niet kunnen zeggen, dat de Regeering het standpunt heeft ingenomen, dat bij deze wet een beslissing werd genomen, waaruit, hetzij nu, hetzij later, mocht worden afgeleid, dat het hooger onderwijs als zoodanig, gelijk het middelbaar of het lager, aanspraak zou kunnen maken op subsidie uit de Staatskas. Dat is in de stukken gezegd en bij elke gelegenheid, dat deze zaak ter sprake is gekomen, door mij herhaald; het kan niet quaestieus zijn, dat dit is en blijft het standpunt, waarop de Regeering zich plaatst. En wanneer de geachte spreker nu daarop laat volgen: nadat gij dat hebt verklaard, biedt gij hier toch een voorstel aan, dat met die verklaring in strijd is, dan is dat een bewering, die niet opgaat. Wanneer de toekenning plaats heeft van een zekere som gelds *uit anderen hoofde*, staat dit allerminst gelijk met een bijdrage, die evenzoo aan de orde zou komen voor een bijzondere Universiteit, indien er geen sprake was van bijzondere leerstoelen. Uit anderen hoofde, niet uit het beginsel zelf van het vrije onderwijs. Uit compensatie, en niet uit den aard der inrichting komt hier de eisch op, en daarom heeft hij niet het recht te zeggen, dat compensatie op zich zelf subsidie is. En in de tweede plaats is het, wanneer hij tegen een beginsel van subsidieering van bijzonder hooger onderwijs als zoodanig is (iets wat men niet alleen vindt aan de linkerzijde, want ook aan de rechterzijde zijn er, die dat beginsel bestrijden), voor hem en voor de Kamer toch de eenige vraag, of hetgeen hier wordt voorgesteld zoodanige consequentie medebrengt. En waar die consequentie beslist door de Regeering is ontkend, kan ik niet toegeven, dat er eenige contradictie zou bestaan tusschen de verklaring, die gegeven is, en het voorstel, dat hier wordt gehandhaafd.

Handelingen, blz. 1098—1099.

Vergadering van 23 Februari 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Zooals door den geachten voorsteller van het amendement *) te recht is opgemerkt, bestaat er tusschen hem en mij geen verschil omtrent de vakken, die voor subsidie in aanmerking moeten komen Op zich zelf vond ik wel niet noodzakelijk, te bepalen, dat voor enkele vakken geen subsidie zal kunnen worden genoten, omdat een vereeniging of instelling, die een gymnasium opricht, wel bij die oprichting maatregelen zal nemen, om *fraude* te voorkomen, maar nu het vermoeden, dat *fraude* kan gepleegd worden, hier openlijk is uitgesproken, ben ik zelfs *voor* een bepaling in de wet. Er bestaat dus tusschen ons weinig verschil van inzicht en ik waardeer het, dat de geachte afgevaardigde zoo goed is geweest, zijn denkbeeld in een amendement te belichamen. Wanneer men mij echter vraagt, of ik het amendement, zooals het daar ligt, zou kunnen overnemen, of aan de Kamer de aanneming ervan zou kunnen aanraden, veroorloof ik mij, op eenige bedenkingen te wijzen, die bij de bestudeering ervan bij mij zijn opgekomen.

De eerste is van vormelijken aard. De heeren Goeman Borgesius en Bos stellen voor te bepalen, dat het bestuur van een gymnasium mededeeling moet doen van de vakken, niet vermeld in art. 5, onder *a—m*, waarin onderwijs wordt gegeven, en het aantal uren, aan elk dier vakken besteed. Nu zou ik willen vragen: waartoe dient het, zulks in het eerste lid van dit amendement te schrijven? Men vraagt niet naar iets, wat men weet. Men schrijft geen mededeeling voor over iets, waarmede men bekend is. En dit toch zou hier het geval zijn. Want in art. 107 *b* is bepaald, dat bij het verzoekschrift om aangewezen te worden, moet worden overgelegd het leerplan, en het staat, vooral na de ampele uitwerking, die bij het overgenomen amendement van den heer De Savornin Lohman aangenomen is, vast, dat geen gymnasium kan worden aangewezen, als het leerplan niet volledig bekend is. De Regeering is dus

---

*) Het amendement op onderartikel 107 *m* is voorgesteld door de heeren Goeman Borgesius en Bos, en strekt om op de zesde alinea, beginnende met de woorden: „Jaarlijks" enz., te laten volgen:

„Het doet daarbij mededeeling van de vakken, waarin onderwijs wordt gegeven, en het aantal uren, aan elk der vakken besteed.

Door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken kan worden beslist, dat uren, besteed aan onderwijs in vakken, niet vermeld in artikel 5 onder *a – m*, niet in aanmerking komen bij de berekening van het subsidie volgens dit artikel."

volledig bekend zoowel met het aantal vakken als met het aantal uren, aan elk vak besteed. En mocht na de aanwijzing eenige wijziging of aanvulling in dat leerplan komen, dan wijst art. 107 *i* aan, dat het bestuur verplicht is binnen een maand na de wijziging of aanvulling daarvan aan de Regeering kennis te geven.

Een tweede bedenking is, dat, zeker tegen de bedoeling van de voorstellers, zij in hun amendement een hardheid bepalen, hierin bestaande, dat zij eerst een jaar aan het gymnasium onderwijs laten geven, voor er wordt beslist, of er ook vakken werden gegeven, die voor subsidie niet in aanmerking komen, bijv. omdat onder de 24 uren ook 10 uren waren, die de Regeering niet geldig kan verklaren. De aanvrage om subsidie toch wordt eerst na afloop van het jaar, waarover het subsidie zal worden verleend, ingediend. Indien het gymnasium dit bijtijds geweten had, zou er vermoedelijk geen bedenking hebben bestaan, om in de te onderwijzen vakken wijziging te brengen. Dus zij reclameeren à l'insu. Het zou op zich zelf misschien kunnen zijn, dat zulks geëischt werd voor een geregelde administratie, maar dat is hier niet het geval, omdat men van te voren geheel weet, hoe het met lesuren en vakuren staat. Kunnen nu de heeren zelf bedoelen, zulk een gymnasium een jaar lang ongewaarschuwd les in eenig vak te laten geven en daarna te zeggen: gij krijgt voor dat onderwijs geen subsidie?

Een derde bedenking, van zakelijken aard, welke ik tegen het amendement heb, is deze: er wordt, zonder dat daarbij eenige norm aangegeven wordt, aan den Mininister van Binnenlansche Zaken overgelaten, te verklaren, welke vakken medetellen. Dat is m. i. te veel vrijheid; en ik begrijp dan ook zeer goed, dat de heer De Savornin Lohman daartegen bedenking geopperd heeft, dat dit geheel onbeslist zou blijven. Ik heb gisteren gezegd, — het is door de geachte voorstellers zelf reeds opgemerkt —, dat het niet alleen het godsdienstonderwijs moet gelden, maar dat het vrije karakter van het bijzonder gymnasium kan medebrengen, dat vakken gedoceerd worden, welke aan het openbaar gymnasium niet gedoceerd worden. Het schijnt mij toe, dat, wanneer het godsdienstonderwijs opzettelijk genoemd wordt, het doceeren van alle andere bijvakken zoo goed als geheel achterwege zal blijven. Daarom kwam het mij gisteren voor, dat een norm hier wel degelijk moest worden gesteld, en dat het niet alleen aan den Minister moest staan te bepalen, welke vakken, om subsidie ervoor te genieten, gedoceerd zouden mogen worden, en welke niet behooren tot het voorbereidend hooger onderwijs. Waar de vakken van voorbereidend hooger onderwijs niet alle opgenomen zijn in art. 5, komt het mij voor, dat ook ten aanzien

van de aldaar niet genoemde vakken een norm gesteld moet worden.

Eindelijk komt het mij voor, dat de plaatsing van het bij het amendement voorgestelde nieuwe lid niet moet zijn achter het zesde lid, maar achter het vierde lid van het artikel. Ik gevoel wel, dat de geachte voorstellers het aan de subsidie-aanvrage hebben willen vastknoopen, uit vrees, dat anders de gedachte gewekt zou kunnen worden, dat men het daarvan los wilde maken, maar het behoort bij de regeling van het subsidie als zoodanig. Ik heb, opdat men niet over een quaestie van vorm in moeilijkheden zou kunnen geraken, mij afgevraagd, op welke wijze het geschikt kon worden, en het schijnt mij toe, dat deze zaak goed in orde zou zijn te brengen, als na het vierde lid opgenomen werd een nieuw lid, aldus luidende:

„Bij de berekening van het subsidie blijven buiten aanmerking de lesuren besteed aan onderwijs in de vakken vermeld in artikel 5, onder *n* en *o*, alsmede in vakken, niet vermeld onder *a—m* van dat artikel, ten aanzien waarvan Onze Minister van Binnenlandsche Zaken aan het bestuur heeft medegedeeld, dat zij niet kunnen gerekend worden tot het voorbereidend hooger onderwijs te behooren. Bedoelde mededeeling wordt aan het bestuur toegezonden binnen eene maand hetzij na ontvangst van het leerplan, in te zenden ingevolge artikel 107*b*, hetzij na ontvangst van de kennisgeving van wijziging of aanvulling daarvan, in te zenden ingevolge artikel 107*i*."

Ik meen, dat hierin alle elementen opgenomen zijn, en dat, wat de plaatsing en de terminologie betreft, het voorstel overeenstemt met de verder in de wet gebezigde uitdrukkingen. Ik zal gaarne hooren, of de voorstellers tegen deze lezing, welke ik hun overhandigd heb, bedenkingen hebben. Zoo niet en verklaren zij, er zich mede te kunnen vereenigen, dan ben ik bereid, de wijziging aan te brengen.

Handelingen, blz. 1104.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen het niet tot stemming over het amendement*) te moeten laten komen, alvorens ook mijnerzijds een

*) Bedoeld is het amendement, voorgesteld door de heeren De Savornin Lohman, Heemskerk en Nolens, om na *art. XXV* in te voegen een *art. XXVbis*, luidende:

„Het in de hooger-onderwijswet en in andere wetten bepaalde omtrent de bevoegdheden, verbonden aan den universitairen graad van doctor of aan eenig getuigschrift van met gunstig gevolg afgelegd universitair examen

kort woord te hebben laten hooren. Zie ik goed, dan loopen er ten opzichte van deze zaak twee bedoelingen door elkaar. Eenerzijds stelt men de vraag, hoe de degelijkheid en deugdelijkheid van onze toekomstige ambtenaren zou te verbeteren zijn, en anderzijds blijft men zich nog steeds met deze vraag bezighouden, of langs den weg der Staatsexamens niet, zooal niet een vergelijk, dan toch een zekere pacificatie ware te vinden tusschen de twee tegenover elkander staande groepen ten opzichte van de houding, die de Staat moet aannemen tegenover de door bijzondere en openbare Universiteiten verleende graden en de waarde, daaraan toe te kennen.

Wat de tweede vraag betreft, geloof ik te moeten toestemmen aan den krachtigen verdediger van het voorstel, dat de hoop daarop vrijwel verkeken is. Ik stem Dr. Bos volkomen toe, dat door hem en den geachten afgevaardigde, den heer Röell, ten vorigen male uitlatingen zijn ten beste gegeven, die een zekere tegemoetkoming inhielden. Vergis ik mij niet, dan heeft de geachte afgevaardigde uit Utrecht zich in dezen zin uitgelaten, dat hij wel de getuigschriften van

---

wordt vervangen door eene zelfstandige regeling voor het verkrijgen van deze bevoegdheden.

Een voorstel van wet hiertoe wordt binnen vijf jaren na de inwerkingtreding van deze wet ingediend."

Door de voorstellers worden de volgende wijzigingen gebracht in hun amendement.

In den aanvang wordt het woord „Het" vervangen door „Een voorstel van wet strekkende om het".

In den vierden regel wordt het woord „wordt" vervangen door „te".

Uit de tweede alinea vervallen de woorden: „Een voorstel van wet hiertoe", zoodat de tweede alinea wordt gevoegd bij de eerste.

Het amendement zal derhalve aldus luiden:

„Een voorstel van wet strekkende om het in de hooger-onderwijswet en in andere wetten bepaalde omtrent de bevoegdheden, verbonden aan den universitairen graad van doctor of aan eenig getuigschrift van met gunstig gevolg afgelegd universitair examen te vervangen door eene zelfstandige regeling voor het verkrijgen van deze bevoegdheden, wordt binnen vijf jaren na de inwerkingtreding van deze wet ingediend".

Door den heer Bos wordt als sub-amendement voorgesteld, om in plaats van het woord: „zelfstandige", te lezen: „zich bij de universitaire examens aansluitende afzonderlijke"

Het sub-amendement en het amendement worden z. h. s. aangenomen.

voorafgaande examens van de bijzondere Universiteiten wilde laten gelden, mits het examen, dat het civiel effect gaf, werd afgelegd aan de openbare Universiteit, en de geachte afgevaardigde, Dr. Bos, heeft, misschien niet zoo scherp gedefinieerd, doen uitkomen, dat de aan het zoogenaamde „souvereiniteitsrecht” ontleende bezwaren voor hem niet decisief zouden zijn, en dat, wanneer de bijzondere universiteit voor hem een beeld opleverde, dat hem op zijn standpunt en bij de wetenschappelijke eischen, die hij stelde, kon bevredigen, hij zeer meegaande bevonden zou kunnen worden. In dien zin zou men zelfs kunnen zeggen, dat er zekere tegemoetkoming was geweest van de zijde van hen, die verklaard hebben, dat zij tegen hetgeen wordt voorgesteld in de wet niets zouden hebben, indien dezelfde eischen werden gesteld, die aan de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam worden gesteld. Men zou zelfs ook kunnen zeggen, dat er geen principieele oppositie is geweest, dan die van de heer Van Boneval Faure, den eenige, die star en strak heeft volgehouden, dat er niets van kon komen. Hij zou zelfs zoover moeten gaan, dat, indien de openbare Universiteiten eens slecht werden — en dit kan, want in het buitenland zijn er, die wetenschappelijk zeer gezonken zijn — en bijzondere Universiteiten wetenschappelijk hoog stonden, toch alleen de minder goede het civiel effect moesten kunnen verleenen. Maar, indien ik hem elimineer, stem ik toe, dat mogelijk niemand in beginsel tegen het verleenen van civiel effect aan de bijzondere Universiteiten is. Edoch, een dergelijke uitspraak verliest al haar kracht en beteekenis, indien zij verbonden wordt aan een voorstel, waarbij geëischt worden toestanden, welke men weet, dat niet te verwezenlijken zijn — ik zal niet zeggen in de verre toekomst niet, wanneer men den tijd gunt voor een behoorlijke ontwikkeling, maar bij den aanvang niet. Of men nu door het aannemen van een zeker voorstel, ingelascht in deze wet, of door een motie, die de Staatsexamens voor de toekomst als vrij zeker in uitzicht stelt, de moeilijkheden en bezwaren aan de andere zijde zou kunnen wegnemen, is een vraag, die althans bij het nu gedane voorstel zeer zeker in ontkennenden zin moet worden beantwoord. Want wanneer men dit doel wil bereiken, hetzij door een motie, hetzij door een voorstel, zou men niet alleen moeten ingaan op den weg, door den heer Bos aangewezen, maar zou men met hetgeen daardoor bereikt werd, nog niets gevorderd zijn, want men zou in die motie of dat voorstel de puntjes zóó op de i's moeten zetten, dat de eigenlijke norm, waaraan het Staatsexamen zou moeten beantwoorden in de toekomst, nauwkeurig en scherp werd gedefinieerd. Anders toch zou men hetzij links, hetzij rechts een kat in den zak koopen.

Ik heb daarom in de Memorie van Antwoord mijnerzijds gewezen op vier vraagpunten, die althans zeer positief zouden moeten worden behandeld en het komt mij voor, dat wij, wanneer wij dien weg op zouden willen, zelfs bij die vier punten, zooals zij daar staan, niet zouden kunnen blijven, maar nog meer détails zouden moeten uitwerken. Men zou bijna moeten komen tot het gereedmaken in de motie van bijna alle grondslagen, waarop in de toekomst de regeling van het Staatsexamen zou moeten worden opgebouwd. Daartoe zijn wij op het oogenblik niet bekwaam. Er is geen voorbereidend onderzoek, noch in, noch buiten de Kamer, geweest en daarom heb ik van den beginne af aan elke poging om daartoe te geraken beschouwd als een non-avenu. Wanneer men tot de instelling van een Staatsexamen zal komen, moet dit worden een vrucht van besprekingen en onderzoekingen in alle kringen van ons land, in de pers, in vergaderingen enz. Het moet door verschillende colleges worden voorbereid en zoo zal men langzamerhand kunnen komen tot een zuiver stel van verschillende denkbeelden en onderzoekingen, die tot eenheid kunnen leiden. Daarom geloof ik, dat de heer De Savornin Lohman eigenlijk wijs heeft gehandeld met niet te doen, wat de heer Bos wenscht. Ik geloof, dat elke poging, die hij daartoe had gewaagd, aanstonds tegenspraak zou hebben uitgelokt, nieuwe vragen zou hebben doen opkomen en dat het gevolg zou zijn geweest, dat wij hoe langer hoe meer van de wijs waren geraakt.

Om deze redenen kan ik in dit voorstel geen poging zien, die op eenigerlei wijze tot den weg der pacificatie zou kunnen leiden, maar wel moet waarde aan het voorstel worden toegekend, wanneer men ook het tweede element, waarop ik wees, hieraan verbindt, namelijk de aan-de-orde-stelling van het vraagstuk van het Staatsexamen en het leggen van een zeker obligo, hoe zwak het ook zij, om dit onderwerp niet te laten rusten en op zijde te schuiven als deze wet van de baan is, maar om vast te stellen, dat dit punt aan de orde komt, niet alleen in vage bespiegelingen, maar binnen zekeren tijd in den vorm van een voorstel, waarbij met schriftelijke toelichting de gegevens aan de orde zullen komen, welke noodig zullen zijn om de zaak ten einde te brengen. In dit opzicht hecht ik aan het voorstel hooge waarde.

Hoe weinig was nog het denkbeeld van een Staatsexamen als practische aanvulling der universitaire examens voor eenige jaren in ons land in overweging! Een enkele maal slechts werd er over gesproken. Slechts enkelen hadden er een gevestigde opinie over. In één woord: de quaestie was niet aan de orde. Waar ik steeds gemeend heb, dat ze aan de orde moest komen en tot oplossing gebracht moest worden,

in het ernstig belang zoowel van ons vaderland als van de hooge ontwikkeling, daar kan ik mij er niet genoeg over verblijden, dat thans een poging gedaan wordt, nu deze debatten gaandeweg ten einde loopen, dit onderwerp er uit te nemen, ten einde te voorkomen, dat het voor goed in de vergetelheid ondergaat, althans voor zooveel de Kamer betreft.

Niet alleen kan er van de zijde der Regeering geen bedenking bestaan voor dit voorstel als zoodanig te adviseeren, en dus ook de verantwoordelijkheid voor wat het is op zich te nemen, maar er kan ook voor de leden der Kamer geen bedenking bestaan om met het voorstel mede te gaan, al is het, dat het niet voldoet aan alle eischen en verlangens, die men kan stellen.

Met één der geachte sprekers geloof ik, dat ook voor de Universiteiten winste zal verkregen worden als de effectus civilis aan de universitaire graden wordt ontnomen en wordt overgebracht bij de commissie, die uitsluitend onderzoekt naar de practische vaardigheid. Het debat tusschen de heeren De Savornin Lohman en Van der Vlugt moge schijnbaar buiten de zaak zijn omgegaan, toch deed het dat niet geheel. De hoogleeraar Van der Vlugt meende den ernst van de wetenschappelijke opleiding daaruit te kunnen afleiden, dat, naar hij gehoord had, — hij had het dus niet zelf gezien —, bij juridische colleges te Leiden ongeveer 100 van de 120 studenten op de collegebanken zaten. Mijn geheugen is niet zoo sterk, maar ik herinner mij toch zeer goed uit mijn studententijd, dat de studenten, die het minst aan wetenschap deden, de ijverigste collegeloopers waren. Dit was ook natuurlijk. Hun redeneering was: uit eigen vermogen komen wij niet verder, laten wij dus vooral zorgen, dat wij op de colleges een goeden naam hebben. Een argument, aan het collegebezoek ontleend, beteekent dus niets, en de conclusie van den geachten spreker gaat niet op: er volgen van de 120 studenten 100 college, dus hebben ze een wetenschappelijke opleiding.

Hetgeen gemoveerd is door den geachten spreker uit Goes draagt een element van waarheid in zich, zooals het ook in den jongsten tijd nog gemoveerd is door Mr. Verkouteren in zijn brochure. Wij moeten aan onze Universiteiten hoogleeraren kunnen krijgen, die niet zijn voor het onderwijs, maar die zich geheel aan de groote wetenschappelijke ontwikkeling kunnen wijden. Thans heeft men dezen toestand, dat de professoren, willen ze niet geheel aan de eigenlijke wetenschappelijke ontwikkeling onttrokken worden, geholpen moeten worden door een of meer assistenten. Daardoor krijgt men een korps assistenten, op wie het onderwijs voor een deel overgaat, terwijl zij toch niet als de geroepenen voor het onderwijs zijn te beschouwen. Wanneer wij dus

kunnen komen tot betere regeling van het onderwijs door den effectus civilis te verbinden aan een Staatsexamen, dan zal dat van grooten invloed zijn ook op den geheelen stand van onze universitaire inrichtingen en op de wetenschap, zooals zij ook, voor ons aandeel, door ons moet worden ontwikkeld. Ik geloof daarom, dat de Kamer goed zal doen met niet de gelegenheid te laten voorbijgaan om deze zaak warm te houden, niet alleen buiten de gouvernementeele kringen, maar ook daarbinnen. Want een afstemming van dit amendement zou naar mijn overtuiging zeer stellig weer een domper op de zaak zetten, en dat wensch ik niet. Voor het meer speciale belang van de vrijmaking van het onderwijs geeft het hoegenaamd niets, want aan het voorstel zal ook voldaan zijn, wanneer een wet wordt ingediend waarin, in een reeks afzonderlijke artikelen, niets anders staat dan hetgeen nu reeds in de bestaande wet staat. Dit voorstel is zoo onschuldig mogelijk. Het is opgekomen uit een zekere strooming der geesten, die gaande was. En nu dat vonkje begint te gloeien, laat nu niemand in de Kamer beweren, dat het beter zou zijn het uit te dooven dan wel het tot een volle vlam te doen oplaaien.

Handelingen, blz. 1110—1112.

Mijnheer de Voorzitter! De aangebrachte wijziging levert voor de Regeering geen het minste bezwaar op. Evenmin, dat er in het slot van het voorgestelde artikel alleen wordt gesproken van universitaire examens, en niet ook van graden. Examens is hier een verkorte uitdrukking. Niemand zal er onder verstaan, dat het ook zal gelden wanneer men voor eenig examen niet geslaagd is. Aan den anderen kant kon, wanneer er gesproken werd van graden, de moeilijkheid rijzen, of hier ook zou gelden de graad, *honoris causa* verleend. Waar men over en weer verstaat, wat met universitaire examens bedoeld wordt, is het verklaarbaar, dat tegen de uitdrukking dezerzijds geen bezwaar bestaat.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Idsinga, heeft gemeend, uit het voorstel zooveel mogelijk de beteekenis te moeten terugtrekken, die ik meende er straks aan te moeten toekennen, namelijk, dat het bedoelde, in de toekomst te komen tot Staatsexamens. Nu heeft hij metterdaad formeel volkomen gelijk, want er staat van Staatsexamens niets in het voorstel, maar de geachte afgevaardigde vergunne mij deze vraag, waarop ik thans geen antwoord verlang: wanneer er eens niet in lag de bedoeling om te komen tot Staatsexamens, wat zou dan de beteekenis wel van het voorstel zijn? Het kan toch niet zijn, dat de

drie voorstellers uitsluitend zouden bedoelen om hetzelfde wat nu in de wet op het hooger onderwijs staat, over te brengen in een afzonderlijke andere wet? Dat dit mogelijk zou wezen, heb ik toegegeven.

Aan het einde van zijn rede gekomen, is de geachte spreker overigens afgegaan van zijn oorspronkelijk standpunt en heeft hij zich geplaatst op het juiste, toen hij namelijk zeide, dat, wanneer het in het amendement bedoelde voorstel wordt ingediend, de Kamer volkomen vrij blijft om al of niet de Staatsexamens te kiezen. Ik noemde dit standpunt volkomen juist, maar wanneer hij meent, dat de Regeering, voor zoover zij aan den legislatieven wensch zal hebben te voldoen, aan de bedoeling van de voorstellers zou beantwoorden door niet de Staatsexamens te kiezen, meen ik te mogen betwijfelen, of de geachte afgevaardigde er in geslaagd is om te saisisseeren wat in deze vergadering omgaat.

De heer Nolens heeft voor een deel scherpere critiek uitgeoefend. Ook al omdat hij meende, dat door mij ontkend zou zijn, dat in dit voorstel een kiem zou kunnen liggen, waaruit in een latere periode, bij verderen bloei, een zekere pacificatie zich zou kunnen ontwikkelen. Dat heb ik echter niet ontkend. Ik heb gezegd, dat op dit oogenblik de vraag aan de orde is, zoowel in als buiten deze Kamer, of langs dezen weg, door dit voorstel, op dit oogenblik geen verzoening tusschen de twee tegenover elkander staande meeningen kan worden tot stand gebracht. Ik heb gemeend, te mogen zeggen, dat dit niet kan, en nu heeft de geachte afgevaardigde verwezen naar de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag bij het eerste ontwerp, waarop ook de heer Van der Vlugt zich heeft beroepen. Maar die woorden, zooals zij daar staan, beslissen op zich zelf niets; zij zeggen alleen, dat de principieele quaestie zou terugkeeren, volstrekt niet, dat zij gradueel in dezelfde mate zou terugkomen. De groote vraag, waarvoor men nu komt te staan, is deze, of er metterdaad leden van de linkerzijde zijn, die datgene, wat in het Voorloopig Verslag over dit ontwerp is gezegd, erkennen als uit te drukken hun meening. Het komt wel meer voor, dat dergelijke vage beweringen, waaraan men eerst waarde hecht, in een Voorloopig Verslag binnensluipen, maar dat het dan nader blijkt, dat het zijn geweest losse besprekingen, en dat de rapporteurs aan die besprekingen een waarde hebben gehecht, die de sprekers daarin niet hebben gelegd. Ik meen te mogen zeggen, dat, wanneer op het oogenblik niet iemand van de linkerzijde opstaat om te zeggen, dat de uitlating in het Voorloopig Verslag van hem is, dan ook aan die verklaringen in het Voorloopig Verslag niet de minste waarde is te hechten.

Ten slotte zij het mij vergund er op te wijzen, dat, wanneer men

tot het Staatsexamen komt, de moeilijkheid van den terugkeer van het probleem volstrekt niet alleen ligt waar het door den heer Nolens en andere sprekers werd gezocht, namelijk in de vraag, of de universiteits-examens, zoowel van de bijzondere als van de openbare Universiteiten, toelating tot het Staatsexamen zullen verleenen, want op dit punt zal de moeilijkheid gradueel zelfs zeer verminderen. Practisch neemt het probleem ook bij het Staatsexamen zeer ernstige proportiën aan, wanneer men komt tot de vraag, hoe de examencommissiën zullen zijn samengesteld.

Ik mag hierbij dit in herinnering brengen. Toen indertijd de Staatsexamens voor artsen en pharmaceuten in het leven zijn geroepen, werden daarvoor in de eerste jaren commissiën aangewezen, waarin een kleine minderheid van hoogleeraren zitting had; die examencommissiën waren grootendeels samengesteld uit practicanten — als ik dit woord nu eens mag gebruiken — op medisch gebied. Dat stelsel nu is reeds in 1883 opgegeven. Toen heeft men de drie commissiën gekregen, bij elke Rijksuniversiteit één, die, met uitzondering van een enkelen practicant, geheel zijn samengesteld uit hoogleeraren der faculteit. Dezelfde moeilijkheid heeft zich ook voorgedaan in Duitschland en in andere landen. Bij mijn laatste bezoek aan Berlijn heb ik ook gesproken met dr. Althoff, Director im Ministerium der geistlichen Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten. Ik ben in het bezit van de volledige lijst van de samengestelde Prüfungscommissiën van het vorige jaar. Genoemde ambtenaar deelde mij toen mede, dat de samenstelling der commissiën juist het groote struikelblok was voor een goede werking van Staatsexamens. Het verschijnsel deed zich namelijk voor, dat, wanneer een hoogleeraar werd benoemd in een examencommissie, dadelijk tal van studenten van andere Universiteiten kwamen om bij dien hoogleeraar college te loopen. En die moeilijkheid is nog veel ernstiger, omdat de samenstelling van de Staatsexamen-commissiën zal geschieden op voordracht van den Minister, en daardoor altijd eenigszins arbitrair zal zijn. Men vorme zich dus in dit opzicht geen illusie. Zoolang niet zoowel van de linker- als van de rechterzijde de ernstige toeleg bestaat om recht en gelijkheid te betrachten, zoowel tegenover het openbaar als tegenover het bijzonder onderwijs, is het onmogelijk, deze zaak tot oplossing te brengen door een wettelijke formuleering, omdat men nooit een bepaling van de examens zóó kan maken, dat men daarmede de moeilijkheid ontgaat. In één opzicht heeft men in Duitschland de moeilijkheid ontgaan door een radicalen maatregel; daar heeft men voor één dier commissiën gesalarieerde personen aangesteld. Die gesalarieerde

personen worden niet te hooi en te gras genomen, maar zij leven uitsluitend voor die taak. In die commissiën worden geen hoogleeraren benoemd.

Ik meen daarom te kunnen volhouden, dat wij hier bij aanneming van het amendement niet anders doen dan een stoot geven in de richting van nader onderzoek, bespreking en aan-de-orde-stelling van de quaestie van de Staatsexamens, doch dat hiermede niets gedaan wordt voor de pacificatie, tenzij de heeren hun woord van het Voorloopig Verslag gestand doen, dat het verschil in de toekomst zal zijn gradueel en niet principieel.

Handelingen, blz. 1114—1115.

Vergadering van 24 Februari 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Nu de motie*) haar werking heeft gedaan en is verdwenen, heb ik mij over haar uit den aard der zaak niet verder uit te laten. Er blijft dus alleen over het amendement*) in zijn gewijzigden vorm. Formeel komt mij de aangebrachte wijziging gelukkig voor; een wetsvoorstel als zoodanig te bestellen gaat, een wet te bestellen is gewaagd. Wel bestaan er antecedenten te dien opzichte, maar vooral wat de Grondwet te dien aanzien als antecedenten geeft, doet weinig hoop koesteren, dat dergelijk voorschrift, zoo het aan geen termijn gebonden is, snel werken zal. De Hooger-Onderwijswet, in 1848 besteld, is eerst in 1876 tot stand gekomen en de wijziging van de Provinciale wet, besteld in 1887, is nog altijd wachtende op afdoening. Wanneer men een wetsvoorstel bestelt, ontstaat de vraag, door den geachten afgevaardigde uit Leiden opgeworpen, of daarbij ook zekere lijnen mogen worden aangegeven, waarlangs het voorstel zich zal moeten bewegen. De geachte afgevaardigde vond dat bedenkelijk en ik zal niet zeggen, dat er niet iets bedenkelijks in ligt, maar ik herinner er aan, dat de Ongevallenwet in art. 75 bestelde een wet, waar-

---

*) Een motie der heeren Schokking en De Visser, ingetrokken en vervangen door een amendement tot invoering van een artikel XXV *ter*, luidende:

„Binnen drie jaren na het in werking treden dezer wet wordt een voorstel van wet ingediend, waarin het bepaalde omtrent de vakken van de faculteit der godgeleerdheid aan de Rijksuniversiteiten nader wordt geregeld."

Het amendement wordt aangenomen met 59 tegen 13 stemmen.

door de rechtspraak in beroep zou worden geregeld, maar het artikel liet het daar niet bij. Het bepaalde tevens, dat die rechtspraak zou moeten worden uitgeoefend in twee instantiën: 1°. door onderscheidene beroepsraden, verspreid over verschillende deelen van het land; en 2°. door een centraal orgaan, dat in hoogste ressort recht zou spreken. Stellig werden daar veel scherper lijnen getrokken dan bij het amendement, dat thans aan de orde is. En wat den termijn betreft, het is nog kort geleden, dat in de Beroepswet evenzoo een termijn is aangegeven. Te meer verwondert mij de tegenspraak van den geachten afgevaardigde uit Leiden in dit opzicht, waar hij gisteren nog een dergelijk voorschrift met termijnbepaling zonder stemming te vragen heeft laten voorbijgaan en dus geacht moet worden, zelf zijn stem daaraan te hebben gegeven.

Het amendement, gelijk het nu luidt, is in zijn vorm volkomen onschuldig. Toch mag niet worden ontkend, dat — zulks blijkt uit hetgeen over dit onderwerp tot dusver naar aanleiding van dit wetsontwerp is verhandeld — er wel degelijk een bedoeling aan ten grondslag ligt, die wel niet duidelijk genoeg in het amendement is uitgesproken, maar daarom toch niet is verzwegen, nl. deze bedoeling, dat de faculteit der godsdienstwetenschap worde een faculteit der godgeleerdheid. Dit is, kort gezegd, het streven. Ik meen dus niet te kunnen volstaan met te zeggen, dat ik geen bedenking heb tegen den onschuldigen formeelen eisch, dat er in de onderwijsvakken van de faculteit der godgeleerdheid nadere herziening moet komen. Zelfs laat de tegenwoordige wet reeds toe, dat een hoogleeraar in de dogmatiek wordt aangesteld. Art. 42 geeft wel aan, welke vakken *moeten* worden onderwezen, maar art. 44 geeft de bevoegdheid, ook nog voor andere vakken leerstoelen op te richten. Ik zou niet weten, met welke wet ik in strijd zou geraken, indien ik voorstelde, een hoogleeraar in de dogmatiek aan te stellen. Dat het de bedoeling in 1876 niet was, staat wel vast, maar wettelijk is de vrijheid onbeperkt gelaten. Vraagt men mij nu, of ik mede kan gaan met de op de tegenwoordig bestaande faculteit uitgeoefende critiek, en of ook dezerzijds metterdaad wordt geacht, dat die faculteit, zooals zij thans is geconstrueerd, niet kan blijven, dan aarzel ik niet, daarop bevestigend te antwoorden. De tegenwoordige naam is — gelijk wij weten — een niet deugdelijk etiquet. De oorspronkelijke menger van dit vocht had op de kruik een juist en waar etiket gezet, namelijk: „godsdienstwetenschap”. Toen heeft men met een zekere behendigheid daarover heen geplakt een ander etiket, waarop stond: „godgeleerdheid”. Maar evenmin als men door een etiket Bordeauxwijn tot Bourgognewijn kan maken, evenmin kan men door een etiket de faculteit der gods-

dienstwetenschap veranderen in een faculteit der godgeleerdheid. De toenmalige Minister Heemskerk is — ik durf dit wel zeggen — stellig niet uit eigen beweging, uit eigen impetus, dien weg ingeslagen. Er is geen de minste twijfel, of het zijn de adviezen van de curatoren, van de senaten en van de faculteiten der Rijksuniversiteiten geweest, die hem tot het doen van zijn voorstel geleid hebben.

Waaraan nu was het oorspronkelijk voorstel van 1876 te danken? Men leefde toen, sterker nog misschien dan nu, in wat de Duitschers noemen: de periode van het Historicismus. Nadat men in de 18de eeuw vruchteloos gepoogd had, door speculatie langs philosophischen weg zich een wereld te construeeren en nadat de poging van de Fransche revolutie om die speculatie te realiseeren en daardoor een nieuwe orde van zaken te scheppen, mislukt was, althans indien men als eisch stelde volkomen realiseering van wat op het oogenblik beoogd werd, is er een Umschwung gekomen, die een gevolg was van de veranderde denkwijze in de teleurgestelde geesten. Na de mislukking van de speculatie heeft men gezegd: laten wij ons liever werpen op de werkelijkheid, op de wereld, zooals zij is, laten wij ons aan de historische werkelijkheid aansluiten, die bestudeeren en zien, welke ideeën in die historische werkelijkheid schuilen, en dan pogen om daaruit tot iets hoogers op te klimmen en zoo verder te komen. Dit Historicismus heeft zich in de vorige eeuw van lieverlede op allerlei terrein baan weten te breken, tot er ten slotte eerst onlangs een evolutie-theorie is ondergeschoven en daardoor eerst aan deze geheele beweging haar groote activiteit is verleend. Nu weet ik, welke uitnemende diensten aan de wetenschap en aan het leven zijn bewezen door de historische school. Daardoor is ons metterdaad het materiaal geleverd voor een wetenschap, die op vaste basis rust; maar — en dit mag niet uit het oog worden verloren, en hiermede kom ik tot de theologische faculteit — die historische richting, eenmaal tot beginsel verheven, bracht met zich het prijsgeven van alle absolute en het zich vastklemmen uitsluitend aan relatieve waarheid, d. i. het zich bewegen naar steeds verder ontwikkelende waarheid, waarbij de absolute genegeerd werd en was afgesneden. Zoodra nu die historische neiging doordrong ook tot de theologische faculteit, ontstond, veel meer dan bij elke andere faculteit, tusschen aard en wezen dezer faculteit en den historischen stroom tegenspraak, deze tegenspraak namelijk, dat de theologische faculteit steeds, niet uit philosophische speculatie, maar uit anderen hoofde, gesteld had, zich bezig te houden met de absolute waarheid. De historische school betwistte die mogelijkheid. Zij kon niet anders dan daarbij voor de theologische

faculteit het begrip tot waarheid, tot een relatieve waarheid, doen inkrimpen. Daaruit is toen het conflict ontstaan en bij dit conflict heeft de godgeleerde faculteit als zoodanig het leven ingeboet en heeft men toen daarvoor in de plaats geschoven een faculteit, welke bijna uitsluitend een historisch karakter droeg.

Als men art. 42 van de wet tot regeling van het hooger onderwijs inziet, zal men moeten erkennen, dat er bij geheel die regeling niet één faculteit is, waarbij het Historicismus zoo op de spits gedreven is als juist bij de godgeleerde. In de faculteit der rechtsgeleerdheid wordt onderwijs gegeven in: het Romeinsche recht en het oud-vaderlandsche recht — positieve begrippen — en hun geschiedenis, het burgerlijk- en handelsrecht, de burgerlijke rechtsvordering, het strafrecht, de strafvordering enz. Er is dus ook hier een geschiedkundig element, maar toch komt voor die geheele faculteit het woord „geschiedenis" slechts bij twee vakken als een aanhangsel voor. Bij de geneeskundige faculteit wordt het zoo sterk, dat bij de daar te onderwijzen vakken het woord „geschiedenis" in het geheel niet voorkomt. Hetzelfde geldt van de faculteit der wis- en natuurkunde. Bij de faculteit der letteren en wijsbegeerte komt evenzoo het begrip „geschiedenis" slechts tweemalen voor.

Maar wat heeft men nu gemaakt van de theologische faculteit, waar juist de tegenstelling tusschen het Historicismus en den aard der faculteit het scherpst was? Daar wordt onderwezen: de *geschiedenis* der leer aangaande God, de *geschiedenis* der godsdiensten in het algemeen, de *geschiedenis* van den Israëlietischen godsdienst, de *geschiedenis* van het Christendom, de *geschiedenis* der leerstellingen van den Christelijken godsdienst. Schier enkel geschiedenis dus! En daarbij komen als eenigzins positieve vakken alleen maar de wijsbegeerte van den godsdienst en de zedekunde.

Nu is het opmerkelijk, dat, terwijl bij de letterkundige faculteit staat niet „de wijsbegeerte" maar „de geschiedenis der wijsbegeerte", bij de theologische faculteit staat „de wijsbegeerte van den godsdienst." Dit is blijkbaar geschiedt met de bedoeling om voor het vak, hetwelk vroeger heette de dogmatiek, de wijsbegeerte van den godsdienst in de plaats te stellen. Er is dan m. i. ook geen quaestie van, of die faculteit heeft den invloed van de historische neigingen op zoo vernietigende wijze ondergaan, dat de aard en het karakter van de geheele faculteit er door gedesoeuvreerd is.

Wanneer men art. 42 zoo leest, is het dan ook duidelijk, dat er niets vreemds in zou liggen, indien men in die faculteit ook eens benoemde

een Israëliet. Immers, in dat artikel wordt ook voorgeschreven, dat er moet gedoceerd worden de geschiedenis van den Israëlietischen godsdienst en de Israëlietische letterkunde. Stel nu eens, dat men te New-York aan de Universiteit wilde doen doceeren de Nederlandsche geschiedenis en letterkunde, dan zou het toch allerminst bevreemding wekken, zoo men er de voorkeur aan gaf, een Nederlander daarvoor te nemen. Zulks toch zou voor de hand liggen. Zou het nu zoo vreemd zijn, als ik bij zulk een vacature in de godgeleerde faculteit op gelijke gronden aan de Koningin een Israëliet ter benoeming voordroeg? Dat zou wetenschappelijk volkomen gerechtvaardigd zijn. Waarom zou men, zooals de faculteit daar ligt, ook niet kunnen benoemen een Roomsch-Katholiek? In een woord: er is hier geen grens te stellen. Waarom doet men het niet? Eenvoudig uit „gedienstigheid der practijk", om namelijk, ook nu de tegenwoordige faculteit elk kerkelijk karakter mist, haar toch dienstbaar te stellen aan de opleiding van leeraren voor de Nederlandsch-Hervormde Kerk. Er mag eens een enkele student van een andere Kerk de lessen volgen, in hoofdzaak toch worden de studenten opgeleid tot leeraar bij de Nederlandsch-Hervormde Kerk. Zooals de faculteit nu in de wet belichaamd is, zou zij, zonder die gedienstigheid der practijk, geen theologische studenten hebben. Want studenten, die afzonderlijk naar de Universiteit komen, om de geschiedenis van deze vakken te leeren, — er mag al een enkele wezen, die hoopt, zelf professor te worden! —, vormen nooit een korps, waaruit men voor drie theologische faculteiten leerlingen krijgt. Nu zijn curatoren en hoogleeraren er natuurlijk altoos op bedacht om het aantal studenten te vermeerderen, en daarom richt zich deze faculteit practisch zóó in, dat zij toch haar toevloed van leerlingen blijft behouden, maar dat, Mijnheer de Voorzitter, is niets dan een gedienstigheid van de practijk.

Wanneer men nu bovendien de zaak uit een ander oogpunt beziet en vraagt, of deze faculteit architectonisch zoo geduld kan worden, dan is mijn antwoord dit. De Universiteit heeft een eigen wezen. Zooals ik het betreur, dat de Kamer gisteren heeft goedgevonden, om de toevoeging van een nieuwe afdeeling aan de technische hoogeschool aan een algemeenen maatregel van bestuur over te laten, wat naar mijn overtuiging de architectonische structuur van die hoogeschool in gevaar brengt, evenzoo is het mijn overtuiging, dat, als men bij een faculteit iets nieuws instelt, men dit niet wel kan doen naar een inval van het oogenblik, maar zich af moet vragen, of de architectonische structuur van de Universiteit zoo iets toelaat. Wat heeft men nu in het buiten-

land gedaan om in de moeilijkheid, die hier rees, te voorzien? Men heeft eenerzijds de theologische faculteit geschrapt, een standpunt dat eerlijker is dan het standpunt, dat men hier in 1876 heeft ingenomen. Er is in deze discussie nog al eens op België gewezen, vooral door den geachten afgevaardigde uit Utrecht, den heer Röell, maar hij weet, dat noch aan de Université Libre, noch aan de Universiteiten van Gent of Luik, een theologische faculteit bestaat, en dat de eenige theologische faculteit in België is die aan de hoogeschool van Leuven. Het aantal Universiteiten zonder theologische faculteit is, ook wanneer men naar andere landen omziet, waarlijk zoo gering niet. In weer andere landen heeft men beproefd, twee theologische faculteiten naast elkander te plaatsen. Men heeft in Duitschland enkele Universiteiten, waar alleen is een Evangelisch-Protestantsche en andere, waar alleen is een Roomsch-Katholieke faculteit. In Münster, München, Freiburg en Würzburg zijn alleen Roomsch-Katholieke faculteiten, in de overige zijn enkel Evangelisch-Protestantsche, terwijl in Bonn, Breslau, Tübingen en Straatsburg er twee theologische faculteiten naast elkaar staan. Ziedaar verschillende wijzen om een oplossing aan de zaak te geven. Maar men moet daarbij steeds de universitaire architectonische structuur tot haar recht laten komen, en ik betwist, dat godsdienstwetenschap een faculteit kan vormen. Wat is toch de strekking van de Universiteitsstudie? Zij neemt het bestaande, het zijnde, en deelt dit in verschillende groepen, naar gelang zij een eigen voorwerp vormen van wetenschappelijk onderzoek. Maar wanneer men naast rechten, medicijnen, wis- en natuurkunde, philosophie en letteren gaat stellen een faculteit, uitsluitend voor zekere religieuse verschijnselen, dan zou men geheel op dezelfde basis moeten oprichten een afzonderlijke faculteit b. v. voor het kunstverschijnsel. De kunst moge niet zoo grooten invloed hebben gehad als de godsdienst, ook zij is toch zonder twijfel een macht in de wereld geweest, een levensverschijnsel van zeer grooten invloed. Er zijn kringen, misschien zelfs wel in deze residentie, waar de kunst zelfs meer invloed dan de religie oefent. Dat zoo zijnde, stel ik de vraag, of men zich aan een Universiteit een faculteit van kunst denken kan.

(De heer De Stuers: Benoem dan al vast maar een professor in de aesthetica.)

De heer De Stuers zal bij een volgende begrooting gelegenheid hebben, zijn desiderata aan den man te brengen. Ik blijf nu bij de architectonische structuur der Universiteit. De structuur van de Universiteit

laat zoo iets niet toe en laat evenmin toe een faculteit, die enkel het verschijnsel van de religie behandelt. En daarom kan ik tot geen andere conclusie komen dan dat wij staan voor dit dilemma: aut non sit, aut sit theologica. Wij kunnen ook die andere verschijnselen onderzoeken, maar wegens hun geschiedkundig en philosophisch karakter behooren die vakken dan thuis in de letterkundige faculteit.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb dit eenigszins nader moeten uiteenzetten, omdat het voor een Minister altijd gewaagd is, zonder nadere motiveering zich aan te sluiten bij een actie, die de tegenwoordige faculteit veroordeelt. Vraagt men, wat daarvoor in de plaats moet komen, dan hebben de geachte afgevaardigden getoond, het delicate van dat vraagstuk te begrijpen door geen lijnen te trekken, door geen voorloopige plannen in teekening te brengen, en door de vraag, hoe de oplossing zal moeten worden gevonden, over te laten aan nader onderzoek. Hadden zij omgekeerd gehandeld, hadden zij lijnen getrokken, hadden zij postulaten gesteld, ik zou mijnerzijds hebben moeten verklaren, mij daaraan niet te kunnen binden, ook omdat hetgeen door den geachten afgevaardigde als toelichting van het amendement is gezegd, geen ander karakter draagt dan een poging om de faculteit der theologie tot haar recht te doen komen. Er zijn geen lijnen getrokken, er is alleen een doel gesteld. En waar dat doel geen ander is dan weer een theologische faculteit, dien naam waard, te verkrijgen, daar meen ik, dat ik dezerzijds niet verkeerd doe met mij bij de voorstellers te voegen en de verantwoordelijkheid voor dit hun bedoelen op mij te nemen.

Ten slotte nog dit. De geachte afgevaardigde uit Leiden heeft met zekere voldaanheid gewezen op de gelukkige positie, waarin de rechtsgeleerde faculteit verkeert in vergelijking met de godgeleerde. Hij bracht dit alzoo in beeld, dat men in de juridische faculteit altijd had zijn „legger" en dat die legger, als van nationale herkomst in onze wetboeken vastgelegd, vanzelf een legger was, die niet tot verdeeling in richtingen aanleiding kon geven. De theologische faculteit daarentegen bezat zulk een legger niet, want over den legger van de theologie bestond verschil van gevoelen. Ik ben tot mijn leedwezen er niet in geslaagd, de juistheid van die bewering te begrijpen. De geachte afgevaardigde sprak niet van het onderwijs in het positieve recht, maar van de dogmatische constructie van de rechtsdenkbeelden, die men zelf voorstaat en belijdt.

(De heer VAN DER VLUGT: Ik sprak van de dogmatische constructie van de beginselen, die ten grondslag liggen aan het positieve recht.)

Volkomen juist, niets anders is ook door mij beweerd. Maar heeft men, bij het positieve recht een *vaste* basis? Wij hebben gehad de code pénal, het oude Strafwetboek. Dat was toen de legger. Maar was die nu zoo vast, dat daaruit het tegenwoordige Strafwetboek is opgebouwd, of heeft men niet van elders critiek moeten aanbrengen om van het toen bestaande tot het betere te geraken? Welnu, uit dien hoofde, dat die legger is een *verschuivende* legger, geen vaste, maar een voortdurend wisselende, kan nooit het beginsel van vastheid daaraan worden ontleend. Daarentegen wordt in de theologische faculteit beweerd, dat juist daar een legger is, die wel ter dege die vastheid bezit, waarvan men kan uitgaan, en wel *in Gods Woord.*

Nog dit: de geachte afgevaardigde heeft ten tweede als zijn meening te kennen gegeven, dat zij de beste wetenschappelijke onderzoekers zijn en dus aan de Academies moeten worden benoemd, die zelf als subject buiten het object staan. Dit toegepast op de godsdienstvakken, zou er toe leiden, dat alleen de atheïst, die niets voor godsdienst gevoelt, als hoogleeraar kan optreden, of althans alleen de agnosticus, de man van het „ignorabimus". Maar ik geloof omgekeerd, dat er alleen dàn waarachtige wetenschap is, indien er tusschen het subject en het object niet alleen een zekere relatie, maar een vaste relatie, een relatie van warme sympathie en hoog enthousiasme bestaat. En verwees de geachte afgevaardigde ten slotte als vrucht van zijn opbouwende critiek de aanstaande leeraren van de Nederlandsch-Hervormde Kerk naar een seminarie, waarbij zij eenige stralen van het licht van de theologische faculteit konden opvangen, dan is dit een novum, want aan Universiteiten elders bestaat wel een Prediger-seminarie, maar dat draagt een geheel ander karakter en dient in Duitschland alleen voor practische oefening.

Handelingen, blz. 1124—1126.

WETSONTWERPEN tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het lager onderwijs en der burgerlijke pensioenwet, enz.

VERGADERING VAN 3 MAART 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met mijn blijdschap er over uit te spreken, dat de indiening van deze ontwerpen niet alleen van de rechterzijde, maar ook ten deele van de linkerzijde der Kamer met welwillendheid en met ingenomenheid is begroet. Het debat moest soms wel den indruk maken, alsof wij niet meer bezig waren aan de algemeene beschouwingen, maar alsof reeds de onderscheidene artikelen, niet alleen van het ontwerp *A*, maar ook van *B* en *C*, aan de orde waren. Ik meen intusschen mijnerzijds wel te doen met mij aan de orde in stipter zin te houden en de meer bijzondere bespreking van de details te bewaren totdat wij aan de artikelen zelf zullen zijn toegekomen.

In het algemeen kan ik niet zeggen, dat ik de pogingen om een ander stelsel in ontwerp *A* in te schuiven, of ook om het geheele ontwerp als zoodanig van karakter te doen veranderen, met die vrijheid van oordeel heb kunnen begroeten, waarmede dit anders bij menig ontwerp van wet het geval placht te zijn. De Regeering heeft, meen ik, ook bij dit ontwerp blijk gegeven, gemeen overleg met de Kamer op prijs te stellen en heeft, nadat uit het Voorloopig Verslag gebleken was, hoe men vooral op één punt een radicale verandering wenschte, daaraan toegegeven. Destijds bestonds nog de gelegenheid om het geheele ontwerp om te werken. Wanneer daarentegen nu, nadat het ontwerp in openbare behandeling is gekomen, bij de Kamer weder pogingen werden gedaan en slaagden het thans aangenomen stelsel te veranderen, dan kan het wel niet anders of ik zou van de zijde der Regeering moeten verklaren, dat wij daartoe niet zouden kunnen medewerken. En wel in hoofdzaak om twee redenen.

Elke pensioenregeling behoort om de veelzijdige casuïstiek, waartoe dit onderwerp aanleiding geeft, tot de technisch moeilijkste problemen. Werd nu een amendement aangenomen, dat in de techniek, gelijk zij thans is aanvaard, een principieele verandering inleidde, dan zou de Regeering niet kunnen instaan voor de gevolgen, die een zoodanige verandering voor het geheele stelsel zoude kunnen medebrengen. Dit klemt te meer, — en ziehier de tweede reden van ons verzet —, omdat

ontwerp *A* onverbrekelijk samengekoppeld is met ontwerp *B*. Ware dat niet het geval, zoo zou in ontwerp *A* de invoering van nieuwe gegadigden, zelfs in eenigszins beteekenenden getale, uitsluitend kunnen leiden tot eene verhooging van de op 's Rijks budget jaarlijks voor pensioenen uitgetrokken posten; het zou dus denkbaar zijn, daarin te treden. Maar nu daarentegen aan ontwerp *A* ontwerp *B* vastzit, kan geen vermeerdering van gegadigden in ontwerp *A* plaats vinden, of ook het getal gegadigden van ontwerp *B* vermeerdert in dezelfde mate, en waar het laatste ontwerp gebonden is aan een fonds van bepaalde afmetingen, kan het niet anders, of de Regeering moet in het stadium, waarin zij nu voor dit wetsontwerp staat, hieraan vasthouden, dat zij de grenzen, die dat fonds afteekent, niet laat overschrijden. En een vernieuwde dotatie van de schatkist aan het fonds is op dit oogenblik reeds hierom onmogelijk, dat het beloop daarvan niet juist zou zijn te schatten.

Er is door den heer Ketelaar een reeks van opmerkingen gemaakt, waardoor het vermoeden gewekt wordt, dat die geachte afgevaardigde bij het lezen der gewisselde stukken den indruk heeft gekregen, alsof hij, die ze gesteld had, zoo hij al niet leed aan verwarring des geestes, toch niet in staat scheen om zijn denkbeelden duidelijk uit te drukken. De geachte afgevaardigde meende op het spoor te zijn gekomen van een aantal tegenstrijdigheden en onklaarheden en hij eindigde dan ook met te zeggen, dat hij de stukken niet begreep. Dit laatste, Mijnheer de Voorzitter, is juist: de geachte afgevaardigde heeft ze inderdaad niet begrepen, en zonder op al de door hem aangeduide punten in te gaan, moet ik wel, waar ik mij tegenover een geacht lid der Kamer een dergelijke uitdrukking veroorloof, met een enkel woord haar juistheid aantoonen. Er is door den geachten afgevaardigde gewezen op een passage in de stukken, betreffende deze ontwerpen, waarin over de tijdelijke diensten gehandeld wordt, en daarnaast gelegd een verklaring over tijdelijke diensten in de stukken, behoorende tot de lager-onderwijsnovelle. Van die twee verklaringen hield de eene in, dat tijdelijke diensten *niet* in aanmerking komen voor pensioen en de andere, dat dit wel het geval zal zijn, hetgeen den geachten afgevaardigde leidde tot de vraag: wie kan dat begrijpen? Maar, Mijnheer de Voorzitter, dat is zelfs heel gemakkelijk te begrijpen, mits men de stukken maar goed leest, want in het eene geval was sprake van tijdelijke diensten bij het *openbaar* en in het andere van tijdelijke diensten bij het *bijzonder* onderwijs, en nu zijn bij het openbaar onderwijs die tijdelijke diensten, in de stukken bedoeld, van zoo onbeduidend belang, dat zij konden

worden verwaarloosd, maar bij het bijzonder onderwijs kunnen zij soms van zoo groote beteekenis zijn, dat zij over jaren loopen. Het gold hier dus twee geheel heterogene elementen en de geachte afgevaardigde heeft verzuimd, te onderscheiden wat onderscheiden behoorde te worden. Vandaar zijn verwarring.

De geachte afgevaardigde heeft ook gezegd, dat de ontwerpen het mogelijk zouden maken, zoowel bij het openbaar als bij het bijzonder onderwijs, een onderwijzer om ergerlijk gedrag enz. te ontslaan en hem daarmede zijn pensioen te doen verbeuren. Waar dan echter de openbare onderwijzer zonder eenig redres blijft, heeft tegenover den bijzonderen onderwijzer de Minister nog het recht, een zekere toelage te geven. Dat heet dan ook weer tegenstrijdigheid. Ook hier is evenwel alleen dan een tegenstrijdigheid, wanneer men niet verder doordenkt. Denkt men verder door en geeft men zich er rekenschap van, hoe in beide gevallen de vraag hierop neerkomt, of de Regeering in een beoordeeling van de motieven van het ontslag kan treden, dan zal men toegeven, dat de openbare onderwijzer stellig niet van slechter conditie is. Het ligt toch in den aard van de zaak, dat de Regeering, waar zij meent, dat een gemeentebestuur ontslag heeft verleend op geen genoegzamen grond, de macht en de bevoegdheid heeft, zoodanig besluit ongedaan te maken. Een dergelijke macht mist zij echter tegenover de bijzondere schoolbesturen, zoodat daar naar een ander expediënt moest worden omgezien.

Verder heeft de geachte afgevaardigde gezegd, dat ten aanzien van de onderwijzers aan de scholen voor achterlijke kinderen in de eene Memorie een met de andere strijdige verklaring is gegeven. Ook dit is heel natuurlijk, Mijnheer de Voorzitter! In de Memorie tot deze ontwerpen moest men zich baseeren op de wet op het lager onderwijs *gelijk deze thans luidt*, en dan behoort het onderwijs aan achterlijke kinderen tot het gewone lager onderwijs. Wordt er dus een pensioenregeling voorgesteld voor de onderwijzers, dan zijn ook de onderwijzers, belast met het onderricht van achterlijke kinderen, er in begrepen. Komt er echter naderhand in dezen toestand een wijziging, zoodat het onderwijs aan achterlijke kinderen tot een afzonderlijke categorie van onderwijs wordt gestempeld en bij voorbeeld bij het vakonderwijs ingedeeld, dan verandert de zaak, dan vallen die onderwijzers niet meer onder deze pensioenregeling. Hier is dus evenmin sprake van tegenstrijdigheid; die tegenstrijdigheid kan men er alleen in zien, wanneer men het stelsel van de beide ontwerpen niet behoorlijk uiteenhoudt. En wanneer de geachte afgevaardigde dan verder vraagt, of die onder-

wijzers voor de achterlijke kinderen nu aan hun lot moeten worden overgelaten, dan kunnen wij daarover spreken wanneer wij aan het vakonderwijs toe zijn; men zou dan het subsidie aan scholen voor die soort van kinderen zoo kunnen stellen, dat de besturen dier scholen in staat werden gesteld, hun personeel behoorlijk te pensioneeren of hun elders een pensioen te verzekeren.

De geachte afgevaardigde begreep ook niets van de bepaling van art. 54 *decies*, waarbij voor een onderwijzer, die minder dan 20 uren per week les geeft, de pensioengrondslag tot de helft wordt verminderd. Ik behoef echter maar één woord te zeggen om den geachten afgevaardigde terstond te doen gevoelen, dat ook die opmerking kant noch wal raakt. Hij weet toch, dat deze regeling ook geldt voor bijzondere *kweekscholen* en hij weet ook wel, dat er aan die kweekscholen les wordt gegeven door verschillende personen, die niet behooren tot het vaste onderwijzend personeel, maar dat het veelal zijn personen, die ook op andere scholen les geven; aan die kweekschool geven zij dus geen 20 uur les. Eenmaal dit beginsel aanvaard, lag het voor de hand, het ook uit te breiden tot de zeker zeldzame, maar toch niet ontbrekende gevallen, dat een klasse-onderwijzer aan meer dan één gewone lagere school verbonden is. Ik zal thans op een en ander intusschen niet verder ingaan; ik geloof genoegzaam te hebben aangetoond, dat de Regeering zich de klacht van den geachten afgevaardigde over een soort van verwarring, die in mijn brein zou heerschen, niet al te sterk behoeft aan te trekken.

De heer Goeman Borgesius heeft die bedenking hedenmorgen niet ingebracht; hij heeft niet gesproken van een verwarring, maar hij zeide, dat technisch het ontwerp slecht in elkander zat en dat het de vraag was, of wij er veel door zouden vorderen. Nu houd ik van vaderliefde en ik kan mij begrijpen, dat de geachte afgevaardigde ontwerp A liever in zijn oorspronkelijken vorm, zooals het, toen hij nog Minister was, werd opgezet, zou hebben behouden, en dat hij het z. i. gedenatureerde ontwerp niet dan met spijt heeft gezien.

Eer ik echter verder daarop inga, een enkel woord over wat die geachte afgevaardigde gezegd heeft over een audiëntie en over een verklaring, welke ik daar zou hebben afgelegd tegenover personen, die op die audiëntie gekomen zijn. Ik zou nl. adressanten, die bij mij kwamen, naar de Kamerleden gejaagd hebben, wat hij zeer bezwarend voor zich en zijn collega's achtte. Over wat op audiënties voorvalt, laat ik mij niet gaarne uit. Ik heb dit eens gedaan naar aanleiding van een opmerking van den heer Treub, die beweerde, dat, toen de staking begon,

reeds vooruit door hem aan mij was gezonden een man om mij te waarschuwen ....

(De heer TREUB: Dit heb ik nooit gezegd. Den vorigen keer heb ik bij interruptie reeds verklaard, dat beslist onjuist is wat door u wordt beweerd.)

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb de stukken niet bij mij, maar daaruit zou ik kunnen aantoonen, dat hetgeen ik zeg wel waar is. De zaak ligt zoo. De geachte afgevaardigde heeft hier pertinent verklaard: „de Regeering is gewaarschuwd". En waar er nu een spoorwegstaking is uitgebroken en die staking het groote feit was, waarom het ging, moest er verband bestaan tusschen die waarschuwing en de staking. Anders zou het toenmalig spreken van den geachten afgevaardigde geen zin hebben gehad. Nu heb ik beweerd, dat die persoon, van wien ik eerst naderhand vernam, dat de heer Treub hem gezonden had, op die audiëntie geen woord had gesproken, dat op eenigerlei wijze in verband stond met de staking, iets wat bij den heer Treub — zijn interruptie bevestigde het opnieuw — niet in al te goede aarde viel. Na deze ondervinding laat ik mij niet gaarne weder over audiënties uit, te minder, nu het zelfs niet meer de vraag geldt: wat zijn de personen in quaestie bij u komen doen, maar deze vraag: wat hebt ge precies geantwoord? Als ik dit nu nog precies wilde weten, dan zou er bij de audiënties steeds een stenograaf moeten assisteeren, want ik kan toch moeilijk onthouden, wat ik aan ieder van die soms honderd menschen op één dag geantwoord heb.

Ik stap dus hiervan af en kom tot een paar punten, waarvan de geachte afgevaardigde gezegd heeft: gij gevoelt toch wel, dat de door u voorgestelde regeling zóó in de war zal loopen, dat het ridicuul wordt. Ten aanzien van een dier punten heeft de heer De Waal Malefijt reeds verklaard, dat de voorstelling van den geachten afgevaardigde onjuist was, alsof de weduwe en weezen van iemand, die eenige jaren voor zijn eigen pensioen niet stortte en dan stierf zonder iets betaald te hebben, toch pensioen zouden krijgen. Inzage van art. 21, 5de lid, ontwerp B, zou den geachten afgevaardigde geleerd hebben, dat het recht op weduwenpensioen geheel los is van de storting voor eigen pensioen, maar uitdrukkelijk gebonden is aan betaling van de bijdrage aan het weduwen- en weezenfonds. Ook het door den geachten afgevaardigde ondersteld geval, dat iemand maar een leerplan in zijn zaal hing en dan kon doen wat hij wilde, is ten eenenmale ondenkbaar. Er is in art. 54

septiesdecies, 4de lid, zelfs een strenge straf bedreigd, indien het schooltoezicht den man betrapt op het feit, dat hij zich niet precies houdt aan het leerplan. Die straf is f 300 boete of zelfs hechtenis. Wij hebben dit punt dus allerminst voorbijgezien, maar zeer sterk geaccentueerd. Of een andere regeling beter zou zijn, laat ik daar, maar de geachte afgevaardigde had het recht niet, dit punt ter ridiculiseering van het ontwerp aan te roeren, zonder tevens op die strafbepaling te wijzen. Had hij dit gedaan en desondanks critiek weten te oefenen, dan zou hij in zijn recht geweest zijn, maar door daarvan te zwijgen, heeft hij tegenover het ontwerp geen fraai spel gespeeld.

De geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, heeft gevraagd: als nu een onderwijzer om des beginsels wil op de school niet blijven kan en zijn ontslag vraagt, is hij dan niet het kind van de rekening en wordt hij dan niet ongelukkig? Ik vraag wel excuus, want dat is niet het geval. Volgens den vasten regel van de Pensioenwet, die ook hier toepasselijk is verklaard, krijgt die man bij herplaatsing al zijn rechten terug. Men vergelijke slechts art. 54 *quatordecies* in verband met art. 9, derde lid, der burgerlijke Pensioenwet. Wanneer een onderwijzer dus meent, op de openbare school niet te kunnen blijven, derhalve naar een andere school overgaat, hetzij al dan niet na eenig tijdsverloop, dan tellen zijn vroegere diensten ten volle mee. Ditzelfde geldt in al de gevallen, die hier genoemd zijn, gevallen, die zich niet alleen bij onderwijzers zoo voordoen, maar bij alle burgerlijke ambtenaren. Wanneer iemand eigener beweging ontslag vraagt en later herplaatst wordt, rekent natuurlijk de tusschentijd, waarvoor trouwens niet gestort wordt, niet mede, maar zijn de vroegere diensten ten volle geldig.

De geachte afgevaardigde, de heer Verhey, heeft gevraagd, — ik kan uit het legio punten natuurlijk slechts enkele aanstippen —, hoe het nu gaat, wanneer aan een niet gesubsidieerde school het leerplan ontdoken wordt. Wordt dan ook de onderwijzer met verlies van pensioen gestraft en wordt hij aldus het slachtoffer? Neen, natuurlijk niet. De schoolhouder wordt strafrechtelijk vervolgd, als hij het leerplan ontduikt, maar de onderwijzer zou eerst dan zijn pensioenrecht verliezen, indien de wet dit uitdrukkelijk zoo regelde; in art. 54 *quinquies* zal men echter tevergeefs daarnaar zoeken.

De geachte afgevaardigde heeft voorts gevraagd, hoe het gaat wanneer eerst op de basis der feitelijke wedde een grondslag voor pensioen is aangenomen en er rijst daarna bij de opgave twijfel, waardoor met toepassing van art. 54, *decies*, j°. 54, *undecies*, een lagere grondslag zou moeten worden aangenomen? Kan dit nadeelig zijn voor den onder-

wijzer? Ik antwoord: neen, art. 54, *klein-negen* (om met hem te spreken), 3de lid, zegt uitdrukkelijk, dat alleen op uitdrukkelijk verlangen van den onderwijzer verlaging mogelijk is.

Er is gevraagd, of de regeling, dat de feitelijke wedde moet worden ter zijde gesteld wanneer iets anders dan het genot van vrije woning als accres bij de jaarwedde komt en dus het fictieve stelsel wordt toegepast, niet kan leiden tot fraude. Ik moet erop aandringen, dat dat woord onder de stenografen wèl verstaan wordt, want ik heb het nog eens gebezigd, nl. bij de bespreking van de gymnasia ter gelegenheid van de Hooger-Onderwijswet, en toen is mij tot tweemalen toe in de stenographische aanteekeningen het woord „wrok" toegedicht, wat toch wel een eenigszins anderen zin heeft. Ik meen dus het woord „fraude" te moeten herhalen. Dat nu het geven van gelegenheid tot koffiedrinken en dergelijke aanleiding biedt tot fraude, is best mogelijk. Ik ben onder die op fraude uitgaande heeren niet zoo van nabij bekend. Mochten er geachte afgevaardigden zijn, die met hen beter bekend zijn, en meenen, dat dit gevaar bestaat, dan zal hier wel een eenvoudig middel tegen kunnen gevonden worden, door bijv. een zeker tantième van de vaste jaarwedde als zoodanig aan te merken, ook wanneer het in anderen vorm dan geld wordt genoten.

Nog is gevraagd, of, waar in de lager-onderwijsnovelle classificatie van het traktement naar de wet op de personeele belasting was aangenomen, niet hier hetzelfde systeem moet worden ingebracht. Hier toch is behouden de classificatie naar het aantal leerlingèn. Ik zie niet in, dat op dit punt de beide artikelen gelijkluidend moeten zijn. In de onderwijsnovelle geldt het positieve gegevens, waarnaar de geheele berekening plaats vindt; hier daarentegen een regeling, die slechts toepassing vindt in een enkel exceptioneel geval. Geeft men er intusschen de voorkeur aan, die meer omslachtige regeling, welke vrijwel op hetzelfde neerkomt, hier eveneens op te nemen, dan kan dit geen punt van ernstig verschil tusschen Regeering en Kamer uitmaken.

De zaak der houders-hoofden heeft van verschillende zijden aanleiding gegeven tot zekeren aandrang om die categorie ook op te nemen. Ik vermoed, dat hier eenigszins hetzelfde achterzit wat de heer Goeman Borgesius hedenmorgen memoreerde, dat er met name op Kamerleden sterke pressie is uitgeoefend van verschillende zijden, om dien hoofden hetzelfde te geven als den anderen onderwijzers. Ik heb niet meer het genoegen tot de Kamer te behooren, maar ik hoor toch wel eens wat er bij de Kamerleden omgaat en wie er alzoo bij hen aan de deur klopt, en nu meen ik, dat zeer ernstige pogingen bij onderscheidenen

hunner zijn aangewend om dit punt op den voorgrond te plaatsen. Welk bezwaar bestaat er nu bij de Regeering tegen, die hoofden op te nemen? Geen financieel bezwaar, want het betreft niet zooveel personen, dat het van grooten invloed is. Het zit 'm in iets anders. Het beginsel van geheel onze pensioenregeling is, dat de grondslag voor het pensioen is een jaarwedde, een zekere bezoldiging. Dit is nu alleen te vinden bij iemand, die in dienstbetrekking is en als zoodanig een jaarwedde, hetzij dan in geld of in natura, geniet, en niet in een onderneming, die het eene jaar met winst, het andere jaar met verlies kan werken. Daarin zit het bezwaar tegen de opneming der houders-hoofden. Gelukt het daarentegen eenig lid, een regeling te vinden, waarbij dat bezwaar vervalt, dan zal de Regeering haar gaarne in overweging nemen, want het raakt niet het stelsel zelf en heeft geen verdere consequentiën.

Te recht is reeds door eenige leden opgemerkt, dat men althans hoofden, die aanvankelijk loontrekkend onderwijzer en dus pensioengerechtigd waren, kan laten houden hun deelgerechtigdheid, waarvoor ze bijdragen betaalden. Ik stem zóó van harte toe, dat voor die personen de gelegenheid moet open blijven om hun pensioensaanspraken te behouden, dat ik mijn leedwezen moet betuigen, dat dit punt ongeregeld is gebleven. Wanneer wij aan art. 54 *quater* toe zijn, dan zal door ons voorgesteld worden de kleine inlassching, die daarvoor noodig is.

De heer Roodhuyzen heeft nog ter sprake gebracht de vraag, of het niet beter ware geweest, aan de gemeentebesturen de bevoegdheid te geven, hun ambtenaren in de Rijkspensioenregeling op te nemen. Hij meende, dat daarvan meerdere decentralisatie het gevolg zou zijn en liet doorschemeren, dat de gemeentebesturen dan wel een deel der bijdrage voor hun rekening zouden nemen. Onze pensioenregeling schept steeds een rechtstreeksche verhouding tusschen de pensioengerechtigden en den Staat of het weduwen- en weezenfonds en daarom is hier hetzelfde stelsel gevolgd. Ik zie echter volstrekt niet in, waarom de gemeentebesturen, die volgens den geachten spreker geneigd zouden zijn, den onderwijzers te gemoet te komen in die bijdragen, het niet evengoed zouden doen bij de thans voorgestelde regeling.

Nu kom ik tot wat de heer Goeman Borgesius noemde de mannen van het *l'appétit vient en mangeant,* tot de verschillende groepen, die men zoo gaarne aan deze wetsontwerpen zou willen toevoegen. Wat de gemeente-ambtenaren betreft, moet ik verklaren, dat deze geheel liggen buiten de materie van dit ontwerp en dat het mij dan ook zeer verbaasd heeft, hoe een man als de heer Treub in dit ontwerp zich heeft kunnen voorstellen een artikel, waarbij tevens over het lot van de

gemeente-ambtenaren zou worden beslist. Ik zie niet in, hoe de considerans en de geheele materie van dit ontwerp zoo iets zou kunnen rechtvaardigen. Wanneer men dat eenmaal toelaat, dan is er geen reden, waarom men niet het geheele wetsontwerp in de war zou sturen door er allerlei andere onderwerpen bij te voegen. De quaestie van de gemeente-ambtenaren is een zaak, waarover de Regeering zich niet meer behoeft uit te laten, omdat zij het reeds gedaan heeft. En wanneer wij weer bij de algemeene beraadslagingen over de Staatsbegrooting of desnoods bij interpellatie aan dit onderwerp toe zijn, zal ik gaarne mijn verklaring herhalen, of op nadere vragen desaangaande antwoorden. Maar het gaat niet aan, bij een onderwerp van gansch anderen aard een dergelijke quaestie niet alleen met een woord te noemen, maar ze zóó aan de orde te brengen, dat men zelfs van den wetgever een verklaring vraagt.

In de tweede plaats — en dit liet zich beter begrijpen — is hier ter sprake gebracht het vakonderwijs. Ik stem gaarne toe, dat zulk een opzet van het ontwerp zeer denkbaar ware geweest, mits dan niet als wijziging van de Lager-onderwijswet of iets dergelijks, maar als een geheel op zich zelf staande regeling van de pensioneering van alle onderwijzers met een eigen fonds of hoe men het zou willen. Dit laat zich uitnemend denken, maar de Regeering heeft nu eenmaal zóó het ontwerp niet opgevat. Dit ontwerp bepaalt zich tot een vast begrensde materie, en die omvat niet eens alle lager onderwijs, maar bepaaldelijk *dat* onderwijs, waarvoor in de Lager-onderwijswet nu reeds pensioen aan de openbare onderwijzers verzekerd is, d. w. z., het gewone, het algemeen ontwikkelende onderwijs, anders niet. Om dezelfde reden zijn bij de pensioenregeling van de openbare onderwijzers de gymnastiekonderwijzers niet opgenomen. De vakonderwijzers zijn niet buitengesloten, omdat ze niet moeten geholpen worden. Zeer zeker moeten zij worden geholpen, en hoe eer hoe beter. De Regeering heeft dan ook een weg daartoe ontsloten, want zij heeft bij de Kamer aanhangig gemaakt een wetsontwerp tot herziening van het middelbaar onderwijs, en daar uitdrukkelijk bij gezegd, dat zij dat niet het minst deed om in den chaos van het vakonderwijs regel en orde te brengen. Wanneer wij daaraan toe zijn, welnu, dan zal ook die zaak voorziening vinden. Voorshands doet de Regeering wat zij kan om bij dien chaotischen toestand in den nood te voorzien. Het verleenen van subsidie van Rijkswege heeft in den regel niet plaats zonder dat op het pensioensbelang ernstig wordt gewezen en het subsidie wordt zelfs verhoogd om, waar blijkt, dat het uit eigen

fondsen niet kan geschieden, in de pensioneering van die vakonderwijzers nu reeds te voorzien. Dit is intusschen slechts een noodmaatregel, nog geenszins afdoende, en ik ben het geheel eens met het betoog, van meer dan één zijde gevoerd, dat er, zoodra de mogelijkheid daartoe blijkt, ook ten deze meer vastheid van positie voor de vakonderwijzers moet worden geschapen. Maar ik betwist ten stelligste, dat het thans de gelegenheid daarvoor is.

Ook is ter sprake gebracht de vraag, of men niet kon teruggaan, wat de weduwen- en wezenpensioenen betreft, hetzij tot den termijn, die oorspronkelijk bij het wetsontwerp gesteld was als termijn van inwerkingtreding, nl. 1 Januari 1905, of, liever nog, tot den termijn van indiening van het oorspronkelijk wetsontwerp. Daarbij is begrijpelijkerwijze gewezen op wat plaats had bij de pensioenregeling van de weduwen en weezen der burgelijke ambtenaren, waarbij terugwerkende kracht aan de desbetreffende wet is gegeven.

Nu heb ik tweeërlei daarbij op te merken. In de eerste plaats, dat de burgerlijke ambtenaren, die destijds kwamen te sterven of gepensioneerd werden hangende de totstandkoming der wet, tot de mannen behoorden, die door al te hooge pensioensbijdragen het stamkapitaal van het weduwenfonds voor een goed deel mede hadden bijeengebracht. Zou het nu niet wat wreed geweest zijn om, waar de instelling van dat fonds mede te danken was aan de te hooge pensioensbijdragen, welke de vroegere ambtenaren hadden betaald, niet een poging te doen om hun te gemoet te komen? Het geval staat derhalve geenszins gelijk met hetgeen wij hier hebben, want het geldt thans personen, die nooit voor een soortgelijk doel een cent aan het fonds hebben betaald. Ik wijs er dus met nadruk op, dat het beroep op dat antecedent als zoodanig niet opgaat. Alleen zou men kunnen zeggen, — gelijk te recht door den heer De Waal Malefijt is opgemerkt —, dat, indien de wet in 1905 ware ingevoerd, de bedoelde weduwen dan toch van dat jaar af geholpen zouden zijn geweest. Maar verliest men dan niet uit het oog, dat dan toch ook van af 1905 de bijdragen in de kas zouden zijn gevloeid? Men kan moeilijk volhouden, dat men uitgaven heeft bespaard, nu de inkomsten, welke althans ten deele die uitgaven zouden hebben moeten dekken, zijn weggebleven.

Het komt mij voor, dat de heer Treub een juist woord heeft gesproken, waarvoor ik hem dank zeg, toen hij ons heeft gewaarschuwd, ons niet door een zekere sentimentaliteit te zeer te laten leiden, en hij er op gewezen heeft, dat wij niet mochten vragen, of wij een gunst zouden kunnen bewijzen of een genoegen zouden kunnen doen, maar dat wij ons uitsluitend op

het standpunt hadden te stellen, wat uit de regelen, waarop deze onderwerpen berusten, volgt en niet volgt. Het is metterdaad aangenaam en een *beau rôle* voor de leden, ons te komen wijzen op min of meer ongelukkige personen, die, wanneer de man nog maar een korten tijd had geleefd, in de regeling zouden zijn begrepen, maar, ten gevolge van dien iets vroegeren dood, er nu buiten staan. Dat laatste is zeker hard en de geachte afgevaardigden, die er op wezen, zullen wel gelooven, dat ook de Regeering daarvoor voelt, maar ik vraag, of dat niet overal elders het geval is. Kan niet steeds de dag van benoeming en van ontslag voor den belanghebbende van grooot voor- of nadeel zijn? En heeft ook in het familieleven, in het erfrecht, ja in ons geheele recht een termijnbetaling niet altijd iets willekeurigs? Wij moeten ons desondanks, ter wille van orde en regelmaat, aan dergelijke bepalingen houden, van hoe groot nadeel ze ook voor sommigen kunnen zijn.

Er is voorts gewezen op een gevaar, dat bestaan zou voor de burgerlijke ambtenaren, deelgerechtigden in het fonds, die misschien wel met zeker genoegen die nieuwe broederen en zusteren begroeten, maar toch bekropen worden door eenige angst, dat vroeg of laat die aanwas van twintig à twee en twintig duizend personen hun op schade mocht te staan komen. Er is namelijk op gewezen, dat, indien het fonds ontoereikend bleek te zijn, er dientengevolge een korting op het pensioen of een verhooging van de bijdrage zou kunnen plaats hebben, wat dan op schade ook voor de tegenwoordige deelgerechtigden zou uitloopen. De Regeering is het volkomen ermede eens, dat een dergelijk gevaar moet worden afgewend en zal gaarne afwachten, welke voorstellen in deze zullen worden gedaan. Dit belang is zoo klaar en duidelijk, dat daartegen geen bezwaren bestaan.

Ik kom nu, na eenige detailpunten kortelijk aangestipt te hebben, tot hetgeen in dit debat wel de hoofdzaak is geweest. De geachte afgevaardigde, de heer Tydeman, heeft een klare en heldere rede gehouden, welke voor ieder, die het verleden lief heeft, hooge waarde bezit, daar hij ons in zijn persoon een levend beeld te zien en in zijn taal te hooren gaf van wat 20, 30 jaar geleden links schier aller meening uitdrukte. Hij heeft metterdaad getoond, dat, mogen anderen van die vroegere meening zijn afgegaan, hij constant bij zijn vroegere meening gebleven is. En al is het, dat ik voor zijn stem zulks betreur, ik heb voor die vasthoudendheid aan een eenmaal gevestigde overtuiging allen eerbied en het was mij een voorrecht, die rede te mogen aanhooren.

Intusschen heeft mij de geachte afgevaardigde in die rede gevraagd: gij houdt uw plan verborgen, zeg mij daarom, waarheen gij gaat. Mijnheer

de Voorzitter! Wanneer die geachte afgevaardigde zich bereid had verklaard, den weg van mijlpaal tot mijlpaal met mij te gaan, zou er misschien aanleiding hebben kunnen bestaan om hem toe te fluisteren, waarheen ik wil. Maar nu hij reeds a priori zegt: ik ga dien weg in geen geval met u op, doet het er voor hem ook niet toe, waarheen ik ga. De geachte afgevaardigde heeft er op gewezen, en ik geloof te recht, — dat is ook in deze debatten van de rechterzijde erkend —, dat de verbeteringen, die financieel voor de bijzondere school zijn aangebracht, zoowel in 1889 als in 1901, nog niet geleid hebben tot voldoende verbetering van de positie van de onderwijzers der bijzondere scholen. Hij qualificeerde dat zoo, dat er meer in de breedte dan in de diepte met het geld was gewerkt. Er is hem reeds overduidelijk ten bescheid gegeven, dat hij daarmede inderdaad een zeer eervol getuigenis aan de bijzondere onderwijzers gegeven heeft, die, waar voor hen de keuze stond, òf hooger traktement te eischen en een aantal kinderen, die wachtten op toegang, buiten te sluiten, òf van ruimer bezoldiging af te zien en de kinderen toe te laten, het meerdere traktement hebben opgeofferd, de kinderen hebben binnengelaten en zelfs de wanden der vertrekken hebben uitgezet. Maar ik mag dan ook hopen, dat het door den geachten afgevaardigde gesprokene hem een welwillender blik zal doen werpen op de lager-onderwijsnovelle. Niet dat ik verwacht, dat hij ze zal helpen aannemen, maar ik hoop, dat hij ze gunstiger zal beschouwen, omdat daarin juist is voorgeschreven een wijze van subsidieeren, die wel degelijk het subsidie ten goede doet komen aan den onderwijzer.

De geachte afgevaardigde heeft voorts van groote helderheid van inzicht blijk gegeven, doordat hij er op wees, hoe deze pensioenwetten eigenlijk niet anders doen dan aan de reeds bestaande subsidiën voor het bijzonder onderwijs *een nieuw subsidie* toevoegen. Ik ben hem daar dan ook dankbaar voor, want eerst als met volkomen juistheid de strekking begrepen is, kan men de zaak in het juiste licht beschouwen en zoo tot een rechtvaardig en billijk oordeel geraken.

Hij berekende het zoo, — en ik kan grosso modo met hem medegaan — dat de f435.000, die dit ontwerp aan het budget, zal kosten moeten verhoogd worden met de interesten van de 4 millioen, en dat het totaal door 3 moet worden gedeeld om te komen tot het subsidie, dat hier opnieuw aan het bijzonder onderwijs wordt gegeven. Ik ben het hiermede eens wat het beginsel betreft, zij het ook, dat op de wijze van rekenen wellicht wat valt af te dingen. In elk geval stem ik toe, dat het hier weder een nieuw subsidie is. Maar nu rijst naar aanleiding

daarvan de vraag naar den grond, waarop het voorstel daartoe rust. Ik meen, dat het ter juiste onderscheiding goed zal zijn, daarbij twee vragen wel uiteen te houden. De eene, een vraag van *Staatsbemoeiing*, is: in hoever heeft de Overheid de bevoegdheid om ten behoeve van het bijzonder onderwijs nu weder dit subsidie te decreteeren? en de tweede, een vraag van *Staatsmacht*, is: welk recht heeft de Overheid om het betalen van de hier geëischte bijdrage verplichtend te stellen, als een obligo op te leggen aan de bijzondere onderwijzers en aan de besturen, waaronder zij staan?

Het is over die beide vragen, dat ik mij een kort woord ga veroorloven.

Wie niet gewoon is aan onze debatten en geheel buiten de parlementaire kringen leeft, maar alleen gehoord heeft in zijn jeugd, dat er één ding is, dat muurvast staat, nl. onze Grondwet, en dat de Grondwet is een fundament van graniet, waar alle quaestiën vanzelf vast op gebouwd kunnen worden, die geeft zich metterdaad over aan een groote illusie. Mij toch is het nog nooit overkomen, dat een quaestie over de grondwettigheid of de niet-grondwettigheid van een maatregel aan de orde kwam, of het voor en tegen werd schier altijd met gelijke kracht en warmte verdedigd. Maar wanneer men nu achter de Grondwet gaat en betreedt het terrein van recht en rechtsovertuiging, waarvan mede de Grondwet een product, een vrucht, een uitvloeisel is, en men gaat zich begeven in de vraag over de grenzen van Staatsbemoeiïng en Staatsmacht, dan betreedt men een terrein, waarop alle zekerheid ons begeeft, en waarop de uitdrukking: „quot capita tot sensus" ten volle bewaarheid wordt.

Ik stel dit op den voorgrond, opdat men niet van mij verwachte, dat ik ten opzichte van die grenzen van Staatsbemoeiing lijnen zal gaan trekken, waarmede ten slotte allen het eens zouden zijn. Integendeel is uit de gevoerde debatten gebleken, dat er zeer groot verschil van overtuiging en meening ten deze bestaat. En wie meent, dat wij, hier sprekende, gedurig het geluk hadden, leden, die zich tegenover ons stelden, te overtuigen en tot onze meening over te halen, verraadt een al te groote onbekendheid met het parlementaire leven. Dit mag eens een enkelen keer op een ondergeschikt punt gebeuren, maar meestal blijft men bij wat eenmaal is gezegd.

Nu is voor mij op dit punt de vraag deze: mag de Overheid aan de bijzondere school — ik laat hier de quaestie: gesubsideerd of niet gesubsideerd, weg; die is voor het oogenblik irrelevant — gelden blijven verschaffen? Wat is in deze de taak van de Overheid? Is die alleen om te realiseeren wat men genoemd heeft den „rechtsstaat"? Mijn

meening is zoo niet. Integendeel verklaar ik het zoo, dat op de Overheid de taak rust om voor het welzijn van de natie, zoowel voor het heden als met het oog op de toekomst, zoowel wat betreft de innerlijke ontwikkeling als de positie der natie tegenover omliggende en concurreerende volkeren, te zorgen; te waken, dat de levensenergie van het volksbestaan niet inzinkt, maar tot het hoogste peil van ontwikkeling gebracht wordt, niet alleen van ontwikkeling op materieel, maar nog veel meer op geestelijk gebied, omdat het als vast aangenomen mag worden, dat, wanneer een natie in beschaving en ontwikkeling teruggaat, zij ook in de rij der concurreerende volken, in het „concours des nations", een mindere plaats gaat innemen. Daaruit leid ik af, dat het wel degelijk tot de Overheidstaak behoort, te zorgen voor alzijdig onderwijs en voor ontwikkeling van het volk in al zijn gradatiën, en dat een Regeering, die in dit opzicht niet handelde om kosten te sparen, een slecht financier en een slecht regent zou zijn. Maar waar die taak voor de Overheid opkomt uit een roeping, die verre achter de Grondwet ligt, ja waaruit art. 192 der Grondwet zelf opgekomen is, daar mag de vervulling dier taak nooit worden losgemaakt van de vervulling van een andere taak, welke is, dat de Regeering ook te waken heeft, dat de conscientie-vrijheid niet worde gedrukt, dat integendeel de individueele overtuiging zich kan ontwikkelen en dat, waar het gezinsleven is de eerste kiem, waaruit het geheele Staatsleven opkomt en waardoor alleen het Staatsleven zijn kracht in de toekomst behoudt, voor een onbelemmerde ontwikkeling angstvallig dient gezorgd. Bij de afwerking van die taak dient zorg gedragen, dat goede volksontwikkeling op elk terrein mogelijk zij en dat niet alleen eerbied voor de conscientie-vrijheid gewekt worde, maar dat ook de ouderlijke invloed geen schade lijde.

Welnu, de erkenning van die taak, die roeping, heeft in 1848, onder de medewerking zoowel van liberalen als van anti-revolutionairen er toe geleid, dat men openlijk erkend heeft: met enkel openbaar onderwijs wordt niet aan de eischen van het volksleven voldaan, daar moet dus ook zijn bijzonder onderwijs. De periode is toen gevolgd, dat men gemeend heeft, met het eenvoudig decreteeren van de vrijheid van onderwijs te kunnen volstaan, een standpunt innemende, dat mogelijk was zoolang de behoefte aan meer nog slechts in zeer beperkte mate gevoeld werd, maar dat niet langer houdbaar bleek, zoodra het getal ouders, die zulk onderwijs begeerden, zich zoo uitbreidde, dat een van beiden moest gebeuren, òf dat het peil van het gemeenschappelijk onderwijs ging zinken, òf wel, dat er geen eerbied voor ieders conscientie in ons land heerschte. De keer in die beschouwing is toen gekomen, althans legaal, in 1889,

en toen is het standpunt ingenomen: zeer zeker, er moet niet alleen vrijheid van onderwijs bestaan, maar wanneer het vrije onderwijs, dat een deel is van het volksonderwijs, blijkt niet werkelijk te kunnen voldoen aan de behoefte en uit eigen middelen niet anders dan gebrekkig kan bestaan, dan is het slecht financieren, wanneer de Overheid daaraan den noodigen steun onthoudt. In 1889 is men dan ook tot het toekennen van geldelijken steun aan dat bijzonder onderwijs overgegaan en men is het toen aldus te gemoet gekomen, dat van Staatswege gelijke sommen zouden betaald worden voor het bijzonder en voor het openbaar onderwijs. Art. 54*bis* der Lager-onderwijswet zegt uitdrukkelijk: *volgens denzelfden maatstaf*". En in die uitdrukking „volgens denzelfden maatstaf" ligt een beginsel uitgedrukt, dat hierbij niet kan worden geïgnoreerd.

Wat is er nu voor het hooge doel, dat ik bespreek, van Rijkswege verstrekt aan het openbaar onderwijs? In de eerste plaats een subsidie voor salarissen; in de tweede plaats een subsidie voor den schoolbouw; in de derde plaats een subsidie voor herhalingsonderwijs; in de vierde plaats een subsidie voor de opleiding; en in de vijfde plaats een subsidie voor pensioen. Wat de vier eerste punten betreft, is ook aan het bijzonder onderwijs gegeven: subsidie voor salarissen, voor den schoolbouuw, voor herhalingsonderwijs en voor de opleiding. Maar dan is er nog één punt over: het subsidie, dat steekt in het pensioen, hetwelk thans uitsluitend ten goede komt aan de openbare onderwijzers. Indien nu de Overheid haar Staatsbemoeiing niet overdrijft, daarbij de perken niet overschrijdt, door voor vier van de vijf subsidiën denzelfden maatstaf aan te leggen, waarom zou dan de Overheid de grenzen wel overschrijden wanneer zij dit ook poogde te doen ten opzichte van het vijfde? En doet het daarbij iets toe of af, of zulk een school gesubsidieerd of niet gesubsideerd is? Wel natuurlijk, als men gaat zeggen, dat het laatste subsidie alleen mag genoten worden door degenen, die bereids in het genot van de eerste vier subsidiën zijn. Maar waarop rust dat? Waarom zou de Staat, de Overheid, niet mogen zeggen: daar zijn bijzondere scholen, die nog niets hebben, laat ik die althans in het genot van dit nieuwe subsidie stellen, altijd natuurlijk indien dat af te leiden is uit de taak van de Overheid om voor het volksonderwijs te zorgen? Nu is door allen toegestemd, dat de bloei van het volksonderwijs eischt, dat de positie van de onderwijzers en van den onderwijzersstand versterkt wordt, en het is in concessis, dat juist de pensioenregeling ten doel heeft om de blijmoedigheid van den onderwijzer te verhoogen, om zijn ontslag als hij op is, mogelijk te maken, en om hem na zijn aftreden

te bewaren voor armoede, waardoor hij oneere over zijn stand zou brengen. Bovendien bedenke men, dat, wanneer men den onderwijzer ook pensioen toekent voor zijn eventueele weduwe en weezen, men vele onderwijzers beweegt om te huwen, die het anders niet zouden aandurven, de verantwoordelijkheid voor vrouw en kinderen op zich te nemen, indien zij geen uitzicht hebben om ze na hun afsterven verzorgd achter te laten. Het geldt hier dus uitsluitend het belang van het volksonderwijs, en waar een deel van dat onderwijs staat buiten de andere subsidiën en dus ook in dat opzicht nog niet wordt te gemoet gekomen, daar blijft altoos een wonde plek over in dat volksonderwijs, waaromtrent nog genoegzame zekerheid ontbreekt, dat het doel, waarmede het onderwijs van Rijkswege wordt verzorgd, zal zijn te verwezenlijken. En nu zou ik het veeleer begrijpen, dat men zeide: geef het eens niet aan de reeds gesubsidieerde scholen, die al zooveel hebben, maar geef het aan de niet-gesubsidieerde, want die ontvangen nog niets.

Men heeft, wat dit punt betreft, gesproken van een sophisme, dat gebezigd zou zijn in de Memorie van Antwoord. Daarop wensch ik dit te antwoorden: als men zegt, dat dit tweede subsidie zijn rechtsgrond moet vinden in het eerste, dan heb ik ongetwijfeld het volste recht om te zeggen: als het eerste subsidie zijn rechtsgrond vindt in zich zelf of in de wet, waarbij het werd ingesteld, dan kan het tweede subsidie even zelfstandig door de uitspraak van den wetgever bestaan. Zegt gij daarentegen: neen, dat eerste subsidie steunt op den rechtsgrond, door mij zooeven ontwikkeld, welnu, dan steunt het tweede precies op denzelfden rechtsgrond. De vraag dus, of de Regeering ook in dezen vorm subsidie mag verleenen, is er eene, welker beantwoording geen enkel bezwaar oplevert, want elk binden aan een publiekrechtelijken rechtsgrond, die gelegen zou zijn in het eerste subsidie, desavoueer ik ten eenenmale. Ook dit subsidie rust op precies denzelfden rechtsgrond als die van 1889.

Een geheel andere vraag is echter deze, of verschil hier aanwezig is, of het aan ieder schoolbestuur moet worden overgelaten, al dan niet het nieuwe subsidie te aanvaarden, dan wel of de deelneming in de pensioneering en dus het betalen van de bijdrage hier *verplichtend* mag worden gesteld. Hier komt men van het terrein van de Staatsbemoeiing op het terrein van de Staatsmacht. In *dit* opzicht sta ik geheel op het standpunt van den heer Van Idsinga, na hem ook door den heer Schokking ingenomen, dat, wanneer men tegenover elkander niets anders plaatst dan de Overheid en het individu, de Overheid geen recht bezit, om aan den particulieren burger als zoodanig de verplichting op te

leggen tot het betalen van pensioensbijdragen. De heer Treub heeft diezelfde positie ingenomen toen hij zeide, dat men ten slotte te doen had met de Overheid, staande tegenover het individu, en daaruit concludeerde, dat men één van beiden moest hebben, òf de bevoegdheid om de verplichting tot pensioneering aan allen op te leggen, dus een eersten stap tot Staatspensioneering, òf wel dezen toestand, dat er tusschen Overheid en individu intreedt een verhouding van dienstbetrekking, en dan heeft men den ambtenaar. Zijn conclusie was dus: òf de bijzondere onderwijzer moet ambtenaar worden, òf: gij zegt hier *a*, wat tot *z* moet leiden, d. i. tot de algemeene Staatspensioneering.

Een enkel woord over deze constructies. Ik weet niet, of de heeren kennis hebben gemaakt met een pas verschenen werk van den hoogleeraar Seidler te Weenen, „Das juristische Kriterium des Staates", waarin keurig en volledig bijeenvergaderd zijn, geanaliseerd en beoordeeld, de verschillende constructiën, die men zich op dit punt heeft veroorloofd. De leek, dit boek lezende, zal zeker niet onder den indruk geraken van de groote vastheid van het juridische denken, want gedurig is het een omwentelen van den kaleidoskoop, die ons voor de oogen wordt gehouden. Legt men nu daarnaast de recensie van het werk, gegeven in de laatste aflevering van de *Revue internationale économique*, dan blijkt, dat de recensent er den nadruk op legt, dat men hierop nog veel dieper zal moeten ingaan, wijl het niet alleen aankomt op een juiste omlijning van het begrip *recht*, van het begrip *vrijheid*, van het begrip *souvereiniteit* en van het begrip *Staat*, maar ten slotte ook nader zal moeten worden onderzocht het begrip van *macht*, omdat ook het begrip macht in deze veel heeft mede te spreken. Het wordt den leek na het lezen van een en ander wel wat „grün und gelb" voor de oogen, en het wordt uiterst moeilijk om een vast object voor zijn schot in deze te vinden. Waar zoo groote geleerden zoo verschillende opinies uiten, en waar het dus voor een leek zeer moeilijk wordt, zelf een uitspraak te geven, daar mag ik mij toch aan die taak niet onttrekken en komt het mij voor, dat zij, die de quaestie zoo stellen: Overheid tegenover individu, ongeveer een gelijk standpunt innemen als de pas opgetreden hoogleeraar Wind te Leiden in zijn inaugureele rede ten opzichte van de werking van de negatieve en positieve polen van een batterij aan de kaak stelde. Men heeft tot dusver verkeerd in de meening, alsof er een ontlading plaats had tusschen de negatieve en de positieve polen, ja, alsof er was een zekere stof, die, uit die polen voortkomende, overvloeide door een luchtledige ruimte en den knal gaf. Maar nu heeft prof. Wind er op gewezen, hoe

steeds meer onder de mannen van het vak de meening veld wint, dat dit zelfbedrog is geweest, dat dit luchtledige maar schijnbaar is en dat de eigenlijke werking, die geschiedt, niet komt uit de een of de andere pool, maar uit de energieën van den aether, welke tusschen die beide polen ligt en door de werking van beide polen in spanning wordt gebracht.

Iets dergelijks nu zou ik willen zeggen van de Staatsverhouding. Men heeft dusver alleen de positieve en de negatieve pool genomen, het individu en de Overheid, en wat daartusschen lag hield men voor het luchtledig, waarmede men niet te rekenen had. Mij komt het echter meer en meer voor, dat men wel degelijk ook te rekenen heeft met wat daartusschen ligt, nl. met de maatschappij en met de sociale verhoudingen, die in die maatschappij organisch bestaan en de onderlinge verhouding van Overheid en individu niet weinig beheerschen. Ik zal niet op al de verschijnselen, die hieruit voortvloeien, ingaan, doch wil alleen wijzen op één punt, dat wel ligt buiten dit ontwerp, maar daarmede toch samenhangt. Er bestaat op dit oogenblik, zooals bekend is, in Frankrijk een strijd over de vraag, of de ingediende *Code de travail* al dan niet thuis behoort in het burgerlijk wetboek, en zij, die meenen, dat de *Code de travail* een speciale regeling moet zijn, erkennen, dat een speciaal maatschappelijk individu ook hier tot speciale voorziening noopt. Welnu, op die wijze en in die lijn hebben wij reeds lang ons handels- en ons wisselrecht, onze scheepvaart- en onze visscherijregelingen gemaakt, regelingen, die speciale groepen in de maatschappij aan speciale bepalingen onderwerpen. Maar ofschoon deze zaken liggen buiten het thans besproken terrein, leiden ze toch tot de vraag, of het maatschappelijk milieu niet een zeker aantal *personen* op speciale wijze qualificeert en of niet de Overheid tegenover zulke personen in een speciale verhouding staat.

Ik heb straks gezegd, dat men ten onrechte de voorstelling gaf, alsof de Overheid uitsluitend met het individu, met *le premier venu*, in aanraking kwam. Hieruit nu volgt voor mij, dat men onder de burgers onderscheiden moet tusschen degenen, die zijn gewone particulieren en dezulken, die in het maatschappelijk leven een gequalificeerde positie tegenover de Overheid innemen. Die gequalificeerde positie nu ontstaat b. v. indien zij van de Overheid krijgen een soort *license*, een soort monopolie, waarbij de Overheid hen door een strafbepaling beschermt. De „license-holders" in den meest uitgebreiden zin van het woord occupeeren alzoo eene speciale positie in de maatschappij tegenover de Overheid. Of nu de license verkregen wordt voor een som gelds of

door middel van een examen, zij geeft een, aan anderen onthouden, aan de houders toegekende, bevoegdheid, en in die beperkende werking van de hun toegekende en aan anderen onthouden bevoegdheid ligt altoos een soort monopolie, tegen welks schending de strafwet waakt. Dit ziet men bij voorbeeld bij onze geneeskundigen. Deze ontvangen een license tot uitoefening van hun beroep. Zij krijgen dat niet voor een som gelds, maar ten koste van een examen en wanneer zij dit examen hebben afgelegd, worden zij aan de Overheid gebonden door een eed van geheimhouding, voordat zij hun praktijk kunnen uitoefenen. Van de andere zijde waakt de Overheid met de strafwet tegen de schending van dit hun toegekend monopolie. Bij de behandeling van de geneeskundige wetten is dan ook de eenheid van den geneeskundigen stand niet alleen op den voorgrond gesteld, maar zeer sterk in de wet zelf belichaamd. Welnu, hieruit volgt, dat een arts niet in dezelfde verhouding tot de Overheid staat als een gewoon particulier. Hij ontvangt van de Overheid rechten, die een ander niet heeft. Omgekeerd legt de Overheid hem plichten op, die op een ander niet rusten, plichten, die zelfs zeer zwaar kunnen zijn. Wanneer een vrouw in barensnood ligt en zij heeft hulp noodig, verplicht de wet iederen accoucheur om, ook al heeft hij er geen voordeel bij, 's nachts op te staan en die vrouw te helpen. Den geneeskundige zijn voorts verplichtingen opgelegd tot doodschouw, tot het doen van opgaven en tot het in acht nemen van geheimhouding van datgene wat hem in zijn praktijk bekend wordt. Daaruit volgt dus, dat wij in onze artsen te doen hebben met een soort van license-holders, die bevoegdheden hebben, welke andere particulieren missen, maar op wie dientengevolge verplichtingen kunnen gelegd worden, die de Overheid niet kan leggen op gewone particulieren.

Welnu, in soortgelijke positie verkeeren de onderwijzers, onverschillig of zij bij het openbaar of het bijzonder onderwijs werkzaam zijn, of zij aan gesubsidieerde of niet-gesubsidieerde scholen zijn verbonden. Zij verkeeren in de positie, dat zij de bevoegdheid ontvangen tot het geven van onderwijs, die aan een particulier niet toekomt, en dat art. 9 van de Lager-onderwijswet straf bedreigt tegen degenen, die het toegekende monopolie schenden. Daaruit volgt dan echter ook, dat, waar zij deze bevoegdheid, waarin altoos zeker monopolie schuilt, ontvangen van de Overheid, de Overheid het recht heeft, hun ten bate van het onderwijs en dus in het algemeen belang zekere verplichtingen op te leggen. Hun beroep mogen zij niet uitoefenen, of zij moeten een bewijs overleggen van goed zedelijk gedrag. Zij mogen aan het hoofd

van een school niet optreden, of zij moeten het hiërarchisch verband tusschen hoofden en onderwijzers van bijstand laten werken. Zij mogen dit niet doen vóór zij den leeftijd van 23 jaar hebben bereikt. Eenmaal bij het onderwijs opgetreden, zijn zij onderworpen aan een schooltoezicht niet alleen van de inspecteurs, maar ook van burgemeester en wethouders en *last not least* van de plaatselijke commissiën. Te allen tijde moeten zij, wanneer school wordt gehouden, den toegang tot de school onmiddellijk openen wanneer iemand, daartoe bevoegd, zich aanmeldt. Derhalve ook bij het onderwijs heeft men te doen met een andere verhouding van den onderwijzer tot de Overheid dan bij gewone particulieren, met een verhouding, hierin bestaande, dat hem eenerzijds wordt toegekend zekere monopolistische bevoegdheid, en anderzijds hem verplichtingen in het belang van het onderwijs kunnen worden opgelegd en opgelegd zijn. Die verplichtingen vinden maar één grens, namelijk vermogen en geweten.

Voor zoover het vrije onderwijs zijn karakter zal behouden, mag nooit vanwege de Overheid iets aan den bijzonderen onderwijzer of aan het bijzonder onderwijs worden aangedaan, waardoor in de benoeming van den onderwijzer of in het door hem te geven onderwijs de vrije werking van de overtuiging van hen, die het onderwijs voorstaan, wordt beperkt. Zoowel de ouders, die hun kinderen er heen zenden, als de onderwijzers, die onderwijs geven, moeten op dit punt volkomen vrij en onbelemmerd blijven. Voorts mogen hun geen eischen worden opgelegd, die door hen niet zijn te verwezenlijken. Daarentegen, wanneer eischen gesteld worden, die in een bepaald opzicht tot verbetering en versterking van het volksonderwijs kunnen bijdragen, ontstaat de vraag, of zij, die dat onderwijs geven, al dan niet behooren te accepteeren het subsidie, dat hun wordt toegekend om dat doel te verwezenlijken. Wanneer men beweert, dat men alzoo subsidie van het Rijk kan aanvaarden zonder dat daarbij voor de soliditeit en de deugdelijkheid van het onderwijs waarborgen zouden moeten gegeven worden, dan gaat men uit van een onstaatsrechtelijk begrip. De Overheid mag, waar zij in het belang van het volksonderwijs optreedt en daarvoor groote offers brengt, dit niet doen zonder waarborgen, dat het daarmee beoogd doel werkelijk benaderd wordt. Nu is hier een quaestie aan de orde, die door alle leden der Kamer, wat de openbare en de gesubsidieerde onderwijzers betreft, in dezen zin wordt beantwoord, dat het voor de deugdelijkheid van het volksonderwijs en voor de positie der onderwijzers noodzakelijk is, dat hun de zorg ontnomen worde voor den ouden dag, voor lichaamsgebreken en het lot van hun weduwen

en weezen. Dergelijke zorgen zijn omnium consensu schadelijk voor het onderwijs. En hoewel de overheid zeer zeker niet het recht heeft, aan een particulier als zoodanig zulk een verplichting op te leggen, valt m. i. niet in te zien, waarom zij aan de license-holders van het onderwijs, aan wie ze reeds bevoegdheden gegeven en verplichtingen opgelegd heeft, niet ook zou mogen opleggen deze nieuwe verplichting, die het wezen en de deugdelijkheid van het volksonderwijs zoo rechtstreeks raakt.

Natuurlijk zou hiervoor geen *ratio sufficiens* aanwezig zijn, indien het particulier initiatief toonde, in zulk een behoefte genoegzaam te kunnen voorzien. Waarom zou dan de Overheid er zich mede inlaten? Maar afdoende is gebleken, dat het particulier initiatief daaraan niet voldoet en ook niet voldoen kan, eenvoudig omdat de aard van het verzekeringswezen, waarop deze geheele zaak rusten moet, te worstelen heeft met twee moeilijke elementen: 1°. de zoogenaamde bridge en 2°. de natuurlijke neiging der menschen om eerst te gaan zorgen als de nood aan den man komt. Daarentegen berust het verzekeringswezen juist op de zekerheid, dat allen van hun jeugd daaraan deelnemen en alle risico's door elkander worden geworpen. Dan alleen zijn lage premies mogelijk. Daarom heeft het particulier initiatief niet hierin kunnen voorzien.

Voorts moet men zulk een maatregel niet obligatoir stellen, wanneer niet in de kringen, waarin hij zal moeten werken, zekere praedispositie der geesten daarvoor bestaat. Wanneer men plotseling uit de lucht kwam vallen met een gewelddadigen maatregel, dan zou dit verzet uitlokken en den maatregel verijdelen. Welnu, omgekeerd is hier gebleken, — de geachte afgevaardigde, de heer De Waal Malefijt, heeft er nog uitdrukkelijk op gewezen —, dat hier niet slechts praedispositie, maar, sterker, begeerte bestaat om het te krijgen. En wel een begeerte zóó sterk, dat men bij de Regeering er op aandringt, het obligo nog krachtiger te stellen dan in het ontwerp gedaan is. Bovendien is hier deze vorm gekozen, dat de op het oogenblik in functie zijnden, die dus hun acte reeds hadden, zonder dat zij aan de thans te stellen conditie behoefden te voldoen, het obligo kunnen aanvaarden, ja dan neen. Eindelijk is, indien mocht blijken, dat er zoowel bij de schoolbesturen of de houders als bij de onderwijzers zelf een bepaalde tegenzin tegen de pensioneering bestaat, een uitweg gelaten om zonder poenale sanctie en zonder parate executie aan de zaak zich te onttrekken.

De maatregel is dus zoo zacht mogelijk aangebracht, maar ook al ware dat anders (want ik stem toe, dat, de tijd en de gelegenheid goed zijnde, men de zaak forscher zou kunnen aanvatten), mijn stelling blijft deze: dat tegen Staatsbemoeiing, ook wat de niet gesubsidieerde scholen

betreft, geen enkele bedenking rijst, zoodra men zich eenmaal op het standpunt van 1889 stelt; in de tweede plaats, dat uit de onbevoegdheid van de Overheid om een particulier persoon het obligo op te leggen, nog geenszins volgt de onbevoegdheid om het obligo op te leggen aan groepen van gequalificeerde personen, mits het belang van de zaak, waarvoor ze gequalificeerd zijn, dit eischt; en in de derde plaats, dat de eisch, dat het geld, hetwelk van Rijkswege aan deze besturen zou worden verleend, zou moeten meebrengen, dat het bijzonder onderwijs in eigen kring zou kunnen doen wat het wilde, een met elk Staatsbegrip strijdige eisch is, behoudens altoos de volledige vrijheid om te handhaven wat het wezenlijk karakter van het bijzonder onderwijs uitmaakt, een karakter, dáárin gelegen, dat al wat met de beginselen, al wat met de overtuiging van de ouders en de onderwijzers, ook in zake de methode van onderwijs, de paedagogiek enz. samenhangt, absoluut en ongekrenkt vrij moet blijven.

Ten slotte bestond hier voor dat obligo een onmiskenbare noodzakelijkheid. Wanneer eenmaal de Overheid er toe overgaat, aan een groep bijzondere scholen, die met de niet-gesubsidieerde scholen in rechtstreeksch verband staan, zoodat de onderwijzers *vice versa* in- en uitgaan, het voordeel van dit subsidie aan te bieden, dan kan het niet anders, of de daarnevens staande groep wordt daardoor bij consequentie doodgedrukt, omdat zij dus doende geen personeel meer kan krijgen. En waar nu de Regeering niet maar over een deel van het volksonderwijs, maar over het geheele volksonderwijs zegenend haar vleugelen heeft uit te strekken, en dus ook met de niet gesubsideerde scholen heeft te rekenen, mag zij ten deze ook dat bestanddeel niet verwaarloozen, althans niet vernietigen.

Wat de volgorde van de behandeling betreft, is door den heer Schokking en door meerdere geachte afgevaardigden er op gewezen, dat er samenhang bestaat tusschen dit ontwerp en de lager-onderwijsnovelle. Ik versta het, dat men zegt: ik stem vóór deze wet, maar maak mij los van die andere. Volkomen juist, maar dat raakt den samenhang in beginsel. Dat er echter zekere connexiteit bestaat wat de financieele zijde betreft, is moeilijk te loochenen en zal wel door niemand worden geloochend. Dit nu heeft de vraag doen rijzen: waarom niet eerst de onderwijsnovelle en daarna dit wetsontwerp behandeld? een vraag, die ik volkomen billijk, evenals ik volkomen versta het antwoord, dat uit den boezem der Commissie van Rapporteurs tot ons is gekomen, namelijk dat de Commissie naar tijdsorde heeft gehandeld, omdat de andere stukken nog niet in staat van wijzen verkeerden. Zij volgde de chronologische orde. Maar op dit oogen-

blik verkeeren wij niet meer in dien toestand. Beide ontwerpen zijn in staat van wijzen en daarom, wanneer het de Kamer beter dunkt — de Regeering heeft daarover niets te zeggen — om, ter juister beoordeeling van dit ontwerp en zijn gevolgen, de behandeling daarvan te schorsen en die van de lager-onderwijsnovelle te laten voorgaan, zal de Regeering er niet alleen zich niet tegen verzetten, maar zelfs erkennen, dat dit de logische orde zou zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Eer ik eindig, zij het mij geoorloofd, mijn leedwezen er over uit te spreken, dat zich ook bij vele sympathiebetuigingen voor dit ontwerp toch sterke tegenstellingen hebben geopenbaard. Desniettemin hoop ik, dat die tegenstellingen er niet toe zullen voeren, dat deze ontwerpen schipbreuk lijden of ook slechts bij een kleine meerderheid instemming vinden. Vooral waar het geldt een belang als thans aan de orde is, een belang, dat duizenden en duizenden raakt, belichaamd in ontwerpen, die zoo hooge verwachtingen hebben opgewekt, daar blijf ik den wensch uitspreken, ja de hoop koesteren, dat het gelukken zal, althans op dit punt tot stand te brengen een wet, die door de beide zijden der Kamer zoo niet eenparig, dan toch met groote meerderheid wordt goedgekeurd.

Handelingen, blz. 1220—1227.

Vergadering van 8 Maart 1905.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Treub is dezen morgen met een enkel woord teruggekomen op de spoorwegstaking. Al behoort dit niet in engeren zin tot dit ontwerp, zoo wil ik toch onderstellen, dat gij mij vergunnen wilt, Mijnheer de Voorzitter, daarvan iets te zeggen, waar ik, in mijn vorige rede exempli gratia deze zaak aanroerende, thans zelf beschuldigd ben. De geachte afgevaardigde heeft er over geklaagd, dat hem door mij was toegedicht, als zou hij bij de begrootingsdebatten verklaard hebben, zijnerzijds de *spoorwegstaking* te hebben voorzien. Ik heb mij den tijd tusschen de vorige rede van den geachten afgevaardigde en die van vanmorgen ten nutte gemaakt en de stukken nog eens nagelezen. Ik moet den geachten afgevaardigde hierin gelijk geven. Hij heeft de letterlijke uitdrukking, dat hij de *staking* voorzien heeft, niet gebezigd; maar doet dit iets ter zake? De geachte afgevaardigde vergete niet, dat aan zijn spreken voorafging deze verklaring: *prévoir* c'est gouverner, en waar hij nu de spoorwegstaking en niet het gewoel in het havenbedrijf destijds als onderwerp van be-

spreking had gekozen en als wapen tegen de Regeering keerde, heeft toch èn de Kamer èn het publiek èn ook de Regeering geen anderen indruk daarvan kunnen ontvangen, dan dat prévoir hier moest doelen op de spoorwegstaking. De geachte afgevaardigde heeft dan ook wel degelijk een causaal verband trachten te leggen tusschen de spoorwegstaking en wat daarachter lag. Dit heeft hij niet zóó gedaan, dat er nexus necessarius bestond, maar zijn bedoeling was toch wel ter dege, de Regeering te zeggen: gij hebt getoond, geen prévoir te verstaan en waart dus slecht regent. Tusschen het gebeurde in het havenbedrijf en de spoorwegstaking heeft hij namelijk toch wel een nexus gelegd, maar een nexus van puur subjectieven aard, hierin bestaande, dat hij zei: wanneer de Minister — toen de staking in het havenbedrijf was uitgebroken — naar Amsterdam ware gekomen, had hij heel goed die beweging kunnen bezweren en daarmede tevens de spoorwegstaking kunnen voorkomen. De geachte afgevaardigde heeft daarbij zijn eigen invloed, dien hij onder de mannen van het havenbedrijf geniet, als maatstaf genomen en gezegd, dat mijn invloed bij het havenbedrijf wel viermaal zoo sterk zou geweest zijn. Ik kan niet anders dan den geachten afgevaardigde dank zeggen voor den goeden dunk, dien hij omtrent mijn invloed heeft, maar ik moet die bewering beslist afwijzen. Hij dankt zijn invloed bij de mannen van het havenbedrijf aan zijn gestadig verkeer met het arbeidersleven in Amsterdam, terwijl omgekeerd ik overtuigd ben, dat, als, ik zal niet zeggen ik, maar welk Minister ook, zich destijds daarheen had begeven, het olie in het vuur zou zijn geweest en niet tot het minste resultaat zou hebben geleid.

Maar afgezien hiervan, zou ik in de Eerste Kamer mij een verwijt aan den geachten spreker veroorloofd hebben. Maar, Mijnheer de Voorzitter! dat betrof een gansch andere quaestie. Heeft de afgezant, dien de geachte spreker naar mij zou hebben toegezonden, door zijn spreken eenigen indruk bij mij gewekt, hoe zwak ook, dat een staking in het havenbedrijf op handen was, die zulke proportiën zou aannemen? Mijnerzijds heb ik verklaard, dat die persoon niet gezegd heeft, te komen uit iemands naam, ook niet namens een vereeniging, maar eenvoudig als particulier. Hij klaagde over den last, dien de patroons ondervonden in hun verkeer met de dokwerkers en daarna wijdde hij in den breede uit over het posten, dat met deze zaak niets te maken had. Wanneer nu de geachte afgevaardigde in zijn spreken buitenaf ook deze mijn tegenspraak gememoreerd had en een en ander duidelijk had doen uitkomen, zou het niet in mij zijn opgekomen, hem daarvan een grief te maken. Maar zooveel ik uit de bladen kon opmaken,

— hij houde het mij ten goede, maar ik had geen ander middel om er achter te komen dan de verslagen in hem bevriende bladen —, werd de zaak door hem behandeld alsof door mij niet één positief steekhoudend argument tegen hem was aangevoerd, terwijl toch feitelijk door den loop van het thans weer gememoreerde gesprek de geheele quaestie beheerscht werd. De daarbij in de Eerste Kamer gebezigde resumeerende uitdrukking „voorzien van de spoorwegstaking" gaf wel is waar de door den geachten spreker gebezigde woorden niet in letterlijken zin geheel weer, maar zij was, wat het wezen der zaak betreft, toch volkomen juist. Voor zoover nochtans het niet aanhalen van de *letterlijk* gebezigde uitdrukking den geachten spreker gegriefd heeft, wil ik daarover gaarne mijn leedwezen betuigen, daarbij echter de verwachting uitsprekende, dat, als hij verder deze zaak ter sprake brengt, hij dan ook zijnerzijds de loyauteit zal hebben, te erkennen, dat de man, die tot mij gezonden is, mij in geen enkel opzicht geprevenieerd heeft.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal ook bij mijn repliek datgene, wat in engeren zin bij de artikelen thuis hoort, laten rusten tot wij aan die artikelen toe zijn. Om intusschen niet den indruk te vestigen, alsof ik daarom elk antwoord thans zou weigeren, wil ik toch zeer enkele concrete vragen bespreken. De heer Smeenge verklaarde, voornemens te zijn, in zake het waarborgen van de rechten der tegenwoordige deelgerechtigden in het pensioenfonds een amendement in te dienen. Met belangstelling zien wij dat amendement tegemoet. De geachte spreker vroeg verder, of leeraren aan de burgerscholen, die vroeger bij het lager onderwijs in dienst zijn geweest, niet in de gelegenheid kunnen gesteld worden om de reeds als onderwijzer betaalde bijdragen van hun nieuwe pensioenstortingen af te trekken. De geachte afgevaardigde weet, dat volgens het voorstel C deze leeraren worden burgerlijke ambtenaren. Hij vindt dus het antwoord op zijn vraag in art. 15 van de Pensioenwet, waar uitdrukkelijk staat: „Zij, die uit een der bij art. 9, sub *b*, *c* en *d* vermelde betrekkingen in een burgerlijk ambt overgaan... worden ten opzichte van hunne bijdrage als nieuw aangestelde ambtenaren beschouwd." Waar zij nu burgerlijke ambtenaren worden, kan hun dus bezwaarlijk een privilege worden toegekend, dat den burgerlijken ambtenaren expressis verbis is onthouden.

In de tweede plaats is mij gevraagd, door den geachten afgevaardigde, den heer Ter Laan, of de tijdelijke diensten voor de in ontwerp C bedoelde leeraren ook niet bij het pensioen in rekening zouden kunnen worden gebracht. In art. 9*bis* van de Pensioenwet vindt de geachte afgevaardigde daarop het antwoord: „Tijdelijke diensten komen bij de

14

regeling van het pensioen als diensttijd in aanmerking." De heer Ter Laan heeft ook over de denkbeelden van de heeren Turksma en Varenhorst gesproken. Ik wil wel nu reeds zeggen, dat er bij de Regeering, tot haar leedwezen, geen geneigdheid bestaat om daarin te treden.

De geachte afgevaardigde, de heer Ketelaar, en ik meen ook de heer Ter Laan, is nog eens teruggekomen op de quaestie van de achterlijke kinderen, wat ik niet versta. Er wordt in dit wetsontwerp over geen leeraren aan scholen voor achterlijke kinderen gesproken, met geen woord. Dat zij, worden deze wetsontwerpen wet, zonder meer pensioengerechtigd zullen worden, vloeit alleen daaruit voort, dat zij op dit oogenblik door de bestaande wet bij het lager onderwijs zijn ingedeeld. Maar wanneer inmiddels de lager-onderwijsnovelle tot stand komt, waarin voorgesteld is, ze er uit te lichten, dan behooren zij er niet meer toe. Ik versta dus niet, hoe een lid van deze Kamer er aan de Regeering ook maar een opmerking over kan maken, dat zij in dit stadium de Lager-onderwijswet neemt zooals zij thans nog luidt. Een ander stramien om op te borduren hebben wij niet; wijzigingen in dat stramien kunnen eerst later worden aangebracht, en dan zal men er de consequentiën van moeten overzien.

Er is over het vakonderwijs door onderscheidene leden en laatstelijk nog door den geachten afgevaardigde, den heer Bos, met eenige klem en eenigen nadruk gesproken. Voor zoover nu hierbij de financieele quaestie in het spel is, zal ik de beantwoording daarvan overlaten aan mijn geachten ambtgenoot van Financiën. Maar wat mij zelf betreft, wensch ik nu reeds uit te spreken, dat ik op dit oogenblik een regeling van de pensioenen voor de vakonderwijzers voor ondoenlijk en ongewenscht houd. De geachte afgevaardigden, die dit punt ter sprake brachten, weten wel, hoe mijn hart juist voor het vakonderwijs, en in het algemeen voor de practische opleiding van ons volk, warm klopt, maar op dit oogenblik is dat terrein nog ongeregeld, het is nog een *rudis indigestaque moles.* En ik versta niet, hoe het mij ook maar mogelijk zou zijn, op dit oogenblik alles wat men dan onder de practische opleiding zou willen begrijpen, hier in deze wet in te lasschen. Daarom heb ik gezegd, en ik herhaal het, dat het noodig is, eerst een regeling van dat onderwijs tot stand te brengen. Men zal dan het terrein kunnen overzien, zoodra de algemeene maatregel van bestuur is uitgevaardigd, welke gevorderd wordt in het wetsontwerp tot herziening van de wet op het middelbaar onderwijs. Dan zal men een basis hebben; dan zal men het object, waarmede te rekenen valt, kennen; dan zal men weten, met welke categorieën men te doen heeft, en dan

zal men de vraag kunnen beantwoorden, of men die onderwijzers op zal nemen in de algemeene pensioenregeling, dan wel of er speciale voorziening zal zijn te treffen. Dan zal tevens zijn te overwegen, of hun daarbij de pensioenplicht zal zijn op te leggen en een subsidie zal zijn te geven, gelijkstaande met de bedragen, welke thans toegelegd worden op het pensioen van de lagere onderwijzers. Eindelijk zal dan de vraag onder de oogen zijn te zien, of uit 's Rijks kas geheel, dan wel gedeeltelijk ook uit de gemeentelijke of provinciale kassen, de daarvoor benoodigde gelden zijn te verstrekken. Ik voeg hieraan toe, dat ik het denkbeeld, den overgang tusschen het lager en het practisch middelbaar onderwijs zoo gemakkelijk mogelijk te maken, geheel overneem. De geachte afgevaardigde uit Winschoten heeft daarop te recht gewezen in zijn herinnering aan de ongeriefiijkheden, waarin men thans te Winschoten geraakt is door de omzetting van een lagere school in een school voor handelsonderwijs. Ook aan de daar gerezen bezwaren wensch ik van harte tegemoet te komen, maar ook dat onderdeel is weer niet te regelen en in orde te brengen, vóórdat wij aan de generale herziening van het lager onderwijs toe zijn, waarvoor wij moeten afwachten de uitkomsten van het onderzoek der Ineenschakelings-commissie, die juist over zulke punten zal hebben te adviseeren.

De heer Ter Laan is teruggekomen op zijn vraag, of de betaalde pensioenbijdragen niet onvervreemdbaar konden worden verklaard, waarbij hij bedoelde, te betoogen, dat, op welke wijze men ook het onderwijs verlaat, de onderwijzer voor zijn vroeger betaalde stortingen altijd iets ten goede moet houden. Hij zinspeelde ook op den wensch om zelfs daarna, door voort te gaan met de betaling van de bijdrage, de pensioenaanspraken te verhoogen. Te dezer zake moet ik den geachten afgevaardigde verwijzen naar art. 8 der Pensioenwet, in verband met het in § 5 van artikel I, ontwerp A, voorgestelde art. 42 der Lager-onderwijswet, waardoor de toepassing van zijn denkbeeld beslist wordt buitengesloten. De grondregel van onze pensioenwetgeving is, dat alle recht op pensioen verloren gaat o. a. voor hem, die ontslagen wordt op eigen verzoek. Waar dit nu grondregel is voor alle burgerlijke ambtenaren, met welk recht zou men dan exceptioneel voor de onderwijzers, die aanmerkelijk minder dan de ambtenaren voor pensioen bijdragen, een privilege kunnen scheppen?

Tevens heeft die geachte afgevaardigde, en ik meen ook de heer Smeenge, nogmaals de positie ter sprake gebracht van de geachte Kamerleden, die vroeger bij het onderwijs werkzaam zijn geweest of ook later uit het onderwijs in deze Kamer mochten binnenkomen.

Wanneer iemand, Kamerlid wordende, zijn demissie vraagt en dus op eigen verzoek ontslag krijgt, dan is hij zijn rechten kwijt. Wanneer hij daarentegen vraagt, aan degenen, bij wie hij in dienst is, ontheven te worden van de waarneming van zijn betrekking en wanneer hem alsdan een nonactiviteits-positie wordt toegekend, welnu, dan valt de zoodanige onder art. 9, tweede lid, der Pensioenwet, dat bij art. 42 voor de openbare onderwijzers en bij art. 54 *quatordecies* voor de bijzondere onderwijzers toepasselijk is verklaard.

De vraag is nog herhaald, of niet degenen, die haar echtgenoot verloren hebben in de periode, welke ons scheidt van het oogenblik, waarop deze wetsontwerpen zijn ingediend, alsnog zouden kunnen worden opgenomen in het fonds, d.w.z. daarvan eenvoudig de voordeelen genieten. Toen dit gisteren ter sprake werd gebracht, is gewezen op één door mij gebezigd argument, maar niet op het tweede. Ik heb n.l. als tweede argument daartegenover gebezigd, dat daarvoor wellicht iets te zeggen zou zijn, indien van af dien datum ook de kortingen in de kas van het pensioenfonds waren gevloeid, maar dat, waar die kortingen niet ingekomen zijn, ook ontbreekt een der elementen, waarop alleen de terugwerkende kracht zou kunnen berusten. Nu heeft voorts de geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, gezegd: gij hebt ons voorgehouden, dat de weduwen en weezen, ten wier behoeve indertijd een dergelijk exceptioneel recht is geschapen, dit te danken hadden aan het feit, dat hun echtgenooten jarenlang voor eigen pensioen te veel hadden bijgedragen, en hierop heeft hij geantwoord, dat de openbare onderwijzers ook wel degelijk voor hun pensioen hebben betaald, maar wat aan deze pensioenen betaald is, baat vooreerst het weduwen- en weezenfonds niet, en ten tweede moet de geachte afgevaardigde niet vergeten, dat al die ambtenaren van destijds hun traktement over een vol jaar als bijdrage voor pensioen gestort hadden, terwijl velen bovendien nog een doorloopende korting hadden ondergaan, zoodat zij ongeveer 7 à 9 pct. korting hebben betaald, waarbij de bijdrage der onderwijzers ad 2 pct. 's jaars geheel in het niet verzinkt.

De geachte afgevaardigde, de heer Ketelaar, is nogmaals teruggekomen op de tijdelijke diensten, en heeft nu erkend, dat hetgeen hem tegenstrijdigheid scheen, eenvoudig was het spreken over twee verschillende objecten. De geachte afgevaardigde deed het daarbij voorkomen, alsof hij desaangaande niet anders dan een vraag had gedaan, maar ik meen te mogen betwijfelen, of hij zich juist heeft uitgedrukt. Zeker, aan het eind van hetgeen hij desaangaande gezegd heeft, staat een vraag, maar aan het begin een verklaring, en wel van dezen inhoud: „Bezie ik de

quaestie der tijdelijke onderwijzers, dan moet ik vragen, of werkelijk de beide Memoriën van Antwoord op de wetsontwerpen n°. 39 en n°. 18 door dezelfde Ministers zijn onderteekend en geschreven." Nu kan ik niet zeggen, dat dit een geheel onschuldige verklaring is, en de geachte afgevaardigde zal moeten toegeven, dat zulk een verklaring, vooral als er niet de minste grond voor bestaat, niet behoort tot de aangenaamste opmerkingen.

De geachte afgevaardigde heeft zich in de tweede plaats de opmerking veroorloofd, dat hij nog beter de techniek van de Lager-onderwijswet verstond dan het Departement van Binnenlandsche Zaken, want dat hij in zake de vraag, of voor de periodieke traktementsverhoogingen ook de tijdelijke diensten moeten mede rekenen, steeds van oordeel was, dat zij wel mederekenden, terwijl men aan het Departement van Binnenlandsche Zaken een andere meening huldigde. „En" — zeide hij — „nu is er een rechterlijke uitspraak, waarbij mijn meening heeft geprevaleerd." Hierbij liet hij doorschemeren, dat men eigenlijk bij Binnenlandsche Zaken geen wet behoorlijk lezen kan, laat staan in elkander zetten. Ik zou mij echter de vraag willen veroorloven, sedert wanneer de uitspraak van een rechter, en dan nog wel van een kantonrechter, die op juridisch terrein een vonnis wijst, waarbij een andere wetsinterpretatie wordt gehuldigd dan bij de administratie tot dusver, geldt voor bewijs, dat men bij die administratie niet in staat is om een wet behoorlijk te lezen. Wat de zaak zelf betreft, vergunne de geachte spreker mij de opmerking, dat, waar van tijdelijke diensten van de openbare onderwijzers wordt gesproken, uitsluitend bedoeld zijn tijdelijke diensten, voortvloeiende uit art. 32 der wet op het lager onderwijs. Wanneer men nu in Amsterdam nog andere tijdelijke aanstellingen kent, mits die maar aanstellingen zijn, van den gemeenteraad uitgegaan, dan rekenen ze mede, gelijk ze altijd medegerekend zijn bij de vaststelling van het pensioen. En wanneer hij mocht beweren, dat in Amsterdam op groote en breede schaal van art. 32 der Lager-onderwijswet gebruik wordt gemaakt om gedurende een jaar en langer onderwijzers in dienst te nemen, dan durf ik vertrouwen, dat zijn kennis van de Lager-onderwijswet hem zelf tot de overtuiging zal brengen, dat dan in Amsterdam dingen gebeuren, die niet zijn in harmonie met de wet.

De heer Goeman Borgesius heeft iets gezegd, waartegen ik mij reeds een interruptie veroorloofde; hij heeft het nl. voorgesteld, als had ik een min nobele uitdrukking gebezigd ten aanzien van de critiek, door hem toegepast op de techniek van dit ontwerp. Ik zal mij veroorloven den volzin, waarin die uitdrukking voorkomt, voor te lezen.

Zij luidt: „Of een andere regeling beter zou zijn, laat ik daar, maar de geachte afgevaardigde had het recht niet, dit punt ter ridiculiseering van het ontwerp aan te voeren, zonder tevens op die strafbepaling te wijzen. Had hij dit gedaan en desondanks critiek weten te oefenen, dan zou hij in zijn recht geweest zijn, maar door daarvan te zwijgen, heeft hij tegenover het ontwerp geen fraai spel gespeeld."

Is die uitlating nu gerechtvaardigd of niet? Laat mij op den voorgrond stellen, dat ik natuurlijk de welwillendheid zijner critiek niet betwijfelen zal, ofschoon wij, wanneer de geachte spreker aanvangt met te zeggen: ik zal de puntjes eens op de i's zetten, wel weten wat er komen zal. Wat was de zaak? Scherp en streng ging hij te keer tegen een hoofdbepaling van het wetsontwerp (art. 54*ter*), waarvan hij in het licht stelde, dat zij tot schandelijk misbruik moest leiden. Er was hier niet van een kleinigheid sprake, maar de gansche basis waarop het ontwerp rust, werd ondermijnd. Nu doet zich echter het geval voor, dat juist tegen misbruiken als de geachte afgevaardigde vreest, was voorzien door een strafbepaling (art. 54*septiesdecies*, 4de lid), welke hij echter verzuimde te noemen. Daarop is alleen door mij beweerd, dat, wanneer men behoort tot de „loyal opposition" en zeker punt bespreekt, men dan wat Dr. Schaepman noemde „een zonde der verzuimenis" begaat, wanneer men tevens niet op een in zoo onverbreekbaar verband daarmee samenhangende bepaling wijst. De geachte afgevaardigde is, wat het leerplan betreft, insisteerende, in zooverre op zijn aanvankelijk oordeel teruggekomen, dat hij nu erkend heeft, dat, wanneer er van afgeweken wordt, iemand zwaar beboet kan worden en zelfs in de gevangenis komen kan. Maar — voegde hij er aan toe — middelerwijl blijft de onderwijzer aan een dergelijke school desondanks in het genot van pensioenaanspraken. Dit is volkomen juist; maar art. 54 *septiesdecies* van het wetsontwerp verzekert de bevoegdheid aan de Regeering om alle inlichtingen te vragen, en, waar de school staat onder toezicht van een alzijdige inspectie, waar het geven van valsch getuigenis zwaar gestraft wordt, alsook het afwijken van het leerplan op zich zelf met een straf, welke loopen kan tot een boete van f 300 of 3 maanden hechtenis, mag met grond gevraagd worden, of de kans, dat het leerplan niet zal worden nageleefd, wel bijster groot is. Die vraag zal te eerder ontkennend beantwoord worden, wanneer men bedenkt, dat het bestuur of de houder, die ook ná gevonnist te zijn blijft pecceeren, keer op keer onder de strafbepaling zal vallen. Met dit alles voor oogen stel ik met vol vertrouwen den geachten afgevaardigde de vraag, of hij, met zijn kennis van het menschelijk hart op het punt van financiën,

niet met mij overtuigd is, dat zulke schoolhouders zich niet licht aan ontduiking zullen wagen.

De geachte afgevaardigde heeft nogmaals aangeroerd het tweede door hem gemoveerde en door mij gerefuteerde punt, namelijk dat bij niet-gesubsidieerde scholen de onderwijzers, die niet op tijd gestort hebben, dit later kunnen doen binnen een tijd, beperkt tot drie achtereenvolgende of in totaal vijf jaren, waaruit dan weer allerlei vreemde consequentiën, met name ten opzichte van het weduwenpensioen, zouden voortvloeien. Nu heeft de geachte afgevaardigde, en ik zeg hem daarvoor dank, eerlijkweg erkend, dat hij zich op dit punt had vergist. Ik mag dus wel zeggen, dat datgene, waarop hij zijn zwaarste geschut gericht had, feitelijk niets beteekent. Maar hij heeft er toch nog iets op gevonden, iets wat hedenmorgen reeds is ter sprake gebracht door den geachten afgevaardigde, den heer De Waal Malefijt, waardoor mij de moeite wordt bespaard, er verder op in te gaan. Alleen mag ik niet ontkennen, dat toen ik zijn nieuwe critiek vernam, bij mij onwillekeurig de herinnering opkwam aan zeker welbekend zeggen: parturiunt montes nascitur . . . en dan volgt er nog iets. Ik wil zeggen, dat na den grooten en machtigen aanval, die op het ontwerp werd gericht door den geachten afgevaardigde, het slot, waartoe hij nu gekomen is, gelijk duidelijk door den heer De Waal Malefijt is aangetoond, veel gelijkt op den *ridiculus mus*. Ik heb er nog iets aan toe te voegen en wel de herinnering, dat de geachte afgevaardigde dezen aanval inleidde door te zeggen, dat het een aanval op de techniek van het ontwerp was. Nu stel ik daartegenover de bewering, dat het punt, waarop hij zijn hoofdaanval richtte, met de techniek van het ontwerp niets te maken heeft, wat eenvoudig daaruit blijkt, dat, wanneer ik de geheele bepaling er uit licht, er geen enkel rad, geen enkel scharnier van het ontwerp ontbreekt. Wanneer men de bepaling schrapt, dat het recht op pensioen eerst door wanbetaling in drie, respectievelijk vijf jaren, verloren gaat, en daartegenover, evenals ten opzichte van het weduwenpensioen is geschied, iedere wanbetaling met verlies van recht straft, dan wordt er aan de verdere techniek van het ontwerp hoegenaamd niets veranderd. Evenmin wordt er iets aan veranderd, wanneer men het cijfer 3 in 2 of 5 in 3 verandert; men kan hiermede omspringen zooals men wil, zonder dat de techniek maar met den pink wordt aangeraakt.

Intusschen moet ik er den geachten afgevaardigde op wijzen, dat hij, ook na nadere lezing, de strekking van deze bepaling nog niet tot op den bodem doorzien heeft. Hij schijnt nog altijd in de meening te verkeeren, dat, wanneer iemand gedurende 3 achtereenvolgende jaren

niet betaalt, er toch nog wel gelegenheid zal bestaan, bijv. wanneer hij den dienst verlaat en later herplaatst wordt, om zijn recht te doen herleven. Maar ook daarin vergist de geachte afgevaardigde zich; bij art. 54 *quatordecies*, is wel o. a. toepasselijk verklaard op de bijzondere onderwijzers art. 9, derde lid, van de Pensioenwet, maar deze bepaling doet een recht op pensioen, dat volgens art. 8 verloren is gegaan, alleen in de daar gedachte casuspositie herleven. En nu staat er in art. 9, 3de lid, uitdrukkelijk, dat dit alleen geldt voor iemand, die, na *ontslagen* te zijn, herplaatst wordt; aan een ander geval kon trouwens te dezer plaatse niet worden gedacht. Wanneer mitsdien het recht op pensioen door *wanbetaling* teniet gaat, ontbreekt elke bepaling, waarop een herleven zou steunen; het is dus voor goed verloren, en dan vervalt vanzelf ook onherroepelijk het weduwenpensioen. Mag ik nu niet aan den geachten afgevaardigde vragen, of, waar zoo strenge bepalingen in de techniek van dit ontwerp zijn opgenomen tegen ontduiking, het vermoeden grond heeft, dat men er zich aan wagen zal? Wanneer daarentegen heeft dit artikel beteekenis? Bij godsdienstige overwegingen, wanneer men meent, niet in de verzekering te mogen gaan, want dan kan de poenale sanctie — het vervallen van alle recht, ook al heeft het bestuur er voor moeten betalen — den betrokkene weinig deren; hij zal blijde zijn, geheel buiten de pensioneering te staan, daar hij anders een zwaar offer aan zijn overtuiging zou brengen.

Ik wensch nu nog een enkel punt te bespreken, dat ik dusver niet behandelde, doch waartoe ik thans overga, omdat de geachte afgevaardigde mij tegenwierp, dat ik zijn andere bedenkingen niet had besproken. Ik had dat willen doen bij de artikelen, maar om mijnerzijds een bewijs van welwillendheid en bereidvaardigheid tot antwoorden te geven, wensch ik thans nog op een enkele opmerking in te gaan. De geachte afgevaardigde heeft toch gezegd, dat de werkelijke jaarwedden nu als regel waren genomen tot pensioengrondslag, maar dat dit geheel mis was en dat men had moeten blijven bij de aanvankelijk voorgestelde fictie's. Daarbij werden de bedenkingen gememoreerd van een gewezen ambtenaar van mijn Departement, die o.a. dit goede gehad heeft, dat hij mij met den heer Goeman Borgesius bij zijn graf heeft samengebracht in een volkomen sympathie. Het gesprokene is volkomen juist, Mijnheer de Voorzitter; mij heeft de heer Van Kempen eveneens dergelijke bedenkingen, welke vooral ook tegen de opneming van de niet-gesubsidieerde scholen gericht waren, gemaakt, maar laat ik den geachten afgevaardigde er op mogen wijzen, dat in de Memorie van Toelichting betrekkelijk het wetsontwerp, gelijk het oorspronkelijk, nog onder zijn medewerking,

werd ingediend, desondanks er op wordt gewezen, dat men zich „*in eersten aanloop*" tot de gesubsidieerde scholen zou beperken. Uit die woorden bleek vanzelf, dat het in het voornemen lag om ook later de niet-gesubsidieerde scholen te helpen, op welke wijze dan ook, hetzij zelfstandig, hetzij door ze in deze regeling in te lasschen. En nu bestonden de bezwaren, waarover wij het hier hebben, niet daarin, dat deze onderwijzers hier zouden worden opgenomen op de wijze, gelijk dat thans wordt voorgesteld, — dat kon uit den aard der zaak nog niet ter sprake komen —, maar hierin, dat de invoeging zich zou moeten aanpassen aan het stelsel, dat enkel voor de gesubsidieerde scholen in het oorspronkelijk ontwerp gevolgd wordt.

Wat nu betreft de vraag, of de werkelijke of de geschatte jaarwedden tot grondslag moeten worden genomen, zal de geachte afgevaardigde toegeven, dat ook dit met de techniek van het wetsontwerp niets te maken heeft; het staat volkomen gelijk, of men hier gaat werken met geschatte dan wel met werkelijke jaarwedden. Maar als men de vraag stelt, of metterdaad de werkelijke jaarwedden hier kunnen worden gevolgd, dan zij het mij geoorloofd, te doen opmerken, dat een dergelijke wijze van handelen grondregel onzer gansche pensioenregeling is, zoodat, wanneer wij een weg kunnen vinden om de werkelijke jaarwedden tot basis te nemen, het zaak is, daartoe over te gaan, te eerder, omdat dan tevens verschillende in het Voorloopig Verslag met groote klem aangedrongen bezwaren tegen de fictieve wedden vervallen. Na rijp beraad zijn wij van meening geworden, dat men zich niet voor onjuiste opgaven van die jaarwedden bevreesd behoeft te maken, vooreerst omdat de Regeering het recht heeft om alle inlichtingen te vragen, die zij noodig heeft, en valsche inlichtingen strafbaar zijn gesteld, en in de tweede plaats, omdat aan de onderwijzers zelf, aan de belanghebbenden dus, desverlangd medegedeeld moet worden, welke jaarwedden zijn opgegeven, en zij dus op onjuiste opgaven de aandacht kunnen vestigen. Ten slotte heeft, wanneer er maar eenige twijfel bij de Regeering bestaat, deze nog bovendien het recht, de opgaaf ter zijde te leggen en de geschatte waarde in de plaats te stellen.

Ook over opheffing en ontslag heeft de geachte spreker gesproken. Hij keurde het af, dat hier aan hoofden of bestuurders van niet-gesubsidieerde scholen wordt toegekend een zeker hoogheidsrecht. Maar ik vraag, of, als een smak in zee steekt, dan de schipper niet een zeer groot hoogheidsrecht tegenover zijn personeel heeft. En nu zal de geachte afgevaardigde toestemmen, dat de schipper van zoo'n smak niet is in Staatsdienst, maar geheel is een particulier, een niet-gesubsidieerde

schipper, terwijl desondanks aan dien man wordt gegeven een sterk hoogheidsrecht. Op zich zelf kan dus aan het verleenen van een dergelijk recht geen bezwaar worden ontleend. Ieder, die met zeker gezag over ondergeschikten is bekleed, oefent een hoogheidsrecht uit. De vraag is alleen, of wellicht het rechtstreeksch belang, dat in casu aan de uitoefening van dat recht voor de schatkist is verbonden, tot een andere conclusie moet leiden. Wanneer de geachte afgevaardigde daaromtrent zegt, dat de mogelijkheid bestaat, dat schijnbaar de betrekking wordt opgeheven, waar inderdaad ontslag wordt verleend, zoodat morgen een ander in de plaats komt en de betrekking dus weder wordt hersteld, dan gevoelt hij toch, dat men eerst wel eens inlichtingen zal inwinnen, op welk tijdstip de betrekking hersteld is. Blijkt het dan, dat er inderdaad van opheffing van betrekking geen sprake was, dan zal men zoo iets niet accepteeren. Meent de geachte afgevaardigde intusschen, dat er iets ter verbetering kan worden aangebracht, bijv. door te schrijven, dat de betrekking voor minstens 6 maanden zal moeten zijn opgeheven, dan bestaat er van de zijde van de Regeering volstrekt geen reden om niet in een dergelijk voorstel te treden.

Over de moeilijkheid, die ontstaat wanneer men in een verzekering, welke ook, een facultatief element laat insluipen, heeft de geachte afgevaardigde uit zijn rijpe ervaring precies hetzelfde medegedeeld en gezegd, wat ik in mijn eerste rede ook reeds heb opgemerkt, nl. dat men niet alleen de kwade risico's kan aanvaarden, maar dat men ook de goede moet trachten te krijgen, en in de tweede plaats, dat een juiste berekening slechts mogelijk zou zijn, wanneer alle, zoowel tegenwoordige als toekomstige, onderwijzers tot deelneming werden gedwongen. Nu is er een facultatieve regeling voorgesteld wat betreft de personen, die thans in functie zijn, maar de geachte afgevaardigde zal mij toestemmen, dat ook reeds in de weduwenwet een zelfde facultatieve mogelijkheid geopend was voor de ongehuwden. Waar nu z.i. het bezwaar voor de hand lag, dat ongehuwden er uit zouden gaan en de gehuwden er in blijven, staan deze beide voorzieningen volkomen gelijk. Destijds heeft men derhalve tegen een zelfde facultatiefstelling niet opgezien. Den geachten afgevaardigde zal het voorts bekend zijn, dat in Duitschland, niet door de Regeering, maar door den Rijksdag, een bepaling omtrent de kleine ondernemers in de pensioenverzekering is ingebracht, en wel facultatief. Ik juich dit niet toe, hoewel ik de moeilijkheden begrijp, maar ik haal het slechts als een voorbeeld aan, dat men, ook in andere kringen, waar men toch niet zoo geheel onnoozel tegenover de verzekering staat, al had men nog een veel rijkere experientie en kennis dan de geachte

afgevaardigde, tot een dergelijke facultatiefstelling is overgegaan. Wat overigens de financieele zijde van het vraagstuk betreft, meen ik de beantwoording van de gemaakte opmerkingen verder aan mijn geachten ambtgenoot van Financiën te kunnen overlaten.

De geachte afgevaardigde, de heer Bos, heeft nog de vraag ter sprake gebracht, of het niet beter ware geweest, een geheel ander stelsel aan te nemen. Ook de geachte afgevaardigde, de heer Van Idsinga was meer voor een ander stelsel. Wanneer de heer Bos, als Minister, had ingediend een ontwerp zooals hij het meest wenschelijk achtte, of de heer Van Idsinga had zijnerzijds iets dergelijks gedaan, dan wil ik niet zeggen, dat ik, lid van de Kamer zijnde, zulk een stelsel ten einde toe zou hebben bestreden. Het is best mogelijk, dat ik met een ander stelsel ook zou zijn meegegaan. Variis modis bene fit. Nu is echter het stelsel, dat wij thans behandelen, het stelsel van het wetsontwerp, en er kan geen ander stelsel voor in de plaats worden geschoven. De heer Bos vergete toch niet, dat, waar eenmaal de openbare onderwijzers in de pensioenregeling zijn opgenomen, daardoor ook de pensioneering van de bijzondere onderwijzers *alleen in dezen vorm* in de publieke opinie is doorgedrongen. Wanneer de geachte afgevaardigde 4 jaar geleden met de kracht, waarmede hij in zijn artikelen de publieke opinie weet te bewerken, daartegen had getoornd, wie weet, hoever wij nu zouden zijn! Maar hij houde mij ten goede, dat ik er niet in kan bewilligen, de zaak thans te veranderen.

Over de hoofden van de niet-gesubsidieerde scholen zal ik gaarne spreken bij de artikelen, maar ik vind het te zeer een détailpunt om er nu bij de algemeene beschouwingen op in te gaan. Wat den rechtsgrond betreft, moet ik zeggen, dat het mij aangenaam is geweest, dat er eenige critiek is geoefend op hetgeen door mij desaangaande is gezegd, en ik voeg er bij, dat ik die critiek gaarne wel iets strenger had gehad, zoodat ik er iets meer van gevoeld had, want dusver heeft die critiek mij weinig geraakt. Ik zou er bijzonder prijs op hebben gesteld, als met name de heer Treub deze zaak, omdat hij gewoon is principieel door te denken, werkelijk zóó bezien had, als zij door mij voorgesteld is. Maar wat is gebleken? Het is bijna onmogelijk om in een deel van een rede een geheel vraagstuk van Staatsbemoeiing en Staatsmacht behoorlijk te expliceeren, vooral wanneer men improviseert, en de schuld zal dus wel aan mij liggen. Maar de geachte afgevaardigde heeft slag op slag gedurig mijn woorden verstaan in gansch anderen zin dan waarin zij gebezigd zijn, en daardoor raakte zijn critiek het door mij gesprokene niet. Laat mij dit met enkele voorbeelden mogen ophelderen.

Wij kennen allen de zoogenaamde materialistisch-physische staatsleer, die niet weinig door Spencer bevorderd is; en nu haalt de geachte afgevaardigde uit Seidler een passage aan, waarin deze protesteert tegen de poging om uit het menschelijk organisme zich een beeld te vormen van het Staatsorganisme. Volkomen juist, maar de geachte afgevaardigde zegt, dat ik hetzelfde zou gedaan hebben door te spreken over een passage uit de rede van professor Wind. Het heeft er niets van. Verbeeld u, Mijnheer de Voorzitter, ik zou de Overheid hebben vergeleken bij een positieve en het individu bij een negatieve pool! Wat zou dit voor een vergelijking zijn! De overtuiging, dat men van de Ministerstafel niet zulken onzin mag vertellen, moest den geachten afgevaardigde reeds van deze voorstelling hebben teruggehouden. Ik heb alleen gezegd, dat de uitvinding van de electronen tot de ontdekking had gebracht, dat er tusschen de beide polen geen luchtledig ligt, gelijk men vroeger dacht, maar dat er wel degelijk in dit *schijnbaar* luchtledige krachten bestaan, die medewerken. Ik beoogde slechts een beeld te geven, hoe men zich ook op ander terrein een tijdlang vergissen kan, door met den schijn genoegen te nemen. En zoo, wilde ik zeggen, is het ook op het terrein van het staatsrecht, wanneer men daar uitsluitend rekent met de Overheid en het individu, en al wat daar tusschen ligt aanziet voor een luchtledig. Het was dus slechts een parallel, zonder dat ik wilde zeggen, dat de natuur van het een overgaat op het ander. Men heeft er zich over verwonderd, dat ik gesproken heb over de rede van professor Wind, maar men moet niet vergeten, dat men aan Binnenlandsche Zaken ook het hooger onderwijs te behandelen heeft en dat men dus ook de redevoeringen van de professoren onder de oogen krijgt. En waar ik nu steeds met belangstelling kennis neem van de redevoeringen van de heeren aan de openbare Universiteiten, kan het niet anders, of ik maak, al lezende, mijn opmerkingen. Zoo trof mij in de oratie van prof. Wind, dat men ook op physisch gebied dezelfde fout gemaakt had, welke in de staatsleer zoo veelvuldig voorkomt.

Een tweede voorbeeld. De geachte afgevaardigde sprak over mijn voorstelling, dat de pensioneering het huwelijk van de onderwijzers zou bevorderen en dacht, dat ik bedoelde, dat dit aan de voortzetting van de natie bevordelijk zou zijn. Ik heb over dit laatste geen woord gesproken en dit ook allerminst bedoeld. Ik ben zoo physisch niet aangelegd om zoo dadelijk aan de physische gevolgen te denken. Ik had het huwelijk bedoeld in zijn *moreele* gevolgen; immers voor de moraliteit van de onderwijzers is het gewenscht, dat zij op bekwamen leeftijd in het huwelijk treden.

(De heer TREUB: Dat geldt voor de arbeiders toch ook!)

Mijnheer de Voorzitter! Dat belang van het huwelijk geldt voor iedereen, maar waar wij hier handelen over onderwijzers, weet de geachte afgevaardigde zeer wel, waarom bij onderwijzers, die geen gelofte deden, het huwelijk in meer praegnanten zin gewenscht kan zijn, zoodat het volkomen juist was, hier op de bevordering van het huwelijk aan te dringen.

Veel erger nog ging de geachte afgevaardigde tegen mijn bedoeling in toen hij, na een passage uit mijn rede voorgelezen te hebben, waarmede hij zeide, dat hij het in den grond wel eens was, de stelling verkondigde, als had ik in die uitspraak in thesi generali te gelijk de grenzen der Staatsbemoeiing getrokken. Dit verbaast mij. Wanneer men eerst het geheele terrein overziet en daarna nauwkeurig de grenzen teekent voor één meer speciaal onderwerp, is men dan bezig geheel algemeen de grenzen te trekken voor de Staatsbemoeiing? Ik trok die grenzen alleen *voor het onderwijs*, en poogde toen aan te toonen, dat de Overheid, krachtens haar algemeene roeping, wel verplicht is om voor het onderwijs te zorgen, maar dat ze hierbij steeds de conscientievrijheid heeft te eerbiedigen en te zorgen, dat het ouderrecht niet wordt verzwakt. In plaats van op de lijnen te letten, waarmede die grenzen waren aangegeven, generaliseert de geachte afgevaardigde, geheel in strijd met mijn bedoeling, het uitgangspunt.

De geachte afgevaardigde heeft daarna besproken wat ik over de Staatsmacht heb gezegd. Hij was het ook in dit opzicht met mij eens en meende, dat ik het organisch Staatsrecht had verdedigd. Ik ben het mij echter niet bewust. Ik heb hierover gesproken, dat tusschen de Overheid en het individu ligt een maatschappij en dat de rechtsformatie daardoor straalbreking ondergaat. Nu is het zeer zeker, dat, indien men daarvan uitgaat en dus ook met de organisatie van de maatschappij rekent, dan een van de meest strenge vormen, waarin die organisatie tot haar recht komt, de publiekrechtelijke corporatie kan zijn. Natuurlijk, doch daarover heb ik geen woord gesproken. Ik heb gezegd, dat uit die straalbreking van het maatschappelijk milieu andere eischen en bevoegdheden voor de Overheid voortvloeien. Van het corporatieve werd geen woord gerept. Daarover heeft de heer Lohman gesproken, ik niet. Wat heb ik gezegd? Ik heb er op gewezen, dat onder de door mij geschetste omstandigheden niet met de algemeen burgerrechtelijke regeling volstaan kan worden, maar dat ook speciale onderwerpen in aanmerking komen voor een speciale regeling, zooals die dan ook in het Wetboek van

Koophandel enz. gegeven is. Ik heb gewezen op de nieuw ingediende Code de Travail in Frankrijk. In nauwen samenhang hiermee herinnerde ik aan het bestaan van eigenaardige rechtsformaties van contractueelen of anderen aard, die aan de Overheid bijzondere bevoegdheid geven. Daarom begrijp ik ook niet, hoe de geachte afgevaardigde meende, dat ik zou kunnen gezegd hebben, dat *alleen* de license-holders in een positie verkeeren, die de Overheid recht er op geeft, hun een plicht op te leggen. Hij wees er toch te recht op, dat de Regeering een wetsontwerp had ingediend op de verplichte ziekteverzekering. Dit alleen reeds had hem kunnen overtuigen, dat zijn gevoelen omtrent mijn bedoeling geheel onjuist was. Ik kon niet gezegd hebben, dat *alleen* tegenover de license-holders dit recht zou bestaan. Dit zou geheel met mijn bedoeling, niet minder dan met mijn daden, in strijd zijn geweest. Trouwens dat was de vraag ook niet. De quaestie was deze: wanneer men aan de eene zijde neemt een gewoon particulier en men vraagt, of de Overheid dezen pensioenverplichting mag opleggen, dan antwoord ik: neen. Maar wanneer deze particulier patroon wordt en hij treedt met zijn arbeiders in een contractueele verhouding, dan ontstaat er een geheele andere formatie, welke evenwel ligt buiten hetgeen ik Vrijdag gezegd heb. Ik heb mij daarmede niet ingelaten, maar de vraag was toen alleen, of de license als zoodanig het recht geeft aan de Overheid, om de license-holders te verplichten zich te verzekeren, waartoe zij anders het recht zou missen.

De heer Goeman Borgesius heeft zeer juist opgemerkt, en ik dank hem daarvoor, dat voor zooverre daaruit een monopolie ontstaat, de Strafwet er is, om die menschen vooral in hun monopolie te beschermen, maar dat al deze desbetreffende bepalingen gemaakt zijn in het belang van het publiek. Natuurlijk, wanneer iemand vergunning heeft om sterken drank te verkoopen, heeft hij een license en bezit hij daardoor met de gezamenlijke vergunninghouders een monopolie; maar wanneer nu in de wet tot verkoop van sterken drank een bepaling staat, dat iemand zonder vergunning niet mag verkoopen, dan wordt dit niet gedaan uit begeerte om de vergunninghouders te beschermen, maar om het misbruik van sterken drank tegen te gaan. Intusschen, al is dit het *doel*, de *strekking* daarvan is toch, — de heer Goeman Borgesius zal het niet kunnen ontkennen —, dat dientengevolge aan den vergunninghouder een monopolie toekomt.

De geachte afgevaardigde heeft voorts — en ik heb mij er over verbaasd, dat zelfs de scherpzinnigheid van den heer Schokking dezen niet gevrijwaard heeft, hem daarin bij te vallen — gevraagd, waarom

ook de medici, advocaten enz. geen pensioen zouden krijgen en ons reeds een vergezicht geopend, waarin alle groepen van gequalificeerden zouden komen om een pensioen van den Staat in ontvangst te nemen. Ik heb mij daarover werkelijk verbaasd, want wat waren de gronden, waarop ik voor de onderwijzers pensioneering bepleitte? Ik heb eerst de vraag besproken van *Staatsbemoeiing* en of er reden en oorzaak is voor den Staat om pensioen te verstrekken of te helpen verstrekken. En eerst nadat ik dit had vastgesteld, ben ik gekomen tot de tweede vraag, of nu ook de Overheid den pensioen*plicht* mocht opleggen. Heb ik nu gezegd, dat, omdat de onderwijzers zoo aangedrongen hebben op pensioen, daaruit die verplichting voor den Staat voortvloeide, of dat de Staat, omdat hij het recht heeft, hun die verplichting op te leggen, daarom aan het verlangen dier menschen moest voldoen? Ik heb er met geen woord van gerept. Eerst wanneer ten aanzien ook van de medici, advocaten enz., uit de Staatsbemoeiing zal zijn afgeleid, dat er reden en oorzaak is om hen te pensioneeren, dàn, maar ook eerst dàn zal de vraag aan de orde komen, of ze ook als gequalificeerde personen moeten toelaten, dat hun *verplichtingen* worden opgelegd. Uit het gequalificeerd zijn der personen heb ik in geen enkel opzicht afgeleid eenig recht op pensioen. Dat heeft niets met pensioen te maken. Uit het gequalificeerd zijn heb ik uitsluitend afgeleid de bevoegdheid der Overheid, om, aangenomen dat het pensioen moest worden verstrekt, de deelneming *verplichtend* te stellen. Al wat over die medici en advocaten gezegd is, laat ik rusten totdat ook ten hunnen aanzien de noodzakelijkheid der Staatsbemoeiing zal zijn vastgesteld.

De heer Tydeman maakte er mij min of meer een verwijt van, dat ik gezegd heb: als ge u bereid had verklaard, van mijlpaal tot mijlpaal met ons te gaan, dan zou ik u misschien hebben *toegefluisterd*, waar de weg uitkomt. Daarvan heeft de geachte spreker een constitutioneel vergrijp gemaakt; immers — zeide hij — ik doe hier geen vraag om daarop een fluisterend particulier antwoord te ontvangen, maar ik verlang als volksvertegenwoordiger van den Minister daarop een publiek antwoord. Ik wil wel erkennen, dat bij het bezigen van het woord „toefluisteren" de heer Tydeman zelf mij had geïnspireerd. Toen de zaak van het blanco-artikel hier ter sprake kwam, zeide namelijk de geachte spreker tot een zijner medeleden, die hem eens aan den pols voelde: „daarover zal ik naderhand wel eens met u fluisteren". 't Is ongelukkig, maar als ik aan den heer Tydeman denk, denk ik altijd aan dat gezegde.

De heer De Savornin Lohman heeft intusschen in zijn rede den geachten spreker volkomen voldaan, want hij heeft op de vraag „waar-

heen?" een precies antwoord gegeven. Laat mij nu echter ook eens een constitutioneele quaestie opwerpen. Is een Minister even vrij in zijn spreken als een Kamerlid? Gevoelt de heer Tydeman niet, dat het voor den geachten spreker uit Goes geheel iets anders is om hier zijn plannen voor de toekomst en zijn denkbeelden daaromtrent te ontvouwen, dan voor iemand, die van deze tafel spreekt? Wanneer ik hier spreek, zou ik het moeten doen mede namens mijn gezamenlijke ambtgenooten en dan zou ik een dergelijke vraag toch eerst met hen dienen te overwegen. Maar afgezien hiervan, is het mij niet recht duidelijk, hoe een man als de heer Tydeman, wiens voorzichtigheid schier spreekwoordelijk is, kan vragen, welken weg, welke vaart, welken gang van ontwikkeling de toekomst in haar schoot bergt. Een man als hij, van de historische school, weet toch beter dan iemand, dat dit niet afhangt van iemands meening, maar van den loop van zaken. Hier is het de keuze, door de ouders op den duur te doen, welke de richting zal bepalen, derhalve een gegeven, dat noch de heer De Savornin Lohman, noch de Regeering in de macht heeft. De geachte spreker zal mij toestemmen, dat, als eens binnen korten tijd $^{9}/_{10}$ van de bevolking van Nederland niet langer vrede had met het neutraal onderwijs, dan het proces zeer zou versneld worden. Wanneer daarentegen die overgang van neigingen en denkbeelden zeer langzaam gaat, kan dat proces ook slechts zeer langzaam in zijn werk gaan. Wien dus gevraagd wordt: waarheen gaat gij? die kan niet anders doen dan uitspreken, welke de aard van het proces is, dat hij in gang wenscht te brengen.

Nu zeide de geachte afgevaardigde, dat hij er mee was ingenomen, dat de geachte afgevaardigde uit Goes deze solutie had gevonden: tusschen openbaar en bijzonder onderwijs geen concurrentie meer, maar samenwerking. De geachte afgevaardigde, de heer Tydeman, leest gewoonlijk de stukken nog al aandachtig en heeft dus wellicht gelezen wat de Regeering verklaard heeft op bladz. 5 der Memorie van Antwoord op de lager-onderwijsnovelle, dit nl.: „Voorstanders van de openbare en van de bijzondere school stonden van dit oogenblik af — dat is van 1889 — niet meer als vinnige concurrenten tegenover elkander, maar zouden beiden, elk op hunne wijze, het groote volksbelang van het volksonderwijs onder stipte eerbiediging van de paedagogische overtuiging der ouders, nastreven. De uitkomst drukte op deze profetie van komende pacificatie het zegel. Na 1889 is de schoolstrijd metterdaad bij niet éene politieke worsteling meer de inzet geweest, noch bij de stembus, noch bij de beraadslagingen in de Staten-Generaal. Deze pacificatie was niet bij gekunsteld com-

promis gedecreteerd, maar door een principieele verandering is de verzoening tusschen het openbaar en het bijzonder onderwijs een historisch feit geworden". Is het nu billijk van den geachten afgevaardigde om den geachten afgevaardigde uit Goes een betuiging van dank en hulde te geven, omdat hij gezegd heeft: geen concurrentie meer, maar verzoening! en aan de Regeering, die toch dagen te voren precies hetzelfde gezegd had, van zijn wierook ook niet maar een enkel korreltje te geven?

De geachte afgevaardigde, de heer Schokking, en zoo ook de geachte afgevaardigde, de heer Treub, heeft nogmaals de vraag te berde gebracht, of toch op die wijze niet van lieverlede het bijzonder onderwijs *een publieke dienst* zou worden. Ik wil ook daarover gaarne het weinige licht laten schijnen, dat ik in mijn lantaarntje heb. De vrijheid van het bijzonder onderwijs heeft een zekere straallengte, en die straallengte springt voort uit de motieven, waarom die bijzondere scholen opgericht worden. En zoo er nu maar in eenig opzicht wordt aangetoond, dat iets, uit dat principe opkomende, aangerand zou kunnen worden door welke wet dan ook, zal ik daartegen mede front maken. Maar — de geachte afgevaardigde, de heer Lohman, houde mij ten goede, dat ik onder dit gezichtspunt eenigszins moet opkomen tegen een passage, in zijn rede ingelascht, waarbij hij de formule uit de Troonrede van 1901 over de „vrijmaking van het onderwijs" min of meer op zij zet — die vrijmaking van het onderwijs heeft in de Troonrede van 1901 en van de zijde van de Regeering nooit beteekend het geven van een vrijheid van beweging, die niet met de motieven van het bijzonder onderwijs samenhangt. Zij bedoelt uitsluitend datgene, wat de vrije uiting der geesten en de vrije rechten der ouders en de vrije ontwikkeling der wetenschap in meer absoluten zin doorvoert, anders niets. Ik heb het daarom ook duidelijk uitgesproken, dat ik mij geen Staatsrechtelijk begrip kan vormen, waarbij men van den Staat zou vragen, maar altoos meer geld te geven, en het den Staat niet geoorloofd zou zijn, daarvoor eenigen waarborg voor de deugdelijkheid van het onderwijs te vorderen. Wij vinden immers de grens altoos in dit ééne: het motief voor het bijzonder onderwijs. Daarom dank ik den heer Lohman zeer, dat hij nog eens herinnerd heeft, hoe mr. Groen van Prinsterer in zijn tijd begonnen is met te ijveren voor de gesplitste gezindheidsschool, en ik voeg er bij, — wat de geachte afgevaardigde zal toestemmen, — hoe wijlen die staatsman kort vóór zijn sterven nogmaals op dat denkbeeld is teruggekomen. Welnu, welke waarborgen ook bij subsidie van den Staat gevraagd worden, altoos zullen deze nog grooter vrijheid laten dan er zou bestaan in dergelijke gezindheidsscholen. Waar nu de heer Groen van

15

Prinsterer den ganschen strijd voor het vrije onderwijs heeft ingezet, heeft aangebonden en bij het volk ingang heeft doen vinden en hij het nooit anders heeft verstaan, is het dan een navolgen van Groen, of niet veeleer een prediken van losbandigheid, wanneer men niet alleen voor hetgeen uit het motief van het vrije onderwijs voortvloeit absolute vrijheid postuleert, maar een geheel vrij huishouden bepleit, desondanks met Staatsgeld gesteund? Als men het zóó verstaat, wordt het armenbedeeling, niets anders, en ik wensch, dat het vrije onderwijs daarvan verschoond blijve.

Wat de quaestie van den publieken dienst betreft, zij het mij geoorloofd, den heer Schokking op te merken, dat „dienst" bij de Overheid en bij den Staat beteekent dat deel van den arbeid, dat de Staat voor eigen rekening neemt en zelf uitvoert. Maar nu kan er, gelijk hier, zijn een algemeene taak, welke, alleen indien het particulier initiatief er niet in voorziet, door den Staat moet worden vervuld. Ik behoef er niet aan te herinneren, hoe bij zich pas ontwikkelende volkeren de Staat dikwijls alles heeft gedaan en bijna het geheele leven beheerschte, en hoe er nu nog Staten in de wereld zijn, waarin de bemoeiing van de Overheid zich bijna tot elk terrein uitstrekt. Wanneer dus het particulier initiatief in ons land geen deel nam aan de zorg voor het onderwijs, zou die gansche taak op den Staat rusten. Maar wanneer het particulier initiatief doet datgene, wat alleen bij ontstentenis daarvan de Overheid zou moeten doen, voert het particulier initiatief slechts een deel van de nationale taak uit, die het niet van de Overheid ontvangt, en die de Overheid het niet oplegt, maar die het uit eigen beweging opneemt, die uit het huisgezin naar boven streeft en die dus wel de taak der Overheid verlicht, maar daarom nog in geen enkel opzicht kan genoemd worden publieke dienst.

Er is door meer dan één lid op gewezen, hoe men aan de linkerzijde der Kamer moeilijk op grond van de door mij aangevoerde motieven vóór dit ontwerp stemmen kan. In welk Parlement is het ooit voorgekomen, dat in dien zin een wetsvoordracht, aan welk een principe ten grondslag lag, tot stand kwam door medewerking zoowel van de Regeeringspartij als van de geheele oppositie? Steeds ontmoet de Regeering in de loyal opposition bij dergelijke voorstellen een oppositie, die van een geheel ander beginsel dan zij zelve uitgaat. Het is daarom op zich zelf reeds uitgesloten, dat de tegenpartij zich voetstoots bij het Regeeringsmotief zoo aansluiten, en daarom versta ik niet, hoe de heer Goeman Borgesius heeft kunnen zeggen, dat ik door mijn spreken de linkerzijde van mij vervreemdde. Ik stel, als het eenigszins kan,

hoogen prijs op de medewerking van de linkerzijde, en ik vlei mij, gelijk uit mijn eerste rede bleek, dat menig lid daarvan zijn stem niet aan deze ontwerpen onthouden zal, maar ik wensch die stem nooit tot dien prijs te koopen, dat ik als Minister zou moeten spreken anders dan naar eigen overtuiging. *Handelingen*, blz. 1258—1264.

Vergadering van 8 Maart 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb op het oogenblik niet verder op de vraag van den geachten afgevaardigde, den heer Ter Laan, te antwoorden. De wijze, waarop voor burgerlijke ambtenaren de tijdelijke diensten in aanmerking komen, staat in de burgerlijke Pensioenwet; een andere regeling ken ik niet. Wenscht de geachte afgevaardigde een amendement voor te stellen om in ontwerp C een bepaling op te nemen, waarin een uitbreiding van dat beginsel is belichaamd, dan kan bij het desbetreffende artikel de Kamer daarover beslissen. Ik kan mij daaromtrent nu niet uitlaten. *Handelingen*, blz. 1266.

Mijnheer de Voorzitter! Geheel daargelaten de vraag, of er grond is om bij deze wet de gelegenheid tot pensioneering op 60-jarigen leeftijd te scheppen, wil de Regeering verklaren, dat zij in geen geval met dit amendement *) kan medegaan. Daardoor zou een ongelijkheid tusschen de burgerlijke ambtenaren en de onderwijzers worden geschapen, die niet kan worden toegelaten. De leeftijd van 65 jaren is, behoudens zeer speciale, hier niet toepasselijke gevallen, in de gansche pensioenregeling *de* leeftijd en als men voor de onderwijzers een gunstiger conditie wil scheppen, is daar op zich zelf niets tegen, mits de geachte afgevaardigde dan ook voorstelt, de premie van 2 pct. zóóveel te verhoogen, dat daardoor de kosten worden gedekt.

Handelingen, blz. 1268.

---

*) Bedoeld is een amendement van de heeren Ter Laan, Helsdingen, Van Kol, Schaper en Melchers, strekkende om vóór § 1 op te nemen een nieuwe paragraaf, luidende:

§ 1*a*. Het 1ste lid van art. 38 der wet tot regeling van het lager onderwijs wordt gelezen als volgt:

„Recht op pensioen wordt verkregen door na volbrachten zestigjarigen leeftijd bekomen ontslag."

Het amendement wordt verworpen met 59 tegen 8 stemmen.

VERGADERING VAN 9 MAART 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Er wordt voorgesteld om ten aanzien der onderwijzers de restrictieve bepaling omtrent den wachttijd van tien jaren te laten vallen, zonder er iets anders voor in de plaats te stellen.*) Nu laat ik in het midden, of men in een pensioenstelsel zulk een bepaling wil opnemen, maar zij is er nu eenmaal. Voor hen, die in deze pensioenregeling begrepen zijn, is die bepaling van tienjarigen diensttijd eenmaal een onafwijsbare eisch. En de vraag is gewettigd, of het aangaat, onderwijzers in het bestaande stelsel bij wijze van exceptie te geven zulk een groot avance. Mij dunkt, men zou eerder omgekeerd kunnen redeneeren en zeggen: geef dit avance aan de burgerlijke ambtenaren, maar niet aan de onderwijzers, om de eenvoudige reden, dat toch altoos de voordeelen, die men uit een pensioenregeling geniet, in zekere verhouding moeten staan tot hetgeen er voor betaald wordt. Welnu, de verhouding, wat het betalen betreft, tusschen burgerlijke ambtenaren en onderwijzers staat als $3^1/_4$ tot 2. Zoo is het duidelijk, dat, wanneer men uit een billijkheidsbeginsel wil handelen, men dan in geen geval er toe kan komen, aan hen, die het minst betalen, het meest te geven. Bovendien ligt het toch in den aard der zaak, dat de geheele berekeningen ook gebouwd zijn op de grondslagen, waarop het pensioenstelsel ten onzent is opgetrokken, en daarom kan de Regeering in geen geval met een voorstel medegaan om ten aanzien van de onderwijzers deze bepaling te laten vervallen.

De heer Smeenge heeft een amendement *) ingediend, dat zoo onder de discussiën door op een papiertje mij is toegereikt. Voorgesteld wordt, aan het tweede lid van art. 38 der wet tot regeling van het lager onderwijs toe te voegen hetgeen in het amendement is belichaamd. Men moet dus nemen het artikel zooals het op dit oogenblik luidt en de strekking daarvan is facultatief, niet imperatief. Het wetsontwerp bedoelt, het artikel van facultatief imperatief te maken, maar de geachte spreker stelt vòor, die bepaling toe te voegen niet aan het artikel, zooals de Regeering het voorstelt te lezen, maar zooals het thans luidt. Anders had de geachte spreker moeten voorstellen, het door hem gewenschte toe te voegen aan het voorstel der Regeering. Hij wete dus wel, dat zijn amendement, gelijk het thans luidt, strekt om de bepaling facultatief te maken; anders begrijp ik niet, waarom hij dezen vorm gekozen

---

*) Dit amendement wordt ingetrokken.

heeft. In elk geval, zooals het hier staat, kan er niet anders uit gelezen worden, dan dat pensioen kan verleend worden aan een onderwijzer, die na tienjarigen diensttijd uit hoofde van ziels- of lichaamsgebreken voor de waarneming zijner betrekking ongeschikt is en op dien grond ontslag heeft bekomen en aan een onderwijzer, enz., zooals dan verder het amendement luidt.

Volgens de letter van het amendement zal voorts een onderwijzer, die arrondissements-schoolopziener of Kamerlid wordt, onderwijzers-pensioen kunnen krijgen. Ik kan begrijpen, dat men zegt: hij moet zijn aanspraak op pensioen behouden, maar dat staat er niet. Heeft de geachte spreker het anders bedoeld dan hij hier schreef, dan kan ik toch kwalijk rekening daarmede houden. Ik moet het amendement nemen zooals het is opgesteld. En welk een begingsel zou er dan in de pensioenregeling worden gebracht? Tot dusver beoogde men, het recht op pensioen te geven wanneer iemand verkeert, ten gevolge van ouderdom, gebreken enz., in een hulpbehoevenden toestand. Een onderwijzer, die f 1000 per jaar heeft, wordt lid dezer Kamer en geniet dan een schadeloosstelling van f 2000. Hij wordt dus financieel van beter conditie. Moet hij nu nog pensioen er bij krijgen? De geachte spreker zal zelf inzien, dat dit niet gaat. Zooals ik zeide, het is een geheel andere quaestie, als men den bedoelden personen hun rechten wil reserveeren; maar daarvan staat in het amendement geen woord. Evenmin bindt de geachte afgevaardigde de dienstpraestatie als onderwijzer aan den termijn van 10 jaren, de geachte afgevaardigde de heer De Vries heeft er reeds op gewezen. En bindt hij haar wel aan dien termijn, terwijl bovendien het pensioenrecht wordt uitgesteld tot 65-jarigen leeftijd of invaliditeit, is dan het voorstel niet reeds begrepen in het amendement, ingediend door de heeren Ketelaar en Verhey? Ik kan dus, zooals het amendement daar ligt, het niet aan de Kamer aanraden. Misschien zal een nadere uiteenzetting het ons duidelijk maken en ons beter doen begrijpen wat de bedoeling is.

Er is in de derde plaats nog een amendement *) voorgesteld om de bepaling van art. 7*b* der Burgerlijke Pensioenwet ook toepasselijk te verklaren op de onderwijzers. Daartegen kan, gelijk vanzelf speekt, van het standpunt der pensioenregeling geen bedenking bestaan; het is een amendement, strekkende om de onderwijzers, waar ze niet gelijk staan met andere ambtenaren, in dit opzicht gelijk te stellen. De reden, waarom dit niet is opgenomen in de wet, is den heeren bekend, nl. dat het een min of meer zonderlingen indruk zou maken, wanneer in de

*) Dit amendement wordt z.h.s. aangenomen.

wet de mogelijkheid ondersteld werd, dat onderwijzers in het geval konden verkeeren van door tegen hen uitgeoefende gewelddadigheid geen onderwijs te kunnen geven, doordat zij bijv., met een klomp gegooid waren of iets dergelijks. Het geeft het idée, alsof het op onze scholen hier in Nederland zóó ruw en baldadig toegaat, dat men moet vragen, of er dan in die scholen niet een duchtig middel van verweer aan den meester is gegeven. Het klopt toch niet, aan den eenen kant de school voor te stellen als vertoonende een dergelijke losbandigheid en daarnaast een ongewapend meester in die school te plaatsen. Wel heeft de geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, gezegd, dat, wanneer zoo'n onderwijzer gaat wandelen met zijn jongens en meisjes, er een hollend paard kan aankomen of een ander gevaar dreigen. Maar als wij gewoon uitgaan naar of van deze Kamer, dan staan wij ook aan zulke gevaren bloot, doch dan geloof ik toch niet, dat daardoor voorziening noodig wordt. Dit is echter een quaestie van smaak. Als de Kamer er de voorkeur aan geeft, het in de wet te zetten, dan bestaat daartegen bij de Regeering geen bedenking. Immers, uit een financieel oogpunt zullen de gevolgen wel hoogst onbeduidend zijn; de gevallen, waarin de bepaling toepassing vindt, kunnen niet anders dan uiterst zeldzaam voorkomen. Het beginsel is in de algemeene pensioenregeling natuurlijk opgenomen voor die burgerlijke ambtenaren, wier betrekking meebrengt, dat zij gedurig gevaar loopen.

Handelingen, blz. 1273—1274.

Mijnheer de Voorzitter! Het is juist, dat, indien de Kamer zich met het amendement *) vereenigt, datgene wat de Regeering hier voorgesteld heeft, overbodig wordt. Wanneer iemands betrekking opgeheven is, dan is

*) Bedoeld is een amendement, voorgesteld door de heeren Ketelaar en Verhey, strekkende om aan art. I, § 2, toe te voegen een nieuwe alinea, luidende:

„Een gewezen onderwijzer, die minstens tien jaren heeft gediend als onderwijzer of minstens tien jaren als zoodanig en in eene der overige betrekkingen, die krachtens de Burgerlijke Pensioenwet bij de berekening van een burgerlijk pensioen in aanmerking komen, heeft, indien zijn laatste betrekking die van onderwijzer was, mede recht op pensioen, zoodra hij den ouderdom van vijf en zestig jaren heeft vervuld, en voorts wanneer hij ziels- of lichaamsgebreken bekomt, die hem ongeschikt maken voor de waarneming van de betrekking van onderwijzer."

Dit amendement wordt verworpen met 48 tegen 25 stemmen.

hij gewezen onderwijzer; de bepaling van tien jaren staat er in, en er staat ook in, dat de laatste betrekking die van onderwijzer moet geweest zijn. Het geldt hier een kleine uitbreiding van het artikel. Ik wil er echter voor waarschuwen, dat de Kamer niet moet vergeten, dat ten deze art. 8 van de Burgerlijke Pensioenwet zijn volle kracht behoudt. Allen, die op eigen verzoek ontslagen worden, zijn hun aanspraken kwijt, ook al wordt het amendement aangenomen. Slechts enkele gevallen zijn er mogelijk, waarop dat artikel slaan zal. Bij de Regeering bestaat geen bedenking tegen de voorgestelde wijziging. Wanneer de Commissie van Rapporteurs er zich niet tegen verklaart, zal de Regeering geen bezwaar maken om de voorgestelde lezing in de plaats te stellen van de oorspronkelijk in het ontwerp opgenomene.

Handelingen, blz. 1276.

De bedenking, geopperd tegen het eerste amendement van de heeren Ketelaar en Verhey, dat de uitdrukking „indien zijne laatste betrekking die van onderwijzer was" niet duidelijk genoeg zou zijn, schijnt mij niet zeer gewichtig, omdat, nu eenmaal medegedeeld is, dat dit slaat op de tien jaren, de bedoeling duidelijk genoeg is. Nu intusschen de Commissie van Rapporteurs bedenking heeft, moet ik mij houden aan het straks gezegde en kan ik het amendement niet overnemen. Zelfs ga ik, na den geachten voorsteller te hebben gehoord, veel verder en moet ik niet alleen verklaren, dat ik het amendement niet kan overnemen, maar moet ik zoo beslist mogelijk mededeelen, dat ik mij tegenover het amendement plaats. Ik had gezegd, dat daaronder niet konden gebracht worden die gevallen, waarin op eigen verzoek ontslag was verleend. Daarop is geantwoord: dat bedoelen wij ook niet, want het spreekt vanzelf, dat die er niet onder vallen; maar uit de verklaring, dat ook arrondissements-schoolopzieners en Kamerleden, die vrijwillig hun vroegere betrekking vaarwel zeggen, daarmede zouden kunnen worden geholpen, blijkt, dat fraude daardoor mogelijk zou worden. Immers, men had dan maar geen ontslag te vragen, om onder de bepaling te vallen. Waar dit het geval is, moet ik het amendement zooveel mogelijk tegenstaan. *Handelingen*, blz. 1280—1281.

Mijnheer de Voorzitter! Nog een enkel woord over het door de Regeering voorgestelde. De Regeering heeft den voorgestelden vorm gekozen om kort te zijn; wanneer men telkens de formule: „op 65-jarigen

leeftijd of bij Invaliditeit" gaat herhalen, dan wordt de lezing lastig. Hoewel de uitdrukking „onder dezelfde voorwaarden" in het meervoud staat, zoodat die uitdrukking niet op de tweede alinea alleen kan slaan, maar alleen op de beide voorafgaande alinea's, heb ik toch, nu die uitdrukking bij verschillende leden bedenking ontmoet, niet het minste bezwaar om in plaats daarvan de lezing over te nemen, aan de hand gedaan door den voorzitter van de Commissie van Rapporteurs, welke immers juist hetzelfde zegt.

Handelingen, blz. 1281.

Dit amendement *) kan zóó in geen geval in de wet worden opgenomen. Er wordt hier o. a. een geval ondersteld, dat een gewezen onderwijzer als burgerlijk ambtenaar herplaatst wordt. Als zoodanig behoort het niet thuis in deze wet, maar in de pensioenwet voor de burgerlijke ambtenaren. Hier kan alleen worden opgenomen wat betrekking heeft op degenen, die in het cas verkeeren, dat in de wet op het lager onderwijs wordt voorzien en niet hetgeen valt onder de wet voor de pensioneering van burgerlijke ambtenaren.

Handelingen, blz. 1281—1282.

In de burgerlijke Pensioenwet heeft deze bepaling een beteekenis, welke ze niet voor de Onderwijswet heeft. De burgerlijke ambtenaren beginnen met in de eerste 4 jaren te betalen de helft van hun salaris, dus van den pensioengrondslag en dan zijn ze van verdere stortingen af. De onderwijzers betalen daarentegen doorloopend, zoodat ze, in tegenstelling met de burgerlijke ambtenaren, niet bij ontijdig verlaten hunner betrekking gezegd kunnen worden hun vollen pensioengrondslag te

---

*) Bedoeld is een amendement, voorgesteld door de heeren Ketelaar en Verhey, strekkende om na het eerste voorgestelde nieuwe lid van art. 41 in te voegen een nieuw lid, luidende:

„Ingeval een gewezen onderwijzer herplaatst wordt als onderwijzer of benoemd wordt tot burgerlijk ambtenaar op eene lagere dan de vroeger genoten wedde, wordt de bijdrage voor pensioen geheven van de som, die laatstelijk tot grondslag der heffing heeft gediend, tenzij de belanghebbende het tegendeel verkiezen mocht en daarvan, binnen twee maanden nadat de herplaatsing of de benoeming is geschied, schriftelijk aangifte doet. Deze bepaling is niet van toepassing op gepensioneerde onderwijzers".

Het amendement wordt verworpen met 53 tegen 28 stemmen.

hebben aangezuiverd. Overigens maakt het mijns inziens voor hen geen onderscheid, of tusschen het neerleggen van de tegenwoordige betrekking en het aannemen eener andere geen dag verloopt dan wel een min of meer lange tijd. Ik acht dus de opmerking van den heer De Waal Malefijt volkomen juist, dat, ook wanneer de onderwijzer na eenige tusschenruimte overgaat in een andere betrekking op een lagere jaarwedde, hij den vroegeren grondslag volgens art 41, derde lid, kan behouden.

Handelingen, blz. 1282.

Mijnheer de Voorzitter! De wet op het lager onderwijs schrijft voor, dat openbaar onderwijs moet gegeven worden: 1°. door iemand, die conform art. 28 een aanstelling van den gemeenteraad heeft; 2°. door iemand, die krachtens art. 32 door burgemeester en wethouders aangewezen is om in de waarneming te voorzien (hier is geen aanstelling, maar eenvoudig een voorzien in de waarneming); en 3°. volgens art. 32*bis*, waarbij een verplichting om onderwijs te geven opgelegd wordt aan kweekelingen, die in de school werkzaam zijn, en welker aanwijzing door het hoofd van de school geschiedt. Wanneer men de personen, die de geachte afgevaardigde hier op het oog heeft, karakteriseert als aangesteld tot openbaar onderwijzer voor tijdelijke diensten, dan bezigt men een formuleering, die niet overeenkomt met de Lager-onderwijswet. Het geldt hier geen aanstelling als openbaar onderwijzer, maar een voorziening door burgemeester en wethouders. Is daarentegen de aanstelling geschied door den gemeenteraad, dan doet het er niet toe, of daaraan wellicht een tijdelijk karakter is gegeven, dan hebben wij een aanstelling als onderwijzer en komt zijn diensttijd als zoodanig in aanmerking. Voorziening in de waarneming valt als zoodanig buiten de wet; men kan dit niet noemen een aanstelling als openbaar onderwijzer en daarom is dit dan ook nooit medegerekend onder den diensttijd, die in aanmerking komt voor pensioen. Immers, een dergelijke voorziening wordt beschouwd als iets passagères, als iets, dat voor korten tijd geschiedt, maar dat men niet in de hand wil werken. Ik stem toe, dat het mogelijk is, dat een zelfde persoon, vooral in een groote stad als Amsterdam, door burgemeester en wethouders gebruikt wordt als aanvulling, dat wil zeggen, wanneer men voor 50 à 60 scholen te zorgen heeft, dan zal wel altijd hier of daar in de waarneming moeten worden voorzien, en wanneer men dan klanten heeft, die geen vaste aanstelling krijgen kunnen, dan is het mogelijk, dat die heeren eerst geplaatst worden op school 1, dan op school 23, dan weder op een andere school en zoo langzamerhand alle scholen van Amsterdam inspecteeren. Op

die wijze kan het zeer goed zijn, dat die menschen soms 3 à 4 jaren, ja tot hun dood toe waarnemingen krijgen, en wanneer men vraagt, of er dan geen reden is om die menschen, die toch een noodige en nuttige taak vervullen, in de gelegenheid te stellen recht op pensioen te krijgen, dan heb ik daar niets tegen. Wanneer de geachte afgevaardigde daarvoor een amendement heeft, dat goed in elkander zit, dan zie ik niet in, waarom de Regeering dit niet in ernstige overweging zou kunnen nemen, maar zooals het amendement daar ligt, is het eenvoudig niet te gebruiken. *Handelingen*, blz. 1284.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb zooeven niet gezegd, dat ampliatie in deze mij noodzakelijk voorkwam, maar ik heb gezegd, dat, wanneer zij in een goeden vorm werd voorgesteld, zij in ernstige overweging zou worden genomen. Dit is echter heel iets anders dan een toezegging. Wanneer de geachte afgevaardigde intusschen verlangt, dat er vanwege mijn Departement, ten behoeve van de formuleering van het amendement, eenige hulp zal worden geboden, dan ben ik gaarne bereid, die hulp te doen verleenen. Vraagt men mij echter, waarom ik zelf geen voorstel doe in den zin als de geachte afgevaardigde wenscht en zelfs bij nadere overweging wellicht bezwaar tegen het beginsel zou moeten maken, dan antwoord ik: omdat ik vind, dat men, door die suppletoire krachten te benoemen als vaste onderwijzers, altijd de noodige hulp beschikbaar heeft, zonder dat daartegen het minste bezwaar bestaat. Bovendien moet ik als Minister van Binnenlandsche Zaken er op staan, dat zooveel mogelijk uit art. 32 Lager-onderwijswet aan burgemeester en wethouders geen grootere macht wordt gegeven dan noodig is ter voorziening in de waarneming, en wanneer het waar is, dat in Amsterdam gehandeld wordt als is medegedeeld, dan geschiedt daar iets wat ik niet kan goedkeuren en niet in de hand mag werken, terwijl er alleszins reden is, om daarnaar een onderzoek in te stellen.

Handelingen, blz. 1284.

Mijnheer de Voorzitter! Het is de vraag, of hier een parallel kan worden getrokken tusschen het bijzonder en het openbaar onderwijs. Dit zou het geval zijn, wanneer er twee machten waren die beide, in gegeven gevallen, een onderwijzer voor de school konden aanwijzen. Bij het bijzonder onderwijs heeft men echter uitsluitend het schoolbestuur en dit is de macht, die iemand aanstelt, zoowel als hij *ad vitam* wordt aangesteld, als wanneer hij voor een aantal jaren wordt benoemd. Er is maar één macht. In de Lager-onderwijswet zijn er ten opzichte van

de openbare onderwijzers twee machten: de gemeenteraad en het college van burgemeester en wethouders. Nu is het beslist de geest en de wil van de wet, eenerzijds ten behoeve van de autonomie der gemeenten, anderdeels tot meerderen waarborg van de onderwijzers, dat de gemeenteraad de onderwijzers aanstelt en niet burgemeester en wethouders. Het spreekt vanzelf, dat bij plotselinge ziekte of bijzondere omstandigheden niet altijd de gemeenteraad kan worden bijeengeroepen, en dan wordt een exceptioneele bevoegdheid aan burgemeester en wethouders gegeven om in de zaak te voorzien, die zij niet voor den gemeenteraad brengen kunnen. Gewaakt moet er echter worden, dat die bevoegdheid, aan burgemeester en wethouders, krachtens art. 32 gegeven, niet zulke proportiën aanneemt, dat het recht van den gemeenteraad wordt verkort en ingeperkt. Al is het nu, dat de geachte afgevaardigde uit billijkheidsgronden voor dat belang geen oog zou hebben, mijn plicht als Minister is het, daarop wèl te letten. Heb ik daarom gezegd, dat hetgeen de billijkheid vordert in geen geval mag gebeuren? Neen; ik heb — dit mede in antwoord aan den heer Kolkman — blijk gegeven, dat ik het belang inzie niet van hen, die eens drie maanden waarnemen, maar van hen, die geruimen tijd hun krachten aan het openbaar onderwijs hebben gegeven. Er moet naar middelen worden omgezien om een regeling te treffen, die 1°. in de terminologie van de wet blijft — dat doet het amendement niet — en 2°. — en ziehier mijn aanvankelijk bezwaar — zorgt, dat niet de verkeerde interpretatie van art. 32 in de hand wordt gewerkt, terwijl men 3°. de zaak moet overzien en kennis dragen van de uitgebreidheid van die toestanden. Ik zal op mijn Departement onderzoeken, of men daar in staat is, genoegzame data en facta te verzamelen, die kunnen leiden tot een formuleering, welke in de terminologie van de wet past. Als dit mogelijk is, zullen de ambtenaren een regeling ontwerpen. Mocht die niet blijken nu reeds mogelijk te zijn, dan wil ik gaarne toezeggen, dat ik een onderzoek naar dezen toestand zal doen instellen. Ik ben gaarne bereid, een aanvulling ter regeling van deze zaak aanhangig te maken, zoodra men gekomen zal zijn tot een behoorlijke kennis van den toestand. *Handelingen*, blz. 1285.

Het bedoelde amendement wordt ingetrokken.

Mijnheer de Voorzitter! Over de amendementen*), zoowel van de

*) Bedoeld zijn de amendementen:

a. van de heeren Ketelaar en Verhey, strekkende om:

in art. I, na § 5, te doen volgen een nieuwe paragraaf, luidende als volgt:

„§ 6. Het tweede lid van art. 42*bis* worde vervangen door:

heeren Verhey en Ketelaar als van den heer Ter Laan, kan ik kort zijn. Ik heb reeds bij de algemeene beschouwingen uitgesproken, dat bij dit ontwerp van het opnemen van nieuwe gegadigden geen sprake kan zijn. Hetgeen in dit ontwerp beproefd is, is niet om de wet op het lager onderwijs op het stuk van de pensioenen te gaan herzien, maar om den daar aangegeven omvang te laten zooals deze is. De bepalingen, waartegen de heeren opkomen, zijn geen bepalingen, die in dit ontwerp voor het eerst worden voorgesteld, maar zij staan nu reeds op dit oogenblik in de wet op het lager onderwijs. Nu is daarmede volstrekt niet uitgesloten — ik heb dit reeds bij de algemeene beschouwingen gezegd — de vraag, of die andere onderwijzers, zoowel dezen als de vakonderwijzers, die bij de ambachts- en industriescholen enz. werkzaam zijn, ook niet voor pensioen in aanmerking zullen moeten komen. Maar zij verkeeren in een andere positie en de regeling van hun pensioen, indien men hiertoe overgaat, zal een andere moeten zijn dan die geldt voor het vaste korps. Het doet er niet toe of de een valt onder het middelbaar en de ander onder het lager onderwijs. Het betreft hier de eenheid in de verhouding, waarin zij staan tot de verschillende scholen, en die eenheid bestaat hierin, de excepties daargelaten, dat het hier geldt onderwijzers, die, ik mag zeggen, uit- en inloopen, die nu hier, dan daar les geven. Welnu, in dit opzicht vormen zij een eenheid, dragen zij hetzelfde karakter, wat hun dienst betreft, en zal dus het pensioen voor deze personen door dezelfde gedachte moeten worden beheerscht. Dat overigens juist de gymnastiekonderwijzers in aanmerking moeten komen om op hun 65ste jaar gepensioneerd te

---

„De artt. 26, 35 en 36 gelden niet voor de onderwijzers aan openbare scholen, die uitsluitend in een der vakken of in beide vakken, vermeld in art. 2 onder *j* en *s*, onderwijs geven, dan wel daarnevens mede onderwijs geven in een of meer der vakken, vermeld in art. 2 onder *h*, *i*, *k*, *q*, *r*, *r bis* en *t*.

b. van de heeren Ter Laan, Helsdingen, Van Kol, Schaper en Melchers, om in art. I, na § 5, te doen volgen een nieuwe paragraaf, luidende:

§ 5*a*. Aan art. 42*bis* dier wet wordt een nieuw lid toegevoegd:

„Met afwijking van het bepaalde bij het eerste en het tweede lid zijn de artt. 37—42 op de onderwijzers, in het eerste en tweede lid van dat artikel genoemd, van toepassing, indien zij aan één of aan meer openbare scholen te zamen ten minste 15 uren per week onderwijs geven".

Deze amendementen worden verworpen, resp. met 50 tegen 27 en met 61 tegen 16 stemmen.

worden, of in geval van invaliditeit of ziekte, is moeilijk overeen te brengen met de uitspraak, dat de gymnastiek moet strekken om de menschen krachtiger en gezonder te maken.

Handelingen, blz. 1287.

Mijnheer de Voorzitter! Vóórdat de Vergadering overgaat tot stemmen, moet ik nog even mijn meening mededeelen over de opneming van de vakonderwijzers. Die vakonderwijzers behooren namelijk tot een geheel ander soort dan de onderwijzers, die dagelijks les geven in de school. Het is een geheel andere categorie dan de vaste onderwijzers. Er zijn er toch onder die verschillende vakonderwijzers, die zoowel aan openbare als aan bijzondere scholen les geven; er zijn er, die aan lagere scholen les geven en ook bijv. aan een ambachtsschool; er zijn er, die niet alleen in één gemeente les geven, maar ook nog in andere gemeenten. Nu ligt het voor de hand, dat het niet aangaat en niet wel doenlijk is, om zonder een nadere regeling al deze personen in deze wet op te nemen, en daarom heb ik gezegd, dat men daarmede moet wachten, totdat deze geheel afzonderlijke categorie van onderwijzers aan de orde komt; dan kan worden nagegaan, wat het beste is en wie de verantwoording moet dragen. De zaak moet geheel op zich zelf worden geregeld.

En nu de kosten. Ten opzichte van de gymnastiekonderwijzers zijn die kosten door mij niet op den voorgrond gesteld. Maar, l'appétit vient en mangeant. Wanneer men eenmaal begint de eene groep op te nemen, komt op een kippendrafje de andere groep aanloopen en eindelijk komt de geheele massa en is er geen stuiten meer aan. Dan wordt de zaak wèl van financieel belang. En wanneer men zegt, dat de Regeering had moeten voorzien, hoeveel de kosten zouden bedragen, dan antwoord ik daarop: ja, dat zou zij ook gedaan hebben, wanneer zij voornemens ware geweest dien weg in te slaan, maar waar dit niet het geval was, kon het ook niet van de Regeering worden verlangd.

Handelingen, blz. 1289.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde heeft nu vermeden*)

*) Dit slaat op een amendement van den heer Smeenge om aan art. I toe te voegen een nieuwe paragraaf:

§ 6. In art. 38 van de wet tot regeling van net lager onderwijs wordt na het eerste lid ingevoegd een nieuw lid, luidende:

wat hij in zijn eerste amendement van morgen had opgenomen, namelijk dat onderwijzers, die arrondissements-schoolopziener of Kamerlid worden, aanstonds in het genot van pensioen zouden worden gesteld. Nu spreekt hij alleen van „recht op pensioen", maar dit neemt toch niet weg, dat ook dit amendement, zooals het thans door hem is voorgesteld, bezwaar blijft opleveren. Al aanstonds heeft hij weer weggelaten den eisch van een tienjarigen diensttijd. Nu schept hij een nieuw recht, dat geheel exceptioneel is, geheel afwijkend van den gewonen regel. Iemand, die nog geen tien jaren onderwijzer is geweest, zou te zijner tijd recht op pensioen kunnen doen gelden. Volgens de gekozen redactie zou iemand, die één jaar onderwijzer is geweest en in de genoemde betrekkingen overging, als zoodanig te zijner tijd recht op pensioen hebben. Mij dunkt, dat ook hier moet zijn een bepaling, die althans eenige overeenstemming met het pensioenrecht heeft. In de tweede plaats zegt het amendement: „of na aanvaarding van dat lidmaatschap ontslag heeft bekomen als onderwijzer". Over dat ontslag wordt verder niets gezegd. Maar het komt er juist op aan, of dat ontslag is verleend al dan niet op eigen verzoek. Het ligt in den aard der zaak, dat, als iemand benoemd wordt, hij beginnen zal met ontslag te vragen. Men zal niet zeggen: „ik wacht maar af, tot men mijn demissie thuis zendt", want dan komt men in botsing met algemeene beginselen. En als iemand zelf zijn ontslag vraagt, is hij zijn recht kwijt. Wanneer dus de geachte afgevaardigde zijn amendement eerst met de algemeene regelen van het pensioenstelsel in overeensteming brengt, kan het wellicht in overweging genomen worden, maar zóó gaat dit niet.

Handelingen, blz. 1290.

De onderwijzer, die benoemd wordt tot arrondissements-schoolopziener of zitting neemt als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en bij de aanvaarding van die betrekking of van dat lidmaatschap ontslag heeft bekomen als onderwijzer, behoudt recht op pensioen.

Dit amendement werd gewijzigd, zoodat het kwam te luiden:

§ 6. In artikel 38 van de wet tot regeling van het lager onderwijs wordt na de eerste alinea ingevoegd eene nieuwe alinea van den volgenden inhoud:

De onderwijzer, die na minstens tien jaren als onderwijzer te hebben gediend, wordt benoemd tot arrondissements-schoolopziener of zitting neemt als lid van een der beide Kamers van de Staten-Generaal en bij de aanvaarding van die betrekking of dat lidmaatschap op eigen verzoek ontslag heeft bekomen als onderwijzer, behoudt recht op pensioen.

Het amendement wordt verworpen met 37 tegen 16 stemmen.

VERGADERING VAN 10 MAART 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Gisteren heb ik toegezegd, dat ik aan mijn Departement zou laten nagaan, in hoever de gegevens beschikbaar waren, om tot oplossing te brengen het vraagstuk van de tijdelijke diensten. Het onderzoek, daarnaar ingesteld, heeft mij bevestigd in mijn meening, dat die gegevens niet aanwezig zijn en dat het uit dien hoofde onmogelijk is om de zaak thans behoorlijk eens voor al te formuleeren. Wanneer de geachte afgevaardigde intusschen een raad van mij wil aannemen, — ik weet het niet, want er was bij de vorige debatten wel aanleiding om daaraan te twijfelen —, dan wil ik hem zeggen, dat, wanneer hij er prijs op stelt, den thans in functie zijnden onderwijzers de gelegenheid te openen, hun diensten, volgens art. 32 der wet bewezen, als diensttijd bij de berekening van hun pensioen in aanmerking te brengen, hij m. i. den weg zou moeten inslaan om een overgangsbepaling dienaangaande voor te stellen; dan zouden althans de tegenwoordig in functie zijnde onderwijzers misschien kunnen worden geholpen. Ik zal mijnerzijds, komt een dergelijke overgangsbepaling tot stand, een onderzoek instellen naar de wijze, waarop aan art. 32 uitvoering wordt gegeven, om voor het vervolg aan mogelijk misbruik van dit wetsvoorschrift den pas af te snijden.

Verder wil ik er den geachten afgevaardigde één ding bij zeggen, al moet ik dat met groote bescheidenheid doen. Ik zou hem gaarne ter beschikking willen stellen den chef van de afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit, om hem bij de formuleering van zijn amendement eenige hulp te bieden. Maar hij heeft zich over het Departement van Binnenlandsche Zaken zóó uitgelaten, wat de wetgevende kunst betreft, dat het kan zijn, dat hij dit voor zich overbodig acht. Mocht intusschen blijken, dat hij inmiddels een beteren dunk van het Departement gekregen heeft, dan wil ik gaarne, als hij zich aan het Lange Voorhout wil vervoegen, hem door den chef van de afdeeling Algemeene Zaken en Comptabiliteit hulp doen bieden.

Handelingen, blz. 1305.

Tusschen den heer Smeenge en mij schijnt een misverstand te zijn gerezen, wanneer hij althans meent, dat ik zou hebben toegezegd het amendement te zullen overnemen, indien daarin slechts de eisch van tienjarigen dienst werd opgenomen en voorts een regeling nopens ontslag op eigen

verzoek tot stand kwam. Integendeel moet ik thans, wellicht iets forscher dan gisteren, verklaren, dat van de aanneming van het amendement geen sprake kan zijn. Ik moet mij veroorloven, dit eenigszins uitvoerig uiteen te zetten, opdat men niet den indruk ontvange, alsof ik hetgeen de heer Smeenge bedoelt op zich zelf niet zou willen trachten te bevorderen. Ik heb er gisteren reeds op gewezen, dat zijn amendement, gelijk het daar ligt, moeilijkheden zou opleveren, omdat, wanneer er is ontslag op eigen verzoek, dit vanzelf medebrengt, dat alle recht op pensioen wegvalt. Nu wist ik wel, dat men deze bepaling misschien ontduiken kan door geen ontslag aan te vragen, maar het zich te laten geven; ik mocht echter niet onderstellen, gelijk ik nog niet doe, dat de geachte afgevaardigde een dergelijken weg tot ontduiking zou willen ontsluiten en daarom heb ik hem gewezen op art. 8 van de Pensioenwet. Deze bepaling toch zou uitsluiten wat de geachte afgevaardigde eigenlijk wil, en nu moet ik mij veroorloven uiteen te zetten, waarom die bepaling, dat ontslag op eigen verzoek het recht op pensioen vernietigt, hier niet mag worden weggenomen en waarom niet door de Regeering zou mogen worden geaccepteerd wat de geachte afgevaardigde wil toevoegen aan art. 42.

Op zich zelf kan ik zeer goed mij indenken in een pensioenstelsel, dat veel eenvoudiger is dan het onze tegenwoordig is, in een stelsel bijv. als is aangegeven door den heer Ter Laan, toen hij handelde over de onvervreemdbaarheid der pensioenen; dan kon men eenvoudig bepalen, wie deelgerechtigd zouden zijn en dat, wie maar bleef doorbetalen, ook deelgerechtigd zou blijven. Maar dit stelsel is nu eenmaal niet dat van onze tegenwoordige Pensioenwet; die beoogt heel wat anders. Zij bedoelt de ambtenaren, en in casu de onderwijzers, die eenmaal, mede door groote uitgaven van het Rijk, hun voorbereiding en opleiding ontvangen hebben, wanneer zij eenmaal in dienst zijn ook zoolang mogelijk daarin te houden, en althans niemand aan te moedigen om er uit te gaan. Dat dit inderdaad het stelsel van onze Pensioenwet is, blijkt daaruit, dat elk uittreden uit den dienst met pensioen wordt afgesneden voor hem, die vrijwillig heengaat, en dat het recht op pensioen alleen dan ontstaat, wanneer de man, wien het betreft, door natuurnoodwendigheid, als invaliditeit, ouderdom of ziekte, of b.v. door opheffing van zijn betrekking, derhalve door oorzaken onafhankelijk van zijn wil, gedwongen wordt, den dienst te verlaten. Maar alle andere mogelijkheid, waardoor de man, eenmaal in een betrekking of ambt zijnde, in de pensioenregeling ook maar de zwakste aanmoediging zou ontvangen om willekeurig uit ambt of betrekking weg te loopen, wordt hem op

elk pas afgesneden. En voor dat stelsel pleit metterdaad iets. Wanneer het Rijk zich eenmaal groote uitgaven en groote bemoeiingen getroost om zich, zoowel wat ambtenaren als wat onderwijzers betreft, van een kundig korps te verzekeren, en den personen, die het in dienst neemt, eenige jaren lang de gelegenheid geeft, om zich door experientie te oefenen, dan zijn zulke ervaren ambtenaren of onderwijzers voor de Regeering meer waard dan personen, die pas aankomen. Daarom is het het stelsel van onze Pensioenwet, te bevorderen, dat de eenmaal in functie zijnde en door experientie meer waard geworden ambtenaren en onderwijzers ook in dienst blijven en voor hun ambt worden behouden. *Behouden* in dien zin, dat niets hen aanmoedigt om uit eigen wil er uit te gaan. Welnu, in die lijn beweegt zich de geheele reeks van onze pensioenbepalingen. Het uit eigen beweging verlaten van den dienst wordt nooit aangemoedigd; de ambtenaar, die daartoe overgaat, ontvangt geen pensioen; en alleen wanneer iemand er uit gaat buiten eigen toedoen, hetzij dat zijn betrekking wordt opgeheven of om andere redenen dan eigen keuze of wil, dan bestaat, voor zoover althans geen wangedrag de oorzaak van zijn heengaan was, de mogelijkheid voor hem om pensioengerechtigd te blijven. Welnu, de hierbedoelde personen, die tot arrondissements-schoolopziener benoemde onderwijzers, gaan er uit door eigen wil, en hetzelfde is het geval met hen, die lid der Kamer worden. Hun mag derhalve, volgens de beginselen, waarvan onze Pensioenwet nu eenmaal uitgaat, geen pensioenrecht gegund worden, onder geen omstandigheid.

Vraagt men nu, of de Overheid ten opzichte van de leden der Staten-Generaal niet in een andere verhouding verkeert, dan is mijn antwoord: zeer zeker. Steeds is aangenomen, waar dit punt regeling vereischte, dat er geen bepalingen mochten zijn, die het verrijken van de Staten-Generaal met nuttige leden zouden kunnen belemmeren of beperken. Daarom is er op allerlei wijzen in voorzien, dat, wanneer iemand lid van de Staten-Generaal wordt, hem ook de mogelijkheid wordt verzekerd om dat lidmaatschap waar te nemen op de voor hem minst schadelijke wijze. Nu hebben wij naast de Lager-onderwijswet ook de Hooger-onderwijswet. Die wet, zooals zij gisteren door deze Kamer is aangenomen, behelst te dezen aanzien een bepaling, die de zaak mijns inziens op de meest gewenschte (nog beter dan in de wet van 1876) en ook voor de leden der Staten-Generaal meest begeerlijke wijze regelt. Daar staat: „Hoogleeraren, het lidmaatschap van een van de beide Kamers der Staten-Generaal aanvaardende, zijn gedurende dat lidmaatschap *van rechtswege op non-activiteit*".

In de Grondwet is in art. 96, tweede lid, voorgeschreven, dat ook ten aanzien van andere Rijksambtenaren in deze materie dient voorzien, voor zooveel noodig is. En de Regeering heeft dan ook bij de Kamer een voorstel aanhangig gemaakt om daaraan uitvoering te geven. In het Voorloopig Verslag over dat wetsontwerp is o. m. gevraagd, waarom men nu ook niet deze zaak ten opzichte van de onderwijzers geregeld had. Dit is echter een zaak, die moet geregeld worden niet in bedoeld wetsontwerp, want dit handelt alleen van wat voortvloeit uit art. 96 van de Grondwet, maar in de wet, die dat deel van het onderwijs regelt, waaraan de belanghebbenden hun krachten wijden. Voor de hoogleeraren is dit reeds ten deele geschied in 1876 en zal het nog vollediger zijn geregeld in de nieuwe Hooger-onderwijswet, wanneer die het *Staatsblad* mag bereiken. Wanneer nu de geachte afgevaardigde, de heer Smeenge, wenscht, dat ten opzichte ook van de onderwijzers bij het lager onderwijs een soortgelijke regeling zal worden getroffen, dan bestaat daar bij dit ontwerp wel aanleiding toe. Art. 9, tweede lid, van de Pensioenwet is namelijk bij de nieuwe lezing van art. 42 toepasselijk verklaard en daar is bepaald, dat leden van de Staten-Generaal, wanneer zij op non-activiteit zijn gesteld, niet alleen hun pensioenaanspraken behouden, maar dat de duur van het lidmaatschap zelfs als diensttijd in aanmerking komt. Het ligt dus, dunkt mij, in de rede, dat wanneer de geachte afgevaardigde en anderen in deze Kamer ook op dit punt de keuze voor leden van de Staten-Generaal zoo gemakkelijk mogelijk willen maken, in de Lager-onderwijswet worde geschreven hetzelfde wat in de Hooger-onderwijswet ten opzichte van hoogleeraren-Kamerlid is bepaald. Dan zou derhalve een bepaling zijn op te nemen, waarbij verklaard wordt, dat onderwijzers bij het lager onderwijs, gekozen tot leden van de Staten-Generaal en die betrekking aanvaardende, evenzoo *van rechtswege* op non-activiteit zijn. Dan ware elke moeilijkheid niet alleen uit den weg, maar dan kregen zij meer dan de heer Smeenge hun wilde geven, het recht namelijk om bij hun pensioen mede te tellen de jaren, dat zij lid van de Kamer zijn geweest. Ik geloof daarom, dat de geachte afgevaardigde, waar de Regeering in de onmogelijkheid verkeert om in de onderwijsregeling, gehecht aan de pensioenregeling, toe te laten een inbreuk op de bestaande grondbeginselen onzer pensioenwetgeving, beter doet, dien anderen weg in te slaan, in aansluiting aan dien, welke bij de Hooger-onderwijswet is bewandeld. Althans ten opzichte van Kamerleden zal hij dan zijn doel, beter nog dan door zijn amendement, bereiken. *Handelingen*, blz. 1307—1308.

De heer Treub is opgekomen tegen het straks door mij gesprokene en heeft het doen voorkomen, alsof het daarbij geschetste stelsel door mij als het eenig aannemelijke beschouwd werd. Waar heb ik dat gezegd? Ik heb er geen woord over gesproken. Integendeel, in wat ik gezegd heb lag voor dien geachten afgevaardigde een beslist bewijs van het tegendeel. Ik ben begonnen met te zeggen, dat ik mij zeer goed een ander pensioenstelsel denken kan, nl. in den geest van datgene, wat door den heer Ter Laan besproken was, toen hij een lans brak voor de onvervreemdbaarheid der bijdragen. Ik heb het zelfs nader uitgewerkt en gezegd, dat een dergelijk stelsel ook aan soberheid zou winnen, wanneer alleen bepaald werd, wie deelgerechtigd zijn en dat voorts alle deelgerechtigden, door door te gaan met storten, hun aanspraken behouden. En nu versta ik niet, wanneer ik begin met dit op den voorgrond te stellen, om daarna over te gaan tot de bespreking *in jure condito* van de bestaande regeling, en alleen met een beroep op deze laatste deze bijzondere voorziening ten behoeve der onderwijzers bestrijd, hoe men dan hier tegen mij op kan komen alsof ik, ik weet niet welke, verouderde denkbeelden à tort et à travers zou willen ijken. Wanneer de geachte afgevaardigde eerst eens wilde aantoonen, waaraan hij het recht tot zulk een bestrijding ontleent, zou mij dit verre van overbodig dunken, want ik begrijp niet, waaraan men — wanneer een Minister begint met te zeggen: „ik kan mij zeer goed een ander stelsel denken" en hij gaat daarna alleen uit de bestaande wet redeneeren — het recht ontleent, hier te zeggen, dat de Minister dat laatste stelsel als het eenig aannemelijke beschouwt. Er was, Mijnheer de Voorzitter, niet de minste grond voor dit beweren aanwezig. Wij zijn hier niet bezig om een nieuw pensioenstelsel op te trekken, maar om aan een bestaand stelsel aan te passen. En het is de plicht der Regeering, die dit onderneemt, zich rekenschap te geven van de in dat bestaande stelsel geldende regelen en van de principiën waaruit die regeling opgekomen is. Kan men nu ontkennen, dat, volgens den straks door mij geciteerden regel, degene, die uit vrijen wil den dienst verlaat, naar het stelsel, dat thans bestaat, zijn recht op pensioen verliest? De bepaling van art. 8 der Pensioenwet is zoo stringent mogelijk. En meer nog. Toen het laatste lid aan art. 3 is toegevoegd, volgens hetwelk gewezen burgerlijke ambtenaren na 10 jaren dienst aanspraak op pensioen behielden, is in het Voorloopig Verslag met nadruk aan de Regeering gevraagd, of dit niet zoo verstaan kon worden, dat de bepaling van art. 8 op de zoodanigen niet van toepassing was. En wat heeft daarop de Regeering in de Memorie van Antwoord verklaard?

Dit, dat het laatste lid van art. 3 zeer zeker *ondergeschikt* moest blijven aan de bepaling van art. 8, ja dat van een andere opvatting geen quaestie kon zijn. Nu heb ik bij de adstructie van de onmogelijkheid om dit uit het tegenwoordige stelsel te lichten, er op gewezen, dat dergelijke regelen gesteld zijn met het doel, ervaren ambtenaren, die eenmaal in dienst zijn, zoolang mogelijk te behouden. Ik heb voorts met voorbeelden, waartegen de geachte afgevaardigde geen woord ingebracht heeft, aangetoond, dat alle bepalingen zóó gesteld zijn, dat, wanneer men door eigen wil, ten gevolge van eigen daad, van eigen beslissing, er uit gaat, — van een gril heb ik niet gesproken —, men *niet* pensioengerechtigd kan blijven. Zonneklaar blijkt hieruit, dat de bestaande regeling dit beginsel heeft aanvaard, en dat ik niet anders heb willen betoogen dan dat incidenteel bij deze gelegenheid onmogelijk een zoo krasse inbreuk op het vigeerende stelsel, als de heer Smeenge voorstelt, kan worden gedoogd.

In de tweede plaats moet ik er evenzoo mijn verwondering over te kennen geven, dat de heer Treub, zonder meer, bij een wetsontwerp als het thans aanhangige, de geheele sociale pensioenregeling te pas brengt. Had de geachte afgevaardigde daartoe aanleiding gevonden bij een nieuwe pensioenregeling van de ambtenaren, dan zou zich dit laten verklaren. Maar hoe kan hij thans een parallel trekken tusschen het bestaande pensioenstelsel, dat zeer scherp geaccentueerd is, dat door bepaalde tendenzen geleid wordt, en een sociale pensioenregeling voor arbeiders en met hen gelijkgestelden, die nog pas opkomt? En hoe kon hij er uit concludeeren, dat ik de laatste — ik heb er geen woord over gerept! — zou willen schoeien op de leest onzer geldende ambtenaarspensioenregeling? Wij mogen van de regeling van het pensioen na ontslag op eigen verzoek thans niet afwijken; het is *jus conditum.* Daarvan mag eerst worden afgegaan als men een geheel nieuw stelsel invoert. Waar dus hier een poging gedaan wordt om op dit bestaande recht zoo krasse inbreuk te maken, is het mijn plicht, er mij zoo sterk mogelijk tegen te verzetten.

Nu heeft de geachte afgevaardigde, de heer Smeenge, opgemerkt, dat men toch ook na de aanstelling tot arrondissements-schoolopziener het onderwijs blijft bevorderen. De geachte leden van deze Kamer bevorderen ook het onderwijs, zoo dikwijls zij goede regelingen daarvoor maken of geld toestaan, maar daarmede zijn zij toch niet aan het onderwijs verbonden, als handelden zij zelve als onderwijzers, en als in het belang van het onderwijs bemoeiingen worden gedaan door de arrondissements-schoolopzieners, dan handelen ook deze evenmin als onder-

wijzers, maar als schoolopzieners. Die exceptie beteekent dus niets. Ten andere kan ik den geachten afgevaardigde de verzekering geven, dat, al bestaat er op dit oogenblik voor de arrondissements-schoolopzieners nog geen recht op continuatie van het pensioen, er volstrekt bij de onderwijzers geen tegenzin tegen die betrekking valt waar te nemen. Integendeel is de staat van sollicitanten, dien men bij elke vacature ontvangt, zelfs zeer groot. De meening, dat men met den geachten afgevaardigde zou moeten meegaan om daardoor onderwijzers tot solliciteeren te bewegen, die dit anders niet zouden doen, is volkomen ongemotiveerd.

En nu ten slotte de Kamerleden. Men heeft het voorgesteld, alsof ik voor de Kamerleden even partijdige voorliefde had als de heer Smeenge zijn eerste liefde verpand heeft aan de arrondissements-schoolopzieners. Van liefde is hier geen sprake, maar hier is sprake van een rechtsopvatting, en nu is de rechtsopvatting in ons staatsrecht eenmaal zoo, dat men de keuze van leden voor de Tweede Kamer zoo ruim mogelijk wenscht te maken. Dat is het in onze Grondwet en in andere wettelijke voorschriften aangenomen stelsel. En wanneer ik nu zeg, dat ik het op zich zelf wenschelijk zou achten, dat hetzelfde stelsel, hetwelk in de Hooger-onderwijswet reeds is geaccepteerd, ook in de Lager-onderwijswet werd ingevoerd, dan is dit in het minst geen voorliefde, maar eenvoudig de doorvoering van een zelfde gedachte ook op dit punt en niets anders.

De geachte afgevaardigde, de heer Smeenge, heeft gezegd, — en de afgevaardigde, de heer De Vries, heeft hem daarin gesteund —, dat het nog zoo gemakkelijk niet zou zijn om in de Lager-onderwijswet in dit onderwerp te voorzien. Die regeling is ook zoo eenvoudig niet, maar ik zou willen vragen, in welke wet het dan zou moeten geregeld worden, als het niet moet in de Lager-onderwijswet. Dat er dan, gelijk de heer De Vries meende, ook een non-activiteitstraktement zou moeten worden toegekend, volgt daaruit nog allerminst. Ik heb er dan ook geen woord van gesproken. Ik heb integendeel uit de nieuwe bepaling van de Hooger-onderwijswet alleen de eerste woorden voorgelezen en die van het genieten van non-activiteitstraktement opzettelijk weggelaten, omdat op zich zelf de ontheffing van de waarneming van den dienst in casu volkomen voldoende zou zijn. Wil men tevens daarbij de geldquaestie regelen, goed, maar op zich zelf kan men ontheffing van de waarneming van den dienst zeer wel toestaan, zonder dat daaruit noodzakelijk volgt, dat in dien tusschentijd een non-activiteitstraktement moet worden genoten. En de onderwijzers-Kamerlid waren er mede geholpen.

Dat zulk een regeling veel voeten in de aarde heeft, dat ze niet zoo gemakkelijk is, stem ik toe, en wanneer ik zoo straks volstaan heb met in groote trekken aan te geven wat ik bedoel, zonder verdere hulp aan te bieden, dan is dit volstrekt niet geweest omdat mijn Departement tegenover den heer Smeenge minder vriendelijk zou gezind zijn dan tegenover den heer Ketelaar. In deze discussie heeft de heer Smeenge juist geen blijk gegeven van wantrouwen in mijn Departement en er bestond dan ook voor mij tegenover hem niet de minste aanleiding om, gelijk bij den heer Ketelaar, de vraag te stellen, of hij een dergelijke medewerking zou apprecieeren. Wanneer derhalve de geachte afgevaardigde de hulp van het Departement verlangt, dan zal er mijnerzijds niet het minste bezwaar bestaan om ook hem daarin tegemoet te komen. Vraagt hij daarentegen, — wat, meen ik, ook door een der andere sprekers is gedaan —, waarom de Regeering dan zelf niet alsnog een voorstel ter zake kan indienen, dan antwoord ik: wanneer de Regeering geoordeeld had, dat zoodanig voorstel hier moest worden gedaan, dan zou zij het hebben ingelascht in het wetsontwerp; maar de Regeering heeft dezen gedachtengang gevolgd: wij zullen eerst zien, of wij de regeling kunnen tot stand brengen van art. 96, 2de lid, der Grondwet. Eerst wanneer die regeling zal zijn tot stand gekomen, al of niet gewijzigd, zullen wij een vaste basis hebben om te gaan onderzoeken, in hoever ook ten aanzien van ambten bij het middelbaar en lager onderwijs en misschien ook van andere ambten, die niet van Rijkswege bezoldigd worden, een soortgelijke regeling toepassing zou kunnen vinden. Bij de Regeering heeft dus, blijkens haar ontwerp, niet de gezindheid bestaan om op *dit* oogenblik in *dit* ontwerp deze regeling in te lasschen. Wanneer een aandrang daartoe uit de Kamer op de Regeering komt, dan heeft deze m.i. volkomen het recht om te zeggen: wanneer gij dit wilt, dan is de Regeering bereid, u haar tegemoetkomende hulp te bieden, maar dan kan daaruit nooit voor haar de verplichting voortvloeien om zelf de zaak thans, bij dit ontwerp, te regelen.

Handelingen, blz. 1310—1312.

Mijnheer de Voorzitter! Gelukkig geldt in de Kamer de regel niet, dat wie zwijgt consenteert. Anders zou ik telkenmale, als de heer Treub bij zijn spreken uit mijn woorden allerlei conclusiën trekt, die er niet in lagen, en veel minder door mij bedoeld waren, mij genoodzaakt zien om het woord te vragen, ten einde die beweringen tegen te spreken. Ik zal zulks ook ditmaal niet doen, maar meen te kunnen volstaan

met de algemeene verklaring, dat ik nu, en waarschijnlijk ook in het vervolg, tot dergelijke acte-nemingen van den heer Treub het zwijgen doe, zonder daarmee allerminst geacht te willen worden, toe te hebben gegeven, dat hij gelijk heeft.

Handelingen, blz. 1312.

Vergadering van 15 Maart 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Bij art. 54 *ter* zijn vier amendementen aan de orde en wel drie op het artikel zelf, waarvan er twee door den heer Ter Laan zijn ingediend en één door de Commissie van Rapporteurs; hierbij komt dan nog het amendement van den heer Van Idsinga op art. 54 *bis*. Ik ga over elk van die vier amendementen een kort woord zeggen.

Ik begin met de quaestie van de hoofden-houders. Van onderscheidene zijden is er op aangedrongen, om die heeren ook ten volle deelgerechtigd te maken. Door de instituteurs van de niet-gesubsidieerde scholen is zeer sterke aandrang uitgeoefend op de Regeering en, naar ik meen te mogen zeggen, ook op de leden van de Kamer, om hun scholen in de pensioenregeling te begrijpen. Dit is altoos gemotiveerd door het argument, dat, als alleen de gesubsidieerde scholen opgenomen werden, de niet-gesubsidieerde scholen doodgedrukt zouden worden. Dezen laatsten toch zou het onmogelijk worden gemaakt om onderwijzers te krijgen, daar de onderwijzers, op deze scholen komende, hun recht op pensioen zouden verliezen. De geachte afgevaardigde uit Zutphen, de heer Goeman Borgesius, heeft niet ten onrechte opgemerkt, dat de Regeering, door aan dat verlangen te voldoen, zich veel moeite op den hals heeft gehaald, daar het oorspronkelijk ontwerp veel gemakkelijker te verdedigen zou zijn geweest. Intusschen hebben wij, gevoelende, dat inderdaad een argument was aangevoerd, waarmede rekening moest worden gehouden, ons die moeite getroost. Nadat nu aan het verlangen is toegegeven, in het ontwerp althans, zijn de heeren nog niet tevreden en komen zij zeggen: wij moeten er zelf bij! Maar dit houdt volstrekt geen verband met het argument voor de opneming der onderwijzers aan niet-gesubsidieerde scholen. Het is eenvoudig: *l'appétit vient en mangeant.* De eerste aanloop — denken zij — is zoo goed gelukt, dat wij moeten probeeren, of wij dit andere ook niet gedaan kunnen krijgen. Zij kunnen het intusschen van de Regeering niet gedaan krijgen, want wij moeten be-

zwaar maken, die hoofden-houders als zoodanig op te nemen. Wanneer de Regeerings-wijziging op art. 54 *quater* wordt aangenomen, dan zullen zij nochtans behouden hun deelgerechtigdheid, verkregen tot het oogenblik, dat zij ophielden loontrekkend onderwijzer te zijn, maar er kan geen quaestie van zijn om hen, wanneer ze als hoofden fungeeren, op te nemen in een regeling, die zich aansluit aan de Pensioenwet. Ik heb mij bij de algemeene beschouwingen veroorloofd, op te merken, dat de Pensioenwet uitgaat van bepaald gequalificeerde personen, personen in dienstbetrekking. De heer Treub heeft er wel aanmerking op gemaakt, maar dat raakte de quaestie niet. De Pensioenwet kent alleen ambtenaren, die aangesteld zijn en in een hiërarchiek verband staan. Nu kan men onmogelijk in een regeling, die in dienstbetrekking zijnde personen qualificeert als gerechtigd tot pensioen, op gaan nemen menschen, die in een gansch andere positie verkeeren. Het is waar, dat in de Pensioenwet een zekere faculteit gelaten is, om ook met burgerlijke ambtenaren andere personen gelijk te stellen, maar dit zijn toch altijd personen, die in een of andere dienstbetrekking zijn, en niet menschen, die een eigen bedrijf, een winstgevende zaak hebben. Hij, die een onderneming op touw zet, doet dit om er winst uit te trekken, niet om nuttig te zijn aan de maatschappij. Hij poogt uit de onderneming te halen een vivat en waar dit bedoeld wordt, moge hij een slechte rekening maken, niets te doen hebben, ten slotte schade lijden, maar dit alles verandert niets aan zijn eigenlijke positie en qualiteit. Iemand, die zal treden in het pensioenverband, moet hebben een aanstelling, een jaarwedde, een verantwoordelijk hooger gezag, om de opgave te doen, terwijl eindelijk ontslag mogelijk moet zijn. Al deze vier gegevens nu ontbreken bij de hoofden-houders. Wel zegt de heer Ter Laan: gij kunt toch een tarief stellen, waarbij de wedde geschat wordt, en dat is volkomen juist, maar alleen als er een jaarwedde, onder welken vorm dan ook, is. Wat in dit ontwerp voorkomt, is schatting van een bestaande jaarwedde, van een loon in natura, dat men trekt. Dat kan men schatten. Maar om uitvoering te geven aan het denkbeeld-Ter Laan, zijn gansch andere ficties noodig. Deze hoofden-houders vereenigen in zich twee qualiteiten. Laten wij een algemeenen naam nemen, b. v. Muller. Muller *A* is houder en Muller *B* hoofd. Nu gaat Muller *A* zitten aan zijn lessenaar en schrijft een aanstelling voor Muller *B*. Met dergelijke ficties kan men ver komen, maar de Regeering wenscht zich daarmede niet in te laten. Het is voor ons onmogelijk om in deze te voldoen aan het verlangen der heeren.

Intusschen heeft de heer Ter Laan gezegd: Gij zijt inconsequent, want aan deze heeren geeft gij het recht om deelgerechtigd te blijven, en bij de

bespreking van het amendement-Smeenge hebt gij uit algemeene beginselen van pensioenwetgeving bestreden, dat iemand, die eenmaal op eigen verzoek is ontslagen, zijn recht op pensioen zou behouden. De geachte afgevaardigde veroorloove mij echter, hem te doen opmerken, dat hierin volstrekt geen inconsequentie gelegen is. Wat toch is het motief, waarom iemand, die op eigen verzoek ontslagen wordt, de lijn afbreekt? De heeren gelieven mij eens een kerkelijke uitdrukking te veroorlooven, die den toestand juist weergeeft: omdat hij tot een anderen staat des levens overgaat. Maar wanneer een onderwijzer hoofd van een school wordt, en tevens onderwijzer blijft, gaat hij niet over in een anderen staat des levens, maar blijft hij in denzelfden. Daarom is er hier geen quaestie van hetzelfde motief als bij hem, die op eigen verzoek ontslagen wordt. Dit laatste keert natuurlijk, behoudens herplaatsing, alle deelgerechtigdheid af.

Ik kom nu tot het tweede punt, de vraag, hoe geregeld zullen worden het getal vakken en de uren, waarop in zekere scholen moet worden onderwezen, willen zij in aanmerking komen, dat wil dus zeggen, dat het gaat om de vaststelling van het type der scholen. Dit is een uiterst ingewikkeld en moeilijk onderwerp. Het amendement van den heer Ter Laan — hij zal dit zelf erkennen — ware beter niet ingediend en hoe eerder hij het intrekt, des te beter zal dit zijn voor het amendement en voor hem zelf. Hij stelt toch voor, dat alleen die scholen in aanmerking zullen komen, waarop in al de in art. 2 gemelde vakken, dat is dus in 21 vakken, gedurende minstens 20 uren les moet worden gegeven. Het gevolg daarvan zou zijn, dat alle scholen, waar gewoon lager onderwijs gegeven wordt, buiten de pensioneering kwamen te vallen. Dit is toch vermoedelijk niet de bedoeling. Er staat niet, dat een zeker getal vakken moet worden gegeven, verdeeld over verschillende klassen, maar er staat, dat de beperking tot de vakken *a*—*i* moet wegvallen en dus blijft er niets anders over dan al de in art. 2 genoemde vakken. Dat zijn er 21 en daarin moet gedurende ten minste 20 uren per week les gegeven worden! De kinderen, die pas op school komen, moeten dan reeds Fransch, Duitsch, Engelsch en dergelijke vakken leeren. Men behoeft, dunkt mij, op een en ander slechts te wijzen om aan te toonen, dat dit voorstel toch waarlijk niet opgaat. De geachte spreker zal het wel anders bedoeld hebben, maar uit het amendement valt slechts op te maken wat ik er in lees. Ik zal mij dan ook met dit amendement niet langer ophouden.

Wat het amendement der Commissie van Rapporteurs betreft, hoewel het betere elementen bevat dan het amendement van den heer

Ter Laan c. s., is het toch niet wel voor opneming in de wet vatbaar. De Commissie stelt voor te lezen, „dat in de in art. 2 onder *a—i* en *k* genoemde vakken gedurende ten minste twintig uren, waarvan hoogstens 2 uren in vak *k*, of in voormelde vakken benevens in een of meer der onder *l—p* genoemde vakken, gedurende ten minste 23 uren per week onderwijs wordt gegeven." Wat zou de consequentie hiervan zijn? Dat geen school mededoet, ook niet een jongensschool, wanneer geen onderwijs wordt gegeven in vak *k*, de nuttige handwerken. Natuurlijk, de heeren hebben het niet zoo bedoeld, maar het staat er toch.

Maar tegen het amendement, zooals het thans luidt, bestaat een nog grooter bedenking. Wanneer de woorden „of in voormelde vakken benevens in een of meer der onder *l—p* genoemde vakken, gedurende ten minste 23 uren per week onderwijs wordt gegeven" in de wet opgenomen werden, dan zouden wij voor het uitgebreid lager onderwijs een afzonderlijke regeling krijgen. De eerste regeling zou dan gelden voor het gewoon lager onderwijs, en de tweede voor het uitgebreid lager onderwijs, zoodat aan een der in art. 54*ter* gestelde eischen in *alle* klassen zou zijn te voldoen. Maar dan zou tevens vervallen het voordeel, dat tot dusver de milde interpretatie van art. 54*bis* oplevert, welke, gelijk bekend, meebrengt, dat men niet eischt, dat al de opgenoemde vakken in alle klassen worden onderwezen. Wat toch leert de geschiedenis? Bij artikel 54*bis* heeft men het bijna onmogelijke beproefd om restrictieve bepalingen, het type aangevende zoowel voor gewoon als voor uitgebreid lager onderwijs, in één formule samen te vatten. Dat was natuurlijk een onmogelijkheid, want òf men moest het zoo ruim nemen, dat er eigenlijk geen restrictie in stak, òf men maakte wel een restrictie en dan was het voor sommige scholen onmogelijk om aan de wettelijke eischen te voldoen. Met deze bedoeling voor oogen, is de bepaling, welke ten slotte in de wet werd opgenomen, door opvolgende Ministers en ook door hen, die hier over deze zaak het woord voerden, — ik behoef, Mijnheer de Voorzitter, slechts te herinneren aan het interessante debat in 1901 over uw amendement bij de behandeling van het wetsontwerp tot wijziging der wet op het lager onderwijs, — steeds in milden zin geïnterpreteerd. De praktijk bracht en brengt mee, dat aan den wettelijken eisch wordt geacht voldaan te zijn, indien op scholen voor uitgebreid en meer uitgebreid lager onderwijs maar in de laagste klassen het wettelijk aantal uren en vakken gegeven wordt, terwijl het niet hindert, wanneer in de hoogere klassen Fransch, Duitsch, Engelsch enz. er bij komen en dientengevolge daar aan den eisch der wet niet ten volle wordt voldaan. Er is aangevoerd, dat enkele schoolopzieners

zich daaraan niet zouden houden, en toch de strenge bepaling toepassen, maar dat is onverschillig bij de administratiefrechtelijke procedure, door de wet ingesteld, welke niet aan de schoolopzieners, maar aan Gedeputeerde Staten en in hooger beroep aan de Kroon het heft in handen geeft.

Een derde punt, waarop hier niet genoeg de aandacht kan worden gevestigd, is, dat het van het hoogste belang is, te zorgen, dat deze bepaling geen enkele school, die krachtens art. 54*bis* subsidie kan krijgen, uitsluit. In zoover de geachte Commissie van Rapporteurs dat blijkbaar bedoeld heeft, geloof ik, dat zij een goed werk zou doen, indien zij ons op dien weg leidde. Welnu, in dien zin zou, voor zoover ik op dit oogenblik zien kan, zonder bezwaar deze lezing kunnen worden verdedigd: „Aan de onderwijzers, verbonden aan bijzondere scholen, welker leerplan, wat betreft de vakken waarin en de uren per week gedurende welke onderwijs gegeven wordt, overeenstemt met hetgeen in art. 54*bis*, eerste lid, bepaald is, enz." Dan is het eenvoudig een aansluiting aan art. 54*bis* en gaat de zooeven gememoreerde interpretatie van art. 54*bis* vanzelf ook hier op, waardoor in elk geval alle moeilijkheid vermeden wordt. Deze lezing heeft nog een ander voordeel. Indien bij de aanstaande behandeling van de Lager-onderwijsnovelle hetzij een der leden van de Commissie van Rapporteurs of een ander een poging mocht wagen om de mindere of meerdere onzekerheid, die altoos art. 54*bis*, eerste lid, 2° en 3°, aankleeft, op te lossen en om in dat wetsontwerp die zaak zoo te regelen, dat de geldende interpretatie daarin onmiskenbaar vastgelegd wordt, dan zou, met de aangegeven redactie van art. 54*ter*, een dergelijke verbetering ook hier gelden. Wanneer de Commissie van Rapporteurs deze gedachte in overweging zou willen nemen, kunnen wij misschien tot een oplossing geraken, die aan alle moeilijkheid een einde maakt.

Ik kom nu tot het laatste amendement, waarover ik nog iets te zeggen heb, het amendement, ingediend door den geachten afgevaardigde uit Bodegraven. Deze heeft bij de algemeene beschouwingen in zijn eerste rede gezegd: van repliek zie ik af, en ik hoop, dat mijn geachte medeleden mijn deugdelijk voorbeeld volgen zullen. Toen ik die woorden voor het eerst hoorde, maakten ze op mij den indruk, dat hier aan het woord was iemand, die den plicht tot spaarzaam gebruik van den nationalen tijd in het Parlement ten volle besefte en dit door eigen voorbeeld wilde aanmoedigen. Intusschen, ik kan niet ontkennen, dat, na hetgeen ik gisteren van hem gehoord heb, voor mij op die verklaring eenig ander licht is gevallen en ze op mij den indruk gemaakt

heeft, alsof dat was een middel om op dat oogenblik zich aan de repliek te onttrekken, ten einde eerst goed allen tijd te nemen om zich, na bestudeering van de *Handelingen*, op die repliek voor te bereiden, en, er aan toegekomen, een dubbelen tijd dan hem anders wellicht zou gegund geweest zijn in beslag te nemen. Mij kan dit niet verleiden om hem nu van dupliek te dienen. Bij de algemeene beschouwingen is het toen door hem in het debat gebrachte punt van alle zijden bezien, en als iemand uit dat debat loopt en er later op terugkomt, is er voor de Regeering harerzijds nog geen motief om in die algemeene beschouwingen terug te treden. Ik zal dit dan ook niet doen, maar mij bepalen tot twee kleine opmerkingen, die de afgevaardigde nu gemaakt heeft en die in het vorig debat nog niet voldoende blijken toegelicht. Al het andere laat ik rusten.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd: gij, Regeering, past hier toe het stelsel, dat, als iemand eenmaal een verplichting opgelegd is, gij hem ook allerlei andere verplichtingen kunt opleggen. Wanneer de geachte spreker het door mij bij de algemeene beschouwingen gesprokene naleest, zal hij zien, dat dit niet juist is. Neen, door mij is aldus geargumenteerd: wanneer aan iemand door de Overheid, naast de hem verleende bevoegdheden, verplichtingen zijn opgelegd, die niet kunnen opgelegd worden aan een gewoon particulier, dan volgt daaruit, dat die Overheid een bevoegdheid of een recht zich toekent, op zoo iemand een dwang toe te passen, welke in thesi generali niet geoorloofd zou zijn. Welnu, wanneer dat recht, die bevoegdheid der Overheid, kan leiden tot het opleggen van éene verplichting, dan kan zij ook leiden tot het opleggen van een andere verplichting, mits die van dezelfde natuur, van hetzelfde karakter is als de eerste. De stelling is dus niet: omdat reeds een verplichting is opgelegd, zal ik er nog een aan toevoegen, maar: omdat de Overheid gebleken is rechtsbevoegdheid te bezitten om een verplichting op te leggen, waartoe zij in gewone omstandigheden onbevoegd zou zijn, kan uit diezelfde rechtsbevoegdheid het opleggen van nog andere verplichtingen voortvloeien. Hetzelfde geldt ten opzichte van de bewering van den geachten afgevaardigde, dat de verplichting, die wordt opgelegd, niet moet voortkomen uit de natuur van het monopolie, maar uit het rechtsmotief. Ik ga met den geachten afgevaardigde daarin volkomen akkoord en ik heb bij de algemeene beraadslagingen dan ook niets anders gezegd. Uitdrukkelijk stelde ik op den voorgrond, dat alle verplichtingen, aan een onderwijzer opgelegd, de strekking moeten hebben om deugdelijk onderwijs te bevorderen en dat ook het opleggen van de verplichting tot pensioneering geen

andere strekking mag bezitten dan om van het onderwijs als zoodanig het karakter te verhoogen door verbetering van de positie der onderwijzers. Voor het overige laat ik het door den geachten afgevaardigde gisteren uit het algemeene debat weder opgehaalde voor wat het is. Er is door den geachten afgevaardigde uit Amsterdam VII bovendien reeds met zooveel kracht op geantwoord, dat ik moeilijk zou weten, wat mij te dien opzichte nog te rescontreeren overbleef.

De heer Van der Vlugt heeft zich gisteren in het debat gemengd en daarbij zich vooral gekeerd tegen het nog openlaten van een achterdeur. De geachte afgevaardigde heeft vooreerst gezegd: het is hier eenmaal een verzekering en waar een verzekering aan de orde komt, geldt de regel, dat wij *alle* belanghebbenden moeten opnemen, wijl het anders niet gelukt; er mogen er een of twee buiten blijven, maar overigens moet de regeling de geheele massa omvatten. En nu, zeide de geachte afgevaardigde verder, gaat gij u aan den eenen kant op dit beginsel beroepen en toch aan den anderen kant een achterdeur openzetten, waardoor eenigen er weder uit kunnen gaan. Het zal den geachten afgevaardigde bekend zijn, dat het door hem aangevoerde niet geldt voor de eigen pensioenen; die worden eenvoudig door den Staat betaald en niet uit een fonds. Zijn bewering doelt dus alleen op het weduwen- en weezenpensioen, omdat men daar met een *fonds* te doen heeft. De geachte afgevaardigde zal echter uit de stukken hebben gezien, dat het aantal personen aan niet-gesubsidieerde scholen, die in de termen vallen om gerechtigd te worden tot weduwen- en weezenpensioen, 500 à 600 beloopt. Laat het nu eens zijn, dat van die 500 à 600 er 100 à 200 niet binnenkwamen, dan zou ik den geachten afgevaardigde willen vragen, of hij, waar het totaal der nu binnenkomenden ongeveer 22.000, bedraagt die weder gevoegd worden bij de tienduizenden, die reeds in het fonds deelgerechtigd zijn, uit den mond van een verzekeringsdeskundige heeft vernomen, dat door een dergelijk klein percentage de berekeningen van het fonds in de war zouden raken. Mijn geachte ambtgenoot van Financiën heeft dan ook dit punt bij de algemeene beraadslaging afdoende weerlegd.

Maar dit nu daargelaten, heeft de geachte afgevaardigde het dilemma gesteld: één van tweeën, òf gij denkt, dat allen vanzelf zullen binnenkomen, en dan is het niet noodig, de verplichting op te leggen, òf gij meent, dat zij niet vanzelf zullen binnenkomen, en dan baat het afsluiten van de voordeur niet, indien gij de achterdeur openlaat. Op dat punt veroorloof ik mij, met den geachten afgevaardigde van meening te verschillen. De geachte afgevaardigde weet, hoe ook bij voorbeeld in ons Burgerlijk Wetboek niet zelden verplichtingen worden opgelegd, zonder

dat er op het niet-nakomen dier verplichtingen een poenale sanctie is. Ik behoef maar te herinneren aan wat art. 158 voorschrijft, n.l. dat echtgenooten elkander verschuldigd zijn getrouwheid, hulp en bijstand. Nu is het den geachten afgevaardigde evengoed als mij bekend, dat er over het geheele land verspreid toch een zeker percentage echtgenooten is, die zich daar niet altijd zoo streng aan houden, noch wat de trouw, noch wat de hulp, noch wat den bijstand betreft, en dat daarvoor wel eens in de plaats treden dingen, die eer aan het tegendeel doen denken. Evenzoo wordt aan de vrouw gezegd in art. 161, dat zij haar man gehoorzaamheid is verschuldigd, en wordt haar dus evenzeer een verplichting opgelegd, waarvan de geachte afgevaardigde niet zal zeggen, dat zij altijd wordt nagekomen. Nu is, afgezien van de bepalingen nopens echtscheiding, de eenige poenale sanctie, die men met art. 158 Burgerlijk Wetboek in verband zou kunnen brengen, art. 255 van het Strafwetboek, maar dat bepaalt alleen een straf als er opzet is en wanneer men iemand zoo hulpeloos maakt of laat, dat deze schier van den honger omkomt. Zal nu de geachte afgevaardigde zeggen, dat dientengevolge het opleggen van een zoodanige moreele verplichting geen beteekenis heeft en dat dus de aangehaalde artikelen van het Burgelijk Wetboek wel kunnen vervallen? En gelooft hij, dat de verplichting, in dit ontwerp hier den onderwijzers en, voor zooveel de storting betreft, den besturen en houders opgelegd, geen moreel effect zal sorteeren? Gelooft hij metterdaad ook niet, dat bij hen in den regel het moreel besef, de eerbied voor de wet, zoover zal zijn doorgedrongen, dat zij zich er wel voor zullen wachten, zonder voldoende reden hun wettelijke verplichting niet na te komen? En wanneer er nu nog eens iemand is, — het kan voorkomen, al is deze richting sterk afnemende —, die meent, uit gemoedsbezwaar niet aan een verzekering te mogen deelnemen, die zich desnoods bij eigen pensioen neerlegt, maar niet in het weduwen- en weezenfonds wil, — een gevoelen, dat ik niet beaam, veeleer steeds bestreden heb, maar dat toch nog voorkomt —, is het dan zulk een fout, een échappade voor dezen open te laten? Wil men dat laatste niet, dan onderschat men òf het moreele karakter der onderwijzers, òf de waarde en de beteekenis van een verplichting, ook zonder dat op het niet nakomen een poenale sanctie is gesteld. Ik meen hierop vooral tegenover den geachten afgevaardigde nadruk te mogen leggen, omdat het hier een argumentum ad hominem is en immers moreele argumenten bij hem gemeenlijk zwaar wegen.

Ik kom nu tot het preciseeren van mijn standpunt ten opzichte van het amendement van den geachten afgevaardigde uit Bodegraven. Deze

heeft gezegd: gij hebt bij de algemeene beschouwingen vooropgesteld, dat gij niet meer gegadigden kunt toelaten, maar dat raakt mijn amendement niet. Dat heb ik ook niet met het oog op zijn amendementen, maar met het oog op andere amendementen gezegd; ten opzichte van *dit* amendement heb ik daarentegen positief verklaard, dat de Regeering niet kan toelaten, dat een ander stelsel in het ontwerp wordt ingeschoven. Niet alsof er op zich zelf overwegende bedenkingen zijn tegen pogingen om een dergelijk ontwerp te wijzigen, — ik zelf heb bij de Ongevallenwet zulk een ernstige poging beproefd —, maar omdat ik het niet toelaatbaar acht, een ander stelsel te schuiven in een pensioenregeling, die vastgehaakt wordt aan de bestaande. Gesteld, de Kamer ging met het amendement van den heer Van Idsinga mede, dan zou ik dus — men dient de consequentie wèl te gevoelen — moeten verzoeken, de verdere beraadslaging te schorsen. Maar nu is een tweede vraag denkbaar. Gesteld, men deed het, dan zou de vraag kunnen rijzen, of de Regeering alsdan bereid zou zijn, op de basis van het in de amendementen belichaamde stelsel een nieuw ontwerp op te bouwen. Die vraag moet zoo beslist mogelijk ontkennend beantwoord worden. De Regeering zou niet onbereid, niet onwillig zijn, een ontwerp, op andere leest geschoeid, in te dienen, indien men een deugdelijk systeem aan de hand deed. Ik heb er zelf op gewezen bij de algemeene beraadslagingen, mij zeer goed te kunnen denken, dat men deze regeling geheel los had gelaten van de Pensioenwet en van de Weduwen- en Weezenwet voor burgerlijke ambtenaren, en eenvoudig in art. 54*bis* onder de voorwaarden voor subsidie de verplichting had opgenomen voor de schoolbesturen om hun onderwijzerspersoneel zóó te pensioneeren, dat aan zekere minimum eischen voldaan werd. Dat is iets wat zich denken laat. Dan konden zij gaan bij welke pensioenvereeniging zij wilden. Maar ik heb toen reeds gezegd, dat deze materie sinds jaren nooit uit dat oogpunt bezien is, maar dat zij uitsluitend aldus is opgevat, dat de openbare onderwijzers zijn aangesloten aan de Rijks-pensioenregeling; welnu ook de bijzondere onderwijzers moeten dat voordeel erlangen, en dan natuurlijk liefst zooveel mogelijk in denzelfden geest.

Wanneer ik intusschen het stelsel bezie, dat in dit amendement ligt, moet ik zeggen, dat het voor mij in alle opzichten onaannemelijk is. Er wordt hier voorgesteld om in aansluiting aan de bestaande Pensioenwet — want daar maakt de geachte voorsteller de zaak niet los van — en aan de bestaande Weduwenwet zich in betrekking te stellen niet met het te pensioneeren subject, maar uitsluitend met de houders of besturen, wat met het principe zelf van de Pensioenwet in lijnrechten strijd is.

In de tweede plaats stelt de geachte spreker voor, om aan zulke particuliere vereenigingen het recht te verleenen om pensioenen te verzekeren *ten laste van het Rijk.* Dit is een denkbeeld, — ik zal den geachten afgevaardigde niet pogen te evenaren in scherpte van uitdrukking —, dat in de hoogste mate mijn bevreemding opgewekt heeft. Een particuliere vereeniging zou het recht verkrijgen, ten laste van het Rijk te gaan verzekeren! Er is nog een derde reden, waarom het amendement een allerzonderlingsten indruk op mij gemaakt heeft. Het wordt opgenomen onder de conditiën, waaraan de besturen der bijzondere scholen moeten voldoen om subsidie te kunnen verkrijgen. Dit zijn — en moeten altijd zijn — onereuse conditiën. Maar nu wordt voorgesteld, tot die besturen te zeggen: gij kunt geen subsidie krijgen, of gij moet van mij ook aannemen dit voordeel, dat privilege, deze gunst. Het is, alsof men tegen een student vóór het examen zou zeggen: eilieve, gij moogt alleen examen afleggen als gij de f 50 niet *betaalt*, maar van mij *aanneemt.* Dat gaat immers niet. Ik wil weer geen scherpe uitdrukking bezigen, en daarom zeg ik, dat dit zou zijn wat de Franschen, die zich zachter uitdrukken, noemen: een contresens.

Voorts, werd het amendement aangenomen, dan zouden het niet de belanghebbenden, maar uitsluitend de schoolbesturen zijn, waarmede de Staat zich in betrekking heeft te stellen; maar toch, wanneer het met de besturen niet vlot, wil de geachte voorsteller den onderwijzer een faculteit toekennen, om dan zelf zich tot de Overheid te wenden, wat wel past in mijn stelsel, maar dat met zijn stelsel in strijd is. Dan heeft de geachte afgevaardigde daarbij te zeer uit het oog verloren, hetgeen reeds van andere zijde opgemerkt is, dat hier een tirannie der besturen over de onderwijzers ingevoerd zou worden, waarvan ik de weerga niet ken. En bovendien, hoeveel abenteuerliche moeilijkheden zouden rijzen! Die arme onderwijzers zouden geheel afhankelijk van de willekeur der besturen zijn. Er is b.v. een onderwijzer, die een lieve vrouw en schatten van kinderen heeft en gaarne deelnemen wil in het fonds, maar het bestuur antwoordt hem eenvoudig: neen, daar komt niets van in. Is dat nu een stelsel?

Dit stelsel zou voorts niet alleen bij overgang van de eene naar de andere school moeilijkheden opleveren, maar daaraan zouden nog erger bezwaren verbonden zijn. Er is een bestuur van een school, — ik bedoel een niet-gesubsideerde —, dat gedacht heeft, niet mede te doen en zijn personeel niet te verzekeren. Nu is er aan die school een onderwijzer, die getrouwd is en vrouw en kinderen heeft; hij krijgt een leelijke ziekte, is „in ictu mortis" en laat den president van het

bestuur roepen. Tot dezen zegt hij: mijnheer, ik ga sterven; zoudt u mij nog even willen opnemen in het weduwen- en weezenfonds, dan krijgen mijn vrouw en kinderen pensioen. Zou een bestuur het wagen, een dergelijken wensch te weigeren? Maar welk een groote schade zou de inwilliging aan het fonds berokkenen?!

Een tegenovergesteld geval. Er is een onderwijzer aan een dergelijke niet-gesubsidieerde school, die wel bij het fonds aangesloten is. Het loopt langzamerhand tegen zijn ouden dag, en hij denkt dus: ik ben verzorgd, als ik 65 jaar ben. Maar hij krijgt ruzie met het bestuur der school, hij is te oud om ergens anders geplaatst te worden en er is een nijdig president, die zegt: wij onttrekken ons aan de pensioenregeling. Het laatste jaar wordt de verbindingslijn afgekapt en de man is alles kwijt. Zijn dat nu toestanden, die men in het leven mag roepen?

Ik wil hier nu nog ten slotte bijvoegen hetgeen reeds opgemerkt is en wat de geachte afgevaardigde wel gepoogd heeft van zich af te schuiven, maar wat hij met al de kracht van de welsprekendheid, die hij zeer zeker bezit, niet wegschuiven kan, nl. dat de man, die opkomt voor de vrijheid der onderwijzers, hier een dwang invoert zóó sterk, dat al wat er aan dwang is in dit wetsontwerp er niet bij haalt. Hij zegt: een vrij man moogt gij niet dwingen, maar als ik hem maar aan den haak van het subsidie heb en hij van mij afhankelijk is, dan zal ik hem wel mores leeren. Is dit nu een hoog begrip van vrijheid? Wanneer zulk een gesubsidieerde school eens een bestuur heeft, dat werkelijk krachtens het beginsel, dat de geachte afgevaardigde voorstaat, zegt: ik wil geen verzekering, wat is dan het gevolg? Dat men wellicht 7 à 8000 gulden verliezen zal aan subsidie, omdat men zich niet verzekeren wil en dat dus de geheele school naar den kelder zal gaan. Dit is la mort sans phrase; dit is een manier om tegen de vrijheid op te treden, die van verre niet haalt bij hetgeen hier wordt voorgesteld.

Intusschen heeft de geachte afgevaardigde een moed getoond, dien ik gaarne eer, den moed, dien Sankey bezong, toen hij dichtte:

Dare to be a Daniel,
Dare to be a man,
Dare to have a purpose firm,
Dare to make it known.

Hij heeft gedurfd; dien moed bezit hij; ik erken dit volmondig, ofschoon het een pijnlijk verschijnsel is, wanneer onder een groep een man opstaat, die bij het verdedigen van zijn overtuiging zoo scherp zijn eigen geestverwanten attaqueert. Daaruit echter — het valt niet te

loochenen — spreekt een hooge moed. Maar aan de andere zijde heeft de geachte afgevaardigde ook getracht, mede te trekken degenen, die van anti-revolutionairen huize zijn. Hij heeft zelfs een beroep gedaan op een woord van Groen van Prinsterer. Groen van Prinsterer, zeide hij, heeft ons herinnerd, dat de macht van den wetgever *in de heiligheid van het recht* haar grenzen vindt. Dit kan ik den geachten afgevaardigde echter verzekeren, — ik heb Groen van Prinsterer langer en intiemer gekend dan hij —, dat, wanneer Groen van Prinsterer geweten had, dat een dergelijk gebruik van zijn woord was gemaakt, hij dit *misbruik* zou hebben genoemd. Waarop toch heeft Groen van Prinsterer, dit zeggende, gewezen? Hierop, dat de wetgever heeft uit den weg te gaan voor het heilige recht van de conscientie en wat met het karakter en met hoogeren plicht als zoodanig samenhangt. En waar was het den geachten afgevaardigde hier om te doen? Alleen om de absolute beschikking van een onderwijzer over zijn geld. De onderwijzer moet vrij blijven, desnoods zijn vrouw en kinderen voor de toekomst er aan te wagen, om met zijn geld te doen wat hij wil, al ware het om het te verkwisten. Dat absolute beschikkingsrecht over zijn eigen goed, over zijn eigen geld, dat toch wel meer uit de oude Zevenheuvelen-stad dan van den berg Sions de wereld is ingegaan, dat komt hij hier op den voorgrond stellen en durft hij hier te bezegelen met een beroep op Groen van Prinsterer! Omdat ik Groen van Prinsterer zoo hoog vereer, heb ik gemeend, een kort woord van protest daartegen niet achterwege te mogen laten.

Nu zou ik er ten slotte dit bij willen voegen. De geachte afgevaardigde heeft gisteren zeker verband gezocht met den geachten afgevaardigde, mr. Tydeman; voor *dien* waren zijn welwillende, voor eigen geestverwanten zijn harde woorden. Daarna heeft hij kunnen bespeuren, hoe onmiddellijk daarop de heer Van der Vlugt, mede behoorende tot de oud-liberalen, hem is komen brengen zijn hulde en zijn betuiging van instemming, en hij heeft in *De Nieuwe Courant* van dezen morgen kunnen lezen, hoe onder alle bladen, die overzichten van de Kamerzittingen geven, het dit blad was, dat met de warmste instemming en met eenstemmigheidsbetuiging zijn woorden aanhaalde en zeide: dat is ons — oud-liberale redactie — uit het hart gesproken. En zou ik te ver gaan, indien ik, waar deze verschijnselen zich hebben voorgedaan en waar de geachte afgevaardigde dan toch mannen als De Savornin Lohman en Heemskerk, anti-revolutionairen in hart en nieren, tegenover zich ziet staan, daarentegen de oud-liberalen aan zijn zijde, de vraag stelde, of hij zich zelf niet eens had moeten afvragen: heb ik wellicht

het oud-liberale beginsel gegrepen, meenende, dat het etiquet „anti-revolutionair" er op stond? Heb ik mij ook vergist?

Handelingen, blz. 1335—1339.

Mijnheer de Voorzitter! Er is twijfel geopperd, of in de uitdrukking „zoodanigen, die aan het hoofd van voor hunne eigen rekening beheerde scholen staan", voorkomende in het derde lid van art. 54*ter*, ook begrepen waren houders van kweekscholen voor eigen rekening. Ik wijs er daarom op, dat in het eerste lid uitdrukkelijk afzonderlijk genoemd zijn bijzondere scholen en kweekscholen, terwijl in het derde lid het woord scholen eenvoudig genoemd is als verzamelwoord voor bijzondere scholen en kweekscholen.

De geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, is nogmaals teruggekomen op de quaestie van de hoofden en heeft wederom beweerd, dat er inconsequentie in zou liggen, den hoofden aan den éénen kant wèl, en aan den anderen kant niet de gelegenheid te geven om pensioen te trekken. De geachte afgevaardigde vergist zich nogmaals, omdat men bij het blijven in denzelfden staat des levens, bij het zich blijven wijden aan het onderwijs, in gansch andere verhouding staat dan een burgerlijk ambtenaar, die op eigen verzoek ontslagen wordt en het dienstverband verlaat. Onderwijzers, die optreden als hoofd hunner eigen scholen, voldoen niet meer aan de bepalingen, die vereischt worden voor het doorgaan van het pensioen. Iets geheel anders echter is het, de eenmaal verkregen aanspraken voor hen, die het onderwijs niet vaarwel zeggen, te handhaven.

De geachte afgevaardigde, de heer Goeman Borgesius, heeft neiging getoond, om met het amendement van den heer Van Idsinga mede te gaan, maar niet omdat hij het in beginsel daarmede eens is; integendeel, de geachte voorsteller van het amendement heeft duidelijk te kennen gegeven, dat het juist strekt om in de wet het facultatieve beginsel te fundeeren, waartegen de geachte afgevaardigde uit Zutphen principieel is opgekomen; daarom heeft hij aan dat amendement een ander beginsel ondergeschoven. Maar ook daarmede komt de geachte afgevaardigde niet uit. Hij heeft gezegd: wanneer men een nieuw subsidie geeft aan de bijzondere school, moet er ook een nieuwe waarborg bij, want er moet balans zijn: bij klimming van het subsidie moeten aan den anderen kant ook de waarborgen stijgen. Over dat stelsel spreek ik nu niet; de geachte afgevaardigde uit Goes heeft er het zijne van gezegd. Maar wat doet de geachte afgevaardigde? Had hij bij de lager-onderwijs-

novelle, waar verhooging van subsidie wordt voorgesteld, daartegenover de verplichting tot pensioneering van de onderwijzers gevraagd, dan zou dat in zijn stelsel wellicht passen. Maar hij beschouwt hier de pensioneering als een nieuw subsidie en komt dan tot het absurdum, dat het behoud van het oude subsidie afhankelijk gesteld wordt van de aanvaarding van het nieuwe. Voor den heer Van Idsinga geldt het een beginsel, maar van den heer Borgesius begrijp ik niet, dat hij, wetende, dat als dit amendement wordt aangenomen, het ontwerp teruggaat, zegt: dan zal ik niet uit beginsel, maar omdat ik het wel aardig vind, vóór dat amendement stemmen; hij waagt het er alzoo op, dat honderden weduwen en weezen der onderwijzers nog wellicht jarenlang op hun pensioen moeten wachten en dat hun belangen dus worden opgeofferd, zoodat metterdaad hier de liefde van den geachten afgevaardigde voor de onderwijzers en hun weduwen en weezen in een zeer bedenkelijk daglicht komt te staan.

De heer Goeman Borgesius heeft mij voorts nog gevraagd: waarom hebt gij het type hier niet hooger gesteld en niet een type genomen, waarbij onder meer het aantal onderwijzers in verhouding tot het leerlingental voldoet aan art. 54*bis*? Het antwoord is, dat de scholen, die hier in aanmerking komen, van gansch andere conditie zijn dan de gewone lagere scholen. Bij de laatste heeft men te doen met groote scholen, soms van 4 à 500 kinderen; hier daarentegen heeft men te doen met scholen, waarbij het aantal kinderen in den regel niet groot is, en waarbij daarentegen dikwerf het aantal onderwijzers in verhouding tot het aantal kinderen aanzienlijk grooter is dan bij de scholen, bedoeld in art. 54*bis*. Men heeft hier te doen met scholen, waarbij men niet altijd alleen klasse-onderwijzers heeft, maar waar ook tal van onderwijzers zijn, die slechts enkele uren les komen geven in talen of in andere vakken. Al die gevallen, die in art. 54*bis* zich regelen naar het type van de gewone lagere school, zijn hier dus niet toepasselijk.

De heer De Stuers heeft verklaard, dat hij aan het amendement van den heer Van Idsinga zijn stem zou geven. Nu, daar zullen wij natuurlijk niet verder over spreken. Maar hij heeft zich veroorloofd, straks te zeggen, dat ik aan den heer Van Idsinga had *den mantel uitgeveegd*. Ik zou dien geachten spreker wel willen verzoeken om datgene, wat ik tot den heer Van Idsinga van morgen gezegd heb, eens na te lezen, en dan zal hij bevinden, dat hetgeen ik gezegd heb in den vorm niet alleen geen enkel onaangenaam, maar zelfs geen enkel fel woord tot den heer van Idsinga inhield. En wanneer hij, na dat gelezen te hebben, toch afkeurt wat ik tot dezen geachten afgevaar-

digde gezegd heb, dan zal hij nog a fortiori moeten afkeuren, dat hij ten mijnen laste gebezigd heeft de uitdrukking van den mantel uitvegen, want hij is de man van aesthetischen zin en hij zal toch moeten toestemmen, dat wie woorden bezigt als hij gedaan heeft, op dat oogenblik inferieur was in aesthetischen smaak aan iemand, die sprak als ik. Dan zal uitkomen, dat hij ditmaal zijn naam en roem van aestheticus geen eer heeft aangedaan. Het heeft geen oogenblik in mijn bedoeling gelegen, den heer Van Idsinga een afstraffing toe te dienen, want ik heb mij niet veroorloofd te vragen, of hij recht had op te treden gelijk hij gedaan heeft, zeer ten onrechte is het ook door den heer Van Idsinga voorgesteld in de repliek, alsof ik op zijn optreden aanmerking gemaakt had; ik heb gezegd, dat de moed en de durf van zijn optreden als zoodanig zelfs waardeering verdienden —, maar ik heb mij veroorloofd aanmerking te maken *op de wijze*, waarop hij gesproken heeft. Van achteren bezien moet ik echter zeggen, dat ik ook daarvan terugkom, want het is mij bij de repliek gebleken, dat de geachte afgevaardigde onder zijn spreken ons allen vergeet — Kamer en Regeering — en in zijn gedachten als in een academisch dispuut verkeert en dientengevolge dingen zegt, waarvan hij zich de politieke gevolgen zelfs niet indenkt. Ik ben tot de erkentenis gekomen, dat de geachte afgevaardigde metterdaad meende in een academie, met de scherpte, welke men daar gewoon is, te spreken en dat dus de vergissing hierin bestaat, dat hij gedacht heeft, niet in de Kamer, maar elders te zijn.

Intusschen, nu de Commissie van Rapporteurs haar amendement gewijzigd heeft, meen ik der Kamer een stemming te moeten besparen door het over te nemen. Ik heb dus de eer, art. 54*ter* conform dat amendement te wijzigen.

Handelingen, blz. 1354—1355.

Mijnheer de Voorzitter! Waar dezerzijds verklaard is, dat, na aanneming van het amendement, ik zou moeten vragen schorsing van de beraadslaging, is dit geen uiting van willekeur, maar slechts een waarschuwing, dat aanneming van het amendement voortzetting van de verdere behandeling uit technisch oogpunt volstrekt *onmogelijk* zou maken. Wanneer iemand tegen zijn zin gebracht wordt in een onmogelijke positie, kan men natuurlijk — de geachte afgevaardigde zal dit wel gevoelen — hèm niet verwijten, willekeurig op te treden. Daarentegen is niet de noodzakelijkheid, maar de willekeur aan zijn zijde. Daar straks heb ik op den voorgrond gesteld, dat, wanneer hij uit beginsel, uit over-

tuiging zeide: ik kan, ik mag niet met het ontwerp medegaan, hij dan aan zich zelf en aan zijn overtuiging verplicht was om tegen te stemmen, ook al wist hij, dat daaruit de droefste gevolgen voor de weduwen en weezen zouden voortvloeien. Wanneer dan ook de geachte afgevaardigde van meet af aan dàt standpunt had ingenomen: ik sta in beginsel tegenover het wetsontwerp, ik wensch een stelsel te volgen in het genre, ontwikkeld door den heer Van Idsinga, — dan zou hij volkomen in zijn recht zijn geweest om tegen te stemmen, al had dit ook voor de weduwen en weezen de bitterste gevolgen. Maar dat heeft de geachte afgevaardigde volstrekt *niet* gezegd. Hij heeft gezegd, dat het een kleine verbetering zou zijn, en heeft dus niet een absolute tegenstelling, maar slechts een gradueel verschil gemaakt. Hij is zelfs geëindigd met te zeggen: het zou niet anders geven dan een kleine correctie. Waar het amendement is ingediend met een toelichting, waarvan hij zeggen moest: ik accepteer die toelichting niet, de bedoeling daarvan is vlak tegenovergesteld aan de mijne, en waar hij niet in een absolute onmogelijkheid wordt gebracht, doch slechts een gradueel verschil kan constateeren, dat uitloopt op een kleine correctie, — blijf ik volhouden, dat het zijn vrije, geenszins principieele, keuze is, om door steun te geven aan het amendement het ontwerp te helpen mislukken. En dit zoo zijnde, zou hij, mocht zijn toeleg slagen, natuurlijk de volle verantwoordelijkheid dragen voor het nadeel, dat daaruit voor de weduwen en weezen zou voortvloeien.

Handelingen, blz. 1356.

Het amendement van den heer Van Idsinga, op art. 54*ter*, wordt met 64 tegen 21 stemmen verworpen.

Het amendement van den heer Ter Laan c. s. om het laatste lid van art. 54*ter* te doen vervallen, wordt met 52 tegen 27 stemmen verworpen.

Het andere amendement van den heer Ter Laan c.s. is ingetrokken.

Vergadering van 16 Maart 1905.

Mijnheer de Voorzitter! De uitdrukking „gewezen onderwijzers" is gekozen, omdat het woord „onderwijzer", gelijk het in dit ontwerp voorkomt, een speciale beteekenis heeft. In art. 54*ter*, derde lid, is nl. bepaald, dat tot de onderwijzers, in het eerste lid van dat artikel bedoeld, niet worden gerekend de zoodanigen, die aan het hoofd van voor hun

eigen rekening beheerde scholen staan. Wanneer intusschen de Commissie van Rapporteurs er de voorkeur aan geeft, het woord „gewezen" weg te laten, dan kan daartegen geen ernstige objectie rijzen, mits slechts over de positie der hier bedoelde personen geen twijfel besta. De positie der personen, die hier in aanmerking komen, is deze, dat de bewuste onderwijzers hetgeen zij hadden verkregen op het oogenblik, dat zij hun betrekking verliezen, dien pensioengrondslag, die jaren dienst en wat daaruit voortvloeit, behouden. Maar er komt niets bij; zij kunnen de kortingen niet door betalen, de daarna komende jaren blijven buiten aanmerking. Wel hebben zij, wat het weduwenpensioen betreft, krachtens art. 12 van wetsontwerp B het recht, voor zoover zij hun oorspronkelijke betrekking verliezen, om het pensioen in te koopen of de premiën te blijven doorbetalen. Daarentegen, wanneer zij ophouden als schoolhoofd te fungeeren, wanneer zij de school aan kant doen, blijven zij in dezelfde positie. Dat het een exceptioneel geval is, wordt toegegeven, maar wij hebben hier ook met een exceptioneele klasse van personen te doen, en wanneer men deze personon helpen wil, dan moet dit wel op de voorgestelde wijze geschieden.

Handelingen, blz. 1:60.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte voorzitter van de Commissie van Rapporteurs wijst er op, dat in 3°. wel staat „hetzij bij rechterlijke uitspraak wordt ontzet van de uitoefening van zijn beroep", maar dat daarmede nog niet met zooveel woorden gewezen is op het geval, dat zich kan voordoen krachtens art. 53 van de wet op het lager onderwijs, waarbij een bijzonder onderwijzer zijn bevoegdheid om onderwijs te geven verliest. Het hangt af van de vraag, of men de woorden „rechterlijke uitspraak" alleen op den strafrechter, dan wel ook op den administratieven rechter laat slaan, maar ik stem den geachten voorzitter der Commissie van Rapporteurs toe, dat wel degelijk het hierbedoelde geval er onder begrepen moet zijn, en voor zoover op dit punt slechts de minste twijfel zou kunnen rijzen, bestaat er mijnerzijds geen bezwaar om de toevoeging, welke de geachte afgevaardigde in het artikel wil inlasschen *), over te nemen en daarmede het ontwerp te completeeren.

---

*) Door de Commissie van Rapporteurs is op dit artikel een amendement voorgesteld, strekkende om in dit art. 54 *quinquies* achter het sub 3°. genoemde in te voegen: „door verklaring van Gedeputeerde Staten de bevoegdheid tot het geven van onderwijs verliest".

Wat nu de hoofdzaak betreft, welke hier door het amendement van den heer Verhey *) c. s. aan de orde is, moet ik al wat de openbare onderwijzers aangaat elimineeren. Het geval, waarop hier gedoeld wordt, bestaat bij de openbare onderwijzers niet; zij zijn onderworpen aan de censuur van een overheidsmacht, voorzien van het noodige recht van appèl; ten laatste kunnen zij zelfs nog beschermd worden door het recht van vernietiging, dat aan de Kroon toekomt. Door den heer Ter Laan is opgemerkt, dat er wel eens een ontslag kan voorkomen, dat misschien, van uit een hooger rechtsstandpunt beoordeeld, tot captie aanleiding zou kunnen geven, maar men zal toestemmen, dat zelfs door den Hoogen Raad wel arresten kunnen worden gewezen, waar een jurist of zelfs een ander critiek op weet uit te oefenen. Al mag men ten onzent nog zeggen, dat in den regel de jurisprudentie wel zoo is, dat zij het algemeen rechtsbesef bevredigt, dat neemt toch de mogelijkheid niet weg, dat hier te wenschen zou kunnen overblijven.

Maar op geheel dat terrein beweegt zich dit artikel niet. Wat hier besproken wordt is alleen, dat er bij het bijzonder onderwijs kunnen voorkomen beslissingen inzake ontslag, die genomen worden op een wijze, die vooreerst niet omringd is door die waarborgen, welke bij het openbaar onderwijs worden aangetroffen, en niet gelijk is aan die, waarop de Overheid zelf in haar verschillende gradatiën pleegt te handelen. Het geldt hier een pensioenrecht; het geldt hier niet iets, dat uit den aard van het bijzonder onderwijs voortvloeit, maar dat geheel en al van het onderwijs als zoodanig is afgescheiden. De kring van beheer voor de pensioenregeling is dan ook een gansch andere dan die, welke over de positie van de onderwijzers bij het bijzonder onderwijs oordeelt. Daaruit nu kan een conflict ont-

*) Bedoeld is een amendement, op dit artikel door de heeren Verhey, Roessingh, Smeenge, Ferf en Fock voorgesteld, strekkende om sub 4^{0}. te lezen als volgt:

4^{0}. hetzij uit hoofde van wangedrag, onzedelijkheid, verregaande achteloosheid of plichtverzuim wordt ontslagen, voor zooverre het verleend ontslag is goedgekeurd door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken.

en de beide laatste zinsneden van het artikel te doen vervallen.

In het amendement wordt door de voorstellers een wijziging gebracht, waardoor de woorden: „voor zooverre het verleend ontslag is goedgekeurd door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken", worden vervangen door de woorden: „tenzij door Ons anders wordt beslist".

Het gewijzigde amendement wordt verworpen met 38 tegen 28 stemmen.

staan, en waar dat het geval is, zou, indien de bepaling van clementie er niet aan was toegevoegd, het gevolg worden verkregen, dat de Overheid als zoodanig rechtsgevolgen verbond in den kring van haar eigen beheer aan een beslissing, door een particulier bestuur genomen op wellicht gansch bijzondere overwegingen. De geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, heeft reeds enkele gevallen genoemd, waarin metterdaad het bestuur van een bijzondere school geheel in zijn recht zou kunnen zijn om ontslag te verleenen en dat toch de Overheid het moeilijk binnen eigen kring en op het terrein, waarop zij ten aanzien dezer pensioenregeling handelt, zou kunnen accepteeren. Dit nu heeft de Regeering bewogen om aan deze bepaling een verzachtende mogelijkheid toe te voegen, de mogelijkheid namelijk dat, ingeval het pensioen teloorgaat, er voor in de plaats zal kunnen treden een toelage, die natuurlijk niet bedoeld is als een jaarlijksche toelage of gegeven wordt terstond na het ontslag, ad vitam, maar om in de plaats te treden van het pensioen, dat de onderwijzer anders zou gekregen hebben, indien hij aan het pensioen toe was. Het is dus eenvoudig een toelage, die niet uit de pensioenregeling voortvloeit, voor gevallen, waarin iemand zijn recht op pensioen verliest anders dan naar de regelen, welke de burgerlijke Overheid zich te dien aanzien heeft gesteld.

Nu heeft de geachte afgevaardigde namens zijn medevoorstellers verklaard, dat dit hun willekeurig voorkomt en dat zij meenen, dat eerst rechtsgevolgen ten aanzien van het pensioen aan ontslag mogen worden verbonden, nadat dit ontslag de goedkeuring van de Overheid heeft verworven. Op dien weg zal de Regeering tot haar leedwezen de geachte voorstellers niet kunnen volgen. Het ontslag van een bijzonder onderwijzer als zoodanig te gaan onderwerpen aan de goedkeuring van de zijde der Regeering, ware iets wat rechtstreeks in zou grijpen in het zelfstandig recht van het bijzonder onderwijs en dat kan uit den aard der zaak in geen geval. Zegt nu de geachte afgevaardigde, dat aan hetgeen de Regeering voorstelt toch eenige critiek op de handeling van het Bestuur ten grondslag zou kunnen liggen, dan stem ik dat toe. Maar het is geheel iets anders, of men een ontslag al of niet goedkeurt, dan wel critiek uitoefent in dien zin, dat men beoordeelt, of het ontslag gegeven is op gronden, die rechtsgevolgen moeten hebben in absoluten en strengen zin, of dat er een exceptioneel geval voor clementie aanwezig is. Deze critiek kan, dunkt mij, op zich zelf reeds een preventieve werking hebben, zoodat ernstiger dan anders zal worden overwogen, of tot ontslag zal zijn over te gaan. Aan den anderen kant blijft desondanks de volledige vrijheid bestaan om, als het

bestuur van een bijzondere school meent, een onderwijzer als wangedrag iets te moeten aanrekenen, wat dat bij de openbare niet zou zijn, tot ontslag te besluiten. Men weet dan, dat er nog een uitweg is en dat de man niet noodwendig met verlies van pensioen zal worden gestraft, doch allicht geïndemniseerd. De geachte afgevaardigde, de heer De Waal Malefijt, heeft er bovendien reeds op gewezen, dat het verlies van pensioen op dezen grond metterdaad niet zulk een ernstig karakter draagt, want dat de ontslagene ten eerste in het weduwen- en weezenfonds kan blijven en zijn vroegere rechten bij herplaatsing terstond terugkeeren. Het nadeel, geboren uit de omstandigheid, dat het ontslag van de bijzondere onderwijzers niet gebonden is aan overheidsbemoeiing, moet men dus niet overschatten.

Het amendement van de heeren Verhey c. s. kan — ziehier mijn conclusie — in geen geval door de Regeering overgenomen worden. Wanneer de heeren zich bepaald hadden tot hetgeen zij metterdaad bedoelen, zou daarover misschien te denken geweest zijn; maar nu zij zoo ver gaan van niet alleen het rechtsgevolg te regelen, maar in een rechtstreeksche beoordeeling treden van het ontslag, moet ik mij er beslist tegen verklaren.

De vraag, welke de gang van zaken zijn zal, wanneer dit artikel in zijn laatste alinea toepassing moet vinden, is mijns inziens gemakkelijk te beantwoorden. Wanneer iemand ontslagen is, die weet, dat hij in aanmerking kan komen voor de toelage, dan zal hij beginnen met zich aan te melden bij de Overheid voor de in uitzicht gestelde clementie. Hij zal dan natuurlijk stukken bijbrengen tot staving van de gronden, waarop het ontslag verleend is, en in een beoordeeling treden van de feiten, welke daartoe aanleiding gegeven hebben, terwijl hij daarbij tevens zal aangeven de reden, waarom hij meent, dat het ontslag niet gerechtvaardigd is. Wij weten allen zeer goed, dat bij de aldus ontslagenen ongetwijfeld het „quart d'heure de Rabelais" geldt pour maudire ses juges. De Regeering is voorts uit zich zelf in het bezit van de noodige gegevens; maar te allen overvloede geeft dit wetsontwerp aan de Regeering de bevoegdheid, nog allerlei inlichtingen te vragen. Nu kan aan de Regeering blijken, dat ontslag verleend is op gronden, voor het bestuur van de bijzondere school volkomen geldig, maar die toch waarlijk een tenietgaan van het pensioen niet kunnen wettigen. Het kan bijv. zijn, dat het bestuur der bijzondere school den eisch stelde, wanneer er een kerk is, dat de onderwijzer ter kerk moest gaan, en nu kan ik mij zeer goed denken, dat zulk een bestuur zegt, dat, wanneer de onderwijzer het voorbeeld

geeft van zijn kerkelijke plichten te verzuimen, dit dan op de school zeer verkeerd zal werken en zijn verwijdering wegens gebrek aan plichtsbetrachting noodzakelijk maakt. Nu staat de Overheid daar zóó voor: zij heeft van dien man bijdragen ontvangen en die man heeft dus financieele aanspraken verkregen; moet nu dit ontslag, hoewel binnen den kring van de werkzaamheid van den onderwijzer volkomen geldig, het rechtsgevolg hebben, dat de met geldelijke opoffering verkregen aanspraken in zake pensioen te niet gedaan worden? Het komt mij voor, dat het niet aangaat, dat de Overheid over het ontslag, wat betreft den kring, waarbinnen het gegeven wordt, eenige critiek, eenige goed- of afkeuring uitspreekt. Dat kan niet. Men zou de geldigheid van een dergelijke uitspraak alleen kunnen aannemen, indien het verleenen van ontslag onderworpen was aan het appèl, bedoeld in de onderwijsnovelle; dan zou er niet de minste bedenking tegen bestaan; dan zou het blijven binnen den eigen kring van de school. Maar ofschoon het schoolbestuur daarin geheel vrijgelaten wordt, zie ik de noodzakelijkheid er niet van in, dat de Overheid *ten aanzien van de pensioenregeling* altijd zou moeten berusten in hetgeen geschied is en daaraan het odieuse rechtsgevolg zou behooren te verbinden. Ik geloof dus wel, dat het mogelijk zou zijn om hier een anderen uitweg te vinden dan door de Regeering is voorgesteld. Zij wil dan ook gaarne afwachten, of deze wordt voorgesteld, maar met den nu voorgestelden uitweg zal de Regeering in geen geval kunnen medegaan.

Handelingen, blz. 1364—1365.

Mijnheer de Voorzitter! Het is mij aangenaam, dat de geachte voorstellers van het amendement een poging hebben gewaagd om het hoofdbezwaar, dat tegen het amendement bestond, weg te nemen. Het is mij nu gebleken, dat zij niet bedoelden, dat aan de Overheid het recht zou worden gegeven van goed- of afkeuring van een gegeven ontslag bij het bijzonder onderwijs. Ik moet mij echter de opmerking veroorloven, dat hier weder blijkt, hoe moeilijk het is voor iemand, die nu juist niet is een voorstander van de bijzondere school, om zich in te denken in de bezwaren, die bij deze voorstanders kunnen opkomen. Wanneer de geachte afgevaardigden hadden voorzien het thans gevoerde debat, dan zouden zij het woord „goedkeuren" niet gebezigd hebben. In elk geval zijn wij er nu af. Intusschen kan ik ook nu in geen geval met het voorgestelde medegaan, omdat, waar de heeren thans zeggen: „tenzij door Ons anders wordt beslist", toch altijd weer een oordeel over een handeling van het schoolbestuur wordt uitgesproken. Daarom zou ik aan

de geachte voorstellers wel deze vraag willen doen: staat gij er op, dat een negatieve exceptie wordt gemaakt? Staan zij er niet op, dan zal het doel, dat zij beoogen, met vermijding van al die bezwaren te vinden zijn, indien wij een regeling in dezen zin treffen, dat het voor de pensioenregeling buiten aanmerking blijft, of het ontslag bij bijzondere scholen wegens wangedrag enz. plaats heeft, maar dat het gebeurde van dien aard *kan* zijn, dat het wel in aanmerking daarvoor kan worden gebracht. Dan zou men een regeling krijgen bijv. in dien zin, dat werd gezegd, dat, hetzij uit hoofde van wangedrag, onzedelijkheid, verregaande achteloosheid of plichtverzuim, wordt ontslagen en door Onzen Minister, met de uitvoering der wet belast, verklaard wordt, dat het verleende ontslag het verlies van recht op pensioen ten gevolge heeft. Dan heeft de Overheid zich niet met het ontslag te bemoeien en houdt zij zich er buiten. Wanneer het haar voorkomt, dat er geen aanleiding bestaat, het verlies van pensioenrecht te appliqueeren, dan gebeurt er niets. Het bestuur van de bijzondere school heeft er geen belang bij, of verlies van pensioenrecht plaats heeft, dit kan dien heeren niets schelen, zij willen geen *bis in idem*. Intusschen kan de vraag ontstaan, of er bijv. een onzedelijke daad van zoo ergerlijken aard heeft plaats gehad, dat metterdaad verlies van pensioenrecht in aanmerking moet komen. De Regeering heeft dan het recht, het verlies van pensioenrecht toepasselijk te verklaren. Men behoeft zich dan met de toelage niet te bemoeien. Ik zou den heeren in overweging willen geven, langs dien weg de zaak zóó te regelen, dat het bestuur van de bijzondere school en het van die zijde gegeven ontslag geheel buiten de quaestie staan.

Handelingen, blz. 1366.

Mijnheer de Voorzitter! Tegen de gewijzigde redactie van het amendement-Verhey c.s. blijf ik hetzelfde bezwaar handhaven, dat ik tegen het oorspronkelijke amendement had. Wanneer men leest, dat de vraag, of het recht op pensioen verloren gaat, door de Kroon wordt beslist, dan zal daaruit volgen, dat iedereen in appèl zal gaan, hetzij bij den Minister, hetzij bij de Kroon, en dat dus de Kroon in appèl recht spreekt en dan een rechtspraak uitoefent, welke geen gevolg heeft voor het ontslag als zoodanig, maar teweegbrengt, dat de ontslagene, die, ondanks zijn ontslag, in het genot van pensioen wordt gesteld, nu tot de bijzondere besturen komt en zal zeggen: het is voor u een slag in het gezicht, want gij hebt mij ontslagen, maar de Minister of de Kroon heeft mij recht gedaan. Ik zou dit argument niet zoo zwaar laten wegen, indien niet duidelijk van meer dan één zijde ware uitgesproken. dat men juist zoo prijs stelt op

een dergelijke bepaling, als op een eersten stap, waardoor het recht van oordeelen van de Overheid over de handelingen van de besturen van de bijzondere scholen een aanvang neemt en, eenmaal aangevangen, licht verder zal worden doorgetrokken. Juist omdat dit amendement zulk een karakter draagt, moeten wij dezerzijds de gevolgen daarvan wel bezien. Hier wordt aan de Overheid het recht toegekend om over alle niet eervolle ontslagen van onderwijzers aan bijzondere scholen een oordeel te vellen. Wanneer de Minister niet anders beslist, dan wordt hij daarmede geacht een goedkeurend oordeel over al die ontslagen te hebben uitgesproken. Daarentegen, wanneer hij anders beslist, wordt hij geacht het gegeven ontslag af te keuren. Dit nu is een consequentie van het voorstel, met welke ik niet kan medegaan. Omtrent alles wat betreft aanstelling en ontslag in eigen kring kunnen de noodige waarborgen gegeven worden, maar *dit* kan niet gebracht worden onder het oordeel van de Overheid. Ik zou dus op dit punt niets kunnen toegeven, niet alleen in verband met hetgeen reeds vroeger door mij gezegd is, maar ook omdat ik mijn positie niet zou willen verzwakken tegenover het ontwerp, dat na dit aan de orde zal komen. Even beslist als zij, die aan het bijzonder onderwijs gaarne conditiën willen stellen, van deze gelegenheid gebruik willen maken om op dezen weg den eersten stap te zetten, moet ik mijnerzijds er tegen opkomen en daarom moet ik de aanneming van dit amendement zeer sterk ontraden.

De geachte afgevaardigde, de heer De Waal Malefijt, heeft de zaak over een anderen boeg geworpen. Hij heeft gezegd: neen, de Regeering moet niet over het ontslag als zoodanig een oordeel vellen, maar de Regeering kan wel de bevoegdheid hebben om in een bepaald geval in te grijpen en het verlies van het pensioenrecht uit te spreken, terwijl dan aan het ontslag als zoodanig dit gevolg niet zal zijn te verbinden. De vraag, hoe de feiten ter kennis van de Regeering zullen komen, houdt mij niet op. Wanneer ontslag verleend wordt om dergelijke redenen, dan zal dit wel in breeden kring bekend zijn en zou de inspectie eenvoudig haar plicht niet begrijpen, indien zij de Regeering niet waarschuwde. Intusschen ontken ik niet, dat tegen dit amendement *)

*) Bedoeld is een amendement, strekkende om in art. 54 *quinquies* te laten vervallen sub 4°. en de beide daarop volgende alinea's en in de plaats daarvan te lezen: „Onverminderd het bepaalde sub 3°. kan door Ons, aan een uit hoofde van wangedrag, onzedelijkheid, verregaande achteloosheid of plichtverzuim verleend ontslag het verval van het recht op pensioen worden verbonden."

Dit amendement wordt weer ingetrokken.

een bedenking bestaat van geheel anderen aard, nl. deze, dat, waar wij zooveel mogelijk gelijkstelling trachten te verkrijgen tusschen openbare en bijzondere onderwijzers, die gelijkstelling volgens het amendement niet bestaat. Wat dit punt betreft, zij er echter aan herinnerd, dat de bijzondere onderwijzers thans reeds krachtens art. 53 wegens ergerlijk levensgedrag en andere, voor het openbaar onderwijs niet geldende redenen, met verlies van het radicaal tot het geven van onderwijs gestraft kunnen worden, waardoor vanzelf het pensioen vervalt. Ik kan dus niet zeggen, dat er uit dezen hoofde principieel bezwaar zou behoeven te bestaan; maar na de discussie te hebben gehoord, blijft het mij ten slotte voorkomen, dat hetgeen door de Regeering is voorgesteld, de voorkeur verdient. Het komt mij voor, dat hetgeen door de Regeering is voorgesteld vooreerst zuiver paralleliseert tusschen openbaar en bijzonder onderwijs, en in de tweede plaats, dat daar, waar gevallen zich mochten voordoen van een aard, die tot zekere tegemoetkoming aanleiding geeft, de belanghebbende zelf zich wel zal doen gelden. Die tegemoetkoming kan dan gegeven worden zonder daarmede goed of af te keuren het gegeven ontslag, geheel los daarvan, terwijl de belanghebbende niet zal ontvangen een aalmoes, maar hetzelfde bedrag als hij zou krijgen, indien hij ware gepensioneerd.

Handelingen, blz. 1368—1369.

Mijnheer de Voorzitter! Ik versta niet wel, hoe men zich ooit heeft kunnen indenken, dat met deze toelage iets anders zou worden bedoeld dan vervanging van verbeurd pensioen. Er kan geen sprake van zijn, dat iemand, die bij voorbeeld op 25-jarigen leeftijd ontslagen wordt, maar die in dienst zou zijn gebleven, als hij zich goed gedragen had, reeds eenig recht op pensioen zou kunnen doen gelden. Ik zou op zich zelf tegen de door den heer De Waal Malefijt voorgestelde wijziging geen bezwaar hebben, maar ik moet er toch op wijzen, dat er wel eenig bezwaar aan verbonden is. De man toch kan een half jaar later herplaatst worden en door zijn herplaatsing zijn recht op pensioen herwinnen. Wanneer hij nu naderhand, bijv. na 10-jarigen dienst, wegens lichaamsgebreken pensioen zou krijgen, had hij èn toelage èn pensioen. Dit kan niet. Daarom geloof ik, dat, waar geen quaestie kan bestaan over de bedoeling van het artikel, het metterdaad het beste is, er niet iets bij te voegen, waardoor men, de eene moeilijkheid ondervangende, de deur zou openstellen voor andere moeilijkheden.

De opmerking van den heer Ter Laan, dat er toch ook in hetgeen

hier wordt voorgesteld eenige critiek kan zijn gelegen van de zijde der Overheid op de handelingen van de besturen der scholen, heb ik reeds beaamd; maar wat is het groote verschil? In het stelsel van het gewijzigd amendement-Verhey is het een oordeel, dat rechtsgevolgen heeft, terwijl, zooals de Regeering het voorstelt, èn het ontslag èn de rechtsgevolgen intact blijven. Het eenige waarop het aankomt is, dat daar, waar in de burgerlijke pensioenwereld en bij de openbare onderwijzers gevallen zouden zijn, in welke deze bepalingen niet zulk een executie zouden hebben gehad, de gelegenheid wordt gegeven om iemand voor zijn aanspraken te indemniseeren. Het is voor een deel een tegemoetkoming, maar geen aalmoes; de toelage kan nooit aan de orde komen dan in het geval, dat dezelfde persoon, als hij niet ontslagen ware, pensioen zou hebben gekregen.

Handelingen blz. 1370.

Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp niet, dat de geachte spreker er eenige moeilijkheid in vindt. Het is zoo duidelijk mogelijk. Er moest wel bijstaan de suppositie: gesteld de man ware pensioengerechtigd op het oogenblik van zijn ontslag. Dan toch is de vraag: hoeveel zou dan, zijn dienstjaren en salaris in aanmerking genomen, op dat oogenblik zijn pensioen geweest zijn? Wanneer de man herplaatst wordt en naderhand hooger salaris en meerdere dienstjaren heeft, dan wordt zijn pensioen veel grooter. Stonden deze woorden er niet bij, dan zou de toelage aequivalent worden aan het hoogere pensioen en de toelage mag nooit anders zijn dan een aequivalent van hetgeen men op een gegeven oogenblik verliest. Daarom moet de casuspositie worden genomen: indien hij op het oogenblik van zijn ontslag gepensioneerd ware.

Handelingen, blz. 1370.

Mijnheer de Voorzitter! Was het bij art. 54*quinquies* het geval, dat althans schijnbaar het bijzonder onderwijs iets voor had boven het openbare, hier is de positie juist omgekeerd en staan de bijzondere onderwijzers bij de openbare verre ten achter. Dezen toch krijgen als grondslag voor de berekening van hun pensioen het salaris van het laatste jaar, terwijl hier is voorgesteld het gemiddelde van de laatste 10 jaar te nemen. Dit kan metterdaad op het bedrag van het pensioen van grooten invloed zijn, daar voor iemand, die kort voor zijn pensioneering verhooging heeft gekregen, het lagere salaris van de vooraf-

gaande jaren den pensioengrondslag doet verminderen. Die maatregel is voorgesteld om elke poging tot bevoorrechting te voorkomen. Maar daarnaast staat, dat een vermindering van die tien tot vijf jaren wellicht de zaak niet onvoldoende zal maken om een dergelijke neiging af te wenden. Het cijfer van 10 jaar is gekozen, omdat dit in deze geheele regeling op den voorgrond treedt, terwijl het voor de burgerlijke ambtenaren op 60 maanden, dus 5 jaar is gesteld. Dit neemt intusschen niet weg, dat, nu de Commissie van Rapporteurs eenparig van meening is, dat ook bij het stellen van 5 jaar het gevaar voor misleiding niet geacht mag worden aanwezig te zijn, onzerzijds geen bedenking bestaat, om met het denkbeeld van den geachten afgevaardigde, den heer Passtoors, mede te gaan, en ik wil dan ook wel aan de Kamer een stemming besparen door eenvoudig in het ontwerp de wijziging aan te brengen, dat voor: „tien" gelezen worde: „vijf".

Handelingen, blz. 1371.

Mijnheer de Voorzitter! Tegen de kleine bijvoegingen, door de Commissie van Rapporteurs voorgesteld *), bestaat bij de Regeering geen bezwaar; de woorden „geboortedagen" worden dus in het eerste en „aan den districts-schoolopziener" in het tweede lid bijgevoegd.

Anders staat het met het amendement, ingediend door den heer Passtoors *). Aanleiding tot de indiening van dat amendement gaf den geachten afgevaardigde de omstandigheid, dat door de bepaling van

---

*) Bedoeld zijn de amendementen, voorgesteld

1°. door den heer Passtoors, om den laatsten volzin van het eerste lid te vervangen door het volgende:

„De jaarwedde wordt berekend met inbegrip van hetgeen de onderwijzer geniet als vergoeding voor of als tegemoetkoming in de kosten van huishuur. Genot van vrije woning wordt als jaarwedde in geld beschouwd en gerekend op het bedrag, dat ingevolge art. 26 voorlaatste lid door den gemeenteraad onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten als vergoeding voor huishuur voor de openbare onderwijzers is vastgesteld of waar zoodanige regeling niet heeft plaats gehad op f 150.";

2°. door de Commissie van Rapporteurs:

om in het eerste lid in plaats van: „namen en voornamen" te lezen: namen, voornamen en geboortedagen;

om in het tweede lid achter „Februari" in te voegen: „aan den districts-schoolopziener."

Het eerste amendement wordt ingetrokken.

art. 26 de mogelijkheid gecreëerd is, dat in dezelfde gemeente de vergoeding voor vrije woning anders berekend wordt voor het openbare dan voor het bijzondere schoolhoofd. Hij meent, dat door de uniforme som, welke nu wordt aangegeven, de bijzondere onderwijzers zullen achterstaan in jaarwedde bij de openbare, omdat het bedrag, voor vrije woning geschat, dikwerf hooger is dan f 150. Die opmerking is juist, maar de geachte afgevaardigde heeft — waarom weet ik niet — verwaarloosd op te merken, wat in het wetsontwerp voorgesteld wordt, namelijk de omstandigheid, dat, behalve van genot van vrije woning, ook van inwoning gesproken wordt. Die inwoning is een element, dat niet alleen ook voorkomt, maar zelfs meer voorkomt dan vrije woning. De vrije woning geldt meestal voor het hoofd of den beter gesalarieerden onderwijzer, maar de aanvangers kunnen veelal niet anders dan inwonen, en hebben dan een kamer, al dan niet met genot van den kost. Ik meen, dat, wanneer men dit element er uit zou nemen, men iets wat recht en billijk is uit het wetsontwerp zou elimineeren. Of de geachte afgevaardigde er dit bij vergissing uitgelaten heeft, is mij onbekend; wellicht meent hij, dat inwoning in het begrip huishuur begrepen is. Zegt intusschen de geachte afgevaardigde, dat volgens art. 26 vrije inwoning niet wordt medegerekend, dan begrijp ik, dat hij, om de vergelijking met dit artikel te kunnen toepassen, het woord „inwoning" er uitgelaten heeft. Maar ik moet hem doen opmerken, dat het op zich zelf niet hindert, wanneer men de vergelijking maakt met de bedragen en wat er staat in art. 26. Het is niet de vraag, of dat bedrag voor inwoning wordt toegepast, maar welk cijfer als zoodanig wordt aangenomen. Zooals het amendement daar ligt en dus tot verschillende vragen leidt, zou ik bezwaar moeten maken, het aan de Kamer aan te raden.

Handelingen, blz. 1372.

Mijnheer de Voorzitter! Vóór het ontwerpen van dit wetsontwerp en van de lager-onderwijsnovelle heeft de Regeering zich getroost, een alomvattend onderzoek over het geheele land intestellen en alle specifieke opgaven intezamelen. Nadat zij dat uitgebreide materiaal voor zich had, heeft zij zich afgevraagd: hoe kunnen wij nu een classificatie maken, die blijkt, uitzonderingen daargelaten, im groszen und ganzen met de realiteit overeen te stemmen? Wanneer de geachte afgevaardigde daartegenover stelt, dat wij metterdaad hier veel van de werkelijkheid afwijken, dan geloof ik te mogen zeggen, dat ik zoo overvloedig bewijs-

materiaal voor het tegendeel in handen heb, dat zijn tegenspraak op mij weinig indruk maakt. Hij heeft gevraagd, waarom voor de hoofden wèl en voor de onderwijzers niet een gradatie aan te nemen is. Ik antwoord: omdat ons gebleken is, dat de gradatie bij de onderwijzers een gansch andere is dan bij de hoofden en dat, terwijl de salarissen van de hoofden metterdaad naar deze gradatie op- en neergaan, die van de onderwijzers niet een met dergelijke graphische teekening aan te wijzen verloop hebben. Hoofdzaak is bij de onderwijzers het krijgen van de hoofdakte en het optreden in een hoogeren rang. Wanneer ik nu in het oog houd, dat men bij een tariefmatige vaststelling van de salarissen zou moeten komen in een veel breedere opgaaf en splitsing, en in aanmerking neem, dat het toch hier niet anders geldt dan een slechts in uitzonderingsgevallen te schatten pensioengrondslag, ligt het voor de hand, dat hier met deze fictie's genoegen te nemen is. Het belang is zoo onbeduidend en klein, dat wij gemeend hebben, daarvoor niet een bijzondere tarifeering te moeten aannemen. Ik geloof metterdaad te mogen zeggen, dat wat wij hier voorstellen een goeden grond heeft. Zelfs indien wij gedaan hadden wat den geachten afgevaardigde meer zou hebben bevredigd en de lijst van de personeele belasting hier hadden overgenomen, dan zou dit slechts een onbeduidend verschil hebben gemaakt. Waar wij dit bij de onderwijsnovelle wèl hebben genaan, daar is het toch ook gebleken, dat die regeling tamelijk wel op hetzelfde neerkomt met wat wij aanvankelijk voorstelden.

Handelingen, blz. 1373.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde betwist niet, dat deze exceptioneele bepaling noodig was. Er zijn vooral in de groote steden vele onderwijzers, die aan verschillende scholen — men denke vooral ook aan kweekscholen — les geven; het is dus mogelijk, dat men maar een zoo klein aantal uren les geeft, dat het niet aangaan zou, hiervoor eenzelfde wedde te nemen als voor hen, die zich geheel aan dezelfde taak wijden. Daarom is voorgesteld om, wanneer het totaal uren minder dan 20 bedraagt, den pensioengrondslag tot de helft te reduceeren. Nu vraagt de geachte afgevaardigde, of dit niet op 15 kan worden teruggebracht. Ik stem toe, dat daar iets voor te zeggen is. Wanneer men rekent, dat een onderwijzer, die zeer vol bezet is aan die soort scholen, zelden meer dan 26 uren les geeft, dan is het verschil tusschen 26 en 20 metterdaad een niet volkomen aequivaleerende waardeering om aan den een den vollen en den ander de helft van den pensioengrondslag toe te kennen.

Met 15 is men er dan ook nog niet. Ik stem toe, dat het geval zich kan voordoen, dat een onderwijzer, — ik zie niet in, dat hier alleen onderwijzeressen genoemd moeten worden —, die 14 uren les geeft, toch reeds zijn geheele leven aan het onderwijs wijdt en dus voor „vol" kan meetellen. Waar de geachte afgevaardigde een zoo groote kennis bezit van de onderwijswereld, heb ik geen bezwaar „20" in „15" te veranderen, wat een kleine tegemoetkoming geeft en toch genoeg waarborgen oplevert, dat er geen misbruik wordt gemaakt, bijv. ten behoeve van hen, die enkele uren les per week geven.

Handelingen, blz. 1373.

Mijnheer de Voorzitter! De opmerking van den heer Ter Laan is, dunkt mij, niet steekhoudend. Hij merkte op, dat, wanneer men minder uren les geeft, het salaris dienovereenkomstig wordt verlaagd, zoodat er geen vermindering van pensioengrondslag zou moeten plaats hebben, omdat het evenredig mindere daarvan reeds ligt in het proportioneel lagere salaris. Die opmerking zou juist zijn, indien deze bepaling was toegepast daar, waar het reëele salaris grondslag voor het pensioen zou uitmaken. Dit onderwerp wordt echter niet hier, maar in art. 54*octies* behandeld. Hier is ter sprake de casus, waarin men geen reëel salaris heeft en voor het reëele salaris wordt geschoven een tariefmatig gefingeerd salaris. Daarbij is natuurlijk volle toewijding aan het onderwijs aangenomen; er is gerekend op onderwijzers, die hun geheele leven op de school doorbrengen.

De heer Goeman Borgesius vraagt, of zij, die in het geheel niets ontvangen, hieronder begrepen zijn, omdat gesproken wordt van onderwijzers, wier belooning niet *uitsluitend* bestaat in een jaarwedde. Ik kan de practische beteekenis van die vraag moeilijk doorgronden. Stel, men geeft 1 cent, dan is het een jaarwedde. Zooals het hier staat, wordt er duidelijk gezegd, dat, wanneer er eens, par impossible, iemand was, die geen remuneratie, hoe ook genaamd, voor zijn bemoeiing ontving, het tarief ook niet op hem kan worden toegepast. Het woord „uitsluitend" slaat terug op art. 54*octies*.

Wat nu aangaat de vraag, of er geen geval denkbaar is, dat zoo iemand als jaarwedde krijgt kost en inwoning, te zamen geschat bijv. op f 600 en of, als nu het tarief op hem wordt toegepast, hij niet van voordeeliger conditie kan worden, daarop antwoord ik: dat is natuurlijk mogelijk. Maar juist om dergelijke subjectieve schattingen te vermijden is art. 54*decies* opgenomen. Wanneer zoo iemand volgens het tarief

een grondslag erlangt van laat ons zeggen f 1000, zoodat hij dus ten deele zijn diensten uit zuivere liefde voor de zaak, die hij dient, praesteert, dan komen wij in dezelfde quaestie terug, welke bij de lager-onderwijsnovelle uitvoerig zal moeten worden besproken, en waarbij dan de vraag rijst, wat, als men reëel ging schatten, geschat moest worden als totale belooning voor den arbeid. In geen geval zijn m. i. die kost of inwoning te beschouwen als de eenige factoren voor de berekening der vergoeding.

Handelingen, blz. 1374.

Mijnheer de Voorzitter! Art. 54*septiesdecies* geeft de Regeering een zoodanige bevoegdheid tot het inwinnen van opgaven, als in bijna alle gevallen zal kunnen leiden tot juiste kennis van den toestand. Niet alleen toch is daar de verplichting tot het verstrekken van opgaven opgenomen, maar er is ook op het er niet aan voldoen en vooral op het verstrekken van onjuiste opgaven zóó strenge poenale sanctie gesteld, dat zich bijna zeker laat veronderstellen, dat zich ten deze geen zwarigheden zullen voordoen. Maar er kunnen toch — dat is niet weg te nemen — gevallen zijn, waarin men in onzekerheid verkeert, gelijk de geachte afgevaardigde, de heer Verhey, opmerkte. Wanneer men een schriftelijk contract had, zou alle bezwaar uit den weg geruimd zijn. Maar ook al wordt de lager-onderwijsnovelle aangenomen, dan zal daartoe toch voor de niet gesubsidieerde scholen geen verplichting bestaan. Hier zijn gevallen van twijfel bedoeld, en of men nu spreekt van twijfel of van „in twijfelachtige gevallen", ik zie niet in welk verschil dit maakt. Er ontstaat geen twijfel, als het geval niet twijfelachtig is, en omgekeerd, wanneer er twijfel is, is het geval twijfelachtig. Ik acht die uitdrukkingen volkomen identiek en zie niet in, waarom na deze verklaring de geachte afgevaardigde eenig belang heeft bij hetgeen hij voorstelt.

Handelingen, blz. 1374—1375.

Mijnheer de Voorzitter! De Commissie van Rapporteurs komt hier terug op de moeilijkheid, waarop bij de algemeene beraadslaging reeds door den heer Goeman Borgesius is gewezen. Die geachte afgevaardigde vestigde er de aandacht op, dat iemand, die bijv. 60 jaren oud was en reeds veertig dienstjaren achter den rug had, er voor zijn pensioen niet meer mede won, of hij nog voor volgende jaren stortte, omdat toch nooit meer dan veertig dienstjaren voor het pensioen mederekenen.

De geachte voorzitter van de Commissie van Rapporteurs had reeds vroeger namens die Commissie verklaard, dat ook zij de mogelijkheid daarvan had ingezien en hij komt thans met een poging om dat bezwaar te ondervangen. De Commissie stelt nu voor, om het vierde lid, thans luidende:

„Wordt een onderwijzer in den loop van het jaar ontslagen in de gevallen voorzien bij art. 54*quater*, eerste en tweede lid, dan wordt, voor zoover nog geen betaling op vorenstaanden voet heeft plaats gehad, de pensioensbijdrage over het volle jaar ingehouden op zijn pensioen.",

aldus aan te vullen, dat het zal luiden:

„Wordt een onderwijzer in den loop van het jaar ontslagen in de gevallen voorzien bij art. 54*quater*, eerste en tweede lid, dan worden, voor zoover nog geen betaling op vorenstaanden voet heeft plaats gehad, de pensioensbijdragen over het volle jaar en, wanneer een pensioen wordt toegekend gelijk aan twee derden van den gemiddelden pensioensgrondslag, alle achterstallige pensioensbijdragen ingehouden op zijn pensioen."

Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof, dat de Commissie van Rapporteurs op den goeden weg is, maar ik zou haar toch de vraag in overweging willen geven, of zij wel goed deed met de voorgestelde bepaling zelf te gaan omwerken en of zij niet beter haar doel zou bereiken, wanneer zij ongewijzigd liet hetgeen hier in de vierde alinea staat en wat uitsluitend het nabetalen van de pensioenbijdrage voor dat eene jaar geldt. De bedoeling zou dan zuiver worden bereikt; immers de aanhef kan niet gelden, want daarin is slechts sprake van iemand, die *in den loop van het jaar* ontslagen is, terwijl het voor het doel, dat de Commissie van Rapporteurs beoogt, onverschillig is, of de onderwijzer in den loop van het jaar dan wel met primo Januari den dienst verlaat. Men zou dus aan het vierde lid eenvoudig kunnen toevoegen een zinsnede van dezen inhoud:

„Mede worden op het pensioen ingehouden de nog onbetaalde pensioensbijdragen over de jaren, welke voor de vaststelling van het pensioensbedrag, ingevolge art. 54*sexies*, buiten invloed blijven."

In art. 54*sexies* is n.l. bepaald, dat het pensioen nooit meer dan ²/₃ van den grondslag kan beloopen. Daaruit volgt, dat nooit meer dan 40 jaren in aanmerking kunnen komen en wanneer nu worden ingehouden alle nog na te betalen pensioenbijdragen over de jaren, die voor de vaststelling van het pensioenbedrag buiten invloed blijven, dan is geheel bereikt wat de Commissie van Rapporteurs wil, maar is dat uitgedrukt in een vorm, die elken twijfel afsnijdt. Ik zou dus de Commissie van Rapporteurs in overweging willen geven, waar ik mij geheel

met haar gedachten vereenig, niet den vorm van één zinsnede te behouden, maar een nieuwe zinsnede op te nemen, bepalende dat alles wat er te kort is, nabetaald moet worden. *Handelingen*, blz. 1375—1376.

Het amendement der Commissie van Rapporteurs wordt ingetrokken en door een nieuw vervangen, dat de Regeering overneemt.

Mijnheer de Voorzitter! Men had hier te kiezen of te deelen. Men moest het recht van inkoop van vroegere diensten toestaan of niet toestaan. En ik wil wel zeggen, dat het voor de administratie vrij wat gemakkelijker geweest zou zijn, indien men niet had voorgesteld het toe te staan. Maar in 1857 is men eenmaal dien weg opgegaan, en, eenmaal dit beginsel voor de openbare onderwijzers aanvaard zijnde, kwam het ten slotte voor, dat het vooral tegenover bejaarde bijzondere onderwijzers een groote onbillijkheid zou wezen, wanneer men hun den pas afsneed om hun langdurigen diensttijd in rekening te brengen. Intusschen is bij het vaststellen van de vroegere dienstjaren voor de openbare onderwijzers destijds zeer veel moeite ondervonden. Ex post te bewijzen hetgeen beweerd werd, zoowel wat de dienstjaren als wat het salaris betreft, bleek menigmaal zéér bezwarend. Hoeveel te meer moet dit klemmen voor het bijzonder onderwijs, waar thans de vraag, of indertijd aan zeker wettelijk type voldaan werd, kortweg niet meer vatbaar is voor een positief antwoord. Bij het openbaar onderwijs heeft men althans te doen met publieke autoriteiten; daar levert de vraag, of een zekere inrichting was een lagere school, geen moeilijkheid op; hier daarentegen is ex post menigmaal niet juridisch te constateeren, of de diensten waren van dien aard als de wet bedoelt. Hier moet dus de probabiliteit, de waarschijnlijkheid, in de plaats treden van het gewone bewijs. Wat zou het nu geven, of men de zaak al bracht bij den Pensioenraad, indien men niet tevens in staat is, voor dat college gedocumenteerd te bewijzen hetgeen men beweert? De Pensioenraad kan toch bezwaarlijk oordeelen op waarschijnlijkheidsgronden, maar moet afgaan op vaste gegevens, en het zal dus onmogelijk zijn hier den gewonen regel toe te passen. De administratie moet hier — het geldt trouwens slechts een overgangstoestand — geven en nemen. Vreest men, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken er te veel de hand mede zal lichten, laat men dan de beslissing bij een ander overbrengen, maar niet den weg inslaan van behandeling door den Pensioenraad met al die factoren van streng bewijs; dan komt er niets van terecht.
Handelingen, blz. 1376—1377.

Vergadering van 17 Maart 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Bij het vroeger debat heb ik te kennen gegeven, dat ik het aanvankelijk door den heer Ketelaar ingediende amendement *) op de tijdelijke diensten niet kon aanvaarden, maar tevens bleek, dat wij door art. 32 der wet op het lager onderwijs gekomen zijn in een min of meer abnormalen toestand. In verband daarmede heb ik een onderzoek toegezegd naar de uitvoering, aan dat artikel gegeven, en beloofd, dat, zoo de uitkomst van het onderzoek aantoonde, dat een nadere wettelijke begrenzing en beperking van het in dit artikel aan burgemeester en wethouders gegeven recht noodzakelijk bleek, ik in overweging zou nemen, in die richting voorstellen te doen. Ik elk geval zal ik er voor waken, dat de toepassing van genoemd art. 32 zich in het vervolg beperke binnen de engere, door den wetgever bedoelde, grenzen. Dientengevolge kan thans worden volstaan met een overgangsbepaling. En ook alleen als zoodanig kan ik met het amendement meegaan. Wanneer het dat niet was, wanneer het een voorstel was om blijvend de zaak te regelen, dan zou ik juist met het oog op de interpretatie, welke ik aan art. 32 geef, daarmede niet kunnen medegaan. Thans evenwel kan ik zeggen, mijnerzijds tegen de formuleering gelijk zij daar ligt, geen overwegend bezwaar te hebben en indien ook de Commissie van Rapporteurs zich daartegen niet blijkt te verzetten, ben ik bereid het amendement over te nemen.

Handelingen, blz. 1381.

---

*) Bedoeld is een amendement, door den heer Ketelaar voorgesteld, om een nieuwe § 3 in art. IV in te voegen luidende:

„Bij de regeling van het pensioen der bij het in werking treden dezer wet in dienst zijnde, of op wachtgeld gestelde onderwijzers, komen als diensttijd in aanmerking de diensten, bewezen volgens art. 32 der wet tot regeling van het lager onderwijs en volgens het laatste lid van art. 22 der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 104) mits de belanghebbende het verlangen daartoe binnen drie maanden na het in werking treden dezer wet schriftelijk aan Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, te kennen geeft en binnen de door dezen te stellen tijdstippen eene bijdrage van twee ten honderd van de som der wegens die diensten genoten belooningen, voldoet.”

Mijnheer de Voorzitter! De verdediger van het amendement *) begon met op te merken, dat hij zijn kruit reeds bij de algemeene beschouwingen verschoten had en daarom weinig meer over zijn voorstel te zeggen had. Door hetgeen bij de algemeene beraadslagingen reeds gezegd is, was ik genoodzaakt ook het mijne er over in te brengen, zoodat ook ik kort zal kunnen zijn.

Er wordt voorgesteld, aan weduwen en weezen van personen, die daarvoor nooit iets betaald hebben en waarvan hoogstens enkelen en dan nog een zeer gering bedrag zullen bijdragen, een pensioen te geven, hetgeen het fonds op een vrij aanmerkelijk bedrag kan te staan komen zonder noemenswaard aequivalent. Nu zou intusschen het Rijk natuurlijk wel bevoegd zijn om, wanneer het meent dit te moeten doen, ter wille van zulke personen uit eigen middelen subsidie aan het fonds te geven. Maar dan rijst de vraag: als het Rijk hier incidenteel voor sommige weduwen en weezen subsidie geeft, zonder dat daarvoor ooit een cent betaald is, waarom hetzelfde dan niet zou moeten gebeuren ten behoeve van alle andere weduwen en weezen, die in soortgelijke omstandigheden verkeeren. Men zou daar echter over heen kunnen stappen. Maar wat is het geval? Er wordt niet voorgesteld, dat door het Rijk uit eigen kas de vereischte bedragen betaald zullen worden, maar dat bij wijze van „don gratuit" het geld van anderen daarvoor zal dienen, de middelen nl. van het fonds, waarop de hier bedoelde gegadigden niet de minste pretentie kunnen

*) Bedoeld is een amendement van de heeren Ketelaar, Bijleveld, Janssen, Roodhuyzen en Ter Laan, strekkende om achter art. 25 in te voegen een nieuw art. 25*bis*, luidende:

„Aan de weduwen en weezen van onderwijzers, die na den 22sten September 1903 overleden zijn, wordt toegekend het pensioen, dat zij zouden bekomen hebben, indien die onderwijzers waren overleden op den dag waarop deze wet in werking treedt.

Eveneens zal aan de weduwen en weezen van onderwijzers, die na den 22sten September 1903 gepensioneerd of op wachtgeld gesteld zijn, toegekend worden het pensioen, dat zij zouden bekomen hebben, indien die onderwijzers gepensioneerd of op wachtgeld gesteld waren op den dag waarop deze wet in werking treedt.

De bepalingen der vorige zinsneden zijn niet van toepassing op de weduwen en weezen van onderwijzers, die na den 22sten September 1903 en vóór het in werking treden van deze wet, uit anderen hoofde in het genot van weduwen- en weezenpensioen getreden zijn of daarop aanspraak erlangd hebben."

Het amendement wordt verworpen met 40 tegen 18 stemmen.

doen gelden. De vraag is dus: mag het Rijk aan personen, die nooit iets aan dat fonds betaald hebben, daaruit geld geven? Mag het Rijk over die gelden disponeeren?

Reeds door den heer Ketelaar werd opgemerkt, dat, ofschoon bij de invoering van de Weduwenwet voor de ambtenaren een soortgelijke bepaling is ingelascht, hij moest erkennen, dat het hier een ander geval was. Destijds gold het personen, die in meerdere of mindere mate hun quota pars hadden geleverd in het kapitaal, waarmede het fonds gedoteerd werd. Er waren er onder, die veel te veel voor hun pensioen hadden betaald; daar gold, het dus niet aan personen, die er buiten staan, uit de beschikbare gelden een don gratuit te geven, maar daar werd geld gegeven uit het kapitaal, dat zij zelf mede bijeengebracht hadden. Het zou in strijd met recht en billijkheid zijn geweest, indien men hun niet ware tegemoet gekomen. Ik kan dus niet anders oordeelen, dan dat dit voorstel, hoe aanlokkelijk het er ook uitziet en hoeveel sympathie de Regeering op zich zelf voelen kan met het denkbeeld om het lot van die weezen en weduwen te lenigen, allerminst aanbeveling verdient. Ik moet het amendement, als geheel in strijd met eerste rechtsbeginselen, onaannemelijk verklaren.

Nu is er nog een argument door den geachten afgevaardigde gebezigd, nl. dat er misschien enkelen zullen zijn, die een verzekering voor hun weduwen en weezen bij een levensverzekering-maatschappij zouden hebben gesloten, maar die het nu niet gedaan hebben, denkende, in het fonds te zullen komen. Ik kom daartegen op; een dergelijke overweging kan toch nooit rechtvaardigen de beschikking van het Rijk over andermans geld ten bate van derden, die er geen part of deel aan hebben. Bovendien zou aldus worden aangewakkerd het valsche besef, dat, wanneer een ontwerp ingediend wordt, dit ontwerp reeds is te beschouwen voor aangenomen als wet. Het komt mij voor, dat dit zou zijn het aanmoedigen van een onvoorzichtigheid, van een er maar op toe leven, dat uit een moreel oogpunt waarlijk geen aansporing verdient.

Handelingen, blz. 1383.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer ik tot op den huidigen dag niet tegen brandschade verzekerd ben, maar ik sluit een overeenkomst tegen brandschade te 3 uur, en om 5 uur komt er een brand, die mijn geheelen boedel vernielt, dan krijg ik de volle som. Maar heb ik het sluiten van die overeenkomst uitgesteld en gedacht: laat ik het van avond om 10 uur doen, en de brand inmiddels uitbreekt, dan krijg ik geen cent. Hoe kan nu

een man als de heer Smeenge, die dat heel goed weet, zeggen: ja, maar als iemand sterft op den 1sten Januari 1906, zijn zijn vrouw en kinderen toch eveneens gerechtigd tot pensioen, zonder dat daarvoor is betaald. Zulk een opmerking kan ik begrijpen van iemand, die zich minder op dat terrein bewogen heeft, gelijk bijv. de geachte afgevaardigde, die aan het door den heer Smeenge gezegde adhaesie heeft betuigd. Daar bleek inderdaad een geacht medelid op den verkeerden weg te zijn geleid. Maar van hem zelf versta ik het zoo weinig, dat ik het niet de moeite waard acht, er iets van te zeggen.

De geachte afgevaardigde heeft verder gezegd, zulke sterke argumenten te zullen bijbrengen, dat ik wel van opinie zou veranderen. Dat zijn pijlen op dat doel gemikt zijn, wil ik niet ontkennen, maar getroffen hebben zij niet. Tot dusver is door de onderwijzers aan het pensioenfonds nog niets bijgedragen, de stortingen voor eigen pensioen vloeiden in 's lands kas. Tot de 4 millioen, waarover de Staat beschikt, hebben zij dus part noch deel bijgedragen. Wel zegt de geachte afgevaardige, dat de Staat met dit overschot kan doen wat hij wil. Maar als de Staat zoo te werk ging en aan het overschot maar een willekeurige bestemming gaf, dan zou daardoor een onhoudbare toestand ontstaan. Neen, de Staat behoort de destinatie aan die gelden te geven, welke met hun aard en strekking zooveel mogelijk overeenkomt. Een zoo breed mogelijke kring kan daarvan alleen dan profiteeren, wanneer tegenover de lusten ook de lasten worden gesteld. Daarom is er dan ook door den heer De Waal Malefijt terecht op gewezen, dat hier bovendien een financieel bezwaar bestaat en dat de berekeningen, die gemaakt zijn, gebaseerd zijn op volle betaling van de verschuldigde stortingen door alle deelnemers van den dag af, waarop de regeling ingaat. Maar de geachte afgevaardigde, de heer Smeenge, speelt „va banque". Hij ziet gevaar voor het fonds ook voor degenen, die er nu inkomen en zegt: het fonds is toch verloren....

(De heer Smeenge: Wanneer heb ik dat gezegd?)

De geachte afgevaardigde heeft zelf een amendement ingediend om te waarborgen, dat degenen, die oorspronkelijk in het fonds waren, bij achteruitgang geen schade zullen lijden.

(De heer Smeenge: Die vrees is opgewekt in de gedrukte stukken en daarop heb ik gewezen.)

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgeavardigde heeft aan die mogelijkheid dus zóóveel waarde gehecht, dat hij zelfs een amendement heeft ingediend om dit gevaar af te wenden. Daarmede geeft hij blijk, zooveel te gevoelen voor hetgeen uit de Regeeringsverklaring zou kunnen worden afgeleid, dat hij zelf handelend meent te moeten optreden. Welaan, iemand die de toekomst van het fonds zóó donker inziet, helt allicht er toe over, te denken, dat een last meer of minder er weinig toe doet.

De heer Ketelaar heeft gevraagd, of tegen den datum 1 Januari 1905 dezelfde bedenking bestaat. Natuurlijk niet in allen deele, want daardoor zouden de nadeelen voor het fonds — laat mij zeggen met p.l m. 1/3 — gereduceerd worden; het financieele bezwaar zou dus verminderen. Maar daarmede wordt niet weggenomen het andere bezwaar, dat men geen barmhartigheid mag doen met het geld van anderen; want daarop komt het neer.

Ik gevoel niet minder dan de heer Bijleveld voor barmhartigheid. Ja, Mijnheer de Voorzitter, barmhartigheid is edel, maar ik voeg er bij: altijd wanneer ze uit eigen zak bestreden wordt. Zoo zou ik het bijv. zeer toejuichen, wanneer eens de gezamenlijke onderwijzers en onderwijzeressen, die zoo gebaat worden door dit wetsontwerp, zeiden: laat ons wat bijeenbrengen ten einde, bij de vreugde welke ons te beurt valt, aan de weduwen en weezen van af 1905 — niet voor de vroegere, omdat bij dezen geen redelijke verwachtingen ooit opgewekt zijn — aan te bieden wat de heer Tydeman bij de behandeling van de Schoolwet van 1901 een feestgave noemde. Barmhartigheid is goed, maar laat dan die machtige bond van onderwijzers, die zulk een grooten invloed uitoefent niet alleen op het lot van weduwen en weezen, maar ook op politiek terrein, en welke zoo in roem en bloei vooruitgaat, de benoodigde gelden bijeenbrengen.

Het is dus niet, dat ik tegen barmhartigheid ben, integendeel, maar — en daarop kan niet genoeg gewezen worden — wat is juist de reden, dat de Overheid in niet geringe mate er meer en meer toe komt, dergelijke verzekeringen op zich te nemen? Deze, dat men voor de verzekering zooveel mogelijk absolute zekerheid bezitten wil. Men acht, dat alleen het Rijk die zekerheid in den volsten zin geven kan, zij het ook, zooals bij het weduwenfonds, door op de bestemming enz. toezicht te oefenen. Het Rijk is de aangestelde, de officieele waker voor het weduwen- en weezen-pensioenfonds. En daarom rust op het Rijk de zedelijke verplichting, zijn roeping als waker trouw en eerlijk te vervullen. Indien dit de roeping van den Staat is, welken indruk

zou het dan maken, indien de Staat de gelden van het fonds ten goede deed komen aan personen, die daarop niet de minste aanspraak kunnen doen gelden? Stel eens, Mijnheer de Voorzitter, dat de brandwaarborgmaatschappij, waarvan ik sprak, een bepaling maakte, dat degenen, die geen overeenkomst hadden gesloten, maar die dit wel van plan geweest waren, omdat men verwachtingen bij hen had opgewekt, volledige brandschade zouden krijgen. Zou dit niet ten gevolge hebben, dat die maatschappij met haar oude leden zitten bleef en er geen een meer bijkreeg?

Handelingen, blz. 1385—1386.

Mijnheer de Voorzitter! Volgens een der grondbeginselen onzer Pensioenwet kan alleen voor pensioen in aanmerking komen hij, die een *vaste* aanstelling heeft. Voorgesteld wordt echter thans, in te voeren een nieuwe categorie van personen, die feitelijk niet vast aangesteld zijn, maar die dan maar door wetsduiding geacht moeten worden wel een vaste aanstelling te hebben.*) De geachte voorsteller is hiertoe waarschijnlijk geleid door de overweging, dat de Pensioenwet, behalve de burgerlijke ambtenaren, daar bedoeld, ook gelegenheid laat andere personen met burgerlijke ambtenaren gelijk te stellen. Maar geheel iets anders is het, of iemand, die geen burgerlijk ambtenaar is in den zin der wet, gelijk gesteld wordt met een burgerlijk ambtenaar, dan wel of in de regeling zelf principieele conditiën, waaraan niet voldaan wordt, beschouwd worden als te zijn vervuld.

Het financieel bezwaar kan uit den aard der zaak niet overwegend zijn; want, gelijk de geachte afgevaardigde deed opmerken, geldt het hier slechts enkele personen. Maar wat, afgezien van de pensioenregeling, wel zwaar bij mij weegt en wat ik van de zijde van den geachten spreker eenigszins minder begrijpelijk vind, is, dat zijn voorstel strekt om het peil van het onderwijs te doen dalen. Ik heb tot nu toe in de meening verkeerd, dat hij evenals de Regeering al het mogelijke deed

*) Bedoeld is een amendement, door den heer Ter Laan voorgesteld, om na art. 2 in te voegen een nieuw art. 2*a*, luidende:

„De leeraren, die aan eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus tijdelijk aangesteld zijn om onderwijs te geven in één of meer der vakken, genoemd in art. 17 der in art. 1 genoemde wet onder *m*, *n* en *o*, worden voor de toepassing der bepalingen omtrent pensioen als vast aangesteld aangemerkt.”

Het amendement wordt met 42 tegen 11 stemmen verworpen.

om het peil van het onderwijs te verhoogen. Het is toch volkomen duidelijk, dat de leeraar, die uitsluitend akte A heeft voor Engelsch, Fransch of Duitsch, geacht moet worden, niet zoo hoog in kennis te staan als de leeraar, die daarbij ook akte B bezit. Als iemand akte A en B heeft, gaat hij voor boven iemand, die alleen akte A bezit. Omdat men tegenover hen, die slechts akte A bezitten, streng te werk gaat, plegen verschillende tijdelijk aangestelden met akte A niet te rusten voor zij ook akte B behaald hebben. Wat zou nu het gevolg zijn van de aanneming van het amendement? Dat voortaan zij, die akte A bezitten, er minder belang bij zouden hebben, er akte B bij te halen. Want de geachte afgevaardigde stelt zijn bepaling niet voor als een overgangsbepaling ten behoeve van hen, die op het oogenblik in dienst zijn, maar als regel, ook voor de toekomst, en het gevolg daarvan kan geen ander wezen dan dat prikkel en drang afnemen om, wanneer men eenmaal in het bezit van akte A is en dus slechts een tijdelijke aanstelling kan verkrijgen, nu ook akte B er bij te bekomen, om daardoor vast aangesteld te worden. Thans is bovendien voor degenen, die de geachte afgevaardigde bedoelt, de weg naar het pensioen geenszins afgesneden. Zij, die akte A bezitten, en verlangen, vast aangesteld te worden, kunnen trachten, akte B er bij te halen. Wanneer zij dit niet doen, dan is er van Rijkswege geen belang bij om hun positie te verbeteren, want dan moet men wel aannemen, dat zij van inferieure qualiteit zijn. Maar zelfs dan is er nog een uitweg voor die dii minores; zij kunnen naar een hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus of naar een andere school gaan, waar zij wèl een vaste aanstelling en dus pensioen kunnen erlangen. Het komt mij daarom voor, dat het voorstel van den geachten afgevaardigde is ingegeven door de bedoeling, aan eenige personae miserabiles een privilege te geven, dat niet in het belang van het onderwijs is, en daartoe wensch ik, om de hier uiteengezette redenen, niet mede te werken.

Handelingen, blz. 1390.

Mijnheer de Voorzitter! Ontkend wordt dezerzijds niet, dat er zelfs autodidacten kunnen zijn van zóó genialen aanleg, dat zij zonder examen te hebben gedaan vooral in technische bruikbaarheid anderen ver overtreffen, die met goed gevolg examen hebben afgelegd. Maar — de geachte afgevaardigde houde het mij ten goede — voor die geniale autodidacten maakt men de wet niet, en nu is mij tot mijn teleurstelling gebleken, dat de geachte afgevaardigde niet alleen zijdelings door zijn

voorstel het peil van het onderwijs naar beneden zou trekken, maar dat hij zelfs dit doel beoogt. Hij staat op het standpunt, dat menschen, die alleen akte A bezitten, beter zijn dan zij, die ook akte B hebben; hij zou dus, ware hij in mijn plaats, akte B hoe eer hoe beter afschaffen. Aangenomen zelfs, dat die akte niet aequivaleert aan de waarde, die er door de wet aan wordt toegekend, wat de geachte afgevaardigde beweert, zou het in ieder geval zijn een reageeren tegen wat nu eenmaal is opgenomen in de wet op het middelbaar onderwijs.

Handelingen, blz. 1399.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer ik bij de algemeene beraadslagingen verklaard heb, dat het weduwenfonds geheel los is van het eigen pensioen, was dit bedoeld in comptabelen zin. In dien zin mainteneer ik die uitspraak op het oogenblik nog. De uitdrukking van den geachten afgevaardigde was niet correct, dat naast het weduwenfonds zou staan het pensioenfonds, want de bijdragen voor het pensioen worden gestort in 's Rijks kas en de pensioenen worden gebracht onder de Rijksuitgaven. Wanneer men daarentegen niet in comptabelen zin, maar in legalen zin spreekt, is het een vaste regel van onze Pensioenwet, dat aan de aanspraak op eigen pensioen steeds inhaerent is de verplichting tot deelneming in het weduwenfonds. Waar nu de geachte spreker in zijn voorstel *) een inbreuk op dit beginsel maakt, ligt het in den aard der zaak, dat de Regeering, welke — ik herhaal het — hier voorstellen doet, aansluitende aan de bestaande regeling, het daarmede niet eens kan zijn. Ik stem volkomen toe, dat hieruit voor enkele personen eenige moeilijkheid kan voortvloeien, maar daaraan moet niet de wet, maar

*) Bedoeld is een op dit artikel voorgesteld amendement van den heer Roodhuyzen, strekkende om aan dit artikel een tweede lid toe te voegen, luidende:

„De in het eerste lid genoemde directeuren, onderwijzers en leeraren, die bij het in werking treden van deze wet een diensttijd als zoodanig van meer dan twintig jaren hebben, worden enkel met betrekking tot hun eigen pensioen, of enkel met betrekking tot dat van hunne weduwe en weezen als burgerlijke ambtenaren aangemerkt, indien zij binnen drie maanden na dat in werking treden het verlangen deswege schriftelijk hebben te kennen gegeven door toezending eener ter zake luidende verklaring aan het Departement van Binnenlandsche Zaken."

In het amendement worden door den voorsteller herhaaldelijk wijzigingen aangebracht; daarna wordt het door hem ingetrokken.

de gemeentelijke verordening tegemoet komen. Ik behoef den geachten spreker er niet aan te herinneren, dat de gemeenten in haar verordeningen de Rijkswetten te volgen hebben en niet omgekeerd. Zelfs zal de vraag rijzen of, als van Rijkswege in dit belang zal zijn voorzien, niet de artikelen der Gemeentewet, welke voor uniformiteit tusschen Rijks- en gemeentelijke regeling waken, toepassing zullen dienen te vinden. De gemeenten hebben het dus volkomen in haar macht, om met deze gegadigden te sluiten een zeker akkoord, waardoor zij hen voor die schade vrijwaren, terwijl bovendien niet mag vergeten worden, dat door het ontwerp C de financiën voor vele gemeenten in de toekomst zeer aanmerkelijk ontlast worden. Immers, al hetgeen thans aan pensioenen voor deze ambtenaren uit de gemeentekas betaald wordt, kan gaandeweg vervallen en komt ten slotte geheel ten laste van het Rijk.

Handelingen, blz. 1393.

Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof, dat de geachte afgevaardigde door zijn laatste wijziging de zaak eerst recht onaannemelijk heeft gemaakt. Ik beschouw het als den fatalen steen, die er aan gebonden is om het amendement te doen zinken. Er is een termijn gesteld van drie maanden; hoe wil nu de geachte afgevaardigde onderstellen, dat in dien tusschentijd zekerheid zou bestaan, dat de zaak behoorlijk is opgelost? En is de fatale termijn van drie maanden verstreken, dan helpt niets meer. Er heerscht bij den voorsteller een misverstand; hij zegt, dat er een overgangsbepaling moet gemaakt worden, maar dat is niet noodig. Wij hebben de Gemeentewet, die waakt, dat de gemeenten op het stuk van haar verordeningen in conformiteit zijn en blijven met de Rijkswetten. Daar staat dan ook in art. 150: „De plaatselijke verordeningen, waaronder alle voorschriften en beschikkingen van den raad en van burgemeester en wethouders worden verstaan, treden niet in hetgeen van algemeen Rijks- of provinciaal belang is", terwijl art. 151 bepaalt: „De bepalingen van plaatselijke verordeningen in wier onderwerp door eene wet, een algemeenen maatregel van inwendig bestuur of eene provinciale verordening wordt voorzien, houden van regtswege op te gelden." Eindelijk zegt art. 153: „De plaatselijke verordeningen kunnen, zoover zij met de wetten of het algemeen belang strijden, door Ons worden geschorst of vernietigd."

Nu beweer ik volstrekt niet, dat met het aannemen van deze wet per se alle bestaande pensioenverordeningen vervallen. Er kunnen zeer zeker verordeningen zijn, welker ongehinderd voortbestaan volkomen

gewettigd is. Maar dit is duidelijk, dat degenen, die er voordeel in denken te zien, voor de helft bij de gemeente en voor de helft bij het Rijk te komen, hoogst onvoorzichtig handelen. Dengenen, die denken, het er wel op te kunnen wagen, kon dat wel eens leelijk opbreken.

De geachte afgevaardigde moet echter niet spreken van: „als gij onverhoopt geen Minister blijft". Hierbij komt toch waarlijk geen politiek verschil te pas; het geldt de uitvoering van een organieke wet, en wie ook na mij Minister zal zijn, hij zal, afgezien nog van de stringente bepalingen der Gemeentewet, bij de uitvoering van deze wet zich aan positieve Regeerings-verklaringen gebonden achten. Daarom berust al wat de geachte afgevaardigde gezegd heeft en wat uitgaat van de onderstelling, dat de gemeenteverordeningen zullen kunnen blijven gelijk zij zijn, op een verkeerde onderstelling. Dat de gemeente geen nieuwen toevoer zal krijgen van participanten is juist, maar bij het brengen van overeenstemming tusschen de gemeenteverordeningen en de Rijksregeling zal er op zijn te letten, dat verkregen rechten worden gewaarborgd, zoodat zij, die thans volgens de gemeentelijke regeling pensioengerechtigd zijn, nooit van slechter conditie kunnen worden. Die waarborgen moeten echter in de gemeentelijke regeling, niet in de Rijkswet worden neergelegd. Wanneer eens een gemeente rechten wilde onthouden aan hen, die daarop aanspraak kunnen doen gelden, dan zou de Kroon stellig niet in gebreke blijven, die te doen eerbiedigen.

Handelingen, blz. 1394.

Interpellatie-Van Kol over de aftreding van den Minister van Buitenlandsche Zaken.

VERGADERING VAN 30 MAART 1905.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte interpellant heeft door tijdige mededeeling van de vragen, die hij wenschte te doen, de gelegenheid verschaft, het op die vragen te geven antwoord vooraf vast te stellen. Mede namens mijn ambtgenooten heb ik de eer, van dit antwoord hierbij mededeeling te doen.

Door den geachten afgevaardigde zijn vijf hoofdvragen gesteld.

De eerste betreft de zelfstandigheid van het Hoofd van het Departement van Buitenlandsche Zaken, en splitst zich in vier afzonderlijke vragen.

De eerste van deze vier is, of onder dit Ministerie aan den Ministerraad is opgedragen „het goedkeuren van *alle* instructiën voor onze gezanten in het buitenland". Hierop diene tot antwoord, dat in het Reglement van orde voor den Ministerraad, dat den 19den Mei 1854 in werking trad, in art. 2 bepaald werd, dat de Raad van Ministers beraadslaagt en beslist over gewichtige instructiën, aan de gezanten te verstrekken, en dat in het thans geldend reglement gelijke bepaling is overgenomen. Aan het goedkeuren door den Raad van *alle* instructiën, die aan onze gezanten verstrekt worden, schijnt nimmer te zijn gedacht, en ook nu zou de Regeering zulk een bepaling zeer stellig verkeerd, ongeraden en onuitvoerbaar achten.

De tweede der vier afzonderlijke vragen is, of door den Raad „aan den gezant bij de Noorsche of andere Rijken een belangrijke opdracht is gegeven, in strijd met de instructiën van den Departements-chef". Hierop luidt het antwoord, dat noch door den Raad, noch door een der tegenwoordige zeven Ministers aan den gezant bij de Noorsche Rijken of bij eenig ander Rijk sedert het optreden van dit Kabinet ooit eenige belangrijke of niet belangrijke opdracht gegeven is, laat staan eenige opdracht in strijd met de instructiën van den Departements-chef.

De derde der afzonderlijke vragen luidt, of de benoeming van de secretarissen-generaal onderworpen is aan de goedkeuring van den Raad van Ministers. Op deze vraag is het antwoord te vinden in art. 1 van het Koninklijk Besluit van 23 October 1901, n°. 75, waaruit blijkt, dat

de secretarissen-generaal en de directeuren-generaal van alle acht Departementen thans opgenomen zijn onder de hooge Staatsambtenaren, voor welker voordracht aan de Kroon de medewerking van den Raad meer bepaaldelijk vereischt is. Deze wijziging is in 1901 door alle Ministers, ook door den afgetreden Minister, aan de Kroon aanbevolen en later gecontrasigneerd, en voorts toegelicht op bladz. 6 van de Memorie van Antwoord in zake de algemeene beschouwingen der Staatsbegrooting voor 1902, gericht aan de Eerste Kamer.

De vierde vraag eindelijk onderzoekt, of de gewezen gezant te Constantinopel den Minister van Buitenlandsche Zaken als adviseur „ter zijde is gesteld", zoodat „deze het heft in handen kreeg en de vrijheid beperkte van den verantwoordelijken raadsman der Kroon"; voorts, welke zijn bevoegdheden waren, en door wie of wien deze zijn vastgesteld, alsook, of hij zijn diensten om niet bewees, en zoo neen, uit welken post der begrooting de uitgaven gedekt zijn. Hierop diene ten antwoord, dat, naar aanleiding van enkele voorgekomen aangelegenheden, waarover, als rakende onze betrekkingen met buitenlandsche Mogendheden, geen verdere inlichtingen, van wat aard ook, kunnen verstrekt worden, de Raad van Ministers den Minister van Buitenlandsche Zaken eenpariglijk verzocht heeft, voortaan zich te verzekeren van het advies van een geroutineerd diplomaat, en dat daarop de Minister van Buitenlandsche Zaken zich persoonlijk tot den van zijnen post te Constantinopel teruggeroepen gezant, den heer Von Weckherlin, heeft begeven en hem heeft uitgenoodigd, hem des noodig van advies te willen dienen; dat deze hierbij geen aanstelling ontving en dat geen bevoegdheden voor hem zijn vastgesteld, maar dat de heer Von Weckherlin zich terstond willig en bereid verklaarde om 's lands belang in deze te dienen, en zulks zonder dat daarbij door hem eenig beding van salaris gesteld is.

De tweede hoofdvraag houdt in, of de wijziging van het Reglement van orde voor den Ministerraad er toe geleid heeft, dat „de Minister-President in verschillende gevallen de leiding van onze buitenlandsche aanrakingen in handen nam, o.a. in verband met den Transvaal-oorlog en de feiten sub 1, *b*, *c* en *d*, vermeld." Hierop diene tot antwoord, dat het Reglement geen „Minister-President" kent, alleen een Minister, die voorzit in den Raad, maar zonder dat zulks hem eenige qualiteit buiten den Raad verleent; dat wat de Transvaal-aangelegenheid betreft, de Minister van Binnenlandsche Zaken, in 1902 te Londen zich bevindende, noch met de Britsche Regeering, noch met eenig Britsch Regeeringspersoon ook maar eenige ontmoeting heeft gezocht of gehad; dat het

onder 1 *b* genoemde, gelijk boven reeds is verklaard, geen feit, maar een op dwaling berustende veronderstelling is; dat het voorstel aan den Raaad voor de benoeming van een secretaris-generaal bij het Departement van Buitenlandsche Zaken geheel buiten den Minister van Binnenlandsche Zaken is omgegaan; en dat laatstgenoemde wel den heer Von Weckherlin dank heeft gezegd voor zijn bereidwilligheid om 's lands belang te dienen, maar hem „noch uitgenoodigd, noch aangesteld" heeft.

Voorts wordt in hetzelfde verband gevraagd, of de Minister van Binnenlandsche Zaken gebruik heeft gemaakt van zijn qualiteit van Minister-President, om „persoonlijk onderhandelingen te voeren met buitenlandsche Regeeringspersonen." Hierop diene tot antwoord, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken in zijne qualiteit van Voorzitter van den Ministerraad nooit eenige onderhandelingen met buitenlandsche Regeeringspersonen gevoerd heeft; nooit buiten af zich onder anderen titel dan dien van Minister van Binnenlandsche Zaken heeft aangediend of eenig bezoek heeft afgelegd. En eindelijk, dat nimmer door den Minister van Binnenlandsche Zaken eenige bespreking in het buitenland is gehouden, om „een nauwere aansluiting van België en Nederland bij Duitschland te bewerken".

De derde vraag bedoelt te onderzoeken, of de geruchten waarheid behelzen, dat het aftreden van den Minister van Buitenlandsche Zaken in verband staat met zijn houding tegenover Japan en Rusland gedurende den nu heerschenden oorlog. Te dien opzichte zij verwezen naar art. 94, 2de lid, der Grondwet. Het belang van den Staat laat een antwoord op deze vraag niet toe.

Op de vierde vraag, of eenige mededeeling kan worden gedaan omtrent den vermoedelijken duur van het interimaat, thans door den Minister van Marine uitgeoefend, luidt het antwoord, dat het in de bedoeling ligt dit interimaat, zoodra zulks mogelijk blijkt, te doen eindigen.

Op de vijfde vraag eindelijk, of het in de bedoeling ligt, het interimaat nog eenigen tijd te bestendigen, ten einde te zijner tijd een overgang van den Minister van Binnenlandsche Zaken naar het Departement van Buitenlandsche Zaken mogelijk te maken, ligt het antwoord reeds in het antwoord, gegeven op de vorige vraag, terwijl er kan bijgevoegd, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken, wat hem persoonlijk aangaat, tot zulk een overgang, ook al werd deze hem aangeboden, *niet* genegen zou zijn.

Hierbij zij opgemerkt, dat de door den geachten interpellant gestelde vragen voor een deel niet den indruk maken van geheel te liggen

binnen het kader der interpellatie, tot het houden waarvan de Kamer toestemming heeft verleend, en veeleer eenigermate het karakter dragen van een hooren van den Minister van Binnenlandsche Zaken op feiten en vraagpunten. Heeft de Regeering geoordeeld, desniettemin in het onderhavige geval de beantwoording ook van deze vragen niet te moeten ontwijken, zoo maakt zij hierbij toch het uitdrukkelijk voorbehoud, dat zij niet zou willen geacht worden hiermede een precedent te hebben gesteld, waardoor haar de vrijheid zou benomen zijn om voortaan op zoodanige inquisitoriale vragen het antwoord schuldig te blijven.

Handelingen, blz. 1521—1522.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Schaper, vroeg, of de afwijzing tot het geven van inlichtingen, die zich baseert op art. 94 Grondwet, tweede lid, niet deze tempering kon ondergaan, dat de Regeering het houden van comité-generaal verzocht, om dan vrijer te kunnen spreken. De geachte afgevaardigde vergist zich echter, wanneer hij meent, dat hierin een expediënt zou zijn te vinden. Indien er comité-generaal gehouden wordt, heeft niet de Regeering het in haar macht om geheimhouding op te leggen, maar staat de beslissing desaangaande aan de Kamer. Dezelfde Kamer, altoos souverein in eigen kring, behoudt bovendien het recht om te allen tijde, in comité-generaal samenkomende, de opgelegde verplichting tot geheimhouding weder op te heffen. De Regeering zou dus in comité-generaal geen woord meer hebben kunnen zeggen, dan zij thans heeft gedaan.

De geachte afgevaardigde heeft voorts het woord „inquisitoriaal", mijnerzijds toegepast op enkele straks gedane vragen, genoemd een onklaarheid, omdat niet nader medegedeeld was, *welke* vragen inquisitoriaal geacht werden. De vragen zelf geven daarop het antwoord.

De geachte interpellant is nog verder gegaan en heeft uit de door mij gedane mededeelingen weten af te leiden, dat het mij te doen zou zijn om beperking van het interpellatierecht. Hij zou altijd bereid en op zijn post zijn om de vragen te stellen, die het hem goeddacht. Hij wenschte voor het heilige interpellatierecht pal te staan en meende dit te eerder te kunnen doen, omdat de traditiën van Thorbecke hem ten deze inspireerden. Wat nu de traditiën van Thorbecke betreft, zal de geachte afgevaardigde weten, dat juist Minister Thorbecke op het punt van het interpellatierecht soms enghartig was. Ik wijs slechts op zijn uitlating omtrent het ontbindingsrecht. Thorbecke was toch van

oordeel, dat de Regeering niet verplicht was, omtrent de redenen, die tot een ontbinding geleid hadden, nadere opheldering te geven. Wanneer dus de geachte interpellant het interpellatierecht verstaat zooals Thorbecke, dan zou ik hem misschien zelfs voor reactionair moeten houden. Mijnerzijds wensch ik dat recht minder eng op te vatten.

In één opzicht was, zeide de geachte interpellant, mijn antwoord zóó vanzelf sprekend, dat ik had moeten begrijpen, dat de vraag een andere strekking had. Natuurlijk had hij niet bedoeld te vragen, of *alle* instructiën aan de gezanten goedkeuring van den Ministerraad behoeven. Nu moet de geachte afgevaardigde het mij ten goede houden, dat de Regeering, schriftelijk opgave ontvangende van te stellen vragen, onderstelt, dat die vragen met eenige zorg zijn geformuleerd. En wanneer dan niet alleen het woord „alle" in die opgave voorkomt, maar wanneer zelfs, zooals in het stuk, dat ik ontvangen heb, dat woord onderstreept is, dan weet ik toch niet, of de geachte afgevaardigde bij kalmer nadenken mij niet zal moeten toegeven, dat de Regeering niet anders kon doen dan antwoorden op de vraag zooals ze was gesteld.

In zake de quaestie met de Noorsche Rijken heeft de geachte afgevaardigde gezegd, dat ik niet zijn *geheele* vraag beantwoord had. Hij heeft dit daarmede gemotiveerd, dat hij bedoeld had te onderzoeken, of de initiën tot het arbitragecontract niet waren uitgegaan van den Minister van Binnenlandsche Zaken en of deze niet aan den gezant bij de Noorsche Rijken instructiën had gegeven, strijdig met die van den Minister van Buitenlandsche Zaken. Had hij deze vraag in de mij toegezonden lijst opgenomen, dan zou ik daarop geantwoord hebben, maar dit was niet het geval. Wanneer ik hem intusschen genoegen kan doen met alsnog op deze vraag te antwoorden, dan wil ik hem wel zeggen, dat ik van pogingen, aangewend tot het sluiten van zoodanig arbitragecontract bij de Regeering van Denemarken, niets geweten heb en dat het gesloten is geheel *à mon insu*. Ik hoop, dat dit antwoord nu duidelijk genoeg is.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde nog op een détailpunt een vraag gedaan, die evenmin in de aanvankelijke opgave was opgenomen, nl. of niet, toen een nieuwe secretaris-generaal aan het Departement van Buitenlandsche Zaken moest worden aangesteld, mijn afgetreden ambtgenoot daarvoor het oog had gevestigd op iemand, wiens naam niet werd genoemd, maar die werd gequalificeerd als een persoon, wiens optreden hoogst onaangenaam zou zijn geweest aan de Roomsch-Katholieke Staatspartij. De geachte afgevaardigde wenscht te vernemen, of ik het toen niet geweest ben, die dat heeft zoeken tegen te gaan en

of ik niet door mijn invloed heb bewerkt, dat benoemd is de secretaris-generaal, die thans fungeert. Al geloof ik, Mijnheer de Voorzitter, dat het niet aangaat om op al dergelijke détailpunten een dergelijk verhoor in te stellen, wil ik toch in dit geval wel antwoorden, dat van dit geheele verhaal van a—z geen woord, geen letter waar is.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde, nadat hier verklaard was, dat ik in 1902 te Londen, waar ik mij uitsluitend voor particuliere aangelegenheden bevond, geen ontmoetingen heb gehad noch gezocht met de Britsche Regeering of Regeeringspersonen, gevraagd, of niet althans het gerucht waarheid bevatte, dat ik naderhand een Nota aan de Engelsche Regeering had gericht. Desaangaande zij verklaard, dat de Minister van Buitenlandsche Zaken destijds, met bewilliging, medewerking en onder mede-verantwoordelijkheid van den geheelen Raad van Ministers, de bekende Nota door onzen gezant aan de Britsche Regeering deed toekomen.

De geachte afgevaardigde, de heer Drucker, heeft zich opgeworpen als co-interpellant; hij is opgetreden om zijnerzijds de interpellatie eenigszins aan te dikken. Ik moet in beginsel er tegen opkomen, dat men aldus handelt bij een interpellatie, gericht niet tot een enkel Minister, maar tot de geheele Regeering. Waar het toch parlementaire usance is, — en bij een interpellatie tot de Regeering volstrekt noodig —, dat men vooraf de te stellen vragen mededeelt, opdat de Ministers in de gelegenheid zijn, tezamen over het te geven antwoord zich te verstaan, daar raakt men buiten het kader, indien men onder de discussie andere vragen daaraan gaat toevoegen. Het zou dan ook voor de hand gelegen hebben, dat de geachte spreker zijnerzijds een tweede interpellatie had aangevraagd en, indien de Kamer daartoe toestemming had verleend, ook de door hem te stellen vragen aan de Regeering had toegezonden, in de verwachting, dat de Regeering daarop mede een antwoord zou geven. Natuurlijk is het, dat ik zijn recht *hiertoe* allerminst betwist. Waar ik eenige bedenking tegen maak is alleen dit, dat, bij een tot de geheele Regeering gerichte interpellatie, men daarnaast, staande de discussie, een tweede interpellatie van verdere strekking aan de orde poogt te stellen. Ik moet hierop te meer nadruk leggen, omdat, waar het bespreken van een vraag aan de Regeering in den regel in zulke gevallen reeds moeilijkheden zal opleveren, dit in dubbele mate het geval is op het terrein van het buitenlandsch beleid. Wij zullen het hierover toch allen wel eens zijn, dat daar de grootste omzichtigheid eisch is.

Of ik daarom niets wil antwoorden op hetgeen door den geachten afgevaardigde is gevraagd? Mijnheer de Voorzitter, ik wil er niet geheel

op zwijgen, al moet ik dan ook beginnen met voor uiterst bedenkelijk te verklaren het uitgangspunt van den geachten afgevaardigde. Hij sprak toch de meening uit, dat, ofschoon aan besprekingen in de pers, gelijk in den laatsten tijd plaats vinden, niet al te veel vertrouwen dient geschonken, aan het stuk in *Het Vaderland* toch wel was te zien, dat de man, daar aan het woord, wel degelijk als serieus is te beschouwen. De geachte afgevaardigde heeft zoo straks gezegd, dat ik in een andere qualiteit mij langen tijd op het gebied van de pers heb bewogen. Dat is waar. Op dit gebied mag ik zeggen wel eenigszins thuis te zijn, maar laat ik dan ook, krachtens die ondervinding, den geachten afgevaardigde antwoorden, dat, wanneer hij dergelijke communiqué's zonder te weten, dat ze inderdaad een reëelen grond hebben, per se voor waar aanneemt, hij inderdaad de pers voor te goed houdt. Ik kan den geachten afgevaardigde toegeven, dat onze Nederlandsche pers in gewone tijden metterdaad nog hoog genoeg staat om dergelijke verhalen niet geheel uit de lucht te grijpen. In Frankrijk o.a. heerschen daaromtrent intusschen gansch andere opvattingen. De gedelegeerden b.v., hierheen gezonden door de *Figaro* en andere bladen om rapporten uit te brengen over hetgeen bij een zekere gelegenheid hier gebeurd was, hebben zich in het minst niet beziggehouden met de zaak, waarvoor zij waren gekomen, maar zijn eenvoudig naar Scheveningen geweest om er zich te amuseeren, terwijl vervolgens van hetgeen er voorgevallen was, fantastische verhalen door hen zijn opgemaakt. En wanneer men vraagt, of de Nederlandsche pers niet op een hooger standpunt staat, dan mag ik antwoorden, dat zij nog altijd verdient die marque de solidité, waarop de geachte afgevaardigde wees, maar één zaak moet men daarbij in het oog houden: wanneer er een zekere Juni-gebeurtenis in het zicht is, dan sta ik voor niets in.

Ik kom, na deze inleiding, tot de drie door den geachten afgevaardigde gestelde vragen. Er is er een bij, die ik ten volle kan beantwoorden. Zoo is gevraagd, of het verzoek, gericht door den Ministerraad tot onzen gewezen ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken, om een in de diplomatie geverseerden adviseur te raadplegen, ter sprake is vastgesteld in een gewonen Ministerraad, waarin ook die Minister tegenwoordig was. *Ja.* Ziedaar het korte antwoord.

Dan heeft de geachte afgevaardigde gevraagd, wat er in de practijk geworden is van de bevoegdheden van dien adviseur. Wat in een Departement, binnen de muren daarvan, gebeurt, staat zoo uitsluitend ter beoordeeling en ter verantwoording van den chef van het betrokken Departement, dat ik niet geloof, dat er ooit een Minister zou kunnen

zijn, die de absolute verantwoordelijkheid voor datgene, wat binnen de muren van zijn Departement gebeurt, niet geheel zelf wenscht te dragen, en ik versta niet, hoe men die verantwoordelijkheid zou willen of kunnen overschuiven op een ander.

Eindelijk is de geachte afgevaardigde gekomen op mijn reizen en op de besprekingen, daarbij soms door mij *als particulier persoon* gevoerd. In verband daarmede moet ik toch vragen, of men dan in Holland altijd binnen de grenzen moet blijven, of een Minister soms het land niet uit mag. Ik houd het er nog altoos voor, dat het metterdaad geen winste, maar wel schade voor ons volk en vaderland is geweest, dat er in vroeger tijden zoovelen gevonden werden, die in den winter in de steden zaten en in den zomer op een buiten huisden, zonder dus ooit zich buitenslands te begeven. En zou nu de geachte afgevaardigde mij de vrijheid willen benemen om, als het mij goed dunkt en ik verlof heb, op reis te gaan? Ik kan dit niet aannemen; mocht echter de afgevaardigde in dit opzicht mijn vrijheid ook maar eenigszins willen belemmeren, dan wete hij wel, dat ik mij dit niet zal laten welgevallen. Ik zal gaan zoo vaak en waarheen ik wil. En als ik dan op reis ga, bijv. naar een badplaats, gelijk ik reeds herhaalde malen heb moeten doen om dreigende gevaren in hun opkomst te smoren, en ik ontmoet daar interessante personen, dan behoud ik mij mijn volle en onbeperkte vrijheid voor, om mij aan hen te laten voorstellen en met hen te spreken. En dan wensch ik hier geen gelofte af te leggen, dat ik met zulke personen alleen over koetjes en kalfjes spreken zal; ik zal dan evenzoo spreken over wat mij en mijn land interesseert. En kom ik in een stad, waar een Regeering gevestigd is en die Regeering telt personen, met wie ik bekend ben, hetzij uit vroegere relatie, hetzij door correspondentie, dan wensch ik de beleefdheid te betrachten, om aan zulke personen een bezoek te brengen en, brengen zij mij een tegenbezoek, ze niet aan de deur af te wijzen. In mijn gesprekken wensch ik dan volkomen vrij te blijven en niet onder contrôle te staan, noch van den geachten afgevaardigde, noch van de Kamer.

Had de geachte afgevaardigde uit zijn vraag de woorden „of als particulier persoon" weggelaten, dan had ik hem een bevredigender antwoord kunnen geven dan thans, nu ik zijn vraag sterk moest riposteeren. De heeren van de overzijde spreken altijd veel van vrijheid; zij zullen het dus billijken, dat ik mijnerzijds ten deze mijn besef van persoonlijke vrijheid verdedig tegen elke poging tot aanranding. Indien de geachte afgevaardigde zich had bepaald tot de vraag, of door mij op mijn reizen *onderhandelingen* zijn gevoerd, van welken aard ook, dan

ware het een andere zaak. Weinig vleiend is de mij onderstellenderwijs toegeschreven Macchiavellistische bedoeling van wèl mij daarvan te hebben onthouden als Voorzitter van den Ministerraad, maar niet als Minister van Binnenlandsche Zaken. Men houde mij dan ook de opmerking ten goede, dat, wanneer men zoo dikwijls tot voorzichtigheid aanmaant tegenover uitlatingen van mij, ik van mijn kant zou kunnen antwoorden: laat men dan ook voorzichtig zijn met hetgeen men zelf zegt. Men zal toch niet onderstellen een dergelijke opzettelijke fopperij, alsof ik niet als Voorzitter van den Ministerraad, maar wèl als Minister van Binnenlandsche Zaken, zou hebben gedaan wat men verkeerdelijk onderstelt. Te allen overvloede wensch ik dus nu, voor zoover het den geachten afgevaardigde kan bevredigen, nog te verklaren, dat ik ook als Minister van Binnenlandsche Zaken met geen Regeeringspersoon, waar ook, onderhandelingen ten behoeve van ons land gevoerd heb.

Handelingen, blz. 1527—1529.

WETSONTWERP tot herziening van eenige artikelen der wet tot regeling van het lager onderwijs en aanvulling der wet tot regeling der financieele verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten en herziening der algemeene regelen ten aanzien der plaatselijke belastingen. — Lager-onderwijsnovelle.

UIT DE MEMORIE VAN TOELICHTING.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

§ 1. Door Rijk en gemeenten is over 1902 aan het lager onderwijs ten koste gelegd een bedrag van f 23,109,916,24^{5}. Trekt men hiervan af hetgeen inkwam aan schoolgelden en pensioenbijdragen ad f 2,239,956,95^{5}, voorts wat werd uitgekeerd aan de bijzondere scholen ad f 1,300,154,97 en wegens bijzondere opleiding van onderwijzers ad f 406,640,56 en eindelijk wat werd uitgegeven voor het schooltoezicht en het examen ad f 452,713,49, dan blijkt het bedrag voor het openbaar lager onderwijs te zijn geweest f 18,710,450,27 Deelt men dit bedrag door het aantal leerlingen, dat in dit jaar de openbare scholen bezocht, zijnde 550,838 dan blijkt, dat per leerling betaald is f 34,00. Vermenigvuldigt men nu dit bedrag met het aantal leerlingen der bijzondere scholen op 15 Januari 1902, zijnde 231,761, dan blijkt, dat, op voet van gelijkheid, voor deze scholen zou zijn te betalen geweest f 7,879,874,00. Verstrekt is daarentegen slechts een bedrag van f 1,706,795,53, zoodat door de bijzondere scholen aan de openbare kassen is uitgespaard een bedrag van f 6,173,078,47. Gelijke berekeningen, gemaakt over de jaren van 1857 tot 1902, zouden dan ook aantoonen welk enorm bedrag tengevolge van het bestaan der bijzondere scholen minder door Rijk en gemeenten is uitbetaald, dan het geval zou zijn geweest, indien de openbare school voor alle leerlingen had moeten zorgen.

De bijdragen sinds 1890, en nader sinds 1901, door het Rijk aan de bijzondere scholen uitgekeerd, hieven het stuitend verschil allerminst op en de reden waarom niet, ligt voor de hand. De inkomsten der bijzondere scholen toch bestaan slechts voor een deel uit schoolgelden, en dus voor een ander, zeer aanzienlijk deel, uit bijdragen van voorstanders der bijzondere school, die, na in de belasting voor de openbare school op voet van gelijkheid met alle anderen te hebben bijgedragen en zich hooger schoolgeld voor hun eigen kinderen te hebben getroost, nog bovendien door vrijwillige giften het bijzonder onderwijs steunen.

Het voor die vrijwillige giften, ook bij de grootste offervaardigheid, beschikbare bedrag was intusschen niet aldoor rekbaar. Gevolg hiervan was, dat dit bedrag, toereikend toen het over 400 scholen verdeeld werd, begon te spannen, toen het voorzien moest in het tekort van 600 scholen, en geheel ontoereikend werd, toen het — gelijk nu — verdeeld moest worden over 1300 scholen. In verband hiermede deed de Rijksbijdrage dus weinig anders dan in dat tekort gedeeltelijk voorzien.

Bij dien stand van zaken drong onweerstaanbaar de vraag naar den voorgrond, of het aanging op den duur zoo groote ongelijkheid te bestendigen. Nu eenmaal de wet het standpunt innam, dat van Regeeringswege het openbaar en het bijzonder onderwijs te beschouwen zijn als de twee samenstellende deelen van het volksonderwijs, en het Rijk, zich op dit standpunt plaatsende, aan beide deelen gelijke bijdragen verzekerde, kon men het oog niet sluiten voor de inconsequentie, die er in lag, om uit de gemeentekassen voor het meerendeel der kosten alleen het openbare onderwijs te steunen. Opheffing van die inconsequentie kon slechts op tweeërlei wijze verkregen worden, òf door aan de gemeenten op voet van gelijkheid beide voor het openbaar en bijzonder onderwijs te doen bijdragen, òf wel door alle kosten voor het lager onderwijs te brengen ten laste van het Rijk. In het bekende *Unie-rapport* is principiëel gekozen voor het laatste stelsel, en het schijnt niet wel voor tegenspraak vatbaar, dat ten slotte de algeheele oplossing van dat vraagstuk in die richting zal te zoeken zijn. Van elke poging echter, om thans reeds tot zoo radicalen maatregel over te gaan, moet reeds met het oog op de financiën van het Rijk onverbiddelijk worden afgezien. Voor de verwezenlijking van dit denkbeeld toch zou eene meerdere jaarlijksche uitgave van het Rijk thans reeds gevorderd zijn van f 20,630,267,72, met eene jaarlijksche klimming vermoedelijk van f 700,000. *) Daar nu de financiën van het Rijk in geen geval toelaten, op dit oogenblik tot het verhoogen van de kosten in het Lager Onderwijs met zoo hoog bedrag over te gaan, zag ondergeteekende zich genoodzaakt een middenweg in te slaan, die eenerzijds gedoogde, de bestaande wanverhouding aanmerkelijk te verzachten, en toch anderzijds de financiën van het Rijk niet in gevaar bracht. Reeds tijdens de behandeling van de wet van 1901 werd door de heeren Kuyper, Mackay, De Savornin Lohman, Van Alphen en De Visser in de Tweede Kamer der Staten-Generaal een motie ingediend, die uitging van het standpunt, dat eene finale oplossing van het vraagstuk vooralsnog niet zou te be-

*) Eene mogelijke verrekening als bedoeld in artikel 3 van het wetsontwerp is bij het stellen dezer cijfers buiten beschouwing gelaten.

reiken en het inslaan van een middenweg gebiedend noodzakelijk zou zijn. Die motie luidde:

De Kamer,

van oordeel, dat het gewenscht is, de door de wet vastgestelde *minima* van de jaarwedden der onderwijzers aan de openbare en aan de bijzondere lagere school, alsmede de wettelijke verhoogingen van die jaarwedden, ten laste van het Rijk te brengen,

gaat over tot de orde van den dag.

Reeds geruimen tijd voor de verkiezingen in 1901 plaats grepen, gaven de indieners van de motie alzoo te kennen, in welke richting zij oordeelden, dat te sturen zou zijn. In verband hiermede gaf ondergeteekende er de voorkeur aan, het toen aanbevolen denkbeeld in het onderhavige wetsontwerp te belichamen. Hij acht, dat met minder niet kan worden volstaan; dat de financiën van het Rijk niet gedoogen op dit oogenblik verder te gaan; en dat door dit voorstel de weg openblijft, om later in gelijke richting voortgaande ten slotte bij de finale oplossing uit te komen. Deze weg der geleidelijkheid acht ondergeteekende bovendien verkieselijk met het oog op het bijzonder onderwijs zelf. Een onderwijs, dat zich te snel uitbreidt, staat zeer spoedig voor gebrek aan onderwijzend personeel, iets wat tweeërlei nadeelig gevolg zou hebben, eenerzijds dat men zich gedwongen zou zien onderwijzers aan te stellen, die niet uit overtuiging de beginselen der bijzondere school waren toegedaan, en anderzijds, dat de kosten van het onderwijzend personeel, door tijdelijk buiten alle evenredigheid hoog te klimmen, de schoolbesturen in ernstige ongelegenheid zouden brengen, en bij latere daling ontevredenheid zouden wekken. Het scheen daarom het veiligst, den weg van geleidelijke ontwikkeling niet te verlaten, maar dan ook de opleiding der bijzondere onderwijzers krachtiger en op meer doeltreffende wijze van Regeeringswege te steunen. Het aldus omlijnde voornemen der Regeering werd in de rede tot opening van de gewone Zitting van de Staten-Generaal op 15 September 1903 aldus omschreven, dat zou worden overgegaan tot de indiening van een wetsvoorstel, strekkende tot nadere regeling van de uitkeering van Rijkswege, zoo aan het openbaar als aan het bijzonder lager onderwijs. Door aanbieding van het hierbij gevoegd wetsontwerp wordt aan dat voornemen gevolg gegeven.

Het wetsontwerp stelt zich ten doel:

1°. Uitkeering door het Rijk aan de gemeenten en de besturen der bijzondere scholen van de wettelijke minima-jaarwedden voor de door de wet gevorderde onderwijzers, met handhaving van de thans geldende

aanspraak op eene bijdrage in de jaarwedden van onderwijzers boven het wettelijk minimum. De som, die aan de gemeenten dientengevolge over 1906 meer zal worden uitgekeerd dan volgens de vigeerende wet over dat jaar zou verschuldigd zijn, zal over 1906 en volgende jaren worden ingehouden op de uitkeering aan de gemeenten krachtens de wet van 24 Mei 1897 (*Staatsblad* n°. 156);

2°. verhooging van de bijdrage aan de bijzondere scholen om in de behoefte aan schoollokalen te voorzien.

Ad 1°. Door de wet van 8 December 1889 (*Staatsblad* n°. 175) werd in de wet op het lager onderwijs het beginsel neergelegd dat zoowel het openbaar als het bijzonder lager onderwijs aanspraak heeft op ondersteuning van Rijkswege in de jaarwedden der onderwijzers in de gevallen, nader in de wet omschreven.

Bij de wet van 24 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 187) onderging deze ondersteuning gelijke verhooging voor het openbaar en voor het bijzonder onderwijs; werd voor elk der mannelijke onderwijzers die voor eene Rijksbijdrage in aanmerking komen, mits zij gehuwd zijn en den leeftijd van 28 jaren bereikt hebben, eene bijdrage van vijf en twintig gulden verleend; en voorts aan het bijzonder onderwijs steun verleend om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen. Erkend wordt, dat door deze maatregelen het bijzonder onderwijs is gebaat geworden, wat mede het geval zal zijn bij het tot stand komen van de bij Koninklijke Boodschap van 22 September 1903 aanhangig gemaakte wetsontwerpen, voor zoover zij ten doel hebben regeling van pensioen voor de onderwijzers aan bijzondere scholen en voor de weduwen en weezen van die onderwijzers, maar toch is van eene gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar onderwijs vooralsnog geen sprake.

Nog altijd staat het bijzonder onderwijs ten opzichte der jaarwedden van het onderwijzend personeel verre achter bij het openbaar onderwijs. Worden de jaarwedden der openbare onderwijzers geheel gekweten uit de openbare kassen (die van de gemeenten en het Rijk), die der bijzondere onderwijzers worden slechts voor een deel gedragen door het Rijk, terwijl het overige, voor zooverre dit niet door vrijwillige bijdragen van belangstellenden in het bijzonder onderwijs wordt gedekt, door de ouders, die voor hunne kinderen een ander onderwijs verlangen dan dat der openbare school, moet worden betaald. Het gevolg hiervan is, dat die ouders niet alleen eene belangrijke uitgaaf hebben te doen voor het onderwijs hunner kinderen, maar dat zij bovendien worden verplicht bij te dragen in de jaarwedden der onderwijzers, aan de openbare school verbonden. Daardoor worden die ouders

bovenmatig gedrukt, terwijl ook door hen, die van oordeel zijn, dat de openbare school niet dat onderwijs omvat wat voor de Nederlandsche jeugd gewenscht is, in dubbele mate moet worden geofferd, n.l. èn ten behoeve der bijzondere, èn ten behoeve der openbare school.

Om een denkbeeld te geven van het verschil tusschen hetgeen door de openbare kassen voor het openbaar en voor het bijzonder onderwijs wordt gedragen, zij medegedeeld, dat de kosten van het personeel der openbare school over 1902 met eene bevolking op 15 Januari 1902 van 550,838 kinderen eene uitgaaf vorderde van f 13,429,303,29⁵, dat is ongeveer f 24,40 per leerling en per jaar. Op 15 Januari 1903 bedroeg de bevolking der bijzondere scholen 245,882 leerlingen en is voor het onderwijzend personeel aan die scholen te rekenen op eene Rijks-uitgaaf van f 1,857,968,33, dat is per leerling en per jaar f 7,55. Voor eenzelfde onderwerp, n.l. de kosten van het onderwijzend personeel, wordt dus uit de openbare kassen betaald voor het openbaar onderwijs f 24,40, voor het bijzonder onderwijs f 7,55 of nog niet een derde gedeelte.

Daarbij is nog in aanmerking te nemen, dat alle andere onderwijsuitgaven der openbare school mede uit de openbare kassen worden gekweten, terwijl die uitgaven voor de bijzondere school, met uitzondering van een deel der kosten om in de behoefte aan schoollokalen te voorzien, al weder komen ten laste van de voorstanders van het bijzonder onderwijs.

Ongeacht dien voor het bijzonder onderwijs min gunstigen financieelen toestand, mag het zich in een steeds toenemenden bloei verheugen. Bedroeg in 1890 het aantal scholen, dat op de Rijksbijdrage krachtens art. 54*bis* aanspraak maakte, 949 met eene bevolking van 195,145 leerlingen, tot en met het jaar 1903 steeg het aantal bedoelde scholen tot 1337 met eene bevolking van 245,882 leerlingen. Van .890 tot 1903, dat is in 14 jaren, eene vermeerdering dus van 388 scholen en 86.737 leerlingen. Het aantal leerlingen der bijzondere school klom dus in genoemd tijdvak met 54,5 pct., terwijl dat der openbare school is gestegen met 23 pct. Uit deze zeer belangrijke uitbreiding der bevolking van de bijzondere school blijkt, naar het voorkomt, afdoende hoe groot het aantal ouders is, dat geen vrede heeft met het onderwijs der openbare school.

Neemt men in aanmerking, dat de zooeven genoemde resultaten zijn verkregen niettegenstaande de ongunstige financieele omstandigheden, waarin het bijzonder onderwijs verkeert, dan mag veilig worden aangenomen, dat, wanneer die omstandigheden gunstiger waren geweest, de

uitkomsten nog belangrijker zouden zijn. Met grond toch mag worden aangenomen, dat er nog vele ouders zijn, die voor hunne kinderen bijzonder onderwijs verlangen, maar buiten staat zijn die kinderen dat onderwijs te doen geven, omdat zij niet bij machte zijn nevens de verplichting tot bijdrage in de kosten der openbare school ook nog in nagenoeg alle kosten van het door hen gewenschte onderwijs te voorzien, terwijl de offervaardigheid van belangstellenden in het bijzonder onderwijs niet altijd toelaat bedoelde ouders van het betalen van schoolgeld vrij te stellen.

Het gevolg van een en ander is, dat de tegenwoordige financieele regeling met betrekking tot het lager onderwijs nog altijd de vrijheid van het bijzonder onderwijs beperkt.

De Regeering heeft zich daarom tot taak gesteld, hieraan te gemoet te komen en als middel daarvoor gekozen eene wijziging der vigeerende uitkeering ten behoeve der openbare en bijzondere school. Zij wenscht voor de onderwijzers, door de wet gevorderd, van Rijkswege te doen uitkeeren de wettelijke minima-jaarwedden en voorts te handhaven de vigeerende bijdrage in de jaarwedden der onderwijzers, die boven het wettelijk minimum van onderwijzers aan de school zijn verbonden.

Wordt door den voorgestelden maatregel de financieele toestand van de bijzondere scholen krachtig versterkt en tevens meerdere gelijkstelling verkregen van het bijzonder met het openbaar onderwijs, voor de gemeenten zal de voorgestelde wijziging thans geen of weinig financieel verschil opleveren. Immers hetgeen de gemeenten voor haar lager onderwijs over 1906 meer zullen ontvangen door uitkeering der wettelijke minima voor het door de wet gevorderde aantal onderwijzers, in stede van de bijdrage voor die onderwijzers volgens de vigeerende wet, zal over evengenoemd jaar en volgende jaren worden ingehouden op de uitkeering krachtens de wet van 24 Mei 1897 (*Staatsblad* n°. 156).

Geheel anders wordt de toestand wanneer in eene gemeente de bevolking der openbare school toeneemt. In dat geval toch klimt de uitkeering ter zake van het lager onderwijs in sterker mate dan onder de vigeerende wet, terwijl de uitkeering krachtens de wet van 1897 uit dien hoofde geen wijziging ondergaat.

Het gevolg der voorgestelde uitkeering van de wettelijke minima-jaarwedden zal dus zijn voor de openbare school: 1°. dat voor het tegenwoordige in de inkomsten der gemeenten geene vermindering wordt gebracht òf dat deze eenige vermeerdering ondergaan, en 2°. dat bij toeneming van de schoolbevolking voor de door de wet gevorderde

uitbreiding van personeel in stede van eene bijdrage de wettelijke minima-jaarwedden zullen worden uitgekeerd, — voor de bijzondere school: dat zij financieel sterker zal worden, wat niet alleen het bijzonder onderwijs, maar ook het daarbij werkzaam onderwijzend personeel ten goede zal komen.

Ook wordt voorgesteld eene wijziging van de minima-jaarwedden voor de hoofden van scholen. Krachtens art. 45 der wet, zooals die thans luidt, wordt door het Rijk eene bijdrage verleend voor de hoofden van scholen, waarvan de som zich regelt naar het aantal leerlingen der school. De wetgever is daarbij uitgegaan van het beginsel, dat bij de gewone volksschool de werkkring van het hoofd zich regelt naar het aantal kinderen, dat de school bezoekt. Daarnevens staat het feit, dat in de grootere centra van bevolking, alwaar uit den aard der zaak de meest bevolkte scholen worden aangetroffen, ook de levensstandaard hooger is, en derhalve de jaarwedden der hoofden het thans in de wet gesteld minimum belangrijk overschrijden.

Nu in plaats van eene bijdrage de minimum-jaarwedde zal worden uitgekeerd, wordt, rekening houdende met evengenoemd feit en handhavende het vooropgestelde beginsel, voorgesteld de minima-jaarwedden der hoofden te regelen naar het aantal schoolgaande kinderen. In dien zin wordt dan ook art. 26 gewijzigd.

Ad 2°. Bij de wet van 24 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 187) is aan de bijzondere school eene bijdrage toegekend ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen. Tot grondslag voor de berekening dier bijdrage is als factor genomen het aantal kinderen der school, terwijl de bouwkosten zijn gesteld op f 100 per leerling. Voor eene school met b.v. 400 leerlingen werden derhalve de bouwkosten gesteld op f 40,000, voor eene van 500 leerlingen op f 50,000.

Voor eene school met 40 leerlingen is het geheele getal als vermenigvuldiger in aanmerking genomen, voor scholen met grooter aantal leerlingen geldt als vermenigvuldiger het middencijfer tusschen het kleinste en het grootste aantal leerlingen, waarvoor de school is bestemd. Van de bouwkosten, aldus berekend tegen f 100 per kind, waarvan, indien het gold de gemeente, 25 pct. zou worden bijgedragen, is vervolgens eveneens 25 pct. berekend en wordt thans van die som als bijdrage uitgekeerd 4 pct.

De wijze van berekening van den grondslag voor de bijdrage wordt als juist beschouwd, maar het percentage der uitkeering ad 4 pct. kon bij de behandeling der wet reeds aan de critiek niet ontgaan en behoeft thans, naar het oordeel van den ondergeteekende, herziening.

Waar de wetgever is uitgegaan van het standpunt, dat de bijzondere school aanspraak heeft op eene bijdrage om te voorzien in schoollokalen, vermits ook de openbare school daarin eene bijdrage geniet, eischt de billijkheid, dat die bijdrage ook gelijk zij. Uit die bijdrage is niet alleen te bestrijden de rente van het kapitaal, benoodigd voor den bouw der school, maar is tevens te rekenen op aflossing van het kapitaal. Immers een schoolgebouw is niet eeuwigdurend en derhalve zijn de schoolbesturen verplicht, uit de bijdrage een deel af te zonderen tot vorming van kapitaal, opdat wanneer het schoolgebouw voor afbraak moet worden verkocht de noodige fondsen beschikbaar zijn voor de stichting van een nieuw gebouw.

Rekening houdende met den tegenwoordigen rentevoet, komt het dan ook noodig voor, dat het percentage der bijdrage worde verhoogd tot 4,6, zoodat de tegenwoordige bijdrage eene vermeerdering ondergaat van 15 pct.

§ 2. *Opleiding van onderwijzers en examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als onderwijzer.* De wenschelijkheid van verbetering van de opleiding van onderwijzers is in den laatsten tijd zoozeer op den voorgrond getreden, dat de ondergeteekende meent bij gelegenheid van deze wetswijziging niet te mogen nalaten ook omtrent een paar punten dienaangaande voorstellen te doen. Deze punten zijn: bevordering van de opleiding aan kweekscholen en toekenning aan de kweekscholen van het recht, om aan de kweekelingen, die met goed gevolg het eindexamen afleggen, de bevoegdheid te verleenen om als onderwijzer op te treden.

Van deze beide punten is dat, waaromtrent wel het minst verschil van gevoelen zal bestaan, de wenschelijkheid van bevordering van de kweekschoolopleiding. Waar toch kan die opleiding beter geschieden dan aan eene school, wier inrichting daarop geheel is berekend; waar het onderwijs wordt gegeven op de uren van den dag, het best daarvoor geschikt, door onderwijzers voor wie, voor zoover zij met de belangrijkste vakken zijn belast, het onderwijs aan de kweekschool zoo niet hun eenige, dan toch hun hoofdtaak is; en waar ook de practische opleiding, voor zoover die aan eene school mogelijk is, tot haar recht komt door onmiddellijk verband met eene leerschool, waarin de kweekelingen van de hoogste studiejaren in de onderwijskunst practisch worden onderwezen.

Die opleiding is duur; dit kan wellicht eene tegenwerping zijn. En voorzeker, eene opleiding, die aan de eischen voldoet, moet in den regel ook duurder zijn dan eene, waarbij zulks niet in allen deele het geval is. Maar het kan ook niet uitblijven, of de resultaten van de eerstbedoelde

opleiding moeten beter zijn, en daarom is die duurdere opleiding dan toch niet te duur. Hierbij dient er nog op gewezen te worden, dat in den laatsten tijd is gebleken, dat omtrent die kosten verkeerde denkbeelden bestaan. Nog kort geleden werd in de pers het bericht verspreid, dat aan de Rijkskweekscholen de kosten eener akte van bekwaamheid als onderwijzer het Rijk op f 5000 kwamen te staan. Hoe men aan dat cijfer kwam, werd niet toegelicht. Dit had ook moeilijk kunnen geschieden, want wat toch is het geval? De laatste drie jaren, waaromtrent volledig over alle cijfers kan worden beschikt, zijn 1900, 1901 en 1902; deze jaren zijn tevens de eerste drie, waarin de thans bestaande Rijkskweekscholen allen kweekelingen voor het examen afleverden. De werkelijke uitgaven over die jaren (met inbegrip van huur van gebouwen, Rijkstoelagen aan kweekelingen en leerscholen), verminderd met de opbrengst van schoolgeld aan de leerscholen en vermeerderd met f 28,000, zijnde 4 pct. van een kapitaal van f 700,000 als waarde der Rijksgebouwen, bij kweek- en leerscholen in gebruik, bedroegen in 1900: f 473,080,91^{5}; in 1901: f 469,572,28; in 1902: f 461,024,87^{5}. Het getal kweekelingen, dat in die jaren de akte van bekwaamheid verkreeg was in 1900: 129; in 1901: 121; in 1902: 137. De kosten per akte in die jaren waren in 1900: f 3667; in 1901: f 3880; in 1902 f 3365; terwijl het gemiddelde bedrag der kosten per akte over die jaren was f 3627. Dit cijfer nu geeft een noemenswaardig verschil met bovenvermelde som van f 5000. En nu moeten nog drie zaken in het oog worden gehouden. Vooreerst kan worden verklaard, dat, al ontbreken de gegevens om in dit opzicht cijfers te leveren, de afgewezen kweekelingen, die niet tot de kweekschool terugkeeren, daarom nog niet allen voor het onderwijs verloren zijn, doch meestal, zelf de studie onderhoudende, later de akte verwerven. In de tweede plaats valt op te merken, dat in de kosten zijn begrepen die van cursussen tot opleiding voor de akte van bekwaamheid in de gymnastiek (vak *j* van art. 2 der wet), verbonden aan vier der kweekscholen, welke cursussen door de kweekelingen dier kweekscholen van de hoogste studiejaren zooveel mogelijk moeten worden gevolgd en door extraneï kunnen worden gevolgd. Eindelijk is niet te vergeten, dat onder de kosten zijn begrepen die van lager onderwijs, aan de Rijksleerscholen verstrekt aan 1700 kinderen.

Meer en meer wordt ook de wenschelijkheid gevoeld, om aan goed ingerichte kweekscholen, zoowel openbare als bijzondere, het recht toe te kennen, onder toezicht van gecommitteerden vanwege de Regeering, aan hare kweekelingen de bevoegdheid te verleenen om als onderwijzer

op te treden. Het afleggen van het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als onderwijzer voor commissiën, zoo niet geheel dan wel voor het grootste deel samengesteld uit personen, die aan de opleiding van de adspiranten vreemd zijn, heeft een groot nadeel. Het examen moet uit den aard der zaak in een korten tijd afloopen. Volgt daaruit reeds een bezwaar voor het schriftelijk examen, waarbij de tijd dikwerf ontbreekt om over de bewerking der opgaven behoorlijk na te denken, bij het mondeling examen doet dat bezwaar zich nog in hooger mate gevoelen.

De adspirant, reeds uit den aard der zaak in een meer of minder zenuwachtigen toestand verkeerende, wordt ondervraagd door een hem onbekenden examinator, wiens uitdrukkingswijze hem onbekend is, terwijl anderzijds voor den examinator in den beschikbaren tijd geen behoorlijk onderzoek mogelijk is naar de wijze, waarop de adspirant zijne kennis heeft verwerkt, d. w. z. naar zijne wezenlijke ontwikkeling. Het examen wordt dusdoende grootendeels een onderzoek naar de aanwezige feitenkennis of vaak naar de niet aanwezige feitenkennis. Meermalen komt het dan ook voor, — zonder dat hieromtrent den examinator een verwijt kan treffen —, dat adspiranten, door hunne onderwijzers alleszins geschikt geoordeeld, worden afgewezen, terwijl anderen, door die onderwijzers minder geschikt geacht, de akte van bekwaamheid verwerven.

Deze omstandigheden moeten nadeelig terugwerken op de opleiding zelve. Wil men zijne kweekelingen doen slagen en den goeden naam der opleidingsinrichting niet in gevaar brengen, dan moet bij de opleiding het oog steeds op het examen zijn gericht. Vooral de laatste periode der opleiding wordt daardoor gedrukt. Het laatste studiejaar is geen rustige voltooiing dier opleiding, doch ontaardt bijna geheel in examendressuur. De kweekeling moet worden afgericht op het examen, d. w. z. op eene vlugheid van werken, die in den regel degelijkheid uitsluit, en op beantwoording van vragen, zooals, naar de ondervinding heeft geleerd, op het examen worden gesteld.

Hierin is verbetering te brengen door de bevoegdheid zooveel mogelijk te verleenen ten gevolge van het afleggen van een schoolexamen, onder behoorlijk toezicht afgenomen.

Niet dat langs dien weg de volmaaktheid zal worden bereikt. De ondervinding bij de eindexamens der gymnasia, waar sedert jaren reeds dit stelsel is ingevoerd, heeft geleerd, dat er ook dan nog klachten kunnen rijzen. Doch de voordeelen van het bevorderen van eene meer rustige studie en van het afnemen van een examen, waarbij de examina-

toren de werkelijke ontwikkeling der adspiranten kunnen in het licht stellen, zijn groot genoeg, om op te wegen tegen het bezwaar, dat in dat stelsel wel eens misbruiken kunnen voorkomen; te meer, omdat de mogelijkheid van misbruiken in geen enkel stelsel absoluut buiten te sluiten zoude zijn. Vrees, dat door het schoolexamen het onderwijs of de ijver der kweekelingen zal verslappen, behoeft niet te bestaan, wanneer bij de aanwijzing der gecommitteerden bij de examens met ernst wordt te werk gegaan. Deze gecommitteerden zullen uit den aard der zaak, behoudens eenige afwisseling, jarenlang veelal uit dezelfde personen bestaan. Wanneer nu maar niet steeds dezelfde personen voor dezelfde groep van scholen worden aangewezen, doch gezorgd wordt, dat zij binnen een zeker tijdsverloop bij alle scholen in het Rijk hun toezicht hebben uitgeoefend, dan zal dit een waarborg zijn tegen verslapping van ijver. Zij toch zullen dan de indrukken, die zij hebben verkregen, van scholen, die beter aan de eischen voldoen, mededeelen daar, waar minder goede uitkomsten worden verkregen, en aldus den ijver prikkelen.

Het verleenen van het diplomeeringsrecht aan de kweekscholen zal vanzelf aan de oprichting van kweekscholen bevorderlijk zijn. Eene geleidelijke omzetting van het onderwijs op de Rijksnormaallessen in kweekschoolopleiding wordt dan door de billijkheid geboden. En ook de opleiding aan bijzondere kweekscholen zal zich bij toekenning van dit recht meer en meer uitbreiden, al spreekt het ook van zelf, dat ter verkrijging daarvan het voldoen aan billijke eischen noodzakelijk is. De eischen behooren scherper te zijn dan die, welke thans als voorwaarde voor Rijkssubsidie gelden, doch daarmede moet dan ook gepaard gaan de mogelijkheid, eene daaraan geëvenredigde verhooging van subsidie te erlangen. Tevens is het dan ook noodig, niet slechts, zooals thans het geval is, de bevoegdheid der Regeering om eene Rijksbijdrage toe te kennen in de wet te leggen, doch die bijdrage en de eischen, waaraan is te voldoen om haar te verkrijgen, wettelijk te regelen.

Het diplomeeringsrecht is dan toe te kennen aan allen, die aan die eischen voldoen, afgescheiden van het verlangen om al dan niet voor eene Rijksbijdrage in aanmerking te komen.

Naast het schoolexamen der kweekscholen zal een Staatsexamen, zooals thans bestaat ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als onderwijzer, moeten blijven bestaan. Ook dan wanneer de kweekschoolopleiding vrijwel algemeen zal zijn geworden, moet de gelegenheid openblijven voor hen, die hunne bekwaamheid langs anderen weg hebben verworven, daarvan te doen blijken en de gewenschte bevoegdheid te erlangen.

§ 3. *Onderwijs aan zwakzinnigen.* Het voornemen om, in zake het vraagstuk van aan achterlijke of zwakzinnige kinderen te geven afzonderlijk lager onderwijs, eene kleine aanvulling van art. 15 der wet tot regeling van het lager onderwijs voor te stellen, werd door den ondergeteekende te kennen gegeven in de Memorie van Antwoord betreffende hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1904 (bladz. 58), terwijl in de vergaderingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 15 en 16 December 1903 op deze aangelegenheid nader mondeling werd teruggekomen (*Handelingen* 1903—1904, bladz. 948, 949, 964, 965, 976 en 977). In herinnering zij voorts gebracht, dat ondergeteekende tot dit voornemen gekomen is niet dan na rijpelijk overwogen te hebben, of een ingrijpen van Rijkswege in de hier bestaande behoefte inderdaad gemotiveerd ware en, zoo ja, in welke richting zulks zoude behooren te geschieden. In het buitenland was men voor de hier bedoelde categorie van psychisch misdeelde kinderen reeds vóór jaren werkzaam en ten onzent werd, in woord en geschrift, in de laatste jaren op de noodzakelijkheid van het onttrekken van deze kinderen aan de gewone lagere scholen bij herhaling gewezen. Het oogenblik scheen daarom gekomen, om van Overheidswege ook hier te lande de zaak ter hand te nemen en aan de inspecteurs van het lager onderwijs werd de opdracht verstrekt, in een gemeenschappelijk rapport hunne meening uiteen te zetten omtrent de vraag, of maatregelen van Rijkswege moeten getroffen worden, ten einde te voorzien in de hierbedoelde behoefte en, bij bevestigende beantwoording van deze eerste vraag, omtrent de wijze, waarop, desnoods met welke wetswijzigingen, zulks zoude behooren te geschieden. Zooals te aangehaalder plaatse in de Memorie van Antwoord reeds werd medegedeeld, hebben de inspecteurs zich door inzending van een rapport van de opdracht gekweten. Gaarne neemt de ondergeteekende deze gelegenheid te baat om te voldoen aan het tot hem gericht verzoek, den inhoud van dit rapport te willen publiceeren. Een afschrift van het rapport wordt hiernevens overgelegd. Aan de hand van dat rapport zij het veroorloofd het volgende op te merken.

Volgens de tegenwoordige redactie van art. 15, sub *e*, der wet tot regeling van het lager onderwijs zijn aan de werking van die wet onttrokken de scholen voor doofstommen, blinden, spraakgebrekkigen en idioten. Er is echter eene vrij talrijke groep van kinderen — de inspecteurs stellen voor ons land het aantal op bijna 8000 — die, zonder geheel idioot of stompzinnig te zijn, eene zoodanige gebrekkige geestesontwikkeling hebben, dat zij het op normale kinderen berekend lager

onderwijs onmogelijk kunnen volgen. Men heeft ze achterlijken, ook wel zwakzinnigen genoemd. De laatste van deze benamingen beveelt zich door scherper belijning van het begrip aan. Achterlijk toch zijn niet alleen de hier bedoelden, die ten gevolge van een bepaald psychisch defect met de kinderen van hunnen leeftijd niet gelijk op kunnen leeren, maar ook al dezulken, die door verwaarloozing, ziekte, verhuizing en andere bijzondere omstandigheden bij hunne tijdgenooten zijn ten achter geraakt, maar die door de noodige bijwerking het verloren terrein zeer goed weder herwinnen kunnen. Tijdelijk mogen laatstbedoelden gedwongen zijn, in eene lagere klasse te verblijven dan waarin zij naar hunnen leeftijd zouden behooren plaats te nemen, hun geest zal niettemin op den duur blijken het gewoon lager onderwijs te kunnen bevatten. Door bijwerken en eenige meerdere krachtsinspanning zullen zij bij het verlaten van de lagere school tot eene gelijke hoogte van ontwikkeling kunnen zijn opgevoerd als hun makkers, die van meet af ter schole kwamen en het onderwijs geregeld volgden. Anders is het met diegenen, die ondanks de bijzondere toewijding van ouders en onderwijzers den gang van het onderwijs niet volgen kunnen en steeds meer ten achter geraken, omdat het aan de normale ontwikkeling van hunne hersenen hapert. Op deze groep van blijvend achterlijken, van wie volgens de in het rapport der inspecteurs geciteerde uitspraak „einmal schwachsinnig immer schwachsinnig" geldt, doelt het ontwerp. Ter voorkoming van misverstand is daarom de benaming „zwakzinnigen" aangenomen.

Dat nu, naast de idioten, ook deze groep van geestelijk misdeelden op afzonderlijk onderwijs aanspraak heeft, lijdt geen twijfel. In hun eigen belang, maar ook in dat van de normale leerlingen behooren zij aan de gewone lagere school te worden onttrokken. In hun eigen belang, want in eene klasse van normale sterkte kan de onderwijzer op den duur niet den geregelden gang van het onderwijs ophouden om eenen zwakzinnigen leerling zijne bijzondere aandacht te wijden. Het niet begrepen onderwijs gaat dan aan hem voorbij en verbijstert hem. Bovendien is hij een voorwerp van spot en plagerijen van de zijde der normale klassegenooten. Gaandeweg wordt hij, ondanks den goeden wil des onderwijzers, stompzinniger dan te voren en bovendien, tusschen zijn tijdgenooten zich niet thuis gevoelende, allengs meer schuw en verlegen. Overdreven is dan ook zeker niet de bewering, dat de school van hem niet maakt een met liefde en toewijding althans zooveel mogelijk ontwikkeld, maar veeleer een verbitterd en tot boosdoen geneigd mensch.

Maar ook in het belang van geregeld onderwijs aan de normale kinderen is zijne verwijdering uit de klasse gewenscht. Wordt hij niet geheel aan zijn lot overgelaten, dan vertraagt immers zijn bijzijn onvermijdelijk een gestadig voortgaan, en zijne onbegrijpelijkheid, dikwijls ook zijn uiterlijk, leiden de oplettendheid van de overige leerlingen af.

Zijn nu in de latere jaren sommige gemeentebesturen en sommige particuliere vereenigingen, van het bovenstaande doordrongen, vrijwillig tot het oprichten van afzonderlijke inrichtingen voor zwakzinnigen overgegaan, hetgeen dusver geschiedde is, ook in vergelijking met het buitenland, ten eenenmale onvoldoende. Te Amsterdam, 's Gravenhage Ermelo en De Bildt bestaan thans particuliere inrichtingen, te Rotterdam en 's Gravenhage, aan eene der openbare scholen verbonden, een paar afzonderlijke klassen voor zwakzinnigen, maar in de alom bestaande behoefte is daarmede niet genoegzaam voorzien. Toch is het begrijpelijk, dat dusver de lust tot het in stand houden van zoodanige scholen noch bij gemeentebesturen, noch bij particulieren zich sterk uitsprak. De kosten toch zijn naar verhouding heel wat hooger dan die eener gewone lagere school. Zeer kleine klassen (16 leerlingen per klasse wordt in het rapport aangegeven), dus naar verhouding veel lokalen en een uitgebreid personeel, daarbij de beste en meest paedagogisch ontwikkelde, maar dan ook zeer ruim bezoldigde onderwijzers, dat zijn eerste vereischten, zullen scholen als de hierbedoelde nut stichten. Dit alles doet echter de kosten onevenredig hoog stijgen. En waar nu anderzijds die scholen door de wet over één kam geschoren worden met de gewone lagere scholen, is het uit 's Rijks schatkist te verwerven subsidie door de artt. 45 en 54*bis* beperkt. Blinden-, doofstommen-, idiotengestichten en scholen voor spraakgebrekkigen kunnen van het Rijk krachtiger steun genieten; voor het subsidieeren van scholen voor zwakzinnigen is in de aangehaalde artikelen eene grens gesteld, daargelaten nog, dat aan alle in die wetsartikelen gestelde vereischten voldaan moet worden, wil de school voor subsidie in aanmerking komen.

De voorgestelde aanvulling van art. 15, sub *e*, waardoor de scholen voor zwakzinnigen gelijkgesteld worden met de andere instituten voor misdeelde kinderen, zal dus het verleenen van Rijkssubsidie op ruimer voet dan dusver mogelijk maken. Maar bovendien zal dan, als voorwaarde, te verbinden aan het Rijkssubsidie, een veel scherper toezicht op de lokalen, op het leerplan, op de benoeming van onderwijzers, en wat dies meer zij, ingesteld kunnen worden dan thans mogelijk ware.

Tot dezen stap zoude de ondergeteekende zich, althans op dit oogenblik, wenschen te bepalen. Inzonderheid schijnt hem, in tegenstelling met het rapport der inspecteurs, thans het oogenblik nog niet gekomen om bij afzonderlijke wet het aan zwakzinnige kinderen te geven onderwijs uitvoerig te regelen. Bepaaldelijk ten onzent, waar op dit terrein dusver niet meer dan een uiterst bescheiden stap in de practijk gewaagd werd, zijn de dubia nog te vele om thans reeds uitvoerige voorschriften in de wet vast te leggen. De allereerste vraag, die ware op te lossen, levert reeds moeilijkheden. Welke bepaald omschreven groep van kinderen heeft men op het oog, zoo men van zwakzinnigen spreekt? Wat verstaat men onder zwakzinnigen? Op elke school treft men naast de meer bevattelijke ook minder vlugge kinderen aan. De categorie van laatstbedoelden, die men natuurlijk ter gewone school wenscht te houden, en de categorie van hen, die een bepaald psychisch defect hebben, zonder nochtans weder geheel stompzinnig te zijn, vloeien in elkander over. Evenzoo is het aan de andere grens gesteld met de groep van laatstbedoelden en de volslagen idioten. De meerdere of mindere zwakheid der geestvermogens is uit den aard der zaak zeer verschillend en het ware uiterst bezwaarlijk in de wet het begrip „zwakzinnigen" naar de eene en naar de andere zijde scherp te begrenzen. „Onmogelijk is eene scheidingslijn tusschen de verschillende categorieën van abnormale kinderen scherp te trekken", heet het dan ook in het rapport der inspecteurs. Toch zou bij eene uitvoerige wettelijke regeling het begrip „zwakzinnigen" wel in de eerste plaats scherp voor oogen moeten staan.

Een tweede vraag rijst, waaromtrent de ervaring nog niet een pertinent antwoord gaf. Moet men hier en ginds afzonderlijke *klassen* voor de zwakzinnigen inrichten of moet aan enkele meerklassige *scholen* de voorkeur worden gegeven? Vrij algemeen begint men in den laatsten tijd het laatste aan te bevelen. Plaatst men de achterlijken uit een rayon van enkele scholen in éénzelfde klasse, dan miskent men juist het feit, dat er vele nuances van zwakzinnigheid zijn. Beter al de zwakzinnige kinderen eener gemeente, desnoods van eenige gemeenten te zamen, gebracht in eene meerklassige inrichting en ze daar naar den graad hunner achterlijkheid in klassen ingedeeld. Intusschen heeft men te Berlijn met opzet aan het systeem van klassen de voorkeur gegeven en, ten onzent, heeft men te Rotterdam en 's Gravenhage in die richting het vraagstuk pogen op te lossen.

Een derde queestie levert niet minder onzekerheid. Van wie zal het afzonderlijk onderwijs aan zwakzinnigen moeten uitgaan? Hier bestaat

ook tusschen de inspecteurs in hun voorstellen verschil van gevoelen. Eenerzijds zoude men aan de gemeenten de zorg daarvoor opgedragen willen zien: in grootere gemeenten afzonderlijke scholen, in kleinere afzonderlijke aan eene openbare school te verbinden klassen, met als aanvulling één of meer door het Rijk te bekostigen internaten. De gemeenten en, op gelijken voet, de bijzondere vereenigingen, zouden op ruimen voet op tegemoetkoming uit 's Rijks kas recht moeten erlangen. Anderzijds werden tegen zoodanig stelsel ernstige bezwaren geopperd, en gewenscht, dat het Rijk overal voor dit onderwijs zoude zorgen, waar particulieren de zaak niet aanvatten.

Op grond van een en ander heeft zich bij den ondergeteekende de overtuiging gevestigd, dat het oogenblik thans gekomen is, om de zwakzinnigen aan de gewone lagere school te onttrekken, hetgeen verkregen zal kunnen worden door de voorgestelde aanvulling van art. 15, sub *e*, maar dat daarmede, voorshands ten minste, moet worden volstaan. Gemeenten en particulieren zullen dan tot het openen van instituten voor zwakzinnigen kunnen besluiten, aangemoedigd door de overtuiging, dat het Rijk in de naar evenredigheid zeer hooge kosten van het onderwijs ook van deze ongelukkigen wil bijdragen. Door de aan een Rijkssubsidie te verbinden voorwaarden zal voor het aanstellen van geschikt personeel, voor ruime lokalen, voor een doeltreffend leerplan zorg gedragen kunnen worden. Maar voor eene uitvoerige regeling bij afzonlijke wet acht de ondergeteekende thans den toestand nog niet rijp.

§ 4. Ten einde een overzicht te krijgen van de financieele gevolgen dezer wetsvoordracht, is eene becijfering gemaakt, waarbij de toestand van het jaar 1903 als basis is aangenomen. Daaruit is gebleken, dat de uitgaven zijn te stellen als volgt:

Voor het *bijzonder onderwijs*:

a. hoofden van scholen:		
1°. minima-jaarwedden		f 1,066,850
2°. verhoogingen wegens diensttijd		„ 140,650
		f 1,207,500
b. onderwijzers van bijstand (verplicht minimum):		
1°. minima-jaarwedden	f 2,105,000	
2°. verhoogingen wegens het bezit der hoofdakte	f 117,400	
3°. verhoogingen wegens diensttijd	f 282,650	
		f 2,505,050

c. Rijksbijdrage voor onderwijzers boven het verplichte minimum-aantal, overeenkomstig het thans van kracht zijnde voorschrift van art. 45, sub 1°., litt *c*, hetwelk in dit ontwerp van wet gehandhaafd wordt . . . . f 155,170

d. Rijksbijdrage in de tegemoetkoming in de huishuur voor gehuwde mannelijke onderwijzers van bijstand, die den leeftijd van 28 jaren hebben bereikt . . . . f 14,575

Totaal voor het personeel . . . . f 3,882,295

De Rijksbijdrage ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen zal eene uitgaaf vorderen van . . . . f 273,348

Totaal . . . . f 4,155,643

Volgens de thans vigeerende bepalingen van art. 54*bis* der Schoolwet is, wat het jaar 1903 betreft, te rekenen op eene uitgaaf van . . . . f 2,095,662

zoodat dit wetsontwerp voor het bijzonder onderwijs vermoedelijk eene meerdere Rijksuitgaaf vordert, gerekend naar den toestand van het jaar 1903, ten bedrage van . . . . f 2,059,981

Ten aanzien van het *openbaar onderwijs* diene het volgende.

Bij deze wetsvoordracht is uitgegaan van het beginsel, dat hetgeen de gemeenten krachtens het nieuwe art. 45 *meer* zullen ontvangen, zal zijn in te houden op de uitkeering krachtens de wet van 24 Mei 1897 (*Staatsblad* n°. 156).

Bij de becijfering is gebruik moeten worden gemaakt van de bedragen dier uitkeering over 1902, daar die over 1903 alstoen nog niet waren vastgesteld.

Op de uitkomst der becijfering kan dit echter niet van veel invloed zijn.

Het onderzoek naar de mogelijkheid van deze inhouding heeft aangetoond, dat zij, behoudens voor zeer enkele kleinere gemeenten, geen bezwaar oplevert. In de gevallen, waarin dit niet mogelijk is, ontstaat een hoogere Rijksuitgaaf, die te stellen is op eene som van ± f 40,000.

De meerdere Rijksuitgaven zijn alzoo te stellen:

voor het bijzonder onderwijs op . . . . f 2,059,981
„ „ openbaar „ „ . . . . „ 40,000

samen . . . f 2,099,981

Een juist overzicht te geven van de vermeerdering der uitgaven, in de toekomst ten gevolge van deze wetsvoordracht te verwachten, is uit den aard der zaak niet mogelijk, doch, lettende op de uitkomsten der laatste jaren, is die te verwachten jaarlijksche stijging der uitgaven wel eenigszins te begrooten.

Het bedrag der Rijksbijdrage aan de gemeenten volgens het thans van kracht zijnde art. 45, sub 1°., der wet tot regeling van het lager onderwijs beloopt voor het jaar 1903 eene som van f 4,402,052,56, doch zou naar de voorgestelde wijziging van dit wetsartikel f 9,481,965 beloopen of 115 pct. meer.

Voor het bijzonder onderwijs zou de Rijksbijdrage voor het jaar 1903 stijgen van f 2,095,662 tot f 4,155,643 of met ± 98 pct.

In verband met de stijging der uitgaven onder de thans geldende bepalingen, die bij vergelijking der uitkomsten over de jaren 1902 en 1903 zoowel voor het openbaar als voor het bijzonder onderwijs op ongeveer f 100,000 is te stellen, zou naar de voorgedragen regeling die stijging hebben bedragen:

voor het openbaar onderwijs	f 215,000
„ „ bijzonder „	f 198,000
	f 413,000
Thans bedraagt de jaarlijksche vermeerdering	f 200,000
zoodat door de voorgedragen regeling eene meerdere stijging der jaarlijksche uitgaven is te verwachten van ±	f 213,000

Indien deze regeling met ingang van 1 Januari 1906 kracht van wet verkrijgt, dan zal te rekenen zijn op eene meerdere Rijksuitgaaf van f 2,099,981 + 3 × f 213,000, dus in totaal op f 2,738,981,00, terwijl voor de volgende jaren zal zijn te rekenen op eene *meerdere stijging* der uitgaven met pl. m. f 213,000. Het offer, dat van het Rijk gevorderd wordt, is zeker niet onaanzienlijk, maar de daardoor te verkrijgen meerdere gelijkstelling tusschen de bijzondere en de openbare lagere school, welke eene eerste voorwaarde mag worden genoemd voor eene vrije ontwikkeling van ons volksonderwijs, is dit offer ten volle waard.

Omtrent de financieele gevolgen van de thans in art. 12 voorgestelde grondslagen waarnaar de Rijksbedrage voor de gemeentelijke en bijzondere kweekscholen voor onderwijzers zal worden berekend, moge worden verwezen naar hetgeen te dien aanzien hieronder bij de toelichting ad artikel 12 wordt medegedeeld.

Tot toelichting der artikelen van het wetsontwerp moge nog het volgende worden opgemerkt.

ARTIKEL 1 VAN HET WETSONTWERP.

Art. 12. I. Het eerste deel van dit artikel is gelijkluidend aan de eerste twee leden van het tegenwoordig art. 12. Het voornemen bestaat, — in § 2 dezer Memorie is daarop reeds gewezen —, indien dit ontwerp tot wet wordt verheven, de Rijksnormaallessen langzamerhand in aantal te verminderen en het aantal Rijkskweekscholen uit te breiden. Aangezien het echter onderscheidene jaren zal duren, voordat de Rijksnormaallessen geheel zullen zijn verdwenen, is wijziging van de desbetreffende wetsbepalingen vooralsnog niet wenschelijk.

Naarmate het getal kweekscholen zich uitbreidt, zullen de kosten der kweekscholen kunnen verminderen, omdat die inrichtingen dan meer onder het bereik van allen komen. De Rijkstoelagen voor verpleging der kweekelingen zullen daardoor wel niet geheel vervallen, maar toch aanzienlijk afnemen.

Eene raming omtrent de vermoedelijke gevolgen is niet wel mogelijk. De omzetting van Rijksnormaallessen in kweekscholen zal zeer geleidelijk geschieden. Bij de vaststelling van de begrooting heeft men het dus ieder jaar in de hand, naar gelang der omstandigheden te handelen. Toch zullen de uitgaven voor de opleiding langzamerhand stijgen. Goed ingerichte kweekscholen, al kan haar aantal ook veel geringer zijn dan dat der normaallessen, zullen meer uitgaven vorderen dan normaallessen, die, om iets te noemen, in den regel geen behoefte hebben aan eigen lokalen en alleen bij uitzondering vast personeel bezitten. En de kweekscholen moeten goed zijn ingericht, wil men aan haar het diplomeeringsrecht met gerustheid toekennen.

II. *van het artikel.* De Rijksbijdrage, thans aan bijzondere kweekscholen verleend, bedraagt dertig gulden 's jaars voor ieder wekelijks gegeven uur onderwijs in de vakken, genoemd in art. 2 der wet, en vierhonderd gulden per akte van bekwaamheid, berekend naar het gemiddeld getal akten van bekwaamheid door de kweekelingen in de laatste vijf jaren (of korter) behaald. Bij de berekening van het getal uren onderwijs blijven parallelklassen en uren, voor de practische opleiding bestemd, buiten rekening. De eischen, waaraan thans ter verkrijging van de bijdrage moet worden voldaan, zijn:

dat het onderwijs, gegeven in de lokalen der inrichting door onderwijzers, waarvan eenigen vast aan de inrichting verbonden zijn, zonder eene bijbetrekking te bekleeden, de vakken zal moeten omvatten, waarvan de kennis voor het verkrijgen eener akte van bekwaamheid als onderwijzer wordt vereischt;

dat dit onderwijs wordt verstrekt aan kweekelingen van veertienjarigen leeftijd of daarboven gedurende een minimum van 23 uren wekelijks en per klasse, de uren, voor het godsdienstonderwijs besteed, niet medegerekend;

dat de scholen toegankelijk zijn voor de ambtenaren van het Rijksschooltoezicht.

De bestaande gemeentelijke kweekscholen te Leiden, Amsterdam en Groningen worden gesubsidieerd op denzelfden voet als vóór het in werking treden van de wet van 1889. Voor die inrichtingen wordt uitgekeerd 50 pct. der werkelijke uitgaven wat Groningen en Amsterdam betreft, zoowel voor de kweekschool als voor de leerschool, met dien verstande, dat voor Amsterdam een maximum van f 24,000 is bepaald en wel ten bedrage van f 18,000 voor de kweekschool en f 6000 voor de leerschool. Voor deze kweekscholen geldt als eisch, dat zij wat het onderwijs betreft zijn ingericht naar de eischen, voor de Rijkskweekscholen gesteld. Ter verkrijging van het diplomeeringsrecht moeten de eischen voor de bijzondere kweekscholen natuurlijk aanmerkelijk worden verscherpt. Gelijkstelling in deze van de bijzondere en de gemeentelijke inrichtingen is dan noodig.

De billijkheid brengt dan mede, dat ook de Rijksbijdrage worde verhoogd. Het bedrag der bijdrage wordt in dit ontwerp per wekelijksch lesuur gebracht op ten hoogste zeventig gulden, waarbij een maximum is gesteld van honderd veertig uren, die voor de berekening der bijdrage in aanmerking komen; het bedrag voor iedere bij het eindexamen der school verkregen akte op een maximum van acht honderd gulden voor ten hoogste twaalf akten. Het maximum subsidie kan dus bedragen f 19,400 gulden. Indien in dat geval niet meer dan twaalf akten zijn uitgereikt, is dus de Rijksbijdrage per akte f 1617. Indien meer dan twaalf akten worden verleend zal dus het bedrag der bijdrage per akte eenigszins verminderen; indien daarentegen minder akten worden verkregen, hetgeen tot dusver bij de meeste bijzondere kweekscholen het geval was, dan wordt daardoor het bedrag per akte hooger. Bij vergelijking van het bedrag met de cijfers, hiervoren genoemd voor de Rijkskweekscholen, moet in het oog worden gehouden, dat in de kosten van laatstbedoelde kweekscholen zijn begrepen die voor verpleging der kweekelingen en die der leerscholen en dat voor de bijzondere kweekscholen en, volgens dit ontwerp ook voor de gemeentelijke kweekscholen, geene bijdrage wordt verleend voor de leerscholen, omdat die scholen dan aanspraak kunnen maken op de Rijksbijdrage volgens artt. 54 *bis* en 45, die belangrijk verhoogd wordt.

In verhouding dus tot de kosten van de tegenwoordige Rijkskweekscholen kan men zeggen, dat de steun, van Rijkswege verleend, van dien aard is, dat een goede inrichting der school mogelijk is en dus ook verlangd kan worden.

Omtrent de vermoedelijke financieele gevolgen dezer regeling is het volgende mede te deelen. Er bestonden in 1903: 31 bijzondere kweekscholen, die in dat jaar van Rijkswege werden gesubsidieerd tot een gezamenlijk bedrag van f 206,347,16. Waren die scholen naar den maatstaf van het in dat jaar gegeven aantal lesuren en het aantal akten, dat voor de bijdrage in aanmerking kwam, gesubsidieerd naar de bedragen van de thans voorgestelde regeling, dan zoude in dat jaar een bedrag van f 437,675 zijn uitgekeerd voor 215 akten, dus gemiddeld f 2035 per akte. Het is natuurlijk te verwachten, dat door de hoogere bijdrage in verband met het diplomeeringsrecht het getal kweekscholen zich zal uitbreiden en dat het getal lesuren aan sommige kweekscholen zal vermeerderen.

De onder II, sub *a* en *b*, genoemde cijfers zijn de maxima, die verleend *kunnen* worden. Als eisch geldt, dat de kweekschool niet wordt gehouden als winstgevend bedrijf. Zoude er door toekenning van het maximum subsidie winst ontstaan, dan kan natuurlijk het bedrag der Rijksbijdrage zoodanig worden verminderd, dat van winst geen sprake is.

Ook kan door beperking van het bedrag der Rijksbijdrage voor nieuwe kweekscholen te sterke uitbreiding van het getal kweekscholen worden tegengegaan, wanneer overvloed van onderwijzers te duchten is.

Ten aanzien van de drie bestaande gemeentelijke kweekscholen zullen de financieele gevolgen aldus zijn. De werkelijke uitgaven over 1903 waren bij de samenstelling dezer Memorie nog niet bekend. Over dat jaar is dus met die scholen nog niet afgerekend. Over 1902 genoot, naar den thans geldenden, bovenvermelden maatstaf, Leiden eene Rijksbijdrage van f 7445,89; Groningen eene Rijksbijdrage van f 11,509,73, waarvan f 4454,97 in de kosten van de leerschool; Amsterdam eene Rijksbijdrage van f 24,000, waarvan f 6000 in de kosten van de leerschool. Waren de subsidiën voor die scholen over 1902 berekend naar de maximum-bedragen van de thans voorgestelde regeling, dan zoude zulks voor de kweekschool — de leerschool blijft buiten rekening — te Amsterdam een bedrag hebben opgeleverd van f 19,400, voor Leiden van f 18,280, voor Groningen van f 19,400. Doch dan had wegens de werkelijke uitgaven, na aftrek van andere inkomsten dan Rijkssubsidie, alleen Amsterdam dat bedrag kunnen genieten en had het subsidie voor

Leiden moeten worden teruggebracht tot ten hoogste f 14,891,78[5] en voor Groningen tot ten hoogste f 14,109,52[5]. Intusschen moet hierbij worden opgemerkt, dat onder de kosten van deze scholen, die bij de bepaling van het subsidie in aanmerking komen, tot dusver niets is in rekening gebracht als gebruikswaarde der gebouwen.

De eischen, waaraan moet worden voldaan, om voor subsidie in aanmerking te komen, zijn in de wet uitvoerig omschreven, en in verband met het bedrag, dat als subsidie kan worden toegekend, zeker niet te hoog gesteld. Toelichting dier eischen schijnt niet noodig. Slechts ten aanzien van één punt is wellicht eenige opheldering niet overbodig. Voor de kweekschool wordt sub 1°., en voor de leerschool sub 11°., als eisch gesteld, dat de school gevestigd moet zijn in een *eigen* gebouw. Wellicht zoude kunnen worden ondersteld, dat hiermede werd bedoeld een gebouw, dat eigendom is van de instelling of vereeniging, die de school beheert. Dit nu is niet het geval. De bedoeling van het woord „eigen" is alleen om uit te drukken, dat *de bestemming* van het gebouw is, voor de kweekschool of de leerschool te worden gebruikt, onverschillig of het voor dat doel is gesticht, gekocht, afgestaan of gehuurd. De kweekschool mag, evenmin als de leerschool, gevestigd zijn in een gebouw, dat een andere bestemming heeft, doch waarin te haren behoeve lokalen ten gebruike worden afgestaan. Die bedoeling wordt ook in overeenstemming met het spraakgebruik, naar de ondergeteekende meent, het best weergegeven door te spreken van „eigen gebouw". Immers is het gewoonte, dat men, zijne woning bedoelende, spreekt van „zijn eigen huis", ook dan, wanneer die woning gevestigd is in een huurhuis of een ten gebruike afgestaan huis. Deze formuleering heeft tevens het voordeel, dat de eigenlijke bestemming van het gebouw wordt aangeduid zonder uitsluiting van de mogelijkheid, om de lokalen van kweek- of leerschool in avonduren of op Zaterdagmiddag ten gebruike af te staan op een wijze, waardoor het gebouw niet aan zijne bestemming wordt onttrokken, bijv. tot het houden van een cursus tot opleiding van hoofdonderwijzers.

III *van het artikel.* Dit deel is gelijkluidend aan het derde lid, sub 2°. van het tegenwoordig art. 12. Het komt niet wenschelijk voor, aan de gelegenheid tot opleiding aan gemeentelijke of bijzondere normaallessen of door hoofden van scholen vooralsnog den Rijkssteun te ontnemen.

IV *van het artikel* is gelijkluidend aan het vierde lid van het tegenwoordig art. 12; terwijl onder V het laatste lid van art. 12 aldus is aangevuld, dat de ontheffing van de bepalingen sub *a* en *e* van art. 8 en die van art. 9 wordt verleend voor alle leerscholen, verbonden aan kweek-

scholen, die voldoen aan de eischen voor toekenning van het diplomeeringsrecht.

Art. 15, *sub e.* De aanvulling van deze bepaling is uitvoerig toegelicht in § 3 dezer Memorie.

Art. 26. Zooals in § 1 is medegedeeld, zijn de minima-jaarwedden der hoofden van scholen geregeld naar het aantal ter school gaande kinderen. De verdeeling der scholen is gelijk aan die, voorkomende in het vigeerend art. 45 der wet.

Volgens de voorgedragen regeling worden de minima der jaarwedden van de hoofden aldus:

A. Scholen met 199 en minder leerlingen:
een hoofd,
met minder dan 5 dienstjaren . . . . f 750
„ 5 en meer, doch minder dan 10 dienstjaren . . . . . . „ 800
„ 10 „ „ „ „ „ 15 „ . . . . . . „ 850
„ 15 „ „ „ „ „ 20 „ . . . . . . „ 900
„ 20 en meer dienstjaren . . . . „ 950

B. Scholen met 200 tot en met 309 leerlingen:
een hoofd,
met minder dan 5 dienstjaren . . . . f 850
„ 5 en meer, doch minder dan 10 dienstjaren. . . . . . „ 900
„ 10 „ „ „ „ „ 15 „ . . . . . . „ 950
„ 15 „ „ „ „ „ 20 „ . . . . . . „ 1000
„ 20 en meer dienstjaren . . . . „ 1050

C. Scholen met 310 tot en met 419 leerlingen:
een hoofd,
met minder dan 5 dienstjaren . . . . f 950
„ 5 en meer, doch minder dan 10 dienstjaren. . . . . . „ 1000
„ 10 „ „ „ „ „ 15 „ . . . . . . „ 1050
„ 15 „ „ „ „ „ 20 „ . . . . . . „ 1100
„ 20 en meer dienstjaren . . . . „ 1150

D. Scholen met 420 en meer leerlingen:
een hoofd,
met minder dan 5 dienstjaren . . . . f 1050
„ 5 en meer, doch minder dan 10 dienstjaren. . . . . . „ 1100
„ 10 „ „ „ „ „ 15 „ . . . . . . „ 1150
„ 15 „ „ „ „ „ 20 „ . . . . . . „ 1200
„ 20 en meer dienstjaren . . . . „ 1250

Voor de hoofden van scholen met 199 en minder leerlingen worden de minima-jaarwedden der vigeerende wet gehandhaafd, terwijl voor de grootere scholen de minima-jaarwedden respectievelijk f 100, f 200 en f 300 hooger zijn gesteld. En nu moge de wetgever tot dusverre aan de hoofden van grootere scholen geen aanspraak hebben gegeven op eene hoogere bezoldiging dan het wettelijk minimum, dat het des wetgevers bedoeling is geweest dat het zou geschieden volgt uit het verschil in Rijksbijdrage in de jaarwedden der hoofden, bij art. 45 der vigeerende wet geregeld. Ook toonen de bedragen, die door de hoofden van die grootere scholen worden genoten, aan, dat in het algemeen genomen steeds met de bedoeling van den wetgever rekening wordt gehouden. De jaarwedden toch, die genoten worden, komen in den regel overeen met de voorgestelde minima of overtreffen deze. Dit kan trouwens geen verwondering baren, vermits die grootere scholen worden aangetroffen in grootere centra van bevolking, waar de levensstandaard hooger is en, gelijk reeds in § 1 werd opgemerkt, als gevolg daarvan ook de salarissen een hooger cijfer bereiken.

Voor de onderwijzers tot bijstand van het hoofd worden de thans geldende minima gehandhaafd.

Art. 44, *sub b.* Bij de wet van 24 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 187) is art. 26 in dier voege gewijzigd, dat de mannelijke onderwijzers van bijstand, die gehuwd zijn en den leeftijd van 28 jaren hebben bereikt, aanspraak hebben op eene tegemoetkoming in de huishuur. Deze bepaling, bij amendement in het artikel gebracht, vorderde ook eene aanvulling van art. 44, die echter achterwege is gebleven en daarom thans wordt voorgesteld.

Art. 45. Reeds bij de beraadslaging over het ontwerp der wet van 24 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 187) tot wijziging en aanvulling van enkele bepalingen der wet tot regeling van het lager onderwijs, werd van de zijde der Volksvertegenwoordiging de wenschelijkheid betoogd, de door de wet vastgestelde minima van jaarwedden der onderwijzers alsmede de wettelijke verhoogingen van die jaarwedden ten laste van het Rijk te brengen.

De hier voorgestelde regeling gaat van dit beginsel uit, doch met dien verstande, dat het uitsluitend zal gelden voor de hoofden van scholen en voor die onderwijzers, wier bijstand ingevolge art. 24 verplicht is. Voor de onderwijzers, die boven het in dat artikel gestelde aantal aan de school werkzaam zijn, blijven de thans vigeerende bepalingen, nl. eene bijdrage in hunne jaarwedde, van kracht. De Regeering acht deze beperking noodig, in de eerste plaats omdat, waar de

wet niet de verplichting oplegt om meer personeel aan te stellen dan art. 24 voorschrijft, er ook geen rechtsgrond bestaat om de minima-salarissen, waarop dat meerdere personeel volgens de wet recht heeft, voor rekening van het Rijk te nemen.

In de tweede plaats is deze beperking een eisch van noodzakelijkheid, omdat hierdoor wordt voorkomen, dat de koorden van de beurs in handen der gemeentebesturen geraken, die er anders licht toe zouden komen, het personeel noodeloos uit te breiden. De bijdrage in de bezoldiging van de onderwijzers boven het minimum, zooals die thans wordt uitgekeerd, schijnt deswege voldoende.

De in het eerste lid sub 1°., laatste alinea, van het vigeerend artikel gestelde regel met betrekking tot het berekenen der bijdrage voor de onderwijzers over volle maanden kan in verband met de thans voorgedragen wijziging vervallen. Waar toch de gemeente de jaarwedde aan den onderwijzer uitbetaalt van af den dag, waarop hij in functie is getreden, is het billijk, dat de Rijksbijdrage ook van af dien dag wordt toegekend.

Ten einde echter eventueele moeilijkheden bij het berekenen te voorkomen en tevens in het belang van eene gelijkvormige toepassing der wet, is thans in dit artikel opgenomen een gelijk voorschrift als gegeven bij Koninklijk Besluit van 21 Januari 1884 (*Staatsblad* n°. 8) tot invoering van een algemeenen regel voor de berekening over gebroken tijdvakken van traktementen en verdere jaarlijksche vergoedingen, aan burgerlijke en militaire landsdienaren toegekend.

Art. 54*bis*. Nu als Rijksbijdrage aan de besturen der bijzondere lagere scholen zullen worden uitgekeerd de minima-jaarwedden en verhoogingen overeenkomstig art. 26 der wet, mag worden geëischt, dat de aan die scholen verbonden onderwijzers eene bezoldiging ontvangen, ten minste gelijk aan die, waarop de openbare onderwijzers recht hebben. Om deze reden wordt thans de bepaling opgenomen, welke is voorgesteld in het 1ste lid sub 5°. van art. 54*bis*, en wordt in verband hiermede in het zesde lid van dit artikel aan de schoolbesturen de verplichting opgelegd, het bewijs te leveren, dat aan dien eisch is voldaan.

Voorts worden in het 1ste lid sub 6°. en 7°. nieuwe eischen op het bekomen der Rijksbijdrage gesteld, welke ten doel hebben, de positie van den bijzonderen onderwijzer te bevestigen.

De Regeering acht thans het oogenblik gekomen om in deze richting ook voor de belangen dier onderwijzers eenige maatregelen te treffen.

Voor den openbaren onderwijzer toch ligt in de wet reeds een waarborg tegen willekeurig ontslag. Immers is het besluit van den gemeente-

raad tot het verleenen van ontslag aan onderwijzers anders dan op eigen verzoek onderworpen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten. En waar nu aan de bij Koninklijke Boodschap van 22 September 1903 aanhangig gemaakte wetsontwerpen tot regeling zoowel van eigen pensioen als van pensioen voor weduwen en weezen van bijzondere onderwijzers ook gelijkstelling van deze onderwijzers met hun collega's der openbare school ten grondslag ligt, daar past het eveneens, in deze wetsvoordracht dit eenmaal door de Regeering aangenomen stelsel verder te ontwikkelen.

Op dien grond wordt voorgesteld, aan de voorwaarden tot het bekomen van Rijksbijdrage ook den eisch te verbinden, dat het schoolbestuur, in geval van geschil met het vaste personeel omtrent een niet gevraagd ontslag, zich onderwerpe aan de uitspraak van eene onpartijdige commissie.

Het ligt voor de hand, dat hiermede allleenlijk wordt beoogd, in de wet bepalingen op te nemen, die de rechtspositie van den bijzonderen onderwijzer eenigermate in overeenstemming brengen met die van den onderwijzer, in dienst bij de gemeenteschool. Hoezeer toch mag worden aangenomen, dat de besturen van bijzondere scholen tot het geven van ontslag, anders dan op eigen verzoek van den voor vast aangestelden onderwijzer en vóór dat hij den leeftijd van 65 jaren heeft bereikt, niet zullen overgaan dan bij gebleken noodzakelijkheid, acht de ondergeteekende het alleszins gewenscht, ook voor den bijzonderen onderwijzer mogelijke willekeur buiten te sluiten.

De voorgestelde aanvulling van het eerste lid van art. 54 *bis* komt hieraan te gemoet.

Niet altijd wordt den bijzonderen onderwijzer een schriftelijk bewijs van benoeming verstrekt, waarin de voorwaarden zijn vermeld waarop hij bij het schoolbestuur in dienst treedt. Dit te stellen als een der voorwaarden voor de aanspraak op Rijksbijdrage is een eisch, waaraan de schoolbesturen gemakkelijk kunnen voldoen. De schriftelijke benoeming zal dan zijn het arbeidscontract tusschen beide partijen en derhalve moeten bevatten eene bepaling van de jaarwedde en voorts of de benoeming geschiedt voor vast dan wel slechts voor een bepaalden tijd.

Verder zal door de zorg van schoolbesturen en personeel eene commissie in het leven zijn te roepen, die in het art. 54 *bis*, sub 7°, genoemde geval op verzoek van den ontslagen onderwijzer omtrent de geldigheid van zijn ontslag uitspraak zal hebben te doen. Intusschen blijft de onderwijzer gedurende den tijd, dat zijne zaak wordt berecht,

in het genot zijner jaarwedde, terwijl het schoolbestuur voorts verplicht zal zijn, zich aan de uitspraak der commissie te onderwerpen.

Het komt den ondergeteekende voor, dat de in het wetsontwerp aangegeven regeling, wat de samenstelling der commissie betreft, alle waarborgen voor onpartijdigheid biedt.

Voorts zal, ten blijke dat aan den hierbedoelden eisch is voldaan, bij de aanvrage om Rijksbijdrage moeten worden overgelegd eene desbetreffende verklaring, onderteekend door het vaste personeel, op de dagteekening der aanvrage in dienst van het schoolbestuur.

De tijd, gedurende welken de leden zitting zullen hebben in de commissie, de wijze van verkiezing der leden en verdere voorschriften zullen worden geregeld bij den maatregel van bestuur, bedoeld aan het slot van dit wetsartikel.

Blijkt om bijzondere redenen een schoolbestuur niet tot aansluiting met meerdere besturen te kunnen geraken tot vorming eener commissie, als waarvan hier de rede, dan kan van dien eisch ontheffing worden verleend.

Met betrekking tot de voorgestelde verhooging der bijdrage ter tegemoetkoming in de kosten van voorziening in de behoefte aan schoollokalen veroorlooft ondergeteekende zich te verwijzen naar hetgeen dienaangaande reeds is medegedeeld in § 1 ad 2°. dezer Memorie.

Art. 57. In art. 57, sub *a*, wordt ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als onderwijzer geeischt: de volbrachte leeftijd van achttien jaren. Meermalen heeft zich een verschil van meening geopenbaard over de vraag, of die leeftijd volbracht moet zijn op het tijdstip, waarop men tot het examen wordt toegelaten, of op dat, waarop de uitreiking der akte plaats heeft. Voor de Regeering was het antwoord op die vraag nooit twijfelachtig; zoowel op grond van de letter als van de geschiedenis der wet meent zij, dat de leeftijd moet zijn volbracht, wanneer men tot het examen wordt toegelaten, d. w. z. op den dag, waarop dat examen begint. Tot opheffing van twijfel op dat punt wordt derhalve geene wijziging van dit voorschrift voorgesteld.

Doch er is eene onbillijkheid in de bepaling, zooals zij thans luidt, die moet worden weggenomen. De wet schrijft niet voor, wanneer het examen moet worden afgenomen of beginnen en een dergelijk voorschrift is ook niet wenschelijk. Hoewel nu toch zooveel mogelijk op ongeveer denzelfden tijd jaarlijks de examens aanvangen, namelijk in het begin van April, is er toch dikwijls verschil in de dagteekening ten gevolge van het invallen van Zon- of feestdagen of andere omstandigheden. En zoo hangt het dus dikwijls van dergelijke bijkomende om-

standigheden af, of iemand een jaar vroeger of later het examen kan afleggen. Daaraan kan een eind worden gemaakt door in de wet den dag te bepalen, waarop de achttienjarige leeftijd moet zijn volbracht.

Door aanvulling van het bepaalde sub *b* van dit artikel is nevens het bestaande akte-examen het eindexamen van de kweekscholen ingesteld ter verkrijging eener akte van bekwaamheid. Het recht tot het afnemen van dat examen wordt toegekend aan de Rijkskweekscholen en aan de gemeentelijke of bijzondere kweekscholen die voldoen aan de eischen om voor Rijkssubsidie in aanmerking te komen. Of men onder die omstandigheden voor dat subsidie al dan niet wenscht in aanmerking te komen, doet ter zake niet af. Onder V van art. 12 is uitgemaakt, hoe beslist wordt omtrent het voldoen aan die eischen door niet gesubsidieerde kweekscholen.

Het examen wordt afgenomen door de onderwijzers der school *onder toezicht* van een of meer gecommitteerden, door de Regeering aangewezen. De woorden „onder toezicht van" sluiten in eene bevoegdheid dier gecommitteerden, om, indien zulks tot het vormen van een oordeel over den adspirant noodig is, zelf vragen te stellen of onderwerpen aan te geven, waarover het examen moet loopen. Die bevoegdheid is noodzakelijk voor personen, die in geval van verschil van gevoelen tusschen hen en de onderwijzers hebben te beslissen.

Het examen wordt alleen afgelegd door de kweekelingen der school. Het zoude echter tot onbillijkheid kunnen leiden, indien werd gevergd, dat door hen de geheele vierjarige cursus aan dezelfde school was gevolgd. Het geval bijv. kan zich voordoen, dat het gezin, waartoe de kweekeling behoort, de gemeente moet verlaten en de middelen ontbreken, om hem gedurende den verderen studietijd buitenshuis te doen verplegen. Zooveel mogelijk moet aan zulke bezwaren worden te gemoet gekomen. Toch moet er waarborg bestaan tegen misbruik. Mitsdien wordt als eisch gesteld, dat ten minste de laatste twee jaren, voorafgaande aan het examen, de opleiding onafgebroken aan de kweekschool heeft plaats gehad.

Aanteekeningen voor de vrije- en ordeoefeningen voor de gymnastiek en voor de nuttige handwerken voor meisjes kunnen bij dit examen niet worden verkregen. De onderwijzer of onderwijzeres der kweekelingen zal hier voor die vakken dikwijls de eenige deskundige zijn op wiens oordeel het geheel moet aankomen. En dat is geen gewenschte toestand.

De vraag is overwogen, of die aanteekeningen nu ook niet waren af te schaffen bij het Staatsexamen voor de akte, sub 2°. onder *b*,

bedoeld. Het kwam echter voor, geen aanbeveling te verdienen, in afwachting van de voorstellen der ingestelde Staatscommissie wijziging te brengen in de bestaande akten van bekwaamheid.

Artt. 58 en 59. De wijzigingen in de redactie van deze artikelen zijn noodzakelijke gevolgen van de instelling van het eindexamen der kweekscholen, welke wijzigingen wel geen toelichting zullen behoeven.

Art. 60. Ook de wijzigingen in de eerste zinsnede en het tweede lid van dit artikel vloeien noodzakelijkerwijs voort uit de instelling van het eindexamen. Aan dit artikel is een vijfde lid toegevoegd, hetwelk eenige toelichting vereischt.

Hoewel de wet daaromtrent tot dusver niets voorschreef, is toch voor het examen ter verkrijging van de akte als onderwijzer bij Koninklijk Besluit een reglement vastgesteld, waarbij tevens het programma voor het examen, in hoofdpunten in het wetsartikel aangegeven, meer werd uitgewerkt. Nu de akte langs twee wegen te verkrijgen zal zijn, is het, om de gelijkheid in de eischen en de waarborgen voor de degelijkheid van de beide examens zooveel mogelijk te verzekeren, noodig in de wet voor te schrijven, dat een reglement en meer uitgewerkt programma voor de examens wordt vastgesteld en dat zulks dan ook geschiede bij algemeenen maatregel van bestuur.

Art. 61 *eerste lid, sub b.* Door de invoeging in den vijfden regel van het woord „zwakzinnigen" tusschen de woorden „spraakgebrekkigen" en „of" wordt in verband met de aanvulling van art. 15, onder *e*, ook de werkzaamheid na het verkrijgen van de onderwijzersakte aan scholen voor zwakzinnigen medegerekend in de stage, voor toelating tot het hoofdonderwijzersexamen vereischt.

Artikel 2 van het wetsontwerp.

Art. 65*ter* wordt aangevuld in dien zin, dat voor het eindexamen aan de kweekscholen hetzelfde examengeld worde betaald als voor het Staatsexamen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als onderwijzer.

Dit wordt door de billijkheid gevorderd.

Artikel 3 van het wetsontwerp.

Waar bij art. 26 der wet voor zooveel de minima-jaarwedden der onderwijzers betreft aan de gemeenten geen nieuwe lasten worden opgelegd, bestaat er geene aanleiding, de gemeenten in het genot te doen treden van meerdere inkomsten ter bestrijding dier jaarwedden.

Toch zou dit het geval zijn door de voorgestelde wijziging van art. 45 als uitvloeisel van het bij deze wetsvoordracht aangenomen beginsel,

om ten laste van het Rijk te brengen de wettelijke minima-jaarwedden, dat is met inbegrip van de wettelijke verhoogingen voor de verplichte onderwijzers, benevens eene bijdrage in de jaarwedden der onderwijzers, boven het wettelijk minimum aan de school verbonden.

Over het jaar 1903 zouden die uitgaven zijn te stellen op f 9,481,965.

Volgens het thans van kracht zijnde art. 45 wordt in de jaarwedden der onderwijzers bijgedragen, gerekend naar den toestand over 1903 . . . . f 4,402,052

Alzoo een verschil van . . . f 5,079,913

Bestaat er, zooals reeds is opgemerkt, geen aanleiding om aan de gemeenten meer dan het dubbele uit te keeren dan zij thans reeds ontvangen, de Regeering acht het wenschelijk, ja voor 's Rijks schatkist zelfs noodzakelijk, het verschil tusschen de toekomstige en de tegenwoordige bijdragen in de jaarwedden der onderwijzers in te houden op de uitkeering, die de gemeenten krachtens de wet van 24 Mei 1897 (*Staatsblad* n°. 156) genieten.

Trouwens het in het wetsontwerp neergelegd beginsel van aanspraak op gelijke bijdrage van het Rijk voor het openbaar en voor het bijzonder onderwijs, zou niet worden bereikt indien de in dit wetsartikel voorgestelde verrekening werd achterwege gelaten.

Aangenomen toch mag worden, dat een deel der Rijksuitkeering krachtens de wet van 1897 mede strekt tot bestrijding van den druk, welke door de wet op het lager onderwijs op de gemeente-financiën wordt gelegd.

Intusschen is niet uit het oog te verliezen, dat, zooals bereids onder § 4 dezer Memorie is opgemerkt, het niet mogelijk zal zijn de voorgestelde verrekening bij alle gemeenten in haar geheel toe te passen, zoodat eenige kleinere gemeenten hare inkomsten ter zake van het lager onderwijs met een klein bedrag zullen zien toenemen, terwijl in het algemeen in de toekomst bij vermeerdering van het aantal schoolgaande kinderen de minima-jaarwedden voor de door de wet gevorderde onderwijzers ten laste van het Rijk zullen komen, in stede van een bijdrage in de jaarwedden volgens de vigeerende wet.

In het belang van een goed comptabel beheer bij de gemeente zal tot grondslag der verrekening dienen het voorschot der rijksbijdrage, waarop zij naar art. 45, 1°. sub *a*, over 1906 aanspraak heeft en het voorschot, waarop zij over dat jaar aanspraak zou hebben volgens art. 45, 1°. sub *a* en *b*, zooals dat thans luidt. Indien toch die verrekening zou moeten geschieden naar den maatstaf van het bedrag der bijdrage bij de definitieve vaststelling, dan zou dit eene aanmerkelijke

vertraging veroorzaken. Over het jaar 1906 zou zij eerst in 1908 kunnen plaats vinden.

Maar niet alleen dit, het is ook noodzakelijk, dat het voorschot als basis wordt aangenomen, omdat dit wordt berekend naar het aantal onderwijzers, dat ingevolge de wet ten minste aan de school moet verbonden zijn.

De grondslag der verrekening is daardoor voor alle gemeenten gelijk.

OVERGANGSBEPALINGEN.

Artikel 4 van het wetsontwerp.

Het is billijk, dat aan de bestaande gesubsidieerde kweekscholen een termijn worde gelaten, om zich in te richten overeenkomstig de nieuwe eischen voor het genot van subsidie gesteld, zonder dat zij in dien tijd aanspraak verliezen op het genot van Rijkssubsidie op de thans bestaande voorwaarden. Een termijn van vijf jaren schijnt daartoe voldoende.

Artikel 5 van het wetsontwerp.

Als tijdstip voor het in werking treden dezer wet wordt voorgesteld 1 Januari 1906.

In verband daarmede wordt bepaald, dat de artikelen 45 en 54*bis*, zooals die bij deze wetsvoordracht gewijzigd worden, voor het eerst worden toegepast op het dienstjaar 1906.

Artikel 6 van het wetsontwerp.

Er is natuurlijk eenige tijd noodig om de voorschriften voor het onderwijzersexamen te wijzigen overeenkomstig de nieuwe wetsbepalingen. En al geschiedt dit met bekwamen spoed, dan is het toch mogelijk, dat zij niet reeds kunnen werken op het tijdstip van het in werking treden van deze wet. De gelegenheid moet dus worden gelaten ze eenigen tijd later in te voeren. Ook bij vorige wetswijzigingen is aldus gehandeld, o. a. ook bij de invoering der wet van 1889 tot wijziging van de wet op het lager onderwijs.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

De Minister van Financiën,
HARTE VAN TECKLENBURG.

UIT DE MEMORIE VAN ANTWOORD.

§ 1. *Opportuniteit van het voorstel.* Het „programma, waarop dit Kabinet in 1901 zijn taak heeft aanvaard", vervat in de Troonrede van September 1901, sprak van „vrijmaking van het onderwijs in zijn onderscheidene vertakkingen". Van voorrang in orde van behandeling, aan hooger, middelbaar of lager onderwijs te schenken, was daarbij geen sprake.

Het program van actie of van urgentie van eene politieke partij is zelfs in zedelijken zin niet te converteeren in eene door een coalitie-Kabinet gedane belofte. Overigens is het wetsontwerp ingekomen op 15 Juni 1904, d. i. zoo tijdig, dat daaromtrent, voor zooveel van de Regeering afhing, zeer wel vóór de algemeene verkiezingen van 1905 eene beslissing valt te nemen. Dat het Voorloopig Verslag niet vóór den 3den Februari 1905 kon uitkomen, ligt buiten de verantwoordelijkheid van het Kabinet.

De „gang van zaken" had een geheel natuurlijk verloop. Dat de Regeering het vraagstuk van de vrijmaking van het lager onderwijs „eenige jaren" zou hebben laten rusten, is een geheel ongegronde en door niets gestaafde bewering. Reeds bij de beraadslaging over de Staatsbegrooting in December 1902 bleek het tegendeel. Toen toch deelde de Regeering reeds enkele ruw geschatte uitkomsten mede, waartoe een voorloopige raming geleid had. De drie wetsontwerpen voor de drie takken van het onderwijs zijn reeds in het eerste jaar ter hand genomen. Daar echter voor het hooger en middelbaar onderwijs geen voorafgaand onderzoek vereischt werd, voor het lager onderwijs daarentegen een onderzoek van grooten omvang bleek niet gemist te kunnen worden, lag het in den aard der zaak, dat aan de ontwerpen voor de beide eerste takken van het onderwijs aanstonds kon worden doorgewerkt, terwijl omgekeerd alle verdere behandeling van het wetsontwerp voor het lager onderwijs moest blijven rusten tot tijd en wijle het ingestelde onderzoek geheel zou zijn ten einde gebracht. Eerst toch met die uitkomsten voor oogen werd eene beslissing mogelijk over het te kiezen stelsel van wijziging. Het in te stellen onderzoek, tweeledig van aard,

vorderde niet geringeren tijd. Vastgesteld moest voor elke gemeente de volledige opgave zoo omtrent het aantal als de dienstjaren, de salarissen, en de acten van alle dienstdoende onderwijzers; een gelijk onderzoek moest evenzoo worden beproefd ten opzichte van de bijzondere school. En voorts moest in de tweede plaatst eene conceptverrekening voor elke gemeente worden opgemaakt in verband met de Rijksuitkeering ingevolge de wet van 1897. De inzameling nu van deze gegevens, die noodig bleek, en de rubriceering ervan, in de eerste dagen van 1903 begonnen, kon niet zoo spoedig ten einde worden gebracht, terwijl de in dat jaar ingevallen troebelen elke rustige bestudeering van deze uitkomsten en de keuze van het daarop te bouwen stelsel verhinderden. Rekent men daarbij nu den tijd, die geëischt werd voor de behandeling van het project bij het Departement van Financiën, bij den Ministerraad en bij den Raad van State, alsmede voor het op te maken rapport aan hare Majesteit de Koningin, en het brengen van het ontwerp in definitieven vorm, zoo blijkt wel, dat de indiening in Juni 1904 na het lange, tijdroovende oponthoud, dat de openbare beraadslaging over de wetsontwerpen in zake hooger onderwijs en Drankwet den eerstondergeteekende veroorzaakte, zich als volkomen correct uit den loop der omstandigheden verklaart. Over vluchtige behandeling van het wetsontwerp door de Kamer kan met het oog op het ruim 60 folio bladzijden groote Voorloopige Verslag evenmin klachte vallen.

Aan de bedenking dat de voorstellen, welke de opleiding van onderwijzers betreffen, ook met het oog op de taak der ineenschakelingscommissie, beter niet *pari passu* met de overige deelen van het wetsontwerp te behandelen zullen zijn, is, gelijk hieronder nader blijken zal, tegemoetgekomen.

De critiek op de beslissing, door de Kamer zelve in zake het ontwerp genomen, blijve hier buiten beoordeeling. Men heeft zich beijverd zoo spoedig mogelijk van antwoord te dienen; en dezerzijds althans bestaat niet alleen geen enkele bedenking tegen afdoening van deze voordracht nog in den loop van deze zitting, maar zij wordt zelfs gewenscht geacht.

§ 2. *Grondwettigheid van het voorstel.* Betoog voor de grondwettigheid van het voorstel was in de Memorie van Toelichting niet gevoerd, omdat geen twijfel dienaangaande bij de Regeering was opgekomen, en zelfs geen vermoeden rees, dat, na de in 1889 en 1901 gevallen beslissingen, de oude strijd over dit vraagstuk bij deze analoge voordracht op nieuw zou ontbranden. Nu dit tegen de verwachting der Regeering toch het geval was, is zij niet weinig erkentelijk voor het krachtig en afdoend pleidooi, dat, blijkens het Voorloopig Verslag, in de afdeelingen

zelve tot afwering van de aanklacht van ongrondwettigheid der voordracht gehouden is. Haar antwoord kan met het oog op dit tegenbetoog zich tot enkele opmerkingen bepalen.

Reeds in 1887 schreef de hoogleeraar Buys (*De Grondwet* II, blz. 774): „Of de openbare dan wel de bijzondere school hoofdzaak zal zijn, is eene vraag, die niet de wetgever beslist, maar de vrije maatschappij, welke naar eigen goedvinden aan de eene of andere de voorkeur geeft. Al stelt de Grondwet de openbare school op den voorgrond, in zekeren zin zal het openbaar onderwijs altoos aanvullend zijn, omdat het slechts te zorgen heeft, en ook slechts zorgen kan voor hen, die zich aanmelden, dat wil zeggen door wie van de bijzondere school geen gebruik willen maken." Ontkenning dat de Overheid aan bijzondere scholen steun uit 's Rijks kas zou mogen verleenen, komt dan ook feitelijk hier op neer, dat er alleen voor hem vrijheid van onderwijs zou bestaan die uit eigen geld, of uit aalmoezen, den vollen kostenden prijs voor het onderwijs voor zijn kind betalen kan. Verleening van vrijheid alzoo aan den gegoede, onthouding van vrijheid aan den armere.

Mag nu ondersteld worden, dat dit het standpunt is, waarop de Grondwetgever zich heeft willen plaatsen, waar sprake is niet van een vrijheid van uitwendigen aard, maar van zulk eene, die onmisbaar is, zal bij de opvoeding de vrijheid der conscientie tot haar recht kunnen komen? Wie zal met het oog op de vrijheidlievende en vrijheideerbiedigende bepalingen, die aan onze Grondwet haar karakter verleenen, zulks beweren kunnen? Bleek alzoo, dat de bepaling van diezelfde Grondwet in zake het onderwijs nochtans deze hoogste en teederste vrijheid *thans* aanrandde, zoo zou hieruit geen andere gevolgtrekking zijn af te leiden, dan dat de opstellers van art. 194(2) onder de toenmalige omstandigheden het ontstaan van een dilemma, als thans tot die aanranding met noodzakelijkheid leidde, niet voorzien hebben, en dat hoe eer hoe beter, onder medewerking van alle partijen, de tekst van het artikel zou te zuiveren zijn. Een tijdlang is strijd tusschen den eisch der vrijheid en den tegenwoordigen tekst van art. 192 metterdaad beweerd, en dit lokte van zelf het daaruit consequent volgende antwoord uit, dat dan het met de vrijheid van conscientie onvereenigbare artikel wijziging moest ondergaan. Allengs echter ondergingen de meeningen op dit punt een hoogst belangrijke verandering. Men begon in te zien, dat het eerste lid van art. 192 niet een op zich zelfstaanden regel inhield, maar slechts zulk een regel als in het 2de en 3de lid haar volledig uitputtende verklaring vond.

Reeds in 1887 kwam de hoogleeraar Buys tot de conclusie, dat de

zorg voor het openbaar onderwijs, waarvan het eerste lid gewaagde, geen andere zorg bedoelde dan die in het 2de en 3de lid duidelijk omschreven werd. Een overtuiging die hem zelfs tot de uitspraak bracht, dat het eerste lid, als zijnde slechts een toelichting op het 2de en 3de lid, in de Grondwet misplaatst was. Zoo bleef alleen deze tweeledige eisch over, dat de wet de inrichting van het openbaar onderwijs zou regelen en dat de Overheid het aldus ingerichte openbare onderwijs verkrijgbaar had te stellen voor een ieder, die het begeerde. Wel was beproefd, aan het 3de lid eene verdere strekking te geven, maar de ongerijmdheid, dat er op publieke kosten een school in elke gemeente zoude moeten zijn en gereed moest staan voor denkbeeldige leerlingen, sprong te zeer in het oog om deze averechtsche meening stand te doen houden. Ook het beweren, dat de Overheid de kinderen naar de openbare school had te lokken om haar te bevolken, weersprak zich zelf. Zij heeft zorg te dragen, dat er schoolgelegenheid zij of kome voor de kinderen, die zich aanmelden, niet dat er kinderen opdagen voor een school, die zij goed vindt te openen, of buiten noodzaak van onevenredige afmetingen bouwt. De openbare school blijft *middel*, nooit mag ze *doel* worden. De school is er om het kind, niet het kind om de school. Stelt men derhalve, dat steunverleening aan ouders, die aan de bijzondere school uit gewetensdrang de voorkeur geven, dáárom van Overheidswege ongeoorloofd zou zijn, omdat de Overheid zóó doende „de openbare school zou benadeelen", dan wordt verkeerdelijk de „openbare school" zelve als doel gekozen, en de conscientievrijheid van den armere hieraan opgeofferd.

In 1889 heeft de wetgever dit onhoudbaar standpunt dan ook laten varen, en is tot het verleenen van steun uit 's Rijks kas voor het bijzonder onderwijs overgegaan, en in 1901 heeft hij het verleenen van zoodanigen steun, als onder vigueur van art. 192 geoorloofd, ten tweeden male geijkt.

De interpretatie van art. 192, die het verstrekken van zoodanigen steun toelaat, is alzoo sinds zestien jaren de officieele interpretatie van het Grondwetsartikel. Ook zonder voet te geven aan de in het Voorloopig Verslag vermelde, onder Fransche juristen veldwinnende, wetshermeneutiek, die, bij gelijkblijven van den tekst, zijn zin in gestadig proces vervloeien laat, is men nochtans tot de overtuiging gekomen, dat de uitlegger der wet rekening behoort te houden met de verandering, die in den loop des tijds de in eenig artikel geregelde *verhoudingen* ondergaan, mits steeds onder beding, dat de tekst der wettelijke bepaling het rekenen hiermede toelaat. Al zou derhalve zoo-

danige wijziging, die den tekst bij den veranderden toestand deed aanpassen, verkieselijk zijn, en al blijft ook in dit opzicht een wijziging van art. 192 een desideratum, naar goede en geoorloofde wetsuitlegging belette niets, zich op het in 1889 ingenomen standpunt te plaatsen. De onderhavige voordracht rust op dit zelfde standpunt en hiermede vervalt elke klacht over ongrondwettigheid. Naar afmeting beweegt zij zich iets verder op de lijn van 1889, die reeds in 1901 verder is doorgetrokken, maar ze verlaat die lijn geen oogenblik. Alleen gradueel, niet principieel, is zij, van hetgeen in 1889—1901 wet werd, onderscheiden.

De bedenking, dat, werd deze voordracht wet, zeker aantal kinderen vermoedelijk de openbare school verlaten en naar de bijzondere verhuizen zou, spreekt slechts beduchtheid uit voor wat ingevolge de wet van 1889 evenzeer plaats greep. Ook sedert 1889 zag meer dan ééne openbare school haar aantal leerlingen afnemen; zijn enkele scholen vroeger van zekeren omvang tot den rang van kleine schooltjes afgedaald; en zijn er enkele zelfs gesloten. Dit proces is na de wet van 1901 nogmaals doorgegaan. En al moet dus de mogelijkheid worden toegegeven, dat ook deze voordracht hier en daar tot soortgelijke gevolgen zou kunnen leiden, dit ontneemt haar in geen enkel opzicht het karakter van te blijven op den weg, die in 1889 voor het eerst betreden is.

Evenmin houdt steek de tegenwerping, dat de bevoorrechte stelling, die in art. 192 aan de openbare school is aangewezen, in onderscheiding van de positie, die aan de bijzondere school werd gelaten, door deze voordracht wordt teniet gedaan, en *in gelijkheid van stelling* voor beide soorten scholen zou ondergaan. De openbare school blijft ook in deze voordracht al het profijt van Overheidsschool en met publieke autoriteit bekleed te zijn behouden. Zij wordt door de wet ingericht. Zij blijft in stand of komt op krachtens Overheidsbemoeiing overal waar haar aanwezigheid door art. 192 wordt geëischt. Zij beschikt uit de publieke kas over alle geld, voor haar bestaan noodig. En zij beschikt over deze voorrechten ook al is het aantal kinderen, waarvoor ze begeerd wordt, minimaal klein. Zij, die aan de openbare school de voorkeur voor hun kinderen geven, zijn alzoo ontslagen van alle zorge om in het ontstaan of bestaan der door hen gewenschte school te voorzien. Hun blijft niets te doen overig dan er hun kinderen heen te zenden, hoogstens onder beding van betaling van een matig schoolgeld, en zijn zij ook daartoe buiten staat, dan ontvangen zij al wat zij wenschen kunnen geheel kosteloos. Aan deze zeer groote bevoorrechting nu, die ten deele van het karakter zelf der openbare school onafscheidelijk is, wordt door deze voordracht zelfs niet geraakt. Volstrekte gelijkheid van

stelling is door het spreken van „rechtsgelijkheid” dan ook nooit bedoeld. Bedoeld was veeleer erkenning van Regeeringswege, dat het volksonderwijs als zoodanig uit twee deelen bestaat, het openbare en het bijzondere, en dat de burgers van het land, onverschillig aan welke van deze beide ze voorkeur gaven, gelijkelijk aanspraak hebben op waardeering, op eerbiediging van hun overtuiging, en, waar een op peil gebracht lager onderwijs voor alle kinderen onmisbaar is, bij ontstentenis van eigen voldoende geldelijke kracht, op gelijken geldelijken steun van het Rijk. Wordt het verleenen van dien steun eenmaal aanvaard, dan kan er geen beginsel meer mede gemoeid zijn, of die steun in het percentage van de kosten klimt en ten slotte zelfs de 100 pct. bereikt. En zelfs al werd bij dit hoogste cijfer uniforme gelijkheid beoogd, en per kind een bedrag van f 34 uitgekeerd voor beide deelen van het onderwijs, dan nog zou de openbare school bij zulk een stelsel altoos het voorrecht behouden, dat voor een kleine openbare school van minder dan 10 leerlingen de volle kosten van Overheidswege tot een minimaal bedrag van f 1000 zouden worden voldaan, terwijl voor een gelijksoortige bijzondere school ternauwernood f 340 zou worden uitgekeerd.

De opmerking, dat deze voordracht een eerste schrede zet op de lijn van het *Unie*-rapport, is ten eenenmale onjuist. Wat het *Unie*-rapport beoogt, is zonder wijziging van artikel 192, ook naar de overtuiging van het Kabinet, niet voor volkomen verwezenlijking vatbaar. Door uitvoering van wat dit rapport verlangt zou men overgaan op een eenigszins andere lijn dan die van 1889. Wel houdt ook de Memorie van Toelichting staande, dat de vrijmaking van het onderwijs, die het einddoel is, waarop ook bedoeld rapport aanstuurt, door het wet worden van deze voordracht iets genaderd wordt, maar dit sluit allerminst in, dat deze nadering op gelijke lijn wordt verkregen. De lijn, door het *Unie*-rapport getrokken, is *niet* dezelfde als die van 1889; deze voordracht daarentegen wijkt van de lijn van 1889 op geen enkel punt af. De openbare school blijft in dit wetsvoorstel aan de gemeentebesturen toevertrouwd en de gemeentekassen blijven voor haar geopend, terwijl op de openbare school niet de vader, maar de Overheid, en zij alleen, recht van beschikking heeft. De wet van 1889 verleent steun door uitkeering van zeker bedrag per onderwijzer, en deze voordracht doet desgelijks. De wet van 1901 voegde hierbij zeker bedrag voor lokaliteit, en dit voorstel beweegt zich in gelijke richting, slechts verhoogt ze, zeer matiglijk, de hiervoor uit te keeren som. Moeilijk valt dan ook in te zien, hoe de leden der Kamer, die in het Voorloopig Verslag verklaarden tegen het verleenen van geldelijken steun uit 's Rijks kas

geene bedenking te koesteren, zich ten slotte toch niet vereenigen zouden met een wetsontwerp, dat dit op gelijke wijze doet als de wet van 1889 en die van 1901, alzoo alleen uit hoofde van de progressie. Wat uit de aanneming van dit ontwerp kan worden afgeleid, is uitsluitend dat misschien later deze progressie zou blijken nog niet tot afsluiting te zijn gekomen; maar nooit zal uit een aan deze wet gegeven votum zijn af te leiden, dat men, zonder zich aan inconsequentie schuldig te maken, óók zoude moeten medegaan met een latere wetsvoordracht, die op een andere lijn doorging. Een lid der Staten-Generaal, dat door artikel 192 niet weerhouden werd zijn steun aan de wet van 1889 of 1901 te geven, moge op andere gronden deze voordracht bestrijden, maar kan nooit zijn stem tegen haar keeren op grond, dat artikel 192 een verdergaanden steun als hier bedoeld niet zou gedoogen.

§ 3. *Verband tusschen het voorstel en de pacificatiewet van* 1889. De stelling, dat de wet-Mackay een voorstel als thans werd ingediend, onder het gezichtspunt der *pacificatie*, zou uitsluiten, is in het Voorloopig Verslag zóó afdoende en volledig weerlegd, dat de ondergeteekenden, zich in hoofdzaak met de gevoerde bestrijding van die stelling vereenigende, ook in deze paragraaf van breedvoerig tegenbetoog kunnen afzien.

Er werd in 1889 op beëindiging van den strijd om de lagere school niet alleen door de medestanders van het Kabinet, maar evenzoo door velen onder de tegenstanders van het toenmalige Ministerie prijs gesteld. De overtuiging, dat het zich saamtrekken van den politieken strijd om de volksschool gedurende meerdere decenniën aan den politieken toestand een hoogst eenzijdig karakter had gegeven en allerlei dringende nationale belangen op den achtergrond had geschoven, won steeds meer veld. Velen onder de tegenstanders van het Kabinet-Mackay zagen destijds in, dat zij en hunne geestverwanten van het voortduren van dien ongewenschten toestand een aanmerkelijk deel der verantwoordelijkheid hadden te dragen. Die verantwoordelijkheid nu hadden zij vroeger aanvaard, zoolang zij metterdaad oordeelden, dat aan den strijd voor het bijzonder onderwijs realiteit ontbrak en zij zich in staat achtten alle minnaars van degelijk volksonderwijs genoegzaam door middel van de openbare school te kunnen bevredigen. Toen zij echter allengs tot de overtuiging kwamen, dat zij zich in deze opvatting van den toestand hadden vergist en inzagen, dat de strijd voor het bijzonder onderwijs zijn oorsprong vond in een ernstig verzet der conscientie bij een zeer aanzienlijk deel van hunne landgenooten, gevoelden zij de noodzakelijkheid om hun eenmaal ingenomen standpunt te verlaten. Niet eigen

inzicht, maar de feiten brachten dezen keer in hunne zienswijze tot stand, gelijk o. m. wijlen de heer Franssen van de Putte het in de Eerste Kamer uitdrukte: „Men kan het oog niet langer sluiten voor die velen in de steden en voor de overgroote meerderheid op het platteland, die geen vrede hebben met de openbare school, hoe onredelijk en onbegrijpelijk het ons ook voorkome". Bij de medestanders van het toenmalig Kabinet had het verlangen naar beëindiging van den schoolstrijd tweeërlei tot motief. Ten eerste de begeerte om de bestaansvoorwaarde voor de bijzondere school te verbeteren; maar ook en niet minder, om een diepgevoelde rechtskrenking uit het nationale leven weg te nemen, en daardoor den landsvrede en de gezondheid van ons politieke leven te bevorderen. Deze beiderzijds bestaande gezindheid, om van de vroegere interpretatie van art. 192 af te laten, heeft toen tot de gelukkige uitkomst geleid, dat niet rechts tegen links, maar onder medewerking van medestanders en tegenstanders van het Kabinet, eene oplossing in beginsel is tot stand gekomen, waardoor aan den schoolstrijd, gelijk die lange jaren niet zonder felheid gevoerd was, een einde is gekomen. Voor de opvatting alsof de openbare school *de* school was, en alsof de Overheid, die deze school in stand hield, de bijzondere school als hinderlijke concurrente, zooveel in haar macht was, had te drukken, trad de erkenning in de plaats, dat de openbare en de bijzondere school als de twee integreerende deelen van het volksonderwijs van Rijkswege geldelijk, zooveel doenlijk op voet van gelijkheid, te bejegenen waren, terwijl, ter keering van reactie tegen dat beginsel van de zijde der gemeentebesturen, in de heffing van een redelijk schoolgeld verweer werd gezocht. Dit is de beteekenis van de toen tot stand gekomen rechtsgelijkheid, ook waar van volstrekte gelijkheid in stelling uitteraard geen sprake kon zijn. En dit nu, en niets anders was de beteekenis van de *pacificatie*. Voorstanders van de openbare en van de bijzondere school stonden van dit oogenblik af niet meer als vinnige concurrenten tegenover elkander, maar zouden beiden, elk op hun wijze, het groote volksbelang van het volksonderwijs, onder stipte eerbiediging van de paedagogische overtuiging der ouders, nastreven. De uitkomst drukte op deze profetie van komende pacificatie het zegel. Na 1889 is de schoolstrijd metterdaad bij niet éene politieke worsteling meer de inzet geweest, noch bij de stembus, noch bij de beraadslagingen in de Staten-Generaal. Deze pacificatie was niet bij gekunsteld compromis gedecreteerd, maar door een principieele verandering is de verzoening tusschen het openbaar en bijzonder onderwijs een historisch feit geworden. De getroffen geldelijke regeling, zoo wat bijdrage als school-

geld betrof, was daarbij niet peremptoir, maar slechts regulatief. Niet het bedrag der bijdrage, maar de principieele wijziging in de wederzijdsche verhouding, was de wortel, waaruit van zelf de pacificatie opbloeide. Toen dan ook in 1901 gewijzigde omstandigheden wijziging in de regulatieve bepalingen noodzakelijk maakten, is deze wijziging door een liberaal Kabinet voorgesteld, en onder medewerking van alle partijen vlot doorgegaan. Het principieele van de Wet-Mackay bleef onaangetast, maar aanpassing aan een gewijzigden toestand maakte destijds verandering zelfs noodzakelijk. Zelfs werd het beginsel van financieele rechtsgelijkheid van beide soorten van scholen in 1901 ook tot een bijdrage voor schoolbouw uitgebreid.

Geheel in strijd met dit historisch verloop daarentegen zou elke voorstelling zijn, alsof in 1889 de voorstanders van het bijzonder onderwijs met de voorstanders der openbare school een accoord hadden aangegaan. om voor zeker jaarlijks door het Rijk te betalen geldsom van het eerstgeboorterecht der ouderlijke conscientie afstand te doen, of wel m.a.w. alsof de pacificatie rusten zou op de over en weer aangegane voorwaarde, dat aan de bijzondere school zeker, eens en voor altoos vastgesteld, geldelijk bedrag na afloop van elk jaar zou worden uitgekeerd, en dat de voorstanders der bijzondere school hunnerzijds voortaan van alle aanspraak op verdere tegemoetkoming en van alle verder opkomen voor hun belangen zich zouden hebben te onthouden. Tot dit lage peil van afkoop is geen der partijen in 1889 afgedaald. De zoen is toen getroffen op het hooge terrein der beginselen, en nog steeds mag op den toen tot stand gekomen vrede als op een stuk politieke historie, dat ons nationale leven tot eere strekt, worden teruggezien. Aan het booze beginsel van concurrentie met Rijksgeld, dat uit aller beurs komt, was de kop ingedrukt en de stelling aanvaard, dat wat het Rijk gaf, op voet van gelijkheid aan de beide instrumenten van het ééne volksonderwijs zou worden verstrekt. Of de burgers zelven, bij de keuze in zake de opvoeding van hun kinderen aan de éene of aan de andere school de voorkeur zouden geven, en welke school daarbij winnen mocht, zou voortaan niet meer worden bepaald door het geld uit de Rijkskas, maar door de overtuiging der ouders, naar wat zij voor hun kinderen gewenscht achtten. De beslissing aangaande de uitkomst, waartoe dit leiden zou, was van het financieele op het zedelijke terrein overgebracht. De pacificatie kon en zou stand houden, zoolang dit in 1889 aanvaarde beginsel over en weer geëerbiedigd bleef, maar ze zou haar kracht inboeten, zoodra het beginsel van concurrentie weer opdook. Daar nu deze wetsvoordracht is opgebouwd op geheel het-

zelfde beginsel, waarop de Wet-Mackay rustte, en gelijk dit in 1901 nog tot de kosten voor localiteit is uitgebreid, kan er geen sprake van zijn, dat dit wetsontwerp met de verkregen pacificatie in conflict zou komen, tenzij de voorstanders der openbare school zich weer opmaakten, om bedoeld beginsel te bestrijden.

Gelijk hierboven reeds herinnerd werd, stuitte de doorwerking van het in 1889 aanvaarde beginsel nog op de moeielijkheid, dat de geldelijke steun van Overheidswege aan het openbaar onderwijs langs *twee* kanalen toevloeit, eenerzijds uit de Rijkskas en anderzijds uit de kas der gemeente. Natuurlijk kan het rechtsbeginsel hier nooit ten volle bevredigd zijn, zoolang zijn toepassing wel op de eene maar niet op de andere bron plaats grijpt. Een beginsel heerscht vanzelf over het geheele gebied, waarvoor het geldt. De algeheele doorwerking van het beginsel had alzoo kunnen bereikt worden, òf door alle uitgaven van het lager onderwijs aan het Rijk te trekken, òf wel door ook aan de gemeente de verplichting op te leggen, om èn het openbaar èn het bijzonder lager onderwijs gelijkelijk te steunen. Noch het een noch het ander scheen destijds gewenscht en mogelijk. Vandaar dat toen de doorwerking van het beginsel zijdelings gezocht is in de verplichting om een redelijk schoolgeld te doen heffen van alle ouders, die hun kinderen naar een openbare school zonden, en in staat waren dit te betalen. De poging, om langs dien weg tot een oplossing te geraken, is intusschen mislukt. Gelijk in het Voorloopig Verslag breedvoerig wordt aangetoond, is deze toeleg door de houding van vele gemeentebesturen verijdeld. In verband hiermede bedoelt deze voordracht een grooter deel van de uitgaven voor de openbare school aan het Rijk te trekken, ten einde aldus aan het in 1889 aanvaarde beginsel verdere doorwerking te verzekeren. Ook zoo blijft nog een breed terrein over, waarop de geldelijke eisch der hier bedoelde rechtsgelijkheid niet tot haar recht komt, maar het terrein, waarop ze zal gelden, ondergaat toch uitbreiding. Verzet hiertegen is derhalve niet anders te verklaren dan uit reactie tegen het eenmaal aanvaarde beginsel, of wel uit de averechtsche opvatting van het in 1889 tot stand gekomene, alsof het toen niet den aandrang van een nieuw beginsel, maar een afkoop van grieven tegen eene eens en voor altoos bepaalde geldsom had gegolden. Dan echter is het niet dit voorstel, maar deze onjuiste opvatting, die aan de *pacificatie* afbreuk doet.

Met belangstelling nam de Regeering kennis van de besprekingen, in de afdeelingen gehouden over de vraag, of, afgescheiden van hetgeen in dit wetsontwerp wordt voorgesteld. niet nog andere voorstellen van

wet zouden zijn in te dienen, ten einde de heffing van een hooger schoolgeld aan de gemeentebesturen tot plicht te stellen. Ook afgezien toch van het gunstig of minder gunstig oordeel, dat geveld wordt over de afdoende waarde, die aan de uitkomsten van het op bladz. 7 vermelde rapport zijn te hechten, valt kwalijk te weerspreken, èn dat de schoolgeldheffing op de openbare school niet is wat ze behoorde te zijn, èn dat door ouders, die aan de bijzondere school voorkeur geven, over het algemeen aanzienlijk meer voor de kosten van dat onderwijs wordt betaald dan op de openbare school. Dit laatste springt te meer in het oog, zoo rekening wordt gehouden met de omstandigheid, dat onderscheidene bijzondere scholen wel geen schoolgeld heffen, maar de ouders uitnoodigen vrijwillig te betalen, wat zij achten voor het schoolgaan van hun kinderen schuldig te zijn. Zoo werd door de Schoolvereeniging te Amsterdam, in welker bestuur de eerst-ondergeteekende meerdere jaren zitting had, geen schoolgeld hoegenaamd geheven, maar brachten de ouders voor hun kinderen, te zamen 2000 in aantal, jaarlijks een bedrag van f 10,000 aan vrijwillige bijdragen in, en zulks niettegenstaande slechts bij hooge uitzondering kinderen van eenigszins beter gestelde ouders op deze scholen plaats namen. Feitelijk stond dit gelijk met meer dan 40 cents per maand per kind, terwijl de Wet op het lager onderwijs het minimum niet hooger dan 20 cents stelt. Aangenomen mag dan ook ongetwijfeld, dat, zoo de schroeven werden aangezet, het schoolgeld op de gezamenlijke openbare scholen allicht voor het minst het dubbele zoude kunnen opbrengen. Ook stemt ondergeteekende in beginsel toe, dat het op zich zelf veel beter ware, indien de ouders zich gewenden aan het denkbeeld, dat ook voor het onderwijs van hun kinderen naar vermogen door hen betaald behoort te worden. Dit zou het plichtsbesef en het gevoel van verantwoordelijkheid sterken en allengs zelfs het onderwijs meer doen waardeeren. Wat men kosteloos ontvangt, pleegt kariger liefde in te boezemen. Het in het Voorloopig Verslag aangegeven denkbeeld om het schoolgeld op de helft te stellen van wat het openbaar lager onderwijs aan de gemeente per kind kost, zou, kon het worden verwezenlijkt, ongetwijfeld in betere richting leiden. Ook dan echter zou nog altoos uit de gemeentekas ook voor het kind van geheel gegoede ouders een niet te rechtvaardigen bedrag door alle belastingbetalenden worden geschonken en dus ook door hen, die de openbare school niet voorstaan, ten hunnen behoeve zekere som gekweten worden. De meest rationeele oplossing zou zonder twijfel zijn, dat wie het betalen kan, geheel den kostenden prijs betaalde, en dat, met evenredige degressie, ten slotte alleen de

geheel onvermogenden het onderwijs van hun kinderen geheel gratis ontvingen. Intusschen is het bezwaar tegen zulk een stelsel niet weg te cijferen, gelijk ook in het Voorloopig Verslag in het midden werd gebracht, een bezwaar hierin bestaande, dat de dusver gevolgde regel zekere gewoonte gevestigd heeft, en dat hierdoor in zoo sterke mate een vooroordeel tegen zulk een stelsel is opgekomen, dat er niet aan te denken valt, aanstonds tot de invoering er van over te gaan. Het eenige wat zal kunnen worden beproefd, is om door langzame maar gestadige klimming de ouders aan het betalen van een meer redelijk schoolgeld te gewennen. Wat men van meer dan ééne zijde vaak aanbeval, om het schoolgaan op de lagere school voor elkeen geheel kosteloos te stellen, brengt de zorg en de verantwoordelijkheid voor de schoolopvoeding van de ouders op den Staat over. Schoolgeld voor ieder der kinderen tot den kostenden prijs te heffen, zou het onderwijs doen dalen tot een peil, dat ten slotte door het betalingsvermogen der ouders werd aangegeven, en van den Staat de op hem rustende verantwoordelijkheid voor een algemeene volksontwikkeling afnemen. Het ten onzent bestaande stelsel erkent de verantwoordelijkheid èn van de ouders èn van den Staat, maar neigt er toe om die der eersten te verzwakken en de andere buitenmate op te drijven. Beide tot haar juiste verhouding terug te leiden moet ten onzent het doel van den wetgever blijven, en in dien zin zal de eerst-ondergeteekende gaarne overwegen, in hoeverre de tijd reeds gekomen is te achten, om door beteugeling van het misbruik, dat vele gemeentebesturen van de door de wet hun gelaten vrijheid maken, op de verantwoordelijkheid der ouders meer nadruk te leggen. Voor den Christelijken grondslag van ons volksleven is het allerminst onverschillig, of de ouders hun verplichting jegens hun kinderen naar vermogen zelve trachten na te komen, dan wel die verplichting, ook buiten noodzaak, overdragen op den Staat.

§ 4. *Aard en strekking van het voorstel.* De eerste tegen de strekking van het wetsvoorstel ingebrachte bedenking vertoont de wederopleving van een vroeger heerschende, maar sinds verouderde gedachte. In het begin der vorige eeuw kon men zich nog op het standpunt plaatsen, dat, mits de provinciën Noord-Brabant en Limburg buiten rekening werden gelaten, en de gedienstigheid der practijk in de speciale behoefte der Israëlieten voorzag, een openbare school kon worden ingericht, waarin, behalve het onderwijs in de noodige kundigheden, zulk een zedelijke en Christelijk-godsdienstige opleiding werd gegeven, als geacht kon worden in overeenstemming te zijn met de algemeen heerschende overtuiging, en die zoo niet alle, dan toch bijna de geheel-

heid der bevolking kon bevredigen. Principieele tegenstelling was toen weinig aan de orde. In denkwijze over de grondslagen van de burgermaatschappij was men, wat de zedelijke en de Christelijk-godsdienstige opvatting betrof, tamelijk homogeen. Thans echter behoort die toenmalige gesteldheid der geesten tot het verleden. Reeds in 1857 moest het standpunt van 1806 worden prijs gegeven, en vooral in de tweede helft der vorige eeuw is het verschil in overtuiging omtrent de diepste levensbeginselen, die ook de opvoeding beheerschen, zoozeer verscherpt, dat de eenheid van school alleen te redden viel door een neutraliteit in te voeren, die òf alle paedagogische pit als contrabande weerde, òf wel aan het godsdienstig indifferentisme voorrang gaf. Bovendien is elke poging, om bij een ontwikkeld volk duurzaam eenheid van zienswijze te behouden, evenzeer met de les der historie als met den aard van het ontwikkelingsproces in strijd. Dat zulk een eenheid, als de neutrale school moest vertegenwoordigen, niet aan de werkelijkheid beantwoordde, ontwaarden de kinderen toch elken Zondag, respectievelijk Zaterdag, als ze naar geheel verschillende kerken of naar de synagoge gingen, ja, zelfs op de school, als predikant, pastoor en rabbi elk zijn eigen leerlingen tot zich riep. En afgezien hiervan was die schooleenheid meer een ideëele abstractie dan een tastbare werkelijkheid, naardien toch de kinderen in vele duizenden afzonderlijke scholen hun onderwijs ontvingen, en niet alleen in eenzelfde stad zich in allerlei scholen splitsten, maar, wat nog sterker spreekt, in een dorpsgemeente van Noord-Brabant, in een Veluwsch dorp of in de dusgenaamde Jodenbuurt te Amsterdam een zoo onderscheiden opleiding genoten, dat niet dan zinrijke inbeelding alle drie onder eenzelfde eenheidscategorie kon doen samenvatten. Kwalijk kan dan ook gezegd, dat de uitkomst op deze theorie het zegel heeft gedrukt. De volksschool der hooggeloofde eenheid, die van 1806—1857, alzoo ruim een halve eeuw, stand hield, heeft *geen* eenheid gekweekt en de verdraagzaamheid niet bevorderd. Juist onder het geslacht, dat deze school gevormd had, is de scherpe gedeeldheid opgekomen, en de onderlinge waardeering, die juist in de tweede helft dier eeuw het grootste gevaar liep, is omgekeerd, nadat de bijzondere school in kracht won, toegenomen. De meening, dat art. 33 de door zijn opsteller bedoelde uitwerking heeft gehad, kan de Regeering niet onderschrijven, en dat het geven van suppletoir godsdienstonderwijs door de kerkelijke leeraren de bestaande leemte kon aanvullen is alleen aannemelijk voor wie acht, dat de godsdienstige beginselen onvermengd naast het schoolonderwijs moeten liggen, in stede van dat onderwijs te doordringen als een zuurdeesem. Anderer opvatting, alsof het wezen

van het Christendom bestaan zou in de „deugden van waarheid, oprechtheid en rechtvaardigheid", ziet voorbij, dat deze deugden reeds lang vóór het Christendom opkwam in eere waren en veelszins beoefend werden. Daar nu het wezen eener zaak moeilijk kan gelegen zijn in iets, dat reeds bestond eer die zaak opkwam, wordt deze voorstelling door de logische waardeering van de historische feiten weersproken. Juist daarentegen is de voorstelling, door andere leden bepleit, dat de neutraliteit allengs een geheel andere beteekenis verkreeg. Wat vroeger werd opgevat als een noodzakelijk kwaad om iemand te krenken, wordt thans uit beginsel verdedigd. Het wordt steeds meer een paedagogisch dogma, dat alle religieus dogma van het kind moet geweerd blijven. Dit echter doet de vraag rijzen, welk recht de Overheid heeft, bij zulk paedagogisch probleem de zienswijze van de éene groep te ijken, zoolang de tegenovergestelde zienswijze bepleit wordt door deskundigen, die eveneens tot oordeelen bevoegd zijn. Van kunstmatige opwekking van verdeeldheid kan bovendien moeilijk sprake zijn, waar de veelvormigheid der school slechts een afspiegeling is van de veelvormigheid in geaardheid, die feitelijk in de natie bestaat. Dat deze verscheidenheid eerst bij de volwassenen, en niet reeds bij het kind mag voorkomen, is een stelling, die in haar consequentie de zeer onderscheiden opvoeding in het huisgezin en de aanhoorigheid der kinderen tot onderscheiden kerkgenootschappen veroordeelt, en is te minder aannemelijk, wijl ze de godsdienstige overtuiging opvat als vrucht van een critisch denkproces, terwijl ze omgekeerd veeleer opkomt uit de mystiek van het gemoed. Karaktervorming heeft in hoofdzaak niet op de lagere school, maar eerst op verderen leeftijd in het leven plaats. Iemands karakter is datgene, wat hem als eigen persoonlijkheid van anderen onderscheidt. Hoe zou de vorming van iemands karakter dan de vrucht kunnen zijn van een schoolonderwijs, dat identiek en zelfs classicaal gelijksoortig beoogt te zijn? Opmerkingsgaaf en redeneervermogen worden juist in positief-Christelijke kringen zelfs bij den meer eenvoudige vaak in een scherpte aangetroffen, die eer verbaast dan teleurstelt. Dat de natie met heel haar hart aan de openbare school gehecht is, geldt stellig niet, blijkens den bloei van het bijzonder onderwijs, voor heel de natie, en zou, ging deze stelling op, alle vrees, alsof het bijzonder onderwijs aan de openbare school beduidenden afbreuk kon doen, hersenschimmig maken.

Ondergeteekenden wenschen van de openbare onderwijzers als corps allerminst kwaad te spreken. Vooral onder de ouderen leeft nog het geslacht voort, dat aan de goede traditiën trouw bleef. Kwalijk kan intusschen ontkend worden, dat op congressen en vergaderingen, dat

in vakbladen en in verkiezingsmanifesten zich al meer een geest uitspreekt, die met het oog op de toekomst weinig gerust stelt. De beginselen der sociaal-democratie mogen nog slechts door een betrekkelijk niet grooten kring openlijk beleden worden, dat die kring zich uitbreidt, schijnt geen te gewaagde conclusie, en dat wie deze beginselen is toegedaan ze toch bij geen kind beneden de 12 jaar zal te pas brengen, zou alleen dan juist zijn, indien de sociaal-democratie een uitsluitend oeconomisch stelsel was, maar is moeilijk vol te houden, nu deze richting ook het pleit voert voor een eigen anthropologie, psychologie en paedagogie. Of ook in het corps der bijzondere onderwijzers een enkel aanhanger der sociaal-democratie gevonden wordt, moet de Regeering onbeslist laten; vast staat, dat op hun vergaderingen, in hun vakpers, en in door hen soms onderteekende stembusmanifesten een tegenovergestelde geest zich uitspreekt. Voor zoover blijken mocht, dat ook onder de sociaal-democraten enkelen gevonden worden, die vroeger aan de bijzondere school hun opleiding ontvingen, zou dit een afdoend argument zijn tegen de bewering, dat de bijzondere school vrije geestesontwikkeling afsneed. Voor het overige ziet men telkens, hoe uit de broeders in eenzelfde gezin de één deze, de andere die richting in het leven kiest, zonder dat daardoor het verschil van opvoeding in de onderscheidene gezinnen zijn beteekenis verliest of geoordeeld zou zijn. De splitsing zal zeer zeker, wordt deze voordracht wet, nog verder kunnen doorgaan, maar toch nooit verder dan de splitsing, die in het leven zelf bestaat, haar bevordert, en evenmin verder dan de stand der middelen toelaat. Kleinere, zeer kleine scholen zelfs vordert de wet ook bij het openbaar onderwijs thans reeds, en al wordt toegegeven, dat in den regel een gemiddelde school met volledige klassenindeeling voorkeur verdient, moeilijk te weerspreken is, dat menige kleine school beter de individueele ontwikkeling kan bevorderen dan de massale school. Of het schenken van invloed aan ouders bij de keuze der onderwijzers niet menig bezwaar zou kunnen ondervangen, is een zeer ernstig probleem, dat ongetwijfeld later aan de orde zal komen; voorshands echter zij hier opgemerkt, dat dit stelsel misschien wel in groote steden, maar niet voor kleine dorpsgemeenten met slechts ééne school een uitweg zou ontsluiten, terwijl bovendien de keuze van een onderwijzer nog weinig baat, zoolang de wet den onderwijzer op een openbare school bij zijn onderwijs aan den band der neutraliteit vastlegt.

De bevolking der openbare school is tweemaal zoo sterk als die der bijzondere school. Had derhalve de uitbreiding van het leerlingental op de openbare school gelijken tred gehouden met de evenwijdig loopende

uitbreiding van de schoolbevolking op de bijzondere school, zoo zou in de periode van 1890—1903 de klimming bij de openbare school 2 × 86,737 hebben moeten bedragen, d. i. 173,474. Deze bedroeg daarentegen slechts 104,925, alzoo bijna 70,000 naar proportie minder. De cijfers alzoo wijzen uit, dat van een bij voorduring toenemen van het percentage leerlingen bij de openbare school moeilijk sprake kan zijn. Of de gemeentebesturen soms aan hun voorliefde voor Christelijk onderwijs een met de wet strijdigen invloed geven bij het beheer der gemeentelijke openbare school, valt, zoolang geen feiten gepreciseerd worden, niet te beoordeelen. Waar in strijd met de wet wordt gehandeld, volgt steeds redres. In hoeverre kerkelijke leeraren of particulieren den te hunner beschikking staanden invloed aanwenden, om ouders tot het zenden van hun kinderen naar een bijzondere school te bewegen, ligt buiten de bemoeiing der Regeering, terwijl, gelijk in het Voorloopig Verslag zelf herinnerd wordt, van zulke particuliere invloeden ten bate van de openbare school o.a. het gebeurde te Saaxumhuizen een treffend voorbeeld levert. Dat eindelijk in de groote steden de bijzondere school minder bloeit dan in de kleine gemeenten, is een feit, dat zich gereedelijk verklaart uit den veel duurder levensstandaard, den veel hoogeren prijs voor bouwgrond en bouw te besteden, en uit den levenstoon, die met name in de groote steden van Europa een steeds meer indifferent karakter verraadt. De conclusie der leden hier aan het woord, dat „uit alles blijkt, hoe de openbare school nog steeds gewild en geliefd is bij het overgroote deel van ons volk," kan op grond van een en ander moeilijk zonder benefice van inventaris aanvaard worden. Maar dit staat vast: gaat deze conclusie door, dan vervalt hiermede de hoofdbedenking tegen het wetsontwerp. Dan toch zal „het overgroote deel van ons volk" van de faciliteiten, die dit wetsontwerp aanbiedt, *geen* gebruik maken; het zal de openbare school *blijven* voortrekken; en het zal, in een geest van neutrale verdraagzaamheid opgevoed, aan zijn eigen landgenooten, die een andere overtuiging zijn toegedaan, die faciliteiten allerminst misgunnen. Ook zal tegenover de pressie van particuliere zijde op het standpunt van hen, die vooral de karaktervorming als speciale vrucht der openbare school loven, de aldus gewonnen karaktervastheid allicht het gewenschte tegenwicht bieden.

Van de krachtige tegenspraak, die het dusver bestreden betoog in de Afdeeling zelve vond, namen de ondergeteekenden met dankbare waardeering kennis, vooral omdat in deze tegenspraak meerdere bestanddeelen zijn opgenomen, die aan afdoende critiek meer eigenaardig door

leden der Volksvertegenwoordiging, dan door de Regeering kunnen onderworpen worden. Met name geldt dit voor de inmenging der kerkgenootschappen in ons schoolwezen en voor den invloed der werkgevers. Dat vele kleine openbare scholen, gelijk te midden van deze tegenspraak door voorstanders van het openbaar onderwijs werd opgemerkt, zijn opgericht om de kinderen, die in afgelegen buurten wonen, het schoolbezoek gemakkelijker te maken, is tot op zekere hoogte juist. Hierbij mag intusschen de opmerking niet achterwege blijven, dat, oordeelt men de schade van een kleine school zóó gering, dat men acht ze te mogen loopen, enkel om aan een klein aantal kinderen een meer verwijderd schoolbezoek te besparen, het veel hooger belang van ouders om hun kinderen in overeenstemming met hun diepste levensovertuiging te doen opvoeden zeker niet voor gelijke schade wijken mag. Terecht wijst voorts de gevoerde tegenspraak er op, dat dit wetsontwerp volstrekt niet alleen voor een bijzondere school van positief Christelijk karakter, maar gelijkelijk voor alle bijzondere scholen de voorwaarde van ontstaan en bestaan verlicht, en het is dan ook niet aan den minsten twijfel onderhevig, of ook andere richtingen zullen hiervan gebruik maken.

Of op de berekening in de Memorie van Toelichting, dat alleen in 1902 door het bijzonder onderwijs een som van 6 millioen aan de overheidskassen zou zijn uitgespaard, iets zou kunnen worden afgedongen, doet, gelijk terecht op bladz. 16 van het Voorloopig Verslag wordt opgemerkt, ter zake minder af, en laat den billijkheidsgrond, die onder het ontwerp werd geschoven, ook bij daling van het cijfer onaangetast. Een niet te weerspreken feit is en blijft het, dat, ware de bijzondere school niet opgekomen, in de periode van 1870 tot 1904 een hoogloopend bedrag van millioenen en millioenen meer aan het openbaar onderwijs zou zijn te besteden geweest, en evenzeer staat onomstootelijk vast, dat, moest voor de 250,000 kinderen, die thans de bijzondere school bezoeken, plaats op de openbare school worden verschaft, niet alleen de toch reeds zoo gedrukte gemeentefinanciën zich in zeer ernstige verlegenheid zouden bevinden, maar ook op de Rijksfinanciën een wissel zou zijn te trekken, die het budget op bedenkelijke wijze zou bezwaren. Bovendien, moge zijn af te dingen op de gemaakte berekening, er valt evenzeer af te dingen op de critiek, waaraan deze berekening onderworpen is.

Natuurlijk betwist niemand, dat, viel de bijzondere school plotseling weg, hier en daar op enkele bestaande openbare scholen, zelfs zonder verhooging van het aantal onderwijzers te veroorzaken, een klein aantal

leerlingen van de bijzondere school te plaatsen zou zijn. Waar echter sprake is van 250,000 te plaatsen leerlingen, en zelfs op de openbare school nog dikwijls plaats ontbreekt voor wie zich aanmeldde, ja, soms niet zelden over te enge ruimte te klagen valt, zou de uit dien hoofde geoorloofde aftrek stellig zoo onbeduidend zijn, dat het bij eene globale berekening de kosten per kind niet noemenswaard kon doen dalen. Voor den schoolbouw zijn de uitgaven in 1902 genomen, omdat deze de laatst beschikbare gegevens aanboden; eenerzijds zijn gesteld de in dit jaar gedane uitgaven voor den bouw van openbare scholen tot een bedrag van even $2^1/_2$ millioen, en daartegenover 4 pct. van de bouwkosten van alle bij het bijzonder onderwijs in gebruik zijnde localiteiten. Volgens hen die hiertegen bedenking opperden zou het rationeel geweest zijn om voor de bouwkosten der openbare school slechts 4 pct. van het uitgegeven kapitaal in rekening te brengen. Stelt men dit laatste kapitaal voor 3200 scholen, met den bouwgrond, op 50 millioen, d.i. op even f 15,000 per school, wat stellig te laag is, zoo komt men reeds op een rentebedrag van 2 millioen, en voegt men hier de rente bij van het veel hoogere kapitaal, dat in de grootere steden besteed is, dan klimt dat rentebedrag nog niet onaanzienlijk. Ook al zou deze rekening alzoo rationeeler geweest zijn, ze is niet genomen, omdat de kapitale som niet juist bekend was, en in elk geval zou ook hier het verschil niet van veel beteekenis zijn geweest voor de berekening van de kosten per kind. In 1901 was er voor schoolbouw een klimming van f265,474,18, voor meubilair enz. van f 92,428,78, in 1902 daartegenover van f 344,521,36 en f87,353,63. Dat de bijzondere scholen dikwijls kleiner zijn, en alzoo in bouwkosten duurder per leerling, kan ten deele worden toegegeven, maar hier staat tegenover, dat zelfs de kleinste bijzondere school 25 leerlingen boven de zes jaren moet tellen om subsidie te erlangen, terwijl er openbare scholen in stand worden gehouden, waar het cijfer der leerlingen beneden de 10 is gedaald; alsmede dat de bouw der bijzondere scholen, ook waar ze in grootte met de openbare gelijksoortig zijn, uit kleiner beurs, en daarom goedkooper pleegt te geschieden. Dat de uitkeering van het Rijk proportioneel lager kan zijn voor een openbare dan voor een bijzondere school legt weinig gewicht in de schaal, waar hier gerekend is met de totale uitgaven der openbare school, alzoo ook met hetgeen de gemeente te voldoen heeft. De kleinere posten van f 10,000 en f 55,000, die voor de schoolbibliotheek der arrondissementen en voor aanmoediging van schoolbezoek ook voor het bijzonder onderwijs eene vrucht kunnen afwerpen, kunnen, waar het bedragen van millioenen geldt, gerustelijk

verwaarloosd worden. Hetzelfde geldt voor de ruim tweeduizend gulden voor wachtgelden en een tienduizend gulden voor voeding en kleeding. Meer beteekenis daarentegen is te hechten aan de opmerking, dat de kosten voor de Rijkskweekscholen en Rijksnormaallessen voor een deel ook aan het bijzonder onderwijs ten goede komen; ook hier echter was geen becijfering mogelijk en zou men alleen op de gis af het bedrag kunnen aftrekken. Al aangenomen echter dat men voor al deze kleinere en grootere posten samen een 6 à 7 ton wilde in mindering brengen, gedeeld door het cijfer van de 550,838 kinderen, die de openbare school bezoeken, zou dit de f 34 per kind hoogstens met even één gulden doen dalen en alzoo op de conclusie toch zoo goed als van geen invloed zijn. Het zou de geraamde 6 millioen met niet meer dan drie à vier ton doen dalen.

Met belangstelling namen de ondergeteekenden kennis van het gevoelen van „enkele leden", die, op bladz. 16 van het Voorloopig Verslag aan het woord, meer gezegende vruchten voor onze nationale ontwikkeling zouden verwachten van het overgaan tot een geheel ander schoolstelsel, hierin bestaande, dat de Overheid voor wat de inrichting der publieke school betreft, meer de vrije hand aan de ouders zoude laten, hun een grooter aandeel in de kosten zou opleggen, en zich zelf bepalen tot het verstrekken van het ontbrekende. Dit, zoo oordeelden zij, zou de mogelijkheid scheppen, om aan de publieke school haar positief Christelijk karakter terug te geven, terwijl dissentieerenden door staatsbijdrage als nu tot het oprichten van bijzondere scholen konden worden in staat gesteld. Er ligt drieërlei in dit denkbeeld, waardoor het aantrekt. Ongetwijfeld zou er winste zijn, indien de ouders zelven zich van hun verantwoordelijkheid voor de opvoeding van hun kroost ook door hoogere financieele offers kweten. Er zou nieuw leven in ons schoolwezen varen, indien de ouders ook met de inrichting der school zich meer inlieten. En het zou den geest op de publieke school hooger stemmen, indien het onderwijs de toepassing kon geven van de Christelijke paedagogische beginselen. Intusschen zou dit stelsel nadere uitwerking behoeven, om te kunnen beoordeelen, of het voor practische toepassing vatbaar zou zijn, niet in abstracto, maar in onze concrete toestanden. Wat de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Engeland en Duitschland in dit opzicht beproefden, en hetgeen in een vroegere periode voldeed, blijkt thans in den steek te laten, zonder dat een andere uitwerking dusver gevonden is. In geen geval zou zulk een stelsel zonder herziening van art. 192 der Grondwet voor uitvoering vatbaar zijn. Daar nu dit wetsontwerp onder vigueur van dit artikel

werd ingediend, en de leden hier aan het woord bovendien zelven toegeven, dat de stand van zaken, waarmee te rekenen viel, niet wel een anderen uitweg gedoogt dan het wetsontwerp aanbiedt, kan een nader ingaan op dit stelsel als op dit oogenblik niet voor verwezenlijking vatbaar worden beschouwd, en namen ondergeteekenden met ingenomenheid kennis van de verklaring dezer leden, dat het wetsontwerp, al ware het dan ook niet met volle sympathie, nochtans op hun steun rekenen kon.

Tot zoo gunstige conclusie kwam niet een ander „aantal leden", wier gevoelen op bladz. 17 is weergegeven, en die het voorstel „niet aannemelijk" keurden, tenzij op tal van punten betere waarborg werd geboden, dat het aldus milder gesubsidieerde onderwijs ook in deugdelijkheid winnen zou. Het hierop in de afdeelingen zelven gegeven bescheid drukt ook het gevoelen van ondergeteekenden uit. Tegen het stellen van waarborgen voor de deugdelijkheid van het onderwijs bestaat geen bedenking, mits worde aangetoond, 1°. dat zulk een waarborg doel kan treffen, en 2°. dat zulk een waarborg het eigenaardig karakter van het bijzonder onderwijs, in zijn verschillende formatiën, niet aantast. Hieronder zal blijken, in hoeverre een poging gewaagd kon worden, om onder dit dubbel voorbehoud aan gestelde eischen te voldoen. Slechts zij hier reeds opgemerkt, dat twijfel geoorloofd is, of de leden hier aan het woord zich genoegzaam rekenschap hebben gegeven van de moeilijkheden, die het onderhavige probleem oplevert. Het onderscheid tusschen het neutrale openbare en positief-christelijke bijzondere onderwijs heeft niet alleen betrekking op de inlassching of weglating van godsdienstige leerstof, maar is in zóó ver gaanden zin geheel het wezen der school beheerschend, dat uit de zeer uiteenloopende beginselen een geheel verschillende conclusie dient getrokken te worden voor de paedagogische stellingen, die bij het onderwijs haar toepassing moeten vinden. Bij beide verschilt de beschouwing over het kind, over de psychologische gegevens, waarmee bij het kind te rekenen valt, over het doel waarheen de opleiding zich moet uitstrekken, over het deel dier ontwikkeling dat in de schooljaren moet worden aangebracht, over de methode waarnaar dat moet geschieden en over de beteekenis, bij de toepassing der methode, b.v. van belooning en straf. Nog onlangs is in de „*Paedagogische beginselen*" van dr. H. Bavinck de tegenstelling, waarop men hier stuit, breedvoerig en in bijzonderheden uiteen gezet, en juist deze tegenstelling is het, waardoor hetgeen op het éene standpunt in prijzenswaardigen zin deugdelijk heet, op het andere juist *niet* deugt, en van daar tevens de zeer groote moeilijkheid voor een voorstander van de éene methode, om over de al of niet profijtelijk-

heid van een schoolwezen, dat een andere methode volgt, een juist oordeel te vellen. Zelfs een examen, gelijk in Engeland bijval vond, kan voor wat de eigenlijke opvoedende kracht van het gegeven onderwijs aangaat, hier geen uitsluitsel geven, en wel bezien levert alleen de latere levensontwikkeling, voor zoover ze met het lager onderwijs samenhangt, de proef op de som. Zich voorts geheel aansluitende aan hetgeen in het Voorloopig Verslag is opgemerkt over den prikkel, die in den aard zelf van het bijzonder onderwijs ligt, om in degelijkheid bij het openbaar onderwijs niet alleen niet achter te staan, maar dit zelfs te overtreffen, acht de eerst-ondergeteekende, voor wat dit punt aangaat, te dezer plaatse te kunnen volstaan met verwijzing naar hetgeen hieronder zal te antwoorden zijn op de voorstellen, die tot het verscherpen van de eischen der deugdelijkheid in het Voorloopig Verslag aan de hand zijn gedaan.

Eenige andere leden, insgelijks op versterking der te geven waarborgen aandringende, stelden zich in drieërlei opzicht op een eenigszins ander standpunt. Zij stelden krachtiger de billijkheid van den eisch op den voorgrond, dat aan de ouders de keuze moet staan over den geest en de richting van het onderwijs, dat hun kinderen op de school ontvangen zouden. Zij beperkten den eisch der waarborgen tot verzekering van het peil van het onderwijs en zijn technische deugdelijkheid. En in de derde plaats wenschten zij den onderwijzer sterk te doen staan tegenover den predikant en den pastoor. Ter voldoening aan het eerste strekt geheel het ontwerp. Tegen den in de tweede plaats gestelden eisch zal door ondergeteekenden in beginsel geen enkele bedenking worden ingebracht, maar hier stuit men op de moeilijkheid om de voldoening aan dien eisch door een wetsartikel te verzekeren. Gelijkheid van peil bij twee in uitgangspunt en methode uiteenloopende inrichtingen van onderwijs is niet met juistheid onder eenzelfde formule te brengen, en poogt men dezen waarborg voor het goede peil te vinden in de inspectie, dan keert dezelfde moeilijkheid in dezen anderen vorm terug, dat elk lid der inspectie het peil beoordeelt naar de paedagogische denkbeelden, die hij zelf is toegedaan, zonder in staat te zijn naar recht en billijkheid het juiste peil bij een onderwijs, dat van geheel andere paedagogische beginselen uitgaat, te beoordeelen. Wat eindelijk het streven betreft, om aan de onderwijzers een sterkere rechtspositie te verzekeren ook dan wanneer zij bij het bijzonder onderwijs dienen, zoo streeft het wetsontwerp, gelijk dan ook erkend wordt, hetzelfde doel na. Betwist moet daarentegen worden, dat deze rechtspositie op wering van alle kerkelijke invloeden zou moeten gericht zijn. De onderwijzer moet

in zulk een positie verkeeren, dat hij zelfstandig blijft in wat zijn vak betreft, en tegen elke poging, om hem te dien aanzien te belemmeren, moet hij tot verweer in staat zijn, zoowel tegenover zijn schoolbestuur, als tegenover de kerk en de ouders; maar omgekeerd moet de willekeur van den onderwijzer kunnen beteugeld worden, waar hij er op uit mocht zijn, aan den rechtmatigen invloed van zijn schoolbestuur, van de kerk of van de ouders te kort te doen. Dat hierbij zekere worsteling van invloed tegen invloed, indien òf de onderwijzer, òf bestuur, kerk en ouders geen genoegzamen tact bezitten, niet altoos zal kunnen uitblijven, ligt voor de hand, maar zulk een worsteling tusschen hoofd en klassenonderwijzer, tusschen school en gemeentebesturen komt evengoed bij de openbare school voor, en moet haar oplossing niet in wetsartikelen maar in toepassing van practische levenswijsheid vinden. Op hetgeen in verband hiermede over enkele voorgekomen ongelegenheden werd opgemerkt is in het Voorloopig Verslag reeds geantwoord; over een ontslag, als te Groningen voorgekomen, zou, naar de strekking van het wetsontwerp, in hooger beroep geoordeeld zijn; en voor zoover de leden hier aan het woord maatregelen wenschten, waardoor de arbeiders van Christelijke professie meer los van de Regeeringspartijen zouden worden, zoo kan kwalijk van de Regeering gevergd worden, dat zij in haar wetsvoorstellen gelijk doel zal najagen *).

§ 5. *Techniek van het ontwerp.* Bij de indeeling van de voorgestelde wijzigingen is de methode gevolgd, om de volgorde van de artikelen der wet, waarop wijzigingen of aanvullingen worden voorgesteld, niet te verbreken. Bij een ander stelsel had de inhoud van art. 2 van het wetsontwerp uiteraard zijn plaats moeten vinden na de wijzigingen voorgesteld op art. 12 van de wet. Thans kon dit niet. Bovendien is in het tweede artikel sprake van een geldelijke heffing *door* het Rijk, en scheen het uit dien hoofde een afzonderlijke plaats te moeten innemen. Aan artikel 3 kwam eveneens een eigen plaats toe, gelijk dit ook in het Voorloopig Verslag niet weersproken wordt, en desgelijks aan de overgangsbepalingen. Blijft alzoo alleen de vraag, of het gewenscht is, den inhoud van het eerste artikel, naar gelang van de behandelde onderwerpen of in verband met de onderscheidene hoofd-

---

*) Op bladz. 12 van het Voorloopig Verslag, onderaan, wordt het voorgesteld alsof dr. Kuyper in 1869 de uitdrukking *satanisch* zou gebezigd hebben van het woord „Christelijke", in art. 23 (thans 33) van de wet op het lager onderwijs. Deze voorstelling is onjuist. Blijkens het medegedeelde op bladz. 11 van het Verslag der achtste algemeene vergadering van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs op 19 en 20 Mei 1869 te Utrecht gehouden, heeft dr. Kuyper deze uitdrukking toegepast op de idee der *Staatssouvereiniteit* in haar tegenstelling met de grondgedachte van den Christelijken Staat.

stukken van de wet, in meerdere artikelen te splitsen. Dit zou stellig eisch zijn geweest, indien de Kamer geen andere amendementen of stemmingen dan over het geheele artikel van het wetsontwerp toeliet. Nu het tegendeel het geval is, bestond hiertoe minder noodzakelijkheid, en deze vervalt geheel nu, gelijk hierna blijken zal, de voorgestelde regeling betreffende de bijzondere kweekscholen en de door de kweekscholen af te nemen examens naar een afzonderlijk ontwerp wordt overgebracht. Over blijven dan alleen de wijzigingen en aanvullingen, voorgesteld op de artt. 26, 44, sub *b*, 45 en 54 *bis*, die samen één geheel vormen. De eenige wijzigingen, die hiermede niet in verband staan, zijn die, voorgesteld op art. 15, sub *e* en art. 61, sub *b*. Deze worden thans opgenomen in artikel 2. In een nieuw artikel 3 is neergelegd een wijziging van art. 39 betreffende de wachtgelden, welke straks ter sprake komt.

Dat de tekst van eene wet, die zoo gedurig wijziging en aanvulling onderging als die op het lager onderwijs, allengs onleesbaar wordt zoo door de lengte der artikelen als door de onderscheidene hulpmiddelen, die moeten worden aangewend om de uiteenloopende rubrieken van eenzelfde artikel door de bijvoeging van letters en cijferteekens te onderscheiden, wordt gereedelijk toegegeven. Hier staat echter tegenover, dat vernummering van een wet, wier artikelen in schrifturen en gesprekken met de bekende cijfers plegen aangehaald en besproken te worden, bij het gebruik ernstige bezwaren oplevert. Men denkt dan veelal eerst aan het oude cijfer, en moet zich daarna te binnen brengen, welk nieuw cijfer daarvoor in de plaats is gekomen. Intusschen is de eerst-ondergeteekende bereid, ter wille van een meer leesbaar gemaakte indeeling van de wet, gelijk ze luiden zal, wanneer de beide thans aanhangige voorstellen zullen zijn aangenomen, om, blijkt dit zonder te groote bezwaren uitvoerbaar, aan het slot van datgene der beide ontwerpen, dat het laatst in behandeling komt (iets wat op dit oogenblik nog niet is uit te maken), een overgangsbepaling voor te stellen, die gewijzigde indeeling en vernummering der artikelen en nieuwe afkondiging van den aldus verkregen tekst der wet gelast.

Mede-onderteekening van een wetsontwerp, uitgaande van een ander Departement, kan niet wel beteekenen, dat een mede-onderteekenende Minister daarmede geacht wil zijn een oordeel uit te spreken over alle technische details, rakende een onderwerp dat geheel buiten de bemoeiing van zijn Departement ligt. Vooral de Minister van Financiën, die, uit hoofde van het geldelijk belang bij zulk een tal van wetsontwerpen betrokken, gedurig tot zoodanige mede-onderteekening gehouden

is, zou, werd zulk een eisch gesteld, in geheel onhoudbaren toestand geraken, en de doorzending der wetsontwerpen zou er voor onafzienbaren tijd door worden vertraagd. Vooral zijn mede-onderteekening werd dan ook nimmer in een anderen zin opgevat dan dat hij zich verantwoordelijk stelde voor de financieele gevolgen, die het ingediende wetsontwerp, werd het aangenomen, hebben zou voor ons financieel beleid. Dit zou tot uitdrukking zijn gekomen, indien overal, waar nu „ondergeteekende” in het enkelvoud staat, de uitdrukking „eerst-ondergeteekende” ware gebezigd. Mocht thans een enkele incorrectheid van uitdrukking zijn overgebleven, zoo vinde deze hare verklaring in de, snel daarop door afsterven gevolgde, ernstige ziekte van een der hoofdambtenaren, aan wien de eindcorrectie was toevertrouwd.

Of het mogelijk zou zijn een overzicht van de verhouding tusschen openbare en bijzondere scholen in andere landen te laten opmaken, is vooralsnog niet uit te maken. Of een bijzondere school een neutraal of een confessioneel karakter draagt, is zelfs voor de bijzondere scholen hier te lande niet altoos met zekerheid te beslissen. Bovendien zijn in vele landen de openbare scholen zelve confessioneel, zoodat het uiterst moeilijk zou zijn, de vele ongelijksoortige gegevens, waarmede men hier te doen heeft, voor behoorlijke vergelijking met juistheid te sorteeren. Hierbij komt nog, dat met name voor Frankrijk, waar de indeeling van openbaar en bijzonder onderwijs met de onze nog de meeste overeenkomst vertoonde, te rekenen zou zijn met den stand van het oogenblik, zonder dat de statistische gegevens, die over eenige jaren loopen, dienaangaande kennis konden verschaffen.

§ 6. *Subsidiëering van lagere scholen. Artt.* 26, 44, *sub b*, 45 *en* 54*bis*. Moeilijk valt in te zien, welke rechtsgrond zou zijn aan te wijzen voor opneming in de wet van het denkbeeld, dat bij toekenning van een Rijksbijdrage ten behoeve van het onderwijzend personeel, onderzocht zou moeten worden, wat de aldus gesalarieerden met hun salaris doen, of ook dat te rekenen zou zijn met factoren, die hun het uitkomen met een lager salaris mogelijk zouden maken. Bij geen enkel ambtenaar laat het Rijk er zich mee in, of hij zijn salaris geheel verteert, dan wel er een gedeelte van oplegt of voor religieuse, weldadige en artistieke doeleinden afzondert, en evenmin is het usantie, een ambtenaar, die ruimschoots over eigen middelen beschikt, of bij zijn ouders thuis vrije inwoning en kost geniet, deswege op zijn salaris te korten. Het salaris is eene bezoldiging, waarover de gesalarieerde naar eigen goeddunken beschikt, en waartegenover geen andere contra-praestatie wordt geeischt, dan dat hij, in het bezit van de vereischte akten of

diploma's, getrouw en met vlijt volbrenge datgene waarvoor hem het salaris wordt toegelegd. Evenzoo staat het met de verhoogingen, zonder dat hierbij de vraag of iemand gehuwd is, of later huwt, in aanmerking komt. Hoogleeraren ontvangen twee verhoogingen elk van f 1000, waardoor hun salaris van f 4000 tot f 6000 klimt, maar geen Kabinet vroeg er ooit naar, of zij misschien, hetzij door zuiniger voet van leven, hetzij door inwoning bij anderen, hetzij tengevolge van bezit of schenking, zulks wel noodig hebben voor hun onderhoud. Het is juist, dat art. 26. 7de lid, der Lager-onderwijswet alleen aan den gehuwden onderwijzer op 28-jarigen leeftijd een tegemoetkoming in de huishuur toelegt, maar dit staat er dan ook in de wet bij, en vormt alzoo een exceptie. Onder dit gezichtspunt valt niet in te zien, waarom in de wet een afzonderlijke regeling zou moeten worden opgenomen voor onderwijzers, die geen eigen huishouding voeren, maar saam wonen en saam leven in eene inrichting van coenobialen vorm. Stel, dat een zeker aantal openbare onderwijzers om de goedkoopte in Amsterdam of Rotterdam zulk een gemeenschappelijke huishouding door een vereeniging, waarbij zij zich aansloten, inrichtten, en uit de gemeenschappelijke kas nog iets uitspaarden voor weldadigheid aan kinderen, voor wetenschappelijke doeleinden of voor drankbestrijding, wat zou dit alles het Rijk aangaan? Teekenden zij alsdan een quitantie van ontvangst, om terstond na het ontvangen van hun salaris dit goeddeels te storten in de gemeenschappelijke kas, wat zou hier onregelmatigs in zijn? Nu wordt aan zulk een gemeenschappelijke huishouding in het wezen der zaak niets veranderd, zoo men daarbij den vorm van een orde in plaats van dien van een vereeniging kiest. Zulk een orde voorziet in het onderwijs op den door de wet geëischten voet, en de onderwijzers ontvangen van de orde al datgene, wat zij zelven achten noodig te zijn voor hun levensonderhoud. Put dit hun salaris niet geheel uit, en bewilligen zij er zelven in, dat uit de ongebruikte gelden ook iets voor paedagogische, religieuse, artistieke of philanthropische doeleinden wordt besteed, hoe zou het Rijk hierin hun vrije beschikking over het hun toekomend bedrag kunnen beperken? Indien zij niet huwen, waarom zou er dan juist op hun salaris gekort worden, als men dit niet doet bij een hoogleeraar die ongehuwd blijft, en waarom zou men hun de wettelijke verhooging onthouden, terwijl men er bij geen anderen ambtenaar ooit aan denkt hem de verhooging te onthouden, ook al blijft hij celibatair? Ongetwijfeld wordt hier, gelijk in het Verslag wordt opgemerkt, „het terrein der werkelijkheid betreden", maar dit werd evenzoo sinds jaren betreden bij alle andere ambtenaren, wier bezoldiging geheel uit 's Rijks

kas gekweten wordt. Voor de Rijksadministratie is alles in orde, zoodra zij de quitantie van den gesalarieerde in handen heeft, en evenzoo voor het schoolbestuur, indien blijkt, dat de betrokken persoon naar eisch het onderwijs verstrekt, waarvan het geven hem is opgedragen. Van een fictieve handeling is hier dan ook geen oogenblik sprake. Aan de volkomen vrije beschikking, die een gesalarieerd ambtenaar over een door hem verdiende bezoldiging voor zijn levensonderhoud heeft, mag door de wet niet geraakt worden en door geen enkele wettelijke bepaling wordt aan de gesalarieerde ambtenaren een bepaalde wijze van te leven en zich te voeden of te kleeden voorgeschreven. Zelfs al wilde een onderwijzer, die genoegzaam middelen bezat om zich te onderhouden, of, bij zijn vader inwonende, niets voor levensonderhoud had uit te geven, zijn geheele salaris terstond na ontvangst in de kas van het *Nut*, in de kas van zijne vakvereeniging of in de kas van zijn kerk storten, er zou van Regeeringswege niets op zijn aan te merken. Liefde voor en toewijding aan wat den ambtenaar belang inboezemt, staat niet onder Rijkscontrôle. Zoozeer laat het Rijk zelfs zijne ambtenaren bij de besteding van hun salaris vrij, dat de hoogleeraar die, om te sparen, zich van den aankoop van de noodige boeken voor zijn studie en zijn onderwijs onthield, noch met mindering op zijn salaris, noch met verkleining van de verhoogingen bedreigd is. Konden velen ook uit de protestantsche kringen onzer hooger ontwikkelde klassen er toe besluiten, zich in zeker verband, zonder het afleggen van geloften en zonder het stichten van een orde, aan het lager onderwijs te wijden, er zou eer winste dan verlies voor het volksonderwijs zijn. Met de bedenkingen tegen het ontwerp, uit dezen hoofde opgeworpen, kan de Regeering zich dan ook in geenen deele vereenigen. Waren de salarissen van onderwijzers ten onzent te onevenredig hoog opgedreven, zoo zouden ze voor alles tot kleinere afmetingen te herleiden zijn. Nu daarentegen zelfs de nu voorgestelde verhooging door velen nog ongenoegzaam wordt geacht, zou het geen zin hebben, voor zekere klasse van onderwijzers de minima naar beneden te drukken, alleen wijl ze aan gemeenzaam leven de voorkeur geven en door eenvoud van leven iets willen uitsparen voor hoogere belangen, die hun op het hart wegen.

De vrij algemeene erkenning, dat de wettelijke minima-jaarwedden der schoolhoofden niet ongewijzigd kunnen blijven, was den ondergeteekenden zéér welkom. Inderdaad is de feitelijke toestand deze, dat voor bijna twee derden der hoofden van openbare scholen een hooger minimum-aanvangssalaris is vastgesteld dan de wet voorschrijft, zoodat

uitkeering door het Rijk van de tegenwoordige bedragen niet aan het doel zou beantwoorden. Het motief toch voor de voorgedragen wijziging van art. 26 — hierop wenscht de Regeering vollen nadruk te leggen omdat het niet altijd juist schijnt te zijn verstaan — is geenszins te zoeken in de zucht om den schoolhoofden eenig voordeel in den schoot te werpen, al zal in enkele gevallen de wijziging dit gevolg hebben. De Regeering is bij haar voorstel uitsluitend te rade gegaan met de overweging, dat vergoeding door het Rijk van de tegenwoordige wettelijke minima, in de groote meerderheid der gevallen bij lange na geen restitutie van het werkelijk betaalde bedrag aan de gemeentebesturen en aan de bijzondere scholen zou verzekeren. M. a. w. niet in art. 26, maar in art. 45 en art. 54*bis* is het motief voor de voorgestelde wijziging te zoeken.

Heeft intusschen het beginsel weinig of geen tegenspraak uitgelokt, de uitwerking is van verschillende zijden onderworpen aan een critiek, die de Regeering er toe leidde om de wijze, waarop zij hare denkbeelden poogde te verwezenlijken, aan nadere revisie te onderwerpen.

De keuze van het aantal leerlingen tot maatstaf voor de berekening der wedden, had tweeledige strekking. Vooreerst meende de Regeering, dat als regel de werkkring van het hoofd eener gewone lagere school nagenoeg gelijken tred houdt met het aantal leerlingen dat de school bezoekt. Na de daartegen ingebrachte bedenkingen zijn de ondergeteekenden intusschen bereid dezen factor bij de berekening der jaarwedden te verwaarloozen. Ofschoon namelijk geenszins al het in het Voorloopig Verslag en elders daartegen aangevoerde onderschrijvende, moeten zij erkennen, dat ook langs den weg, welken het ontwerp koos, een volkomen betrouwbare schatting van omvang en gewicht der aan elk schoolhoofd toevertrouwde taak niet is te bereiken. Het daarvoor aanvankelijk uitgedachte middel moge nog het minst ondeugdelijk zijn, de illusie dat een volkomen bruikbare maatstaf zou zijn uit te vinden, dient thans prijs gegeven.

De tweede eisch, aan welken de regeling der wedden naar het leerlingental beoogde tegemoet te komen, was rekening te houden met de plaatselijke gesteldheid. In groote centra van bevolking, waar de levensstandaard hooger is, plegen namelijk de meestbevolkte scholen te worden aangetroffen. Ook deze stelling lokte een levendige bestrijding uit, waarop de Regeering evenmin behoeft in te gaan. Immers nu van het tweeledig doel, dat het voorstel beoogde, de eene helft moest worden prijs gegeven, valt gereedelijk te erkennen, dat hetgeen thans nog slechts beoogd wordt, op meer doeltreffende wijze verwezenlijkt kan worden.

Rekening te houden met het verschil in levensstandaard, is een probleem waarvoor onze wetgever zich niet voor de eerste maal geplaatst ziet. Een oplossing treft men niet slechts aan in de Kieswet, waarop in het Voorloopig Verslag gewezen is, maar ook in de wet op de personeele belasting. De aan deze wet, ingevolge art. 5, toegevoegde tabel beoogt een doel volkomen analoog aan hetgeen men thans wil bereiken en biedt derhalve den meest bruikbaren maatstaf. Aan de hand daarvan is dan ook een nieuwe classificatie ontworpen, die, wat hare financieele gevolgen betreft, zooveel mogelijk correspondeert met die van het oorspronkelijk ontwerp. Bij de berekening van de jaarwedden zelve is hierdoor met het verschil van plaatselijke gesteldheid reeds rekening gehouden, zoodat het denkbeeld van het Voorloopig Verslag om toelagen te verstrekken, wisselend naar gelang van den levensstandaard, op eenigszins eenvoudiger wijze verwezenlijkt is.

Het betoog, dat de aanvaarding van dit beginsel eveneens zou moeten leiden tot een classificatie van de vergoeding voor het gemis van vrije woning en van de minima-jaarwedden en toelagen der onderwijzers van bijstand, verraadt een miskenning der bedoeling van het Regeeringsvoorstel. De vergoeding voor het gemis van vrije woning wordt immers niet door het Rijk gerestitueerd en alleen ter wille van die restitutie is, gelijk bereids werd herinnerd, de geheele wijziging van art. 26 opgezet. In dezelfde richting is mede het antwoord te zoeken op de vraag, waarom geen voorstel wordt gedaan om de jaarwedden en toelagen der onderwijzers van bijstand op analoge wijze te regelen als de bezoldiging der hoofden. Gelijk namelijk aanstonds nader zal worden uiteengezet, is in den feitelijken toestand geen aanleiding te vinden om, voor een billijke toepassing van de artt. 45 en 54*bis*, ook uit dezen hoofde artikel 26 te herzien.

De vraag ten slotte, of ten behoeve van hoofden van scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs geen hoogere minima waren uit te keeren, zij gerescontreerd met de wedervraag, of ten deze niet veeleer in hooger schoolgeld dan in een hoogere subsidie een equivalent moet worden gezocht?

Voor de teleurstelling waaraan verscheidene leden uitdrukking gaven, over het feit, dat niet mede eene wijziging van de wedden voor de onderwijzers van bijstand is voorbereid, bestaat metterdaad geen grond. Een voorstel in die richting zou alleen dan eisch van consequentie zijn, wanneer daarvoor juist het omgekeerde kon worden aangevoerd van de motieven welke in het Voorloopig Verslag werden ontwikkeld. Dit zal in het oog springen, wanneer men zich rekenschap geeft, dat hier

weder de averechtsche voorstelling doorstraalt, alsof verbetering van de wedden der schoolhoofden doel der wijziging van art. 26 zou zijn geweest. In dien gedachtengang past dan natuurlijk het betoog, dat de traktementen der klasse-onderwijzers nog veel dringender om herziening roepen; immers — en hier wordt juist koren aangedragen op den molen van het ontwerp — deze laatste plegen veel meer dan die der hoofden zich tot de wettelijke minima te beperken. Waar echter juist alleen aan het feit, dat de minima voor de hoofden in de praktijk plegen overschreden te worden, de grond is ontleend voor het gedane voorstel, daar kan de conclusie, welke op de praemisse past, geen andere zijn dan die welke de Regeering trok. Dan toch moeten, om zooveel doenlijk met den feitelijken toestand rekening te houden, de uitkeeringen van het Rijk uitsluitend voor de hoofden hooger zijn dan de thans vastgestelde wettelijke minima en ligt het dus voor de hand, dat dan ook alleen aan deze laatste is geraakt.

Op deze gronden meenen de ondergeteekenden mitsdien hetgeen verder werd aangevoerd om het ongenoegzame van de wedden der onderwijzers van bijstand en van hunne tegemoetkoming in de huishuur te betoogen, als voor het tegenwoordige niet concludent, ter zijde te mogen laten.

Eveneens moeten zij verdaging pleiten voor de verdere desiderata welke in dit verband, gelijk trouwens ook elders in het Voorloopig Verslag, als min of meer urgent worden aanbevolen. De gedane voordracht is reeds van zóó ingrijpenden aard, het meeningsverschil zóó uiteenloopend, dat de Regeering er zich beslist tegen moet verzetten, thans wijzigingen, welke buiten het getrokken kader vallen, aan de orde te stellen. Gaarne is de eerst-ondergeteekende bereid te gelegener tijd de hier geuite wenschen in nadere overweging te nemen. Dit geldt vooral ook de vraag, of de tegemoetkoming in de huishuur niet aan weduwnaars met kinderen verzekerd behoort te blijven. Maar voor het tegenwoordige moet men er in berusten, dat de grenzen van het eenmaal vastgestelde bestek niet worden overschreden.

Op deze beperking van den omvang der herziening zou intusschen geen beroep kunnen gedaan worden, waar het geldt de vraag of de consequentie niet gebiedt het wettelijke minimumbedrag der tegemoetkoming in de huishuur ten volle door het Rijk te doen vergoeden. Daarvoor zou inderdaad binnen de getrokken perken gelegenheid bestaan. Maar de lasten, welke de toepassing der nieuwe regeling op 's lands budget zal leggen, zijn waarlijk al zwaar genoeg om niet voor elke vermeerdering althans voorloopig terug te deinzen.

Dit laatste geldt eveneens voor de vergoeding, wegens het gemis van vrije woning aan schoolhoofden toe te kennen. Deze vergoeding komt, volgens het ontwerp, ook niet ten deele voor restitutie in aanmerking, hetgeen duidelijk zal zijn als men er op let, dat art. 45, sub 1°, *a*, slechts spreekt van de „jaarwedden", terwijl art. 26 onderscheidt tusschen „jaarwedde" en „vergoeding". Een andere opvatting zou trouwens het billijkheidsgevoel onbevredigd laten, omdat dan de gemeentebesturen, die het genot van vrije woning aan het schoolhoofd verzekeren, van slechter conditie zouden zijn dan diegenen, die daarvoor een vergoeding toekennen.

Het spreekt van zelf, dat ten deze de bijzondere schoolbesturen in gelijksoortige omstandigheden verkeeren. Zij zullen bovendien, in denzelfden gedachtengang, door art. 54 *bis*, sub 5°, niet gedwongen worden om vrije woning of vergoeding voor het gemis daarvan aan hunne schoolhoofden te waarborgen. Daarentegen is laatstgenoemde bepaling nog aldus aangevuld, dat ook de in art. 26, achtste lid, bedoelde tegemoetkoming in de huishuur aan de bijzondere klasse-onderwijzers zal toekomen, hetgeen rationeel schijnt, waar ook de bijzondere school ingevolge artikel 54*bis* aanhef, j°. artikel 45, sub 1°, *c*, eene bijdrage te dezer zake ontvangt.

Eén wijziging ten behoeve van het openbaar onderwijs, welke ten nauwste verband houdt met deze voordracht, meenen de ondergeteekenden nog te mogen aanbevelen. De wet van 24 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 187) opende (vgl. het vijfde lid van art. 45) de mogelijkheid tot dispensatie van den in het vierde lid gestelden eisch, evenwel slechts onder voorwaarden, welke de practijk als al te bezwarend heeft doen kennen. Vooreerst de eisch, dat de dispensatie moet worden aangevraagd binnen 30 dagen na het tijdstip waarop in een vacature had behooren te zijn voorzien. Meerendeels komen verzuimen eerst aan het licht wanneer Gedeputeerde Staten, met de rekeningen der gemeenten voor zich, de aanspraak op Rijksbijdrage controleeren. Dan is echter de fatale termijn reeds lang verstreken en een verzoek om ontheffing dus niet meer ontvankelijk. Een milder regeling in dit opzicht wordt mitsdien voorgesteld.

In de tweede plaats bleken herhaaldelijk de gevallen, waarin de redelijkheid eener ontheffing krachtig spreekt, zich geenszins te bepalen tot de casuspositie welke de wet zich denkt. De omstandigheden, welke zich voor vergoelijking leenen, zijn zelfs zóó uiteenloopend, dat een opsomming in de wet niet wel mogelijk schijnt. Ook ten deze zal de noodige vrijheid van beweging worden verkregen wanneer het gewijzigd ontwerp wet wordt.

Dat de Regeering eerst thans deze wijziging aan de orde stelt, vindt zijne verklaring in de omstandigheid, dat zij zich aanvankelijk vleide — gelijk uit hare toelichting op art. 158 van hoofdstuk V, dienst 1904, moge blijken — tegenover een overgangstoestand te staan. De sedert ontvangen gegevens over 1903 leveren echter gelijksoortige resultaten als die over 1902, het eerste jaar waarin de wet van 1901 werkte, zoodat wijziging urgent is.

Dat ook na het tot stand komen der voorgedragen wet het bijzonder onderwijs bij het openbaar zal achterstaan, o. a. voor zooveel betreft het niet van Rijkswege vergoede bedrag der jaarwedden van de surnumeraire onderwijzers, moet worden beaamd. Men verlieze echter niet uit het oog, dat het stelsel van het ontwerp geen andere solutie toelaat. Slechts de minimumkosten kunnen voor Rijksrekening komen, het overige, als hoogere jaarwedden, weelderiger bouw van schoollokalen, uitbreiding van het getal onderwijzers boven het wettelijke, is tot op zekere hoogte als weelde te beschouwen, welke uit eigen middelen en dus in de eerste plaats uit hooger schoolgeld dient bestreden.

Ging men thans een anderen weg op, de eischen, aan de schatkist gesteld, zouden spoedig al te zwaar blijken en dit te eerder, omdat wettelijke bepalingen, waarbij bijv. voor een maximum aantal surnumeraire onderwijzers volledige vergoeding werd in uitzicht gesteld, van zelf tot het doen van grootere uitgaven zouden uitlokken.

De Regeering zou, zelfs al liet haar bestek het toe, geene vrijheid vinden, een voorstel te doen, om in de wet een minimumbedrag vast te stellen als belooning per lesuur aan de onderwijzers, boven en behalve de bepaalde jaarwedde, voor het geven van onderwijs, ander dan herhalingsonderwijs, buiten de gewone schooluren. Ongetwijfeld is het billijk, dat de onderwijzer eene hoogere jaarwedde geniete voor het geven van onderwijs in sommige vakken buiten de gewone schooluren of voor het bezit van bij-akten voor het geven van dat onderwijs. Maar ook andere redenen kunnen het evenzeer billijk maken, dat in eene gemeente de jaarwedde van den onderwijzer hooger worde bepaald dan het in de wet vastgestelde minimum. En nu gaat het niet aan, om in het ééne geval voor de hoogere belooning in de wet een voorschrift te geven en een hooger Rijksbijdrage te verleenen en in het andere niet. Daarbij is, gelijk reeds boven aangestipt werd, in het oog te houden, dat voor zooveel de meerdere belooning moet worden gegeven voor het onderwijs in vakken van meer uitgebreid lager onderwijs, eene bijdrage daarin in de eerste plaats behoort te worden gevonden in de heffing van hooger schoolgeld van hen, die het onderwijs daarin volgen.

De eisch dat de bijzondere school ten minste 25 leerlingen boven de 6 jaren moet tellen, kan niet worden prijsgegeven, zonder gevaar voor de oprichting van al te dure minimaal-scholen. Voor het openbaar onderwijs staat de zaak anders, omdat artikel 192 der Grondwet hier zijn eisch doet gelden.

Intusschen bestaat er geen bedenking tegen om aan den in dit verband uitgesproken wensch te voldoen en een bijzondere school, welke reeds in het genot van subsidie was, deze eerst te doen verbeuren, wanneer gedurende drie achtereenvolgende jaren het leerlingen-tal het cijfer van 25 niet meer bereikt.

Dat de billijkheid der voorgestelde verhooging van de bijdrage aan de bijzondere scholen om in de behoefte aan schoollokalen te voorzien, kennelijk algemeen werd beaamd, was den ondergeteekenden een voldoening. Krachtiger waarborgen dan tot dusver voor de deugdelijkheid en doelmatigheid dier lokalen in de *wet* op te nemen, ontmoet bedenking. Dergelijke voorschriften zijn te specieus voor regeling bij de wet, welke bovendien, tot in al te veel bijzonderheden afdalend, allicht te bindend zou worden. Daarom verdient regeling bij algemeenen maatregel van bestuur, gelijk tot dusverre, de voorkeur, waarbij dan, zooveel doenlijk, gelijke minimum eischen voor openbaar en bijzonder onderwijs bij nieuwen bouw kunnen gesteld worden. Te dien einde is thans in art. 54*bis* een analoge regeling voor de lokaliteiten der bijzondere scholen getroffen als art. 4, tweede lid, voor het openbaar onderwijs behelst.

Een voorschrift in de wet, dat telkens na een zeker aantal jaren zal zijn na te gaan, of het percentage van 4,6 nog wel met den rentevoet in overeenstemming is, lacht den ondergeteekenden niet toe. Voor zoover een dergelijke bepaling een tot den toekomstigen wetgever gericht gebod zou behelzen, is zij onnoodig. Ook zonder dergelijken drang zal de wetgever, wanneer de tijd gekomen is, wel niet verzuimen de noodige wijzigingen aan te brengen en mocht hij om de een of andere reden daartoe niet willen overgaan, dan leert de ervaring, dat zelfs van een wettelijk voorschrift geen kracht hoegenaamd uitgaat om daartoe te nopen. Herziening van het percentage anders dan bij de wet moet beslist ontraden worden. De financieele verhouding tusschen Rijk en bijzondere school mag niet op zoo losse schroeven worden gesteld.

De verhooging van de hier besproken bijdrage met 15 pct. heeft, gelijk terecht is opgemerkt, geen andere strekking dan den schoolbesturen tegemoet te komen in de noodzakelijke afschrijving op en het onderhoud van gebouwen. Verrekeningen als sommige leden zich

dachten, daargelaten of deze wel practisch mogelijk zouden blijken, liggen dus niet in de lijn van dit voorstel.

De leden, die verdere, ja algeheele gelijkstelling bepleitten van de eischen waaraan zoowel openbaar als bijzonder onderwijs zou moeten voldoen, verloren uit het oog, dat wel een belangrijke stap wordt gedaan om de schoolbesturen tegenover het Rijk in dezelfde financiëele positie te brengen als de gemeentebesturen, maar dat daarmede toch nog op verre na het bijzonder onderwijs niet van dezelfde conditiën zal worden als het openbaar. Worden namelijk de hoogst belangrijke uitgaven, welke ook na het tot stand komen van dit wetsontwerp ongedekt zullen blijven, voor de openbare school uit de gemeentelijke, dus toch weer de publieke kas gekweten, het bijzonder onderwijs moet deze, als tot dusverre, uit hoogere schoolgelden en vrijwillige bijdragen bestrijden. Hiermede vervalt dus elke rechtsgrond voor verdere gelijkstelling dan te rechtvaardigen is met een beroep op de minimum-voorwaarden van deugdelijk volksonderwijs. De Regeering voegde aan de bereids gestelde voorwaarden nog de verplichting tot uitkeering der minimum-wedden, benevens een regeling van de rechtspositie van den bijzonderen onderwijzer toe; zij is verder, gelijk reeds hierboven bleek, geneigd de eischen voor schoolbouw ietwat te verscherpen. Eindelijk bestaat er bij haar geen bedenking tegen het opleggen van de verplichting, om ook het leerplan aan den arrondissements-schoolopziener mede te deelen. Maar voor het overige maakt zij beslist front tegen elke poging tot verdere vrijheidsbeperking en zij kan dan ook geen poging aanvaarden om de verschillende wenschen welke ten deze werden geuit in het voorstel op te nemen, wenschen welke trouwens grootendeels reeds in het Verslag afdoende bestrijding vonden. Tegen onderwijs beneden peil zijn thans alleszins betrouwbare waarborgen verkregen, maar daarmede is dan ook de uiterste grens bereikt. Den schoolbesturen de handen dusdanig te binden als in het Voorloopig Verslag wordt aanbevolen, zou zelfs op het standpunt der leden, hier aan het woord, eerst aan de orde kunnen komen, wanneer het voorstel werd gedaan om *alle* kosten van het bijzonder onderwijs mede uit de publieke kas te bestrijden. Bovendien zou daaruit, voor het tegenwoordige althans, een geheel misplaatst wantrouwen spreken in het streven der schoolbesturen om het onderwijs zoo deugdelijk mogelijk in te richten. Wanneer men in aanmerking neemt, hoe die besturen reeds thans gewoekerd hebben met de beschikbare middelen, dan kan de toekomst in vol vertrouwen worden tegemoet gegaan. Met zekerheid laat zich voorspellen — het verleden staat daarvoor borg — dat, wanneer het bijzonder

onderwijs uit eenigszins ruimer beurs kan putten, geen poging onbeproefd zal blijven, om tot den hoogst bereikbaren graad van voortreffelijkheid op te klimmen. Men late de besturen echter vrij, dit ideaal elk op zijne wijze, en naar eisch van het door hem beleden beginsel, te verwezenlijken.

Wijziging van den in art. 54*bis*, sub 3°, gestelden eisch ten behoeve van scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs schijnt niet noodig. Die bepaling wordt namelijk aldus geïnterpreteerd, dat indien maar in de lagere klassen 20 uur per week onderwijs wordt gegeven in de vakken vermeld onder *a*—*k* van art. 2, aanspraak op subsidie bestaat. Aan deze voorwaarde plegen ook scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs te voldoen.

Ten zeerste waardeert de Regeering de toejuiching waarmede in beginsel haar voorstel om de rechtspositie van den bijzonderen onderwijzer te verbeteren is ontvangen. Tegen de uitwerking rezen echter verschillende bedenkingen, welke met ernst overwogen zijn. Vooreerst de bevoegdheid der Kroon, om ontheffing te verleenen van den in art. 54*bis*, sub 7°, eerste lid, gestelden eisch in zake beroep bij ontijdig ontslag. De ondergeteekenden hadden deze veiligheidsklep aangebracht, ten einde de moeilijkheden, welke een nieuwe regeling als de voorgestelde allicht in de practijk b.v. voor de scholen van het *Nut* zou kunnen opleveren, zooveel mogelijk te ondervangen. Nu echter de practische uitvoerbaarheid van het denkbeeld, waarop de instelling eener scheidsrechterlijke commissie berust, kennelijk niet werd betwijfeld, leenen zij gaarne het oor aan de eischen der theorie en zijn zij derhalve bereid de bevoegdheid tot dispensatie te doen vervallen. In stede daarvan dient dan echter de mogelijkheid geopend om den eisch, dat ten minste twaalf schoolbesturen zich omtrent de voorgeschreven regeling verstaan, ietwat te verzachten, in het belang van scholen, behoorende tot groepen die slechts weinig scholen tellen.

Omtrent karakter en beteekenis van een schorsingsbesluit schijnt misverstand te bestaan. Als straf op zich zelf mag een dergelijke maatregel niet worden aangemerkt — de keuze ware dan ook niet bijster oordeelkundig. Schorsing is een daad van preventie, een middel om, hangende het onderzoek naar het feit waarvan de onderwijzer verdacht wordt, te verhinderen dat hij zijne ambtsbezigheden uitoefent. Volgens den bekenden rechtsregel wordt intusschen ieder voor onschuldig gehouden, zoolang het tegendeel niet vaststaat. Dientengevolge mag de schorsing geen verdere gevolgen dan de strikt noodzakelijke meebrengen. Met name mag het traktement niet stilstaan, zoolang geen ontslag is uitgesproken en dit is dan ook voor de openbare onder-

wijzers, in art. 30, tweede lid, met zoo vele woorden bepaald. Voor de bijzondere scholen zal hetzelfde beginsel gelden, omdat, gelijk terecht werd opgemerkt, alleen wanneer aan een geschorste zijn volle wedde is uitgekeerd, de in art. 54*bis*, zesde lid, bedoelde quitantiën kunnen worden overgelegd.

Een en ander leidt tot de slotsom, dat uitbreiding van de bevoegdheden der commissie van beroep tot de kennisneming van klachten over schorsing, de beteekenis van dezen laatsten maatregel zou miskennen.

Aan de schoolbesturen de gelegenheid te benemen, desverlangd een onderwijzer slechts voor een bepaalden tijd aan te stellen, zou een vrijheidsbeperking zijn, die de grenzen van het redelijke ver te buiten ging. Treedt een onderwijzer op een dergelijken voet in dienst, dan kan hij zich ook niet beklagen, dat voor hem de waarborgen tegen ontijdig ontslag niet zullen gelden. In het voorbijgaan zij er bovendien op gewezen, dat tijdelijke benoeming dezelfde pensioenaanspraken zal geven als een vaste aanstelling.

Tot een verruiming van de taak der commissie van beroep, gelijk verder in het Voorloopig Verslag wordt bepleit, zouden de ondergeteekenden vooralsnog niet kunnen meewerken. Gelijkstelling harer functiën met die, welke Gedeputeerde Staten met betrekking tot het openbaar onderwijs uitoefenen, is reeds onvereenigbaar met de ruimte van beweging welke, gelijk boven werd betoogd, aan het bijzonder onderwijs dient gelaten. Speciaal wat de financiëele zijde betreft, dient niet uit het oog verloren, dat, waar de gemeentebesturen tot op zekere hoogte telkens, zoo noodig, nieuwe bronnen van inkomsten kunnen openen, de bijzondere school nu eenmaal aan een bepaalde limiet gebonden is. Inmenging van hooger hand, welke tengevolge zou kunnen hebben, dat het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven werd verbroken, is hier alzoo buitengesloten.

De jaarlijksche aanvragen om Rijkssubsidie krachtens art. 54 *bis* vergezeld te doen gaan van een verklaring der commissie dat het schoolbestuur zich aan hare uitspraak heeft onderworpen, mag overbodig worden geacht, nu immers reeds in het zesde lid, sub *b*, van art. 54 *bis* de noodige voorschriften voor een behoorlijke naleving der wet ten deze zijn gegeven.

De wijze, waarop de Regeering zich de samenstelling der commissie heeft gedacht, is mede niet aan critiek ontkomen; met name richtte zich de critiek tegen de incompatibiliteiten welke het bepaalde sub 7°, voorlaatste lid, beoogt te scheppen.

Tot deze uitsluiting van den kring der naastbelanghebbenden zijn de

ondergeteekenden geleid door de zucht om elken schijn van partijdigheid te ontgaan en vooral ook te voorkomen, dat bij stemmingen de bestuurders-leden voor de bestuurders, de onderwijzers-leden voor de onderwijzers opkomende, tegenover elkander zouden staan. Dat op deze wijze het bij uitstek deskundig element zal worden buitengesloten, is juist, maar dat daaraan een bedenking mag ontleend worden, kunnen de ondergeteekenden niet toegeven. Een onbevangen oordeel mag veeleer verwacht worden van ontwikkelde mannen die geheel buiten de sfeer der strijdende partijen staan dan van een college van *pares*, die zich moeilijk zullen kunnen losmaken van de vooroordeelen welke iedere côterie min of meer beheerschen. Voor zooveel noodig, kan de commissie zich natuurlijk door deskundigen doen voorlichten, waarin toch stellig niet minder dan bij de gewone rechtspraak een waarborg tegen onjuiste beslissingen is te vinden. Met dit alles voor oogen, achten de ondergeteekenden de voordeelen der uitsluiting van standgenooten grooter dan de daaraan verbonden nadeelen.

In zooverre willen zij zelfs nog een stap verder gaan en het in het Voorloopig Verslag zonderling genoemde gevolg van het uitsluitingsvoorschrift voorkomen; de bepaling is mitsdien aldus gewijzigd, dat ook openbare onderwijzers niet in de commissie zitting zullen mogen nemen.

Benoeming van de leden der commissie door vakvereenigingen of het hoogste kerkelijk gezag zou aan de regeling het aantrekkelijke ontnemen, dat de naastbelanghebbenden zelf hunne eigen rechters kiezen. Reeds om deze reden bestaat hiertegen bedenking.

Terecht werd door verschillende leden bezwaar gemaakt tegen verlenging van den termijn van beroep. Bij onze tegenwoordige middelen van communicatie bestaat er gedurende de tien vrije dagen voldoende gelegenheid om advies in te winnen.

Mocht in bijzondere gevallen de klacht gedurende dien termijn niet voldoende geïnstrueerd kunnen worden, dan verbiedt niets aan de commissie, aangenomen al dat zij aanstonds zitting neemt, eenig uitstel te verleenen. Ongetwijfeld zal een behoorlijk gemotiveerd verzoek daartoe wel een gunstig onthaal vinden. De vergelijking met het openbaar onderwijs gaat ten deze al te zeer mank. Van beroep of van een contradictoire behandeling is in art. 29 of 19*f* geen sprake. Gedeputeerde Staten zijn dan ook zelfs vrij, desverkiezende hun goedkeuring binnen den meest beperkten tijd aan het ontslagbesluit te hechten. Achterstelling der bijzondere onderwijzers is mitsdien ver te zoeken.

Zal echter het omgekeerde het geval wezen? Zal de openbare onderwijzer in zoover bij zijn collega van het bijzonder onderwijs

achterstaan, dat laatsgenoemde, ook wanneer het ontslag wordt bekrachtigd, in het genot zijner jaarwedde blijft tot den dag der uitspraak? De ondergeteekenden kunnen, met algemeene rechtsbeginselen te rade gaande, die vraag niet toestemmend beantwoorden. Bevestigt de commissie het gegeven ontslag, dan gaat dientengevolge, gerekend met den dag, waarop de demissie inging, de aanspraak op tractement verloren. Dan toch blijkt, dat het ontslag terecht is verleend en wie eenmaal onherroepelijk is ontslagen, verbeurt ook zijn recht op bezoldiging. Het schoolbestuur kan dan het teveel uitbetaalde terugvorderen.

Neemt een bijzondere onderwijzer, hangende het beroep, een benoeming bij een andere school aan, dan wordt hij geacht, indien hij het al niet uitdrukkelijk vraagt, op den dag waarop zijn nieuwe benoeming ingaat, ontslag uit zijn oude betrekking te hebben verzocht. Zijn bezoldiging uit dien hoofde houdt mitsdien in elk geval op.

Ten slotte werd door sommige leden nog een tweetal bezwaren van principieelen, schoon zeer uiteenloopenden aard tegen den in art. 54*bis*, sub 7°, voorgestelden maatregel ingebracht. Wilde men eenerzijds daaraan een veel verdere strekking geven en de rechtspositie regelen van alle personen die in soortgelijke omstandigheden verkeeren, anderzijds zag men in het voorstel een aanranding van de souvereiniteit in eigen kring.

Wat het eerste punt betreft, zij de vraag geoorloofd, of het mindere versmaad moet worden, omdat het meerdere buiten den maatregel blijft. Te dezer plaatse kan slechts sprake zijn van voorziening in de rechtspositie der bijzondere onderwijzers; mogelijk zal zij echter later ten voorbeeld voor analoge verhoudingen kunnen dienen. Een breede groep van andere loontrekkenden zal trouwens, komt de voorgestelde regeling van het arbeidscontract tot stand, reeds van vaster conditie worden dan thans het geval is.

De tweede bedenking strijdt zóózeer met de eerste, dat zij, naar de Regeering wel moet gissen, ofschoon het Verslag het omgekeerde zou doen vermoeden, waarschijnlijk door andere leden is te berde gebracht. Hunnerzijds werd in het voorstel een bedenkelijke vrijheidsbeperking van de schoolbesturen gezien. Niet zonder leedwezen namen de ondergeteekenden van deze beschouwingen kennis. Zij zijn zich niet anders bewust dan telkens en telkens, ook in deze Memorie, pal te hebben gestaan voor de vrijheid der bijzondere school. Inperking daarvan, anders dan in het welbegrepen belang van het bijzonder onderwijs, is van hen niet te wachten. Gaat het dan aan, een voorwaarde, die niet anders beoogt dan het onderwijzend personeel niet aan handen en

voeten gebonden over te leveren, op zich zelf af te keuren? Of ook, waarom zou aan de Overheid het recht moeten ontzegd worden, haar bijdrage, ten behoeve van den onderwijzer, te binden aan een bepaling, die niet anders beoogt dan hem voor eene den man van zijn stand vernederende willekeur te vrijwaren?

Zoover zijn de ondergeteekenden zelfs gegaan — te pas werd er door anderen aan herinnerd — dat, wel verre van aan de schoolbesturen een vreemde hoogere autoriteit op te dringen, de rechtspraak gelegd wordt in handen van door de belanghebbenden zelve rechtstreeks gekozenen. Onder zulke voorwaarden moet toch ieder schoolbestuur het als een voorrecht beschouwen, dat, wanneer het tot een zoo harden maatregel als ontijdig ontslag moet komen, de getroffene, die zich daarover beklaagt, een rechter kan vinden aan wien hij zijn grieven bloot kan leggen. Daardoor, wanneer derhalve beroep openstaat op een onafhankelijk gezag, wordt zelfs de schijn van machtsmisbruik vermeden en de zedelijke waarde der genomen beslissing niet weinig verhoogd.

Welke strekking aan de scheidsrechterlijke uitspraak toe te kennen, is mede een vraag welke op onderscheiden wijze beantwoord werd. Van meer dan ééne zijde zou men, boven herroeping van het eenmaal verleend ontslag, aan het verleenen eener schadeloosstelling de voorkeur geven. Natuurlijk kan dit middel altoos worden beproefd. Indien de onderwijzer na gerehabiliteerd te zijn, zelf geneigd is, tegen eene schadeloosstelling ontslag aan te vragen, staat hieraan niets in den weg. De ondergeteekenden moeten echter bezwaar maken om deze oplossing in de wet zelve voor te stellen. In de wet moet het rechtsstandpunt worden gehandhaafd. Schadeloosstelling nu is nooit een volledig rechtsherstel; eerst wanneer andere middelen falen, behoort men daartoe zijn toevlucht te nemen. In het publieke recht is men dan ook, veel meer dan in het civiele, op een ongedaan maken van de onwettige daad bedacht. Het „nemo ad factum praecise cogi potest” is daar veel minder consequent doorgevoerd. En wanneer nu ergens de volledige *restitutio in integrum* aanbeveling verdient, dan is het wel hier. Een onderwijzer, die ten onrechte ontslag heeft bekomen, zal gewoonlijk op herstel in zijn betrekking, wat volkomen rehabilitatie ook tegenover de buitenwereld beteekent, veel hooger prijs stellen dan op een schadeloosstelling, hoe hoog ook opgevoerd, terwijl niets hem verhindert daarna zelf een andere oplossing te bevorderen. Ook sta hier de vraag, of van de praeventieve werking van den maatregel niet verwacht mag worden, dat een niet te rechtvaardigen ontslag tot de hoogst zeldzame uitzonderingen zal behooren?

Den wensch om de verplichting op te leggen nog andere punten in het benoemingsbesluit te regelen, willen de ondergeteekenden gaarne in vervulling brengen. Zij geven er evenwel de voorkeur aan die punten niet in de wet, maar in een algemeenen maatregel van bestuur vast te leggen, waardoor de noodige elasticiteit verkregen wordt. Het ontwerp is dienovereenkomstig gewijzigd.

De vraag, hoe een mogelijken strijd met de bepalingen van het arbeidscontract te beslissen, zij beantwoord met een beroep op den regel „*lex specialis derogat legi generali*". Rechtsonzekerheid zal dus niet geboren worden.

De opmerkingen, welke nog ten aanzien van art. 26 werden gemaakt, vallen buiten het kader der voorgedragen regeling. Dienaangaande zij echter nog het volgende in het midden gebracht.

De beschouwingen nopens tijdelijke aanstelling moeten op misverstand berusten. Met uitzondering van de in art. 32 bedoelde gevallen, waarin evenwel de voorziening slechts van korten duur mag zijn, zou aanstelling voor een zeker aantal jaren in strijd zijn met de wet.

De bevoegdheid nopens de uitbetaling der tractementen bij ziekte, militiedienst enz. aan banden te leggen, ware wederom een bedenkelijke inbreuk op de ten deze toch reeds zoo gekortwiekte vrijheid der gemeentebesturen. Of ook bij een meer ingrijpende herziening der wet deze punten aan de orde zullen worden gesteld, daaromtrent kan de eerst-ondergeteekende geenerlei toezegging doen.

Een debat over de zuiver academische kwestie, welke het slot van het voorlaatste lid uitlokte, kan thans te eerder worden vermeden, nu de wetgever van 1901 een dergelijke bepaling als passend in ons Staatsrecht ijkte.

De beide laatste leden van het artikel komen op dezelfde plaats voor in de bestaande wet; splitsing van het artikel ontmoet bedenking, omdat dientengevolge de artikelen nopens de akte-examens zouden verspringen en dus twijfel aan de bevoegdheid der houders van bereids uitgereikte akten zou kunnen rijzen.

§ 7. *Opleiding van onderwijzers. Attt.* 12, 57, 58, 59, 60, 61, *eerste lid*, sub *b*. — *Artikel* 2 *van het wetsontweep* (*art.* 65 *ter*). Toen in 1903 de wijziging en aanvulling dezer artikelen werd ontworpen, was door de Staatscommissie voor de ineenschakeling van de verschillende takken van onderwijs nog geene sub-commissie voor het lager onderwijs benoemd. Nu sedert zoodanige subcommissie niet alleen is ingesteld, doch spoedige uitbrenging van haar rapport is te verwachten, is de Regeering te rade geworden, de wijziging ter zake van de op-

leiding van onderwijzers en van de examens uit dit ontwerp te lichten en die zoo spoedig mogelijk bij een afzonderlijk ontwerp in te dienen, zoodra van de voorstellen der commissie zal zijn kennis genomen. Daarbij zal dan tevens partij kunnen worden getrokken van de belangrijke opmerkingen in het Voorloopig Verslag in deze paragraaf gemaakt. Mitsdien vervallen van dit wetsontwerp in artikel 1 de artt. 12, 57, 58, 59 en 60, benevens de artikelen 2, 4 en 6 van het wetsontwerp. Mocht intusschen de uitbrenging van bedoeld rapport onverhoopt langer toeven dan thans wordt ondersteld, zoo zal de eerst-ondergeteekende niet aarzelen, de vaststelling van nieuwe regelen te bevorderen tot eenigszins meer voldoende subsidieering van de bijzondere en, voor zooveel noodig, ook van de gemeentelijke kweekscholen.

Art. 61, *eerste lid*, sub *b* (*thans opgenomen in artikel* 2 *van het wetsontwerp*). Tegen de gewenschte aanvulling van deze bepaling bestaat na de aanvulling, die art. 66 der wet in 1896 verkreeg, weinig bedenking. Zij is mitsdien aangebracht.

§ 8. *Onderwijs aan achterlijke kinderen. Art.* 15, *sub e* (*thans opgenomen in artikel* 2 *van het wetsontwerp*). Met ingenomenheid vernam de Regeering dat men vrij algemeen met haar van inzicht was, dat bij deze gelegenheid het aan achterlijke of zwakzinnige kinderen te verstrekken afzonderlijk onderwijs niet onaangeroerd behoorde te blijven en dat ook de wijze, waarop de Regeering meent ten opzichte van dit betrekkelijk nieuwe en netelachtige onderwerp te moeten te werk gaan, door verscheidene leden practisch geoordeeld werd. Dat bij den thans voorgestelden maatregel ook naar de zienswijze der Regeering niet aan een blijvenden toestand gedacht moet worden, behoeft na de uiteenzetting van haar standpunt in de Memorie van Toelichting nauwelijks herhaald te worden. Eerst sinds betrekkelijk korten tijd is de hierbedoelde groep van misdeelde kinderen de aandacht gaan trekken en ook in het buitenland staat men op dit gebied nog voor menige onopgeloste vraag. Daarom scheen het oogenblik thans nog niet gekomen om bepalingen betreffende het toezicht, het te verstrekken onderwijs, de den onderwijzers te stellen bijzondere eischen, de grootte en inrichting van de lokaien en verdere hygienische belangen der kinderen in eene uitvoerige wettelijke regeling vast te stellen. Eerst wanneer later met grooter kennis omtrent al deze punten zal kunnen geoordeeld worden, zal men zonder twijfel bij het thans voorgestelde niet hebben te blijven staan, maar, gewapend met de inmiddels opgedane ervaring, tot het ontwerpen van eene afzonderlijke wet op de zwakzinnige kinderen kunnen voortschrijden. Alsdan zal tevens te overwegen zijn, welke bijzondere ver-

eischten te stellen zijn aan de met dit onderwijs te belasten onderwijzers en of van Staatswege bijzondere maatregelen tot het opleiden van zulke onderwijzers moeten getroffen worden. Van het materiaal, door de in het Voorloopig Verslag geciteerde Brunswijksche wet aangedragen, zal dan zonder twijfel dankbaar gebruik gemaakt kunnen worden.

Intusschen waren er blijkbaar ook sommige leden, die een sneller tempo gewenscht hadden en van het onttrekken van het hier bedoeld onderwijs aan de wet tot regeling van het lager onderwijs zonder gelijktijdige invoering van eene uitvoerige afzonderlijke wet allerlei ongewenschte gevolgen duchtten. Twijfel rijst echter bij den eerst-ondergeteekende, wanneer hij deze bezwaren nagaat, of de leden, wier gedachtengang hier is weergegeven, zich wel een genoegzaam duidelijk beeld voor den geest stellen van de categorie kinderen, op welke het ontwerp het oog heeft. Bedoeld worden niet — het zij nogmaals op den voorgrond gesteld — de door omstandigheden ten achter geraakten, wier geest echter gezond is en die door eenige inspanning van den klasseonderwijzer tot normale hoogte kunnen opgevoerd worden, maar slechts dezulken, die gewoon lager onderwijs niet kunnen volgen, omdat aan de normale ontwikkeling hunner zinnen iets hapert, wat met de meest mogelijke toewijding niet is te verhelpen. De eerstbedoelden nu, waarvan juist ook door de werking van de Leerplichtwet velen op de lagere scholen zijn aan te treffen, worden door dit ontwerp allerminst aan de gewone school onttrokken. Zij blijven daar, zij het ook tot geen gering ongerief van den klasseonderwijzer, die ze heeft bij te werken, en de toepassing van de Leerplichtwet zal geenszins, gelijk men vreest, voor deze leerlingen zijn opgeheven. Wat hen betreft komt ook in de toepasselijkheid van het in het Voorloopig Verslag aangehaalde art. 16 der wet niet de minste verandering, omdat zij het gewoon lager onderwijs zullen blijven volgen.

Gansch anders is het echter gesteld met de in het ontwerp met den naam „zwakzinnigen" aangeduide kinderen. De prikkel, waarvan men gewaagt, is, wanneer men het oog richt op deze *ongeneeslijk* achterlijken, in art. 16 der wet niet te vinden. Op dit oogenblik worden zij, bij gebrek aan beter, op de gewone school geduld tot schade voor henzelf en van hunne normaal aangelegde medescholieren. Maar het afzonderlijk onderwijs, dat zij noodig hebben en dat het ontwerp op ruimer voet wil mogelijk maken, behoeft geen gemeentebestuur ook thans hun te verstrekken. Geleid door het onmiskenbaar belang der zaak, gingen, ter aanvulling van wat particulieren tot stand brachten, een paar grootere gemeenten er toe over om op bescheiden schaal voor eenigen dezer

kinderen afzonderlijk onderwijs in te richten. Maar eene verplichting daartoe legt art. 16 allerminst op. Evenmin de Leerplichtwet. Voor de inderdaad zwakzinnige kinderen kan er geen sprake van zijn, dat de toepassing van die wet door het thans voorgestelde wetsvoorschrift zou worden opgeheven, wijl zij ook thans reeds aan de werking van die wet zijn onttrokken. De hierbedoelden zijn geestelijk ongeschikt tot het bezoeken van eene gewone lagere school en vallen dus, op grond van art. 7, sub 7°, ook thans buiten de bepalingen dier wet.

Nu is het waar, ook wanneer men het oog uitsluitend vestigt op de werkelijk zwakzinnigen, dat men door onttrekking aan de voorschriften der wet tot regeling van het lager onderwijs het toezicht op het onderwijs, op de bevoegdheid der onderwijzers, op schoolgebouwen en lokalen en wat dies meer zij uit handen geeft althans voor die inrichtingen, welke niet van een Rijkssubsidie zullen blijken gediend te zijn. Maar vooreerst bleken de pogingen in deze richting, hoe lofwaardig ook, zonder geldelijke hulp des Rijks toch maar uitermate zwak. En ten andere zij gevraagd, of regeling van dit alles, waar het zwakzinnigen geldt, dan thans reeds zóó urgent is, terwijl het voor andere misdeelde kinderen als spraakgebrekkigen of idioten, op welke, krachtens art. 15*e*, de Lager-onderwijswet evenmin toepasselijk is, tot nog toe niet werd noodzakelijk geacht.

Ten slotte werd bezwaar geopperd met het oog op de belangen der onderwijzers, wier rechten wat betreft jaarwedde, pensioen, enz. bij aanneming van het Regeeringsvoorstel niet meer verzekerd zouden zijn. Voor zooverre het van Rijkswege gesubsidieerde inrichtingen betreft, zal ook hier het correctief te vinden zijn in de voorwaarden. Maar ook wat de niet-gesubsidieerde aangaat, is het niet in te zien, dat voor het personeel eenig nadeel zoude zijn te duchten. Algemeen wordt immers voorgesteld, dat de taak eens onderwijzers aan eene school voor zwakzinnigen bijzondere inspanning en, vooral uit paedagogisch oogpunt, bijzondere begaafdheid vergt. Is het dan aannemelijk, dat eene inrichting als hierbedoeld personeel zal kunnen verkrijgen, wanneer het niet, geheel vrijwillig en eigener beweging, bijzondere remuneratie in het vooruitzicht stelt? En zoude dat personeel werkelijk in voldoende mate gebaat zijn bij behoud van de minimale rechten, thans door de wet aan eenen gewonen onderwijzer gewaarborgd? Recht op Rijkspensioen vervalt zonder twijfel, wanneer dit onderwijs niet meer zal zijn lager onderwijs, maar daarom is niet uitgesloten, dat langs anderen weg voor den ouden dag des onderwijzers worde gezorgd. Men zal te werk kunnen gaan als ten behoeve van het personeel aan meerdere

vakscholen geschiedt, nl. hetzij door levensverzekeringscontracten voor de onderwijzers af te sluiten, hetzij door hen op te nemen in een afzonderlijk voor elke school te stichten pensioenfonds.

Waar eenerzijds dus handhaving van het onderwijs aan zwakzinnigen onder de voor de gewone lagere scholen geldende bepalingen, maar dan met eene afzonderlijke regeling van het Rijkssubsidie, naar het oordeel der Regeering geene beduidende voordeelen biedt, bestaat aan den anderen kant tegen eene voorloopige oplossing in dien zin, zooals eenige leden aan de hand deden, dit bezwaar, dat men de afzonderlijke subsidieregeling bezwaarlijk in de wet kan opnemen, zonder tevens de aan de hoogere Rijksbijdrage te verbinden bijzondere bepalingen nopens leerplan, lokalen, personeel, in de wet vast te leggen. Iets, waartoe de Regeering het onderwerp nog niet rijp acht.

Tot verdere publiceering van het rapport der inspecteurs bestaat geene aanleiding. Het geldt hier een advies, door de ambtenaren van 's Rijks schooltoezicht aan den Minister uitgebracht, waarvan de overweging geleid heeft tot de beschouwingen, in de Memorie van Toelichting nedergelegd.

De benaming „achterlijke kinderen" te stellen in plaats van den door de Regeering gekozen naam „zwakzinnigen" ware geene verbetering. Hierboven bleek ten overvloede, hoe noodig het is vóór alles duidelijk aan te geven om welke groep kinderen het gaat. *Achterlijk* kan een kind zijn, wiens hersenen zoo gezond mogelijk ontwikkeld zijn. *Zwakzinnig* daarentegen duidt volkomen helder op iemand, wiens zinnen niet de normale sterkte hebben, zonder dat nochtans de graad van het *idioot*-zijn moet worden aangenomen. Het schijnt wel wat overdreven om van het verkregen hebben van burgerrecht te spreken, alleen op grond van de omstandigheid, dat een tweetal gemeenten, die eene bescheiden proef namen, en enkele particulieren, die eene eigene inrichting in het leven riepen, elkander daarbij navolgende, de voorkeur hebben gegeven aan den naam „achterlijke kinderen". De inspecteurs van het lager onderwijs, aan wier woord op onderwijsgebied toch zonder twijfel gezag mag worden toegekend, spreken van „zwakzinnigen".

§ 9. *Aanvulling der wet van* 24 *Mei* 1897. *Artikel* 3 *van het wetsontwerp.* De oppositie, door dit deel der wetsvoordracht uitgelokt, is van andere zijde met zulk een klem van redenen bestreden, dat de Regeering wellicht zou kunnen volstaan met zich aan dit kernachtig betoog te refereeren. Om het belang der zaak geeft zij er echter de voorkeur aan, nogmaals haar gedachtengang, bezien onder het licht van de daartegen ingebrachte bedenkingen, bloot te leggen.

Al aanstonds zij er dan op gewezen, dat de onderhavige kwestie, zal een juist oordeel mogelijk zijn, in twee gansch uiteenloopende, volkomen heterogene deelen is te splitsen. Eenerzijds staat het onderwijsbelang, anderzijds de financieele verhouding tusschen Rijk en gemeenten.

Ter verkrijging van behoorlijk onderwijs dient het Rijk — het is in de Memorie van Toelichting en ook thans weer voldingend aangetoond — zooveel mogelijk openbaar en bijzonder onderwijs gelijkelijk tegemoet te komen. Vandaar het voorstel, geheel in de lijn der wet van 1901, om, waar de bijdragen aan de bijzondere scholen worden verhoogd, deze voor beide takken van ons volksonderwijs tot gelijk peil op te voeren.

De consequentie van een dergelijken maatregel zou echter zijn — en ziedaar de keerzijde — dat incidenteel vooruitgeloopen werd op de oplossing der brandende kwestie in zake de geldelijke verhouding tusschen Rijk en gemeenten. Zou deze bedenking op zich zelve reeds van groote beteekenis zijn uit hoofde dat dit probleem commissoriaal is gemaakt en op een algeheele oplossing wacht, hoeveel te meer moet zij klemmen, waar uitkeering van de minima-jaarwedden, zonder verrekening, de eene gemeente geheel onevenredig boven de andere zou bevoordeelen. In plaatsen toch waar het bijzonder onderwijs een grooten omvang heeft aangenomen, zou uit dezen hoofde slechts weinig voordeel worden genoten; waar daarentegen het openbaar onderwijs praedomineert, zou de verhooging der bijdrage abnormaal hoog zijn. Zoo zou b.v. per inwoner Leeuwarden ruim *f* 1,09, daarentegen Maastricht slechts ruim *f* 0,22⁵ meer genieten. En nu is de Regeering de eerste om toe te geven, dat met de hoogere eischen, welke het openbaar onderwijs aan vele gemeenten stelt, bij de financieele verhouding met het Rijk rekening is te houden, maar zij maakt daarbij nadrukkelijk dit voorbehoud: *slechts in onderling verband met de overige behoeften waarin de gemeenten moeten voorzien.* Voor één bepaald onderdeel, dat toevallig zeer hooge kosten vordert, een gemeente te indemniseeren, waartegenover weer andere takken van dienst kunnen staan welke elders veel belangrijker bedragen verslinden, zonder dat deswege een speciale vergoeding wordt verleend, ware een politiek die als kortzichtig stellig niet te streng gericht wordt. Een en ander heeft te grooter beteekenis, wanneer men bedenkt, dat een zoo plotselinge en aanzienlijke verhooging der *onderwijs*-uitkeeringen een schier onweerstaanbaren drang naar opvoering van de *onderwijs*-uitgaven zou uitlokken. Met name zou aan hoogere bezoldigingen allicht het surplus der uitkeeringen grootendeels heengaan, zoodat het vraagstuk der gemeentelijke financiën geen stap nader tot zijn oplossing zou zijn gebracht.

Na het thans aangevoerde zal men allicht ook minder bezwaar maken tegen de zinsnede der Memorie van Toelichting waarin de strekking der uitkeering volgens de wet van '97 ter sprake kwam. Gelijk duidelijk zal zijn geworden, was de bedoeling geen andere dan te doen uitkomen, dat bij het tot stand komen der wet van 1897 wel degelijk rekening moest worden en dan ook is gehouden met de uitkeeringen ingevolge art. 45 der wet op het lager onderwijs. Zou wel iemand durven volhouden, dat het stelsel der wet van 1897 hetzelfde zou zijn geweest, indien aan de gemeenten destijds, in stede van 20 à 30 pct., niets of bijv. 100 pct. harer lager-onderwijskosten ware vergoed? En is dan de stelling der Regeering, dat een verhooging der onderwijs-subsidiën met meer dan het dubbele, zonder gelijktijdige wijziging der uitkeeringswet, een tornen zou zijn aan de financieele verhouding tusschen Rijk en gemeenten, niet onaantastbaar?

Nog één argument dient in dit verband onder de oogen gezien. Er is namelijk op gewezen, dat zoo de reden voor het toekennen van hoogere Rijksbijdragen in het opleggen van nieuwe lasten moest worden gezocht, er al evenmin aanleiding zou bestaan, de bijzondere scholen in het genot van meerdere inkomsten te doen treden, omdat laatstbedoelde scholen reeds verplicht zouden zijn, zij het dan ook slechts volgens 's wetgevers bedoeling, de minima-jaarwedden aan hare onderwijzers uit te keeren. Van deze tegenwerping namen de ondergeteekenden niet zonder bevreemding kennis. Een der cardinale verschilpunten tusschen dit wetsontwerp en vroegere regelingen is, naar zij meenden, juist gelegen in de omstandigheid dat thans voor het eerst het bijzonder onderwijs gehouden zal zijn de wettelijke minima aan zijn personeel uit te keeren. Tot dusverre mogen de Rijksbijdragen in meerdere of mindere mate aan hetzelfde doel bevorderlijk zijn geweest, *verplichting* daartoe bestond niet en ieder die geen vreemdeling is in de bijzondere school, weet hoe dikwijls de minimum-eischen zelfs met den besten wil niet voor verwezenlijking vatbaar waren.

Thans zal eindelijk aan dezen misstand een einde komen, zal aan de bijzondere school eenzelfde verplichting worden opgelegd als sinds lang op de gemeenten rustte. Deze laatste blijven dus van dezelfde conditie, terwijl daarentegen het bijzonder onderwijs aan een nieuwen regel gebonden wordt. Aldus voorgesteld, zal het zelfs den meest principieelen tegenstander van het Regeeringsvoorstel duidelijk zijn, dat aan de pacificatie-voorwaarden van 1889 geen argument kan ontleend worden om den gemeentebesturen een geheel onevenredig voordeel in den schoot te werpen.

Een tweetal bedenkingen welke hun niet van gewicht ontbloot voorkomen, wenschen de ondergeteekenden nog te ondervangen. Terecht toch is van meer dan één zijde betoogd, dat gemeenten, welke volgens het ontwerp tot de uitkeering van hoogere aanvangswedden zullen worden verplicht dan zij tot dusver plachten toe te leggen, deswege schadeloosstelling behooren te erlangen. Naar de gegevens over 1903 berekend, zullen 81 gemeenten in dit geval verkeeren; in totaal zou haar deswege f 7780 toekomen. Art. 9 *bis* der wet van 1897 is, teneinde tot de verrekening daarvan te kunnen overgaan, aangevuld.

Mede is in genoemd artikel het jaar 1906 door 1905 vervangen, ten einde aan misbruiken als blijkens het Voorloopig Verslag werden gevreesd, den pas af te snijden. In verband hiermede is de redactie eenigszins gewijzigd.

Aan het verlangen om de werking van de voorgestelde bepalingen op de gemeentefinanciën voor eenige gemeenten van verschillend type toegelicht te zien, is voldaan in den bij deze Memorie gevoegden staat. Bij de berekening is de toestand over 1903 tot grondslag genomen.

§ 10. *Artikel 6 van het wetsontwerp.* In verband met hetgeen in deze Memorie, onder § 7, wordt medegedeeld, wordt dit artikel teruggenomen.

§ 11. *Wenschelijk geoordeelde wijzigingen.* Ten aanzien van de onderwerpen, waaromtrent bij deze gelegenheid blijkens het Voorloopig Verslag in dit wetsontwerp alsnog regeling wordt gewenscht, moge het volgende worden opgemerkt:

1°. Indien er metterdaad gegronde vreeze bestaat, dat de invoering van deze wet een aanzienlijk aantal openbare onderwijzers op het verlies van hunne betrekking zal te staan komen, wordt gaarne de billijkheid erkend van eene nadere regeling der wachtgelden. De Regeering vond geen aanleiding harerzijds zulk een vreeze te koesteren. Niettegenstaande den grooten vooruitgang van het bijzonder onderwijs na de in 1889 en 1901 ten gunste van de bijzondere scholen gemaakte bepalingen, is verlies van betrekking van openbare onderwijzers, zonder gelijktijdige gelegenheid tot plaatsing elders, zoo zelden voorgekomen, dat in 1902 niet meer dan f 2474 aan wachtgeld is uitbetaald. Veeleer ware de kans niet gering geweest, dat het voorstellen van eenigszins aanmerkelijke verbetering van de regeling der wachtgelden zich tegen het ontwerp zelf zou hebben gekeerd, als bewijs, dat de Regeering het metterdaad op zekere afbreking van de openbare school toelegde. Nu echter de aandrang uit de Kamer zelve komt, en wel het sterkst, van buiten de Kamer, van voorstanders der openbare school uitging, is er geen bezwaar, om eene meer doeltreffende regeling voor te stellen. Ze

is vervat in het nieuw ingelaschte artikel 3, terwijl het daarop volgende artikel één verspringt.

De Belgische wachtgeld-regeling, waarnaar in het Voorloopig Verslag als op een navolgenswaardig voorbeeld is gewezen, huldigt twee beginselen, welke art. 39 der wet tot regeling van het lager onderwijs niet kent. In België houden namelijk èn de grootte van het wachtgeld èn de vermindering, die na zekeren tijd kan intreden, verband met het aantal dienstjaren.

Aangezien de mededeelingen, in het Voorloopig Verslag omtrent de Belgische regeling voorkomende, niet in allen deele juist zijn, moge het volgende hier eene plaats vinden.

Het wachtgeld van hen die op non-activiteit zijn gesteld wegens opheffing hunner betrekking, wordt er bepaald op de helft van het traktement voor degenen die 5 jaren dienst hebben of minder, op twee-derden voor hen die 5 tot 15 dienstjaren hebben, op drie-vierden voor hen die 15 tot 25 dienstjaren hebben, terwijl het wachtgeld der onderwijzers met meer dan 25 jaren dienst gelijk staat met het salaris. Het salaris is te berekenen met inbegrip van tijdelijke inkomsten en emolumenten. Het minimum van het wachtgeld is 1000 francs.

Het wachtgeld kan worden ingetrokken als de belanghebbende, terwijl hij op non-activiteit wordt gesteld, minder dan 18 maanden dienst had en als hij zijn wachtgeld genoten heeft gedurende ten minste het dubbele van zijn diensttijd, zonder dat de duur van het genot van het wachtgeld minder kan zijn dan een jaar. Wanneer de onderwijzer ten minste 5 jaren in het genot van wachtgeld is geweest kan het worden verminderd: met de helft, als hij tijdens de opheffiing van zijne betrekking meer dan 18 maanden en minder dan 5 jaren dienst had; met een derde, als hij 5 en minder dan 15 jaren; met een vierde, als hij 15 en minder dan 25 jaren dienst had. Eene bepaling die voor elk wachtgeld geldt is, dat het na 10 jaren kan worden verminderd tot een derde.

De onderwijzer op non-activiteit wegens opheffing van zijne betrekking wordt als ontslagen beschouwd, als hij weigert te aanvaarden eene openbare betrekking, waaraan een inkomen is verbonden, ten minste gelijk aan zijn wachtgeld. In geval van aanvaarding van dergelijke betrekking of van andere betrekkingen kan het wachtgeld worden ingetrokken of verminderd; hetzelfde is het geval, wanneer de belanghebbende, in de omstandigheden verkeerende om zijne rechten op pensioen te kunnen doen gelden, weigert dat aan te vragen, zoowel als wanneer hij, gedurende het genot van het wachtgeld, nieuwe inkomsten zal hebben verkregen of zal verkrijgen.

De bevoegde Minister regelt bij gemotiveerd besluit het ophouden of de vermindering van de wachtgelden.

Bevat dit stelsel een en ander, dat ook naar het oordeel van de ondergeteekenden aanbeveling verdient, tegen eene gelijke uitwerking van de daarin gelegde beginselen in de Nederlandsche wet moeten zij bezwaar maken. Noch het opvoeren van het wachtgeld tot een bedrag, ten volle gelijkstaande met het laatst genoten salaris, noch het stelsel waarbij de wet den duur van het wachtgeld aan geen termijn bindt, doch de intrekking of vermindering geheel in handen legt van de Regeering, kunnen zij wenschelijk achten.

Het thans voorgedragen nieuwe art. 39 bevat naar hun oordeel eene regeling, welke door de grootere rechtszekerheid die zij geeft boven de Belgische bepalingen te verkiezen is.

De eerste twee alinea's bevatten bepalingen, die ook in het bestaande artikel voorkomen.

Het derde lid geeft de schaal voor de berekening van het wachtgeld. Het bedrag zal bepaald worden op 50, 65, 80 en 95 pct. van het salaris naar gelang de onderwijzer een diensttijd had van nog geen 5, van 5—10, van 10—20, of van 20 en meer jaren, met dien verstande dat het wachtgeld op niet minder dan f 500 zal worden vastgesteld.

Bij de berekening van den diensttijd zullen de jaren in aanmerking komen, die ook voor de berekening der minima-wedden en van het pensioen gelden. Het schijnt eene wenschelijke aanvulling, om bij den grondslag van het wachtgeld ook mede te tellen de waarde van de vrije woning of de tegemoetkoming in de huishuur.

Terwijl het bepaalde onder *a* en *b* van het vijfde lid uit het bestaande artikel zijn overgenomen, bevatten *c*, *d* en *e* nieuwe voorschriften. Het wachtgeld, waarop wettelijke aanspraak bestaat, is hier gebonden aan een bepaalden termijn, behalve voor de onderwijzers met 20 en meer dienstjaren. Dit laatste omdat reeds nu voor het wachtgeld der 45jarigen en ouderen geen termijn is gesteld, op grond dat het voor dezen de meeste bezwaren in heeft in eene nieuwe betrekking te worden benoemd. Ook voor den *duur* van het wachtgeld is progressie aangebracht in verband met den diensttijd: het vervalt voor degenen met minder dan 5 jaren dienst binnen 10 jaar, en duurt 10 of 15 jaren voor de onderwijzers met 5—10 of 10—20 jaren dienst.

Voor de beide laatste categorieën is het zesde lid geschreven, hetwelk aan de Kroon de bevoegdheid geeft een vervallen wachtgeld te vernieuwen, zij het dan op lager bedrag. Het voorziet in de gevallen, waarin het plotseling ophouden van het genot van het wachtgeld door

bijzondere omstandigheden niet vrij van onverdedigbare hardheid zou zijn. Het kan toegepast worden na speciaal onderzoek in elk afzonderlijk geval. Toch is ook wettelijke vaststelling van het *bedrag* van het facultatieve wachtgeld wenschelijk voorgekomen, om het beginsel van het afloopend karakter van het wachtgeld hoog te houden en gelijkmatige toepassing te bevorderen.

De achtste alinea heeft slechts ten doel de wet in overeenstemming te brengen met de in den laatsten tijd gevolgde practijk.

Het laatste lid bevat eene bij het nieuw voorgedragen stelsel wenschelijke bepaling.

Ter verklaring van het niet overnemen van het tweede lid van art. 39 in het nieuwe artikel moge verwezen worden naar bladz. 6 der Memorie van Toelichting en bladz. 7 der Memorie van Antwoord betreffende het mede aanhangig „Ontwerp tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het lager onderwijs en der burgerlijke pensioenwet". De voorstellen met betrekking tot art. 39 in dat ontwerp voorkomende worden in verband met het thans voorgedragen nieuwe artikel teruggenomen. Eene overgangsbepaling, gelijkluidend met die van het genoemde ontwerp, is thans naar het bij deze Memorie gevoegde gewijzigd ontwerp verplaatst.

Blijkens het Voorloopig Verslag zouden eenige leden in art. 39 der wet willen hebben bepaald, dat een openbaar onderwijzer op wachtgeld, op straffe van verval van dit wachtgeld, eene betrekking aan eene bijzondere school met neutraal karakter, waarvan de bezoldiging met het bedrag van het wachtgeld gelijkstaat of dit overtreft, zou hebben te aanvaarden. De ondergeteekenden kunnen niet inzien, waarom juist de betrekking van onderwijzer aan eene neutrale bijzondere school eene uitzondering zou moeten maken op den regel, dat bij betrekkingen van particulieren aard niet het benoemd worden maar het aanvaarden beslissend is voor het vervallen of verminderen van het wachtgeld. Het beginsel, steeds in de wet gehuldigd, dat de op wachtgeld gestelde ambtenaar vrij moet zijn in de keuze van eene niet-ambtelijke nieuwe betrekking, achten zij juist. Niet ongegrond zou de vrees zijn, dat bij een ander stelsel eene goede uitvoering onmogelijk en willekeur tegenover op wachtgeld gestelden niet buitengesloten zou zijn.

Bevestiging van de positie van den bijzonderen onderwijzer ook ten aanzien van het onderwerp der wachtgelden, blijkens het Voorloopig Verslag wenschelijk geacht, komt den ondergeteekenden vooralsnog niet dringend noodig voor.

2°. Het brengen van wijziging in de inrichting van het Rijksschool-

toezicht ligt niet in het bestek van dit wetsontwerp. Eene reorganisatie van dit korps ambtenaren zal eerst kunnen worden overwogen in verband met de te verwachten voorstellen van de Staatscommissie voor de ineenschakeling van de verschillende takken van onderwijs.

3°. Evenmin kan het wenschelijk zijn bij deze gelegenheid regelen te stellen voor scholen van kinderen van rondreizende ouders, van schippers en kramers voornamelijk. Vooreerst is dit een onderwerp, dat nog gezette overweging eischt. En ten tweede zoude het niet aangaan, die scholen eenvoudig aan de wet te onttrekken, waar de hierbedoelde kinderen onder zekere omstandigheden vallen onder de Leerplichtwet.

4°. Zooals vermoed mag worden, is de sub-commissie, door de Staatscommissie voor de ineenschakeling der verschillende takken van onderwijs voor het lager onderwijs benoemd, spoedig met haar rapport gereed en zal dus de Regeering dat rapport met het advies der Staatscommissie waarschijnlijk binnen betrekkelijk korten tijd kunnen kennen. Daar dit rapport ook wel de opleiding van onderwijzers zal betreffen, kan het niet wenschelijk zijn, thans regelen te gaan ontwerpen voor de opleiding van onderwijzers voor het verkrijgen der akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer. En zulks te minder nu — zooals de eerst-ondergeteekende reeds de eer had op te merken in de Memorie van Antwoord op hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1905 (bladz. 52) — schaarschte van onderwijzers met den rang van hoofdonderwijzer voorloopig niet te verwachten is. Het Voorloopig Verslag geeft dan ook den indruk, dat er omtrent de bestaande gelegenheid tot opleiding voor die akte eene minder juiste meening bestaat. Aan het einde van 1903 bestonden er 49 cursussen, waar ruim 1450 onderwijzers en onderwijzeressen het onderwijs volgden. Sedert zijn bij het Departement van Binnenlandsche Zaken nog verschillende aanvragen ingekomen, om voor de oprichting van zoodanige cursussen gebruik te maken van gebouwen en hulpmiddelen van Rijksscholen, zoodat mag worden aangenomen, dat de toestand niet achteruitgaande is.

5°. Gelijk reeds vroeger door den eerst-ondergeteekende is opgemerkt, kan militaire vooroefening op de lagere school niet tot het gewenschte doel leiden, indien voortzetting en uitbreiding der oefening tusschen het 13de en 20ste jaar ontbreekt. Aan jongens van zoo jeugdigen leeftijd kan bij het verlaten der lagere school niet dan een begin van oefening zijn aangebracht. Voortzetting van die oefening in verband met het onderwijs kan bij het onderwijs daarna alleen worden verkregen voor het kleine percentage, dat ook daarna het bezoek van

eene school voortzet, iets waarmede voor het totaal onzer mannelijke bevolking niet dan een zeer kleine winste verkrijgbaar is. Voor de overgroote meerderheid bestaat uit dien hoofde, zonder nadere regeling, geen ander uitzicht, dan dat de op zeer jeugdigen leeftijd verworven vorming, die dan nog een zeer primitief karakter draagt, binnen enkele jaren weer uitslijt en tegen den tijd, dat ze onder den militieplicht vallen, geheel is te loor gegaan. Het zal daarom een onderwerp van nauwgezet onderzoek moeten uitmaken of er wettelijke voorschriften kunnen gegeven worden, die niet enkel een begin van oefening aan de lagere school verbinden, maar ook daarna tot het bijhouden en vermeerderen van de aanvankelijk verkregen vorming kunnen verplichten. Reeds meermalen zijn hierover besprekingen met den Minister van Oorlog gehouden, maar deze leidden dusver tot geen andere conclusie, dan dat alleen een zeer gemengde commissie, waarin allerlei in aanmerking komende belangen vertegenwoordigd waren, hier het gewenschte licht zoude kunnen ontsteken. Vermoedelijk zal dan ook, mocht het niet gelukken aan het Departement van Binnenlandsche Zaken de gewenschte regeling te ontwerpen, tot het benoemen van een met dat doel optredende commissie moeten worden overgegaan. In geen geval kan er sprake van zijn, reeds in dit ontwerp een begin van regeling op te nemen. De deelen van zulk eene regeling moeten in onderling verband ontworpen worden.

6°. Eene zoo ingrijpende wijziging als die, welke in art. 21 der wet wordt verlangd, kan moeilijk partieel ter hand worden genomen, nu eene algemeene herziening der wet wordt voorbereid.

7°. Wijziging van de Leerplichtwet is op het oogenblik niet aan de orde. Intusschen heeft de eerstondergeteekende in de Memorie van Antwoord op hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1905 (bladz. 42) reeds uitdrukkelijk verklaard, dat eene wijziging van art. 35 dier wet, om de bevoegdheid der gemeentebesturen tot het verstrekken van voeding en kleeding aan schoolgaande kinderen in eene verplichting om te zetten, van hem niet te verwachten is.

8°. De Regeering vindt voorshands geene vrijheid, om de vergoeding voor bureaukosten of de aanstelling van administratief personeel wettelijk te regelen.

9°. Wijziging van art. 41, tweede lid, der wet in verband met de bepaling van art. 26, vijfde lid, acht de eerstondergeteekende niet wenschelijk. Door hem wordt intusschen een rondschrijven aan Gedeputeerde Staten der onderscheidene provinciën gericht, waarin hun wordt gewezen op de wenschelijkheid, bij het bepalen van de huurwaarde

van de vrije woning, die het hoofd der school geniet, voor den pensioengrondslag rekening te houden met het maximum-bedrag van f 150 in art. 26, zesde lid, als vergoeding voor huishuur bepaald.

Bij deze Memorie zijn een gewijzigd ontwerp van wet alsmede de aan het slot van § 9 vermelde staat gevoegd.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
KUYPER.

De Minister van Financiën,
HARTE VAN TECKLENBURG.

VERGADERING VAN 5 APRIL 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij veroorloofd om, wat van het algemeen debat meer in het bijzonder enkele artikelen raakt, te laten rusten tot wij aan die artikelen zullen zijn toegekomen. Met name het vraagstuk van de verrekening, een geisoleerde materie betreffende, wil mij toeschijnen beter tot zijn recht te kunnen komen bij de behandeling van art. 4. Het zij mij alleen veroorloofd, reeds thans op te merken, dat, waar bij het debat over de pensioenwetten van onderscheidene zijden geëerd is de nagedachtenis van een der uitnemendste ambtenaren, op wier bezit het Departement van Binnenlandsche Zaken zich beroemen mocht, den als matador in de comptabiliteit gevierden Van Kempen, ik aan zijn nagedachtenis meen verschuldigd te zijn om te verklaren, dat de verrekening, gelijk zij in art. 4 wordt voorgesteld, volkomen met zijn denkbeelden strookte.

Evenmin zal ik thans ingaan op al de detailpunten van de 25 redevoeringen, die ik het genoegen had aan te hooren. Wanneer hier redevoeringen gehouden worden gelijk de eerste, door den geachten afgevaardigde, den heer Rossingh, en, in het later verloop van het debat, door den geachten afgevaardigde, den heer Treub, redevoeringen van hoogen standaard, die ons meer deden denken aan tijdschriftartikelen en afzonderlijke studiën dan wel aan een debat, uitgelokt door het wetsontwerp, op dit oogenblik aan de orde, dan behoef ik wel niet te zeggen, dat het een kolfje naar mijn hand zou zijn, juist die beide redevoeringen eenigszins breeder te bespreken. De geachte afgevaardigde, de heer Roessingh, zal mij wel gelooven, dat ik mij niet geheel onbekwaam zou gevoelen om nopens de vraagstukken, door hem aan de orde gesteld, met name hetgeen beteekenis en geschiedenis van het dogma raakt, ook mijnerzijds iets te riposteeren. En de geachte afgevaardigde, de heer Treub, zal wel willen aannemen, dat het terrein, waarop hij zich bewoog, mij door voorstudiën niet zóó vreemd is, of ik zou ook daaromtrent wel iets kunnen in het midden brengen. Maar ik zou, waar die geachte afgevaardigde 2½ uur besteedde en vooral vele citaten in zijn betoog inreeg, die ik dan zou hebben toe te lichten uit het onderling verband, bij een bespreking mijnerzijds van deze beiden redevoeringen allicht niet met 2½ uur kunnen volstaan. Ik meen te eer deze redevoeringen te kunnen laten rusten, omdat het pleidooi van den heer Roessingh meer was een modern-theologische verhandeling, en de rede van den heer Treub eigenlijk een terugtreden was in de

algemeene beschouwingen bij de Staatsbegrooting. Misschien dat zich later nog wel eens de gelegenheid voor mij voordoet om op dit terrein althans den laatsten geachten afgevaardigde te ontmoeten. Voor dit oogenblik meen ik met een paar korte opmerkingen te mogen volstaan.

En dan mag ik den heer Roessingh er wel op wijzen, dat, waar hij meende te kunnen aantoonen, dat rechtvaardigheid, eerlijkheid, goede trouw ook Christelijke deugden zijn, hij geheel uit het oog verloor, dat onze Schoolwet in art. 33 afzonderlijk spreekt van „Christelijke" en „maatschappelijke deugden"; daardoor bleef hij ten eenenmale in gebreke, het onderscheid tusschen maatschappelijke en Christelijke deugden, waar het juist om ging, tot zijn recht te doen komen.

Aangaande de rede van den geachten afgevaardigde, den heer Treub, zij het mij veroorloofd op te merken, dat, bij de alleszins prijzenswaardige uitbreiding van zijn lectuur, — een groote vooruitgang bij vroeger vergeleken, toen men aan die zijde van de literatuur van tegenstanders bijna geen notitie placht te nemen —, hij mij toch de opmerking ontlokt, dat zijn literatuur nog niet geheel compleet is. Over de vraag nl., waarom de anti-revolutionaire partij, speciaal op het door hem gememoreerde punt, van de lijn, door het vroegere Calvinisme getrokken, afweek, is door mij, ik meen voor een 35 jaren, een afzonderlijk geschrift uitgegeven: *Het Calvinisme oorsprong en waarborg van onze constitutioneele vrijheden.* En in de tweede plaats is er juist voor eenige weken verschenen een advies aan de Synode onzer Gereformeerde Kerken, bij inzage waarvan den geachten afgevaardigde zal blijken, dat alle Calvinistische Kerken, zoo in Engeland als in Amerika, in haar confessie het door hem geïncrimineerde standpunt reeds verlaten hebben, en dat thans ook hier te lande het voorstel wordt gedaan te dezen opzichte een wijziging aan te brengen.

Een tweede opmerking, die ik mij veroorloof, is deze, dat, waar de geachte afgevaardigde zeer juist opmerkte, dat de Roomsch-Katholieke leer medebrengt het toekennen van een absoluut karakter aan de waarheid en dus ook van een absoluut karakter aan de dwaling en daarom in thesi generali de vrije levensbeweging van de dwaling wraakt, zij niettemin steeds het standpunt heeft ingenomen, dat zij, juist ter verdediging van de door haar absoluut beleden waarheid, waar de omstandigheden daartoe leiden, aan het vrijheidsbeginsel een eereplaats moet gunnen. Waar de coalitie van rechts er nu aan herinnert, dat hier te lande de Roomsch-Katholieke Kerk niet is de Kerk, die het geheel van ons volk onder haar vleugelen dekt, bestaat tusschen het

verband van de coalitie en dien stelregel geen zweem van strijd, maar volkomen overeenstemming.

Een derde preliminaire opmerking raakt de rede, ook in een van de eerste dagen gehouden door den geachten afgevaardigde, den heer Schaper, die uit een onder mijn naam omstreeks 1876 uitgegeven brochure een passage voorlas, waarin zeer fel wordt opgekomen tegen het aanvaarden van een subsidie. Daaruit werd door dien geachten afgevaardigde geconcludeerd, dat ik dus thans geheel van standpunt veranderd was. Ik zal over deze quaestie niet veel zeggen. De inconsequentie bestaat slechts in schijn en wanneer de geachte afgevaardigde meer gelezen had van de literatuur uit die dagen, dan zou hem die opmerking niet zijn ontsnapt. Intusschen maak ik hem hier allerminst een grief van. Eigener ervaring weet ik, hoe het gebeuren kan, dat men, een passage los uit het verband nemende, zich in de beteekenis daarvan ten eenenmale vergist. Toen bij de interpellatie van den heer Van Kol in zake het buitenlandsche beleid door hem de naam van Thorbecke werd genoemd, herinnerde ik mij uit Heemskerk's „Practijk van onze Grondwet" (te vinden op bladz. 85) een uitlating over Thorbecke, volgens wien „de ontbinding der Kamer zoozeer een uitsluitend regt van de Kroon is, dat het hem — Thorbecke — als Minister *zelfs niet vrijstond daarover met de Staten-Generaal in overleg te treden*". Die passage had ik, iets anders zoekende, voor een paar dagen gelezen en ik had haar opgevat, alsof bedoeld werd het overleg *na* de ontbinding. Toen ik echter nog eens nader deze uitlating nalas in het verband, waarin zij voorkwam, bleek mij, dat Thorbecke alleen doelde op besprekingen *vóór* de ontbinding, iets wat natuurlijk een geheel anderen blik geeft op zijn standpunt tegenover het interpellatierecht. En nu is het mij aangenaam, dat de heer Schaper door *zijn* vergissing mij de gelegenheid biedt, ten opzichte van een ook door mij zoo hooggeroemden naam als dien van Thorbecke, *mijn* vergissing in het Parlement zelf te herstellen.

(De heer SCHAPER: Het is niet noodig, dat u mij daarvoor gebruikt).

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb den geachten afgevaardigde daarvoor niet gebruikt, maar alleen er op gewezen, dat mijn eigen feil mij te zijnen opzichte zoo veel welwillender stemde; waar ik anders allicht aanleiding zou hebben gehad om mij geprikkeld te toonen over het verkeerde citaat, was mijn stemming nu een uiterst kalme en kan ik in die zelfde stemming voortgaan om te wijzen op de vergissing van

den heer Schaper. Het is waar: ik heb toen ter tijd mij scherp tegen het beginsel van *subsidie* uitgelaten. Maar wat was in de jaren 1875 en 1876, waarin het geciteerde werd geschreven, de quaestie? Toen werd zoo in als buiten de Kamer de vraag behandeld, of een uitkeering van Rijkswege zou plaats hebben in den vorm van een *aalmoes*, dan wel naar *recht* en *billijkheid*. De uitkeering volgens recht en billijkheid placht in die dagen te worden aangeduid met den naam van *restitutie*-stelsel, voor de uitkeering in den vorm van een *aalmoes* was het woord *subsidie* in zwang. Met de geheele anti-revolutionaire partij meende ik nu destijds tegen *de aalmoes* te moeten opkomen en ik liet mij dan ook zoo sterk mogelijk tegen het subsidiestelsel uit. Ja ik kan, als de geachte afgevaardigde het tastbaar bewijs wil, dat hij in het minst geen recht heeft om mij wispelturigheid of veranderlijkheid in de schoolquaestie te verwijten, hem dit met de parlementaire stukken uit die dagen in de hand duidelijk aantoonen.

Aan het Voorloopig Verslag, door de Commissie van Rapporteurs dezer Kamer uitgebracht over het schoolwetontwerp van Minister Heemskerk, n°. 120 van de stukken van 1876—1877, is namelijk een door mij gestelde Nota toegevoegd. Ik mag er dankbaar aan herinneren, Mijnheer de Voorzitter, dat ook uw naam daaronder prijkte en niet alleen de uwe, maar ook die van andere leden der rechterzijde, die destijds in deze Kamer zitting hadden, en wel van de heeren van den Berch van Heemstede, Schimmelpenninck van der Oye, Van Wassenaer van Catwijck, Teding van Berkhout, Van Asch van Wijck en Van Heemstra. En wat was nu de strekking van die Nota? Zij wordt samengevat in een concept-wetsartikel, waarin onder meer gezegd wordt, dat ten eerste, zoo voor openbaar als voor bijzonder onderwijs, de opleiding van het onderwijzend personeel zal worden bevorderd, waaraan in 1889, althans eenigermate, te gemoet gekomen is. Ten tweede, dat pensioen aan *alle* onderwijzers zal worden toegekend, een zaak die ik juist dezer dagen met de Kamer heb mogen behandelen. En ten derde — en daar wilde ik speciaal op wijzen — wordt voorgesteld „de uitbetaling van een vaste jaarwedde van Rijkswege van *alle* onderwijzers, volgens nader bij de wet vast te stellen regelen". Juist hetzelfde derhalve, wat thans wordt voorgesteld. En waar ik somtijds wel langs slingerpaden heb moeten gaan om mijn doel te bereiken, doet het mij genoegen, er nu eens op te kunnen wijzen, hoe 30 jaren geleden door mij precies dezelfde desiderata zijn gesteld, die in het vorige en in dit wetsontwerp aan het oordeel der Kamer worden onderworpen.

Gekomen tot het onderwerp zelf, zal ik de Kamer niet te lang op-

houden en mij bepalen tot het bespreken van drie punten: namelijk *den grondslag*, waarop het ontwerp rust, *de gevaren*, die men meent dat het met zich brengt, en *de winste*, die het, naar mijn overtuiging, voor volk en vaderland zal afwerpen.

Ten eerste dus *de grondslag*, waarop het wetsontwerp rust, de vraag, of er al dan niet strijd met de Grondwet is. Ten deze volg ik den regel, dat, zoolang er *een legislatieve interpretatie* van een Grondwetsartikel bestaat en er geen sprake van is om de wet, waarin die interpretatie gegeven is, af te schaffen, de door den wetgever aanvaarde uitlegging in stand en in eere moet worden gehouden. Ik kan mij dan ook geheel nederleggen bij wat op bladz. 2 van de Memorie van Antwoord nopens het wetsontwerp van 1901 door Minister Borgesius werd verklaard. „De vraag, of het stelsel van subsidieering der bijzondere school is overeen te brengen met art. 192 der Grondwet, kan, naar het voorkomt" — hier sprak de toenmalige Minister, de heer Borgesius — „thans buiten beschouwing worden gelaten, waar de wetgever van 1889 die vraag in bevestigenden zin heeft beslist." Nu is intusschen de heer Röell, en ook een enkele andere geachte spreker met hem, er tegen op gekomen, dat het door mij was voorgesteld, alsof tusschen het toenmalige wetsontwerp van 1889 en dit wetsontwerp slechts een *gradueel* verschil bestond. De geachte afgevaardigde uit Utrecht heeft gezegd, dat, al ware deze voorstelling juist, het wel degelijk mogelijk is, dat een gradueele progressie een principieel keerpunt ondergaat.

Dat gradueele verschillen hoogst belangrijke gevolgen kunnen hebben, geef ik den geachten spreker grif toe. Men behoeft maar den thermometer van Fahrenheit te nemen. Daarbij heeft men te doen met een in beweging zijnd kwik. Wanneer dat kwik eerst staat op 60, normale temperatuur, kan het dalen en klimmen. Daalt het nu tot 32, dan vriest het water vast; klimt het tot 212, dan lost het water zich op in damp. Maar is dat een principieel verschil? Ik meen, dat te mogen ontkennen. In dat kwik en in het warmteproces, dat tot daling of tot klimming van het kwik aanleiding geeft, valt niets anders dan een voortschrijdend gradueel verschil waar te nemen. Maar natuurlijk kan, naarmate de intensiteit van zulk proces toe- of afneemt, in het object, waarop het werkt, een aanmerkelijke verandering plaats grijpen. Wanneer wij van Fahrenheit op Celsius gaan, zien wij dat 37 graden de bloedwarmte is van een gezond mensch, en dat, wanneer die thermometer klimt tot bijv. 45 graden, men zeer weinig kans meer heeft, van zijn leven te doen blijken. Wil dit nu zeggen, dat er daarom een principieele verandering heeft plaats gehad, en niet een gradueele, in

het klimmen van de bloedwarmte? Volstrekt niet. Alleen het effect van de hoogere intensiteit op het object, waarop het werkt, is anders; maar dat `beteekent nog allerminst een principieel verschil in het warmte-proces.

Wat is nu hier het object? Het object is hier de openbare school; en in het gekozen voorbeeld is de hoogere intensiteit van de aan het bijzonder onderwijs verleende bijdrage gelijk aan het gaan boven 37 graden Celsius van het menschelijk bloed; dan kan dus de openbare school krank worden en ten slotte zelfs sterven. Het laatste heb ik niet weersproken; ik heb niet één woord daartegen gericht; wat ik alleen ontken is, dat wij hier met een principieel verschil te doen zouden hebben. De vraag, welke ons thans bezighoudt, wordt uitsluitend beheerscht door deze andere: welke verhouding poneert art. 192 Grondwet tusschen de openbare en de bijzondere school? Is zij deze, dat de openbare school *moet* zijn regel, dat die in geen geval — laat ik maar zeggen — onder de 50 pct. dalen mag, en dat daarnaast de bijzondere school niets anders is dan een geduldе concurrente, dan heeft de geachte spreker volkomen gelijk. Maar de Regeering heeft zich veroorloofd, in de Memorie van Antwoord de tegenovergestelde opvatting van het Grondwetsartikel op den voorgrond te stellen, en zij deed dit met voorbedachten rade, niet in haar eigen woorden, maar zij beriep zich op de uitspraak van een man, aan wiens wetenschappelijk gezag ook door vele leden der linkerzijde nog altoos groote waarde toegekend wordt, namelijk van wijlen den hoogleeraar Buys. Het is goed, die woorden nog eens voor te lezen, omdat daardoor het gevoelen van den heer Röell in hoofdzaak buiten gevecht gesteld wordt; zij luiden: „Of de openbare dan wel de bijzondere school hoofdzaak zal zijn, is een vraag, die niet de wetgever beslist, maar de vrije maatschappij, welke naar eigen goedvinden aan de een of de andere de voorkeur geeft. Al stelt de Grondwet de openbare school op den voorgrond, in zekeren zin zal het openbaar onderwijs altoos aanvullend zijn, omdat het slechts te zorgen heeft, en ook slechts zorgen kan voor hen, die zich aanmelden, dat wil zeggen, voor wie van de bijzondere school geen gebruik willen maken."

Ziedaar een interpretatie van art. 192 Grondwet, door wijlen professor Buys gegeven zelfs toen hij nog op het standpunt stond, gelijk door den heer Smeenge te recht herinnerd is, dat elke uitkeering van Overheidswege aan de bijzondere school verboden was, uit de dagen dus, toen hij nog zuiver op de graat was. Niet le premier venu, niet iemand, die ook eens meesprak, maar de man, die gedurende een reeks van jaren de Staatsrechtelijke overtuigingen in ons land voor breeden

kring heeft helpen vormen, heeft toen alzoo duidelijk uitgesproken, dat aan de ouders gevraagd wordt door de Grondwet, welke school zij begeeren. Verkiest niemand de bijzondere school, dan heeft de Overheid te zorgen, dat voor *allen* de openbare school openstaat, dan is derhalve de openbare school de eenig bestaande. Prefereeren daarentegen bijv. 30 pct. der ouders de bijzondere school, dan heeft de Overheid te zorgen, dat voor de overige 70 pct. voldoend openbaar onderwijs wordt gegeven. Omgekeerd, wanneer 70 pct. van de ouders de bijzondere school verlangt, dan heeft de Overheid te zorgen voor de overige 30 pct. Ja, zelfs is *in theorie* niet uitgesloten de mogelijkheid, dat *alle* ouders zonder uitzondering zeggen: wij verlangen de bijzondere school en dat er *niemand* is, die zich aanmeldt voor de openbare school, waardoor natuurlijk de openbare school, figuurlijk gesproken, op 45° Celsius komt en van het tooneel verdwijnt.

Dit is de positieve grondslag van art. 192, gelijk prof. Buys leerde en daarop moet ook ik mij thans plaatsen. Daarom kan ik thans de vraag, of het niet gewenscht zou zijn om liever enkel een openbare school te hebben, aldus ingericht, dat de ouders van verschillende opiniën, meeningen en paedagogische overtuigingen daar allen vinden wat zij wenschen, stilzwijgend voorbijgaan. Maar deze opmerking moet men mij toch veroorlooven: er is nooit, voor zoover mij bekend, in ons land een strijd gevoerd tegen de *openbare* school als *openbare*; er is nooit, mijns wetens, een onaangenaam woord tegen de *openbare* school qua talis gesproken.

De heeren moeten mij wel verstaan: hier aan de linkerzijde, ik zeg lang niet door allen, maar toch ook door enkelen, wordt de openbare school verheerlijkt, *omdat* zij overheidsschool is, dàt is dan het uitgangspunt, dàt is haar voortreflijkheid! Welnu, tegenover de openbare school, onder dit gezichtspunt genomen, staat de school van het particulier initiatief, en ofschoon nu vaak werd betoogd, dat men een frisscher leven onder het volk krijgt, als het particulier initiatief werkt, dan wanneer alle leven van overheidswege uitgaat, zal men toch moeten erkennen, dat *deze* quaestie nooit den eigenlijken schoolstrijd heeft uitgemaakt.

Wanneer er b.v. een openbare school was, die volgens de beginselen van de Roomsch-Katholieke leer lager onderwijs verstrekte, niet zoo half en half, maar geheel essentieel, dan ben ik overtuigd, dat er uit de kringen van onze Roomsch-Katholieke landgenooten niet alleen geen enkel bezwaar tegen zulk een school zou opgaan, maar dat zij haar met beide handen zouden aangrijpen. Niemand minder dan Groen van

Prinsterer heeft dan ook het denkbeeld van een openbare school, die voldoen zou aan de behoeften van de kinderen uit geloovig Protestantsche en uit geloovig Roomsch-Katholieke gezinnen, openlijk, zelfs nog in 1876, aanbevolen.

De bijzondere school heeft, zonder nadere qualificatie, nooit onze onverdeelde sympathie gehad. Ik herinner hieraan, omdat de heer Lieftinck zich gisteren, zacht uitgedrukt, glad vergiste, toen hij zeide, dat een bijzondere school per se confessioneel moest zijn. Dat was beslist een lapsus linguae; er zijn onderscheidene bijzondere scholen, die niet alleen niet confessioneel zijn, maar waar ook zoodanig onderwijs gegeven wordt, dat ik mijn kinderen, als zij nog in de schooljaren waren, liever zenden zou naar menige openbare dan naar een dergelijke bijzondere school. Er zijn bijzondere scholen, waar de ongeloovige richting veel principieeler nog doorgedreven wordt dan op menige openbare school. De hoofdstrijd liep dan ook nooit tegen de openbare school als zoodanig, is niet aangebonden tegen het Overheidskarakter van die school, en wanneer men dan ook nu zoo hoort zeggen, dat de openbare school in eere is hersteld, want dat zelfs een zoo geacht lid van de anti-revolutionaire partij als het Statenlid De Wilde verklaard heeft, dat hier in Den Haag de openbare school uitstekend is ingericht, dan is het niet overbodig, dat ik ook die zaak nog eens even nader uitleg.

Men heeft namelijk hier scherp te onderscheiden tusschen twee dingen, tusschen de *in*richting en de richting; en wanneer dan de vraag gesteld wordt: is de *inrichting* van de openbare school in Den Haag niet uitstekend? dan behoeft die gemeente bij een toestemmend antwoord niet trotsch te worden, want de *inrichting* van het openbaar onderwijs te Amsterdam en te Rotterdam is even voortreffelijk, ja op menig dorp soms nog voortreffelijker. Daartegen heb ik nooit een ernstig bezwaar vernomen. In den laatsten tijd alleen komen uit Amsterdam geruchten omtrent zonderlinge opvattingen van het onderwijzend personeel; het geval Barendrecht b. v. wijst er wel op, dat er iets hapert, maar dat zijn exceptiën, minieme kleinigheden, die bij het groote geheel in het minst niet medetellen. Neen, wanneer men let op de *inrichting*, dan staat de openbare niet minder dan de bijzondere school ten onzent op zulk een peil, dat wij de vergelijking met het buitenland met een goede conscientie kunnen doorstaan. Er zijn natuurlijk gebrekkige scholen, zoo openbare als bijzondere, maar men moet den algemeenen regel nemen en dan is ten onzent de openbare school, wat de inrichting betreft, niets minder dan de bijzondere, ja metterdaad dooreengenomen uit-

muntend. Daarin kon dus de schoolstrijd in het minst niet gelegen zijn.

Maar nu laat ik dat voorvoegsel „in" er af en kom van de *in*richting tot de *richting*. En dan wordt de zaak anders, want nu vraag ik niet, of de school is een openbare of een bijzondere, maar welke de *richting* is van de school, en dan zullen de heeren mij veroorloven, dat ik niet als Minister, maar als persoonlijk belijder van den Christus, hier verklaar, dat ik het voor de opvoeding van mijn kinderen noodzakelijk acht, dat ook hun schoolopvoeding doorzuld en dooraderd zij van de consequentiën van het beginsel, dat ik belijd. Men spreekt in den laatsten tijd veel van de pénétration pacifique dans le Maroc. Welnu, die pénétration pacifique van het Christelijk beginsel acht ik op het stuk van opvoeding krachtens mijn belijdenis absoluut noodzakelijk. Tegen een school, die daarvan niet doordrongen is, maak ik voor mijn persoon — en daarom heb ik der Kamer even verlof gevraagd om hier nu niet als Minister, maar als particulier te spreken — beslist front. Is er daarentegen een school, in welke ik dit wèl vind, dan heeft die school mijn liefde, onverschillig of zij is een openbare of een bijzondere.

Welnu, evenmin als er ooit in ons land strijd is geweest tegen de openbare school wat de *inrichting* betreft, even beslist is er nu meer dan een halve eeuw strijd gevoerd tegen de *richting* van de openbare school. Te dezen opzichte heeft het vroeger uitgesproken oordeel dan ook geen de minste verandering ondergaan, ja het is thans nog beslister.

Men hoort thans veel spreken van „de majesteit van het kind"; het op den voorgrond schuiven van het kind is geworden een van de vaste formules, die bij elke bespreking van het onderwijs op den voorgrond treden. Wat verstaat men daaronder? Die uitdrukking kan wel geen andere beteekenis hebben dan deze, dat men tot dusverre bij den schoolstrijd te veel op de school en de belangen van den onderwijzer heeft gelet en niet genoeg op de belangen van het kind, en dat men nu, naar den regel, dat niet het kind er is om den onderwijzer, maar de onderwijzer om het kind, eenige correctie daarin zoekt te brengen. Daaruit is nu o. a. afgeleid, dat men derhalve bij het onderwijs van het kind moet hebben, wat het religieuse element betreft, de meest volstrekte neutraliteit. Het is ook in deze Kamer gezegd: de neutraliteit, vroeger verdedigd om anderen niet te kwetsen, moet nu behartigd worden krachtens het beginsel, dat het kind niet verkeert in die periode van ontwikkeling, waarin de inwerking van het religieuse element mag plaats hebben. Dat moet worden uitgesteld totdat het kind een meer zelfstandige ontwikkeling zal hebben bereikt en dan moet het zelf maar weten wat het kiest. Aldus gesteld, volgt

daaruit aanstonds, dat men bij de geheele schoolquaestie zich in de eerste plaats rekenschap heeft te geven van hetgeen het object, dat men voor zich heeft, is. Wat is nu het kind? Hoe bestaat een kind? Hoe zijn die ontwikkelingsmotieven over de verschillende perioden van het kinderleven verdeeld? En hoe moet het onderwijs zich aan die ontwikkelingsmotieven van het kind, in de verschillende perioden van zijn bestaan, aansluiten?

En ziedaar nu een noodzakelijke consequentie, die er onmiddellijk toe leidt, dat wij principeel uiteengaan. De heeren kennen misschien Michelet's *Nos fils*. In den aanhef van dit geschrift zegt Michelet: Ik bevond mij te Parijs op de *Gare du nord*; ik zag twee treinen, die zoo dicht bij elkander stonden, dat de machinist van den éénen trein dien van den anderen de hand kon geven. Maar de eene trein ging naar het Zuiden, de andere naar het Noorden en omdat zij zich op verschillende rails en in verschillende richting bewogen, gingen zij steeds verder uiteen. Dit was nu voor hem het beeld van de beteekenis van de erfzonde. Naarmate men al dan niet belijdt, dat een kind ontvangen en geboren wordt in zonde, naar die mate ontwikkelen zich, zoo schreef hij, twee lijnen, langs welke over het kind als object twee gansch uiteenloopende zienswijzen zich bewegen.

Opzettelijk ontleende ik deze herinnering aan Michelet, omdat deze volstrekt geen orthodox belijder was, geen man, die op kerkelijke dogma's stofte; maar toch een man, die er de beteekenis klaar en helder van inzag. Het scherpe antagonisme valt hier metterdaad niet te loochenen en ware er nu een orakel van Delphi om ons te zeggen, welke van die twee beschouwingen over het kind de juiste is, dan zouden wij die als waar erkende beschouwing van overheidswege kunnen volgen. Waar wij intusschen een dergelijk orakel voor een college als deze Kamer missen, rijst de vraag, of de Tweede Kamer een lichaam is, geschikt om uit te maken, welke beschouwing over het kind al dan niet de juiste is, en zoolang nu in deze Kamer evenals daarbuiten, daaromtrent twee diametraal tegenover elkander staande meeningen worden verkondigd, versta ik niet hoe de geachte afgevaardigde, de heer Röell, ook van zijn standpunt kan zeggen, dat de Overheid de openbare school, die meer en meer den weg van het indifferentisme is opgegaan, toch maar moet stellen als den regel, waarvan niet te ver mag worden afgeknabbeld.

Tegenover de *Pacificatie* neem ik hetzelfde standpunt in als ten opzichte van de uitlegging der Grondwet. Ook dienaangaande bestaan er verschillende opinies, maar ook in deze eert en aanvaardt de Regeering

de continuïteit *der legislatieve interpretatie*. De pacificatie heeft namelijk haar authentieke uitlegging gevonden in de wet van 1901, gelijk art. 192 van de Grondwet een authentieke interpretatie heeft gekregen in de wet van 1889. Ik beweer in het minst niet, dat alle leden der Kamer, links, daarom ook gebonden en gehouden zijn om hun stem aan dit wetsontwerp te geven. Ik beweer dit zelfs niet van die leden, die hun stem hebben gegeven aan de wet van 1889. Een pacificatie, een akkoord, hoe ook opgevat, is in geen geval voor anderen bindend dan voor de personen, die er zelf toe hebben medegewerkt, en kan ook dezen niet langer bindend dan volgens hun eigen overtuiging hun toenmalig inzicht goed was en nu nog applicabel is. En ook de Regeering van haar kant — het ligt in den aard der zaak — moet zich de vrijheid voorbehouden, aan een dergelijke interpretatie te geven de noodzakelijke verdere ontwikkeling.

Wat is nu de legislatieve interpretatie, die, blijkens de officieele stukken van 1901, destijds aan de pacificatie van 1889 is gegeven? Er is gisteren reeds door den geachten afgevaardigde, den heer Talma, op gewezen, dat de toen gebezigde woorden die interpretatie tot de ruimst mogelijke maken. Men leest toch in § 4 op bladz. 3 van de Memorie van Toelichting van Minister Borgesius tot het wetsontwerp: „Wat de bijdrage of subsidiën voor het bijzonder onderwijs betreft, zoo is het stelsel der bestaande wet, dat uitgaat van de grondgedachte: in zake de bijdrage voor het personeel hebben openbaar en bijzonder onderwijs aanspraak op *volkomen gelijkstelling*, ook bij dit wetsontwerp behouden gebleven." En verder: „Ook met betrekking tot het herhalingsonderwijs wordt de regel van *volkomen gelijkstelling* toegepast."

Niet anders in zake den schoolbouw: „Het oogenblik schijnt daarom gekomen om eveneens op dit punt *meer gelijkstelling* in het leven te roepen en onder zekere voorwaarden ook voor de kosten van het materieel aan het bijzonder onderwijs een bijdrage uit 's Rijks kas te verleenen."

In de discussie heeft de toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken op bladz. 1621 van de *Handelingen* nogmaals een zelfde verklaring afgelegd; en deze zijn woorden zou ik wel willen, dat aan de linkerzijde nog eens met aandacht overwogen werden: „Het lichtpunt in dit debat — zeide toen de heer Goeman Borgesius — is naar mijn overtuiging hierin gelegen, dat, terwijl men vroeger bij dergelijke teere quaesties, zooals men het noemde, bijna uitsluitend vroeg: wat krijgt het openbaar en wat krijgt het bijzonder onderwijs; daarvan zal ik mijn stem laten afhangen, — thans in het debat een andere toon wordt

aangeslagen, en dat, zooals te recht door den heer Pyttersen opgemerkt werd, meer en meer bij de partijen het besef levendig geworden is, dat in de eerste plaats moet gevraagd worden: wat moet gedaan worden in het belang van de Nederlandsche jeugd, in het belang van goed onderwijs in het algemeen? Men heeft gezegd: dit wetsontwerp is niet principiëel; het is een gelegenheidswet. En inderdaad, het wetsontwerp is niet principiëel in dien zin, dat het stelsel van de Schoolwet van 1889 niet wordt afgebroken en zelfs niet wordt gewijzigd."

Was nu de wet van 1901 een wet, die uitsluitend strekte om te ondervangen de financieele gevolgen van de Leerplichtwet? Neen, de geachte afgevaardigde, de heer Tydeman, heeft er voor gezorgd, dat die meening niet kon insluipen door zijn uitdrukkelijke verklaring, te vinden op bladz. 1614 van de *Handelingen*: „Wij hebben hier dus niet, alzoo sprak hij, met een gevolg van de Leerplichtwet te doen, maar met een feestgave bij gelegenheid van de invoering der Leerplichtwet."

Uitdrukkelijk zeide hij dus, — en dat viel ook niet tegen te spreken —, dat destijds meer werd aangeboden en meer toegelaten dan uit de financieele gevolgen van de Leerplichtwet voortvloeide. En als men nu eens de ernstige beteekenis van de wet van 1889 bezien wil van het standpunt van de oud-liberalen uit die dagen, toen men hier zoo kalm redeneerde, dan herleze men wat de geachte afgevaardigde, blijkens bladz. 1615 van de *Handelingen*, zeide: „Wij breken — sprak hij — met de neutrale school en moeten een anderen weg zoeken, langs welken de Staat voor voldoend lager onderwijs kan zorgen. Wij zijn reeds een eind op dien weg, want de secteschool van den Staat, met Staatsgeld ingericht, is reeds ingevoerd. Wel is waar verkeeren wij nog in een overgangstoestand, zoo dat wij op dit oogenblik op het gebied van het onderwijs eigenlijk een soort van hinkenden standaard hebben, maar de hoeksteenen voor een geheel nieuwe organisatie zijn in de wet van 1889 gelegd."

Het is dus volkomen juist, dat de wet van 1901 niet alleen hulpe heeft verleend ter wille van de Leerplichtwet; zij heeft bovendien nog andere avances gegeven, de bijdragen uit 's Rijks kas aan de bijzondere school zijn verhoogd, en wel *omdat* zulks gegeven werd aan de openbare school, derhalve volgens den grondslag, dat er volkomen gelijkstelling moest zijn tusschen beide.

Nu was in 1889 die gelijkstelling reeds verkregen, wat de salarissen der onderwijzers betreft en gedeeltelijk ook in zake de opleiding. In 1901 kwam hierbij de gelijkstelling voor den bouw en het herhalings-

onderwijs. Eindelijk is bij de debatten over de Pensioenwetten ten duidelijkste gebleken, dat men hier ten volle overtuigd was, dat die volkomen gelijkstelling, ook wat de pensioenen betreft, tusschen het openbaar en het bijzonder onderwijs consequent moest worden doorgevoerd, diermate zelfs, dat men het aan de tweede lezing heeft overgelaten om in de bepalingen nopens het bijzonder onderwijs in te lasschen datgene, wat, staande de beraadslagingen, ten bate van de openbare onderwijzers was veranderd.

Met dit alles voor oogen, kan het antwoord op de vraag, of in de pacificatie begrepen is geweest, dat men zich zou houden aan het fixum, in 1889 vastgesteld, wel niet anders dan beslist ontkennend luiden. Men is reeds in 1901 verder gegaan, en zulks onder algemeene samenwerking van alle partijen, en daarmede is dus die quaestie in negatieven zin beslist. Maar zelfs afgezien van deze authentieke interpretatie moet ik de bewering, dat een dergelijke begrenzing volgen zou uit het bij de wet van 1889 gesprokene, beslist tegenspreken. Blijkens bladz. 1380 van de *Handelingen* 1888/1889 is door u, Mijnheer de Voorzitter, toen gezegd van de Ministerstafel: „Maar toch meen ik, dat ook de rechterzijde zal moeten toegeven, dat de Regeering heeft voorgesteld, wat werkelijk op het *oogenblik* bereikbaar scheen." En toen, zeer begrijpelijk, de tegenstanders van het wetsontwerp daarover vielen en zeiden: „dus u wilt nog verder gaan?", toen is door u, blijkens bladz. 1406 van de *Handelingen* van datzelfde jaar, geantwoord: „Men leidt daaruit af, dat de Regeering misschien weldra iets anders zal aanbieden." De casuspositie werd alzoo besproken, dat *hetzelfde* Kabinet binnen korten tijd een tweede ontwerp zou indienen van uitgebreider strekking. En u vervolgde: „Ik sprak als mijn meening uit, dat ik, in tegenstelling met vroeger, nu voorstelde wat in dit wetsontwerp is vervat, omdat dit mij *op het oogenblik* het beste voorkwam wat voorgesteld kon worden."

Hiermede is bovendien een vraag van eer gemoeid, die ik meen, dat slechts behoeft te worden aangeduid om zoowel linkerzijde als rechterzijde te overtuigen. Wanneer metterdaad de bedoeling van de Regeering in 1889 ware geweest, dat het toen aangenomen *fixum* geen uitbreiding toeliet, hoe dan te verklaren, dat door u, Mijnheer de Voorzitter, in vereeniging met anderen, kort daarop pogingen beraamd zijn om tot een zeer aanmerkelijke uitbreiding te geraken? Ik spreek niet van het *Unie-rapport*: voor de verwezenlijking daarvan is grondwetswijziging noodig. Maar, Mijnheer de Voorzitter, ik mag er zeker wel op wijzen, dat ook door u in 1901 is meegewerkt tot de motie, die wij met de heeren De Savornin Lohman, Van Alphen en De Visser hebben inge-

diend en waarbij juist hetzelfde werd gevraagd als thans wordt voorgesteld. Zeg ik dan te veel, wanneer ik volhoud, dat de persoonlijke eer van mannen, die een grooten invloed hebben op den gang van het Staatsleven, er bij betrokken zou zijn, wanneer ook maar voor mogelijk werd gehouden, dat de ondersteld bedoeling van het *fixum* werkelijk zou hebben voorgezeten bij de Regeering, die haar naam aan de wet van 1889 verbond?

Ik kom nu tot het tweede punt, d.i. tot *de gevaren*, die men ducht van dit wetsontwerp, gevaren voor het peil van het onderwijs, voor het dalen van onze volksontwikkeling, voor den achteruitgang onzer volkswelvaart, voor het inzinken der geheele natie.

En dan moet ik allereerst een woord wijden aan de waarborgen. Nooit is ontkend, dat, als het Rijk uitkeeringen doet ten behoeve van het bijzonder onderwijs, er waarborgen moeten zijn, dat het geld goed besteed is. Ik heb mij ook bij de behandeling der pensioenwetten zonder aarzelen in dien zin uitgelaten. Maar, Mijnheer de Voorzitter, is nu in 1889 uw voorstel gedaan *zonder* waarborgen aan te bieden? Integendeel, aan u dankt men, dat er een vereeniging met rechtspersoonlijkheid moet zijn; dat er bepaalde vakken worden gedoceerd; dat een zeker getal uren onderwijs gegeven wordt; dat er een vast getal onderwijzers moet zijn; en dat er een rooster van lesuren enz. moet worden vastgesteld. In één woord, allerlei zeer ver gaande waarborgen werden destijds aangeboden, waarmede men toen volkomen tevreden was.

In 1901 is weder een verhoogd subsidie aan het bijzonder onderwijs gegeven. Heeft de toenmalige Minister, de heer Goeman Borgesius, destijds geoordeeld dat, omdat er nu meer geld gegeven werd, toen ook meer waarborgen noodig waren? In het minst niet. De geachte spreker heeft toen, als Minister, gezegd, op bladz. 2 der Memorie van Antwoord van zijn wetsontwerp: „Tot verscherping van het toezicht van den Staat op het bijzonder onderwijs bestaat geen aanleiding." Tegenover het verlangen naar goedkeuring van het leerplan verklaarde hij, resumeerende: „Er bestaat alzoo voldoende zekerheid, dat het onderwijs volgens den rooster van lesuren voldoet aan de bij de wet gestelde eischen, terwijl het schooltoezicht in staat en verplicht is, toe te zien, dat daarvan niet wordt afgeweken." Men was dus toen volkomen tevreden en een voorstel om goedkeuring van het leerplan of ook maar mededeeling daarvan in te voeren, is destijds zelfs niet gedaan.

Natuurlijk beweer ik niet, dat de toenmalige Minister thans als lid der Kamer niet recht en vrijheid zou hebben om anders te oordeelen. Ik behoud mij ook voor, om, als ik later nog eens op gindsche banken

mocht komen te zitten, in dit of dat opzicht wel eens van een andere opinie blijk te geven dan ik thans als Minister voorsta. Maar dat kan nooit zijn een verschillend oordeel over feiten; dat blijft natuurlijk hetzelfde. Welnu, hier hebben we te doen met een oordeel over feiten, gegrond op officieele verslagen, dat vast staat. En dan valt te constateeren, dat, volgens de verklaring van den toenmaligen Minister — en in de Kamer is daartegen geen noemenswaardige oppositie gevoerd — de waarborgen voldoende waren. Er behoeft — zoo redeneerde Zijn Excellentie — niets meer bij, en wie meent, dat het een knoeiboel is, heeft het mis; reeds die lesrooster is eigenlijk al voldoende.

Maar nu komen wij in 1905 en stellen opnieuw een uitbreiding van het subsidie voor. Zeggen wij nu ook: scherper toezicht is niet noodig, uitbreiding van de waarborgen overbodig? Neen, Mijnheer de Voorzitter, wij bieden aan kolossale waarborgen, waarborgen, die alles te boven gaan wat men zich vroeger ooit als mogelijk gedacht heeft. Men heeft altoos gezegd: de reden, waarom uw onderwijs niet zoo goed kan zijn als het openbare, is te zoeken in de fatale positie van uw onderwijzers, want dezen missen alle rechtswaarborgen. En wat doen wij nu? Wij komen tot de Staten-Generaal en zeggen: wij wenschen, ook wat de positie der bijzondere onderwijzers betreft, te geven al de waarborgen, die zich geven laten. Vooreerst, dat zij behoorlijk gesalarieerd zullen zijn; in de tweede plaats, dat er een dienstcontract tusschen hen en hun schoolbesturen zal bestaan; eindelijk, dat er een recht van appèl zal wezen bij ongevraagd ontslag van onderwijzers. Daaraan wordt dan nog toegevoegd de eisch, dat er een leerplan zal worden medegedeeld, terwijl op het stuk van den schoolbouw wij de misschien te ruime voorschriften, die thans gelden, voor de nieuw te bouwen scholen willen verscherpen.

Ik wil dan ook wel eerlijk bekennen, mij te hebben gevleid, dat van liberale zijde zou zijn erkend: dat is royaal. Maar niets daarvan, Mijnheer de Voorzitter! Neen, dat beteekent alles niets. De heeren hebben een ander plan uitgedacht. Wat willen zij dan nu? Het zit hem niet in het verbod om een nering of bedrijf uit te oefenen, dat spreekt vanzelf, dat doet er niet toe. Evenmin maakt men zich warm voor de vrije en orde-oefeningen; die zaak heeft weinig te beduiden, ook al heeft de heer Verhey met een trouw en een ijver, die aan een *Carthago delenda* herinneren, gezegd, dat er gymnastiekonderwijs moet worden gegeven. Och, achter hem staat weer een jonger geslacht, dat, met minachting voor de gymnastiek, op vrije volksspelen in de open lucht aandringt en alleen daarin ziet datgene, wat de physieke ontwikkeling bevordert!

Ook dat is dus de quaestie niet. Neen, de *goedkeuring van het leerplan*, daar is het om te doen! Wanneer men mij nu vraagt, of ik op zich zelf de goedkeuring van een leerplan niet zou willen, dan luidt mijn antwoord: „waarom niet?" Ik zou daar niets tegen hebben. Maar, Mijnheer de Voorzitter, ik voeg er aan toe: mits wij hadden een afzonderlijke schoolinspectie voor de eene en een afzonderlijke schoolinspectie voor de andere soort van scholen. Ik heb er steeds voor geijverd, dat onze bijzondere scholen in eigen kring een inspectie zouden oprichten, juist om toe te zien, dat de minder goede scholen niet zinken, maar opgeheven worden tot het peil van de normale scholen. Intusschen, dat is het niet wat de heeren willen. Onze scholen moeten geheel onderworpen worden aan de sanctie van de gewone schoolinspectie. En daarbij komt dan, dat, naar veler denkbeeld, in die schoolinspectie — dat volgt bijv. uit het standpunt van den heer Röell — eigenlijk alleen morgen zitten voorstanders van de openbare school. Is het den heeren nochtans daarom niet te doen, willen zij werkelijk de goedkeuring van het leerplan om dien maatregel zelf, dan durf ik natuurlijk niet vragen: Meenen de heeren dat? Natuurlijk meenen zij het, maar ik mag toch wel vragen: Hebben zij wat zij verlangen wel doordacht? Beteekent goedkeuring van het leerplan werkelijk iets?

Ik heb hier een nummer van een orgaan van onverdachte strekking, *Het Nieuwe Schoolblad*, onder redactie van J. Lohr en C. F. A. Zernike, tevens orgaan der Vereeniging van hoofden van scholen in Nederland. Daarin is aan het woord het hoofd eener school, in welke een goedgekeurd leerplan werkt. En wat deelt deze nu mede nopens de werking der goedkeuring van het leerplan bij de openbare scholen? Mijnheer de Voorzitter! Het is een citaat van enkele regels; maar ik moet het toch voorlezen, opdat de heeren aan de linkerzijde, die op paedagogisch terrein minder thuis zijn, teruggebracht worden van den waan, waarin zij verkeeren. Dat schoolhoofd schrijft dan: „Waarin bestaat dan zooal onze vrijheid? Wel, we kunnen in de school zoo ongeveer onderwijzen wat we willen. Wel geeft de wet aan, welke vakken er in de school onderwezen moeten worden, maar de wet geeft alleen de namen der vakken. En nu is er met eenige handigheid wel zooveel te schipperen, dat ge aan het eene vak zoo goed als niets en aan uw lievelingsvak zooveel mogelijk doet; ja, als ge iets wilt invoeren, dat niet in de wet genoemd wordt, dan valt dit nog al gemakkelijk. Zoo werd in de aanvangsklassen tot voor korten tijd gedurende een 25 tal jaren het vak *aanschouwingsonderwijs* gedoceerd, zonder dat het ooit in de wet werd genoemd. Niemand kwam het ooit in den zin hierop attent te maken. Als men maar zorgde, dat

het *woord* aanschouwingsonderwijs niet in 't leerplan of op den rooster voorkwam, dan kon men gerust aan 't aanschouwen gaan. Op den lesrooster stond dat uur „Nederlandsche taal" en men gaf aanschouwingsonderwijs. De vormleer werd in 1889 van de lijst der vakken geschrapt, maar werd deze dochter van Pestalozzi en van Dapperen heel deftig door Ministers en Kamerleden de voordeur uitgelaten, de onderwijzers lieten haar de achterdeur weer in en brachten haar bij 't rekenen onder dak. In onzen tijd is een nieuw leervak bezig, zonder zich om de wet te bekommeren, de school binnen te treden. Ik bedoel het zoogenaamd handelend onderwijs, zich openbarende als klei-, papier- of houtslöjd. Er zijn reeds scholen, waar dit leervak met vliegende vaandels wordt binnengehaald, nog wel met medewerking of onder bescherming van het schooltoezicht. De laatste benoemingen in de hoofdstad doen zelfs vermoeden, dat hij, die in de school den handenarbeid heeft ingevoerd, daardoor een kans te meer krijgt om te Amsterdam benoemd te worden. Ik hoorde nooit, dat iemand hier aan wetsovertreding dacht; wat ik hier een leerVAK noemde, geeft men eenvoudig den naam leerVORM, en wie nu nog van wetsovertreding durfde spreken, zou immers al een bewijs van groote bekrompenheid geven! Vooral op het platteland in nog al uitgestrekte gemeenten kunnen we al tamelijk wel doen wat we willen; daar is het, zooals 't in de platte volkstaal luidt: „Je doe maar!" „Nu", zal men zeggen, „ieder is toch verplicht, zich aan het leerplan te houden", och, dat leerplan laat veelal èn gemeentebestuur èn schooltoezicht tamelijk koud."

Ziedaar, Mijnheer de Voorzitter, de werking der goedkeuring van het leerplan voor de openbare school. Dat willen de heeren nu overnemen om daarmede de bijzondere school te zegenen; en dan, zeggen zij, zullen wij waarborgen hebben, dat het goed gaat. Maar wanneer men met het goedgekeurde leerplan bij de openbare school zoo omgaat, dan vraag ik met reden, wat men met een dergelijken maatregel ten opzichte van de bijzondere school zal bereiken. En wanneer ik, met de feiten voor oogen, daarvan geen paedagogisch profijt verwacht, is het dan te verwonderen, dat ik achter dit desideratum een andere bedoeling zoek?

Er is gezegd, dat dit wetsontwerp was een directe aanslag op de openbare school. De uitdrukking is van den geachten afgevaardigde uit Zutphen. Mij dunkt, daarmede is nog niets gezegd. De vraag is alleen, of die aanslag kans heeft van slagen, bezien van het standpunt dergenen, die zoo spreken. Wanneer er eenige jongens in den geest van „klein maar dapper" zeiden: wij gaan een aanslag doen op Den

Haag, dan geloof ik, dat de Gouverneur der residentie zich daarover niet al te ongerust zou maken. In den mond van den geachten afgevaardigde kan een dergelijke uitdrukking dus alleen beteekenen een aanslag, waarvan men succes verwacht. En nu doet het mij genoegen, dat de geachte afgevaardigde mij daartegen zelf het beste schild in handen heeft gegeven. Wanneer zou toch die directe aanslag op de openbare school kunnen slagen? Als werkelijk de groote meerderheid van de bevolking of een aanzienlijk deel daarvan, dat nu nog de openbare school gebruikt, zou overloopen naar de bijzondere. Maar als van degenen, die tegenwoordig de openbare school bezoeken, niemand overloopt naar de bijzondere school, of hoogstens een klein, onbeduidend gedeelte, dan is de aanval natuurlijk afgeslagen.

En wat heeft de geachte afgevaardigde nu gezegd? Hij heeft in den breede betoogd, dat bij de meerderheid van ons volk tegen de openbare school niet de minste bedenking bestaat en dat de natie daaraan nog altijd is gehecht. Als dat hechtsel nu maar sterk is, wat zal het dan geven, of er al aan de panden van de rok getrokken wordt? Men zal daardoor de natie toch niet van de openbare school aftrekken. De geachte afgevaardigde heeft dus in zijn verdediging van de stelling, dat de natie aan de openbare school gehecht is, het volledig bewijs geleverd, dat er juist van zijn standpunt geen het minste gevaar te duchten is van dien zoogenaamden aanslag op de openbare school.

De heeren Ketelaar en Smeenge hebben ons vergast op een staalkaart van verschillende gevallen, waarin pressie zou zijn uitgeoefend ten bate van de bijzondere scholen. De eisch is dan ook gesteld, dat geen min edele pressie in die richting zou worden uitgeoefend. Door de Regeering als zoodanig zal zeer zeker worden gewaakt, voor zoover dat mogelijk is, dat niet door ambtenaren daartoe wordt meegewerkt. Zoo zal ik al aanstonds bijv. het gememoreerde geval, waarin een schoolopziener betrokken zou zijn, doen onderzoeken. Maar overigens kan ook de Regeering niet anders doen dan ten sterkste afkeuren elke pressie, niet van geestelijken, van moreelen, maar van materieelen aard. Ik wensch met nadruk van deze tafel te verklaren, dat de keuze tusschen de openbare en de bijzondere school geheel vrijelijk moet geschieden en ik durf vertrouwen, dat ook aan de rechterzijde niemand materieele pressie zal verdedigen of goedkeuren. De heeren hadden dus al die gevallen best voor zich kunnen houden; men wint er niets mede. Want al nam men eens aan, dat van elk der 14 categorieën, die de heer Ketelaar aanhaalde, 100 voorbeelden konden worden bijgebracht, dan had men nog maar 1400 gevallen. Zou men dan kunnen

zeggen: nu is het feit bewezen? Allerminst, tegenover de 250,000 kinderen, die op de bijzondere scholen gaan, is dat nog een volkomen te verwaarloozen cijfer. Ik zeg niet, dat dergelijke gevallen elk op zich zelf zonder beteekenis zouden zijn, maar voor de redeneering, die zij moesten schragen, hebben zij minder dan niets te beduiden.

Een andere kunstgreep, die aan het bijzonder onderwijs wordt toegeschreven, zou gelegen zijn in het geven van *kosteloos onderwijs*, ten einde aldus de openbare scholen leeg te pompen. Toen die aantijging weersproken is geworden in de bladen, werd er door voorstanders van het openbaar onderwijs op gewezen, dat dan toch het kosteloos geven van bijzonder onderwijs zeer groote proportiën had aangenomen, in Utrecht bij voorbeeld was alles kosteloos. Ik vond dat een ernstig argument, niet minder ernstig dan de beschuldiging, dat omgekeerd de voorstanders van het bijzonder onderwijs, in de gemeentebesturen baas geworden, het schoolgeld voor de openbare school opzettelijk zouden opvoeren om daardoor die school te ontvolken. Deed zich dit voor, ik zou niet aarzelen, krachtig in te grijpen. Dat het mij hiermee ernst is, heb ik bewezen door in het wetsontwerp op het hooger onderwijs een bepaling op te nemen, krachtens welke de bijzondere gymnasia, die het minerval lager stellen dan het gemeentelijk gymnasium, met een grens van f 80, hun subsidie verliezen zullen. Erken ik dus ten volle het gewicht van dit eene bezwaar, dit ontslaat toch niet van de verplichting, te beginnen met na te gaan, of het een reëelen achtergrond heeft, om, eerst als de gegrondheid blijkt, wettelijke maatregelen daartegen te nemen.

Wat zijn nu de feiten? De quaestie, of de bijzondere lagere scholen op al te ruime schaal kosteloos leerlingen toelaten, is in den breede besproken, maar niemand wist het rechte daarvan, en toen ook de schoolinspectie mij niet kon helpen, heb ik mij gewend tot den voorzitter van de Eerste Kamer in zijn qualiteit van voorzitter der Unie „Een school met den Bijbel". Ik heb hem gevraagd, of hij de vriendelijkheid zou willen hebben om bij de tot die Unie toegetreden 750 scholen, te zamen representeerende een schoolbevolking van 111,000 kinderen, een enquête op vraagpunten in te stellen, die ik mij veroorloofd heb zelf te formuleeren, ten einde in deze de feitelijke toedracht nauwkeurig te weten te komen. De heer Schimmelpenninck is zoo welwillend geweest, aan dit verzoek te voldoen, en bijna al de schoolbesturen hebben volledig ingevuld de hun toegezonden formulieren. Uit deze gegevens is mij toen gebleken, dat het getal kostelooze leerlingen op de bijzondere scholen, welke zijn aangesloten bij de Unie

„Een school met den Bijbel", op de 111,000 kinderen bedraagt 7294 of pl. m. 6.57 pct. Gaat men na, hoe het hiermede staat bij de openbare school, dan vindt men, dat het daar een percentage beloopt van 45,42 pct. Men ziet dus, dat, terwijl het kosteloos onderwijs aan de openbare school een zeer grooten omvang heeft aangenomen, dit bij het bijzonder onderwijs bijna niet voorkomt; want de heeren zullen wel toestemmen, dat 6,5 pct. eigenlijk geen cijfer is, dat in aanmerking komt.

Langs denzelfden weg heb ik gepoogd, er achter te komen hoe het met de schoolgeldheffing staat. En wat vond ik? Het bedrag daarvan beloopt bij het openbaar onderwijs f 3,61 gemiddeld per kind, tegenover f 8,07^5 bij de Unie-scholen. Uit deze cijfers blijkt zonneklaar, dat noch het geven op al te ruime schaal van kosteloos onderwijs, noch de heffing van een laag schoolgeld, als middelen in den strijd voor het bijzonder onderwijs gebezigd worden. Ongelijke concurrentie met de openbare school wordt op deze wijze stellig niet aangekweekt. Ik geloof dan ook metterdaad, dat tegen deze gegevens — en ik ben bereid aan hen, die dit verlangen, het materiaal te toonen — niets in te brengen is.

Tegenover cijfers als 45 pct. kosteloos schoolgaande kinderen bij het openbaar en 6,5 pct. bij het bijzonder onderwijs, en wat het schoolgeld betreft, f 3,61 voor het openbaar en f 8,07^5 voor het bijzonder onderwijs, ontzinkt aan elke klacht de grond. Wijst men op Pernis, gelijk de heer Smeenge deed, waar van een arbeider, zooals de geachte spreker zeide, 10 cents per week schoolgeld aan de openbare school wordt gevergd, dan is met de genoemde cijfers tevens het bewijs geleverd, dat een dergelijke vordering op zich zelf nog geenszins „horribile dictu" is, aangezien zij leidt tot een schoolgeld van f 5 per jaar, terwijl de Unie-scholen gemiddeld ruim f 8 vorderen.

Zegt men voorts, dat er zoovele kinderen onder de 6 jaren naar de bijzondere school gestuurd worden, om deze maar te bevolken, dan antwoord ik vooreerst, dat dergelijke leerlingen dan toch voor het verkrijgen van een subsidie niet meerekenen, maar buitendien is de bewering zelf onjuist. Ik heb het lijstje nagegaan, en daaruit blijkt, dat op de openbare school 12,137 kinderen beneden de 6 jaar gaan; dat is heel wat meer dan op de bijzondere school, want naar dien maatstaf zouden er op de bijzondere school ruim 6000 kinderen onder de 6 jaar moeten zijn, en er zijn er slechts 4118 gevonden. Ook in dit opzicht zijn de cijfers dus allerminst in het nadeel der bijzondere scholen.

Ik kom nu, zij het ook met eenige huivering, tot de, ik mag haast zeggen: beruchte, quaestie, of het peil van het onderwijs niet zal dalen doordat in het vervolg zooveel meer *kleine scholen met één leerkracht*

zullen worden opgericht. Het is een onderwerp, waarvan nog gisteren in een adres deze woorden gebezigd werden: „dat immers, waar het reeds moeilijk is aan scholen met twee leerkrachten goed onderwijs te geven, dit *geheel onmogelijk* wordt aan schooltjes met één leerkracht, of het aantal leerlingen moet er zoo gering zijn, dat het onderwijs er bijna hoofdelijk wordt".

De Kamer moet mij veroorloven, ook daarover iets te zeggen. En dan ga ik in de eerste plaats mede met de correctie, door den heer Talma gegeven op de bewering ten deze van den geachten afgevaardigde uit Zutphen, die aan de hand van het laatste schoolverslag cijfers heeft genoemd, op zich zelf volkomen juist, maar waarbij hij deze begrijpelijke vergissing beging, dat eenvoudig op werden geteld de openbare en bijzondere scholen van minder dan 40 leerlingen, welke cijfers voorts naast elkander werden gesteld. Natuurlijk ging dit op zich zelf niet op. De quaestie loopt niet hierover, of er kleine schooltjes zijn, maar of er scholen zijn met één onderwijzer en of die in de toekomst vermeerderen zullen. Niemand zal ontkennen, dat, wanneer er voor 40 kinderen 2 onderwijzers zijn, dit genoeg is. En wanneer men de vraag stelt: hoeveel scholen van 40 en minder kinderen zijn er met één onderwijzer? dan luidt het antwoord: bij het openbaar onderwijs 222 en bij het bijzonder onderwijs 86. Men kan het in het schoolverslag nazien. Wanneer men hierbij nu in aanmerking neemt, dat het getal openbare scholen ongeveer eens zoo groot is als het getal bijzondere scholen, dan zouden er 111 van zulke scholen bij het bijzonder onderwijs mogen zijn, terwijl men er maar 86 vindt. Bedenkt men daarbij, dat het subsidie voor de scholen met minder dan 25 kinderen wegvalt, dan komt men hierdoor tot de zekere overtuiging, dat de vrees voor de oprichting met Rijksgeld van kleine bijzondere scholen met onvoldoend onderwijzend personeel vrijwel hersenschimmig mag worden geacht. De liefhebberij om afzonderlijk scholen op te richten kost geld. Denzelfden dienst, dien de Minister van Financiën bewijst in het Kabinet om zijn collega's in het rechte spoor te houden, bewijst de penningmeester der schoolbesturen aan dezen; hij zegt eenvoudig: er kan niets van inkomen.

Ten allen overvloede echter heb ik mij de vraag gesteld: is zulk een kleine school nu zoo erg, is dit werkelijk een ramp voor het land? Men moet weten, dat ik eenige voorliefde voor kleine schooltjes heb, want mijn eerste zes leerjaren heb ik zelf op een kleine school doorgebracht. Bij het zoeken naar een antwoord op die gewichtige vraag heb ik mij veroorloofd, ook eens in het buitenland rond te zien. Daarbij

heb ik dit standpunt ingenomen, — mij dunkt, men zal de billijkheid ervan toestemmen —, dat ik niet zou vragen, hoe het in België is, omdat men van de linkerzijde daarmede niet opheeft en de zaak daar te lande niet in orde acht. Ik heb ook niet gekeken naar Frankrijk, want dat zou de rechterzijde weer niet welgevallig zijn. Neen, een streng paedagogisch en onafhankelijk standpunt is hierbij door mij ingenomen, en te dien einde koos ik de landen niet, waar ik zelf vind dat het lager onderwijs het hoogste staat, maar die, welke door de linkerzijde steeds ten voorbeeld worden gesteld, die landen, waar de analphabeten het allergeringst in aantal zijn, Duitschland en Zwitserland, en in Zwitserland Zürich, het kanton, waar, zooals een der geachte leden ons uit het boek van den heer Gerhard heeft laten zien, de prachtigste schoolpaleizen verrezen zijn.

Bestaan er nu in die landen, waar het lager onderwijs zoo hoog staat, dat wij het in menig opzicht als voorbeeld moeten nemen, geen of weinig scholen met één leerkracht? Ik heb mij veroorloofd eens na te gaan de nieuwste gegevens, verzameld in: Das Volksschulwesen und das Lehrerbildungswesen im Deutschen Reich, uitgegeven in 1904 door W. Lexis, en daar vind ik op bladz. 11 en 58, — ik moet de heeren waarschuwen om deze mededeeling kalm op te vatten en niet te schrikken —, dat er in Pruisen in 1901 op de 36,750 scholen 21,500 waren met maar één onderwijzer. Ik heb, Mijnheer de Voorzitter, deze getallen kalm voorgelezen om den overgang der denkbeelden geleidelijk te doen zijn.

Misschien zal men mij zeggen, dat Pruisen niet het neusje van de zalm is, dat Saksen b.v. veel hooger staat; daarom heb ik ook eens nagegaan, hoe het daar gesteld was. Welnu, in Saksen is het getal openbare scholen ruim 2006 en in dat model-lager-onderwijsland van Duitschland is het getal scholen met één onderwijzer 905, dus bijna de helft. Ik wil wel zeggen, dat toen ik dit vond, de gedachte bij mij rees: hoe is het mogelijk, dat die rampzalige natie nog niet lang ten onder is gegaan, althans in peil van ontwikkeling ontzettend gedaald, en de verklaring zocht ik daarin, dat er wellicht niet meer dan 25 leerlingen op zoo 'n kleine school mogen worden toegelaten. Maar toen ik ook dat ging nakijken, vond ik in de gegevens iets heel anders, namelijk dat het aantal kinderen dat tot een school met één leerkracht in Pruisen wordt toegelaten, is 80; en dat niet alleen, maar er zijn ook nog halb-Tagschulen en drittel-Tagschulen, waar de kinderen dus den halven dag, ja zelfs slechts een derde van den dag onderwijs krijgen.

Toen ging ik het aantal analphabeten eens na, om te zien of dit ook

ten gevolge van die toestanden was gestegen, en ik vond voor Duitschland 0,05 pct., terwijl het percentage voor Nederland volgens de jongste jaarcijfers is 0,2 en voor Groningen zelfs 5. Ik dacht toen: ja, maar de heeren hebben het over Zwitserland gehad, laten wij dus ook den toestand in dat land eens nagaan. Op de bureau's is toen een staatje opgemaakt, hoe groot het maximum-aantal kinderen is, dat in de verschillende kantons op één onderwijzer wordt toegelaten. En wat blijkt daaruit? Het spijt mij, dat Zürich op de lijst bovenaan staat, maar de heeren weten, dat in Zwitsersche tabellen Zürich nu eenmaal altijd het eerst genoemd wordt. Hoeveel kinderen laat men nu in Zürich toe op één onderwijzer? Honderd! facultatief 80. Dan verder in Bern 60, aan verdeelde scholen 70; Luzern 70, aan verdeelde scholen 80; Uri 70; Schwyz 70; Unterwalden 70; Glarus 70; Freiburg 70; Solothurn 80; Baselstadt 82; Schaffhausen 60, aan verdeelde scholen 70: Aargau 80. En zoo gaat het voort tot Genève met 40 kinderen.

Maar hier te lande, waar men slechts 40 kinderen mag hebben op één onderwijzer, zal het peil van het onderwijs nu worden verlaagd, de volksontwikkeling zal dalen, de welvaart van het land worden bedreigd, de toekomst van het land in gevaar gebracht, wanneer wij krijgen zeg honderd nieuwe kleine scholen! Wie gelooft het? Zijn er dan wellicht in Zwitserland niet zooveel kleine scholen? Er zijn daar volgens de mij verstrekte opgaven 4391 scholen, waaronder 2220 met één onderwijzer, 1336 met 2 onderwijzers en 835 met 3 en meer onderwijzers. Maar in Zürich dan? In het kanton Zürich zijn 359 scholen, waaronder niet minder dan 246 met één onderwijzer. En wat in een stad als Den Haag niet denkbaar is, zelfs in de stad Zürich, waar men die prachtige paleizen heeft, waren nog altoos 7 scholen met één onderwijzer.

En wat nu het feitelijk getal kinderen betreft op iederen onderwijzer, dat bedraagt in de stad Zürich 67. En wanneer men bij ons het totaal getal leerlingen deelt door het getal onderwijzers, dan krijgt men bij het openbaar onderwijs 37 en bij het bijzonder onderwijs 36 kinderen op één onderwijzer. In de scholen met één onderwijzer zijn er bij het openbaar onderwijs 29 en bij het bijzonder onderwijs 39 kinderen per onderwijzer. In scholen met 2 onderwijzers is dit getal èn voor het openbaar èn voor het bijzonder onderwijs 34; in scholen met 2 en meer onderwijzers voor beide categorieën 38. In Duitschland daarentegen is het feitelijk getal kinderen per onderwijzer. 61.

Uit deze cijfers trek ik nu nog niet de conclusie, dat kleine scholen

preferent zijn, maar wie voor dit wetsontwerp in dien zin bevreesd is, alsof het ons volk ongelukkig zal maken, de volksontwikkeling in den weg staan enz., zal toch door kennisneming van de meegedeelde cijfers wel eenigszins gerustgesteld worden. En al ware het ook, dat wij nu eens iets meer afdaalden naar het lagere standpunt van Zwitserland, of iets nader kwamen aan den Duitschen afgrond, dan zou het toch slechts zijn een *looping the loop*, een naar beneden gaan onderwijl we klommen. Ik laat deze quaestie dan ook gaarne aan de heeren paedagogen ter verdere bespreking over, al vlei ik mij met de hoop, dat de door mij verstrekte gegevens eenig helderder licht zullen hebben verspreid over de agitatie, welke ten deze is op touw gezet.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot het laatste punt, *de winste*, die ik mij voorstel, dat de aanneming van dit wetsontwerp volk en vaderland brengen zal. Het wetsontwerp is ingediend door de Regeering onder een bepaalde signatuur en wel onder deze, dat men bedoelde *de vrijmaking van het onderwijs* verder te laten doordringen. Zegt men nu: gij hadt allerlei andere dingen nog daarbij moeten doen, dan wil ik dit wel aannemen, maar vindiceer toch voor een Regeering de vrijheid om de materie te kiezen, welke zij wil voorleggen aan de Kamer. En zij moet weten, onder welke signatuur en uit welk motief zij dit doen wil. Nu meen ik, dat ons volk en vaderland aan zijn traditie getrouw blijft en zijn innerlijke levensenergie verhoogt, zoo dikwijls het schijnvrijheid in reëele vrijheid omzet en tegenover elke geestestyrannie en geestesdwang de banier van de vrijheid der conscientie moedig omhoog heft.

Dit is het, wat de Regeering met dit ontwerp heeft beoogd. Bij een vorige gelegenheid, toen ik het genoegen had, te debatteeren met den geachten afgevaardigde uit Bodegraven, heb ik mij veroorloofd te wijzen op het onlangs uitgekomen werkje van Gustav Seidler: *Das juristische Kriterium des Staates.* Wat zegt nu die geleerde schrijver van hetgeen *de Staat* eigenlijk doen moet? „Will der Staat sich als die *absorptive*, seine Angehörigen in ihrer ganzen Persönlichkeit ergreifende Gemeinschaft bewähren, so muss er alle in seinem Bereiche befindlichen Organisationen sich entweder, insofern sie seiner Struktur gleichartig sind, vollständig eingliedern, oder, falls dies nicht tunlich ist, wenigstens insoweit unterwerfen, dass er ihre Ordnung unter seine Kontrolle stellt und seinen Interessen widerstreitende Normen auszer Kraft setzt."

Waar ik er misschien niet in geslaagd ben, dit Duitsch overal te doen doordringen, mag ik het nog wel even vertalen: „Zal de Staat zich handhaven als de alles in zich opslorpende gemeenschap, die de inge-

zetenen met hun gansche persoonlijkheid aangrijpt, dan moet hij al wat op zijn gebied zich organiseert òf geheel in zich zelf opnemen òf, waar dit niet kan, het in die mate aan zich onderwerpen, dat het de inrichting er van onder zijn contrôle plaatst en al wat in die organisatie met zijn belang in strijd is, te niet doen."

Ziedaar de denkbeelden, die in die kringen — Seidler is een zeer vrijzinnig Staatsrechtgeleerde — postvatten, voortdringen en langzamerhand ons naderen. Welnu, tegen die neiging heeft men ook in ons land van liberale zijde zijn eigen medestanders gewaarschuwd en gezegd: „weet wel, vrijzinnigen, ons vaandel is schoon, laat ons toch op onze hoede zijn, dat wij niet, in naam voor de vrijheid opkomend, feitelijk de vrijheid bedreigen!"

Ik herinner aan wat ik in de Eerste Kamer medegedeeld heb als geschreven door prof. Krabbe uit Groningen, die van dat liberalisme, dat feitelijk is uitoefening van tirannie, zeide: „In ons land viert dat liberalisme zijn triomfen in de zestiger en zeventiger jaren. Daarna begint de kentering, en met de nieuwe vertegenwoordiging, na de grondwetsherziening in 1887, is de kracht der liberale partij gebroken. Met de Schoolwet van 1889 wordt haar afgod, — en dat zegt niet iemand van rechts, een voorstander der bijzondere school, maar prof. Krabbe —, de neutrale overheidsschool, verbrijzeld en de eerste stap gezet op den weg naar de vrije school. Dit is een andere vrijheid dan die, welke het liberale Staatsbeleid in het vizier had, *een vrijheid van hoogere orde*, voor de bemachtiging waarvan niet de liberale, maar de antirevolutionaire partij een historischen strijd heeft gestreden."

Dat trouwens prof. Krabbe niet alleen staat in het liberale kamp, is nog onlangs prof. Fabius ons komen herinneren. Ik zou niet licht eigener beweging een van mijn ambtgenooten hier hebben ingeleid, maar waar men hem hier heeft uitgespeeld tegen het Ministerie, zal men mij wellicht vergunnen, hem hier in te leiden in zoover hij in de lijn van het Ministerie zich beweegt. Welnu, prof. Fabius heeft nog onlangs gewezen op de uitspraak van mr. Cort van der Linden in zijn werk: *De wet van het recht*, waar op bladz. 12—13 te lezen staat: „Nog kiest de Staat partij. Nog houdt „het schrik'lijk pleit van dwang en vrijheid aan". Ook wordt hier te lande strijd gevoerd voor openbaar neutraal Staatsonderwijs, ja zelfs voor schoolplicht en leerdwang. Maar men mag, met het oog op de algemeene richting der rechtsontwikkeling, veilig aannemen, dat deze beweging is een reactionaire beweging, een voorbijgaande ebbende strooming in den grooten vloed der vrijheid."

Reeds vroeger had Allard Pierson in dienzelfden zin ernstig gewaar-

schuwd: „de hartstochtelijkheid, waarmede zij (de openbare lagere school) verdedigd wordt, is die niet juist het bewijs, dat men van de lagere school wonderen verwacht *in het belang* van die geestesrichting, die denkbeelden, dien maatschappelijken toestand, die wij, liberalen, als de wenschelijkste aanmerken." En mr. Hubrecht, de gewezen lofzanger van de openbare school, heeft aldus geschreven: „Een dwingeland staat in Nederland bij niemand in aanzien. Vooral niet als hij het waagt te heerschen over de geesten, over de uitingen des gemoeds en deze tracht te dwingen in een door hem begeerde richting. Zulk een dwingeland deed in 1857 en in 1878 zijne macht in onze wetgeving op het lager onderwijs ter dege gevoelen. En in 1889 is de dwingeland in eene der middelen, waarmede hij zijne tirannie uitoefende, zij het ook in geringe mate, beperkt geworden, enz."

Waar nu zelfs van liberale zijde, door mannen wier woord gezag had en heeft, zoo ernstig er op wordt gewezen, dat de conscientievrijheid in ons land onder de bestaande wetgeving nog niet tot haar recht is gekomen, is het daar al of niet een nationaal pogen, waarvan men zich winste mag beloven, wanneer de Regeering bij dit ontwerp zich opmaakt, om die binding der vrijheid te ontbinden en tot meerdere vrijmaking van het lager onderwijs te geraken? Op zich zelf — ik stem dit toe — zou daartoe minder drang bestaan, indien het enkel paedagogische inzichten waren, die gebonden zijn. Maar, wat hier gebonden wordt, is de hoogere geestelijke energie van de persoonlijke geloofsovertuiging, gelijk die alom, ook op onderwijsgebied, wil doordringen en zich tot kracht verheffen.

En wat nu onder dit alles de Regeering het bedenkelijkst voorkwam, is dit, dat juist mannen als de heer Röell nog wel willen medewerken om die meerdere vrijmaking te gunnen aan een zekere gegoede klasse der maatschappij, maar dat zij, door te weigeren zoover door te gaan tot dat de begeerte naar het bijzonder onderwijs geheel gesatureerd is, natuurlijk onbevredigd laten de *behoefte aan gewetensvrijheid van den arme, den mindergegoede*; immers, de rijkeren kunnen suppleeren wat nog ontbreekt, *de arme kan dit niet.*

Nu komt het mij, Mijnheer de Voorzitter, voor, dat er geen edeler streven zijn kan, dan om de conscientievrijheid, met name voor de armen in ons land, hoog te houden, daarvoor op te komen, en dat de offers, uit 's Rijks schatkist daarvoor gegeven, zijn wèl besteed geld. Juist daardoor zal de eenheid der natie bevorderd worden. De schoolstrijd, die nu weer opgezet is en met zulk een kracht ontbrandde, is allerminst te wijten aan de Regeering. Het bewijs? Toen de vrij-

making van het onderwijs werd aangekondigd in de Troonrede van 1901, is daar geen stem in den lande tegen opgekomen. Toen het wetsontwerp op het hooger onderwijs is ingediend, om in eerste stadium dit deel van het program uit te voeren, heeft men daarin zoo weinig bedenking gezien, dat men maand na maand het ontwerp heeft laten rusten zonder er een woord van te zeggen en zelfs toen het reeds lang bekend was, heeft men nog tot de Regeering gezegd: Gij doet niets Christelijks! En zelfs nadat het thans aanhangige wetsontwerp reeds maanden lang was ingediend, was er van den geheelen storm, die nu lostbarstte, niets te ontdekken, totdat Zijne Excellentie, de onderwijzer, van de Majesteit van het kind een proclamatie door den lande heeft laten gaan, om te zeggen, dat de oude schoolstrijd weer moest worden aangebonden en dat leger, landweer en landstorm onder de wapenen moesten komen. Op die oproeping zijn, uit alle hoeken van het land, alle partijen naar de loopplaats gekomen en de strijd is ontbrand. Maar uit wat ik zeg, blijkt dan ook, dat het bij de verkiezingen van 1901 niet de partijen rechts geweest zijn en dat het niet nu de Regeering is geweest, die den schoolstrijd vernieuwden, maar dat aldus de schoolstrijd weer opgezet is door de oppositie.

Men spreekt van een in 1878 begane politieke fout, en al heb ik natuurlijk geen vrijheid, den heeren van de overzijde wijsheid te verkondigen, zoo wil ik toch wel zeggen, dat het zich terugdringen in een positie, die voor 20 jaren reden van bestaan had, maar haar thans niet meer heeft, die voor de oud-liberalen is de normale positie, maar voor de overige partijen links een abnormale, zich als politieke fout te zijner tijd moet wreken.

Thans kom ik tot de eenheid der natie! Die eenheid wordt volstrekt niet bevorderd door een algemeene volksschool. Te Amsterdam heeft men van meet af aan den Joden afzonderlijke schooltjes gegeven met Joodsche onderwijzers. Dus zou men moeten zeggen: wat moet de Judenhetze in Amsterdam en in Noord-Holland wel hevig uitgebarsten zijn! In Rusland, Weenen, Berlijn bemerkt men daar heel wat van, maar ik heb er in Nederland en speciaal in Amsterdam nooit iets van bespeurd. In Duitschland en in tal van andere landen heeft men gezindte-scholen. Daar gaan de kinderen ook niet op één gemengde school, en in Duitschland is van religieuse onverdraagzaamheid niet het tiende deel bespeurd van hetgeen in ons land te zien valt.

Toen de wet van 1806 gekomen was en in groote massa de ééne volksschool allen te zamen vereenigde, en de idylle van den heer Van Foreest dus nog algemeen in het land heerschte, heeft de verdraagzaam-

heid hier zoo weinig geheerscht, dat men schold op de fijnen en de bijzondere school als de nachtschool in den hoek drukte. De verdraagzaamheid ging toen zoo ver, dat zelfs de Aprilfurore van 1853 kon ontstaan! En toen de Schoolwet van 1857 nogmaals de eerst gemengde, nu neutrale school aan heel het volk oplegde, is ook door die wet de verdraagzaamheid zoo weinig gekweekt, dat heel de liberale pers nooit moede werd het twistvuur tusschen Rome en Dordt aan te blazen. Wat blijft er dan over van de bewering, dat gedeeldheid der opvoeding de eenheid der natie breekt, en dat de groote volksschool ons allen saam vereenigt? Niets. De heeren, die dat volhouden, zouden niet het standpunt moeten innemen, dat het de natie in haar eenheid zou verbreken als eenige kinderen in hun jonge jaren op die of die banken zitten, maar zij zouden moeten zeggen: dan moet er maar één Kerk zijn. Immers, als men van een vérgaande gedeeldheid kan spreken, dan is het de gedeeldheid der kerkgenootschappen. Waar nu onze landslieden van de wieg tot het graf door een ecclesiastiek verschil geleid worden, aldus in allerlei groepen uiteenvallen en de eenheid der natie desniettemin een krachtige en bezielde is, gelijk nog onlangs bij de Transvaalsche moeilijkheden gebleken is, daar vraag ik: wat is er aan van de bewering, dat, als de kinderen van 6 tot 12 jaren in die of die school zijn, dit de eenheid der natie zal verbreken? Dat zijn beweringen, die geen oogenblik tegen ernstige toetsing bestand zijn.

En wanneer men dan zegt: maar het was toch zoo lieflijk, zoo idyllisch, wanneer wij alle kinderen van Nederland op ééne groote school konden bijeenbrengen, dan zou ik het er mee eens kunnen zijn: dat zou een idyllische toestand wezen. Maar wat zegt het, wanneer de kinderen hier in Den Haag bijv. zitten op een school in het oostelijk of op een school in het westelijk gedeelte der stad? Wat weten zij van elkander af? Daar is in het leven niets van die eenheid, aldus opgevat, te bemerken; dan moet men de kinderen ook niet brengen in scholen, waar een verschillend type heerscht. Neen, dan zou men één type, één model, zoo straf mogelijk, moeten boetseeren, en zeggen: daaraan moet in elke school heel het land door worden voldaan.

En daarom, neen! Niet hierdoor wordt de eenheid van een volk in gevaar gebracht, dat niet alle kinderen samen eenzelfde school bezoeken, maar wel wanneer het recht gekrenkt wordt, wanneer aan de vrijheid wordt te kort gedaan, wanneer onze burgers worden gekwetst, ik zeg niet in hun materieele belangen, maar in datgene wat voor de besten het allesbeheerschende is, in hun diepste levensovertuiging. Dan wordt er in de harten bitterheid gezaaid, en dàt deelt de natie. Nemen we

daarom veel liever het standpunt in, waaraan ik straks herinnerde met de woorden van mijn geachten ambstvoorganger, dat wij bij het bespreken van deze dingen niet meer vragen: wat krijgt het openbaar of wat krijgt het bijzonder onderwijs? maar als zonen van hetzelfde vaderland, aaneengesloten, er ons met de borst op toeleggen, om de volksontwikkeling tot steeds hooger peil op te voeren; dan kan het niet anders of het eenheidsgevoel der natie zal nog machtiger en nog bezielender worden. Heel ons volk zal er winste bij hebben, en het is deze vrucht, die de Regeering van de aanneming van dit wetsontwerp verwacht.

Handelingen, blz. 1595—1604.

Vergadering van 11 April 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Mij blijft slechts een arenlezing, die ik niet nalaten kan in te leiden met een woord van dank voor de vriendelijke wijze, waarop de heer Röell de soberheid van mijn repliek beoordeeld heeft. Die soberheid is niet door alle leden, die repliceerden, uit hetzelfde oogpunt bezien en vooral ten opzichte van art. 4, de verrekening, was het, dit erken ik, een eenigszins stout stuk om de behandeling daarvan buiten het algemeen debat te sluiten. Maar juist waar de geachte afgevaardigde de aanlegger was van het verzet tegen die verrekening, meen ik het op te hooger prijs te moeten stellen, dat hij niet alleen in de verdaging van het debat heeft kunnen berusten, maar mijn methode van doen zelfs het heeft gebillijkt.

Ik zal verder ook nu niet ingaan op wat vanzelf aan de orde komt bij de artikelen en evenmin op wat van verschillende kanten is aangevoerd als leemten in het wetsontwerp. Gelijk gij, Mijnheer de Voorzitter, u zult herinneren uit het jaar 1889, hief men toen denzelfden klaagzang aan. Wat toen werd voorgesteld was wel mooi, maar men had te gelijk andere verbeteringen moeten aanbrengen, dàn was het pas goed geweest. Gelijke klachten bleven evenmin in 1901 aan mijn geachten ambtsvoorganger bespaard. Ook hem trof het verwijt van niet genoeg in zijn herziening te hebben begrepen. Dit wordt monotoon. En waar ik nu precies dezelfde klaagtoonen hoor aan mijn adres, heb ik gemeend te moeten volgen eenzelfde kalme gedragslijn als door u, Mijnheer de Voorzitter, en ook door mijn ambtsvoorganger indertijd is gevolgd. Voor mij bestaat daartoe te meer aanleiding, omdat

ik bij het ontwerp op het hooger onderwijs een andere methode heb gevolgd, maar — de heer Talma herinnerde er reeds aan — die poging mij zeer slecht is bekomen. Toen was ik niet de man van breede inzichten, maar toen heette het, dat ik een locomotief zette voor mijn ontwerp om op die wijze te trachten het er door te krijgen. Zoo is het nooit goed te maken. Ik geloof dus, dat het maar beter is, rustig de verwijten te verdragen en door te gaan voor den man van enghartigheid en van bekrompen opvattingen, terwijl zij, die mij critiseeren, dan zijn de mannen van breede opvattingen en ruimere inzichten.

Evenmin heb ik in te gaan op het hedenmorgen door den heer Schokking gesprokene. Hij heeft nl. gevraagd, of de Regeering niet eens zou willen zeggen, hoe zij dacht over de algemeene vraag, welk karakter de openbare school eigenlijk zou moeten hebben. Wanneer de geachte afgevaardigde, die daaromtrent bijzondere denkbeelden koestert, eens die bijzondere denkbeelden in concreten vorm zou willen voorbrengen, zoodat ik de zaak kan overzien en de bedoeling vatten, dan ben ik gaarne bereid om van de Regeeringstafel te zeggen hoe ik er over denk.

Door den geachten afgevaardigde uit Zutphen is in eersten termijn de vraag gedaan, of de Regeering wel gerechtigd was, dit wetsontwerp in te voeren, zonder eerst te onderzoeken, of de middelen aanwezig waren om de daar it voortvloeiende uitgaven te dekken. Die vraag is door mijn geachten ambtgenoot van Financiën op zoo keurige, afdoende en tot in bijzonderheden afdalende wijze beantwoord, dat ik meen, met dat antwoord ook thans te kunnen volstaan, al is de geachte afgevaardigde daarop weer teruggekomen. Om hem intusschen niet geheel zonder antwoord te laten, wil ik de woorden tot de mijne maken, door hem zelf geschreven in zijn Memorie van Toelichting op de wet van 1901: „Het spreekt vanzelf, — leest men daar —, dat de aanzienlijke vermeerdering van uitgaven, welke van dit wetsontwerp het gevolg zal worden, niet te bestrijden is uit de gewone middelen. Reeds werd aan de Kamer medegedeeld, dat de inkomsten, welke te verwachten zijn uit de voorgestelde herziening van het tarief van invoerrechten, in de eerste plaats moeten dienen tot bestrijding van uitgaven, in verband met de invoering van den leerplicht." Wij kunnen ons bij die woorden te eerder volkomen aansluiten, omdat de Regeering van 1901 reeds het daaropvolgende jaar te dekken had een bedrag f1,154,000, dat bij wijze van voorschot moest worden uitgekeerd ten behoeve van de openbare school, terwijl wij niet vóór April 1907 zullen hebben te betalen van al hetgeen uit deze wet zal voortvloeien. Dit is een zoo eenvoudige zaak, dat

ik mij er metterdaad over verwonder, dat de geachte afgevaardigde den klem van deze redeneering nog niet volkomen schijnt te hebben gevoeld.

Door de heeren Ter Laan en Schaper is er ook thans weer aanmerking op gemaakt, dat ik niet aanstonds het geheele stelsel, van sociaal-democratische zijde hier te berde gebracht, in den breede heb besproken. Het zou te ver voeren en ook geen practisch nut stichten, wanneer ik thans daarop dieper inging. Alleen wil ik mijn verwondering er over te kennen geven, dat de heer Ter Laan het zoo verkeerd heeft gevonden, dat den bijzonderen onderwijzer tegenover zijn hoofd een onafhankelijker positie gewaarborgd wordt. Ik had steeds begrepen, maar was zeker abuis, dat de heeren sociaal-democraten gesteld waren op een zooveel mogelijk vrije positie van de onderwijzers tegenover de hoofden der school, in den geest als hun hier wordt gegeven. Maar wat de zaak zelf betreft, mogen de heeren mij deze opmerking ten goede houden, dat in het Voorloopig Verslag een passage voorkomt, waarin die heeren op mij den indruk hebben gemaakt van zich min of meer als duivenmelkers te hebben aangemeld. Er staat daar toch, dat zij het einde van den schoolstrijd door middel van een stelsel als zij schetsten gaarne zouden zien, omdat daardoor de arbeiders uit de Christelijke kringen niet langer afgescheiden zouden blijven van hun groep. Nu is het gemeenlijk niet de gewoonte, dat men, als er iemand achter de heining komt om op eens andermans duiven te schieten, dien man daartoe zelf den hagel toereikt, of dat men, als houder van een duiventil, den fokdoffer, die er in komt om de eigen duiven weg te halen, een handje helpt.

Ik geloof dus, dat het volkomen verklaarbaar is, dat de Regeering, gewaarschuwd door de heeren met een rondborstigheid, die ik op prijs stel, er op bedacht is, voor de duiven in de eigen til behoorlijk te zorgen . . . .

(De heer SCHAPER: U staat hier niet als duivenhouder, maar als bewindsman!)

Het schijnt, dat de geachte afgevaardigde het verschil niet inziet tusschen een analogon en de werkelijkheid, anders zou hij hebben gevoeld, dat zijn interruptie niet ter zake diende. Men kan een bewindsman vergelijken bij een kapitein van een schip, bij iemand, die aan het hoofd staat van een legerkorps of van een groote onderneming, en zoo kan men hem ook vergelijken met een man, die er een groote duiventil op nahoudt . . . .

(De heer SCHAPER: U spreekt hier als *partijman!*)

De geachte afgevaardigde heeft hier steeds als partijman gesproken ...

(De heer SCHAPER: Maar ik ben geen Minister!)

Daaruit zou dus volgen, dat volgens uw stelsel de sociaal-democraten nooit minister mogen worden. Ik wil dit echter verder daarlaten en kom, van het sociaal-democratische stelsel afstappende, tot de kleine schooltjes. Door meer dan één afgevaardigde is aanmerking gemaakt op hetgeen desaangaande door mij gezegd is. Vóór ik hierover nog een enkel woord spreek, een voorafgaande opmerking. Er is door twee geachte afgevaardigden, de heeren Borgesius en Ter Laan, gezegd, dat de door mij medegedeelde cijfers niet te vertrouwen zijn. Zij hebben er beiden zeer welwillend bijgevoegd, dat zij niet bedoelden, alsof ik met zeker opzet of voorbedachtelijk die cijfers verkeerdelijk zou hebben medegedeeld, — zij begrijpen wel, dat ik dergelijke gegevens niet persoonlijk verzamel —, maar zij meenden, dat die cijfers door mijn Departement abusievelijk waren verstrekt. Het zij mij echter vergund, voor mijn Departement op te komen. De geachte afgevaardigden, die eenigszins in het Departement van Binnenlandsche Zaken bekend zijn, weten, dat èn de afdeeling „Onderwijs" èn de afdeeling „Algemeene Zaken en Comptabiliteit" behooren tot de beste afdeelingen, en ik kan het mij niet laten zeggen, dat deze mij verkeerde cijfers zouden hebben in de hand gestoken.

Intusschen noodzaakt die aantijging mij, eenigszins op die cijfers in te gaan. Eén voorbeeld al aanstonds van de luchthartige wijze, waarop men dergelijke beschuldigingen hier inbrengt. De heer Ter Laan heeft gezegd: voor de Sekundarschulen zijn de cijfers gansch anders dan die der Regeering; daaruit kan men eens zien, hoe luchthartig de Regeering met cijfers omspringt! Waar ik nu van de geheele Sekundarschulen met geen woord heb gerept en geen enkel cijfer in dit verband heb genoemd, wat is dan toch metterdaad luchthartiger dan zich zulk een uiting te veroorlooven! Ik zeg dit met eenigen nadruk: de oppositie wete wèl, dat, indien zij het geloof, het vertrouwen in de accuratesse van de ambtenaren van het Departement op die wijze hier gaat aantasten, zij dan niet den op dit oogenblik fungeerenden Minister schade doet, maar metterdaad aanmerkelijke schade berokkent aan het geheele landsbestuur. Dan toch zal men, telkens wanneer hier met cijfers gestreden moet worden, deze liever achterwege laten, uit vrees

voor dergelijke objecties. Ik wenschte hier eenigen nadruk op te leggen, omdat ik in gemoede geloof, dat de geachte afgevaardigden met hun uitlating iets verkeerds hebben gedaan. Meent men een erroneus cijfer te ontmoeten, laat men het aantoonen, dan kan correctie volgen, maar men moet nooit in het algemeen zeggen, dat de cijfers, die van het Departement komen, onbetrouwbaar zouden zijn.

Trouwens, ik meen ook verder te kunnen aantoonen, dat al hetgeen mij in dit verband is te gemoet gevoerd, geen steek houdt. En dan ontmoet ik allereerst den geachten afgevaardigde uit Zutphen, die twijfel opperde aan mijn mededeeling, dat er zouden zijn 222 scholen met één onderwijzer bij het openbaar onderwijs en daarentegen slechts 86 bij het bijzonder onderwijs. Die cijfers — zeide hij — heb ik in het Schoolverslag niet kunnen vinden, ik heb er een uur lang naar gezocht, maar ze niet ontdekt. Het spijt mij, dat de geachte afgevaardigde aldus een uur verloren heeft. In het verslag stonden ze ook niet, zij kwamen van het Departement. Aan het Departement weet men uit andere gegevens, hoeveel onderwijzers er op elke school zijn. Ik heb die cijfers laten nagaan en, zonder het Departement na te rekenen, mainteneer ik die cijfers. Die geachte afgevaardigde althans zal trouwens niet tegenspreken, dat het Departement dat vertrouwen ten volle verdient.

(De heer GOEMAN BORGESIUS: Gij hebt gezegd: zie het maar na en gij zult het vinden.)

Dan spijt het mij dubbel, dat ik den geachten afgevaardigde op een dwaalspoor geholpen heb. Daar hebben wij het echter niet over, maar over de juistheid van de cijfers en na deze mededeeling zal de geachte afgevaardigde deze zelf niet langer in twijfel trekken.

Door denzelfden geachten afgevaardigde is voorts de vergelijking van den aanwas van het openbaar en het bijzonder onderwijs gewraakt: niet met relatieve, maar met absolute cijfers hebben we, naar zijn meening, te doen. Daarin vergist de geachte afgevaardigde zich even beslist. Er is in de Memorie van Antwoord opgegeven, — en daaraan houd ik mij, — dat er van 1890—1903 bij het bijzonder onderwijs was een vermeerdering van 86737 leerlingen. Wanneer men nu weet, dat het aantal openbare scholen eens zoo groot is, had de vermeerdering, indien zij gelijk ware geweest, 173,474 moeten bedragen, terwijl feitelijk uit de gegevens blijkt, dat de aanwas op de openbare scholen is geweest 104,925 alzoo bijna 70,000 minder. Moeten hier nu absolute of proportioneele cijfers worden toegepast? Het is aan geen tweifel onderhevig,

dat men metterdaad de absolute cijfers hier niet *mag* nemen, maar dat men *moet* nemen de verhoudingscijfers. De vermeerdering op de openbare scholen ontstaat nl. uit twee hoofdfactoren, de eerste is de toeneming van de bevolking, de tweede een maatregel, die juist uit den tijd, waarvan ik sprak, dateert, de invoering van de Leerplichtwet.

Nu is het duidelijk, dat, wanneer in een dorp op een gegeven oogenblik nog niet anders bestaat dan een openbare school, de aanwas van de bevolking, die daar komt, en de vermeerdering van het aantal kinderen niets te maken heeft met de quaestie, of de ouders der kinderen, die reeds op de openbare school waren, de voorkeur zouden geven aan de bijzondere school. Hier zou eerst sprake van kunnen zijn, wanneer in diezelfde plaats kwamen andere scholen en wanneer wisseling van overtuiging aangaande het schoolbezoek plaats greep. En wat den leerplicht betreft, zal het toch wel geen tegenspraak uitlokken, dat deze wel moest geven den grootsten aanwas aan de openbare school, daar juist het overgroot getal van absolute verzuimen valt buiten de groep, bij welke van bijzondere voorkeur voor Christelijk onderwijs sprake is, maar gezocht moet worden onder hen, die alle onderwijs pogen te ontloopen.

In de derde plaats werd gewezen op een door mij genoemd cijfer, dat er op de 750 scholen, die tot de Unie behooren, waren gevonden ruim 7000 kostelooze leerlingen op de 111,000, dat is een percentage van ruim 6,5, terwijl daartegenover stond, dat er bij de openbare scholen waren 265,000 kostelooze leerlingen, d. i. ruim 45 pct. van het totaal. Men is daartegen opgekomen en heeft mij verwezen naar een stuk in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.* Het is niet mogelijk, alles bij te houden, wat tegenwoordig in de couranten wordt geschreven, maar dit stuk heb ik wèl gelezen en ik heb mij verbaasd over de oppervlakkigheid van den man, die dat stuk geschreven heeft en nog meer, dat een der geachte afgevaardigden hier dat stuk als argument heeft gebezigd.

De rekening, die gemaakt werd, is zeer eenvoudig. Er staat opgegeven in het schoolverslag, dat er 60,000 kostelooze leerlingen bij het bijzonder onderwijs zijn, tegenover 265,000 bij het openbaar. Daaruit blijkt al aanstonds, dat het getal kostelooze leerlingen bij het openbaar onderwijs aanmerkelijk grooter is dan dat bij het bijzonder. Maar dit daargelaten; ik heb mij niet verder uitgelaten dan ik recht had te doen, namelijk over de groep der bijzondere Unie-scholen, die te zamen 111,000 leerlingen tellen. Ik heb den naam, de origine, de wijze van verzamelen opgegeven, en aangezien ik mij nu niet uitgelaten heb over Roomsch-Katholieke en andere inrichtingen, behoef ik, waar ik daaromtrent niets gezegd heb, ook niets waar te maken.

Intusschen wordt door den schrijver van het stuk in de *Nieuwe Rotterdammer* voorgerekend, dat, wanneer men de kostelooze kinderen, die opgegeven zijn bij de Roomsch-Katholieken, voegt bij het door mij vermelde getal van 7000, dan het cijfer van het schoolverslag niet zou kloppen. Ik heb echter reeds vier malen, èn in de stukken èn in redevoeringen, er op gewezen, dat men, om te weten, hoe groot het getal kostelooze leerlingen is op bijzondere scholen, niet kan afgaan op de daaromtrent in het Schoolverslag voorkomende cijfers. De redenen, waarom dit niet kan, heb ik met een sprekend voorbeeld gestaafd en gezegd, dat ik in Amsterdam zelf voorzitter was van het bestuur van 5 scholen, bergende 2000 kinderen, waar van geen enkel kind schoolgeld geheven werd, maar feitelijk door de ouders per kind betaald werd f 6,50 à f 7. Ik heb er bij gezegd, dat dit was een principe, omdat men niet wenschte kostelooze kinderen te plaatsen naast kinderen, waarvoor betaald werd, en dat daarom aan de vrije keuze der ouders was overgelaten, hoeveel ze voor het onderwijs wilden geven, zoodat *geheel vrijwillig* door de ouders werd saamgebracht een som, welke aanzienlijk overtreft wat aan de openbare school onder soortgelijke omstandigheden voor schoolgeld wordt betaald. Nu is het toch duidelijk, dat, als men dat weglaat, wat natuurlijk in een Schoolverslag niet kan worden opgenomen, men een hooger cijfer moet krijgen en juist om dat cijfer te corrigeeren, moest men houden een enquête, school voor school. Dit is door mij gedaan en, gelijk reeds in mijn eerste rede werd gezegd, ligt het geheele materiaal, de formulieren enz., ter inzage voor de leden, die daarvan kennis wenschen te nemen. Bij inzage zal hun blijken, hoe tot in de kleinste bijzonderheden moest worden afgedaald om ten deze licht te verspreiden. Dat heb ik gedaan en de moeilijkheden, waarop men stuit, staan ook in de stukken te lezen. Heb ik dan geen recht mij te verbazen, dat de heer Ter Laan nogmaals met dezelfde klacht hier gekomen is?

Na aldus in het algemeen gevindiceerd te hebben de juistheid mijner cijfers, wil ik nu nog eens komen tot de zaak der kleine schooltjes. En dan moet ik den heeren verzoeken, zich een oogenblik weder terug te denken op het standpunt, waarop ik mij had te stellen toen ik mijn eerste rede hield. Wat had ik toen van de heeren gehoord? Op bladz. 11 van het Voorloopig Verslag was gezegd, dat „een der grootste practische bezwaren, welke zijn aan te voeren tegen het wetsontwerp, bestond in kleine schooltjes".

Door den heer Goeman Borgesius was blijkens bladz. 1481 der *Handelingen* gezegd, dat die kleine schooltjes uit een paedagogisch

oogpunt „*een groot kwaad* zijn". Ja, hij liet er zich zelfs aldus over uit: „Immers, als men erkent dat elke vermeerdering van die schooltjes een kwaad is, dan is elke regeling, die dat kwaad doet toenemen, „*uit den booze.*" Zelfs de duivel werd er dus bijgehaald.

De heer Smeenge liet zich al in gelijken zin uit: „Kleine scholen als nu zullen komen, vooral op het platteland, ik herhaal het nog eens, *vind ik verderfelijk*". Het is niet te ontkennen volgens dien geachten spreker, „dat het peil van het onderwijs daardoor zal worden verlaagd."

Van den heer Bos hoorde ik: „Het zal door iederen paedagoog worden toegegeven, dat, wanneer men zeer kleine scholen heeft onder leiding van een enkele leerkracht, van behoorlijk opvoedend onderwijs geen sprake kan zijn."

De peroratie van den heer Ketelaar luidde: „Ten slotte — waar schuilt *het groote gevaar* van dit wetsontwerp? Ik herhaal: in kleine schooltjes — in die ongelukkige kleine schooltjes, waar één onderwijzer staat voor zes klassen."

Van den heer Ter Laan hoorde ik: „Een der *grootste bezwaren* tegen dit wetsontwerp zijn de kleine scholen, die alom zullen verrijzen." En verder: „Niet de ontwikkeling komt op die kleine scholen tot haar recht, maar *de verwaarloozing* is er, om met dr. Kuyper te spreken, „massaal"."

Het was onder den indruk van die lang niet malsche uitdrukkingen, dat ik verkeerde, toen ik allengs was ingeleefd in de voorstelling, dat het groote bezwaar tegen dit wetsontwerp bij de heeren vooral bestond in de kleine schooltjes. Dat die afkeer na mijn rede wat geluwd schijnt te zijn, kan mij natuurlijk niet anders dan aangenaam wezen, maar men kan mij daarom toch geen grief er van maken, dat ik sprak gelijk ik deed. En ik kon in den eersten termijn niet anders spreken dan onder den indruk, dien ik van de woorden der heeren wel moest ontvangen.

Wat is er alsnu gebleken? Ik heb in mijn eerste rede deze stelling opgezet, welke door niemand weersproken is: Wanneer aan kleine schooltjes metterdaad kleeft dat ernstig gevaar, dat booze kwaad, dat verderfelijke, wat mij hier was aangezegd, dan spreekt het vanzelf, dat in een land, waar de kleine school 10 en 20 maal meer voorkomt dan hier, de diepte van verderf niet meer te peilen moet zijn. In ons land — redeneerde ik verder — zijn er op dit oogenblik een 300 van die kleine schooltjes; later, bij deze wet — laten wij het eens op zijn grootst nemen — kunnen er misschien een 700 bijkomen. En nu werd mij voorgespiegeld, dat dan van het lager onderwijs ten onzent niets meer

terecht zou kunnen komen. De heeren zeiden niet: wij zullen het kwaad zien te stuiten, want neen, daar was nu eenmaal niets aan te doen, dat onderwijs was door de kleine schooltjes ten verderve gedoemd!

Nu heb ik eenvoudig gevraagd, niet: wat zijn de schoollanden, die bij *mij* het hoogst staan, maar: wat zijn de landen, door de heeren zelf voortdurend aangevoerd, waar is de *Schulmeister*, die Sadowa en Sedan heeft gewonnen? En het antwoord luidde: in Duitschland. En wat is nu het tweede land, waar het onderwijs het hoogst staat? Zwitserland, en met name Zürich, door Beer en Hochegger genoemd: „*der leuchtende Stern am Unterrichtshimmel in der Schweiz*." Op die twee landen heb ik mij beroepen en nu niet gezegd: zie eens, dáár zijn ook kleine schooltjes, nog wel meer dan bij ons, maar ik heb er op gewezen, dat er in Pruissen van de 36,750 scholen 21,500 waren met maar één onderwijzer; dat er in Zwitserland van de 4391 waren 2220, in Saksen van de 2006, 905, en in het kanton Zürich van de 359 niet minder dan 246.

De geachte afgevaardigden, de heeren Ketelaar en Bos, en zooeven ook de heer Ter Laan, zijn daartegen opgekomen. Zij hebben gezegd: die cijfers, die gij gegeven hebt, hebben niet veel te beduiden, daar zal ik andere tegenover stellen. En de geachte afgevaardigde, de heer Borgesius, heeft volstaan met de bewering, dat hij na de voortreffelijke becijfering van den heer Ketelaar er niets meer van zou zeggen, want de zaak was nu volledig afgedaan. Dat heeft mij toch wel eenigszins bevreemd, en ik heb mij toen afgevraagd: wijzen die cijfers, door den heer Ketelaar gegeven, werkelijk uit wat hij beweerde? Is dat zoo? Het maakte op mij — ik wil dit wel zeggen — een eenigszins komischen indruk, dat, toen de heer Brummelkamp den heer Ketelaar in de rede viel en hem zeide, dat de cijfers er niets toe deden, hem tot bescheid gewierd (*Handelingen* bladz. 1640): „Dat geeft allemaal niets, zegt de heer Brummelkamp, maar als deze cijfers niets geven, geven die van den Minister evenmin iets. Omdat het maximum in de wet staat, mijnheer Brummelkamp, en hier in dit boek staat, dat dit getal nergens voorkomt, dan beteekent het wel iets, dat ik die cijfers opnoem, te meer daar in ons land het wettelijk maximum van veertig leerlingen voor één schoolhoofd wel voorkomt."

Wat is toch de zaak? De heer Brummelkamp had gelijk en de heer Ketelaar vergiste zich deerlijk. Dat zal ik den heeren aantoonen en de heer Ketelaar zal het zelf moeten toegeven. Het is zeer eenvoudig. Wat zijn de cijfers, genoemd door den heer Ketelaar? Dat zijn de quotienten, die men verkrijgt, als men het geheel aantal kinderen van

zoo'n kanton deelt door het geheele aantal leeraren of onderwijzers. Dan krijgt men die cijfers. Maar waren dat de cijfers, waar het hier om gaat? Immers neen, Mijnheer de Voorzitter; hier waren de cijfers, waar het op aankwam, die van het aantal leerlingen, dat, volgens de wet, *op die kleine schooltjes* mocht zijn en was. Nu meende de heer Ketelaar, dat de door mij genoemde getallen wel het wettelijk maximum weergaven, maar niet het reëel. En om nu mijn cijfers te rectificeeren, nam hij eenvoedig het aantal leerlingen, dat werkelijk school gaat, en deelde dat cijfer door het aantal onderwijzers! Waar hij dus een volkomen verkeerde methode volgde en de heer Brummelkamp hem nog waarschuwde door te zeggen: „gij vergist u", is het te opmerkelijker, dat hij toch doorging en dat hij dan nog van den heer Goeman Borgesius en anderen den lof krijgt, dat hij het zoo voortreffelijk heeft gedaan. Ik vertrouw echter, dat de heer Ketelaar desondanks niet zoozeer zal zijn ingegroeid in het idee, dat hij gelijk had, of hij zal thans wel willen erkennen, dat de vergissing aan zijn zijde was.

Ik zal het nog eens duidelijk zeggen, opdat iedereen het versta. Er was sprake van de kleine scholen, van de scholen met één onderwijzer. Nu was de vraag: hoeveel mag het maximum leerlingen per onderwijzer zijn volgens de wet? Die cijfers heb ik opgegeven. En nu rees de vraag: ja, maar hoeveel zijn er werkelijk, en met het oog op die vraag konden niet worden gesteld de cijfers van den heer Ketelaar, die verkregen waren door eenvoudig het totaal aantal onderwijzers te deelen op het aantal schoolkinderen, waardoor natuurlijk over de quaestie der kleine scholen niet het minste licht verspreid werd.

Door den heer Ter Laan is gezegd, dat ook de maximum-cijfers niet juist waren. Ik heb hier voor mij het werk van Huber, in acht deelen, over het Zwitsersche schoolwezen. Welnu, de lijst kan de heer Ter Laan vinden op bladz. 230 van den achtsten band; hij zal daar de cijfers vinden zooals ik die gegeven heb.

(De heer Ter Laan: Ik heb Zürich nageslagen en daarbij kreeg ik geheel andere cijfers dan u opgaf.)

De geachte afgevaardigde heeft Zürich nageslagen, maar het is de vraag, of het is Zürich-Stadt of het geheele kanton. De geachte afgevaardigde zal mij toegeven, dat van Huber geen verkeerde statistiek is te wachten. Hij geeft 80 en 100 op. Ik herhaal nog eens: het was in de eerste plaats de vraag, wat het maximum aantal kinderen is, dat volgens de wet per onderwijzer in de school mag zijn en ik heb

aangetoond, dat dat maximum in Zwitserland dooreengenomen eens zoo hoog is als in ons land. Nu zegt de heer Ter Laan: dat geeft niets, de vraag is, hoeveel kinderen er *feitelijk* op die schooltjes gaan.

(De heer DRUCKER: Deel u dit nu eens mede, dan weten wij het.)

De heer Drucker poogt mijn aandacht af te leiden, maar het zal hem niet gelukken. Er blijkt nu, — en dat is voor mij op dit oogenblik genoeg —, dat de lijst van cijfers, door den heer Ketelaar nagezien en voorgelezen, was een lijst van cijfers, die niet op de zaak, welke thans behandeld wordt, betrekking heeft, maar op een geheel andere zaak, terwijl de juistheid mijner cijfers onaangetast blijft. Intusschen vraagt de heer Drucker, of ik voor die kleine schooltjes het aantal feitelijk schoolgaande kinderen kan opgeven. In geen enkele statistieke opgave komen die cijfers voor. Die vraag is dus niet te beantwoorden, maar het niet beantwoorden dier vraag heeft niets te maken met de onjuistheid van de cijfers, door den heer Ketelaar meegedeeld.

In de tweede plaats kom ik tot den heer Bos en met hem staat het metterdaad nog curieuser; maar vóór ik ook dit aantoon, moet ik weer een algemeene opmerking vooraf laten gaan. Als men spreekt over Zwitsersche schooltoestanden, is het usance, dat men den toestand in een bepaald kanton zich voor oogen stelt en dan zich droomt, dat het wel zoo ongeveer in geheel Zwitserland zal zijn. Intusschen, niets is minder juist. Zwitserland heeft vijf en twintig kantons en elk kanton heeft een autonome regeling voor het openbaar onderwijs, die alleen op enkele hoofdpunten gebonden is aan conditiën, gesteld door de „*Bundesverfassung*". En hoeveel die regelingen voor de verschillende kantons uiteenloopen, wil ik nu eens duidelijk aangeven, mede opdat de heeren niet zullen denken, dat daar de neutrale school algemeen bestaat. In geenen deele, men heeft daar de dwaasheid niet gehad om dien strijd in het leven te roepen. Bij voorbeeld Zug „weist der Schule die Pflicht zu, die Jugend im Sinn und Geist der katholischen Kirche zu sittlich-religiösen Menschen heranzuziehen." Daar wordt aan de openbare school bepaald als doel aangewezen om „*im Sinn und Geist der katholischen Kirche sittlich-religiöse*" burgers aan te kweeken. Zoo heeft men in Baselland gezegd, dat het doel moet zijn, de kinderen op te voeden tot „nützlichen Bürgern und sittlich-religiösen Christen." Evenzoo in Graubünden „nach den Grundsätzen ihrer Konfession zu guten Christen".

Ik wijs hierop, opdat de heeren zullen gevoelen, dat men daar een

gansch ander schoolwezen heeft dan hier. En nu is het kennelijk, dat in de streek, die van af Genève opklimt tot aan Bazel (stad) de invloed van de Fransche idee het machtigst is geweest, terwijl in het overige deel van Zwitserland meer de religieuse Germaansche en Italiaansche ideeën zijn blijven bestaan. Zoo heeft bijv. Genève het religieuse Unterricht geheel op zij gezet en met dat alles gebroken.

Nu is het mij reeds dikwijls gebeurd, dat in opgaven omtrent Zwitserland bijna uitsluitend begrepen werd het westelijk deel. Zoo is ook door den geachten afgevaardigde, den heer Bos, de voorstelling gegeven, alsof men in Zwitserland niet alleen moest rekenen met de Primar-, maar ook met de Sekundar-Schulen, en dat de eigenlijke Primar-Schulen maar 4 klassen tellen. Dat is ook zoo, en men kan de Sekundar-Schule ongeveer vergelijken met ons meer uitgebreid lager onderwijs, eenigszins verbonden met een onderwijs, dat bij ons deel uitmaakt van de 3-jarige hoogere burgerschool. En nu bestaat er metterdaad in enkele kantons niet alleen de gelegenheid om zulk een Sekundar-Schule gratis te bezoeken, maar is het daar zelfs obligatoir. Dit is echter slechts in 2 kantons het geval. Daar bestaat inderdaad de gelegenheid, twee jaar minder van de Primar-Schule gebruik te maken en deze door te brengen op de Sekundar-Schule. Maar mag men nu, wat in 2 van de 25 kantons plaats heeft, zoo generaliseeren, dat men zegt: die Zwitsersche Primar-Schule kan in de verste verte niet vergeleken worden met ons lager onderwijs? Mag men dan zeggen, dat de geheele Sekundar-Schule er bij moet worden doorloopen, zoodat de kinderen daar zooveel beter onderwijs ontvangen? Een ontkennend antwoord volgt trouwens onmiskenbaar uit de cijfers.

(De heer Bos: Het gold de statistiek van de kleine scholen.)

Het aantal kinderen, dat in Zwitserland op de gezamenlijke scholen gaat, is pro rato hoog, omdat zij daar langer schoolgaan, het bedraagt ± 500,000. Maar hoeveel daarvan bezoeken de Sekundar-Schule? Tusschen de 30 en 40,000. En hoe wil men nu waar maken, terwijl nog geen 10 pct. der kinderen de Sekundar-Schule bezoeken, dat al die duizenden kleine scholen, die in de bergen verscholen liggen, alle een supplement zouden vinden in de Sekundar-Schule? De cijfers bewijzen, hoe onwaar die voorstelling is. En als men dan in de Fortbildungsschule heil wil zoeken, dan komt men ook niet verder, want ook op die scholen gaan maar een 30,000 à 40,000 kinderen. En zelfs die Fortbildungsschule is evenmin overal obligatoir, maar slecht in 9 kantons,

namelijk in Uri, Schaffhausen, Aargau, Appenzell, Thurgau, Solothurn, Baselland, Waadt en Wallis.

Nog heeft de heer Bos gezegd, dat de voorstelling, alsof wij in de door mij genoemde gevallen te doen zouden hebben met scholen met één onderwijzer, onjuist zou zijn. Hij zei, dat er eigenlijk twee zijn en dat ik niet gerekend had met de rectoren. Laat ik dus even mogen zeggen, wat er van die rectoren aan is. In het werk, dat ik hier voor mij heb, wordt kanton voor kanton precies aangegeven alles wat te dien opzichte in Zwitserland bestaat. En dan vindt men daarin in de eerste plaats, dat in het kanton Glarus de Schulinspector een man is, die geheel leven moet voor zijn zaak en die de verplichting heeft om elk van zijn schooltjes te bezoeken, en ten minste tweemaal in het jaar *een halven dag* op die schooltjes te verblijven. Die Schulinspector is dezelfde persoon als de geachte afgevaardigde met den naam van „rector" aanduidde, maar kan dus bezwaarlijk als een tweede onderwijzer worden beschouwd. In het kanton Basel-Stadt worden zij dan ook met den titel van rector aangeduid en daar wordt er eveneens onder verstaan een soort van Schulinspector, een Fachmann of onderwijzer, die belast wordt met het houden van toezicht op de Sekundar-Schulen. „Zur unmittelbaren Leitung der Sekundar-Schulen werden vom Erziehungsrat Rektoren ernannt". Zij zijn twee in getal „einer für die Knabenschulen und einer für die Mädchenschulen der Stadt". Die inspecteurs oefenen ook een zeker toezicht uit op de Primar-Schulen, maar ook daar zijn zij toch niets anders dan inspecteurs, zoodat van geregeld onderwijs geven gedurende eenige uren eenvoudig geen sprake is.

Er is nog daarbij te voegen, onder alles wat de verschillende kantons in dit opzicht ten toon spreiden, dat in het kanton Genève een régent principal is. „Jede Schule der Städte Genf und Carouge, sowie der Auszengemeinden, ist der unmittelbaren Aufsicht eines Lehrers unterstellt, der den Titel Oberlehrer (régent principal) führt". Die onderwijzer heeft de verplichting om in de gemeenten, waar die scholen zijn, rond te gaan om ze nu en dan te inspecteeren, de examens of Prüfungen af te nemen en toe te zien, dat het onderwijs daar goed is. Wat blijft er dus over van het beweerde feit, dat er aldus op die kleine scholen één onderwijzer bij zou komen, — een tweede „leerkracht" heeft men het genoemd —, die daar geregeld onderwijs zou geven? En wat nu, onder dit licht bezien, te denken van de verschillende pogingen, welke aangewend zijn om het effect te breken, dat niet kon uitblijven bij de mededeeling, dat het groote getal scholen, waarvan het verderfelijke

gevreesd werd, in andere landen in veel grooter mate bestaat dan hier, ja dat Duitschland ten deze de kroon spant?

Ik zal er niet verder op ingaan. De heeren hebben gelijk als zij zeggen, dat daartegenover staat, dat in Duitschland en Zwitserland andere elementen in het onderwijs zich doen gevoelen, welke zeker tegenwicht opleveren, zooals een betere opleiding der onderwijzers, een langer schoolgaan, een meer dwingende leerplicht enz. Maar men houde mij ten goede als ik zeg, dat door de heeren, die over kleine schooltjes gesproken hebben, van dit alles niets gezegd is en dat zij niet verklaard hebben, hoe zij er toe gekomen zijn, de zaak zoo voor te stellen alsof het kwaad in die kleine schooltjes zou zitten.

(De heer Bos: Men heeft gezegd: wij gaan achteruit met deze regeling.)

Ja, maar dan toch stellig niet in zoo hooge mate als door u aanvankelijk beweerd werd. Ik zou zeggen: laat men eerst in elk geval beginnen met ruiterlijk te erkennen, dat de zaak anders staat dan men zich voorgesteld had, om eerst daarna weer zijn bedenkingen aan te voeren. Maar wanneer men, zonder zich voldoende van het onderwerp rekenschap te geven, den staf breekt over de gedane voorstellen, om daarna, als met de feiten in de hand de onjuistheid der beweringen wordt aangetoond, de cijfers der Regeering verdacht te maken, dan moet ik zeggen, dat door dergelijke tegenspraak de oppositie niet aan kracht wint, ja metterdaad moeilijk meer loyaal kan worden genoemd.

Ik kom thans tot een ander punt, tot de vraag namelijk: wie heeft den schoolstrijd heropend? Dit is een punt, dat ik eenigszins precies wensch te beantwoorden, omdat ik dit een zaak van gewicht acht. Ik begin dan — *qui bene distinguit bene docet* — met de vraag te stellen: wat verstaan wij onder den schoolstrijd? Men zal toch toegeven, dat er tweeërlei is. Er is een schoolstrijd, die altijd doorgaat, namelijk de poging om door overtuigingskracht anderen tot ons inzicht over te halen; maar er is er ook een, welke alleen ontbrandt, wanneer men acht, dat het volksonderwijs in die mate bedreigd wordt, dat de stormbal moet worden uitgehangen. Het is niet anders dan met de vaartuigen te Scheveningen, die, wanneer er een gewone bries waait, uitzeilen, maar die, als de wind tot storm aangroeit, als er gevaar dreigt en de stormbal wordt uitgehangen, op hun hoede zijn.

Nu vraag ik: wie heeft thans bij den schoolstrijd den stormbal uitgehangen? Een van de geachte sprekers heeft doen opmerken, dat de heer Heemskerk de schuldige was, wijl hij in 1894 zich woorden

had laten ontvallen, waaruit bleek, dat men den schoolstrijd op verschillende punten wenschte voort te zetten. Maar wanneer men mij vraagt, wanneer nu eigenlijk die stormklok geluid is, dan antwoord ik *ex intimo pectore*, dat wij niet verder hebben terug te gaan dan tot 1901. In 1901 was er immers nog geen storm. In 1901 heeft de heer Goeman Borgesius, toen Minister van Binnenlandsche Zaken, zich in dien zin uitgelaten, dat er op dat oogenblik in onze onderwijswereld niets anders dan pais en vree heerschte. Ik zal de passage nog eens voorlezen, want het is goed, dat men zich herinnert, dat er destijds geen storm was. De heer Goeman Borgesius zeide toen: „Het lichtpunt in dit debat is naar mijn overtuiging hierin gelegen, dat, terwijl men vroeger bij dergelijke teere quaesties, zooals men het noemde, bijna uitsluitend vroeg: wat krijgt het openbaar en wat krijgt het bijzonder onderwijs, want daarvan zal ik mijn stem laten afhangen, — thans in het debat een andere toon wordt aangeslagen, en dat, zooals te recht door den heer Pyttersen opgemerkt werd, meer en meer bij de partijen het besef levendig geworden is, dat in de eerste plaats moet gevraagd worden: wat moet gedaan worden in het belang van de Nederlandsche jeugd, in het belang van goed onderwijs in het algemeen?" Hieruit ziet men, — dit kan niemand tegenspreken —, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken van destijds nog niet het stormsignaal wenschte uit te hangen, maar dat hij toen nog in den meest kalmen gemoedstoestand het woord voerde.

In de tweede plaats wijs ik er op, — het blijkt uit de *Handelingen* —, dat niemand daartegen geopponeerd heeft; iedereen had er vrede mede. En de aanneming van het wetsontwerp met bijna algemeene stemmen drukte het zegel op die bewering. Maar nu zegt de geachte afgevaardigde uit Zutphen: ja, maar men had met dat ontwerp van 1901 een geheel andere bedoeling, dat was eenvoudig om den leerplicht, eenmaal ingevoerd, ook in zijn gevolgen zonder schade te laten doorwerken. Toen ik in mijn eerste rede mij veroorloofde, op te merken, dat ook in 1901 het fixum van 1889 uitgezet en uitgedijd was, heeft de geachte afgevaardigde mij tegengeworpen: dat zegt gij thans wel, maar toen wij aan het ontwerp bezig waren hebt gij gezegd, dat men zelfs te weinig gaf tot goedmaking van de kosten der Leerplichtwet.

Ook dit punt moet ik even recht zetten. De geachte afgevaardigde heeft zich metterdaad vergist. Hij heeft namelijk gezegd, dat ik het heelemaal mis had. En wat voerde hij aan tot staving van die bewering? Hij beriep zich op den geachten afgevaardigde uit Tiel, den heer Tydeman, die indertijd gezegd had: ik kan stemmen voor deze

wet, ik beschouw deze nieuwe bijdrage als een feestgave naar aanleiding van de Leerplichtwet. Hoe het mogelijk is uit het gesprokene door dien geachten afgevaardigde te concludeeren, dat de heer Tydeman de meerdere Rijksbijdrage uitsluitend beschouwde als een vergoeding voor den leerplicht, begrijp ik volstrekt niet. De heer Tydeman zeide toch op bladz: 1614 van de *Handelingen*: „Wij hebben hier dus *niet met een gevolg van de Leerplichtwet te doen*, maar met een feestgave bij gelegenheid van de invoering der Leerplichtwet."

En wel zegt nu de heer Goeman Borgesius: dat is immers precies hetzelfde, — maar ik zou juist meenen, dat het precies het tegenovergestelde was. Ik kan hier trouwens ten allen overvloede nog bijvoegen, wat iedereen zich herinneren zal, nl. dat de wet van 1901 niet alleen vergoeding gaf voor de Leerplichtwet, maar ook de bijdrage verhoogde voor de onderwijzerstraktementen, in de tweede plaats een bijdrage gaf voor het het herhalingsonderwijs en in de derde plaats voor de bouwkosten een vergoeding toekende. Dientengevolge is toen aan het bijzonder onderwijs gegeven niet alleen wat een gevolg was van de Leerplichtwet, maar bovendien f 60 verhooging per onderwijzer, f 25 als tegemoetkoming in de huishuur van de gehuwde onderwijzers, 60 ct. per uur voor herhalingsonderwijs en eindelijk een percentage voor de bouwkosten. Nu begrijp ik, dat men te midden van veel drukte vergeet wat men als Minister gedaan heeft, maar ik mag vaststellen, dat het de Minister Goeman Borgesius is geweest, die zelf in 1901 gedaan heeft wat hij nu heeft ontkend.

Het is dus duidelijk, dat in 1901 de stormbal nog niet uithing. Wie heeft dan daartoe het sein gegeven? Dit Kabinet heeft bij zijn optreden open kaart gespeeld en gezegd, dat het aanstuurde op vrijmaking van het onderwijs in al zijn vertakkingen. Heeft men dat opgevat als iets, waar dadelijk front tegen moest worden gemaakt? Is de aanval gekomen? Heeft men het land te wapen geroepen? Neen, de begrootingen van 1902, 1903 en 1904 hebben wel aanleiding gegeven tot aangename discussies, o.a. met den heer Tydeman over de differentieering, maar er bleef een verhouding van platonische liefde bestaan.

(De heer Tydeman: Omdat u niet op de discussie wilde ingaan.)

Maar de debatten droegen toch een kalm karakter.

(De heer Tydeman: Wanneer men geen antwoord krijgt, heeft de discussie vanzelf een kalm karakter).

Wij hebben niet te beoordeelen de vraag, waaruit de kalmte opkwam, maar alleen te constateeren, dat er kalmte was. Die was er in 1901, 1902 en 1903. En nu 1904! Toen het ontwerp Hooger-onderwijswet gekomen is, — ik heb er onlangs nog eens aan herinnerd —, hebben wij hoegenaamd geen actie daartegen gekregen, vóórdat een hoogleeraar aan een van de Rijks-universiteiten op de alarm-trompet ging blazen. Zoo is het ook gegaan met dit wetsontwerp. Eerst bleef alles rustig. Het ontwerp is ingekomen in Juni 1904. Daarna zijn gekomen de algemeene beraadslagingen over de Staatsbegrooting voor 1905, de algemeene beraadslagingen over hoofdstuk V en de bijzondere beraadslaging over de afdeeling onderwijs. En heeft men toen hetzij in de Tweede, hetzij in de Eerste Kamer, een storm zien opkomen tegen het wetsontwerp? Dan zou ik dien natuurlijk vlak in het gezicht hebben gekregen, dan had men ongetwijfeld gezegd: Gij brengt het geheele land in rep en roer; wij zullen ons nu nog inhouden, het kost ons moeite, maar wij zullen ons beheerschen totdat het wetsontwerp in behandeling komt. Dan ware ongetwijfeld destijds de stormbal geheschen!

Maar laat men nu eens de beraadslagingen nalezen; dan zal men zien, dat over dit geheele onderwerp niets is gezegd. Ik heb dit punt laten nagaan op mijn Departement: ik heb last gegeven om alle stukken in de *Handelingen* na te lezen over de begrooting en mij aan te wijzen elk woord, dat er in voorkomt over dit wetsontwerp. En toen heb ik dit opmerkelijke antwoord ontvangen: er komt in de schriftelijke en mondelinge gedachtenwisseling slechts één punt voor over dit ontwerp, namelijk een opmerking over *de zwakzinnige kinderen.* Ziedaar de storm! Grooter kalmte is er wel niet denkbaar. En men vergete daarbij niet, dat zelfs de oppositie in de Eerste Kamer, die waarlijk niet zwijgt wanneer er iets te spreken valt, en die in den laatsten tijd een man in haar midden heeft gekregen, die bijna bij elke voorkomende gelegenheid het Kabinet attaqueert en dit doet met grof geschut, aan het einde van de maand Januari van dit jaar hierover niets heeft gezegd. Met die data heb ik dus, zoo accuraat mogelijk en niet voor tegenspraak vatbaar, bewezen, dat dit wetsontwerp van den 15en Juni 1904 tot in het begin van Februari bekend is geweest, zonder dat men daarin heeft gezien een heropening van den schoolstrijd en een directen aanslag op het openbaar onderwijs, zonder dat daaromtrent in parlementaire kringen iets is gesproken. En ik kom dan ook weer tot de conclusie, waartoe ik reeds de vorige maal ben geraakt, dat, evenals bij de Hooger-onderwijswet de stormbal is geheschen door een van de hoogleeraren aan een der Rijks-universiteiten, dit bij deze wet is gedaan door een onder-

wijzer bij het lager onderwijs. In beide gevallen heeft dit tot gevolg gehad, dat men het signaal heeft gevolgd en getracht in veilige haven te komen.

(De heer KETELAAR: In Juli van het vorige jaar was dit.)

Dat stem ik geheel toe, maar de geachte afgevaardigde zal toch niet denken, dat wanneer hij een woord spreekt het onmiddellijk het geheele land doorgaat. Het heeft een goed half jaar geduurd.

De heer Röell heeft mij een vraag gedaan, waarop hij een pentinent antwoord verlangde, dat ik hem gaarne wil geven. Wanneer dit wetsontwerp is aangenomen, zal dan de schijnvrijheid des volks in reëele vrijheid zijn omgezet? Het geldt hier de gewichtige vraag naar de verhouding, die in art. 192 van onze Grondwet is aangewezen voor het openbaar en het bijzonder onderwijs. Welke is die verhouding? Ik meen metterdaad te mogen constateeren, dat art. 192 tweeërlei onderwijs beoogt: openbaar en bijzonder onderwijs, maar dat wat de wederzijdsche verhouding betreft geen enkele bepalende factor wordt aangegeven. Wanneer dan ook de heeren herhaaldelijk zeggen: het openbaar onderwijs moet regel zijn, het bijzondere aanvulling, dan moet ik eerlijk bekennen, niet te begrijpen, waarin die bewering steunt vindt. Groen van Prinsterer heeft reeds voor dertig jaren gezegd, dat het juist omgekeerd moet zijn: altoos moet het uitgangspunt liggen bij het bijzonder onderwijs en dit moet de bepalende factor zijn voor den aanvang van het openbaar onderwijs. Ontkent men de juistheid dezer uitspraak, dat men mij dan doe ontdekken, — waarin ik nog nooit slaagde —, waarin voor het openbaar onderwijs de bepalende factor bestaat. Met andere woorden, wanneer ik begin met het openbaar onderwijs en het bijzonder onderwijs komt daarna, dan moet ik natuurlijk een factor hebben, die bepaalt, hoever het openbaar onderwijs gaat, welke de straallengte is van zijn cirkel. Waar wil men dien factor nu vandaan halen? Men vindt hem niet in een bepaald cijfer, bij voorbeeld 50 pct.; evenmin in de uitgestrektheid der gemeenten. Vroeger had men een bepalenden factor, dit stem ik toe, namelijk het Rijksgeld en het gemeentegeld, uitsluitend gegeven voor het openbaar onderwijs. De factor reikte zoo ver als het Rijks- en gemeentegeld strekte. Het bijzonder onderwijs vulde niet verder aan dan voor zoover het uit eigen bijdragen der ouders of door Christelijke barmhartigheid werd in stand gehouden. Dit was dus een verhouding, die zich bepalen liet. Maar nu is in 1889

die bepalende factor verdwenen, want men erkende toen algemeen, dat er ook uit 's Rijks kas geld gegeven mocht worden voor het bijzonder onderwijs. Van dat oogenblik af ontbreekt dus elke bepalende factor. Wel zegt nog een enkele: in 1889 is een fixum aangegeven en verder mag niet gegaan worden, maar ik heb een vorig maal aangetoond, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken van 1889 uitdrukkelijk verklaard heeft, zich te bepalen tot „*het op dat oogenblik bereikbare*". Het fixum zou bovendien willekeurig zijn en een willekeurig fixum is geen fixum.

Waar kan dan nu de bepaalde factor gevonden worden, die de straallengte van het openbaar onderwijs bepaalt? Nergens, en niemand heeft dit ook gepoogd of gedaan. Daarom wordt dan ook volkomen bewaarheid wat Groen van Prinsterer reeds voor jaren gezegd heeft: de bepalende factor komt van het bijzonder onderwijs. Dit strekt zijn straallengte zoover uit als het kan, en eerst waar dat eindigt, begint het openbaar onderwijs. Zegt men nu: dan moeten wij een beperking maken, zoodat het bijzonder onderwijs door het overheidsgeld niet te veel empieteert op het terrein van het openbaar onderwijs, dan kom ik tot de vraag van den geachten afgevaardigde en vraag ik van mijn kant, of dan niet de eenig mogelijke beperking hierin ligt, dat het overheidsgeld moet ophouden te vloeien voor het bijzonder onderwijs daar, waar de behoefte om krachtens den eisch der conscientie ander onderwijs te ontvangen, volkomen gesatureerd is? Is die behoefte volkomen gesatureerd, dan ligt daar de grens van het bijzonder onderwijs en al wat daarna overblijft is het terrein van het openbaar onderwijs.

Nu is die te satureeren behoefte er een, die niet uitsluitend bestaat onder omstandigheden, waarin het bewustzijn van die behoefte onmiddellijk doordringt. In hooger ontwikkelde kringen mogen de ouders onmiddellijk weten wat zij willen, in andere kringen ontwaakt het bewustzijn van de eischen voor de opvoeding der kinderen eerst langzamerhand en daarom zou het naar mijn idee gansch verkeerd zijn, indien men niet geleidelijk te werk ging. Het zou zijn geld weggooien. Nu komt het mij voor, — natuurlijk is dat geen gegeven, waarvoor kan worden ingestaan —, dat door hetgeen dit ontwerp biedt, de thans bewust geworden behoefte zal worden gesatureerd. Daaruit volgt echter niet, — de heer Röell zal dit billijken —, dat ik er voor in kan staan, dat in de toekomst niet ouders, die thans nog de openbare school kiezen, later voor de bijzondere school zullen zijn. Hebben wij niet een voorbeeld van evolutie in den geachten afgevaardigde uit Zutphen, jaren lang de felste tegenstander van de religie op school, nù de man pleitende

voor het gebed en den Bijbel op school, met één voet al staande op anti-revolutionair terrein? Zou hij, als hij nu nog schoolgaande kinderen had, niet misschien zelf aan de Christelijke school de voorkeur geven, waar immers de Bijbel in eere is? Of het even goed mogelijk zou zijn, dat ik werd voorstander van de openbare school, laat ik daar. De evolutiën zijn sterk, de overtuigingen, gelijk wij gezien hebben op allerlei terrein, staan niet vast. Daarom is de vraag hier gesteld, niet anders te beantwoorden dan dat de schijnvrijheid reëel wordt, zoolang de gelegenheid om Christelijk onderwijs te ontvangen, volkomen gelijken tred houdt met de behoefte.

En is men het nu niet met mij eens, rechts en links, dat de conscientie-vrijheid tot zijn recht *moet* komen — de conscientie-vrijheid althans van het kind? Wanneer onze persoonlijke conscientie-vrijheid wordt aangerand, kunnen wij daarvoor lijden en kan door tegenstand de innerlijke drang nog versterkt worden, maar geheel anders staat het als het onze kinderen geldt. Laat mij daarvan eens iets mogen zeggen wat misschien in deze Kamer niet zoo thuis behoort, maar dat ik niet wil verzwijgen. Men heeft veel gesproken over dogma's op een wijze, die toonde, dat daarop met zekere laatdunkendheid werd neergezien. Ik versta dat. Wanneer men bij dogma's slechts denkt aan bovenvaldrijvers en benedenvaldrijvers, dan mag men daarover natuurlijk niet met kleine kinderen spreken. Maar laat men bedenken, — de mannen der wetenschap in deze Kamer zullen het erkennen —, dat het bestaan van God ook voor velen tot de dogma's behoort en dat „de wetenschap" afzag van elke poging om het bestaan van God te bewijzen. Of er na ons sterven een leven bestaat aan de overzijde van het graf, is eveneens een dogma. Tegenover dergelijke dogma's ondergaat de blik toch wel eenige wijziging. Ook een schoolkind kan sterven, het percentage van jonge kinderen, die sterven, is waarlijk zoo gering niet. Komt het er dan bij het onderwijs in de eerste plaats niet op aan om ten aanzien van het kind, dat moet onderwezen worden, de vraag te stellen: wat is de bestemming van het kind? Daar vraagt toch ieder naar bij het onderwijs. Voelt men nu niet, dat het aan het onderwijs een gansch andere leiding en richting moet geven, wanneer men bij de bestemming van het kind niet verder denkt dan aan de vraag: wat moet het worden, landbouwer, fabrikant, dokter, jurist? — of wel dat men een gansch anderen blik krijgt op het kind en zich een bestemming voor oogen houdt, die verder reikt?

Kunnen de heeren zich niet voorstellen, hoe de ouders, die hieraan gelooven, een verantwoordelijkheid voor God gevoelen om te zorgen,

dat hun kinderen niet worden opgevoed in een aan het dogma der onsterfelijkheid gespeende school? Laat mij, Mijnheer de Voorzitter, in dit verband op de kleine scholen mogen terugkomen. Als een kind meer dan 3/4 uurs moet loopen om een openbare school te bereiken, is de schoolinspectie er spoedig bij om de stichting van een school te eischen meer in de buurt. Als nu aan den eenen kant zooveel voor het belang van het kind gevoeld wordt, dat men, om het kind een loop te besparen, een afzonderlijke school gaat bouwen, is het dan niet begrijpelijk, dat men dezerzijds in het belang van de religie, in het belang van den geheelen blik, dien men op het kind heeft, de oogen sluit voor de schade, die wellicht uit het stichten van enkele kleine scholen mocht voortkomen? Religie is toch meer dan afstand.

Men heeft het mij euvel geduid, dat ik in een vergadering te Amsterdam gesproken had, niet alleen van 1/3 maar van 2/3 der Nederlandsche jeugd, die ik meende dat het ideaal van den Christen vroeg en begeerde. Ik wensch die woorden nu eens hier voor te lezen en te zeggen, dat ik ze niet alleen volkomen mainteneer, maar ook hier, staande op deze plaats, ze evenzoo uitspreek als ik ze toen heb uitgesproken. Zij luiden: „Laat men toch nooit in de kringen van ons Christelijk onderwijs denken: Wij hebben nu een vol derde van de schooljeugd van heel Nederland op onze scholen, waar de naam van Jezus Christus genoemd wordt, verder komen we niet! Want verstaat het wel, gij moogt uw ideaal niet tot dat een derde beperken; van dat een derde moet het uw streven zijn tot twee derden te komen, en in het diepst uwer ziel moet heel uw volk u te lief zijn om, in de uiterste consequentie niet op te eischen de drie derden van ons vaderland voor de eere en den naam van Christus!" Ziedaar de woorden, waarover ik zoo hard gevallen ben. Kan men nu, van wien ook, eischen, dat hij, in Christus geloovende en in liefde aan zijn volk denkende, een minder ideaal zal koesteren dan in die woorden is belichaamd?

Al heeft men nu ook in repliek weer over de bedreigde eenheid der natie gesproken, op wat ik desaangaande gezegd heb in eersten termijn is niets gerepliceerd. Ik heb toen gewezen op landen, waar schoolverdeeldheid, zelfs officieele schoolverdeeldheid bestond, en waar men bijna geen verdeeldheid onder de bevolking vond. Ik heb gevraagd, of men niet in ons land juist onder de Schoolwet van 1806 de ellende van 1853 heeft gekregen, en of niet daarna de hevigste, bitterste verdeeldheid aangestookt is tusschen Rome en Dordt? En als ik mij zelf ten slotte afvraag, of zelfs in deze discussie elke poging ontbroken heeft om eenige gevoeligheid bij de Roomschen te prikkelen tegen de

Protestanten en bij de Protestanten tegen de Roomschen, dan zou ik ook die vraag, Mijnheer de Voorzitter, niet ontkennend durven beantwoorden.

Handelingen, blz. 1694—1700.

Vergadering van 12 April 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Ik moet der Kamer verzoeken aan geen van beide amendementen *) haar medewerking te willen verleenen. In de eerste plaats niet, gelijk reeds door de heeren voorstellers vermoed werd, omdat het amendementen zijn, welke financieele gevolgen na zich slepen. Die financieele gevolgen zijn voor het amendement-Ketelaar-Bos, naar de op mijn Departement gemaakte globale raming, op een millioen te schatten.

---

*) Bedoeld zijn: 1°. het amendement van de heeren Smeenge en Tydeman, strekkende om den aanhef van Artikel 1 te lezen als volgt:

„De artikelen 24, 26, 44 sub *b*, 45, 54 *bis*, van de wet tot regeling van het lager onderwijs worden gelezen als volgt:

Artikel 24. Het hoofd der school wordt bijgestaan door ten minste één onderwijzer, zoodra het aantal schoolgaande kinderen vijf en twintig, door ten minste twee onderwijzers, zoodra het een en negentig bedraagt.

Voor elk (en verder zooals het artikel thans luidt)";

en 2°. het amendement van de heeren Ketelaar en Bos, strekkende om den aanhef van Artikel 1 te lezen als volgt:

„De artikelen 24, 26, 44 sub *b*, 45, 54 *bis* van de wet tot regeling van het lager onderwijs worden gelezen als volgt:

Artikel 24. Het hoofd der school wordt bijgestaan door ten minste één onderwijzer, zoodra het aantal schoolgaande kinderen meer dan vier en twintig, door ten minste twee onderwijzers, zoodra het een en zeventig, door ten minste drie onderwijzers, zoodra het honderd een en twintig leerlingen bedraagt.

Voor elk vijf en vijftigtal schoolgaande kinderen boven de honderd een en twintig wordt een onderwijzer meer vereischt.

Wanneer met inbegrip (en verder zooals het artikel thans luidt)".

Op het laatstgenoemde amendement werd door den heer Van der Zwaag een sub-amendement voorgesteld om in art. 24, 1ste alinea, in plaats van „een en zeventig" te lezen „zes en zestig" en in plaats van „honderd een en twintig" te lezen „honderd en elf".

Nadat dit sub-amendement verworpen was met 53 tegen 28 stemmen, werden de amendementen resp. verworpen met 48 tegen 33 en met 45 tegen 36 stemmen.

Wat het andere amendement betreft, beloopen nu reeds bij de bestaande regeling de kosten 1½ ton; hierbij komt de vermeerdering ten gevolge van verhoogingen wegens het verwerven van de hoofdakte of wegens dienstjaren. Maar al rekent men, dat de kosten met 2 ton gedekt zouden zijn, dan nog zijn de heeren, althans van hun standpunt, daarmede niet gedekt. Het uitgangspunt is niet, dat het getal kleine scholen blijven zal wat het op het oogenblik is, maar dat het zoowel bij het openbaar als bij het bijzonder onderwijs schrikbarend zal toenemen. Dat is juist het motief, dat de heeren heeft bewogen, dit amendement voor te dragen, en dan kan men wel zeggen, dat op het standpunt, waarop de heeren zich plaatsen, daar al spoedig een half millioen mede zal gemoeid zijn.

In de tweede plaats moet ik der Kamer beslist ontraden, met een van deze beide amendementen mede te gaan, omdat zij zich in het kader van deze wet niet schikken. De geheele techniek van de wet gaat hiervan uit, dat aan de gemeenten, ten behoeve van het openbaar onderwijs, door deze wet geen meerdere lasten zullen mogen worden opgelegd, iets wat onmiddellijk geschieden zou, indien men met deze amendementen onvoorzichtiglijk medeging. Door de aanneming, hetzij van het eene, hetzij van het andere amendement, zou de verrekening van art. 4 dan ook in de war worden gestuurd.

Vraagt men nu of dan toch niet, wanneer er metterdaad ernstige paedagogische belangen op het spel staan, desnoods over dit alles zou moeten worden heengestapt, dan antwoord ik daarop tweeërlei. Vooreerst, dat dit wetsontwerp is ingediend door een Kabinet, dat algeheele reorganisatie, niet alleen van het lager onderwijs, maar van geheel het onderwijs in al zijn vertakkingen in zijn program heeft geschreven; door een Kabinet, dat de voorbereiding van de daartoe strekkende wetsontwerpen heeft opgedragen aan een daartoe aangewezen commissie, die met haar arbeid reeds aanmerkelijk is voortgeschreden. Wanneer die reorganisatie aan de orde komt, zal, uit den aard der zaak, ook deze quaestie ampel overwogen moeten worden, en nu heeft het, naar de meening van het Kabinet, geen zin, om, waar het alzoo staat met de onder handen zijnde reorganisatie, nu eens incidenteel een wijziging te gaan voorstellen, die, wat althans het eene amendement betreft, eerst in 1911 ten volle haar beslag zou krijgen. Daarbij komt, dat ik uit den aard van de zaak niet anders kan te werk gaan, ook op paedagogisch terrein, dan naar mijn eigen overtuiging, en dan leg ik mij niet maar voetstoots neder bij het paedagogische dogma, dat hier op den voorgrond is geschoven. Ik accepteer voorshands nog niet het paeda-

gogische dogma, alsof een onderwijzer 40 kinderen van verschillende leerjaren niet goed, ja zelfs uitstekend, zou kunnen onderwijzen. Voor mij staat het zelfs nog niet vast, dat kinderen, op die wijze opgevoed, niet vaak een betere opleiding zullen kunnen krijgen dan kinderen, opgevoed langs den gewonen classicalen weg.

De gronden, waarop die overtuiging steunt, wensch ik op het oogenblik niet nader te ontwikkelen, omdat, wanneer men argumenten heeft, gelijk ik in de eerste plaats noemde en die het reeds op zich zelf noodzakelijk maken om de aanneming van deze beide amendementen beslist te ontraden, het geheel doelloos en overbodig zou zijn om nog in breede discussiën te treden over andere argumenten, die de eerstaangevoerde zouden kunnen versterken. Ik ben in Zwitserland, waar ik de bergstreken grootendeels te voet bezocht, van die scholen op de hoogte gekomen en te veel in de gelegenheid geweest om daar het effect te beoordeelen, dan dat ik mij op zich zelf zonder meer zou behoeven neer te leggen bij het hier gestelde dogma. Ik wil daarmee nog volstrekt niet zeggen, dat mij bij nadere overweging toch niet de juistheid van dit dogma zou kunnen blijken. De mogelijkheid is allerminst uitgesloten, dat de bedenkingen, die daartegen bij mij bestaan, per slot van rekening geen steek zullen blijken te houden. Doch waar deze zaak nader aan de orde komt, en nu slechts ter loops aan de orde gesteld is, zou het tot niets leiden om daarover op dit oogenblik een debat te openen.

Handelingen, blz. 1707—1708.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Tydeman, die anders zich zelf steeds meester blijft en in kalmen toon voortredeneert, gelijk wij dit allen vaak in hem bewonderden, heeft daarop bij deze discussies reeds herhaaldelijk een uitzondering gemaakt, en hij deed dit ook dezen morgen op een wijze, waarvan ik het slachtoffer ben geworden. De geachte afgevaardigde heeft mij verweten, dat ik met name bij het bespreken van Zwitsersche schooltoestanden op luchtige wijze zou zijn te werk gegaan. Dit verwijt was volkomen onverdiend en in strijd met de feiten. Wanneer de geachte afgevaardigde er zich eens indenkt wat het is, om op vier onderscheidene punten de Zwitsersche schoolwetgeving van 25 kantons te moeten nagaan, zal hij toegeven, dat dit inderdaad een werk is van zeer grooten omvang. Wat ik gezegd heb, is het resultaat geweest van zeer ernstig onderzoek, en ik heb dit dan ook niet oppervlakkig gegeven, maar behoorlijk gedocumenteerd.

Ik zal daarover niet klagen, maar wil wel constateeren, dat ik in deze onverdiend het slachtoffer geworden ben. Een Minister moet zich nu eenmaal veel laten welgevallen, maar het is toch ook een Minister wel vergund, met een enkel woord zijnerzijds uiting te geven aan de gevoelens, die bij hem worden opgewekt.

De geachte afgevaardigde heeft ook gezegd, dat men niet zooveel naar het buitenland moet zien. Er is een bekend oeconomisch werk van Von Thünen: „Der isolirte Staat" en nu maakte het op mij den indruk, alsof de geachte afgevaardige behoort tot degenen, die, zoodra wij aan de schoolquaestie toe zijn, Nederland liefst als een „isolirten Staat" beschouwen. Is hier niet eenig misverstand in het spel? In paedagogische vraagstukken heeft men te doen met twee elementen: het theoretische element en de applicatie daarvan. Voor het eerste — dit ben ik met den geachten afgevaardigde eens — moet men rekening houden met de bijzondere omstandigheden, die zich in het land zelf voordoen, maar wat de applicatie betreft, is het raadzaam, zich niet geïsoleerd te beschouwen en niet te meenen, dat men de wijsheid in pacht heeft, maar ook zijn voordeel te doen met de ervaring, in andere landen opgedaan.

De geachte afgevaardigde eindigde zijn rede met te zeggen, dat men het zekere voor het onzekere moet nemen. Ik versta die uitdrukking niet. Wanneer het denkbeeld van den geachten afgevaardigde voor mij het zekere was, natuurlijk zou ik dan daartegen geen oppositie voeren. Maar, waar ik voor mij zelf niet tot een zekere conclusie ben gekomen, mij al vast aan te doen nemen wat hij voor zeker houdt, dat, meen ik, gaat te ver.

Er is op gewezen, dat onderscheidene sprekers, niet alleen van de linkerzijde, maar ook van de rechterzijde, hebben gezegd, dat zoowel openbare als bijzondere schoolmannen tegenstanders zijn van de scholen met één leerkracht. Zelfs is verwezen naar een ambtelijk rapport en men heeft den naam Wirtz genoemd en verwezen naar de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, waarin eenzelfde tegenzin uitgesproken is. Dat is juist. Inderdaad is dit dogma wijd verspreid en ik heb het dan ook volstrekt niet een partijdogma genoemd. De heeren schijnen er altijd de politiek te moeten behalen. Het is een paepagogisch dogma, dat hier in ons land bij de vakmannen van alle richtingen en groepen zoo onomstootelijk vaststaat, dat ze zich niet denken kunnen, hoe in gezonde hersenen bedenking daartegen zou kunnen oprijzen. Waartoe het nu nog dient, op het aangehaalde rapport en op den heer Wirtz te wijzen, versta ik niet. Het dogma is van dien aard, dat het

voor verreweg de meesten eenvoudig onweerstaanbaar is en zij er zelfs niet aan denken, daartegen te reageeren. Wanneer er nu iemand is, die krachtens eigen overtuiging daartegen wel moet reageeren, dan ontmoet hij natuurlijk veel tegenstand. In die positie verkeer ik.

Men heeft mij gevraagd, alsnog de argumenten te willen opgeven, waarom ik in deze anders denk. Dat zal ik niet doen. Wanneer ik meende, dat wij toe waren aan de behandeling dier quaestie, dan wel, maar waar, naar mijn overtuiging, deze amendementen vallen buiten het bestek van dit wetsontwerp, acht ik inderdaad de zaak praematuur.

De heer Bos zegt: Ik heb ook wel van die schooltjes gekend, waar aardige resultaten verkregen werden, maar waar toch de paedagogische ontwikkeling veel te wenschen overliet. Mijn ondervinding is juist, dat ten aanzien van de paedagogische ontwikkeling die schooltjes met één onderwijzer zooveel hooger staan. Ziedaar twee getuigenissen tegenover elkaar. Ik wil met een woord, zonder er diep op in te gaan, de reden voor deze zienswijze aangeven. Zij is zeer eenvoudig. Wanneer men het geluk heeft, gelijk ik gehad heb, in de zes eerste jaren van zijn onderwijs altoos denzelfden docent te hebben, dan is er in de opleiding eenheid, die terstond verbroken wordt indien men, na de eerste klasse doorloopen te hebben, weder een tweeden onderwijzer krijgt en vervolgens een derden, vierden, vijfden en zesden. Daarbij komt, dat, als iemand op een school van de eene klasse naar de andere overgaat, hij komt bij een nieuwen onderwijzer als een onbekende grootheid. De onderwijzer heeft dan eenigen tijd noodig eer hij van dat nieuwe hem toevertrouwde kind zoo op de hoogte is, dat hij invloed op dat kind kan uitoefenen. Zoo zou er, wat de paedagogische ontwikkeling betreft, een reeks van argumenten tegen het dogma aan te voeren zijn, indien de zaak hier aan de orde ware. Ik zeg niet, dat die argumenten tot de overwinning zouden voeren, maar ook de starste verdedigers van het dogma zouden moeten erkennen, dat er een element van waarheid in ligt.

Ik zal over de ontstentenis van het benoodigd getal onderwijzers nu niet veel zeggen. Het ontwerp stelde aanvankelijk de opleidingsquaestie aan de orde om ook in dat opzicht zooveel mogelijk verbetering aan te brengen. Maar wie het Voorloopig Verslag inziet, zal mij toestemmen, dat op dit punt zóó weinig blijk werd gegeven van sympathie voor hetgeen de Regeering beoogde, dat het metterdaad mocht geacht worden een onbegonnen werk te zijn, die quaestie thans tot nadere beslissing te brengen.

Intusschen heeft de geachte afgevaardigde, de heer Van der Zwaag

ook hierbij het snelvuurgeschut te pas gebracht, en ook daar wil ik iets van zeggen. Men heeft in deze debatten sterk doen klinken de eenheid der natie. Het komt mij toch voor, dat, alvorens men van de eenheid der natie gaat spreken, het zaak zou zijn eens te denken aan de onafhankelijkheid der natie. En dan moet ik verklaren, dat ik, volkomen van den heer Van der Zwaag, maar niet van allen, die op staatkundig terrein, hetzij hier, hetzij buiten deze Kamer optreden, versta hoe zij als staatslieden de verantwoordelijkheid ervoor op zich zouden durven nemen om bij een altijd mogelijke collisie — anders moet men eenvoudig het heele leger maar op zij zetten — onze troepen met een minderwaardig geschut te plaatsen tegenover een leger met beter geschut. Wanneer men de belangen der natie bespreekt en daarbij gedurig dat snelvuurgeschut tegen het Kabinet richt, dan moet men toch zich zelf de vraag stellen: als ik achter die tafel gezeten was, zou ik dan de verantwoordelijkheid op mij durven nemen om het bij het gebrekkig geschut, dat wij hebben, te laten? En als men dan loyaal moet zeggen: neen, dat zou ik niet durven doen, dan heeft men ook niet het recht om hetgeen een Kabinet oordeelt noodzakelijk te zijn voor de handhaving der onafhankelijkheid van het vaderland, tegen dat Kabinet uit te spelen.

De geachte afgevaardigde, de heer Van der Zwaag, heeft ons een blik gegund in zijn jeugdige ontwikkeling en verklaard, dat hij doorloopen had de leergangen van een school, waar meerdere onderwijzers, zelfs meer dan twee, aanwezig waren, uitstekende onderwijzers, en — wij willen het gaarne gelooven — een uitstekend leerling. Toch waren de resultaten van dat onderwijs zóó bedroefd, dat hij daarna gevoelde, volstrekt nog niet te zijn datgene wat hij op 12-jarigen leeftijd gemeend had te moeten wezen. Wat volgt daaruit? Dat men ook met twee onderwijzers op een school van 40 kinderen er volstrekt nog niet is. Neen, wanneer werkelijk het paedagogisch bezwaar hierin gelegen is, dat men meer klassen aan een zelfden onderwijzer toevertrouwt, dan is datgene wat eisch is, pas bereikt, als men voor zes klassen zes onderwijzers heeft. De heeren moeten dus niet de bedenking, die bestaat tegen het voorstel van de Regeering, zoo uitspelen, alsof hun amendement dat bezwaar of die grief geheel zou wegnemen. Er kan hoogstens sprake van zijn, dat, als men er een tweeden onderwijzer bij brengt, de schaduwzijde, die er aan kleeft, niet zoo donker gekleurd wordt.

Door den geachten afgevaardigde, den heer Talma, is ten slotte gevraagd, of niet op een andere wijze dan door deze beide amendementen

wordt voorgesteld, zekere tegemoetkoming aan de gerezen bezwaren zou te bieden zijn. Gaarne geef ik toe, dat, aangezien het obligatoir karakter in het door hem aan de hand gedane denkbeeld ontbreekt, er geen sprake kan zijn van het opleggen van meer lasten aan de gemeentebesturen ten behoeve van het openbaar onderwijs, zoodat hetgeen in strijd is met het geheele kader van de wet zou wegvallen. Het denkbeeld, door hem in overweging gegeven, wil ik dan ook volstrekt niet kortweg afwijzen. Ik zal, wanneer wij aan art. 45 toe zijn, gaarne zien, op welke wijze die gedachte wordt geformuleerd en dan zal ik daarbij het finantieele bezwaar van dien maatregel beschouwen van mijn eigen standpunt. Ik heb nl. dezen morgen tegen de heeren gezegd: gij, die uitgaat van de stelling, dat het aantal kleine schooltjes zoo schrikbarend vermeerderen zal, moogt bij de berekening der kosten niet in aanmerking nemen het op dit oogenblik bestaande aantal schooltjes. De heer Tydeman merkte op, dat zijn berekening was uitgekomen op f 134,500 tegenover de mijne, die tot f 150,000 kwam. Ik heb dat laten nazien en mij is toen gezegd, dat de gegevens, die de geachte afgevaardigde heeft gebruikt, waren ontleend aan het schoolverslag van 1002/1903, terwijl mijn cijfers berusten op gegevens over 1904. Dit kleine verschil, dat tot de zaak zelf niet veel afdoet, is daardoor, meen ik, voldoende opgehelderd. Maar, zooals ik reeds zeide, de heeren mogen niet slechts rekenen met de scholen, die er zijn, maar zij moeten er een goed percentage opzetten en niet tot 400 of 500, doch minstens tot 1000 scholen komen. Ik vrees echter, dat dan de kosten zoo hoog zouden loopen, dat zij zorgwekkend werden. Maar wanneer ik de zaak voor mij zelf te beoordeelen heb bij een niet-obligatoiren maatregel, dan beschouw ik haar van mijn standpunt. Ik ben niet bang, dat er een overstelpend aantal kleine schooltjes zal komen en daarom weegt voor mij dat finantieele bezwaar niet zoo zeer als het geval moet zijn, wanneer men het standpunt inneemt van hen, die met dit argument stemming maken tegen het ontwerp.

De vraag dient nog onder de oogen gezien, of niet, wanneer het aantal onderwijzers — ik spreek liefst niet van *leerkrachten*, dat vind ik een al te materialistische uitdrukking en ik geloof, dat men daardoor den persoon van den onderwijzer niet in die mate erkent en eert als behoort — te veel in aantal vermeerderde, de qualiteit zou kunnen dalen, of niet de qualiteit zou lijden onder een te groote quantiteit. Men heeft het zelfs wel aan de Hoogescholen ondervonden, dat het volstrekt niet altijd zoo gemakkelijk is om meerdere leerstoelen te bezetten, zooals men verlangt, en daarbij heeft men dan nog het redmiddel om in het buitenland ter

markt te gaan, iets wat voor ons lager onderwijs niet mogelijk is. Ik voor mij geloof, dat het ook uit dezen hoofde ernstig overweging verdient, wanneer men toekomt aan de beoordeeling van hetgeen als het beste middel is te beschouwen om niet alleen het volksonderwijs te bevorderen, maar het ook tot een zoo hoog mogelijk peil op te voeren, zich ook de vraag te stellen, of er geen reden kan bestaan, waarom men in het buitenland het *aantal* onderwijzers minder hoog opdreef.

Handelingen, blz. 1715—1716.

Mijnheer de Voorzitter! *) Het hoofddoel, waarmede dit ontwerp is samengesteld, strekt om ook bij het lager onderwijs de vrijmaking van

*) Op het artikel, waarover deze rede loopt, zijn twee amendementen voorgesteld, nl. een, van de heeren Ketelaar en Roessingh, strekkende om het artikel 26, sub 1°, te lezen:

„1°. voor het hoofd eener school:

a. met minder dan vijf dienstjaren zevenhonderd vijftig gulden;

b. met vijf en meer doch minder dan tien dienstjaren achthonderd gulden;

c. met tien en meer doch minder dan vijftien dienstjaren achthonderd vijftig gulden;

d. met vijftien en meer doch minder dan twintig dienstjaren negenhonderd gulden;

e. met twintig en meer dienstjaren negenhonderd vijftig gulden",

en een van de heeren Van Wijnbergen, Bijleveld, Van Veen, Janssen en Passtoors, strekkende om in art. 26, alinea 9, in plaats van „indien hij gehuwd is" te lezen: „indien hij gehuwd is of als weduwnaar inwonende kinderen heeft".

In laatstgenoemd amendement wordt een wijziging aangebracht, strekkende om achter het woord „weduwnaar" te lezen: „minderjarige, inwonende kinderen heeft."

In den loop der discussie wordt nog een amendement voorgesteld door den heer Ter Laan, strekkende om in de vierde zinsnede van art. 26 te doen vervallen de woorden: „waar het geldt het hoofd der school, als zoodanig, en waar het geldt een onderwijzer tot bijstand van het hoofd der school, in die hoedanigheid en als hoofd eener school," en een door den heer Smeenge, om in alinea 9 in plaats van „indien hij gehuwd is", te lezen: „indien hij gehuwd is of als weduwnaar zijne huishouding behoudt". Dit amendement wordt later gewijzigd, zoodat moet gelezen worden: „indien hij gehuwd is of weduwnaar."

Alle amendementen worden verworpen, behalve dat van den heer Van Wijnbergen c.s., dat z. h. s. wordt aangenomen.

het onderwijs meer te doen doorwerken. Dat was nu bij den stand van zaken, waarin men op dit oogenblik verkeert, alleen langs dezen weg te vinden, dat hetgeen door de twee deelen van de Overheid, om zoo te zeggen, voor openbaar onderwijs wordt uitgegeven, eenerzijds op Rijks- en anderzijds op gemeentekosten, in onderlinge verhouding eene wijziging onderging; dat men n.l. een deel van de uitgaven, op dit oogenblik voor rekening komende van de gemeentelijke overheid, overbracht naar de Rijksoverheid. Dat zou niet noodig zijn geweest, indien men in 1889 het stelsel had aanvaard, dat ook uit de gemeentelijke kas bijdragen konden gegeven worden ten behoeve van het bijzonder onderwijs, maar — ik geloof te recht — men heeft dat stelsel niet aanvaard en gezegd: de bijdragen ten behoeve van het bijzonder onderwijs kunnen alleen verleend worden door het Rijk. Nu ligt het in den aard der zaak, dat, wanneer men op dit standpunt staat en toch de positie van het bijzonder onderwijs wil verbeteren, en dit doen moet zóó, dat de bijdragen uit 's Rijks kas gelijkelijk komen ten goede zoo van het openbaar als van het bijzonder onderwijs, men geen anderen weg kan inslaan, dan een gedeelte der uitgaven, welke tot dusverre door de gemeenten werden gedragen, over te brengen op het Rijk. Heeft men dit gedaan voor het openbaar onderwijs, dan heeft men daarin een middel om, naar denzelfden maatstaf, ook het bijzonder onderwijs te hulp te komen. Eenmaal dit standpunt aanvaard, was het de vraag: hoe moet nu het deel, dat voor rekening van de gemeentelijke overheid kwam, op het Rijk worden overgebracht? Als vanzelf werd daarbij het oog gericht op de salarissen der onderwijzers, die zeer belangrijke uitgaven vertegenwoordigen en reeds ten deele ten laste van het Rijk komen.

Hoe waren nu op dit oogenblik de uitgaven geregeld voor het openbaar onderwijs? Er was genomen een egaal minimum voor het geheele land, met verhooging naar dienstjaren, en wanneer nu de gemeentelijke overheid misbruik maakte van haar macht om ten onrechte die salarissen op het minimum te houden, dan bestond er een middel om daaraan te gemoet te komen, nl. door de aan de Kroon toegekende bevoegdheid om, Gedeputeerde Staten gehoord, ze te verhoogen. Het probleem stelde zich dan als volgt: is er, eenvoudig dit latende zooals het is, een weg en een middel te vinden om in dit stelsel het bijzonder onderwijs te helpen? En daarbij bleek, dat dit niet kon, want het bijzonder onderwijs is alleen te helpen, indien de salarissen van Rijkswege worden uitbetaald aan het bijzonder onderwijs, zooveel mogelijk op de basis van den feitelijken toestand.

Voor die vraag staande, heb ik toen een uitgebreid onderzoek over-

het geheele land naar het onderwijzend personeel, hun traktementen en diensttijden doen instellen. Nadat dit zeer omvangrijk materiaal was samengebracht, heb ik mij afgevraagd: hoe zal ik alles classificeeren, zoodat ik kom tot een reëele classificatie, die geacht kan worden met de werkelijkheid overeen te komen? Bij dit onderzoek is mij toen gebleken, dat men, met het getal kinderen als maatstaf, den feitelijken toestand dicht kon naderen.

Intusschen heeft men daartegen, toen dit in het oorspronkelijk wetsontwerp was voorgesteld, bedenkingen geopperd, die — het viel niet te ontkennen — niet van gewicht ontbloot waren. Het is volstrekt onmogelijk, een classificatie te vinden, die voor het geheele land en in elk gegeven geval aan alle eischen voldoet. Toen intusschen van de zijde der Kamer erop werd aangedrongen, zooveel mogelijk te ondervangen de bedenkingen tegen de classificatie naar het getal leerlingen, heb ik mij afgevraagd: wat is de bedoeling, die bij deze classificatie heeft voorgezeten? Het antwoord luidt: de bedoeling was, zooveel mogelijk de werkelijke salarissen te naderen, want deze verschillen in de onderscheidene gemeenten dermate, dat in de groote steden, als Amsterdam en andere plaatsen, zeer hooge salarissen worden gegeven, terwijl in de kleinere plattelandsgemeenten zeer lage salarissen worden betaald, ja de wettelijke minima niet zelden weinig of niet overschreden worden. Die overgang van het laagste naar het hoogste traktement geschiedt niet met een sprong. Daartusschen liggen gradatiën. Wanneer men nu de uiteenloopende traktementen voor zich legt zooals ze werkelijk zijn en men vergelijkt ze met een classificatie als thans aan de hand van de wet op de personeele belasting is ontworpen, dan stemmen die bedragen taliter qualiter overeen. Gaat men er nu op wijzen, dat er toch in die classificatie hier en daar een indeeling van gemeenten voorkomt, die niet beantwoordt aan den feitelijken toestand, dan is dat een kwaad, waaraan niets te doen valt. Welke andere tabel of welke andere classificatie men ook neemt, dat kwaad zal blijven bestaan.

Nu is gezegd: ja, maar er bestaan toch tegen de tabel, bij de wet op het personeel gevoegd, allerlei bedenkingen. De geachte spreker uit Emmen wees er op, dat bij die indeeling ook hier en daar motieven gegolden hebben, die voor het doel, waarvoor de tabel thans moet dienen, haar niet volkomen geschikt maken. Ik ontken dit niet geheel, maar houd vol, dat men aan dergelijke ongelijkmatigheid nimmer geheel ontkomen zal, welke classificatie ook gekozen wordt. Wanneer men zegt, dat men in een stad als 's Gravenhage of zelfs in Amsterdam, als men het wil, goedkooper kan leven dan buiten, dan geef ik dat cum grano

salis toe. Er zijn gedeelten van 's Gravenhage, waar kleine burgers leven kunnen — de huishuur daargelaten — op goedkooper voet dan op het platteland. Nog meer gaat dit op in een stad als Amsterdam. Maar als men in het algemeen vraagt, of niet, alle huren, alle loonen, in het kort alle uitgaven bij elkaar genomen, er verschil bestaat, dan valt het feit niet weg te redeneeren, dat in die gemeenten, waar de algemeene levensstandaard hooger is, al die kosten ook hooger zijn opgevoerd dan in de kleine plattelandsgemeenten.

Men kan nu wel aan het uitrekenen gaan en bijv. zeggen, dat de opleiding van een kind meer kost op het platteland en dan is dat op zich zelf volkomen waar. Maar als men nagaat, hetzij de burgemeesters-salarissen, hetzij de inkomsten der doktoren, of welke belooning men maar wil, dan blijkt, dat in die kleine gemeenten, waar de opleiding der kinderen dan duurder mag zijn, de traktementen veel lager zijn, terwijl daarentegen in grootere plaatsen, waar vele dingen, zooals met name de opleiding der kinderen, goedkooper zijn, — de woonhuur daargelaten —, de traktementen op hooger peil staan. Daarmede en daarmede alleen heeft men hier rekening te houden.

De bewering, dat de trek van het platteland naar de steden van kundige onderwijzers hierdoor zulk een verscherping zou ondergaan, kan ik ook al niet zoo aanstonds toegeven. Dat er een trek bestaat om naar een stad als Amsterdam, waar de onderwijzerstraktementen bij het openbaar onderwijs hoog zijn, overgeplaatst te worden, als men op het platteland zooveel minder verdient, is een natuurlijk verschijnsel. Dit verschijnsel bestaat en zal blijven bestaan in elken kring en bij elk emplooi, waar men verschil van traktementen heeft. Behoudens enkele uitzonderingen, wanneer men namelijk om zijn familie of anderszins liefst in een bepaalde streek blijft wonen, is het ieders streven, te komen in een plaats, waar hooger salaris gegeven wordt. Maar in elk geval zullen de voorgestelde bepalingen, welke immers zich slechts aansluiten bij het bestaande, hierop niet den minsten invloed uitoefenen. Dat ligt nu eenmaal in de menschelijke natuur.

Er is voorts op gewezen, dat het eene deel der gemeente in de ééne, het andere in een andere klasse kan vallen. De vraag zou dan kunnen rijzen: waar zullen wij de school plaatsen? Dit kan er toe leiden, dat de school gezet wordt op een plaats, die minder goed is, maar in den regel zal men bij twijfel wel nemen de plaats, waar het meest voor betaald wordt, en dat zal wel steeds het beste gedeelte der gemeente zijn. De heeren moeten bovendien niet vergeten, dat de plaatsing der scholen onderworpen is aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten.

Als op de stichting werd geïnfluenceerd door factoren, welke men vreest, dan zou ongetwijfeld die goedkeuring niet worden verkregen.

De geachte afgevaardigde, de heer Smidt, heeft gevraagd, hoe het gaan moet wanneer nu eens een gemeente of een deel van een gemeente uit een bepaalde klasse in een andere wordt overgebracht, of dan de onderwijzer zijn traktement blijft behouden, dan wel door die gewijzigde indeeling schade zou kunnen lijden. Wanneer men een wet heeft, die zich voor de classificatie baseert op de tabel van een andere wet en er wordt in die andere wet wijziging gebracht, die gevolgen zou kunnen hebben voor eerstgenoemde wet, dan zal ongetwijfeld bij dat wijzigingsvoorstel daarin worden voorzien. En wanneer dan de geachte afgevaardigde zegt: de gemeente kan op die wijze er schade bij hebben, welnu, dan is in een bepaling, gelijk het tweede lid van het ontworpen art. 9*bis* der uitkeeringswet bevat, het middel om te zorgen, dat de gemeente er geen schade bij heeft, of dat die schade wordt verrekend.

Ten slotte nog de vraag: waarom worden wel de hoofden van scholen, en niet de onderwijzers van bijstand begrepen in dezen climax van de minima salarissen? Het antwoord op die vraag ligt in wat ik straks zeide en in hetgeen ook door den laatsten geachten spreker is toegestemd. Hij heeft n.l. zelf erkend, dat de groote massa der klasse-onderwijzers feitelijk op de bestaande minima salarissen staan. Met de vraag, of dat goed is of niet, heb ik nu niet te maken, maar de feitelijke toestand is zoo, dat bij de hoofden van scholen de salarissen als regel hooger zijn dan het minim m, terwijl de groote massa der onderwijzers van bijstand op hun minimum staan. Waar het nu niet in het bestek van deze wet ligt, een verhooging in de bestaande minima te brengen ter verbetering van de salarissen, maar alleen om de subsidiën zooveel mogelijk in aansluiting aan den feitelijken toestand te regelen, kwam het alleen aan op de vraag, wat die feitelijke toestand meebrengt.

Welnu, als regel worden de minimum salarissen uitbetaald aan de klasse-onderwijzers; over het geheele land is dat im groszen und ganzen aldus. Hetzelfde motief dus, dat bij de hoofden van scholen ertoe moest leiden, door een nadere regeling den werkelijken toestand te naderen, bracht de Regeering er toe, de werkelijke traktementen van de onderwijzers te laten zooals ze zijn. Daaruit volgt nog geenszins, dat niet bij de reorganisatie van het lager onderwijs kan worden nagegaan, of het niet wenschelijk zal zijn om ook in de salarissen der onderwijzers van bijstand verbetering te brengen. Dit ligt echter geheel buiten het kader van dit wetsontwerp, dat slechts tracht te bereiken, dat voor het bijzonder onderwijs de betaling naar denzelfden maatstaf zal plaats vinden als voor

het openbaar. Daarentegen dient niet uit het oog verloren, dat bij aanneming van het amendement de geheele toeleg om ook aan het bijzonder onderwijs van Rijkswege, zooveel mogelijk, de feitelijk betaalde salarissen uit te keeren, geheel zou worden verijdeld, dat alzoo door dat amendement niet een bijzaak, doch het geheele wetsontwerp in zijn hart wordt aangetast.

Er zijn nog twee zaken door mij te behandelen. De eerste geldt de vraag, of ik onwelwillend zou staan tegenover een poging om aan de diensttijden van de hoofden van scholen een kleine uitbreiding te geven. die door den heer Ter Laan in uitzicht werd gesteld. Ik wil gaarne afwachten, wat de geachte afgevaardigde daaromtrent zal voorstellen en ik ben bereid te verklaren, dat er niet per se een reden bestaat, waarom zulk een amendement zou worden gekeerd.

Nu het amendement van den heer Van Wijnbergen c.s. Er kan kwalijk reden zijn om zich te verzetten tegen een amendement van zoo bescheiden strekking, maar ik moet toch wel aan de geachte voorstellers doen opmerken, dat het amendement, zooals het daar ligt, mij voorkomt, niet in aanmerking te kunnen komen voor aanneming door de Kamer. De weduwnaar zal nu die tegemoetkoming krijgen, wanneer hij inwonende kinderen heeft. Een weduwnaar, die geen kinderen heeft, zal dus een klein weeshuisje van zijn woning maken door kinderen bij zich in huis te nemen. Ik geef toe, dat dit de bedoeling der voorstellers niet zal zijn, maar wij moeten het amendement nemen zooals het woordelijk luidt. Er kan voorts een onderwijzer-weduwnaar zijn van 65 jaar, die inwonende kinderen heeft van 40 jaar. Is het de bedoeling, dat deze bepaling dan voor hem ook zal gelden? Ik geloof, dat de geachte voorstellers zullen gevoelen, dat er eenige beperking aan moet worden toegevoegd, alvorens men over het amendement een juist oordeel kan vellen. Het zal wel hun oogmerk zijn, uitsluitend in aanmerking te laten komen eigen kinderen van dien weduwnaar en het zal ook wel de bedoeling zijn, alleen te letten op kinderen, die niet voor zich zelf kunnen zorgen. Er zal dus in elk geval een bepaling van leeftijd bij moeten. Het amendement, hoewel uit een goed motief opgekomen, schijnt mij dus nog niet volkomen rijp. *Handelingen*, blz. 1305.

Vergadering van 26 April 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Tijdens de vorige bijeenkomst der Kamer heeft de geachte afgevaardigde uit Amsterdam V, de heer Ketelaar,

gezegd, dat thans de eigenlijke bedoeling van dit wetsontwerp hem duidelijk werd; het beoogde namelijk om het bijzonder onderwijs te gemoet te komen. Van meet af aan, sedert 1901, is deze toeleg in uitzicht gesteld en het wetsontwerp is dan ook in Juni 1904 onder geen andere signatuur ingediend. Het bevreemdt mij dus van den geachten afgevaardigde, dat die beteekenis thans eerst voor hem duidelijk wordt.

De geachte afgevaardigde, de heer Smidt, is teruggekomen op zijn bedenking, ontleend aan de omstandigheid, dat verschillende deelen eener gemeente tot verschillende klassen voor de personeele belasting kunnen behooren. Hij onderstelde, dat het Gouvernement, om b. v. f 100 uit te sparen, haar toestemming weigeren zou om een school te zetten op de voor die school meest gewenschte plaats. Een dergelijke onderstelling kan door mij niet worden aanvaard; zoo kruidenierachtig, als ik het mag zeggen, is het Gouvernement niet, om, ter wille van de uitsparing van f 100, een gemeente te forceeren, haar school op een minder geschikte plaats te zetten. Ik meen in deze ook wel voor mijn opvolgers te kunnen instaan.

Van meer belang was zijn vraag, of niet § 2 van art. 5 der wet op de personeele belasting de mogelijkheid schept, dat bij Koninklijk Besluit in een gemeente, waarvan niet alle deelen behooren tot een zelfde klasse, de grenzen tusschen die verschillende deelen zóó verlegd worden, dat daardoor de school zou komen in een hoogere of in een lagere klasse, zoodat dus de minimum wedde verandering ondergaat. Ik stem toe, Mijnheer de Voorzitter, dat die mogelijkheid bestaat, maar vooreerst moet de geachte spreker zich die mogelijkheid niet te groot voorstellen. Wanneer hij het aantal wijzigingen nagaat, voorgekomen sedert de invoering van de wet op het personeel, dan zal hij zien, dat dit uiterst gering is, meer nog, dat het steeds afnemende is, ja eigenlijk per slot van rekening alleen voorkomt daar waar een gemeente in een kom en overig gedeelte is gesplitst en uitbouw het noodzakelijk maakt om het gedeelte, dat tot de kom behoort, grooter te nemen.

Stellen wij nu ons voor wat zich kan voordoen. Vooreerst moet de school staan op dat deel, dat overgaat van de eene klasse naar de andere. Men zal toestemmen, dat daardoor het aantal gevallen nog zeer verkleind wordt, want alle gevallen, in welke de school staat buiten het deel der gemeente, dat overgaat, komen niet in aanmerking bij de quaestie, die het hier geldt. Wanneer nu voorts de school ligt in een gedeelte, dat tot een hoogere klasse overgaat, bestaat er geen het minste bezwaar, want dan wordt door het Gouvernement meer subsidie gegeven; de onderwijzer profiteert er van en der gemeente kost het niets.

Zoo blijkt dus, dat van de reeds zeldzame gevallen, die bijna met den mikroskoop moeten gezocht worden, alleen overblijven die, waarin de school zou komen in een lagere klasse. Welnu, wanneer dat geval zich mocht voordoen, dan kan daaruit toch nooit een verlaging van salaris voortvloeien voor het eenmaal aangestelde hoofd. De quaestie kan dan alleen nog eenige beteekenis hebben voor een nieuw optredend hoofd en voor het subsidie. Dienaangaande vergete men niet, dat de grensverlegging in eerste instantie wordt behandeld bij Gedeputeerde Staten en wel bij dezelfde Gedeputeerde Staten, die c. q. geroepen kunnen worden om, ingevolge het vierde lid van art. 26, over een nadere regeling der wedden te adviseeren. Wanneer nu werkelijk een verlaging van de Rijksbijdrage en van het maximum-salaris ongemotiveerd zou blijken, biedt laatstgenoemde wetsbepaling toch altijd een expediënt. Terwijl dus het aantal gevallen, waarin zich moeilijkheden zullen voordoen, al uiterst gering blijkt, ziet men, dat ook het eenig overblijvende bezwaar gemakkelijk uit den weg geruimd kan worden.

De heer Ter Laan heeft alsnog een amendement ingediend. In de vorige vergadering nam hij deze positie in, dat er nog al moeite aan verbonden was om zoo'n amendement te formuleeren en dat hij er dan ook niet toe zou overgaan, wanneer hij niet van te voren zekerheid had, dat het met sympathie zou ontvangen worden. Ik heb toen verklaard, dat ik niet onwelwillend een amendement zou bejegenen, dat strekte om een kleine wijziging aan te brengen. Laat mij de woorden letterlijk voorlezen. Ik zeide: „De eerste geldt de vraag, of ik onwelwillend zou staan tegenover een poging om aan de diensttijden van de hoofden van scholen een kleine uitbreiding te geven." En daarop heb ik verklaard, dat ik dit gaarne in overweging zou willen nemen. Wat toch is het geval? Wanneer men een onderwijzer heeft in het bezit van de hoofdakte en die onderwijzer is aan een school met 4 à 8 onderwijzers, dan kan hij gemakkelijk een traktement van bijv. f 900 hebben bereikt. Wil zoo iemand nu op rijperen leeftijd nog hoofd van een school worden, dan moet hij in vele gevallen, afgezien van het genot van vrije woning, beginnen op een traktement van f 750. Dat is metterdaad iets, waartegen ik altijd bedenking heb gehad.

De regeling van de pensioenen — dit zij in het voorbijgaan gezegd — heeft evenwel daarmede niets te maken, want voor het pensioen tellen zelfs mede dienstjaren, in burgerlijke betrekkingen doorgebracht. Maar, zooals ik reeds zeide, ik vind er wel een zekere hardheid in gelegen, dat iemand, die dan toch ook zijn bâton de maréchal wenschte te behalen, door dat minimum traktement als hoofd van een school daarin

kan worden verhinderd, en ik had gedacht, dat de geachte afgevaardigde bedoelde, daarin eenige wijziging te brengen, waarop dan ook mijn toezegging doelde, dat ik een amendement van die strekking gaarne in overweging zou willen nemen. Maar zoo iets heeft de geachte afgevaardigde nu in het geheel niet gedaan. Dit amendement strekt niet om een kleine uitbreiding te geven aan de regeling, maar om eenvoudig de regeling ten aanzien van de onderwijzers van toepassing te verklaren ook op de hoofden van scholen, om de hoofden van scholen, wat de berekening van hun diensttijd aangaat, dus op één lijn te stellen met de onderwijzers.

Daaraan is nu niet te denken; men behoeft slechts eens na te gaan wat een dergelijke wijziging voor het Rijk en niet minder voor de gemeenten een vermeerdering van lasten zou meebrengen. Men vergete niet, dat de onderwijzers, wanneer zij hoofden van scholen worden, in den regel een diensttijd van ten minste 10 tot 15 jaren achter den rug hebben, en dan zouden zij, hoofd van een school wordende, in eens al de verhoogingen moeten ontvangen. Daaraan valt inderdaad niet te denken. Dat is ook niet de ratio legis. Daarmede zou feitelijk althans de eerste categorie geheel wegvallen. De onderwijzer, na tien jaren dienst hoofd eener school wordende, zou dan onmiddellijk overspringen in de derde categorie. Ofschoon derhalve mijn gevoelen, in de vorige vergadering geuit, volkomen intact blijft, moet ik verklaren, tegen dit amendement de ernstigste bedenkingen te hebben; ik zou er in geen geval mee kunnen medegaan. Daarentegen bestaan tegen het gewijzigde amendement-Van Wijnbergen c. s. bij de Regeering geen overwegende bezwaren, al past het niet geheel in het kader wet.

Handelingen, blz. 1777—1778.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch nog even mijn houding uiteen te zetten tegenover het sub-amendement van den heer Smeenge. Dat amendement komt mij voor, reeds daarom onaannemelijk te zijn, omdat men aldus niet een begrip in een wet kan inbrengen, dat geheel onbepaald en ongedefinieerd is. De heer Smeenge had eerst moeten onderzoeken, of er ergens in de wet iets voorkomt omtrent het begrip huishouden, en daarop had hij dan moeten wijzen. In elk geval had hij duidelijk moeten aangeven, wat te verstaan onder het begrip van huishouden. Overigens zijn al dergelijke amendementen niet anders dan hors-d'oeuvre, die als zoodanig geheel vallen buiten het ontwerp, thans aan de orde. De heer Smeenge, vindt het zoo vreeselijk voor den

man, als hij met zijn vrouw tevens de toelage verliest; hij moet dan toch in staat worden gesteld, zijn huishouden aan te houden. Maar hetzelfde is toch onder de bestaande regeling altijd zoo geweest, en toen is er nooit op gewezen, dat daarin zulk een hardheid lag. Toen onder het vorig Kabinet deze zaak geregeld werd, is er niet over die hardheid geklaagd; zoo kan men telkens weer nieuwe casusposities, die geheel buiten het kader vallen, aan de orde stellen.

Ik heb met betrekking tot de onderwijzers-weduwnaars een tegemoetkomende houding aangenomen, omdat het hier een gering geldelijk bezwaar gold, waarvoor men niet behoeft terug te deinzen; eigenlijk echter gaat ook dit amendement reeds buiten de getrokken grenzen. Verder kan ik dan ook in geen geval gaan. Dit geldt in nog veel sterker mate van het amendement om voor al de hoofden van scholen hun dienstjaren in rekening te brengen, die zij als onderwijzer hebben. Dit amendement kan de Regeering eenvoudig niet accepteeren, daaraan zijn te groote finantieele bezwaren verbonden, niet alleen voor het Rijk, maar ook voor de gemeenten. Men moet niet zeggen, dat het voor de gemeenten hetzelfde blijft. Wanneer de gemeente een regeling heeft voor de hoofden der scholen, waarbij een hooger minimum dan het wettelijke is vastgesteld, dan kan het niet anders of, wanneer in de berekening van den diensttijd een wijziging komt, ook die regeling in het voordeel van de onderwijzers zal een wijziging moeten ondergaan en dus tot hoogere uitgaven leiden. En wanneer men beweert, dat door de tegenwoordige regeling onrecht wordt gedaan, dan is dit toch een onrecht, dat reeds door vroegere Kabinetten is gepleegd en in de wet belichaamd en gehandhaafd. Het ligt niet op mijn weg om daarin bij deze gelegenheid verandering te gaan brengen, en om nu al dergelijke hors d'oeuvre te aanvaarden. Op die wijze komen wij niet verder. Er zijn nu al 27 amendementen ingediend; laat ons aannemen, dat voor elk amendement twee uur noodig is, dan hebben wij dus voor de amendementen noodig 54 uur, nog buiten beschouwing gelaten art. 4, dat ook nog wel tot eenige discussie aanleiding zal geven. Wanneer wij nu ruim rekenen, dat wij hier per dag vergaderen 5 uur, dan behoeft men niet te vragen, wanneer wij hier met de geheele wet gereed zullen komen. Daarom geloof ik, dat de Regeering volkomen het recht heeft, om, waar dit ontwerp slechts een scherp afgebakende strekking heeft, zich van al de amendementen, die ik niet anders dan hors d'oeuvre kon noemen, kort af te maken.

Handelingen, blz. 1783.

Mijnheer de Voorzitter! Er bestaat bij de Regeering geen bedenking, het amendement *), ingediend door den heer Talma c.s., over te nemen. Hetzelfde geldt ten opzichte van het voorgestelde door den heer Van Wijnbergen c. s.

Wat nu betreft het amendement, ingediend door de heeren Dolk, Ketelaar en Verhey, zoo kan de Regeering tot haar leedwezen met dit amendement niet medegaan. Door hier op te nemen het begrip „achterlijke kinderen" en dit in de plaats te schuiven van het door de Regeering gebruikte woord „zwakzinnigen", hebben wij al aanstonds een vermenging gekregen van twee heterogene bestanddeelen. Wanneer het woord „zwakzinnig" in de wet bleef en daarnaast het woord „achterlijk" kwam te staan, zou „achterlijk" een begrensd begrip zijn geworden.

Op dit artikel zijn voorgesteld de volgende amendementen:

een, door de heeren Talma, Van Idsinga, Bijleveld, Nolens en Van Wijnbergen, strekkende om in het eerste lid in 1°., sub *b*, na „overschrijdt" in plaats van het eerstvolgende lid te lezen:

„voor scholen van meer dan vier en twintig en minder dan één en veertig leerlingen voor één onderwijzer de minimum-jaarwedde, waarop hij volgens art. 26 aanspraak heeft;

„voor scholen van meer dan veertig en minder dan driehonderd tien leerlingen, tweehonderd zestig gulden voor één onderwijzer" ;

een, door de heeren Dolk, Ketelaar en Verhey, strekkende om in het eerste lid, in 1°. sub *b*, vóór den regel beginnende met „doch omvat" in te voegen:

„voor scholen, waarin uitsluitend onderwijs wordt gegeven aan achterlijke kinderen, voor elken onderwijzer boven het verplichte aantal de minimum-jaarwedde, waarop hij volgens art. 26 aanspraak heeft, tot een maximum van één onderwijzer op 20 leerlingen;"

een, door de heeren Van Wijnbergen, Bijleveld, Van Veen, Janssen en Passtoors, strekkende om in alinea 1, sub 1°., *c*, in plaats van „mits zij gehuwd zijn", te lezen: „mits zij gehuwd zijn of als weduwnaar inwonende minderjarige kinderen hebben";

een, door de heeren Tydeman en Goeman Borgesius, strekkende om het vijfde lid te lezen:

„Indien niet is voldaan aan den eisch, in het voorgaande lid gesteld, kan door Ons voor een bepaalden tijd ontheffing worden verleend, indien het gemeentebestuur binnen dertig dagen na het tijdstip, waarop in de vacature had behooren te zijn voorzien, een daartoe strekkend verzoek aan Ons indient en Ons blijkt, dat het gemeentebestuur ondanks het aanbieden van eene behoorlijke jaarwedde, niet bij machte is geweest de vacature binnen den gestelden tijd te vervullen."

Dan zou men onder „achterlijken" hebben te verstaan zoodanige kinderen, die ten gevolge van traagheid, van onoplettendheid, ten gevolge van ziekte, van min geregeld schoolbezoek, van een gemis aan applicatie, van verstrooidheid van geest of wat men meer wil noemen, niet met de anderen gelijk op zijn gegaan. Dan zou men daarnaast krijgen een andere categorie van kinderen, bij wie misschien ook één van die redenen aanwezig was, maar bij wie, ook afgezien hiervan, in de constructie van hun geest zoodanige feilen, zoodanige abnormaliteiten zich voordeden, dat een onderwijs van die kinderen gelijk met anderen *per se* was uitgesloten.

Wanneer de geachte afgevaardigde, de heer Dolk, met zijn medevoorstellers het in dien zin had bedoeld en zij eenigen maatregel beoogden, waardoor op de gewone lagere school gelegenheid geopend werd om achtergeraakte kinderen, als ik mij zoo eens mag uitdrukken, op een of andere wijze te hulp te komen, dan zou het iets anders wezen. Maar gelijk reeds uit de schriftelijk aangegeven gevolgen van het amendement en nader uit de mondelinge toelichting bleek, stelt het voorstel zich vijandig tegenover dat der Regeering. Het amendement beoogt, het onderwijs aan de kinderen, die het ontwerp met den naam „zwakzinnig" aanduidt, niet buiten deze wet te sluiten.

Bovendien omvat het amendement, behalve de eigenlijke zwakzinnigen, ook de kinderen, die in den zooeven aangeduiden engeren zin als achterlijk zijn aan te merken. De geachte afgevaardigde zegt van neen, maar hij houde mij ten goede, dat, waar het hier een amendement geldt op een door mij ingediend wetsvoorstel, ik moet weten, hoe ik de uitdrukking versta. Ik heb het begrip „achterlijk" te nemen in de Hollandsche beteekenis, en dan verstaat men onder een achterlijk kind niet een zwakzinnig kind, maar in de eerste plaats een kind, dat, ten gevolge van een der straks genoemde oorzaken, ten achter is geraakt, dat daardoor niet meer mee kan, dat, als het zijn stap eenigszins kon verhaasten, de andere kinderen zou kunnen bijblijven.

Ik moet mij tegen de vermenging van de twee begrippen in dat ééne woord „achterlijk" zoo sterk mogelijk verzetten, en waarlijk niet alleen op taalkundige gronden. Immers, gelijk ik reeds aanstipte, beoogt men met de ruime beteekenis, aan het woord „achterlijk" gehecht, een geheel ander stelsel dan dat der Regeering in het ontwerp in te schuiven. Juist omdat het mij te doen is om de zwakzinnige kinderen te helpen, moet ik ten sterkste daartegen protesteeren. Ik weet zeer goed, dat de heer Dolk hetzelfde beoogt, hij heeft mij zelfs hulde gebracht voor mijn denkbeeld, — een woord van hulde, dat ik gaarne aan hem reciproceer —,

maar ik meen, dat hij thans bezig is, de belangen van de zwakzinnige kinderen te schaden. Wanneer men zich goed voorstelt, wat men onder zwakzinnige kinderen verstaat, en niet, hetgeen helaas zoo dikwijls gebeurt, degenen, die uit andere oorzaken achterlijk zijn, tot de zwakzinnigen rekent, — men komt dan tot een cijfer van 8000 zwakzinnige kinderen —, dan kan men een goed resultaat bereiken.

Die zwakzinnigen eischen een geheel afzonderlijke behandeling, een geheel andere bejegening dan normale kinderen, en omdat die behandeling veel duurder is, moet daarvoor van Rijks- en gemeentewege meer geld worden besteed, maar dan moet er ook iets geleverd worden, dat die kinderen werkelijk kan helpen. Dan moet men onderwijzers hebben, die voor die taak berekend zijn, dan moet men een schooltoezicht hebben, dat met de behoeften van die kinderen van nabij bekend is, dan moeten de klassen accommodeeren aan de behoeften. Dat alles tracht de geachte afgevaardigde te verhinderen; tegenover de zwakzinnige kinderen neemt hij een onmeedoogende positie in door hen aan de regelen voor het gewone lager onderwijs te blijven onderwerpen. Juist dit moet anders worden. Zeer zeker kan de opleiding der zwakzinnigen ook in de wet op het lager onderwijs geregeld worden, maar dan moet de geachte afgevaardigde ten minste een tiental artikelen voorstellen, waarbij in dit onderwerp geheel afzonderlijk voorzien wordt, welke bepalingen dan in de plaats treden van de desbetreffende artikelen der Lager-onderwijswet.

Vraagt de geachte afgevaardigde nu, waarom ik als Minister niet een dergelijk voorstel heb gedaan, dan luidt mijn antwoord: omdat men daarvoor de gegevens thans nog niet heeft. Men betreedt met de opleiding der zwakzinnige kinderen een nog weinig ontgonnen terrein en eerst wanneer, met behulp van meer geld van Rijks- en gemeentewege, die zaak meer bevorderd wordt en men daaromtrent meer ervaring heeft opgedaan, zal men kunnen nagaan, welke eischen aan de instituteurs en de inspecteurs te stellen zijn en welke eigenaardige inrichting aan het onderwijs zal zijn te geven. Nu wil echter de geachte afgevaardigde, dat de zwakzinnigen onderwijs krijgen in de vakken a—i en dus in den gewonen trein meegaan, dat als instituteurs onderwijzers met de gewone akten zullen optreden en dat de gewone inspecteurs toezicht zullen uitoefenen.

Geheel anders ligt de zaak met de achterlijke kinderen sensu strictiori. Wanneer de geachte afgevaardigde wenscht, dat er iets in den geest van wat in Mannheim en ook elders bestaat, geschieden zal, vooral daar men in de grootere plaatsen met een zekere groep van achterlijke kinderen te doen heeft, is dat zeker toe te juichen. Maar het komt

mij voor, niettegenstaande al wat de geachte afgevaardigde heeft aangevoerd, dat men de belangen der zwakzinnige kinderen het beste behartigt, als men het onderwijs aan zulke kinderen thans uit de wet op het lager onderwijs licht. Wanneer men daarna van Rijkswege aan de op te richten scholen subsidie verleent, en daarbij voorwaarden stelt, waaraan die scholen moeten voldoen, en een specialen inspecteur aanstelt, die ervaring heeft op dat gebied en dien men vertrouwen kan, om op dat onderwijs toezicht te houden, dan is men, al tatonneerend, verder gekomen en dan kan men deze zaak, aanvankelijk bij algemeenen maatregel van bestuur en later liefst bij afzonderlijke wet, definitief regelen.

Dit is naar mijn overtuiging, de weg, dien wij bewandelen moeten, als wij waarlijk de zwakzinnige kinderen willen helpen. Die haast hebben, moeten maar met het amendement van den heer Dolk meegaan, maar waarschijnlijk zal de uitkomst leeren, dat men zoodoende de zaak bederft. Eén ding zal de geachte afgevaardigde mij toegeven. Wij lijden bij onderwijszaken altijd aan de groote manque, dat de deskundigen tevens zijn belanghebbenden. Ik zeg dat niet in kwaden zin, maar de deskundigen, die hier spreken, zijn onderwijzers en dus tevens belanghebbenden en dat deze ook aan de belangen der onderwijzers denken, is volkomen rationeel. Daaraan dankt dan ook de vraag haar ontstaan, of niet voorkomen dient, dat de onderwijzers, die de achterlijke kinderen onderwijzen, hun pensioen zullen kwijt raken. Dit is een zaak van billijkheid, en als er maatregelen genomen kunnen worden om te zorgen, dat hun rechten gewaarborgd blijven, zal ik daarvoor wel iets voelen. Maar dit mag hier niet wegen en ik vraag dan ook met ernst aan de Kamer, niet aan te nemen het ondoordachte amendement van den heer Dolk c.s., dat de zaak van de zwakzinnige kinderen ten eenenmale zal bederven.

Ik kom nu tot het amendement, voorgesteld door de heeren Tydeman en Borgesius, strekkende om maatregelen te nemen tegen het nadeelige gevolg, dat van de in het ontwerp voorgestelde ruimere mogelijkheid tot dispensatie bij de vervulling van vacatures wordt gevreesd. De geachte afgevaardigde, de heer Tydeman, die het amendement toelichtte, heeft zeer te recht gezegd, dat de straf, sedert 1901 op het niet-tijdig vervullen van vacatures bedreigd, goede gevolgen heeft gehad. Maar een maatregel, die goede gevolgen heeft, is uit een utiliteitsoogpunt wel eens niet in al zijn gestrengheid te handhaven. Er kan een krenking van rechten gevolg van zijn, die ook de geachte afgevaardigde niet zou willen bestendigen, en die er wel degelijk toe kan nopen om, hoe goed de bepaling ook werkt, een wijziging aan te brengen.

De geachte spreker heeft gezegd, dat hij hetgeen hier voorgesteld wordt geen serieuze bepaling vond; hij sta mij toe, die qualificatie mijnerzijds niet als serieus op te nemen. De vraag, waarop het aankomt, is deze: stuit men bij de toepassing van het artikel, zooals het thans luidt, al dan niet op krenking van recht en billijkheid? En nu wil ik den geachten afgevaardigde wijzen op enkele omstandigheden, waaronder hij zelf gevoelen zal, dat thans krenking van recht plaats heeft.

Er is een onderwijzer, die ongevraagd ontslag gekregen heeft, maar die in appèl is gegaan. Dan kunnen er maanden verloopen, vóórdat de eindbeslissing valt. Wat moet de gemeente nu doen? Kan de gemeenteraad nu zeggen: er is een vacature, dus ga ik al vast er toe over om een nieuwen man aan te stellen? Dat kan hij niet, want wanneer de onderwijzer in appèl gelijk krijgt, blijft hij waar hij is en er is geen vacature. Wanneer daarentegen de man in appèl ongelijk krijgt, is de vacature ingegaan op den dag, waarop het ontslag gegeven is. En is eenmaal de termijn, waarbinnen de vacature moet zijn vervuld, verstreken, dan doet zich het geval, waarin dispensatie kan worden gevraagd, niet voor, daargelaten nog, dat ook daarvoor gewoonlijk de tijd voorbij zal zijn. Is het nu geen groote hardheid, wanneer dientengevolge de gemeente haar subsidie verbeurt?

Een ander geval. Er is een moeilijkheid, — gelijk bij het bijzonder onderwijs reeds zoolang met schade ervaren is —, die zich voordoet, wanneer men een school heeft, die over gaat loopen, zoodat men genoodzaakt is, in den loop van het jaar een tweede op te richten. Men heeft bij het bijzonder onderwijs gedurig daarvan ellende ondervonden, dat uitsluitend met den toestand op 15 Januari rekening wordt gehouden. Maar diezelfde ellende doet zich nu ook voor bij de gemeentelijke scholen. Een gemeentebestuur heeft eerst een school gehad, die propvol geraakt is, zoodat het moet overgaan tot het oprichten van een tweede school in een ander deel der gemeente. Een deel der kinderen wordt nu naar de tweede school overgebracht. Laten wij zeggen, dat op 15 Januari 500 kinderen op de oude school waren, dan moet het getal onderwijzers het gansche jaar, om subsidie te kunnen ontvangen, beantwoorden aan dat cijfer van 500 kinderen. Nu komen in het midden van het jaar 250 kinderen op de andere school; daar moeten natuurlijk onderwijzers voor zijn en als vanzelf komt daarvoor in aanmerking een deel van het personeel der oude school. Zal intusschen het subsidie niet teloorgaan, dan moet het getal onderwijzers het gansche jaar voor de oude school op het op 15 Januari vereischte cijfer worden gehouden. Het ligt in den aard der zaak, dat een gemeente dit niet doet. Verloopt

dan echter de termijn voor het vervullen der vacatures, dan verbeurt zij het subsidie. Hetzelfde gebeurt in gemeenten, waar men ressorten heeft, dat wil zeggen: aangewezen kringen, waaruit de kinderen op zekere school moeten gaan, en de gemeente die ressorten, geenszins uit willekeur, maar uit noodzaak, wijzigt; dan gaan er kinderen van het eene naar het andere ressort over. Ook dan er bestaat alle gevaar voor verlies van het subsidie, in lijnrechten strijd met de eerste eischen van recht en billijkheid.

Zelfs afgezien van dergelijke gevallen, waarin wel niemand de onredelijkheid van het verlies van het subsidie zal ontkennen, vergete men niet, dat, wanneer er in meerdere of mindere mate gepecceerd, een verzuim gepleegd wordt, het gewoonlijk de burgemeester of de secretaris is, die de vergissing begaat. En wie draait daarvoor op? Wie moet de zware boete betalen? Niet hij, die de fout begaan heeft, maar de gemeentekas. Er plegen allerlei kleine verzuimen te worden begaan, ten aanzien waarvan het zeer hard zou zijn deze bepaling in haar volle gestrengheid toe te passen.

Vraagt men voorts: waarom die termijn van dispensatie zoo veel verruimd? dan antwoord ik: dit is hierom gedaan, dat, zooals de heeren weten, aan de gemeentebesturen voor het onderwijs voorschotten gedaan worden, terwijl de afrekening van die voorschotten eerst veel later plaats heeft, nadat de rekening over het afgeloopen jaar door Gedeputeerde Staten is onderzocht. Dàn eerst plegen kleine onregelmatigheden aan het licht te komen en wordt de straf, zoo daartoe aanleiding bestaat, toegepast. Maar wat heeft het gemeentebestuur er aan, eerst dan te vernemen, dat er fouten begaan zijn? Het kan er dan niets meer aan veranderen, want de termijn voor dispensatie, welke de geldende wet stelt, is lang verstreken. Zoo zijn er verschillende moeilijkheden, welke waarlijk niet gefingeerd zijn, maar die de praktijk dagelijks aan het licht brengt.

Wij hebben de eerste bezending bezwaren gekregen toen de afrekening over 1902 aan de orde kwam. Men hoopte toen, dat zij daaraan te wijten waren, dat men nog niet aan de regeling gewend was; er is toen aanvankelijk f 50,000 extra aangevraagd om in de tekorten te voorzien; later is gebleken, dat zelfs dit bedrag niet voldoende was en is het bij suppletoire begrooting verdubbeld. Thans blijkt opnieuw bij het nazien der berekeningen, dat er zich allerlei gevallen voordoen, waarin naar billijkheid de gemeente het gelag niet mag betalen.

Zegt men ten slotte: gij stelt thans een zoo groote verruiming voor, dat de straf illusoir wordt, dan wijs ik er op, dat het recht en de billijk-

heid een grootere vrijheid gebiedend vorderen, maar dat de vraag, of in het wezen der zaak een verruiming zal worden gegeven, bij de vervulling van vacatures geheel afhangt van de Kroon. Dat de toeleg daar niet op is gericht, zal vooral na het thans aangevoerde wel evident zijn. Het doel is geenszins, een beetje te schipperen; neen, de bepalingen zullen met dezelfde klem worden toegepast. Alleen vraag ik voor de Regeering de vrijheid, te voorkomen, dat de gemeente het slachtoffer van al te rigoureuze bepalingen wordt. Een gemeente daarentegen, die en défaut is, voor welke geen verzachtende omstandigheden gelden, zal als tot dusver onverbiddelijk met verlies van het subsidie worden gestraft. De innovatie heeft dus allerminst de strekking, de termijnen voor de vervulling der vacatures illusoir te maken.

Handelingen, blz. 1789—1791.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigden, die hebben voorgesteld, nu reeds bepalingen omtrent de zwakzinnige kinderen in de wet op te nemen, betwisten mijn bewering, dat juist daardoor deze zaak wordt geschaad. Toch is dit natuurlijk. Ieder maakt — in een zaak zich indenkend — zich een voorstelling, hoe zij in de toekomst zal zijn, en nu meent de heer Dolk, dat men, als maar eerst op de door hem aangegeven wijze een aanvang wordt gemaakt, van zelf zal komen waar men wezen moet. Mijnerzijds daarentegen zie ik geen ander gevolg van aanneming van dit amendement dan dit, dat men zoo spoedig mogelijk en zooveel mogelijk onderwijzers zal gaan aanstellen, klassen en scholen voor zwakzinnige kinderen zal oprichten en dat het dan weer juist de moeilijke personen-quaestie zal zijn, die alle verbetering in den weg zal staan, terwijl toch de zaak omninum consensu op den tegenwoordigen voet niet voor behoorlijke regeling vatbaar is. De geachte voorstellers weten toch wel, dat er niets is, dat zoozeer verbeteringen op wettelijk en administratief terrein in den weg staat, als juist de personen, die onder vigueur van de oude regeling in dienst zijn. Wanneer dan ook het amendement mocht aangenomen worden, — wat ik aan de Kamer juist ontraad met het oog op het belang van die zwakzinnige kinderen —, dan ben ik er zeker van, dat in den eersten tijd aan de zaak niets meer gedaan wordt, dat men een ellendige hulpregeling krijgt en de zaak voor lang van de baan zal zijn.

De heer Tydeman heeft nogmaals een poging gewaagd om de oude lezing der regulatieve bepaling, vervat in het vijfde lid van art. 45, te verdedigen tegen de door mij daartegen ingebrachte bezwaren.

Naar het mij voorkomt, is hij in geen enkel opzicht daarin geslaagd. De geachte spreker heeft ons, gelijk meermalen geschied is bij deze discussie, zekeren schrik trachten aan te jagen, door met schrille kleuren af te malen wat hij zich voorstelt dat gebeuren zal, hier of daar op een dorp, met de openbare school. Een gevolg van de nieuwe lezing, zoo zeide hij, kan wel zijn, dat een gemeentebestuur van een restant der openbare school liever wil afkomen en daarom het subsidie er aan waagt, waardoor juist de school vernietigd zou worden. Ik versta dat niet. Wat de geachte spreker zeide, kan evengoed voorkomen onder de regeling, die hij zelf verdedigt. Wanneer het die gemeente er om te doen is, opzettelijk te pecceeren en de straf, die er op staat, er aan te wagen, dan is het niet de vraag, of haar 3 of 6 maanden of langer tijd gelaten wordt om dispensatie te vragen, en evenmin, of de gronden daarvoor worden verruimd. Het gevaar, dat de geachte afgevaardigde voorziet, bestaat dus evenzeer onder de thans geldende bepaling als onder de voorgestelde.

De geachte spreker zeide voorts, dat de bezwaren, door mij aangevoerd, hem voorkwamen van weinig gewicht te zijn. Dat wil ik wel gelooven. Als men zoo met de wet omspringt als de geachte spreker deed, dan bestaan die bezwaren inderdaad niet. Dat geef ik volkomen toe. Zoo zegt de geachte spreker: de bepaling van het aantal leerlingen kan niet zoo gebonden zijn aan den datum van 15 Januari en mocht dat zoo zijn, dan moet er maar een nieuwe bepaling worden gemaakt, waardoor hieraan een eind komt. Maar waarom heeft mijn geachte ambtsvoorganger dat dan niet gedaan, want deze heeft de bepaling ingevoerd, die het amendement wil handhaven?

Metterdaad kan aan art. 24, waarnaar zoowel in art. 45 als in art. 54*bis* wordt verwezen, geen andere opvatting worden gehecht dan door mij is voorgestaan. De eenig mogelijke opvatting is deze, dat het getal kinderen en het getal onderwijzers zich regelt naar den toestand op 15 Januari. Ik heb hier voor mij een Koninklijk Besluit van 23 Augustus 1897, dus genomen onder het bewind van mijn ambtsvoorganger, waarbij aan het daar genoemde bestuur een subsidie van f 1050 wordt ontzegd, op grond, dat het bestuur niet kon ontheven worden van de verplichting om te zorgen, dat overeenkomstig de wet het aantal onderwijzers bleef in evenredigheid met het aantal kinderen, dat op 15 Januari 1896 als werkelijk schoolgaand bekend stond. Men kan dergelijke besluiten, genomen onder het bewind van verschillende Ministers, bij menigte vinden. Tegenover de bewering van den geachten spreker, dat een andere opvatting rationeel zou zijn, kan ik dus o. a. ook die van zijn

modevoorstander plaatsen. Zegt nu de geachte afgevaardigde: gij behoort een wetsvoorstel in te dienen om hierin te voorzien, dan vraag ik, of dit niet veeleer op zijn weg ligt, wanneer hij niet tevreden is met het Regeeringsvoorstel.

Tegenover zijn bewering, dat, zoolang Gedeputeerde Staten het besluit van den gemeenteraad niet hebben goedgekeurd, er geen vacature is, plaats ik een verwijzing naar het slot van art. 19 der wet op het lager onderwijs, waar, in verband met art. 202 der Gemeentewet, beroep op de Kroon gegeven is. Het zijn dan ook inderdaad allerminst gefingeerde gevallen, zooals de geachte afgevaardigde meende, maar gevallen, die zich wel degelijk voordoen, waarbij het Departement van Binnenlandsche Zaken geen uitweg kan vinden, tenzij in sommige gevallen door te putten uit hoofdstuk XI der Staatsbegrooting. Dit bedrag is echter beperkt en op den duur is dit geen praktijk, die aanbeveling verdient.

Als ten slotte de geachte afgevaardigde zegt: wanneer een burgemeester een fout begaat, moet daarvoor de gemeentekas boeten, dan is dat volkomen juist. Dat kan ook niet anders. Maar waar die gevallen bijna altijd een verschoonbare reden hebben, is het zaak om, wanneer men ze in de wet ondervangen kan en voor elk afzonderlijk geval een afzonderlijk oordeel in het leven kan roepen, dit niet na te laten. Men moet ook niet vergeten, dat het voor de verhouding tusschen een burgemeester en zijn gemeenteraad van groot aanbelang is, dat de gemeente-finantiën niet in de war geraken, vooral wanneer zoo'n burgemeester geen man is van groot fortuin, die uit eigen middelen het tekort kan bijpassen. Ik blijf het daarom metterdaad in het belang der openbare school achten, dat die vele moeilijkheden worden voorkomen, die zich bij de bijzondere scholen hebben voorgedaan en die daar meestal ondervangen zijn door te putten uit hoofdstuk XI. Deze laatste uitweg — ik wil het nog in parenthesi opmerken — is geenszins door mij ontdekt, maar is door meer dan één mijner ambtsvoorgangers bewandeld.

Wat ten slotte betreft de opmerking van den geachten afgevaardigde, dat de gemeentebesturen de wet behooren te kennen en behoorlijk toe te passen, veroorloof ik mij, er op te wijzen, dat zelfs een man als de heer Tydeman zich vergist bij de interpretatie van de bepalingen op het aantal leerlingen. Is het dan niet begrijpelijk, dat een eenvoudige burgemeester of wethouder een vergissing begaat, en dat het gemeentebestuur deze niet bemerkt, alvorens Gedeputeerde Staten daarop na anderhalf jaar de aandacht vestigen? Ik geloof daarom, dat de poging van den geachten afgevaardigde om zijn amendement te ver-

dedigen, als mislukt moet beschouwd worden en dat de Kamer goed zal doen, het te verwerpen.

Handelingen, blz. 1793—1794.

Ik geloof, dat omtrent het laatste punt in geschil geen tweede opinie kan bestaan. Waar ook in Nederland een school wordt gevonden, waar lager onderwijs wordt gegeven, — het behoeft niet eens aan kinderen te wezen, het kan onderwijs wezen zelfs aan andere personen, want dat doet er niets toe —, daar wordt op de vraag: moogt gij een dergelijke school houden? geantwoord: ja, mits gij voldoet aan de condities, bij de wet op het lager onderwijs gesteld. Maar wanneer men eenmaal een school voor *zwakzinnigen* inricht, dat wil zeggen een school, systematisch in elkander gezet en waar het onderwijs toegaat zooals het voor zwakzinnigen zijn moet, dan voldoet die school niet aan de eischen van de wet op het lager onderwijs en kan dus, zoolang de wet luidt als thans, niet bestaan.

Wat is nu het eenige middel om ten deze de noodige vrijheid te verschaffen? Dat een dergelijke school buiten de wet valt. Wanneer de heer Verhey een klasse aan een bestaande school, waarin, laat ik zeggen, eenigszins abnormale kinderen, blinden of wat ook, zijn, zoodanig weet in te richten, dat aan die kinderen lezen geleerd wordt, al is het op een andere manier dan aan andere scholen, dan staat nergens in de wet op het lager onderwijs, dat dat niet mag gebeuren. Maar wanneer het onderwijs niet voldoet aan de bepalingen van die wet, dan is het niet geoorloofd. Zoo is het ook met idioten en zwakzinnigen. Wanneer het onderwijs voldoet aan de bepalingen der wet, dan is er niets tegen. Maar om goed onderwijs aan idioten en zwakzinnigen te kunnen geven, moet men van allerlei bepalingen der wet afwijken. En dat mag men op dit oogenblik niet. Dit zal intusschen mogelijk worden, indien de Kamer zoo voorzichtig is om het amendement van den heer Dolk c. s. — liefst met algemeene stemmen — te verwerpen, en dan medegaat met de Regeering, die de zwakzinnigen buiten de wet wil brengen.

Handelingen, blz. 1795—1796.

Het amendement van de heeren Dolk, Ketelaar en Verhey wordt in stemming gebracht en met 48 tegen 22 stemmen verworpen. Het amendement van de heeren Tydeman en Goeman Borgesius wordt verworpen met 45 tegen 26 stemmen.

VERGADERING VAN 27 APRIL 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund, aan te vangen met een woord van dank aan u voor uw presidiale leiding. Metterdaad zou, wanneer alle amendementen *) de revue hadden moeten passeeren, de

---

*) De beraadslaging gaat over de drie eerste nummers van art. 54 *bis*, luidende:

„Door het Rijk wordt over elk dienstjaar aan de besturen der bijzondere lagere scholen eene bijdrage verleend volgens den zelfden maatstaf als bij artikel 45 sub 1°. aan de gemeente ten behoeve der openbare lagere school wordt toegekend, mits:

1°. de school staat onder het bestuur van eene instelling of vereeniging, die rechtspersoonlijkheid bezit;

2°. het leerplan aan den arrondissements-schoolopziener wordt meegedeeld en het onderwijs de vakken omvat in artikel 2 vermeld onder *a*—*i* alsmede *k*, tenzij wat dit laatste vak betreft, blijke dat de schoolgaande kinderen daarin elders voldoend onderwijs ontvangen;

3°. dat onderwijs gegeven wordt gedurende ten minste twintig uren per week, waarvan ten hoogste twee uren in het vak vermeld onder *k* van artikel 2, volgens een aan den arrondissements-schoolopziener medegedeelden en in een der schoolvertrekken op eene zichtbare plaats opgehangen rooster van lesuren, waarop tevens de feestdagen en vacantietijden zijn vermeld;"

Bij dit artikel komen in behandeling de volgende amendementen:

drie van de heeren Bos, Goeman Borgesius, Hennequin, Ketelaar en Roessingh:

I. Na het vijfde lid van art. 45 te doen volgen:

„Voor de sub 1°. vermelde bijdrage komen mede niet in aanmerking de scholen waar eene zoodanige afwijking van het bij art. 21 bedoelde leerplan plaats vindt, dat het onderwijs als onvoldoende moet worden aangemerkt. In dit geval vindt verlies van aanspraak op de bijdrage toepassing over het jaar waarin deze afwijking onherroepelijk is vastgesteld.

Wanneer de districts-schoolopziener oordeelt dat het in het voorgaande lid bedoelde geval aanwezig is, doet hij aan het college van burgemeester en wethouders mededeeling van een termijn binnen welken voldoende verbetering moet zijn aangebracht.

Indien na verloop van dien termijn voldoende verbetering niet heeft plaats gevonden, deelt de districts-schoolopziener binnen dertig vrije dagen mede aan het college van burgemeester en wethouders, alsmede aan den betrokken inspecteur, die daarvan onmiddellijk kennis geeft aan Onzen Minister, met de uitvoering dezer wet belast, dat het in het zevende lid van dit artikel bedoelde geval aanwezig is. Het college van burgemeester en wethouders

taak van den Minister van Binnenlandsche Zaken uiterst moeilijk zijn geworden, indien hij geroepen ware om te gelijk over die gansche reeks van amendementen zijn opinie te zeggen. Nu is het mij zeer zeker veel gemakkelijker gemaakt, doordat ik op dit oogenblik alleen over een beperkt aantal amendementen behoef te spreken.

Het zij mij vergund, te beginnen met het amendement van stuk nº. 19,

---

kan binnen dertig vrije dagen na ontvangst van deze mededeeling bij Ons in beroep komen."

II. Art. 54 *bis* sub 2°. te lezen:

„het leerplan is goedgekeurd door den districts-schoolopziener of, bij verschil tusschen dezen en het bestuur der school, door Onzen Minister, met de uitvoering dezer wet belast, gehoord den inspecteur. Deze goedkeuring wordt niet geweigerd, wanneer het leerplan voldoet aan de eischen van een regelmatig voortschrijdend en voldoend onderwijs in de vakken vermeld in art. 2 onder *a—i* alsmede *k*, tenzij, wat dit laatste vak betreft, blijke dat de schoolgaande kinderen daarin elders voldoend onderwijs ontvangen."

III. In het 5de lid van art. 54 *bis* achter *d* te voegen:

„*e.* waar eene zoodanige afwijking van het in dit artikel bedoelde leerplan plaats vindt dat het onderwijs als onvoldoende moet worden aangemerkt. In dit geval vindt het verlies van aanspraak op de bijdrage toepassing over het jaar waarin deze afwijking onherroepelijk is vastgesteld.

Wanneer de districts-schoolopziener oordeelt, dat het in de voorgaande alinea bedoelde geval aanwezig is, doet hij aan het bestuur der bijzondere school mededeeling van een termijn, binnen welken voldoende verbetering moet zijn aangebracht.

Indien na verloop van dien termijn voldoende verbetering niet heeft plaats gevonden, deelt de districts-schoolopziener binnen dertig vrije dagen mede aan het bestuur der bijzondere school, aan den betrokken inspecteur, alsmede aan Gedeputeerde Staten van de provincie waarin de school is gelegen, dat bedoeld geval aanwezig is.

Het bestuur der bijzondere school kan binnen dertig vrije dagen na ontvangst van deze mededeeling bij Ons in beroep komen.";

een, van de heeren Helsdingen, Van Kol, Ter Laan, Melchers, Schaper, Troelstra en Van der Zwaag, strekkende om art. 54 *bis*, sub 2°., te lezen:

„de regeling der schooltijden en vacantiën, de verdeeling der school in klassen, de bij het onderwijs te gebruiken boeken en het leerplan zijn goedgekeurd door den districts-schoolopziener, of bij verschil tusschen dezen en het bestuur der school, door Onzen Minister, met de uitvoering dezer wet belast, gehoord den inspecteur.

Deze goedkeuring wordt niet geweigerd om redenen, aan de richting van het onderwijs ontleend. Het leerplan moet voldoen aan de eischen van een regelmatig voortschrijdend en voldoend onderwijs in de vakken vermeld in

dat is ingediend door de heeren Hennequin, Tydeman en Goeman Borgesius en door den geachten afgevaardigde uit Zutphen met zooveel talent is verdedigd. De quaestie, welke door de geachte afgevaardigen is opgeworpen, is zeker geen nieuwe. De zaak staat allerminst aldus, alsof tot dusverre niemand daarop bedacht is geweest en alleen de vindingrijkheid van deze heeren deze quaestie heeft opgediept. Integendeel,

---

art. 2 onder *a—j* alsmede *k*, tenzij, wat dit laatste betreft, blijke, dat de schoolgaande kinderen daarin elders voldoend onderwijs ontvangen.";

twee, van den heer Bijleveld, strekkende:

I. In art. 54 *bis* 2°. te doen vervallen de woorden:

„het leerplan aan den arrondissements-schoolopziener wordt meegedeeld en".

II. Art. 54 *bis* 3°. te lezen:

„aan scholen, waar het onderwijs alleen omvat de vakken *a—k* van art. 2, dat onderwijs gegeven wordt gedurende ten minste twintig uren per week, waarvan ten hoogste twee uren in het vak vermeld onder *k* van artikel 2, volgens een aan den arrondissements-schoolopziener medegedeelden en in een der schoolvertrekken op eene zichtbare plaats opgehangen rooster van lesuren, waarop tevens de feestdagen en vacantietijden zijn vermeld;

doch omvat het onderwijs behalve de vakken *a—k*, ook twee of meer der vakken *l—p* van art. 2, dan gedurende ten minste drie en twintig uren per week, waarvan ten hoogste twee uren enz."

een, van de heeren Hennequin, Tydeman en Goeman Borgesius, strekkende om in art. 54 *bis* achter 3°. in te voegen:

„4°. de leeftijd, welken de kinderen moeten hebben bereikt, voordat zij op de school worden toegelaten, is vastgesteld onder goedkeuring van den districts-schoolopziener. Bij verschil tusschen het schoolbestuur en den districts-schoolopziener beslist Onze Minister, met de uitvoering dezer wet belast, gehoord den inspecteur;".

De heer Bijleveld trekt zijn beide amendementen weder in.

Door de heeren Bos c. s. wordt eene wijziging gebracht in hun tweede amendement en wel zoo, dat de tweede zinsnede aldus wordt gelezen: „Deze goedkeuring wordt niet geweigerd om redenen aan de richting van het onderwijs ontleend, noch wanneer het leerplan voldoet aan de eischen van een regelmatig voortschrijdend en voldoend onderwijs in de vakken vermeld in art. 2 onder *a—i*, alsmede *k*, terwijl wat dit laatste vak betreft, voldoende is dat blijke dat de schoolgaande kinderen daarin elders voldoend onderwijs ontvangen,".

De heeren Helsdingen c. s. trekken hun amendement in.

Het amendement Hennequin c. s. wordt aangehouden tot aan het einde van het artikel. Het tweede amendement Bos c. s. wordt verworpen met 42 tegen 17 stemmen, als gevolg waarvan het derde vervalt, terwijl het eerste eveneens met 42 tegen 17 stemmen verworpen wordt.

reeds in de wet van 1889, bij de bepaling van het getal van 25 als minimum aantal leerlingen om voor een subsidie in aanmerking te komen, is er voor gezorgd, dat men niet, door kinderen beneden de zes jaar op te nemen, een school kunstmatig vulde tot het vereischte aantal.

Vraagt men nu, wat de reden is geweest, waarom nòch in het ontwerp van 1889, nòch in dat van 1901, maatregelen zijn opgenomen tegen het gevaar, dat de heeren thans voorzien, dan mag ik niet zóó gering denken van het talent van de toenmalige Ministers van Binnenlandsche Zaken, dat zij niet op deze zaak bedacht zouden zijn geweest en geen middelen in het vizier hadden gehad om een dergelijk kwaad te keeren. Er moet dus een motief van staatsmanswijsheid bij die heeren geweest zijn, waarom zij gemeend hebben, toen nog niet tot het nemen van dergelijke maatregelen te moeten overgaan. Ook in de Kamer schijnt men nòch van links nòch van rechts het gevaar zoo erg te hebben ingezien; de geneigdheid om met een amendement te komen is toch aan de Kamer niet zoo vreemd, of men zou ook wel destijds daartoe, bestond werkelijk reden tot beduchtheid, zijn overgegaan.

Gewoonlijk hangt het er bij dergelijke vraagstukken van af, of het kwaad, dat men meent op het spoor te zijn, zoodanige afmetingen begint aan te nemen, zulke proportiën begint te verkrijgen, dat men het noodzakelijk acht daartegen te reageeren. Dit is de vraag, die den doorslag geeft, en nu is juist de eenige leemte, die in het betoog van den geachten afgevaardigde overgebleven is, deze, dat hij wel gezegd heeft, dat het kwaad toenam, maar dat hij ons onthouden heeft elke aanwijzing van de proportiën van die toename. Laat mij echter beginnen met aan te nemen, dat de geachte afgevaardigde zoodanige gegevens bezit en kan aantoonen, dat wat in 1889 en 1901 niet noodig was, nu noodzakelijk is geworden en dat wij gegevens daaromtrent zullen ontvangen. Dan zal de Regeering er in geen enkel opzicht toe willen medewerken om dien toestand te bestendigen en zal zij volmondig de noodzakelijkheid erkennen om dat kwaad te keeren.

Wat er intusschen zij van den omvang van het kwaad, in elk geval moet ik elimineeren de gevolgen van de Leerplichtwet. Indien daarin een lacune is, moet de Leerplichtwet aangevuld worden, en daar in art. 2 een bepaling worden ingelascht, waarin wordt vastgelegd, dat voor de vervulling der verplichtingen, uit dat artikel voorvloeiende, niet meetellen de jaren beneden zekeren leeftijd. Er blijft dus alleen over, dat men misbruik zou kunnen maken van dat vulsel van kinderen van 4 en 5 jaar, om daardoor op de schatkist een grooteren last te leggen en te gelijker tijd den anderen tak van onderwijs een min nobele concurrentie aan te doen.

In de onderstelling nu, dat het kwaad metterdaad om zich begint te grijpen en het zaak is er iets tegen te doen, zal ook niets de Regeering aangenamer zijn dan daartoe mede te werken. Vraagt men echter, of het amendement daartoe den besten en meest geschikten vorm biedt, dan meen ik dat te moeten betwijfelen. Wanneer toch de geachte afgevaardigde uit Zutphen, en ik meen ook de heer Ter Laan, er op wijst, dat er nog een tweede gevaar in kan schuilen, namelijk een kleinzielig middel van concurrentie om afbreuk te doen aan de openbare school, dan mag niet vergeten, dat het ook als kleinzielig middel door de openbare school zou kunnen worden toegepast om afbreuk te doen aan de bijzondere. En evenals te recht is opgemerkt, dat noch de Regeering, noch een lid der rechterzijde hier spreken mag als ware de openbare school niet hun school, meen ik, dat de leden der linkerzijde ook te waken hebben voor de belangen van de bijzondere school. Ik acht dus, dat reeds uit dit oogpunt het amendement bedenking zou opleveren. Als men een dergelijke bepaling wil creëeren, dan moet ze gelijkelijk toepasselijk zijn op beide soorten van scholen. Nu zal de geachte spreker misschien zeggen: dat is ook mijn bedoeling. Maar dan vergete hij vooreerst niet, dat ook binnen den kring van het bijzonder onderwijs de schoolopziener te Groningen ten deze anders zou kunnen beslissen dan die te Middelburg; dat men zou krijgen een varieerende interpretatie, een differentieerende uitvoering van de wet, wat nu reeds op zichzelf niet goed is.

Bovendien — en dit weegt zwaarder — zou in de tweede plaats zich het geval kunnen voordoen, dat ten opzichte van het openbaar onderwijs anders werd beslist dan ten opzichte van de bijzondere scholen. Daarom wil het mij voorkomen, dat de geachte afgevaardigden, indien werkelijk voor dit amendement reëele motieven bestaan, het doel beter zullen bereiken, wanneer zij voorstellen om een algemeene bepaling op te nemen, die dan zoowel op art. 45 als op art. 54*bis* zou moeten slaan; een bepaling van deze strekking, dat bij de berekeningen, die zich baseeren op het aantal kinderen, nooit anderen in aanmerking zullen komen dan kinderen, die den zesjarigen leeftijd vervuld hebben. Dan zou bereikt worden wat de geachte afgevaardigden bedoelen en zouden de bezwaren wegvallen, die mijnerzijds er tegen bestaan. Zelfs ben ik, wanneer de geachte afgevaardigde er in slaagt, der Regeering de overtuiging bij te brengen, dat het kwaad inderdaad om zich grijpt, niet ongenegen om, zoo de heeren verklaren, hunnerzijds geen amendement in dien zin te willen indienen, in art. 45 een wijziging in dezen geest voor te stellen, welke gelijkelijk voor openbaar en bijzonder onderwijs zal werken.

Ik kom nu tot het amendement, ingediend door den heer Bijleveld op art. 54 *bis* sub 3°. Dit amendement strekt om den *crux interpretum*, die tot dusver deze bepaling opleverde, zoo mogelijk thans weg te nemen en daarvoor heldere, klare taal in de plaats te stellen. Eens voor altijd zal nu onmiskenbaar in de wet worden geschreven, dat ook scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs onder haar toepassing vallen. Ik moet mij al aanstonds de opmerking veroorlooven, dat de geachte spreker daarbij niet uit het oog mag verliezen, dat wij bij de Pensioenwet deze zelfde quaestie aan de orde hebben gehad, en dat, wanneer dit amendement doorgaat, hij dan gevaar loopt om enkele niet-gesubsidieerde scholen te sluiten buiten het pensioenrecht, wat wel niet zijn bedoeling zal zijn, maar waarop hij toch bedacht dient te wezen.

Daar is een verwijzing opgenomen naar het hier bepaalde en wanneer dit nu niet geheel volledig is, loopt men gevaar, dat dit van nadeeligen invloed zou kunnen zijn op het eenmaal aangenomen type van die scholen, welke, hoewel niet gesubsidieerd, toch in aanmerking komen voor het pensioenrecht van de onderwijzers. Immers — en hiermede kom ik tot mijn hoofdbezwaar — weet ik niet, of deze quaestie metterdaad zóó rijp is, dat het mogelijk zou zijn, een bepaling te vinden, welke geen nieuwe moeilijkheden voor de toekomst schept.

Ik laat daar de elegantie van de formuleering, welke voor verbetering vatbaar is. Zooals de bepaling thans luidt, krijgt men een herhaling, die de geachte afgevaardigde door gebruik van het woordje „enz." minder in het oog heeft willen doen springen, maar die er desondanks toch in zit. Wij moeten de zinsnede eerst geheel uitlezen om te kunnen zeggen, dat het er in staat; maar in één zinsnede krijgt men 2 malen de repetitie van: „volgens een aan den arrondissements-schoolopziener meegedeelden en in een der schoolvertrekken op een zichtbare plaats opgehangen rooster van lesuren, waarop tevens de feestdagen en vacantietijden zijn vermeld." Of het aangaat, in één artikel tweemalen zulk een langen zin op te nemen, acht ik uit een oogpunt van elegantie aan twijfel onderhevig. Nu is dit bezwaar wel te ondervangen, maar dan moet het artikel geheel anders geredigeerd worden; dan zou hetgeen aan het slot voorkomt in het begin geplaatst moeten worden en zouden de verschillende gevallen met *a* en *b* onderscheiden moeten worden.

Maar dit daargelaten, verzekert de geachte afgevaardigde ons, dat onderscheidene belanghebbenden, met wie hij over de zaak gesproken heeft, het amendement een verbetering van de wet zouden achten. Ik betwijfel dit niet, maar vraag, met hoeveel belanghebbende hij heeft

gesproken. Zijn er misschien niet vele anderen, die een anderen blik op die zaak hebben, die daaromtrent geheel andere denkbeelden koesteren? Zullen er ook niet anderen zijn, die integendeel meenen, dat de zaak daardoor veel lastiger zou worden?

Men moet wèl verstaan, — daarop moge vooral de geachte afgevaardigde bedacht zijn —, dat het onderwijs moet omvatten de vakken, genoemd in art. 2 onder *a—i*, waaruit volgt, dat op scholen van meer uitgebreid lager onderwijs met 4 of 5 klassen, niet alleen in de eerste en tweede klasse, maar in alle klassen in de vakken *a—i* en in twee of meer der vakken *l—p* gedurende 23 uren onderwijs moet worden gegeven. Thans daarentegen wordt constant deze interpretatie aan het artikel gegeven, dat aan de eischen der wet voldaan is, indien maar in enkele klassen van scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs de vakken *a—i* gedurende 20 uren worden gedoceerd. Deze interpretatie is door verschillende mijner ambtsvoorgangers gehuldigd en ik heb haar gevolgd; men kan dus niet zeggen, dat het een interpretatie is, door een Minister gegeven, die meer gevoelt voor het bijzonder of door een, die meer gevoelt voor het openbaar onderwijs, het is een constante interpretatie, waarvan men stellig niet zal terugkeeren en waarbij de scholen wel varen.

Men heeft er tegen aangevoerd, dat de districts-schoolopzieners er anders over kunnen denken; maar bij de behandeling der Pensioenwetten heb ik reeds gezegd, dat dit geen argument was, omdat de beslissing ligt bij Gedeputeerde Staten en in hooger beroep bij de Kroon, waardoor de gewenschte eenheid voor het geheele land wordt verkregen. Bij mij rijst dus de vraag, of het verstandig is om aan een zaak, die op het oogenblik goed loopt, die geen bezwaren oplevert in de praktijk, te gaan tornen, zoolang men niet na rijp onderzoek en behandeling in de vakbladen tot een behoorlijke redactie is gekomen, die in alles voorziet. Ik moet dan ook de Kamer beslist ontraden om met dit amendement mee te gaan.

Ik kom thans, zij het ook slechts kortelijk, op hetgeen aangevoerd is door den heer Ter Laan betreffende vak *j*. Hij pleitte er voor, dat de verplichting tot het geven van vrije en orde-oefeningen zou worden opgelegd aan het bijzonder onderwijs. Met genoegen hoorde ik de mededeelingen van den geachten afgevaardigde, geput uit het rapport van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap. Ik ben daardoor in mijn indruk bevestigd, hoe verkeerd het is, om die orde-oefeningen op te leggen, wanneer er geen goede localen en instrumenten aanwezig zijn. Wat doet nu echter de geachte afgevaardigde? Hij zegt niet, dat daarvoor

behoorlijke lokalen en instrumenten moeten komen, maar zegt eenvoudig: daarmede bemoei ik mij niet, want de vrije en orde-oefeningen moeten er zijn. Wat zal het gevolg daarvan wezen? Dat hij metterdaad de kinderen van de bijzondere school eenige keeren in de week een stofbad laat nemen, iets wat reeds met het oog op de tuberculose-verschijnselen, die men van alle kanten hoort bespreken en bestrijden, van zeer bedenkelijken aard is en niet minder omdat daardoor praedispositie wordt verkregen voor de bekende ziekten in de keel- en neusholten. De geachte afgevaardigde, beschikkende over de kennis van het menschelijk lichaam, die hem te dienste staat, zal toch wel niet ontkennen de eigenaardige verhouding tusschen neus, mond en ademhaling, en daarmede het bedenkelijke van een dergelijk stofbad.

(De heer TER LAAN: Waagt u de kinderen der openbare school daar dan wèl aan?)

De geachte afgevaardigde vraagt, of *ik* er de kinderen van de openbare school er dan wèl aan waag. Daarbij moet ik opmerken, dat *ik* de vrije- en orde-oefeningen niet in de wet gebracht heb: ik heb ze er in gevonden. Echter doet het mij genoegen, dat de geachte afgevaardigde mij geïnterrumpeerd heeft, want nu kan ik hem duidelijk maken, dat het de openbare school niet aan middelen ontbreekt om zich behoorlijke lokalen te verschaffen; die kan nl. altijd beschikken over de publieke kas.

Voor zoover het van mij afhangt, zal ik doen wat ik kan, om in dien geest te werken. De bijzondere school zal, zelfs in geval zij jaarlijks 4,6 pct. van de bouwkosten krijgt, zooals nu wordt voorgesteld, niet altijd over de noodige middelen kunnen beschikken. Wat het zegt om bij een bestaande school een lokaal voor den winter te bouwen en te zorgen voor een tuin of plaats in den zomer, vooral wanneer men gebonden is aan een terrein, waarbij voor geen geld of lieve woorden een stuk grond is te krijgen omdat het belendende bebouwd is, zal ik wel niet behoeven aan te toonen. De moeilijkheden zouden dus inderdaad zeer groot zijn, maar er komt nog iets bij. Wanneer men paedagogisch tot de overtuiging gekomen ware, dat men met de vrije en orde-oefeningen en met de gymnastiek op den rechten weg was, dan zou er iets voor te zeggen zijn om desnoods een premie er op te stellen, zoodat dus de bijzondere scholen, die de vrije en orde-oefeningen behoorlijk deden doceeren, een extra bijdrage erlangden. Maar dat probleem is zelf nog niet opgelost. Het is nog de vraag, of men op den langen duur bij die

vrije- en orde-oefeningen en bij de gymnastiek op de lagere school zal blijven. Er zijn andere denkbeelden aan het opkomen en op onderscheidene openbare lagere scholen gaat men den heer Verhey afvallen, want men begint in de lagere klassen in plaats van vrije- en orde-oefeningen reeds op het leerplan te zetten: „spelen".

Niet? O, ik heb hier o.a. bij mij het leerplan van een openbare lagere school te 's-Gravenhage, een gemeente, waarvan men wel zal erkennen, dat het openbaar onderwijs er uitstekend is ingericht. Daar lees ik voor de eerste klasse: „spelen", tweede klasse: „spelen"; eerst in de derde klasse komt bij dat spelen een oefening op of van de plaats.

Ik kom thans tot de hoofdquaestie, of men nl. bij de openbare school zal invoeren een strafbepaling op het niet-naleven van het leerplan en of men voor de bijzondere school de goedkeuring zal invoeren van het leerplan en daar eveneens straf zal stellen op afwijkingen.

Het amendement, door de sociaal-democratische leden der Kamer ingediend, is zeker van niet minder beteekenis dan het amendement van de heeren Bos c.s., maar toch kan ik een principieel verschil tusschen beide niet zien. De heeren Helsdingen c.s. loopen in eens door tot het einde en stellen den vollen eisch, terwijl de heeren Bos c.s. halverwege blijven staan; of dat is met het voornemen om de reis in tweeën te doen, weet ik niet, maar in elk geval dragen beide voorstellen dezelfde signatuur.

Dat in confesso is, dat de heeren Bos c.s. hier ook het openbaar onderwijs hebben opgenomen, omdat zij gevoelen, dat het anders bij het bijzonder onderwijs niet gaan zou, vind ik geen bedenking, want daardoor hebben zij het punt in rapport gebracht met het hoofdonderwerp van dit ontwerp en op zich zelf zie ik niet in, waarom ik niet een dergelijke démarche zou doen en de zaak principieel bezien. Wat de heer Troelstra daartegenover stelt, nl. dat de rechterzijde zich vermoedelijk zoo streng houdt om daardoor de linkerzijde te dwingen, tegen het wetsontwerp te stemmen, is mij niet zoo duidelijk geworden, maar aangenomen, dat de geachte afgevaardigde in psychologische kennis zoover is voortgeschreden, dat hij zoo de harten rechts doorschouwt, meen ik toch, dat de Regeering als zoodanig buiten dien strijd staat.

Ik begin nu met het openbaar onderwijs en dan moet ik verklaren, dat ik het voorstel ten opzichte van het openbaar onderwijs in geen geval zou kunnen of mogen aannemen. Ja, ik wil wel verklaren, niet zonder verbazing te hebben gezien, dat een man als dr. Bos, die in schoolzaken niet een oppervlakkig kenner is, zulk een voorstel hier heeft kunnen verdedigen.

Er is een gemeenteraad op het platteland; die gemeenteraad benoemt, in overleg met het schoolbestuur, een meester, zooals het daar heet, aan de openbare school. De school wordt verder geheel ingericht volgens de wet en de inspectie heeft er niets tegen. Nu komt in den gemeenteraad wel eens voor de quaestie van het leerplan, maar is het niet te begrijpen, dat op zulk een dorp meer dan één lid van den raad op geen voeten of vamen na weet, wat eigenlijk een leerplan is?

(De heer TER LAAN: Dit is voor burgemeester en wethouders en komt niet in den raad.)

Dan neem ik den burgemeester. Gelooft de geachte afgevaardigde metterdaad, dat, wanneer men de ruim 1000 burgemeesters in ons land, zonder dat men hen vooraf waarschuwde, eens aan den tand ging voelen, wat nu eigenlijk een leerplan is, zij zouden toonen daarvan een juist begrip te hebben?

(De heer TROELSTRA: En de leden dan van uw bijzondere schoolbesturen?)

Ik neem aan, dat de meeste leden van onze schoolbesturen óók niet goed weten wat een leerplan is. Zelfs neem ik aan, dat verscheidene arrondissements-schoolopzieners, die vroeger geen vakmannen waren, óók geen helder begrip hebben van een leerplan. De heeren kunnen mij niet beter helpen dan door den kring zoo breed mogelijk te maken, want dat is het juist waarop ik komen zal.

Nu is er dus op zoo'n dorp een meester, die een leerplan heeft, maar er zich niet aan houdt. Er zou dan reden zijn om den man te ontslaan; maar neen, nu wordt niet die man gestraft, doch de gemeente wordt gestraft, want zij krijgt geen bijdrage meer. De gemeenteraad kan dan later den man ontslaan, maar voor het jaar, waarin het vergrijp is geconstateerd, vervalt de bijdrage. De gemeenteraad en de ontvanger staan daar geheel buiten; zij kunnen er niets aan doen, en nu komt plotseling het bericht, dat de meester niet goed heeft opgepast en dat de gemeente dus geen geld ontvangt. Gaat het nu aan, de onschuldige gemeente zoo zwaar in de beurs te treffen, en den schuldige vrij uit te doen gaan?

Ik ga verder. Wanneer men het leerplan wil handhaven op straffe van zulke zware boeten, dan moet het vergrijp toch worden geconstateerd. Maar hoe is dat praktisch mogelijk? Dat is niet doenlijk. Geconsta-

teerd zal moeten worden, of de onderwijzers op school het leerplan handhaven. Maar hoe moet dit uitkomen? Dat moet, volgens het amendement-Bos c. s., geschieden door den districts-schoolopziener, die de school bezoekt. Goed, maar hoe dikwerf komt die man op elke school? En komt hij bijv. op een school met 12 klassen, dan moet hij al die klassen rond. Hoe kan hij nu constateeren, of men zich aan het leerplan houdt, ja dan neen? Ik zou wel eens willen, dat de heeren mij dit duidelijk maakten.

Gelukkig is de heer Bos geen man van de uniformiteit. Dat heb ik met genoegen van hem vernomen, omdat ik van links zoo gaarne een dergelijke verklaring hoor. Waar de differentieering links zoo dikwerf in haar waarde wordt onderschat, is het mij dubbel welkom, wanneer ter verdediging daarvan links een stem opgaat. De heer Bos wil dan ook allerminst het voorbeeld van Frankrijk volgen en wil geen uniform leerplan voor het geheele land. Neen, ieder hoofd van een school zal in overleg met burgemeester en wethouders en onder goedkeuring van den districts-schoolopziener een eigen leerplan voor zijn school kunnen hebben. Nu verbeeld ik mij den districts-schoolopziener in een stad als Amsterdam. Hoeveel scholen zijn daar wel? Natuurlijk kan een groep scholen één leerplan hebben, maar er kan ook een afzonderlijk leerplan zijn voor elke school. In dat geval eischt men toch wel iets bovenmenschelijks van den schoolopziener, als hij, een school bezoekende, moet weten, hoe ver men heden met dit of dat vak gevorderd dient te zijn om te voldoen aan de eischen van het leerplan.

In Zwitserland heeft men gepoogd, te verwezenlijken wat de heeren willen, maar toen is men voortdurend voor de moeilijkheid gekomen, hoe de overtreding te constateeren. Men heeft daarop de grenzen steeds nauwer getrokken en ten slotte in één kanton de bepaling gemaakt, dat op zeker uur van een bepaalden dag in een bepaald jaar in een bepaalde klasse dit of dat deel van een zekere leerstof moest worden onderwezen. Richt men het onderwijs zóó in, ja, dan is het te doen. Als de districts-schoolopziener dan zijn lijstje naziet en zijn kalender en zijn horloge raadpleegt, dan weet hij, dat men bij zijn binnenkomen in de klasse met een bepaald onderwijs moet bezig zijn. Dan is de contrôle mogelijk, maar ten onzent wenscht, geloof ik, niemand die ten koste van onze zich aan de wisselende behoefte aanpassende regeling te koopen. En wat zou er dan bij ons van een dergelijke contrôle terecht komen?

Ik heb mij de vrijheid veroorloofd, mij eens het leerplan te doen

geven van een openbare en van een Roomsche school en van een school met den Bijbel. Daarbij is door mij niet naar bepaalde scholen gevraagd, doch heb ik de keuze geheel aan mijn Departement overgelaten.

Wat blijkt nu uit dit leerplan van de Haagsche openbare school? Daarop staat voor de eerste klasse: voorbereiding van het aanvankelijk leesonderwijs volgens Kaanstra en daarna aanvankelijk leesonderwijs volgens Kaanstra en Jongejan; klasse 2: voortzetting van het aanvankelijk leesonderwijs; klasse 3: voortzetting van het aanvankelijk leesonderwijs; klasse 4: voortgezet leesonderwijs; klasse 5: voortzetting; klasse 6: voortzetting; klasse 7: voortzetting; klasse 8: voortzetting. Het eenige verschil tusschen de verschillende klassen is, dat telkens andere boeken staan aangegeven, die gebruikt moeten worden.

De onderwijzer weet dus, welke boeken hij moet gebruiken, maar prefereert hij nu een ander boek, dan kan hij dit doen, als hij maar zorgt, dat, wanneer iemand van de inspectie binnenkomt, hij het goede weer bezigt; dan is hij buiten schot. Op die manier is men met de vaststelling der boeken geen stap verder. Maar zelfs al zou bij het leesonderwijs, waar dan toch nog een bepaald boek is aangegeven, een schijn van contrôle mogelijk zijn, bij andere vakken laat ook dit middel in den steek.

Zien wij bijv. het schrijfonderricht. Voor de eerste en tweede klasse wordt voorgeschreven: voorbereidende oefeningen voor het schrijven en voortzetting; klasse 3: voortzetting; klasse 4: voortzetting; klasse 5: voortzetting. Daarbij staat geen boek aangegeven. De inspecteur komt nu en weet, dat men op een gegeven moment, b.v. in de vijfde klasse, aan de voortzetting moet zijn. Dat zal dan wel eens kloppen, maar wat beteekent een dergelijke eisch? Zoo gaat het zelfs niet alleen tot de 5de klasse. In de 6de klasse komt er iets bij: „beoefening der hoofdletters en herhaling der andere lettervormen". In de 7de en 8ste klasse: „voortzetting". In de 9de: „schrijfoefeningen en één steunlijn". In de 10de: „voortzetting". Hoe wil nu — vraag ik mij af — de districts-schoolopziener, als hij binnen komt, overtreding van het leerplan constateeren?

Bij het rekenen alleen kan zulk een leerplan de gegevens opleveren om voor een deel van het jaar te kunnen constateeren of men daaraan toe, of men *up to date* is. Maar bij de bijzondere scholen — dit leert mijn ervaring — wordt op het stuk van rekenen geheel dezelfde methode gevolgd, dezelfde indeeling als bij het openbaar. Het gemis van een goedgekeurd en nageleefd leerplan kan zich dus uit dezen hoofde niet doen gevoelen.

Nu de vaderlandsche geschiedenis. In de eerste zes klassen wordt

deze op onze ten voorbeeld genomen openbare school in het geheel niet behandeld. In de 7de komt voorbereidend geschiedenis-onderwijs in den geest van Douma en Veenman. In de 8ste klasse als in de 7de; dat wordt misschien gecombineerd behandeld. Dan komt in de 9de: „overzicht van de hoofdzaken van het bestuur van de gemeente en het land" — de anderen weten dus nog niets van de geschiedenis en van het „zeer beknopt overzicht van de geschiedenis des lands". In de 10de klasse: „voortzetting van het beknopt overzicht van de geschiedenis des lands"; in de 11de: „hoofdstukken uit de beschavingsgeschiedenis van Nederland"; in de 12de: „voortzetting van de behandeling van de hoofdzaken uit de beschavingsgeschiedenis van Nederland" en „algemeene herhaling en uitbreiding".

Zoo gaat het door en ik vraag dan ook, met deze voorbeelden voor oogen: hoe de inspecteur kan zien, of het leerplan wordt nageleefd. Mij althans zou het niet mogelijk zijn, indien ik districts-schoolopziener was, met dit leerplan in de hand op een gegeven oogenblik binnen komende, metterdaad te constateeren, of er overtreding was of niet. Maar zelfs al is er flagrant délit, al gebruikt de onderwijzer een boek, dat bij voorbeeld behoort bij de indeeling van het vorig jaar, dan kan het toch zijn om een kleine repetitie te houden. Dat kan zeer gewenscht zijn, maar dan komt de onderwijzer van een slechte reis, wanneer hij door het schooltoezicht op de afwijking wordt betrapt. Het kan juist de beste onderwijzer zijn, die altijd het leerplan volgt, terwijl bovendien door die overtreding de belangen van het onderwijs allerminst werden geschaad. Maar afgezien hiervan en aangenomen, dat de vergrijpen steeds te constateeren zijn, dan moet men toch in de eerste plaats hebben een andere schoolinspectie. Ik geloof niet, dat er veel leden in deze Kamer zijn, — gewezen onderwijzers uitgezonderd —, die, als men hun zulk een leerplan in de hand geeft, in staat zijn om te constateeren of er overtreding is of niet. Geheele reeksen van schoolopzieners zijn geen vakmannen en zijn daardoor ook niet bij machte om deze technische quaesties te beslissen. En niet alleen wat de qualiteit, ook wat het getal betreft, stuit men op moeilijkheden.

Want wanneer men eenmaal een zoo ingrijpenden maatregel zou willen invoeren, zou men de inspectie niet alleen van gehalte moeten doen veranderen, maar haar tevens aanmerkelijk uitbreiden, dan zou niet als bij toeval een schoolopziener eens een overtreding moeten constateeren, neen, dan zou men moeten hebben een inspectie, minstens eens zoo sterk en uitsluitend bestaande uit vakmannen, zooals in Zwitserland en in andere landen dan ook het geval is.

Mijn conclusie is dan ook, dat voor het openbaar onderwijs, bij den tegenwoordigen stand van zaken, contrôle op de naleving van het leerplan een volslagen onmogelijkheid is te achten.

Daar komt nog iets bij. Wanneer er, zooals zich met zekerheid laat voorspellen, geschillen ontstaan, zullen de gemeenteraden, zoodra zij bemerken, dat zij het subsidie verliezen, wanhopig worden en natuurlijk komen klagen bij den Minister. Ongelukkig de Minister van Binnenlandsche Zaken, dien men zulk een marteling zou willen aandoen, dien men op deze pijnbank zou willen leggen. Na zóóveel tijd zou hij nog moeten beoordeelen, of het onderwijs op het gegeven oogenblik al dan niet beantwoordde aan het leerplan! Al ware het slechts uit zorg voor mijn opvolgers, zou ik mij tegen een dergelijke bepaling moeten verzetten. Maar de onmogelijkheid van een juist oordeel in de vele quaestiën, die zich zullen opdoen, te vellen zal er wel toe leiden, dat men de gemeente laat behouden wat zij heeft. Zal de Minister er niet voor terugdeinzen om de gemeente te berooven van haar geld? Zal hij niet, juist om de onmogelijkheid van een oordeel, in 9 van de 10 gevallen zeggen: laat het subsidie maar blijven? Maar dan is het geheele effect van de wet weg.

Ziehier de reden, waarom ik met het voorstel in zake het openbaar onderwijs niet kan meegaan, al wil ik daarmede volstrekt niet zeggen, dat ook ik niet wensch, dat er op het naleven van het leerplan wat meer toezicht wordt gehouden. Het is alleen de wijze, waarop men dit denkbeeld tracht te verwezenlijken en waartoe o.m. een radicale reformatie van de inspectie noodzakelijk zou zijn, die bij mij scherpe afkeuring vindt.

Ik kom nu tot de bijzondere school, waaromtrent ik veel korter kan zijn. Op den voorgrond wordt gesteld het denkbeeld, dat de bijzondere school - wordt dit ontwerp wet — financieel in zooveel beter conditie zal komen, en het nu noodzakelijk is, waarborgen te scheppen, dat het geld werkelijk strekt tot het geven van goed onderwijs. Ik ben het daarmede geheel eens, en wanneer de heer Bos zegt, dat het niet zoo is, alsof men een stuk van zijn vrijheid geven moet voor geld, dan geef ik hem volkomen gelijk; maar daar staat tegenover, dat men sommige bepalingen alleen dan behoorlijk kan uitvoeren, wanneer men geld heeft en als zoodanig strekt dus het geld om de mogelijkheid te scheppen, dat het onderwijs een meer deugdelijk karakter draagt.

Wanneer men nu echter, gelijk de heer Helsdingen c.s., per slot van rekening alle bepalingen van het openbaar onderwijs ook op het bijzonder onderwijs wil toepassen, dan gaan het openbaar en het bijzonder

onderwijs tamelijk veel gelijken op de Siameesche tweelingbroeders. Dan gaat men, met andere woorden, van de vrije school meer en meer maken een school, die geheel onder de regeling en het beheer van den Staat komt. Eenmaal dien weg opgaande, zou men komen tot een zoo ernstige bedreiging voor de vrijheid van het onderwijs, van de ouders, van de conscientie en van den arme, dat ik meen, die richting niet te moeten en niet te mogen volgen.

Zeker, de heeren bedoelen het volkomen loyaal; dat is uit hun woorden duidelijk genoeg gebleken. Aan het religieus of ook paedagogisch eigen karakter der vrije school zal niet getornd worden, want de heeren willen haar daarin volkomen vrij laten, maar zij beginnen met dit dadelijk in hun formuleering uit het oog te verliezen. Zij zeggen, dat het leerplan moet goedgekeurd worden, maar in het leerplan is natuurlijk ook het godsdienstonderwijs opgenomen. Het godsdienstonderwijs heeft ook een plan, het staat niet buiten het leerplan, maar maakt er deel van uit.

Ik heb hier voor mij het leerplan van de door mij zooeven bedoelde Roomsch-Katholieke school en van een school met den Bijbel alhier, en daarin is wel degelijk het godsdienstonderwijs opgenomen. In het voorbijgaan zij mij veroorloofd, op te merken, dat mijns inziens die twee leerplannen bepaald hooger staan dan het leerplan der openbare school, veel beter zijn uitgewerkt en veel meer aan de eischen van een werkelijk leerplan beantwoorden. Intusschen, hoe dit zij, het godsdienstonderwijs komt op het leerplan der bijzondere school voor en al bedoelen de heeren het goed, ze stellen toch voor, dat het leerplan moet goedgekeurd worden, dus ook dat gedeelte, hetwelk het godsdienstonderwijs betreft.

(De heer TROELSTRA: Daarvan is geen sprake).

Er staat goedkeuring van het leerplan, zonder eenige exceptie. Wanneer men eenmaal in het leerplan ook het godsdienstonderwijs heeft opgenomen, dan is dus ook dit deel aan de goedkeuring onderworpen.

Nu heb ik reeds gezegd, dat ik noch bij den heer Bos, noch bij den heer Troelstra onderstel de bedoeling, dat de districts-schoolopziener zich daarin zou moeten mengen, doch de heer Troelstra houde het mij ten goede, maar in zijn afwezigheid heeft zijn partijgenoot, de heer Ter Laan, nog al de aandacht gevestigd op zekere collisie tusschen den inhoud van de verhalen der Schrift en de wetten der natuurkunde. Dit gaf hem aanleiding tot het stellen van den eisch, dat in elk geval de wetten der natuurkunde geëerbiedigd moeten worden. Ik wil hiermede zeggen, dat, al onderstel ik gaarne bij de voorstellers de loyaalste bedoelingen, eenige bezorgdheid

onzerzijds, na hetgeen reeds gemoveerd is, toch wel reden van bestaan heeft. Doch afgezien daarvan, wanneer dr. Bos de zaak moest uitvoeren en wij hem konden maken tot algemeen schoolopziener van het geheele land, dan zou ik zeggen: ik waag het er mede. Maar dat is de quaestie niet; noch dr. Bos, noch de heer Troelstra hebben iets te zeggen over de mannen, die de wet hebben uit te voeren, maar die hebben zich hunnerzijds te houden aan de letter der wet. Daarin zit het gevaar.

Nu hebben wij nog zeer onlangs gezien, in hoe korte oogenblikken men uit een tijd van vrede in een tijd van heropenden schoolstrijd kan terugtreden; hoe het plotseling kan afwisselen; hoe op eens een donderbui kan samenpakken, die de eerst heldere lucht verdonkert. Met deze feiten voor oogen vraag ik aan de heeren zelf, of wij, waar wij beoogen de vrije ontwikkeling van het vrije onderwijs, dat vrije onderwijs mogen blootstellen aan de gevaren, die uit zoodanige bepaling zouden kunnen voortvloeien. Natuurlijk, de voorstellers willen niet alleen het godsdienstonderwijs, maar ook de godsdienstige en de paedagogische richting van het onderwijs geheel buiten beoordeeling van de inspectie laten. Maar mag ik vragen, of zich in de wet laat definieeren, waar die grenzen liggen en wanneer zij worden overschreden. De beginselen mogen niet aangetast worden, maar de onschendbare begrippen moeten dan ook juist omschreven en scherp omlijnd zijn, en wat meenen de heeren nu? Dat de uitdrukking, dat alles wat aan de richting ontleend wordt buiten beoordeeling blijft, zonder meer zou opleveren een welomschreven omlijning van rechten? Daar is eenvoudig geen quaestie van, omdat men, uit een geheel ander beginsel levende, gedurig staat voor de moeilijkheid, dat men, met de eerlijkste overtuiging en de beste bedoeling, toch een anders oogmerk miskent en niet kan begrijpen.

De vraag is gesteld: raakt men dan niet in dezelfde moeilijkheid, wanneer men een schoolopziener of een inspecteur heeft, die meer voorstander is van de bijzondere school en nu komt te staan voor het leerplan van de openbare? Die vraag moet ook ik bevestigend beantwoorden, maar dit bezwaar is nu eenmaal bij onze bestaande inspectie niet te ontgaan.

Om overigens den heeren tastbaar het ijdele van hun pogen voor oogen te stellen, zij het mij vergund, te herinneren aan art. 33 der Schoolwet, aan de bepaling omtrent de Christelijke en maatschappelijke deugden. Daar staat het veel scherper omschreven, maar ik meen toch wel dit te mogen vragen: gelooft men, dat, wanneer aan de gezamenlijke onderwijzers op de openbare scholen eens de vraag gesteld werd: wat verstaat gij onder maatschappelijke en Christelijke deugden? wat ver-

staat gij onder eerbiediging van den godsdienst? enz. dan ook maar een eenigszins gelijkluidend antwoord uit de verschillende streken des lands zou worden verkregen? Deze beginselen van de Schoolwet zijn dan ook allerminst tot uitvoering gekomen; het zijn woorden, woorden en nog eens woorden gebleven, maar realiteit is bij de uitvoering noch van de eene, noch van de andere bepaling verkregen.

Nu ben ik het er mede eens, dat een inspecteur of een schoolopziener, zelf voorstander van het bijzonder onderwijs, een man, van Christelijke beginselen uitgaande, tegenover een leerplan als dat van de openbare school staande, het naar zijn beste weten beoordeelende, toch verkeerd kan handelen. Ik heb dit leerplan nog eens gelezen en doorgelezen en ik moet zeggen, dat het mij een raadsel is, hoe men daarmee kan volstaan en genoegen nemen. Ik geef gaarne toe, dat het wel aan mij zal liggen, dat ik mis de gave van perceptie om in den geest daarvan door te dringen. Maar evenzoo is het over en weer, en omdat het over en weer zoo is, kan de beoordeeling van zulk een leerplan nooit vanwege de vrije school in handen gegeven worden aan anderen, met een waarborg van zekerheid, dat de vrijheid van de school niet teloorgaat.

Al kan ik mij, gelijk uit het voorafgaande volgt, wel begrijpen, dat de geachte afgevaardigde, de heer Bijleveld, zegt: maar dan heb ik immers recht, te meenen, dat het beter is, het geheele schooltoezicht buiten het leerplan te houden, — ik geloof toch niet, dat zijn voorstel om de mededeeling te schrappen, steek houdt. Ik zie integendeel in de verplichting tot mededeeling van het leerplan aan de Overheid een zeer sterk middel om het belang van het volksonderwijs en speciaal dat van het bijzonder onderwijs te bevorderen. Wij zijn volstrekt niet meer in den toestand dat op de bijzondere scholen het leerplan als overbodig beschouwd wordt. Maar ik heb onderscheidene van die leerplannen gezien, en ik moet zeggen, even beslist als ik zooeven zeide, dat er leerplannen zijn, die naar mijn oordeel staan boven het leerplan van goede openbare scholen, dat aan den anderen kant zeer gebrekkige ook niet ontbreken, terwijl er tevens scholen bestaan, die het zonder eenig leerplan stellen.

Wordt het nu naar aller meening noodzakelijk geacht, dat er een leerplan zij, dan is het ook gewenscht, dat het bestaan daarvan ook voor het bijzonder onderwijs worde verzekerd. Het maakt dan nog een groot verschil, of ik, aan het hoofd van een bijzondere school op een dorp staande, zulk een leerplan voor mij zelf met het schoolbestuur heb, dan wel, of ik met dat leerplan voor den dag moet komen. Wij weten, dat, als wij met iets voor het voetlicht moeten verschijnen, dit wel een reden is, het nog eens na te zien en er ons best op te doen. Daarom geloof

ik, dat in de verplichte vertooning wel degelijk een middel ligt om het leerplan zooveel mogelijk aan zijn doel te doen beantwoorden.

Ik ontken niet, dat op een kleine school met één onderwijzer er soms iets nadeeligs in kan gelegen zijn, zoo'n man in een gareel te dwingen. Wanneer op een kleine school van bijv. dertig leerlingen de onderwijzer een man is van artistieken aanleg, — ik versta daaronder iemand, bij wien het leven uit zich zelf opkomt en die niet eenvoudig naar allerlei aangeleerde theorieën te werk gaat —, dan geloof ik, dat in die school achteruitgang kan komen, als men dien onderwijzer aan uitwendige strenge regelen gaat binden. Maar als regel mag men niet zeggen, dat het grootste gedeelte der onderwijzers tot die artistiek aangelegden behoort. In verreweg de meesten is niet aanwezig een natuurlijke aanleg als bijv. in een moeder valt te bewonderen. Een moeder gaat niet eerst uit een boekje van buiten leeren, hoe zij moet opvoeden. In het moederhart schuilt een natuurlijke opvoedende, opleidende kracht, welke een leiding en wijsheid geeft, waar menig geleerd paedagoog met verbazing tegen opziet. Dit kan men echter van de onderwijzers in het algemeen niet zeggen, en daarom geloof ik, dat de Kamer goed zal doen, wanneer zij hetgeen de Regeering voorstelt, namelijk om het leerplan te laten voorleggen zonder meer, zonder dat een goedkeuring wordt vereischt en zonder dat door het schooltoezicht op de naleving wordt toegezien, aanneemt en niet op het amendement van den heer Bijleveld ingaat.

Ik meen, dat veeleer zij, die het bijzonder onderwijs liever niet geleveerd zien, met het amendement moeten meegaan dan zij, die den bloei van dat onderwijs willen bevorderen.

Handelingen, blz. 1809—1814.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch slechts een enkel woord te spreken tot repliek. De discussie heeft zich bewogen om het leerplan en daarbij bleek het, dat bijna elk spreker, die optrad, het begrip leerplan anders verstond. Het leerplan wordt opgevat door den een als weinig meer uitdrukkende of aanduidende dan de rooster van de lessen. Een tweede meende, dat men onder het leerplan alleen te verstaan heeft de aanwijzing van een zeker verband, dat tusschen de verschillende deelen van elk vak in den loop van het jaar, waarin onderwijs gegeven wordt, moet worden gelegd. Een derde zegt: neen, daarmede hebben wij volstrekt nog geen leerplan, dat zijn nog maar de ruwe trekken, waarmede de omtrek van het leerplan wordt aangewezen; maar een leerplan is er eerst, wanneer

in zeker logisch verband de langzame progressus van het geheel of een gedeelte van elk vak wordt aangeduid. Neen, zegt een vierde, dan is men er ook nog lang niet, dat is het eigenlijke leerplan niet; het eigenlijke leerplan heeft de hoofdonderwijzer met zijn staf samen te stellen en het zit juist in de beantwoording van de vraag, hoe of methodisch die verschillende brokstukken in de opeenvolging van elk vak aan het kind zullen moeten bijgebracht worden en in de wijze, waarop dit zal geschieden. Nog een ander acht ook dit volstrekt niet voldoende. Voor elke les, die gegeven wordt, heeft de leeraar zich nog in te denken in de vraag, hoe hij een deel van de stof, die aan de orde komt, op dat oogenblik aan het kind zal moeten bijbrengen. Wanneer ik nu in de wet van een leerplan wil spreken, waaraan zoo ver strekkende gevolgen zijn verbonden, dan zal toch, wil men kans hebben, dat de maatregel eenig nut zal afwerpen, eerst moeten vaststaan, wat onder leerplan te verstaan is.

En wat geschiedt nu? Wanneer de heeren ons duidelijk willen maken, dat goedkeuring en handhaving van het leerplan voor het bijzonder onderwijs geen bezwaar zal zijn, dan wordt dat leerplan gereduceerd tot een mager skelet, zoodat — dit geeft ieder toe — alle bedenking schijnt buitengesloten, daar juist het zwevende van het begrip „leerplan" groote actualiteit geeft aan de vraag, — en dat is de reden, waarom de Regeering acht, het vrije onderwijs niet te mogen prijsgeven aan degenen, die het later zouden willen vervolgen —, of, wanneer het denkbeeld van goedkeuring en handhaving van het leerplan eenmaal in de wet is geschreven, degene, die de wet later uitvoert, niet de macht en de bevoegdheid zal hebben om daaraan de explicatie te geven, die hij wil. In dit verband heb ik herinnerd aan het gebeurde in 1857, toen in de wet de uitdrukking „Christelijke en maatschappelijke deugden" is opgenomen.

En waarom? Omdat Minister van der Brugghen toen hij die formule in de wet schreef en een goed deel van hen, die met hem medegingen, — tegen de uitdrukkelijke waarschuwing van anderen in, die voorspeld hebben wat daaruit voortvloeien zou —, geen andere bedoeling hadden dan eerlijk en trouw zulk een richting aan het onderwijs te geven, dat de religieus aangelegden van alle schakeeringen met de openbare school vrede zouden kunnen hebben. Maar wat is er gebeurd? Nauwelijks was men aan de uitvoering toe, of er werd aan het artikel zulk een ombuiging gegeven, dat mannen als Hofstede de Groot en De Witte van Citters hun ontslag uit het schooltoezicht hebben moeten nemen om aan dergelijke tyrannie niet mede te doen. Waar dit eenmaal gebeurd is, wie zal daar nu voorspellen, dat thans niet weer onmiddellijk

iets dergelijks zou geschieden? En dan vraag ik, of ik als Minister er toe mag medewerken, om, waar het verleden ons tot waarschuwend voorbeeld dient, thans daarvan een da capo mogelijk te maken, door een dergelijke ruime formuleering op te nemen?

Zegt dan de heer Troelstra: dat is weer speelsch vernuft, dat is geen degelijk argument, dan antwoord ik daarop, dat hierin opnieuw blijkt, hoe de sociaal-democraten aan het begrip vrijheid een gansch andere beteekenis hechten dan de partijen rechts. Het begrip vrijheid staat bij de anarchisten nog hoog, maar bij de sociaal-democraten is het in den regel het kind van de rekening. Dat begrip is daarentegen bij de partijen rechts dieper doorgedrongen en daar is men op dit punt altijd zeer fijngevoelig geweest. Ik acht het dan ook den plicht van de Regeering om te zorgen, dat een tweede krenking van de vrijheid niet weder het gevolg zal zijn van het ondoordacht opnemen in de wet van een dergelijke caoutchouc formule.

In de tweede plaats heeft men gezegd, dat ik ten aanzien van het openbaar onderwijs hier zou staan aan den kleinen kant. De heer Bos speciaal heeft de gewoonte, altijd den Minister en degenen, die anders denken dan hij, te verwijten, dat zij aan den kleinen kant staan. Welnu, wij weten het: hij staat dan aan den grooten kant, ik aan den kleinen. Maar waar ik heb aangetoond, dat hier een voorstel wordt gedaan, waarbij zeer zware straffen zouden treffen niet den schuldige, maar den onschuldige, en hoe een zware straf zou worden bedreigd tegen een overtreding, die in den regel niet kan worden geconstateerd, vooreerst omdat het begrip van leerplan nog veel te vaag is bij de tegenwoordige inrichting van de school om er vat op te krijgen, en in de tweede plaats omdat de controleurs in den regel niet voldoende op de hoogte zijn van de beteekenis, daar moet men niet gaan zeggen, dat ik hier aan den kleinen kant sta. Wanneer men dergelijke afdoende argumenten tegen een amendement inbrengt, dan kan men zich van een verdere bestrijding gerust onthouden, want daardoor is het onaannemelijk verklaard.

Men heeft uit mijn woorden trachten af te leiden, dat ik het bestaande schooltoezicht zou hebben afgekeurd, en de heer Troelstra heeft zelfs gezegd, dat mijn uitlating een aanranding van het gezag zou geweest zijn. Ik moet daartegen ten ernstigste protesteeren, zoowel tegen de eerste als tegen de tweede uitlating. Ik heb van geen slecht schooltoezicht gesproken; die uitdrukking is niet over mijn lippen gekomen. Maar wel heb ik gezegd, dat de taak, die men nu aan het schooltoezicht wil opdragen, er een is, waarvoor dat toezicht in zijn tegenwoordige

samenstelling niet berekend is, noch quantitatief, noch qualitatief. Niet quantitatief, omdat wij dan, zooals in Zwitserland en elders, een veel grootere inspectie zouden moeten hebben; niet qualitatief, omdat men voor het toezicht op de handhaving van een leerplan uitsluitend kan gebruiken mannen van het vak, waarvan er op het oogenblik niet veel in de schoolinspectie werkzaam zijn. Dit misbruiken van mijn woorden recuseer ik en ik protesteer daar ten ernstigste tegen. Ik heb geen woord gesproken, dat declineerend kan zijn voor het schooltoezicht; ik zal als Minister mij ook wel wachten dit te doen.

De vraag, of niet op een wijze, als door den geachten afgevaardigde, den heer Talma, voorgesteld, zou kunnen worden voldaan aan den wensch om het bezwaar weg te nemen, waartegen de heeren Hennequin c.s. zijn te velde getrokken, zal ik overwegen. Alleen houde de geachte afgevaardigde uit Zutphen mij ten goede, dat hij meer uit mijn woorden heeft afgeleid dan er in ligt. Ik heb niet gezegd, een wijziging te zullen indienen, maar ik zeide: ik onderstel, dat die geachte afgevaardigde zal aangeven voldoende gronden, waaruit valt op te maken, dat het gevaar, waarop hij wijst, inderdaad aanwezig is. De geachte afgevaardigde heeft daarop, ik zal niet zeggen minder dan niets, maar toch bijna niets gezegd en wat hij zeide was ongenoegzaam om grond op te leveren voor hetgeen ik heb toegezegd. Ik ben dus volkomen vrij, — ik zeg niet, dat ik het niet doen zal, maar waar de geachte afgevaardigde niet voldeed aan de door mij gestelde voorwaarden, mag hij aan de door mij gegeven conditioneele toezegging geen stellige belofte ontleenen.

De heer Goeman Borgesius heeft voorts nog gezegd, dat ik mij ten opzichte van de naleving van het leerplan aan een zekere contradictie had schuldig gemaakt en bij de Pensioenwet een tegenovergesteld standpunt had ingenomen dan nu. Dit is volkomen onjuist. Bij de pensioenregeling was quaestie van datgene van het leerplan, dat onmiddelijk geconstateerd kon worden, n.l. het aantal vakken en de uren. Op de naleving dáárvan valt zeer gemakkelijk toe te zien. Hier daarentegen is sprake van den organischen samenhang van het leerplan. Er is door mij dan ook thans niets gezegd, dat met het vroeger gesprokene in strijd komt.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde er nog op gewezen, dat de discussie van heden voor mij leerzaam is geweest, omdat gebleken was, dat ik ten onrechte gisteren zou gesproken hebben van een *hors d'oeuvre*. Daarop moge dit ten antwoord dienen. Gisteren was een amendement aan de orde gesteld, dat met de strekking van het ontwerp niets te maken had; thans zijn aan de orde geweest amendementen, die daaren-

tegen geheel binnen het kader vallen, die diep ingrijpen. En, zooals de geachte afgevaardigde heeft kunnen zien, heeft de Kamer, door gisteren haastig te werk te gaan en nu den tijd te nemen voor een gezette behandeling, volkomen bevestigd de opmerking, die ik mij heb veroorloofd.

Handelingen, blz. 1825—1826.

Vergadering van 28 April 1905.

Mijnheer de Voorzitter! *) Door de heeren Ketelaar, Bos en Schmidt wordt voorgesteld om in art. 54*bis*, sub 4°., te doen vervallen de woorden:

De beraadslaging gaat over art. 54 *bis*, no. 4 tot 7:

4°. het aantal onderwijzers voldoet aan de voor de openbare scholen gestelde eischen in de artikelen 23 en 24, het derde lid uitgezonderd;

5°. het hoofd der school en de onderwijzers, die het hoofd der school bijstaan, voor zoover die bijstand met inachtneming van het bepaalde sub 4, volgens artikel 24 verplicht is, een jaarwedde en tegemoetkoming in de huishuur genieten ten minste gelijk aan de bedragen waarop de openbare onderwijzers volgens artikel 26 dezer wet aanspraak hebben;

6°. de onderwijzers in het bezit zijn van eene door het bestuur der school onderteekende akte van benoeming, vermeldende behalve den naam en voornamen van den benoemde, de toegelegde bezoldiging en of de benoeming voor vast of voor een te omschrijven tijdvak is geschied, zoomede de verdere bij algemeenen maatregel van bestuur aan te geven voorwaarden;

7°. de voor vast benoemde onderwijzers, die vóór zij den leeftijd van 65 jaren hebben bereikt anders dan op eigen verzoek worden ontslagen, van dat ontslag in beroep kunnen komen bij eene commissie van wier uitspraak het schoolbestuur zich heeft te onderwerpen.

Dat beroep moet worden ingesteld binnen tien dagen nadat het ontslag schriftelijk ter kennis van den onderwijzer is gebracht. Hangende het beroep blijft de onderwijzer in het genot zijner jaarwedde.

De commissie van beroep moet haar werkkring uitstrekken over ten minste twaalf bijzondere scholen, die op de in dit artikel bedoelde Rijksbijdragen aanspraak maken, tenzij Wij in bijzondere gevallen daarvoor een lager cijfer vaststellen. Zij moet bestaan uit zeven leden waarvan drie leden worden gekozen door de besturen en drie leden door het personeel der in de vorige alinea bedoelde scholen, terwijl deze zes leden het zevende lid kiezen.

De leden dezer commissie mogen geen zitting hebben in het bestuur, noch deel uitmaken van het personeel eener lagere school.

Hierbij komen de volgende amendementen in behandeling:

„het derde lid uitgezonderd", met de bedoeling om ook voor het bijzonder onderwijs de bepaling te doen gelden, die gesteld is voor het openbaar onderwijs, dat, wanneer er meer dan vier verplichte onderwijzers zijn, ten minste twee en wanneer er meer dan acht zijn, ten minste drie den leeftijd van 23 jaar volbracht moeten hebben en de akte van hoofdonderwijzer bezitten, waarvoor dan f 200 meer wordt betaald. Ik weet niet

---

twee, van de heeren Ketelaar, Bos en Smidt:

I. in sub 4°. te doen vervallen de woorden: het derde lid uitgezonderd;

II. achter 7°. te doen volgen twee nieuwe nummers, luidende:

„8°. het den onderwijzers op straffe van ontslag verboden zij handel te drijven of eenige nering of beroep, behalve het geven van onderwijs, uit te oefenen;

9°. het den onderwijzers op straffe van ontslag verboden zij ambten of bedieningen te bekleeden of te gedoogen, dat te hunnen huize handel of nering gedreven of eenig beroep uitgeoefend wordt door de leden van het gezin, tenzij Gedeputeerde Staten, den districts-schoolopziener gehoord, vrijstelling hebben verleend.";

twee, van de heeren Helsdingen, Van Kol, Ter Laan, Melchers, Schaper, Troelstra en Van der Zwaag:

I. sub 6°. te lezen:

„de onderwijzers in het bezit zijn van eene door het bestuur der school onderteekende akte van benoeming, vermeldende: *a.* naam en voornamen van den benoemde; *b.* de jaarwedde en vergoeding, volgens het vorig lid toegekend; *c.* of de benoeming vast of voor een te omschrijven tijdvak is geschied; *d.* de bij ontslagname en -aanvrage in acht te nemen opzeggingstermijnen; *e.* de gevallen waarin ontslag kan worden gegeven; *f.* de regeling der wachtgelden; zoomede de verder bij algemeenen maatregel van bestuur vastgestelde voorwaarden";

II. sub 7°. te lezen:

„de voor vast of voor een bepaald tijdvak benoemde onderwijzers die, voordat zij den leeftijd van 65 jaar hebben bereikt of het tijdvak, waarvoor zij zijn aangesteld, is verloopen, anders dan op eigen verzoek worden ontslagen, van dat ontslag in beroep kunnen komen bij eene commissie, aan wier uitspraak het schoolbestuur zich heeft te onderwerpen.

Dat beroep moet schriftelijk worden ingediend bij den districts-schoolopziener binnen tien dagen nadat het ontslag schriftelijk ter kennis van den onderwijzer is gebracht. Hangende het beroep blijft de onderwijzer in het genot zijner jaarwedde.

De commissie van beroep moet bestaan uit zeven leden, waarvan drie leden worden aangewezen door het betrokken schoolbestuur en drie leden door den betrokken onderwijzer, terwijl als zevende lid en voorzitter optreedt de districts-schoolopziener.

of ik, bij een algeheele reorganisatie van het lager onderwijs, wel zou voorstellen, een dergelijke bepaling voor het openbaar onderwijs te behouden; er kan nl. met grond betwijfeld worden, of bepalingen, die een zoo sterken prikkel bevatten tot het verwerven van de hoofdakte, wel in het belang van het onderwijs zijn.

Zou het nu metterdaad een verbetering voor het bijzonder onderwijs zijn, wanneer, volgens het voorstel van den heer Ketelaar c.s., een dergelijk voorschrift nu reeds tot het bijzonder onderwijs werd uitgebreid?

In de commissie mogen geen zitting hebben leden van het bestuur of van het personeel der school, die in het geschil is betrokken.";

twee, van den heer Bijleveld, strekkende om:

I. in 6⁰. tusschen de woorden „bezoldiging" en „en" in te voegen:

„het bedrag van de tegemoetkoming bedoeld bij 5⁰. van dit artikel; bepalingen omtrent het al of niet weder in dienst komen na het vervullen van militieplichten; bepalingen omtrent den wederzijdschen termijn van opzegging";

II. in 7⁰., 1ste alinea, tusschen „bereikt" en „anders" in te voegen: „of het tijdvak, waarvoor zij zijn aangesteld, is verloopen";

2de alinea te lezen:

„Dat beroep moet schriftelijk worden ingediend bij een der leden van de Commissie van beroep binnen tien dagen nadat" enz.

3de alinea na „door de besturen" te lezen:

„der in deze alinea bedoelde scholen.

„Verder worden door de hoofden der bedoelde scholen drie leden aangewezen, die in de Commissie zitting zullen hebben indien het beroep wordt ingesteld door het hoofd eener school en eveneens drie leden door de onderwijzers van bijstand, die in de Commissie zitting zullen hebben als het beroep door een onderwijzer van bijstand is ingesteld. De zes leden der Commissie verkiezen bij elk beroep, dat wordt ingesteld het zevende lid, die tevens als voorzitter fungeert. De leden dezer Commissie mogen geen zitting hebben in het bestuur, noch deel uitmaken van het personeel van een der in de vorige alinea bedoelde scholen, noch behooren tot het personeel eener openbare lagere school."

Door den heer Bijleveld wordt zijn amendement op art. 54 *bis*, 7⁰., 1e alinea, gewijzigd, zoodat het luidt: „of, wat de tijdelijke onderwijzers betreft, het tijdvak, waarvoor zij zijn aangesteld, is verloopen."

Het amendement Ketelaar c. s. wordt gewijzigd door achter het woord „beroep" in den derden regel van 9⁰. in te voegen de woorden „behalve het geven van onderwijs."

Door den heer Bijleveld worden verder eenige wijzigingen gebracht in de door hem voorgestelde amendementen. In het eerste amendement zal in plaats van: „het bedrag van de tegemoetkoming bedoeld bij 5⁰. van dit

Laat mij op de verschillende bedenkingen even de aandacht mogen vestigen.

Vooreerst is er een bezwaar van paedagogischen aard, dat namelijk door dezen prikkel vaak jonge onderwijzers, die aanleg en capaciteiten missen om de hoofdakte te behalen, met het oog op het materieele voordeel, dat hun hier in het vooruitzicht wordt gesteld, hun krachten er aan zullen beproeven om dit examen af te leggen. Het gevolg daarvan is, dat zij soms jaren lang, in plaats van al hun krachten aan de school te besteden, bezig zijn te tobben en te ploeteren om voor het examen

---

artikel; bepalingen omtrent het al of niet weder in dienst komen na het vervullen van militieplichten; bepalingen omtrent den wederzijdschen termijn van opzegging." gelezen worden: „het bedrag van de tegemoetkoming, bedoeld bij 5⁰. van dit artikel; bepalingen in verband met het vervullen van militieplichten door de onderwijzers; bepalingen omtrent den wederzijdschen termijn van opzegging."

In het tweede amendement wordt in de tweede alinea in plaats van „Dat beroep moet schriftelijk worden ingediend bij een der leden van de Commissie van beroep binnen tien dagen nadat enz.", gelezen: „Dat beroep moet schriftelijk worden ingediend bij den voorzitter van de Commissie van beroep binnen tien dagen nadat enz."

In de derde alinea in plaats van: „De zes leden enz. — fungeert" wordt gelezen: „De negen aldus aangewezenen verkiezen het zevende lid, die tevens als voorzitter fungeert."

Door de heeren Helsdingen c. s. worden de volgende wijzigingen gebracht in hun amendement op art. 54 *bis*, sub 6⁰.: in plaats van: „de jaarwedde en vergoeding", te lezen: „de jaarwedde en tegemoetkoming" en aldaar onder *d* in plaats van: „de bij ontslagname en -aanvrage in acht te nemen opzeggingstermijnen", te lezen: „de bij het verleenen en aanvragen van ontslag in acht te nemen opzeggingstermijnen".

Door de Commissie van Rapporteurs wordt voorgesteld:

het eerste lid van sub 7⁰. te lezen als het 1ste lid van het amendement van den heer Helsdingen c. s. op sub 7⁰., zoodat het eerste lid zal luiden:

„de voor vast of voor een bepaald tijdvak benoemde onderwijzers die, voordat zij den leeftijd van 65 jaar hebben bereikt of het tijdvak, waarvoor zij zijn aangesteld, is verloopen, anders dan op eigen verzoek worden ontslagen, van dat ontslag in beroep kunnen komen bij eene commissie, aan wier uitspraak het schoolbestuur zich heeft te onderwerpen."

den aanvang van het tweede lid van sub 7⁰. te lezen: „Dat beroep moet schriftelijk worden ingediend bij den voorzitter binnen tien dagen";

aan het slot van het derde lid van sub 7⁰. te lezen: „het zevende lid, tevens voorzitter, kiezen".

Door den heer Ketelaar wordt, mede namens de heeren Bos en Smidt,

klaar te komen, zonder daarin ten slotte te slagen. En ook al komen ze er toe, het examen af te leggen, dan worden ze soms afgewezen en, wanneer dat bekend wordt, geeft dit natuurlijk een deuk aan hun prestige op de school; de betrokkene is dan een meester, die gedropen is.

In de tweede plaats bestaat er een psychologische bedenking, want, indien men eenmaal de hoofdakte verkregen heeft zonder tot hoofd te worden benoemd, ontstaat vanzelf een zekere gekrenktheid, een gevoel van zijn pretentie niet verwerkelijkt te zien, zoodat de onderwijzer niet meer met de opgewektheid en toewijding in de school verkeert, welke geëischt mag worden.

En eindelijk bestaat er, wat speciaal het bijzonder onderwijs betreft, nog een praktisch bezwaar. Wanneer men de uitzondering schrapt en dus verplicht tot uitbreiding van het getal onderwijzers met hoofdakte,

---

het amendement tot invoeging van twee nieuwe leden 8°. en 9°. ingetrokken, zoodat dit verder geen onderwerp van beraadslaging meer uitmaakt.

Door den heer Bijleveld wordt een wijziging gebracht in zijn eerste amendement, hetgeen nu aldus zal luiden: „Het bedrag van de tegemoetkoming, bedoeld bij het 5de lid van dit artikel; bepalingen in verband met het vervullen van militieplichten door de onderwijzers; de regeling der bezoldiging bij ziekte; bepalingen omtrent den wederzijdschen termijn van opzegging".

Door den heer Ter Laan wordt een amendement voorgesteld op 4°., strekkende om aan het slot daarvan te lezen: „het derde lid uitgezonderd en geen onderwijzer langer dan gedurende een jaar tijdelijk wordt aangesteld".

De heer Troelstra geeft te kennen, dat het door den heer Helsdingen c. s. op sub 7°. voorgestelde amendement wordt ingetrokken.

Door de Regeering wordt overgenomen het amendement van den heer Ter Laan op sub 4°. en dat van de Commissie van Rapporteurs.

Door den heer Bijleveld wordt een wijziging gebracht in zijn amendement op sub 6°., zoodat achter „militieplichten door de onderwijzers" moet worden gelezen: „de regeling ter voorziening in geval van langdurige ziekte", terwijl het amendement, door den heer Bijleveld op sub 7°. voorgesteld, door hem wordt ingetrokken en dit derhalve geen onderwerp van beraadslaging meer uitmaakt.

Door de Regeering wordt medegedeeld, dat zij overneemt het amendement van den heer Bijleveld op 6°., zooals het laatstelijk is gewijzigd.

Het amendement van den heer Ketelaar c. s. wordt verworpen met 38 tegen 28 stemmen.

Het amendement van den heer Helsdingen c. s. wordt verworpen met 47 tegen 22 stemmen.

Het andere amendement Ketelaar c. s. komt eerst in behandeling bij het slot van art. 54 *bis*.

moet men toch eerst die onderwijzers kunnen vinden. Intusschen zijn zij er volstrekt niet in genoegzamen getale om te voorzien in de behoefte, die, indien dit amendement werd aangenomen, zou ontstaan, iets wat nog veel meer klemt op het standpunt van de geachte leden, de heeren Ketelaar c.s., omdat zij zich immers voorstellen, dat, ten gevolge van dit wetsontwerp, de uitbreiding van het bijzonder onderwijs een zeer belangrijke en snelle zal zijn. Ik voor mij neem dit niet aan, ik geloof het niet. Men heeft het in 1889 ook gezien, dat er wel uitbreiding is gekomen, maar een langzame.

Op het standpunt echter van die leden, die meenen, dat de uitbreiding een zeer belangrijke zal zijn, springt het des te meer in het oog, dat, indien het amendement werd aangenomen, de bepaling niet zou kunnen worden uitgevoerd.

In de tweede plaats is door de geachte afgevaardigden voorgesteld om de bepalingen van art. 35 en art. 36 ook toepasselijk te verklaren op het bijzonder onderwijs. Daartegen bestaat bij mij ernstige bedenking. De heeren stellen toch voor, dat de dispensatie in alle daartoe leidende gevallen zou moeten verleend worden, ook voor het bijzonder onderwijs, door Gedeputeerde Staten; iets wat zou kunnen leiden tot een inmenging in de aangelegenheden van het bijzonder onderwijs, waartoe ik mijnerzijds niet zou kunnen medewerken.

Maar ook wat de zaak zelf betreft, bestaat er bij mij overwegend bezwaar om het amendement, gelijk het hier wordt voorgesteld, in het wetsontwerp op te nemen. Ik zeg niet, dat ik er overwegend bezwaar tegen zou hebben om een bepaling te aanvaarden van soortgelijke strekking, maar dat is een geheel andere quaestie. Indien men een bepaling wil opnemen, die er uitsluitend voor waakt, nadat een toereikend salaris is verleend, dat den onderwijzer in staat stelt behoorlijk te leven, dat geen nering enz. wordt uitgeoefend, waarvan metterdaad nadeel voor het onderwijs is te voorzien, zal ik mij daartegen niet verzetten. Maar niet weinig onderwijzers ten platten lande zijn bijv. voorlezer, voorzanger of koster van een kerk en nu kan ik niet inzien, dat daardoor afbreuk zou worden gedaan aan de positie van die onderwijzers. Aan het onderwijs kan een dergelijke bijbetrekking evenmin in den weg staan, want, althans wat de kerk betreft, waartoe de scholen met den Bijbel behooren, is er alleen des Zondags dienst en wanneer in den winter nog eens een enkelen keer in de week kerk wordt gehouden, dan gebeurt dit 's avonds, en enkel bij lichte maan. Het komt mij dan ook voor, dat er geen bedenking tegen kan bestaan, dat een onderwijzer daar gaat voorlezen en voorzingen. Toch zou dat,

zooals de heeren het nu voorstellen, alleen kunnen geschieden met dispensatie van Gedeputeerde Staten en nu behoef ik maar te herinneren aan den grooten strijd, die indertijd is gevoerd over het koster- en voorlezerschap in 1868 en 1869, om te doen inzien, dat men, althans wat het bijzonder onderwijs betreft, niet met goed vertrouwen dat alles aan de colleges van Gedeputeerde Staten zou kunnen overgeven.

Bovendien mag niet uit het oog worden verloren, dat ook het meer uitgebreid lager onderwijs onder de toepassing dezer bepalingen valt. Aan dergelijke scholen zijn volstrekt niet alleen onderwijzers aangesteld om 20 tot 23 uur les per week te geven, maar er zijn er ook, die maar enkele suppediteerende vakken doceeren en overigens elders een emplooi vinden. Nu zullen de geachte voorstellers zeggen, dat, voor zoover dat emplooi bestaat in het geven van onderwijs, dit buiten het amendement valt, omdat immers verboden zal zijn handel te drijven of eenige nering of beroep uit te oefenen, behalve juist het geven van onderwijs. Maar — zoo wensch ik te vragen — zoo 'n onderwijzer kan toch een vrouw of ander familielid hebben, die wel degelijk op een andere school les geeft en in het voorgestelde sub 9, staat de uitzondering: „behalve het geven van onderwijs", niet.

(De heer Ketelaar: Daar staat: „te hunnen huize".)

Juist, laat ik dan niet onderstellen, dat het onderwijs gegeven wordt aan een andere *school*, maar bijv., dat de zoon van een onderwijzer viool speelt en daarin thuis onderricht geeft of wel, dat hij zanglessen heeft. Daarmede hindert hij zijn vader, althans diens onderwijs, in het geheel niet, terwijl hij daarmede eenige verdiensten voor het huishouden kan bijbrengen. Ik kan mij ook zeer goed denken, dat er op een dorp een man is, die daar een publiek officie bekleedt, zelfs dat van predikant, en die een of meer onderwijs- of taalakten heeft. Er zijn verscheidene predikanten, die in dat geval verkeeren; waarom zou men dan zoo iemand niet mogen uitnoodigen om onderwijs te geven aan de bijzondere school, tenzij men dispensatie had van Gedeputeerde Staten? Voor het bijzonder onderwijs is een dergelijke gebondenheid veel bezwarender dan voor het openbaar en ik meen dan ook, dat de beslissing moet blijven in handen van de schoolbesturen, zoodat ik met het amendement, zooals het daar ligt, niet kan medegaan.

Door den heer Bijleveld en door den heer Helsdingen c.s. is voorgesteld om het bepaalde sub 6'. aan te vullen in dien zin, dat niet meer aan den algemeenen maatregel van bestuur wordt overgelaten

de noodige voorzieningen omtrent de akte van aanstelling te treffen. Uit dergelijke amendementen spreekt geen groot vertrouwen in de Regeering. Trouwens, de heer Ter Laan heeft dit ook erkend en gezegd, dat hij ten deze in de Regeering geen voldoend vertrouwen stelde. Dat is natuurlijk altijd een zaak, die de heeren zelf moeten beoordeelen; vertrouwen laat zich niet dwingen, maar er kan niets worden overgelaten aan een algemeenen maatregel van bestuur, of er moet altijd eenig vertrouwen in de Regeering zijn. Vraagt men echter, of ik er bedenking tegen heb om de lijst van obligatoire zaken, die in den algemeenen maatregel van bestuur zullen moeten voorkomen, nog aan te vullen, dan antwoord ik: in het minst niet. Willen de heeren die lijst aanvullen, mij wèl, ik laat dit gaarne aan de Kamer over. Alleen moet men er geen dingen in zetten, die met den aard en het karakter van het bijzonder onderwijs in strijd zijn. Bijv. kan men daarin niet opnemen een regeling van de wachtgelden. En waarom niet? Omdat een vereeniging, die een school opricht, per se niet in het bezit behoeft te zijn van eigen fondsen. Wanneer het nu na een jaar of wat blijkt, dat de school verloopt, doodbloedt en derhalve moet worden opgeheven, dan bezit het bestuur der vereeniging als zoodanig geen fondsen om aan de onderwijzers, die dan hun betrekking aan die school verliezen, wachtgelden toe te kennen. Ik zeg dit met te meer klem, omdat de heeren ook voorstellen, op te nemen de gevallen, waarin ontslag kan worden verleend. Zij beoogen dus waarschijnlijk, dat er geen ontslag mag worden gegeven bij opheffing van de school, dat daardoor althans de financieele band niet verbroken wordt. Ik zou wenschen, dat iets dergelijks mogelijk was, maar dit zou slechts het geval zijn, als art. 39 ook van toepassing werd verklaard op het bijzonder onderwijs. En dat is iets, waartoe ik voorshands nog niet zou willen overgaan.

Verder is in het amendement van de heeren Helsdingen c.s. sprake van „de jaarwedde en vergoeding". Dit laatste woord zullen de heeren, dunkt mij, moeten veranderen en daarvoor in de plaats stellen wat de heer Bijleveld te recht heeft voorgesteld, nl. „tegemoetkoming". Dat woord wordt nu eenmaal in deze wet gebezigd en dan moet men er zich aan houden. Dan stellen de heeren voor om op te nemen onder *c*. „of de benoeming vast of voor een te omschrijven tijdvak is geschied". Zij zullen waarschijnlijk bedoelen, dat het tijdvak ook wordt bepaald en dat dit tijdvak in de akte van aanstelling worde opgenomen. Daartegen heb ik evenmin bedenking als tegen de bepaling nopens de bij ontslagname en -aanvrage in acht te nemen opzeggingstermijnen; natuurlijk zijn

dit alle zaken die, naar ik mij voorstel, in den algemeenen maatregel van bestuur zullen worden opgenomen. Wat zou een dergelijke maatregel anders moeten inhouden dan juist zulk soort van bepalingen? Ook tegen de opneming van de gevallen, waarin ontslag kan worden gegeven, zou ik geen het minste bezwaar hebben, mits daarmede niet wordt uitgesproken, dat in andere gevallen geen ontslag kan worden verleend. Intusschen beteekent, als dit inderdaad de bedoeling is, het voorschrift al weer bitter weinig, want men kan wel een lijstje maken van de gevallen, die mogelijk zijn, maar dan vervalt men in algemeenheden, als ongeschiktheid, minder goede verstandhouding tusschen den onderwijzer en zijn hoofd, minder goede samenwerking, enz., zoodat de bepaling toch weer niets beteekent. Ik moet een dergelijke bepaling dan ook zeer stellig aan de Kamer ontraden. Over de wachtgelden sprak ik reeds, zoodat ik hiermede van dit amendement kan afstappen.

De heer Bijleveld is, geloof ik, praktischer te werk gegaan door niet alleen te spreken van de „tegemoetkoming", maar ook de moeilijkheid onder de oogen te zien, die zich voordoet wanneer een onderwijzer geroepen wordt om in dienst te gaan of bij herhalingsoefeningen onder de wapenen te komen. Inderdaad leveren deze gevallen groote moeilijkheden op. Bij het openbaar onderwijs is die zaak evenmin geregeld en daar zijn dan ook dikwijls zwarigheden ondervonden, die ik mijnerzijds zoo goed mogelijk trachtte op te lossen.

Een regeling van deze zaak in de benoemingsakte mag dus zeer wenschelijk heeten; men kan het treffen van bepalingen daaromtrent overlaten aan den algemeenen maatregel van bestuur, maar niets verbiedt natuurlijk, in de wet een voorschrift desaangaande op te nemen. Tegen de formuleering van den geachten afgevaardigde heb ik evenwel eenig bezwaar. Hij schrijft: „bepalingen omtrent het al of niet weder in dienst komen na het vervullen van militieplichten." Dit onderstelt een buiten betrekking zijn gedurende het vervullen van dien dienstplicht en van die onderstelling moet men toch niet uitgaan. Er is wel een andere formule mogelijk; zoo zou b. v. „bepalingen in verband met den militieplicht van het onderwijzend personeel" reeds beter zijn. Als de Kamer dus een alzoo gewijzigd amendement III van den heer Bijleveld wil aannemen, dan heb ik er niets tegen. Ik zal het vooralsnog niet overnemen, omdat het mijn voornemen was, al die zaken op te nemen in den algemeenen maatregel van bestuur, maar bezwaar heb ik daartegen niet. Geeft de Kamer de voorkeur aan het amendement van den heer Helsdingen c s., dan is dit mij ook wel; alleen moeten daaruit dan de punten gelicht worden, waartegen ik bezwaar heb, terwijl dan

tevens ten aanzien van het eene door mij aangegeven punt een redactie-verbetering dient aangebracht.

Thans blijft nog over, een woord te zeggen over de commissie van appèl. Men wil nu niet alleen de voor vast aangestelde onderwijzers, maar ook de tijdelijk aangestelden het beneficium van deze instelling doen genieten. Ik heb daartegen geen bedenking, maar ook het begrip van tijdelijk onderwijzer is zeer vaag. Men kan hebben een tijdelijk onderwijzer, die eenvoudig inspringt bij ziekte of bij waarneming van militieplicht; men kan hebben een tijdelijk onderwijzer op proef; en men kan ook hebben een tijdelijk onderwijzer, dien men eigenlijk voor vast moest aanstellen, maar dien men liever los aanhoudt om in elk geval vrij over hem te kunnen beschikken.

Dit laatste nu is steeds door mij afgekeurd, maar aan den anderen kant moet ik zeggen, dat de eigenaardige positie van het bijzonder onderwijs vaak daartoe gedwongen heeft. Men begint een school met bijv. 30 of 40 leerlingen. Nu is men dus boven het cijfer 25 en men is gegarandeerd voor de Staatsbijdrage. Er kan echter verloop komen, door mindere sympathie met de school of doordat men met de onderwijzers minder goed geslaagd is en, wanneer dan het aantal kinderen tot beneden 25 daalt, vervalt de bijdrage, zoodat de middelen ontbreken. Welnu, dat is de reden geweest, waarom men zoo dikwijls bij het bijzonder onderwijs, om zich niet voor de toekomst te binden, wel heeft *moeten* zorgen, dat men geen al te bindende verplichtingen tegenover het personeel op zich nam. De zaak is, dunkt mij, wel te vinden, wanneer men slechts in de akte van aanstelling opneemt een bepaling, inhoudende, dat de aanstelling vanzelf expireert in geval, hetzij van opheffing van de school, hetzij van opheffing van de betrekking. Dan zal het praktische bezwaar vervallen. Bovendien mag in de wet eenige verdere bepaling nopens de tijdelijke aanstelling niet ontbreken. Wanneer aldus het amendement niet afstuit op de praktijk, kan ik mij daarmee vereenigen. Ook ik acht het noodzakelijk, dat zoowel de tijdelijk als de vast aangestelden profiteeren van de commissie van appèl.

Wat nu die commissie van appèl zelf betreft, is door den heer Helsdingen c. s. voorgesteld om telkens te nemen een commissie, als scheidsgerecht fungeerende *ad hoc*, met den districts-schoolopziener als voorzitter en drie leden voor elk der partijen in geschil. De geachte afgevaardigde, de heer Bijleveld, daarentegen stelt voor om te blijven in de lijn van de Regeering en de commissie permanent te maken, met deze verandering, dat hij wenscht, dat als hoofden van scholen in ge-

schil zijn, andere leden zullen optreden dan wanneer bij de commissie onderwijzers van bijstand zich aanmelden. Dit is mogelijk een verbetering, maar ik moet toch opmerken, dat men dan de tegenstelling tusschen hoofden van scholen en onderwijzers wel wat scherp in de wet brengt. Men heeft bij het bijzonder onderwijs nog een tamelijk goede verstandhouding tusschen de hoofden van scholen en de onderwijzers, maar de heer Bijleveld is expert in deze, en acht hij de verhouding reeds van dien aard, dat het rechtvaardiger is en tot betere uitkomsten zal leiden om de commissie, wat de delegatie van de onderwijzers betreft, te bifurqueeren en haar een tweeledige samenstelling te geven, al naar gelang hoofden of onderwijzers in appèl komen, ik zou er geen overwegend bezwaar tegen hebben. Alleen zou ik hem dan in overweging willen geven om het voorzitterschap niet incidenteel te maken. Wanneer een commissie is samengesteld uit drie gedelegeerden van het bestuur, die permanent blijven, en drie andere gedelegeerden, òf voor de hoofden van scholen, òf voor de onderwijzers, dan kan er geen bedenking bestaan, ja is het gewenscht, dat die commissie, in haar tweeledige samenstelling bijeenkomende, een vasten voorzitter aanstelt. Ik moet er nl. wel den nadruk op leggen, dat ik aan het permanente karakter van deze commissie zeer hecht.

In het gemoveerde door den heer Troelstra is een innerlijke tegenstrijdigheid. Hij stelt voor om de belanghebbenden zelf te laten optreden en hij wil dus ook toelaten, dat er onderwijzers en leden van de schoolbesturen in de commissie worden gekozen, want hij vindt het noodig, dat er deskundigen bij zijn, belanghebbenden-deskundigen, evenals in de Beroepswet. Maar hoe rijmt hij dit nu met zijn betoog, dat eigenlijk het beroep bij Gedeputeerde Staten behoorde gebracht? Dit zijn immers noch deskundigen, noch belanghebbenden! Maar ik wil hier niet verder op ingaan en er alleen op wijzen, dat juist de vergelijking met het permanent karakter, dat Gedeputeerden Staten eigen is, de Regeering tot haar voorstel geleid heeft. Deze zijn geen belanghebbenden, geen onderwijzers, noch lid van een schoolbestuur en toch zijn bij het openbaar onderwijs in hun handen dergelijke beslissingen gelegd.

De overtuiging, dat het optreden ten deze van de colleges van Gedeputeerden zeer gunstig werkt, deed het mij gewenscht voorkomen, voor het bijzonder onderwijs te geraken tot een toestand, waarin het zich zou splitsen in 2 of 3 groepen, terwijl dan voor elke groep zou optreden een college van 7 leden. De ondervinding, reeds thans met den Schoolraad opgedaan, waarbij over de 400 scholen vrijwillig zijn aangesloten, doet de hoop koesteren, dat in dien geest zal worden

gehandeld. Het bezwaar, dat thans wordt ondervonden, nl. het ontbreken van executoire kracht, zal dan komen te vervallen.

Zooveel mogelijk zou alles, wat tot dezelfde groep behoort, onder één college moeten ressorteeren. Dat intusschen het getal van 12 scholen als minimum is genomen, vindt zijn reden in de noodwendigheid om ook kleinere groepen gelegenheid te schenken, de bepaling in eigen kring toe te passen. Scholen bij voorbeeld van het Nut van het Algemeen of van Israëlieten zijn te weinig in aantal om een zoo breeden kring als ik mij denk te vormen. Te haren behoeve zal zelfs wellicht de dispensatie, waarvan sprake is, zijn te verleenen. Afgezien intusschen van deze uitzonderingsgevallen, beoogt het artikel, zooveel mogelijk de onderlinge aansluiting te bevorderen. Maar dan moeten er zijn permanente colleges, omdat dezen daardoor de noodige ervaring zullen krijgen in de behandeling der zaken.

Wat is namelijk het groote verschil tusschen een rechter en een arbiter? Een rechter wordt door experientie geoefend, te wikken en te wegen en te vergelijken analoge gevallen, terwijl de arbiter, deze experientie missende, beheerscht wordt door een meer accuraat bezien van de quaestie van den kant van dengene, door wien hij gekozen is. Een arbiter is derhalve — ik druk mij misschien eenigszins sterk uit — meer een soort van advocaat.

Kon men nu voor het bijzonder onderwijs krijgen 3 of 4 van dergelijke colleges naast de 11 colleges van Gedeputeerde Staten, dan zou, wanneer men het getal openbare scholen vergelijkt met dat der bijzondere, de verhouding ongeveer gelijk uitkomen. Men zou dan, stel ik mij voor, wanneer de geschillen eens veelvuldig bleken voor te komen, mannen kunnen kiezen, die van de gemeenschappelijke scholen een zeker salaris ontvingen, en dus zich min of meer aan deze taak wijdden.

De reden, waarom de Regeering de onderwijzers en de schoolbesturen heeft uitgesloten, is niet omdat ik *per se* die personen wantrouw, maar omdat het bijna met zekerheid te zeggen is, dat, als men ze toelaat, men beginnen zal met uitsluitend leden van het onderwijzend personeel en van het bestuur te krijgen en dat men aldus niet bereikt wat men wil, een neutraal onpartijdig college van mannen van eenigszins hoogere positie en ontwikkeling en van meerdere ervaring dan nu in menigen dergelijken kring gevonden worden.

Ik wenschte zeer, dat wij langzamerhand kregen colleges, in welke een vertrouwen kon gesteld worden, als in onze rechterlijke macht, die toch waarlijk in zoovele geschillen niet technisch-deskundig kan worden geacht. Zal het in den beginne al eens voorkomen, dat zoo'n commissie

nog niet geheel op de hoogte is van het terrein, dan kan zij zich toch natuurlijk, als belangen van meer ernstigen aard moeten besproken worden, laten voorlichten door deskundigen.

Overigens is het niet te weerspreken, dat, als zulke colleges een permanent karakter dragen, na eenigen tijd niemand beter dan juist de leden daarvan de verschillende gevallen en toestanden zullen kennen en billijk recht zullen doen. Ik moet mij beslist tegen het amendement-Helsdingen c. s. verklaren. *Handelingen*, blz. 1833 – 1836.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom thans tot het gewijzigde amendement van den heer Bijleveld en het daarnaast staande amendement van den heer Helsdingen c.s. op het bepaalde sub 6°.

Ik kan mij met het amendement-Helsdingen, nu het in hoofdzaak gebleven is wat het was, niet vereenigen. Ik blijf bezwaar maken tegen de uitdrukking: „de regeling der wachtgelden", omdat het geen zin zou hebben te bepalen, dat in een contract moet staan: regeling der wachtgelden, indien men tevens bedoelt, dat het kan zijn een niet-regeling van de wachtgelden. Dat gaat niet. Wanneer gepoogd werd de zaak der wachtgelden te regelen, dan zou het nog iets zijn, maar ik moet mij nog pertinenter dan zoo straks tegen dit onderdeel van het amendement verklaren na de nadere toelichting van den geachten afgevaardigde, den heer Ter Laan. Hij toch heeft gezegd: ik wil de opneming om de zaak een eindje verder te brengen, maar daarvoor maakt men geen wetten; men maakt wetten om regelingen te scheppen en niet om ideeën te ventileeren. Ik kan ook niet medegaan met het stelsel om de gevallen, waarin ontslag kan worden gegeven, afzonderlijk op te noemen.

Bovendien komt het mij voor, dat, wanneer men eenmaal overgaat tot het specialiseeren van hetgeen in den algemeenen maatregel van bestuur moet staan, men in geen geval mag weglaten de quaestiën, die het meest voorkomen, nl. de moeilijkheden bij de vervulling van militieplichten en bij ziekte. Wanneer in het amendement gelezen wordt: regeling ter voorziening in geval van langdurige ziekte of ongesteldheid, of iets dergelijks, dan vervalt daartegen elke bedenking. Indien het amendement dus in dien zin gewijzigd wordt, neem ik het over.

Wat betreft het eerste gedeelte van het derde amendement van de heeren Helsdingen c. s., dat neem ik mede gaarne over; ik kan dit thans doen, nu door den geachten afgevaardigde een nadere wijziging op het bepaalde sub 4°. aangebracht is, waardoor voorkomen wordt,

dat die tijdelijke aanstelling niet meer, zooals tot dusver, in het onbepaalde blijft zweven. Nu voorgesteld is om daar te lezen, dat geen onderwijzer tijdelijk voor langer dan een jaar wordt aangesteld, heb ik geen bezwaar om beide wijzigingen over te nemen.

Wat het laatste amendement der heeren Helsdingen c.s. betreft, moet ik blijven weigeren, het denkbeeld te accepteeren van accidenteele arbitrage. Ik blijf waarde hechten aan een *permanente* commissie. Er wordt mij herinnerd, dat dit amendement is ingetrokken. Ik had dit wel vernomen, maar het was mij bij de vele wijzigingen, die zijn aangebracht, ontgaan. Ik heb daarover dus niet verder te spreken en kom nu tot wat is voorgesteld door de Commissie van Rapporteurs. Dat het beroep schriftelijk moet geschieden en dat het plaats moet hebben bij den voorzitter, had ik mij voorgesteld met al hetgeen betreft de regeling van den werkkring der commissie op te nemen in den algemeenen maatregel van bestuur en voorts aan haar eigen regeling over te laten. Maar ik geef toe, dat de wet geen overbodig werk doet met zekeren waarborg te bieden, dat het instellen van het beroep een vasten gang zal hebben; daarom neem ik het voorschrift betreffende de schriftelijke inzending van het beroep bij den voorzitter gaarne over.

Eindelijk wordt voorgesteld om het 7de lid tevens als voorzitter te qualificeeren. Ook dit levert geen bezwaar op, het zou toch in de praktijk wel altoos zoo geschied zijn.

Met het voorstel van den heer Bijleveld om den voorzitter te laten kiezen door 9 leden, kan ik mij niet vereenigen, omdat dan de door de zes onderwijzers gekozen leden steeds de meerderheid zouden hebben op de drie gedelegeerden van de besturen.

Handelingen, blz. 1842—1843.

Vergadering van 2 Mei 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Naar de orde van de leden van het artikel *), moet ik aanvangen met het amendement omtrent den leeftijd van toe-

---

*) Aan de orde is het slot van art. 54 *bis*, luidende:

„Voor die bijdrage komen niet in aanmerking de bijzondere scholen:

a. waarvan het aantal leerlingen boven zes jaren, dat als werkelijk schoolgaande bekend staat, berekend naar den maatstaf in artikel 24 vermeld, minder dan vijf en twintig bedraagt, met dien verstande, dat voor een school, welke reeds een bijdrage volgens dit artikel genoot, dat genot eerst verloren gaat, wanneer het aantal der hier bedoelde leerlingen, gedurende drie achtereenvolgende jaren, minder dan 25 heeft bedragen;

lating der leerlingen, dat, bij afwezigheid van den heer Hennequin, is verdedigd door den mede-onderteekenaar, den geachten afgevaardigde uit Zutphen, en dat de vorige week is aangehouden.

Ik heb toen reeds gezegd, waarom ik met dat amendement zooals het daar ligt, niet kan meegaan, maar ik heb erkend, dat er een kern van waarheid in kon liggen en dat het mij aangenaam zou zijn, indien de

---

b. waarvan de opbrengst der schoolgelden eene inkomst oplevert van gemiddeld tachtig gulden of meer per leerling en per jaar;

c. wanneer bij vacature in het onderwijzend personeel tusschen het ontstaan daarvan en de aanvaarding zijner betrekking door den benoemde, een langere tijd verloopt dan: wat betreft het hoofd der school van zes maanden, wat de overige onderwijzers betreft van vier maanden, behoudens de bepaling van het voorlaatste lid van dit artikel;

d. waarvan blijkt, dat zij gehouden worden als winstgevend bedrijf.

Voor de berekening van het sub *b* vermelde, wordt het voorschrift gevolgd, dienaangaande bij artikel 45 gegeven.

De besturen zijn gehouden aan Onzen Minister, met de uitvoering dezer wet belast en aan Gedeputeerde Staten der provincie, waarin de school is gevestigd, alle inlichtingen te geven, verlangd met betrekking tot litt. *a—d* van het 2de lid van dit artikel vermeld, en zulks op straffe van verval van aanspraak op de bijdrage.

Door het Rijk wordt over elk dienstjaar aan de besturen der bijzondere lagere scholen, die voor eene bijdrage krachtens het eerste lid van dit artikel in aanmerking komen, bovendien verleend:

A. eene bijdrage ter tegemoetkoming in de kosten om te voorzien in de behoefte aan schoollokalen voor scholen:

van 40 en minder leerlingen	f	46,00
„ 41— 90 leerlingen	„	75,32^{5}
„ 91—144 „	„	135,12^{5}
„ 145—199 „	„	197,80
„ 200—254 „	„	261,05
„ 255—309 „	„	324,30
„ 310—364 „	„	387,55
„ 365—419 „	„	450,80
„ 420—474 „	„	514,05
„ 475—529 „	„	577,30
„ 530 en meer „	„	640,55

mits voldaan wordt aan de regelen bij algemeenen maatregel van bestuur, zoowel in het belang van de gezondheid als van het onderwijs vastgesteld omtrent den bouw en de inrichting der lokalen, alsmede omtrent het aantal kinderen dat daarin mag worden toegelaten;

B. eene bijdrage in de kosten van het herhalingsonderwijs, volgens den-

geachte voorstellers, in een anderen geest hetzelfde doel nastrevende, een gewijzigd amendement indienden. Dat is intusschen niet geschied en ik sta daarom thans voor de vraag, of, nu het amendement in zijn oorspronkelijken vorm dezerzijds niet kan worden gesteund, van Regeeringswege niet een ander voorstel kan worden gedaan, waardoor hetzelfde doel op mijns inziens betere wijze zou worden bereikt.

---

zelfden maatstaf en op dezelfde voorwaarden als bij artikel 45 *bis* aan de gemeenten ten behoeve van dat onderwijs wordt toegekend.

Jaarlijks in de maand Januari zendt het bestuur, dat op Rijksbijdragen krachtens dit artikel over het voorgaande jaar aanspraak maakt, aan de Gedeputeerde Staten van de provincie waarin de school is gevestigd zijne daartoe strekkende aanvrage, vergezeld van *a* de door de onderwijzers bedoeld bij het 1ste lid sub 5 van dit artikel voor salaris afgegeven quitantiën, *b* eene verklaring van de aan de school verbonden onderwijzers dat aan de voorschriften sub 6 en 7 van dit artikel is voldaan.

Deze beslissen vóór 1 Mei daaraanvolgende, of de school voldoet aan de eischen en voorwaarden in dit artikel tot het verleenen der aangevraagde Rijksbijdragen gesteld, bepalen het bedrag dier Rijksbijdragen en deelen hun besluit onverwijld mede aan Onzen Minister met de uitvoering dezer wet belast, alsmede aan den inspecteur van het lager onderwijs, in wiens ambtsgebied de school is gevestigd, en aan het bestuur dat de aanvrage deed.

Binnen dertig vrije dagen na de dagteekening van dat besluit kan daarvan bij Ons in beroep worden gekomen door Onzen Commissaris in de provincie en door den inspecteur en het bestuur, in het vorige lid bedoeld.

Het bedrag, waarop het bestuur aanspraak mocht kunnen maken, wordt alsdan bij Onze eindbeslissing vastgesteld.

Wanneer een bestuur niet heeft voldaan aan de voorwaarde, vervat in het tweede lid, sub *c*, van dit artikel en het daarvan ten tijde dat de vacature had behooren te zijn aangevuld den arrondissements-schoolopziener in kennis gesteld heeft, kan van die voorwaarde door Ons ontheffing worden verleend, indien het in de maand Januari na afloop van het kalenderjaar een daartoe strekkend verzoek aan Ons indient, en Ons blijkt dat het ondanks het aanbieden van eene behoorlijke jaarwedde niet bij machte is geweest de vacature binnen den gestelden termijn te doen vervullen. Het bestuur zendt alsdan de aanvrage, in het zesde lid van dit artikel bedoeld, binnen éene maand na de dagteekening van Ons besluit aan Gedeputeerde Staten, die daarop binnen drie maanden beslissen.

Voorschriften omtrent de uitvoering van dit artikel zoomede regelen betreffende de verdere samenstelling en werking der in het eerste lid sub 7 bedoelde commissie van beroep worden bij algemeenen maatregel van bestuur gegeven."

Op dit deel van het artikel zijn voorgesteld de volgende amendementen:

Vooraf echter een vraag omtrent de opportuniteit van dit amendement. Ik heb, toen dit amendement was verdedigd, terstond de vraag gedaan, of de feiten metterdaad aanleiding gaven om de vrees te koesteren, dat een breed misbruik aan het uitbotten was. De geachte verdediger van het amendement heeft wel in het algemeen gezegd, dat het door hem geschetste kwaad toenam, maar op mijn nadere vraag, of hij daarvoor gegevens kon verschaffen, is hij het antwoord schuldig gebleven.

De geachte afgevaardigde heeft een onderzoek ingesteld, maar de

---

een, door de heeren Roessingh, Van Gijn en Smeenge, strekkende om in het 5de lid van art 54*bis*, sub *a*, te doen vervallen de woorden: „met dien vestande, dat voor een school, welke reeds eene bijdrage volgens dit artikel genoot, dat genot eerst verloren gaat, wanneer het aantal der hier bedoelde leerlingen, gedurende drie achtereenvolgende jaren, minder dan 25 heeft bedragen";

drie, door de heeren Helsdingen, Van Kol, Ter Laan, Melchers, Schaper, Troelstra en Van der Zwaag, strekkende:

I. om in het 5de lid, sub *a*, te lezen in plaats van „vijf en twintig", „veertig" en in plaats „25", „40".

II. om in het 5de lid, sub *a*, te lezen in plaats van „drie", „twee".

III. om in het 8ste lid, sub A, het slot te lezen als volgt:

„mits voldaan wordt aan de regelen, zoowel in het belang van de gezondheid als van het onderwijs, omtrent den bouw en de inrichting der lokalen, alsmede omtrent het aantal kinderen, dat daarin mag worden toegelaten, vastgesteld bij den algemeenen maatregel van bestuur, bedoeld in art. 4.";

een, door de heeren Ferf, Bos en De Boer, strekkende om in alinea 5, sub *b*, in plaats van „tachtig", te lezen: „veertig";

twee, door de heeren Goeman Borgesius, Treub, Tydeman, Hennequin, Dolk en Lieftinck:

I. in de zinsnede beginnende met „Jaarlijks in de maand Januari" aan het slot in te voegen de woorden: „*c*. de rekening van de over het voorgaande jaar gemaakte kosten, genoemd in het voorlaatste lid van dit artikel";

II. in te voegen vóór de laatste alinea van dit artikel het volgende:

„De gezamenlijke bijdragen in dit artikel genoemd, worden tot geen hooger bedrag uitgekeerd dan tot twee derden van de gezamenlijke kosten der school.

„Die kosten zijn:

a. de jaarwedden, vergoedingen en toelagen aan onderwijzers;

b. de uitgaven ten behoeve van het herhalingsonderwijs;

c. de uitgaven voor rente en aflossing van de geldleeningen aangegaan ten behoeve van stichting en verbouwing van schoollokalen en onderwijzerswoningen;

d. de uitgaven voor in stand houden of voor het huren der schoollokalen, leermiddelen en verdere schoolbehoeften;

e. de uitgaven voor het aanschaffen en onderhouden der schoolmeubelen, schoolboeken, leermiddelen en verdere schoolbehoeften;

uitkomsten ervan heeft hij ons onthouden. Ik heb bij ontstentenis van dat licht eigen licht zoeken te ontsteken, en wat is mij nu gebleken? Dat, toen in 1901 de toenmalige wijzigingen op de Lager-onderwijswet werden voorgesteld en toen hetzelfde gevaar natuurlijk bestond, men vóór zich had de uitkomsten van het jaar 1900. Destijds was op de bijzondere scholen het aantal kinderen beneden de vijf jaar 4857. Thans zou het zijn toegenomen? Neen, de uitkomsten leeren, dat op 15 Januari 1903 dat aantal gedaald was tot 4118, dus met ruim 700. Met 700 gedaald, niettegenstaande het aantal scholen aanmerkelijk was uitgebreid en het aantal kinderen op die scholen zeer was toegenomen. Wanneer er nu in 1901 geen aanleiding bestond in het toen hoogere aantal van kinderen beneden 6 jaar om tot een maatregel, als de geachte afgevaardigde

---

f. de uitgaven voor verlichting en verwarming en het schoonhouden der schoollokalen;

g. de uitgaven voor de schoolbibliotheken."

Verder is op dit gedeelte van art. 54 *bis* nog ingediend een amendement door de heeren Ketelaar, Bos en Smidt, strekkende om vóór de woorden „Jaarlijks in de maand Januari" te lezen:

„Van de bijdragen, overeenkomstig het eerste lid berekend, wordt afgetrokken het bedrag van de minimum-jaarwedde van den onderwijzer die

1°. handel drijft of eenige nering of beroep, behalve het geven van onderwijs, uitoefent; of

2°. ambten of bedieningen bekleedt of gedoogt, dat te zijnen huize handel of nering gedreven of eenig beroep, behalve het geven van onderwijs, uitgeoefend wordt door de leden van het gezin, tenzij Gedeputeerde Staten, den districts-schoolopziener gehoord, vrijstelling hebben verleend."

Door de Regeering wordt achter het bepaalde aan het slot van art. 45, sub 1°., de volgende zinsnede ingelascht:

„Indien bij de berekening van het aantal verplichte onderwijzers, bedoeld sub *a*, leerlingen beneden de zes jaren zijn meegeteld, wordt voor de vaststelling van de sub *a* bedoelde bijdrage, het aantal verplichte onderwijzers afzonderlijk berekend, gelijk dit zijn zou, indien deze leerlingen buiten aanmerking waren gelaten. Eveneens blijven voor de berekening van de bijdrage sub *b*, de leerlingen beneden de zes jaren buiten aanmerking."

Door den heer Roessingh wordt, met intrekking van bovengenoemd amendement, nu voorgesteld, om in sub *a*, voorlaatsten regel, in plaats van „drie" te lezen „twee", en om in den laatsten regel in plaats van „minder dan 25", te lezen: „nimmer minder dan 20".

Door de Commissie van Rapporteurs wordt een sub-amendement voorgesteld op het amendement-Ketelaar c. s. (stuk n°. 32), strekkende om in 2°. in den aanvang te lezen „niet kerkelijke ambten" enz.

Door de Regeering wordt een wijziging gebracht in den laatsten regel

beoogt, te komen ter afwering van een verondersteld gevaar, dan zie ik niet in, waarom ditmaal, nu de uitkomsten toch gunstiger zijn geworden, er aanleiding bestaat, zulk een sterken aandrang naar maatregelen van voorzorg uit te oefenen.

Het eenige dat kan worden toegegeven is, dat er een uitbreiding van subsidie staat gegeven te worden, en dat daarin meer verleiding kon liggen; maar men vergete toch niet, dat tegenover die uitbreiding van subsidie meerdere lasten aan de bijzondere school werden opgelegd. Uit de door mij verzamelde gegevens blijkt bovendien, dat de bijzondere school naar proportie minder incomplete kinderen, wat den leeftijd betreft, dan de openbare bevat. Want op de openbare school was het getal kinderen beneden de 6 jaar in 1903 12.251 ; voor de bijzondere school

---

van litt. *a*, om in plaats van de woorden „minder dan 25 heeft bedragen" te lezen: „zonder beneden de 20 te dalen, minder dan 25 heeft bedragen."

Verder heeft de Regeering overgenomen het amendement van den heer Ketelaar (stuk n°. 32) en het sub-amendement, daarop voorgesteld door de Commissie van Rapporteurs, zoodat amendement en sub-amendement vervallen zijn.

Ook heeft de Minister gezegd, dat hij alsnog een nieuw art. 7 zal invoegen na art. 6, hetwelk naderhand in behandeling zal komen.

Het amendement van den heer Roessingh c. s. (stuk n°. 17) is vervallen door de aangebrachte Regeeringswijziging.

De door de Regeering in art. 45 gebrachte wijziging en het gewijzigde art. 45 worden achtereenvolgens zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Het eerste amendement van den heer Helsdingen c. s. op het 5de lid, sub *a*, strekkende om in plaats van „vijf en twintig", „veertig" en in plaats van „25", „40" te lezen, wordt met 60 tegen 11 stemmen verworpen.

Het tweede amendement van den heer Helsdingen c. s., strekkende om in het 5de lid, sub *a*, te lezen in plaats van „drie", „twee", wordt met 36 tegen 34 stemmen verworpen.

Het amendement van den heer Ferf c. s., strekkende om in alinea 5, sub *b*, te lezen „veertig" in plaats van „tachtig", wordt met 40 tegen 30 stemmen verworpen.

Het derde amendement van den heer Helsdingen, betrekking hebbende op den bouw en de inrichting der schoollokalen, wordt met 40 tegen 27 stemmen verworpen.

Het amendement van den heer Goeman Borgesius c. s. wordt verworpen met 43 tegen 21 stemmen.

Het amendement van den heer Hennequin c. s. wordt na de verklaring van de Regeering door hem ingetrokken.

Art. 54 *bis*, op verzoek van den heer Ferf in stemming gebracht, wordt aangenomen met 40 tegen 20 stemmen.

zou er dus naar verhouding ongeveer de helft, dat is een goede 6000 moeten zijn, maar dit cijfer beloopt slechts een goede 4000. Van eenig misbruik bij de bijzondere school is dus allerminst sprake.

Ik herinner er verder aan, dat mijn geachte ambtsvoorganger bij de discussie in 1901 heeft verklaard, dat hij in zijn ministerieele loopbaan herhaaldelijk met vertegenwoordigers van het bijzonder onderwijs in aanraking was gekomen en daarbij een geheel anderen, veel gunstigeren indruk dan zijn vroegere impressie van het bijzonder onderwijs had ontvangen. Thans echter schijnt de vrees voor minder goede praktijken weer boven te komen. Een en ander bevestigt mijn aanvankelijke zienswijze, dat op zich zelf in het amendement en het daarvoor aangevoerde geen grond is te vinden van genoeg aanbelang om in deze voorziening te treffen, te minder wanneer ik raadpleeg een tabel, die ik heb laten opmaken van het aantal kinderen onder de 6 jaar, die op de bijzondere gesubsidieerde school gaan. Ik zal die tabel niet voorlezen, indien de Kamer vergunt, ze in de *Handelingen* te doen opnemen.

(De VOORZITTER: Ik stel voor het gevraagde verlof te verleenen.

Daartoe wordt besloten. [1]))

---

1) GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE LAGERE SCHOLEN.

Aantal leerlingen in totaal.	Aantal leerlingen beneden zes jaren.													
	minder dan 5.	5 t/m 9.	10 t/m 14.	15 t/m 19.	20 t/m 24.	25 t/m 29.	30 t/m 34.	35 t/m 39.	40 t/m 44.	45 t/m 49.	50 t/m 59.	60 t/m 69.	70 t/m 79.	Totaal.
25—40	26	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	26
41—90	113	47	11	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	172
91—144	70	52	17	6	6	7	»	»	»	»	»	»	»	158
145—199	48	19	9	5	3	1	1	»	»	»	2	»	»	88
200—254	23	16	12	4	7	1	2	»	1	2	»	»	»	68
255—309	14	11	4	»	5	2	2	»	»	»	2	»	»	40
310—364	14	9	4	2	»	2	2	»	1	»	1	»	»	35
365—419	9	1	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	12
420—474	9	4	1	»	»	1	2	1	»	»	1	»	»	19
475—529	6	4	»	»	»	1	»	»	»	»	1	»	1	13
530—584	9	2	2	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	15
585—639	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3
640 en meer.	4	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7
Totaal aantal scholen . .	346	169	62	19	21	16	9	2	2	2	7	»	1	656

Dan zal ik nu kunnen volstaan met alleen de hoofdresultaten mede te deelen. Op de 656 scholen, waaromtrent ik opgaven heb kunnen verkrijgen, zijn er 346, waarop nog geen 5 kinderen onder de 5 jaren gaan; voor 1, 2, 3 of 4 kinderen meer komen er 169 scholen bij, waarop dus het aantal kinderen nog geen 10 bedraagt. Dit zijn reeds 515 van de 656 scholen. Hieruit kan men zien, hoe onbeduidend deze zaak is. Ik geloof in het algemeen, dat men goed doet, het vertrouwen, dat men tot dusver in het bijzonder onderwijs heeft gesteld, ook onder dezen Minister van Binnenlandsche Zaken te bestendigen. Vertrouwen is in de wereld de kracht, waardoor de zaken altijd den besten loop hebben. Zoodra men gaat wantrouwen, komt het *nitimur in vetitum*, en daardoor werkt men het kwaad in de hand. Speciale wapenen tegen het bijzonder onderwijs behoeven dan ook ten deze niet te worden gezocht.

Er ligt hier echter wel een element verscholen, dat voor verbetering vatbaar is. Wat mij persoonlijk betreft, zou ik het liefst in de wet schrijven, dat bij het lager onderwijs geen kind onder de zes jaar werd toegelaten en dat voor de kinderen beneden dien leeftijd een speciale regeling werd getroffen. Maar het is nu eenmaal anders in de wet geregeld en wij zijn bezig aan een herziening van de wet op het lager onderwijs, van een gansch andere strekking dan om dat onderwijs opnieuw te organiseeren. Intusschen neemt dit niet weg, dat, waar nu het subsidie zooveel hooger wordt, wij ten deze wel een stap in de gewenschte richting kunnen doen. Immers is het niet gewenscht, dat soms een kind van 5 of zelfs van 4 jaar een waarde zou kunnen representeeren, die nog al aanzienlijk is. De vergoeding voor het aantal onderwijzers en wat daarmede verder samenhangt behoort van het al dan niet toevoegen van een dergelijk kind aan het bestaande getal niet afhankelijk te zijn. Het kan inderdaad eenige bedenking hebben, dat een dergelijk kind een aanzienlijk verschil in het subsidie brengt.

Ik zou er dan ook niet op tegen hebben, in de wet een bepaling ter wering van dit bezwaar op te nemen, maar dat is niet gemakkelijk, want, gelijk door den heer Goeman Borgesius te recht is opgemerkt, mag het niet zoo worden gesteld, dat ten opzichte van het aantal verplichte onderwijzers daardoor tevens een verandering zou worden gemaakt. Men zou dan weder kunnen krijgen op één onderwijzer 50, 60 leerlingen, waar dan zooveel kleintjes bij zaten. Nu was juist de moeilijkheid om in de redactie van de wet, gelijk die is, het eene te weren, zonder kans te loopen, dat het andere gevaar binnenkwam. Toch heb ik die poging gewaagd en meen ik, dat zij het best zal slagen, wanneer

men achter de bepaling aan het slot van art. 45, 1°., dus achter de woorden „360 en de maand op 30 dagen gesteld" laat volgen:

„Indien bij de berekening van het aantal verplichte onderwijzers, bedoeld sub *a*, leerlingen beneden de zes jaren zijn medegeteld, wordt voor de vaststelling van de sub *a* bedoelde bijdrage het aantal verplichte onderwijzers afzonderlijk berekend, gelijk dit zijn zou, indien deze leerlingen buiten aanmerking waren gelaten. Eveneens blijven voor de berekening van de bijdrage sub *b* de leerlingen beneden de zes jaren buiten aanmerking."

De vraag is alleen, in hoeverre het geoorloofd is, in art. 45 deze wijziging alsnog aan te brengen, daar wij thans bezig zijn aan art. 54*bis*....

(De VOORZITTER: Er is nog geen beslissing over artikel 45 gevallen, zoodat daartegen geen bezwaar bestaat.)

Ik dank u, Mijnheer de Voorzitter, voor deze inlichting. De voorstellers van het amendement zullen het nl. eens zijn, dat een dergelijke wijziging gelijkelijk behoort te gelden voor het openbaar en het bijzonder onderwijs en dat, als men haar aanbrengt in art. 45, sub 1°., zij vanzelf geldt voor art. 54*bis*.

Vraagt men, of zij voor het openbaar onderwijs bezwaar zal opleveren, dan antwoord ik van neen, want het openbaar onderwijs krijgt zooveel minder aftrek op de Rijksuitkeering volgens de wet van 1897. Die aftrek wordt immers berekend naar het verschil tusschen het subsidie volgens de nieuwe en dat volgens de oude wet over 1905, en worden nu in het vervolg voor het openbaar onderwijs kinderen beneden de 6 jaren niet meer meegeteld, dan vermindert de bijdrage volgens het nieuwe artikel en dus ook het verschil tusschen deze en het subsidie naar de bestaande wet. Het openbaar onderwijs heeft er dus geen schade bij, maar het bijzonder daarentegen wél, wanneer er een 4000 kinderen niet meer meetellen bij de berekening der bijdrage per onderwijzer. Maar ik geloof, dat het voor het bijzonder onderwijs beter is, die kleine schade te dragen nu het subsidie zooveel hooger wordt, dan te blijven voortleven in een toestand, welke uit een streng paedagogisch oogpunt geen aanbeveling verdient.

Ik kom nu tot het amendement voorkomende op stuk n°. 32. De heeren Ketelaar c.s. hebben in dat amendement een belangrijke wijziging gebracht. Ik heb een vorige maal gezegd, dat ik het op zich zelf billijk zou vinden, ook voor den bijzonderen onderwijzer, wanneer hem een

voldoend traktement wordt verzekerd, het vervullen van betrekkingen, als daarin bedoeld, uit te sluiten, ten eerste omdat het onbillijk is tegenover het openbaar onderwijs, en ten tweede omdat de onderwijzersstand er niet door verheven wordt.

Ik heb ook gezegd, dat ik de grondgedachte en strekking van het amendement beaam, mits de beslissing over het gelijktijdig vervullen van betrekkingen als kosterschap, voorlezer- en voorzangerschap, — in het kort betrekkingen, welke een kerkelijk karakter dragen —, niet komt aan Gedeputeerde Staten. Dat Gedeputeerde Staten over nevenambten enz. beslissen, welke geheel buiten de sfeer der Kerk liggen, waarin geen andere elementen worden gemengd, ontmoet bij mij geen bedenking.

Maar laat mij kortelijk mogen herhalen, waarom mijns inziens zich strikt tot deze laatste de competentie van Gedeputeerden beperken moet. Juist het kosterschap en voorlezerschap heeft in 1867, 1868 en 1869 een punt van heftigen strijd uitgemaakt. De heeren, die de debatten van die tijden gevolgd hebben, weten, hoe juist Groen van Prinsterer in 1869, bij zijn eerste voorstel tot wijziging van de wet van 1857, onder de drie punten van zijn voorstel juist ook dit had opgenomen, om te waken, dat aan de openbare onderwijzers het koster- of voorlezerschap niet zou worden toegekend.

Nu weet ik wel, dat men sedert dien tijd daarvan niet meer gehoord heeft en dat men ook in administratieve beslissingen in dit opzicht zoo billijk mogelijk geworden is, maar uit het oog dient toch niet verloren dat het bijzonder onderwijs tegenover kerkelijke aangelegenheden in gansch andere positie verkeert dan het openbaar onderwijs. Bovendien, hoe royaal ook in den laatsten tijd de beslissingen geweest zijn, men weet, dat in de jurisprudentie wel eens veranderingen komen, en met dit alles voor oogen, moest en moet ik wel bezwaar maken mede te gaan met het voorstel zooals het daar ligt. Willen nu de heeren in hun amendement aan dit bezwaar te gemoet komen, dan zouden zij bijv. 2°. kunnen doen aanvangen met: „niet-kerkelijke ambten of bedieningen bekleedt” enz., of wel: „ambten andere dan kerkelijke bekleedt”. Daarmede zou mijn principieele bedenking komen te vervallen. Maar, zooals het hier staat, blijf ik mijn inzicht mainteneeren.

In de tweede plaats zullen de geachte voorstellers zich ook de vraag voor oogen hebben te stellen, of hier niet een overgangsbepaling noodig is. Op dit oogenblik is er toch een zeker getal bijzondere onderwijzers, al zijn het er niet velen, die uit de een of andere bijbetrekking misschien wel het dubbele van hun inkomen genieten. Ik weet niet, of

er velen zijn, maar er zijn er en ik heb sedert de vorige vergadering van meer dan één kant de aansporing ontvangen om daarop te letten, omdat het toch waarlijk al te hard zou zijn, wanneer aan die personen plotseling de helft van hun inkomen werd ontnomen. Men zou dit kunnen vinden door iets in dezen geest, dat de bepaling niet van toepassing zal zijn op in dienst zijnde onderwijzers, zoolang zij in dezelfde betrekking blijven, die zij bij het in werking treden van de wet bekleedden. Dingen zij naar een andere plaats, dan is het natuurlijk iets anders, maar zoolang zij in dezelfde betrekking blijven, is het eisch van billijkheid om in hun materieelen toestand geen zoo ingrijpende verandering te brengen.

Thans kom ik tot het kluwen van amendementen, die de bepaling, dat voor subsidie de school pas begint mede te tellen zoodra zij 25 leerlingen heeft, uitlokte.

In de eerste plaats hebben wij het voorstel, door de heeren Roessingh, Van Gijn en Smeenge ingediend, om het bijvoegsel, dat er bij het gewijzigde wetsontwerp ingekomen is, dat namelijk het subsidie eerst verloren gaat wanneer gedurende 3 jaren het aantal kinderen beneden de 25 is gedaald, er weer af te kappen. Het argument, dat de geachte afgevaardigde, die de verdediging van dit amendement op zich nam, daarvoor aanvoerde, was dit: men begint met kunst- en vliegwerk een school van 25 leerlingen bij elkander te brengen, door bijv. tijdelijk kinderen uit een groot huishouden op die school te plaatsen; dan krijgt men het subsidie en behoudt dit gedurende 3 jaar, al daalt dat getal tot 15, tot 10, tot 5, ja tot 1.

Dit komt ook mij zeer bedenkelijk voor, maar de geachte afgevaardigde heeft, als ik dit met bescheidenheid mag opmerken, voorbijgezien, dat, of de staart er aan blijft of er af gaat, hierin geen zakelijke verandering komt. Op het oogenblik is immers de toestand deze, dat, als er maar op 15 Januari 25 schoolgaande kinderen aanwezig zijn, dit aantal kan verminderen totdat er ten slotte op 1 Juli maar 15 of nog veel minder zijn, terwijl dan toch het subsidie het geheele jaar door blijft loopen.

Men stuit hier weer op de bepaling, die reeds dikwijls onder de aandacht moest worden gebracht in deze discussiën, die, volgens welke de leerlingen maar eens per jaar worden geteld en wel op 15 Januari. De geachte afgevaardigde moet zich dus wel rekenschap ervan geven, dat, of de staart blijft of niet, in dit opzicht niets te veranderen valt. Het eenige verschil, dat ontstaan zal, is, dat, als de staart er af gaat, men zich elken 15en Januari weer de moeite moet getroosten om 25 kinderen op school te krijgen.

Wat de beteekenis der nieuwe bepaling betreft, is er te recht door den heer Ter Laan op gewezen, dat in dien staart iets billijks ligt, in zoover hij er tegen waakt, dat niet onmiddellijk, wanneer het getal kinderen daalt beneden de 25, b.v. doordat er maar één leerling mankeert, de school behoeft te sterven en de onderwijzers broodeloos worden. Het is toch duidelijk, dat, bij gemis van een dergelijke bepaling, door de verhuizing naar een andere plaats van een enkel gezin, waarvan b.v. 2 kinderen op de school gaan, geheel onafhankelijk van de vraag, of aan de bijzondere school behoefte wordt gevoeld, deze in haar bestaan kan worden bedreigd. Daarom is het aanbevelenswaardig, dit voorschrift te behouden.

Intusschen ben ik gaarne tot gemeen overleg ook ten deze bereid en al kan ik natuurlijk het bezwaar niet opheffen, dat de kinderen maar eenmaal 's jaars geteld worden, ik wil wel trachten te voorkomen, dat de voorgedragen wijziging te ver zou voeren, en haar dus in dier voege wijzigen, dat gedurende de drie jaren het getal kinderen niet mag dalen beneden de 20. Dan heeft men eenerzijds een waarborg, dat niet een onbeduidend verschil tot sluiting van de school zal nopen, een speling van 3 à 4 kinderen, terwijl van den anderen kant het gevaar wordt afgewend, dat men tot al te kleine scholen afdaalt. De zinsnede zou dan bijv. moeten luiden: „wanneer het aantal der hier bedoelde leerlingen, gedurende drie achtereenvolgende jaren, zonder beneden de 20 te dalen, minder dan 25 heeft bedragen".

Ik herhaal nog eens, dat het gevaar, waarop men wees, niet geheel is af te wenden, want dat bestaat in de telling eenmaal per jaar, maar het gevaar wordt zeker aanmerkelijk minder bedenkelijk, wanneer men maar zorgt, dat op 15 Januari er niet een telling is, die al te weinig beteekent.

In de tweede plaats stellen de heeren Helsdingen c. s. voor, het getal kinderen te veranderen van 25 in 40. De strekking van dat voorstel is, gelijk de heer Ter Laan ruiterlijk erkende, om een verloren spel bij een nieuw spel te winnen. De geachte afgevaardigde wees er op, dat het spel verloren was om een tweeden verplichten onderwijzer te krijgen bij 40 kinderen, maar nu wil hij langs een anderen weg toch zijn doel bereiken, door de bijzondere scholen van 25 tot 40 kinderen tot ondergang te dwingen. Die poging om op een res judicata in een wetsontwerp terug te komen, wil ik niet verder beoordeelen, ik zal alleen maar zeggen, dat ik in het voorstel in geen enkel opzicht kan treden. Het wetsontwerp is ingediend om zooveel mogelijk het bijzonder onderwijs vrij te maken, en hier zou het worden, in plaats van een

vrijmaking, het aanleggen van een nieuwen band, die onmiddellijk de sluiting van een kleine honderd scholen ten gevolge zou hebben.

Verder is door de geachte afgevaardigden voorgesteld om den termijn van speling van drie op twee jaar terug te brengen. De beslissing hierover laat ik aan de Kamer, want het geldt hier een ondergeschikt punt.

Ik kom nu tot het amendement van de heeren Ferf, Bos en De Boer, waarbij wordt voorgesteld om in art. 54*bis*, tweede lid, sub *b*, te lezen, in plaats van 80, 40. De heer Ferf heeft uit officieele gegevens aangetoond, dat, zooals nu de zaken liggen en als dit ontwerp door gaat, er gevallen kunnen voorkomen, dat er voor een enkel kind op een bijzondere school f 40 aan subsidie wordt genoten. Er kan voor een kind echter veel meer genoten worden. Zooals ik straks reeds zeide, kan, gelijk de zaken nu staan, één kind meer of minder een nog veel grooter verschil maken, ja het geheele subsidie beheerschen. Maar de geachte afgevaardigde had, toen hij die stelling op enkele officieele gegevens bouwde, een gelijke stellage moeten optrekken voor het openbaar onderwijs. En tot welke gegevens komt hij dan? Wanneer er een openbare school is met 6 leerlingen, dan moet voor die school betaald worden voor meubels, voor de lokalen en voor alles wat er verder noodig is. Stelt men de gezamenlijke kosten op f 1800, dan bedragen de kosten per kind f 300, en zou dus een subsidie van f 40 slechts een druppel in de zee zijn. Met zulke bijzondere gevallen zich voor oogen te stellen komt men nooit verder; elke regeling van dergelijken aard zal altoos zóó zijn en blijven, dat er in exceptioneele gevallen gegevens te voorschijn komen, die er op zich zelf dwaas uitzien.

In aansluiting aan de verwijzing naar het openbaar onderwijs, moet ik erkennen, dat het mijn aandacht getrokken heeft, dat de geachte afgevaardigde, toen art. 46 aan de orde was, voor de openbare school de f 80 schoolgeld heeft laten passeeren, hoewel het argument van het te hooge schoolgeld daar nog veel sterker geldt, waar immers art. 192 der Grondwet zegt, dat er overal van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs wordt gegeven. Het geldt hier alleen de vraag, of voldoende tegen winstgevende scholen gewaakt wordt. De geachte afgevaardigde meent, dat dit niet het geval zou zijn, omdat de bepaling sub *d* nooit is toegepast.

Ik ken evenwel in ons Strafwetboek een geheele reeks artikelen, die nooit toepassing hebben gevonden. Wil dit nu zeggen, dat de misdrijven, daar geoordeeld, wel bedreven maar door de vingers gezien zijn? Volstrekt niet. Mag men dan ook uit de omstandigheid, dat het bepaalde sub *d* nog nooit behoefde te worden ingeroepen, af-

leiden dat er wel oneerlijke menschen zijn geweest, maar dat men ze maar heeft laten loopen?

Ik zou, steeds geneigd om liever het goede dan het kwade te denken, er toe komen om te zeggen: laat ons liever onderstellen, dat de schoolbesturen zoo eerlijk zijn geweest, dat geen enkele school, die werkelijk winst behaalde, om subsidie gevraagd heeft. In elk geval geeft art. 54*bis*, vierde lid, in geval van twijfel, recht en bevoegdheid om alle inlichtingen en gegevens te vragen, die men wenscht, zoodat het volle licht over de wijze van werken kan worden verspreid.

Wat de cijfers zelf betreft, in de dagen van rust heb ik mij de moeite gegeven om eens bij mannen, die het weten kunnen, te vragen, of werkelijk door f 40 een behoorlijke grens wordt getrokken. En van alle zijden is mij verklaard, dat dit cijfer slechts in aanmerking zou kunnen komen als uitsluitend sprake was van gewoon lager onderwijs, maar niet nu onder dezelfde bepaling ook het meer uitgebreid lager onderwijs valt. Daarvoor levert het door den geachten afgevaardigde voorgestelde metterdaad een volstrekt onhoudbaar gegeven op. Bij het meer uitgebreid lager onderwijs moeten er dikwijls zeer veel localiteiten, zijn, omdat vaak bij een klein aantal kinderen een groot aantal klassen bestaat. Gewezen werd bijv. op een school met niet meer dan 140 leerlingen en acht onderwijzers, terwijl er bovendien nog vakonderwijzers waren om speciale vakken te doceeren. Kan men daartegenover nu aanvoeren, dat dan maar het schoolgeld moet worden verdubbeld? Al is het waar, dat zulke scholen in den regel niet bezocht worden door kinderen van behoeftigen, aan den anderen kant is het toch niet minder waar, dat de ouders van dergelijke kinderen zeer dikwijls slechts beschikken over een inkomen van hoogstens f 2000 of f 2500. Wanneer zulke ouders voor hun kinderen reeds f 80 betalen, dan kan het er niet mede door om te zeggen: verdubbel dit maar tot f 160. Dat is hun eenvoudig onmogelijk, vooral wanneer zij meer kinderen hebben. Ik geloof dus, dat wij beter zullen doen met op dat amendement niet in te gaan.

Ik kom thans tot het amendement van den heer Helsdingen c.s. over den schoolbouw. Nu ik aan den bouw toe ben, zij het mij vergund, nog een zaak te releveeren, die mij daar straks onder het spreken door het hoofd ging, en wel deze. In de toevoeging tot art. 45, 1°., welke ik zoo straks voorlas, in zake de kinderen onder de 6 jaren, heb ik alleen maar gesproken over de bijdrage, die zou gegeven worden voor de salarissen; gezwegen is van de bijdrage voor den bouw, welke de bijzondere scholen genieten en die eveneens naar het getal leerlingen

berekend wordt. Het is toch goed, daarop te wijzen, omdat het volkomen juist is, dat door de toevoeging van enkele kinderen beneden 6 jaar, in plaats van f 46, ruim f 75 deswege zou kunnen verkregen worden. Intusschen zijn de verschillen al te onbeduidend, al te miniem, om het bijzonder onderwijs in dit opzicht te beknibbelen.

Maar er zijn nog andere oorzaken, die er voor pleiten, zich daarvan te onthouden. Wanneer een gemeentebestuur een nieuwe school bouwt, waar aanstonds 250 kinderen plaatsing moeten vinden, dan bouwt het een school niet voor 250, maar voor 350 kinderen, een school op den groei dus. Wanneer die school op den groei wordt gebouwd, kost het wel is waar voor het oogenblik meer dan wanneer krapaan gebouwd wordt, maar het is toch verstandige politiek, want anders moet men telkens uitbouwen als er 20 of 30 kinderen bijkomen en dat zou veel duurder uitkomen. Dit wordt trouwens bij het openbaar onderwijs veel gemakkelijker gemaakt, want daar krijgt men 25 pct. over de geheele school, onverschillig of er localiteiten zijn, die niet aanstonds gebruikt worden. Maar bij het bijzonder onderwijs wordt uitsluitend gerekend met de feitelijk schoolgaande kinderen, niet met de capaciteit der localiteiten. Dit aanmerkelijk onderscheid tusschen het openbaar en het bijzonder onderwijs maakt het te eerder geraden, dat kleine verschil van eenige tientallen guldens niet in aanmerking te brengen, en dus voor de tegemoetkoming in den schoolbouw alle leerlingen mee te tellen. Dit dus ter aanvulling van het in den aanvang mijner rede gehouden betoog.

De heeren Helsdingen c.s. stellen voor, op het bijzonder onderwijs ook toepasselijk te verklaren den algemeenen maatregel van bestuur, uitgevaardigd of uit te vaardigen krachtens art. 4 der wet. Hun bedoeling is, dat voor den schoolbouw bij het bijzonder onderwijs de eischen gelijk gesteld zullen worden met die voor de openbare scholen. Maar hadden zij dan niet tevens voor moeten stellen, dat hetgeen het Rijk doet voor de localiteiten van de bijzondere scholen, gansch hetzelfde moet zijn als de tegemoetkoming voor de openbare scholen? Echter bestaat hier nog al eenig verschil. Maar bovendien vraag ik, of de geachte afgevaardigden er hun aandacht op hebben laten vallen, dat in art. 4 van de wet op het lager onderwijs een afzonderlijke bepaling wordt gevorderd omtrent de lokalen, waarin door de gemeente gesubsidieerd bijzonder lager schoolonderwijs wordt gegeven. Dit artikel op zich zelf maakt dus reeds onderscheid tusschen de regelen, die gelden zouden voor de openbare lokalen en die, welke gelden voor door de gemeente gesubsidieerde scholen.

Het verschil tusschen bijzondere en openbare scholen ligt dan ook

reeds in het artikel zelf, dat de voorstellers juist toepasselijk willen verklaren om elk onderscheid op te heffen! Trouwens geloof ik, dat de door hen gestelde eisch waarlijk te ver gaat en dat men moelijk verder kan gaan dan door mij gedaan is. Wanneer er geklaagd wordt, dat thans de voor het bijzonder onderwijs gestelde eischen wel wat laag zijn, dan ga ik daarmede akkoord, gelijk dan ook in de Memorie van Antwoord uitdrukkelijk is erkend. Met opzet heb ik daarom uit de wet gelicht de summiere bepalingen, die zij thans bevat omtrent de localiteiten voor het bijzonder onderwijs. Want welke beteekenis moest men daaraan hechten? Geen andere is mogelijk dan deze, dat men, juist omdat het bijzonder onderwijs niet aan dezelfde eischen zou onderworpen worden, enkele zeer summiere bepalingen heeft gemaakt. Toen daarop een algemeene maatregel van bestuur moest worden gebaseerd, kon het niet anders, of daarin moesten enge bepalingen worden opgenomen, waardoor het onderscheid tusschen het openbaar en het bijzonder onderwijs scherp in het licht werd gesteld.

Er kan dus geen sprake van zijn, — zooals de geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, meende —, dat mijn ambtsvoorganger die eischen strenger zou hebben omschreven. Hij zou, evenals ik, aan de wet gebonden zijn geweest en de wet eischte nu eenmaal een scherp geprononceerd onderscheid. Thans heb ik voorgesteld, dit onderscheid op te heffen en aan den maatregel van bestuur de mogelijkheid open te laten, voor het bijzonder onderwijs bepalingen in te voeren, die zoo na mogelijk komen aan die voor het openbaar onderwijs.

Ziehier dus reeds verschillende redenen, waarom het in het ontwerp voorgestelde de voorkeur verdient boven het amendement. Maar zooals de geachte afgevaardigden het willen, mag in de wet niet een overgangsbepaling ontbreken, die voorkomt, dat een bestaande school op eens aan gansch andere regelen onderworpen wordt. Bovendien zou, gelijk ik reeds aanstipte, niet kunnen uitblijven een nadere regeling van de bijdrage voor den schoolbouw, die bij deze gelegenheid wel eenigszins verhoogd wordt, maar toch nog volstrekt niet gelijkstaat met de wijze, waarop ten deze gehandeld wordt tegenover het openbaar onderwijs.

Een tweede punt, waarop ik nog de aandacht wil vestigen, is dit, dat men bij het openbaar onderwijs weet, dat, hoe ook de regelen gesteld worden, zij steeds voor uitvoering vatbaar zijn: de gemeentekas is er goed voor. Wanneer de plannen zijn goedgekeurd, moet de gemeente er zich aan onderwerpen en, drukken de kosten te zwaar, dan biedt art. 49 uitkomst. Bij het bijzonder onderwijs ontbreekt deze

zekerheid. Daar wordt wel is waar het subsidie — gaat dit ontwerp door — belangrijk verhoogd, maar kan men toch lang niet beschikken over dezelfde middelen als bij het openbaar onderwijs.

Thans ben ik genaderd tot de laatste twee amendementen, voorgesteld door de heeren Goeman Borgesius c. s. Deze heeren stellen voor, de schoolbesturen te verplichten, de rekening over te leggen van gemaakte kosten, terwijl dan van het totaal nooit meer dan $^2/_3$ zal worden vergoed, $^1/_3$ altoos zal blijven voor rekening der vereeniging.

De geachte afgevaardigde uit Zutphen bezigde daarvoor een argument, dat wel geschikt is om indruk te maken, het argument nl., ontleend aan de Christelijke barmhartigheid. Zijn erkentenis, dat voor het bijzonder onderwijs van particuliere zijde enorm veel gedaan is, valt — dit zij in het voorbijgaan gezegd — licht, want het groot getal millioenen, dat langs dezen weg geofferd is, staat onomstootelijk vast. Maar de geachte afgevaardigde vergunne mij in de eerste plaats de vraag: heeft de wet er voor te waken, dat de Christelijke barmhartigheid worde beoefend? Moet men, gelijk zoo vaak gedaan is, de woorden: „de armen hebt ge altoos bij u" in dien gansch verkeerden zin verstaan, alsof men moest zorgen, dat er steeds armen blijven? Ligt het op den weg der Overheid, angstvallig na te gaan, dat zij niet te veel geve, opdat toch vooral niet de gelegenheid om Christelijke barmhartigheid te beoefenen worde benomen?

Ik voor mij kan mij zeer goed denken, dat de Christelijke barmhartigheid het schoolterrein voor zich gesloten vindt, gelijk in tal van landen het geval is. De redeneering van den geachten spreker zou dan ook alleen zin hebben, indien er in dat geval geen ander terrein voor de Christelijke barmhartigheid meer zou openstaan. Maar of ze zich werpt op de school, dan wel op de krankzinnigen- of armenverzorging, het blijft Christelijke barmhartigheid en altijd zullen er wel nooden gevonden worden, die leniging behoeven. Wat echter nog veel zwaarder bij mij weegt, is de overweging, of — indien ik mij stel op het standpunt der voorstellers en dus een oogenblik aanneem, dat van staatswege gezorgd moet worden, dat bij het bijzonder onderwijs de Christelijke barmhartigheid niet haar jachtveld verlieze, dat ze nog breed de vleugels kan uitslaan — dan de wet zoo partijdig mag zijn om uitsluitend de voorstanders van het bijzonder onderwijs tot het beoefenen van die deugd in de gelegenheid te stellen. Moet zij dan ook niet haar weldaden bewijzen aan de voorstanders van het openbaar onderwijs; hebben dezen niet evenveel recht, dat hun dit terrein niet worde afgesloten? En zou derhalve niet de billijkheid van den wetgever tegenover dat

ander deel der natie er toe moeten leiden, ook bij het openbaar onderwijs 1/3 van de kosten over te laten aan de Christelijke barmhartigheid?

Een tweede argument, dat de geachte spreker, die het amendement toelichtte, hanteerde, was ontleend aan een beroep op de omstandigheid, dat ook elders de Staat geen bijdrage geeft, of eerst moet het particulier initiatief zijn kracht getoond hebben. Hij wees daarbij met name op professioneele scholen van allerlei aard, waarbij steeds een dergelijke maatstaf zou worden aangelegd.

Ik heb mij de moeite getroost, eens te onderzoeken, wat daarvan aan was, en eens te zien of werkelijk, op die andere terreinen, waar de Staat subsidie geeft, ook maar eenigermate de regel gold, dat in elk geval 1/3 uit eigen beurs moet worden betaald. Mijn onderzoekingen golden in de eerste plaats de industriescholen voor meisjes. Welnu, die industriescholen voor meisjes vorderen te zamen een totaal bedrag van kosten van f 172,637,19½. Aan rente wordt ten behoeve van die scholen geïnd: f 964,07, terwijl de schoolgelden f 44,121 beloopen. Trek ik nu de schoolgelden en de rente er af, dan blijft er over ± f 128,000 aan ongedekte kosten, en wanneer daarvan 1/3 uit het particulier initiatief zou komen, dan zou dat dus moeten bedragen ± f 42,000. Intusschen is het in werkelijkheid slechts ruim f 12,200. De heeren roepen mij toe, dat ik het schoolgeld van de kosten had moeten aftrekken, maar dit is door mij gedaan. Anders zou de verhouding voor het particulier initiatief natuurlijk nog veel ongunstiger zijn geweest. Gaan wij thans enkele van die industriescholen in het bijzonder na. Eén, waarvoor het minst door particulieren wordt bijgedragen, één waarvoor het meest bijgedragen wordt en één waar de bijdrage middelmatig is. In Zwolle is een industrieschool voor meisjes, die f 12,339 aan kosten heeft; 1/3 daarvan zou f 4113 zijn, particulier wordt er bijgedragen f 718. In Arnhem zijn de exploitatiekosten f 19,826; 1/3 zou zijn pl. m. f 6600, en particulier wordt slechts bijgedragen f 1116. In Amsterdam zijn de kosten f 27,021; 1/3 zou ruim f 9000 zijn, en er wordt particulier bijgedragen f 1662.

Is het wellicht bij de ambachtsscholen beter? De ambachtsscholen kosten in totaal f 671,327. Aan schoolgelden — die ik er ook hier weer aftrek, om de heeren de volle maat te geven — wordt betaald pl. m. f 29,000. Wanneer ik er dat aftrek, blijft er over f 642,000, 1/3 — wat dus volgens den maatstaf van het amendement moest worden betaald door particulieren — zou zijn f 214,000 en er wordt slechts bijgedragen ruim f 20,700! Het lijkt er dus hier al evenmin naar. En wil men ook voor deze

scholen weder eenige staaltjes van de laagste bijdragen, de gemiddelde bijdragen en de hoogste bijdragen? Ook tot het geven daarvan ben ik bereid. Te Rotterdam zijn de exploitatiekosten f 45,411; één derde daarvan zou zijn f 15,140, doch door particulieren wordt slechts bijgedragen f 2171,50. In Alkmaar zijn de exploitatiekosten f 19,779; daarvan zou één derde bedragen f 6590, doch door particulieren wordt slechts gecontribueerd f 502. In Zierikzee eindelijk zijn de exploitatiekosten f 3197; één derde zou zijn f 1065, doch er wordt niet meer bijgedragen dan f 180.

Wat men daarbij bovendien niet mag vergeten is, dat voor die scholen de geheele natie samenwerkt en niet, zooals bij het bijzonder onderwijs, één groep. Men heeft bij het technisch onderwijs voorts te doen met iets, dat en vogue is, dat vorderingen maakt, waarmede eer is in te leggen. Men mag dus wel aannemen, dat hier het particulier initiatief een buitengewoon krachtige poging zal hebben aangewend, veel krachtiger natuurlijk dan aan één groep voor het bijzonder onderwijs mogelijk is. Maar zelfs al abstraheert men hiervan, dan was toch wel het minste, dat men mocht verwachten van hen, die met een dergelijk voorstel kwamen, dat zij hadden nagegaan het gemiddelde van de particuliere bijdragen voor de professioneele scholen en dan althans die getallen hier hadden overgebracht. Hoe zij er echter toe zijn gekomen, de grens zóó te trekken, dat de eischen wel tienmaal zoo hoog zouden gesteld worden, ik moet ronduit bekennen, het niet te verstaan, te minder omdat ik weet, dat de voorstellers altijd op het betrachten van de billijkheid in onderwijsaangelegenheden zijn bedacht geweest!

Nog een enkel woord over de Christelijke barmhartigheid. Beoordeelen de heeren die Christelijke barmhartigheid juist? De bijvoeging „Christelijke" zal hier te nemen zijn in den zin van art. 33 der wet; ik stem toe, dat men barmhartigheid onder de Christelijke deugden kan rekenen. Wanneer ik nu echter vraag, of de heeren van die Christelijke barmhartigheid een juiste opvatting hebben, dan komt het mij voor, dat hun opvatting metallistisch is; zij maken den indruk, alsof zij alleen Christelijke barmhartigheid zien in het geven van geld. Behoorde ik tot een andere groep, ik zou zeggen: een kapitalistische opvatting. Maar Christelijke barmhartigheid kan op veel hooger, veel edeler, veel idealistischer wijze worden betracht.

Laat ik daarvoor allereerst eens mogen verwijzen naar het werk van Kropotkin „*Mutual aid a factor of evolution*", waarin de schrijver van het veel lagere terrein van de dierenwereld uit in den breede aantoont, hoe de „mutual aid" somtijds nog meer dan „the struggle for life"

de bron is geweest voor de ontwikkeling van het menschelijk geslacht.

Nu hebben wij reeds vroeger gehoord, dat zich gevallen hebben voorgedaan, waarin een bijzondere school is gebouwd zonder andere kosten dan de materialen, doordat metselaars, timmerlieden en andere arbeiders, als hun gewone werk afgeloopen was, gratis hun diensten bewezen. Is dat niet „mutual aid", een belasting in natura, een uiting van heel wat hoogere motieven, dan wanneer iemand, die in goeden doen is, f 5 of f 10 uit zijn portemonnaie geeft? Maar die „mutual aid" openbaart zich nu in gansch andere vormen. Sommige bijzondere scholen hebben het zoo benauwd gehad, dat er geen geld was voor schoonmaking, brandstof, verlichting enz.; het noodige werd dan gaarne voor niemendal gedaan en geleverd. Ook dat is een vorm van Christelijke barmhartigheid; maar wij zijn nog niet uitgeput; de Christelijke barmhartigheid zien wij niet het minst beoefend door de onderwijzers zelf, die, als zij bij het openbaar onderwijs waren gegaan, gemakkelijk hadden kunnen krijgen een traktement van f 1000, zich aan de bijzondere school met een traktement van bijv. f 600 tevreden stelden en dan nog bovendien teekenden op lijsten om andere scholen te helpen. Die bijzondere onderwijzers hebben feitelijk als „mutual aid" aan het bijzonder onderwijs f 400 per jaar cadeau gedaan, maar niet in geld, doch in liefde en toewijding. Onderwijzers en onderwijzeressen, mannen en vrouwen, die zich uit liefde aan het bijzonder onderwijs geven, zich daarvoor groote offers getroosten uit louter hoogere motieven, dwingen den grootsten eerbied af. De fijnere uitingen van Christelijke barmhartigheid hebben de voorstellers geheel voorbijgezien, zij, die meenden, dat een dergelijk idealistisch streven in een sommetje kon worden uitgerekend!

De geachte afgevaardigde heeft nog gevraagd, hoe ik zou denken over een door hem in overweging genomen amendement om aan de fraters en, als ik ze zoo noemen mag, sorores uitsluitend de minimum-salarissen te geven, hen van de verhoogingen uit te sluiten. Hij scheen zeer benieuwd om eens te weten, hoe ik, staande te midden van de coalitie tusschen anti-revolutionnairen, Christelijk-historischen en Roomsch-Katholieken, mij van de Ministerstafel over zulk een denkbeeld zou uitlaten. Ik heb daarop niet geantwoord, omdat, als ik eenmaal iets heb gezegd zoo goed als in mijn macht staat, ik het tijdverspilling acht, het nog eens te zeggen. Ik heb mij in de Memorie van Antwoord zoo klaar en duidelijk daarover uitgelaten als mij slechts mogelijk was en ik zal, geloof ik, in den geest der Kamer handelen, door dit niet weder te gaan voorlezen. Zegt intusschen de geachte afgevaardigde, dat

daar toch nog niet is aangeroerd de speciale vorm, dien hij er thans aan gaf, dan wil ik aan mijn schriftelijk betoog nog wel iets toevoegen. De geachte afgevaardigde heeft gezegd: gij hebt in een andere wet, in de Onderwijzers-weduwenwet, de Roomsch-Katholieke ordebroeders en -zusters geëxcipieerd. Dat is ook zoo. En nu vraagt de geachte afgevaardigde, of in denzelfden gedachtengang ook niet hier een speciale regeling voor deze personen zou zijn te maken. De geachte afgevaardigde vergist zich evenwel, wanneer hij meent, dat alleen voor Roomsch-Katholieke ordebroeders en -zusters een exceptie geldt. Er komt in dezelfde wet, in art. 21, een geheel analoge exceptie voor: een ongehuwd man, die 60, en een kinderlooze vrouw, die 40 jaar oud is, behoeft niet langer bij te dragen voor weduwen- en weezen-pensioen. Voor beiden gelden dezelfde motieven. Het is beide malen deze quaestie: wanneer men met grond mag aannemen, dat er van een huwelijk en van het verwekken van kinderen geen sprake is, dan heeft het geen reden van bestaan, de zoodanigen te verplichten, zich voor weduwen- of weezen-pensioen te verzekeren. Dat is volstrekt niet alleen voor Roomsch-Katholieke ordebroeders en -zusters het geval, maar voor allen, die in de hier ondersteldе omstandigheden verkeeren.

Maar, zegt de geachte afgevaardigde, gij toont dan toch rekening te houden met de gelofte van kuischheid. Ja, voor zoover ik ook den ouderdom van 60 voor een man en van 40 voor een vrouw laat gelden. Ik stem toe, dat dan geen mathematische zekerheid wordt verkregen: er worden door mannen van over de 60 nog wel eens huwelijken gesloten en ook wordt men nog wel eens op hoogeren leeftijd met kinderen gezegend.

(De heer Lieftinck: Abraham en Sara, bij voorbeeld.)

De heer Lieftinck begeeft zich nu op het terrein der Heilige Schrift, waar ik hem niet volgen zal. Wat ik wensch aan te toonen is, dat zoodra de wetgever redelijkerwijs kan onderstellen, dat de gedachte aan een huwelijk buitengesloten is, hij de verplichting om pensioen aan de nagelaten betrekkingen te verzekeren, niet oplegt. Welnu, wat voor de gevallen van art. 21 de natuurlijke orde van zaken is, daarvoor treedt in casu de gelofte in de plaats. Wanneer een zekere categorie van personen op plechtige wijze verklaart en door den geheelen levenstoestand bevestigt, dat voor hen van weduwen- en weezen-pensioen geen sprake kan zijn, dan behoort de wet ook geen verplichtingen in verband daarmee op te leggen.

Ter versterking van zijn betoog heeft intusschen de geachte afgevaardigde nog er op gewezen, dat naast de gelofte van kuischheid een gelofte van armoede is afgelegd en dat, waar men met de éene gelofte wèl rekening hield, men ook voor de andere de oogen niet mocht sluiten. Ik versta die vergelijking niet. De gelofte van kuischheid sluit de gedachte aan een huwelijk absoluut buiten. En is dus voor geen huwelijk en de gevolgen daarvan te waken. Maar ondanks de gelofte van armoede blijft toch behoefte bestaan aan eten, drinken, slapen, wonen, lectuur enz. Daar gaat niets van af. Kon men nu volhouden, dat de onderwijzers-traktementen zoo dwaas hoog waren opgevoerd, dat de onderwijzers, zoowel bij het openbaar als het bijzonder onderwijs, zich in weelde baadden, dan zou ik mij kunnen begrijpen, dat men daarvan iets af wilde nemen. Maar van de linkerzijde is steeds beweerd, dat de minimum-traktementen der onderwijzers te laag zijn en hooger moeten worden. Ik geloof, dat daarvan wel iets aan is; maar dan zal ook door de linkerzijde minder dan door iemand anders ooit de stelling verdedigd kunnen worden, dat die traktementen niet alleen voldoende zijn om in de eerste levensbehoeften te voorzien, maar zelfs nog een surplus overlaten.

Erkent men dan ook, dat de minima-traktementen slechts noode de eerste levensbehoeften dekken, waarom dan die fraters en sorores, bij wie toch deze behoeften eveneens bestaan, aan uitzonderings-bepalingen onderworpen? Of zou men daartegen kunnen aanvoeren, dat het huwelijk zooveel zwaarder lasten aan den onderwijzer oplegt? Ziedaar, mijnheer de Voorzitter, een theorie, waarbij ik tot mijn genoegen den heer Drucker zie knikken, want dit herinnert mij, dat wij over dit punt een vorigen keer gedebatteerd hebben. Ik verdedigde toen de stelling, bedoelende, de salarissen te laten opklimmen voor gehuwden; daarop is in de afdeelingen en ook in het openbaar debat geantwoord, dat in geen geval bij het salaris het al of niet gehuwd zijn in rekening gebracht mocht worden. Met moeite is toen in der tijd verkregen die kleine verhooging van f 50 voor de gehuwde onderwijzers boven 28 jaar. Maar dit staat als een paal boven water, dat bij de regeling der salarissen in de wet met de vraag, of de onderwijzer gehuwd dan wel ongehuwd is, geen rekening hoegenaamd wordt gehouden. Het staat den onderwijzer volkomen vrij, al of niet celibatair te blijven: zijn traktement ondergaat niet de minste verandering. Ditzelfde geldt voor alle ambtenaren; geen ambtenaar wordt in zijn salaris gekort, omdat hij celibatair blijft; dit ligt er dus buiten.

Neemt men den stelregel aan, dat het gewone traktement krap vol-

doende is om in de hoogst noodige levensbehoeften te voorzien, dan begrijp ik niet wat men wil. Maar al ware het zoo, dan gaat de vergelijking nog niet op; want wat is het groote verschil? Dit: dat het in de Pensioenwet betreft *het opleggen van verplichtingen* en hier *het genieten van voorrechten.*

Laat mij ten slotte in dit verband nog melding mogen maken van een particulier schrijven, mij toegezonden door een Staatsraad in buitengewonen dienst, namelijk den heer Westerwoudt te Amsterdam, die mij gemachtigd heeft, daarvan in de Kamer melding te maken. Deze wenscht op te komen tegen de stelling, alsof de Roomsch-Katholieke bijzondere scholen door hetgeen zij ontvingen of zullen ontvangen zooveel zouden gebaat zijn, dat zij als het ware er toe geleid worden, een deel van het geld in handen van de Kerk te stoppen. De heer Westerwoudt dan deelt mede, dat de St. Vincentiusscholen, met ongeveer vierduizend jongens, in grooten financieelen nood verkeeren, zoodat meermalen opheffing daarvan uit geldgebrek in bestuursvergaderingen aan de orde geweest is, en dat het aanbod van een bemiddeld geloofsgenoot van f 40,000 tot stichting van een nieuwe school moest worden van de hand gewezen, omdat het bestuur geen kans zag, de kosten van exploitatie te dekken. Ik heb gemeend, deze mededeeling van een algemeen geacht man, die zeker in deze Kamer niet met wantrouwen zal worden begroet, te mogen bekend maken.

Maar gesteld nu al eens, dat van alles wat ik daar zeide niets aan was, en dat zou toch heel erg wezen, — men heeft gedurende dit debat mijn cijfers wel zeer betwist, maar ik heb toch aangetoond, dat zij vrij stevig stonden en ik ben desverlangd bereid, dit ook voor de nu geproduceerde aan te toonen —, dan zouden deze twee amendementen toch onvoorwaardelijk moeten worden afgewezen. En waarom? Omdat zij door het stelsel van de wet absoluut worden uitgesloten; omdat men niet in een wetsartikel schrijven kan, dat het bijzonder onderwijs ontvangt naar denzelfden maatstaf als het openbare en eenige regels verder daarop weder een zoo ingrijpende restrictie kan maken. „*Donner et retenir ne vaut*". Dat adagium reeds veroordeelt beide amendementen.

Handelingen, blz. 1853—1859.

Mijnheer de Voorzitter! Om niet nogmaals de ontevredenheid van den geachten afgevaardigde uit Zutphen op te wekken, die mijn rede onder een vergrootglas heeft gezet, zal ik mij thans onthouden van alles, wat niet stipt noodig is.

De heer Hennequin heeft mij gevraagd, of de door mij voorgestelde wijziging moest worden opgevat in den door hem bedoelden zin. Terwijl hij sprak heb ik reeds gezegd, dat dit zoo was. Nu door de voorstellers over de bouwvergoeding voor het bijzonder onderwijs verder geen woord gesproken is, merk ik op, dat ook ik deze quaestie kan laten rusten en dat er dus geen aanmerking op wordt gemaakt, die vergoeding te verleenen, wanneer er al eens een enkele dreumes van beneden de 6 jaar meetelt.

De heer Roessingh c. s. heeft een poging aangewend om met de Regeering akkoord te gaan. Zakelijk gaan wij akkoord, maar hetgeen hij voorgesteld heeft, nl. om nu te lezen: „doch nimmer minder dan 20 bedraagt", heeft een redactie, die ik niet kan aanvaarden, omdat er uit valt af te leiden, dat er nooit een dag zou mogen zijn, waarop er minder dan 20 kinderen schoolgaan. Dit is in het stelsel der wet een onmogelijkheid. Men zou dan een gansch andere regeling moeten treffen, waarbij dagelijks gecontroleerd en geconstateerd kon worden hoeveel kinderen er waren. Een afgaan ten deze van de lijn, in de wet getrokken, dat het vaststellen van het cijfer geschiedt op 15 Januari, is onmogelijk.

De Commissie van Rapporteurs heeft nu gevraagd, of het niet kon gevonden worden door te lezen: „Gedurende drie achtereenvolgende jaren minder dan 25 heeft bedragen, doch niet minder dan 20". Dit lijkt mij te gecombineerd gedacht, en ook loopt die redactie niet zuiver. Ik kom daarom terug op de straks door mij aangegeven wijziging, strekkende om te lezen: „zonder beneden 20 te dalen, minder dan 25 heeft bedragen". Ik heb nu de eer, deze wijziging aan te brengen en hoop, dat daarmede over dit vraagstuk eenheid verkregen zal zijn. Wat betreft de verandering van 3 op 2 jaren, laat ik, gelijk gezegd, de beslissing aan de Kamer over.

Het amendement van den heer Helsdingen c.s., voor zoover het dit gedeelte betreft, ontmoet dus bij mij geen bepaalde bedenking, maar tegen de verandering van 25 in 40 blijf ik mij pertinent verzetten. Ten opzichte van het amendement-Ferf laat ik het bij het straks gesprokene.

De Commissie van Rapporteurs deed ook het idee aan de hand, de geheele formule weg te laten, maar ik acht het beter, geen onnoodige wijziging aan te brengen en vereenig mij dus met de conclusie der Commissie om het artikel te laten zooals het is. Nu door de Commissie van Rapporteurs in het amendement van den heer Ketelaar ingebracht zijn de woorden „niet-kerkelijk" en tevens een overgangsbepaling

wordt voorgesteld, verklaar ik mij bereid, ten einde een stemming aan de Kamer te besparen, die twee amendementen over te nemen.

Wat het amendement van den heer Helsdingen c. s. aangaat in zake den bouw der scholen, daartegen blijf ik onverzettelijk gekant. Na den lofzang, dien wij hier bij de algemeene beschouwingen gehoord hebben over de schoolpaleizen te Zürich, weten wij, wat er van dien kant is te wachten, als wij de heeren ongebreideld hun gang laten gaan.

Ten aanzien van het amendement van den heer Goeman Borgesius c. s. persisteer ik bij het in eersten termijn door mij gesprokene. De daarin belichaamde strijd met het stelsel der wet is op zich zelf reeds voldoende om het onaannemelijk te verklaren.

Handelingen, blz. 1871.

Vergadering van 3 Mei 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Bij deze beide amendementen *) hangt alles af van de vraag, welke profetieën men in zich voelt opkomen omtrent de gevolgen, die deze novelle zal hebben. De Regeering heeft van

---

*) De beraadslaging geldt ART. 3, luidende:

„Artikel 39 van de wet tot regeling van het lager onderwijs wordt gelezėn als volgt:

Aan de onderwijzers, die ten gevolge van de opheffing van de school, waaraan zij als hoofd of als onderwijzer van bijstand verbonden zijn, of ten gevolge van de opheffing van hunne betrekking, worden ontslagen, en niet in de termen vallen om pensioen te genieten, wordt ten laste van het Rijk wachtgeld verleend.

In de aan de onderwijzers, geen hoofden van scholen, te verleenen wachtgelden wordt door de gemeente de helft aan het Rijk vergoed.

Het wachtgeld voor den onderwijzer die bij het ingaan van zijn ontslag een diensttijd heeft:

a. van nog geen vijf jaren: wordt bepaald op vijftig-honderdsten van de inkomsten aan zijne betrekking verbonden;

b. van vijf jaren en meer, maar nog geen tien jaren: op vijf en zestig-honderdsten van die inkomsten;

c. van tien jaren en meer, maar nog geen twintig jaren: op tachtig-honderdsten van die inkomsten;

d. van twintig jaren en meer: op vijf en negentig-honderdsten van die inkomsten;

meetal gemeend, dat de gevolgen voor de openbare school onbeduidend zullen zijn; anderen daarentegen meenen, dat de nadeelige gevolgen zeer belangrijk zullen wezen. En al naar gelang men de een of andere opvatting huldigt, worden de gegevens, waarmede hier te rekenen valt, klein of groot. Nu zegt de heer Borgesius, bij zijn toelichting tot het amendement om de wachtgelden niet de 80 pct. te doen overschrijden, dat, als men 95 pct. uitkeert, dit zou kunnen uitloopen op financieel voordeel voor den ontslagene.

---

met dien verstande, dat het wachtgeld niet op minder dan f 500 's jaars zal worden bepaald.

Onder diensttijd in het voorgaande lid wordt verstaan de diensttijd, die in aanmerking komt voor pensioen. Onder inkomsten in het voorgaande lid wordt verstaan het gezamenlijk bedrag, in art. 41, *tweede lid,* genoemd.

Het wachtgeld vervalt:

a. indien de onderwijzer in de termen komt om pensioen te genieten, met den dag waarop het pensioen ingaat;

b. indien de onderwijzer tot eene betrekking van Rijks-, provincie- of gemeentewege wordt benoemd, waarvan de bezoldiging met het bedrag van het wachtgeld gelijkstaat of dit overtreft, of zoodanige betrekking, hem niet van Rijks-, provincie- of gemeentewege opgedragen aanvaardt, met den dag waarop de benoeming ingaat;

c. zoodra de onderwijzer, met een diensttijd van minder dan vijf jaren, zijn wachtgeld genoten heeft gedurende het dubbele van zijn diensttijd;

d. zoodra de onderwijzer, met een diensttijd van vijf jaren en meer, maar nog geen tien jaren, zijn wachtgeld gedurende tien jaren genoten heeft;

e. zoodra de onderwijzer, met een diensttijd van tien jaren en meer, maar nog geen twintig jaren, zijn wachtgeld gedurende vijftien jaren genoten heeft.

In de gevallen, onder *d* en *e* van het voorgaande lid bedoeld, behouden Wij Ons de bevoegdheid voor, aan den onderwijzer op nieuw een wachtgeld toe te kennen, telkenmale voor den duur van vijf jaren. Alsdan wordt het wachtgeld de eerste maal op het twee-derde gedeelte en de volgende malen op de helft van het oorspronkelijk wachtgeld bepaald.

Bij de aanvaarding van eene betrekking, al dan niet van Rijks-, provincie- of gemeentewege opgedragen, waarvan de bezoldiging lager is dan het wachtgeld, wordt het wachtgeld verminderd met het bedrag dier bezoldiging.

Gedurende het vervullen van eene betrekking, van Rijks-, provincie- of gemeentewege voor eenen bepaalden tijd opgedragen, wordt het wachtgeld, op den voet van het vijfde en zevende lid, geheel of gedeeltelijk geschorst.

De wachtgelden worden in volle guldens verleend. Onderdeelen van een gulden komen daarbij voor een gulden in berekening.";

waarop zijn voorgesteld de volgende amendementen:

Op het standpunt van den geachten afgevaardigde versta ik dat niet. Hij namelijk verwacht, dat honderden openbare onderwijzers buiten betrekking zullen geraken, en nu kunnen — zegt hij — dezen met schrijfwerk of anderszins, als zij 95 pct. van hun traktement als wachtgeld krijgen, er zooveel bij verdienen, dat zij meer hebben dan hun traktement. Er zou dan als het ware een premie worden gesteld op de opheffing van betrekking. Dit gaat misschien op, wanneer het enkelen betreft, maar niet als er honderden worden ontslagen. Dat

---

een, van de heeren De Waal Malefijt, Van Idsinga, De Ridder, Van Wijnbergen en Van Nispen tot Sevenaer, luidende:

„De tweede alinea van art. 39 wordt aldus gelezen:

„In de aan de onderwijzers, geen hoofden van scholen, te verleenen wachtgelden wordt door de gemeente, gedurende de eerste vijf jaren waarin zij worden genoten, aan het Rijk een bedrag vergoed, gelijkstaande aan een vierde van de inkomsten, die aan de betrekking, die het laatst door den onderwijzer werd bekleed, waren verbonden,";

een, van de heeren Goeman Borgesius, Tydeman en Dolk, strekkende om uit sub *c*, voorkomende in de derde zinsnede van art. 39, weg te laten de woorden „maar nog geen twintig jaren"; en verder geheel te doen vervallen het voorgestelde sub *d* in dezelfde zinsnede.

Door de voorstellers van het eerste amendement wordt een wijziging in in hun amendement gebracnt, ten gevolge waarvan:

in het amendement vervallen de woorden „gedurende de eerste vijf jaren, waarvan zij worden genoten"; en een nieuwe alinea aan het amendement wordt toegevoegd, luidende:

„Deze verplichting vervalt vijf jaren na den dag, waarop het ontslag ingaat, indien de onderwijzer op dien dag den leeftijd van vijf en veertig jaren nog niet heeft bereikt."

Het amendement strekt dus om de tweede alinea van art. 39 te lezen als volgt:

„In de aan de onderwijzers, geen hoofden van scholen, te verleenen wachtgelden wordt door de gemeente aan het Rijk een bedrag vergoed, gelijkstaande aan een vierde van de inkomsten, die aan de betrekking, die het laatst door den onderwijzer werd bekleed, waren verbonden. Deze verplichting vervalt vijf jaren na den dag, waarop het ontslag ingaat, indien de onderwijzer op dien dag den leeftijd van vijf en veertig jaren nog niet heeft bereikt."

Dit amendement wordt door de Regeering overgenomen. De heer Ketelaar stelt echter als amendement voor, de oude redactie te herstellen. Dit amendement wordt verworpen met 48 tegen 19 stemmen.

Het amendement Goeman Borgesius wordt met 35 tegen 34 stemmen aangenomen.

blijkt wel ten duidelijkste uit het heirleger van sollicitanten naar dergelijke bijbaantjes, die waarlijk niet zoo overvloedig zijn, dat bij een zoo groote toename van het aantal gegadigden er voor allen plaats zou zijn. De Regeering blijft dus bij haar aanvankelijk voorstel, maar heeft aan den anderen kant, vasthoudende aan haar sustenu, dat het getal ontslagen onderwijzers miniem zal blijven, geen bedenking om de beslissing aan de Kamer over te laten.

Wat het tweede amendement betreft, dat van den heer De Waal Malefijt en de zijnen, daarmede gaat de Regeering niet alleen mede, maar na de daarin gebrachte wijziging heeft zij zelfs de eer, het over te nemen.

Ik begeef mij met geen enkel woord in de beschouwingen, die door den geachten afgevaardigde, den heer Ketelaar, gehouden zijn. Die maken op mij den indruk van de bekende oude juffrouw, die altijd, eer zij ging slapen, onder het bed keek of er ook een dief was. Zoo ziet ook de heer Ketelaar in elke bepaling een bedoeling om de openbare school schade te berokkenen. Ik kan mij op dat standpunt niet stellen en wil daar dan ook niet over spreken. Hiermede alleen heb ik te maken, dat duidelijk door den geachten afgevaardigde, den heer De Waal Malefijt, is aangetoond, dat, wanneer de bepaling blijft gelijk zij is, er op de gemeenten eenige meerdere lasten gelegd worden. Welnu, het stelsel van deze wet is pertinent, dat geen nieuwe lasten op de gemeenten mogen gelegd worden en nu spreekt het vanzelf, dat, waar de Regeering hierop gewezen is, zij niet anders kan doen dan een voorstel om daarin verandering te brengen dadelijk accepteeren.

Er blijft dan ook alleen maar over om aan te toonen, waarom ik niet oorspronkelijk zelf een dergelijk voorstel heb gedaan. Dit hangt samen met mijn verwachting omtrent het getal der onderwijzers, die op wachtgeld zullen komen. Ik voor mij meen, dat dit uiterst klein zal zijn. De geheele som voor wachtgelden op de laatste begrooting was eenige duizenden, ik meen f 6000 à f 7000. Gesteld nu eens, dat dit het drievoudige wordt, dat is een f 18,000 à f 21,000, dan is de helft daarvan een f 10,000 waarvan dan nog afgaan de wachtgelden der hoofden, zoodat de som, over de verschillende gemeenten verdeeld, geheel in het niet verzinkt. Van het standpunt der Regeering kon dus deze hoogst onbeduidende verzwaring van lasten worden genegeerd.

De heer Ketelaar heeft voorts nog gesproken over de personeele belasting, en daaraan eenigszins in de lucht zwevende beschouwingen vastgeknoopt; ik moet eerlijk bekennen, niet te begrijpen wat wij hiermede te maken hebben. Ik heb mij dan ook daarover, naar ik meen,

evenmin uit te laten en ik resumeer mijn betoog door er op te wijzen, dat, ofschoon praktisch de beteekenis van het gewijzigde amendement-De Waal Malefijt c. s. gering is, het theoretisch volkomen past in het stelsel der Regeering, dat geen nieuwe lasten op de gemeente mogen gelegd worden. Dit laatste wordt door het amendement zoo juist en stipt mogelijk belet en het kan dus door de Regeering worden overgenomen.

Handelingen, blz. 1876.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb thans het woord gevraagd, omdat ik mij bij de algemeene beschouwingen veroorloofd heb, hetgeen toen reeds tegen het artikel was aangevoerd, te laten rusten om het eerst te bespreken, als wij aan de behandeling van art. 4 *) genaderd waren. Ik begin met dank te zeggen aan die leden, die met zooveel klem en kracht dit gedeelte van het Regeeringsvoorstel tegen de ingebrachte bedenkingen hebben verdedigd.

Mijn betoog aanvangende, wensch ik te wijzen op een uitlating van mr. Kappeyne van de Coppello bij de behandeling van de Lager-onderwijswet van 1878. Toen toch heeft zich hetzelfde vraagstuk voorgedaan als thans. Eenerzijds was er een financieele regeling in zake onderwijs, die wijziging onderging, en anderzijds werd daarmede in verband gebracht de geldelijke verhouding tusschen Rijk en gemeenten. Toen, gelijk nu, heeft zich de vraag voorgedaan: indien eens een aanmerkelijk deel van

*) Het artikel luidt:

„Tusschen de artikelen 9 en 10 der wet van 24 Mei 1897 (*Staatsblad* n°. 156) tot regeling der financieele verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten en herziening der algemeene regelen ten aanzien der plaatselijke belastingen wordt ingelascht artikel 9 *bis*, luidende:

De uitkeering bedoeld in de artikelen 1 tot en met 9 wordt voor elke gemeente over 1906 en volgende jaren verminderd met het verschil tusschen de som, waarop zij krachtens artikel 45 1°. sub *a* der wet op het lager onderwijs, bij voorschot over 1905 aanspraak zou hebben gehad, en de som waarop zij over dat jaar bij voorschot aanspraak had volgens artikel 45 1°. sub *a* en *b* dier wet, zooals dat artikel was vastgesteld bij de wet van 24 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 187).

Voor gemeenten waar op 15 Januari 1905 een lager bezoldiging aan de hoofden van scholen werd toegekend dan ingevolge art. 26 der wet op het lager onderwijs verschuldigd is, wordt het bedrag, dat volgens het vorig lid in aftrek komt, met het verschil verminderd. Op gelijke wijze wordt in mindering gebracht het bedrag, waarmede de som op welke de gemeente krachtens art. 45, 1°. sub *a* der wet op het lager onderwijs bij voorschot

de kosten van het lager onderwijs voor rekening van het Rijk werd genomen, zou dan de financieele regeling al dan niet ongewijzigd kunnen blijven? In verband daarmede heeft nu in de Memorie van Antwoord op bladz. 66 van de gele bijlagen — het was voor mij het gemakkelijkst daarin te zoeken — de Minister Kappeyne zich in dier voege uitgelaten: „Voor het denkbeeld, dat al de kosten van het openbaar lager onderwijs ten laste van de schatkist gebracht worden, valt in het afgetrokkene veel te zeggen, doch" — hier vestig ik vooral de aandacht op — „het zou gepaard moeten gaan met de terugneming van de uitkeering der $^4/_5$ van het personeel aan de gemeente."

Ook daar werd dus toegegeven, dat, wanneer een ontheffing van lasten van de gemeenten in zake het lager onderwijs tot een aanmerkelijk bedrag moest worden doorgevoerd, dit gepaard zou moeten gaan met het ontnemen aan de gemeenten van gelden, die zij uit anderen hoofde uit 's Rijks kas genoten. Hetzelfde denkbeeld om de gemeenten aan een goeden financieelen toestand te helpen, door in zake onderwijs meer voor rekening van het Rijk te nemen, is ook in 1897 bij de toenmalige behandeling van de financieele verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten ernstig ter sprake gekomen. Men kan dit vinden in het Voorloopig Verslag op dat wetsontwerp op bladz. 4 en 9. Wat wel opmerking verdient, is, dat niet alleen op bladz. 4 in het algemeen gesproken wordt over overnemen door het Rijk van de uitgaven voor politie, schutterij, onderwijs enz., maar dat op bladz. 9 met name als voor overneming

---

over 1905 aanspraak zou hebben gehad, in eenig jaar het bedrag waarop de gemeente krachtens deze bepaling aanspraak heeft, mocht overtreffen.

Indien de in het 1ste lid bedoelde uitkeering minder bedraagt dan het in het 1ste lid in verband met het 2de lid van dit artikel bedoelde verschil, wordt de vermindering tot het mindere bedrag beperkt."

Hierop stelt de heer Talma een amendement voor, eenigszins verbeterd strekkende om de tweede zinsnede van het tweede lid van art. 9 *bis* te lezen als volgt:

„Op gelijke wijze wordt in mindering gebracht het bedrag, waarmede de vermindering der uitkeering krachtens het eerste lid in eenig jaar overtreft de vermindering, die de uitkeering zou ondergaan indien het verschil tusschen de beide sommen in het eerste lid bedoeld over dat jaar ware berekend.".

Achter „wordt" wordt nog nader ingevoegd: „op verzoek van de daarbij betrokken gemeenten". Zoo gewijzigd wordt het amendement door de Regeering overgenomen. Het geamendeerde artikel wordt aangenomen met 47 tegen 30 stemmen.

door het Rijk vatbaar genoemd worden de minimum traktementen der onderwijzers. Daar lezen wij: „Van de kosten voor het lager onderwijs zouden vergoed kunnen worden de minima traktementen der onderwijzers en de noodzakelijke kosten van schoolbouw. Natuurlijk met de bedoeling, om, wanneer dit geschiedde, het daarbij te laten en dan geen verdere uitkeering aan de gemeenten te doen."

Welke is nu de houding, die door de toenmalige Regeering daartegen is aangenomen? In de Memorie van Antwoord verklaart de Regeering volstrekt niet, dit denkbeeld niet in overweging te kunnen nemen, maar alleen, dat het nu geen tijd is om tot een dergelijke gecompliceerde regeling over te gaan. De gemeenten waren in nood en er moest spoedig geholpen worden. *Qui cito dat, bis dat.* Uitdrukkelijk werd uitgesproken, dat men om die reden niet wachten kon. Men kan dit vinden op bladz. 8 van de Memorie van Antwoord, waar de Regeering spreekt van een verandering in de Onderwijswet, welke hier zou kunnen helpen, maar waartoe op dat oogenblik niet kon worden overgegaan. Op bladz. 10 zegt de Regeering, dat zij elke herziening van andere wetten — want over de politie was ook gesproken — buiten dit ontwerp heeft willen laten, en op bladz. 4, dat dit de regeling der financieele verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten niet mag vertragen.

Wanneer men dus vraagt, wat het standpunt was, waarop men zich in 1897 stelde, dan kan het antwoord niet anders luiden, dan dat men zeer zeker wel een regeling mogelijk achtte, waardoor de gemeenten ontheven werden van de lasten, die haar door het Rijk waren opgelegd, waardoor zij minder zouden hebben uit te geven en derhalve in beter financieelen doen geraakten, maar dat daaraan op het oogenblik praktisch niet viel te denken.

Hoort men nu de heeren, die tegen het Regeeringsvoorstel zijn opgekomen, dan krijgt men den indruk, dat de wetgever van 1897, de nieuwe uitkeeringen regelende, in streng theoretischen geest heeft gehandeld. Men heeft theorieën afgeleid uit den aard zelf van het Staatsleven en uit het verband tusschen Rijk en gemeenten. Volgens die theorieën heeft men formules opgesteld en in de wet neergelegd. Tracht men echter door te dringen tot de basis, die zoo streng wetenschappelijk schijnt te zijn afgeleid uit de verhouding tusschen Rijk en gemeenten, dan stuit men op legio moeilijkheden en ik betwijfel dan ook, of inderdaad die theoretische ondergrond, dien men zoo gaarne onder de wet schuift, wel bestaat. Door den geachten afgevaardigde, den heer Talma, is reeds gewezen op de uitlatingen ten deze van prof. Oppenheim, die, kort

weergegeven, gezegd heeft: Er is wel een mooie theorie voor de wet gevonden, maar dit heeft eigenlijk niets te beduiden.

Op bladz. 459 van de laatste editie van *Het Nederlandsch Gemeenterecht*, deel I, zegt prof. Oppenheim: „Zou men zoover van de waarheid af zijn, als men de stelling waagde, dat de samenstellers van het ontwerp aldus hebben geredeneerd: de gemeenten zitten in den brand; het Rijk kan zonder gevaar voor eigen bestaan de acht en een half millioen, die sedert de fixatiewet van 1885 aan de gezamenlijke gemeenten worden uitgekeerd, verhoogen tot twaalf à dertien millioen; hoe vinden wij een methode van uitkeering, die, met behulp van deze verhooging, de verlichting aanbrengt waar zij het meest noodig is? Dat het er veel van heeft, dat de factoren, die de berekening van het bedrag, hetwelk per inwoner wordt uitgekeerd, hebben beheerscht, even willekeurig zijn als zij vindingrijk verdienen te heeten, moge men beoordeelen na daarmede meer van nabij kennis te hebben gemaakt."

Verder geeft hij de uiteenzetting van het stelsel en zegt dan op bladz. 461: „De ten gevolge van deze rekenkunstige wonderen verkregen uitkomst moet geacht worden het aandeel te vertegenwoordigen in de persoonlijke gemeentelasten, dat de niet tot haar contribueerende inwoners daarin zouden dragen."

Op bladz. 462 heet het: „Ik zou den gelukkige willen ontmoeten, dien het niet duizelt voor de oogen bij dit gegoochel met cijfers." En verder: „Aangenomen — wat ook alleszins betwistbaar is — dat de beide omstandigheden, die de wetgever inriep voor het verleenen van geldelijken steun aan de gemeenten, inderdaad voor het toekennen daarvan beslissend zijn en dat niet liever op andere factoren, zooals draagkracht, financieele gesteldheid der gemeente, of zwaarte van haren druk, had moeten zijn gelet, dan springt toch in het oog, dat de berekening van den omvang waarin elke gemeente met het oog op deze omstandigheden moet worden gesteund, op zuiver willekeurig gekozen cijfers is opgetrokken."

De heer Oppenheim zegt, dat men zich kan voorstellen, dat de toenmalige Ministers zoo gedacht zullen hebben. Nu heb ik eens nagegaan, of in hetgeen door de Ministers indertijd gesproken is iets van dien aard voorkomt, dat daardoor die conjectuur van prof. Oppenheim bevestigd wordt. Die bevestiging vond ik in hetgeen de heer Sprenger van Eyk op bladz. 1006 der *Handelingen* van 18 Maart 1897 zeide: „Ja, Mijnheer de Voorzitter! toen men hoorde, dat de financieele verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten zou worden ter hand genomen, en dat er een som bestemd was om hoogere uitkeeringen te geven, toen

is de begeerlijkheid van tal van gemeenten opgewekt om daarin ook een aandeel te krijgen en mede den buit te deelen."

Daar vindt men dus geheel dezelfde voorstelling van prof. Oppenheim: er was een nood, die regeling eischte, en er kon uit 's Rijks kas voor dit doel worden geput. Ik heb bovendien eens nagelezen de Memorie van Toelichting van 1897 en daar komt op bladz. 3 deze uitlating voor: „Het totaal der uitgaven toch wijst aan, hoeveel zonder Staatshulp zou moeten worden opgebracht".

Ook daar dus een redeneering, volstrekt niet hierop gebouwd, dat er, krachtens de verhouding tusschen Rijk en gemeenten, zooveel voor politie, zooveel voor onderwijs, enz. zou moeten komen, maar ook daar een betoog, dat zich eenvoudig hierop grondt: het totaal der uitgaven wijst aan wat, zoo het Rijk niets gaf, door de gemeenten meer zou moeten worden opgebracht en daarin moet voorzien worden.

Dat heeft mij bevestigd in de overtuiging, dat niet hoog genoeg kan worden geloofd en geprezen het vernuft, dat uit art. 2 der wet van 1897 spreekt, waarmede dan tot op zekere hoogte bereikt is het doel, om nl. de sommen, die door de fixatie van het $^4/_5$ onoordeelkundig verdeeld waren over de verschillende gemeenten, op oordeelkundige wijze, meer in overeenstemming met de behoeften, aan te wenden. Maar bij al den lof, dien ik daaraan gaarne toeken, moet ik toch protesteeren tegen elke poging om uit dat kunstig stelsel de gevolgtrekking af te leiden, alsof wij hier te doen hadden met een theorie, die, op een gezonde basis steunende en uit een goeden wortel opkomende, ook een waarlijk zuivere en juiste berekening geeft voor de verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten.

Ik heb dit op den voorgrond willen stellen, omdat ik niet gaarne den indruk zou vestigen, dat het vernuft, in deze regeling verscholen, mijn blik verduisterd heeft. Zonder ook maar in het minst iets te kort te doen aan de groote vindingrijkheid van de samenstellers der wet van 1897, meen ik de theorie, die daaraan ondergeschoven is, niet dan cum grano salis te mogen accepteeren.

Om een helder inzicht te krijgen in de zaak die het hier geldt, moet moet men van 1857 af de historie nagaan. Wat leeren wij daaruit? Dat in 1857 de toenmalige wet op het lager onderwijs uitgegaan is van het stelsel, dat de Rijkswetgever decreteerde, hoe het lager onderwijs zou zijn ingericht en dat de uitvoering daarvan aan de gemeenten werd opgedragen, welke laatste de kosten er van zouden dragen. Alleen was in de wet van 1857 reeds opgenomen de veiligheidsklep, ten einde, wanneer er hier of daar een enkele gemeente mocht zijn, welker financiën

in de war zouden raken, deze, in harmonie met het beginsel, dat thans in art art. 49 der wet op het lager onderwijs ligt, een extra toelage te kunnen verleenen. Intusschen zijn de bedragen, voor dit doel uitgekeerd, zeer laag gebleven. Nog in 1865 — ik noem dit jaar, omdat toen de opheffing der accijnzen heeft plaats gehad — bedroeg de som, daarvoor voor het geheele Rijk uitgetrokken, f 90.000. Deze was in 1866 gedaald tot f 76.000. Waar dus de suppletie zich tot dergelijke kleine bedragen beperkte, kan men dus wel zeggen, dat in 1857 op de gemeenten is gelegd de volle last der uitgaven, voor het lager onderwijs te doen.

Laat mij nu de kosten, die volgens de wet van 1857 op de gemeenten zijn gelegd, met de daaruit voortvloeiende uitgaven mogen noemen „de grondkosten voor het lager onderwijs". Dan volgt daaruit, dat deze grond-, deze standaardkosten ten volle gelegd zijn op dat gemeentelijk budget. Wat is nu geschied in 1878? Toen heeft men een herziening van de wet op het lager onderwijs gekregen, waardoor in dezen toestand een wijziging is gebracht. Bestond die wijziging hierin, dat er eenige meerdere uitgaven voor het lager onderwijs zouden worden gedaan? Geenszins, het gold hier een geheele verandering van stelsel. Toen is er bij de grondkomsten, die in 1857 op de gemeenten waren gelegd, gekomen een tweede reeks van kosten, die ik nu — het is gemakkelijker voor het betoog — mij veroorloof te noemen „surpluskosten". Die surpluskosten zijn toen berekend op ongeveer 30 pct., niet van de vroegere uitgaven der gemeenten, maar van wat de totale onderwijsuitgaven zouden bedragen nadat die surpluskosten er bij waren gekomen. De surpluskosten zouden — en ziehier de principieele verandering — door het Rijk worden gedragen, maar overigens bleef men, wat de financieele positie der gemeenten betreft, het standpunt van 1857 handhaven. De oude standaardkosten, de gronkosten, kwamen uit de gemeentekas; wanneer er daarentegen aan die oorspronkelijke, in 1857 opgelegde, uitgaven nieuwe werden toegevoegd, wanneer er surpluskosten kwamen, dan werden deze voor rekening van het Rijk, niet van de gemeenten, genomen.

Hoe is nu verder de loop van zaken geweest? In de periode van 1880 tot 1884 — deze moet ik apart nemen, omdat onder het ministerie-Heemskerk in 1884 een wijziging is aangebracht — heeft die bijdrage 30 pct. der kosten bedragen, maar met zoo sterke klimming, dat het niet langer ging. Wanneer men 1881 en 1883 vergelijkt, ziet men, dat de surpluskosten in 1881 f 3.163.650 hebben bedragen, terwijl zij in 1883 tot f 5.155.822 waren gestegen. Die stijging heeft de toenmalige

Regeering bewogen een wetsvoorstel bij de Staten-Generaal in te dienen, dat ook is aangenomen, waardoor enkele uitgaven werden onttrokken aan den regel, dat zij tot de surpluskosten zouden worden gerekend.

Naar die nieuwe regeling, vervat in de wet van 11 Juli 1884 (*Staatsblad* n°. 123) heeft de zaak toen geloopen van 1885 tot 1890, en wanneer men nu de bedragen vergelijkt, die in die jaren zijn uitgekeerd, dan ziet men, dat in die tweede periode de bijdragen van het Rijk van 30 pct. tot 25,6 pct. van het totaal der kosten zijn gedaald. Hieruit volgt nog niet, dat de ontbrekende 5 pct. door de gemeenten zijn betaald, maar er is eenvoudig minder royaal op 's lands kosten geleefd.

Toen is de wet-Mackay gekomen. Die wet heeft de gemeenten er toe geleid om in zake het lager onderwijs eenigszins zuiniger te huishouden; in plaats van het gefixeerde percentage van 30, werd een zakelijke uitkeering gesteld, gekoppeld aan de salarissen van de onderwijzers, en wisselend in verband met het aantal leerlingen. Wat is het gevolg van deze regeling geweest? Zijn daardoor de gemeenten in beter doen gekomen? Heeft daardoor het Rijk, gelijk het voorgesteld is, meer moeten uitkeeren, zoodat er destijds sprake had kunnen zijn van aftrek van de Rijksuitkeering volgens de wet van 1885?

Geen sprake van, Mijnheer de Voorzitter; integendeel, het gevolg van die wet is geweest, dat, toen wij aan de periode van 1901 kwamen, aan de laatste wijziging dus, de 25,6 pct. gedaald waren tot 23,34 pct. Wij hadden dus oorspronkelijk tot 1884 30 pct.; toen hebben wij een periode van 25,6 pct. gehad, daarna een periode, door u ingeleid, Mijnheer de Voorzitter, en door mijn ambtsvoorganger gesloten, waarin het percentage is gedaald tot 23,34 pct.

De wet van 1901 vermeerderde de surplusuitgaven; zij legde nl. zwaardere lasten op de gemeenten door de verhooging van de minimumtraktementen der onderwijzers. De surpluskosten, die haar intrede in 1878 hadden gedaan en in dien tusschentijd niet waren gestegen, zijn toen met een zeker bedrag vermeerderd, terwijl daartegenover ook de uitkeeringen zijn verhoogd. De surplusuitgaven, die door het Rijk vergoed werden, zijn dan ook gestegen van 23,34 tot 25,04 pct. En in dien toestand verkeeren wij nu op dit oogenblik. Thans blijven dus de grondkosten, evenals vroeger, voor rekening van de gemeenten, terwijl de surpluskosten, bestemd voor de surplusuitgaven, voor rekening van het Rijk, gestegen zijn tot 25,04 pct.

De vraag, die ons thans moet bezighouden, is deze: welke houding daartegenover de wetgever van 1897 heeft aangenomen. Deze wet

maakte een einde aan den toestand, waarbij het gefixeerde $^4/_5$ van het personeel aan de gemeenten werd uitgekeerd. Die oude uitkeering leverde een drieledig bezwaar op. Vooreerst, dat elke mobiele factor ontbrak, zoodat dus met veranderde toestanden geen rekening kon worden gehouden; ten tweede, dat de verdeeling van die som niet in overeenstemming was met de verschillende eischen, en ten derde, dat de gemeenten er niet mede konden toekomen.

Er moest dus meer worden gegeven, er moest een mobiele factor in worden gebracht en het geld moest systematisch worden verdeeld. Wat is nu in de wet van 1897 opgenomen? Een tweeledig element. Vooreerst een zekere vergoeding voor het gemis der gemeentelijke accijnzen, voor het gemis dus van het profijt, dat de ingezetenen, die niet in de directe belastingen zijn aangeslagen, langs indirecten weg aan de schatkist verzekeren. Dit was de som van f 8,574,000, welke volgens de wet van 1885 werd uitgekeerd. En het tweede element, dat de wet van 1897 daaraan toevoegde, grondde zich op de overweging, dat de gemeenten, voor het Rijk uitvoerende allerlei wettelijke maatregelen, daarvoor een zekere vergoeding behooren te krijgen. Is echter de daarvoor bedoelde som een optelsom van de verschillende uitgaven, welke voor dit doel worden gedaan? Volstrekt niet. Men heeft niet gezegd: voor schutterij zooveel, voor politie zooveel, enz., maar men heeft eenvoudig genomen wat de Engelschen noemen „a lump sum". Men heeft gezegd: zooveel kan het Rijk in totaal geven en dat zullen wij zoo goed mogelijk verdeelen. Hoe groot is die som geweest, die toen nieuw door het Rijk beschikbaar is gesteld? Men is zoo licht geneigd, daarbij aan de tegenwoordige 14 millioen, die de Rijksuitkeering beloopt, te denken. Maar daarvan is geen quaestie. Het geheele bedrag, dat blijkens de Memorie van Toelichting beschikbaar was, beliep f 2,300,000. Dat daarbij de surplusbijdragen van het Rijk volgens art. 45 der wet op het lager onderwijs buiten rekening moeten blijven, spreekt vanzelf. Het zou in hooge mate onbillijk en onstelselmatig zijn geweest, als die er in gebracht waren. Wel de uitgaven van art. 49, omdat die waren uitgaven, die niet strekken om het surplus van het onderwijs te dekken, maar om de gemeentefinancien, indien ze door de onderwijskosten te zeer gedrukt werden, te hulp te komen. Die worden dan ook te recht in art. 2, § 3, der wet van '97 aangetroffen.

Al wat dus in het Voorloopig Verslag en in de Kamer gezegd is om mij te overtuigen, dat de bijdrage volgens art. 45, in 1897 buiten aanmerking is gebleven, was dus overbodige moeite. Daaraan heb ik niet gedacht. En als men zegt: het staat in uw Memorie van Toelichting,

dan antwoord ik, dat dit er allerminst staat. Er staat geheel iets anders. Straks zal ik misschien nog gelegenheid vinden, daarop terug te komen, maar reeds thans moet ik ten stelligste betwisten, dat de Memorie van Toelichting daaraan voet zou geven. Laat mij hieraan nog mogen toevoegen tegenover die heeren, die aan mijn comptabele inzichten minder hechten, dat daarvoor immers der Regeering haar kundige ambtenaren ten dienste staan. De ambtenaar, die deze passage der Memorie bewerkte, is dezelfde, die in 1897 aan de voorbereiding der wet een werkzaam aandeel heeft genomen. Men begrijpt toch wel, dat ik uit eigen wijsheid die zinsnede niet in de Memorie had gezet. En wanneer ik zeg, dat ik haar in overleg met dien overleden ambtenaar heb gesteld, dan volgt reeds daaruit, dat er geen dwaasheden in zullen staan. Het daaraan gewijde betoog had men dus veilig achterwege kunnen laten.

Dit dus verder daarlatende, kom ik tot de vraag, of er dan in de uitkeering van 1897 toch niet wel degelijk ook vergoeding van onderwijskosten van de gemeenten schuilt? Uit het voorafgaande volgt reeds, dat dit natuurlijk het geval was, dat het niet anders kan. Daar zaten in allerlei kosten: schutterijkosten, politiekosten, kosten voor armenzorg enz., hetgeen duidelijk blijkt uit de beide factoren, waaruit die uitkeering was samengesteld. De eene, de vergoeding voor de uitvoering van Rijkswetten, van f 2,500,000, die er in 1897 bijgekomen is, kan ten deze buiten aanmerking blijven, maar op de tweede, welke in de plaats trad van het gefixeerde $^4/_5$ van het personeel, komt het aan. Die vertegenwoordigde immers de vergoeding voor hetgeen vroeger aan accijnzen door de gemeenten geheven werd. En uit dit bedrag, plus het bedrag, dat aan de directe belastingen werd betaald, bestreden immers de gemeenten mede haar lager-onderwijs-uitgaven? De uitkeering, welke voor de accijnzen in de plaats trad, had dus eenzelfde bestemming.

Ook in 1897 waren nog — laat mij het betoog resumeeren — de grondkosten van het lager onderwijs gebleven voor rekening der gemeente; zij werden betaald uit de gemeentemiddelen en daarvoor werden geheven directe belastingen en werden vroeger de accijnzen opgebracht; voor deze laatste heffing is in de plaats gekomen het $^4/_5$ van het personeel en sedert een gedeelte der uitkeering volgens art. 1 der wet van 1897.

Wat doet nu bij dezen stand van zaken dit wetsontwerp? Het verhoogt de surplusbijdrage met 115 pct. Hierdoor klimt het bedrag dier kosten van 25,4 tot 54.1 pct. Maar wat is de fout, waardoor zij, die opponeeren tegen deze berekening, in de war zijn geraakt? De heeren zouden die fout, die vergissing niet begaan hebben, indien de Regeering, in plaats

van een verhooging der uitkeering volgens art. 45 voor te stellen, dat artikel gelaten had zooals het is en een tweede artikel er naast geplaatst had, waarin een vermeerdering met 115 pct. aangenomen was. Gelijk dit artikel thans is voorgesteld, bevat het — en dit wordt maar al te veel uit het oog verloren — niet één, maar *twee* elementen, namelijk het element van de surpluskosten en het element van de grondkosten van het onderwijs. Het element van de surpluskosten blijft stationnair; immers, de 25,4 pct. aan surpluskosten behoudt de gemeente, daarvoor vindt geen aftrek plaats. Maar er zit in art. 45 nog een tweede element: er worden namelijk thans bijna 30 pct. van de grondkosten, welke vroeger voor rekening van de gemeente kwamen, afgenomen en overgebracht naar het Rijk.

Mijnheer de Voorzitter! Het schijnt, dat men dit onderscheid niet billijkt; ik zal het daarom nog duidelijker maken; want over dit punt moeten wij het eens zijn, omdat men wel kan verschillen in partijopvatting, maar niet in hetgeen eisch van logica is. Ik heb dan gezegd, dat in het voorgestelde art. 45 tweeërlei gansch verschillende factoren gelegen zijn. Vooreerst de surplusbijdrage voor de surplusuitgaven. Die blijven wat zij zijn, 25,4 pct., maar er komt thans een tweede factor bij, die een gansch ander origine en karakter draagt. Niet voor surplusuitgaven, maar voor uitgaven in de grondkosten, die vroeger door de gemeente werden gekweten uit eigen middelen, wordt thans pl. m. 30 pct. van de totaal-uitgaven beschikbaar gesteld. En wat staat daar nu tegenover aan meerdere lasten?

In 1878 heeft men de gemeenten bij de kosten, die zij tot dusver gedragen hadden, nog andere opgelegd, zoodat haar lasten werden verzwaard. Men heeft toen gevraagd: hoeveel bedragen die meerdere lasten? Natuurlijk moest men daarnaar gissen en de tegemoetkoming is bepaald op 30 pct. van het totaal gemeentelijk onderwijs-budget. Thans echter staat de zaak gansch anders; van de oplegging van nieuwe lasten is nu geen sprake. Dit is het punt, waarop het aankomt. Wanneer door deze wet 30 pct. meerdere kosten op de gemeente werden gelegd, dan zouden natuurlijk die 30 pct., evenals in 1878, door het Rijk vergoed moeten worden. Maar dat geschiedt niet en dat is ook de reden, waarom ik zooeven mij gaarne bereid verklaarde, het amendement van den heer de Waal Malefijt c. s. over te nemen, waardoor voorkomen werd, dat een, zij het ook minieme, verzwaring van lasten voor de gemeenten uit de bijdrage in de wachtgelden zou voortvloeien.

De geheele berekening faalt en is volkomen absurd indien het juist ware, dat thans meer lasten op de gemeenten gelegd werden, maar dat

geschiedt niet; integendeel, de 30 pct. grondkosten, die vroeger uit de gewone middelen van de gemeenten werden betaald, die worden nu overgedragen op het Rijk.

Ik hoop, dat de heeren thans zullen gevoelen, dat de scheiding, die ik maakte tusschen de twee elementen van het voorgedragen art. 45, niet te weerspreken is. Wanneer men voor een oogenblik de stelling aanneemt, die door den geachten afgevaardigde uit Utrecht, den heer Röell, is verdedigd, — ik wil wel zeggen, dat ik er geen moment mede ingenomen ben geweest —, wat zien wij dan? Daarbij moeten wij ons verplaatsen in den toestand van den wetgever van 1897. Toen is, volgens de Memorie van Toelichting, meer aan de gemeenten toegekend: f 2,300,000. En zou men nu in ernst willen volhouden, dat, wanneer in 1897 de minima traktementen voor rekening van het Rijk waren gebracht, dat wil met andere woorden zeggen: wanneer de gemeenten met een uitgaaf van een kleine 6 millioen waren ontlast, men die f 2,300,000 óók aan de gemeenten zou gegeven hebben?

Ik mag, wanneer ik in debat treed met een zoo geleerd tegenstander als den heer Röell, niet anders dan een zeer zacht woord gebruiken, maar wanneer men die vraag bevestigend beantwoordt en men zegt, dat dit geen verschil zou gemaakt hebben, dat dan toch die f 2,300,000 er bij gekomen zouden zijn, dan moet ik zeggen, dat ik al zeer weinig neiging zou gevoelen om de denkbeelden van den geachten afgevaardigde in de regeling van de financieele verhouding tusschen Rijk en gemeenten te verwezenlijken.

Er is bij het tot stand komen der wet van 1897 ook gesproken over een ander punt, dat in votis is, namelijk om de geheele politie tot Rijkspolitie te maken, en ik behoef niet te zeggen, hoe dit denkbeeld nog altijd in de lucht hangt. Stel nu, dat de gemeenten ongeveer f 7,000,000 uitgeven voor de politie, en nemen wij aan, dat het Rijk eens in staat was, die uitgaven van de gemeenten over te nemen, zoodat het gemeentelijke budget daarmede ontlast was, zou men dan zeggen: dat behoeft geen verandering te brengen in de financieele verhouding tusschen Rijk en gemeenten?

Laat ons eens voor een oogenblik aannemen, dat de geachte afgevaardigde uit Utrecht tot een regeling der politie in dien geest geroepen werd en dan zoo gelukkig was van te staan voor budgetverhoudingen, die toelieten om die 7 millioen zonder bezwaar van de gemeenten over te nemen. Dan vraag ik mij zelf toch weer af, — of neen, ik mag mij dat niet afvragen, ik moet den ontkennenden vorm bezigen en dus zeggen —, dan zou de geachte afgevaardigde als Minister of als Kamer-

lid er zeker niet toe besluiten, die 7 millioen eenvoudig maar aan de gemeenten te schenken, maar zou hij zeggen: neen, wanneer ik de gemeenten ontlast van de uitgaven voor de politie, zonder daar een afrekening aan te verbinden, dan zou ik verkeerd handelen. De geachte afgevaardigde knikt toestemmend, dus ook hij zou afkeuren een regeling, die de politie — hetzelfde geldt natuurlijk van onderwijsuitgaven — geheel voor rekening van het Rijk nam zonder de financieele verhouding volgens de wet van 1897 te wijzigen. Dat men dan ook metterdaad hier een afrekening moest invoegen, blijkt wel het tastbaarst uit de absurde verhouding, waarin wij bij gemis daarvan zouden zijn gekomen. Aan de eene gemeente, zooals ik in de Memorie van Antwoord heb aangetoond, zou men dan geven ruim f 1 per inwoner extra, terwijl een andere niet meer zou hebben gekregen dan f0.22^5. Het spreekt vanzelf, dat dit niet aanging, en men moest dus wel tot de conclusie komen, dat het eenvoudig vermeerderen van de uitkeering volgens art. 45 met een bedrag van 5 à 6 millioen, terwijl overigens de Rijksuitkeering gelaten werd voor wat zij was, een ongeoorloofde en volkomen ongerijmde handeling zou zijn.

Nu kan men daaruit wel de conclusie trekken, die de geachte afgevaardigde aan het slot van zijn repliek daaruit getrokken heeft: dan had gij gelijktijdig met dit voorstel moeten indienen een voorstel tot herziening van de wet van 1897 en wanneer daartoe nog geen gelegenheid bestond, moeten wachten totdat dit mogelijk was, want dan was de vrucht nog niet rijp, maar dit is een standpunt, dat ik begrijp, maar niet kan aanvaarden. Men kan niet betoogen, dat ik dan eenvoudig art. 4 maar had moeten weglaten, want dit ware — het blijkt afdoende uit het thans weer gereleveerde — een volkomen onhoudbare taktiek. En wanneer men dus zegt, dat de vrijmaking van het bijzonder onderwijs dan maar had moeten wachten totdat de noodige veranderingen in de financieele verhouding van Rijk en gemeenten waren gekomen, dan doet het mij genoegen, onder mijn tegenstanders te mogen ontmoeten den formateur van het Kabinet, dat ons de wet van 1897 heeft gebracht. Wat toch is destijds verklaard? Dat er nood was. Dat men niet kon wachten, en dat dus, hoe wenschelijk sommige eischen ook in abstracto waren, de afdoening niet mocht vertraagd worden. Daarom moest men wel op de toen voorgestelde wijze te werk gaan.

Welnu, evenzoo zeg ik nu: hier kon niet worden gewacht, want, wanneer de nood der gemeenten iets is dat klemt, de eisch dat de ouders, vooral de arme ouders, op het stuk van de opvoeding hunner

kinderen krijgen hetgeen de conscientievrijheid eischt, heeft minstens evenveel waarde en drang als de financieele nood der gemeenten. Ik vat dus uitsluitend de zaak van het onderwijs aan en, evenals destijds is gezegd, wanneer ik dit doe, dan is er slechts één weg, één middel om de zaak te regelen, dat is, dat ik financieel de gemeenten precies laat wat zij zijn, daarin niet de minste verandering breng.

Men heeft gesproken van een potje. Het is volkomen juist, men kan een administratie zóó voeren, dat men aparte middelen voor bepaalde uitgaven apart legt, hetzij door er een afzonderlijk fonds van te maken, hetzij door de administratie afzonderlijk te houden. En al is zoo iets nu nauwelijks denkbaar, het laat zich in het afgetrokkene toch denken, dat men voor het onderwijs de middelen en de uitgaven op een apart budget zet, in een apart kastje bij elkander houdt, daarvan een aparte administratie voert. Wat zou dan het gevolg zijn, wanneer deze wet zonder de verrekening doorging? Dat er in het potje van de middelen voor het onderwijs zooveel meer kwam, zonder dat daar tegenover stond een evenredige verplichting om ook de uitgaven voor het openbaar onderwijs uit te zetten. En wat zou het gevolg zijn, wanneer 115 pct. verhooging van bijdrage werd verkregen, de bijdrage van 25,4 op 54,1 pct. werd gebracht? Dit, dat de gemeenten het geld, dat zij meer kregen, zouden doen vloeien in de algemeene kas en dat zij met dat meerdere geld ook zouden doen wat zij wilden. Er staat in de wet geen enkele beperking, die haar dwingt een cent meer in het waarlijk belang van het onderwijs te besteden. Zij zouden uit dat meerdere geld ook een stadhuis kunnen stichten, nieuwe bruggen bouwen, enz. Zij zouden ook, de heer Lohman heeft er te recht de aandacht op gevestigd, de belastingen kunnen verminderen. In één woord: zij zouden kunnen doen wat zij wilden, omdat er geen enkel verband bestaat tusschen de bijna 6 millioen, die zij meer verkrijgen, en de uitgaven, die zij voor het onderwijs moeten doen.

Naar aanleiding van de verrekening zijn nog een paar detailvragen te beantwoorden. De heer Röell heeft gezegd: aangenomen dat uw stelsel juist is, dan moest toch niet het geheele surplus in aftrek worden gebracht, maar slechts het deel der uitkeering volgens de wet van 1897, dat voor vergoeding van onderwijsuitgaven diende, bijv. 30 à 35 pct. Stel eens, dat ik daartoe bereid was, dan zouden toch voor de overige 70 pct. dezelfde bezwaren blijven gelden, die ik straks heb opgenoemd. En waar dit het geval is, zal men mij wel willen toestemmen, dat ik in dat denkbeeld niet kan treden. Bovendien is het geheele denkbeeld

op zich zelf onjuist. Dat denkbeeld zou waar zijn indien in de f 2,300,000, die in 1897 meer aan de gemeenten zijn toegedacht, begrepen was een zeker tantième voor het onderwijs. Maar in die som is — het voorafgaande toont dit duidelijk aan — geen cent voor het onderwijs begrepen en allerminst kan het uit het bedrag, dat in de plaats trad van de uitkeering volgens de wet van 1885, want daar geldt het niets dan een bijdrage tot de gemeentelijke middelen, dienende voor alle uitgaven; men heeft daar dus niet te maken met afzonderlijke potjes voor onderwijs en andere zaken.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde gevraagd, of, als de berekening zoo gemaakt wordt, geen bezwaar te voorzien is bij de toepassing van art. 49 der wet op het lager onderwijs. Ook dit kan ik niet inzien. Bij de vraag, of een gemeente steun zal ontvangen uit art. 49, komen twee elementen in aanmerking. De gemeente moet door de onderwijs-uitgaven gedrukt worden in verhouding tot haar middelen, en wanneer nu die middelen eenerzijds verminderd worden met juist zooveel, als zij uit anderen hoofde weder toenemen, dan blijft de toestand dus juist dezelfde als hij te voren was.

Of dan de berekening van de schoolgelden, volgens art. 46, niet tot moeilijkheden zal leiden? Ook hier antwoord ik ontkennend. Vooreerst zou hiervan slechts sprake kunnen zijn bij progressieve evenredige schooldgeldheffing, die weinig voorkomt, terwijl ook dan de hier gestelde grens niet zoo spoedig zou genaderd worden. De gemeente-uitgaven voor de onderwijzers-salarissen bedragen ongeveer f 13,300,000. Trekt men hiervan af wat aan de gemeenten toekomt krachtens de artt. 45 en 49, dan blijft er over pl. m. f 5,000,000. Met de pl. m. f 6,000,000, die er nu zal bijkomen, vormt dit een bedrag van f 11,000,000, wat dus, ook al bleef de verrekening buiten aanmerking, nog een tekort oplevert van ruim f 2,000,000, alleen voor de salarissen. Maar de overige kosten beloopen nog te zamen een bedrag van f 6,000,000. Immers, zooals de heeren weten, bedragen de gezamenlijke uitgaven van de gemeenten voor het lager onderwijs f 19,000,000, volgens het Verslag van 1903; thans zelfs reeds meer dan f 20,000,000, zoodat, hoe men ook rekent, er een 8 millioen ongedekt blijft, een som, die alleen uit schoolgeld zou kunnen worden gevonden, als er geneigdheid bestond, dit zeer op te zetten. Maar gesteld, dat er een gemeente was, die dit wilde doen, dan nog zou in de ten deze toepasselijk verklaarde bepalingen der Gemeentewet het middel gelegen zijn om van Regeeringswege de gemeente binnen de perken te houden. Wel is waar toch eischt art. 254 van de Gemeentewet, dat hetgeen afgeëischt wordt voor een gegeven goed niet

mag loopen boven hetgeen de gemeente daarvoor uitgeeft, maar men moet niet vergeten, dat art. 46 der wet op het lager onderwijs voor dit speciale geval de wijze aangeeft, waarop de rekening moet plaats hebben. En wat staat daar nu? „Dat het schoolgeld voor geen kind meer bedrage dan hetgeen voor het onderwijs van dat kind *kan geacht worden* voor rekening der gemeente te blijven.” Hieruit blijkt, dat men niet alleen te doen heeft met het brute, stomme cijfer, maar dat geëischt wordt een wikken en wegen, een letten op alle omstandigheden, en het spreekt wel vanzelf, dat, als men de debetzijde en de creditzijde gelijkelijk vermeerdert, zooals in casu ten gevolge van de verrekening geschiedt, de uitkomst dezelfde blijft.

De geachte afgevaardigde, de heer van Dedem, had bedenking tegen art. 4, omdat het kon zijn, dat de uitkeering voor het openbaar onderwijs inkromp, terwijl, eenmaal die uitkeering gefixeerd zijnde voor 1905, dan toch een hooger bedrag zou worden afgetrokken. Aan dat bezwaar is bij Nota van Wijziging te gemoet gekomen. Ik heb het niet zonder eenigen schroom gedaan, omdat de fixatie er min of meer door wordt verschoven, maar ik betracht liever de uiterste welwillendheid dan eenige administratieve moeilijkheid te ontwijken.

De heer Lohman heeft gevraagd, of niet het gevaar bestond, indien een gemeente achteruitging, dat het bedrag, dat vermenigvuldigd wordt met het aantal inwoners, dalen zou. Ik meen daarop te moeten antwoorden, dat het verschil alleen liggen kan in de meerdere of mindere bevolking, niet in de overige bedragen, die het bedrag, waarmede gemultipliceerd wordt, vaststellen, omdat dit eens voor al is gefixeerd naar den toestand in 1896. Wanneer de gemeente in zielental achteruitgaat, wordt dus alleen verlies geleden, in zoover de uitkeering volgens de wet van 1897 zich telken jare regelt naar het aantal inwoners. Maar dit heeft met de verrekening niets te maken. Bedoelt de geachte afgevaardigde, dat, wanneer het zielental vermindert, allicht ook de bijdrage voor het lager onderwijs afneemt, dan antwoord ik, dat de aangebrachte wijziging juist aan dit bezwaar te gemoet komt.

Het doet mij leed, dat ik de Kamer eenigszins langer bezig heb moeten houden, maar het was noodzakelijk, het standpunt, dat de Regeering inneemt, eenigszins uitvoerig en duidelijk uiteen te zetten. Ik hoop althans dezen indruk te hebben achtergelaten, dat ik het stelsel, hetwelk ik voorsta, geen oogenblik verdedig als een handigheid, die mij goed van pas komt, maar dat ik het verdedig met een besliste en vaste overtuiging, en dat, wanneer men mij zou vragen, het tegenovergestelde standpunt te verdedigen, ik zou moeten antwoorden, hoewel de

kunst van *in utramque partem disputare* mij niet geheel vreemd is: daarvoor zou ik passen, daarvoor acht ik mij te hoog.

Handelingen, blz. 1878—1883.

Vergadering van 4 Mei 1905.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Ter Laan heeft gisteren aan het slot zijner rede opgemerkt, dat ik niet genoegzaam aandacht had gewijd aan de denkbeelden, door hem, mede namens zijn geestverwanten, over het onderwijs in het algemeen en speciaal over de positie van het bijzonder onderwijs, hier ten beste gegeven. Ik wil hem daarvoor gaarne mijn verontschuldiging aanbieden, Mijnheer de Voorzitter, maar ik moet hem toch de vraag stellen, of het in ernst van een Minister te vergen is, waar het debat zulk een wijden loop genomen heeft, ook nog over denkbeelden, alleen in meer algemeenen zin, maar niet rechtstreeks het onderhavig wetsontwerp rakende, in den breede zijn gevoelen te doen kennen. Wat de geachte afgevaardigde gisteren als reden aangaf, n.l. dat altoos bij de gemeenten hetzij niet genoegzame wil bestaat, hetzij niet genoeg middelen aanwezig zijn om het openbaar onderwijs den stoot te geven, dien hij zou wenschen, wil ik desnoods aannemen. Maar hij zelf zal toch moeten toegeven, dat, of wij deze 5 à 6 millioen nu al aan de gemeentekassen laten, de zaak niet in haar wezen verandert. Het hangt immers, volgens zijn eigen erkentenis, niet alleen af van het geld, maar ook van den wil, en wanneer beide factoren niet parallel liepen, zou men aan de gemeente alleen door een obligo den plicht kunnen opleggen om het geld in het welbegrepen belang van het onderwijs aan te wenden.

Er is ten slotte nog door den heer Talma een, naar ik hoop, laatste amendement aan de breede reeks toegevoegd, dat de strekking heeft om, in plaats van het door de Regeering aan het tweede lid van art. 9*bis* toegevoegde, te bepalen, dat, wanneer in een gemeente het openbaar onderwijs achteruitgaat, de gefixeerde aftrek volgens het eerste lid van dit artikel verminderd zal worden met het verschil tusschen hetgeen de gemeente zal genieten volgens het nieuwe art. 45 en hetgeen zij zou genoten hebben volgens de bestaande bepaling. Ik heb tegen het amendement, zooals het daar ligt, één ernstige bedenking, deze n.l., dat daardoor alweder op de administratie een moeite en arbeid zou

worden geschoven, waarmede wel eens rekening mag worden gehouden. De arbeid voor de administratie, uit allerlei wetten voortvloeiende, neemt hand over hand toe. Het Regeeringsvoorstel heeft dan ook het aantrekkelijke, dat eens voor al voor de verschillende gemeenten de aftrek wordt berekend, terwijl de veranderingen daarin gemakkelijk vast te stellen zijn. Het amendement daarentegen eischt, dat voor alle gemeenten, welke daarvoor in aanmerking komen, twee ingewikkelde berekeningen worden gemaakt. Het zou daarom al aanstonds een verbetering zijn, wanneer de geachte afgevaardigde in zijn amendement de bepaling inlaschte, dat vermindering alleen kan plaats hebben op verzoek van de betrokken gemeente. Deze behoort te weten, of zij daarvoor in aanmerking kan en wil komen; zij wordt gecenseerd, het dan ook wel te zullen opgeven en de administratie behoeft dan althans niet spontaan de gemeenten op te sporen, die in dit geval verkeeren.

Wat voorts betreft de duidelijkheid van het amendement, ik geloof, dat, wanneer het als thema werd gegeven op een examen, niet alleen de candidaten, maar ook de examinatoren niet onmiddellijk de beteekenis van den volzin zouden vatten. Ik mag gecenseerd worden, in het ontwerp eenigszins thuis te zijn, maar toch moet ik zeggen, dat ik na eerste lezing nog niet precies de bedoeling kon vatten en een herhaalde lezing noodig was om tot den geest van het amendement door te dringen.

De heer Röell heeft gisteren gezegd, dat hij duidelijkheid vond een eisch van goede wetgeving; hij vond, dat dit ontwerp in die duidelijkheid wel eenigszins te kort schoot. Ik kan mij voorstellen, hoe die geachte afgevaardigde, de formateur van het Kabinet, dat ons de wet van 1897 bracht, uit de herinnering aan art. 2 dier wet wel den indruk heeft behouden, hoe hoog duidelijkheid in de wetgeving is aan te slaan. Intusschen mag ik constateeren, dat zijn opmerking alleen art. 4 raakte, maar juist opdat deze uit den aard der zaak eenigszins ingewikkelde bepaling nu niet aan helderheid zou verliezen, heb ik mij zelf afgevraagd, of het niet mogelijk zou zijn, hier een eenigszins duidelijker redactie te kiezen voor hetgeen bedoeld wordt. Wanneer de geachte voorsteller daarin slaagde, geloof ik, dat hij een goed werk zou doen.

Het voorstel zelf, afgescheiden van den vorm, heeft deze strekking. Wordt het amendement niet aangenomen, dan komt het verschil tusschen de oude en de nieuwe uitkeering ten laste van het Rijk. Wanneer men bijv. neemt het hoofd van een school met een minimum van f 750 en dit schoolhoofd verdwijnt, zonder dat een ander in de plaats komt, dan wordt, volgens het Regeeringsvoorstel, die f 750 in mindering van den gefixeerden aftrek gebracht, terwijl het amendement die vermindering

van f 750 tot f 360, dat is dus f 390 minder, beperkt. De kleine bate uit het nieuwe art. 45, welke ik den gemeenten heb toegedacht, zal het amendement haar ontnemen.

Ik meende, dat hiertegen geen bezwaar bestond, dat het zelfs logisch uit het voorstel voortvloeide, maar wanneer men nu vreest voor dien dief onder het bed van de oude juffrouw en er een gevaar in ziet voor het openbaar onderwijs, dan heb ik voor mij er niet tegen, de beslissing aan de Kamer over te laten. Wil de Kamer medegaan met het denkbeeld van den geachten afgevaardigde, den heer Talma, en niet met het mijne, dan zal ik mij daartegen niet verzetten.

Toegekomen aan de strekking van het geheele art. 4, moet ik beginnen met aan den geachten afgevaardigde, den heer Treub, te verzoeken, mij eens te willen aanwijzen, waar ik gisteren eenige oratorie gebezigd heb. Oratorisch ging het, volgens hem, nog al, maar zakelijk was het minder dan niets. De geachte afgevaardigde zou dan toch goed hebben gedaan, althans één phrase te noemen, die door haar oratorische kracht haar gebrek aan logica bemantelde.

Hoewel het nu voor de hand ligt om tegenover iemand, wiens verleden hem meer geleid heeft op den weg van philosophische dan op dien van financieele studiën, dat verleden uit te spelen en het denkbeeld ingang te doen vinden, dat men meer in oratorie dan in zaken en cijfers zijn kracht heeft gezocht, moet ik mij toch veroorloven, die hulde aan mijn oratorisch talent af te wijzen en ten krachtigste te protesteeren tegen de gemaakte opmerking. Gisteren althans heb ik weinig anders dan met cijfers geredeneerd. Nu kan men wellicht aantoonen, dat die cijfers niet juist zijn, maar met het bloempje, dat aan de plant der oratorie zou zijn gegroeid, laat ik mij niet terugwijzen. Ja, ik zou zelfs durven beweren, dat bijv. in de rede van den geachten afgevaardigde, den heer van Raalte, vrij wat meer oratorie was, althans in het slot, dan in de mijne.

Ik zal in mijn repliek zooveel mogelijk de soberheid betrachten, maar over één zaak van principieelen aard moet ik mij toch een kleine uitwijding veroorloven. Er is hier herhaaldelijk gezegd, dat volgens het stelsel, in 1889 aangenomen, aan het bijzonder onderwijs voortaan nooit eenig bedrag uit de kas der Overheid ten goede zou mogen komen, tenzij gelijk bedrag ook ten goede kwam aan het openbaar onderwijs. Deze stelling, aldus voorgedragen, geeft volstrekt niet weer de beteekenis van hetgeen in 1889 tot stand is gekomen, maar is daarmede in volkomen strijd. En waar nu telkens en telkens weer in de redevoeringen van de heeren van links deze gedachte is geuit: gij geeft nu hier die

twee millioen aan het bijzonder onderwijs, maar dan moet gij ook in contanten van Overheidswege hetzelfde bedrag naar hetzelfde percentage uitbetalen aan het openbaar onderwijs, moet ik wel in een principieele bestrijding daarvan treden. Ik wensch aan te toonen, dat die stelling in zich zelf een onmogelijkheid, een ondenkbaarheid is en dat zij daarom ook in 1889 nooit ten grondslag kan hebben gelegen aan het compromis, dat toen tot stand gekomen is.

De uitgaven voor het openbaar onderwijs bedragen, laat ik zeggen, in pleno 100 pct., en ik vraag nu: toen in 1889 de bekende wijziging tot stand kwam, hoeveel werd toen van die 100 pct. betaald door de gemeente en hoeveel door het Rijk? Wij komen dan tot deze uitkomst, dat pl. m. 74 pct. betaald werd door de gemeente en 26 pct. ongeveer door het Rijk. Voor het bijzonder onderwijs werd, gelijk bekend, toen nog niets betaald uit de publieke kas. Toen men nu het denkbeeld in overweging nam om ook voor het bijzonder onderwijs te gaan betalen, heeft men daarbij gezegd: dan moet het zoo zijn, dat *uit 's Rijks kas* naar denzelfden maatstaf betaald wordt voor den eenen tak van het onderwijs als voor den andere. Die stelling op dat oogenblik toepassende, kon men daarvoor alleen in aanmerking brengen een bedrag, gelijkstaande met het bedrag, dat destijds *door het Rijk* voor het openbaar onderwijs werd betaald. Er werd destijds voor het openbaar onderwijs door het Rijk betaald pl. m. 26 pct.; men kon dus, de zaken latende zooals zij toen waren, voorstellen om als bijdrage uit 's Rijks kas aan het bijzonder onderwijs eveneens pl. m. 26 pct. uit te betalen. Wanneer nu in den tusschentijd, om welke reden ook, het percentage, door het Rijk betaald voor het openbaar onderwijs, geklommen was tot b.v. 30, 40 of 50 pct., dan zou men telkens voor het bijzonder onderwijs hebben kunnen aankloppen en dan zou telkens ook de bijdrage voor dat onderwijs evenredig moeten zijn vermeerderd.

Het een noch het ander is echter, afgezien van de wet van 1901, geschied. Toen wij tot het thans aanhangig wetsontwerp kwamen, beliepen de bijdragen uit 's Rijks kas voor het openbaar onderwijs nog altoos niet meer dan pl. m. 24 pct., maar de overige 76 pct. kwamen uit de *gemeentekas*, dus ook uit een *Overheidskas*, en als de gegeven voorstelling van zaken juist ware, dan zou nooit ofte nimmer voor het bijzonder onderwijs meer dan 24 pct. door het Rijk mogen worden uitgekeerd, tenzij ook het openbaar onderwijs uit een van beide Overheidskassen eenzelfde verhooging ten deel viel. M. a. w. zou men voor het bijzonder onderwijs willen concludeeren deze verhouding, dat $^1/_4$ van de kosten uit de Overheidskas kwam en $^3/_4$ voor rekening van

particulieren bleef. Aldus zullen de heeren het wel niet bedoeld hebben, maar het zou er het logisch gevolg van zijn. De eenige weg, dien men dus betreden kan, wanneer men met de bijdrage voor het bijzonder onderwijs verder wil gaan dan het equivalent van hetgeen tot dusver door het Rijk voor het openbaar onderwijs wordt betaald, was, dat men van de gelden, die de gemeente aan het openbaar onderwijs besteedt, een deel doet vervallen en dit deel overbrengt bij het Rijk. Zoo zou men, volgens de wet van 1889, een equivalent zoowel aan het openbaar als aan het bijzonder onderwijs kunnen verleenen. Of men nu de portie, die men er afneemt, stelt op 10, 20, 30 of de geheele 70 pct. en die brengt aan het Rijk, doet in beginsel niets af. Dit is de eenige manier, waarop het mogelijk is verder te gaan in het stelsel van de wet van 1889 om het equivalent voor het bijzonder onderwijs uit te betalen door het Rijk. De 100 pct. voor het openbaar onderwijs zijn er altijd geweest en zullen er altijd zijn, ook zonder verdere wetswijziging, omdat immers de ongedekte 75 pct. uit de gemeente-, dus ook uit de openbare kas gekweten wordt.

De 100 pct. waren dan ook in de Overheidskas in 1889 voor het openbaar onderwijs beschikbaar en daar men nu aan 100 pct. nooit iets kan toevoegen, spreekt het vanzelf, dat het niet mogelijk is, om ooit het bijzonder onderwijs op een voet van financieele gelijkheid met het openbare onderwijs te brengen, tenzij men telkens weer een deel van de gemeente-uitgaven voor het onderwijs overbrengt bij het Rijk, of wel, dat men ook aan de gemeente de verplichting gaat opleggen om subsidie te verleenen aan het bijzonder onderwijs. Dit laatste stelsel — de geachte afgevaardigde uit Goes heeft er met nadruk aan herinnerd — is, niet om financieele, maar om politieke en naar het mij voorkomt zeer wijze redenen, in 1889 niet gevolgd en sedert altijd afgewezen.

Nu spreekt het vanzelf, dat, wanneer men, in dezelfde lijn zich voortbewegende, eindelijk de geheele 100 pct. voor de openbare onderwijskosten brengt bij het Rijk, daardoor de gemeente ontlast van de 74 à 76 pct., maar dat, wanneer dan toch de gemeente dezelfde sommen als vroeger ten koste legde aan het openbaar onderwijs, bij vergelijking met het laatst voorafgaande jaar, in totaal voor dat doel zou uitgeven — de gemeente is natuurlijk vrij om uit te geven wat zij wil — niet 100 pct. maar 175 pct. Waar nu altijd concurrentie bestaat tusschen openbaar en bijzonder onderwijs, zal op deze wijze het doel — gelijkstelling van het volksonderwijs — nimmer bereikt worden. Integendeel, er zal ontstaan een steeple chase, waarbij steeds het openbaar onderwijs, gesteund

uit de gemeentelijke middelen, ongeveer 75 pct. voorsprong heeft op het bijzonder onderwijs. Daarom is de voorstelling, welke gegeven is, onhoudbaar, tenzij men een van beide doet: òf wel door hoogere obligo's, aan het openbaar onderwijs op te leggen, aan de subsidiën voor de gemeente een vaste bestemming te geven, òf wel door, bij de regeling van de financieele verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten, een zoodanige verrekening toe te passen, dat men komt tot dezelfde uitkomsten, waarop men stond toen men begon met deze wijziging aan te brengen. Dit laatste stelsel is door mij aanvaard.

Wanneer de gemeente voor het openbaar onderwijs meer krijgt, moet dit niet worden toegevoegd aan wat zij reeds ontving, maar er moet zóó gerekend worden, dat de gemeente de sommen, welke zij voor het onderwijs bestemde, behoudt, maar dat zij, tenzij haar obligo's worden uitgebreid, in totaal voor uitkeering en Rijkssubsidie niet meer dan vroeger ontvangt, omdat het bijzonder onderwijs anders nooit tot gelijkheid met het openbaar kan komen.

Vraagt men nu, wat het standpunt is, waarop men zich bij deze wet heeft gesteld, dan zijn er drie vragen op den voorgrond gedrongen. Vooreerst de *reorganisatie van het volksonderwijs,* de vraag, of dit onderwijs niet op hooger peil moet worden gebracht dan het is, of het niet anders moet worden ingericht. In de tweede plaats, of de *financieele verhonding* tusschen het Rijk en de gemeenten moet blijven zooals zij is. En ten derde de vraag, of *de conscientievrijheid voor den arme* op het stuk van onderwijs niet beter geëerbiedigd moet worden dan thans. Ziedaar de drie vragen.

Terwijl nu de Regeering een wetsontwerp indient, uitsluitend met dat laatste doel, poogt men gedurig van de linkerzijde aan dit wetsontwerp onder te schuiven eenerzijds een gedeeltelijke reorganisatie om het openbaar onderwijs op hooger peil te brengen, anderzijds een verbetering van den financieelen toestand der gemeenten.

De heer Van Idsinga heeft het zeer te recht gezegd, dat noch dat eerste, noch dat tweede, maar uitsluitend het laatste het doel is van het wetsontwerp. Ik heb mij dus, waar dit wetsontwerp aan de orde is, uitsluitend te houden aan de vraag: wat bevordert de vrijmaking van het onderwijs in dien zin, dat ook de conscientievrijheid van den arme beter tot haar recht kome? Welnu, dat doel wordt omnium consensu door dit wetsontwerp bereikt, terwijl anderzijds het openbaar onderwijs precies in dezelfde conditie blijft, geen enkele verslechtering ondergaat, en de gemeenten in geen enkele moeilijkheid geraken. Ik raak noch aan het openbaar onderwijs, noch aan de financiën der gemeenten; het eenige

wat ik doe is, waken, dat de vrijheid van het bijzonder onderwijs zich juist zoover kan uitstrekken als het volk verlangt.

Dat dit geen overbodig pogen is, blijkt wel het duidelijkst uit de onrust, die zich aan de linkerzijde openbaart over de gevolgen van dit wetsontwerp. Als men aan die zijde overtuigd was, dat er geen behoefte bestaat aan meer vrijheid van onderwijs, dan zou men immers zeggen: welnu, ga stil uw gang; wij duchten geen gevaar; gij zult bij de uitkomst zien, dat het volk de openbare school boven de bijzondere prefereert.

Nu omgekeerd zekere onrust zich vertoont, of niet het openbaar onderwijs min of meer de gevolgen van dit wetsontwerp zal ondervinden en dus achteruitgaan, blijkt daaruit, dat men zelf zijn stelling in het midden van het volk niet vertrouwt en dat men gelooft, dat er nog wel een zekere kring van ouders bestaat, die een vrijheid van onderwijs wenscht zooals ze die thans niet kunnen krijgen. En nu zal juist deze wet in die richting zoover werken als deze behoefte bestaat en verder niet.

Noch voor de liefhebbers van goede gemeentefinanciën, noch voor de vrienden van het openbaar onderwijs kan er bezwaar tegen bestaan, wanneer de wet het eenig doel, dat zij zich voorstelt, beter bevordert, zonder daarbij hetzij de gemeentefinanciën, hetzij den toestand van het openbaar onderwijs ook maar in het minst te schaden.

Door den heer Van Raalte is de juistheid van dit systeem ontkend, omdat volgens hem, à l'instar van art. 54 *bis*, in 1889 art. 45 onveranderd zou zijn gelaten. Dit is historisch volstrekt niet juist. In 1889 heeft men allerminst art. 45 gelaten wat het was. Sedert 1878 werden destijds de zoogenaamde 30 pct. uitgekeerd, maar men heeft toen het artikel geheel omgewerkt en er een gansch andere regeling in gebracht, t.w. de bijdrage in de salarissen der onderwijzers. Heeft men dat gedaan omdat men dit op zich zelf een zooveel betere regeling voor het openbaar onderwijs vond? Neen, men deed het uitsluitend met de uitgesproken bedoeling, dat men in art 54*bis* de zaak voor het bijzonder onderwijs niet behoorlijk kon regelen, tenzij vooraf de regeling van art. 45 verandering onderging. Het is dus volkomen juist, dat in de wet zelf art. 45 voorafgaat aan art 54*bis*, maar wat doet dit ter zake, wanneer in art. 45 juist de maatstaf is vastgelegd, dien men voor art. 54*bis* behoefde?

Thans wordt in denzelfden geest gehandeld. Ook aan de rechterzijde wordt niet ontkend, maar is het herhaaldelijk uitgesproken, dat hier de meest belangrijke wijziging wordt aangebracht, eigenlijk reeds in art. 45, al weder met het doel om de gewenschte wijziging te kunnen aan-

brengen in art. 54*bis*. Dit is ook dezerzijds volstrekt niet bemanteld, het is duidelijk erkend.

De geachte afgevaardigde, de heer Röell, heeft trachten te betoogen, dat het door mij aangehaalde spreekwoord van *donner et retenir* wèl zoo toepasselijk was op art 4, en de geachte afgevaardigde, de heer Van Raalte, heeft in gelijken zin zich uitgelaten. Nu heeft deze geachte afgevaardigde hierbij aldus geredeneerd: „artt. 45 en 54*bis* zijn nu *wet* — het zijn zijn eigen woorden — en nu komt art. 4 daaraan derogeeren". Ik wilde, dat het waar was, dat art. 45 en 54*bis* reeds wet waren. Maar ik dacht, dat ze eerst wet werden, als ze door de Kroon bekrachtigd zijn. In de tweede plaats geloof ik, dat de eerste beginselen van hermeneutiek er toe leiden, niet te vragen: wat staat er in één of twee artikelen? maar: wat staat er in de geheele wet? In deze wet nu staat, — men kan ze niet anders lezen —, dat tegenover de verhooging van subsidie volgens art. 45 de verrekening volgens art. 4 komt. Wanneer nu de geachte afgevaardigde, de heer Van Raalte, zegt: in de wet staat toch eerst in art. 45, dat men de hoogere bijdrage geeft, terwijl dan een volgend artikel die weer afneemt, dan wensch ik hem erop te wijzen, dat wij over eenige dagen weer toe zijn aan de Pensioenwetten, die hier in behandeling geweest zijn. Daar staat in art. 54*ter*, dat de onderwijzers recht op pensioen hebben en in 54*sexies* hoeveel dit pensioen bedraagt, maar daarna volgt eerst in art. 54*duodecies* de aftrekkende, de kortende bepaling, dat zij daarvoor een bijdrage moeten storten. Zal nu de heer Van Raalte zeggen: daar staat onverkort, dat zij pensioen krijgen, en dus mag een volgend artikel daarvan geen bijdrage aftrekken? Men voelt toch, dat dit niet gaat. Een wet is in haar geheele verband te beschouwen, de artikelen te zamen, en dan is er van *donner et retenir* geen sprake. Immers wat in art. 45 gezegd wordt, dat zij krijgen, krijgen zij ook.

De bijdrage van art. 45 wordt ten volle uitbetaald; maar in verband met die hoogere uitbetaling volgens art. 45 wordt er daarna op het bedrag van 1897 gekort. Het komt hier alleen aan op de vraag, of het artikel als zoodanig stipt uitgevoerd wordt. En dan zeg ik: dat zal wel degelijk geschieden. Zooals het in art. 45 is bepaald, geschiedt de uitbetaling op de rubriek „Bijdragen voor het lager onderwijs"; het andere is eenvoudig een comptable verrekening, welke met een gansch ander doel geschiedt.

De geachte afgevaardigde, de heer Röell, heeft gisteren gewezen op wat hij noemde een gelukkige vondst, die eigenlijk de zaak besliste, namelijk een verklaring van de Regeering van 1897 aan de Eerste

Kamer, dat de bijdrage volgens art. 45 verandering kon ondergaan, zonder dat dit van invloed was op de uitkeering volgens de wet van 1897. Dat is ook zoo; dat heeft de toenmalige Minister verklaard, maar de vraag is eenvoudig, of die Minister stond voor dezelfde quaestie als waarvoor wij nu staan.

Hiermede kom ik terug op wat ik gisteren gezegd heb en wat vanmorgen is aangevochten door den geachten afgevaardigde, den heer Treub, de vraag namelijk, of de toenmalige Minister zich ooit heeft voorgesteld, dat het karakter van de bijdrage, in artikel 45 toegekend, een zoodanige algeheele verandering zou ondergaan als nu wordt voorgesteld? Ik heb er met nadruk op gewezen, dat tot dusverre de bijdrage volgens art. 45 uitsluitend het karakter droeg *van een surplus*. De heer Treub heeft gezegd: dat hebt gij nu zoo fonkelnieuw in het debat gebracht en het is in de stukken niet behandeld. Mijnheer de Voorzitter, dat behoefde in de stukken niet te worden behandeld, want het staat in de wet zelf.

Ik begrijp niet, hoe het mogelijk is, dat de heer Treub dat niet heeft gezien, en als de geachte afgevaardigde spreekt van een afkeurenswaardige methode, dan wijs ik er op, dat hij mij het recht niet mag betwisten, om, als deze zaak in het wetsontwerp zelf voorkomt, daaraan bij het mondeling debat een anderen vorm van uitdrukking te geven. Waar staat het nu in de wet? Het staat in datzelfde art. 4, waaraan wij bezig zijn. Daarin wordt onderscheid gemaakt tusschen twee gedeelten van de bijdrage, in art. 45 aangegeven: het eerste gedeelte, dat niet wordt afgetrokken, en het tweede gedeelte, dat wel wordt afgetrokken. Waarnaar is nu de onderscheiding van die gedeelten gemaakt? Juist naar dezelfde onderscheiding, die ik gisteren genoemd heb: het bedrag, dat de gemeenten tot dusverre aan surplusuitgaven volgens art. 45 ontvingen, houden zij, maar alleen het nieuwe element, dat nieuwe aandeel van het Rijk in de grondkosten, waar *geen* nieuwe aequivalente uitgaven tegenover staan, wordt afgetrokken van de uitkeering volgens de wet van 1897.

Er is dus volstrekt geen sprake van, dat ik iets nieuws in het debat heb gebracht, maar misschien heeft de heer Treub ook voor oratorie aangezien hetgeen in de wet staat; het is immers onmiskenbaar in de wet te lezen, zooals ik het gisteren zeide en thans nader aantoonde.

Maar is de zaak ook niet in de stukken behandeld? Zeer zeker, Mijnheer de Voorzitter! Wat is het verschil, waarop ik heb gewezen, tusschen de twee gedeelten van art. 45? Wat is het verschil tusschen grondkosten en surpluskosten? Alleen dit: alle Rijksbijdragen, waar-

tegenover staat een equivalent obligo, zijn surpluskosten, en alle bijdragen van het Rijk, waartegenover geen equivalent obligo staat, zijn grondkosten. Er is ook in de verdeeling van het percentage, die ik gemaakt heb, niets nieuws, vreemds of onzekers; zij wordt in de wet zelf aangegeven. Voor al hetgeen door de wet van 1878 als nieuw obligo op de gemeenten is gelegd, gaf het Rijk 30 pct. vergoeding, en toen in 1901 de wet is gewijzigd en een nieuw obligo is opgelegd, is weer een equivalente bijdrage van het Rijk toegekend, juist op denzelfden grond, namelijk dat er nieuwe lasten werden opgelegd.

En wat gebeurt nu bij dit ontwerp? Bij dit ontwerp wordt 6 millioen nieuwe bijdrage aan de gemeenten gegeven, *zonder dat er eenig nieuw obligo tegenover staat.* Nu veroorlove de heer Treub mij, nog eens dit te vragen: kan er bij vorderingen, die hij op iemand heeft, geen onderscheid bestaan tusschen tweeërlei bedragen: kan niet het eene zijn een bedrag, dat hij kan ontvangen, maar waartegenover hij de verplichting op zich neemt, dat geld voor bepaalde doeleinden te besteden — uitgaven, welker bestemming hem aangewezen wordt — en het andere een bedrag, dat hij in handen krijgt en waarover hij de vrije beschikking heeft? Is daarin dan geen principieel verschil gelegen?

Wanneer dit nu duidelijk is, en eveneens vaststaat, dat in de stukken herhaaldelijk en met nadruk er op gewezen is, dat de vermeerdering van bijdragen naar art. 45 niet als vroeger komt met een obligo, maar komt zonder eenigen equivalenten hoogeren last, mag de geachte afgevaardigde dan zeggen, dat dit punt niet in de stukken is behandeld?

De geachte afgevaardigde heeft zich voorts nog vermeid in het opmaken van een berekening en gevraagd, hoe ik het onderscheid tusschen de grondkosten en de surpluskosten bereken. De heer Röell heeft een poging gewaagd, dit onderscheid te vinden in art. 44, in de kosten, die daar sub *a*, *b*, *c*, *d* en *e* genoemd zijn. Ik kan wel begrijpen, dat de geachte afgevaardigde, de heer Röell, daartoe gekomen is, omdat de wijziging, door de wet van 1884 gebracht, er aanleiding toe gaf. Juist bij die wijziging zijn eenige van de daar genoemde categorieën van uitgaven uitgezonderd van de vergoeding. Dat laatste is op zich zelf juist, maar er is geen woord van door mij in mijn betoog gezegd. Geheel het denkbeeld, door den heer Treub aan de hand gedaan, dat men moet nemen de kosten, die de gemeenten betaald en in 1878, n.l. ruim 5 millioen, of wel, als men zeer royaal wil zijn, de kosten in 1889, n.l. $6\frac{1}{2}$ millioen, en dat dus alle andere kosten surpluskosten zijn, is een berekening, waaraan ik niet gedacht heb, niet kon denken, en die financieel ook de ongerijmdheid zelf zou zijn. Als men onderscheid

maakt tusschen grondkosten en surpluskosten, dan vermeerderen de grondkosten en zetten zich uit naarmate de bevolking toeneemt en er meer behoefte aan openbaar onderwijs is, en het eenige middel, dat ik aan de hand heb gedaan om te onderscheiden tusschen grond- en surpluskosten is, de 30 pct. of 25 pct. van de bijdrage volgens art. 45 af te trekken van de totaalkosten en wat er dan overblijft als grondkosten te beschouwen. Dit geeft een volkomen zuivere indeeling: 70 of 75 pct. *grondkosten*, en 30 of 25 pct. *surplus*. Wat ik hieromtrent heb gezegd, gaf alzoo geen de minste aanleiding tot zijn becijferingen.

Wanneer nu de geachte afgevaardigde, de heer Treub, zegt, dat ik in de stukken de zaak op gansch andere gronden heb verdedigd dan gisteren, dan houde hij mij ten goede, dat ik ook dit moet betwisten.

Hij heeft gezegd, dat ik in de stukken 4 punten heb aangegeven. Ten eerste het vooruitloopen op de financieele regeling. Heb ik daar gisteren dan niet over gesproken? Ten tweede is er op gewezen, dat de vermeerdering van de Rijksbijdrage aan de gemeenten ongelijk wordt verdeeld. Dit punt is in mijn rede evenmin onbesproken gebleven. Ik zou in de derde plaats niet gezegd hebben, gelijk de Memorie van Antwoord betoogt, dat de hoogere uitkeering ook aan onderwijsbehoeften kon worden besteed. Heb ik dan niet er op gewezen, dat de gemeenten met die gelden *alles* konden doen wat zij wilden? En ligt daarin dan niet opgesloten, dat zij ook daarvan onderwijsuitgaven kunnen bekostigen? Ik heb eenige bepaalde dingen genoemd, maar eerst gezegd, dat zij er mee kunnen doen wat zij willen, dus ook de onderwijsuitgaven uitzetten. Ten vierde heeft de geachte afgevaardigde gezegd, dat in de Memorie van Antwoord was aangegeven, dat, als wij in 1897 een zoo aanmerkelijk hoogere bijdrage voor het onderwijs hadden gehad, de financieele berekening voor de uitkeering een gansch andere zou zijn geweest. Ook dit punt is in mijn rede nader ontwikkeld. Ik meen dan ook gisteren geheel getrouw te zijn gebleven aan het door mij in de stukken ingenomen standpunt.

Ten aanzien van de vraag, of in de uitkeering van 1897 begrepen was een deel der kosten van het openbaar onderwijs, herinner ik er aan, gisteren te hebben gezegd, dat de accijnzen een van de middelen waren, waaruit van 1857 tot 1878 het onderwijs werd betaald, dat daarvoor in 1865 in de plaats gekomen is 4/5 van het personeel en dat dit in 1885 een fixum is geworden; ik heb er dus te recht op gewezen, dat, waar in de wet van 1897 die 4/5 zijn geabsorbeerd en daarna geconverteerd in anderen vorm, ook daarin een deel ligt van de gemeene middelen der gemeentekas, die dienen om de kosten van het openbaar

onderwijs te betalen. Dit is kortelijk reeds in de stukken en in bijzonderheden in mijn rede van gisteren behandeld.

Wanneer ik nu de zaak neem, zooals zij zich bij slot van rekening voordoet, dan kom ik tot deze slotsom, dat ik desnoods geheel de quaestie, of er in de uitkeering van 1897 ook een deel onderwijskosten krachtens art. 45 zat, ja of neen, wil laten rusten. Ik heb gisteren erkend, dat de bijdrage van art. 45, gelijk het toen luidde, de vergoeding der surpluskosten, er, zoo opgevat, buiten is gebleven. Maar wanneer art. 45 thans een geheel ander karakter krijgt en gaat bestaan uit twee elementen, eerst het vroegere surplus en in de tweede plaats dat gedeelte, dat vroeger door de gemeenten in de kosten voor het openbaar onderwijs uit eigen middelen werd gedragen, dan wordt de zaak gansch anders. Nu laat ik echter die quaestie geheel rusten en stel alleen aan de heeren een vraag. Er wordt door deze wet een toestand geschapen, die het bijzonder onderwijs zal verbeteren. Men heeft zelf erkend, dat hier aan de onderwijzers bij het bijzonder onderwijs een verbetering van positie wordt gegeven, die in niet geringe mate zal zijn in het paedagogisch belang van het bijzonder onderwijs. Evenmin kan worden ontkend, dat voor degenen, die in hun consciëntievrijheid tot dusver belemmering ondervonden, thans de weg wordt ontsloten om daarin te voorzien, en dat die weg niet wordt ontsloten dan voor zoover die drang bestaat, zoodat er niets kan zijn, dat tegen het wetsontwerp als zoodanig is in te brengen.

Wordt dan soms aan het openbaar onderwijs, dat den heeren aan de overzijde dierbaarder is, geraakt? Wordt dat in slechteren toestand, in mindere conditie gebracht? Neen, integendeel. De heer De Savornin Lohman heeft er dezen morgen nog aan herinnerd, dat er zelfs nog iets meer dan vroeger beschikbaar wordt gesteld, en wel door de mildere regeling van de wachtgelden. Worden dan wellicht de gemeentefinanciën in de war gebracht? Wordt daaraan schade berokkend? Ook dat kunnen de heeren niet volhouden. Waarop komt dan per slot van rekening hun streven neer? Hierop, dat zij gebruik trachten te maken van deze poging tot verdere vrijmaking van het onderwijs om te gelijker tijd een 6 millioen meer voor de gemeente-schatkist binnen te sleepen.

Dit is echter een wijze van handelen, die geen voorzichtig financier, allerminst een als de heer Treub, voor zijn rekening zal nemen. Hij weet even goed als ik, dat, wanneer die 6 millioen aan de gemeenten in handen gespeeld werden, van nadere tegemoetkoming aan den nood der gemeenten althans in de eerste 20 jaren niets zou komen. De verhooging der bijdrage

zou thans reeds bijna 6 millioen beloopen, dat is dus meer dan het gansche kapitaal, dat, zelfs na verloop van 7 jaren, de wet van '97 aan de uitkeering volgens de wet van '85 toevoegde. Neemt men nu in aanmerking, dat de onderwijssubsidiën met ongeveer 2½ ton 's jaars klimmen, dat is dus in 4 jaren met 1 millioen, dan kunnen wij gerust zeggen, dat al zeer spoedig dat verhoogde subsidie tot 7 à 8 millioen zal zijn gestegen.

Zouden de heeren ons nu willen doen gelooven, ons diets willen maken, dat, wanneer 7½ millioen meer voor de gemeenten, zonder eenig motief, zonder juiste verdeeling, te grabbelen geworpen werd, dit een ernstige poging genoemd mocht worden om de financieele verhouding tusschen Rijk en gemeente definitief te regelen? Neen, Mijnheer de Voorzitter, dan komt er niets van. Het is juist in het belang van de groote gemeenten, vooral van Amsterdam, dat de nieuwe regeling der gemeentefinanciën wacht totdat zij principieel onder de oogen kunnen worden gezien. Inderdaad, de gemeentefinanciën verkeeren in te ernstige omstandigheden, dan dat men zich ten deze onberaden stappen zou mogen veroorloven.

Er rest mij nu nog een kort woord over hetgeen door den heer Van Raalte aan het slot van zijn rede gezegd is en wat de heer Treub gesouligneerd heeft, al ben ik onzeker of hij slechts één, dan wel beide uitdrukkingen van den heer Van Raalte voor zijn rekening nam. De heer Van Raalte, anders in het Parlement bekend als een man van keurige uitdrukkingen, heeft zich gisteren veroorloofd, te zeggen, dat de Regeering en de rechterzijde deze wet poogden door te drijven, en hij gebruikte toen de Latijnsche uitdrukking: *per fas et nefas*. Was dit een bemanteling in euphemistischen zin? Ik betwijfel het. De beteekenis van dien Latijnschen term mag toch ondersteld worden genoegzaam bekend te zijn, maar bovendien werd ze in de pers terstond vertaald, zoodat de strekking er van tot het volk doordrong. *Per nefas* beteekent, dat men zich niet alleen aan geen menschelijk, maar ook aan geen goddelijk recht meer stoort; dat is de zin van de uitdrukking. Dat is dus Regeering en rechterzijde gelijk stellen met het laagste genre van misdadigers.

Had nu de heer Van Raalte dit gegeven als *zijn* opvatting, die hij stelde tegenover de onze, zoo zou ik er nog niets van gezegd hebben, maar dat heeft hij niet gedaan. Hij had het kunnen zeggen in dien zin: ik ben overtuigd, dat gij het niet zoo inziet, maar als gij op mijn standpunt stond, dan zou dit uw oordeel moeten zijn. Hij voegde er echter een tweede ding aan toe en heeft dit bijzonder aangedrongen: de grens van het „*uti non decet*", zeide hij, wordt overschreden. Hij sprak dus

uit, dat Regeering en rechterzijde, wetende, dat zij hiermede de goddelijke rechten verkrachten, uit inhaligen zin toch aldus handelen.

Wanneer een man, anders zoo keurig in den vorm, zulk een gif in zijn taal mengt, dan mete men daarnaar af, wat bitterheid er in het hart moet zijn. Ik laat de uitdrukking, na haar gequalificeerd te hebben, rusten, maar kom nu op wat de geachte afgevaardigde gezegd heeft, nl. dat deze wet, als zij tot stand komt, zal zijn de *ergste* en de *ergerlijkste partijwet*. Een wet, die uitsluitend ten doel heeft, om de tot dusver voor den arme nog beperkte consciëntievrijheid in zake de opvoeding van het kind te bevorderen, en die consciëntievrijheid in eere te herstellen, is dus een wet, waaraan de heer Van Raalte, met zijn geestverwanten, zijn medewerking niet alleen weigert, maar die hij als een *partijwet* brandmerkt. Welnu, Mijnheer de Voorzitter, mij wil het voorkomen, dat een Regeering en een rechterzijde, die zulk een wet tot stand brengen, er fier op kunnen gaan, dat hun de eere blijft, voor die consciëntievrijheid van den arme, ook tegenover zulk machtig verzet, onverzwakt te hebben stand gehouden.

Handelingen, blz. 1901—1909.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer ik den geachten afgevaardigde, voorzitter van de Commissie van Rapporteurs, wel heb verstaan, dan zijn thans in zijn amendement opgenomen de woorden: „op verzoek van de betrokken gemeenten". Daarmede is mijn hoofdbedenking vervallen, en nu de Commissie van Rapporteurs dit voorstel steunt en van beide zijden der Kamer staande wordt gehouden, dat het voorstel der Regeering zou kunnen hebben een politieken bijsmaak, aarzel ik geen oogenblik om den ruil aan te gaan, mijn voorstel terug te nemen en dat van den heer Talma er voor in de plaats te stellen.

Over de zaak der uitkeering zelf nog een enkel woord. De geachte afgevaardigde, de heer Treub, heeft gezegd, dat hij het woord „oratorische" niet gebezigd heeft. Zij het zoo. Maar er bestaat onder de juristen een neiging, om, wanneer een niet-jurist zich bemoeit met hen aangaande aangelegenheden, het te doen voorkomen, alsof dit steeds kant noch wal kan raken. Dat hebben de juristen en dat hebben eveneens de medici over zich, en ik heb in vroegere jaren wel eens bemerkt, dat een dergelijke tactiek aan theologen evenmin geheel vreemd is. Maar nu heb ik bovendien ontdekt, dat de financieele specialiteiten het eveneens over zich hebben, om, wanneer zij iemand hooren spreken ex officio, iemand, die geen financieele opleiding heeft gehad, hun

financieel expertschap krachtig tegenover dien ongelukkigen profanus uit te spelen.

Intusschen, wat de zaak zelf betreft, bestaat hierover geen verschil, dat men erkent, en ook wel moet erkennen, dat, indien thans voor het bijzonder onderwijs iets meer zou gedaan worden dan in 1889 gedaan was, niet kon worden volstaan met van Rijkswege aan de bijzondere scholen uit te keeren hetgeen aan de openbare scholen uitgekeerd werd. Immers in art. 54*bis* was het percentage van art. 45 reeds bereikt. Dat stond naar de wet van 1889 reeds gelijk voor openbaar en bijzonder onderwijs.

In de tweede plaats staat evenzoo vast, en wordt evenmin betwist, dat er op dit oogenblik geen aanleiding bestond om hoogere verplichtingen ten aanzien van het openbaar onderwijs op de gemeenten te leggen, dat dus voor hoogere surplusuitgaven niets in art. 45 kon worden opgenomen. En hieruit nu volgt, dat men om het doel van deze wet te bereiken en meer geld voor het bijzonder onderwijs beschikbaar te krijgen, geen anderen weg kon inslaan, zoolang men in het kader van 1889 wilde blijven, dan door een deel van de uitgaven, die nu voor de gemeente kwamen, over te brengen op het Rijk.

Die overdracht nu van uitgaven, die dusver ten behoeve van het openbaar onderwijs voor rekening der gemeenten kwamen, op het Rijk bedraagt 34 pct. Wanneer nu tegenover die 34 pct. stonden nieuwe uitgaven, die de gemeenten te doen hadden, zou het volkomen juist en billijk zijn, dat te laten zonder eenige verdere verrekening. Maar het kan niet betwist worden en wordt niet betwist, dat de wet geen meerdere verplichting tegenover het verstrekken van bijna 6 millioen aan de gemeenten oplegt en dat dus, zonder verrekening, alle gemeenten te zamen door deze wet ontlast en ontheven zouden worden van uitgaven, die vroeger voor haar rekening kwamen ten bedrage van 6 millioen.

Wanneer men zich nu voor dien toestand geplaatst ziet, dat van de gemeentekassen afgewenteld worden de uitgaven, welke vroeger voor deze kassen obligatoir waren, dan rijst de vraag: moet men dan die verrekening van 1897 laten zooals zij is? Daarop heeft de heer Röell zelf geantwoord van neen, toen hem de vraag gesteld werd: indien eens de politiezorg geheel overgebracht werd op het Rijk en daarmede gemoeid ware een bedrag van 7 of 8 millioen, zou dan de wet van 1897 ook moeten blijven gelijk zij is? Hij heeft toen ontkennend geantwoord. Trouwens wees ik er reeds op, dat ook Kappeyne van de Coppello zich op dit punt in 1878 zoo positief mogelijk uitgelaten heeft, door te verklaren, dat, wanneer men aan zoo iets toekwam, natuurlijk de uit-

keering van het Rijk teruggenomen moest worden. Woordelijk schreef hij in zijn Memorie van Antwoord — ik herhaal het — aldus: „Voor het denkbeeld, dat al de kosten van het openbaar onderwijs ten laste der schatkist brengen wil, valt in het afgetrokkene veel te zeggen, doch het zou gepaard moeten gaan met het terugnemen van de uitkeering der $^4/_5$ van het personeel aan de gemeenten.” Het is natuurlijk hetzelfde of het cijfer 70, 50 of 30 pct. bedraagt; de terugneming van de uitkeering heeft dan naar verhouding plaats. Vast staat dus, dat, ook volgens dien onverdachten getuige, wanneer een gemeente ontheven wordt van belangrijke uitgaven, *in casu* zelfs ten bedrage van 6 millioen, de uitkeering naar de wet van 1897 ook niet mag blijven doorgaan, maar met die 6 millioen verminderd moet worden. Dit nu is allerminst in strijd met hetgeen ik in mijn aanloop van de Memorie van Toelichting gezegd heb. Er staat daar: „Aangenomen toch mag worden, dat een deel der Rijksuitkeering krachtens de wet van 1897 mede strekt tot bestrijding van den druk, welke door de wet op het lager onderwijs op de gemeente-financiën wordt gelegd.” En hebben wij nu niet het getuigenis van Kappeyne, dat, wanneer de groote druk, welke thans op de gemeenten ligt, wordt weggenomen, ook de $^4/_5$ van het personeel teruggenomen moet worden?

Overigens wijs ik er met klem op, niet te hebben gezegd, dat *krachtens art. 45* het uitkeeringsbedrag met een evenredig gedeelte verminderd moet worden. Ik heb reeds herinnerd, dat in den accijns zat een deel van de bijdrage tot de gemeentelijke middelen, waaruit ook het lager onderwijs betaald moest worden. Men heeft altijd zoo getuurd op art. 45 om sterk te staan tegenover het bijzonder onderwijs, maar men heeft daarbij niet op den voorgrond geschoven wat moest. Het zit niet geheel — wel voor een deel, maar daarover heb ik het nu niet — in dat art. 45, maar hierin, dat in de uitkeeringssom volgens de wet van '97 zat het $^4/_5$ van het personeel, dat in de plaats trad van de accijnzen, waaruit mede de onderwijskosten gekweten werden. En dit zoo zijnde, staan wij alzoo voor deze vraag, of de zes millioen zonder meer aan de kas der gemeenten geschonken moeten worden, of dat men niet veeleer, waar de gemeente, zonder eenig bepaalde bestemming, zes millioen te veel zou krijgen, deze op haar uitkeering moet korten?

Nu zegt de heer Treub, dat men dan manoeuvres gaat doen, die men in de bankierswereld als minder honorabel beschouwt. Ik heb al zooveel moeten hooren, dat er dit nog wel bij kan; het is volkomen waar, dat dit een zeer oneerlijke manoeuvre zou kunnen zijn, maar ik maak mij aan

oneerlijke manoeuvres volstrekt niet schuldig. Wanneer ik geld van de gemeenten in deposito had en ik ging dan zoo handelen, dan zou dat onedel zijn, maar ik heb geen cent in deposito van de gemeenten; de gemeente heeft van den Minister van Financiën te vorderen, maar dat is heel iets anders dan een deposito. Ik heb geen geld van de gemeenten in handen, waaraan ik een vreemde bestemming geef. Deze vergelijking hinkt dus al te zeer.

Het zij mij vergund, ten einde de zaak tot de uiterste klaarheid te brengen, haar met een eenvoudig voorbeeld op te helderen. Ik ben vader en heb een zoon, die naar de Academie gaat. Ik spreek met hem af: gij krijgt f 1200, maar boeken en kleederen zijn voor uw rekening. Wat gebeurt echter? De f1200 raken op en ik krijg toch rekeningen voor boeken en kleederen. Nu schrijf ik aan mijn zoon: lieve vriend, dat gaat niet, de kosten voor kleederen en boeken zal ik op mij nemen, ik krijg dan de rekeningen en kan daaruit zien wat gij daaraan hebt besteed, maar nu begrijpt gij, dat gij geen f 1200 krijgt, want ik trek natuurlijk f 100 voor boeken en f 100 voor kleederen af, zoodat gij voortaan slechts f 1000 ontvangt. Dan zal men toch niet zeggen, dat dit oneerlijk is; ik geloof integendeel, dat mijn zoon mij hartelijk dankbaar zou zijn. Maar als men precies hetzelfde als Minister doet, moet men hier allerlei min aangename qualificatiën daaromtrent hooren.

Thans nog een enkel woord aan het adres van den heer Van Raalte. Die geachte afgevaardigde heeft gezegd: „ik mag niet wat *de gemeente* voor het openbaar lager onderwijs doet en wat *het Rijk* er voor doet over één kam scheren en met elkander verwarren; ik heb er in mijn eerste rede met kracht op aangedrongen en er op gewezen, dat ik als volksvertegenwoordiger te waken heb voor de penningen der belastingschuldigen." Akkoord, Mijnheer de Voorzitter, daar waak ik ook voor, maar wat is het verschil? De geachte afgevaardigde vergeet, dat uit de penningen van de belastingschuldigen zoowel de bijdragen van art. 45 als de uitkeering van de wet van 1897 komen, en dat, wanneer er 6 millioen te grabbelen geworpen wordt, het voor de belastingschuldigen er niet toe doet, of die uitgave geschiedt volgens de Lager-onderwijswet dan wel volgens de Uitkeeringswet. En dat inderdaad de uitdrukking „te grabbelen gooien" niet te sterk is, meen ik te hebben aangetoond.

Nu moet de geachte afgevaardigde uit Utrecht niet zeggen: er waren wel eens gemeenten, die de minima reeds hooger hadden opgevoerd, voor de belastingschuldigen komt dus die verhooging er extra bij. Ik heb nooit beweerd en zal ook nooit beweren, dat de gemeenten ook

iu dit opzicht niet autonoom zijn. De leden van de gemeenteraden, gekozen door de belastingschuldigen en de kiezers, zijn volkomen gerechtigd om meer uit te geven voor het openbaar onderwijs dan ex obligo door den Staat geëischt wordt, maar dat heeft hier niets mede te maken. Ik heb alleen met datgene te maken, wat hier door den Staat aan meer obligo's wordt opgelegd, en dan houd ik vol, dat er geen nieuwe lasten voor de belastingschuldigen bijkomen. Bovendien, zulke kleine verschillen zinken weg in het niet bij die groote som van 6 millioen, die men weg wil werken. Overigens blijf ik er bij, dat de Regeering er niet toe mag medewerken om de gemeente-financiën, die reeds in de war zijn, en waarvoor dan ook een Staatscommissie bezig is nieuwe denkbeelden en plannen voor de toekomst te ontwerpen, nog meer in de war te sturen. En dit toch zou geschieden, wanneer zoo voetstoots, zonder eenigen redelijken grondslag, bij de 6 millioen, die de uitkeering van 1897 thans meer bedraagt dan de $^{4}/_{5}$ van het personeel, nog eens 6 millioen werden gevoegd, dat wil zeggen, dat de som werd verdubbeld; dan toch zou er van het in orde brengen van de gemeente-financiën binnen afzienbaren tijd niets terecht komen.

Ten slotte nog dit. Dr. Bos heeft mij verweten, dat ik gesproken had, bij iets waarbij dit niet te pas kwam, van het goddelijk recht. De geachte afgevaardigde schijnt, te midden van de discussiën, zijn kennis van de Latijnsche taal eenigszins op rust te hebben gezet. Hij zou zich anders herinnerd hebben, dat *per fas et nefas*, in tegenstelling met *jus*, juist beteekent het goddelijk recht en de tegenstelling daarvan, en dat woord nu was niet door mij gebezigd, maar door den heer Van Raalte, zoodat die geachte afgevaardigde de bestraffing had moeten krijgen, en niet ik.

Intusschen heeft de heer Van Raalte in tweeden termijn een woord gesproken, dat ik met dankbaarheid aanvaard; hij heeft nl. gezegd, dat hij die uitdrukking *per fas et nefas* niet gebezigd had in de onderstelling, dat de rechterzijde of de Regeering, tegen eigen overtuiging in, een struikrooverspolitiek ging drijven. De geachte afgevaardigde zou echter beter gedaan hebben, wanneer hij zijn uitdrukking „dat het *uti non decet* wordt overschreden" open en eerlijk had teruggenomen. Hij heeft dat niet gedaan, maar ik dank hem toch, dat hij die latere verklaring van zijn woorden gegeven heeft. En als hij mij nu tegenwerpt, dat ik zelf vroeger ook wel van partijwet heb gesproken, dan heb ik dat toch nooit gedaan in den zin, waarin de heer Van Raalte dat deed, die naar aanleiding van art. 4 ons verweet, de *ergste*, ja de *ergerlijkste* partijwet door te drijven uit louter inhaligheid.

Het is zoo, ik heb de liberalen in 1878 beschuldigd van een partijwet door te drijven, maar dan niet om *het geld*, maar tegen *de vrijheid*. Ik heb den geheelen strijd van 1878 medegemaakt en herinner mij nog levendig, hoe er toen in het gemoed van velen, die voorstanders waren van het bijzonder onderwijs, de diepe indruk leefde, dat met onze heiligste rechten — ik mag nu ook eens van mij zelf als belijder van den Christus spreken — gespeeld werd. Maar juist hieraan, Mijnheer de Voorzitter, ontleen ik een troost. Immers, daarna is gebleken, dat men in diezelfde kringen, waar men toen handelde naar de stelling: „dan moeten de minderheden maar onderdrukt worden", tot het inzicht is gekomen, dat men verkeerd had gehandeld, en wanneer ik nu daar voor mij zie zitten den geachten afgevaardigde uit Zutphen en ik bedenk, hoe die geachte spreker, ik zal niet zeggen *per fas et nefas*, maar toch met al de kracht, waarover hij beschikt, en met alle talenten, die hem ten dienste staan, zich tegen uw wetsvoorstel, Mijnheer de Voorzitter, hier heeft verzet, en hoe diezelfde man in 1901 van deze zelfde plaats een wetsontwerp, waarin uw denkbeelden waren belichaamd, niet alleen *con amore*, maar zelfs met groote warmte heeft verdedigd, dan blijkt toch, hoe men naderhand gansch anders kan gaan denken over iets, dat men eerst zoo fel bestreed. Zoo hoop ik dan, ja, twijfel er niet aan, dat de tijd zal komen, dat de geachte afgevaardigde, die nu die krasse uitdrukking van *per fas et nefas* heeft gebezigd, nog wel eens tot de tegenovergestelde meening zal geraken, en zelf overtuigd zal worden, dat hetgeen hier thans bedoeld en verdedigd is, verdedigd en bedoeld werd uit hoog en heilig motief.

Handelingen, blz. 1917—1918.

Vergadering van 4 Mei 1905.

Het denkbeeld van den geachten voorzitter der Commissie van Rapporteurs om deze zaak *) op dit oogenblik niet tot definitieve beslissing

*) Beraadslaagd wordt over ART. 5, luidende:

„Voor de bij het in werking treden dezer wet in dienst zijnde of op wachtgeld gestelde openbare onderwijzers rekent de tijd, gedurende welken zij wachtgeld genieten, mede voor aanspraak op pensioen, behalve in het geval, laatstgenoemd in art. 39, eerste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, zooals die laatstelijk is gewijzigd bij de wet van 24 Juni 1901 (*Staatsblad* n⁰. 187).

De openbare onderwijzers, die bij het in werking treden dezer wet ver-

te brengen, heeft iets waardoor het zich aanbeveelt. Het is de bedoeling van de Regeering, niet zoover te gaan als door den heer Dolk wordt voorgesteld. Ik moet er mij dan ook ten stelligste tegen verzetten. Ik heb bij de behandeling van het vorige amendement-Dolk uitdrukkelijk gezegd, dat hier alleen sprake kon zijn van een poging om degenen, die zich bij het in werking treden der wet aan het onderwijs van zwakzinnigen wijden, te gedenken. In de pensioneering van hen, die dit daarna doen, moet op andere wijze worden voorzien. In de tweede plaats heeft het amendement dit eigenaardige, dat het de zaak in de toekomst laat doorloopen en dat alzoo hier zou geregeld worden wat thuis hoort in de Pensioenwet. In de derde plaats is er tegen de formuleering overwegend bezwaar; want wanneer wij gaan spreken van onderwijzers, die verbonden zijn aan openbare of bijzondere scholen, moet men er wel op letten, dat in de Pensioenwet eigen pensioen en dat voor weduwen en weezen alleen beschikbaar wordt gesteld voor onderwijzers, verbonden aan scholen, die aan het type van art. 54 *ter* voldoen, zoodat men met een dergelijke bepaling, als hier wordt voorgesteld, geen stap zou vorderen. Wanneer gij, Mijnheer de Voorzitter,

---

bonden zijn aan scholen voor zwakzinnigen, worden, zoolang zij als zoodanig werkzaam blijven, voor de toepassing van de bepalingen omtrent eigen pensioen en omtrent weduwen- en weezenpensioen, als onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs aangemerkt."

Door den heer Dolk wordt voorgesteld het tweede lid van art. 5 te lezen als volgt:

„De onderwijzers, die verbonden zijn aan openbare of bijzondere scholen van lager onderwijs en overgaan naar scholen voor zwakzinnigen, door Ons als zoodanig erkend, blijven voor de toepassing van de bepalingen omtrent eigen pensioen en omtrent weduwen- en weezenpensioen als onderwijzers bij het lager onderwijs aangemerkt."

Door de Regeering is een wijziging gebracht in het tweede lid, strekkende om in den eersten en den voorlaatsten regel de woorden „openbare" en „openbaar" te doen vervallen.

Verder is er een amendement van de heeren Ter Laan en Ketelaar, strekkende om aan art. 5 toe te voegen een tweede lid, luidende:

„Voor de bij het in werking treden dezer wet op wachtgeld gestelde openbare onderwijzers wordt, te rekenen van den datum, genoemd in artikel 7 dezer wet, het wachtgeld berekend naar de voorschriften van artikel 39 der wet tot regeling van het lager onderwijs, zooals dat bij de wet is vastgesteld."

En eindelijk is er een amendement van de Commissie van Rapporteurs, strekkende om na artikel 4 in te voegen een nieuw artikel 5, luidende:

en de Kamer zoudt kunnen bewilligen in het denkbeeld van den geachten voorzitter der Commissie van Rapporteurs, geloof ik, dat daarmede het best bereikt zou worden wat de geachte afgevaardigde bedoelt. Wij kunnen dan bij tweede lezing zien, of een nog iets meer afdoende wijziging is aan te brengen.

Intusschen wensch ik nu reeds te zeggen, dat het voorstel, zooals het door mij gedaan is, niet slaat op onderwijzers zoolang ze in een klasse van een gewone school aan zwakzinnigen onderwijs geven, want die zouden als onderwijzer aan een lagere school reeds uit dien hoofde aanspraak op pensioen hebben. Maar wanneer deze wet in het *Staatsblad* zal staan, zijn de zwakzinnigen-scholen buiten de wet gesteld en dan mogen de gemeentebesturen dus niet meer dergelijke klassen aan gewone lagere scholen verbinden. En hieruit ontstaat de nood, waarin voorzien moet.

De bepaling, door mij gesteld, heeft alleen deze strekking: indien, na aanneming van deze wet, de poging om scholen voor zwakzinnigen op te richten, wat ik vermoed, zeer zal worden aangewakkerd en nog vóór 1 Januari 1906 bijv. drie of vier dezer scholen in de grootere steden zullen zijn verrezen, zou er een moeilijkheid ontstaan, wanneer de onderwijzers, die thans pensioenaanspraken hebben, deze daardoor te loor zagen gaan. Voor later op te richten scholen voor zwakzin-

---

„Bij algemeenen maatregel van bestuur wordt geregeld het toezicht op en de subsidieering van scholen voor zwakzinnigen.

Onderwijzers op 1 Januari 1906 verbonden aan scholen voor zwakzinnigen, die voldoen aan de eischen gesteld bij den in het vorig lid bedoelden algemeenen maatregel van bestuur, worden voor de toepassing van de bepalingen omtrent eigen pensioen en omtrent weduwen- en weezenpensioen als onderwijzers bij het lager onderwijs aangemerkt, met dien verstande, dat de onderwijzers aan scholen van Overheidswege opgericht, worden aangemerkt als onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs en de onderwijzers aan bijzondere scholen als onderwijzers aan scholen als bedoeld in art. 54 *ter* van de wet tot regeling van het lager onderwijs."

Het amendement van de Commissie van Rapporteurs wordt ingetrokken.

Door den heer Dolk wordt een wijziging gebracht in zijn amendement, zoodat de aanvang nu zal worden gelezen: „Openbare onderwijzers, die bij het in werking treden dezer wet als onderwijzer zijn overgegaan naar een gemeentelijke school voor zwakzinnigen, worden, zoolang zij" enz.

Het gewijzigde amendement wordt door de Regeering overgenomen.

Door de heeren Ketelaar c.s. wordt een wijziging gebracht in hun amendement, zoodat in den derden regel in plaats van: „het wachtgeld berekend" wordt gelezen: „een wachtgeld verleend, berekend".

Het amendement wordt met 42 tegen 27 stemmen verworpen.

nigen begeer ik echter deze gelijkstelling niet, omdat ik voor de toekomst niet wensch, dat gewone onderwijzers, hetzij openbare of bijzondere, dit onderwijs zullen geven, maar dat er een hooger examen zal worden afgenomen, waardoor waarborg wordt verkregen, dat deze onderwijzers personen zullen zijn, die de eigenaardige geschiktheid voor dat geheel eigenaardig onderwijs bezitten.

Handelingen, blz. 1919—1920.

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund, de Kamer er op te wijzen, dat de voorziening, die in de toekomst zal worden getroffen voor het eigen pensioen en voor het weduwenpensioen voor onderwijzers aan scholen voor zwakzinnige kinderen, niet kan getroffen worden in deze wet of in de Pensioenwet. In deze wet is nu aangenomen, dat dit onderwijs niet behoort tot het lager onderwijs en onderwijzerspensioen wordt uitsluitend verleend aan hen, die zich aan het lager onderwijs wijden. Het spreekt dus van zelf, dat men, noch hier, noch in de Pensioenwet, een duurzame voorziening kan treffen. Alleen kan men, gelijk de Regeering deed, een overgangsbepaling maken voor degenen, die op dit oogenblik door deze wet hun pensioenaanspraken zouden verliezen. Wenscht men daarentegen, dat in de toekomst de onderwijzers aan zwakzinnigen-scholen op gelijke wijze als de anderen zullen vallen onder de bepalingen der Pensioenwet, dan moet van tweeën één gebeuren: òf zij moeten worden aangepast aan de wet voor de burgerlijke ambtenaren, òf er zal een afzonderlijke wet moeten komen. Nu wil ik gaarne hier verklaren, dat ik, zoodra wij met deze wet hebben afgerekend, er werk van zal maken om een algemeenen bestuursmaatregel voor zwakzinnigen-scholen in gereedheid te brengen, zoodat het begrip van die scholen vaststaat. Staat dit eenmaal vast, dan is het een kleine moeite om desnoods in een afzonderlijk ontwerp voor hun pensioen te zorgen. Misschien dat dit zal kunnen gebeuren in verband met de quaestie van het pensioen voor de onderwijzers aan de vakscholen, maar ik moet de heeren waarschuwen, dat wij in geen geval thans kunnen ingaan op hetgeen de heer Dolk wenscht. Misschien zou ik het woord „openbare", dat tweemaal in het artikel voorkomt, er uit kunnen lichten, zoo dit geen bezwaar oplevert. Maar met een bepaling, dat onderwijzers in het algemeen, die, ook na het in werking treden der wet, aan zwakzinnigen-scholen verbonden worden, gelijk zouden opgaan met de andere onderwijzers, kan ik mij niet vereenigen. *Handelingen*, blz. 1920.

Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof, dat het denkbeeld, door den heer Talma aan de hand gedaan, een goeden uitweg biedt. Wij hebben bij de Pensioenwet den regel aangenomen, dat, wanneer er iets ten opzichte van het openbaar onderwijs was bepaald, wij ons konden voorbehouden om bij tweede lezing voor de bijzondere onderwijzers op gelijke wijze voorziening te treffen. Wanneer nu eenvoudig werd aangenomen hetgeen door mij is voorgesteld in zake de openbare onderwijzers, dan is daarmede de weg gebaand om, blijkt dit mogelijk, bij tweede lezing te voorzien in wat ten opzichte van de bijzondere onderwijzers kon worden bepaald. Ik heb dan ook geen bezwaar, den raad op te volgen, gegeven door de Commissie van Rapporteurs, om het oorspronkelijk voorstel e herstellen.

Handelingen, blz. 1921.

Vergadering van 5 Mei 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb, het gebouw binnenkomende, eerst het amendement van de Commissie van Rapporteurs onder de oogen gekregen. Het ware wel wenschelijk geweest, indien zoowel de Kamer als de Regeering omtrent de plannen in deze, door den heer Dolk op touw gezette, zaak vroeger ingelicht waren geweest, want het geldt hier een moeilijk onderwerp. Ik geloof dan ook, dat het niet te veel gevergd is, te verlangen, dat dergelijke amendementen niet staande de vergadering inkomen en behandeld worden.

Om de heeren, die zich voor deze zaak spannen, volkomen op de hoogte te helpen, wil ik op twee punten wijzen. Ten eerste hierop, dat het hier slechts een zeer klein, een onbeduidend getal personen geldt: de onderwijzers van zwakzinnigen kan men op de vingers tellen; en ten tweede, dat ik twijfel, of de heer Dolk en de Commissie van Rapporteurs de eigenlijke strekking van het voorstel geheel doorzien. Zeer zeker dient hierop gelet, dat, wanneer ten gevolge van dit wetsontwerp met 1 Januari 1906 de scholen voor zwakzinnigen gelicht worden uit onze Lager-onderwijswet, de gemeentebesturen, welke op dit oogenblik klassen voor zwakzinnigen aan openbare scholen ingericht hebben, die klassen moeten opheffen. Niet alleen omdat zij voor het onderwijzend personeel, aan die klassen verbonden, geen subsidie volgens art. 45 meer zouden ontvangen, maar ook omdat die scholen dan niet meer zouden voldoen aan de eischen, bij de wet gesteld.

Ik heb er gisteren reeds op gewezen, dat thans deze categorie van onderwijzers mede als gewone onderwijzers worden beschouwd, die dus pensioengerechtigd zijn; maar wordt dit ontwerp wet, dan behooren de onderwijzers van zwakzinnige kinderen niet meer tot de onderwijzers aan openbare lagere scholen en zouden zij dus hun pensioenaanspraken verliezen.

Waar het dan in de eerste plaats op aankomt, dat is, den norm aan te geven voor de kinderen, die achterlijk en voor de kinderen, die zwakzinnig zijn. Men kan dien norm vinden op experimenteele wijze, door de kinderen eerst op gewone scholen te plaatsen en naar de verkregen uitkomsten te oordeelen; of men kan het advies van psychiaters inwinnen. Hoe dit ook geschiede, eerst moet natuurlijk uitgemaakt worden, wat het onderscheid zal zijn, welke achterlijke kinderen op de gewone lagere school zullen kunnen blijven en welke typisch zwakzinnigen daarvan verwijderd moeten worden. Waar het bijv. blinde kinderen geldt, is de aanwijzing natuurlijk zeer gemakkelijk. Eveneens is het duidelijk, welke kinderen ten volle idioot zijn, maar scherp aan te geven, welke kinderen tot de zwakzinnigen gerekend moeten worden, is minder gemakkelijk. Daarom heb ik gezegd, dat er eerst een algemeene maatregel van bestuur moet zijn, die omtrent een en ander de noodige voorzieningen behelst. Wanneer die algemeene maatregel van bestuur het onderscheid zal hebben vastgesteld, dan kan de zaak in werking komen, dan kan zij marcheeren, dan zullen in elk geval stellig de gemeentebesturen van Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage, waar op het oogenblik klassen voor zwakzinnigen aan de openbare school verbonden zijn, — ieder is er van doordrongen, dat aparte scholen de voorkeur verdienen —, onmiddellijk scholen voor zwakzinnigen kunnen gaan oprichten, mits slechts vaststaat, dat zij daarvoor ten minste een gelijk subsidie zullen krijgen als op het oogenblik de gewone lagere school geniet.

Dan ontstaat echter, gelijk gezegd, deze moeilijkheid: de openbare onderwijzers, die op het oogenblik werkzaam zijn bij zulk een klasse van zwakzinnigen, zullen, nu de zwakzinnigen uit deze wet staan te verdwijnen, gaan ze op die scholen over, hun pensioenaanspraken verliezen. De Regeering heeft uitsluitend gesproken van *openbare* onderwijzers, omdat alleen deze bij het in werking treden van de wet pensioenaanspraken hebben. Een bepaling als art. 37 behelst bestaat immers op dit oogenblik uitsluitend voor de openbare, niet voor de bijzondere onderwijzers.

Wanneer men dus een overgangsbepaling wil maken, ten einde ver-

kregen rechten te conserveeren, dan kan daarin van bijzondere onderwijzers geen sprake zijn. Dit is zoo duidelijk, dat verder betoog overbodig is. De openbare onderwijzers hebben op het oogenblik pensioenaanspraken, de bijzondere onderwijzers hebben die nog niet, en zullen ze pas vermoedelijk van 1906 af krijgen. Wanneer men derhalve voor al degenen, die bij dergelijke scholen van zwakzinnigen zullen komen, dus ook voor de bijzondere onderwijzers, een bepaling in de wet wil opnemen om hun pensioenaanspraken te verzekeren, maakt men geen overgangsbepaling ter conserveering van bestaande rechten, maar gaat men nieuw recht scheppen. Dit is, naar de meening der Regeering, te dezer plaatse niet geoorloofd en ook praktisch niet wel mogelijk.

In het gewijzigd ontwerp wordt gesproken van „openbare onderwijzers." Wat is daar nu onder te verstaan? Openbare onderwijzers zijn geenszins losloopende heeren, maar zijn onderwijzers, aangesteld aan een openbare lagere school, en alleen zoolang zij daar aangesteld zijn, zijn zij openbare onderwijzers. Uit de voorvoeging „openbare" blijkt dus, dat het moeten zijn in dienst zijnde onderwijzers. Zij, die vroeger onderwijzers aan een openbare school geweest zijn en ontslag gekregen hebben, zijn geen openbare onderwijzers meer, maar eenvoudig onderwijzers. Er ligt alzoo in de qualificatie „openbare onderwijzers", dat zij zijn in dienst, in betrekking bij het openbaar lager onderwijs.

Alleen diegenen dus, die bij het openbaar onderwijs werkzaam zijn, kunnen hun pensioenaanspraken volgens art. 37 *behouden*, wanneer van conserveering van wettelijke rechten sprake is. Op deze wijze wordt den gemeentebesturen de keuze van onderwijzend personeel zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt. Zij kunnen het uit hun bestaand personeel recruteeren, onverschillig of zij reeds met de leiding van klassen voor zwakzinnigen zijn belast of niet, en hun pensioenaanspraken worden geconsolideerd.

Het is waar, dat, wanneer men zich streng bepaalt tot het bestaande, recht op weduwen- en weezenpensioen niet zou kunnen worden voorbehouden. Dit is er bijgekomen; het zou wat al te hard zijn geweest, dit te onthouden, terwijl bovendien de beginselen onzer pensioenwetgeving er in de toekomst, nog meer dan in het heden, toe zullen leiden, dat ieder, die eigen pensioen geniet, ook deelgerechtigd wordt in het weduwen- en weezenfonds.

Ik kom thans tot de vraag, hoe de Regeering, ofschoon er op het oogenblik nog geen scholen voor zwakzinnigen bestaan, kan spreken van dergelijke scholen, die bij het in werking treden dezer wet zouden bestaan. De oorzaak daarvan is hierin te zoeken, dat de wet er toe

noopt om de klassen voor zwakzinnigen op te heffen en die om te zetten in scholen. Na het voorafgaande zal het zeker tevens duidelijk zijn, waarom het amendement van den heer Dolk ook in zijn gewijzigden vorm onaannemelijk is voor de Regeering. Men kan geen termijn in de toekomst stellen van twee jaren en bovendien de bijzondere onderwijzers er bij nemen. Reeds het karakter van een overgangsbepaling is daarmede in flagranten strijd.

Intusschen geef ik wèl toe, dat de wijziging, zooals zij door de Regeering is voorgesteld, een verduidelijking kon ondergaan, waardoor beter uit de bepaling zelf de bedoeling spreekt. Wanneer men de bepaling aldus las, zou dit doel bereikt zijn: „Openbare onderwijzers die bij het in werking treden dezer wet als onderwijzer zijn overgegaan naar een gemeentelijke school voor zwakzinnigen in dezelfde gemeente, worden", en verder als in het gedrukte stuk n°. 35.

Ik kom nu tot het amendement, voorgesteld door de Commissie van Rapporteurs. Deze heeft gepoogd, aan de zaak eenige meerdere vastheid te geven en is daarom gekomen met een voorstel, niet alleen om een gewijzigde overgangsbepaling in het leven te roepen, maar om tevens te bepalen, dat bij algemeenen maatregel van bestuur zal worden geregeld het toezicht op en de subsidieering van scholen voor zwakzinnigen.

Wanneer er een algemeene maatregel van bestuur op dit stuk moet komen, dan kan de inhoud daarvan niet volledig worden omschreven door de uitdrukking „het toezicht en de subsidieering", maar wat mij vooral bevreemdt is, dat waar het nu vooral zou gaan om de pensioneering, die toch geenszins per se uit de subsidieering volgt, deze juist niet genoemd is. Bovendien is het toezicht niet het eerste wat men moet hebben. Men moet eerst hebben — dit is door den voorzitter der Commissie van Rapporteurs erkend — organisatie. Het toezicht kan alleen worden uitgeoefend op de organisatie, ten einde na te gaan, of deze beantwoordt aan de eischen, bij algemeenen maatregel van bestuur daarvoor gesteld. Wanneer dus een dergelijke bepaling in het ontwerp moet worden opgenomen, dan zal zij anders moeten luiden en gecompleteerd moeten worden.

Maar in de tweede plaats vraag ik mij af, of het hier de plaats is om een algemeenen maatregel van bestuur over het onderwijs van zwakzinnigen te gelasten. Een algemeene maatregel van bestuur wordt gewoonlijk slechts dan bij een wet gelast, indien het onderwerp, dat geregeld moet worden, in die wet is opgenomen. Maar wat gebeurt hier? Hier is juist een wet, die het onderwerp

los maakt van de wet, en nu vraag ik mij af, of zulk een wet de plaats is om in zake het onderwerp, dat buiten de wet gesteld wordt, een algemeenen maatregel van bestuur te gelasten. Dit zou nog eenigen zin kunnen hebben, indien de bepaling aan het artikel, dat de uitlichting behelst, ware toegevoegd. Dan zou men kunnen zeggen: het was een onderwerp, dat tot dusverre in de wet geregeld werd; nu neem ik het er uit en daarom wil ik nu ook in die zelfde wet er in voorzien. Dat is een stelsel, dat zich ten minste laat denken.

Wat de overgangsbepaling betreft van de Commissie van Rapporteurs, ik moet zeggen, dat ik daarmede niet kan medegaan. En ik wil wel verklaren, dat, wanneer het amendement mocht worden aangenomen, ik deze geheele zaak zal moeten laten rusten. Ik ben bereid, de zaak der zwakzinnigen krachtig aan te vatten, maar wil de Kamer het amendement aannemen, dan moet ik daarvan afzien, want ik kan onmogelijk uitvoering geven aan een voorschrift, dat op zich zelf onhoudbaar is.

En waarom is dit voorstel onhoudbaar? Ik laat voor het oogenblik rusten wat ik daar straks heb gezegd, dat niet enkel wordt gesproken van openbare, maar ook van andere onderwijzers, die nog geen pensioenaanspraken genieten. Mogelijk heb ik zelf eenige aanleiding gegeven tot misverstand, omdat ik gisteren, zooals het kan voorkomen bij langdurige discussiën, wanneer dan plotseling een amendement wordt ingediend, mij heb vergist in de beteekenis van het woord „openbaar". Maar in mijn tweede rede heb ik de schrapping van het woord „openbaar" niet volgehouden. En het doet mij leed, dat de Commissie van Rapporteurs, nadat ik mij zoo duidelijk ten aanzien van dit punt heb uitgesproken, nu toch met dit amendement komt. Gisteren toch heb ik reeds gezegd, waaaom ik met een dergelijke bepaling niet kan medegaan. De reden daarvan ligt in de Pensioenwet. In die wet is in art. 54*ter* het type aangegeven van scholen, en de eenige garantie, waardoor de handhaving van de wet mogelijk is, is gelegen in de strafbepalingen, die gesteld zijn op de niet-naleving van het in art. 54*ter* bedoelde leerplan. Gaat men daarentegen, gelijk de Commissie van Rapporteurs wil, de scholen voor zwakzinnigen gelijkstellen met dit type, dan mis ik daarbij in den aard en de soort van die scholen datgene, waaraan de contrôle zich moet hechten. Want de eenige contrôle is, dat in de vakken *a—i* gedurende zooveel uren les wordt gegeven — wat door de inspectie moet worden nagegaan — en dat de bepalingen daaromtrent stipt worden nageleefd, onder bedreiging van zware straffen.

Nu spreekt het vanzelf, dat, wanneer ik scholen voor zwakzinnigen slechts nominaal met de gewone soort of het gewone type van scholen

gelijkstel, de gegevens ontbreken, waarop de contrôle zich moet baseeren. De Commissie kan toch niet bedoelen, — dat staat ook niet in het amendement —, dat die scholen voor zwakzinnigen aan dezelfde vereischten als de lagere scholen van art. 54*ter* zouden moeten voldoen. Mocht dit nochtans de bedoeling zijn, dan zou ik nog minder met het amendement kunnen medegaan. Het is uitdrukkelijk gezegd, dat het onderwijs aan zwakzinnigen een geheel ander onderwijs moet zijn dan het onderwijs aan anderen te geven, en zou men dan hier langs een omweg weer gelijksoortige eischen gaan stellen?

Wat voorts de contrôle betreft, zij herinnerd, dat de gewone schoolinspectie deze moet uitoefenen, maar doordat de hier bedoelde scholen gesteld worden buiten de wet op het lager onderwijs, zullen zij niet meer zijn onderworpen aan de inspectie van het lager onderwijs. Deze kan dus op de scholen voor zwakzinnigen geen toezicht uitoefenen. Ook hierom is het voorstel der Commissie eenvoudig praktisch onuitvoerbaar. Men kan de zaak nu doordrijven, maar dan moet ik het onderwijs aan zwakzinnigen verder laten rusten. Laat dus de Commissie van Rapporteurs goed inzien, in welken onmogelijken toestand haar amendement de zaak brengen zou. Het zal òf niet voor uitvoering vatbaar zijn, òf het onmogelijk maken om een eigen ontwikkeling te geven aan de bijzondere scholen voor zwakzinnigen, die dan immers de vakken *a—i* moeten onderwijzen gedurende 20 uren in de week en nog wel buiten eenige contrôle. Het doel, dat ik beoog, zal in dit laatste geval met die scholen allerminst bereikt worden.

Wel ben ik, gelijk gezegd, bereid, indien dit aan de Commissie van Rapporteurs tot tegemoetkoming kan strekken, de Regeeringswijziging in dien zin te amendeeren, dat er gelezen worde: „Openbare onderwijzers die bij het in werking treden dezer wet als onderwijzer zijn overgegaan naar een gemeentelijke school voor zwakzinnigen in dezelfde gemeente, enz."

Waarom is het Regeeringsvoorstel nu wel uitvoerbaar? Omdat bij de openbare school de bedenkingen niet bestaan; daar heeft men niet te doen met een bepaald type. De onderwijzers staan daar onder een gemeentebestuur, dat onder toezicht staat van het hooger gezag en waarop verhaalbaar is wat men te verhalen heeft. Tot de aangegeven redactiewijziging zou ik bereid worden bevonden, doch alvorens haar aan te brengen, zou ik gaarne vernemen, of de Commissie van Rapporteurs daarmede gebaat zou zijn.

Handelingen, blz. 1928—1930.

Mijnheer de Voorzitter! Dat, wanneer in een algemeenen maatregel van bestuur het toezicht en de subsidieering geregeld wordt, daarin ook een karakteriseering der scholen voor zwakzinnigen zou moeten voorkomen, ligt nog niet in den aard der zaak. Men kan zich zeer goed een wet tot regeling van het lager onderwijs denken, waarin het toezicht en het subsidie geregeld is, zonder dat het begrip „lager onderwijs" wordt omschreven. Omgekeerd kan men hebben een wet op den arbeid, terwijl het toezicht enz. elders geregeld is.

Ik geef den geachten spreker echter toe, dat vermoedelijk, wanneer zulk een algemeene maatregel van bestuur tot stand kwam, daarin ook wel een definitie van zwakzinnigen zou worden opgenomen. Hij houde het mij ten goede, maar het is niet om de definitie, dat ik de aanmerking heb gemaakt, maar wat men moet hebben, zal er toezicht en subsidie zijn, is, dat men eerst wete, hoe de zaak zelf bestaan moet en aan welke organisatie zij moet beantwoorden.

De geachte spreker zeide, dat, indien het amendement der Commissie van Rapporteurs doorgaat, de strafbepaling toepasselijk zou worden op de conditie, voor deze soort van scholen bij algemeenen maatregel van bestuur gesteld. Ik betwist dit. Hoe zou men ooit een ernstige strafbepaling in de wet zoo maar eens losweg toepasselijk kunnen verklaren op verkeerde toepassing van bepalingen, waarvan men nu nog zelfs in de verste verte niet weet, hoe ze zullen luiden en die hoogstens eerst later bij algemeenen maatregel van bestuur zullen worden gesteld?

In de tweede plaats hebben wij in art. 54*ter* met veel moeite eenige karaktertrekken gevonden, die uitwendig controleerbaar zijn: een leerplan, aanwijzende de vakken, waarin en de uren, gedurende welke onderwijs moet worden gegeven. Maar voor de scholen voor zwakzinnigen zal het niet mogelijk zijn, zulk soort van uitwendig controleerbare bepalingen op te nemen. Toch is dit een hoofdbeginsel der reeks bepalingen op het pensioen der bijzondere onderwijzers: op nietnaleving van het leerplan zijn voorts zeer zware strafbepalingen gesteld, ten einde misbruik te keeren. Natuurlijk is het, dat bij scholen voor zwakzinnigen daarvan geen sprake kan zijn; wanneer daar contrôle moet worden uitgeoefend, moet deze een gansch ander karakter dragen.

Wat ik gisteren gezegd heb, nl. dat men zou kunnen nagaan, of misschien voor de bijzondere scholen een uitweg zou zijn te vinden bij wijze van overgangsbepaling, komt hierop neer, dat men bij de behandeling der Pensioenwet overeengekomen is, de mogelijkheid te openen, bij

tweede lezing hetgeen ten faveure van het openbaar onderwijs was opgenomen, ook toepasselijk te verklaren op het bijzonder onderwijs. Ook in dit geval bepleitte ik een dergelijke wijze van handelen, om kalm en rustig de zaak te kunnen overwegen. Maar daaruit volgt nog geenszins, dat, naar mijn meening, een analoge regeling voor het bijzonder onderwijs mogelijk zou blijken.

De geachte afgevaardigde, de voorzitter der Commissie van Rapporteurs, heeft er op gewezen, dat de gemeentebesturen, indien de scholen voor zwakzinnigen uit de wet gelicht worden, gebruik zouden kunnen maken van hun recht om, in plaats van zelf openbare scholen voor zwakzinnigen op te richten, door particulieren gestichte scholen te subsidieeren. Ik stem toe, dat dit kan gebeuren, maar de bepaling, door de Regeering beoogd, voorziet daarin opzettelijk niet, omdat uitsluitend met betrekking tot de onderwijzers aan *openbare* scholen een behoorlijke naleving van de wet verzekerd kan worden. Wanneer men daarentegen heeft een gemeentelijk gesubsidieerde school, is het de vraag, of de gemeente ten aanzien van die school zulke bepalingen en overeenkomsten zal treffen, dat zij dezelfde waarborgen biedt als de gemeentebesturen aan het Rijk. Het is mogelijk, maar een gesubsidieerde school heeft uit den aard der zaak een particulier bestuur en dat bestuur als zoodanig staat niet in connectie met het Rijk. Daar heeft het Rijk niets mede te maken, tenzij er bepaald is, dat het bestuur in verschillende opzichten is onderworpen aan de Rijksoverheid.

En waar nu het subsidie door de gemeente en niet door het Rijk gegeven wordt, is het ook de gemeente, die de bepalingen stelt. Nu kan men wel zeggen: de gemeente kan geen bepalingen maken of eerst moet het Rijk ze goedkeuren, en later zal het wellicht dien weg opgaan, maar thans zijn we nog niet zoo ver. Thans geldt het dus uitsluitend eenige onderwijzers, laat ons zeggen 12, die, op dit oogenblik bij het openbaar onderwijs werkzaam, naar scholen voor zwakzinnigen overgaan en aan wie men nu reserveert hun recht op pensioen.

Ik moet nog nadrukkelijk doen opmerken, dat het door de Regeering voorgestelde geenszins insluit de faculteit om datgene te doen, wat de geachte voorzitter der Commissie van Rapporteurs onderstelt. Er is daar sprake van openbare onderwijzers en die openbare onderwijzers moeten in die qualiteit, moeten als zoodanig blijven; d. w. z. zij moeten blijven in gemeentelijken dienst. Naderhand ben ik bereid, dit punt nader onder de oogen te zien; thans kan ik niet verder gaan.

Ten slotte wensch ik dit te zeggen: wanneer de wijziging, die ik had aangebracht, niet alleen bij den heer Dolk, maar ook bij de Commissie

van Rapporteurs instemming vond, zou ik bereid zijn ze voor te stellen. De Commissie heeft zich daarmee echter niet vereenigd, en daarom mainteneer ik de bepaling, oorspronkelijk voorgesteld, en ik herhaal wat ik gisteren reeds verklaarde, nl. dat het mijn voornemen is, een algemeenen maatregel van bestuur zóó tijdig te provoceeren, dat de gemeentebesturen weten, op welke conditiën zij een school voor zwakzinnigen kunnen oprichten. Deze wijze van handelen zal bovendien dit voordeel bieden, dat de gemeenten tijd genoeg hebben vóór Januari 1906 om de tegenwoordige klassen voor zwakzinnigen om te zetten in scholen. Achten de gemeenten het dan in de toekomst, wanneer die algemeene maatregel van bestuur bekend is, veiliger, door het geven van een gemeentelijk subsidie in de zaak te voorzien, dan zal dat kunnen gebeuren, en dan zal zijn te overwegen, of voor het onderwijzend personeel de gewenschte voorziening is te treffen. Thans kan dit niet.

Handelingen, blz. 1931—1932.

Mijnheer de Voorzitter! Door de heeren Ter Laan en Ketelaar wordt voorgesteld, terugwerkende kracht te geven aan de nieuwe regeling van de wachtgelden. Ik moet tot mijn leedwezen verklaren, dat ik daarmede in geen geval kan meegaan. Men heeft herhaaldelijk wijziging gebracht in pensioenwetten, maar nooit is hetgeen achter die wijziging lag geëgaliseerd, op gelijken voet behandeld met den nieuwen toestand. Degenen, die nu wachtgeld hebben, genieten dat volgens de voorwaarden, waaronder zij dat gekregen hebben, en in geen geval kan ik er in treden, de nieuwe bepalingen ook voor het verleden te doen werken. Ik heb voldoende getoond, ten opzichte van de wachtgelden allerminst een schriele houding aan te nemen; ik heb de regeling getroffen zoo mild mogelijk, zoodat de Kamer zelfs een stukje van die mildheid heeft afgenomen. Maar om nu weder verder te gaan en degenen, die nu reeds op wachtgeld staan, te gaan behandelen naar den maatstaf, die voor het vervolg zal dienen, daarmede kan ik mij niet vereenigen.

Handelingen, blz. 1933.

Mijnheer de Voorzitter! *) Bij deze discussiën is herhaaldelijk ter sprake gekomen de wet van 1897. Die wet is tot stand gekomen onder

*) De beraadslaging betreft ART. 8, luidende:

„Deze wet treedt in werking op 1 Januari 1906.

Alsdan wordt de tekst der wet tot regeling van het lager onderwijs op Onzen last in het *Staatsblad* geplaatst, onder inachtneming van de in van

de auspiciën van een Kabinet, dat meer dan ééne financieele specialiteit van buitengemeene voorzichtigheid in zich bevatte. De wet van 1897 — als ik die een oogenblik met deze vergelijken mag — is echter evenmin ingevoerd op een nader te bepalen dag, maar eveneens op een in de wet vooraf aangegeven tijdstip. Toen nu bij de schriftelijke behandeling van die wet ter sprake kwam de wijze, waarop de uitgaven zouden gedekt worden, — uitgaven, die ik te eer hier in vergelijking breng, omdat het bedrag, dat destijds noodig zou zijn, bedroeg ruim 2 millioen, met een klimming van f 150,000 's jaars, en wij hier een wetsontwerp hebben, dat een montant vraagt eveneens van ruim 2 millioen, met een klimming van f 250,000 —, heeft de toenmalige Regeering in de Memorie van Toelichting op bladz. 9 het volgende verklaard: „Wat de middelen tot dekking betreft, zal het noodige blijken op de aan te bieden begrooting van 1897." In die woorden had alzoo die hoogst voorzichtige financieele specialiteit geen middelen aangewezen, waaruit de uitgaaf zou gevonden worden.

Het tweede ontwerp, waarmede het voor de hand ligt dit wetsontwerp te vergelijken, is dat van 1901 tot wijziging van het lager onderwijs. Ik heb nu eenige dagen geleden reeds medegedeeld, dat ook toen door de Regeering in de Memorie van Antwoord verklaard werd, dat het niet uit de gewone middelen zou kunnen bestreden worden, maar uit de opbrengst van de ingediende tariefwet. Wanneer echter de zaak zoo stond, dat reeds met 1906 nieuwe heffingen moesten komen, waaruit de gelden te vinden waren, dan zou ik kunnen treden in de meening, dat inderdaad uit dezen hoofde tegen dit voorstel eenige bedenking bestond. Nu daarentegen de middelen, waaruit het bedrag — except de veilig te verwaarloozen f 40,000 voor de gemeenten — gevonden zal kunnen worden, pas behoeven aanwezig te zijn in den loop van 1907 en reeds geruimen tijd geleden is ingediend, ja, reeds in de secties is

---

Regeeringswege uitgaande stukken gevolgde spelling, in eene doorloopend genummerde reeks van artikelen, met wijziging dienovereenkomstig van de aanhalingen daarin van artikelen of gedeelten van artikelen en met doorloopende nummering van de leden van ieder artikel."

Op dit artikel is door de heeren Goeman Borgesius, Tydeman, Dolk en Smidt een amendement voorgesteld, strekkende om het eerste lid te lezen:

„Deze wet treedt in werking op een door Ons te bepalen tijdstip.".

Door de Regeering wordt een wijziging gebracht in het tweede lid van art. 8, ten gevolge waarvan het woordje: „alsdan" wordt veranderd in: „vooraf".

Het amendement wordt verworpen met 46 tegen 29 stemmen.

behandeld, een wetsontwerp, waardoor die middelen zullen worden gevonden, is er voor de Regeering niet een enkele grond te vinden, waarom het amendement zich zou kunnen aanbevelen.

Voor het aannemen van een vasten datum pleit daarentegen bij een wetsontwerp, dat een zoo groote actie kan teweegbrengen, dat belanghebbenden met zekerheid den tijd dienen te weten, wanneer het komen zal. Dit is van te meer belang, waar de geachte afgevaardigde, die het amendement verdedigde, liet doorschemeren, dat men hier eigenlijk met de stembus rekenen moest, en dat eerst dan, wanneer de uitslag daarvan bekend was, men in deze een beslissing kon nemen. Het geval schijnt hem niet ondenkbaar, dat alsdan een verschuiving van den invoeringstermijn zal moeten plaats hebben, totdat wellicht op andere wijze dan door dit Kabinet wordt voorgesteld, de middelen tot dekking van de lasten van dit wetsontwerp zullen worden gevonden. Het is daarom, dat de Regeering er niet aan denken kan om in de overneming van dit amendement te treden.

Handelingen, blz. 1922.

Mijnheer de Voorzitter! Dat ik sprak van bijzondere financieele specialiteiten, die zitting hadden in het Kabinet, dat de wet van 1897 heeft tot stand gebracht, had zijn reden. Als men bedenkt, dat daarin, behalve de Minister van Financiën, zitting hadden de heer Röell en de Minister van Binnenlandsche Zaken Van Houten, dan zal men toestemmen, dat in dat Kabinet de bijzondere omstandigheid zich voordeed, dat er drie buitengewone financieele specialiteiten in zaten. Of er aanleiding bestond om, rekenende met dat feit, uit mijn woorden af te leiden, dat ik omtrent het Kabinet, waartoe ik zelf behoor, een min gunstige beschouwing leverde, laat ik over aan hen, die willen onderzoeken, in hoeveel Kabinetten gedurende een eeuw lang drie sommiteiten op het gebied van financiën te gelijk zitting hadden.

De heer Röell had, dunkt mij, zijn protest achterwege kunnen laten, waar ik niets ongunstigs ten opzichte van het door hem gevormde Kabinet verklaard heb, en alleen voorlas de woorden van bladz. 9 der Memorie van Toelichting, en met geen woord gezegd heb, dat destijds de middelen niet aanwezig waren. Ik heb alleen verklaard, dat het toenmalige Kabinet bij de indiening van de wet gezegd had: „Wat de middelen tot dekking betreft, zal het noodige blijken op de aan te bieden begrooting van 1897."

De geachte afgevaardigde zegt: Dat was bij de indiening der wet, maar

in de Eerste Kamer was het standpunt anders. Maar, Mijnheer de Voorzitter! wij zijn nu ook nog niet in de Eerste Kamer. En mag ik dan toch doen opmerken, dat zijn Kabinet bij de indiening der wet uit een fiscaal oogpunt bovendien aanvankelijk gemeend heeft, met zoo sobere mededeeling te kunnen volstaan? Daaruit nu leid ik af, in weerwil van zijn protest, dat drie mannen op het gebied van financiën van goeden naam het genoegzaam geoordeeld hebben om te beginnen met aan de Kamer deze en geen andere verklaring te doen.

Ten opzichte van mijn citaat uit hetgeen in 1901 door den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken is geschreven, heeft de geachte afgevaardigde uit Zutphen mij dezelfde onaangenaamheid bezorgd, die hij zeide, dat ik hem heb aangedaan. Hij heeft namelijk in mijn woorden iets gelegd, dat ik niet gezegd heb. Hij heeft het voorgesteld, als zou ik beweerd hebben, dat *bij het in werking treden van de wet* — ik heb die woorden uit zijn mond opgeteekend — in dergelijken geest door hem zou zijn gesproken. Ik heb daar echter geen woord van gezegd. Ik heb alleen herinnerd, dat bij de wet van 1901 die verklaring gegeven was, tout court. Wanneer die geachte afgevaardigde nu zegt: dat is niet de waarheid, maar hoogstens een-vierde van de waarheid en de Minister had alles er bij moeten vermelden, dan komt men weder aan de quaestie van lange en korte discussies. De geachte afgevaardigde schijnt er van te houden, de discussie te rekken, maar ik ben er voor, ze te bekorten.

Wat toch is gebeurd? Bij de algemeene beraadslagingen heeft die geachte afgevaardigde juist hetzelfde in den breede verteld, wat hij nu heeft gezegd. Hij heeft toen in den breede uitgelegd, hoe het destijds eerst bij de indiening der wet van 1901, daarna bij de behandeling in de Kamer met de voorziening in de middelen voor de uitvoering van die wet geloopen is. Daarop is toen even breedvoerig van de Regeeringstafel geantwoord. Zou het nu pas geven, dat ik dit alles nog eens ging herhalen? Of veronderstelt de geachte afgevaardigde, dat de leden dezer Kamer niet genoeg nota hebben genomen van het destijds door hem gesprokene? Mij dunkt, dat de heeren gemeenlijk meer waarde hechten aan zijn woorden, dan hij zelf bescheidenlijk meent, dat er aan wordt toegeschreven.

Wat nu de zaak zelve betreft, wil ik slechts uit het toen gesprokene één ding herhalen, dat alles afdoet. De Regeering, die de wet van 1901 verdedigde, stond er voor, dat als met Januari 1902 de wet werd ingevoerd, ook de wet, waaruit de gelden moesten komen, op dien datum in werking moest zijn getreden, want de gelden moesten reeds in 1902

aanwezig zijn. Maar in dit geval verkeeren wij op het oogenblik niet, want de nieuwe middelen zijn voor ons eerst noodig in 1907, omdat niet bij voorschot gelden aan de bijzondere scholen worden verstrekt en de uitkeering over 1906 ten laste van den dienst 1907 komt.

Nu vraag ik, of het uit een fiscaal, uit een financieel oogpunt dan niet alleszins geoorloofd is, wanneer men een wet indient, die uitgaven veroorzaakt, en wanneer te gelijk reeds in de secties is onderzocht een ander wetsontwerp, waarbij voorziening in de middelen wordt voorgesteld, een onnoodig uitstel van de hand te wijzen. Ik blijf bij het straks gesprokene; in de nadere verdediging van het amendement was geen enkel moment, waardoor het voor mij aanbevelenswaardiger zou zijn geworden.

Er is nog een kleine quaestie over het woordje „alsdan", dat in het tweede lid voorkomt en dat de heer Talma wenscht vervangen te zien door het woord „vooraf". Wanneer *vooraf* maar niet beteekent: vóórdat de wet in het *Staatsblad* komt, maar alleen wil zeggen: in de periode tusschen de plaatsing in het *Staatsblad* en de invoering, dan heb ik er geen bezwaar tegen. Dan is er tijd. Ik stem toe, dat, wanneer de wet in het *Staatsblad* staat, de tekst vaststaat, en het beter zou kunnen zijn, niet te wachten totdat de wet in werking is getreden. Ik heb dus de eer, deze verandering aan te brengen.

Handelingen, blz. 1924—1925.

WETSONTWERP, houdende bepalingen tot beveiliging bij het uitvoeren van bouwwerken onder grooteren dan den atmosferischen luchtdruk. (Caissonwet).

VERGADERING VAN 14 APRIL 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Het verwijt, dat de Regeering bij de indiening van het wetsontwerp niet met genoegzamen spoed zou hebben gehandeld, meen ik te mogen afwijzen. Gelijk terecht is opgemerkt, is caissonarbeid hier te lande reeds een geheele reeks van jaren voorgekomen. Tot dusverre is echter nimmer van de zijde der Regeering een poging aangewend om in die leemte, die de bescherming van die arbeiders nog steeds aankleeft, te voorzien. Ik wil een vorig Kabinet daar geen verwijt van maken, maar liever hierop wijzen, dat ik, toen ik op het Departement vroeg om mij voor te leggen de wettelijke voorschriften, die in andere landen op dit stuk bestonden, tot antwoord kreeg, dat deze, voor zoover aan het Departement bekend was, nergens werden aangetroffen. Het eenige wat men mij voorlegde waren de maatregelen, genomen door de Tiefbauberufsgenossenschaft te Berlijn, die in 1889 — dus nog niet lang geleden — in de bepalingen tot bescherming tegen ongevallen, in de zoogenaamde „Unfallverhütungs-Vorschriften", opgenomen heeft voor deze caissonarbeiders één artikel, dat ik even zal voorlezen:

„Bei Gründungen mittelst Preszluft ist Folgendes vorzugsweise zu beachten:

a. Der Arbeiter musz sich selbst in den Senkkasten (Caisson) ein- und ausschleusen können. Es ist für eine ausreichende Zahl von in gutem Zustand befindlichen, an sichtbarer Stelle belegenen Sicherheitsventiler und Druckmessern und für regelmässigen und reichlichen Luftwechsel zu sorgen.

b. Arbeiter, welche Herz- oder Lungenfehler haben, an Blutandrang zum Kopfe leiden, oder bei welchen die Verbindungsgänge zwischen Nase und Ohr verstopft sind, sind von der Arbeit auszuschlieszen.

c. Der einzelne Arbeiter soll höchstens 8 Stunden täglich in Preszluft arbeiten".

Ziedaar nu alles. Wanneer ik nu mededeel, dat op 24 November van het vorige jaar bij mij voor het eerst inkwam de kennisgeving van de noodzakelijkheid om in dezen te voorzien, en wanneer men

dan dien datum vergelijkt met dien van indiening van het wetsontwerp, en men zich rekenschap geeft van wat moest worden nagegaan, voordat dit ontwerp kon worden ingediend, dan geloof ik, te mogen zeggen, dat, wanneer deze wet tot stand mocht komen, Nederland ook in dit opzicht een goed voorbeeld, ook van spoed, zal hebben gegeven.

Er is gevraagd, of ook voor de werklieden in de duikerklok voorziening noodig is. Mijns inziens ja, evengoed als voor de arbeiders in de caissons. In hoever bij het opmaken van de bepalingen in den algemeenen maatregel van bestuur ook ten opzichte van de duikerklokarbeiders, voor zoover deze bouwwerken uitvoeren, iets speciaals kan worden opgenomen, kan ik op dit oogenblik niet beslissen.

De heeren zullen mij toegeven, dat, indien zulke bepalingen niet een vage algemeenheid zullen behelzen, zooals de bepalingen van de Berufsgenossenschaft, men dan zulk een zaak ernstig dient te onderzoeken. Daar nu hier ontbreekt elke materie, waaruit een regeling zou moeten worden opgebouwd, kan ik op het oogenblik niet zeggen, of het mogelijk zal zijn, in den algemeenen maatregel van bestuur bepalingen op te nemen, die een speciaal karakter hebben voor de duikerklokarbeiders. Maar waar hier gegeven worden bepalingen, die, zonder te letten op den bepaalden vorm, waarin de arbeid geschiedt, arbeiders betreffen, die bouwwerken uitvoeren onder hoogeren dan den atmosferischen luchtdruk, spreekt het vanzelf, dat die bepalingen van toepassing zullen zijn ook op datgene, wat op het geheele terrein van dien arbeid in dezen of genen vorm voorkomt.

De heer Van Kol heeft er een opmerking over gemaakt, dat in de Memorie van Antwoord gezegd was, dat tot nog toe slechts op zeer spaarzame wijze gebleken was van caissonzieken, en hij gaf eenige voorbeelden van arbeiders, van wie hij meende te weten, dat ze het slachtoffer van den caissonarbeid geworden waren. Hij vergat daarbij echter één zaak, namelijk dat, als aan de Regeering gevraagd wordt naar de gevallen van caissonziekte, zij alleen kan spreken van die, welke haar door de inspectie officieel bekend zijn geworden.

Het is niet de vraag, of arbeiders, die in caissons gearbeid hebben, daarna hygiënische gebreken getoond hebben, maar wel, of de medicus, die de arbeiders behandeld heeft, geconstateerd heeft, dat die hygiënische gebreken het gevolg waren van den caissonarbeid. De Regeering wist zeer goed, dat in andere landen niet alleen de caissonziekte was geconstateerd, maar zelfs vele gevallen met doodelijken afloop zijn voorgekomen.

Maar al is het, dat men nu reeds 100 gevallen met doodelijken afloop

in het buitenland kon constateeren, dat is iets gansch anders dan de vraag, of der Regeering bekend waren gevallen hier te lande, waarvan officieel geconstateerd was, dat ze het gevolg waren van den caissonarbeid. Daarom is dan ook in de Memorie van Antwoord niet gezegd, dat geen gevallen van caissonziekte hier te lande waren voorgekomen, maar dat het *bewijs* niet was geleverd, dat schadelijke gevolgen zich hadden voorgedaan. Verder wordt in die Memorie gezegd, dat er aanduidingen zijn, dat de ziekte is voorgekomen. Het punt, door den geachten afgevaardigde ter sprake gebracht, zou intusschen alleen een quaestie van beteekenis geweest zijn, indien men stond voor de vraag, of een wetsontwerp al dan niet zal ingediend worden om maatregelen te nemen, maar die quaestie verloor geheel haar beteekenis, nu eenmaal een wetsontwerp voorlag om in den hier aanwezigen noodstand te voorzien.

Wat de Ongevallenwet betreft, moet ik den geachten spreker verzoeken, wel te willen onderscheiden. Dat deze bouwwerken onder den grond en onder water vallen onder de Ongevallenwet, art. 10, 1°, 16°, 19° of 24°, is voor mij niet dubieus, maar daarmede is de zaak nog niet beslist, die het hier geldt. De vraag is niet, of zeker bedrijf onder de Ongevallenwet valt, maar of een ongeval, aan een arbeider bij de uitoefening van het bedrijf overkomen, al dan niet wordt gecenseerd te zijn een ongeval, waarvan de financieele gevolgen bij de Ongevallenwet voorzien zijn. Dat is de quaestie en die vraag is bij de behandeling der Ongevallenwet met opzet uit de wet geweerd. Om een zoo mild en ruim mogelijke toepassing te verkrijgen, is in art. 2 dier wet de meest milde bepaling opgenomen, maar de applicatie dier bepaling in de onderscheidene gevallen is overgelaten aan het bestuur der Bank, onder appèl op de raden van beroep en in hoogste ressort op den Centralen Raad van Beroep. Op de vraag, hoe deze uitspraak ten slotte zal zijn, kan de Regeering uiteraard onmogelijk antwoord geven.

Wat betreft de vraag, of de caissonarbeid bij de herziening der Ongevallenwet kan opgenomen worden als afzonderlijke rubriek, antwoord ik, dat, wanneer mocht blijken, dat die arbeid er niet onder viel, daartoe aanleiding zou bestaan, maar blijkt dat niet, dan zou het geen doel treffen.

Wat aangaat de noodzakelijkheid om de personen, die uit de schutsluizen komen, te beschermen tegen de aandoeningen, die het gevolg zijn van de veranderingen van luchtdruk, daarin kan voorzien worden door de in het gewijzigd ontwerp van wet in art. 1 *b* opgenomen woorden: „de te nemen maatregelen". En voor zoover van mij afhangt,

wil ik wel de verzekering geven, dat die te nemen maatregelen in den meest uitgebreiden zin door mij zullen worden opgevat en dat gezorgd zal worden, dat alles wat van dien aard kan geschieden, zal worden voorgeschreven.

Nu wat betreft het vooraf keuren om te zien, of een inrichting werkelijk in zoo goeden staat is, dat men inderdaad niet bevreesd behoeft te zijn, dat onder het werken een ongeluk zal voorkomen; dat is inderdaad een zaak van groot gewicht. Wat daarover in de Memorie van Antwoord gerepliceerd is, nl. dat het eigenbelang van den ondernemer een der krachtigste motieven is om te zorgen, dat de zaak in orde zal zijn, is een argument, dat bij mij altijd zwaar weegt. Daarmee is wel niet alles verkregen, zoodat men zou kunnen zeggen, dat ook bij stoomketels alle verdere bepalingen weggelaten kunnen worden. De bedoeling is niet, te zeggen, dat men daar niet het oog op kan houden, maar wel, de vraag te stellen, of bij een zóó gecompliceerde inrichting als de caissoninrichting het mogelijk zal zijn, zulk een keur zóó te houden, dat ze iets beteekent. Bij de stoomketels heeft men met een bepaalde perskracht te doen, maar bij een zóó samengestelde inrichting als het hier geldt is het de vraag, of men die keur kan toepassen zóó, dat werkelijk het doel wordt bereikt, dat de geachte afgevaardigde zich voorstelt.

De geachte afgevaardigde heeft ook nog ter sprake gebracht de vraag, waarom men niet eenvoudig aan de inspecteurs van den arbeid het absolute recht kan verleenen om een voorschrift te geven, en of het niet tevens zóó zou kunnen worden ingericht, dat de ondernemer verplicht zou zijn om, zonder verder recht van appèl, onmiddellijk dat voorschrift uit te voeren, om, zoo hij dat niet doet, desnoods er aan te verbinden een stakingsdwang van het geheele werk.

Dit is, gelijk ik wel niet behoef te zeggen, een uiterst teere quaestie. Wanneer men aan de inspecteurs — en men zou het later vanzelf misschien ook tot de opzichters willen uitbreiden — een dergelijke onbepaalde bevoegdheid gaat geven, moet men zich afvragen, met welk recht men dit zou doen. Niet, met welke bedoeling. En daarbij houde men in het oog, dat, ook al worden de voorschriften zoo nauwgezet mogelijk gegeven, het toch kan voorkomen, dat een eens gegeven voorschrift van achteren blijkt, metterdaad niet juist te zijn gegeven. En om nu toe te kennen aan inspecteurs of opzichters een macht, die overeen zou komen met delegatie van legislatieve strekking — dat is toch zeer ver gaande.

Nu heb ik gedaan wat ik kon om het bezwaar, waarvoor men hier stond, zooveel mogelijk te ondervangen. In de eerste plaats door te bepalen, dat de stukken en teekeningen met volledige opgave acht

dagen van te voren bij den inspecteur moeten zijn, zoodat die inspecteur vooraf alle gelegenheid heeft om, na nauwkeurig onderzoek, te zien of er nog voorschriften noodig zijn. En in de tweede plaats door den termijn van appèl te stellen niet op 8, maar op 2 dagen, zoodat dan de zaak zoo snel mogelijk kan afloopen. Dat ook zóó nog wel zou kunnen voorkomen het niet uitvoeren van een voorschrift, dat zeer gewenscht ware geweest, stem ik toe. Maar de geachte afgevaardigde moet niet overdrijven. Er is hier geen sprake van de bepalingen, die in den algemeenen maatregel van bestuur zullen komen; die zijn natuurlijk bindend, zoodra de algemeene maatregel in werking zal zijn.

Er is hier daarentegen alleen sprake van eenig nader voorschrift, dat de inspecteur noodig kan achten bij de uitvoering der bepalingen, die in den algemeenen maatregel van bestuur zullen worden opgenomen. Er is hier dus geen sprake van groote dingen, die als zoodanig levensgevaar of iets dergelijks kunnen opleveren, maar alleen van eenige wenschelijke maatregelen, die men bij de uitvoering beter kan aangeven.

Nu kan men wel stakingsdwang invoeren, maar dan heeft men zich toch de vraag te stellen: waarom is dat ook in de Veiligheidswet niet opgenomen? Dat wordt een geweldig sterk ingrijpen in de rechten van den particulier, waartoe men niet moet overgaan, zoolang er betere middelen zijn om raad te schaffen.

Wat art. 15 betreft, zij mij de opmerking veroorloofd, dat dit volstrekt niet een artikel is, dat voorgesteld wordt om aan een werk, dat aan den gang is, het verzuimen van hetgeen noodig is toe te laten. Volstrekt niet, maar wat is de zaak? Als wij den algemeenen maatregel van bestuur ontwerpen op een oogenblik, dat een groot werk aan den gang is, en wij hebben een bepaling, die wij willen opnemen, waarvan de uitvoerders van dit werk zeggen: wij kunnen in dit geval die bepaling niet toepassen, want anders moeten wij den geheelen boel onderstboven gooien, dan zouden wij beperkt worden in het opnemen van bepalingen in dien algemeenen maatregel van bestuur. De geachte afgevaardigde zou, in plaats van zijn doel te bereiken, de zaak slechter maken en daarom meen ik er bij hem op te moeten aandringen, geen pogingen aan te wenden om het artikel te wijzigen.

De heer Helsdingen is nog eens teruggekomen op de duikerklokken. Hetgeen hij daarover heeft gezegd, zal voor mij een prikkel te meer zijn, een regeling te scheppen, waardoor, hetzij met andere onderwerpen te gelijk, hetzij afzonderlijk, in die zaak wordt voorzien.

Handelingen, blz. 1768—1769.

WETSONTWERP tot wijziging der Provinciale wet.

VERGADERING VAN 12 MEI 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Aan de Regeering komt het voor, dat het amendement *) der Commissie van Rapporteurs geen aanbeveling verdient. Op zich zelf is het reeds bedenkelijk om, wanneer men een college heeft, waaruit moet gekozen worden, het aantal leden, waaruit die keuze zal moeten plaats hebben, onnoodig te beperken. Wanneer het aantal geestelijken of bedienaren van den godsdienst in een Statenvergadering een zeker belangrijk deel daarvan vertegenwoordigt, dan zou de keuze voor Gedeputeerde Staten worden teruggebracht tot het aantal leden minus de daargenoemden.

Maar bovendien is de ratio, het motief, waaruit men hier handelen wil, dunkt mij, niet zuiver. Men kan ten opzichte van de geestelijken of bedienaren van den godsdienst bij de vraag, of zij toelaatbaar zullen zijn tot de een of andere betrekking, de zaak beschouwen uit tweeërlei oogpunt. Men kan vragen, of hun optreden als zoodanig schadelijk of ongewenscht zou zijn voor de politieke belangen, — voor den Staat, wordt hier gezegd —, en men kan vragen, of hun toelating schadelijk en ongewenscht zou zijn voor de Kerk. Wanneer men oordeelt, dat zij schadelijk voor de Kerk zou zijn, dan redeneert men aldus: die heeren hebben een drukken werkkring, welke den geheelen mensch vordert; daarom is het ongewenscht, hen te benoemen, want wanneer zij aan de vervulling van die taak te veel tijd geven, blijft hun te weinig tijd over voor hun geestelijk ambt.

Nu kan de wet alle straffen, die men wil, zetten op het niet behoorlijk nakomen van de verplichtingen van een lid van Gedeputeerde

---

*) De beraadslaging geldt ART. 11, luidende:

„In artikel 53 vervallen de woorden: „of procureur; noch de practijk als advocaat uitoefenen."

Op dit artikel is voorgesteld een amendement van de Commissie van Rapporteurs, strekkende om artikel 11 te lezen:

„In artikel 53 vervallen de woorden: „of procureur; noch de praktijk als advocaat uitoefenen" en worden aan het slot toegevoegd de woorden: „van geestelijke of bedienaar der godsdienst." "

Het amendement wordt verworpen met 34 tegen 26 stemmen.

Staten als zoodanig, maar de zorg, of iemand in de Kerk zijn plicht doet, komt niet voor rekening van den Staat. In zulk een geval moet de Kerk een oordeel uitspreken, — en dat desnoods doorzetten —, zoodat het aan die personen uit hoofde van het belang der Kerk door de Kerk zelve verboden wordt, de benoeming aan te nemen, doch niet de Staat, niet de wetgever, heeft ten deze voor het belang der Kerk op te komen.

Er is echter een geheel ander oogpunt, waaruit men de zaak bezien kan. Men kan zeggen: het optreden van geestelijken of bedienaren van den godsdienst in staatkundige vergaderingen brengt daar den invloed der Kerk, en dien invloed houden wij voor die vergaderingen voor pernicieus. Dan maakt men er van een civil disability ten opzichte van de geestelijken. Dit is dan ook het eenige juiste oogpunt geweest, van waaruit men vroeger de exclusie van geestelijken en bedienaren van den godsdienst heeft uitgesproken. Thans echter is in de Grondwet die exclusie opgeheven, en daarmede is opgeheven het geheele stelsel, een geestelijke of bedienaar van den godsdienst uit hoofde van zijn in dienst zijn van de Kerk te weren, ten einde niet den invloed van de Kerk door de organen van de Kerk in die vergaderingen te brengen. Die disability is thans uit ons Staatsrecht gelicht en dientengevolge moet het uit alle wetsbepalingen wegvallen, waarin het krachtens dat beginsel vroeger was opgenomen. En hier zien wij nu een poging om het laatste restje van dat verkeerde stelsel te handhaven door die uitsluiting nog te behouden voor de Gedeputeerde Staten. Bovendien komt het mij voor, dat het niet goed is, de keuze van Gedeputeerde Staten te veel te beperken. De Staten moeten daarvoor kunnen kiezen de kundigste mannen, en wanneer nu blijkt, dat een van de kundigste mannen een geestelijke of een bedienaar van den godsdienst is, — ik behoef om de mogelijkheid daarvan te betoogen maar te wijzen op Richelieu, die inderdaad getoond heeft, al was hij geestelijke, op politiek gebied een zeer kundig man te zijn —, moeten de Provinciale Staten toch zulk een man, niettegenstaande hij geestelijke of bedienaar van den godsdienst is, tot Gedeputeerde kunnen kiezen.

Handelingen, blz. 2013.

Mijnheer de Voorzitter! Het onderscheid, waarop de heer Van Asch van Wijck wees, nl. dat Provinciale Staten zouden zijn een wetgevend college en Gedeputeerde Staten een besturend college, kan ik niet onderschrijven. Naar mijn inzien zijn de Provinciale Staten wel degelijk

óók bestuurscollege, evengoed als de gemeenteraden. Kan ik die onderscheiding dus niet aannemen, evenmin de consequentiën, welke daaruit afgeleid worden.

Het is waar wat de geachte afgevaardigde gezegd heeft, nl. dat het bezwaar, waarop ik gewezen heb, zich ook voordoet bij hoogleeraren. Wanneer het de bedoeling geweest ware om thans een dieper ingrijpende wijziging der Provinciale wet ter hand te nemen, geloof ik, dat de vraag, of de uitsluiting te hunnen opzichte moest blijven, wel degelijk aan nadere critiek onderworpen zou zijn. Maar waar de hoofdstrekking van dat ontwerp is, de nieuwe bepalingen van de Grondwet te laten doorwerken in de organieke wetten, en de Grondwet ten opzichte van de hoogleeraren niets bepaalt, scheen het mij niet inconsequent, het eene te doen en het andere te laten. Wel is waar wordt voorgesteld, ook advocaten en procureurs voortaan niet meer uit te sluiten, maar men vergete niet, dat het hier geldt een wensch, die jaar in jaar uit in de Voorloopige Verslagen bij de begrooting uit den boezem van de Kamer zelve bij de Regeering is overgebracht.

Wat de heer Van Sasse van Ysselt heeft gezegd, nl. dat hier inderdaad aanleiding zou kunnen ontstaan tot zekere bedenkelijke misbruiken, wil ik niet geheel ontkennen. Ik geloof, dat onderhandsche invloeden zouden kunnen werken, die ook ik niet zou wenschen, maar wanneer men alle onderhandsche invloeden uit ons Staatsbestuur zou willen weren, dan geloof ik toch, dat men heel wat andere beperkingen en begrenzingen zou moeten maken dan wij op het oogenbilk hebben.

Waar de advocaat noch als gelastigde, noch als gemachtigde kan optreden, en waar hij dus in de zaken, waarvoor hij als advocaat in het openbaar zou mogen optreden, hier nooit tevens rechter kan zijn, komt het mij voor, dat de geopperde bedenking niet zwaar weegt.

Handelingen, blz. 2014.

Mijnheer de Voorzitter! De Regeering heeft zich bij de behandeling van dit onderwerp *) laten leiden door de adviezen, van de verschillende

*) Beraadslaagd wordt over ART. 20, luidende:

„In het tweede lid van art. 64 wordt in plaats van „den eersten Dinsdag der maand November", gelezen: „den tweeden Dinsdag der maand October;".

Op dit artikel zijn de volgende amendementen voorgesteld:

1°. door de Commissie van Rapporteurs, strekkende om art. 20 te lezen:

„In het tweede lid van artikel 64 wordt gelezen in plaats van „de andere op den eersten Dinsdag der maand November", „de andere op eenen door

Gedeputeerde Staten. Het licht kon in deze niet aan het Departement zelf ontstoken worden, maar moest uit de praktijk tot ons komen. Hierbij stuitten wij intusschen op de groote moeilijkheid, dat aan die adviezen van Gedeputeerde Staten, hoe veelszins uitnemend ook, geen eenparigheid ten grondslag ligt. Ook hierbij gaan de verschillende Gedeputeerde Staten uiteen, en dit niet alleen, maar ook bleek uit de ontvangen mededeelingen, dat hetgeen ten deze in de verschillende provinciën gewenscht werd, niet hetzelfde was, ja meer nog, dat die verschillende wenschen verband hielden met de uiteenloopende toestanden, die in de betrokken provincie voorkomen.

Kon nu de Regeering in haar voorstel aan die verschillende belangen volkomen te gemoet komen? Dit was daarom onmogelijk, omdat wij hier een vaste regeling moeten hebben. Nu deed zich hierbij tweeërlei bezwaar voor, nl. dat men van den eenen kant gedurig vernam, dat men die November-zitting liefst naar een latere periode verplaatst zag, daar zij nu kort op de Juli-zitting volgde. Maar dan hoorde men weder het bezwaar, dat men de behandeling van de begrooting liever naar een later deel van het jaar wilde overbrengen. Dit laatste is niet onnatuurlijk; men is ook bij het Rijk er op bedacht, dat men bij de behandeling eener begrooting de gegevens, die voor het komende jaar een juist inzicht in de zaken geven, vóór zich heeft. Maar hoe natuurlijk het op zich zelf is, dat men een begrooting liefst tegen het einde van het jaar vaststelt, op grond van verschillende overwegingen gaf men desniettemin er in sommige provinciën de voorkeur aan, dit, evenals thans, vroeger in den zomer te doen.

Primeeren blijft de gedachte, dat men het best doet, een begrooting

---

Gedeputeerde Staten vast te stellen dag, vallende op een Dinsdag tusschen den eersten November en den eersten Februari.";

2°. van de heeren Ferf en Den Tex om in plaats van den tweeden Dingsdag den maand October in het tweede lid van artikel 64 te lezen: „den eersten Dingsdag der maand November".

Het laatste amendement wordt door den Voorzitter niet toegelaten, omdat de voorstellers hun doel kunnen bereiken door tegen het artikel te stemmen.

Door de Commissie van Rapporteurs wordt een wijziging gebracht in haar amendement, strekkende om in den voorlaatsten regel in plaats van „November" te lezen „October" en in plaats van de laatste woorden, „den 1sten Januari", te lezen „den 31sten December".

Dit gewijzigde amendement wordt door de Regeering overgenomen.

Het gewijzigd *art.* 20, op verzoek van den heer Rink in stemming gebracht, wordt met 48 tegen 7 stemmen aangenomen.

definitief te behandelen in het laatste gedeelte van het jaar, uit hoofde dat men dan beter over de toestanden, waarin voor zien moet worden, kan oordeelen en dat derhalve in elk geval gelegenheid daartoe moet worden geboden. Wilde men nu daartoe geraken, dan was het niet wel mogelijk, dit anders te doen dan door aan de Staten zelf de keuze te laten, of zij het in de Juli- dan wel in de najaarszitting willen doen, maar wanneer men hen zou vrijlaten, dan kon natuurlijk de najaarszitting niet op den eersten Dinsdag van November blijven, omdat men dan te korten tijd had om de Regeering de gelegenheid te geven, haar oordeel over de begrooting vóór den aanvang van het jaar uit te spreken.

Hierin was misschien te voorzien geweest langs den weg, die eerst aan de Regeering in overweging was gegeven en die door meer dan één provincie was aanbevolen, namelijk om de twee gewone zittingen op drie te brengen. Men had dan die drie zittingen op zulk een tijd kunnen plaatsen als voor de behandeling der zaken het meest geschikt is. Daartegen rees echter het bezwaar, — waarvan ik de gegrondheid niet geheel kan ontkennen —, dat de derde zitting, zooals in de rapporten, uit meerdere provinciën ingekomen, werd betoogd, veelal overbodig werd geacht, terwijl er tevens op gewezen werd, dat elke zitting een uitgave van pl. m. f 1500 medebrengt — welk bedrag door het toekennen van presentiegelden nog kan klimmen — en dat niet alle provinciën zich zulk een uitgave van weelde kunnen veroorloven.

Toen is gepoogd om de zaak facultatief te stellen, maar dat is op den tekst der Grondwet afgestuit. De Grondwet eischt, dat de wet aanwijze, niet *op welken dag* de gewone zittingen zullen gehouden worden, maar wel *hoe dikwijls* zij zullen gehouden worden. Er staat niet in de Grondwet, dat bij de wet *de dagen* moeten bepaald worden, waarop de zittingen zullen geopend worden, maar wel, dat de Staten *zoo dikwijls* moeten vergaderen als de wet bepaalt. Waar dat zoo is, is het daarmede moeilijk te rijmen, het houden van een dier zittingen aan de keuze van het college zelf, dat vergaderen moet, over te laten.

Daarom heb ik ten slotte gekozen voor het stelsel om „November" te veranderen in „October". Nu is het volkomen juist, dat daarmede niet het bezwaar wordt opgeheven, dat de najaarszitting te kort op de zomerzitting volgt; integendeel, de afstand tusschen beide wordt nog verkort. Dat was ook niet te vinden door de Juli-zitting, zooals enkelen willen, terug te brengen tot April, omdat eenmaal die zitting, ook met het oog op de keuze van leden voor de Eerste Kamer en Gedeputeerden, te vast in onze wetgeving is ingemetseld.

Waar dus de Juli-zitting niet kon worden veranderd en men de zaak

evenmin facultatief kan stellen, volgt daaruit, dat men, om de mogelijkheid te scheppen, dat de begrooting in de najaarszitting zou worden behandeld, deze laatste iets moest terugbrengen. Maar nu komt de Commissie van Rapporteurs en zegt: neen, laten wij die liever tusschen den eersten November en den eersten Februari houden, of, zooals het nu is geworden, tusschen den eersten November en ultimo December. Daarmede is echter het door mij genoemde bezwaar nog niet geheel ondervangen en ik geloof dan ook, dat de heer De Waal Malefijt op op juiste wijze de wijziging heeft aangegeven, welke in het amendement der Commissie zal moeten gebracht worden om dat bezwaar weg te nemen en om het amendement voor de Regeering aannemelijk te doen zijn. Indien de Commissie van Rapporteurs die verandering wil aanbrengen en voor November wil lezen October, — 1 Februari wordt dan 31 December —, dan zal van de zijde der Regeering geen bezwaar tegen het amendement meer bestaan, en stemt zij zelfs toe, dat dan misschien beter dan door haar eigen voorstel voldaan zou worden aan het verlangen om meer vrijheid te krijgen. De vraag, of de begrooting in de zomer- dan wel in de najaarszitting behandeld zal worden, zal dan feitelijk niet bij de wet worden uitgemaakt, doch zal zijn overgelaten aan de keuze der Staten zelf.

Wat het amendement van de heeren Den Tex c. s. betreft, daarover behoef ik mijn meening niet nader te zeggen, omdat dit eigenlijk geen amendement is.

Handelingen, blz. 2017—2018.

Mijnheer de Voorzitter! *) Er is door meer dan een van de geachte sprekers in dit voorstel zekere neiging ontdekt om de uitgaven van de

*) De beraadslaging gaat over artikel 126 *quinquies*, luidende:

„Opcenten op de hoofdsom der vermogensbelasting en der belasting op bedrijfs- en andere inkomsten worden tot een gelijk getal geheven, en eerst dan wanneer het getal opcenten op de hoofdsom der personeele belasting *veertig* bedraagt.

Zij mogen in geen geval meer dan *twintig* bedragen.

Voor zooveel de belasting op bedrijfs- en andere inkomsten betreft bepalen de opcenten zich tot de aanslagen der belastingplichtigen, bedoeld bij artikel 1 *a* der wet van 2 October 1893 (*Staatsblad* n⁰. 149)."

Op dit artikel zijn voorgesteld de volgende amendementen:

1⁰. van den heer Ferf om het 1ste lid te lezen:

„Opcenten op de hoofdsom der vermogensbelasting en der belasting op

provincie in te perken, alsof dit ontwerp uitging van het denkbeeld, dat men zoo weinig mogelijk aan de provincie te doen moest overlaten. Ik wil wel zeggen, dat, wat mij zelf betreft, die meening bij mij volstrekt niet gevonden wordt en dat ik integendeel niet alleen meen, dat de natuurlijke ontwikkeling er toe leiden zal om de provincie een breeder kring te doen beschrijven wat haar werkzaamheden betreft, maar ook, dat dit voor de gezonde ontwikkeling van ons Staatsleven metterdaad wenschelijk zal zijn. Het komt mij voor, dat die middenschakel tusschen het Rijk en de gemeenten tot dusverre eer te zwak van gestel is geweest en dat wanneer het mogelijk zal worden, dien middenschakel iets sterker te maken, in het algemeen het land daar wel bij zal varen.

Maar nu vraag ik, waaruit men die meening heeft kunnen ontleenen, als men het voorstel van de Regeering inziet. Ik laat nu Groningen daar, waar de toestand zoo exceptioneel is, dat men er het geheel niet

---

bedrijfs- en andere inkomsten worden geheven tot een gelijk, en tot geen hooger getal dan de helft van de geheven wordende opcenten op de hoofdsom der personeele belastingen.";

2°. van de heeren Schaper, Helsdingen, Van Kol en Ter Laan, om het artikel te lezen als volgt:

„Opcenten op de hoofdsom der vermogensbelasting worden tot geen lager getal geheven dan dat der opcenten op de hoofdsom der belasting op bedrijfs- en andere inkomsten, welke laatste in geen geval meer dan *twintig* bedragen."

Nog wordt voorgesteld een amendement van de Commissie van Rapporteurs, strekkende om:

1°. in het eerste lid in den vierden regel in plaats van „*veertig*" te lezen „*twintig*";

2°. het tweede lid te lezen als volgt: „Zij mogen tot geen hooger getal dan de helft van de opcenten op de hoofdsom der personeele belasting geheven worden en in geen geval meer dan *twintig* bedragen".

Door den heer Zijlma wordt als sub-amendement op het amendement van den heer Ferf voorgesteld, om uit den derden regel weg te laten de woorden: „tot een gelijk, en".

Dit sub-amendement wordt weer ingetrokken.

Door de heeren Schaper c.s. wordt een wijziging in hun amendement gebracht, strekkende om er aan toe te voegen:

„De opcenten op de hoofdsom der vermogensbelasting mogen in geen geval meer dan *vijftig* bedragen".

De amendementen Schaper c.s. en Ferf worden verworpen met resp. 53 tegen 13 en 40 tegen 26 stemmen. Het amendement van de commissie van rapporteurs wordt aangenomen met 48 tegen 19 stemmen.

naar beoordeelen kan. Maar als men overigens de bedragen der nu geheven opcenten vergelijkt met wat de provinciën volgens het nu voorgestelde zouden kunnen heffen, dan zal men zien, dat daartusschen wel een zoodanige afstand ligt, dat men voor bereiking van het maximum binnen de eerste 25 jaar waarlijk niet behoeft te vreezen, zelfs niet wanneer de provinciën in dien tijd een sterke ontwikkeling aan haar arbeid en haar bemoeiingen gaven. Wanneer men kon zeggen: vergeleken bij hetgeen op dit oogenblik feitelijk geheven wordt zal hetgeen naar dit voorstel geheven mag worden slechts een verschil opleveren van 10 of 20 pct. van de totaal-inkomsten, dan zou ook ik zeggen: die band is veel te eng, dat keurslijf kan zoo niet blijven. Maar nu kan er, Groningen daargelaten, slechts voor Drenthe en Friesland en ten deele voor Zeeland sprake zijn van het eenigszins naderen van de hier gestelde grens, en dan nog altijd op tamelijk grooten afstand, als men weet, dat in Zeeland nu 28 opcenten op het gebouwd en 26 op het ongebouwd worden geheven, terwijl het maximum nu zal worden 50 en terwijl op het personeel pas 21 worden geheven. En daar er nu ook nog opcenten op de hoofdsom der vermogens- en bedrijfsbelasting geheven zullen mogen worden, blijkt wel, dat het accres zelfs in Zeeland zeer groot zal kunnen zijn, alvorens de uiterste grens is bereikt. Voor andere provinciën zouden de uitgaven, zelfs zonder opcenten op de vermogens- en bedrijfsbelasting te heffen, meer dan verdubbeld kunnen worden alvorens de gestelde grens te bereiken. Ik moet dus de voorstelling, alsof in dit voorstel een neiging zou liggen om aan uitzetting van het provinciale leven in den weg te staan, beslist weerspreken als uit het ontwerp niet waar te maken, wanneer men, Groningen daargelaten, vergelijkt de tegenwoordige inkomsten met hetgeen volgens de hier voorgestelde regeling kan worden verkregen.

De heur Treub is het verst gegaan in zijn bestrijding van het ontwerp, toen hij zeide, dat hem en zijn vrienden meer zou toegelachen hebben een geheel ander stelsel, en wel een stelsel, waarbij niet positieve regelen werden gesteld, maar waarbij eenvoudig negatief verklaard werd, wat de provinciën niet zouden mogen doen, om ze overigens vrij te laten hoe ze zouden pogen aan haar geld te komen.

Negatieve regelen staan reeds in art. 136 der Grondwet. Wanneer er niets anders bedoeld ware dan het stellen van negatieve regelen, zou de redactie van de Grondwet, zooals die nu is, alzoo niet gedeugd hebben. Nu reeds wordt in de Grondwet en zoo ook in de Provinciale wet de negatieve regel gesteld, dat geen verbruiksartikelen, geen in- en doorvoer mag belast worden. En nu zou men meenen, dat het

tweede lid van art. 136 niet anders bedoelde dan dat daar nog eenige negatieve regelen bij zouden komen.

De Rijkswetgever heeft ten opzichte van de provinciale belastingen voor drie dingen te zorgen. In de eerste plaats, dat de belastingen van het Rijk niet in de war worden gestuurd. In de tweede plaats moet gezorgd worden, dat het verband met andere provinciën als zoodanig en de algemeene beweging van het leven niet worden gelaedeerd. Dat zijn bepalingen, die reeds in de Grondwet staan. Maar nu is er een derde iets; er moet namelijk ook gewaakt, dat niet in de provincie een toevallige meerderheid in de Staten gebruik kan maken van haar meerderheid om de minderheid te exploiteeren. Welnu, deed men nu niets anders dan negatieve regelen geven, gelijk de geachte spreker beoogde, dan zou men op de belastingen niet het minste toezicht kunnen hebben, altoos behoudens de Koninklijke goedkeuring. Had nu de Grondwetgever in de Koninklijke goedkeuring op zich zelf voldoenden waarborg gezien, dan zou men geen verdere regelen geëischt hebben. Maar dat juist wilde men niet. Men wilde, dat in de wet vaste regelen werden gesteld; de Grondwet eischt dat. En wanneer de Grondwet regelen wil voor die heffiingen, vraag ik, of er dan alleen verbodsbepalingen kunnen zijn, en of er dan niet positieve regelen voor het heffen van belastingen zijn moeten.

Wel zegt de heer Treub te recht, dat, als men alleen negatieve regelen stelt, de provincie dan toch vrijer is te doen wat zij wil. Maar ik zou deze wedervraag willen doen: wat zou de provincie aan die vrijheid hebben, als de heeren zelf niet weten te zeggen, welke belastingen het zouden moeten zijn, die de provincie zou kunnen heffen? Wisten de heeren een beduidend hier niet genoemd object van belasting aan te geven, of toonden zij aan, dat zulke objecten als voor het grijpen waren, dan zou ik iets verstaan van het standpunt, dat zij innemen; maar ik ben zeker, dat, als ik tot hen zeide: noem mij eens twee, drie nieuwe objecten van belasting, zij met hun antwoord al spoedig verlegen zouden zijn. Zoo dikwijls ik sprak met anderen, die nu niet zoo ingenomen met het wetsontwerp zijn, en hun vroeg, mij dan eens een nieuw object van belasting te noemen, dat opgenomen zou kunnen worden, werd altoos geantwoord: ja, dat kan ik zoo niet zeggen. Dit gaf mij althans niet den indruk, dat een zoo groot getal van die objecten in voorraad was. Reeds het niet indienen van amendementen tot vermeerdering van positieve regelen, bewijst op zich zelf reeds, dat er niet veel nieuwe objecten zijn. Men heeft er naar gezocht, maar ze niet gevonden.

Het zal mij intusschen aangenaam zijn, wanneer de heer Treub of

anderen, die het negatieve stelsel voorstaan, mij kunnen aantoonen, welke andere objecten van belasting zij meenen, dat hier in aanmerking kunnen komen. Mij zijn geen andere deugdelijke objecten bekend; maar zijn zij er, dan zal niets mij aangenamer zijn dan ook die, zoo ze deugdelijk blijken, onder de positieve regelen op te nemen. Zelf, bij alle nadenken er over, tot geen andere objecten kunnende komen, heb ik mij afgevraagd, welken weg wij hier moeten inslaan? Het antwoord daarop is geweest: den historischen weg volgen.

Tot dusver heeft de provincie alle voorstellen tot belastingheffing kunnen voordragen. En wat is de gang van zaken geweest, van oude dagen hèr? Deze, dat voor provinciale heffingen in aanmerking kwamen:

1°. belasting van den grond; dit lag in den aard der zaak, omdat de provincie een terrein te verzorgen heeft, waarover de enkele gemeenten geen zeggen hebben;

2°. het gebouwd, als intensief gebruik van den grond; en

3°. de opcenten op het personeel.

Dit zijn de drie hoofdbronnen, waaruit voor de dekking der provinciale uitgaven geput wordt. Nu was de vraag, of daarnevens niet nog een nieuwe belasting, meer rechtstreeks naar de draagkracht der belastingschuldigen, in aanmerking zou kunnen komen. Het denkbeeld van een provinciale inkomstenbelasting is toen geopperd. Wanneer men die echter zelfstandig wil organiseeren, zou dit voor heffing en contrôle tot een groote vermorsing van geld leiden. Men zou verschillende speciale maatregelen moeten nemen betreffende de classificatie, de opbrengst, de contrôle enz., en dit zou grooten omslag en groote kosten veroorzaken. En bovendien, kan men immers hetzelfde doel bereiken door de vermogens- en de bedrijfsbelasting te beschouwen als de beide deelen van een gesplitste inkomstenbelasting en van de hoofdsom dier beide belastingen opcenten te heffen. Hiertegen bestond alleen deze bedenking, dat bij de invoering van de vermogens- en van de bedrijfsbelasting een soort afspraak was gemaakt, waarbij gezegd werd: wij willen die belasting wel helpen invoeren, maar dan moeten er nooit opcenten op de hoofdsom geheven worden; en daarom is dan ook in die beide belastingwetten de bepaling opgenomen, dat zonder nadere wettelijke regeling geen opcenten op de hoofdsom, noch door de provincie, noch door de gemeente, zouden mogen worden geheven. Intusschen kon deze bepaling niet beschouwd worden als een absoluut prohibitieve strekking te hebben en kon hier zulke heffing immers bij nadere wettelijke regeling worden voorgesteld. Dit wordt dan ook voorgesteld. Maar nu ontstond de vraag: moet er nu, wan-

neer men geen ander middel weet aan te geven en men dus hiertoe overgaat, tusschen die verschillende belastingen en de belasting, die er bijkomt, niet een zekere verhouding in het leven geroepen worden, of moet men het eenvoudig aan de provincie vrijlaten om vrijelijk over die belastingen te beschikken?

Hierbij nu komt de vraag aan de orde, of men er geen zorg voor moet dragen, dat in het provinciale leven het eene bestanddeel der bevolking het andere niet te veel drukken gaat. Gaat het bijv. aan om het heffen van opcenten op de vermogensbelasting onbepaald toe te laten, zoodat men bijv. 200 of 300 opcenten zou kunnen heffen? Gesteld toch, dat men dien weg opging en dat dit denkbeeld ook bij het Rijksbestuur veld won, dan geloof ik, dat dit tot niets anders kon leiden dan tot opslorping van het kapitaal. Nu kan ik mij wel voorstellen, dat, als men, gelijk de heer Ter Laan, lid is van een partij, die zich als hoofddoel de bestrijding van het kapitaal heeft gesteld, men dien weg opgaat; maar dan kan ik in het voorstel van de heeren Ter Laan c. s. ook niets anders zien dan een partij-amendement. Dit zuivere partij-amendement zal daarom, naar ik vermoed, zoomin ter rechterzijde als ter linkerzijde bijval vinden. In den vorm toch, waarin het amendement is voorgesteld, bestaat er geen enkele teugel, geen enkel schild tegen misbruik. Ook dan zou de Koninklijke goedkeuring nog veel kwaad kunnen keeren, maar dit geldt niet in het stelsel der sociaal-democratische partij, die ook het Rijksbewind in handen van geestverwanten wil zien.

Bovendien zou ik mij de opmerking wel willen veroorloven, dat er over de vermogensbelasting is gesproken, alsof men daarbij goeddeels te doen had met de vermogens, ik zal niet zeggen van millionnairs, maar dan toch met zeer groote kapitalen. Wanneer men echter nagaat, hoeveel kleine geërfden er in de provinciën zijn, die een eigen bezit hebben, dan moet men toch niet vergeten, dat men, door het groot bezit te treffen, het kleine bezit, dat in meer dan één provincie in zeer grooten getale bestaat, te gelijk in zeer gevoelige mate treffen zou, zoodat ik niet kan zeggen, dat, wat dit betreft, ik de opmerking van den geachten afgevaardigde juist vind, dat het hier zou staan tusschen de rijken en de armen Natuurlijk, wanneer men dat woord „armen” neemt in den zin van „niet-bezitters”, dan geef ik dat gaarne toe, maar dan zal de geachte afgevaardigde toegeven, dat hetzelfde geldt voor allerbei belastingen.

Wat nu de verhouding betreft tusschen de verschillende belastingen, zoo meen ik, dat bij het beschouwen van de eerste, de grondbelasting, niet uit het oog mag worden verloren, dat, wanneer niet te sterke ver-

hooging van de opcenten plaats heeft, er eigenlijk geen belastingverhooging plaats grijpt, wijl men daar te doen heeft met een geamortiseerde belasting, die bij den aankoop reeds is in aanmerking genomen, waardoor zij voor een groot deel eigenlijk het karakter van belasting heeft verloren.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Dedem, voegt mij toe, dat hij dit niet toegeeft voor opcenten, voor zoover die bij koop niet bestonden, maar wanneer de geachte afgevaardigde de opcenten neemt, zooals zij nu zijn en bijv. in Drenthe vrij hoog staan, op 34, dan zal hij toch, wanneer hij daar grond koopt, bij den te stellen prijs daarmee rekenen. De geachte spreker zegt, dat hij dit niet durft ontkennen; dat is dus voor mij een stilzwijgende toestemming, dat ik in beginsel gelijk heb. Ik geloof dan ook, dat er weinig tegen is in te brengen. Natuurlijk, wanneer men een provincie heeft, waar de opcenten sterk op en neer gaan, van 10 op 20 of 30, dan zal men het gemiddelde nemen. Ik heb nooit land gekocht, en weet dus niet precies, hoe men dat doet, maar ik geloof, dat ik bij koop toch voorzichtig genoeg geweest zou zijn om de opcenten bij de bepaling van mijn bod in rekening brengen. Dat doet, denk ik, ook de heer Van Dedem. De limite kan daarom uit den aard der zaak voor de grondbelasting ruim genomen worden en is hier gesteld op 50.

Nu komt men natuurlijk voor Groningen, dat in een geheel exceptioneelen toestand verkeert, vragen, of men daar niet een zekere wijziging in de regeling zou kunnen aanbrengen, waardoor die provincie uit de klem zou raken, omdat zij met de nieuwe regeling anders geen vrij schot zou hebben en zelfs 5½ opcenten op het personeel zou verliezen, hoewel zij 20 opcenten op vermogens- en bedrijfbelasting zal krijgen.

Ik stem volkomen toe, dat, wanneer men den band voor het geheele land zoo eng legde als hier voor deze ééne provincie geschiedt, te recht zou kunnen gesproken worden van het wringen in een keurslijf, maar wanneer men eenmaal verschillende provinciën heeft van ongelijke conditie en ongelijk kapitaal, dan is er natuurlijk altoos een, die er het best en een, die er het slechtst aan toe is, en wanneer men het maximum zóó hoog moest stellen, dat ook voor die ééne provincie, die er het slechtst aan toe is, de toestand ideaal in orde kwam, zou men den kring zoo ruim moeten nemen, dat dit, wat de onderlinge verhouding der belastingen betreft, opnieuw tot misbruiken aanleiding zou kunnen geven. Natuurlijk heeft de verhouding tusschen gebouwd, ongebouwd en personeel ook dan nog wel zekere beteekenis, doch waar de cijfers zijn zooals die thans gelden voor Noord- en Zuid-

Holland: 9, 9, 9 en 12, 12, 7, of voor Gelderland 7, 5, 9, is toch reeds nu niet elke aanleiding om voor misbruik te vreezen geheel denkbeeldig. Liet men nu elke beperking weg, dan zou alleen een Koninklijke goedkeuring het kwaad kunnen voorkomen, maar zelfs dit zou vaak moeilijk zijn. Voor een provincie als Groningen, de minimale provincie op het gebied van voorspoed in belastingen, is er in het wetsontwerp maar één middel geboden om een dergelijke exceptioneele provincie op een exceptioneele wijze te helpen, en dat is door een exceptioneele belasting toe te laten, en daartoe is de bevoegdheid gelaten. En nu zegge men niet, dat dit toch niets zal geven, wijl er geen nieuwe belasting te vinden is, want dan begrijp ik in het geheel niet meer het stelsel van de heeren, die zeggen, dat er nog zooveel andere zouden te vinden zijn. Een ander middel zou zijn om een deel van de zware kosten, die zulk een provincie nu draagt, op het Rijk over te brengen, of wel haar een extra-subsidie te geven. Het eerste is in geen geval bij dit ontwerp aan de orde. Het opgaan van den tweeden weg: het geven van bijzondere subsidiën aan de provincie, zou ons daarentegen voeren op een weg, geheel vreemd aan ons Staatsrecht. Tot nog toe heeft men nooit op het stuk der belastingen het standpunt der egalisatie ingenomen. Nooit is het 't streven geweest om door subsidie te zorgen, dat elke provincie in even goeden doen kwam. Hoe het in iedere provincie is gesteld, hangt af van den staat van zaken in die provincie. Zoo gaat het ook in de gemeenten, zoo gaat het in elk huisgezin. Het stelsel van egalisatie daarentegen zou eischen, dat elke provincie en elke gemeente in even goeden doen kwam. Dat wil zeggen, dat men al meer wat er te halen is naar het centrum zou moeten brengen en het van daar uit proportioneel moeten distribueeren. Maar dat zou een algeheele afwijking zijn van den weg, waarop wij ons tot nog toe hebben bewogen.

(De heer Bos: Lasten, die elders voor het Rijk zijn, zijn in de provincie Groningen voor die provincie.)

Dat afvoer van lasten baat zou kunnen geven, heb ik zoo even zelf erkend, maar ik spreek nu alleen over de vraag, of men het stelsel van egalisatie zou kunnen invoeren, d. i., of men het provinciale huishouden door middel van subsidiën van het Rijk in de onderscheiden provinciën in evenwicht zou kunnen brengen. En daarmede gaat de Regeering niet mede. Er is daarom door een extra-belasting in het

ontwerp de op dit oogenblik eenig mogelijke uitweg ontsloten, en wel in art. 126 *septies*, dat maakt, dat, wanneer een provincie aan haar grens is toe gekomen, zij kan geholpen worden. Later kan gezien worden, of het mogelijk is, zekere lasten van deze of gene provincie af te nemen, maar bij dit ontwerp wordt alleen het middel aan de hand gedaan om een bijzondere belasting voor zulke provincie te vinden.

Ik kom nu tot de vraag, of er in de verhouding tusschen de onderscheidene belastingen een andere regeling moet worden getroffen dan hier wordt voorgesteld. De heer Van Dedem wees er op, dat men nu niets op het gebouwd zal kunnen leggen. Wanneer men echter rekent met den historischen toestand, dat een heffing op het gebouwd evenals op het ongebouwd allerwege geschiedt, dan behoeft men toch niet bevreesd te zijn, dat het gebouwd thans buiten de belasting zal blijven. Er bestaat veeleer bij meer dan één provincie zekere neiging om het van het ongebouwd op het gebouwd over te brengen. Bestond de omgekeerde neiging, dan zou er reden kunnen zijn voor de vrees van den geachten afgevaardigde. In het feit, dat, wanneer grondbezitters de meerderheid vormen in de Provinciale Staten, dezen neiging kunnen hebben om het ongebouwd vrij te maken en het gebouwd extra te belasten, lag de vingerwijzing, om een bepaling op te nemen, om het ongebouwd niet lager te belasten dan het gebouwd, maar niet het omgekeerde. Wil de geachte afgevaardigde echter bij amendement ook in dien zin een grens stellen, dan wil ik zulk een amendement gaarne overwegen, al houd ik het stellig voor overbodig.

Waar nu ook tusschen grondbelasting en personeel een zekere verhouding moest worden gestipuleerd, rijst de vraag, of die verhouding hier al dan niet met genoegzame juistheid genomen is. Nu zegt aan de eene zijde de geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, dat het personeel een „belasting van den arme" is. Ook ik, Mijnheer de Voorzitter, heb kennis genomen van de laatste veranderingen, die in het personeel gebracht zijn, maar ik heb daarbij den indruk gekregen, dat men daarbij alles gedaan heeft — en de voorstellers beroemen zich zelfs daarop — om juist de kleinere vermogens te ontlasten. Dit was blijkbaar het streven der geheele herziening, en hoe men dus van het personeel nu nog kan spreken als van een „belasting van den arme", versta ik niet.

Intusschen versta ik de vraag, of men het personeel nu altoos binden moet aan de grondbelasting, wat het getal opcenten aangaat, die men heffen mag. Vooral voor Groningen zou dit ernstig bezwaar kunnen geven, omdat men daar de opcenten op het personeel reeds hooger

heeft opgezet dan die op de grondbelasting, terwijl in alle overige provinciën de verhouding gelijk of het personeel lager is. Groningen is bovendien nu reeds boven de 10, en zou dus opcenten van het personeel moeten overbrengen naar gebouwd en ongebouwd. Meent men nu, dat daardoor de verhouding tusschen die beide belastingen te eng zou worden, dan zou men kunnen voorstellen, een kleine verruiming aan te brengen, en ik zeg niet, dat ik mij per se hardnekkig zou verzetten tegen elke poging om het personeel iets hooger op te zetten dan de grondbelasting. Misschien kan men daarin een middel vinden om Groningen uit de moeilijkheid te helpen.

De heer Ferf wil echter nog een andere wijziging. Voorgesteld is nu, dat de opcenten op de hoofdsommen van vermogens- en bedrijfsbelasting tot een gelijk getal geheven worden en dit eerst nadat het getal opcenten op de hoofdsom van het personeel veertig bedraagt. De geachte afgevaardigde wil nu wel de opcenten van die beide belastingen gelijk houden, en de limiet daarvan stellen op twintig, maar tevens wil hij, dat de heffing van opcenten op de hoofdsom van vermogens- en bedrijfsbelasting reeds vroeger zal kunnen beginnen, met dien verstande, dat het getal van die opcenten altoos ten hoogste de helft bedrage van die op het personeel. Zegt men: op het personeel 30, dan 15 op de vermogens- en bedrijfsbelasting. Is het 10 op het personeel, dan 5 op de vermogens- en bedrijfsbelasting. In één woord, men laat dan de heffing niet pas opkomen wanneer het personeel een zekere hoogte bereikt heeft, maar laat het van den aanvang toe, in de verhouding van 1 : 2, met een maximum van 20. Daar is misschien wel iets voor te zeggen, omdat het eenige meerdere soepelheid en lenigheid zou geven in de provinciale huishouding en men daarbij meer met onderscheidene toestanden rekenen kon. Ik gevoel, wat de geachte afgevaardigde gezegd heeft, nl. dat er provinciën zijn, waar de grondeigenaars in de polderlasten reeds sterk belast zijn, zoodat in Noord-Holland moeilijk een vergelijking kan worden gemaakt met andere provinciën, waar op den grondeigendom minder lasten rusten. De grondbelasting echter beschouw ik als in het kapitaal geamortiseerd, zoodat er voor den tegenwoordigen gebruiker feitelijk geen opcenten zijn, tenzij er nieuwe bijkomen. Dat heeft alleen dus beteekenis voor zoover er vermeerdering plaats grijpt. In Noord-Holland, waar men nu pas staat op 9 op het gebouwd en ongebouwd, zal de geachte afgevaardigde mij wel toestemmen, dat die 9 percent in het kapitaal zijn opgenomen. Als hier nog een kleinigheid bijkomt, zal dit stellig niet zooveel bezwaar opleveren. Ik stem echter toe, dat er door wijziging van de verhouding in

personeel en in vermogens- en bedrijfsbelasting allicht eenige meerdere soepelheid zou komen en men in staat zou zijn om meerdere differentieering in de provinciale belasting te brengen naar gelang de behoefte verschilde.

Voorshands blijf ik nochtans mijnerzijds vasthouden aan hetgeen ik heb voorgesteld. Ik meen, dat dit inderdaad in de historische lijn ligt. Tot dusverre heeft men de provinciale uitgaven in hoofdzaak bestreden uit de opcenten op grondbelasting en personeel; en hierbij komen nu als nieuwe bron de opcenten op vermogens- en bedrijfsbelasting. Maar aan den anderen kant moet ik erkennen, dat in de verschillende behoeften van de onderscheidene provinciën aanleiding kan zijn om aan meerdere vrijheid van beweging voorkeur te geven. Vooral die leden der Kamer, die tevens leden van de Provinciale Staten zijn, kunnen er over oordeelen, of dat verschil in toestanden het werkelijk noodig maakt, die meerdere vrijheid te verleenen, en hoever men hierin gaan moet. De beslissing daarover zal ik aan de Kamer overlaten.

Handelingen, blz. 2026—2029.

Vergadering van 16 Mei 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Er is dezen morgen gesproken over het stelsel van dit gedeelte van het wetsontwerp en over de ingediende amendementen en sub-amendementen. Daarom eerst mijnerzijds een kort woord naar aanleiding van het gesprokene over het stelsel. Hetgeen desaangaande hier is aangevoerd, is te berde gebracht door den geachten afgevaardigde uit Assen, den heer Treub, met wien ik èn formeel, èn materieel een geschil heb uit te strijden. De geachte afgevaardigde is teruggekomen op de vraag, of al dan niet art. 136 der Grondwet, bepalende dat er algemeene regels ten aanzien van de provinciale belastingen door de wet zullen worden gegeven, bedoeld heeft, dat er positief zou worden uitgesproken, welke belastingen zullen worden geheven, dan wel dat, natuurlijk met zekere bijvoegingen, de provinciën vrij zouden blijven in de keuze van de belastingobjecten en alleen ten opzichte van een te sterk ingrijpen door opcenten op reeds bestaande belastingen zouden worden getemperd.

De geachte afgevaardigde heeft zijn beschouwingen dienaangaande ingeleid met deze zeer juiste opmerking, dat, wanneer men den weg opgaat, die nu wordt voorgesteld, men gevaar loopt van in dezelfde

moeilijkheden te geraken, waarin allengs de gemeentefinanciën zijn gekomen. Het komt er dus op aan om te weten, of de Grondwetgever bedoeld heeft, een gelijksoortige regeling te treffen voor de provincie als voor de gemeente is ingevoerd, dan wel of de Grondwetgever dit denkbeeld heeft bestreden. En nu meen ik uit de geschiedenis van de Grondwetsherziening te kunnen aantoonen, dat de geachte afgevaardigde zich metterdaad vergist, zoo hij meent, dat men iets anders bedoeld heeft dan wat thans wordt voorgesteld.

De zinsnede in art. 136 der Grondwet, die het hier geldt, is uitgegaan van de Staatscommissie. En wat schreef deze dienaangaande? „Ook ten opzichte van de belastingen is gelijkstelling van provinciën en gemeenten wenschelijk. De thans bestaande omslachtige regeling, die voor elke povinciale belasting een afzonderlijke wet vordert, geeft vanzelf aanleiding om ook de uitgaven, tot dekking waarvan de belastingen moeten dienen, tot onderwerp van behandeling bij de wetgevende macht te maken en de regeling van de provinciale huishouding te belemmeren."

De Regeering heeft het voorstel van de Staatscommissie overgenomen en daarbij verwezen naar de toelichting van het denkbeeld, in het rapport van de Staatscommissie gegeven, en voegde er bij: „Voor de provinciale belastingen zal dus, volgens dit voorstel, dezelfde regeling gelden als ten aanzien van de plaatselijke belastingen, algemeene voorschriften door de wet te geven". Daar is toen van de zijde der Kamer in het Voorloopig Verslag tegen geageerd ongeveer op dezelfde gronden als de geachte afgevaardigde aanvoerde en die objectiën zijn in de sectiën weerlegd op dezelfde gronden als dezerzijds werden aangevoerd. En nu heeft de Minister in de Memorie van Antwoord verklaard: „De Regeering vindt in de gemaakte bedenkingen geen grond om het artikel te wijzigen: zij vereenigt zich met hetgeen in het Voorloopig Verslag tot oplossing van de bedenkingen is aangeboden".

In de Tweede Kamer is bij het openbaar debat verder over de zaak niets gezegd, maar in het Voorloopig Verslag van de Eerste Kamer werd de vraag nogmaals gesteld en gezegd: „Is het de bedoeling van deze bepaling om, evenals ten aanzien van de gemeenten is geschied, bij algemeene wet te doen aanwijzen, welke belastingen de provincie zal kunnen heffen, dan zouden sommige leden de verandering niet kunnen goedkeuren", waarop de Regeering heeft geantwoord: „De wet zal kunnen aanwijzen, welke belastingen de provinciën zullen mogen heffen". Ik meen dus, dat uit de behandeling van art. 136 duidelijk genoeg blijkt, dat daarin tot wijziging van het stelsel geen steun is te

vinden. En ik herhaal ook, dat in de Grondwet zelve is opgenomen een negatieve bepaling voor hetgeen de provincie niet zal mogen doen.

Nu heeft de geachte afgevaardigde in de tweede plaats gezegd, dat, naar hij meende, tegen onevenredigen druk genoeg waarborgen waren gelegen in de Koninklijke goedkeuring. Tegen dat denkbeeld moet ik evenwel in verzet komen. Wanneer de Rijkswetgever met de provinciale wetgeving iets te doen heeft, dan is het in de eerste plaats om te zorgen, dat 's Rijks financiën niet in de war loopen, ten tweede, dat het verkeer tusschen de verschillende provinciën niet wordt belemmerd, en in de derde plaats, dat in den boezem van de provincie zelve het eene element niet een onevenredigen druk uitoefent op het andere element. Wanneer dit het drieledige doel is, dan is het de vraag: biedt al dan niet goedkeuring door de Regeering vooral tegen het laatste waarborg? Want dat is natuurlijk het allergewichtigste punt: te zorgen, dat niet in de provincie het eene element onrecht pleegt tegenover het andere. Nu komt het mij voor, dat het een verslechtering en achteruitgang zou zijn, waar die zaak op het oogenblik aan de goedkeuring van de wetgevende macht is onderworpen, indien die, zooals volgens het stelsel van den heer Treub zou geschieden, werd opgedragen aan de goedkeuring van de administratieve macht. Zoo er toch één zaak is, waarbij het goed is, dat de wetgever optreedt, dan is het juist ter keering van dergelijk onrecht. En ik meen daarop te meer te mogen aandringen, omdat men niet kan zeggen, dat de administratieve macht staat buiten de beweegredenen, die in een provincie zulk een druk in het leven zouden kunnen roepen. Wanneer men eenmaal aanneemt, — en dat doet de geachte afgevaardigde —, dat er in de provincie kan zijn een meerderheid met andere oeconomische inzichten dan de minderheid, en die haar macht gebruikt om haar stelsel toe te passen, dan kan de geachte afgevaardigde ook niet ontkennen, dat diezelfde oeconomische ideeën ook hier hun vertegenwoordiger kunnen vinden. En wanneer in de provincie zulk een oeconomische onderdrukking van de minderheid plaats heeft, en ook hier haar pleitbezorger vindt, dan zal hij toestemmen, dat er geen waarborg is gelegen in een administratieve goedkeuring. Nu kan men wel zeggen, dat zoo iets ook het geval kan zijn bij goedkeuring door den wetgever, maar dan komt in elk geval de zaak toch in debat, zij komt in het openbaar in bespreking, terwijl de administratieve behandeling iets is, dat als het ware binnenskamers wordt afgedaan.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat, als het aankwam op het noemen van nieuwe objecten voor provinciale belastingen, hij het

al een heel eind zou brengen. Over wat hij over de paardenbelasting gezegd heeft, zal ik geen woord meer spreken. In 1874 heb ik mij, als lid der Kamer, daarover breedvoerig uitgesproken, zoodat ik meen daarnaar te mogen verwijzen, doch iedereen zal toegeven, dat die belasting niet een vinding is van den geachten afgevaardigde, maar dat zij wel voor de vindingrijkheid van het zuiden getuigt.

In de tweede plaats noemde de geachte afgevaardigde een veebelasting. Ik wensch een provincie als Friesland, waar men deels landbouw, deels veeteelt heeft, geluk met den strijd, dien een voorstel tot dergelijke belasting in de Staten zou uitlokken. Ik moet zeggen, dat, als men op die wijze terugkeert — zoo niet tot anti-diluviaansche toestanden, dan toch — tot zeer oude toestanden, men uit het oog verliest al wat ten opzichte van den grond gewijzigd is en men een redeneering voert, die geen steek houdt. Ik laat het daarom maar voorloopig aan den geachten afgevaardigde over, voor die aparte veebelasting propaganda te maken. Voorts heeft de geachte afgevaardigde ook het positieve stelsel, gelijk dit door mij verdedigd is, bestreden en is hij daarbij uitgegaan van de praemisse, dat het provinciale leven zich moet uitzetten. Met dit denkbeeld heb ik sympathie betuigd, gelijk ik mij daarover ook reeds in 1878 heb uitgelaten. Maar wat bedoelt die uitzetting der werkzaamheden van de provincie? Moet ze zijn door de wet gedwongen of vrijwillig?

Wat het eerste betreft kan ik mij denken, dat wij een regeling van het vakonderwijs kregen, waarbij voor het vakonderwijs een vast bedrag op de provincie gelegd werd, omdat de provincie, als zij dit uit eigen beweging moet doen, het gewoonlijk zeer schriel doet en men doorgaans de grootste moeite heeft, voor dat onderwijs van de provincie een klein subsidie te krijgen. Evenwel, zoover zijn wij nog niet en wij zullen ons dus moeten bepalen tot wat de provincie uit eigen beweging doet om haar terrein te verbreeden. Nu kan men daarover wel allerlei phantasieën maken, maar als de geachte afgevaardigde eens nagaat, hoe loom de physiologische beweging in het leven der provincie is, om tot eenige uitzetting te komen, zal hij toch nieuwe argumenten moeten aanvoeren om ons te doen gelooven, dat een provincie heel spoedig uit eigen beweging tot zoo groote expansie zou overgaan.

Wil men daarentegen nadere verplichtingen bij de wet opleggen, dan zal de wetgever van dien tijd moeten vragen, of de dan bestaande verordening voldoende zijn, of dat er nieuwe voorzieningen moeten worden getroffen. De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat de kosten van de Provinciale huishoudingen zoo ongelijk zijn, dat men bijv. in Groningen

f 3 per hoofd en Zuid-Holland f 0,80 per hoofd betaalt. Met dit argument kan ik mij niet vereenigen. Er zijn uitgaven, die voor iedere provincie nagenoeg dezelfde blijven en die, wanneer men ze deelt, den eenen keer door het kleine aantal inwoners uit Drente en den anderen keer door het millioen inwoners uit Zuid-Holland, een onderling verschillend resultaat geven. Men heeft datzelfde in gewone huishoudens. Stel, dat men in twee huishoudens elk één dienstbode heeft, te schatten met kost en loon op f 300 's jaars. In het eene is een man en een vrouw en anders niet, wat dus f 150 per hoofd voor de bediening geeft; in het andere heeft men 10 kinderen; daar betaalt men dus f 25 per hoofd voor de dienstbode. Men kan wel met dergelijke cijfers hier komen, maar toetst men ze even aan de werkelijkheid, dan blijkt wel, dat er een steekje aan los is.

De geachte afgevaardigde heeft mij bestreden inzake mijn interruptie, dat de provincie op het oogenblik alles kan krijgen wat zij wil. Hij zeide: dit is nïet juist. Ik bedoelde natuurlijk: met toestemming van de wetgevende macht; hij zal wel begrepen hebben, dat ik dit insloot. Zelfs wanneer op dit oogenblik een provincie nu reeds kwam bijv. met een veebelasting, iets waarvoor de geachte afgevaardigde veel voelt, dan kan de wetgevende macht dit afstemmen en zeggen, dat dit een te archaïstische belasting is, maar men kan ze in elk geval voorstellen en indienen. Als er meerdere objecten waren, welke ook, belette de wet thans niet, die heffing te doen geschieden. Het blijft dus volkomen waar, dat de tegenwoordige provinciale wet aan een provincie niet verbiedt om welke voorstellen ook aan de Regeering te doen, en dat de wetgever elk voorstel kan goedkeuren.

In Drente, heeft de geachte afgevaardigde verder gezegd, moet men er wel op letten, dat, als men daar aan den uitersten pluk toe zal zijn, men met dit voorstel niet meer dan f 70,000 er bij heeft. Dit lijkt een ridicuul cijfer voor wie in Zuid-Holland en Den Haag woont. In de provincie Drente heeft men echter 21 opcenten op het personeel en dat levert voor geheel Drente f 28,000 op. Eén opcent is dus weinig meer dan f 1000. Als nu voor zulk een provincie een accres mogelijk wordt gemaakt van f 70,000, slaat men daar de handen in elkaar en vindt het een ongelooflijke som. Nu zegt de geachte afgevaardigde, — en dat ben ik geheel met hem eens —, dat het toch kan zijn, dat men met dit voorstel, dat op één uitzondering na in alle provinciën een tamelijk accres geeft, toch alles uitputten kan en er nog geen geld genoeg in de kas komt. Dan staat art. 126 *septies* nog open, dat gelegenheid geeft om met nieuwe belastingen te komen; maar wat is de quaestie?

Hoe hoog men het percentage ook stelt, men krijgt in Assen niet meer geld, omdat er niet meer geld in de provincie zit. In een rijke, dicht bevolkte provincie geeft het niet de minste moeite; daar heft men soms maar 5 pct. op het ongebouwd, zooals de geachte afgevaardigde weet; maar waar geen geld zit is het ook niet te krijgen voor de provinciale kas. Het komt er niet op aan, of men het zoo of zus maakt, in een provincie met een aantal inwoners zoo groot als Utrecht kan men ook met een groot percentage niet veel krijgen, indien er geen kapitaal zit. Eerst zou er kapitaal moeten komen en de levensstandaard naar boven gaan, zoodat ook het personeel van meer beteekenis wordt. Daar zit de quaestie.

Nu ben ik het eens met den geachten afgevaardigde, dat men wellicht den weg op zal moeten, om zich nader af te gaan vragen: heeft er ook ongelijke kostenoplegging aan de provinciale besturen plaats in de verschillende provinciën? Dan is het vermoeden niet ongegrond, dat bij voorbeeld Groningen in zulk een slechte financieele positie gekomen is, omdat de kosten, op de provinciale begrooting in Groningen gelegd, buitengewoon hoog zijn. Men kan in zulk een geval dezen weg tot oplossing inslaan, dat men ziet, in hoeverre het mogelijk zal zijn om van de exceptioneele kosten, die op de provincie drukken, een gedeelte elders onder dak te brengen. Dan zal ook Groningen in een normalen toestand kunnen komen. Maar men kan niet in het algemeen belastingregelen maken, die per slot van rekening hun motief zouden ontleenen aan een enkele provincie, waarvan men zelf erkent, dat zij in haar uitgaven extra hoog gedrukt wordt.

Als nu de heer Treub zegt: dat hadt gij nu reeds moeten voorstellen, dan antwoord ik, dat ik zou meenen, dat wij dan iets anders zouden doen dan waarmede wij thans bezig zijn, namelijk voldoen aan hetgeen in art. 136, tweede lid, der Grondwet aan den wetgever is opgedragen. Wat daarop moet gevonden worden, is bovendien niet iets, dat moet worden geregeld in de Provinciale wet.

Eindelijk heeft de geachte afgevaardigde gezegd: egalisatie in dien strengen zin bedoel ik niet. Maar egalisatie ligt er wel degelijk in, wanneer hij zelf erkent, dat er zijn arme provinciën en rijke en men dan door het Rijk de uitkeeringen voor die beide gelijk wil maken. Want dit zou neerkomen op wat ik reeds noemde: eerst uit alle provinciën geld naar het centrum trekken en dit dan zóó distribueeren, dat per slot van rekening alle verschillende provinciën gelijk staan.

Dit punt komt overigens te pas bij art. 73, maar toch wil ik reeds nu zeggen, dat, wanneer de uitkeering een anderen rechtsgrond zou hebben dan de wet van 1897, en wanneer de rechtsgrond voor de uit-

keeringsregeling niet zou zijn, wat de provincie voor het Rijk doet, maar deze als motief zou ontvangen den eisch om den toestand voor alle provinciën gelijk te maken, dan zou ik meenen, dat wij daardoor den bedenkelijken weg zouden opgaan, op welks noodlottige gevolgen ik gemeend heb een vorigen keer reeds de aandacht te moeten vestigen.

Thans een enkel woord over de amendementen. De heer Ter Laan heeft volkomen te recht opgemerkt, dat ik een vorig maal met geen enkel woord gesproken heb over de weglating der laatste zinsnede van het artikel. Wanneer iemand een amendement indient, ongesplitst, waarvan het eerste lid zóó is, dat men het per se moet afwijzen, dan meen ik, dat men, om tijd te bekorten, over het verdere gedeelte zwijgen kan. Wanneer de geachte afgevaardigde echter persisteert bij den wensch, mijn denkbeeld daaromtrent te vernemen, dan wil ik dat gaarne zeggen.

Het laatste voorstel van den geachten afgevaardigde is tot schade der noordelijke en tot voordeel der middenprovinciën en daarom begreep ik niet, hoe juist die geachte afgevaardigde dit amendement kon indienen. Wat is de zaak? In de bedrijfsbelasting wil hij ook maatschappijen en vennootschappen betrekken voor wat de provinciale financiën betreft. Laat ons eens nemen Utrecht, waar de Exploitatie-maatschappij zetelt, die om de hooge sommen van haar bedrijf een zeer groot bedrag in de bedrijfsbelasting heeft te betalen. Waar wordt dit betaald? Dergelijke maatschappijen worden aangeslagen in de gemeente, waar de zetel van het bedrijf gevestigd is. Wanneer dus het amendement-Ter Laan wordt aangenomen, zou de kleine provincie Utrecht toevalligerwijze profiteeren in de opcenten op de bedrijfsbelasting, die de Exploitatie-maatschappij betaalt, om het toevallige feit, dat die enorme maatschappij, wier bedrijf over het geheele land is verbreid, in die provincie zetelt.

Ditzelfde zou het geval zijn met Noord- en Zuid-Holland, omdat Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage, evenals Utrecht, de plaatsen zijn, waar de groote centrale lichamen meerendeels gevestigd zijn. Die zouden dus daarvan een exceptioneel profijt hebben en juist de noordelijke provinciën en de grensprovinciën, waar men die groote centrale lichamen niet vindt, zouden daarin niet deelen. Juist de provinciën in minder gunstigen doen zouden dus achter worden gesteld bij die, welke overvloedige middelen bezitten. Het zouden ook hier zijn de vette en de magere koeien van den Nijl, maar in omgekeerde verhouding. De geachte spreker zal het dus billijken, dat ik ook niet met dat deel van het amendement kan medegaan.

De geachte spreker heeft thans zijn voorstel gewijzigd en het daarmede van sociaal-democratisch gewoon democratisch gemaakt. Hij vond 200 à 300 opcenten zelf niet goed en wil dus nu als grens 50 stellen. Ook daarmede blijft voor mij het bezwaar bestaan, dat aldus een onevenredige druk op een der belasting-elementen zou kunnen worden gelegd. De vermogens- en bedrijfsbelastingen zitten in ons Rijksbelastingstelsel aan elkander gekoppeld en men kan ze niet beschouwen als twee zelfstandige belastingen. Waar nu een van de eerste verplichtingen van den Rijkswetgever bij regeling der provinciale belastingen is, toe te zien, dat de conformiteit met het Rijksbelastingstelsel niet worde verbroken, zoo kan ik niet in een voorstel treden als de geachte spreker wenscht.

De heer Ferf heeft van den heer Zijlma de opmerking gekregen, dat hij niet ver genoeg gaat en dat uit zijn amendement moeten wegvallen de woorden: „tot een gelijk en". Men heeft hier twee richtingen. Aan de eene zijde het voorstel van den heer Ter Laan, die de vermogens- en de bedrijfsbelasting zooveel mogelijk van de personeele en andere belastingen onafhankelijk zoekt te maken. In het Regeeringsvoorstel daarentegen is een dubbele band aangelegd. Vooreerst mag men met de heffing van opcenten op vermogens- en bedrijfsbelastingen niet beginnen dan wanneer de opcenten op het personeel tot 40 zijn gestegen. De tweede band is, dat de verhouding tusschen vermogens- en bedrijfsbelasting steeds gelijk moet zijn. Wanneer men eenmaal de richting inslaat om het verband tusschen de personeele belasting los te maken, dan is natuurlijk de heer Zijlma volkomen consequent als hij een poging waagt om het nog vrijer te maken dan de heer Ferf wil. De heer Ferf is, hoewel het mogelijk is, dat hij ook zoover zou willen gaan, voortgegaan met gematigde schreden. Hij heeft niet willen overdrijven in zijn amendement en heeft er zich allèen op toegelegd, zooveel mogelijk meer vrijheid te laten aan de provincie in de keuze van belastingen en het mogelijk te maken, het belastingstelsel aan te passen aan de verschillende behoeften der onderscheidene provinciën. Nu heb ik reeds Vrijdag jl. verklaard, dat ik mijn voorstel blijf handhaven en wel omdat het mijns inziens het beste is, hier den historischen weg te volgen.

De heer Ferf intusschen heeft over historie een geheel ander denkbeeld dan ik. Hij rekent de toekomst ook bij de historie. Dat is een nieuwe opvatting, maar hij houde mij ten goede, dat ik daarin niet zoo dadelijk kan treden. Ik heb altoos als historie beschouwd hetgeen achter ons ligt, en als ik neem wat achter ons ligt, dan vind ik, dat

de provinciën in de keuze van haar belastingen dusver volkomen vrij waren; er was geen enkele bepaling, die ze bond. De belastingregeling, in het verleden ontstaan, is alzoo uit den boezem van de provincie zelf, uit den schoot van het provinciale leven zonder eenigen verderen dwang van buiten voortgekomen. Toch heeft zich daarbij in alle provinciën een groote mate van gelijksoortige ontwikkeling voorgedaan, hierin bestaande, dat bij allen de belasting op grond, gebouwd en ongebouwd, is voorgegaan, dat men daarna heeeft genomen de personeele belasting, en dat men, met uitzondering van de paardenbelasting in Noord-Brabant en de hondenbelasting in Limburg, daarbij is blijven staan. Naar die drie belastingen hebben de provinciale financiën zich ingericht.

Nu versta ik onder de historische lijn, dat men, overgaande tot het stellen van regelen, niet zoo maar uit de lucht die regelen haalt en bij de objecten, die men daarvoor zou kiezen, zich niet in theoretische idealen gaat begeven om die te realiseeren, maar uit de practijk, uit het leven, uit de historie, zooals zich die vrij ontwikkeld heeft, die regelen neemt en vraagt, hoe deze zich zooveel mogelijk aan het uit den aard der zaak en historisch opgekomene zullen aanpassen.

Welnu, dit heeft de Regeering gedaan, en daarom is het, dat ik de grondbelasting op het gebouwde en ongebouwde in soortgelijke verhouding heb pogen te plaatsen als waarin zij thans zijn en daarnaast de belasting op het personeel, om dan, nadat die beide tot op een zekere hoogte zijn opgedreven, al naar de behoeften der provinciën eischen, een nieuwe bron te ontsluiten. Toch heb ik erkend, ofschoon ik aan mijn eigen stelsel de voorkeur blijf geven, dat ik veel gevoel voor de moeilijkheden, die zich zouden kunnen voordoen, en waarover het groot percentage leden van de Provinciale Staten in deze vergadering allicht beter zou kunnen oordeelen. Niet dat ik daarom met het amendement-Ferf medega, want dat heb ik niet gezegd, maar in de vraag, of op deze of een andere wijze zou moeten getracht worden om meer ruimte te laten en de vermogens- en bedrijfsbelasting minder vast aan het personeel te binden, zou ik kunnen treden. Daaromtrent liet ik de beslissing aan de Kamer over.

Nu heeft de Commissie van Rapporteurs dezen morgen een amendement in dezelfde gedachtenlijn als die van den heer Ferf voorgesteld, maar nader blijvende aan het voorstel der Regeering. Waar nu wordt voorgesteld, het praenumerandum van de 40 opcenten op het personeel te laten dalen tot 20, heb ik mijnerzijds daartegen geen overwegende bedenking en vind ik geen oorzaak, waarom ik die meerdere vrijheid

van beweging aan de provinciën niet gaarne zou gunnen. Ik zal dus, wat deze twee amendementen betreft, de beslissing aan de Kamer overlaten, maar boven dat van de Commissie van Rapporteurs zou ik toch aan mijn eigen voorstel de voorkeur geven.

De geachte afgevaardigde, de heer van Dedem, heeft gezegd, dat het zijn ideaal zou zijn, nooit iets in de provinciale kas te laten vloeien dan wat uit de provincie zelf als product voortkwam, en daarom meende hij, dat de vermogensbelasting er niet voor moest worden aangenomen, omdat dat vermogen uit geheel andere deelen van het land kan gekomen zijn en daarom niet zuiver een provinciaal karakter draagt. Ik moet erkennen, dat ik het een ideale theorie vind om dat zoo zuiver af te sluiten, maar aan den anderen kant moet ik zeggen, dat ik mij niet kan indenken, hoe men dien regel bij de andere belastingen, de grondbelasting uitgezonderd, zou kunnen toepassen, bijv. bij de personeele belasting. Laten wij eens aannemen, dat er iemand hier in Den Haag op een grooten voet leeft, equipage houdt enz. en daarvoor in de personeele belasting is aangeslagen met een totaal van zeg f 1000 in hoofdsom. Volgt daaruit, dat het vermogen, dat dien persoon in staat stelt, dien grooten stand te voeren en waarvan het bezit hem in de personeele belasting 'doet aangeslagen zijn, door hem in Zuid-Holland moet zijn verkregen? Volstrekt niet. Hij kan het uit de Oost hebben; ik ken wel kringen in Den Haag, die uit het verre Oosten hun kapitaal hebben ingebracht en de provincie doen genieten van de weelde, die zij hier kunnen uitstallen. Ik geloof dus, dat dit stelsel wel niet zou zijn vol te houden.

Er is nogmaals over de amortisatie gesproken. Ik begrijp niet, hoe over zulk een eenvoudige zaak verschil van opinie kan bestaan. Het is toch zoo klaar als dat $2 \times 2 = 4$, dat, als er een vast aantal opcenten op het ongebouwde ligt, dit bij sterfte en bij verkoop berekend wordt niet naar de waarde, die het zou hebben als die opcenten er niet op lagen, maar naar de rente, die het oplevert, wanneer men van de inkomsten de te betalen grondbelasting aftrekt.

Evenmin begrijp ik, dat er verschil van opinie over kan bestaan, dat, als de bestaande opcenten, die, laat men zeggen, 12 bedragen, op 20 gebracht worden, dan de toevallige eigenaar van het goed op dat oogenblik, niet alleen zoolang hij leeft of het goed houdt, die hoogere opcenten moet betalen, maar er tevens een verlies van kapitaal plaats heeft, als bij sterfte of bij verkoop dat goed door die meerdere opcenten in verkoopwaarde is gedaald, tenzij ten gevolge van de uitgaven, die de provincie zich heeft getroost en waardoor de opcenten zijn verhoogd,

bij voorbeeld voor het verbeteren van de wegen en van andere middelen van vervoer, een algemeene stijging der grondprijzen heeft plaats gehad, waardoor hij de 8 pCt., welke hij aan opcenten verliest, in de waardevermeerdering terugvindt.

Er kan ook geen verschil van opinie over bestaan, dat, wanneer in een provincie door toevallige omstandigheden een jaar eenige meerdere opcenten op de grondbelasting worden geheven, terwijl het aantal opcenten het volgende jaar weder vermindert, daarvan alleen het slachtoffer worden de erfgenamen van hen, die in dat jaar komen te sterven, of zij, die gedwongen worden in dat jaar te verkoopen.

Het sub-amendement van den heer Zijlma heb ik niet te bespreken, omdat, waar hij nog verder wil gaan dan de heer Ferf, het mij voorkomt, dat hij de grenzen van gematigdheid uit het oog verliest, welke hij in het oog had te houden en met zijn amendement een weg zou opgaan, waarmede ik mij niet kan vereenigen. Ik moet wel verklaren, dat, indien het sub-amendement werd aangenomen, dit per se de doodsteek zou zijn, van bevriende zijde aan het amendement toegebracht.

Handelingen, blz. 2039—2042.

Mijnheer de Voorzitter! Uit het amendement van den heer Ter Laan c. s. blijkt wel, hoe weinig districtsbelangen hier de handelingen in de Kamer beheerschen, maar dit neemt niet weg, dat ik mijn bewering volhoud, dat, wanneer men opcenten op de hoofdsom der bedrijfsbelasting van maatschappijen of vennootschappen heft, daaruit een exceptioneel voordeel voortvloeit voor de provinciën Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht, en schade voor de noordelijke provinciën.

De heer Ferf heeft nader zijn historiographische opvatting verdedigd. Wanneer hij mij daarbij gezegd had, tot hoever hij ging, zou ik zijn vraag misschien kunnen beantwoorden. Maar thans wil ik wel dit zeggen: op het oogenblik wordt er niets anders geheven dan de grondbelasting en de personeele belasting, benevens de extra belastingen in Noord-Brabant en Limburg. Wanneer men daar nu een heel stuk bij neemt, dan geloof ik, dat men verwart de historie *van de zaak* met de historie *van de denkbeelden*. Wanneer de geachte afgevaardigde zegt: ik bedoel met de historische lijn de historie van de denkbeelden over belastingen, dan heeft hij volkomen gelijk, want die zijn de realiteit een heel eind vooruit.

Ten slotte een woord over de veebelasting. Ik had niet gedacht, dat deze veebelasting in den gedachtengang van den geachten afgevaardigde

die plaats zou ingenomen hebben, die zij nu, blijkens de discussie, schijnt ingenomen te hebben. Ik had mij meer voorgesteld, dat de geachte afgevaardigde, alleen om zich niet platgepraat te verklaren, een nieuwe belasting had willen opnoemen en die nieuwe belasting zou dan de veebelasting zijn. Nu hebben wij echter gehoord, dat de geachte afgevaardigde zich een soort perequatie voorstelt tusschen de uitgaven ten behoeve van de veeteelt en het bedrag, dat extra door de veehouders zou moeten worden betaald, en dan moet ik zeggen, dat dit wel ter dege een ernstig karakter heeft. Het gevolg toch hiervan zou zijn, dat geen provincie meer iets voor de veeteelt zou gaan doen, indien niet eerst vaststond, dat zij die extra-belasting kon heffen.

Handelingen, blz. 2043.

Mijnheer de Voorzitter! Het amendement *), zooals het hier voor ons ligt, kan ik tot mijn leedwezen niet anders dan onaannemelijk verklaren. Ik acht het zelfs niet presentabel en wel om de volgende reden.

Men heeft bij de laatste herziening der Gemeentewet in art. 254 een poging gewaagd, en men is er metterdaad eenigermate in geslaagd, om door het bepalen van een negatieve grens in de wet als zoodanig te laten uitkomen, wat onder bedrijf zou verstaan worden. Men heeft in dat artikel niet de rechten, loonen enz. laten staan in de algemeenheid van vroeger, maar men heeft met zeer veel moeite zeer keurig vaste lijnen getrokken om dan te zeggen: wat binnen die lijn valt, valt onder de rechten, loonen enz. en wat daarbuiten valt zijn bedrijven. Toch staat zelfs, niettegenstaande die nauwere begrenzing, tot dit oogenblik niet in de Gemeentewet een aanduiding met den naam van

---

*) Beraadslaging over art. 126 *sexies*, luidende:

„Rechten, loonen en heffingen, in art. 126*bis*, sub *e*, bedoeld, worden tot geen hooger bedrag goedgekeurd, dan vereischt wordt tot dekking van de ten laste der provincie komende kosten van die werken of inrichtingen of van werken of inrichtingen, welke in rechtstreeksch verband daarmede aangelegd en onderhouden zijn of worden, en waarvoor geene andere afzonderlijke heffing geschiedt."

Op dit artikel is een amendement voorgesteld door de heeren Treub, Bos, Drucker, Marchant en Van Raalte, strekkende om aan art. 126 *sexies* toe te voegen een alinea, luidende:

„Deze bepaling is niet van toepassing op bedrijven, door de provincie uitgeoefend."

Het amendement wordt ingetrokken.

bedrijven. Wanneer men nu hier in de Provinciale wet bedrijven zonder eenige nadere bepaling gaat uitzonderen, dan ontstaat allereerst de vraag, wat een bedrijf is. Dan heeft men een geheel ongedefinieerd begrip, dat noch negatief noch positief bepaald is. Wat zal nu gebeuren? De Regeering zal, als men om haar goedkeuring komt, eenvoudig voor de vraag staan, of het al dan niet een bedrijf is. Het begrip bedrijf brengt men dus in de wet, maar men laat de definitie geheel over aan het administratief gezag.

Uit dien hoofde gaat het niet aan, het hier op te nemen, tenzij men hier doen wil wat bij de Gemeentewet is gedaan, namelijk de rechten en loonen nader omschrijven, dus isoleeren wat daaronder valt, en alzoo daarmede tevens bepalen wat er niet onder valt. Anders kan men de zaak niet goed regelen. De administratieve macht zou in moeilijkheid komen, want, zijn eenmaal de bedrijven met zooveel woorden in de wet opgenomen, dan gaat natuurlijk het provinciaal bestuur zeggen: dat is eigenlijk een van onze vaste posten, die op onze begrooting moeten voorkomen. En dan gaat men daar iets van maken, dat ook in de bedoeling van de geachte voorstellers niet ligt.

Wanneer men mij nu intusschen vraagt, of het aan de zaak iets verandert, of het er in komt of niet, dan antwoord ik: neen, het verandert er niets aan. Want op dit oogenblik is niet, zooals de geachte afgevaardigde zeide, nergens een provincie, die een bedrijf heeft: er zijn er wel, want bijv. de provincie Zeeland onderhoudt een stoombootdienst op de Schelde. Deze gaat geheel uit van de provincie. Wel levert hij geen winst op, maar dat is de vraag niet; het valt niet onder de heffingen. Maar het passagiersgeld op de booten kan, even goed als het nu een nadeelig saldo van *f* 5000 oplevert, winst opleveren.

In de tweede plaats zou ik willen vragen: hoe maakt de geachte afgevaardigde het met de krankzinnigengestichten, bijv. Meerenberg, dat aan Noord-Holland behoort. Nu moet men het niet zoo voorstellen, alsof hetgeen betaald moet worden voor opneming in Meerenberg moest zijn tegen kostenden prijs en moest opgevat worden als heffing. Ik kan verzekeren, dat het geen heffing is. Wij hebben dus reeds twee dingen, die er buiten vallen. En nu wil ik hierop wijzen: op dit oogenblik — dat weet de geachte afgevaardigde ook wel — bestaat in de Provinciale wet geen beperkende bepaling, maar dit neemt niet weg, dat in de Kamer en door de Regeering bij de beslissing van de vraag, of een belasting zou worden toegestaan, altijd als regel is aangenomen niet meer toe te staan dan den kostenden prijs, en feitelijk art. 238 Gemeentewet toe te passen. Dat is het vaste uitgangspunt, maar desniettegenstaande heeft de

Regeering nooit geaarzeld, een bedrijf vrij te laten. De Regeering staat zeer beslist op het standpunt, dat de provincie onbetwist recht heeft, een bedrijf uit te oefenen, en wanneer ik moest geroepen worden om te adviseeren aan de Kroon over al of niet goedkeuring van een post uit een bedrijf, dan zeg ik niet, dat in de zaak zelf niet iets zou kunnen zitten, waarom ik zou kunnen voorstellen, het niet te doen, maar het feit dat het een bedrijf is, winstgevend of niet, zou daarop geen invloed voor een niet-goedkeuring kunnen uitoefenen. Integendeel, ik hoop veeleer het optreden van de provincie ten deze aan te moedigen.

Handelingen, blz. 2045.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Treub wees bij de toelichting van dit amendement*) op art. 240 der Gemeentewet, waarin eenzelfde beginsel is opgenomen als hij en zijn medevoorstellers in de Provinciale wet willen brengen.

Ik moet aanstonds beginnen met op te merken, dat hij hier twee hoegrootheden vergelijkt, die op dit punt juist geheel ongelijksoortig zijn. Wanneer in een gedeelte van die stad iets moet gedaan worden, dan ontbreekt in dat gedeelte van die stad een eigen bestuur, gerechtigd tot eigen uitgaven en beschikkende over een eigen kas. Wat in zulk een deel van een gemeente zal gedaan worden, kan daarom niet anders worden gedaan dan door het gemeentebestuur en uit de algemeene kas. Wanneer men echter met een stuk van een provincie te doen heeft, is de zaak geheel anders. Daar heeft men nergens een deel, dat geen eigen bestuur en kas heeft, want overal vindt men in de gemeentebesturen een eigen bestuursorgaan en een eigen kas. Daarop moet men bij het inbrengen van zulk een denkbeeld in de provincie wel letten, omdat men, als men dat verzuimt, zooals de geachte afgevaardigde gedaan heeft, de autonomie van het gemeentelijke leven op hoogst bedenkelijke wijze te na komt. Betreft het terrein, waar iets gedaan moet worden,

*) Bedoeld is een amendement van de heeren Treub, Bos, Marchant en Van Raalte, strekkende om tusschen art. 126 *sexies* en art. 126 *septies* in te voegen een artikel, luidende:

„Bijzondere belastingen mogen worden geheven wegens gebouwde of ongebouwde eigendommen, die gelegen zijn in bepaalde gedeelten der provincie, naar grondslagen volgens welke van de belastingplichtigen in billijke evenredigheid een bijdrage gevorderd wordt in de kosten, ten laste der provincie komende voor aanleg en onderhoud van werken of inrichtingen in die bepaalde gedeelten."

Het amendement wordt met 44 tegen 20 stemmen verworpen.

één gemeente, dan kan dat het beste geschieden door dat gemeentebestuur zelf; betreft het twee gemeenten, dan kan volgens art. 121 der Gemeentewet tusschen die gemeenten een overeenkomst worden getroffen. De provincie kan dan daarbij helpen door subsidie. Ook kan de gemeente, zooals dikwijls geschiedt, een contract aangaan met degenen, die bouwen of aanleggen willen, en dezen recognitie laten betalen. Zijn er echter 4 of 5 gemeenten bij betrokken en willen eenige wel en andere niet, dan moet er, dit erken ik, een schikking worden gemaakt, of de provincie moet optreden. Men moet echter ongelijksoortige zaken wel onderscheiden en de autonomie van de gemeenten niet te na komen.

Ten tweede, wanneer men dat wil, en in beginsel heb ik er geen bedenking tegen, dan komt in de eerste plaats altoos de vraag, waarin het bijzondere karakter van zulk een aanleg bestaat en waarin de ratio, de raison d'être ligt om er een bijdrage voor te laten betalen. Maar wat heeft men nu in art. 240 van de Gemeentewet, waarop de heeren zich beroepen? Is dat met het hier voorgestelde analoog? Volstrekt niet. Wat daar is bepaald, is om, wanneer in een gedeelte van een stad gebouwd zal worden, — niet gebouwd *is*, maar *zal worden* —, uitsluitend voor het gebouwde — en niet voor het ongebouwde — belasting te laten betalen enkel door de nieuwe bouwers in den vorm van een bijdrage voor hetgeen te hunnen behoeve gedaan is op die bepaalde plek. Dit is dus geen belasting naar draagkracht, maar een belasting geheel naar het systeem van voordeel.

Hier daarentegen wordt door de voorstellers voorgesteld om op te nemen het gebouwd en het ongebouwd. Van de geheele bepaling, dat het alleen voor nieuwen aanleg zal gelden, komt voorts geen woord in hun voorstel voor, maar het wordt genomen over alles wat er op het oogenblik is; zelfs wordt niet aangegeven, dat de betaling als bijdrage zal worden geheven alleen wanneer er een evenredige waardestijging van den grond plaats heeft. De heeren willen dus ook trekken waar geen waardestijging plaats had, zelfs van grond, die in waarde is achteruitgegaan. Wanneer er op een punt ergens aan een weg staat een herberg voor den gaanden en komenden man, en de provincie komt en verlegt den weg een paar honderd meter en men zet op dat punt een nieuwe herberg, zoodat de oude doodgaat, dan zal, al is het dat zijn zaak doodgaat, die man een extra bijdrage moeten betalen?

De voorstellers van dit amendement zijn mannen, wier leven is opgegaan in arbeid, die hen juist zou kunnen leiden tot stipt en nauwkeurig formuleeren van wat wij hier hebben moeten. Maar hier geldt het een zaak, die natuurlijk schriftelijk had moeten geprepareerd zijn, een zaak,

die ook voor art. 240 oorspronkelijk niet in den vorm, welke er later aan is gegeven, in het ontwerp stond en die eerst is behandeld in het Voorloopig Verslag, daarna in de Memorie van Antwoord, zoodat men aldus tot een eenigszins dragelijke redactie is gekomen. Dat heeft men moeten doen, niettegenstaande destijds die quaestie van het gemeentelijk belastingwezen lang en breed op allerlei wijze in studiën en tijdschriftartikelen behandeld was. Hier daarentegen komt men met een zaak, die in het geheel niet geprepareerd is, die ook niet in de stukken voorkomt. En nu wil men plotseling bij amendement dit artikel inlasschen. Dat is geen manier van wetgeving en ik moet uitdrukkelijk verklaren, dat dit amendement — hoewel ik voor het denkbeeld op zich zelf zeer veel gevoel — voor dit doel volkomen ongeschikt, en, zooals het daar ligt, voor mij onaannemelijk is en dat al hetgeen gezegd is omtrent de analogie tusschen dit artikel en art. 240 Gemeentewet schijn en geen wezen is.

Handelingen, blz. 2046.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Treub heeft toegegeven, dat dit verschil bestaat, dat in art. 240 der Gemeentewet enkel gesproken wordt van gebouwd, terwijl hier in het amendement gesproken wordt van gebouwde of ongebouwde eigendommen, maar hij heeft het tweede verschil, waarop ik wees, betwist. Mij blijft dus niet anders over dan nog eens zoo scherp mogelijk dit tweede verschil op den voorgrond te plaatsen. In art. 240 der Gemeentewet komen twee bepalingen voor: vooreerst dat zulk een bijzondere belasting alleen mag geheven worden ter gedeeltelijke dekking van de kosten van nieuw aangelegde werken. In dit opzicht strookt hetgeen hier wordt voorgesteld met hetgeen staat in art. 240. Maar in dat artikel wordt nog een tweede iets bepaald, nl. niet enkel dat er eerst van heffing sprake zal kunnen zijn, indien kosten gemaakt worden voor een nieuw werk ten behoeve van het gedeelte, dat het geldt, maar in de tweede plaats wordt daar gezegd, dat het object, de persoon van wien de belasting zal kunnen worden geheven, uitsluitend mag zijn de nieuwe bouwer. Er staat uitdrukkelijk in het artikel: „De laatstbedoelde belasting mag alleen wegens de na invoering der belasting gestichte gebouwen en hunne aanhoorigheden worden geheven."

Er is dus tweeërlei beperking: 1°. dat de heffing alleen mag zijn dekking van de kosten van het aangelegde werk en 2°. dat de belasting alleen mag geheven worden van de *na* den aanleg gestichte nieuwe gebouwen. Dat tweede element nu ontbreekt in het voorstel van de heeren absoluut.

Zij zeggen niet, dat er alleen zal geheven worden van iemand, van wien aangetoond kan worden, dat hij betterment heeft verkregen, neen, de heffing zal geschieden van allen, die daar wonen.

En wanneer de geachte afgevaardigde nu ten slotte vraagt, waarom hiermede de theorie van de gemeentelijke autonomie in gevaar komt, dan antwoord ik daarop, dat dit ligt in den taxpayer en den taxlayer. Wanneer men uitgaat van het stelsel van art. 240 van de Gemeentewet, dan betaalt niemand, die niet zelf wil, want door te gaan bouwen aanvaardt hij de verplichting om te betalen; hij weet dus, dat hij, aldus doende, een belasting krijgt. Hij heeft het dus zelf in de hand om al dan niet belasting te betalen. Maar in het stelsel van de heeren wordt de belasting gelegd op de geheele streek.

Wanneer nu de geachte afgevaardigde had laten voorafgaan, dat eerst een onderzoek zou plaats hebben, of ook de gemeente het zelf zou willen doen, dan ware het nog wat anders. Maar neen, de provincie kan eenvoudig hier over de gemeente heenglijden. Men laat nu alles over aan het goedvinden van de Provinciale Staten, plus de goedkeuring van de Regeering. En nu zal allicht de Regeering geneigd zijn, te zeggen: dat strekt tot verbetering van een streek, dus zal ik het maar goedkeuren. De geachte afgevaardigde kan dus niet volhouden, dat hier geen principieel onderscheid bestaat. Er bestaat hier wel degelijk een principieel onderscheid, dat maakt, dat deze twee zaken niet over een kam kunnen worden geschoren. Ik zie geen kans, het op dit oogenblik beter te redigeeren. Ik geef toe, dat de zaak wel te vinden zou zijn, maar dan zou er een veel uitgebreidere regeling noodig zijn dan op dit oogenblik is ontworpen.

Handelingen, blz. 2047—2048.

Mijnheer de Voorzitter! *) Ik wil beginnen met een misverstand uit den weg te ruimen. Uit het gesprokene blijkt mij, dat er geachte afge-

*) Beraadslaagd wordt over art. 73, luidende:

„Aan elke provincie wordt telken jare door het Rijk uitgekeerd:

1°. het met 5 ten honderd verhoogde bedrag van hetgeen voor haar op de Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1900 is uitgetrokken geweest aan jaarwedden van de leden van Gedeputeerde Staten, van den griffier en van de ambtenaren en bedienden bij de provinciale griffiën, zoomede aan schrijfloonen;

2°. de middelsom van de in de jaren 1898, 1899, 1900, 1901 en 1902 voor haar ten laste van de Staatsbegrooting gedane uitgaven voor:

vaardigden zijn, die zich inbeelden alsof art. 73 bedoelt, dat ook voor de toekomst het Rijk goed zal spreken voor de jaarwedden van het personeel en de bureaukosten. Wanneer dat het geval was zou ik vragen: waarvoor zou dan deze geheele verandering der begrooting dienen? Wanneer men het stelsel aannam, dat de Regeering carte blanche zou geven aan de provincie wat de jaarwedden betreft, zou dat zijn het stellen van de koorden van de beurs van het Rijk in handen van de provincie en dat is eenvoudig onmogelijk. Wanneer dat het geval was, zou art. 73 niet onder de overgangsbepalingen zijn opgenomen, want in dien zin opgevat zou de uitkeering van art. 73 zijn een Rijksbijdrage aan het provinciaal bestuur en zou het denkbeeld van den heer Fock c. s. er op passen, dat deze om de 13 jaar moeten worden herzien, en als

---

a. vergoeding van reis- en verblijfkosten aan leden van Provinciale en van Gedeputeerde Staten, aan den griffier en aan de ambtenaren en bedienden bij de provinciale griffiën;

b. bureelbehoeften, druk- en bindwerk, briefporten en andere kleine uitgaven ten behoeve der vergaderingen van de Provinciale en Gedeputeerde Staten en voor de provinciale griffiën;

c. verlichting, verwarming en schoonhouden der gebouwen, bestemd voor de vergaderingen der Provinciale en Gedeputeerde Staten en voor de provinciale griffiën.

De nadere regelen omtrent de berekening en vaststelling en uitbetaling der uitkeering, in het voorgaande lid bedoeld, worden door Ons vastgesteld."

Op dit artikel zijn voorgesteld de volgende amendementen:

één van de heeren Sasse van Ysselt en Janssen, strekkende om sub 1°. te lezen: in stede van het jaartal „1900", het jaartal „1904";

één van den heer Ferf, strekkende om:

sub 1°., in plaats van: „vijf ten honderd", te lezen: „tien ten honderd";

sub 2°., in plaats van: „in de jaren 1898, 1899, 1900, 1901 en 1902", te lezen: „in de jaren 1899, 1900, 1901, 1902 en 1903";

één van de heeren Fock en Ferf, strekkende om aan art. 73 een nieuwe alinea toe te voegen, luidende:

„Het bedrag der uitkeering sub 1 omschreven wordt telkens om de tien jaren opnieuw bij de wet vastgesteld. Voor de eerste maal geschiedt dus eene nieuwe vastelling van het bedrag dier uitkeering van het dienstjaar 1916."

Door de Regeering wordt het artikel gewijzigd. In 1°. wordt in plaats van „5 ten honderd" gelezen „8 ten honderd" en in 2°. wordt overgenomen het amendement, voorgesteld door den heer Ferf op sub 2°.

Het amendement Ferf op sub 1°. wordt ingetrokken en evenzoo het amendement Sasse van Ysselt c.s. Het amendement Fock en Ferf wordt verworpen met 40 tegen 19 stemmen.

de jaarwedden hooger waren, zou de bijdrage ook moeten worden verhoogd. Dat alles is echter niets dan een puur misverstand. Het betreft hier niet anders dan gegevens voor een rekensom, anders niet. Wat is het geval? Bij het in werking treden van deze wet wordt een gat geslagen in de provinciale financiën van een halve ton ongeveer voor elk der verschillende provinciën. Nu ware dit op zich zelf geen reden geweest tot het verleenen van bijdragen, en in het Voorloopig Verslag is ook al gevraagd, waartoe dit artikel dient.

Maar nu is de gedachtengang bij het ontwerpen van dit artikel deze geweest, dat, waar de provinciale besturen nu voortaan op een andere wijze zouden gaan huishouden, men niet beginnen moest met zulk een aanzienlijken hap uit hun financiën te nemen. En daarom bedoelt art. 73 niets anders dan om dien hap op dit oogenblik uit de provinciale financiën niet te nemen, maar om de provinciën het geld te laten behouden. Het is eenvoudig een financieele maatregel, die geheel samenhangt met den overgangstoestand; het is zuiver een overgangsmaatregel.

De andere quaestie, nl. of later van Rijkswege een uitkeering moet gedaan worden aan de provinciën voor dingen, die voor het Rijk gedaan worden, staat hier geheel buiten en wordt hier nu niet behandeld. Daarom figureeren enkel jaarwedden van personeel en bureaubehoeften en niets anders in deze overgangsbepaling. Hiermee nu ontstond de vraag: hoe moet nu naar billijkheid de uitkeering berekend worden? Het gemakkelijkst ware geweest, eenvoudig te zeggen: naar de begrooting van het laatste jaar. Maar mocht de Regeering dien weg inslaan? Ons dacht van neen. Het is toch een feit, dat de betere voorziening in de traktementen van de griffiers na 1900 niet op den voet van gelijkheid voor de verschillende provinciën heeft plaats gehad. Het eene jaar is de aandacht meer gevestigd op die provincie, en het andere jaar weer op een andere. Dat is nu niet geschied, omdat de hardste schreeuwers het eerste gelijk moeten hebben, maar omdat nu eenmaal de aandacht van Gedeputeerde Staten meer bijzonder in die provincie op de zaak gevestigd was, en wijl, omdat Gedeputeerde Staten dat deden, meer werk van de zaak is gemaakt bij de Regeering en de Kamer. Zoo hebben achtereenvolgens enkele provinciën op ongelijken tijd ongelijke verhoogingen van haar budget ontvangen. Voor de Regeering was het de vraag: hoever moet ik teruggaan om een moment te vinden, waarop de verhooging begonnen is, niet incidenteel voor enkele provinciën, maar voor allen gelijk?

Dit is het jaar 1900; toen is een Koninklijk Besluit genomen om de traktementen aan de griffiën aan vaste regelen te binden op voet van ge-

lijkheid voor allen. Men kan niet beweren, dat 1900 ongelijke toestanden tusschen de provinciën geschapen heeft. Daarna is het daarentegen zeer ongelijkmatig toegegaan. Toen zijn achtereenvolgens Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland en Limburg voor verhooging in aanmerking gekomen; natuurlijk zullen daarna weer andere provincies aan de orde zijn voor verhooging; en daarna zullen weer andere provinciën volgen. Zoo zou het alleen van het jaar, waarin men de wet maakt, afhangen, hoe hoog in een provicie het tantième zou zijn. Daarom is de Regeering te rade geworden, als vast uitgangspunt voor alle provinciën den toestand van 1900 te nemen. De toestand in 1904 is niet genomen, omdat toen reeds afgeweken was van de gelijkheid van 1900 door de ongelijkmatige bedeeling van de onderscheidene provinciën.

Wat de heer De Waal Malefijt zeide, nl. dat die ongelijke verhooging juist was het herstel van een bestaande ongelijkheid, kan ik daarom niet onderschrijven. Zij is eenvoudig hiervan het gevolg geweest, dat het eene jaar de eene en het andere jaar weer een andere provincie aan de orde was.

Wanneer men nu zegt, dat in hetgeen wordt voorgesteld — waarbij natuurliik van periodieke herziening geen sprake is, want hoe zou men een overgangsbepaling kunnen herzien? ik versta dit niet — het aangenomen cijfer van 5 pct. eenigszins willekeurig is en minder juist, — en ik kan er in komen, dat men daarover klaagt —, dan antwoord ik daarop, dat dit cijfer *niet* geheel willekeurig genomen is. De Regeering heeft zich namelijk afgevraagd: wat is de hoogste verhooging geweest na 1900? Dit was ongeveer 5 pct.; het moet echter erkend worden, dat men voor Utrecht iets over de 5 pct. gegaan is. Ik begrijp dus de heeren, die 5 in 10 pct. willen veranderen. Het komt er hier op enkele duizenden guldens niet aan; maar ik handel niet zonder systeem; en wat de heeren willen met hun 10 pct. is stelsellooos; het is eenvoudig het brengen in de overgangsbepaling van een vermomd subsidie. Dit kan en mag ik niet doen; maar wat ik wel wil doen, daar de berekening wat krap gemaakt is, is, de 5 pct. in 8 pct. veranderen. Ik zal aantoonen, dat de heeren over 1904 daarmede tevreden kunnen zijn; want de berekening, die men met 8 pct. voor 1900 maakt, geeft voor Noord-Brabant een klimming van f 46.000 op f 49.764, terwijl die klimming van de 5 pct. op 1904 geeft f 50.088, slechts een f 300 meer.

De heeren zullen toestemmen, dat op die wijze bijna geheel aan hun eischen voldaan wordt. Gelderland zou bij de 5 pct. op 1904 krijgen f 52.443 en bij de 8 pct. op 1900 f 53.292, en dus nog winst hebben. Wanneer men dat stelsel volgt, dan is aan alle wenschen voldaan, ook

van hen, die tevens gaarne een klein subsidie zouden verkrijgen.

Nu de tweede vraag, nl. of men niet de jaartallen voor de berekening van het gemiddelde der bureaukosten met één kan doen opschuiven. Dit is een quaestie, die eenvoudig samenhangt met het tijdstip, waarop het ontwerp is ingediend. Daarmede behoort rekening gehouden te worden. Welnu, na de indiening van het ontwerp is er een nieuwe provinciale rekening gereed gekomen. Ik heb laten nagaan, welk verschil die in de berekening brengt. Voor de jaren 1898—1902 bedraagt het bedrag f 106.155 en voor de jaren 1899—1903 f 109.090, hetgeen een verschil dus geeft van f 2945. Daar het rationeel is, om, wanneer men een regeling maakt, daarbij de uitkomsten van de laatst bekende rekening in aanmerking te nemen, heb ik geen bezwaar om in plaats van 1898—1902 te lezen 1899—1903.

Voorts ben ik bereid om de 5 pct. te veranderen in 8 pct.

Handelingen, blz. 2051—2052.

EERSTE KAMER.

ZITTING 1901—1902.

Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1902: Geschacher bij stembus — Varia — De financiën — De constitutioneele quaestie — Het R. v. O. voor den Ministerraad — De Christelijke beginselen.

Vergadering van 29 Januari 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Het is mij een aangename taak, bij het begin van mijn rede dezer Kamer dank te betuigen voor de heuschheid, voorkomendheid en welwillendheid, waarmede wij, na den voor ons aangenamen toon in het Voorloopig Verslag, ook bij het mondeling debat door de Kamer ontvangen zijn. Die dankbetuiging is in de eerste plaats gericht tot de heeren van de rechterzijde, die, in beginsel aan het Kabinet niet vreemd, het Kabinet betuigingen van sympathie of ook belofte van steun hebben willen doen. Met name breng ik dien dank aan den heer Reekers voor de juiste wijze, waarop door hem het coalitiekarakter van het Kabinet is in het licht gesteld en duidelijk is gemaakt, hoe men zeer wel confessioneel verschillen kan en toch in een zeker stadium van het politieke leven op staatkundig gebied met elkander kan samenwerken. Maar dien dank breng ik niet minder aan de leden der linkerzijde. Ik zal niet bij name allen opnoemen, die, ook waar zij bekend stonden als met ons niet homogeen, toch op uiterst welwillende en voorkomende wijze zich over het Kabinet hebben willen uitlaten.

Van dien dank neem ik niets terug, ook al is het, dat de heer Rutgers van Rozenburg op de stembusactie, waaruit het Kabinet is voortgekomen, een tweeledige aanmerking heeft gemaakt. Ten eerste wees hij op een geschacher in stemmen, dat hier en daar had plaats

gegrepen, en in de tweede plaats meende hij, tegenover het gebruik van heilige termen bij de stembus ons te moeten herinneren aan het woord der Schrift, dat wij den naam des Heeren heiliglijk zullen houden.

Wat dat schacheren betreft, zal hij zelf toegeven, dat, wanneer men dit punt bij de stembus gaat beoordeelen, men het best doet, zich het spreekwoord van den pot en den ketel duidelijk voor oogen te stellen. Wanneer wij maar denken aan hetgeen te Rotterdam geschied is, meen ik, dat het verkieselijker geweest ware en meer in het belang van de liberale partij, wanneer ditmaal op die fouten bij de stembusactie niet gelet ware. En wat het tweede punt betreft, heeft hij niet anders gegeven dan blijken van sympathie en overeenstemming met mijn eigen gevoelens. Ik heb in de rede, door mij te Utrecht gehouden op de Deputatenvergadering zelf het ernstige van dit gevaar zoozeer ingezien, dat ik aan het einde van mijn rede dit sprak: „Gewoon politiek knutselen als de wereldling, en dan God er bij te noemen, om de kans van welslagen te verhoogen, is de eere uwer positie wegwerpen. *Gij zult den naam des Heeren uws Gods ook in de politiek niet ijdellijk gebruiken.* Waar nu gisteren in het debat tusschen den spreker en mij een meerdere overeenstemming dan vroeger uitkwam, doet het mij genoegen, dat ik op dit punt kan bewijzen, dat ik voor dit gevaar niet blind ben en daartegen geen ander middel weet aan te wenden dan ook hij deed, namelijk een beroep te doen niet alleen op de conscientie, maar ook op een woord uit de Schrift.

Aan dit woord, gesproken in naam van het Kabinet, zij het mij vergund, een persoonlijk woord toe te voegen. Meer dan een der sprekers heeft over mij persoonlijk een oordeel uitgesproken, zeggende, dat mijn optreden eerst, zoo niet met ongerustheid en bezorgdheid, dan toch met zekere zorg was aangezien, maar dat ik na mijn optreden, om nu maar eens een term uit het dagelijksche leven te bezigen, was meegevallen. Vooral de heer Van Welderen Rengers heeft in zoo keurigen vorm zoo aangename historische herinneringen voor mij verlevendigd, dat het mij een behoefte is, hem daarvoor persoonlijk dank te zeggen. Gaarne beken ik, dat mijn leven verloren zou geweest zijn, indien allerlei ondervinding, sedert 1868, gelijk hij aanwees, door mij opgedaan, mij niet wijzer had gemaakt. Toch wil ik hem vragen, of niet de waarschijnlijkheid bestaat, dat hij vroeger wellicht een portret voor oogen gehad heeft, dat niet wel geleek, en dat, nu ik in levenden lijve voor hem verscheen, ik niet was die hij krachtens dat portret zich had voorgesteld.

Na deze inleiding wensch ik het debat samen te vatten in drie hoofd-

punten: de financieele, de constitutioneele en de principieele quaestie.

Daaraan laat ik echter voorafgaan de korte bespreking van enkele varia, losse onderwerpen, die, buiten verband met het algemeen debat, door een of meer sprekers zijn aangeroerd. In de eerste plaats behoort daaronder het gesprokene door den heer Rutgers van Rozenburg, die een opmerking, in het Voorloopig Verslag gemaakt, na het daarop in de Memorie van Beantwoording gegeven bescheid nogmaals hier ter sprake gebracht heeft. Het gold de vraag, of al dan niet de Nederlandsche en de Indische financiën gescheiden zijn. Hij beweerde van niet, in de Memorie van Beantwoording was beweerd van ja, en ik meen te mogen zeggen, dat wij hier te doen hebben met een misverstand en dat hier alleen verschil van woorden in het spel is, want zoowel de meening, die door den spreker werd geuit, als die in de Memorie van Beantwoording werd ontwikkeld, kan verdedigd worden. Als er sprake is van wettelijke scheiding, een scheiding naar wettelijke regelen, dan heeft de geachte spreker gelijk, maar in de Memorie van Beantwoording wordt uitdrukkelijk gesproken van feitelijke scheiding, zooals die reeds vele jaren bestaat. Dat zulk een scheiding in de boekhouding bestaat, zal ook door den geachten spreker niet geloochend worden. En dat hier door het nieuw opgetreden Kabinet in het minst geen nieuw standpunt wordt ingenomen, kan blijken uit wat de ambtsvoorganger van den Minister van Koloniën in de Memorie van Beantwoording op de wijziging van de Comptabiliteitswet op bladz. 7 omtrent dat verschil van wettelijke en feitelijke scheiding zegt in deze woorden: „De ondergeteekende kan zich dus in het algemeen wel vereenigen met het gevoelen van de derde groep van leden, die er op wezen, dat op de *wettelijke* eenheid van financiën geen inbreuk is gemaakt door het desbetreffende gedeelte der in 1883 en de in 1898 gesloten leening ten laste der Indische middelen te brengen, maar dat dit een gevolg was van de *feitelijke*, als men wil *administratieve* scheiding tusschen de Nederlandsche en de Indische financiën."

In de tweede plaats heeft de geachte spreker de opmerking gemaakt, dat hij niet recht begreep, hoe eenerzijds in de Memorie van Beantwoording kan beweerd worden, dat de schuld van 130 millioen op 99 millioen was teruggebracht, waar f 3.865.000 aan rente wordt berekend. De waarheid in deze, die hem uit de Memorie van Toelichting van de wet op de middelen had kunnen blijken, komt hierop neder, dat in dat cijfer van f 3.865.000 inzit: 1°. de rente voor 1883 van f 1.284.681.02, 2°. de rente voor 1898 van f 1.676.278.50, te zamen bedragende meer dan 2 millioen gulden, maar in de tweede plaats, dat

daaronder ook begrepen is de som voor aflossing der leeningen van 1883 van f 220.000 + f 35.818.98 en voor die van 1893 van ± f 648.000, waarbij een bedrag komt van f 721.50 voor provisie. Wanneer de geachte spreker die cijfers, medegedeeld op bladz. 15 en 16 van de Memorie van Toelichting der wet op de middelen, had vergeleken, zou hij gezien hebben, dat die overeenkomen met het cijfer, dat in de Memorie van Beantwoording wordt gegeven.

De heer Hovy heeft met een warm woord het vraagstuk van de droogmaking der Zuiderzee ter sprake gebracht. Het is alleszins begrijpelijk, dat wie als lid der Staatscommissie aan het onderzoek van zulk een zaak heeft deelgenomen en geestdriftig van aard is, gelijk hij, van de parlementaire gelegenheid, die hem wordt aangeboden, gebruik maakt om zoo mogelijk anderen, die niet zoo van de noodzakelijkheid overtuigd zijn, met dezelfde liefde voor de zaak te bezielen. De geachte spreker wees er op, dat in het Voorloopig Verslag over hoofdstuk IX de zaak behandeld is niet bij de algemeene beschouwingen, en beklaagde er zich eenigszins over, dat de gegevens, er over medegedeeld, zoo bescheiden waren. Tot mijn leedwezen moet ik verklaren, er niet veel aan te kunnen toevoegen. Ik kan best gevoelen, dat het denkbeeld voor hem aangrijpend is; zoo ik zelf als de andere leden van het Kabinet kunnen ten deze met hem voelen. Wij weten allen zeer wel, dat in het buitenland het denkbeeld alleen om zulk een grootsche droogmaking te ondernemen, niet alleen met bijval, maar met bewondering begroet is. Onze waterstaat, in het buitenland als de eerste bekend, zou opnieuw zijn roem verhoogen, wanneer hij dat grootsche werk mocht tot stand brengen.

Intusschen zal de geachte afgevaardigde voelen, dat een Kabinet, dat pas opgetreden is, niet zoo plotseling hieromtrent een besluit kan nemen.

Het ligt toch in den aard der zaak, dat de Regeering, voordat zij omtrent zulk een gewichtige onderneming een beslissing neemt, eerst zelfstandig de zaak moet onderzoeken. Het is immers bekend, dat ook de vorige Regeering niet dadelijk na haar optreden met haar ontwerp is voor den dag gekomen, maar eerst aan het einde van de eerste vierjarige periode, als het ware met de stembus in het gezicht. Ik geloof, dat dit alleszins verstandig is geweest van dat Kabinet. Het moet gebillijkt worden in dat Kabinet, dat het niet over één-nacht's ijs is gegaan, maar eerst zelf heeft willen onderzoeken, in hoever het meende, dat tot den maatregel mocht worden besloten. Eerst wanneer gelijk onderzoek door dit Kabinet zal zijn afgeloopen, zal het Kabinet als zoodanig tot het besluit kunnen komen, niet alleen, of het werk

wenschelijk en mogelijk is, maar ook of het uit een financieel oogpunt te aanvaarden is.

Door den geachten afgevaardigde, den heer Rutgers van Rozenburg, is met een enkel woord de militaire quaestie aangeroerd. Hij heeft het voorgesteld, alsof bij de aanneming van de jongste wet tot wijziging van de wet op de nationale militie er volstrekt niet een zeker compromis was gesloten, waarbij de voorstanders van een volksleger en de voorstanders van een leger gelijk wij dat tot dusver hadden zouden overeengekomen zijn, voorzoover men dan in politieke vergaderingen kan overeenkomen, om beiderzijds iets toe te geven en daardoor beiderzijds iets te winnen. De geachte afgevaardigde deed het veeleer voorkomen, alsof de militaristen, als ik het zoo eens zeggen mag, aan de voorstanders van het volksleger hadden gezegd: tot zoover zullen wij gaan voor nu en altijd.

De geachte afgevaardigde sprak uit de ervaring, die hij in deze Kamer had opgedaan bij de behandeling van dit wetsontwerp. Daar ik lid was van de andere Kamer, toen dit wetsontwerp daar behandeld werd, zal ik mijn experientie daartegenover stellen. Welnu, in de Tweede Kamer zou het wetsontwerp zeer stellig niet zijn aangenomen, indien het niet op den grondslag van een compromis ware geweest. Daarom is dan ook dadelijk na het optreden van dit Kabinet verklaard, dat het dit wetsontwerp, zooals het nu tot stand is gekomen, op loyale wijze zou uitvoeren. In de Troonrede is dan ook gezegd, dat de vooroefeningen met kracht zullen bevorderd worden. Op den landstorm zal ik niet terugkomen, voordat wij aan de hand van het daaromtrent in te dienen ontwerp daaraan toe zijn. Zeer zeker zal ik de eerste zijn om de waarde van den op te richten landstorm niet te hoog aan te slaan, maar ik geloof, dat men toch wel wat te veel uit het oog verliest, dat de landstorm op onze grenzen, ook tot dekking van de mobilisatie, een beteekenis kan erlangen, die op het optreden van het geheele samenstel van het leger en misschien daardoor ook op den uitslag van den oorlog van beteekenis zou kunnen zijn.

De vraag der vrijmaking van het onderwijs is wel iets breeder besproken dan de tot dusver door mij aangestipte punten, maar toch is men ook op dat onderwerp niet diep ingegaan. De quaestie werd door de heeren Hovy en Alberda van Ekenstein nog het breedst besproken. Toch heb ik niet kunnen gevoelen, dat ook, waar die beide geachte afgevaardigden een oogenblik tegen elkander stieten, die botsing hier tot principieelen strijd heeft geleid. De heer Hovy heeft *zijn* idealen voor deze materie uiteengezet en de heer Alberda van Ekenstein heeft zijnerzijds

nog eens het ideaal van één school voor allen laten schitteren, maar toch, ook die geachte afgevaardigde eindigde met te zeggen, dat hij, nu eenmaal de geheele schoolquaestie den gang genomen had, dien zij had genomen, hij daartegen niet wenschte te reageeren, en toen hij er op wees, hoe van de zijde van het Kabinet op den voorgrond was gesteld de gedachte om vooral het professioneel onderwijs meer dan tot dusver de gewoonte was te bevorderen, was hij zelfs zoo vriendelijk van te zeggen, dat er bij die gedachte iets in zijn hart trilde, waaraan hij in deze Kamer uiting wenschte te geven.

Laat mij, Mijnheer de Voorzitter, zeggen, dat toen ook in mijn hart iets trilde. Waar wij een man als hem, die altijd heeft behoord tot de meest principieele verdedigers van het openbaar onderwijs, op zoo tegemoetkomende wijze die verzekering hoorden geven, daar komt het mij metterdaad voor, dat in het belang des volks en voor het welzijn des vaderlands niet genoeg juist dat professioneel onderwijs kan op den voorgrond worden geschoven. In ons land staat de arbeidende klasse in qualiteit lager dan in menig ander land. Het ontbreekt onze arbeidende klasse voor een goed deel aan de noodige geoefendheid. Dat gemis van geoefendheid heeft weer ten gevolge, dat de productie hier te lande met die van het buitenland minder op den voet van gelijkheid concurreeren kan. Dit drukt weer de prijzen en bijgevolg de loonen en daaruit komt weer voort, dat de voeding van onze arbeidende klasse zooveel te wenschen overlaat, vooral wanneer men vergelijkt, hoe in Engeland en Amerika zelfs tweemalen daags vleesch op tafel te hebben voor den arbeider niet ongewoon is. En juist die mindere voeding verwekt een slapheid, die zeer velen er toe brengt om een prikkel in den drank te zoeken, welk een en ander bij onze arbeiders een traagheid en loomheid doet ontstaan, die men terstond opmerkt wanneer zij met en naast vreemde arbeiders hebben te werken. Mocht men nu willen zeggen, dat dit ligt in onzen volksaard, dan ontken ik dit beslist. In Chicago heb ik arbeiders teruggevonden, die ik te Amsterdam had gekend als mannen van het genre, dat ik zooeven beschreef, maar die in Amerika het driedubbele loon verdienden van wat zij verdienden te Amsterdam en in volkomen gelijke omstandigheden leefden als de overige arbeiders in Amerika. Zij woonden in huizen als waarin hier de kleine burger woont en hadden een tafel als hun door den kleinen burger hier te lande zou worden benijd.

Met een enkel woord is door twee der geachte afgevaardigden, den heer Rutgers van Rozenburg en den heer Van Lier, gesproken over het vaccine-vraagstuk. De eerste geachte afgevaardigde heeft gezegd,

dat hij de aantasting van de thans bestaande vaccine-regeling een nationale ramp zou achten, en de tweede heeft zich wel in iets zachteren zin uitgelaten, maar toch ook nu reeds tegen elke poging om in de bestaande regeling op dit stuk wijziging te brengen, zijn protest laten hooren. Ik meen, waar het in mijn voornemen ligt om te bevorderen, dat na niet te langen tijd een wetsvoorstel betrekkelijk dit onderwerp aan de Staten-Generaal zal worden toegezonden, wel te doen met de bespreking van deze quaestie uit te stellen tot wij daaraan toe zijn.

Ik kom thans tot de quaesties, die het eigenlijke onderwerp van debat hebben uitgemaakt. Wat de financieele quaestie betreft, meen ik intusschen, dat er niet veel van mij zal gevergd worden. De heeren zijn onderling aan het bataillееren geweest en de strijd, tusschen de leden van de linkerzijde en van de rechterzijde gevoerd, is gegaan langs het Kabinet. Het Kabinet als zoodanig kan moeilijk in dezen stand van zaken anders doen dan herhalen wat het reeds herhaaldelijk heeft verklaard, en dat is wel in de eerste plaats, dat in deze vierjarige periode door dit Kabinet geen voorstel tot invoering van graanrechten zal worden ingediend. Dit heb ik ook reeds in de andere Kamer verklaard en ik versta dus niet wel, hoe in deze Kamer nu weder een protest tegen een denkbeeld, dat in de komende vierjarige periode niet zal worden verwezenlijkt, behoeft te worden ingediend.

In de tweede plaats wensch ik er op te wijzen, dat van de zijde der Regeering als wenschelijk is uitgesproken, — welke wenschelijkheid van de zijde dezer Kamer in het Voorloopig Verslag is beaamd, en niet alleen hier, maar ook aan de andere zijde van het Binnenhof —, dat wij den eigenlijken strijd van free-trade of protectie niet nu zullen voeren, maar eerst wanneer wij een concreet ontwerp voor ons hebben. Waar die gedachte van de zijde van het Kabinet is uitgesproken en van de zijde der Kamer is beaamd, daar komt het mij voor, dat het ons niet verder brengt, indien wij op dit oogenblik ons in eenigszins vage termen en algemeenheden over deze zaak uitlaten. Daarmede wil ik niet zeggen, dat de heeren, die de quaestie hebben besproken, zich hebben bepaald tot algemeenheden, want wij hebben zelfs zeer veel statistiek en détail-gegevens gehoord, maar toch diende dit alles slechts om een denkbeeld aan te dringen, waarover het Kabinet als zoodanig zich nog niet heeft uitgelaten. In één opzicht heeft het Kabinet zich reeds uitgesproken in de Troonrede, nl. dat de tariefsverhooging, die het Kabinet noodzakelijk acht, zal zijn van fiscalen aard.

Nu heeft intusschen de heer Rutgers van Rozenburg gezegd: ja, gij noemt dit nu wel fiscaal, maar dat woord fiscaal is niets anders dan een

doekje voor het bloeden, het komt toch altijd op protectie neer. Ik stem toe, dat het verschil tusschen een zuiver fiscaal en een zuiver commercieel tarief practisch niet bestaat. In absoluten zin kan men niet zeggen, dat ergens een fiscaal tarief wordt toegepast, dat ook niet min of meer protectie medebrengt. Doch de geachte afgevaardigde ging, dunkt mij, te ver toen hij beweerde, dat er metterdaad tusschen een fiscaal en een protectionistisch tarief geen verschil bestaat. Ik zal nu niet in den breede op deze quaestie ingaan, om de zaak volkomen duidelijk te maken, maar alleen volstaan met te verwijzen naar hetgeen prof. Elster daarover schrijft. Prof. Elster zegt:

„Ungemein schwer sind aber trotz diesen theoretischen Merkmalen die thatsächlichen oder praktischen *Grenzen zwischen einem Finanz- und Schutzzoll* zu bestimmen. Viel hängt dabei von dem subjectiven Ermessen und den estrebten Zwecken sowie von der ganzen Einrichting und dem Systeme der Aufwandbesteuerung ab. Daher finden wir in den meisten Ländern eine Kombination zwischen Finanz- und Schutzzöllen. Die Scheidung ist hier um so schwieriger, als bei den Finanzzöllen einerseits anderweite volkswirthschaftliche Rücksichten hereinspielen und anderseits bei Schutzzöllen der Wunsch nach ergiebigen Einnahmen wesentlich mit zu sprechen pflegt."

Zonder nu verder daarop in te gaan, meen ik toch, dat het goed is om van deze plaats uit te spreken, dat, waar aan de rechterzijde in deze Kamer ditmaal gesproken is in een zin en geest, alsof wij, ons stellende tegen het dogma van freetrade, daarom hebben aanvaard het dogma van de protectie, dit metterdaad niet wedergeeft hetgeen in den boezem van het Kabinet leeft. Wij hebben het dogma van feetrade niet aanvaard, omdat wij met zoovelen de onhoudbaarheid van dat dogma hebben ingezien; maar van de andere zijde is ons oog er te goed voor geopend, dat de toestanden, die wij tot dusver doorleefd hebben, ons ook in oeconomische conditiën gebracht hebben, die veel voor zich hebben, dan dat wij zouden handelen zonder eerst de vraag te overwegen, wat voor ons land, afgescheiden van andere landen, en in dezen tijd, afgescheiden en afgezien van andere perioden van ons oeconomisch bestaan, metterdaad, met het oog op heden en toekomst, het meeste gewenscht is.

Nu is er van de rechterzijde ook een enkel argument gebezigd, waarover ik iets wil zeggen. Men heeft het voorgesteld, alsof de statistiek van invoer bewees, dat al hetgeen in ons land als ingevoerd wordt opgegeven, ook in ons land verbruikt wordt, waaruit zou volgen, dat in ons land verbruikt wordt zooveel er van buiten wordt ingevoerd en er dus binnenslands zooveel minder wordt gemaakt. Dit berust op een

dwaling. Voor alle artikelen, die niet aan een recht onderhevig zijn, levert het aangeven als bestemd voor doorvoer voor den handelaar bezwaren op, want daartoe moet hij zich aan zekere formaliteiten onderwerpen. Wanneer nu van zeker artikel geen recht geheven wordt, maakt die handelaar zich van al die formaliteiten af door het goed aan te geven voor invoer tot eigen gebruik. Te Lobith geeft hij het dan weer aan als uitvoer uit het vrije verkeer. Vandaar, dat hetgeen in de statistiek staat aangegeven voor doorvoer volstrekt niet altijd volkomen uitdrukt het aandeel, dat de doorvoer heeft in onzen gemeenschappelijken handel. Men heeft dus in die statistieke opgaven omtrent den invoer geen maatstaf ter beoordeeling van hetgeen als ingevoerd uit den vreemde hier te lande genoten en verbruikt wordt.

In de tweede plaats wensch ik een opmerking te maken omtrent hetgeen gezegd is door den heer Van Nierop over het verhypothekeeren van zeer uitgebreide stukken land, en wat metterdaad ten deele juist is. Wanneer men landbezitter is zonder kapitaal en men meent zijn land meer intensief te moeten bebouwen, dan heeft men voor dit technisch hooger brengen van zijn land geld noodig. Heeft men nu geen oom of grootvader, die dit zoo losweg wil geven, dan moet men naar een kantoor gaan, dat evenwel niets geeft zonder onderpand. Op die wijze wordt heel wat land verhypothekeerd. Maar de geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat die toelichting van den hypotheekstand alleen dan doorgaat, wanneer, na het opnemen van het voor den intensieven bouw noodige geld, de akker zooveel oplevert, dat de hypotheek daarvan kan worden afgelost.

Een tweede opmerking aan het adres van dien geachten afgevaardigde. Hij heeft in zijn overigens door mij zeer gewaardeerd discours een wijze van schuldbetaling aangeprezen, waarmede ik persoonlijk gaarne nader zou willen kennis maken. Hij toch ziet kans om een grooter schuld met een kleiner som dan die schuld bedraagt te voldoen, zich daarbij vasthoudend aan den stelregel, dat de uitvoer den invoer betaalt. Dit nu is me een raadsel. Ik kan niet gebruik maken van de statistiek van ons land, omdat bij ons niet meer naar de waarde wordt aangegeven; maar neemt men den in- en uitvoer van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, dan vindt men aan import voor 2.023.000.000 en aan export 1.386.000.000 dollar. Nu zou volgens den geachten afgevaardigde die ± twee milliard betaald worden met ± 1,3 milliard. Zegt de geachte afgevaardigde nu, gelijk ook ik juist acht, dat ook wordt afbetaald met scheepsvrachten, commissieloonen en effecten, dan heeft zijn geheele argument niet de minste waarde meer, want

dan zou hetzelfde het geval zijn, ook al werd nog minder ingevoerd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot de tweede quaestie, die in het debat aan de orde is gesteld, de constitutioneele quaestie. En dan vind ik tegenover mij den geachten afgevaardigde uit Zuid-Holland, den heer Fransen van de Putte. Het reglement van orde voor den Ministerraad, gelijk het thans gewijzigd is, heeft in de pers vrij ernstige bestrijding gevonden en die bestrijding is hier, met name door den geachten afgevaardigde, overgenomen. Nu stel ik intusschen, voor dat ik verder ga, op den voorgrond, dat ik niet kan accepteeren de qualificatie, mij door den heer Van Nierop gegeven toen hij mij noemde President-Minister. Dien titel draag ik niet. Waar ik op het oogenblik Voorzitter van den Ministerraad ben, ben ik dat niet hier, maar alleen in de zitting van den Ministerraad.

De geachte afgevaardigde uit Zuid-Holland heeft deze quaestie, ik wil niet zeggen opgeblazen, maar toch geweldig hoog opgezet en gesproken van niet minder dan een constitutioneele quaestie in den meest ernstigen zin van het woord. Het komt hem voor, dat dit Kabinet zich poogt te onttrekken aan de ministerieele verantwoordelijkheid, waartoe de Grondwet ook dit Kabinet dwingt. Intusschen mag ik er bijvoegen, dat, al scheen het, dat het pathos, waarmede dit werd uitgesproken, de zaak zoo hoog deed opnemen, het blijkbaar door dien geachten afgevaardigde niet zoo ernstig bedoeld was. Indien hij gemeend had, dat het Kabinet de ministerieele verantwoordelijkheid schond, had hij het, als wijlen Mr. Keuchenius, niet moeten laten bij een eenvoudig protest, maar moeten komen met een motie en er alles aan hebben moeten wagen, al moest dan ook het Kabinet omvertuimelen. Waar het de schending betreft van een zoo ernstig beginsel, mag men niet uit den weg treden, maar moet men er alles aan wagen. Ik leid hieruit af, dat hij er meer aan heeft gedacht, de constitutioneele quaestie en de ministerieele verantwoordelijkheid dienst te laten doen om een quaestie van minder aanbelang aan te kleeden en er een gewichtig karakter aan te geven, maar dat men het niet in dien zin moet opvatten, alsof wij werkelijk in dezen schuldig zouden staan.

Wat onze verantwoordelijkheid betreft, willen wij ons in het minst niet onttrekken aan hetgeen ons is gevraagd. Wij staan voor elk stuk, waar onze namen onder staan. Wanneer wij voor dit stuk, waaronder men de namen van de acht leden van het Kabinet vindt, ook staan, kan men de verantwoordelijkheid zeer wel op deze manier uiten, dat wij, er voor staande en bereid er voor te vallen, als Ministers er voor opkomen, dat de drager van de Kroon gehandeld heeft binnen eigen

bevoegdheid. De geheele quaestie heeft zich ten slotte samengevat in de groote vraag, of de Ministerraad was een college van Staat, ja dan neen, en die quaestie heeft zich geresumeerd in deze andere, of de Grondwet al dan niet van een Ministerraad sprak.

Voorzichtig als altoos heeft de geachte afgevaardigde uit Zuid-Holland niet gezegd, dat de Ministerraad in de Grondwet was *ingesteld*, maar dat de Grondwet een Ministerraad *kent* en erkent, en hij heeft gemeend, dat wel degelijk onder de Grondwet en de van haar uitgaande lichtsfeer het Reglement van den Ministerraad viel; al was het, dat in de Grondwet geen spoor daarvan te vinden was, zoo meende hij anderzijds te kunnen beweren, dat vaststond, dat ook buiten de Grondwet ambten door de Kroon konden worden ingesteld.

Nu heeft het mij bij het aanhooren der twee citaten, welke hij aanvoerde, bevreemd, dat, waar het bewijs moest geleverd worden, dat de Kroon colleges van Staat kon instellen, met geen enkel woord in die citaten over colleges gesproken werd, maar alleen van ambten. Waar nu de vraag niet hierover loopt, of er ambten, maar of er colleges kunnen worden ingesteld, zie ik niet in, wat er met deze twee citaten wordt bewezen.

De vraag concentreert zich om de interpretatie van art. 38. Nu dank ik de heeren Godin de Beaufort en Sassen voor hetgeen zij ten opzichte van dit artikel hebben opgemerkt, daarbij steun biedende aan de opvattingen van het Kabinet; maar toch wensch ik aan het gesprokene nog iets toe te voegen. Men moet het begrip van Ministerraad concreet nemen. Men kan dit woord nemen in tweeërlei zin. Of wel men spreekt van Ministerraad in institutioneelen zin, als geconstitueerd lichaam, òf wel als de Ministers bijeengenomen. Wat ik nu beweer is, dat er van een Ministerraad, in institutioneelen zin, in art. 38 met geen enkel woord sprake is. Om dit te bewijzen, ga ik — evenals de heer Godin de Beaufort — naar België terug, maar kom tot een andere conclusie. Het reglement van 1823 gold, zooals ik de heeren niet behoef te zeggen, zoo goed voor het tegenwoordige België als voor het tegenwoordige Nederland. In de handboeken over het Belgisch Staatsrecht is dit het uitgangspunt voor alle betoogen over deze zaak. Nu is in de Belgische Constitutie, terstond bij eerste uitvaardiging geschreven juist datgene wat bij laatste wijziging van onze Grondwet daarin onder art. 38 is opgenomen. De heer Godin de Beaufort herinnerde er aan, dat er bij ons vroeger een andere practijk gold. In onze Grondwet was eerst het denkbeeld opgenomen, dat enkel de Raad van State beslissen zou; daarna, dat de Raad van State in zich zou nemen de leden van het Kabinet, en met die leden samen zou vormen de eenheid om te handelen en eerst bij

de laatste wijziging is men gekomen op het denkbeeld, de hoofden van de Departementen van algemeen bestuur, in een raad vereenigd, handelend te laten optreden.

In de Belgische Constitutie staat in art. 79 geschreven: „A dater de la mort du roi" — dit is naderhand ook van toepassing verklaard voor het geval, dat de Koning de Regeering niet meer kan waarnemen, maar ik houd mij thans aan de letter — „et jusqu'à la prestation du serment de Son Successeur au Trône ou du Régent, les pouvoirs constitutionnels du Roi sont exercés, au nom du peuple belge, par les Ministres réunis en conseil et sous leur responsabilité." Die uitdrukking „par les Ministres réunis en conseil" is die, waaraan de herziener van onze Grondwet bij de laatste herziening de bewuste formule heeft ontleend. Het is dat systeem, wat bij ons is ingevoerd. Nu zal men vragen, wat dat bewijst? Voor mij bewijst dat alles.

Om goed te vatten, waarom dit alles bewijst, wijs ik op een ander feit. Er wordt namelijk niet alleen in de Belgische Grondwet gesproken van een Conseil des Ministres, maar ook in twee organieke wetten wordt deze uitdrukking gebezigd. In de eerste plaats in art. 14 der Wet op de Algemeene Rekenkamer van 26 October 1846. Daar staat: „Lorsque la Cour des Comptes ne croit pas devoir donner son visa à une ordonnance de payement délivrée par un Ministre sur la caisse publique, les motifs de son refus sont examinés en Conseil des Ministres". En evenzoo wordt in de Belgische wet van 1 Juli 1880 over de uitzetting van vreemdelingen bepaald, dat geen vreemdeling uit het land mag gezet worden dan nadat daarover een Conseil des Ministres is gehouden. „L'arrêté royal enjoignant à un étranger de sortir du royaume parce qu'il compromit la tranquillité publique, doit être délibéré en Conseil des Ministres."

In België dus wordt niet alleen in de Grondwet, maar ook nog in twee afzonderlijke wetten gesproken van een *Conseil des Ministres*. Bestaat er nu in België een *Conseil des Ministres?* Men zou het meenen, want in de Grondwet en in de twee bovengenoemde wetten wordt daarvan gesproken. Ik heb van mijn verblijf onlangs in Brussel gebruik gemaakt om bij een hoogleeraar in het staatsrecht den stand van zaken in België te onderzoeken. En die hoogleeraar was niet een hoogleeraar uit Leuven, — een zoodanige zou misschien aan de linkerzijde verdacht zijn, niet in kwaden zin, maar voor zoover beweerd zou kunnen worden, dat het een man van ons gevoelen was —, maar een van de Gentsche Hoogeschool.

Van deze nu heb ik een uitvoerige beschrijving gekregen met de

noodige lectuur er bij, waardoor het voor mij onbetwistbaar vaststaat, dat er in België niet is een geconstitueerde Ministerraad. Hij zeide ten slotte: wij kennen dien in ons land niet; wij kennen twee dingen: 1°. een Kabinetsraad: de Koning ontbiedt, wanneer het noodig is, de Ministers bij zich in zijn paleis om met hen onder zijn presidium te beraadslagen: 2°. een samenkomst van de Ministers onderling, maar daaromtrent bestaat noch een reglement van orde, noch eenige aanwijzing, noch eenig Koninklijk Besluit, noch eenige afspraak. Het is de formateur van het Kabinet, die, zoo dikwijls hij het noodig acht —, en anders niet —, zijn collega's bij zich aan huis of op zijn Departement laat komen om met hen de zaken te bespreken. Wanneer nu in België zich het feit voordoet, dat, niet eens, maar driemaal, in de wetgeving van een *Conseil des Ministres* sprake is, terwijl er toch geen college van Staat, geen vereeniging, geen lichaam, op welke wijze ook geconstitueerd, geen reglement van orde bestaat, dan zal men moeten toestemmen, dat uit het met ons art. 38 gelijkluidende art. 79 allerminst is af te leiden, dat daar een geconstitueerde Ministerraad erkend wordt.

Nu de vraag, of de Ministerraad als zoodanig een Staatscollege kan zijn, wanneer de Grondwet zulk een college niet postuleert. Ook dit ontken ik. Zeer zeker, ook buiten de Grondwet om kunnen allerlei colleges worden ingesteld: Kamers van arbeid, Kamers van koophandel, gezondheidsraden en welke niet al, maar het verschil is juist, dat al deze aldus ingestelde colleges, kamers, raden enz. een bepaalden tak van dienst gelden en niet comprehendeeren in één college het geheele bestuur des lands. Dit kan uit den aard der zaak alleen in een college van Staat en dat wel alleen, zoo de Grondwet het instelt. En waarom? Omdat de constitutie aangeeft de geledingen, de organen, waardoor het Staatsgeheel fungeeren zal, naar buiten zal werken, en nu kan men niet aan den Staat willekeurig een orgaan toevoegen, maar juist de verschillende geledingen, de organen, waardoor het Staatslichaam fungeeren moet, moeten in de constitutie zijn aangegeven. Daarvan mag er geen enkele worden afgenomen en daaraan mag er geen worden toegevoegd anders dan bij wijziging van de constitutie. Wanneer dan ook de drager van de Kroon onder instemming en met medewerking van de Ministers goedvond om morgen aan den dag het reglement van orde voor den Ministerraad in te trekken, het Koninklijk Besluit van de instelling van dien raad als zoodanig weg te nemen, zoodat de Ministerraad, die op dit oogenblik als geïnstitueerd lichaam werkt, niet meer bestond en de drager van den Kroon riep weder, gelijk in België geschiedt, de Ministers eenvoudig ter consultatie op het

Paleis te zamen, onder eigen presidium, en de Ministers gingen op eigen gelegenheid met elkander beraadslagen en overleggen wat zij samen meenden te moeten doen, dan zou ik wel eens willen weten, wat de geachte afgevaardigde uit Zuid-Holland, met de Grondwet in de hand, daarop aan te merken zou hebben. En wanneer hij zelf zou moeten erkennen, daarvan niets te kunnen zeggen, dan zou hem ontzinken het object zelf, waarop hij zijn critiek zou willen uitoefenen.

Er is in de Memorie van Antwoord gezegd, dat de Ministers in drieërlei verhouding staan: eerstens tegenover de Staten-Generaal, in de tweede plaats tegenover den drager der Kroon en in de derde plaats tot elkander onderling en dat de verhouding, waarin de Ministers staan tegenover de Staten-Generaal, geregeld is in de artt. 55, 77 en 94 van de Grondwet. Daar wordt de ministerieele verantwoordelijkheid geregeld, maar omtrent de wijze, waarop de Ministers met de Kroon verkeeren, en de wijze, waarop de Kroon acht met haar Ministers te moeten verkeeren, is geen enkele aanwijzing gegeven. Ook voor de wijze, waarop de Ministers onderling met elkander overleg zullen plegen, bestaat geen enkele bepaling, die eenigszins de vrijheid van handelen ten deze belemmeren zou en ik moet, waar ik ten stiptste en strengste elk constitutioneel recht van volk en Kamer zal verdedigen, er evenzeer tegen waken, dat men de constitutioneele bevoegdheden, door ze op te drijven, niet juist verzwakken gaat. Hiervan ben ik overtuigd, dat, wanneer men zich schuldig maakt aan de overdrijving, welke de geachte afgevaardigde zich ten laste liet komen, men in tegenovergestelden zin een geest wakker maakt, welke het constitutioneele recht van Kamer en volk te na zou willen komen. De constitutioneele strijd ontstaat eerst daar, waar van de Regeering uitgaat een daad, een maatregel, een beschikking, een bestuurshandeling, de onderteekening van een wet, die derden raakt (d. w. z. niet de Kroon en de Ministers onderling), die naar buiten werkt. En zoolang er niets plaats grijpt dan een schikking over wijze en manier, waarop de Ministers met elkander en met de Kroon overleg willen plegen, dan kan naar mijn overtuiging niemand zich daarin mengen zonder dat hij de verhouding van de Ministers onderling en de verhouding van deze tot de Kroon onmogelijk maakt. Wanneer dan ook van de Kamer een voorstel uitging om bepaalde regelen in dat opzicht aan de Kroon voor te schrijven, zou dat toch moeten worden afgewezen tot tijd en wijle in de Constitutie zelve desaangaande bepalingen werden opgenomen en dan zou die opneming niet kunnen geschieden dan met medewerking van de Kroon zelf.

Nu is in de Memorie van Antwoord gezegd, dat bij ons heeft plaats

gehad een samensmelting en wel van twee vergaderingen, namelijk wat men vroeger noemde den Kabinetsraad en van wat men anderzijds noemde den Ministerraad, en ik meen, dat die voorstelling inderdaad de juiste is. Vanmorgen is door den heer Godin de Beaufort gewezen op de Privy Council in Engeland. Het is die Privy Council, die in haar samenstelling invloed heeft uitgeoefend op de geheele quaestie van het Kabinetssamenstelling op het continent.

Om zich daarvan te overtuigen, heeft men zich af te vragen, hoe die Privy Council was samengesteld. Daarin hebben 11 Ministers vast zitting, de overige niet. Men had dus een combinatie van elf Ministers plus andere personen, die door den Koning werden bijgevoegd, en die vormden te zamen een geheimen raad. Dat is wat op het continent is nagevolgd, toen de eerste constitutioneele regelingen werden ingevoerd. In de Wurtembergsche Constitutie vindt men bij voorbeeld, dat er is een conseil privé en dat de leden zijn „les ministres des différents départements, les conseillers que le Roi leur adjoint". In Zweden is het evenzoo; daar zijn 10 leden, van wie 7 zijn „chefs des départements" en verder „trois conseillers d'Etat sans portefeuille".

Welnu, die opvatting, dat men moest hebben een combinatie van de hoofden van algemeen bestuur en eenige door den drager van de Kroon aangewezen leden, vormende te zamen een raad, waarmede de drager van de Kroon te rade ging, heeft ook bij ons oorspronkelijk bestaan. De Raad van Ministers, volgens het reglement van 1823, werd gepresideerd niet door den Minister, die het Kabinet formeerde, niet eens door een Minister, maar door den Sécrétaire d'État, — dat was slechts een titel! —, die de vice-president van den Raad van State was, en de Koning voegde daarbij zijn Ministers van Staat, zoovelen als hij wilde.

Welnu, dat is de conceptie, die bij de oorspronkelijke redactie van art. 42, nu art. 38, heeft voorgezeten, toen weder vereenigd werden die Ministers met den Raad van State, om, indien de drager van de Kroon niet in staat was het bewind te voeren, in zijn plaats te treden en de verantwoordelijkheid te dragen.

En het is uit die idee, die samenvoeging, dat bij ons is voortgekomen, afgescheiden van de ingeschoven vreemde elementen, dat de Ministers het niet meer onderling regelen, maar de Ministerraad door de Kroon is ingesteld en met den Kabinetsraad is samengesmolten. Zoo verkeeren wij in den toestand, dat de Ministers mogen bijeenkomen buiten den Ministerraad, — waarom zouden zij dit niet mogen doen —, maar dat er tevens een instituut is, een Ministerraad, die te gelijk dienst doet

om de Ministers gelegenheid te geven overleg te plegen, en anderzijds om te zorgen, dat de adviezen, die naar de Kroon gaan, adviezen zijn, die in den Ministerraad in overweging geweest zijn.

Bij deze quaestie, zoo heeft de geachte spreker gezegd, was het standpunt ingenomen, dat, indien dit reglement een huishoudelijke zaak was, waarop de Staten-Generaal geen pressie hadden uit te oefenen, de Regeering den inhoud er van niet had moeten mededeelen. Is dat juist? Deelt men altijd alleen mede wat men *moet* mededeelen? Er kunnen gevallen zijn, waarin de beleefdheid vordert, dat men iets doet, waartoe men niet verplicht is. En waar nu in 1892 het bestaande reglement was medegedeeld, zou het daar royaal geweest zijn om buiten de voorkennis van de Staten-Generaal om het reglement aanmerkelijk te wijzigen en de Staten-Generaal te laten voortleven in de meening, alsof alles bij het oude gebleven ware? Ik meen, dat men in de mededeeling niet moet zien een wijziging, een loslaten van ons standpunt, maar een voldoen aan hetgeen mijns inziens de beleefdheid in dezen eischte.

Ik kom nu tot bepaalde wijzigingen, die in het reglement gebracht zijn, waarvan enkele tot ernstige oppositie aanleiding gegeven hebben. De eerste is die, rakende het benoemen van den voorzitter. Ik stel daarbij op den voorgrond, dat men hier drieërlei onderscheiding heeft: 1°. een Kabinetsformateur, 2°. een president-Minister en 3°. een voorzitter van den Ministerraad. Dit zijn drie titels voor drie zeer onderscheiden qualiteiten, die men niet verwarren mag. De Kabinetsformateur — dit kan niet betwist worden — staat tot zijn ambtgenooten niet in dezelfde verhouding als de overige ambtgenooten onderling staan; de formatie van het Kabinet maakt dit ondenkbaar. De Kabinetsformateur is het, die het besluit teekent voor het benoemen van zijn ambtgenooten; dit staat dus voor zijn verantwoordelijkheid, terwijl zijn ambtgenooten niet verantwoordelijk zijn voor zijn benoeming. Die verantwoordelijkheid brengt mede, dat men niet, gelijk Groen eens zeide, eenvoudig met zijn achten maar hier gaat zitten, maar dat men optreedt in een Kabinet, en dat op den formateur de verplichting rust om met die heeren over hun eventueel optreden te spreken en te raadplegen en die raadpleging niet te staken, alvorens het gelukt is, zeker programma te ontwerpen, waarop zij zich gezamenlijk hebben kunnen vereenigen.

De band, die de onderscheiden leden van het Kabinet bindt aan dat programma, treedt nergens officieel op, zoo min in Koninklijke Besluiten als in andere officieele Staatsstukken. Dat stuk als zoodanig is evenwel een band tusschen den Kabinetsformateur en zijn ambtgenooten. Vandaar dat vanzelf hieruit geboren wordt een zekere verantwoordelijkheid

van den Kabinetsformateur, die niet op de overige leden van het Kabinet overgaat, en anderzijds een zekere band tusschen hem en de andere leden van het Kabinet legt, die een bijzonder karakter draagt.

Van geheel anderen aard is de waardigheid van President du Conseil. Dat is niet eenvoudig de man, die in den Ministerraad voorzit, dat is niet een titel, maar een ambt, dat in andere Staten ook veel hooger bezoldigd wordt, dat ook hooger attributen met zich brengt, het beheer van een soort algemeen departement, dat een heel ander karakter bezit dan het speciale departement, dat aan elken Minister wordt toevertrouwd. De Voorzitter van een Ministerraad heeft niets te doen dan in dien Raad te presideeren, of dien samen te roepen als dat noodig is, maar verder strekken zijn bezigheden zich niet uit. Als hier nu door mij het woord wordt gevoerd bij de algemeene beschouwingen, geschiedt dat allerminst als Voorzitter van den Ministerraad, maar als mandataris mijner ambtgenooten, evenals dat plaats vond bij de discussie over het Adres van Antwoord in de Tweede Kamer, en ook nu weder. Als mijn ambtgenooten het mij niet hadden opgedragen, zou ik straks het woord niet gevraagd hebben.

Nu begrijp ik intusschen niet, hoe de heer Fransen van de Putte van zijn standpunt zeggen kan, dat de Ministerraad is een college van Staat, en er bezwaar tegen maken kan, dat de benoeming plaats heeft door de Koningin. Waar ergens bestaat een voorzitterschap bij toerbeurten? Kent hij iets van dien aard? Heeft hij zoo iets elders op politiek gebied waargenomen? Heeft zoo iets een eigene beteekenis? Neen, dat zou alleen zin hebben wanneer Ministers onder elkander vergaderden, om tot onderling overleg te komen. In zulk een geval is het denkbaar, dat er werd gezegd: neem gij nu maar de leiding in handen.

Ik geef toe, dat er colleges van Staat zijn, waarbij de voorzitter benoemd wordt door de Kroon, en waar toch de benoeming beter ware door het college zelf, zoo bij de gemeenteraden, waarbij elders de benoeming ook werkelijk door den raad geschiedt. Maar hoe kan de geachte spreker verdedigen, dat voor den Raad van State de benoeming van den vice-voorzitter wel door de Kroon geschieden moet en dat dit niet zoo behoort te geschieden voor den Ministerraad? Hoe kan hij, waar wij spreken de jure constituto en niet de jure constituendo, het achten in strijd met de Grondwet om de benoeming van den voorzitter van den Ministerraad aan de Koningin op te dragen?

Nu heeft de geachte afgevaardigde, de heer Fransen van de Putte gezegd: ja, maar er is dan toch wel ter dege nu en dan door den Ministerraad gehandeld op een wijze, dat van haar werking naar buiten

gebleken is; hij heeft daarbij gewezen op enkele mededeelingen in de *Staatscourant*, waarbij de onderteekening had plaats gehad door een Minister, loco-Voorzitter, en hij heeft gezegd, dat ook ik in dit honorabele gezelschap was verdoold, want dat ook in de *Staatscourant* van 7 September jl. een Koninklijk Besluit voorkwam tot sluiting van de Staten-Generaal in het vorig jaar en dat dit zich zou schuldig gemaakt hebben aan hetzelfde euvel. Mag ik er op wijzen, dat de onderteekening daarvan is: de Minister van Binnenlandsche Zaken, Kuyper?

(De heer FRANSEN VAN DE PUTTE: Op de voordracht van den Raad van Ministers.)

Wanneer de geachte afgevaardigde mij had laten eindigen, dan zou ik hem dit zelf gezegd hebben. De zaak, waarop het hier op aankomt, is deze, dat er in de *Staatscourant* stukken zouden verschenen zijn, waarbij de Minister van Binnenlandsche Zaken geteekend zou hebben als loco-Voorzitter. Het was de vraag, of ik als zoodanig, dus als Voorzitter van den Ministerraad, stukken zou hebben onderteekend. Ik wijs er op, dat ik dit niet gedaan heb.

De geachte afgevaardigde heeft volkomen gelijk, dat aan het hoofd van het besluit van 7 September staat: „op voordracht van den Raad van Ministers". Ik wil hem gaarne zeggen wat daarvan is. Dit besluit is genomen onder vigueur van het oude reglement. Nu zal de geachte afgevaardigde mij moeten toegeven, dat, wanneer men nieuw opgetreden is als Minister en een bestaande usantie vindt, men die dan overneemt, en, als men daarin wijziging wenscht te brengen, daarmede wacht totdat eerst de wijziging haar beslag gekregen heeft.

In de tweede plaats is er aanmerking op gemaakt, dat de benoeming van de secretarissen-generaal nu wel niet was overgebracht naar den Ministerraad, maar dat nu bepaald was, dat, evenals bij de benoeming tot andere hooge Staatsbetrekkingen, ook de benoeming tot secretaris-generaal, voor dat die definitief haar beslag krijgt, eerst ter overweging wordt gebracht in den Ministerraad.

Over dit punt kan ik met den geachten afgevaardigde moeilijk in debat treden. De geachte afgevaardigde heeft toch van hetgeen desaangaande in de Memorie van Antwoord gezegd is geene nota genomen, hij heeft het daar aangevoerde niet wederlegd, maar eenvoudig met veel klem gezegd, dat, als dit gebeurde, een Minister, die dit toestond, eenvoudig geen Minister kon blijven. Een Minister behoorde hier zijn eigen zin door te zetten.

Nu is daartegen in de Memorie van Antwoord een argument aangevoerd, en nu dunkt het mij, dat het in een debat vooral aankomt op argumenten en niet op gevoelsuitingen. Hetgeen de geachte afgevaardigde liet hooren waren gevoelsuitingen. Er is een argument aangevoerd en wel dit, dat een secretaris-generaal hier niet, gelijk elders geschiedt, aftreedt wanneer de Minister aftreedt. Een Minister, die de benoeming van een secretaris-generaal voordraagt, draagt niet alleen een secretaris-generaal voor, waarmede hij zal moeten werken, maar waar misschien twee, drie, vier opvolgende Ministers mede moeten werken. Daarom, zoo kwam het ons voor, heeft de voordracht tot de benoeming van een secretaris-generaal een zeer ernstige beteekenis en daarom is het van belang, dat daarbij niet uitsluitend met de persoonlijke wenschen van één Minister worde te rade gegaan, maar dat ook daarbij moest worden te rade gegaan met het algemeen landsbelang.

Wat aangaat de vraag, of de Ministerraad door den Voorzitter moet worden bijeengeroepen indien een of althans twee ambtgenooten hun wensch daartoe te kennen geven, heeft de geachte afgevaardigde gezegd, dat het toch niet aanging, als de Minister van Buitenlandsche Zaken een gewichtige depêche had ontvangen of de Minister van Koloniën bericht had gekregen, dat er iets gewichtigs in de Oost was gebeurd, waarin plotseling moet voorzien worden, zij eerst in de stad moesten rondloopen om te zien, of ze een collega vinden konden, om mede het verzoek in te dienen om den Ministerraad samen te roepen. De geachte afgevaardigde liet daarop tot tweemaal toe met klem de vraag hooren: is dat denkbaar? Maar nu herhaal ik op mijn beurt die vraag en zeg: is het denkbaar, dat men een formateur van een Kabinet zou hebben of een Voorzitter van den Ministerraad, die, wanneer zijn Minister van Buitenlandsche Zaken of van Koloniën tot hem komt en zegt: er zijn ernstige dingen gebeurd, wij moeten Ministerraad hebben, dan niet op den enkelen wenk dankbaar daaraan onmiddellijk gevolg zou geven?

Maar hierop doelt ook het voorschrift niet; daar is alleen sprake van het geval, dat de voorzittende Minister het samenroepen van den Raad niet aan wil. De geachte afgevaardigde neemt een papier op, en wijst daarop of hij zeggen wil: het staat er toch; maar dit is niet juist: het staat er niet; er staat eenvoudig, dat, wanneer de aanvraag langs officieelen weg moet loopen, minstens twee Ministers het verlangen tot de samenroeping moeten te kennen geven en dat, wanneer dit geschied is, de Voorzitter gedwongen is, aan de aanvraag gevolg te geven tegen zijn wil en zin; maar wanneer het langs amicalen weg gaat, dan weet de geachte afgevaardigde, die zelf veel langer het ministerieele leven heeft

medegemaakt dan ik, dat er geen quaestie van is, of aan een gedaan verzoek wordt gevolg gegeven.

De geachte afgevaardigde herinnert er nu aan, dat in de Memorie van Antwoord gezegd wordt: „Er diende eenige waarborg te bestaan, dat de Ministers niet telkens, ook op het verlangen van één enkel lid, noodeloos uit den departementalen arbeid kunnen worden geroepen." Maar ook dat beteekent hier niets; het bedoelt alleen, dat de Raad van Ministers niet voor elke kleinigheid bij elkaar moet kunnen worden geroepen en dat het goed is, daarvoor een waarborg te hebben; maar onder zoodanige kleinigheden zal de geachte afgevaardigde zeker niet rekenen een ernstige depêche aan Buitenlandsche Zaken of een belangrijk bericht aan Koloniën. Ik meen dus te hebben aangetoond, dat veel wat de geachte afgevaardigde heeft aangevoerd niet sloeg op wat de ernstige bedoeling van het reglement is. De geachte afgevaardigde heeft overigens in het algemeen zich omtrent de wijze, waarop men in een Ministerie onderling verkeert, een voorstelling gemaakt, die mij doet vragen, of het in de dagen, toen de geachte afgevaardigde zelf Minister was, dan aldus was, en of er toen metterdaad zulk een minder aangename verhouding tusschen de Ministers bestond.

De geachte afgevaardigde heeft ons gezegd, dat hij wel eenigszins bezorgd was, of de homogeniteit in het Kabinet niet te wenschen overliet; maar wat is hij toen gaan doen? Toen is hij zelf als brandstichter in het Kabinet opgetreden en heeft zijn uiterste best gedaan om ruzie te maken, *rumor in casa.* Nu weet ik wel, dat dit niet in de bedoeling heeft gelegen van den geachten afgevaardigde en dat hij niet wenscht een Kabinetscrisis uit te lokken, maar van tweeën een: of hij heeft voor een man van zijn jaren en ervaring lichtzinnig spel gedreven, of hij is zelf overtuigd geweest, dat de samenhang in dit Kabinet, de verhouding tusschen de Ministers, zóó goed, zóó deugdelijk is, dat zij zelfs tegen zulk een gevoeligen aanval bestand is als gisteren van hem uitging. De geachte spreker weet evengoed als ik, dat niets zoozeer het gevoel prikkelt als publiekelijk tusschen twee personen, die in zeker verband samenwerken, een zekeren geest van jaloezie op te wekken, te zeggen: pas op, dat hij u niet te na komt.

En nu heeft hij in één geval mij volkomen verkeerd begrepen of mij niet verstaan, toen hij er namelijk op wees, dat ik den Minister van Financiën zou hebben geprikkeld of beleedigd, doordat ik in de andere Kamer, toen de heer Drucker een toespeling had gemaakt op iets wat in de stukken voorkwam en dat ten laste kwam van den Minister van Financiën, geantwoord zou hebben: neen, dat is van mij

geweest, niet van den Minister van Financiën. Daarin nu vergist de geachte afgevaardigde zich ten eenenmale. Het gold immers toen niet de financiëele paragraaf, maar de tweede paragraaf. De financiëele paragraaf was paragraaf IV, en daarin heeft de geachte afgevaardigde volkomen gelijk, die wordt niet gesteld door den steller van het geheele stuk, maar door den Minister van Financiën. En dat was ook hier het geval. Maar het punt, door den heer Drucker ter sprake gebracht, kwam niet voor in de vierde paragraaf, maar in de tweede, en is dus geschreven door den steller van het algemeene stuk.

Wat verder de geachte afgevaardigde heeft gezegd omtrent een uitlating van mij ten opzichte van den Minister van Marine, moet ik antwoorden, dat, als men die uitlating serieus ging opnemen, dit stellig iets zijn zou om den betrokken persoon te doen zeggen: gij ziet mij niet meer in den Ministerraad. Maar de geachte afgevaardigde heeft ook ter zee gevaren, en weet dus ook, dat men onder zeelieden niet zoo dadelijk naar den sabel grijpt, dat men daar zeer goed onderscheid weet te maken tusschen ernst en scherts. Mijn geachte ambtgenoot van Marine heeft zeer goed begrepen, dat wat ik zeide was gericht aan het adres van den heer Staalman, om dien geachten afgevaardigde terecht te wijzen.

Die aanval van den heer Fransen van de Putte is dus, geloof ik, ook niet gelukkig geweest. Dat de geachte afgevaardigde mij zoo scherp heeft aangevallen, daarvan maak ik hem geen verwijt, ik houd wel van scherpe aanvallen, maar hij heeft gevraagd, welk belang nu toch ten slotte bij deze zaak op het spel stond.

(De heer Fransen van de Putte: Welk landsbelang?)

Natuurlijk, andere belangen dan die van het land behandelen wij hier niet. In de Memorie van Antwoord nu is op de vraag van den geachten afgevaardigde reeds een antwoord gegeven, doch daarvan heeft de geachte afgevaardigde in het geheel geen nota genomen. Ik herinner mij nog, dat in den tijd, toen ik het genoegen had, met den geachten afgevaardigde in de Tweede Kamer zitting te hebben, het de gewoonte was, elkander toe te roepen: lees de stukken. Het zou mij niet voegen, dit den geachten afgevaardigde ook nu toe te roepen. In de Memorie van Antwoord heeft de Regeering geantwoord, dat, na de korte door ons opgedane ervaring, in den bestaanden toestand stellig een gevaar gelegen was voor den goeden loop van zaken. Waarin school dat gevaar? Hierin, dat men langzamerhand zich ging

aanwennen om den Ministerraad te beschouwen als een soort cour d'appèl, waarbij men in beroep kon komen van beschikkingen, handelingen of besluiten van enkele Ministers. Herhaaldelijk werden door mij in den korten tijd, dien ik vóór de uitvaardiging van het nieuwe reglement aan mijn Departement doorbracht, allerlei verzoeken ontvangen, zoowel schriftelijk als mondeling, — niet alleen van onwetende personen, maar zelfs van hooggeplaatsten —, die op mijn Departement volstrekt geen betrekking hadden.

Herhaaldelijk kwamen op mijn audienties menschen spreken over zaken, die betrekking hadden op Justitie, Koloniën of Waterstaat, en wanneer ik dan zeide: ja, maar daarvoor sta ik hier niet, in de *Staatscourant* staat toch, dat ik alleen te spreken ben over zaken, mijn Departement betreffende, dan werd mij geantwoord: U zijt toch Voorzitter van den Ministerraad en de zaak kan dus door u in den Ministerraad besproken worden.

Welnu, het denkbeeld, dat de Ministerraad zou zijn een soort van cour d'appèl, moest weerstaan worden. Een dergelijke juridieke bevoegdheid bezit de Conseil des Ministres metterdaad daar, waar de eigenlijke présidence bestaat, en die juridieke bevoegdheid, dat staan boven de afzonderlijke Ministers, moest naar onze overtuiging met tak en wortel worden gekeerd, want zij zou ons juist tot die présidence du conseil gebracht hebben, met al het kwaad, dat daaraan vast is, een kwaad, dat wij noch hier noch in België ooit gekend hebben en dat ook in strijd is met onze nationale zeden en gewoonten. Door dat kwaad te weerstaan, meenen wij voor een ernstig en waarachtig landsbelang te zijn opgekomen, want sluipen die denkbeelden in en wordt daaraan voet gegeven, dan kruipen zij hoe langer hoe verder.

Ik kom nu tot het laatste punt, dat ik te bespreken heb, namelijk de principieele quaestie. Deze is zeer kort ter sprake gebracht, het allerkortst door den geachten afgevaardigde, den heer Fransen van de Putte, die er van gezegd heeft: „die soort besprekingen behooren op dit terrein niet thuis". Ten deele ga ik daarin met dien geachten afgevaardigde mede. Ik geloof metterdaad, dat, zoodra wij hier theologische bespiegelingen gaan houden, wij het karakter van deze vergadering denatureeren. Het komt mij voor, dat wij evenmin hier filosofische beschouwingen moeten houden; maar waar een lid, hier sprekende, dit moet doen van uit zijn eigen praemissen, daar zullen die praemissen voor een iegelijk samenhangen met zijn subjectieve overtuiging en met de resultaten, welke een subjectief onderzoek hem gebracht heeft. Dit neemt evenwel niet weg, dat, indien eenmaal de beginselen zelf met elkander in

botsing komen, men wel genoodzaakt is ook die beginselen hier ter sprake te brengen, doch ook dan neem ik gaarne nota van zijn opmerking, dat wij ook dan met de grootste soberheid moeten te werk gaan en de beginselen, zooveel het eenigszins kan, hier uitsluitend moeten bespreken van de politieke en civiele en niet van de kerkelijke en confessioneele zijde.

Na dit op den voorgrond te hebben gesteld, ontmoet ik in de eerste plaats ben heer Gleichman, mijn vroegeren voorzitter uit de Tweede Kamer, die zoo dikwijls mij daar den weg van orde heeft gewezen. Aan dien geachten afgevaardigde is een woord ontvallen, dat door hem, naar ik hoop, wel niet ernstig zal zijn bedoeld. Hij heeft zich beroepen op Macauly, die gezegd zou hebben, dat een Christen zeer goed een slecht Minister kon zijn. Als dit nu beteekent, dat men een goed Christen kan zijn en toch de gaven en talenten missen om Minister te wezen, dan zou het niets zeggen, want dan zou men even goed kunnen zeggen: men kan liberaal wezen en toch een slecht Minister zijn. Maar wil het zeggen, dat een Christen-Minister in plichtsbetrachting kan te kort schieten, dan zou ik zeggen: een slecht Minister is ook een slecht Christen, want een Christen behoort overal zijn plicht te vervullen en daarin niet te kort te schieten.

Nu zou ik willen vragen, of het in de bedoeling van den geachten afgevaardigde zou gelegen hebben, een val voor mij op te zetten en te zien of ik daar ook in liep? Ik kan dit niet vermoeden, maar wel wil ik zeggen, dat ik, ook in zijn oogen, de plaats waar ik sta niet zou begrijpen, indien ik werkelijk voldeed aan zijn verzoek. Zoo dikwijls aan de liberale partij gevraagd is: geef eens een uiteenzetting van uw beginselen, niet alleen wat concrete wetsontwerpen betreft, maar ook van de algemeene richting, geest en strekking van hetgeen gij wilt en nastreeft, dan heeft men altijd gezien, dat degene, die de onvoorzichtigheid beging om aan dit verzoek gevolg te geven, iets te voorschijn bracht waarvan anderen zeiden, dat zij het er niet mede eens waren, zoodat het nooit ander effect heeft gehad voor de liberalen, dan dat het onder hen meer scheiding en schifting teweegbracht dan onder hen bestond. Hoe zou het nu op mijn weg liggen, in den val te loopen en algemeene uiteenzettingen te geven omtrent richting en geest, zoodat deze weder bij anderen tegenspraak zouden uitlokken en aldus schiftend en scheidend zouden werken? Daar komt bij, dat, als men het doet, men den vrager nooit bevredigt. Het eerst is van de Christelijke beginselen sprake geweest in de Troonrede. Toen heeft men gezegd: licht dat eens toe. Die toelichting is daarop gegeven. Was men toen dankbaar

voor het ontstoken licht? Neen, men klaagde nu eerst recht over nevelachtigheid. Wij hebben toen nogmaals getracht, de kaars te ontsteken, maar in plaats dat er meer helderheid ontstond scheen het, zeide men, dat het voortdurend duisterder werd. Waarom is dit zoo? Het is eigenaardig, dat, als men algemeene begrippen ontleden wil, het object, dat men grijpen wil, aan de vingeren ontsnapt. Liefde is iets, dat wij gevoelen aan het hart, maar als men ze wil ontleden, blijkt het, dat de liefde geweken is. Zoo gaat het met licht, met leven, met geest. Zulke algemeene woorden dienen om weerklank te geven aan een algemeen besef, dat een iegelijk onzer met zich omdraagt, maar zulk een algemeen besef is niet vatbaar om ontleed en gedefinieerd te worden.

In de andere Kamer heb ik gemeend, dit duidelijk te kunnen maken door te zeggen, dat ons zout in de aardappelen gekookt wordt. Ik zal hier een edeler beeld gebruiken, niet aan de keuken, maar meer aan den wijngaard ontleend. Op een tentoonstelling te Bordeaux zag ik eens 130 bloempotjes naast elkander staan, waarin in elk een stekje was van een aparten wijnstok. Twee potjes stonden naast elkaar, een van de allerbeste en een van de allerminste soort. Ik bekeek ze, maar kon geen verschil vinden. Ik zeide toen tot mijn gids: toon mij toch het verschil, en men antwoordde mij: dat verschil is niet te zien, maar gij kunt het straks proeven, want dan zal ik u van de vrucht dier beide een glas wijn geven. Eerst als wij komen met wetsontwerpen, waarbij wij een glas van de andere stek aan de heeren voorzetten, zal het oogenblik gekomen zijn om het verschil te bemerken.

Ik zou willen vragen, of de geachte afgvaardigde een vreemdeling in Jeruzalem is, wanneer hij het doet voorkomen, of hij van de verschillen in geest en richting, die in onze maatschappij de verschillende volksdeelen uiteenwerpen, nimmer had gehoord. Hij zal toch, dunkt mij, de Tweede Kamer, die zoo lang in hem haar leidsman vond, niet zoo vergeten hebben, dat hij van hetgeen in de laatste maanden daar is gebesogneerd, geen kennis heeft genomen. Wanneer hij dat heeft gedaan, zal hij niet zeggen, dat hem alle licht ontbreekt over de oorzaken, waarom ten deze geest tegenover geest stond. Is niet uitdrukkelijk gewezen, *nominatim*, op een reeks van wetsontwerpen, waarin denkbeelden op den voorgrond werden gedrongen, die het huiselijk leven, het huwelijksleven, het rechtsleven zoodanig begonnen aan te tasten, dat er metterdaad onrust bij een groot gedeelte van ons volk door gewekt werd?

Wanneer nu in de Memorie van Antwoord de uitdrukking gebezigd wordt, dat ook de Staat aan een levenswet is onderworpen, mag dan betwijfeld worden, of ook die geachte afgevaardigde niet zeer wel verstaat,

wat dat bedoelt? Is niet elk schepsel onderworpen aan een zekere levenswet, waarnaar hij functioneert en handelt, en is die wet niet onderscheiden voor visch, vogel, dier en mensch en voor den mensch als éénling, in het gezin en in den Staat? En wanneer men dan vraagt: welke wet domineert het leven van den Staat, dan is daarmede in de Memorie van Antwoord natuurlijk niet bedoeld: een *geschreven Staatswet*, maar dan is bedoeld de *levensordinantie*, die aan het staatswezen als zoodanig gegeven is.

Nu ontstaat de vraag: wie heeft die levenswet gegeven aan den Staat? Wordt die wet enkel in jure constituto, zooals men het tegenwoordig wil doen voorkomen, gegeven door den wetgever? Of wel werd zij aan den Staat gegeven van het uur der schepping af, in de schepping van den mensch zelf? Is de groote gedachte van Aristoteles, dat de mensch is het ζῶον πολιτικόν, niet de uitdrukking van die gedachte, dat in den mensch zelf ingeschapen ligt de levenswet, waardoor hij individueel, èn in zijn gezin èn in den Staat, beheerscht wordt?

Wanneer nu bij het uitwerken daarvan onder de burgers van eenzelfde land van lieverlede twee richtingen opkomen, heeft men dan geen oorzaak om te vragen, waarin toch eigenlijk wel die levenswet bestaat? Het ligt in den aard der zaak, dat de Staat niet iets is wat in de lucht hangt, maar een concrete verzameling van menschen. Bij het wezen van den Staat hebben wij te doen met verschillende relatiën, waarin de menschen onderling tot elkander staan: de verhouding van man en vrouw, ouders en kinderen, patroons en werklieden, onderdanen en Overheid, en naar gelang men over die relatiën verschillende denkbeelden heeft, naar die mate wordt de levenswet van den Staat opgevat.

Mag ik met ernst een vraag doen aan den geachten afgevaardigde? Zegt hij ook niet met mij, al kan ik er mij niet op beroemen, in elk opzicht met hem in denkbeelden overeen te stemmen, dat met name de opvatting omtrent het differentieele tusschen man en vrouw tegenwoordig zulk een bedenkelijk karakter aanneemt, dat het alleszins raadzaam wordt om, waar het eenigzins kan, deze te stuiten en het verder dringen van dergelijke schrikkelijke en gruwelijke denkbeelden, als sommigen hier en daar doen hooren, te beletten?

Ik zal den geachten afgevaardigde op één ding wijzen. De geachte afgevaardigde wete, dat het kwaad waarop ik doel — ik kan hier de zaak niet openlijk bespreken — de zonde is, waarom door God eens steden in een zoutdal veranderd zijn. Wat zal men er nu van zeggen, wanneer een docent aan een onzer Nederlandsche Universiteiten op een congres, hier te lande gehouden, van degenen, die zich aan die

gruwelijke zonde schuldig maken, schrijft en laat drukken: „Du moment qu'on discutera plus ouvertement qu'on ne l'a fait jusqu'ici la question de l'uranisme; du moment qu'on comprendra qu'il découle, aussi bien que l'hétérosexualité, d'une même source: la sexualité; du moment qu'on reconnaîtra que l'uranisme a le droit d'exister autant que l'hétérosexualité, puisqu'il n'est, comme celle-ci, une manifestation sexuelle — dès ce moment les uranistes pourront être utiles à la société tout comme les hétérosexuels supérieurs ou ordinaires, non dépravés et moraux. Car une relation idéale, comme Platon la désirait, comme Walt Whitman l'a décrite, comme Gustav von Platen la sentait, ne peut être qu'utile à la société, ne peut exercer qu'une influence bienfaisante sur tous ceux qui fréquentent des hommes si hautement intellectuels."

Waar nu toch de denkbeelden reeds zoover gaan, niet alleen in het geheim, maar ook in het openbaar, daar zou ik willen vragen, of de geachte afgevaardigde niet met mij gevoelt, dat het eindelijk tijd wordt, tusschen beide te treden. Ik zou ditzelfde kunnen vragen ten aanzien van de verhouding tusschen ouders en kinderen, nl. of ook hij niet gevoelt, dat, waar ook in onze dagen terugkeert de voorstelling, dat de Staat de zorg van de kinderen van de ouders moet afnemen en zelf zich daarmede belasten, wij aldus teruggaan tot de geheele ontwrichting van het huiselijk leven. Zal hij mij ook niet moeten toestemmen, dat, waar men de verhouding tusschen patroon en werkman meer en meer ziet afdolen om den socialistischen weg te gaan, zoodat elke natuurlijke organische verhouding wordt verbroken, men een weg opgaat, die ons noodzaken moet, met ernst ook hier te zorgen, dat de grondslagen van den Staat niet verder in die richting worden omgebogen?

Wat nu betreft de verhouding tusschen onderdanen en Overheid, is het den geachten afgevaardigde onverschillig, of in de conscientie van het volk de overtuiging leeft, dat het om Gods wille en om der conscientie wille de Overheid moet gehoorzamen, dan wel of men het alleen doet uit vrees voor straf, omdat de man met den politiestok dreigt?

Wanneer ik hem ten slotte wijs op de verhouding tusschen God en de Overheid, vraag ik: is het den geachten afgevaardigde onverschillig, of van lieverlede alle recht geresumeerd wordt naar de gedachte, dat wat subjectief in de overtuigingen leeft, in de wet moet geschreven worden, om aldus een altoos vloeiend en vlottend recht te krijgen, waaraan de vastheid en de sterkte ontbreekt? Ik meen dien geachten afgevaardigde beter te kennen. Hij zal, dunkt mij, ook zijnerzijds een even warm

protest als hier van deze tafel geschiedt, tegen al deze verschijnselen laten uitgaan.

Maar, zal hij mij vragen, waarom moet men om dat protest te onderteekenen belijden Christen te zijn in den door u bedoelden zin? Daarop is mijn antwoord dit: dat behoeft men ook niet; ik ben er zeker van, dat niet weinige leden ook van deze vergadering, die in wat ik noem orthodoxen, in confessioneelen zin zullen zeggen: ik behoor niet tot uw kring, wanneer hier een poging werd gewaagd om de grondslagen van Staats- en politiek leven los te wrikken, even beslist als ik het doe, zich daartegen zouden verzetten. Maar wat is het geval? Wanneer wij, orthodox belijdende Christenen, de zorg daarvoor overlaten aan de heeren der linkerzijde, dan zien wij onder het volk telkens meer de belijdenis van den Christus in schriftuurlijken zin afnemen.

En nu behoeft men dat volksdeel, — zoowel onder de lagere en middelals onder de hoogere klassen —, dat den schriftuurlijken Christus belijdt, maar in zijn uitingen na te gaan om er zeker van te zijn, dat in zijn kring deze nieuw opkomende denkbeelden niet alleen niet worden geëerd en gedeeld, maar worden afgewezen en verafschuwd; dat die denkbeelden in die kringen nergens doordringen, terwijl daarentegen in de kringen, die door de banier der heeren gedekt worden, — en dit kunnen ze niet ontkennen, want de feiten toonen het —, gedurig en telkens niet alleen onder de socialistische arbeiders, maar evengoed onder wat men thans noemt het geleerde proletariaat, juist al die afwijkende denkbeelden als geprivilegieerde denkbeelden der hoogere wijsheid, waarmede de jongeren de papa's in het donker plaatsen, geëerd worden.

Wanneer wij dat laten doorgaan en ook de heeren, die thans, op hun ouden dag gekomen, nog met ons den strijd daartegen zouden aanbinden, van het tooneel zullen zijn afgetreden, en wij laten onzen Staat en onze maatschappij en ons volk aan de leiding van het dan opkomend geslacht over, dan weten wij, dat de moker gereed ligt om, een voor een, elk der Christelijke grondslagen van ons volksleven aan te tasten. Daarom is het, dat wij, zonder ons boven iemand te verheffen en wel verre van te beweren, dat men, zonder in onzen zin orthodoxe Christenen te zijn, niet zou kunnen medewerken om het staatsgebouw in stand te houden en verder op te bouwen, gevoelen, dat dit van ons niet genoeg is, dat, wanneer wij niet op krachtiger wijze optreden om het te handhaven, het gebouw van Staat toch onderstboven gaat.

Daarom wensch ik hier nogmaals wel te constateeren, dat van een confessioneel drijven in Christelijken zin bij ons geen sprake is; dat ik verwerp de voorstelling van den heer Van Boneval Faure, alsof wij

hier in kerkelijken zin Christelijke beginselen zouden drijven. In het minst niet. Maar wat doen wij wel? Aangezien het Christus belijdende, of laten wij zeggen, het confessioneele, deel van het volk jaren lang niet gelijk op geëerd is met de andere volksdeelen, zoomin bij benoemingen als bij hetgeen van Staatswege voor de burgers werd gedaan, en dat gedeelte van het volk dus werd teruggedrongen, hebben wij zeer zeker den eisch gesteld, dat gelijk recht voor allen ook te hunnen opzichte zou worden toegepast. En wanneer nu van liberale zijde mocht beweerd worden, dat dit een onbillijke eisch is, dan zeg ik, dat die partij daarmede haar eigen principe veroordeelt. Dan zouden de liberalen daarmede erkennen, dat zij het gelijke recht doen ook aan ons volksdeel in strijd achten met hun beginsel en dat zal, geloof ik, wel niemand voor zijn rekening willen nemen.

Wij zullen zorgen, dat dit element in het volk, dat Christus belijdt in schriftuurlijken zin en waarin wij de hechtste waarborgen voor de toekomst zien, omdat het nooit de nationale grondslagen voor het volksleven zal prijsgeven, wordt versterkt, niet ten koste van anderen, maar zoo, dat het met gelijke wapenen zal worden gewapend, niet alleen bij het lager onderwijs, maar ook bij het middelbaar en hooger onderwijs.

Voorts wenschen wij op geen enkele Kerk invloed uit te oefenen om haar tegen wil en zin te drijven in een andere richting dan waarin zij zich zelf wil begeven. En wanneer de heer Rutgers van Rozenburg zegt, dat hij ons allen maar clerialen noemt, omdat wij tegen scheiding van Kerk en Staat zijn, wil ik hem toch verzoeken om, waar ik dertig jaren heel anders geschreven heb, mij onder hen niet te rangschikken. Of, wanneer de heer Van Boneval Faure er op wees, om ons onze hardheid van hart voor te houden, dat er toch een tijd lang een titel was gevoerd van Christelijk Gereformeerde Kerk, waaruit dan zou blijken, dat wij de Hervormde Kerk als niet-Christelijk hadden veroordeeld, moet ik toch opmerken, dat hij een kleine lapsus historicus heeft begaan. De geachte afgevaardigde heeft het voorgesteld, alsof het voeren van den naam Christelijk Gereformeerd beteekende, dat er waren twee Gereformeerde Kerken, een Christelijke en een niet-Christelijke. Ik heb zelf medegewerkt — en die poging is geslaagd — om dat woord „Christelijk" te laten vervallen, maar ik mag in deze vergadering den indruk niet laten, — en deze ontstaat zoo licht, wanneer een man van de autoriteit van den heer Faure spreekt —, dat de door dien geachten afgevaardigde aangegevene de ware toedracht der zaak is. Die naam „Christelijk Gereformeerde Kerk" is aangenomen, omdat men nader wilde aangeven, dat men niet een Christelijke Kerk vormde in alge-

meenen zin, maar van een bepaalde belijdenis. Er is echter geen sprake van, dat in dien naam iets ten laste van de Hervormde Kerk lag.

Ik wensch den geachten afgevaardigde nog één ding te herinneren, dat hem wellicht ook bekend zal zijn, nl. dat die naam van „Christelijk Gereformeerd" afkomstig is van de Remonstranten. Het zijn de Arminianen, die de samenvoeging van „Christelijk" en „Gereformeerd" hebben in het leven geroepen en de geachte afgevaardigde zal de Remonstranten zeker niet willen beschuldigen van hardheid tegenover de Hervormde Kerk.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer het Kabinet dit doel nu mag bereiken, dat het den strijd voor het gelijk recht van het Christelijk belijdend volksdeel tot een goed einde brengt, dan zal het daarna in geen enkel opzicht meer het confessioneel element ook maar in het debat hebben te brengen, want dan zal uitsluitend onder ons sprake zijn van het natuurlijk leven in den Staat. En daaromtrent zal dan de een deze, de andere die opvatting hebben, en dan kunnen wij terugkeeren tot de periode, waarin kan gelden hetgeen de heer Fransen van de Putte zeide, dat wij dan dergelijke discussie hier niet meer voeren.

Doch dat is dan eerst mogelijk, wanneer wij het eens zijn geworden omtrent de praemisse, waaraan dit leven in het natuurlijke, ook op het gebied van den Staat, regeling en ordinantie zal moeten ontleenen. En waar zoo de quaestie staat, meen ik, dat de heer Van Boneval Faure ook eenigszins terug zal willen komen van zijn strenge opvatting. Het heeft mij genoegen gedaan, uit zijn mond vernomen te hebben, dat de woorden „schoonschijnend" en „bedriegelijk", die, zoo als nu gebleken is, door hem in het Voorloopig Verslag zijn gebracht, niet waren een onvriendelijkheid aan ons adres, volstrekt niet, maar dat het voor alle partijen geldt; doch het werd toch van onze en niet van zijn partij gezegd. Ik zou zeggen, wanneer het voor alle partijen geldt, laat hij dan voortaan beginnen, het liefst van zijn eigen partij te zeggen. Zou het niet dieper effect van Christelijke, zedelijke ootmoedigheid hebben gegeven, wanneer hij begonnen was te zeggen: mijn eigen partij heeft zich aan zulke leuze schuldig gemaakt, wij hopen dat voortaan ook anderen zich daarvoor zullen weten te hoeden?

Maar daarmede kan ik den geachten spreker niet loslaten. Hij wil hebben een strijd bij de stembus zonder leuzen, want alle leuzen — zegt hij — zijn bedriegelijk. Ja, Mijnheer de Voorzitter, als alle kiezers actieve of oud-hoogleeraren waren, zou ik kans zien een verkiezing te leiden zonder eenige leuze. Maar waar wij te doen hebben met een zich steeds uitbreidend kiesrecht, dat zich, naar ik hoop, vroeg of laat

nog meer zal uitbreiden, zou ik wel eens willen weten, hoe zonder het stellen van een leus de verkiezing te leiden zou wezen. Ik voeg er bij: zulk een leus is geen bedriegelijke klank. Het is de korte saamvatting van gevoelens van sympathie en antipathie van volksdeelen, die slechts naar een woord zoeken, dat uiting geeft aan wat een gemeenschappelijk gevoel is. En gelijk men tot den zang zijn toevlucht neemt om zich gemeenschappelijk te uiten, komt er bij de verkiezingen eerst leven en actie in, wanneer het woord gevonden is, dat uiting geeft aan hetgeen in duizenden harten omgaat. Zulk een uitspraak is dan een leus, die van mond tot mond gaat. Ik hoop niet, dat het ooit gelukken zal, dit uit den verkiezingsstrijd te verbannen.

Handelingen, blz. 148—157.

Mijnheer de Voorzitter! Ik gevoel mij tegenover den heer Gleichman in het minst niet schuldig. Ik stel er prijs op, zeer nadrukkelijk te verklaren, dat hij zich totaal vergist, indien hij ook maar van verre meent, dat in mijn spreken een zweem van verdachtmaking is geweest, dat, waar ik zeide niet aan te nemen, dat hij een val voor mij opgezet had, ik het oprecht meende en dat, waar ik gezegd heb wat ik veronderstelde, namelijk, dat hij in den afkeer van het door mij bedoelde kwaad met mij homogeen stond, dit uit mijn hart gesproken was. Wanneer de geachte afgevaardigde dit van mij niet aanneemt, dan verzoek ik hem, nader te preciseeren, in welk opzicht hij kan zeggen, dat ik verdachtmakingen te zijnen aanzien heb gebruikt. Ik houd niet veel van persoonlijke discussie, maar wanneer ik weet, dat in mijn hart geen idee daarvan is geweest, dat ik juist het omgekeerde bedoelde, dan doet het mij zeer leed wanneer een man als de heer Gleichman, dien ik steeds hoog geacht heb, zich hier een dergelijke uitlating laat ontvallen. Hij vergist zich hierin volkomen.

Wanneer ik mij beroepen heb op den ernst van den geachten spreker, dan is dat beroep ook gemeend geweest, zóó dat de overtuiging bij mij vaststond, dat hij omtrent hetgeen ik daarvan zou zeggen aan mijn zeide stond en niet tegenover mij. En wanneer de geachte spreker zegt, dat ik hem niet geantwoord heb, dan zeg ik mijnerzijds, — hij houde het mij ten goede —, dat ik dat wel deed. Wanneer gevraagd wordt naar speciale voornemens in de toekomst en het antwoord luidt, dat het onmogelijk is daarover thans te spreken, omdat daardoor anders het geheele begrip verloren gaat, dat ik te verdedigen heb, en dat eerst onze denkbeelden in wet moeten belichaamd worden, dan mag ik niet geant-

woord hebben zooals de geachte afgevaardigde dat wenscht, maar hij kan niet zeggen, dat ik niet geantwoord heb.

Zijn aanmerking over *differentieering* en *eclectisch* laat ik loopen. Ik neem uit zijn spreken alleen gaarne deze les over, dat ik in den vervolge allicht goed zal doen met het gebruik van technische termen te vermijden en zooveel mogelijk daarvoor Hollandsche uitdrukkingen in de plaats te schrijven.

De heer Rutgers van Rozenburg heeft erkend, dat wij het nu eens zijn over de twee bepaalde punten, door hem vermeld. Daarna is hij in het betoog getreden, dat de toestand van wettelijke eenheid bij administratieve scheiding hem niet aanstaat en hem op den langen duur toch toeschijnt op zelfbedrog te zullen uitloopen. Deze quaestie grijpt veel dieper in en zal vanzelf aan de orde komen, wanneer de wet op de Indische comptabiliteit in behandeling komt; zij kan dus nu blijven rusten.

De heer Van Nierop heeft mij toegegeven, — en dit niet in woorden, maar in daden —, dat hij zich gisteren onjuist uitdrukte door te zeggen, dat de invoer met den uitvoer betaald wordt. Thans zeide hij, het niet in dien zin bedoeld te hebben, maar dat een hoofdmoment van het betaalbedrag in den uitvoer gelegen was. Zooals gezegd, daarover zijn wij het eens, en derhalve kan dit punt verder buiten het debat blijven.

Nu nog een woord aan den heer Fransen van de Putte. Deze heeft gisteren te recht begrepen, dat het hier geldt een metterdaad ingewikkelde rechtsquaestie. Hij heeft dan ook gevoeld, dat hij, om zijn gevoelen hier zoo sterk mogelijk op den voorgrond te stellen, de hulp noodig had van een jurist. Welnu, hij heeft dan ook een jurist opgezocht en dien gevonden in den gewezen hoogleeraar De Bosch Kemper. Maar toen hij daarop liet volgen, dat hij wel wist, dat wat professor Buys leeraarde aan mijn zijde stond, zocht hij eenigszins de beteekenis van de overeenstemming tusschen Buys en mij te verkleinen, want wat hij daarvan zeide was niet juist. Het is niet waar, dat de heer Buys meer aan mijn zijde staat, maar het is zóó, dat wat de heer Buys heeft geschreven vierkant staat tegenover het gevoelen van den heer Van de Putte en geheel op één lijn staat met hetgeen van de zijde van het Kabinet is beweerd. Het is niet „meer of minder", maar het is een absolute tegenstelling.

Daarbij komt, wat de geachte afgevaardigde zeer goed weet, dat ook in het Weekblad voor Burgerlijke Administratie in gelijken geest is gesproken en dat ook de heer De Savornin Lohman, aan wiens oordeel de geachte afgevaardigde ook wel zal hechten, in gelijken geest denkt. En

waar ook door deze Kamer bij het bespreken van de begrooting van Justitie met zeker buitengewoon welgevallen den Minister van Justitie is tegemoet getreden, zal de geachte afgevaardigde toch toegeven, dat ik recht had, hoewel zelf geen jurist, aan het oordeel van een jurist par excellence waarde te hechten.

Bovendien heb ik van geen enkele andere zijde hulp voor het gevoelen van den heer Van de Putte zien optreden. Hoe heeft de geachte afgevaardigde de juistheid zijner stelling trachten aan te toonen? Hij heeft dat getracht langs historischen weg. Hij heeft gezegd: wij, de mannen van 1848! Ja, met het jaar 1848 reken ik niet, maar dan zou ik toch willen vragen, of nu het geding niet een veel principieeler geschil wordt dan het oorspronkelijk scheen?

In het Voorloopig Verslag wordt tweemaal gesproken van de tegenwoordige en de vorige Regeering. Die uitdrukking heb ik nooit begrepen; maar mijn voorstelling is dat een ongrondwettige uitlegging. De vorige Regeering is die van Koning Willem III en de tegenwoordige is die van onze Koningin. Toch is die uitdrukking sedert 1848 ingeslopen in onze Staatsstukken en wordt zij telkens en telkens weer gebezigd.

Toen ik gisteren den heer Van de Putte hoorde zeggen, dat er onderscheid is tusschen vorstelijk en ministerieel gezag, ging mij eenig licht op. Zooeven heeft de geachte afgevaardigde weer gezegd, dat de autonomie van den Ministerraad op die wijze wordt vernietigd. Ziedaar het principieele verschil. Ik ken geen vorstelijk gezag anders dan dat werkt door de verantwoordelijke Ministers en ik ken geen ministerieel gezag, want dat bestaat niet. Ik ken geen andere ministerieele uitingen dan die, welke als zelfregistreerende instrumenten het vorstelijk gezag laten functioneeren.

Nu begrijp ik, dat wel degelijk achter die uitdrukking van „de tegenwoordige en de vorige Regeering", het Kabinet genoemd de Regeering, het valsche principe zit. Dat principe, de strijd, welke erin ligt, op die wijze het Kabinet of de Ministers tegenover de Kroon te stellen, verwerp ik. En wanneer nu de geachte afgevaardigde zegt, dat het hem daarom juist te doen is, dan heeft hij gelijk met te beweren, dat, wanneer dit de geest van de mannen van 1848 is geweest, die geest nooit in mij heeft geleefd en, naar ik hoop, zal die geest nooit in mij leven.

Wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat ik blijk geef, die zaak te veel en bagatelle te behandelen, dan stem ik dat toe. Dat is juist de oorzaak van het geschil tusschen hem en het Kabinet. Dat Reglement van Orde is voor ons een tamelijk onbeduidende zaak. Zooals ik zeide, kunnen wij morgen aan de Kroon voorstellen, het geheele reglement in te trekken

en kunnen wij op eigen gelegenheid vergaderen en bij de Kroon, wanneer deze het goedvindt, in raad gaan. Bij het Reglement van Orde is voor ons 's lands belang niet betrokken en om daarin wijziging te brengen waren voor ons niet zoovele experimenten noodig. Op het standpunt van den geachten afgevaardigde echter is dat reglement een zaak van enorm belang. De geheele constitutie hangt er volgens hem aan; de geheele verhouding tusschen Vorst en Ministers is er bij betrokken.

(De heer Fransen van de Putte: En dan de interpellatie van Groen van Prinsterer van 25 Juli 1849?)

Of ik mij die herinner? Ik heb mij die niet te herinneren, want ik heb haar nagelezen, toen ik mij prepareerde voor dit debat. Dat heeft met deze quaestie niets te maken.

Ik blijf erkennen, dat het op het standpunt van den geachten afgevaardigde volkomen natuurlijk is, dat hij tegen deze wijziging met ernst is opgekomen en van mij ernstige en hooge motieven heeft gevraagd, die mij recht zouden gegeven hebben, met een dergelijk voorstel te komen.

Maar nu is juist het omgekeerde natuurlijk, dat degenen, die, gelijk de leden van dit Kabinet, in deze quaestie niets anders zien dan een quaestie van zeer weinig aanbelang, niet met dergelijke motieven komen. Wanneer de strijd, daarover gevoerd, gelijk de heer Fransen van de Putte meent, werkelijk mocht leiden tot bederf van den Staat, laat hij dan niet nu, maar een volgend maal een motie voordragen en naar aanleiding daarvan een debat uitlokken, en laat ons dan zien, hoe de opiniën tegenover elkander staan. Op het oogenblik kan ik niets anders zeggen dan dat wat hij gezegd heeft, nl. dat de autonomie van den Ministerraad zou teloorgaan, voor mij niet denkbaar is, omdat, wanneer morgen aan den dag de Ministers bij elkaar willen komen, zij daarin volkomen vrij zijn, dat zij volkomen autonoom daarin zijn en kunnen handelen gelijk zij goedvinden.

Handelingen, blz. 159—160.

Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1902: Werkloosheid — Overlading met arbeid — Varia — Contrôle op levensverzekeringen — Krankzinnigenwezen — Drank- en Leerplichtwet — Onderwijs.

Vergadering van 31 Januari 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Voor ik overga tot het bespreken van de onderscheidene verlangens, doelende op het aanbrengen van wijzigingen in de bestaande wetten, wensch ik te voldoen aan het verzoek van den geachten afgevaardigde uit Zeeland, den heer Godin de Beaufort, om aan de Kamer de resultaten mede te deelen van het summiere onderzoek, ingesteld naar de werkloosheid, in de verschillende provinciën bestaande, voor zoover berichten daaromtrent bij mij zijn ingekomen.

Toen de Memorie van Antwoord in gereedheid moest worden gebracht, was nog van geen enkel college van Gedeputeerde Staten het antwoord bij mij ingekomen, maar gelijk de geachte afgevaardigde te recht opmerkt, zijn sinds tien dagen verloopen en in die tien dagen heb ik uit meer dan één provincie bericht gekregen. Nu zal ik niet in détails, niet tot in kleine bijzonderheden daaromtrent alles mededeelen, maar alleen summierlijk opgeven wat de berichten zijn geweest, die bij Gedeputeerde Staten omtrent de verschillende gemeenten zijn ingekomen.

Gedeputeerde Staten geven onderscheidenlijk op het aantal gemeenten, waar men geoordeeld heeft, geen werkloosheid te kunnen constateeren, ten tweede de gemeenten, waar wel werkloosheid voorkomt, maar in zeer geringe mate en waar zij niet anders is dan het gewone uitvloeise van het seizoen, telkens onder de bijvoeging, dat juist de seizoenwerkloosheid dit jaar zoo bijzonder gering is ten gevolge van den kwakkelwinter, dien wij doormaken, vermits deze èn op het land èn in de bouwvakken het voortzetten van de ondernomen werken niet heeft belet, terwijl verder in een derde categorie worden opgegeven die gemeenten, waar men werkelijk eenige uitgebreider werkloosheid heeft meenen te kunnen constateeren.

Die opgaven vermelden, dat in Limburg 104 gemeenten zijn, waar geen werkloosheid bestaat, en 18, waar zij in geringe mate bestaat, bijna uitsluitend als seizoenwerkloosheid. In Friesland viel in 23 gemeenten geen werkloosheid waar te nemen, in 14 in geringe mate en bijna uitsluitend als seizoenwerkloosheid, terwijl in 6 gemeenten de

werkloosheid een abnormalen vorm heeft aangenomen en van eenige beteekenis is. In Groningen bleek, dat in 35 gemeenten geen werkloosheid bestond, in 12 wel, doch in uiterst geringe mate. In Overijsel waren 45 gemeenten vrij van werkloosheid, in 15 kwam zij wel voor, doch op uiterst bescheiden schaal. In Utrecht waren 52 gemeenten niet door werkloosheid aangetast, in 19 kwam zij voor, maar zelfs in iets mindere mate dan anders bij strenge winters.

Daarna zijn nog ingekomen de rapporten van Gelderland, waaromtrent wordt vermeld, dat in 75 gemeenten geen werkloosheid viel waar te nemen; in 41 gemeenten eenigermate, en voor zooveel die werkloosheid in cijfers was aangegeven, tot een totaal van 1300 personen. Op dit cijfer kan men intusschen niet te vast afgaan, omdat slechts door een deel van de bovengenoemde gemeenten cijfers over het aantal werkloozen zijn verstrekt. Veel werkloosheid werd alleen geconstateerd in 2 gemeenten, in Appeltern en Dreumel, gemeenten, waarvan het bestuur meldt, dat zelfs het overgroote deel der bevolking werkloos is.

In Zuid-Holland werd geen werkloosheid vermeld uit 152 gemeenten; eenige werkloosheid kwam voor in 32 gemeenten, tot een totaal bedrag, voor zooveel cijfers werden opgegeven, van 554 personen. Veel werkloosheid werd alleen vermeld uit Rotterdam en Schiedam, maar zonder opgaaf van den omvang, terwijl verder in Ooltgensplaat, een niet groote gemeente, 100 werkloozen voorkomen.

Wat Zeeland betreft, komt geen werkloosheid voor in 70 gemeenten, eenige in 17 gemeenten, maar van weinig beteekenis; de opgegeven cijfers gaan niet hooger dan 61 personen. Veel werkloosheid komt voor in 56 gemeenten, doch ook, voor zooveel cijfers zijn opgegeven, niet hooger dan tot een totaal bedrag van 110 personen.

Nog niet kwamen in de opgaven van Noord-Brabant, Noord-Holland en Drente. Indien nu het rondzenden van deze circulaire alleen dit resultaat mocht hebben opgeleverd, dat het hem, die hart heeft voor onze arbeidende bevolking, de geruststellende verzekering geeft, dat de werkloosheid in ons land in de verte niet in vergelijking komt met de klachten, die daaromtrent in Duitschland zijn gerezen, dan meen ik, dat reeds daarin een gevoel van bevrediging kan liggen voor het Departement, dat de circulaire uitzond.

Ik kom nu tot de onderscheidene punten, door de verschillende geachte sprekers in het midden gebracht. Algemeene bestuursbeginselen zijn niet ter sprake gekomen, zoodat ik meen te kunnen volstaan met achtereenvolgens de verschillende in debat gebrachte onderwerpen kortelijk te bespreken.

Het zij mij echter vergund, een korte opmerking daaraan te doen voorafgaan. Een enkel lid heeft de heuschheid gehad, ten aanzien van de werkkracht, waarover ik beschik, een meening te uiten, welke ik natuurlijk voor zijn rekening laat, maar die een gul bod was. Toch moet ik daartegenover stellen het beleefd verzoek, dat men, afgaande op die legende, mij niet langzamerhand zooveel op de schouders legge, dat het hard werken zou uitloopen in dood werken; want als ik naga wat in de Tweede en in deze Kamer gevraagd is, buiten alle bestuursmaatregelen, en enkel op het punt van wetgeving, dan vind ik: revisie van de Grondwet, herziening van de Kieswet, van de Provinciale en de Gemeentewet, van de wetten op het lager, middelbaar en hooger onderwijs, op de Kamers van arbeid, van de Drankwet, van de Zondagswet, van de Krankzinnigen-wet, van de wet op besmettelijke ziekten, van de Arbeidswet, van de Artsenijkundewet, van de Veiligheidswet, een ontwerp van wet, regelende de verhouding van de gekozen leden der Staten-Generaal tot een vorig door hen bekleed ambt, een betreffende de pensioneering van weduwen en weezen van onderwijzers en een op de banken van leening.

Nu zullen de heeren mij ten goede houden, dat, wanneer men optreedt ook nog met het voornemen om eenige denkbeelden *de novo* in toepassing te brengen, een ander wel kan zeggen: gij kunt nog al goed werken, maar ondertusschen zou het lijstje zoo lang worden, dat men er onder bezwijken zou; ik maak hiermede een opmerking, die te meer klemt, als men, ook in deze Kamer, die zich onderscheidt door groote bezadigdheid, nog van meer dan één geacht lid niet alleen het verzoek krijgt, een of andere wijziging voor te stellen, maar daarbij moet hooren: de door mij gewenschte wijziging is zóó urgent, dat gij haar wel de prioriteit moogt verleenen.

Dit zou aanleiding kunnen geven tot een worsteling van sympathieën mijnerzijds tegenover verschillende leden, aan welk verlangen ik nu het eerst zal moeten voldoen. Maar men zal gevoelen, dat te staan aan het hoofd van het Departement van Binnenlandsche Zaken, ook doordat er de afdeeling „Arbeid" is bijgekomen en men zich dus ook bezig te houden heeft met ziekte- en pensioenverzekering en kleinere onderwerpen als de inrichting van het technisch onderwijs, nu juist niet zulk een sinecure is, dat men niet over al zijn krachten moet beschikken.

Na dit op den voorgrond te hebben gesteld als een algemeen excuus, verzoek ik den geachten leden, wier wenschen ik kortelijk ga bespreken, dat zij daaruit zullen willen afleiden, dat ik wel gaarne overwegen wil

en onderzoek toezeg, doch in het minst niet toezeg, dat ik nog in deze zitting met de door hen verlangde wijziging komen zal. Wel wil ik in de eerste plaats mijn aandacht wijden aan het gesprokene door den geachten afgevaardigde, den heer Rengers, die mij gewezen heeft op den misstand, die metterdaad bestaat tusschen de bepaling eenerzijds, dat de burgemeester de keuze heeft tusschen onteigening van het besmette goed en tusschen de ontsmetting, en de bepaling anderzijds, dat de gemeentekas zal krijgen vergoeding uit 's Rijks kas wanneer overgegaan wordt tot onteigening, maar haar niet ontvangt wanneer overgegaan wordt tot ontsmetting.

Zeer terecht is door dien geachten afgevaardigde opgemerkt, dat dit er toe verleidt om aan onteigening boven ontsmetting de voorkeur te geven. Wij zijn in Holland allicht geneigd, de financieele zijde eener zaak zwaar te laten wegen, maar vooral ten opzichte van de niet altoos rijk voorziene gemeentekassen is dit dubbel begrijpelijk. Ik geloof daarom ook metterdaad, dat het eisch is, dat in de bepalingen dienaangaande wijziging worde gebracht, en ik wil wel zeggen, zonder daaraan verder een belofte te verbinden, dat eer de geachte afgevaardigde op dit onderwerp hier mijn aandacht vestigde reeds op mijn Departement een onderzoek is ingesteld, dat in werking is en strekt om na te gaan, in hoever en op welke wijze wij het best aan dit bezwaar zullen kunnen te gemoet komen.

Intusschen licht het bezwaar niet uitsluitend in wat zooeven gezegd is. De groote toeneming van de kosten wegens onteigening in den laatsten tijd ligt vooral in de nieuw opgekomen opinie omtrent het gevaar van tuberculose. Sinds men meer attent is geworden op de onteigening van kleeren van kranken of overledenen aan die ziekte, zijn de onteigeningssommen tot een zeer hoog bedrag gerezen.

In de tweede plaats wensch ik er de aandacht op te vestigen, dat, ook al maakte men een bepaling, volgens welke voor ontsmetting binnen zekere grenzen vergoeding werd gegeven, waardoor het financiëel voordeel van de onteigening zou wegvallen, men daardoor niet zou zijn geholpen, want men kan de ontsmetting niet goed doen wanneer men gebrek heeft aan gelegenheid, nl. aan ontsmettingsovens en instrumenten om de ontsmetting op een goede wijze tot stand te brengen. Vooral voor kleine gemeenten is het uiterst moeilijk, zich die hulpmiddelen te verschaffen.

De heer Vening Meinesz heeft reeds opgemerkt, dat voor groote gemeenten het gevaar, dat aan onteigening boven ontsmetting de voorkeur zal worden gegeven, minder is te duchten, omdat men daar door de

grootere bevolking beschikt over een grootere kas en, met een grootere bevolking in aanraking komende, in veel meer gevallen de ontsmetting in toepassing brengt dan in kleinere gemeenten. Dit punt is echter bij mijn Departement in overweging en ik hoop, dat de geachte afgevaardigde met deze mededeeling voorloopig vrede zal willen nemen.

De geachte afgevaardigde, de heer Van der Does de Willebois, en ook, ten deele althans, de geachte afgevaardigde, de heer Van Lier, hebben de vraag aan de orde gesteld, in hoever de gelegenheid zal worden geopend voor ambtenaren, die niet bezoldigd worden door het Rijk, om van Rijkswege te worden gepensioneerd. De heer Van der Does de Willebois sprak over de commissarissen van politie en de heer Van Lier over de leeraren aan de onverplichte gymnasia en hoogere burgerscholen. De positie van de commissarissen van politie meen ik op deze plaats niet te moeen afscheiden van die van de gemeenteveldwachters. De gemeenteveldwachters worden wel is waar niet, gelijk de commissarissen van politie, door de Kroon benoemd en ook niet door den gemeenteraad, maar zij ontvangen hun benoeming van den Commissaris van de Koningin, waardoor zij in zoover in gelijke positie als de commissarissen van politie verkeeren, dat zij bezoldigd worden uit de gemeentekas, maar van elders hun benoeming hebben. Wanneer er nu twee categorieën van ambtenaren zijn op het gebied van de politie, die beide aanspraak willen maken op pensioen en wij eenerzijds te doen hebben met commissarissen van politie, wier traktement hun desnoods wel zou veroorloven, op eigen gelegenheid te trachten in hun pensioneering te voorzien, en aan den anderen kant met een breede categorie van kleine luyden, de gemeenteveldwachters, op wier bezoldiging om de bekende redenen door gemeentebesturen vaak zoo beknibbeld wordt, dat men het geen bezoldiging noemen kan, mag ik van deze plaats het belang van de commissarissen van politie niet zoo op den voorgrond schuiven, dat het belang van de gemeenteveldwachters op den achtergrond geraakt.

De heer van der Does zal gevoelen dat ik, die twee ambten combineerende, een veel uitgebreider categorie van personen krijg en dat de vraag, hoe hier te handelen, veel moeilijker valt te beantwoorden dan hij blijkens het door hem gehouden betoog meende, dat het geval is. Aan den gemeenteraad op te leggen de verplichting om tot pensioneering over te gaan, heeft zeer zeker bedenking.

Terecht is door den geachten afgevaardigde opgemerkt, dat de commissarissen van politie — en ik mag er bijvoegen: ook de gemeente

veldwachters — niet enkel gemeentelijke diensten verrichten. Zij dienen ook het Rijk. Waar het Rijk nu zich in deze laat dienen zonder daarvoor te betalen en de lasten op de gemeenten legt, zal moeten onderzocht worden, in hoeverre uitkeeringen van Rijkswege aan de gemeenten zullen worden gegeven, ook met het oog op de uitvoering van Rijkswetten en de uitoefening van Rijksdiensten.

Doch wanneer het Rijk in deze wil optreden, zal natuurlijk overleg moeten worden gepleegd, niet alleen met den Minister van Justitie, — deze zal de moeilijkste man niet zijn —, maar ook met den Minister van Financiën. En nu is mijn laatstgenoemde ambtgenoot daarom een goede Nederlandsche Minister van Financiën, omdat hij de koorden der beurs vasthoudt; maar is dit een goede qualiteit, — toute bonne qualité a ses défauts —, dit maakt het voor een ambtgenoot niet altijd even gemakkelijk, uit de beurs te krijgen wat hij zou wenschen.

Uit dit opzicht zal de geachte afgevaardigde het met mij eens zijn, dat hetgeen hij vroeg voor mij niet aanstonds te verwezenlijken is. Er moet overleg worden gepleegd en ten dezen een ernstig en moeilijk overleg. Moeilijk vooral daar, waar wij uit de vette jaren dreigen over te gaan in jaren, die minder fortuinlijk voor de schatkist zullen zijn. Ik geloof, dat in het algemeen voor 's lands belang de zekerheid, dat de financiën goed beheerd worden, een zekerheid is, die voor het geheele land het krediet verhoogt en het geheele land gerust zal stellen.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Lier, heeft een soortgelijke vraag aan de orde gesteld ten opzichte van de leeraren en — voor zoover deze er zijn — de leeraressen aan de onverplichte hoogere burgerscholen en gymnasia. Ik behoef in détails hierop niet in te gaan, want de geachte afgevaardigde zal mijn antwoord wel gevoeld hebben uit hetgeen ik zooeven heb gezegd. De geachte afgevaardigde vroeg mij evenwel, of ik kon mededeelen, of deze zaak reeds in staat van wijzen is.

Mijn antwoord daarop kan zeer kort zijn: neen. Overigens is zeer terecht door hem opgemerkt, dat deze zaak geheel afgescheiden behandeld kan worden van de vraag, of aan de bijzondere gymnasia kan worden gegeven een subsidie uit 's Rijks schatkist.

De quaestie der levensverzekeringen is besproken door de heeren Van Basten Batenburg, Van der Does de Willebois en Geertsema. Was de drang van de rechterzijde sterk naar de zijde van Staatsbemoeiïng, aan de linkerzijde ging tegen dat pogen een zeker protest uit. Waar de heer Geertsema onderstelde, dat bij mij de gezindheid om de Staatsbemoeiing uit te breiden niet zoo sterk stond, dank ik hem voor

deze goede opinie. Ook voor mij is nog niet uitgemaakt, of niet inderdaad zonder overheidsbemoeiïng, vreemde maatschappijen natuurlijk uitgesloten, in de zaak zou kunnen worden voorzien, indien belanghebbenden dat wilden.

Natuurlijk gaat het niet aan om allen, die zich bij een levensverzekering hebben aangesloten, om daaruit in de toekomst eenig benefiet te trekken, zelf als controleurs dier maatschappijen te doen optreden. De meesten, die daartoe aangezocht worden en door allerlei agenten, die met de strooppot het land doorloopen om lieden te lokken, zich laten vangen, zijn daartoe niet in staat. Maar ik heb mij wel eens afgevraagd, of het niet mogelijk was, dat in den lande uit de deelhebbers, die in staat zijn met zekere autoriteit op te treden, een comité gevormd werd, waarin een behoorlijk stel accountants optrad, en dat zich bereid verklaarde, alle levensverzekeringsmaatschappijen, die het willen toestaan, een onderzoek in te stellen naar haar basis en haar kapitaal en de wijze van beheer, te controleeren en publiek in den lande bekend te maken, welke maatschappij huns inziens vertrouwen verdient, ja dan neen. En ik ben bijna overtuigd, dat, wanneer dergelijke publicatie van gezaghebbende en zaakkundige mannen in het land uitging, die maatschappijen, welke zich daaraan niet wilden onderwerpen, *eo ipso* haar clientèle sterk zouden zien dalen.

Intusschen erken ik de mogelijkheid, dat een dergelijke poging uit het particulier initiatief niet opkomt en niet slaagt, en daarom moet overwogen worden de vraag, in hoeverre het op den weg der overheid kan liggen om, waar de levensverzekering zich belangrijk uitbreidt, — en ik ben daarvoor dankbaar —, voor de belangen der deelnemers, die zelf in deze hun rechten niet kunnen beoordeelen, op te komen; maar, gelijk de heer Geertsema reeds aantoonde, dat is niet een vraag, die eenvoudig met een enkel woord voor oplossing vatbaar is. Zulk een wetje ontwerpt men niet zoo voetstoots; daarvoor moet de zaak op zeer ernstige wijze onderzocht worden; want wanneer men van Regeeringswege in dergelijk bestanddeel van financiëelen aard, als waartoe die maatschappijen in het land zich langzamerhand hebben ontwikkeld, een misslag beging, en wanneer het bleek, dat men het vertrouwen der maatschappijen vroeg op grond van overheidsbemoeiing, en van achteren bleek, dat men had misgetast, dan zou wel geen financieele, maar toch wel een moreele verantwoordelijkheid op de Regeering rusten, die zij niet mag aanvaarden, dan na dubbel en dwars de zaak bezien en onderzocht te hebben.

De heer Vening Meinesz heeft mij verplicht, door uit de practijk een critiek te leveren op hetgeen gezegd is in de Memorie van Antwoord,

dat het op het Departement niet bekend was, dat er geen genoegzame plaats was te vinden voor krankzinnigen, die door de rechterlijke macht als zoodanig waren aangewezen.

Als ik gul mag zijn ook tegenover de ambtenaren van mijn Departement, wil ik zeggen, dat, toen ik die mededeeling in het rapport las, het mij zelven eenigszins verbaasde, omdat ik in verscheidene aangelegenheden gehoord had, dat het zoo moeilijk was de krankzinnigen te plaatsen. Intusschen heb ik niet getwijfeld aan de juistheid van die mededeeling, maar heb ik het voor mij zelf zoo verklaard, dat de moeilijkheden, die zich hadden voorgedaan, daarin bestonden, dat er wel plaats was, maar niet die, welke de familieleden van den patient zochten, zooals er in mijn kring velen voorkomen, die er prijs op stellen, de patiënten te zenden naar Veldwijk en dergelijke gestichten.

Intusschen wil ik zeggen, dat het gesprokene door den heer Vening Meinesz bijna een ambtelijk merk draagt, natuurlijk niet in den zin van officieel, maar zoo, dat het uit de ervaring van een burgemeester was. Wanneer hij nu in het openbaar mededeelt, dat er gemiddeld 39 à 40 krankzinnigen zijn, volgens de rechters gevaarlijk voor zich en hunne omgeving, maar waarvoor geen plaats te vinden is, zou ik haast durven aannemen, dat in het rapport, waarover mijn Departement beschikt, gebrek aan volledigheid is en in zooverre dank ik den geachten afgevaardigde dat hij mij aanleiding geeft, de onvolledigheid van dat rapport nader te onderzoeken.

De geachte afgevaardigde heeft voorts ook ter sprake gebracht de vraag, waarom het Rijk zijn subsidie ook niet geeft daar, waar de gemeenten verpleegden plaatsen in voorloopige bewaring in ziekenhuizen of dergelijke gestichten. Ik heb mij veroorloofd, in de Memorie van Antwoord te verwijzen naar art. 7 van de wet op het krankzinnigenwezen. Gelijk den geachten afgevaardigde beter bekend is dan mij, zegt dat artikel, dat als een krankzinnigengesticht alleen beschouwd wordt zulk een gesticht, waar uitsluitend krankzinnigen verpleegd worden. Daaruit volgt dus, dat een ziekenhuis, waar een patient tijdelijk in bewaring wordt gesteld, volgens de wet geen krankzinnigengesticht is. En waar nu toch het geheele streven, dat bij de Rijkssubsidiën heeft voorgezeten, dit is, dat men daarin een zeker lokaas aan de gemeenten zou voorhouden om te bevorderen, dat de krankzinnig verklaarden in onder Rijksinspectie staande gestichten zouden worden ondergebracht, geloof ik toch, dat ik in strijd met den geest en de oeconomie der wet zou handelen, wanneer ik voorstelde, ook subsidie toe te staan ten behoeve van verpleegden in niet-krankzinnigengestichten.

Ik weet wel, dat de geachte afgevaardigde — en zeer terecht — mij gevraagd heeft: hoe kunt gij dan Rijkssubsidie geven, waar verpleging in het gezin plaats heeft? Er bestaat metterdaad tusschen die twee denkbeelden een zekere analogie, maar men vergete daarbij toch niet, dat, zoolang in zulk een gezin niet meer dan twee krankzinnigen verpleegd worden, het tweede lid van art. 7 aan die verpleging een bijzonder karakter verleent. Bovendien, wanneer dat geschiedt en het Rijkssubsidie zal worden toegestaan, zullen vanwege het Departement de noodige maatregelen worden genomen om zekerheid te verschaffen, dat die verpleging in het bijzonder geschikt is en aan haar doel kan beantwoorden.

Ernstiger is het laatste punt, door dien geachten afgevaardigde te berde gebracht. Bij de ongelukkige gewoonte, die meer en meer bij de expert-medici, door den rechter opgeroepen om over de toerekenbaarheid van beschuldigden te oordeelen, er toe leidt, een advies te geven, dat aan den rechter niet anders overlaat dan eenvoudig te besluiten tot opzending naar een krankzinnigengesticht, ontstaan moeilijkheden, die ten slotte een ernstige botsing tusschen de Departementen van Binnenlandsche Zaken en van Justitie ten gevolge zouden kunnen hebben. Wat toch is het geval? Degenen, die het vonnis te executeeren hebben, beschikken op de vraag, waar de betrokken persoon zal geplaatst worden, en wanneer hij nu naar een krankzinnigengesticht wordt opgezonden, onder wiens toezicht staat hij dan? Wordt hij dan door den Minister van Justitie aan mij in bewaring gegeven en ben ik voor dien man als zoodanig verantwoordelijk? Iets wat meer samenhangt met een andere, dieper ingrijpender vraag, namelijk, of de tijd, gedurende welken een veroordeelde uit 's Rijks krankzinnigengesticht is ontvlucht, mede rekent voor verjaring der tenuitvoerlegging van het vonnis.

Het feit, dat wij gedurig in Medemblik krijgen personen, die metterdaad niet zijn gewone krankzinnigen, maar misdadigers van zeer, zeer lastigen aard, maakt, dat wij daar telkens staan voor deze moeilijkheid: wij mogen die menschen niet als gevangenen behandelen, hun niet die dwangmiddelen aandoen, waardoor, voor een zeker deel, het gesticht een gevangenhuis zou worden; neen, zij moeten als krankzinnigen behandeld worden, en als wij dat doen, wordt gedurig het gevaar van ontvluchting geboren.

Maar afgezien daarvan, als wij een man niet mogen isoleeren, wat niet in den aard ligt als hij geen geweld pleegt, kan hij een tamelijk schadelijken invloed op zijn omgeving uitoefenen. Het is dan ook al voor-

gekomen, dat een dier gevangenen een suppoost, die hem iets zeide, toevoegde: wees maar voorzichtig, gij weet dat ik met je doen kan wat ik wil, ik ben toch niet toerekenbaar, pas dus op, dat gij mij niet te na komt. Daardoor worden toestanden geboren, die voor het Departement van Binnenlandsche Zaken in het huis te Medemblik bijna onoverkomelijke bezwaren opleveren, ook hierom, dat, wanneer men verplegers of verpleegsters vraagt voor een ander gesticht, ze te krijgen zijn, en geschikte menschen zelfs, maar zoodra er opgeroepen worden voor Medemblik, dan is het aantal gering van hen, die bereid zijn om met dat soort van verpleegden voortdurend in aanraking te komen, tegenover wie werkelijk de veiligheid van hun eigen persoon niet genoeg gedekt en beschermd is.

Maatregelen zijn nu genomen om te zien, dat wij die lastige en gevaarlijke patiënten eenigszins afzonderen van de anderen en ze zoo ommuren, dat wij er eindelijk in zullen slagen, het ontvluchten te beletten, en ook om de schade, die uit hun aanwezigheid daar voor andere verpleegden kan voortkomen, tot een minimum te herleiden. Maar ik ben volstrekt niet gerust, dat wij daarin slagen zullen. Ik stel mij dan ook voor, met mijn ambtgenoot den Minister van Justitie in nader overleg te treden, op welke wijze het best in de zorg voor die verpleegden te voorzien.

Ik moet hier te meer nadruk opleggen, omdat uit de statistiek blijkt, dat die lieve heeren, die ons daar worden toegezonden, ieder jaar in aantal toenemen. De gewoonte om ontoerekenbaar te verklaren neemt bij de experts toe. Wanneer het bleef, zooals het op het oogenblik is, zou de zaak minder ernstig zijn, maar wij weten genoeg, hoe de school van Lombroso en andere criminalisten die ideeën bevorderen, en hoe het onlangs gehouden congres onder inspiratie van mijnheer Ferri daaraan nieuwe bezieling gegeven heeft, zoodat metterdaad te vreezen is, dat de verklaringen omtrent mentale aberratiën onder de experts toenemen en het aantal heeren, dat wij te Medemblik zullen te herbergen hebben, allengs onrustbarende proportiën zal aannemen.

Intusschen blijft mijn aandacht zeer op die zaak gevestigd en ik zal niet in gebreke blijven, het onderzoek voort te zetten en er over na te denken, hoe wij daarin zullen kunnen optreden. Misschien zal het noodig zijn, zelf er heen te gaan om de zaak persoonlijk te onderzoeken, maar bij de vele drukten, die ik in de eerste maanden van mijn Ministerschap gehad heb, heeft mij daartoe tot nu toe de tijd ontbroken. Ik meen daarom, dat de geachte spreker mij ten goede zal houden, dat ik mij thans niet op pertinente wijze over die zaak kan uitlaten.

De heer Van Zinnicq Bergmann heeft de Drankwet ter sprake gebracht. Tot mijn leedwezen moet ik verklaren, dat ik mij daarover niet nader en breeder kan uitlaten dan ik in de Memorie van Beantwoording aan de Tweede Kamer en in het mondeling debat aldaar reeds gedaan heb. Van Regeeringswege is de meening uitgesproken, dat de wet tot wijziging van de Drankwet tijdig zoude inkomen, zoodat alle conflict met de naderende stembus in dit opzicht zal vermeden worden. En in de tweede plaats hebben wij als onze meening uitgesproken, dat het stelsel van uitsterven ons als het meest gewenschte voorkomt, terwijl overwogen zou worden, in hoeverre daar, waar zich hardheden zouden voordoen, daaraan zou kunnen tegemoet gekomen worden, omdat men dikwijls voor dergelijke hardheden te staan komt.

Zoo noem ik bij voorbeeld dit geval: een houder van vergunning diende op 27 April aan burgemeester en wethouders een verzoek in tot het mogen voortzetten der vergunning; de man dacht, daar het tijdstip op 1 Mei gesteld is, dat hij binnen was. Burgemeester en wethouders zijn echter niet verplicht om eerder dan binnen een maand te antwoorden. Zij lieten drie dagen verloopen en meldden op 1 Mei, dat de tijd voorbij was.

In zulke gevallen stuit men op hardheid, zonder dat ik beweer, dat daarbij avocasserieën of chicanes in het spel zijn en burgemeester en wethouders opzettelijk zoo gehandeld hebben; maar in dergelijke gevallen worden de menschen in hun recht gekrenkt. Of er metterdaad een beginsel van Staatserfrecht zit in het laten uitsterven van de vergunningen, laat ik voor rekening van den heer Van Zinnicq Bergmann. Maar als men erft, bezit men iets; en wat de Staat zou bezitten als de vergunningen uitsterven, weet ik niet; of het moet zijn de zedelijke winste voor het land, dat het getal gelegenheden om zich alcoholisch te vergiftigen wederom met een verminderd is. En waar dan dat Staatserfrecht alleen zou bestaan in een zedelijke winste, meen ik, dat ook de geachte afgevaardigde van zoodanig Staatserfrecht niet afkeerig kan zijn.

De geachte afgevaardigde heeft voorts gewezen op het wenschelijke om door het uitvaardigen van ministerieele circulaires meer eenheid te brengen in de uitvoering van Staatswetten. Wat dit middel betreft, vooral nu ik aan de uitvoering van den leerplicht nog al eenigen tijd te besteden heb, komt van de zijde van de arrondissements-schoolopzieners veel aandrang om dien weg op te gaan. Mij komt het middel echter altijd bedenkelijk voor, omdat de Minister daardoor een interpretatie van een wet te veel dwingt. De meest natuurlijke weg in deze acht

ik, het aan de practijk over te laten, zoodat de jurisprudentie zich vormt door de genomen beslissingen, door de autoriteiten in appèl. Daardoor komt dan vanzelf meer eenheid en gelijkheid in de toepassing der wetten. Maar ik wil wel overwegen, in hoeverre door het uitvaardigen van een circulaire aan machtsoverschrijding van de zijde der administratieve macht, als waarvan de geachte afgevaardigde gewaagde, een einde gemaakt zou kunnen worden.

De quaestie van het onderwijs is in de eerste plaats ad hoc besproken door den heer Van Zinnicq Bergmann, dien ik bedroefd had, en in de tweede plaats door den heer Alberda van Ekenstein, dien ik, laat mij zeggen: bevredigd had. Wanneer men, hier staande, van de linkerzijde een betuiging van instemming ontvangt, maar een geestverwant verklaart, dat hij zich bedroefd gevoelt, dan zult u, Mijnheer de Voorzitter, wel begrijpen, dat daarbij eenige strijd in eigen hart opkomt, al zegt men ook nog niet: entre les deux mon coeur balance. Ik moet intusschen erkennen, dat ik mij in casu meer aan de zijde van den heer Alberda van Ekenstein moet plaatsen. Diens opmerking was juist, dat de heer Van Zinnicq Bergmann niet uit het oog moet verliezen, dat, zooals reeds in de andere Kamer werd gezegd, een nieuw optredend Minister maar niet elk wetsontwerp, waartegen hij principieele bezwaren koestert, kortweg kan intrekken. Als de heer Van Zinnicq Bergmann in mijn plaats stond, zou hij zoo iets evenmin doen. Dat kan eenvoudig niet. En als dien geachten afgevaardigde evenmin voldoet mijn verklaring, dat ik omtrent de Leerplichtwet eerst meer experientie wil afwachten, alvorens tot technische herziening te komen, dan komt het hier neder op hetgeen men onder „technisch" behoort te verstaan. Hier in deze quaestie heeft geen verschil geheerscht van principieelen aard met de linkerzijde, geen verschil omtrent de bevoegdheid tot bescherming der kinderen tegen verwaarloozing op onderwijsgebied. Alleen bestond er verschil omtrent de vraag over de wijze, waarop zou worden opgetreden, of de verwaarloozing van het onderwijs door den rechter behoort beoordeeld te worden, dan wel of de Staat regelend moet optreden en uitmaken, wat onder goed onderwijs behoort verstaan te worden. Over dat beginsel kan de experentie geen uitspraak doen, wel kan die leeren, dat aan het stelsel, dat thans in de wet is gelegd, zoovele bezwaren kleven, dat het in de practijk voor de Nederlandsche burgerij niet aannemelijk blijkt te zijn. En dan is het tijdstip gekomen om te overwegen, of niet door vereenvoudigde inrichting der wet en van hare procedure, door niet overal zout op de slakken te leggen, door de bezwaren tegen den vaccinedwang weg te nemen, en door te voorkomen, dat

straf wordt toegepast indien broodsgebrek het schoolgaan der kinderen onmogelijk maakt, voorziening kan worden gevonden. Daarover kan ik mij intusschen op dit oogenblik niet nader uitlaten, want inderdaad zijn de bij mijn Departement ingekomen ambtsberichten nog al te sober.

Voor het eerst was het mij vergund, bij een debat in de Eerste Kamer den geachten afgevaardigde, den heer Alberda van Ekenstein, in den breede een discours over het onderwijs te hooren houden en hem zijn program daarbij te hooren uitwerken. Laat mij mogen zeggen, dat ik bij het aanhooren daarvan, in het geheel genomen, maar toch niet in alles, beamen kon wat door hem gesproken werd, maar intusschen moet ik protesteeren tegen zijn voorstelling, alsof de Leerplichtwet daarom een Christelijke wet is, omdat immers de leerplicht een ieder leert lezen en het lezen noodig is om den Christus te leeren kennen uit de Schrift. Ik stel daartegenover, te zijner overweging, de historische vraag, of het lezen onder het publiek niet eerst meer algemeen is geworden in de laatste eeuwen en of daarom de kennis van den Christus in de daarvóór liggende eeuwen, in de 14de en 15de eeuw bij voorbeeld, in ons land en in andere landen ontbroken heeft. Hij zal, dunkt mij, wel willen toestemmen, dat, hoezeer het lezen uit dat oogpunt op prijs moet worden gesteld, het eigenlijke middel om de kennis van den Christus voort te planten niet ligt in het lezen, maar in het verkondigen, en voor dat verkondigen heeft men alleen noodig een oor, dat hooren kan. Ik heb gemeend, dit te moeten zeggen, opdat deze materie niet worde afgetrokken naar het terrein, dat geheel buiten geschil kan blijven.

Ik heb mij verblijd in de opmerking van den geachten afgevaardigde, dat men de verschillende deelen en onderdeelen van het onderwijs, van de bewaarschool af tot de Universiteit toe, behoorlijk elk in zijn genre, regelen moet en dat men trachten moet, die met elkander in een behoorlijk organisch verband te brengen. Ik dank hem voor die opmerking. Het is mijn overtuiging, dat die Ineinandergliederung, die aaneenschakeling, zeer veel te wenschen heeft overgelaten. Uit die verkeerde aaneenschakeling is zeer veel verkeerds voor ons onderwijs voortgevloeid!

Wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat het daarvoor noodig is, om het kind van af het vierde jaar naar school te zenden, dan meen ik daartegen van deze plaats, als Minister, niet alleen voor de volwassenen, maar ook voor het kind te moeten opkomen en te moeten vragen, of dit nu iets is wat van Regeeringswege moet worden bevorderd, nl. dat aan het kind, welks leven van het zevende jaar af reeds zoo ingespannen is, reeds van het vierde jaar af het vrije spel worde ontnomen, dat vrije opgroeien, waardoor het aan een geheel andere zorg wordt

toevertrouwd en wel juist aan de zorg, die het kind in die jaren noodig heeft? Ik zou, althans mijnerzijds, dien weg niet willen opgaan en ik zou dit nog minder in het algemeen hierdoor durven motiveeren, dat het onderwijs op de school klassikaal is. Ik erken, dat het onderwijs op school alleen klassikaal zijn kan. Het klassikale onderwijs heeft metterdaad dit voor zich, dat het de verkeerde eigenaardigheden van de enkele persoonlijkheden besnoeit, maar aan den anderen kant zou ik den geachten afgevaardigde willen vragen, of hij het niet met mij eens is, dat aan het klassikale onderwijs het groote kwaad verbonden is, dat het de eigen persoonlijkheid en de ontwikkeling van het eigen karakter zoo ellendig tegengaat, en dat juist in de tijden, toen men het klassikale onderwijs niet had, het persoonlijk karakter veel sterker trachtte uit te komen dan thans, nu in de onderwijswereld het denkbeeld in die mate is doorgedrongen, alsof de school een fabriek ware, die al de kinderen, gekneed en gesmeed naar hetzelfde model, moet afleveren.

Wat de opleiding betreft, heeft de geachte afgevaardigde, zeer tot mijn vreugde, niet alleen gesproken over de onderwijzers, die onderwijs zullen geven op de intellectueele scholen, maar ook over de opleiding van die onderwijzers, die zullen moeten optreden op de technische scholen. Ik dank hem daarvoor, omdat dit metterdaad een van de jammerlijkste noodzakelijkheden is, waarvoor degene, die het technisch onderwijs heeft in te richten, staat.

Toen het middelbaar onderwijs hier te lande is georganiseerd, heeft men de groote fout begaan — ik meen dit te mogen zeggen — om dit onderwijs te ordenen, zonder dat de middelen tot opleiding van de onderwijzers bij het middelbaar onderwijs waren aangegeven. Daarom heeft men daarmede allerlei moeilijkheden ondervonden. Maar nog veel erger is de moeilijkheid als men komt op technisch gebied. Daar ontbreekt op het oogenblik elke gelegenheid voor de aanstaande onderwijzers om zich te laten opleiden. Het gevolg daarvan is, dat degenen, die daar les geven, meestal niets anders op de ambachtsschool brengen dat datgene wat zij in het gewone ambacht hebben geleerd. Daardoor blijft het Nederlandsche ambacht staan op hetzelfde peil en dezelfde hoogte en halen wij het ambachtsonderwijs, zooals het zich in andere landen veel krachtiger heeft ontwikkeld, niet in. Een van de ernstige overwegingen, die bij mij bestaan, is dan ook, of niet hier te lande het voorbeeld moet worden gevolgd van Oostenrijk, waar dezelfde moeilijkheid bestond, en waar men jarenlang zekere som van Rijkswege heeft beschikbaar gesteld voor degenen, die elders beter ingerichte technische scholen bezochten. Dat voorbeeld volgende, zoude de daar verkregen

kennis dan hier te lande zijn over te brengen aan een hoogere normaalschool of een dergelijke inrichting, vanwaar zij dan weder verspreid kan worden.

De geachte afgevaardigde heeft voorts den wensch uitgesproken om de normaalscholen en de bijzondere opleiding voor onderwijzer te doen verdwijnen en enkel de opleiding te behouden aan de kweekscholen. Ik beaam dien wensch volkomen en geef toe, dat, de opleiding aan normaalscholen en bij particuliere onderwijzers in den regel niet kan concurreeren met de degelijke opleiding, die aan de kweekscholen wordt genoten, maar ik moet aan den anderen kant aan den geachten afgevaardigde vragen, of hij toch zelf niet inziet, dat wanneer men de opleiding aan de kweekschool voor allen wilde doorvoeren, de kosten daarvan zóó ontzaglijk hoog zouden worden, dat zij moeilijk door den Minister van Financiën zouden kunnen worden toegestaan en ik zou twijfelen, of de Staten-Generaal ten slotte wel bereid zouden worden bevonden, in die enorme opleidingskosten te voorzien.

De geachte afgevaardigde heeft mij verder op een weg willen lokken, waarop ik hem niet volgen zal, daar hij meende, dat ooit aan de Regeering zou kunnen toekomen het recht om de taalregels officieel te gaan beheerschen en vaststellen. Ik weet wel, dat de geachte afgevaardigde gezegd heeft, niet te wenschen, dat de Regeering zoo ver zou gaan als — om het maar kort uit te drukken — de bedoeling is van de Kollewijnsche school, maar hij wenschte toch, dat van Regeeringswege voor het onderwijs zoodanige bepalingen zouden gemaakt worden, dat het aanleeren van noodelooze taalregels voor de jeugd zou wegvallen.

De taal is in het volksleven een verschijnsel, dat een eigen leven heeft en aan eigen wetten gehoorzaamt. Krachtens die eigen wetten heeft langzamerhand in onze taal — gelijk in alle andere talen — het afslijten en afslijpen van wat onnoodig is, plaats. Ik zeg niet, dat daardoor de taal rijker wordt in voeling met het hart van de natie, maar zij wint er, gelijk bij het Engelsch blijkt, in bruikbaarheid door. Waar nu onze taal in dit opzicht tusschen het Duitsch en het Engelsch in staat, zie ik geen reden, waarom wij met versnelden pas het Engelsche voorbeeld zouden zoeken in te halen. Ik meen, dat het feit, dat in de Engelsche taal Fransche elementen zich hebben gemengd, een verandering daarin heeft gebracht, waarvoor ik hoop dat wij bewaard zullen blijven. En waar juist wij als natie onze zelfstandigheid hoog moeten houden, komt het mij voor, dat het overlaten van de taal aan haar eigen ontwikkeling eisch is van Regeeringsbeleid en de Regeering verkeerd zou

doen met zich het recht toe te eigenen om zich in het leven en de ontwikkeling van het taalwezen te gaan mengen.

Bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting heeft de heer Rutgers van Rozenburg gezegd, dat wij ons niet moeten voorstellen, hier ten eeuwigen dage te zullen zitten, wat ook voor mij niet het grootste ideaal van mijn leven zou zijn. Maar nu heeft de heer Alberda van Ekenstein een belofte van liberaliteit gedaan. Hij heeft, in de toekomst zich indenkende, zich een toestand voorgesteld, dat Roomsch-Katholieken en Calvinisten onderling slaags zouden raken, en duchtende, dat dan de Roomsch-Katholieken zouden worden onderdrukt door de Calvinisten of wel de Calvinisten door de Roomsch-Katholieken, bood hij zich, wanneer het daartoe kwam, aan als vredestichter, als degeen, die de liberale beginselen zou willen handhaven om de dan verdrukte Calvinisten tegenover de Papisten, als ik dit woord nu eens mag gebruiken, of wel de verdrukte Roomsch-Katholieken tegenover de Calvinisten, te beschermen. Maar wanneer ik naga, welke de houding van dien geachten afgevaardigde jaren lang is geweest, toen Roomsch-Katholieken en Calvinisten samen klaagden over den harden druk, hen door de liberalen aangedaan, dan kan ik niet anders dan betreuren, dat dit echt liberale beginsel zoo laat bij den geachten afgevaardigde is gaan doorwerken.

Handelingen, blz. 187—191.

Mijnheer de Voorzitter! Nog een kort woord van dupliek zij mij vergund. De heer Vening Meinesz heeft nu, meen ik, zijn eisch eenigszins beperkt en thans gevraagd, of het Rijkssubsidie zou kunnen gegeven worden, wanneer de krankzinnige voorloopig in een ziekenhuis werd bewaard in het geconstateerde geval, dat de burgemeester in de onmogelijkheid verkeerde om behoorlijke plaatsing te vinden in een krankzinnigengesticht. Met die beperking, met die begrenzing treedt de vraag in een geheel ander licht, maar dan rijst weer deze andere vraag: rust niet op het provinciaal bestuur de plicht om te zorgen, dat er behoorlijke gelegenheid tot plaatsing voor de krankzinnigen is? Komen wij zoo weder niet tot een conflict tusschen het gemeentelijk en het provinciaal bestuur en zal het dan weer niet de vraag zijn, of het gemeentebestuur ook dan het subsidie zal krijgen, wanneer er elders of in een particulier gesticht plaats is, maar juist niet in het gesticht, dat voor die provincie is aangewezen? Indien men dus op de gedachte van den geachten spreker wil ingaan,

komt men in tal van andere vragen, waarvan de mogelijkheid tot oplossing een onderzoek vereischt.

De heer van Basten Batenburg heeft ten slotte met mij een strijd gevoerd over mijn opvatting van het door den heer Geertsema gesprokene. Hij meende, dat ik ten onrechte op den heer Geertsema beslag gelegd had. Laat ik dit geschil zoo oplossen, dat hij mij niet recht zou verstaan hebben, wanneer hij meende, dat ik deze zaak voorloopig à l'abandon zou willen laten. Wat gezegd is in de Memorie van Antwoord, nl. dat ik deze zaak beschouw als van belang, houd ik nu nog vol. Maar ik ben begonnen te zeggen, dat ik onmogelijk terstond alles kan aanvatten, en heb laten doorschemeren, dat in den tusschentijd, vóórdat een plan van Regeeringswege kan komen, wellicht uit den boezem van belanghebbenden zelf een comité zou kunnen opstaan, dat misschien de contrôle van Staatswege kon overbodig maken, hoewel ik er terstond heb bijgevoegd, dat ik van mijn zijde van zulk een optreden van het particulier initiatief geen groote verwachting had.

De heer Alberda van Ekenstein is teruggekomen op het verband tusschen den leerplicht en de kennis van den Christus. Hij houde mij ten goede, dat ik hier niet verder op inga. En hij zal zelf wel gevoeld hebben, en ieder lid dezer Vergadering met hem, dat ik op dat punt niet gekomen zou zijn, indien door den heer Alberda van Ekenstein niet juist die zonderlinge combinatie tusschen den leerplicht en de kennis van den Christus gemaakt was. Deze heb ik eenvoudig willen écarteeren, en het is volstrekt mijn bedoeling niet geweest, over de zaak zelf met hem in het geding te treden. Verder heeft hij gezegd: indien de kweekschoolopleiding zooveel kost, dan moeten wij maar betalen; veel geld voor het onderwijs uit te geven is een lust. Als de geachte spreker als Minister van Financiën met mij in één Kabinet zat, zou het mij dus niets geen moeilijkheid kosten, om geld voor het onderwijs van hem te krijgen, maar de vraag is, of de burgerij hem dan wel gaarne als Minister van Financiën zou hebben.

Dan heeft hij gezegd, wat de voorbereidende school betreft, dat hij geen school bedoeld had. Maar waarom noemde hij die dan een school? Als het geen school is, noem het dan anders. Maar hij is zelf begonnen het te noemen een voorbereidende school. Ook heb ik niet gezegd, dat de kinderen worden gekluisterd aan de school. Ik heb de kinderen op een bewaarschool nooit met kluisters gezien. Maar in een bewaarschool is een kind aan banden onderworpen, en die wil ik er juist af hebben; ik wil, dat het kind in de eerste jaren spelend opgroeit en vrijheid geniet.

De heer Kist is zoo goed geweest om in eenige détails te treden omtrent de onvoldoende maatregelen, door de directie van het krankzinnigengesticht te Medemblik genomen om te zorgen voor het binnen de grenzen van het gesticht houden van zekere gevangenen, of hoe hij ze noemen wil, die gevaarlijke heeren, waarvan ik straks sprak. Het doet mij genoegen, dat de geachte spreker als procureur-generaal, als man, die zulk een hooge betrekking bekleedt in de rechterlijke macht, het met mij betreurt, dat zich meer en meer een richting bij de crimineele justitie openbaart, die voor de zekerheid van het recht ernstig gevaar oplevert.

Wat betreft de mededeeling van enkele feiten door den geachten spreker, ik zal een onderzoek doen instellen. Waren die feiten in het Voorloopig Verslag aangegeven, dan zou er zeer zeker bescheid op gegeven zijn; men zal van mij niet vergen, dat ik thans op al die détails inga. Dit wil ik er echter nog over zeggen: de geachte spreker weet, dat vroeger het systeem gold om de krankzinnigen zooveel mogelijk vast te houden, op te sluiten, hun zoo weinig mogelijk levensbeweging te geven; eerst later is men gaan inzien, dat dit niet de weg der genezing was, dat men die menschen integendeel zooveel mogelijk vrijheid van beweging moest laten. Ik herinner aan de uitnemende resultaten, in Gheel in België als vrucht van de verpleging in de gezinnen bereikt. Zoo is het wel mogelijk, dat men de krankzinnigen in Medemblik schaatsen heeft laten rijden. Een Fries zou men mogelijk gek maken als men hem verbood schaatsen te rijden, wanneer daartoe gelegenheid is. Daarom zou ik ook zeggen: laat dien man schaatsen rijden. Zoo ook zou men iemand, die dweept met muziek, wellicht krankzinnig maken, wanneer men hem het genot van muziek onthield. Men moet dergelijke menschen zich zooveel mogelijk vrij laten bewegen.

Onder de krankzinnige gevangenen zijn menschen, die uitstekend de „feinte'' verstaan, tegenover den rechter zich als krankzinnig voor te doen, en zelfs den medicus misleiden. Waar nu de rechters en de medici door die lieden misleid worden, is het, dunkt mij, te vergeven, dat ook de directeur te Medemblik wel eens mistast. Er is nu een proef genomen met het aanwijzen in het gesticht van een afzonderlijk terrein voor dergelijke krankzinnigen; de resultaten daarvan moeten wij afwachten. Slaagt de proef niet, dan zullen andere maatregelen genomen worden. Ik verzeker den geachten afgevaardigde, dat ik het zeer zoude toejuichen, indien hij in zijn rechterlijken kring al zijn invloed wilde aanwenden, opdat zoo weinig mogelijk van die heeren naar Medemblik gezonden werden.

Handelingen, blz. 193—194.

WETSONTWERP tot bekrachtiging eener wijziging der heffing van haven- en opslaggeld voor het gebruik der Provinciale haven te Kuinre en beperking der aan die heffing verleende bekrachtiging tot een bepaalden termijn.

VERGADERING VAN 30 APRIL 1902.

Mijnheer de Voorzitter! In het Verslag wordt de opmerking gemaakt, dat door aanneming van het amendement-Duymaer van Twist een incongruiteit in de wet is gebracht, doordat de door hem voorgestelde wijziging op art. 2, wat de tijdsbepaling betreft, niet evenzoo is aangebracht in art. 1. Het moet zonder voorbehoud worden toegegeven, dat hier metterdaad een vergissing is begaan. De vraag is nu maar, of die vergissing van dien aard is, dat zij aanleiding moet geven om het wetsontwerp, gelijk in het Verslag met een enkel woord wordt aangeduid, dezerzijds in te trekken. Die vraag nu meen ik in ontkennenden zin te kunnen beantwoorden. Indien de vergissing omgekeerd ware begaan, en de bekrachtiging tot 1904 op *de wijziging* ware toegepast, maar daarentegen de bekrachtiging van de heffingsverordening op 1907 ware bepaald gebleven, dan zou men in een onhoudbaren toestand zijn geraakt. De stand van de zaak is nu deze, dat de heffingsverordening als zoodanig bekrachtigd is tot 1904. Na 1904 kan er dus, wanneer er bij de wet geen nieuwe bekrachtiging komt, door Provinciale Staten eigenlijk geen verdere uitvoering aan deze heffingsverordening meer worden gegeven.

Of nu een verordening, waaraan toch geen uitvoering kan worden gegeven, gewijzigd of niet gewijzigd is, doet ter zake niets af. Het eenig effect van de vergissing, welke begaan is, is, dunkt mij, dat, wanneer in 1904 de heffingsverordening krachteloos wordt en in 1905 een nieuwe bekrachtiging zal moeten worden voorgesteld, die bekrachtiging dan zal kunnen worden voorgesteld niet naar het besluit gelijk het in 1894 is genomen, maar gelijk het thans is voorgedragen, omdat wegens het doorloopen van de *wijziging* in de heffingsverordening tot 1907 de tekst van 1894 alsdan geen dienst meer kan doen. Tevens wensch ik te doen opmerken, dat na de in de Tweede Kamer gevallen beslissing in 1905 voor de bekrachtiging wel geen termijn langer dan van 2 jaar zal kunnen worden voorgesteld. Er is dus incongruiteit, maar geen tegenspraak; het één sluit het ander niet uit; moeilijkheid bij de uitvoering is niet te duchten.

Intusschen, in aanmerking nemende, dat, wanneer de voordracht zooals zij daar ligt in het *Staatsblad* komt, zij geen fraai staal van wetgeving zal zijn, wil ik gaarne overwegen, in hoever er oorzaak zal zijn om later een kleine wijzigingswet voor te stellen. Ik acht haaraan c. q. de voorkeur te moeten geven boven intrekking, omdat het noodig is, dat deze heffingsverordening zoo spoedig mogelijk bekrachtigd zij. Op dit oogenblik bestaat er ten aanzien van de have van Kuinre voor de Staten van Overijsel een niet gedekte toestand. Oponthoud zou thans hinderlijk zijn, terwijl we voor een kleine wetswijziging, om nl. 1907 te veranderen in 1904, later al den tijd zullen hebben en dus niet met overhaasting behoeven te werk te gaan, daar onderwijl inmiddels de verordening werken kan.

Overigens wil ik nu reeds gaarne mijnerzijds verklaren, dat, wanneer in 1904 of 1905 een nieuw wetsontwerp zal moeten worden opgemaakt, zorg zal worden gedragen, dat de nu begane vergissing in dat voor te stellen wetsontwerp zal worden verbeterd. En zegt men nu, Mijnheer de Voorzitter: gij weet niet, of gij dan hier nog staat, dan antwoord ik: wij hebben dezen morgen nog gehoord van de continuïteit der Regeering, ook bij wisseling van Kabinet; welnu, ik geloof, dat mijn eventueele opvolger wel geen bezwaar zal hebben om ook ten deze de door mij gedane toezegging gestand te doen.

Handelingen, blz. 254.

Mijnheer de Voorzitter! Dat er metterdaad een zekere tegenstrijdigheid in dit voorstel schuilt, heb ik volmondig erkend. De logica leert intusschen, dat een verschil contradictoir of contrari kan zijn. Hier nu is geen sprake van een contradictoir verschil, maar alleen van een contrair verschil, en toch het eerste alleen zou tegenstrijdigheden in de uitvoering geven, maar juist daarvoor bestaat hier geen gevaar. Het woord antinomie, door den geachten afgevaardigde gebezigd, was daarom misschien iets te sterk.

Handelingen, blz. 254—255.

ZITTING 1902—1903.

WETSONTWERP tot wijziging der grens tusschen de gemeenten Dordrecht en Dubbeldam.

VERGADERING VAN 17 OCTOBER 1902.

Mijnheer de Voorzitter! In het Eindverslag wordt de wensch uitgegesproken, dat van de zijde der Regeering zooveel doenlijk moge bevorderd worden het spoedig tot stand komen van grenswijzigingen, wanneer tusschen de betrokken gemeenten daaromtrent geen verschil van gevoelen bestaat; en 2°. dat ook dan, wanneer het nog niet tot oplossing behoeft te komen van een eventueel verschil, omdat de zaak nog niet aan de orde is gesteld, tijdig worde ingegrepen in de begrenzing van zoodanige gemeenten, welker gescheiden blijven naar de tegenwoordige grenzen aanleiding zou kunnen geven tot ongewenschte toestanden en noodelooze uitgaven.

Wat het eerste punt betreft, zij het mij veroorloofd te doen opmerken, dat, voor zoover er geen verschil van gevoelen bestond, door mij de verlangde grenswijzigingen steeds zoo spoedig mogelijk afgedaan worden. Ik beroep mij op het grenswijzigingsvoorstel in zake de gemeenten Bussum en Hilversum, waar geen verschil van gevoelen bestond en dat onmiddellijk door mij in gereedheid is gebracht om de Kamer te kunnen bereiken, en daar afgedaan is. Bij het voorstel tot wijziging der grenzen tusschen Dordrecht en Dubbeldam, en evenzoo bij dat in zake Hellevoetsluis, bestond er niet veel, maar toch eenig verschil van gevoelen over de financieele bijdrage van de eene gemeente aan de andere. Dit legde mij den plicht op, eerst pogingen aan te wenden om dat verschil van gevoelen uit den weg te ruimen; dit is mij toen niet gelukt, maar omdat mij gebleken was, dat deze grenswijzigingen nochtans noodzakelijk waren in het algemeen belang, heb ik niet geaarzeld, beide grenswijzigingen toch aan de orde te brengen. Bij de grensscheiding tusschen de gemeenten Overschie en Rotterdam heeft zich geen moeilijkheid

voorgedaan; ook deze zaak zal eerlang afgedaan kunnen worden en bij de Staten-Generaal aanhangig worden. De grenswijziging eindelijk tusschen Den Haag en Loosduinen heeft een lange lijdensgeschiedenis achter zich; en hoewel beide gemeenten iets meer tot elkaar naderden, is men toch nog niet tot algeheele overeenstemming kunnen komen; toch heb ik ook hier niet geaarzeld, de zaak ter hand te nemen. Voegt men daar nu bij, dat ook de grensscheiding tusschen de gemeenten Egmond, Egmond aan Zee en Egmond-binnen reeds aanhangig is en eerlang de Staten-Generaal zal bereiken, dan geloof ik, toch te mogen zeggen, dat, wie binnen zoo korten tijd als ik hier sta zes voorstellen tot grensscheiding tusschen gemeenten ter hand neemt, het brandmerk van traagheid niet verdient.

Wat het tweede punt betreft, herinner ik er aan, dat de Regeering in dezen niet vrij is, maar gebonden is aan art. 128 der Gemeentewet, bepalende, dat de artt. 129 en vv. hier zijn in acht te nemen, zoodat alle initiatief ten deze moet uitgaan van Gedeputeerde Staten. Of nu Gedeputeerde Staten altijd genoeg op hun „qui vive" zijn, om te voorkomen, dat het uitstel van grenswijziging niet uitloope op schade voor de eene of andere gemeente, durf ik niet zeggen; maar wel komt het ook mij voor, dat men goed doet om, wanneer vaststaat, dàt binnen berekenbaren tijd de grensscheiding onhoudbaar zal blijken, de gemeente, welker terrein zou worden afgesneden, niet tot het doen van uitgaven te verplichten, omdat dit aanleiding geeft tot slecht werk, gevaarlijke leeningen, en niet zelden tot minder gewenschte speculatiën.

Ik meen hiermede de opmerkingen in het Eindverslag genoegzaam beantwoord te hebben. Ik spreek er alleen nog mijn voldoening over uit, dat de bedenkingen van den gemeenteraad van Dordrecht in de afdeelingen blijkbaar geen steun gevonden hebben en dus de uitkeering van f 14,000 niet te hoog geacht wordt, waar thans reeds gebleken is hoe het perceel, waarvan hier sprake is, alleen aan bodemwaarde een bedrag van f 13,300 vertegenwoordigt.

Handelingen, blz. 35—36.

WETSONTWERP tot aanvulling van artikel 5 der Arbeidswet (Speetwetje).

VERGADERING VAN 17 OCTOBER 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Laat ik beginnen met aan de Kamer mijn dank te betuigen voor de waardeering, die ik in deze Vergadering vinden mocht voor de poging der Regeering om het gezag van de wet hoog te houden, een dank, dien ik nader richt, na hetgeen heden is gezegd, tot de geachte afgevaardigden, de heeren Van Zinnicq Bergmann en Van Velzen. Zelfs meen ik daarbij ook den naam van den geachten afgevaardigde, den heer Alberda van Ekenstein, te mogen voegen, want ook hij heeft gesproken van het handhaven van een moreel beginsel, waarop hij prijs stelde, en daarmede heeft hij toch zeker niets anders bedoeld dan de handhaving van het gezag van de wet. Inderdaad is het mijn overtuiging, dat men een algemeen kwaad sticht, indien men stelselmatige wetsovertreding, op welke wijze dan ook, voedt en sanctioneert. Daarom mocht mijns inziens ook de wetsovertreding, die ten opzichte van den burgerlijken stand plaats greep, niet langer voortduren en heb ik gemeend, dienaangaande een voorstel aan de orde te moeten stellen. En ook uit geen ander beginsel ben ik hier opgetreden, want ik meende, dat het niet aanging, een toestand te bestendigen, die reeds tien jaar had aangehouden, een toestand, waarbij op het papier de vrouwen 's nachts sliepen, doch in werkelijkheid 's nachts werkten.

Vraagt men nu, of dit mijn eenig motief is geweest, dan antwoord ik: neen, Mijnheer de Voorzitter. Integendeel, mijn tweede motief is juist geweest om te maken, dat er aan den nachtarbeid van de vrouw ook op dit terrein paal en perk werd gesteld. Ik weet wel, dat er in andere kringen tamelijk veel oppositie tegen dit ontwerp gevoerd is, maar ik versta niet wel, hoe zij, die juist er voor ijveren, aan de vrouw de nachtrust ook in deze industrie te verzekeren, er toe zijn kunnen komen, *tegen* dit ontwerp te stemmen, daar toch afstemming van dit ontwerp geen ander effect zou hebben, dan dat de wettelooze toestand van tegenwoordig zou voortduren en dat nog op veel breeder schaal.

Waar ik er nu op bedacht was, de nachtrust van de vrouw zooveel mogelijk te verzekeren, kwam het mij voor, dat men beginnen moest met inkrimping van de eischen, op dit oogenblik door de wet gesteld, niet door een absoluut verbod, maar door met beperking van het

absoluut verbod een gelegenheid tot nachtarbeid onder beperkende voorwaarden te scheppen, met het voornemen natuurlijk om, wanneer die beperkende voorwaarden waren ingevoerd, daaraan gestreng de hand te houden, en dan nader te zien, of het mogelijk zou zijn, die voorwaarden gaandeweg gestrenger te stellen en zoodoende het punt te bereiken, waaaop de industrie zal inzien, dat het voordeel van den nachtarbeid voor haar wegvalt, en waarop zij de middelen zal hebben opgespoord om door genoegzame vindingrijkheid aan den nachtarbeid van de vrouw, ook bij de haringspeterij, geheel en al een einde te maken.

Dit laatste kan de wet natuurlijk niet met één slag doen, maar moet uit de vindingrijkheid van de industrie zelf opkomen. Indien dan ook — ik onderstel niet in deze Kamer, maar bij wien ook — het denkbeeld mocht hebben post gevat, dat de hier voorgestelde maatregel verraden zou een poging van de Regeering om het met het beginsel van de Arbeidswet op dit punt minder ernstig en nauwgezet te nemen, alsof men hier een zeker precedent had, waarop hope kon worden gebouwd, dat naderhand door verslapping van het beginsel het der industrie gemakkelijker zou worden gemaakt, wensch ik klaar en duidelijk uit te spreken, dat hij, die dit zou denken, zich in mijn overtuiging te eenenmale vergiste. Integendeel, ik zal nooit op dien weg medegaan, maar omgekeerd doen wat mogelijk is om de nachtrust van de vrouw ook langs wettelijken weg meer en meer te verzekeren.

Waaraan is het te wijten, dat wij met de haringspeterij in dien toestand gekomen zijn? Ligt de schuld daarvan aan een vorig Kabinet, dat niet heeft doorgetast, of aan de inspectie, die niet heeft gewaakt voor het opsporen van die overtredingen? Neen, de schuld ligt eenvoudig hieraan, dat, toen in 1889 de Arbeidswet is tot stand gekomen, niemand aan de haringspeetsters gedacht heeft. Die visschers laten zich niet veel met politiek in en toen hier het wetsontwerp betreffende het tegengaan van overmatigen arbeid is behandeld, is het in die kringen niet opgekomen om te adresseeren. De burgemeesters van die plaatsen hadden de bewoners kunnen waarschuwen en op de wet attent maken, waardoor een adresbeweging in het leven had kunnen worden geroepen, maar toentertijd is geen enkel adres bij de Kamer ingekomen en men kan er het toenmalig Kabinet geen verwijt van maken, dat aan de haringspeetsters niet is gedacht.

In andere landen, met name in Engeland, waar de haring ook bewerkt wordt tot natte bokking, heeft men, zooals in de *Factory and workshop act* geschiedt, van meet of aan het geheele visscherijbedrijf buiten de wet geplaatst. Wij hadden toen echter nog geen inspecteurs

van den arbeid, dezen zijn er eerst door de Arbeidswet gekomen, en zoo kon de Regeering in Den Haag zich onmogelijk een voorstelling vormen van de nadeelen, die uit de wet voor het visschersbedrijf konden voortvloeien. De Arbeidswet van 1889 heeft door haar absoluut verbod van nachtarbeid feitelijk een reuzenstap vooruit gedaan, gelijk in de Arbeidswet van geen enkel land is geschied. Noch in Engeland, noch in Schotland, Noorwegen, Denemarken of Duitschland, waar dezelfde bereiding van natte bokking uit haring plaats heeft, is eenige beperking van nachtrust van vrouwen ingevoerd. In Duitschland is namelijk aan de uitvoerende macht bevoegdheid gelaten, verzachtende bepalingen in te voeren. Het te hard van stal loopen in 1889, zonder dat men met de détails van deze industrie bekend was, is oorzaak geweest van de niet-handhaving van de wet. En daaruit is de noodzakelijkheid voortgekomen om nu te zien, of men door een zachtere regeling het bedrijf langzamerhand in een beter spoor kan drijven.

In de tweede plaats is in het Voorlooplg Verslag de vraag gedaan, of het haringspeten niet op zee zou kunnen geschieden door de mannen, die op het visschersvaartuig aanwezig zijn. Nu ben ik niet veel op de Zuiderzee geweest, maar in den tijd, dat ik op die zee was, heb ik toch gemerkt, hoe er een stootende golving in die wateren is. De kleine vaartuigen, die op de Zuiderzee visschen, gaan daardoor sterk op en neer, en nu is de Zuiderzeeharing een zeer teer vischje; zelfs vrouwen moeten oppassen, dat de kop er niet afgaat eer het speetje door den kop gestoken kan worden, zoodat men zich kan voorstellen, hoe dit speten van die mannen op zee zou toegaan als ze, al wiegelend, het speetje door de visch poogden te steken.

Maar er is meer. Wanneer de haring gespeet is, waar zou zij dan in het vaartuig moeten blijven? De bedoeling is toch, dat, wanneer de haring gespeet is, zij onmiddellijk naar de rookhokken gaat. Hoe zou dit in het vaartuig kunnen? Men kan daar toch geen rookhokken inrichten. Men kan toch ook de gespete haring niet gaan stapelen? Daardoor zou dat teere vischje al heel spoedig kapot zijn. Ik moet dus zeggen, dat ik deze eerste vraag — daargelaten, dat de mannen, die visschen en op het schip moeten passen en slechts twee in getal zijn, toch het schip niet aan zich zelf kunnen overlaten om het speetwerk te verrichten — niet erg goed heb begrepen, en, daar ik nu gisterenavond eerst het Verslag heb gekregen, ontbrak mij de gelegenheid, bij de inspecteurs nadere inlichting te gaan inwinnen.

De tweede vraag is van ernstiger karakter, namelijk of de visch, wanneer zij 's avonds te laat aan wal komt om nog bij dag gespeet te

kunnen worden, niet versch zou kunnen worden verkocht. Op zich zelf bestaat daartegen theoretisch geen bezwaar. Die soort visch moet, om bewaard te kunnen worden, in ijs, in zout, of in rook, en wanneer men dit niet doet, moet zij terstond versch worden opgegeten. In Harlingen b.v., waar heel veel versche visch wordt aangevoerd, wordt zij gezouten en naar Duitschland opgezonden. Maar waar kan de visch ongezouten versch worden verkocht? Alleen in die plaatsen van Friesland en Groningen, waar onbeduidend weinig visch wordt aangevoerd. En waarom? Omdat men alleen wanneer de voorraad klein is, debiet kan vinden voor den verkoop, want, was de hoeveelheid groot, dan zou zij naar grootere plaatsen moeten worden opgezonden en daar kan zij niet tegen. Ik heb mij de moeite gegeven, dit aan een vischhandelaar hier ter stede te vragen, en die heeft mij geantwoord: „Mijnheer, dat gaat eenvoudig niet."

In de derde plaats wordt in het Verslag de meening geuit, dat in de Arbeidswet te veel wordt gegeneraliseerd, en wordt er ingenomenheid betuigd met de blijkbare bedoeling van deze Regeering om meer gedetailleerd te gaan regelen. Laat ik hierop antwoorden, dat naar mijn overtuiging in 1889 niet anders kon gedaan worden, omdat de kennis der verschillende bedrijven, waarvoor men meer gedetailleerde regelingen zou kunnen maken, eerst ten gevolge van het in werking zijn der Arbeidswet kon worden verkregen. Thans, na verloop van tien jaar, heeft men die meerdere kennis bekomen, en het gevolg daarvan is, dat men thans op de generale regels meerdere excepties zal kunnen toelaten. Nu is het mijn voornemen, in de Arbeidswet metterdaad deze tweede stap te doen, zonder daardoor het standpunt, waarop men zich in 1889 gesteld heeft, te veroordeelen, maar juist partij trekkend van hetgeen toen gedaan is. Mijn voornemen is, nu zooveel mogelijk in de wet zelf gespecialiseerde détails op te nemen, welke thans door de uitvoerende macht in algemeene maatregelen van bestuur worden geregeld, en derhalve de wet in zijn generaliseerend karakter te temperen en meer aan te passen aan de realiteit van het leven.

In de vierde plaats is de vrees uitgesproken, dat, wanneer eenmaal dit wetsontwerp tot wet mocht zijn verheven, men graag zal worden op dergelijke uitzonderingen en dat men alsdan wel gewichtige argumenten zal weten bij te brengen om andere wijzigingen in de wet, welke tot verslapping op andere punten zouden kunnen leiden, aanbevelenswaardig te maken. Het zij mij vergund, daarop te antwoorden, dat bij de indiening van dit wetsontwerp in geen enkel opzicht is gehandeld alleen of ook zelfs niet maar in de eerste plaats ten gevolge van gewichtige

argumenten, door de mannen der industrie aangevoerd; in deze is bijna uitsluitend afgegaan op de berichten, die de Regeering van de deskundigen had ontvangen, en die door het College voor de Zeevisscherijen zijn bevestigd. En wanneer men het mocht beproeven, door schoonschijnende „gewichtige argumenten" verzwakking der Arbeidswet ook op andere punten te verkrijgen, — ik kan natuurlijk niet spreken voor mijn opvolgers, maar dan zal men bij mij althans aan doovemans deur kloppen. Ik meen, dat zich bij de andere industrieën, voor zoover die door de arbeidsinspectie gekend worden, nog niet één geval heeft voorgedaan, waaruit de noodzakelijkheid is gebleken, om van de bepalingen betreffende de nachtrust der vrouwen af te wijken.

Ik meen derhalve te mogen zeggen, dat er bij de Regeering geen zweem of schijn zal worden gevonden van aanmoediging van dergelijk min edel bedrijf. Maar al mocht het zijn, dat bij het Kabinet zoodanige booze neiging later zou opkomen, dan nog is genoegzaam gebleken, dat niet alleen aan de overzijde van het Binnenhof, maar blijkens het Eindverslag ook in deze Kamer, genoeg wakers voor de nachtrust der vrouw zullen opstaan om zulke booze voornemens der Regeering te verijdelen.

Er is in het Eindverslag op gewezen, dat bovendien de exceptie, welke het hier geldt, een exceptie is van gansch exceptioneelen aard. Het exceptioneele van de moeilijkheden, waarvoor men hier stond, rijst niet op uit de wijze van inrichting der industrie, maar uit elementaire gegevens, uit eb en vloed, uit de weersgesteldheid en het waaien van winden, uit den aard en de soort van de visch, waarover hier gehandeld wordt.

Dit nu zijn gegevens, die niet door de industrie zoo gemaakt zijn, maar die de industrie zoo gevonden heeft. En waarvan is hier nu sprake? Alleen hiervan om in het algemeen nachtarbeid van de vrouw te veroorlooven? Integendeel, er is van niets anders sprake dan om bij een 640 vrouwen over heel het land voor enkele weken en onder bepaalde voorwaarden nachtarbeid toe te staan. En wanneer men nu rekent, dat het getal verpleegsters in ons land veel grooter is, dan gevoelt men toch, hoe men ook buiten deze industrie, zoo bijv. bij ziekte, kan stuiten op een eisch van noodzakelijkheid, welke niet alleen dwingt, de nachtrust der vrouw op te offeren, maar die maakt, dat uit liefde, genegenheid en toewijding de vrouw zelfs gaarne haar nachtrust er aan geeft. En dan is daar nog sprake van een waken, dat over 120, 150 nachten, acht uren per nacht lang kan loopen, terwijl hier sprake is van een waken van slechts 2 uren 's nachts, van 12 tot 2 uur, dat, over het geheele jaar

genomen, bij dezelfde vrouw meestal slechts 4 malen voorkomt, en ten hoogste gerekend wordt 10 malen te kunnen voorkomen.

Ten slotte is gevraagd, — iets waarop door den heer Alberda van Ekenstein nog nader is aangedrongen, — of de Regeering voornemens is, bij het stellen der voorwaarden metterdaad zoo te werk te gaan, dat voor de toekomst de hoop mag geboren worden, dat ook deze zaak behoorlijk zal worden geregeld.

Ik wensch daarop dit antwoord te geven, dat, wat die voorwaarden betreft, nu reeds kan medegedeeld worden, dat het in het voornemen der Regeering ligt, in dien algemeenen maatregel zóó te werk te gaan, dat men daarbij den eisch stelle, dat de patroon, wanneer hij des nachts laat speten, er zelf bij komt staan. Men heeft gesproken over min zedelijke toestanden, die misschien in die speterijen kunnen voorkomen. Het komt mij daarom voor, dat het goed zal zijn, dat de chef er zelf tegenwoordig is. Tevens zal in die verplichting om er bij tegenwoordig te zijn voor hem, wanneer hij 's nachts gaarne slaapt, een zekere prikkel zijn gelegen om niet meer 's nachts te laten speten dan noodig is.

In de tweede plaats ligt het in de bedoeling, te bepalen, dat voor dien nachtarbeid moet betaald worden een hooger loon, iets wat den patroon voor de vraag stelt, of, door dat hooger loon, dat hij moet uitbetalen, het profijt van het nachtspeten voor hem nog van genoeg waarde blijft, zoodat hij dat verhoogde loon er voor opoffert.

In de derde plaats zullen gegeven worden de noodige voorschriften in het belang der hygiëne, om te zorgen, dat die vrouwen bij haar arbeid niet op onbarmhartige wijze worden blootgesteld aan vocht en kou.

En in de vierde plaats zal worden bepaald, dat, wanneer een vrouw van 12 tot 2 uur 's nachts gespeet heeft, zij in de eerste zeven uren daarna niet speten mag, om te voorkomen, dat die vrouw, nadat zij 's nachts gespeet heeft, om 5 of 6 uur 's morgens weer aan den arbeid wordt gezet en dus de noodige nachtrust mist.

Op deze en andere wijze meen ik, dat het mogelijk zal zijn, het speten aan zoodanige voorwaarden te binden, dat, indien een patroon kans ziet er van af te komen, hij er zelf op bedacht zal zijn om na te gaan, of de zaak niet op andere wijze zou zijn te regelen. Ik meen hiermede de sprekers in de afdeelingen, voor zoover hun opmerkingen door het Verslag te mijner kennis zijn gekomen, te hebben beantwoord terwijl door de heeren, die hier het woord voerden, geen bepaalde vragen zijn gedaan, rakende andere punten dan in het Verslag aan de orde kwamen, zoodat ik meen, hiermede genoegzaam de bedenkingen te hebben beantwoord.

Ten slotte dit nog. Heeft de heer Van Velzen gemeend te moeten uitspreken, dat in de indiening van dit ontwerp een daad van moed lag, dan meen ik hem te mogen antwoorden, dat wie hier staan gaat zonder de noodige dosis zedelijken moed mede te brengen, beter doet zoo hij hier niet komt.

Handelingen, blz. 36—39.

WETSONTWERP tot uitvoering van art. 75 der Ongevallenwet 1901 (Beroepswet).

VERGADERING VAN 5 DECEMBER 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Mij resten nog enkele vragen te beantwoorden voor zoover zij voor beantwoording vatbaar zijn, gedaan naar aanleiding van de samenstelling van de raden van beroep en van hetgeen die samenstelling zal moeten voorbereiden. Vooraf echter zij het mij vergund, een woord, zij het ook van zacht protest, te doen hooren tegen een uitdrukking, gebezigd door den heer Laan. Indien mijn oor mij niet bedrogen heeft, heeft die geachte afgevaardigde de uitdrukking gebezigd, dat hetgeen aan den werkman ten gevolge van de Ongevallenwet zou ten goede komen, het karakter zou dragen van bedeeling. Nu is juist in het geheele streven, dat heeft voorgezeten bij het ontwerpen, het indienen en het behandelen van het ongevallenwetsontwerp, *dit* hoofddoel geweest, verbetering te brengen in den toestand van de arbeidende klasse en onderscheid mogelijk te maken tusschen wat hun *rechtens* toekwam en hetgeen voor hen een bijdrage van weldadigheid zou zijn. Het deprimeert het zedelijk besef van den werkman, indien hij een gift moet aannemen, en naarmate ook de klasse van de werklieden meer tot ontwikkeling, meer tot zelfstandigheid, tot klaarder bewustzijn van haar positie komt, kan het niet anders, of het aannemen van een weldaad moet in diezelfde mate pijnlijker worden.

Waar nu het geheele ontwerp juist de strekking en de bedoeling heeft om het begrip van philanthropie, waar het niet behoort, terug te nemen en af te wijzen en er het rechtsbegrip voor in de plaats te schuiven, meen ik, dat van de Regeeringstafel geen stilzwijgen mag worden bewaard, als door de uitdrukking „bedeeling" juist dat karakter, dat doel van het ontwerp zou worden verijdeld. Ik merk er bij op, dat zelfs onder de vorige bedeeling, als ik het zoo noemen mag, reeds aan den werkman bij schade, hem overkomen ten gevolge van een bedrijfsongeval, een actie in rechten was toegestaan, welke nu, althans gedeeltelijk, in het wetsontwerp op de ongevallen is opgenomen. Waar dus het beginsel reeds vroeger erkend was, dat ongevallen in het bedrijf een schade kunnen veroorzaken, die tot schadevergoeding noodzaakt, daar mag bij deze verdere poging tot rechtsontwikkeling het begrip van „bedeeling" niet meer insluipen. Geheel dit ontwerp is uitgegaan van

de grondstelling, dat er aan het bedrijf zeker risico is verbonden en dat dit risico evenals alle ander risico moet komen voor rekening van dengene, die ondernemer van het bedrijf is.

Maar wat de Beroepswet zelf betreft, is de meest uitgebreide opmerking gemaakt door den heer Hovy, die de geheele beroepsradenschikking in den lande kleiner en beperkter hebben wil dan in art. 2 is voorgedragen. In dat artikel wordt voorgesteld, dat elke provincie of gedeelte daarvan zal zijn een ressort van een raad van beroep. Het kwam dien geachten spreker voor, dat men beter gedaan had door combinatie van provinciën mogelijk te maken; hij verwees daarbij naar hetgeen geschied is met de hoven, die vroeger provinciaal waren en later voor provinciaal-gecombineerde hoven hebben plaats gemaakt.

Het zij mij nog veroorloofd, te doen opmerken, dat, toen in de Tweede Kamer bij amendement in art. 75 de gedachte is ingebracht om raden van beroep in den zin, zooals thans het geval is, in te voeren, door den voorsteller daarvan aangedrongen werd op aanneming van zijn amendement, omdat hij meende, dat, om de raden van beroep te doen slagen, men de leden daarvan zooveel mogelijk moest houden in zeker rapport met hun omgeving. De locale bekendheid van de leden met de streek, waar het ongeval had plaats gegrepen, en dus ook met den eigenaardigen localen toestand is het hoofdmotief geweest voor het voorstel. Ik meen, dat mijn betoog niet gewraakt zal worden door den tegenwoordigen Minister van Justitie, die, met mij in de Tweede Kamer in de Commissie van Rapporteurs zittende, het voorstel tot wijziging van het oorspronkelijk wetsontwerp in dit opzicht heeft ingediend.

Aanvankelijk had het in ons denkbeeld gelegen om den raden van beroep een veel beperkter en kleiner gebied te geven; hetgeen bij het ontwerpen van de raden heeft teruggehouden van het volgen van dien weg, is uitsluitend en alleen, dat de kosten zoo ontzaglijk zouden klimmen, dat zij niet evenredig zouden zijn aan het doel, dat beoogd werd. Maar al is het noodzakelijk geweest, het denkbeeld niet in de wet te brengen, zoo zal de geachte afgevaardigde begrijpen, dat wij het niet met hem eens zijn, dat het nemen van een provincie als ressort te veel zou zijn. Zijn opmerking kan alleen slaan op de kleinste provincie.

Toegegeven kan worden, dat, in verhouding tot het getal werkgevers en werklieden, hetwelk in de overige provinciën kan medewerken tot het samenstellen van de raden van beroep, dit getal in Drente zoo klein is, dat een combinatie hier wenschelijk zou zijn, maar alleen wanneer

een even kleine provincie daar nevens zou liggen, waar het getal werkgevers en werknemers ongeveer gelijk stond. Nu dat niet zoo is, en Drente gecombineerd zou moeten worden met Groningen, Friesland of Overijsel, zou dat voor een richtige samenstelling der raden van beroep hinderlijk zijn. Zal toch tot die samenstelling door Gedeputeerde Staten worden overgegaan, niet bij keuze, maar na ingekomen voordracht, dan eischt het stelsel, dat het aantal werkgevers en werklieden niet te groot zij. Ten opzichte van de werkgevers bestaat daarvoor geen gevaar, maar zoodra het aantal werklieden in den zin van de Ongevallenwet te groot mocht worden, zou het stelsel van voordracht, zooals het hier wordt opgenomen, niet richtig meer kunnen werken.

De heer Laan vroeg, of er geen bedenking tegen bestond, dat Departementen van Algemeen Bestuur reeds nu blijkens memorieposten en wat daarvan verluidde voornemens zijn, eigen risico te dragen. Hij vroeg daarbij, of dat niet getuigde van afkeuring der wet bij de Hoofden dier Departementen en het bewijs opleverde, dat zij meer heil van het dragen van eigen risico dan van verzekering bij de Bank verwachten. Hij beriep zich daarbij op een uitspraak van Minister Lely tot staving dier geruchten.

Het zij mij vergund, te verzekeren, dat ik aan de uitspraak van onzen ambtsvoorganger van Waterstaat groote waarde toeken, maar niet zulk een, die zou ingaan tegen de duidelijke bewoordingen van de wet. Art. 52 acht het wel degelijk mogelijk, dat ook de Staat, als werkgever, zijn eigen risico draagt. Voor den Staat heeft dit nog deze aantrekkelijkheid, dat hij daarvoor geen aanzienlijk pand heeft te storten; het zou derhalve niet zoo onbegrijpelijk zijn als Departementen van Algemeen Bestuur van deze vrijheid gebruik maakten.

Maar de geachte spreker is nog dieper in de quaestie gegaan en heeft gevraagd, of, als het aantal werklieden, bij de Bank verzekerd, zoo weinig talrijk werd, dat daardoor particuliere werkgevers niet meer tot het dragen van eigen risico konden toegelaten worden, het alsdan niet onbillijk zou wezen, dat de Departementen van Algemeen Bestuur gebruik zouden maken van art. 52.

Het komt mij voor, dat die quaestie eerst waard zal zijn besproken te worden, indien wij voor zoodanig geval staan en het blijkt een casus dabilis te zijn. Maar voor het oogenblik komt het mij voor, dat het niet het geval is. Het getal werklieden, dat bij de Bank moet verzekerd zijn om de overdracht van risico aan anderen mogelijk te maken, is bepaald op 60,000; en wanneer ik nu weet, dat op het oogenblik het getal verzekerden, dat onder de Ongevallenwet zal vallen, ten minste

450,000 zal bedragen, dan geloof ik, dat men wel kan zeggen, dat er in den eersten tijd geen sprake van kan zijn, dat dit groote cijfer, voor wat de Bank betreft, tot 60,000 zal dalen. Maar dit stem ik toe, dat, indien die tijd komt, indien het dragen van eigen risico zoo aanmerkelijk wordt en zoo in omvang toeneemt, dat men het cijfer van 60,000 langzamerhand nadert, het de vraag zal kunnen zijn, in hoever de Regeering getracht heeft om voor de Departementen van Bestuur een deel van de vrijheid op te eischen, die aan de particuliere ondernemers in het Rijk wordt onthouden. Tot tijd en wijle wij daaraan toe zijn meen ik, dit vraagstuk te kunnen laten liggen.

De geachte afgevaardigde heeft gevraagd, waarom de vraag naar de kosten in de Memorie van Antwoord was gequalificeerd als het uitlokken van een antwoord, dat, ware het bevestigend geweest, als minder constitutioneel had moeten worden beschouwd. De geachte afgevaardigde heeft zich daarbij beroepen op de schriftelijke behandeling van de Beroepswet bij de andere Kamer. De Regeering had zich toen daarover wel niet nauwkeurig, maar toch ongeveer uitgelaten. Ik veroorloof mij, daarop te antwoorden, dat, indien de vraag hier in het Voorloopig Verslag gedaan, niet verder ware gegaan dan de vraag, in het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer voorkomende, er geen aanleiding of reden zou geweest zijn om te spreken van mogelijken strijd met de constitutioneele beginselen. Uit het opnieuw stellen der vraag in deze Kamer meende de Regeering echter de bedoeling te moeten afleiden om het juiste cijfer te mogen vernemen.

Mocht de Regeering de vraag, in het Voorloopig Verslag dezer Kamer gedaan, anders opvatten? Er was in de andere Kamer geantwoord, dat het bedoelde cijfer het cijfer 2 waarschijnlijk iets zou overschrijden. Een herhaalde vraag in deze Kamer kan dan geen andere bedoeling hebben, naar de opvatting van de Regeering, dan om het *preciese* cijfer te weten en dat preciese cijfer kan alleen worden vastgesteld in een Koninklijk Besluit, in den algemeenen maatregel van bestuur, bedoeld in art. 42.

De Regeering meende nu, dat, wanneer zij niet het cijfer noemde, dat in den algemeenen maatregel van bestuur zal genoemd worden, de mededeeling geen beteekenis zou hebben, terwijl, wanneer zij het juiste cijfer noemde, zij vooruit zou loopen op een ontwerp-besluit, dat nog de handteekening mist, die het tot een algemeenen maatregel van bestuur zal moeten ijken.

Over den tijd van invoering van de Ongevallenwet zelf zijn door dien geachten afgevaardigde en bovendien nog door een van de andere heeren nadere inlichtingen gevraagd en er is op aangedrongen, dat toch

die tijd van invoering zoo mogelijk bespoedigd werd, doch tevens, dat er behoorlijk tijd moest zijn voor de belanghebbenden om zich eventueel daarop in te richten. In de Memorie van Antwoord op het Vde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1903 heeft de Regeering aan de overzijde van het Binnenhof gezegd wat zij te dezen opzichte zeggen kan. Verder gaan kan de Regeering metterdaad niet. Dat er van de zijde van het Kabinet gedaan is wat gedaan kon worden om geen tijd te verliezen, zal wel door niemand worden weersproken. Ik kan zeggen, dat alle maatregelen van bestuur, die noodig zijn, van den Raad van State zijn teruggekomen en wij dus mogen hopen, dat zij binnen enkele dagen volledig zullen zijn bekend gemaakt.

Maar bovendien, op al die algemeene maatregelen van bestuur behoeven degenen, die er over denken eigen risico te dragen, of een maatschappij, die het dragen van risico voor anderen overneemt, niet te wachten. Wat men moest weten was de classificatie der bedrijven en de indeeling der gevarenpercentages; wat men ook moest weten waren de daarmede correspondeerende premiën. Welnu, die zijn bekend, en wanneer nu, gelijk ik hoop, zeer binnenkort ook de beide andere hier in aanmerking komende maatregelen, die betreffende de wijze van berekening der contante waarde van renten en de hoegrootheid der panden, te geven door of voor particulieren, die zich wenschen los te maken van de Bank, zijn genomen, meen ik te mogen zeggen, dat men alles weet wat men noodig heeft om zich in te richten of om voor zich tot een beslissing te komen. Maatschappijen, die voor het overnemen van risico zich willen opmaken, zijn nu reeds in staat hun voorbereidende maatregelen daarvoor aan te vangen. Zulke maatschappijen weten heel goed, waarop het voor haar aankomt, en, wanneer zij haar aanbiedingen willen doen aan particuliere ondernemingen, zijn zij nu reeds genoegzaam voorbereid.

Toch stem ik toe, dat er een zekere tijd moet gelaten worden, zoowel voor degenen, die eigen risico willen dragen als voor de maatschappijen, die zich willen opmaken voor het overnemen van risico's van anderen, om zich daarvoor in te richten. Men kan niet op 25 December het besluit nemen, dat met 1 Januari de Ongevallenwet in werking treedt. Er moet zekere ruimte van tijd zijn, maar wanneer men zegt: die ruimte van tijd moet zóó genomen worden, dat men kalm en geheel op zijn gemak zich dit kan indenken en overleggen om tot een welgewikt besluit te komen, dan geloof ik, dat men te ver zou gaan. Want men moet niet vergeten, dat hij, die eigen risico wenscht te dragen, of hij, die dit wenscht over te dragen, nog niet klaar is, als hij

tot dat besluit is gekomen, maar dat hij een verzoek aan de Koningin heeft in te zenden, en dat, wanneer hij dat verzoek inzendt, waarschijnlijk op dat zelfde oogenblik en binnen korte dagen daarna bij het Kabinet zullen inkomen tal van aanvragen, die alle stuk voor stuk dienen onderzocht te worden om te weten of zij voldoen aan de gestelde eischen. Nu spreekt het vanzelf, dat er in geen geval sprake van kan zijn, al die aanvragen eerst af te doen om daarna te komen tot de volledige invoering van de Ongevallenwet.

Hoe men de zaak ook neemt, het zal niet te vermijden zijn, dat velen eerst zullen moeten beginnen met zich eenvoudig door de Bank te laten indeelen, maar bezwaar, d. i. overwegend bezwaar, behoeft dat metterdaad niet op te leveren, indien men slechts vóórdat de invoering komt genoegzaam tijd heeft gehad om te overleggen en zijn plan voor de toekomst gereed te maken. En dan levert het daarom geen bezwaar, omdat men elken dag, waarop men de toestemming van de Kroon krijgt om zijn eigen risico te dragen of zijn risico over te dragen, zich van de Bank kan losmaken en binnen zeer korten tijd kan overgaan in de nieuwe positie.

Een tijd van drie of vier maanden is straks genoemd door den heer Scholten, maar die tijd zou op verre na niet voldoende zijn om alles af te doen wat afdoening eischt, indien men al die aanvragen wilde onderzoeken. Nu mag men niet vergeten, dat, hoe wenschelijk het op zich zelf moge zijn om den ondernemers en ook der Regeering ruimte van tijd te laten voor het nemen der noodige maatregelen, er ook tegenover staat, dat al de werklieden, die in die maanden inmiddels door een ongeval worden getroffen, daarmede derven wat de Ongevallenwet hun waarborgt, zoodra artikel 1 is ingevoerd. Men kan niet sentimenteel te werk gaan en zeggen: voer de wet heden in, want anders valt iemand, die morgen een ongeval krijgt, niet onder de wet. Er moet tijd zijn om behoorlijk te doen wat te doen valt, maar indien daarvoor behoorlijk is gezorgd en er geen beletsel meer in den weg staat om tot eigen risico te komen zoo men wil, dan mag men zich niet zoozeer harden tegen zijn gevoel, dat men niet een open oog zou hebben voor het gevaar, dat de werkman door verschuiving van het tijdstip van invoering loopt.

Wat de samenstelling van de raden van beroep betreft, is ook hier evenals in de andere Kamer de vraag gedaan, of het wel gelukken zal om op de wijze als hier wordt voorgesteld te komen tot zoodanige medewerking van werkgevers en werklieden voor die samenstelling, dat de zaak goed loopt en er eenige vrucht van is te verwachten.

De geachte afgevaardigde, de heer Laan, en met hem de heer Hovy, heeft daarom het denkbeeld uitgesproken, of het niet eenvoudiger en beter ware geweest om de geheele voordracht weg te laten en, hetzij door Gedeputeerde Staten, hetzij door de Kroon, de benoeming rechtstreeks te doen plaats hebben. Eenvoudiger zou het stellig geweest zijn en zeker zou de zaak even goed hebben kunnen marcheeren. Dat de Regeering er toch niet toe is overgegaan om dat voor te stellen, maar aan de opneming van het stelsel van voordrachten groote waarde heeft gehecht, ligt hierin, dat buitenaf, waar soortgelijke colleges in het leven zijn geroepen, een dergelijke benoeming juist niet van boven af is geschied en men steeds een soort samenwerking heeft gezocht van de samenstellende elementen, welke in zulke raden zouden optreden. En omdat ook wij onzerzijds gevoelden, dat voor den goeden loop van deze zaak zooveel afhangt van de vraag, of deze raden van beroep metterdaad vertrouwen zouden wekken, hebben wij het stelsel van benoeming bij voordracht gekozen.

Dat vertrouwen is ook hier het cement, dat alles te zamen moet houden. Dat vertrouwen mag niet ontbreken, of het gevoel, dat er inderdaad recht geschiedt, lijdt schade. En daar het, om rust en vrede te wekken, niet alleen de vraag is, of er recht geschiedt, maar of het besef daarvan doordringt, scheen het van groot belang, de werkgevers en werklieden niet van boven af te laten benoemen, maar daartoe ook hen te laten meewerken uit wier kring ze gekozen worden.

Het is een uiterst moeilijke vraag geweest, hoe men het moet inrichten, om medewerking te hebben van de zijde van werkgevers en werklieden en te maken, dat het niet wordt een partijdig inbrengen van enkele mannen, die, omdat ze als partijmannen komen, het rechtsbegrip zullen vervalschen. Om dit te keeren is 1°. voorgesteld, dat er zou zijn *benoeming*, en dat van de zijde van werkgevers en werklieden niet verder zou gegaan worden dan voordragen; maar 2°. is voor het doen van die voordracht niet gekozen het stelsel van electie, maar om aan het partijdige gevoel te ontkomen, dat ik heb aangeduid, moest men een proportioneel stelsel hebben, waarbij de verschillende groepen elkander niet zouden overtroeven, maar elke groep gelegenheid zou hebben om elk naar de strekking, waarmede zij door het korps gekozen werd, op te komen en mede te werken.

Dit stelsel van proportioneele verkiezing had men ook kunnen verkrijgen door een geheel electoraal stelsel; maar dan zouden er bezwaren van administratieven aard opgekomen zijn, die onoverkomelijk genoemd kunnen worden. Bij elk electoraal stelsel moet het uitgangspunt zijn

de vraag: kan een lijst van alle bevoegden opgemaakt worden? maar daarop luidt het antwoord, dat dat opmaken van die lijsten voor vier à vijfhonderd duizend werklieden en tachtig tot negentig duizend werkgevers zulke groote kosten zou vorderen, dat die niet aan het doel geëvenredigd zouden zijn.

Men heeft bij elk stelsel van verkiezing altoos dit bezwaar, dat de uitslag van één stem afhangen kan; daarom komt het er op aan, de lijsten juist op te maken en te zorgen, dat het recht van contrôle behoorlijk in acht genomen wordt en de lijsten alle instantiën doorloopen, opdat, wanneer het op één stem aankomt, altijd uit te maken is, of die stem naar recht mede te beslissen heeft.

Al deze bezwaren meenen wij dat voorkomen zullen worden, als men het stelsel aanneemt van kaarten, hetgeen in dit wetsontwerp aangegeven is en breeder moet uitgewerkt worden in een algemeenen maatregel van bestuur. Toen dat stelsel in de andere Kamer verdedigd moest worden, was die algemeene maatregel in ontwerp nog niet gereed, en was het niet te zeggen, of men spoedig over alle moeilijkheden heen zou komen, en kon er niet aan gedacht worden, met zekerheid te zeggen, dat reeds in December van dit jaar de algemeene maatregel van bestuur zou kunnen uitgaan. Voorzichtigheidshalve is in het wetsontwerp de bepaling opgenomen, dat de eerste benoeming rechtstreeks door Gedeputeerde Staten zou kunnen geschieden. Intusschen is de Regeering er in geslaagd, een algemeenen bestuursmaatregel te ontwerpen, die, daar hij reeds van den Raad van State teruggekomen is, wellicht gelijktijdig met het in werking treden van de Beroepswet zal kunnen uitgaan. Die spoed was noodig, omdat de eerste werkzaamheden, uit dien maatregel voortvloeiende, zoo vroeg mogelijk in het volgend jaar moeten kunnen aanvangen. De Ongevallenwet er eenmaal zijnde, is het gewenscht, dat de raden van beroep, die in de eerste instantie beslissingen te nemen hebben, zoo spoedig mogelijk zijn samengesteld.

Vraagt men mij, of de Regeering de moeilijkheden die zich bij deze regeling voordeden, gelukkig te boven is gekomen, dan meen ik daarop een bevestigend antwoord te mogen geven. De moeilijkheid schuilde in twee dingen: hoe te regelen het aantal werkgevers en werklieden, dat één gemachtigde kan aanwijzen, en hoe te regelen het aantal gemachtigden, dat zal kunnen medewerken tot de voordracht van leden of plaatsvervangende leden voor de raden van beroep. Indien die cijfers òf niet onder vaststaande regelen te brengen waren, òf zoo hoog zouden worden, dat niet op samenwerking zou gerekend kunnen worden, dan zou de zaak mislukt zijn. Maar gelukkig kan ik verklaren, dat in dat

opzicht geen aarzeling, geen onzekerheid bestaat. Die cijfers zijn zoo laag en matig, dat zelfs voor een district als Amsterdam geen bezwaar meer overblijft.

Op de vraag, in hoeverre de Regeering in staat is te voldoen aan de toezegging, in de andere Kamer gedaan, dat zij alles zal doen om de samenwerking van werkgevers en werklieden zoo doeltreffend en gemakkelijk mogelijk te maken, kan ik mededeelen, dat het gelukt is om in de verschillende ressorten, waar zich meerdere comité's willen vormen om zich te belasten met de leiding dezer zaken, aan die comité's op zeer gemakkelijke en eenvoudige wijze als vanzelf in handen te geven de complete en nauwkeurige inlichtingen, die zij voor hun arbeid noodig zullen hebben. De wijze, waarop dit geschieden zal, kan hier nu niet worden uiteengezet, want het ontwerp-besluit moet nog uitkomen. Maar reeds nu mag ik verzekeren, dat de moeilijkheden, die zich daarbij voordeden, zóó zijn te boven gekomen, dat wij gelooven, in die richting niet op ernstige bezwaren te zullen stuiten.

De heeren Van der Does de Willebois en Laan hebben nog gevraagd, of er niet te veel werk zal gelegd worden op de schouders van de burgemeesters. Ik zal niet ontkennen, dat, als de werkzaamheden, die door dit wetsontwerp aan de burgemeesters worden opgedragen, door hen persoonlijk, met eigen hand, verricht zouden moeten worden, deze voor burgemeesters van groote steden niet gering zouden zijn en voor hen wel bezwaarlijk zouden kunnen worden. Maar ik moet van den anderen kant zeggen, dat, indien ik als Minister alles zelf moest doen, waar ik mijn naam onder zet en waarvoor ik verantwoordelijk sta, dan de uitvoering van de taak, die mij als Minister is opgedragen, eenvoudig onmogelijk zou zijn. De burgemeester van Amsterdam zal door deze wet niet in een dergelijke positie komen. De taak, die op hem rust, is nu al zeer omvangrijk en, moest hij alles in eigen persoon en met eigen hand doen, dan zou hij zijn taak niet af kunnen doen. Daarvoor heeft dan ook niet alleen de Minister, maar ook de burgemeester zijn inrichtingen, die de zaken doen marcheeren. De vraag is alleen, in hoever de algemeene maatregel van bestuur er op gericht zal zijn, de taak van den burgemeester zoo gemakkelijk mogelijk te maken. In dit opzicht kan de meest volledige zekerheid worden gegeven. Er is voor gezorgd, dat in de formulieren, die de aanvragers zullen moeten indienen, alles is opgenomen wat de burgemeester heeft te weten. Daar het opzettelijk valsch invullen van formulieren met straf is bedreigd, is het niet te duchten, dat daar ernstige bezwaren bij zullen voorkomen. Maar al mocht er een enkele vergissing voorkomen, al mocht iemand

eens een kaart krijgen, die hem niet toekomt, omdat hij bijv. geen Nederlander is, dan zal dit nog zoo erg niet zijn. Ook bij de uitvoering van de Kieswet komen dergelijke vergissingen voor. Ik heb nog onlangs het bewijs voor mij gehad, dat aan iemand, die geen Nederlander was, bij een verkiezing een kaart was uitgereikt, omdat de burgemeester van meening was, dat hij wel Nederlander was. Bij de Kieswet is het bezwaar grooter, omdat daar alles van één stem kan afhangen, terwijl men hier bij slot van rekening maar te doen heeft met iemand, die wellicht ten onrechte er toe zal medewerken, dat een derde wordt voorgedragen voor benoeming. De macht, die men aan de ten onrechte uitgereikte kaart ontleent, is geen macht tot benoeming, zelfs niet tot het doen van een voordracht. Wanneer nu van achteren blijken mocht, dat er bedrog is gepleegd, welnu, dan hebben Gedeputeerde Staten het recht in handen om een voordracht, die blijkt het product te zijn van een oneerlijke handeling, mede om die rede op zij te zetten. Ik meen dus de verzekering te kunnen geven, dat het niet alleen gelukken zal om de raden van beroep reeds in het eerste jaar na de invoering van de Ongevallenwet te laten optreden, maar dat ook alles wat zal te doen zijn om te komen tot de samenstelling van de raden van beroep, zoo ingericht zal worden, dat noch van de zijde van het uitvoerend bestuur, noch van de zijde van de gegadigden eenig onoverkomelijk bezwaar zal worden ondervonden.

Handelingen, blz. 69—72.

WETSONTWERP tot vaststelling der begrooting der Algemeene Landsdrukkerij, voor het dienstjaar 1903.

VERGADERING VAN 30 DECEMBER 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Met genoegen zag ik, dat in het Eindverslag een woord van waardeering werd gesproken over de reorganisatieplannen, die bij de Landsdrukkerij in overweging zijn genomen. Evenzoo zag ik met genoegen, dat de vorige directeur, die in den loop van dit jaar aftrad, ook van de zijde van deze Kamer een woord van waardeering mocht ontvangen. Mijnerzijds is dat woord reeds gesproken in de andere Kamer en er bestaat dus geen aanleiding, hierop terug te komen.

In de tweede plaats wordt in het Eindverslag betwijfeld, of het vervangen van het collectief stukloon door weekloon naar vaste regelen niet ten slotte neer zou komen op schade voor de zaak. Zij, die deze opmerking maakten, meenden, dat daardoor een prikkel voor ijverig werken zou verloren gaan en dat diezelfde prikkel in de nieuwe organisatie niet in die zelfde mate zou worden teruggevonden. Mijn antwoord daarop is, dat collectief stukloon, dat wil zeggen een wijze van werken, waarbij de gezamenlijke werklieden een gemeenschappelijk totaal van werk afleveren en naar de mate van wat zij afleveren saam betaald worden, zeer zeker op zich zelf een zeer sterken prikkel kan inhouden, namelijk indien er aan verbonden wordt een toekenning van een bevoegdheid aan degenen, die arbeiden, om de kwade elementen uit hun midden te verwijderen. Denk ik mij een oogenblik, dat de Landsdrukkerij het werk door een korps gezamenlijke werklieden liet aannemen, zoodat niet de directie, maar de werklieden onderling de aanstelling en het ontslag der arbeiders regelden, dan zou die prikkel zeer sterk zijn, want dan zouden de werklieden, zoodra zij zagen, dat er elementen waren, die hun verdienste meer tegenhielden dan vooruitbrachten, dezen uit hun midden wegnemen.

Nu daarentegen bestond dat stelsel niet. Het collectief stukloon, gelijk dat op dit oogenblik nog bestaat, is zoo ingericht, dat schorsing en ontslag staat aan de directie, dat dus de gezamenlijke werklieden verplicht zijn, in hun midden te houden al de zwakke elementen, en wel zoo, dat het zelfs de gewoonte was, de mannen er aan te houden tot op 73- of 74-jarigen leeftijd. Daardoor juist verloor

dat stelsel den prikkel, die er van nature in moest liggen, want nu konden wel de goeden en gewilligen hard werken, maar daarmede behaalden zij slechts voor een zeer gering deel persoonlijk voordeel, omdat, als door hard werken bij voorbeeld drie pct. meer per week werd verdiend, dit werd omgeslagen over al de 150 of meer werklieden, zoodat het bitter weinig baatte, of enkelen al hard werkten, omdat het deel, dat zij daardoor meer verdienden, gelijk bleef aan wat de anderen meer kregen. Op dien grond is dat collectief stukloon mij voorgekomen niet te zijn datgene, wat eigenlijk hier den noodigen prikkel brengen kon.

Is nu daarom in het stelsel van weekloon naar vaste regelen *geen* prikkel opgenomen? Die prikkel zou er niet in gelegen zijn, indien de verandering alleen daarin bestond, dat nu alleen vast weekloon werd uitbetaald, en men overigens de werklieden allen pêle mêle door elkander liet werken. Maar dat is het nieuwe stelsel niet. Dit strekt geheel anders om klassen van werklieden te vormen en aan elk van die klassen een verschillend gradueel opklimmend loon te geven en uit de lagere in de hoogere klassen niemand te laten overgaan, tenzij hij getoond hebbe, werkelijk een man van verdienste te zijn. En nu geloof ik, dat, althans bij vergelijking met het gebrekkig stelsel van collectief stukloon, in dit nieuwe stelsel een veel sterker en ernstiger prikkel gelegen zal zijn en veel hechter waarborg geboden wordt, dat wij metterdaad een stel kundige en energieke personen op de Landsdrukkerij zullen krijgen.

Handelingen, blz. 104—105.

Algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1903. Beroepsraden — Gemeente-finantiën — Het tarief.

VERGADERING VAN 28 JANUARI 1903.

Hoewel anders een eenigszins breed debat bij de algemeene beschouwingen der Staatsbegrooting mij lief is, verheel ik niet, dat het mij ditmaal aangenaam was, dat het debat zich geconcentreerd heeft op een enkel punt bijna, en wel op een punt, waarover van de Regeeringstafel niet dan een kort bescheid te geven is. Ik zou vreezen, dat bij een eenigszins langere redevoering mijn stem mij mocht begeven.

Eer ik nu tot het hoofdpunt, de gemeente-financiën, kom, zij het mij veroorloofd, enkele detailpunten te bespreken, welke niet in het algemeen debat ingrepen, maar toch een enkel woord van repliek vereischen. Daaronder rangschik ik in de eerste plaats de vraag van den heer Van Boneval Faure in verband met de invoering der Ongevallenwet met Februari e. k., namelijk in hoever de termijnen, bij de Ongevallenwet voorgeschreven, behoorlijk zullen kunnen loopen en effect hebben, indien, gelijk niet anders kan, de beroepsraden niet eerder dan in Mei zullen optreden. De moeilijkheden, welke daaruit voortvloeien, zijn door den geachten spreker zeer juist geteekend. De beroepstermijnen zijn kort: 15 dagen ingevolge art. 77 en een maand voor de andere gevallen. Wanneer men zich nu voorstelt, dat na het in werking treden van art. 1 der wet op 1 Februari den volgenden dag een ongeval geschiedt, en er wordt binnen 14 dagen door het bestuur der Bank een beslissing genomen, en die beslissing onverwijld medegedeeld aan den betrokkene, dan begint van 15 Februari af de termijn te loopen. Nu zoude die termijn 15 Maart ten einde zijn, en wanneer er geen beroepsraden waren, dan zou zoodanig beroep geen effect hebben. Het recht in de wet toegekend zou door een gebrek van de zijde der Regeering vervallen.

Om in die ongelegenheid te voorzien, is dan ook in een algemeenen maatregel van bestuur, die misschien nog hedenavond en anders morgenavond uitkomt, de bepaling opgenomen, dat de griffiers bij de beroepsraden voor de eerste maal zullen kunnen beëedigd worden op een andere wijze dan daarna. Art. 3 van dien algemeenen maatregel van

bestuur houdt in, dat, met afwijking van die en die bepaling, door de griffiers der raden van beroep voor het eerst de eed of belofte wordt afgelegd in handen van den Commissaris der Koningin van de provincie, waarin de raad van beroep gevestigd is. Verder houdt de algemeene maatregel van bestuur in, dat door het afleggen van eed of belofte de griffiers hun dienst aanvaarden.

De Regeering heeft het nu in haar macht, de benoeming der griffiers in het begin van Februari te doen plaats vinden. De eedsaflegging kan dan onmiddellijk daarna geschieden, en daarmede treden zij in functie. Daar hun dan een lokaal zal aangewezen worden, zal door den betrokkene kunnen voldaan worden aan art. 79 der Beroepswet: „Het twistgeding voor den raad van beroep wordt ingeleid door het inzenden van een klaagschrift ter griffie van den bevoegden raad van beroep." Bovendien is het bestuur der bank door de Regeering gewezen op haar bevoegdheid om het nemen van een beslissing uit te stellen totdat de griffiers benoemd zijn.

De Ongevallenwet bepaalt bovendien o. a. in art. 77, dat de termijnen zullen loopen niet van af den dag der beslissing, maar van af de dagteekening van den geadviseerden dienstbrief, waarbij die beslissing ter kennis van den betrokken persoon gebracht wordt. Ik voeg er intusschen bij, dat, waar dit een bezwaar is, ik durf hopen, dat ook in het oog van den geachten afgevaardigde, die de goedheid had, de vraag te doen, dit bezwaar gemakkelijk zal zijn te ondervangen, ofschoon er metterdaad nog een kleine moeilijkheid overblijft, nl. deze, dat in art. 55 van de Beroepswet is bepaald: „Voor partijen, die niet zelf in rechten kunnen optreden en zonder wettelijken vertegenwoordiger zijn, kan een voorloopige vertegenwoordiger worden benoemd, enz." Er wordt bij bepaald, dat die voorloopige vertegenwoordiger, hetzij ambtshalve, hetzij op verzoek, door den raad van beroep wordt benoemd. Is deze er nog niet, dan kan aan de zaak geen gevolg gegeven worden. Maar het komt mij toch voor, dat hier geen overwegend bezwaar aanwezig is. Vooreerst is het geval, dat zich hier voordoet, een van die gevallen, die niet elken dag voorkomen. Maar in de tweede plaats: wanneer door het bestuur van de Rijksverzekeringsbank een beslissing zal zijn genomen, moet toch door iemand de belangen van hen, wie de beslissing betreft, als zaakwaarnemer zijn waargenomen. Nu stel ik mij voor, dat, indien zulk een zaakwaarnemer bij de ongelegenheid, die er uit zou kunnen geboren worden, zich wendt tot den griffier met een klaagschrift, hij wel zal kunnen worden toegelaten. Ik kan mij niet voorstellen, dat, waar metterdaad *force majeure* aanwezig is, de betrokkene daardoor in hoogste ressort zijn recht zou verliezen.

In de tweede plaats een kort woord over de vraag om eenheid van tijd. Die vraag is door de geachte afgevaardigden, de heeren Van Velzen, Van der Does de Willebois en Van Heek, ter sprake gebracht. Door alle drie deze heeren is er op aangedrongen, dat de Regeering deze zaak ter hand zou nemen. Reeds in haar schriftelijk antwoord heeft de Regeering verklaard, ter dege het belang van deze zaak te gevoelen. Maar wat is nu opnieuw gebleken? Dat de drie heeren, die er voor opkwamen, het met elkander oneens zijn: de een wenscht aansluiting aan den Midden-Europeeschen tijd, de ander aan den West-Europeeschen tijd. Nu kan men toch niet ontkennen, dat bij de vraag, of men aansluiting zoekt naar het Oosten of naar het Zuiden, niet uitsluitend een technische quaestie aan de orde komt, maar wel degelijk een vraag van onze nationale positie, nl., welke positie Nederland in het verband met en de verhouding tot de omliggende Staten inneemt, en wanneer men nu den Midden-Europeeschen tijd verlangt, zou de vraag kunnen rijzen, of daarmede in de historische positie van Nederland niet een zekere wijziging werd aangebracht. Ik meen daarom, dat de Regeering niet beter kan doen dan het oogenblik afwachten, waarop de heeren, die het daarover nog oneens zijn, samen den vrede zullen gesloten hebben. Wanneer daarvan het bericht tot ons zal zijn gekomen, zijn wij gaarne bereid, de zaak in nadere overweging te nemen.

De heer Vening Meinesz, heeft op een wijze, die ik waardeer, de bekende politie-quaestie niet aan de orde gesteld, maar even aangestipt. Hij vergunne mij, daarin zijn voorbeeld te volgen en dan wil ik gaarne zeggen, dat in den loop van deze zaak veel geweest is, dat mij niet heeft bevredigd, en dat het voor mij met name een onopgeloste vraag blijft, in hoeverre art. 7 van het Koninklijk Besluit van 17 December 1851 ten deze tot zijn volle strekking en volledig recht is gekomen. Maar toch is na de lezing van het dossier, dat op deze zaak betrekking heeft, bij mij de overtuiging gevestigd, dat deze zaak is voortgekomen uit meer dan een misverstand. Ik erken intusschen de rechtmatigheid van de opmerking van den geachten afgevaardigde, dat hier gebleken is, dat, uit ontstentenis van een voldoende regeling, conflicten zouden kunnen voortkomen, die op een oogenblik van beroering gevaar zouden kunnen opleveren. Ik geloof dan ook, dat het goed is, den burgemeester van Amsterdam dank te zeggen, dat hij door zijn betoonde bezadigdheid elk conflict heeft weten te vermijden. Maar waar de overtuiging bij mij gevestigd is, dat de regeling, zooals zij nu bestaat, niet kan geacht worden voldoende te zijn, is dit voor mij een aansporing te meer om met mijn ambtgenoot voor Justitie het overleg

omtrent een nadere regeling voort te zetten. Ik mag wel zeggen, dat daarbij op den voorgrond zal blijven staan, dat het burgemeesterlijk ambt in aansluiting aan onze vaderlandsche traditiën moet blijven de hoeksteen van het fundament, waarop de orde en de burgerlijke vrede in ons land rusten.

Ik kom nu tot de gemeente-financiën en dan veroorloof ik mij eerst, den heer Van Nierop te ontmoeten op het punt van de cijfers, door mij in de Tweede Kamer gebezigd en die de geachte afgevaardigde heeft gemeend te moeten wraken. Mij dunkt, wanneer cijfers, in het debat in de Tweede Kamer gebezigd en détailpunten betreffende, in deze Kamer bedenking ontmoeten, zou het wenschelijk zijn voor de Regeering, wanneer in het Voorloopig Verslag daarop gewezen werd; dan had zij de gelegenheid, bij de Memorie van Antwoord de zaak schriftelijk toe te lichten. Ik ontken daarmede niet het recht van den geachten afgevaardigde om de zaak hier voetstoots ter sprake te brengen, gelijk hij dat nu deed, maar ik meen toch te mogen betwijfelen, of de autoriteit, die de geachte afgevaardigde noemde, een autoriteit was, die mag gesteld worden tegenover de verklaringen der Regeering.

Ik behoef daartoe niet anders te doen dan den heer Van Nierop de bron noemen, waaruit ik mijn gegevens heb geput, want ik weet, dat zijn wetenschappelijk geweten luid genoeg spreekt om hem te doen erkennen, dat die autoriteit goed was. Door den heer Neefe wordt uitgegeven een *Statistisches Jahrbuch für Städte*, dat in Duitschland en in de geheele statistische wereld voor een goed en betrouwbaar orgaan geldt, zoo zelfs dat de heeren Lexis c. s. in hun Handwörterbuch der Staatswissenschaften steeds daarnaar verwijzen en de daarin aan de hand gedane gegevens voor juist aannemen. In dat Jahrbuch komt een artikel voor van Silbergleit en het is deze, die na onderzoek die statistieken heeft geleverd. Ik sta voor de juistheid niet in, maar de geachte afgevaardigde zal moeten toegeven, dat ik niet te ver ging, toen ik mij op die gegevens beriep.

Nu wordt in de statistische tabel van de twaalf Duitsche steden, die daar worden genoemd, Berlijn opgegeven voor M. 59,8 of f 35,88. Intusschen maakte de geachte spreker de opmerking, dat de vergelijking niet opging, omdat in Berlijn slechts de volksscholen in de opgaven opgenomen zijn, terwijl in Amsterdam ook de andere scholen in aanmerking zijn genomen, welke uit den aard der zaak meer kosten dan de volksscholen. Ik heb echter juist omgekeerd in de cijfers van Silbergleit gegeven niet alleen uitgaven voor de Volksschule, maar ook voor de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs. Had ik alleen

de opgaven van de Volksschule genomen, dan zou het cijfer nog van f 35 op f 30 dalen. Het geld toch, te Berlijn uitgegeven voor de Volksschule alleen, bedraagt Rm. 10.523.537, dat voor alle scholen Rm. 13.368.883. Ik zal geen verdere steden noemen, omdat de geachte afgevaardigde dit zelf in Silbergleit kan nazien.

De geachte afgevaardigde heeft voorts de opmerking gemaakt, dat de Duitsche toestanden niet juist met de toestanden hier kunnen vergeleken worden, daar men in Duitschland klassen heeft van 64 leerlingen, terwijl bij ons te lande slechts klassen van 55 leerlingen zijn. Ik zal derhalve het buitenland verder laten rusten en het binnenland nemen, de Nederlandsche toestanden.

Niet ver van Amsterdam ligt Haarlem. In die stad bedroegen de kosten der lager-onderwijsscholen, zonder bouwkosten, in 1899 f 29,49, in 1990 f 29,46, in 1901 f 31,68. Wil men een andere gemeente, bijv. Leiden, nemen, daar waren die cijfers: f 35,98, 36,23 en 35,87; en, om nu eens een stad uit een andere streek te nemen, in Zwolle waren die cijfers: f 26,73, 27,60 en 27,20. Er is slechts één stad, die Amsterdam de loef afsteekt, 's Hertogenbosch; daar zijn die cijfers f 46,62, 45,30 en 40,27. Ik geef intusschen den geachten spreker toe, dat men bij alle vergelijkingen van dien aard uiterst voorzichtig moet zijn. Daar echter de leden der Tweede Kamer steeds getoond hebben voorzichtig te zijn, behoefde ik daarop hier niet bijzonderlijk aan te dringen; ik twijfel niet, of de leden van deze Kamer zullen hier niet de noodige voorzichtigheid uit het oog verliezen.

Intusschen wil ik den geachten afgevaardigde ter onlasting van mijn conscientie zelf nog mededeelen, dat volgens het „Städtisches Jahrbuch" voor 1900 van Berlijn, dat Silbergleit nog niet te zijner beschikking had, de uitgaven voor de Volksschule geklommen zijn in 1900 tot 13,197,730 mark op een getal van 206,419 kinderen; dat wordt 63 mark of in ons geld 37,80 per kind, zoodat duidelijk blijkt, dat op al zulke cijfers niet al te sterke nadruk gelegd moet worden.

Bovendien zal men toegeven, dat er voor mij wel eenige aanleiding bestond, om, waar het tekort op het Amsterdamsche budget ter sprake gebracht is, op het lager onderwijs te wijzen, omdat er, zoo ik mij niet vergis, in dien gemeenteraad zelf leden zijn geweest, die het niet lieten ontbreken aan pogingen om het budget daarvan naar beneden te krijgen. Ik zal nu niet verder in die cijfers treden, maar overgaan tot de gemeente-financiën in 't algemeen.

En dan begin ik met te verklaren, dat ik van deze plaats daarover met de grootste reserve moet spreken, en dat ik het standpunt, in de Memorie van Antwoord ingenomen, moet blijven handhaven. Ik kan en mag

niet anders. Ik ben er van overtuigd, dat de heeren, die met zooveel kennis van zaken als vrucht van studie, sommigen met veel gloed zelfs, hier de belangen der groote steden, vooral van Amsterdam, hebben bepleit, als zij hier stonden op deze plaats, in dezen stand van de quaestie, ook niet anders dan met de grootste voorzichtigheid zouden spreken, en ik erken dan ook met dankbaarheid, dat de heer Van Nierop zelf toegeeft, dat de Regeering niet anders heeft kunnen doen dan zij gedaan heeft. Wij verkeeren ten deze nog slechts in het eerste stadium van onderzoek. Men versta mij wel. Ik beweer niet, dat er nog niets zou vaststaan, want inderdaad, het *vooronderzoek* heeft reeds als resultaat opgeleverd, dat, zooals ook in de gewisselde stukken wordt erkend, er noodstand aanwezig is. Er doen zich, vooral bij de grootere steden, toestanden voor, die voorziening eischen. De reden hiervan is doorzichtig. Immers klimmen de uitgaven aldoor, terwijl de inkomsten, die daarmede parallel moeten loopen, niet genoeg elasticiteit bezitten om er gelijken tred mede te houden.

Het is wel waar, dat in de uitkeering van 1897 reeds zekere elasticiteit zit, omdat elk nieuw inwoner iets oplevert, doordien de uitkeering daardoor stijgt, en zoo ook in het personeel, maar dat is hier de quaestie niet; een zekere elasticiteit bestaat er, dat is waar, maar geen genoegzame. Het is duidelijk aangetoond geworden, dat per slot van rekening de inkomstenbelasting of de hoofdelijke omslag zal moeten dienen tot dekking van het tekort op de gemeentebegrooting. Zoodra echter die belastingen tot zoodanige hoogte stijgen, dat verhooging van het percentage niet meer leidt tot verhooging van het totaal bedrag, raakt men vast; en dat gevaarlijke punt nu, ik aarzelde niet, het in de andere Kamer en in de stukken te erkennen, is bereikt; wij staan hier voor een noodstand.

Maar al is het ziektegeval geconstateerd, daarmede staat de *diagnose*, de *pathologische* verklaring van het verschijnsel, nog niet vast, en nog minder vast is het plan van de *medicatie*, die tegen de ziekte behoort aangewend te worden. Ik zeg, dat de diagnose niet vast staat. Wèl de aard der ziekte, die is duidelijk. We staan voor *anemie*. De verbranding is te sterk, te veel bloed wordt opgeteerd, de aanvoer van versch bloed schiet te kort. Maar nu moet verder nagegaan, op welke wijze deze anemie zich voordoet, allereerst moet haar omvang worden gekend, en dat zoowel *extensief* als *intensief*.

In de eerste plaats extensief. Ik heb met vreugde van den geachten afgevaardigde, den heer Sickenga, gehoord, dat hij er dezen morgen tegen is opgekomen, alsof de zaak uitsluitend de groote gemeenten aan-

ging. Neen, het is hier geen uitsluitend Amsterdamsche quaestie, al is het waar, dat in de andere Kamer juist de wethouder van financiën van Amsterdam en in deze Kamer de oud-burgemeester en een lid van den raad van Amsterdam voor deze zaak met het meeste vuur in het krijt zijn getreden. Al is dan uit Amsterdam de stoot gekomen, toch erken ik gaarne, dat niet alleen Amsterdam in het geding komt; er zijn consortes malorum. De heer Sickenga heeft er terecht op gewezen, dat men de landelijke gemeenten niet uit het oog moet verliezen. En dan dient men toch, om zulk een ziektegeval te kunnen beoordeelen, niet alleen zich te richten naar het voorbeeld van Amsterdam, maar moet men in de eerste plaats zich op de hoogte stellen van hetgeen de stand van zaken is over het geheele land. Wanneer men wil blijven vasthouden aan een identieke regeling voor alle gemeenten van het land en niet wil komen tot hetgeen de heer Sickenga aan de hand heeft gedaan, — namelijk het voorbeeld te volgen van het buitenland, waar men bij voorbeeld voor Weenen, Parijs en Londen een afzonderlijke regeling heeft vastgesteld —, en dus voor Amsterdam en enkele groote gemeenten geen afzonderlijke regeling wil treffen, dan komt men tot groote moeilijkheden. Laat mij maar één voorbeeld noemen, namelijk het vinden van geld voor de gemeentekas uit de bouwterreinen. Dit kan voor Amsterdam zeer profijtelijk zijn. Het zou zelfs gelukkiger geweest zijn, als men daaraan een twintigtal jaren geleden gedacht had, want nu is het profijt van al verkochte terreinen reeds in andere zakken terechtgekomen, maar in elk geval kan dit voor groote steden wat opleveren. Maar wat zullen gemeenten als Langerak of Lekkerkerk aan het heffen van een Umsatzsteuer hebben of aan een heffing op verkoop van terreinen? Natuurlijk niets.

Zoo voelt men, dat het niet gemakkelijk is om de oorzaak van het kwaad extensief te beteugelen; en hetzelfde geldt van wat ik noemde den intensieven omvang van het kwaad. De heer Van Nierop heeft echter juist over dit punt op een wijze gesproken, waarbij ik mij niet kan nederleggen. De geachte afgevaardigde heeft gevraagd, of ik omtrent de inrichting van de gemeentelijke huishouding nog geen gevestigde overtuiging had. Die overtuiging, Mijnheer de Voorzitter, bestaat ook bij den geachten afgevaardigde nog niet en die bestaat bij ons te lande ganschelijk nog niet. Een politie-program voor de gemeentelijke huishouding, zooals in Duitschland, bestaat hier te lande nog niet. De sociaal-democraten hebben eerst voor kort hier te lande zulk een program opgemaakt en zijn daarin zeer onlangs gevolgd door de vrijzinnig-democraten, die een breed program voor de gemeentelijke huishouding hebben ontworpen.

Door geen der overige partijen echter is tot nog toe zulk een program ontworpen. Waar dus slechts twee partijen zeer onlangs met een dergelijk program voor den dag zijn gekomen, daar kan men nog niet spreken van een gevestigde overtuiging omtrent hetgeen de eischen moeten zijn, die aan de huishoudelijke inrichting der gemeenten in ons land moeten worden gesteld. Nu zal men mij zeker wel willen toestemmen, dat, wanneer men in den nood der gemeenten zal willen voorzien, men toch in de eerste plaats moet weten, hoever men in deze zal willen gaan.

Wanneer men een program neemt van enge afmetingen, van beperkten zin, dan zal het totaal der uitgaven, dat men alsdan voor de verwezenlijking daarvan noodig heeft, voor Amsterdam kunnen beloopen zeg n millioenen, maar wanneer men een program aanneemt van veel grooteren omvang, dan komen daar nog x millioenen bij en krijgt men $n + x$. Waar het nu te doen is, niet om Amsterdam tijdelijk aan een millioen te helpen, maar om te zien, of men ook doeltreffende middelen kan vinden, elastisch genoeg om gelijken tred te kunnen houden met het klimmen der uitgaven, daar kan men zulk een vraag wel nooit absoluut beantwoorden; maar als men zich een regeling voorstelt, moet men daarvoor dan toch een grondslag voor zich hebben.

Het Parijsche budget bedraagt ongeveer dezelfde som als ons Rijksbudget; brengt men dat over op Amsterdam, dan zou men daar komen tot een 26 à 27 millioen 's jaars. Is het nu de bedoeling van de heeren om daartoe te komen, laat men het dan zeggen. Er is niet alleen onder de menschen, maar ook onder de steden een zekere geest om boven z'n stand te gaan leven en een lust om tot de wereldsteden te behooren. Nu heeft Amsterdam daar vroeger toe behoord, omdat het de daarvoor noodige innerlijke energie ontwikkelde en geen hulp zocht van buiten af, maar op het oogenblik kan Amsterdam niet meer concurreeren met de wereldsteden.

Het vreemdelingenbezoek, waardoor Parijs zulk een groot deel van zijn kosten goed maakt, bestaat in Amsterdam zoo goed als niet. Amsterdam heeft het désavantage van een hoofdstad te zijn zonder den zetel van het Gouvernement te wezen. De Regeering woont er niet en al de weelde, die het residentie- en hofleven medebrengt, ontgaat haar daardoor. Wanneer men vraagt, welke aantrekkelijkheid Amsterdam heeft, dan weet ik wel, dat de heer Van Nierop er zich op heeft beroepen, dat hij en de zijnen een tweede Amsterdam hebben gebouwd, maar of dat nu de vreemdelingen zal aanlokken, weet ik niet. Als men hun zegt: wilt gij het schoone Amsterdam zien, ga dan eens naar

die buurten kijken, die wij bijgebouwd hebben, dan vrees ik, dat zij zullen zeggen, wanneer zij even een kijkje hebben genomen: dat hebben wij bij ons in de achterbuurten net zoo, maar daar gaan wij ten onzent ook niet naar toe. De groote steden buitenslands hebben geheel andere aantrekkelijkheden van leven en vertier.

In de tweede plaats, wanneer, na behoorlijk onderzoek dienaangaande, de diagnose zal kunnen worden vastgesteld, zoowel over het extensieve als over het intensieve van het gebleken kwaad, dan zal men staan voor de pathologische verklaring, en zal alsnog moeten worden onderzocht, waaruit het kwaad is voortgekomen, en dan wil ik gaarne zeggen, dat ik met mijn uitlating, dat daarbij alleen moest worden gevraagd, of er ook fouten waren in het beheer, volstrekt niet bedoeld heb, dat Amsterdam zoo weelderig zou zijn gaan leven. Integendeel; men heeft hier gesproken van sober, maar ik zou nog liever spreken van sjofel.

Wanneer men het Vondelpark en enkele andere kwartieren van nieuw Amsterdam uitzondert, dan vindt men niet veel anders dan revolutiebouw, die niet den indruk maakt van iets monumentaals, ja zelfs niet eens een dragelijk burgerlijk karakter heeft. Gaan wij langs de oude grachten van Amsterdam, dan valt ons op, dat de geest, die de ontwerpers daarvan vervulde, zich uit heeft gesproken in heel den aanleg en in de architectuur van gevels en huizen. Maar wat blijkt uit hetgeen thans gebouwd wordt? Mocht de uitdrukking sjofelheid misschien iets te sterk zijn, laat mij dan spreken van soberheid, of zeggen, dat, als men oud Amsterdam groot-burgerlijk mag noemen, het nieuwe Amsterdam klein-burgerlijk is.

Welnu, het is niet mijn bedoeling geweest om te zeggen, dat er te veel millioenen zijn te grabbelen gegooid. Maar een andere quaestie is, hoe men de zaken aanvat. De heer Van Nierop heeft gesproken over boulevards. Het zal den geachten afgevaardigde ook wel bekend zijn, dat men in Brussel er in geslaagd is, prachtige boulevards aan te leggen, die niets gekost hebben, ja, zelfs nog wat afwerpen. En wanneer men dan vraagt, of er wellicht van die zijde niet wel eens fouten zijn begaan, dan is, dunkt mij, zulk een vraag niet overbodig. Maar al is hier en daar een aanmerking te maken, daardoor kan het groote tekort niet worden verklaard.

De pathologische verklaring zal veeleer gezocht moeten worden in drieërlei oorzaken. In den sterken aanwas der bevolkingen, de grootere behoeften van het tegenwoordige sociale leven, en dan daarin, dat Amsterdam, evenals iedere andere gemeente, als Rijksagent in dienst van het Rijk, steeds meer te doen kreeg en daarvoor ook meer uitgaven had te doen.

Wat wil men met den aanwas? Daarin toch ligt de groote oorzaak van het kwaad. Wil men dien aanwas nu stuiten? Wil men op de Freizügigkeit van Amsterdam terugkomen? Wil men den aanwas langs kleine sijpelende stroompjes leiden, of wil men dien omgekeerd sterk aanmoedigen? Want, vergeet niet, hoe aangenamer men het leven in Amsterdam maakt, hoe meer hulp men van buiten af krijgt, hoe grooter ook die trek wordt. Wanneer er een nieuw bloemveld komt, plegen daar niet alleen de bijen, maar ook de wespen op af te komen, en het zijn juist die wespen, waarvan Amsterdam in de toekomst last zal ondervinden.

Het grooter worden der behoeften! Met den geachten afgevaardigde, den heer Van den Biesen, verschil ik in zooverre, dat ik niet gaarne zou erkennen, dat het publieke leven in de tweede helft van de vorige eeuw metterdaad niet een zoodanig ander karakter heeft verkregen, dat het niet zou aangaan om nu de bevolking van Amsterdam of van welke andere groote gemeente ook terug te leiden naar de wijze, waarop vroeger werd geleefd. Een stad als Rotterdam of Amsterdam kan men nu eenmaal niet meer denken zonder telephoon, trams, electric cars enz. Ook op de hygiënische behoeften moet veel meer gelet. Maar heeft dit alweder niet het kwaad verergerd? Wanneer Amsterdam door het voldoen aan hygiënische behoeften meer inwoners in het leven houdt, zal ook van dien kant de aanwas der bevolking toenemen. Dat kan men niet geheel tegenspreken. Hoe meer men langs allerlei wegen tracht te voorkomen, dat een groot deel van de bevolking wegvalt, terwijl die bevolking ook van buiten af steeds vermeerdert, hoe meer het bezwaar van den aanwas zich doet gevoelen.

De heer Sickenga meent, dat het hoofdmiddel zou zijn, te breken met het geheele stelsel van onze Gemeentewet en het karakter van Rijksorgaan aan onze gemeenten te ontnemen. Ik kan echter niet genoeg mijn blijdschap er over uiten, dat de heeren Vening Meinesz, Van Nierop en Van der Does de Willebois zoo krachtig mogelijk zijn in de bres gesprongen ter verdediging onzer vaderlandsche traditie op dit punt, want hier geldt het *een Nederlandsche gedachte.* En nu acht ik het denkbeeld van den heer Sickenga zóó on-Nederlandsch en gaat dit er bij mij zóó weinig in, dat ik wel wil verklaren, dat, zoo kort of zoo lang ik hier moge staan, ik nooit een letter op het papier zou willen zetten om aan dit ernstig stuk onzer nationale traditie ook maar te raken. De geachte afgevaardigden, die op dit punt onze nationale traditie hebben verdedigd, hebben zeer te recht ingezien, dat, wanneer men deze traditie ook maar even loslaat, men onvermijdelijk vervalt in al het kwaad, dat men in Frankrijk kreeg door de centralisatie Men

krijgt dan een natie met een waterhoofd en spillebeenen, en dit is niet de gezonde toestand, waarin een krachtige burgerij opbloeit.

Maar intusschen blijft men zitten voor het kwaad, dat ook daardoor zeer groote uitgaven op de schouders der gemeenten worden gelegd. Nu kan ik begrijpen, dat men de gedachte voelt opkomen: laat de gemeente van onderwijs, armwezen en politie de organisatie hebben, doch laat het Rijk er geld voor geven. Maar dit standpunt is evenmin houdbaar, want, waar men de eer en het voorrecht wil hebben, dat de burgerij zich in het gemeentelijk leven met alles kan inlaten, opdat men een krachtige burgerlijke ontwikkeling krijge, moet die burgerij daarvoor ook betalen. Wat men niet betaalt, heeft men niet lief. Men kan wel eens een enkele maal een cadeau krijgen, maar krijgt men te veel geschenken, dan hebben zij geen aantrekkelijkheid meer voor ons. De groote zaak is, de veerkracht van het burgerleven zoo te verhoogen, dat de gemeente kunne tieren en bloeien en genoeg kunne opbrengen om dergelijke kosten te bestrijden.

Intusschen geef ik toe, dat bij de uitvoering van Rijkswetten de eene gemeente de andere zoo noodig moet helpen. Wanneer het Rijk geld geeft, dan haalt het dit geld wel niet uit de kas van de formeele gemeenten, doch uit de kas der menschen, die in die gemeenten wonen, en wanneer nu in die gemeenten allen verkeerden in gelijken economischen toestand, dan zou het Rijk geen reden hebben om eenig geld naar zich toe te halen en weder uit te deelen. Dit heeft alleen zin en bedoeling, wanneer de oeconomische toestand in de eene gemeente minder is dan in de andere, en dan komt het hierop neer, dat de menschen die in beteren doen zijn, moeten betalen voor de anderen. Maar dan komt men tot deze contre-sens, dat geld, dat men geeft aan welvarende gemeenten als Amsterdam, Den Haag en Rotterdam, zal geput worden uit de kas van hen, die wonen in andere, oeconomisch minder welvarende gemeenten.

Wanneer nu op dezen grond niet wel kan worden beweerd, dat men alles moet geven, dan blijft de vraag over, of er toch niet iets gedaan moet worden. Het is aan de Vergadering bekend, dat het in de plannen der Regeering ligt, op het gebied van het lager onderwijs maatregelen voor te stellen, die in dien zin kunnen werken. Ik zal hierop thans niet verder ingaan. Wat het armwezen betreft, wanneer het ontwerp-armenwet, dat nu in bewerking is, deze Vergadering bereiken zal, zal men zien, dat ook in dat wetsontwerp iets gevonden wordt in de gewenschte richting.

Blijft dan de zaak van de politie. Ik geef toe, dat, waar gezegd is,

dat Amsterdam er 1100 man op nahoudt, die het ter beschikking van het Rijk stelt, terwijl het Rijk slechts 20 man heeft, die het in tijd van nood ter dispositie van de gemeente kan stellen, hieruit een zekere wanverhouding blijkt en de vraag zich voordoet, of ook daarin geen verbetering kan worden gebracht. Dienaangaande zal door mij overleg worden gepleegd met den Minister van Justitie. Ik zal mij dus over dit punt op dit oogenblik liever niet uitlaten.

Wanneer men er nu pathologisch achter is gekomen, waar het kwaad schuilt, zal de *medicatie* aan de orde moeten komen en daarbij ook de vraag, door den heer Sassen en anderen ter sprake gebracht, betreffende den toestand van het platteland. Hier treft men niet den aanwas der bevolking aan, eerder zou men zeggen, dat de bevolking moest slinken, omdat de menschen, die naar Amsterdam gaan, toch ergens vandaan moeten komen.

Men heeft daar ook niet die groote sociale behoeften, want telephonen en tramcars gaat men op een klein dorpje niet aanleggen. De quaestie van het naar buiten trekken van 40.000 menschen om daar werk te vinden, zal, voor zoover dit met den oeconomischen toestand van het platteland samenhangt, besproken moeten worden. Het uittrekken van die 40.000 man — ik stem het den geachten afgevaardigde volkomen toe — wettigt het vermoeden, dat buiten onze grenzen voor de arbeiders betere toestanden heerschen dan daar binnen, doch waar hij van een verlies voor onze bevolking sprak, wil ik er toch op wijzen, dat de landverhuizing in dezelfde mate slinkt. En landverhuizing is toch ook een verlies aan menschen, vooral waar de landverhuizer vrouw en kinderen medeneemt. Waar die landverhuizing nu geslonken is en daarvoor dit buiten de grenzen gaan werken in de plaats is gekomen, is dit in zoover eenige winst, als degenen, die hun vrouwen en kinderen hier gelaten hebben, hier ook weder zullen terugkeeren en onze natie hen dus niet verliest.

Maar nu de generale medicatie. Den heeren, die zoo goed zijn geweest, mij allerlei recepten voor te leggen, wensch ik mijn dank te betuigen voor de verschillende middelen, die zij de Regeering aan de hand hebben gedaan, doch, waar zelfs een zoo kundig man als de heer Van Nierop als Kamerlid nog zoo voorzichtig is om te praten van met bescheidenheid geen advies, maar slechts enkele losse gedachten te willen geven, zal hij toch, en zullen andere heeren met hem, begrijpen, dat ik volstrekt mijn positie hier niet zou verstaan, indien ik die recepten nu reeds voetstoots beoordeelde. Of zij allopatisch of homoeopatisch werken, weet ik niet; ik berg ze op in mijn dossier en ze zullen niet ongelezen noch onherlezen blijven.

Slechts een tweetal opmerkingen wensch ik mij te veroorloven, in de eerste plaats over de gemeentelijke bedrijven. Er is gevraagd, of er niet eenige grenzen moesten getrokken worden tusschen de bedrijven, waarvan de uitoefeningen ligt op den weg der gemeente, en die, waarvan de uitvoering niet op dien weg ligt. Nu heeft de heer Van Nierop gemeend, die grens daar te hebben gevonden, waar men met een bedrijf te doen heeft, waarvan de uitoefening aan een particulier bij concessie kan worden opgedragen. Ik betwijfel dit zeer. Het is zeer goed mogelijk, dat men een particulier concessie verleent voor drankverkoop, zooals men dit doet in de Bològs in Zweden en Noorwegen; ik houd het ook voor mogelijk, dat men een particulier den tabakverkoop, den verkoop van steenkolen, en in het algemeen den verkoop van al die artikelen geeft, waarvoor men in Amerika een trust formeert. Maar dan zou ik willen vragen, wat daaronder dan niet valt. En dan wordt men toch metterdaad collectivistisch. Ik geloof dus, dat wij een andere grens moeten trekken. Welke, daarover heb ik natuurlijk mijn denkbeelden, maar de heeren houden mij ten goede, dat ik deze alsnog voor mij houd.

Een tweede opmerking naar aanleiding van dit punt is deze. Er is ook over gesproken, of men, door de plant van 1897 wat hooger in haar twijgen te laten uitwerken, zou kunnen komen tot verhooging der uitkeering van het Rijk aan de gemeente. Toen de heer Van Nierop dit gisteren releveerde en er bijvoegde: dat dit voor het Rijk geen bezwaren oplevert is duidelijk, — veroorloofde ik mij een interruptie, van welke ik achteraf merkte, dat ze niet ter snede was. Dit woord „duidelijk" toch sloeg niet op het laatste, maar op het voorafgaande en het lag dus aan mij, dat ik niet snel genoeg zijn gedachtensprong heb gevat.

Intusschen wil ik wel zeggen, wat er bij mij omging. Laat ons zeggen, dat de uitkeering per hoofd *f* 1 verhoogd werd. Amsterdam zou dan krijgen 5 ton. Amsterdam heeft echter in 3½ jaar 8 ton opgemaakt, zou dus over 2½ jaar weer komen om 5 ton Maar natuurlijk is 5 ton veel te weinig. Amsterdam moet hebben minstens één millioen of *f* 2 per inwoner, maar dan zou ik toch aan onzen Minister van Financiën vragen, of daarvan sprake kan zijn. Een meerdere uitgave van 10 millioen per jaar voor het geheele land. Ik geloof dus — zonder mij daarover nu verder uit te laten — niet in uitzicht te kunnen stellen, dat de Regeering met grooten spoed op dergelijke denkbeelden zal ingaan.

Nu komt de heer Sickenga en zegt: Zoo kan het niet, want dat is pleisteren; geef ons een nieuwe Gemeentewet en wel zoo, dat men niet met

een stuk vaderlandsche traditie — waarover ik het zooeven had — gaat breken, maar tot een geheel andere indeeling der gemeenten komt. Wanneer men dat denkbeeld ten uitvoer bracht, zou men niet een stuk van het gemeenterecht, maar dit geheel en al, met wortel en tak, wegnemen om er een nieuwe plant voor in de plaats te zetten.

Wanneer het is, — naar zijn plan —, dat de uitvoering van de Rijkswet vanwege het Rijk moet bekostigd worden en uitgaan, zou men een afzonderlijk orgaan moeten krijgen, waardoor het Rijk die uitvoering tot stand bracht, in welken vorm dan ook. Men zou moeten krijgen onder de Commissarissen der Koningin districts-commissarissen over een 5 of 6 gemeenten te zamen, met aparte bureaux, die de zorg voor de uitvoering der wetten op zich zouden hebben te nemen. Maar men zal gevoelen, dat men dan zou komen tot een werk, dat van deze plaats slechts zou kunnen worden ondernomen, wanneer men de denkbeelden van den heer Sickenga was toegedaan. Daartoe behoort een moed, dien alleen de vaste overtuiging en geestdrift van een voorgestaan beginsel kan geven. Daar ik nu zelf wegens mijn richting tegen dit denkbeeld van den geachten spreker vierkant oversta en blijf overstaan, kan ik dat werk reeds daarom op zichzelf niet aanvaarden. En veel minder nog omdat men, om een algeheele herziening van het gemeenterecht te ondernemen, een ander man moet zijn dan ik ben. Daartoe is alleen gerechtigd een man, die door den gang zijner studie en zijn verleden zoo theoretisch als practisch in ons gemeenterecht zóó thuis is, dat hij het zedelijk recht heeft, zulke plannen ook maar met den vinger aan te raken. Waar dit nu alles bij mij afwezig is, had mij de vraag naar dergelijke zaak wel kunnen bespaard blijven.

Om den aard der aanvraag en de oorzaken van het kwaad, den financieelen achteruitgang van vele gemeenten, te leeren kennen, zoomede de middelen van genezing, is alzoo, Mijnheer de Voorzitter, een uitgebreid onderzoek noodig. Welnu, tot dat onderzoek heeft de Regeering zich bereid verklaard. Dat er nu meer dan eens op gewezen is, dat er nog geen enkel ambtelijk stuk ter uiteenzetting van deze zaak in handen der Regeering was, mag niet bevreemden. Het wordt voorgesteld, alsof de Regeering zich van den domme houdt en alsof het eigenlijk een zaak gold, die zoo aller hart en ziel reeds vervuld had, dat het niet aanging, dat van de Regeeringstafel zekere aarzeling werd voorgewend.

Wij kennen, om ons tot één persoon te bepalen, den heer Van Nierop

als een man, van wien men kan zeggen: waar zijn hart vol van is, daar loopt zijn mond van over. Het vorig jaar heb ik het genoegen gehad, dien geachten spreker voor het eerst hier te ontmoeten. Wanneer reeds toen de quaestie zoo innerlijk bij hem kookte en zijn hart vervulde, waarom is dan datzelfde *pectus quod disertum facit* niet toen opgekomen, gelijk gisteren, toen hij ons op zijn boeiende redevoering vergastte? Maar een vorig jaar zweeg ook hij nog bot.

Waar nu duidelijk blijkt, dat zelfs voor die heeren, die naast het leege laadje zitten, het een potje is, dat zij eerst in den laatsten tijd op het vuur hebben gezet, moet men van de Regeering niet vragen, dat zij met schaamte zal bekennen, dat zij er nog niet voor ijverde. Daarom had ik gehoopt, dat wij die ambtelijke berichten reeds lang zouden hebben gehad.

Nu heb ik met mijn geachten ambtgenoot van Financiën gesproken; waar de heeren zoo dringen, en toch zelf niet vorderen, zullen wij er geen gras over laten groeien en spoed betrachten. Wij zullen de Koningin voorstellen, een commissie in te stellen, om deze netelige quaestie te onderzoeken en de Regeering voor te lichten. De Regeering heeft daarmede dan het bewijs geleverd, dat zij bij de heeren niet in waardeering van deze zaak achterstaat.

Ten slotte, Mijnheer de Voorzitter, nog twee details. Enkele sprekers, waaronder de heer Van den Biesen, hebben nogmaals gesproken over de noodzakelijkheid om de algemeene welvaart van ons volk te verhoogen, ook langs dien weg, dat onze tarieven meer productief moeten gemaakt worden. Anderzijds is door den heer Van der Does de Willebois gevraagd, of het niet kon gevonden worden door accijnsverhooging, waartegen de heer Sassen opkwam en vroeg, of het kwaad niet te verhelpen was door de accijnzen te verminderen. Zoo wordt de Regeering nu eens naar rechts, dan weer naar links geschoven, en wij zitten voor de moeilijkheid.

Met een enkel woord wensch ik de quaestie van de accijnzen in zóóverre op zij te schuiven, dat wij niet mogen vergeten, dat, waar in ons land de tarieven laag zijn, de accijnzen naar proportie zeer hoog zijn. Ik heb eens een vergelijkenden staat laten opmaken van de accijnzen en de tarieven in de verschillende landen, en daaruit is mij gebleken, dat wij voor de accijnzen het hoogst staan genoteerd op Engeland na, dat een exceptioneele positie inneemt. Ik geloof, dat, waar aan den eenen kant een sterke aandrang bestaat om de accijnzen te verlagen en zelfs, zoo mogelijk, den vleesch- en den suikeraccijns geheel af te schaffen, men toch zal gevoelen, dat, wanneer men door

die andere accijnzen de schadeposten ook voor de suiker en het vleesch zou willen dekken en er dan nog winste genoeg zou moeten zijn om de gemeenten te steunen, het een onbegonnen werk zou wezen. Maar voor het overige deelt de Regeering geheel de meening van die sprekers, hunnerzijds geuit, toen zij hier de overtuiging uitspraken, dat verhooging van het tarief metterdaad een middel kan en moet zijn om den nationalen arbeid, de koopkracht van de lagere klassen der bevolking en daardoor de welvaart der geheele natie, te verhoogen. De Regeering staat onverzwakt op hetzelfde standpunt.

Alleen wanneer een enkel spreker er wel wat sterk heendreef om daarmede de Regeering te willen brengen op het protectionistisch standpunt, wensch ik te antwoorden, dat het niet onmogelijk is, dat de oeconomische verhouding van de andere Staten onderling en van die Staten tot ons er toe kan leiden, dat Nederland dien weg op moet, maar van den beginne af heeft het in de bedoeling der Regeering gelegen, dien weg niet te betreden, zoodat wie inderdaad verwachtingen koesterde, die dezen weg te veel uitgingen, wel dienen te verstaan, dat die verwachtingen door ons niet kunnen worden bevredigd.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Velzen, is zoo vriendelijk geweest, een woord van waardeering tot de Regeering te spreken, ook in dit opzicht, dat hij erkend heeft, dat de Regeering, al is zij er nog niet in geslaagd, reeds nu met meer breede wetsontwerpen bij de Kamer te komen, niet mag geacht worden, te hebben stil gezeten.

Ook heeft het mij genoegen gedaan, dat de geachte afgevaardigde, de heer Van Lier, die niet tot de geestverwanten van het Kabinet behoort, zijnerzijds die overtuiging wel heeft willen bevestigen. Metterdaad ligt er iets verdrietigs in, wanneer men gewerkt heeft, zooals dit jaar gewerkt moest worden, die klacht van niet meer wetsontwerpen te hebben ingediend telkens te moeten hooren.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Velzen, heeft er aan toegevoegd een uiting van politiek vertrouwen en een woord van sympathie, waarop ik moge antwoorden, dat het tegenwoordig Kabinet, om met vrucht voor het land werkzaam te kunnen zijn, moet kunnen rekenen op het moreel vertrouwen van de geheele Kamer, op het politiek vertrouwen van zijn geestverwanten, en dat, wanneer daaraan een woord van sympathie wordt toegevoegd, dit sterkt en bemoedigt, omdat sympathie uit het hart komt en tot het hart spreekt.

Handelingen, blz. 187—193.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Van Lier heeft er op gewezen, dat de Regeering zelf er niet zoo zeker van is, dat metterdaad de afschaffing der Staatsloterij, ook al gaat zij langzaam, er toe zou kunnen leiden, het kwaad te keeren. Ik geef hem dit toe; de mensch is vindingrijk, maar de zonde is altijd vindingrijker geweest dan de deugd, en daarom vind ik er niets in, het hier uit te spreken, dat de Regeering niet gerust is op dit punt.

Maar waar de Regeering het eenmaal heeft uitgesproken, dat de overheid het kwaad niet met haar gezag mag sanctioneeren, daar mag zij de proef niet uitstellen; zij mag niet het eene kwaad doen om het andere te keeren. Men mag wel een kwaad lijden, maar mag het kwaad niet doen om een ander kwaad, dat men vreest, af te wenden, althans niet op het gebied van het zedelijk kwaad.

De heer Van Nierop is zoo vriendelijk geweest, mij de laatste door hem ontvangen berichten ter hand te stellen omtrent de uitgaven voor het lager onderwijs in Berlijn. Ik dank hem daarvoor zeer, maar hij houde mij ten goede, dat ik niet een aanmerking heb willen maken, maar alleen heb willen geven een aanduiding, waarom ik nu minder goed in staat was op het punt van de cijfers hem te dienen van repliek.

De heer Sickenga heeft zich min of meer geërgerd aan een door mij gebezigde uitdrukking en verklaard, dat, wat ik dienaangaande had gezegd, steunde op misverstand. Mag ik zeggen, dat ook zijn ergernis op misverstand blijkt te steunen. Hij heeft het opgevat, alsof ik betwistte, dat hij steeds gehandeld en gesproken had met het oog op Nederlandsche toestanden en met een hart voor Nederland.

Hij veroorlove mij de opmerking, dat ik alleen heb gezegd, dat het terugdringen van de gemeente als Rijksorgaan was een niet-Nederlandsche gedachte. Daarin ligt niet anders dan dat het geen gedachte van Nederlandschen oorsprong is. Dat op zich zelf in het aanbrengen van gedachten van exotischen oorsprong geen kwaad ligt, is duidelijk voor ieder, die gevoelt, hoe weinig philosophisch ons volk ontwikkeld is en hoe vaak planten van vreemden bodem naar hier moeten worden overgebracht om den hof van onze philosophische ontwikkeling te versieren.

Ik geef toe, dat hij niet gezegd heeft, dat de autonomie van de gemeente moest worden opgeruimd; maar dit heeft hij verklaard: de autonomie, zooals zij nu bestaat, is niet meer wat de autonomie vroeger geweest is; daarmede ging ik ook mee, maar wanneer hij zegt, dat, als het zoo blijft, zij maar heelemaal weg moet, dan ben ik het met hem niet eens. Wanneer de autonomie slecht gehandhaafd wordt, moeten wij haar niet prijsgeven, niet loslaten, maar doen wat wij kunnen om haar op

de been te helpen. Overigens stem ik toe, dat de wijze, waarop in zake het lager onderwijs de gemeentebesturen niet zelden door het schooltoezicht bejegend zijn, van dien aard is, dat van de autonomie niets meer overblijft. Voor zoover ik dergelijke gevallen op het spoor kom, zal ik steeds het schooltoezicht er op wijzen, dat het hem niet voegt, als een tiran over de gemeentebesturen te willen gaan heerschen.

Handelingen, blz. 195.

Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1903: Onderwijs-vraagstuk.

VERGADERING VAN 30 JANUARI 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Gisteren aan het slot der zitting heeft de heer Woltjer over het onderwijsvraagstuk een woord gesproken, dat mij niet anders dan sympathiek kon wezen en mijnerzijds allerminst aanleiding geeft tot verweer. Ik heb in dat kloek en klaar betoog intusschen niet alleen den academischen vorm en het gelukkig gekozen historisch uitgangspunt gewaardeerd, maar dat betoog heeft mij bovenal verblijd om de aan alle felheid gespeende wijze, waarop de geachte afgevaardigde deze diep in het leven ingrijpende quaestie in een ook den tegenstander waardeerenden en op verzoening bedachten geest heeft besproken. Het komt ook mij voor, dat de ernstige moeilijkheden, waarmede wij op dit terrein ook ten onzent te worstelen hadden, in hoofdzaak hieruit zijn te verklaren, dat men de vorige eeuw inging met allerwegen ten deze heerschende éénheid van levensovertuiging, een standpunt innemende, waarop het vanzelf sprak, dat ook heel het onderwijs in een spoor werd geleid, dat met die algemeen gevestigde levensovertuiging het meest overeenkwam. Ook versta ik het, dat, waar ook in ons land langzamerhand al meer aan die eenheid van levensovertuiging getornd werd, pogingen zijn aangewend om die eenheid van levensopvatting alsnog te handhaven, door ze te bevestigen of, waar noodig, te herstellen.

Intusschen staat het vast, dat die eenheid van levensovertuiging voor handhaving niet langer vatbaar bleek en ten slotte op alle punten is verbroken. Ik laat op dit oogenblik de vraag, of dat gelukkig was of niet gelukkig, rusten. Het voortduren van eenheid van levensovertuiging had metterdaad veel dat aantrok, maar toch zou, werd die eenheid hersteld, veel verloren gaan, wat thans de ontwikkeling van het leven bevordert. Maar hoe dit ook zij, een feit is het, dat thans in ons vaderland onderscheidene levensovertuigingen scherp tegenover elkander staan. En waar dit feit onbetwistbaar is, mag, naar mijn meening, bij dien stand van zaken de macht der overheid noch ten bate van de ééne, noch ten bate van de andere overtuiging in de schaal worden geworpen, maar is het 't meest gewenscht, dat in vrijen strijd der geesten het kampgeding door de onderscheidene overtuigingen, mits onder gelijke voorwaarden van tournooi, tot beslechting worde gebracht, opdat men

zoodoende met verhoogde inspanning van geestelijke kracht aan beide zijden ten slotte tot die zuivering van toestanden gerake, die het mogelijk zal maken, een compromis, zeker vergelijk, zekere *modus vivendi* te vinden, die aan beide zijden bevredigt. Ik geloof, dat wij zulk een gelukkige *modus vivendi* in den lande op het stuk van het lager onderwijs reeds ten deele bereikt hebben en verder volmaken zullen. Hoe meer wij nu op elk gebied in die richting kunnen voortgaan, ik zeg het den geachten spreker gaarne na, hoe beter de landsvrede zal verzekerd zijn en hoe meer het belang van het onderwijs in al zijn vertakkingen, los gewikkeld uit den politieken strijd, met vereende kracht zal worden bevorderd.

Handelingen, blz. 219.

Stakingswetten: Aanvulling van het Wetboek van Strafrecht — Verhooging van hoofdstuk VIII der Staatsbegrooting voor 1903 — Instelling eener enquête betreffende het spoorwegbedrijf.

Vergadering van 11 April 1903.

Mijnheer de Voorzitter! De omstandigheid, dat in het Verslag der Kamer een woord tot de Regeering in haar geheel is gericht, geeft mij aanleiding, aan het gesprokene door mijn geachten ambtgenoot van Justitie namens de Regeering nog een kort woord toe te voegen. Dat woord strekke in de eerste plaats om der Kamer dank te betuigen voor haar bereidwilligheid om deze drie ontwerpen met den meesten spoed af te handelen. Daardoor heeft deze Vergadering getoond, geheel in te dringen in de overtuiging der Regeering omtrent de urgentie van die ontwerpen van wet. De Regeering toch was vanzelf meer dan de Kamer in staat om het hooge belang van spoedige behandeling in te zien.

Zeker, door den geachten afgevaardigde, den heer Havelaar, is vertrouwen in de toekomst uitgesproken, in zooverre deze nu met gerustheid kan worden tegengegaan; de Regeering mag zich echter niet ontveinzen, dat ook nog in de dagen, die komen, ernstige verschijnselen zich kunnen voordoen, verschijnselen van zulk een aard, dat het verlangen naar spoedige, onverwijlde behandeling alleszins verklaarbaar is. Eerst nà afdoening toch van deze ontwerpen kan er eenige zekerheid bestaan, dat feiten, als in de laatste dagen zich hebben voorgedaan, mochten ze zich herhalen, in hun beteekenis zooveel mogelijk getemperd of met te meer kracht bedwongen kunnen worden.

Die feiten zijn bekend. Een revolutionaire actie was in het leven geroepen, rechtstreeks opgezet tegen de vrije beraadslagingen van de Staten-Generaal en tegen het gezag van de Regeering, zoodat niet alleen in Amsterdam, maar ook hier in de residentie door het gesproken en geschreven woord de revolutionaire kreet ingang poogde te vinden: „de Regeering moet er af; wij zullen haar dwingen om te buigen." En nu ligt het immers in den aard der zaak, dat die actie haar kracht eerst dan kan verliezen, als die wetten, tegen welker totstandkoming zij inging, in het *Staatsblad* verschijnen. Zoolang toch die wetten daarin nog niet haar plaats vinden, blijft de mogelijkheid bestaan om bij een deel der bevolking de meening te bestendigen, dat de actie tegen de

totstandkoming er van moet volgehouden worden. Staan ze echter eenmaal in het *Staatsblad*, dan is aan die actie haar oorspronkelijk doel ontnomen en moeten de leiders ervan òf het zwaard opsteken, òf zich nader ontmaskeren. Staat toch eenmaal vast, dat hun oorspronkelijk doel niet meer te bereiken is, en gaan zij dan toch door, dan wordt het openbare opstand, iets wat dan niet meer achter schoonen schijn zal te verbergen zijn en waartegen de Regeering alsdan op haar post zal worden gevonden.

De Regeering brengt in de tweede plaats aan de drie geachte sprekers van dezen morgen de betuiging van haar erkentelijkheid voor het woord van waardeering, aan haar optreden in deze dagen gewijd. De Regeering stelt dat woord op hoogen prijs, waar het tot haar gesproken werd door den heer Van der Does de Willebois namens zijn vrienden en door den heer Havelaar namens zijn politieke medestanders; en zij stelt het niet minder op prijs, in zekeren zin zou ik wagen te zeggen: zelfs nog op hoogeren prijs, dat die waardeering even onverbloemd en onverholen is uitgesproken door den heer Vlielander Hein, den geachten afgevaardigde uit Zuid-Holland. Ongetwijfeld zijn we ons niet bewust, iets anders of iets meer gedaan te hebben dan wat elk Kabinet, op deze plaats staande, in zulke omstandigheden zou hebben behooren te doen en zou hebben moeten doen. Maar toch neemt dit niet weg, dat het voor de Regeering, toen zij zich opmaakte om zoo moeilijken plicht te vervullen, aangenaam was, bij de Staten-Generaal, en dat wel in de beide Kamers, zin èn geneigdheid te vinden om haar, buiten alle partijpolitiek om, daarbij te steunen.

Met volle instemming heeft de Regeering in de derde plaats de hulde en waardeering beluisterd, door ieder der drie sprekers als om strijd geboden aan de directiën van onze twee groote Spoorwegmaatschappijen. Moge er al in de eerste dagen van Februari in sommige kringen een min gunstige beoordeeling te bespeuren zijn geweest van de houding dier maatschappijen en scheen het soms zelfs, alsof in die kringen van haar houding ook in de toekomst kwaad werd gevreesd, ik meen nu toch te mogen zeggen, dat ook hier uit het kwade het goede is voortgekomen, nu juist die min gunstige beoordeeling voor die maatschappijen een ongemeene prikkel schijnt geweest te zijn om thans aan het vaderland te toonen, dat — mits haar de gelegenheid werd gegund — zij geheel op de hoogte van haar taak zouden blijken te zijn. Veilig durf ik dan ook zeggen, dat zelden in zoo ernstige omstandigheden in eenig land een spoorwegdirectie met zulk een doortastendheid, met zulk een kracht van organisatorisch talent en met zulk een tot in

kleinigheden op alles gerichte bedachtzaamheid den aanval heeft afgewacht en zegerijk afgeslagen. En waar het aan de Regeering is gegeven geworden, den toestand meester te blijven, is het haar een behoefte om, in algeheele aansluiting aan hetgeen door de geachte sprekers is gezegd, harerzijds te verklaren, dat zij zonder den steun der directiën niet licht kans zou hebben gezien, een zoo gunstig resultaat te verkrijgen.

Aan dit waardeerend getuigenis jegens de directiën der spoorwegmaatschappijen is, niet in het Eindverslag, maar in het gesproken woord, ook toegevoegd een woord van hulde aan een groot deel van het spoorwegpersoneel. Het komt mij voor, dat met deze hulde niet warm genoeg van de Regeeringstafel kan worden ingestemd. In een strijd als dezer dagen uitbrak, — waarbij een vervalscht esprit de corps, een dool geraakt besef van solidariteit, vanzelf op hen, die niet met het stakend personeel medededen, den schijn moest werpen, alsof zij uit lafheid, alsof zij om den broode het hooge belang van hun eigen stand en klasse in den steek lieten —, in zulk een strijd behoorde er zedelijke moed toe en al de ernst van een welgevestigde overtuiging, om nochtans tegen alles in zijn eigen weg te gaan. De kracht, die in dien zedelijken moed en in die welgevestigde overtuiging lag, is, gelijk aan de eene zijde beweerd werd, vooral uitgegaan van de Christelijke vakvereenigingen. Ook ik meen, Mijnheer de Voorzitter, dat, wanneer eenmaal de geschiedenis van deze staking zal worden beschreven, men moeilijk anders zal kunnen doen, dan erkennen, dat metterdaad van die vakvereenigingen de grootste kracht is uitgegaan om het personeel stand te doen houden. Wel is er door den geachten afgevaardigde, mr. Vlielander Hein, op gewezen, dat, naar het getuigenis van den leider der sociaal-democratie in de andere Kamer, — een getuigenis, waarmede hij instemde —, ook de vakvereenigingen, onder den invloed van diens richting, zulke moreel goede vruchten hadden gedragen voor onze werklieden. In verband daarmede zoude ik echter dien geachten spreker toch wel de vraag willen stellen, of, waar hij zelf er op gewezen heeft, hoe in die kringen de eerste beginselen van zedelijkheid, van trouw en van eerlijkheid ondermijnd zijn geworden, bij het opmaken van de moreele balans door het werpen in de eene schaal van een toenemend verzet tegen het alcoholisme de evenaar weder in het huisje kan gebracht worden? Ik voor mij beantwoord die vraag beslist ontkennend, en meen daarom metterdaad niet het standpunt te mogen innemen, alsof in de kringen der werklieden de actie van het Christelijk beginsel onverschillig geweest zou zijn. Dit alleen erken ik

gaarne, dat er ook niet weinigen onder het spoorwegpersoneel zijn geweest, die niet bij de Christelijke vakvereenigingen waren aangesloten en die toch, dank zij de nawerking van onze Christelijke traditiën, nog beslist genoeg in hun conscientie hebben gevoeld, dat zij op geen manier aan zoo misdadige actie mochten meedoen.

Eindelijk zij het mij vergund, namens de Regeering volle instemming te betuigen met de woorden, gesproken door den geachten afgevaardigde uit Zuid-Holland, den heer Vlielander Hein, en gewijd aan onze soldaten. Terecht heeft hij ook aan hen gedacht, die door hun militieplicht uit hun rustigen arbeid werden opgeroepen om voor de belangen van den Staat op te treden, en ook de Regeering aarzelt niet, hun hiermede openlijk een woord van warmen lof en ongeveinsde erkentelijkheid te brengen voor hun trouw en flinke plichtsbetrachting. Die trouw en die plichtsbetrachting bieden zelfs goede hope voor een mogelijke toekomst, als het vaderland in gevaar mocht komen en het leger geroepen zou worden naar de grenzen te trekken.

Het zijn dagen der eere voor het Nederlandsche leger geweest. Van alle zijden toch waren misdadige pogingen aangewend om bij onze soldaten een gevoel van wrevel op te wekken, van ontevredenheid en van onwil. En dat geschiedde te midden van een toestand, die uit den aard der zaak voor hen hinderlijk en lastig moest zijn. Om tweeërlei reden. Vooreerst met het oog op de betrekkingen, die zij tehuis achter lieten, en ten tweede in verband met het „niets doen" in de kazerne, zooals het heette. Van dien toestand werd misbruik gemaakt om te pogen, hen tot plichtverzaking aan te zetten. Desniettemin is nu na statistische opneming gebleken, dat van weigering tot opkomen, men kan wel zeggen: geen sprake geweest is, en dat, toen nauwelijks het oogenblik gekomen was, waarop onze soldaten uit hun moedelooze rust opgeroepen werden om actief op te treden, niet alleen in massa, maar ook waar ze op hun post alleen stonden, in niets hun trouw en plichtbesef te kort schoot. Dit heeft voor het oogenblik ook zelfs aan de misdadige individuen ontzag ingeboezemd. Het Nederlandsche volk heeft daaraan de terugkeer van het gevoel van zekerheid te danken; en daarom is het niet te veel gezegd, zoo ik hier verklaar, dat onze opgeroepen miliciens zich metterdaad jegens het vaderland verdienstelijk hebben gemaakt.

Het zij mij vergund, aan het gesprokene nog dit ééne toe te voegen. Het gevaar is niet denkbeeldig, dat na een worsteling, als wij thans doorleefden, een geest van reactie in breeden kring in het vaderland zich zal vertoonen. Hiermede rekening houdende, heeft het Kabinet reeds in zijn

eerste mededeeling op 25 Februari aan de andere zijde van het Binnenhof er prijs op gesteld, met zooveel woorden te verklaren, dat zoo min de Regeering als de Staten-Generaal reactie wil en dat bij Kamer en Regeering het onveranderlijk voornemen stand houdt om de sociale hervormingen, die door den loop der tijden geëischt zijn, tot stand te brengen. Maar juist in verband hiermede is het in deze misdadige actie niet het minst te betreuren, dat de roekelooze leiders, die haar in het leven riepen, aan de Regeering meer dan *twee* volle kostelijke *maanden* hebben ontroofd, die anders aan de voorbereiding en oplossing van die sociale vraagstukken gewijd hadden kunnen zijn.

Intusschen, zoodra de tijd van rustigen arbeid weder aangebroken zal zijn, hoopt de Regeering èn aan het spoorwegpersoneel èn aan de werklieden in breeder kring te toonen, dat zij hun belangen niet uit het oog verliest, en dat die belangen zullen blijken veiliger te zijn onder het schild van *trouw* en *orde*, dan onder het misdadige schild, dat hun schuldige leiders, in wie zij een zoo volstrekt misplaatst vertrouwen stelden, eigenmachtig over hen hadden opgeheven.

In den aanvang van mijn rede wees ik op een gevaar, dat nog in de toekomet dreigen kan. Daarbij had ik het oog op hetgeen meermalen is waargenomen, dat namelijk na het mislukken van zulk een misdadig opgezette actie een gevoel van wrevel, van wraakzucht en van bitterheid zich van de harten der teleurgestelden meester maakt. Zulk een gevaarlijke stemming heeft vaak geleid tot hoogst misdadige aanslagen. Bij toestanden, als die wij thans in ons land doorleven, bleek in het buitenland soms, dat zelfs 80 pct. van de spoorwegongelukken in één jaar te wijten waren aan schandelijke aanslagen van gewezen spoorwegpersoneel.

Daarom zij thans, met denzelfden ernst als waarmede zulks acht dagen geleden in de Tweede Kamer werd verklaard, namens de Regeering uitgesproken, dat men zich vergist, indien men waant, dat het gevaar voorbij is. Ook nu verklaart de Regeering, dat zij op dit oogenblik volstrekt nog niet kan zeggen: de strijd is uit. Integendeel, de strijd moge veranderd zijn van karakter en moge niet meer op dat breede terrein gevoerd worden, waarop hij uitbrak, hij kan daarom zeer wel opnieuw in anderen vorm worden voortgezet, op een wijze, die zelfs verhoogde krachtsontwikkeling noodig zou kunnen maken. God geve, dat dit niet het geval zij, en ik eindig daarom met den wensch uit te spreken, dat het Nederlandsche spoorwegpersoneel, dat in zoo menig opzicht hooger staat dan gelijksoortig personeel elders, thans die hoogere qualificatie van uitnemendheid vooral daardoor blijke te verdienen, dat

in den kring dezer werklieden thans elk opwellend gevoel van wraakzucht, alle inblazing van den geest van verzet tot zwijgen moge gebracht worden, en dat de komende dagen rustig mogen verloopen, zonder dat de booze tijding naar het buitenland uitga van spoorwegongelukken, die gevolg zijn van boos opzet.

Handelingen, blz. 267—268.

WETSONTWERP tot wijziging van hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1902 (Gezondheidsinspectie).

VERGADERING VAN 26 JUNI 1903.

Mijnheer de Voorzitter! In het Eindverslag wordt medegedeeld, dat in een tweetal afdeelingen aanmerking is gemaakt op de keuze van de plaats van vestiging voor de inspectie, die ingevolge de Gezondheidswet in het Noorden moet optreden. Dezelfde opmerking was reeds aan de overzijde van het Binnenhof gemaakt. Ik heb de toen gemaakte opmerking zoowel schriftelijk als mondeling beantwoord. Uit het feit, dat desniettemin soortgelijke opmerking hier herhaald is, moet ik afleiden, dat mijn antwoord niet bevredigend is geweest. Daarom veroorloof ik mij, het thans eenigszins te verbreeden.

Er wordt in de eerste plaats opgemerkt, dat de loop der treinen meer geschikt is om 's morgens vroeg uit het Noorden af te dalen naar het Zuiden en 's avonds van het Zuiden naar het Noorden op te klimmen dan omgekeerd. Ik geef dit toe, wanneer de inspecteurs enkel de sneltreinen moeten nemen; anders toch is het op zich zelf niet te ontkennen, dat men uit Zwolle vroeger in Groningen en Leeuwarden dan uit Groningen of Leeuwarden in Zwolle is. Men kan uit Zwolle vertrekken om 5.20 en is dan in Leeuwarden om 7.35, in Assen om 7.25, en in Groningen om 8.05; terwijl omgekeerd, als men uit Groningen vertrekken moet, de eerste trein pas om 5.55 vertrekt en Zwolle pas om 8.29 bereikt. In Assen komt men dan uit den aard der zaak iets vroeger, om 6.32.

Nu weet ik wel, dat de inspecteurs er de voorkeur aan zullen geven om eerst te 7 uren op reis te gaan, omdat zij dan voor hun toilet en het zich gereed maken voor de reis een goed uur meer hebben. Maar ik twijfel toch, of men te ver gaat, zoo men den eisch aan de inspecteurs stelt, dat, wanneer zij uit het Noorden, hetzij uit Groningen, hetzij uit Leeuwarden, nog verder naar de dorpen moeten, ze zich uit Zwolle een uur vroeger op weg begeven. Ik voor mij zou daarin geen onoverkomelijk bezwaar zien, waar dan nog bij komt, dat, wanneer zij hun onderzoek in het Noorden van Groningen of Friesland concentreeren, zoodat zij eenige plaatsen te gelijk nemen, zij niet 's avonds

naar Zwolle behoeven terug te keeren, maar in Leeuwarden of in Groningen, of in een nog noordelijker gelegen plaats, den nacht kunnen doorbrengen, om zeer vroeg op de plaats van onderzoek te zijn. Resultaat is derhalve, dat de loop der sporen geen verhindering kan zijn, om vroeg ter plaatse te wezen, en dat men eer omgekeerd uit Zwolle nog vroeger ter plaatse kan zijn, dan wanneer men uit het Noorden naar het Zuiden moest gaan.

Wat de tweede opmerking betreft, dat het wenschelijk zou zijn om zoo mogelijk het groote district van het Noorden in onderdeelen te verdeelen of in onderdistricten, zoodat niet de hoofdinspecteur en de 4 anderen te zamen in éénzelfde plaats zouden zijn gevestigd, maar de een in Groningen, de tweede in Leeuwarden, de derde in Zwolle en de vierde in Assen, zoo moet ik opmerken, dat dit een stelsel is, waartegen ik uit beginsel moet opkomen. Men heeft geen gelijksoortige inspecteurs. Er is een hoofdinspecteur, een geneeskundige, een kruidkundige, een bouwkundige en een ingenieur. Het is dus niet zóó, dat de één van de vier zijn taak kan beperken tot Groningen, de tweede tot Friesland, de derde tot Drente en de vierde tot Overijsel, maar zij zijn alle vier in elk van de drie provinciën noodig. Ieder hunner moet, naar den aard van zijn aanstelling, in al de verschillende plaatsen zijn onderzoek instellen. De pharmaceut moet alle apotheken onderzoeken en heeft er niets aan, of er een architect of ingenieur dichter bij is. Hij moet zelf in elke apotheek van heel het district zijn onderzoek instellen. Hetzelfde geldt van den medischen inspecteur. Alleen zou men kunnen vragen, of de ingenieur en de architect niet genoeg aan elkander verwant zijn, zoodat de architect de geheele taak van den bouw in de éene provincie zou kunnen afdoen en de ingenieur evenzoo in een andere provincie. Doch ook daartegen moet ik opkomen. Bij de benoemingen is opzettelijk in elk district èn een ingenieur èn een architect aangesteld, omdat wat een architect te leveren heeft van geheel anderen aard is dan wat verwacht mag worden van een ingenieur. Over dezelfde quaestie en in dezelfde plaats moet alzoo èn de architect èn de ingenieur gehoord worden.

Ten slotte is nog gevraagd, of, wanneer een inspecteur uit dezèlfde categorie van wetenschappelijke personen is gekozen als de hoofdinspecteur, althans dàn niet een verschillende standplaats voor elk van hen kan worden aangewezen. Men bedoelt hiermede, dat dan feitelijk de hoofdinspecteur als tweede pharmaceutisch inspecteur of als tweede architect of ingenieur zou worden aangesteld. Maar ook dit kan volstrekt niet, want de hoofdinspecteur heeft een geheel andere roeping

dan de vier inspecteurs, die onder zijn leiding staan. *Zij* overzien elk een deel, *hij* moet het geheel overzien. Daarbij komt, dat het vooral in den eersten tijd hoogelijk gewenscht is, dat er zekere eenheid in den gang der inspectie ontsta.

Volstrekte eenparigheid van handelen is niet denkbaar, omdat wij 4 groote inspectiën hebben en elke waarborg ontbreekt, dat in de inspectie van Den Haag precies zoo gehandeld zal worden als in Zwolle, of ook in Den Bosch precies als in Utrecht. Maar al kan dit nu eenmaal niet anders, het blijft dan toch van het hoogste aanbelang, dat althans in dezelfde inspectie de verschillende inspecteurs geen te zeer afwijkende inzichten openbaren en te veel onderscheiden stelsels realiseeren. En die eenheid nu kan alleen verkregen worden door gestadig contact tusschen de 4 inspecteurs en den hoofdinspecteur. Dit juist is het wat voor de geheele inspectie van zijn leiding mag worden verwacht.

Voorts is het niet minder van aanbelang, dat althans in de eerste jaren elke inspectie verband houdt met den Centralen Raad te Utrecht. De hoofdinspecteur is daartoe reeds verplicht, doordien hij, als zijnde zelf lid van dien raad, niet alleen de zittingen daarvan moet bijwonen, wat zonder meer niet zoo heel tijdroovend zou zijn, maar omdat hij als lid daarvan ook moet deelnemen aan de onderzoekingen en aan het in gereedheid brengen van adviezen, die van den gezondheidsraad gevorderd worden. Daarom is het wenschelijk, dat ook de hoofdinspecteur van het Noorder district evenals de hoofdinspecteurs te 's Bosch en 's Gravenhage op zoodanige plaats gevestigd zij, dat de communicatie met Utrecht voor hem een zeer gereede en gemakkelijke zij, en aan dien eisch beantwoordt Zwolle.

Ik wil daarom niet zeggen, dat op den duur voor het Noordelijke district niet een meer centrale plaats van vestiging zou zijn uit te denken. Ik bedoel nu niet Groningen, noch Leeuwarden, maar ik denk bijv. aan Heerenveen, omdat dit meer centraal gelegen is tusschen de drie provinciën. Maar zou dit baten? Van Heerenveen immers loopen geen locaaltreinen, die de reis konden bespoedigen, en men zou van daaruit even laat of even vroeg te Groningen en Leeuwarden zijn als van uit Zwolle. Daarbij komt, dat een kleine plaats altijd nog het ongemak heeft, dat mannen van beteekenis voor het wonen in zulk een plaats niet licht te krijgen zijn. Ook mag niet vergeten worden, dat de heeren inspecteurs voor hun onderzoekingen vaak behoefte hebben aan raadpleging met andere deskundigen, die men wel in een groote stad, maar niet op een kleine plaats vindt.

Het is daarom het beste, althans voorloopig de zaak te laten zooals

ze is. Alleen wil ik wel eens informeeren, of de heeren inspecteurs te Zwolle matineus genoeg zijn. Mocht toch blijken, dat ze gemeenlijk met een lateren trein op reis gaan, zoodat ze eerst midden op den dag te Leeuwarden en te Groningen aankomen, dan zou het metterdaad een verspillen van tijd, van kracht en van geld worden, dat in geen geval te verantwoorden zou zijn.

Handelingen, blz. 315—316.

ZITTING 1903—1904.

WETSONTWERP tot Verhooging van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1903 (Rijksverzekeringsbank).

VERGADERING VAN 30 DECEMBER 1903.

In het Eindverslag betreffende dit wetsontwerp is de opmerking gemaakt, dat bij het afdeelingsonderzoek van verschillende zijden gewezen is op de groote uitbreiding van de administratie der Rijksverzekeringsbank en van de daaraan verbonden kosten. Ik kan tot mijn leedwezen geen goede hoop geven aan de leden, die deze opmerking hebben gemaakt, dat de door hen aangewezen bezwaren zullen verminderen, maar ik moet veeleer constateeren, dat zij zullen klimmen. Waar wekelijks aan de Rijksverzekeringsbank 795 aangiften van ongevallen zijn te behandelen, moet het personeel dier instelling langer aan het werk worden gehouden dan naar mijn overtuiging voor de gezondheid dier jongelieden gewenscht is. Daarom heb ik het bestuur der Bank zelf verzocht om nu reeds voorstellen te doen tot uitbreiding van het personeel, een uitbreiding, die later toch noodzakelijk zoude zijn, ook al leed de gezondheid der ambtenaren niet onder den tegenwoordigen toestand, want ik meen als Minister niet te mogen toelaten, dat een zoo talrijk personeel blijft werken in veelszins te bedompte lokalen, dus in een slechte atmosfeer, soms van des morgens half 9 tot des avonds 9 à 10 uur. Daardoor zouden die jongelieden in hun toekomst worden geschaad.

Voorts wordt in het Eindverslag de opmerking gemaakt, dat men hoopte, dat ik in hetgeen ter zake der Ongevallenverzekering te betreuren valt, voor de Rijksverzekeringsbank een baken in zee zal zijn voor andere plannen en deze zoodoende het gevaar, dat hier uitkwam, zal trachten te ontzeilen. Ik wil gaarne zeggen, dat, indien hiermede

bedoeld wordt, dat het verzekeringswezen nog verdere uitbreiding zal moeten erlangen, ook mijn overtuiging daarmede is weergegeven. Inderdaad zijn we pas aan het begin van den weg op dit gebieden, er zal daarop nog menige schrede zijn af te leggen; ik wil dan ook wel zeggen, dat het mijn ernstig streven zal zijn om bij verdere pogingen om hetgeen te dezen opzichte voor den werkenden stand gewenscht is te realiseeren, indachtig te zijn aan het gevaar, dat hier aan het licht kwam. Reeds in de andere Kamer heb ik gezegd, dat de ziekteverzekering den weg zal openen om een karenztijd in te voeren voor de ongevallenverzekering, hetgeen allicht zal kunnen voeren tot vermindering van den arbeid aan de Rijksverzekeringsbank, maar men mag niet vergeten dat de uitbreiding van de ongevallenverzekering tot den landbouw en de verwezenlijking van andere plannen op verzekeringsgebied niet toelaat, te rekenen op een slinken van het personeel van de Rijksverzekeringsbank.

Handelingen, blz. 100.

Begrooting der Algemeene Landsdrukkerij voor het dienstjaar 1904.

VERGADERING VAN 30 DECEMBER 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Naar aanleiding van dit wetsontwerp wordt in het Eindverslag gevraagd, „of de maatregel van het vervangen van stukloon door weekloon aanvankelijk reden tot tevredenheid heeft gegeven." Ik veroorloof mij, daarbij op te merken, dat het werken naar stukloon bij alle particuliere drukkerijen van eenige beteekenis reeds lang niet meer bestaat. Dat het bij de Landsdrukkerij nog bestond, was een abnormaliteit, die alleen daarom zoolang heeft kunnen stand houden, omdat den vorigen directeur een zoo lang leven en een zoo lange werkzaamheid aan de Landsdrukkerij gegund is geweest. Toen de nieuwe directeur optrad, heeft deze terstond begrepen, dat die, ik zeide haast: anti-diluviaansche, toestand niet mocht bestendigd worden. Ik heb daarom toestemming gegeven om weekloon in te voeren en het resultaat daarvan is — ziedaar het antwoord op de gestelde vraag — metterdaad gunstig geweest.

Tot op heden zijn de lastbrieven voor de Departementen nog alle berekend naar stukloon, maar aan de werklieden is uitbetaald naar weekloon, en dat is juist zoo blijven doorloopen om te kunnen beoordeelen, of men op deze wijze duurder of goedkooper werkte. En nu is het gebleken, dat het doen werken naar weekloon een totaal bedrag aan loon opleverde van *f* 7000 minder dan hetgeen aan de Departementen naar stukloon op de lastbrieven in rekening wordt gebracht. Daarin heeft men dus het duidelijk bewijs, dat dezelfde hoeveelheid arbeid gedaan is met meer intensieve kracht, en dat alzoo beantwoord is aan de verwachting, welke men koesterde. Ik kan er nog bijvoegen, dat in dit jaar, vergeleken bij het vorige, 700 lastbrieven meer van de Departementen zijn uitgegaan. Dientengevolge is het aantal lastbrieven, dat op andere drukkerijen is moeten gedrukt worden, met 150 vermeerderd, maar zijn op de Landsdrukkerij met hetzelfde personeel 500 lastbrieven meer uitgevoerd. Iets wat daarom te sterker spreekt, omdat juist in den loop van dit jaar zeer sterk met ziekte onder het personeel te kampen is geweest. De regel geldt bij de Landsdrukkerij, dat aan zieken het loon wordt afgehouden, omdat er een afzonderlijk fonds voor ziekengeld bestaat, waaruit zij volkomen voldoende geholpen worden.

Welnu, het bedrag aan loonen, ingehouden ten gevolge van ziekte, heeft dit jaar niet minder bedragen dan 5 pct. van het totaal; dat wil zeggen, dat men zich gedurende het $^1/_{20}$ deel van het jaar, dat is ongeveer $15^1/_2$ dag, de geheele drukkerij met 150 man als stilstaande moet denken om zich wat aan arbeid door ziekte teloor is gegaan voor te stellen. Men ziet hieruit, dat zelfs onder de minst gunstige omstandigheden een resultaat is verkregen, dat de gekoesterde verwachtingen niet alleen heeft vervuld, maar zelfs overtroffen.

Verschillende leden vreesden, dat op den duur de gevolgen niet gunstig *konden* zijn. Wanneer met meer redenen dan hier vermeld zijn was aangegeven, waarop die vrees steunt, zou ik daarop kunnen antwoorden. Nu wordt alleen opgegeven, dat de ijver minder geprikkeld zal worden. Intusschen versta ik niet wel, hoe, wanneer een jaar lang gebleken is, dat die ijver juist meer prikkel heeft ontvangen, deze vrees gegrond zou kunnen zijn. Het vroegere systeem van het stukloon maakte, dat de contrôle verslapte. Nu dit stelsel afgeschaft is, zijn voormannen aangesteld, die er vroeger niet waren, en nu heeft ten deele reeds de invloed van deze voormannen en ook de betere contrôle, door den directeur uitgeoefend, aan het slaphandig werken, onder het stukwerk-systeem vaak voorkomende, een einde gemaakt.

Ik meen bovendien te mogen opmerken, dat, waar de werklieden zelf de voorkeur geven aan het werken op weekloon, en zij gezien hebben, dat aan de Landsdrukkerij gedaan wordt wat kan om hun belangen te bevorderen, deze werklieden zich meer verantwoordelijk gevoelen voor den goeden gang van de zaken. En ik voor mij stel meer vertrouwen in zulk een goeden geest onder het werkvolk dan in den egoïstischen prikkel, die enkelen drijft om meer dan anderen te kunnen verdienen.

Eindelijk is gevraagd, of geen verbetering ware te brengen in de qualiteit van het papier van de *Bijlagen*, dat tamelijk slecht werd gevonden. Het komt mij voor, dat die klacht over dat papier wel wat overdreven is. Alle waar is naar zijn geld. Wanneer ik nu mededeel, dat het tegenwoordige papier geleverd wordt voor den prijs van f 0,87^5 per riem van 500 vel, en dat alzoo 20 pagina's folio op acht tienden van een cent te staan komen, dan zal men toegeven, dat die prijs zeer laag is. Wilde men een beter soort papier nemen, dan zou het f 1,59 per riem kosten, en aangezien er 2500 riem per jaar noodig is, zou dat een verschil maken van f 1750 per jaar. Nu zeg ik niet, dat dit voor het Rijk der Nederlanden een onoverkomelijk bedrag zou zijn; men zou den prijs van de *Bijlagen* voor wie ze particulier bestellen ook desnoods kunnen verhoogen. Maar het verschil zou alleen in de houtvezels liggen.

Dit papier heeft er veel, en alleen daardoor kan het voor zoo lagen prijs geleverd worden.

Een tweede bezwaar is, dat de vraag om beter papier te nemen herhaaldelijk overwogen is en een onderzoek reeds voor jaren is ingesteld. Van de zijde van degenen, die het meest recht van medespreken hebben, is toen echter de ernstige bedenking geopperd, dat het duurdere papier zooveel zwaarder is, en dat de boeken zoodoende niet meer te hanteeren zouden zijn. Waar men zooveel in één deel moet saampakken, dat deze deelen toch reeds een monsterachtig aanzien hebben, zouden ze door zwaarder papier nog aanmerkelijk veel dikker worden, en dit is niet zonder bezwaar. Bij slot van rekening zal men er misschien toch toe moeten overgaan om ander papier te nemen, maar ik meende dan toch op de twee genoemde bezwaren te moeten wijzen: 1°. dat men f 1750 meer zou moeten betalen, en 2°. dat de deelen zooveel lastiger te hanteeren zouden zijn.

Handelingen, blz. 100—101.

Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1904: Het oud-liberale beginsel. — Drankwet. — Welke tijd? — Buitenlandsche reizen.

Vergadering van 26 Januari 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Bij de algemeene beschouwingen, die zich hoofdzakelijk hebben samengetrokken om het financieel gedeelte van het Regeeringsbeleid, zal uit den aard der zaak mijn geachte ambtgenoot van Financiën dienaangaande van bescheid dienen en rest mij slechts een aangename en korte taak. Het aangename van mijn taak is in de eerste plaats dank te zeggen voor de groote welwillendheid, waarmede ook nu bij het algemeen debat de Eerste Kamer de Regeering is te gemoet getreden.

Niet alleen toch van de zijde van hen, die bekend staan als besliste medestanders van de richting van het Kabinet, maar ook door den heer Laan, is het beleid der Regeering wel niet met groote sympathie besproken, maar is toch gezegd, dat hij voor afkeuring allerminst aanleiding vond. De heer Stork, naar zijn meening daartoe opgeroepen door den heer Godin de Beaufort, heeft gemeend, te moeten vindiceeren wat in het Voorloopig Verslag als critiek op het beleid der Regeering voorkwam, maar zijn critiek was toch zoo zacht, dat hij uitdrukkelijk uitsprak, dat het niet in zijn bedoeling lag, zich tot bestrijding van de Regeering op te maken, maar dat hij alleen sprak om te doen uitkomen, hoe naar zijn overtuiging bij de partijen, die tot op zekere hoogte in het Kabinet gerepresenteerd zijn, te veel op den voorgrond wordt gesteld zeker materieel lokaas, om ingang te vinden bij het groote kiezerskorps. Hij stelde daartegenover het liberale beginsel, strekkende om de staatszorg terug te dringen en terug te komen tot het door de oud-liberalen vroeger ingenomen standpunt, waarbij de Regeering als zoodanig alleen voor de rechtsorde zorg droeg en alles wat de ontwikkeling van de maatschappelijke belangen aanging overliet aan het particulier initiatief. Hierbij echter is hij in bestrijding getreden niet van de Regeering, maar van den heer Van Nierop, zoodat ik dienaangaande verder niets te zeggen heb. Alleen waar hij beweerde, dat het antwoord door de Regeering in haar Memorie gegeven, hem niet afdoende scheen te zijn, moet ik nog kortelings dit antwoord vindiceeren.

In het Voorloopig Verslag was gezegd, dat ook de Christelijke

partijen eigenlijk alleen aan het aankondigen en voorspiegelen van materieele voordeelen steun en kracht ontleenden. Daarop nu is in de Memorie geantwoord, — en de geachte afgevaardigde zal dit zeer zeker niet weerspreken —, dat de Christelijke partijen op staatkundig gebied zijn opgekomen niet door de belofte aan de kiezers of aan hun geestverwanten van materieele voordeelen, maar integendeel, dat juist de groote en ernstige strijd op Staatkundig gebied jarenlang door die partijen gestreden is door offers te vragen van degenen, die in haar beginselen deelden en met haar medegingen. De geachte afgevaardigde kent de geschiedenis, en weet, dat het bijzonder onderwijs zonder het brengen van groote en ernstige offers niet had kunnen worden wat het geworden is, en ook, dat het juist die strijd voor het bijzonder onderwijs is geweest, waaraan de Christelijke partijen voor een goed deel haar opkomst en invloed te danken hebben.

Er zijn voorts nog enkele detailpunten aangeroerd, waarop ik een kort antwoord heb te geven. De geachte afgevaardigde, de heer Van Zinnicq Bergman, heeft twijfel geopperd, of aan de Eerste Kamer genoeg tijd zou worden gelaten ter behandeling van de Drankwet, wanneer bij uitstel de termijn over niet meer verschoven werd dan drie maanden. Het komt mij voor, dat, indien, gelijk vermoed mag worden, de Tweede Kamer half Mei dit ontwerp zoover heeft gebracht, dat het naar de Eerste Kamer kan gaan, en dus de Eerste Kamer dan nog 2½ maand tijd heeft, zij alsdan, met het oog op haar eigen verleden, niet zal hebben te klagen. Men moet toch bedenken, dat de Eerste Kamer niet komt te staan voor een kersversch ontwerp. Op het oogenblik, dat het ontwerp de Eerste Kamer bereikt, is er een breedvoerige beraadslaging in de Tweede Kamer, zoowel mondeling als schriftelijk, aan voorafgegaan. De behandeling in de pers en de ingekomen requesten zullen dan zelfs tot rust zijn gekomen. En het is op dien grond, dat ik meen te mogen zeggen, dat de hoop niet mag worden opgegeven, dat de Drankwet, indien een verschuiving plaats heeft van 3 maanden, ook door de Eerste Kamer nog zeer wel zal kunnen worden afgedaan in deze zitting. Ik meen daarbij te mogen voegen, dat hetgeen in dit ontwerp wordt aangeboden een der hoofdmomenten uitmaakt van het Regeeringsprogram en dat derhalve, nu het uit den aard der zaak in het volgend jaar een minder geschikt onderwerp is om in openbare behandeling te komen, er van de zijde der Regeering de hoogste prijs op moet worden gesteld, dat dit onderwerp, van zoo ingrijpenden aard, niet, ter oorzake van een formeel bezwaar, worde uitgesteld en daardoor althans voor deze periode afbesteld.

De geachte afgevaardigde, de heer Van den Biesen, heeft zijn ingenomenheid te kennen gegeven met de geneigdheid der Regeering om de tijdsquaestie niet langer te laten liggen. Hij heeft intusschen aangedrongen op grooten spoed, omdat ten gevolge van een paar vonnissen enkele patroons in ongelegenheid zijn gebracht. Door de jaarcijfers te noemen van die vonnissen, heeft hij evenwel zijn pleidooi niet versterkt. Hij heeft er op gewezen, dat het eerste vonnis dateerde van 1885, het tweede van 1903. Waar nu vorige ministeriën, niettegenstaande een vroeger vonnis van 1885, jarenlang niet genoegzamen aandrang hebben gevoeld om de zaak dadelijk tot afdoening te brengen, meen ik, dat aan dit Kabinet geen verwijt gemaakt kan worden, wanneer het, na het vonnis van 1903, niet aanstonds in het eerstvolgend jaar reeds met deze quaestie gereed is. Daarbij komt, dat een patroon, die wenscht te rekenen met den Greenwichtijd voor zijn arbeidsvolk, zeer gemakkelijk kan ontkomen aan den last, dien het nu gevallen vonnis oplegt, door te bepalen, dat hij begint des morgens 7 uur 20 minuten en zoo ook 's avonds eindigt twintig minuten over het uur. Waar echter de geachte spreker heeft gesproken van een „inspecteurtje, dat zoo eens kijken kwam", daar ben ik het eenigszins verschuldigd aan het inspectoraat van den arbeid, dat tot mijn Departement behoort, om er een zacht woord van protest tegen te laten hooren, dat mannen, belast met zoo ernstige taak, hier in de Eerste Kamer in debat worden gebracht op een wijze, die hen min of meer in hun ambtelijke waardigheid aantast. Vermoedelijk zal de geachte spreker niet bedoeld hebben een inspecteur, maar een opzichter; onder die opzichters zijn zeker jonge menschen; maar juist daarom is het te noodiger, dat deze jonge mannen, die zoo gewichtige taak hebben te vervullen, weten, dat zij in het publiek debat door den Minister, onder wien ze staan, in eere worden gehouden.

De geachte afgevaardigde, de heer Scholten, vroeg, of, indien leden dezer Kamer een bezoek wenschen te brengen aan ondernomen of nog te ondernemen werken, van de zijde van het Departement van Binnenlandsche Zaken *casu quo* genoegzame medewerking zou kunnen worden verleend, zoodat zij niet alleen toegang tot die werken krijgen, maar ook zooveel voorlichting als noodig is om de beteekenis en de vorderingen daarvan te beoordeelen. Van de zijde der Regeering zal een verzoek daartoe met hooge belangstelling worden ingewacht, en ik behoef wel nauwelijks de verzekering te geven, dat alle leden der Eerste Kamer zonder uitzondering zullen kunnen rekenen op alle tegemoet komende medewerking, waartoe de Regeering in staat is.

De heer Kist heeft wel de benoemingen ter sprake gebracht, maar

op geheel andere wijze dan in het Voorloopig Verslag. Hij heeft er n.l. niet een moment van debat met de Regeering van gemaakt, maar alleen een moment van debat met een zijner mede-afgevaardigden. Waar zoo de zaak ligt, bestaat er voor de Regeering geen aanleiding, op de quaestie in te gaan.

De heer Vening Meinesz vroeg, of het toch niet zaak was, de Staatscommissie, benoemd om de Regeering te adviseeren in zake de gemeente-financiën, uit te noodigen, zoo min mogelijk de zaak op de lange baan te schuiven, maar met spoed voort te werken en binnen korten tijd tot een conclusie te komen. Waar de geachte voorzitter dier commissie in deze Vergadering aanwezig is, is dit verzoek ongetwijfeld ook door hem vernomen, en niemand minder dan de heer Vening Meinesz zal er aan twijfelen, dat door dien geachten voorzitter het verzoek wel met genoegzamen ernst zal zijn aangehoord. Voor zooveel de Regeering harerzijds iets kan doen, door het verstrekken van inlichtingen als anderszins, om den arbeid der commissie te bespoedigen, geef ik den geachten afgevaardigde gaarne de verzekering, dat de Regeering in deze niet zal tekortschieten.

De geachte spreker deed voorts de meer persoonlijke vraag, of ik, wanneer ik in het buitenland reis, mij niet zou kunnen onthouden van met heeren der pers in eenig gesprek te treden. Wat dit betreft, verklaar ik gaarne, dat elke waarschuwing in 's lands belang, en vooral een waarschuwing, tot mij komende uit den mond van dien geachten spreker, steeds met ernst door mij zal worden overwogen. Intusschen houde hij mij ten goede, dat ik meen, dat het spreken met mannen der pers niet iets is, dat men alleen aantreft bij iemand, die oud-journalist is. Het komt overal, ook in het buitenland, gedurig voor, dat Ministers zulk een gesprek voeren en dat door de mannen van de pers zelfs per telegraaf zulk een gesprek of onderhoud, gehouden met mannen, die met het ministerieele ambt bekleed zijn, wordt medegedeeld. Het is dus niet iets, wat een eigenaardigheid van mij is, nadat ik vroeger in een andere positie ben geweest, maar iets, dat zeer veelvuldig en overal voorkomt. Nu wil ik gaarne gelooven, dat die nieuwe evolutie in het publieke leven, die vroeger ongekend was, dien geachten spreker minder welkom is, en dat hij nog steeds meent, dat zeker absoluut mutisme den man, die op Staatsgebied zich beweegt, meer siert; maar ik moet er mij dan toch over verwonderen, dat die geachte afgevaardigde *nu* juist met die waarschuwing komt, nu ik in staat ben, — ik heb ze niet bij mij, maar zal ze hem toezenden —, hem allerlei verklaringen van de buitenlandsche pers voor te leggen, waarin juist steen en been geklaagd wordt, dat ik ditmaal elk interview

geweigerd heb. Uit die coupures toch zal hem blijken, dat er maar één klacht is in die pers, ook in de Duitsche, dat ik, in strijd met vroegere gewoonte, juist ditmaal geen woord heb willen loslaten. Is het nu niet vreemd, dat, waar ik vroeger mij wel eens te gul geuit heb, men juist nu, na een kort uitstapje, waarbij ik elk interview heb afgeslagen, mij hiermee aan boord komt, terwijl in de buitenlandsche pers juist de algemeene klacht is, dat, waar ik anders wel eens mij uit liet hooren, er ditmaal geen woord uit mij te krijgen was. Ik onderstel dan ook, dat de opmerking van den geachten afgevaardigde minder sloeg op hetgeen nu gebeurd is, maar meer gezegd werd met het oog op vroegere verkeerdheden of op wat in de toekomst zou kunnen gebeuren. Ik kan mij begrijpen, dat de afgevaardigde dacht: hoe goed de Minister ook geïntentioneerd is, ook bij hem zal wel gelden het: *naturam furca frustra expellas, tamen usque recurrit*; en ik wil gaarne erkennen, dat ook ik aan het menschelijk zwak om terug te keeren tot oude neigingen blootsta; maar van de andere zijde gelieve de geachte spreker ook in het oog te houden, dat, wanneer men de gelegenheid heeft gehad, herhaaldelijk, op allerlei wijze, persoonlijk met buitenlandsche redactiën en redacteuren kennis te maken, zoodat er minder de verhouding is als tusschen een redacteur en een Minister, maar meer die van persoonlijke bekendheid, het dan toch uiterst moeilijk is, om, wanneer men zich in een hotel bevindt en er wordt aan de deur geklopt en een van die oude bekenden komt binnen, dan — ja wat te doen? Eenvoudig te zeggen: er uit? En wanneer ik nu zoo lomp niet ben, maar hem zeg: van een interview is geen sprake, en hij blijft dan even staan en praat met mij, en zet dit later in zijn courant, dan voelt toch ieder, dat men dus doende geraakt in een uiterst delicate positie. Intusschen wensch ik hier gaarne uit te spreken, dat ik den geachten afgevaardigde dankbaar ben, dat hij dit punt hier heeft ter sprake gebracht, want niets is voor een Minister meer gewenscht dan dat hem de gelegenheid wordt geboden, ook van zijn kant zich over voorgekomen klachten uit te laten. Wordt er gezwegen, dan doet dat zwijgen dikwijls meer kwaad dan het gesprokene. Ik wil dus gaarne, niettegenstaande de opmerking, die ik mij heb veroorloofd, den geachten afgevaardigde dank zeggen voor hetgeen hij gesproken heeft en niet minder voor zijn waarschuwing. Alleen maar, indien hij van mij vraagt, dat ik in het buitenland nooit meer met een journalist zal spreken, dan moet ik hem teleurstellen.

Er blijft mij, na het gesprokene, nog slechts een woord over aan den heer Laan. Die geachte afgevaardigde heeft niet zonder nadruk

en beteekenis gesproken van de Christelijke beginselen van het aan het onze voorafgegane Kabinet. Ik kan niet anders dan hem daarvoor dank zeggen. Zoolang ook die groepen in het land, die de belijdenis van den Christus, gelijk ik die versta, niet zijn toegedaan, er toch prijs op blijven stellen om aan hun streven en bedoelingen, aan hun theorieën en voorstellingen het etiquet van het *Christelijke* te geven, kan dit niet anders door mij worden opgevat dan als een hulde en eere aan den eenigen naam van den Christus Gods. Voor zoover dit nu ook in deze Kamer geschiedt en door den geachten afgevaardigde zelfs met klem geschiedde, verheug ik mij daarin en dank ik dien geachten afgevaardigde daarvoor. Nimmer toch is het bij ons opgekomen, te ontkennen, dat ook bij die groepen in den lande, welke niet meer de positieve belijdenis van den Christus voorstaan, nog altoos zekere vruchten, soms zelfs schoone vruchten, die den belijder soms beschamen, van de plante van het Christendom te zien zijn. Het verschil bestaat slechts hierin, dat, waar ook in breederen kring van die Christelijke plant nog vaak de vruchten geconserveerd worden, wij beducht zijn, dat die plant, zonder teederder verzorging, in haar wortel dreigt geknakt te worden. En werd ooit die plant in haar wortel geknakt, dan dreigde hiermede over ons land een donkere schaduw te trekken, waarvoor wij, naar de gaven, ons verleend, het vaderland pogen te behoeden.

Handelingen, blz. 206—208.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Vening Meinesz, heeft in zeer heusche termen verklaard, niet mijn aanbod te mogen aanvaarden, om hem privatelijk eenige coupures uit buitenlandsche bladen ter hand te stellen, waaruit hem zou blijken, hoe er juist ditmaal allerminst aanleiding bestond, mij, hoe heusch ook, dan toch een extra waarschuwing te doen hooren. Intusschen mag de geachte spreker niet vergeten, dat, nadat hij de zaak eenmaal in debat heeft gebracht, het buiten rekening laten van die verklaringen van de buitenlandsche pers in zijn voordeel, maar in mijn nadeel zou zijn. Ik meen daarom, gebruik te moeten maken van het recht van spreken, hetwelk ik thans heb, om althans zeer enkele van die verklaringen uit de buitenlandsche pers hier voor te lezen, en door dit meer gebruikelijk middel, zij het ook eenigszins tegen zijn zin, deze verklaringen aan den geachten spreker straks onder de oogen en nu tot het oor te brengen.

De *National Zeitung* schrijft: „Man zerbrach sich den Kopf, zu

welchem Zwecke Hollands Minister-Präsident in Belgiens Hauptstadt verweilte, desto mehr, weil Dr. Kuyper *allen Journalisten den Zugang verweigerte*". En het blad voegde er op berispenden toon bij: „Sehr kollegial war das nun eben nicht von dem Manne, der selber durch die Presse grosz geworden ist und mehrere Jahre Vorsitzender des Niederländischen Pressevereins war." In het dagblad *La Meuse* schrijft de redactie: „Lui même, qui a un jour déclaré se souvenir avec joie avoir appartenu à la presse, *a su défendre contre elle le secret de ses projets.*" *La Croix* liet zich aldus hooren: „Interviewé, l'éminent homme d'Etat *a refusé de répondre* aux journalistes, bien qu'il ait jadis écrit lui-même dans la presse." In *L'Express* heet het: „M. Kuyper gardant, en présence de toutes les questions, *le plus complet mutisme.*" *Le Soir* schrijft: „qu'à toutes les questions qui ont été posées à ce sujet à M. Kuyper *il a invariablement répondu: Mystère et discrétion*". En, om er dit nog bij te voegen, de *Anvers-Bourse*, die een humoristisch tintje mint, schreef: „Il s'est laissé interviewer sans dire son secret, *sans rien dévoiler*, et il a fini par se payer la tête de ceux qui interrogeaient en les interviewant à son tour."

Ik heb dit, Mijnheer de Voorzitter, hier thans moeten voorlezen, om te rechtvaardigen en te bewijzen wat ik gisteren zeide, nl. dat ik gaarne bereid ben, waarschuwing en vermaan aan te nemen, — en ik voeg er bij: om er mij naar te gedragen —, maar dat ditmaal m.i. de aanleiding tot het in het publiek debat brengen van de persquaestie eer ontbrak dan bestond. Voorts hoop ik te zorgen, dat ik ook in de toekomst er geen meerdere aanleiding toe geef.

De geachte afgevaardigde, de heer Reekers, is in debat getreden met den geachten afgevaardigde, den heer Stork. Natuurlijk wensch ik van de Regeeringstafel mij niet in het debat te mengen, maar er is toch een zijde aan deze quaestie, die der Regeering wel eenige aanleiding geeft, hier te intervenieeren. Er is nl. met dat debat aan de orde gesteld de vraag, in hoever het raadzaam is, dat door middel van het Voorloopig Verslag, van welke der beide Kamers ook, een lid van de eene Kamer een debat gaat voeren met een lid van de andere Kamer over het door hem in die Kamer gesprokene. Zooals ik zeg, de zaak gaat op zich zelf de Regeering niet aan, en ik zal mij dan ook wel wachten om hetzij aan het bureau van de Eerste Kamer, hetzij aan de Commissie van Rapporteurs eenig advies te geven omtrent de vraag, in hoever dergelijke uitingen moeten worden opgenomen in het Verslag. Maar ik meen, van Regeeringszijde toch te moeten intervenieeren uit het oogpunt van den roof van onzen tijd, die hierin zou gaan liggen.

Ditmaal is de heer Aalberse, lid van de Tweede Kamer, aangevallen in het Voorloopig Verslag van de Eerste. Over het door hem gesprokene heeft zich hier een debat ontsponnen. En zal nu de voorzitter van de Tweede Kamer den heer Aalberse kunnen beletten, dat hij op zijn terrein van repliek wil dienen — want dat kan hij natuurlijk *hier* niet doen? Men zou het derhalve aan de overzij billijk kunnen achten, dat er van uit de Tweede Kamer gerepliceerd werd tegen den aanval van de Eerste. En dan weer zou het misschien eisch van beleefdheid geacht kunnen worden van den heer Stork of van andere leden dezer Kamer om den heer Aalberse op zijn beurt weer van dupliek te dienen. Hierbij is nu voor de Regeering dit belang betrokken, dat, wanneer men zoo in het interminabele voortgaat, er nog een heel nieuwe reeks redevoeringen komt bij de dusver gehoudene, en daar nu op de Regeering den aangenamen plicht rust, bij alle debatten tegenwoordig te zijn, zou dit ten slotte toch op zeer bedenkelijke ontrooving van tijd voor de Regeering kunnen uitloopen. Het is alleen van die zijde, dat ik hierin meende te mogen intervenieeren. Intusschen acht ik mij gelukkig, dat wij aan dit incident danken de voortreffelijke rede van den heer Reekers, die metterdaad voor het standpunt, dat ook aan de Regeeringstafel gewaardeerd wordt, een pleidooi heeft gevoerd, dat ons niet anders dan sterken kon.

Mij rest ten slotte nog een kort woord aan het adres van den geachten afgevaardigde, den heer Van den Biesen. Deze heeft gemeend, dat het hetzelfde was, of men sprak van Greenwich-tijd, dan wel aangaf, zooals ik gisteren zei: 7.20. Nu is dat, dunkt mij, niet zoo, Mijnheer de Voorzitter. Wanneer u als Voorzitter der Kamer een vergadering uitschrijft om 11 uur, dan verstaat ieder daaronder, volgens den gewonen localen tijd, dat wij gewoon om 11 uur hier moeten zijn. Werd bedoeld, dat wij volgens den Greenwich-tijd moesten komen, dan zoudt gij schrijven 11.20. Daarom heeft die inspecteur dan ook niet verkeerd gehandeld, omdat, wanneer er werd gezegd, dat gerekend werd naar den Greenwich-tijd, dit moeilijk viel te accepteeren, aangezien, wanneer men dat ging invoeren, een ander patroon kon gaan rekenen volgens den Midden-Europeeschen tijd en een derde met een plaatselijken tijd, enz., waardoor een zeer ernstig gevaar voor verwarring zou ontstaan. Ik hoop, dat het zal mogen gelukken, binnen afzienbaren tijd de tijdsquaestie tot regeling te brengen en daarmede aan deze moeilijkheid voor goed een einde te maken. Waar de geachte afgevaardigde gevraagd heeft, of ik hem niet zijn uitdrukking over dat „inspecteurtje" zou kunnen vergeven, beantwoord ik dit gaarne met aan

hem vergeving te vragen, dat ik tegen zijn spreken van gisteren eenigszins hard op moest komen; maar de geachte afgevaardigde zal zelf mij toestemmen, dat ik dit verplicht was tegenover een ambtenaar, die hier werd aangevallen over een handeling, welke hem geenszins euvel was te duiden.

Handelingen, blz. 215—216.

Hoofdstuk V van de Staatsbegrooting voor 1904: Spellingquaestie. — Buitenlandsche Hoogleeraren aan onze Universiteiten. — Ongevallenwet. — Beroepswet. — Krankzinnigenwet. — Blaricumsche quaestie. —

Vergadering van 30 Januari 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met het meest algemeene onderwerp, dat bij deze beraadslaging ter sprake kwam, n.l. de ongeschonden handhaving van de Nederlandsche taal ook door handhaving van goede spelling. Met het oog hierop moet ik verklaren, dat het „contenter tout le monde et son père" mij ditmaal gebleken is toch mogelijk te wezen. Ik heb over dit vraagstuk een verklaring gegeven in de Tweede Kamer en de meest vurige voorstanders van de Kollewijnsche spelling hebben verklaard, daarmede geheel voldaan te zijn. En hier hebben wij gehoord den ernstigen tegenstander van de Kollewijnsche spelling, die mij een woord van dank, zelfs van hulde gebracht heeft voor de verklaring, door mij gegeven. Ik zal dan ook wel oppassen, dat ik in die verklaring geen woord wijzig en er ook niets aan toevoeg; ik liep licht gevaar, dat dan, zooals de Engelschen zeggen, „the spell would be broken". Alleen wensch ik er deze korte opmerking aan toe te voegen, dat ik ten onrechte in de Tweede Kamer de Kollewijnsche beweging gemotiveerd heb door een onderstelde zucht in Vlaanderen om in die richting zich te bewegen. Onlangs te Gent zijnde en in aanraking komende met het lichaam, dat daar het lot van de taal leidt, de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde, heb ik gemerkt, dat op zeer geringe uitzonderingen na de tegenstand bij die Academie tegen de dusgenaamde vereenvoudiging van de spelling nog sterker is dan hier in ons land. Men achtte, dat, vooral met het oog op Vlaanderen, bij het zeer groote aantal dialecten, dat daar bijna elke stad en elk dorp er op nahoudt, een loslaten van de eenheid, waartoe men gekomen was, voor de Vlaamsche beweging metterdaad verderfelijk zou zijn.

De Nederlandsche taal lijdt mij vanzelf tot het gesprokene door den geachten afgevaardigde, den heer Van Zinnicq Bergmann, ten opzichte van de hoogleeraren aan onze Rijksuniversiteiten, die van buitenaf geroepen worden. Hij meende toch, dat vooral ook met het oog op onze taal het streven van die vreemdelingen verontrustend kon worden, en gaf o.a. den wenk, of niet bij het aanstellen van zulke hoogleeraren de

eisch kon gesteld worden, dat zij uiterlijk binnen drie jaren hun college zouden geven in de Nederlandsche taal. Wat dit punt nu betreft, geloof ik, dat in het spreken van dien geachten afgevaardigde niet geheel ontbrak het element van overdrijving. Wanneer men de drie Rijksuniversiteiten neemt — ik laat de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam natuurlijk buiten rekening — en vraagt, hoe veel buitenlanders er zijn onder de 122 aangestelde hoogleeraren, dan is dit cijfer nog niet de helft van het door den geachten afgevaardigde genoemde getal van 12. Nu dunkt mij, dat dit niet zoo onrustbarend is: in geen geval zou ik, om te waken voor taalbederf, aan die vreemdelingen willen opleggen om in het Nederlandsch te gaan doceeren, vooral niet wanneer men te doen heeft met uit Duitschland afkomstige hoogleeraren. Wie, èn grammaticaal én syntactisch èn lexicologisch èn wat het accent betreft, zoodanige vreemdelingen wel eens gehoord heeft, wanneer zij in het openbaar spreken, kan niet anders dan een gevoel van dank bij zich voelen opkomen, dat de studenten er niet aan zijn blootgesteld, elke week, misschien elken dag, zulk taalbederf aan te hooren. In de tweede plaats komt het mij voor, dat het voor onze studenten iets voor heeft, wanneer zij zich eens wennen aan het verstaan, zoo op het hooren, van een vreemde taal. Juist in vele studentenkringen laat de kennis van de moderne talen nog altoos veel te wenschen over en, schoon men dikwijls wel in staat is zulk een taal te lezen, schiet men in het algemeen te kort, wanneer men in die vreemde taal een openbare rede aanhoort.

Ik geef toe, dat dit met het Duitsch niet zoo sterk is als met het Engelsch, maar ik acht het niet zoo verkeerd, wanneer een enkele maal voor onze jongelieden de gelegenheid bestaat om het spreken in een vreemde taal van een goed spreker aan te hooren, zoodat zij het leeren verstaan. Natuurlijk erken ik gaarne de juistheid van de opmerking van den geachten afgevaardigde, dat wij ons toch ook moeten wachten tegen overdrijving van deze zijde. Daarbij wensch ik nog iets te voegen, waarvan de herinnering voor den geachten afgevaardigde wel overbodig zal zijn. In den ouden tijd, kort nadat de Universiteiten gesticht waren, heeft men steeds hoogen prijs er opgesteld, buitenlanders herwaarts te roepen, met dit verschil, dat men hierheen lokte Europeesche vermaardheden, terwijl men nu maar al te dikwijls jonge mannen hierheen roept, die in een katheder hier het middel mogen zien om een Europeesche vermaardheid te worden. Dit te bevorderen zou natuurlijk niet op onzen weg liggen. Wat de taal betreft, weet de geachte afgevaardigde ook, dat vroeger de Nederlandsche taal geheel in onbruik was, terwijl

op het oogenblik onderscheidene hoogleeraren nog altoos, hetzij in de Latijnsche, hetzij in een andere vreemde, moderne taal onderwijs geven.

In de derde plaats voeg ik er bij, dat er een grond van waarheid in ligt, dat, zooals nog niet zoo lang geleden door een hoogleeraar bij de geneeskundige faculteit beweerd is, de wijze, waarop de medische faculteit ten onzent onderwijst, waarbij doorloopend een groote zucht naar specialisme is te bemerken, niet geschikt is om die mannen van algemeene ontwikkeling te vormen, waarop men bij het voordragen voor een katheder in de eerste plaats het oog vestigt.

Wat ten slotte betreft de benoemingen op voordrachten, door mij gedaan, wil ik daarvan dit zeggen, dat dit in de eerste plaats betreft de benoeming voor de medische faculteit te Utrecht voor een vak, onderwezen door professor Ziehen, die heeft achtergelaten de heugenis van een zeer eigenaardige psychiatrische methode, welke ten zeerste op prijs werd gesteld. Op dat oogenblik was er, volgens het getuigenis van curatoren en faculteit, in ons land niemand aanwezig, die deze eenmaal begonnen methode kon voortzetten, terwijl men er prijs op stelde, iemand te krijgen, die op den eenmaal ingeslagen weg kon voortgaan.

Het tweede geval geldt Leiden, waarvoor ik niet een Duitscher, maar een Engelschman heb voorgedragen. Ik mag daarbij doen opmerken, dat door curatoren waren voorgesteld twee vreemdelingen en een Nederlander. De Nederlander verklaarde, voor een benoeming niet in aanmerking te willen komen, en toen het mij nu voorkwam, dat ik in de twee vreemdelingen redelijk stof had om tot een benoeming over te gaan, vond ik geen reden om van de voordracht af te wijken, te minder waar op het gebied der Christelijke archaeologie, waarvoor de benoeming o.a. moest plaats hebben, in ons land niemand te vinden was, die door eigen reizen en onderzoek zich in loco in het Oosten op op de hoogte van de zaken had gesteld.

Van de medische faculteit kom ik tot het gesprokene door den geachten afgevaardigde, den heer Hovy, over de lijders aan vallende ziekte. Ik ben het geheel met hem eens, dat hoogst vermoedelijk de tijdige behandeling ook van deze ziekte in de toekomst verergering zal voorkomen. Ik ben gaarne bereid, wanneer daartoe aanzoek mocht komen, te overwegen, of de financiën zullen toelaten, ook voor die zaak uit 's Rijks kas een subsidie voor te dragen.

De heer Hovy heeft tevens ter sprake gebracht de quaestie van de Joodsche Sabbathsrust, naar aanleiding van het bij de Tweede Kamer ingediende wetsontwerp tot bescherming van den nationalen arbeid. De bedenkingen, door hem geopperd, waren mij bekend en niets zal mij

aangenamer zijn dan hetzij van hem, hetzij van hen, in wier belang hij gesproken heeft, zoodanige aanwijzingen te ontvangen, dat er gelegenheid bestaat om die inderdaad ingewikkelde moeilijkheid tot een oplossing te brengen. Ik kan tevens de verzekering geven, dat in het ontwerp-Zondagswet, dat reeds in een ver gevorderd stadium van voorbereiding is, een poging is gedaan, om de door hem genoemde bezwaren te ondervangen.

Behalve over de ziekteverzekering is nog over onderscheidene wetsontwerpen gesproken, die in voorbereiding zijn en, zoo ik hoop, ook deze Kamer te zijner tijd zullen bereiken. Ik kan den geachten afgevaardigde, den heer Breebaart, de verzekering geven, dat, ook zonder zijn praelectuur, ik kennis zou hebben genomen van het door hem voorgelezen stuk. Overigens wensch ik van deze zijde mij niet uit te laten, met geen woord zelfs, over die in voorbereiding zijnde wetsontwerpen. Ik mag toch het door de geachte afgevaardigden gesprokene niet anders verstaan dan als wenken hunnerzijds, welke zij onder de aandacht der Regeering wenschen te brengen. Was dit de bedoeling, dan neem ik die wenken dankbaar aan en geef gaarne de verzekering, dat bij de verdere bestudeering dezer onderwerpen op die onderscheidene wenken naar behooren zal worden gelet.

Een groot deel van het debat heeft zich bewogen om de Ongevallenwet, hare uitvoering en de interpretatie van enkele harer artikelen, zoomede over enkele artikelen der Beroepswet en daarmede in verband staande Koninklijke Besluiten. In de eerste plaats is aan de orde geweest de vraag, of de voor overdracht van risico vereischte Koninklijke goedkeuring niet achterwege zou kunnen blijven. Er is, met name door den heer Van Zinnicq Bergman, bitter geklaagd over ernstige vertraging bij het toestaan van eigen risico. Hij sprak zelfs van een aanvrage, welke in Februari 1903 was ingekomen, en ten aanzien waarvan in Januari 1904 nog geen beslissing was genomen.

Wat deze klacht betreft, wensch ik mij er niet toe te bepalen, daarvan nota te nemen; ik voel mij geroepen, eenig protest in te dienen tegen de scherpe critiek van den geachten afgevaardigde op de bemoeienissen ten deze, zoowel van de Rijksverzekeringsbank als van mijn Departement. Men mag niet vergeten, dat, toen de zaak aan de orde kwam, in korten tijd bij de 30,000 aanvragen moesten worden behandeld. Klaagde de heer Van Leeuwen, die met de secretarie van Amsterdam bijzonder bekend bleek te zijn, reeds zoo over de, men zou bijna zeggen, onmogelijkheid, waarin men aldaar verkeerde om ten aanzien van de 14,000 stukken, welke daar in behandeling waren gekomen.

tot een goed einde te komen, het ligt in den aard der zaak, dat deze 30,000 aanvragen opeens een massa werks aan het Departement en aan de Rijksverzekeringsbank hebben bezorgd, waardoor bijna niet was heen te komen.

Wanneer nu de geachte spreker meent, dat de bedoelde vertraging niet meer zou voorkomen, indien voor de overdracht van risico niet meer de Koninklijke goedkeuring was vereischt, dan vergist hij zich ten eenenmale. Hij stelt het zich zoo voor, dat in wet of besluit misschien strengere voorwaarden konden worden opgenomen, waaraan men moest voldoen om te worden toegelaten en dat, wanneer 14 dagen vóór den dag, waarop de overdracht zou moeten plaatshebben, de aanvrage werd ingediend, het mogelijk zou zijn, in die 14 dagen te beoordeelen, of aan die voorwaarden al dan niet was voldaan. Of men dien weg inslaat, dan wel blijft voortgaan op den weg van Koninklijke goedkeuring, zooals die nu geschiedt, dat maakt voor het onderzoek niet het minste verschil. In beide gevallen moet nauwkeurig onderzocht worden, of aan de gestelde voorwaarden voldaan is, en wanneer die voorwaarden worden uitgebreid en vermeerderd, zal het onderzoek niet verkort, maar juist nog verlengd worden.

De grootste vertraging, die de Koninklijke goedkeuring medebrengt, is van één week. Ook onder een regeling als de geachte afgevaardigde zich voorstelt zouden de aanvragen, bij het Departement ingekomen, moeten gezonden worden naar de Bank om advies, met die adviezen moeten terugkomen bij het Departement, aan het Departement moeten beoordeeld worden en door den Minister worden afgedaan. Nu is de eenige vertraging, die de Koninklijke goedkeuring medebrengt, deze, dat dan de Minister niet zelf goedkeurt, maar de stukken opzendt naar het Kabinet van de Koningin. En ik mag zeggen, dat van de zijde van het Kabinet der Koningin zoodanige energie ook op dit punt telkens blijkt, dat daar nooit over vertraging valt te klagen. Ten hoogste zou dus één week kunnen gewonnen worden, maar ik geef den heeren de verzekering, dat meestal de stukken zelfs geen week bij het Kabinet blijven; gewoonlijk loopt de behandeling in drie à vier dagen af. En nu vraag ik, of het goed zou zijn om, nu eenmaal in de wet de Koninklijke goedkeuring is voorgeschreven, die Koninklijke bevoegdheid opzettelijk uit de wet te lichten, waar daartegenover niets anders zou staan dan een volstrekt onbeduidende winste. Ik zeg volstrekt onbeduidend, omdat ten aanzien van vertragingen van een jaar of van maanden, waarop de geachte afgevaardigde doelde, een bespoediging van drie of vier dagen natuurlijk geheel onbeteekenend zou zijn.

Dat bij veranderingen in firma's door de Rijksbank of door het Departement moeilijkheid zou zijn in den weg gelegd aan de dragers of overdragers van risico, mag ik betwisten. Ook waar overgang van firma zal plaats hebben, wordt den toekomstigen werkgever de mogelijkheid geopend, de overdracht van risico te doen ingaan op den dag van de verandering der firma. Het kan zijn, dat een enkele maal anders is gehandeld, maar dan moet dat geschied zijn om bijzondere redenen. Overigens blijkt ook wel, dat de moeilijkheden, die, hetzij door de Bank, hetzij door het Departement aan dragers of overdragers van risico zouden zijn in den weg gelegd, al zeer weinige moeten zijn. Immers nog steeds — en wij zijn nu toch van Februari 1903 al een heel eind af — worden er per week een 200 gevallen afgedaan; al dien tijd is die stroom van aanvragen zonder ophouden doorgegaan. Wanneer nu werkelijk ernstige moeilijkheden werden in den weg gelegd, zouden de uitkomsten wel anders geweest zijn.

Het standpunt, dat hier, naar het mij voorkomt, door de Regeering moet worden ingenomen, is dit. Er mag niets gedaan worden van de zijde der Regeering of van de zijde der Bank om deze te bevoordeelen ten koste van de risico-dragers of -overdragers. Maar aan den anderen kant mag ook niets, ten gelieve van wien ook, gedaan worden, door de Regeering of door de Bank, om de positie der Bank te verzwakken ten voordeele van de risicodragers of -overdragers; de wet moet met de stipste eerlijkheid worden uitgevoerd. Ik meen te mogen zeggen, dat in dien geest gearbeid wordt. Intusschen ben ik bereid om, wanneer de geachte afgevaardigde of andere leden van deze Kamer mij speciale gevallen mochten aanwijzen, waarin naar hun meening metterdaad rede tot klachte bestond, die gevallen nader te onderzoeken; en ik wil gaarne hier verklaren, dat, indien bleek, dat, hetzij door de Bank, hetzij door het Departement, op eenigerlei wijze gehandeld was op partijdige wijze, hetzij in dezen, hetzij in genen zin, ik niet zou nalaten, de zaak te redresseeren.

De bespreking van deze quaestie heeft den heer Scholten aanleiding gegeven om te weigeren, mede te zingen in den lof, die door den heer Stork en anderen aan de bestaande wet, nu daarin art. 52 en volgende zijn ingelascht, werd toegekend. Hij heeft mij den raad gegeven, bij een herziening van de Ongevallenwet die artikelen er weder uit te lichten. Gelukkig heeft hij er aan toegevoegd, dat hij hoopte, dat ik *de eerste* zou zijn om daartoe mede te werken. Waar ik daartoe nu niet het minste voornemen heb en hij hoopt, dat ik de eerste zal zijn om het te doen, zal het zeker niemand verwonderen, dat ik niet medewerk om

zijn hoop te verwezenlijken. Voor zoover het van mij zelf afhangt, zullen die artikelen misschien gewijzigd worden, maar zal het systeem der wet niet veranderd worden.

De geachte afgevaardigde moet hieruit niet afleiden, dat ik zoozeer aan art. 52 en volgende gehecht ben. Dat hij zich dat een oogenblik inbeeldde, kan hier vandaan komen, dat hij zich — ik mag dit met alle beleefdheid wel zeggen — vergist. Hij heeft het zoo voorgesteld, alsof in art. 52 en volgende belichaamd was het dusgenaamde groote amendement. Dit is volstrekt niet het geval. Het groote amendement, door mij ingediend, beoogde geheel iets anders en veel meer, en het is door mij teruggenomen, toen het eerste artikel daarvan was verworpen. En wat daarna in de regeling is gebracht is niet in de wet gekomen op mijn initiatief. Ik heb tot die aanvulling ten slotte alleen medegewerkt omdat ik begreep, dat het beter was een half ei dan een leegen dop te hebben.

Ter sprake is ook gebracht de vraag, of de Centrale Raad van Beroep wel geschikt is om over technische vragen betreffende gevarenpercentage of indeeling in gevarenklasse te oordeelen. De vraag is gesteld, of het geen aanbeveling zou verdienen, bij herziening van de Beroepswet den Centralen Raad van Beroep in twee afdeelingen te splitsen, de eene voor juridische en de andere voor meer technische quaesties. Het is een denkbeeld, en men weet nooit, wat er uit zulk een denkbeeld zal ontkiemen. Maar in elk geval zal de geachte afgevaardigde beter doen, het het volgende jaar ter sprake te brengen bij de begrooting voor Justitie, omdat zoowel de Centrale Raad van Beroep als de beroepsraden in eerste instantie onder dat Departement ressorteeren.

Nu wat de uitvoerig der wet betreft. Te snel, zoo hooren wij, heeft de invoering van artikel 1 plaats gehad en daaraan worden geweten de vele teleurstellingen, bij de uitvoering ondervonden. Ik kan en mag dat niet toegeven. Artikel 1 der wet is niet te snel, maar eerder te traag in werking gebracht en ten gevolge van die te late inwerkingtreding zijn er tal van ongelukkigen, die niet deelen in de voorrechten, welke van die wet het gevolg zijn. Maar, afgezien daarvan, ontken ik, dat langer uitstel tot betere uitvoering zou hebben geleid. De directeuren zijn benoemd in Augustus 1901 en Februari 1903 is de wet in werking getreden. Er is dus bijna 1½ jaar geweest om de uitvoering voor te bereiden, en wat had het nu gebaat, indien men nog een jaar gewacht had? Wat was voor een goede uitvoering noodig? Experientie, en bij uitstel van uitvoering zou die experentie nog langer zijn uitgebleven. Had men iets willen docn in den geest der geachte sprekers, men zou

een anderen weg hebben moeten inslaan en bijv. in de wet hebben moeten bepalen, dat zij achtereenvolgens ten aanzien van de tot de verschillende gevarenklassen behoorende bedrijven in werking zou treden. Dan had men met een beperkt aantal ondernemingen kunnen aanvangen en men had telkens een stap verder kunnen zetten. Zulk een bepaling komt evenwel in de wet niet voor, en op welk moment zij ook in werking ware gebracht, in elk geval zouden duizenden aanvragen binnen korten tijd zijn ingekomen, die alle hadden moeten worden beoordeeld door menschen, die dat tot nog toe niet hadden gedaan.

Er is ook over geklaagd, dat de uitkeeringen te lang worden uitgesteld. Maar wanneer men zich rekenschap geeft van de vele vragen, die in dubieuse gevallen moeten worden beslist eer men tot uitkeering kan overgaan, zal men zelf gevoelen, dat het niet mogelijk is, te voldoen aan den zeer begrijpelijken wensch, dat uitkeering volgt zoodra er een ongeval heeft plaats gehad. Reeds de enkele vraag, of men zich met een ongeval zal inlaten of niet, wordt beheerscht door deze vraag, of het bedrijf, waarin het ongeval plaats had, al dan niet verzekeringsplichtig is. En bij de duizenden en duizenden bedrijven, waarmede de Bank te doen heeft, en de ontzaglijk groote archieven, waaruit de gegevens moeten worden geput, neemt reeds de beantwoording van die vraag dikwijls veel tijd in beslag. Ik geef echter gaarne de verzekering, dat ik er nogmaals bij het bestuur van de Bank op zal aandringen, de uitkeeringen, die voor de betrokkenen van zoo groot belang zijn, zooveel mogelijk te bespoedigen.

Op enkele andere bezwaren heeft de heer Stork de aandacht gevestigd. Ik kan wel niet zeggen, dat ik geheel in zijn meening deel, maar het schijnt mij toch toe, dat in zijn opmerkingen het een en ander voorkomt, waarop bij herziening van de wet zal moeten worden gelet. Zoo dient bijv. de quaestie, of een getroffen werkman, die weer aan het werk is gegaan en zijn gewone loon verdient, bovendien zal kunnen ontvangen de volle uitkeering van de Bank, inderdaad in overweging genomen te worden.

De klacht, dat de premiën bij de Bank te laag zouden zijn gesteld en dat hierin een gevaar zou zijn gelegen voor de financiën van den Staat, meen ik hiermede te mogen rescontreeren, dat, indien metterdaad de premiën te laag gesteld zijn, dit zal blijken bij het opmaken van de eerste wetenschappelijke balans. Dan zullen de premiën aanmerkelijk moeten worden verhoogd en dat zal niet weinig ten voordeele zijn van de concurrente verzekeringsmaatschappijen en vereenigingen. Juist zij, die risico's overnemen, moeten er dus niet over klagen, dat de Bank

met lage premiën begonnen is; zij moeten er zich veeleer over verheugen. Ik spreek nu uit het oogpunt van de concurrenten. De eenige bedenking, die hunnerzijds kon worden gemaakt, is, dat zoodoende velen reeds gewend worden te verkeeren in de tente van de Rijksverzekeringsbank. Maar ik geloof, dat het aan de Werkgeversrisicobank en andere dergelijke vereenigingen wel zal gelukken, die niet zoo hartstochtelijke liefde voor de Rijksbank bij hen, die er toevallig bij aangesloten zijn, te overwinnen.

De vraag is gedaan, of het niet billijk is, dat aan de verzekeringsmaatschappijen en vereenigingen, voor wier rekening renten door de Rijksverzekeringsbank worden uitgekeerd, mededeeling wordt gedaan van de verblijfplaatsen der rentetrekkers, ten einde haar in de gelegenheid te stellen, de rentetrekkers te doen controleeren. Hier ligt wel iets billijks in en ik wil ook deze vraag zeer gaarne overwegen.

De laatste vraag was deze, of, waar een man bij een ongeval een oog verliest en met het andere oog zijn werk blijft doen, maar later bij een tweede ongeval ook dat oog verliest en dus dan geheel blind is, het dan niet onbillijk is, dat de zwaardere kosten in dat geval uitsluitend komen ten laste van den tweeden werkgever, bij wien het tweede ongeval plaats vond. Als zoo de vraag in het Voorloopig Verslag gesteld ware, zou er een ander antwoord gegeven zijn dan nu gegeven is, maar de heer Stork zal toegeven, dat zoo de vraag niet was gesteld.

Ik kom nu tot een paar quaestiën van ongevallenwet-interpretatie, ter sprake gebracht door den heer Van Leeuwen. In de eerste plaats de vraag, hoe te interpreteeren is de derde alinea van art. 27 van het besluit van 8 December 1902. De geachte afgevaardigde heeft het voorgesteld, alsof door mij als derde eisch van benoembaarheid gesteld was bereidwilligheid om de betrekking te aanvaarden. Hij heeft niet aangetoond, waar ik dat gezegd heb; hij *kan* dat ook niet aantoonen, want ik heb het nergens gezegd. Maar de geachte afgevaardigde heeft den geheelen stand der quaestie niet met die scherpte gevat, waarmede hij gemeenlijk ingewikkelde quaesties doorziet.

Het uitgangspunt van deze quaestie ligt in de vraag, of, wanneer bij Gedeputeerde Staten voordrachten inkomen, dan door hen eenvoudig de benoeming zal geschieden en door tusschenkomst van den griffier van den raad van beroep mededeeling van de benoeming zal gedaan aan den benoemde, om daarna af te wachten, of hij die al dan niet aanneemt! Of wel, is het wenschelijk, dat Gedeputeerde Staten, voordat zij tot de benoeming overgaan, zich vergewissen, of de personen,

die in aanmerking komen, tot optreden bereid zijn? Die vraag is bij de behandeling van de Beroepswet aan de orde geweest en de Minister van Justitie heeft, gelijk ik op bladz. 5 van de Memorie van Antwoord heb medegedeeld, gezegd, „dat Gedeputeerde Staten, alvorens tot de benoeming over te gaan, bij degenen, die voor benoeming in aanmerking komen, wel zullen informeeren, of zij bereid zijn het lidmaatschap waar te nemen." Maar hij heeft zeer voorzichtig laten uitkomen, dat er misschien wel mogelijkheid zou zijn om hun die moeite te besparen en de zaak administratief af te laten doen, voordat de stukken Gedeputeerde Staten bereiken; hij voegde er toch bij: „Bepalingen omtrent het inwinnen van zulke informatie kunnen, als het noodig wordt geacht, in den algemeenen maatregel van bestuur, bedoeld in art. 14, worden opgenomen."

Toen wij nu waren gekomen aan het in elkander zetten van dat Koninklijk Besluit van 8 December 1902, is ons gebleken, dat het mogelijk was, reeds bij de administratieve behandeling te laten uitmaken, of de voorgedragen persoon al of niet bereid was als lid op te treden. Wij zijn uitgegaan van deze eenvoudige stelling: aan Gedeputeerde Staten moet blijken: 1^{0}. dat iemand benoembaar is; en daarvoor geldt alleen het bezit van de kaart volgens art. 14, anders niet; 2^{0}. dat hij bereid is, een eventueele benoeming aan te nemen. Wanneer nu aan hem wordt toegestaan, dat hij eigener beweging de kaart aan zijn voordracht toevoegt, en hij maakt van die bevoegdheid gebruik, is daar een daad van hem zelf, waartoe hij niet overgaat, wanneer hij niet voor een benoeming in aanmerking wenscht te komen. Wordt nu volgens de bepaling van art. 26 bij de voordracht aan Gedeputeerde Staten een werkmans- of werkgeverskaart, als bedoeld in art. 14 Beroepswet, overgelegd, dan ligt daarin het bewijs, — omdat hij het zelf gedaan heeft —, dat hij een benoeming wil aannemen.

Nu kon het geval zich voordoen, dat de voorgedragene de kaart kwijt was of er geen had aangevraagd. Met het oog op die mogelijkheid is in art. 27, eerste en tweede lid, bepaald, dat, indien zoodanige kaart, die het bewijs is van benoembaarheid en waarvan de overlegging is het bewijs van bereidwilligheid om de benoeming aan te nemen, niet overgelegd is, de burgemeester van de woonplaats van den voorgedragene dezen dan van de voordracht kennis geeft, onder mededeeling, dat: 1^{0}. wanneer hij zulk een kaart wel had, maar niet ingeleverd heeft, hij haar alsnog kan inleveren, en 2^{0}. wanneer hij die kaart kwijt is of geen kaart heeft aangevraagd, hij een duplicaat-kaart of een kaart aanvragen kan. En het klare bewijs, dat de eenig denkbare uitlegging

van het derde lid van art. 27 de door mij gegevene is, ligt hierin, dat er uitdrukkelijk bij staat, dat hij die kaart of duplicaat-kaart ten gemeentehuize uiterlijk 25 April moet overleggen, *„als hij voor een benoeming in aanmerking wenscht te komen."* Daar wordt dus duidelijk uitgesproken, dat het overleggen van de kaart, hetzij de oorspronkelijke, hetzij het duplicaat, strekt om uit te spreken, dat hij voor een benoeming in aanmerking wenscht te komen.

Maar één geval was er, waarin overlegging der kaart overbodig scheen. En daar het de bedoeling was om de formaliteiten zooveel mogelijk te beperken, heeft men in het laatste lid van art. 27 daarop geattendeerd. Welk was dit geval? Niemand kan een kaart als gemachtigde krijgen, of hij moet in het bezit zijn van een kaart als bedoeld in art. 14 Beroepswet. Wie een kaart als gemachtigde heeft, behoeft dus niet de andere kaart over te leggen, omdat hij de kaart als gemachtigde niet kon hebben, zonder eerst in het bezit te zijn van de werkgevers- of werkmanskaart.

Wanneer nu een gemachtigde tot zijn eigen voordracht medegewerkt heeft en bij bijv. 25 kaarten van gemachtigden ook zijn eigen kaart als gemachtigde is, ligt daar duidelijk in, dat, waar hij medewerkt om zich zelven voor te dragen, niet meer noodig is de verklaring, dat hij bereid is, een benoeming aan te nemen. Dit spreekt vanzelf en ligt in den aard der zaak. Daarom is een exceptie gemaakt, bepalende dat, wanneer bij de voordracht van X de gemachtigde-kaart van X zelven is, het dan overbodig is, de bepalingen van de eerste twee leden van het artikel in toepassing te brengen. Dat dit metterdaad zoo is, blijkt uit de stukken, in de Memorie van Beantwoording geciteerd.

Wanneer men enkel de woorden van het laatste lid van art. 27 leest, zonder te letten op geest of bedoeling van het Koninklijk Besluit, kan voor een oogenblik de meening ontstaan, dat, wanneer voor een raad van beroep werd voorgedragen de heer X en de kaart als gemachtigde van X overgelegd was, *niet* bij de voordracht van X maar bij de voordracht van Y, ook dan het laatste lid van art. 27 van toepassing was. Dat is echter niet zoo en dat kan niet zoo zijn. Vooreerst omdat duidelijk blijkt uit het enkelvoud in het derde lid van art. 27, in verband met art. 22, dat in beide artikelen van dezelfde voordracht sprake is, dit is de voordracht van X. En verder is er eenvoudig niets tegen te zeggen, dat, wanneer de gemachtigde-kaart van X niet is bij de voordracht van X, maar bij de voordracht Y, de burgemeester niet kan voldoen aan hetgeen in het tweede lid van art. 29 staat, omdat de gemachtigde-kaart van X, wanneer zij wordt ingeleverd bij de voor-

dracht van Y, ingeleverd is in de woonplaats van Y, misschien een andere gemeente dan die, waarin X is voorgedragen, en de burgemeester van de gemeente, waar X is voorgedragen, geen kennis krijgt van de kaarten, die bij de voordracht van Y zijn; hij kent alleen de kaarten, die bij hem ingeleverd worden, en niet die, welke in andere gemeenten ingeleverd worden.

Of men hierbij spreekt van O. en P. of van Amsterdam en van Watergraafsmeer, dat doet er niets toe af. Ik meen bovendien, dat het duidelijk, is dat de zaak van het standpunt van den heer Van Leeuwen beschouwd onuitvoerbaar is, omdat ingevolge het tweede lid van art. 29 de stukken *onmiddellijk* aan Gedeputeerde Staten moeten opgezonden worden, en dat kan de burgemeester niet doen als hij eerst moet onderzoeken, of er bij andere voordrachten ook een kaart van X was.

Eenigszins van delicater aard is de tweede quaestie, die door den geachten afgevaardigde is ter sprake gebracht, nl. de opmerking, door mij in de andere Kamer gemaakt, dat de werklieden in Amsterdam, die zich georganiseerd hadden in het comité om de voordrachten te bevorderen, ter secretarie van Amsterdam niet gevonden hebben die medewerking, waarop ik meen dat zij aanspraak hadden mogen maken. De eisch is dunkt mij billijk, dat op Departementen en op secretarieën, vooral wanneer men te doen heeft met een klasse uit de burgerij, die niet geacht kan worden in wetskennis zeer hoog te staan, die inlichtingen gegeven worden, die de strekking hebben om aan de betrokkenen den weg te wijzen, waarlangs zij tot oplossing van hun bezwaren kunnen geraken.

Nu had het comité te Amsterdam zich ongeloofelijke moeite gegeven om de voordrachten te doen slagen. Men had 14.000 namen bij elkander weten te brengen en toen men dit werk klaar had en ter secretarie van Amsterdam kwam, vernam men daar, dat het de meening van de secretarie was, dat $^{2}/_{3}$ van de personen, die op die lijsten stonden, niet in aanmerking konden komen voor het ontvangen van een kaart. Nu komt het mij voor, dat bij die droeve historie, die gemaakt heeft, dat het werk van het comité verijdeld is, de hoofdfout ligt bij Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, welke fout nog erger wordt, nu, blijkens de mededeeling uit Amsterdam, de stukken verzonden waren op 28 Maart, terwijl de benoeming is geschied op 30 April. Men heeft dus een maand den tijd gehad om de zaak te onderzoeken. Men heeft hier niet te doen gehad met een plattelandsgemeente, maar met Amsterdam, waarvan men weten kon, dat de organisatie van de

werklieden flink en degelijk is, zoodat men niet kon onderstellen, dat de menschen, die op de voordrachten voorkwamen, niet in aanmerking wenschten te komen voor een benoeming. Men kende die lieden wel genoeg om te weten, dat zij geen personen zouden voordragen, wanneer zij daaromtrent niet vooraf een onderzoek hadden ingesteld.

En wat nu betreft de vraag, of de werklieden *bij voortduring* werkzaam zijn geweest gedurende het laatste jaar, had men van de secretarie te Amsterdam niet eens naar het Departement kunnen schrijven om te vragen, hoe de opvatting aldaar was? Maar men is te Amsterdam begonnen met te zeggen, — zoo is mij althans medegedeeld —, dat $^2/_3$ van de aanvragers voor kaarten niet in aanmerking konden komen. Dat heeft mij aanleiding gegeven, tot hen, die bij mij geweest zijn, te spreken gelijk ik deed en wat die heeren nu verder in hun vergaderingen of comités hebben gezegd, daar trek ik mij evenmin iets van aan als van hetgeen eenig journalist, die bij mij geweest is, in zijn door mij niet gecorrigeerd verslag van een interview aan den volke gelieft te vertellen omtrent hetgeen hij meent, dat ik zou hebben gezegd. Ik heb alleen te doen met den indruk, dien ik van hun klacht heb gekregen en die was, dat de groote massa der aanvragers van kaarten door de opvatting van „bij voortduring" als „bij voorduring *zonder intermissie*" uitgesloten zou zijn. Is dit nu niet juist, dan is mij een onjuiste mededeeling gedaan. Ik heb mij over dit punt dan ook gewend tot de secretarie van Amsterdam en tot mijn blijdschap mag ik zeggen, dat men daar later aan mijn opmerkingen gevolg heeft gegeven. Waar de heer Van Leeuwen dus opmerkt, dat men toch feitelijk allen heeft toegelaten, daar stem ik dit toe, maar dat is eerst geschied in het tweede stadium, toen men op een schrijven dezerzijds geen bezwaar meer heeft gemaakt tegen een andere opvatting van de zaak.

Dezelfde geachte afgevaardigde uit Noord-Holland heeft ten slotte de Krankzinnigenwet ter sprake gebracht en zijn beklag er over gedaan, dat eigenlijk de burgemeester van Amsterdam in een onmogelijke positie geraakt is en de gemeente Amsterdam op kosten gejaagd wordt, die zij niet moest hebben te dragen.

Wat het eerste punt betreft, geef ik hem volkomen toe, dat deze zaak niet in orde is, maar wanneer de geachte spreker eindigt met te zeggen, dat nu de Regeering officieel op de hoogte is gesteld, dan moet ik dit betwisten. Wij hebben in deze Kamer een mededeeling gehad van het geachte lid dier Kamer, den heer Van Leeuwen, maar al is dit dezelfde persoon als de burgemeester van Amsterdam, zoo zal toch een ambtelijke mededeeling mij moeten bereiken in een stuk, onderteekend

door den burgemeester als zoodanig, alvorens men zal kunnen zeggen, dat de Regeering officieel op de hoogte is gesteld. Vreemd is het overigens, dat, waar de toestand zoo gespannen is als de heer Van Leeuwen beweert, daarvan op het Departement geen enkele mededeeling is ontvangen, want een toestand, die zoo is, moet telkens onder de oogen worden gebracht van de autoriteiten.

Wat de provincie Noord-Holland betreft, had ik een mededeeling ontvangen, waarmede ik zeer in verlegenheid zat. Ik ben toen naar Meerenberg gegaan en heb er de zalen bezien. Daarbij heb ik toen bevonden, dat voor 70 patiënten nog ruimte kon worden verschaft en dat is geschied. De provincie is nu bezig, gelijk de geachte afgevaardigde weet, om op grootsche wijze een nieuw gesticht in het leven te roepen, maar dat wij hier staan voor een moeilijkheid, voor een toeneming van het aantal krankzinnigen, waarop niet gerekend is bij het tot stand brengen van de Krankzinnigenwet, is zeer zeker juist. Of nu voor Amsterdam deze aangelegenheid louter verlies oplevert, weet ik niet. Het komt mij voor, dat Amsterdam, eenmaal een gemeentelijke Universiteit onderhoudende, gaarne objecten voor het psychiatrisch onderwijs zal hebben en waarschijnlijk daarvoor wel gebruik zal maken van de 70 of 80 daar aanwezige patiënten, zoodat het psychiatrisch onderwijs aan de Gemeentelijke Universiteit een voorrecht heeft, dat de Rijks-universiteiten missen. Ten overvloede zij herinnerd, dat, zooals de geachte afgevaardigde natuurlijk weet, bij de Tweede Kamer een wijzigingsontwerp is ingediend, waarin de mogelijkheid is opgenomen om in dat opzicht een voorziening te treffen. Intusschen ben ik het geheel met den geachten afgevaardigde eens, dat de zaak niet kan blijven zooals zij is. En wanneer ik dan ook een officieele mededeeling ontvang omtrent den tegenwoordigen staat van zaken te Amsterdam, zal ik niet nalaten, met het bestuur van de provincie daarover in onderhandeling te treden.

De heer Van Welderen Rengers heeft nogmaals het archief te Leeuwarden ter sprake gebracht en gezegd, dat de atmospheer daar slecht was voor de personen, die daar werkten, en het archief daardoor zelfs bedreigd werd met het verlies van een zeer bekwaam man. Ik behoef den geachten afgevaardigde wel niet te zeggen, dat ook die mededeeling voor mij een prikkel te meer zal zijn, om de zaak à fond te onderzoeken. Alleen kan ik niet toegeven, dat men nu dadelijk moet overgaan tot den bouw van een nieuw lokaal. Ik kan mij niet voorstellen, dat bij een grondig onderzoek de bron van de kwaal niet zou zijn weg te nemen. En het wegnemen van de bron zal allicht minder

kosten dan het bouwen van een nieuw lokaal, dat nu wel wordt voorgesteld als een bagatel, maar dat, wanneer het tot uitvoering komt, een zeker bedrag vertegenwoordigt, waarmede de begrooting moet worden bezwaard.

De heer Laan heeft zich gevoegd bij de opmerkingen, door den heer Breebaart in het midden gebracht. Met hetgeen ik den heer Breebaart heb geantwoord, meen ik dus, dat de heer Laan ook als beantwoord is te beschouwen. Wat de accountants betreft, ik gevoel zeer goed, dat ook ten aanzien van dit punt eenige voorziening noodig is, om ook de boekhouding bij ons te brengen op de hoogte, waarop deze elders staat. Ik kan den geachten afgevaardigde, die deze zaak ter sprake heeft gebracht, de verzekering geven, dat het belang er van door mij gevoeld wordt. Uit mijn opkomen voor een Handelshoogeschool kon hij dat weten. Alleen wil ik er niet voor instaan, dat ik eventueel den naam accountant zal handhaven; gediplomeerd boekhouder moge minder deftig klinken, in het belang van onze taal is die benaming, geloof ik, toch te verkiezen.

Thans het geval te Blaricum. De heer Van Leeuwen heeft een stelsel ontwikkeld, dat geheel overeenkomt met de denkbeelden, door mij in de Memorie van Antwoord geuit. Ik heb daarin duidelijk gegezegd, dat wapengeweld daar heeft plaats gehad op last van den burgemeester. Dat is het stelsel van den heer Van Leeuwen, die meent, dat wapengeweld niet mag plaats hebben dan op last van den burgemeester. En waar de heer Van Leeuwen dus zegt, dat ik op den burgemeester van Blaricum een onverdiende blaam heb geworpen, moet ik dit, mij plaatsende op zijn eigen standpunt, vierkant tegenspreken.

De geachte afgevaardigde heeft zich hierbij beroepen op professor Oppenheim. Welnu, ik luister gaarne in zake gemeenterecht naar het advies van professor Oppenheim. Maar nu erkent professor Oppenheim zelf, dat in art. 185 en volgende van de Gemeentewet, waar de Belgische wet, die op dit punt ook eenigszins vaag is, is gevolgd, niet wordt gezegd, dat ook de militaire macht of schutterij mag worden gerequireerd in geval van het *dreigen* van een oproerige beweging, maar dat dit dreigen toch in het artikel eigenlijk niet voorkomt. Het staat dus niet letterlijk in de wet, maar men meent, dat de wet niet in een anderen zin kan worden geinterpreteerd.

Welnu, ook dit wordt door mij toegegeven. De burgemeester van Blaricum had dus, mijns inziens, volkomen het recht om na het destijds gebeurde de militaire macht te requireeren; hij moest voorbereid zijn

op mogelijk oproer en op verstoring van de orde. Maar — en dit zal de heer Van Leeuwen mij toegeven — wanneer er op een gegeven oogenblik van een oproerige beweging, van verstoring van de orde *niets* is gebleken, dat dan de burgemeester niet last mag geven tot het gebruiken van wapengeweld, waardoor een menschenleven is verloren gegaan.

Wat is er te Blaricum geschied? Ik heb gezegd, dat, wanneer de burgemeester bang was voor samenscholing, oproer, vechtpartijen, hij dan volkomen in zijn recht was geweest, daartegen de militaire macht niet alleen te requireeren, maar deze ook te laten optreden. Ook heb ik gezegd, dat, wanneer hij bang was voor aanranding van zijn eigen persoon of van zijn politiemacht, hij volkomen het recht had zich te doen vergezellen door een patrouille en deze bij aanranding wapengeweld te doen gebruiken. Maar — en dit is het punt, waarop het aankomt en waarop ik mij niet laat zeggen, dat ik een onverdiende blaam heb geworpen op den burgemeester van Blaricum, en ik houd die blaam dan ook vol — op dat oogenblik was er noch verstoring van de orde, noch samenscholing, noch oproerige beweging; er was niets gebeurd dan dat eenige menschen een privaatrechtelijke afsluiting verbraken, en dit was geen reden om een order te geven aan de militaire macht, waarnaar zij, handelende als zij gehandeld heeft, geschoten heeft en een menschenleven heeft doen teloorgaan. Wanneer de geachte afgevaardigde nu toch blijft volhouden, dat de blaam onverdiend was, dan verzoek ik hem, een motie voor te stellen en deze aan het oordeel der Kamer te onderwerpen. Zoo niet, laat de geachte afgevaardigde dan die verklaring intrekken. Ik mag mij als Minister in een ernstig geval als dit niet laten zeggen, dat ik zou gehandeld hebben tegen recht en rede.

Na dit speciale punt heeft de geachte afgevaardigde nog een generale these besproken. Hij heeft namelijk verwezen naar de circulaire van den Minister van Justitie van 1855 en naar de latere circulaire van 1899. Tot mijn genoegen kan ik den geachten afgevaardigde op dit punt geruststellen. Er is namelijk onder het vorige Kabinet in volkomen overeenstemming van de Ministers van Oorlog, Justitie en Binnenlandsche Zaken, een nadere uitlegging van die circulaire gegeven, onder dagteekening van 5 Januari 1901, een uitlegging, die gezonden is aan de heeren bevelhebbers in de 1ste, 2de en 3de militaire afdeelingen. Met goedvinden van den Minister van Oorlog is door mij onder dagteekening van 27 Februari 1903 mededeeling van die circulaire gedaan aan de Commissarissen der Koningin, met verzoek, aan de burgemeesters, die daaromtrent inlichtingen verzochten, die inlichtingen te

verstrekken. Wat behelsde nu die circulaire? Het spijt mij, dat ik hier in voorlezing van dit stuk moet vervallen, maar nu zulk een gewichtige zaak eenmaal aan de orde gesteld is, acht ik het noodig, dat het land wete, hoe thans de stand van zaken is. Het stuk luidt aldus:

„In het Voorloopig Verslag betreffende het Iste hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1901 komt in de slotalinea van § 6 het volgende voor: „Ten vorigen jare had in het Voorloopig Verslag en de Memorie van Antwoord betreffende hoofdstuk V der Staatsbegrooting een gedachtenwisseling plaats omtrent de bevoegdheid van den burgemeester in het geval, voorzien bij art. 184 der Gemeentewet. Voorts werden bij de openbare beraadslaging nadere inlichtingen gevraagd omtrent de verhouding tusschen den burgemeester en militaire macht bij rustverstoring. De Minister van Binnenlandsche Zaken antwoordde (*Handelingen*, bladz. 699), dat hij de gedane vragen onbeantwoord moest laten, omdat hij daarover geen overleg had kunnen plegen met zijn ambtgenooten van Justitie en van Oorlog. Gevraagd was, of de burgemeester in bedoeld geval al of niet bevoegd is aan het militaire gezag te verbieden of te gebieden over te gaan tot het gebruik van vuurwapenen of van den blanken sabel en of de militaire bevelhebber ter plaatse al of niet verplicht is dit verbod of gebod te gehoorzamen, onverschillig of hij het daarmede eens is of niet. Gaarne zou men thans bij de Memorie van Antwoord een duidelijk antwoord op deze vragen ontvangen."

„Hierop werd in de Memorie van Antwoord door de Regeering geantwoord: „Ten aanzien van de vragen, in de slot-alinea dezer paragraaf gesteld, nl. of de burgemeester in het geval, voorzien bij art. 184 der Gemeentewet, al of niet bevoegd is aan het militair gezag te verbieden of te gebieden over te gaan tot het gebruik van vuurwapenen of van den blanken sabel en of de militaire bevelhebber ter plaatse al of niet verplicht is dit verbod of gebod te gehoorzamen, onverschillig of hij het daarmede eens is of niet, kan het volgende worden medegedeeld. Volgens art. 186 van gezegde wet is de burgemeester bevoegd alle bevelen te geven, die hij ter handhaving der orde noodig acht, dus ook het bevel, dat tot maatregelen van geweld moet worden overgegaan. De militaire commandant is alsdan verplicht aan die bevelen te gehoorzamen, doch de wijze waarop dit geweld zal worden uitgeoefend, nl. of van de vuurwapenen dan wel van de blanke wapenen zal worden gebruik gemaakt, moet ter beoordeeling blijven van den commandant der militaire macht, aan wien de uitoefening van dat geweld is opgedragen. Het spreekt wel vanzelf, dat, zoodra een aanval op de militaire macht geschiedt, en deze tot zelfverdediging moet handelen,

maatregelen van geweld kunnen worden genomen, ook zonder dat daartoe van de burgerlijke autoriteit bevelen zijn ontvangen. „Het vorenstaande ter kennis van u hoogedelgestrenge brengende, heb ik de eer u te verzoeken, bij voorkomende gelegenheden dienovereenkomstig te doen handelen.

„Ik maak van deze gelegenheid gebruik om er tevens uwe aandacht op te vestigen, dat, wanneer, zonder *vooraf* met de militaire autoriteit gehouden overleg, door de daartoe bevoegde burgerlijke autoriteiten eene militaire macht *van bepaalde sterkte* wordt gerequireerd, het gestelde in de voorlaatste alinea van de noot (1), bedoeld in mijne beschikking van 20 Maart 1899, IIde afdeeling, nº. 27 (*Recueil Militaire* 1899, bladz. 245), en luidende als volgt: „De burgerlijke autoriteiten wijzen het doel aan, tot bereiking waarvan de militaire macht wordt gerequireerd. De militaire macht en haar bevelhebbers voldoen aan de opvorderingen, door den burgemeester, door 's Konings Commissaris of door den officier van justitie tot haar gericht, doch aan haar is verbleven èn de bepaling des krachts, die tot het voorgesteld doel noodig schijnt en de aanwending derzelve" in dien zin moet worden opgevat, dat aan deze aanvrage door de betrokken militaire autoriteit terstond moet worden voldaan, onder gehoudenheid evenwel van den commandant van de tot bijstand verstrekte afdeeling, om, wanneer hem, ter plaatse gekomen, mocht blijken, dat de sterkte van den beschikbaar gestelden troep voor het te bereiken doel te klein, dan wel te groot is, onverwijld aan de autoriteit, op wiens vordering de bijstand verleend is voorstellen te doen tot vermeerdering of vermindering daarvan.

„Bij verschil van gevoelen hieromtrent tusschen den commandant der gerequireerde afdeeling en de betrokken burgerlijke autoriteit, onderwerpt bedoelde commandant dat verschil aan het oordeel van den bevelhebber in de betrokken militaire afdeeling.

„U gelieve ter uitvoering van het vorenstaande, voor zooveel u betreft, het vereischte te verrichten of te doen verrichten."

Welnu, het Departement van Binnenlandsche Zaken heeft in den korten tijd, dat ik aan het hoofd daarvan sta, zich steeds hieraan gehouden en zich steeds hiernaar gedragen. Het komt mij voor, dat, al ware het een radicaler maatregel, de circulaire van 1855 in te trekken, op deze wijze op den huidigen oogenblik de geopperde bezwaren zijn vervallen, en dat hiermede juist de toestand is ingetreden, die door den geachten afgevaardigde in hoofdzaak gewenscht wordt.

Door den geachten afgevaardigde, den heer Van der Does de Willebois, is gevraagd, of niet de commissarissen van politie binnen een korten termijn onder vigueur van de pensioenwet zouden kunnen worden op-

genomen. Het is gezegd in de Memorie van Antwoord en ik moet het herhalen, dat ik mijnerzijds niet bevredigd zou zijn, indien hier een uitweg werd gevonden voor het kleine aantal commissarissen van politie, terwijl de zaak voor de honderden veldwachters, die in een slechter conditie zijn, werd uitgesteld. Waarom moeten de commissarissen van politie een afzonderlijk privilege ontvangen? De geheele quaestie over de al of niet pensioneering van gemeente-ambtenaren, veldwachters en zooveel meer, komt aan de orde, maar kan niet zoo plotseling worden afgedaan, vooral nu de gemeente-financiën aan de orde zijn. Om uit al die groepen van mannen, die van lieverlede voor pensioneering in aanmerking komen, te nemen een kleine groep, gaat m. i. niet aan. Ik gevoel zeer goed de moeilijkheid, waarmede men dikwijls te kampen heeft, dat een commissaris van politie òf langer wordt gehouden dan voor den dienst wenschelijk is, indien hij geen pensioen krijgt, òf zoo hij wel pensioengerechtigd is, niet verplaatst wil worden naar een plaats, waar niet op gelijke wijze voor de pensioneering wordt zorg gedragen, maar het is de vraag, of men niet beter deed, deze zaak aan de orde te laten tot tijd en wijle ze, ook met het oog op het rapport der Staatscommissie, meer uit een algemeen oogpunt kan worden bezien.

De bureelen van de inspecteurs der volksgezondheid zijn door dienzelfden geachten afgevaardigde besproken. Hij vroeg, of niet voor de goede werking der gezondheidscommissiën en ter besparing der kosten zoo kan worden gedaan, dat in de hoofdplaatsen, waar de hoofdinspecteurs gevestigd zijn, voor hen, met hun neveninspecteurs samen, een soort van centrale bureau's wordt opgericht. Ik kan op dit oogenblik niet zeggen, dat ik daarvoor veel voel. Naar mijn inzien laat de geheele uitvoering van de Gezondheidswet en de Woningwet nog veel te wenschen over en deze geheel nieuwe inrichting te Utrecht is nog lang niet wat zij wezen moet. De vraag, door den geachten afgevaardigde gesteld, of het niet beter ware, de hoofdinspecteurs uit den raad te lichten, is door hem negetief beantwoord. Ik zou dit niet zoo positief durven doen. Het geldt hier een geheel nieuwe inrichting, die haar sporen nog moet verdienen. Dit weet ik wel, dat, wanneer men nu een afzonderlijk centraal bureau gaat inrichten voor de hoofdinspecteurs en de inspecteurs, men dan de ernstige beteekenis van het centraal bureau verzwakken gaat en het prestige verminderen en daardoor terugzinkt in het nu pas overwonnen stelsel der geneeskundige raden, elk met een eigen ressort.

Handelingen, blz. 269—275.

WETSONTWERP tot Wijziging van de Gemeentewet met betrekking tot den Burgerlijken Stand.

VERGADERING VAN 30 JANUARI 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met de geachte sprekers en vooral diegenen onder hen, die tegen deze wetsvoordracht uit anderen hoofde bescheiden bedenkingen hadden, dank te zeggen voor de erkenning, dat de nadere regeling van den burgerlijken stand, strekkende ter handhaving of liever tot herstel van de waarheid in de wetgeving en in de administratie, huns inziens de schaal zoozeer ten gunste van de wetsvoordracht doet overslaan, dat zij geen bezwaar hebben, aan hun stem te geven.

Onder degenen, die ernstige bedenkingen hebben geopperd, niet zoozeer tegen de regeling van den burgerlijken stand als wel tegen een geheel andere materie, die bij deze partieele herziening tevens aan de orde gesteld is, wordt de eerste plaats ingenomen door den eersten geachten spreker, den oud-hoogleeraar Van Boneval Faure. Hij heeft nl. ernstige bedenkingen opgeworpen tegen de wijze, waarop onderscheiden bepalingen in de Gemeentewet, waarbij de eedsquaestie in het spel is, volgens zijn oordeel op beginsellooze en niet consequente wijze gemaakt zijn. Uitgangspunt bij het betoog van dien geachten afgevaardigde was, dat de Grondwet van 1887 ten opzichte van de eedsquaestie een geheel ander standpunt inneemt dan de Grondwet van 1848 deed. Waar de Grondwet van 1848 in alle artikelen, waarbij eedsaflegging was voorgeschreven, den eed nog obligatoir stelde, is bij de nieuwe redactie van de Grondwet van 1887 zoowel voor de Staten-Generaal als voor de Provinciale Staten de facultatieve eed daarvoor in de plaats getreden. Over dat feit kan tusschen den geachten afgevaardigde en mij geen geschil bestaan. Maar na dat feit geconstateerd te hebben, meende die geachte afgevaardigde op den voorgrond te mogen plaatsen deze stelling: de Grondwet, bepalende op welke wijze de eeden, in die Grondwet voorgeschreven, zullen worden afgelegd, heeft daarmede een algemeenen regel gesteld, welke in andere organieke of ook speciale wetten moet worden gevolgd.

Wanneer de geachte afgevaardigde nu die stelling bewijzen wil, dan zullen wij in staat zijn om er over te gaan spreken, maar hij is volstrekt in gebreke gebleven voor die stelling, die hij als uitgangspunt koos, één enkel argument aan te voeren. Nu

gevoelt hij zich natuurlijk in die stelling sterk, want als zij kon worden toegegeven, dan volgde daaruit noodwendig al datgene wat hij, logisch als zijn denken is, daaruit op juiste wijze heeft gededuceerd. Maar indien men tot zijn conclusie wil komen door deducties uit een algemeene stelling, dan is de eerste eisch, dat men begint met die stelling te bewijzen, tenzij dat de geachte afgevaardigde uitging van de meening, dat ook van de Regeeringstafel die algemeene stelling zonder meer hem zou worden toegegeven, en dus behoorde tot de *concessa*; want ik stem toe, dat, als men een debat heeft en men is het eens over een hoofdstelling, het tijdverspilling zou zijn, nader bewijs voor die stelling te gaan leveren.

Nu moet ik verklaren, dat ik die stelling niet alleen niet beaam, maar dat ik haar ten stelligste tegenspreek, dat ik de juistheid van die stelling zoo beslist mogelijk ontken. Uit het feit, dat, waar de Grondwet een eedsaflegging voorschrijft, die eedsaflegging in een bepaalden vorm wordt gegeven, is niets te deduceeren omtrent andere wetten, waarin een bepaling omtrent het afleggen van den eed zou moeten voorkomen. Natuurlijk is de stelling, die de geachte afgevaardigde op den voorgrond plaatste, wel in verband te brengen met een algemeen beginsel van religieuse vrijheid en meer bepaaldelijk met art. 167 van de Grondwet. Men kan natuurlijk zoo gaan redeneeren: of iemand in staat zich acht om een eed af te leggen of niet, hangt samen met zijn religieuse of irreligieuse overtuiging. Het kan zijn, dat men, om een speciale godsdienstige of op grond van een atheïstische overtuiging, meent, den eed niet te kunnen afleggen. Het is mogelijk, dat men deze stelling inneemt: als men in een Grondwet of in een staatsrecht eenmaal de vrijheid van religie erkend heeft en men gaat op het stuk van den eed obligaties opleggen, waaraan niet iedereen meent te kunnen voldoen, dan wordt daardoor geschapen een *civil disability*, die in ons staatsrecht niet thuis behoort. Maar wanneer men langs dien weg redeneert, dan zou alleen dan de aangegeven stelling kracht van bewijs hebben, indien in de Grondwet uitdrukkelijk een bepaling voorkwam, dat door geen wet een eed mag worden gevergd anders dan van degenen, die bereid zijn dien af te leggen, en dat de belofte of verklaring, die daarvoor in de plaats gesteld kan worden, voor alle anderen van gelijke kracht moet zijn. Waar nu echter alleen in de Grondwet een regeling moest plaats hebben van twee of drie eeden, valt daaruit nog in niets af te leiden, dat hetgeen voor die speciale gevallen is voorgeschreven, ook geldt voor het algemeen. De particulari ad generale non valet conclusio. Kan ik alzoo die stelling

niet aanvaarden, dan vallen voor mij ook alle deducties, die de geachte afgevaardigde daaruit heeft afgeleid.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde opgemerkt, dat in den laatsten tijd een zeker gebruik is opgekomen, een usus, een zekere methode bij de wetgeving, dat namelijk in de na 1887 tot stand gekomen wetten, voor zoover daarin van een eedsaflegging sprake is, gevolgd is het voorbeeld van hetgeen ten opzichte van de Staten-Generaal en de Provinciale Staten in de Grondwet was aangegeven, en dat het nu een inconsequentie is, en een inconsequentie, die grenst aan beginselloosheid, wanneer thans in dat opzicht weer anders te werk wordt gegaan. De geachte afgevaardigde zeide: men kan, wanneer men staat voor een vraagstuk, als waarvoor hier de Regeering stond, drieërlei doen; òf in bepaalde artikelen, waarin de obligatoire eedsaflegging voorkomt, die laten staan, òf een algemeene regeling van deze zaak uitlokken, òf de zaak gaan veranderen, maar als men in een artikel, waarin eedsaflegging voorkomt, iets verandert, moet dat geschieden volgens den usus, in den laatsten tijd aan de orde.

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund, hierop te antwoorden, dat ik erken, dat de usus, in den laatsten tijd gevolgd bij het nieuw vaststellen van de wijze, waarop eeden moeten worden afgelegd, is geweest de facultatieve. De geachte afgevaardigde weet, dat ook dit Kabinet tot dusverre niet van die lijn is afgeweken. Bij de Beroepswet is dit stelsel gevolgd en de geachte afgevaardigde heeft zelf opgemerkt, dat ook in deze wetsvoordracht ten aanzien van de ambtenaren van den burgerlijken stand hetzelfde is gedaan. Daarover bestaat dus geen verschil. Wel daarover, dat de geachte afgevaardigde de Regeering wil voorschrijven, wat zij te doen en te laten heeft. Zeer zeker kon zij doen wat de geachte afgevaardigde gezegd heeft, maar zij kan ook iets anders doen. Men kan, den ernst van de eedsquaestie inziende en geen vrede nemende met het absoluut facultatieve stelsel, dat op dit oogenblik in zwang is, zich ook voorstellen, dat een algemeene regeling moet getroffen worden. Men heeft den eed voor vertegenwoordigende lichamen, die wel de minste moeilijkheid oplevert, den eed in het ambt, den eed bij de justitie, bij belastingzaken, op allerlei terrein. En waar nu de verschillende quaestiën van de op onderscheiden terrein voorkomende eeden zeer verschillen in gewicht, kan men zich de vraag stellen, of het niet beter is, deze geheele zaak eens principieel af te doen en bij die principieele behandeling goed door te denken, daar anders de incidenteele behandeling de principieele uitsluit.

Toen wij nu gekomen waren aan het wetsontwerp, dat bij de andere

Kamer is ingediend, betreffende het bewijs in burgerlijke zaken, waarbij de Staatscommissie in haar ontwerp had voorgesteld, eenvoudig den facultatieven eed op te nemen, stonden wij voor de vraag, of wij ons in dezelfde lijn zouden bewegen. Wij hadden daarmede geen vrede en kwamen tot de conclusie, dat het beter was, de geheele eedsquaestie afzonderlijk te regelen, omdat zoo alleen aan dit onderwerp de noodige aandacht wordt gewijd. Dan kan alles wat hiermede samenhangt overwogen worden en ontgaat men het gevaar, dat door incidenteele behandeling van lieverlede in den wetgevenden kring onjuiste begrippen insluipen, die wel op zich zelf van weinig beteekenis zijn, maar op den duur een zekere beslissende kracht verkrijgen. Toen wij nu tot die conclusie gekomen waren, mocht men ons toen de hier gevolgde gedragslijn euvel duiden en zeggen: gij hadt reeds bij de tegenwoordige wetsvoordracht òf die materie moeten regelen, òf u geheel gedragen moeten naar hetgeen in de Grondwet ten aanzien van de daar voorgeschreven eeden is aangenomen?

Mijnheer de Voorzitter! Uit het standpunt, dat de Regeering ingenomen had, dat zij de eedsquaestie niet meer incidenteel wenschte af te doen, maar principieel wenschte te behandelen, volgde met noodzakelijkheid, dat in elk voorkomend geval, waarin iets ten aanzien van de eedsquaestie moest uitgemaakt worden, men zich moest houden aan het status quo. Men mag niet, als men de zaak niet in haar geheel regelt, allerlei kleine veranderingen er in brengen; en nu beweer ik, dat men, in strijd met al wat de geachte spreker gezegd heeft, in dit wetsontwerp niets anders heeft gedaan dan het *status quo* handhaven. Maar het is noodig, dat wij elkander hierbij goed verstaan en goed inzien wat hier het status quo is. Wanneer wij in een bestaande wet verandering brengen, heeft men daar gedeeltelijk een „jus conditum", een reeds in de wet aangewezen recht; en 2°. een „jus condendem", hetgeen men in dat wetsontwerp tot wet zoekt te verheffen; en voor elk van beide geldt een geheel onderscheiden bepaling van het status quo.

Wanneer het er op aankomt, in een wetsvoordracht iets nieuws in te brengen, *in casu* de beëediging van de ambtenaren van den burgerlijken stand, dan is dit niet het „jus conditum", maar het nieuwe. En waar het nieuwe ingebracht wordt, moet gevraagd worden: wat is volgens het status quo de usus, de methode bij nieuwe wetgeving, en dan moet deze hier gevolgd worden. Het antwoord nu daarop is, *omnium consensu*, dat bij het invoeren van een nieuwe wet thans de facultatieve eed moet opgenomen worden. Welnu, dit het status quo

zijnde, is dienovereenkomstig ten opzichte van de ambtenaren van den burgelijken stand de facultatieve eed voorgeschreven. Daarbij is dus juist het status quo gehandhaafd, dat wil zeggen: de methode, de usus, die op het oogenblik gevolgd wordt, volgehouden.

Geheel anders staat het, wanneer men niet te doen heeft met een nieuwen eed, maar met een bestaanden eed in een wet, waarin men verandering wil brengen. Welnu, door wat in de artt. 65, 100 en 108 staat ten opzichte van de burgemeesters en secretarissen en ontvangers, wordt geen nieuwe eed ingebracht, maar daar worden alleen eeden gevorderd, die wij in de wet gevonden hebben. Daar geldt het de handhaving van het status quo in de „lex condita", dus behoud van den vorm, waarin die eeden op het oogenblik in de wet voorkomen.

Nu is de geachte afgevaardigde aan de klem van dat betoog niet ontkomen door te zeggen: gij zijt aan het artikel toch *iets* gaan veranderen, dat hadt gij niet moeten doen, maar het geheele artikel moeten laten gelijk het is. „Qui bene distinguit bene docet". Het is niet de vraag, of in de bewoordingen van het artikel iets moest veranderd worden, maar in de eedsaflegging zelf. Of de verandering de materie zelf raakte van de eedsaflegging. Daaraan kon, volgens den regel, dien wij volgden, niets veranderd worden en is ook niets veranderd. Zoowel ten opzichte van hetgeen in de wet gevonden wordt als ten opzichte van de eedsaflegging, die door ons in de wet gebracht is, is dus het status quo in den strengsten zin gehandhaafd.

Nu zegt de geachte afgevaardigde: Had dan niets veranderd in het artikel! Maar dan moet ik zeggen, dat ik niet zou begrijpen, hoe dán het verwijt van inconsequentie en beginselloosheid ons bespaard zou zijn gebleven. Want waar komt de hoofdbedenking van den geachten afgevaardigde op neder? Dat wij nu in de wet krijgen in art. 39 voor de leden van den gemeenteraad een facultatieven eed, in art. 65 een obligatoiren eed voor den burgemeester en wederom in een ander artikel voor de ambtenaren van den burgerlijken stand een facultatieven eed. De geachte afgevaardigde had in 1896 hetzelfde verwijt kunnen maken, want toen is hetzelfde gedaan. In 1896 is art. 39 voor de leden van den gemeenteraad veranderd en heeft men den obligatoiren eed voor den burgemeester, den ontvanger en den secretaris in de artt. 65, 100 en 108 laten bestaan. Nu was echter in art. 65 de verwijzing gebleven naar een artikel van de vorige Grondwet. Hierdoor was werkelijk een misverstand ontstaan. Dien formeelen misstand hebben wij willen wegnemen, zonder dat aan de materie van de zaak ook maar een haar veranderd is.

De geachte afgevaardigde, de heer Van der Does de Willebois, heeft er nogmaals op aangedrongen, hulpambtenaren van den burgerlijken stand in het leven te roepen. Hij vreesde, dat het belasten van secretarie-ambtenaren met de waarneming van het ambtenaarschap van den burgerlijken stand een inbreuk zou maken op de klemmende eenheid, die tot dusver bestond bij alle secretarie-ambtenaren, die onder het bestuur van burgemeester en wethouders stonden, terwijl deze ambtenaren nu komen onder een anderen chef. Het denkbeeld om hulpambtenaren aan te stellen is vooreerst niet door ons gevolgd, omdat het artikel van het Burgerlijk Wetboek dit niet toestond. Men kan nu zeggen: dan had men het artikel van het Burgerlijk Wetboek kunnen veranderen. Zeer zeker, maar het is toch natuurlijk, dat men bij Binnenlandsche Zaken begint een regeling te volgen, die bij het Burgerlijk Wetboek is vastgesteld en niet van zoo oude dagteekening is, daar zij voor enkele jaren nog pas aan de orde is geweest. In de tweede plaats bestaat het principieele bezwaar, dat, wanneer wij waarheid in de akten moeten krijgen, wij beschikken moeten over personen, die op eigen verantwoordelijkheid die akten waar kunnen maken. Wanneer men nu hulpambtenaren aanstelt, dan is één van tweeën het geval: òf die hulpambtenaren zullen gelijke bevoegdheid hebben als de ambtenaren, en dan verliest het onderscheid zijn beteekenis; òf die hulpambtenaren zullen niet kunnen doen wat de ambtenaren doen, en dan gaat geheel verloren wat deze wetsvoordracht beoogt, namelijk voor den rechtsstaat van den burger in te staan en te hebben een behoorlijk gedekte verantwoordelijkheid. Daartoe moet men personen hebben, die door hun positie en door het ambt, dat zij bekleeden, voldoende waaborgen geven voor de realiteit hunner akten.

De geachte afgevaardigde heeft ten opzichte van de bezoldiging nog gevraagd, of die bezoldiging in elk geval verplichtend is? Het woord „de" vóór ambtenaar is weggelaten, opdat het elke gemeente vrij zou staan te doen gelijk zij wil. Nu is tevens door den heer Van Roijen gevraagd, of niet de meerdere kosten, die door deze wet op de gemeente kunnen worden gelegd, een ernstige bedenking tegen haar opleveren. Ik kan dit niet inzien. De geachte afgevaardigde heeft zelf erkend, dat het voor de grootere gemeenten niet het geval is. Waarom niet? Omdat daar de burgerlijke stand zulk een omvang heeft, dat men uit den aard van de zaak toch reeds op de begrooting er een zekeren post voor heeft uitgetrokken en omdat men daar met hetzelfde personeel, al is het dan ook gedeeltelijk van een andere qualiteit, voor hetzelfde geld hetzelfde werk zal gedaan krijgen.

Maar, heeft hij gezegd, dat geldt niet voor de kleine gemeenten, want daar kunnen de nieuwe kosten hoog loopen. Ik vrees dat niet, Mijnheer de Voorzitter. Het gezamenlijk getal der geboorten, sterfgevallen en huwelijken bedraagt in ons land circa driehonderd duizend, dus ongeveer 6 per 100 inwoners per jaar. Wanneer men nu nagaat, dat in over de 1000 gemeenten niet meer dan 600 akten per jaar voorkomen, en men dit getal van 1000 gemeenten aftrekt van de kleine elfhonderd gemeenten, die er in ons land zijn, dan kan ik niet inzien, hoe bij een arbeid, die op 2 of 3 akten per dag neerkomt, zulk een uitgaaf zou noodig zijn, dat daaruit bezwaar zou voortvloeien.

Ook moet ik opkomen tegen hetgeen de geachte afgevaardigde zeide, nl. dat ieder het wel er mede eens zou zijn, dat de burgerlijke stand was een uitsluitend Rijksbelang. Ik moet er mij zelfs min of meer over verbazen, hoe, waar deze quaestie uitvoerig in de stukken is behandeld en van de zijde der Regeering èn schriftelijk èn mondeling de stelling is bestreden van den geachten afgevaardigde, door hem kon gezegd worden, dat wel niemand haar zou tegenspreken. Ik wacht, Mijnheer de Voorzitter, met gerustheid de financieele gevolgen af van deze regeling. Mocht zij echter te groote bezwaren opleveren voor de kleine gemeenten, dan zal dat in aanmerking kunnen worden genomen wanneer de gemeente-financiën een nadere regeling erlangen.

De heer Van Zinnicq Bergmann heeft gewezen op de moeilijkheid, dat in een kleine gemeente de secretaris, die tevens secretaris is van het burgerlijk armbestuur, volgens deze regeling niet benoembaar zal zijn tot ambtenaar van den burgerlijken stand. Ik zie werkelijk het bezwaar hiervan niet in. Is zoodanige secretaris werkelijk de aangewezen man, dan bedankt hij eenvoudig voor secretaris van het burgerlijk armbestuur, en dan is hij benoembaar.

De heer Van Leeuwen heeft nogmaals het denkbeeld aangedrongen om de wethouders te benoemen buiten den raad en heeft verwezen naar de Duitsche Städte-Ordnung, waarin een gansch andere voorziening voor deze aangelegenheid is opgenomen dan bij ons bestaat. Hij vergete echter niet, dat, waar in ons land de burgemeesters benoemd worden door de Kroon en dus niet zijn uit de burgerij opgekomen magistraatspersonen, het vasthouden aan den regel, dat de wethouders uit de leden van den raad worden gekozen, te meer een eisch is, die niet zoo licht kan worden losgelaten. Wanneer toch behalve de burgemeester ook de wethouders buiten de electorale actie zouden opkomen, zou men metterdaad een college van bestuurspersonen krijgen, dat geen natuurlijk verband meer hield met de burgerij, blijkens de stemmen, door deze

uitgebracht. Intusschen heeft de geachte afgevaardigde het punt thans niet aan de orde willen stellen, maar er alleen op gewezen, hoe in groote steden als Amsterdam de moeilijkheid door het getal wethouders te vergrooten nog niet wordt opgelost. Dit laatste stem ik toe, hoewel de geachte afgevaardigde mij ten goede moet houden, dat, toen dezerzijds is gevraagd aan de groote gemeenten, of het denkbeeld om het aantal wethouders te vergrooten, haar al of niet gewenscht voorkwam, met uitzondering van één stad alle de vermeerdering hebben toegejuicht als een zaak, waarop moest worden aangedrongen. Welnu, dienovereenkomstig is gehandeld. Maar als de geachte afgevaardigde nu zoo ver gaat van te zeggen: wij moeten met dien grondslag van ons gemeenterecht gaan breken, zoodat men zelfs het geheele bestuur van de stad kan kiezen buiten de door de burgerij gekozen raadsleden, dan ligt het voor de hand, dat hij de geheele Gemeentewet in den vijzel wil doen om een geheele andere regeling te maken. Daarbij stelde hij de vraag, of, waar het Departement van Binnenlandsche Zaken niet licht tijd en gelegenheid zal vinden om deze quaestie te behandelen, het daar niet zou geraden zijn, het ontwerpen van zoodanige nieuwe wet op te dragen aan een of twee personen buiten het Departement. Zoo iets is meer geschied en er zou dus geen bezwaar bestaan om ook ten aanzien van deze zaak dien weg in te slaan. Doch één ding moet daaraan voorafgaan. Namelijk, dat het Gouvernement zelf uitmake, in welke richting het zulk een herziening wenscht te leiden, en dan de personen vinde, geneigd om in die richting een ontwerp uit te werken.

Al schijnt het dus, dat met dat denkbeeld een groot deel van den last van het Departement zal worden afgenomen, toch stelt de geachte afgevaardigde het te zeer voor, alsof het Departement daarmede geheel buiten schot zou komen. Eerst moet de Minister tijd hebben gevonden om voor zich zelf tot klaarheid en helderheid te komen nopens de grondslagen, waarop zulk een nieuwe wet moet rusten. Eerst dan zal een opdracht kunnen worden gegeven tot verdere uitwerking. En waar nu het eerste gedeelte van de taak van zoo grooten omvang is en zoo moeilijk, dat daarvoor veel rustige tijd noodig is, zal de geachte afgevaardigde het mij ten goede houden, dat ik niet dadelijk de toezegging kan geven, dat door mij in afzienbaren tijd aan zijn denkbeeld gevolg zal worden gegeven.

Handelingen, blz. 284—286.

WETSONTWERP tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het hooger onderwijs.

VERGADERING VAN 14 JULI 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met mijn blijdschap er over uit te spreken, dat zelden een wetsontwerp — ik zeg niet intensief, maar extensief — zoo weinig oppositie in deze Kamer heeft ondervonden als dit. Het wetsontwerp bevat 27 artikelen en tegen 26 daarvan is, althans bij het mondeling debat, heel geen oppositie gevoerd. Oppositie is alleen gevoerd tegen artikel XVI, doch niet tegen dit artikel in zijn geheel, want het bestaat uit 47 onderdeelen en 30 daarvan hebben op de algeheele sympathie kunnen rekenen. Slechts tegen 17 onderdeelen van dit artikel, voorkomende in hoofdstuk V, is een oppositie opgekomen, die blijkbaar van zeer ernstigen en principieelen aard is. Van de overige artikelen zijn alleen die, waarbij de Polytechnische School wordt omgezet in een technische hoogeschool, ter sprake gebracht en wel door den geachten afgevaardigde, den heer Woltjer, doch niet om tegen het voorgestelde oppositie te voeren, — integendeel betuigde hij daarmede zijn ingenomenheid —, maar alleen om den wensch uit te spreken, dat bij de nadere uitvoering zorg mocht worden gedragen, dat metterdaad het onderwijs, aan de technische hoogeschool gegeven, zou dragen een hoog wetenschappelijk karakter en dat in verband daarmede de geschiedenis der verschillende vakken niet mocht worden uit het oog verloren. Wanneer die geachte afgevaardigde niet aan zijn aandacht heeft laten ontgaan, dat voor enkele dagen een hoogleeraar in de geneeskundige faculteit bij de Rijks-universiteit te Leiden is benoemd, met als hoofdtaak *de geschiedenis der geneeskunde*, dan zal hem dit de overtuiging hebben geschonken, dat de geschiedenis ook bij dit Kabinet waardeering heeft.

Er bliift, na dit korte woord over de technische hoogeschool, alleen te spreken over het voorstel van de Regeering, om in gemeen recht aan vrije universiteiten de mogelijkheid te openen, dat aan hun graden zou worden verbonden civiel effect. Ik heb daarbij dank te betuigen aan vele leden van de rechterzijde, — als ik mij zoo mag uitdrukken, ook al is die benaming op de wijze van rangschikking in deze Kamer niet in zuiveren zin toepasselijk —, die hun steun niet zelden hebben gegeven op zoo schitterende en steekhoudende wijze, dat mij, indien ik

op alle in debat gebrachte momenten had willen ingaan, het gras voor de voeten zou zijn weggemaaid. Maar afgezien daarvan ligt het niet in mijn voornemen, in mijn rede alle deze momenten nogmaals op te nemen. Het wil mij voorkomen, dat vragen als: „wat is wetenschap?", „is wetenschap al dan niet denkbaar met uitgangspunt in het Openbaringsgeloof?", „is wetenschap, gebonden aan iets diepers in den mensch dan aan zijn verstand, al dan niet mogelijk?" zeer interessant zijn, — en de heeren weten, dat een principieel debat in dien zin mij zelfs zeer aantrekt —, maar daar het mijn overtuiging is, dat al deze vraagstukken op dit oogenblik niet rechtstreeks aan de orde zijn en reeds van alle zijde zijn bezien, meen ik als Minister beter te doen, mij thans niet op dat terrein te begeven.

Het is deswege mijn voornemen, uitsluitend deze vier vragen te bespreken: 1°. of oppositie tegen dit voorstel niet is reactie tegen artikel 192 der Grondwet; 2°. of de vrijverklaring van het hooger onderwijs in 1848 al dan niet eischt wat hier wordt voorgesteld; 3°. of het Staatssouvereiniteitsrecht zich daartegen verzet; en ten 4°. of de waarborgen voor een rechtmatige toekenning van het recht tot het verbinden van effectus civilis aan de graden al dan niet geboden zijn op een wijze, welke voldoen kan. Ten slotte wensch ik dan nog een enkel woord te spreken over de politieke zijde der quaestie, ter sprake gebracht door den heer Van Welderen Rengers.

Vóóraf echter enkele korte opmerkingen omtrent hetgeen in het gesprokene door den eersten spreker, den heer Van Boneval Faure, niet altoos verre bleef van een catilinare tegen mijn persoon. De heer Van Boneval Faure heeft in een rede, welke — hoe voortreffelijk overigens ook — mij toch niet altijd het scherpste, ja zelfs niet het snerpendste woord spaarde, allerlei uit mijn leven gemengd, waarvan het mij een raadsel was, hoe het bij dit debat kon te berde gebracht worden. Wat heeft nu bijv. de dusgenoemde Doleantie te maken met dit wetsontwerp?

Nu zou ik natuurlijk het recht hebben, tegenover de voorstelling van dien geachten spreker mijnerzijds de ware voorstelling van al die zaken te geven en hem zelf te doen gevoelen, wat onrecht hij mij aandeed, toen hij daarbij sprak van een „aanslag" en zooveel meer. Immers was hij in zijn woordenkeus niet improviseerend, maar las hij zijn rede af van het papier en mag men dus zeggen, dat hij voor elk door hem gebezigd woord ten volle aansprakelijk is. Toch zal ik daarop niet ingaan, maar wensch ik alleen met een drietal voorbeelden aan te toonen, hoe de historische herinneringen van den geachten spreker niet eens, maar meer-

malen op louter misverstand berustten. Ik zal juist zulke voorbeelden bezigen, welke alle ernstig karakter missen en welke eenvoudig kunnen leiden tot een verklaring mijnerzijds.

Vooreerst wat betreft hetgeen de geachte spreker gecommemoreerd heeft over het door mij gesprokene te Zwolle. Hij haalde daarbij aan een persverslag uit een klein blad. Waar nu deze rede volledig gepubliceerd is, meen ik, dat hij, vooral als hoogleeraar, correcter zou gehandeld hebben met uit die rede zelve aan te halen en niet uit een zeer kort persverslag. Hem zou dan gebleken zijn, dat door mij te Zwolle er op gewezen is, hoe in Engeland de zeer goede usantie bestaat, aan de Academie te verbinden de instelling van het „fellowship". Aan jongelieden, die wetenschappelijk iets beloven, wordt dan de gelegenheid geboden om na afloop der academische studiën zich nog eenige jaren aan de studie te blijven wijden; daarvoor ontvangen ze in de beroemde colleges huisvesting en onderhoud, kunnen ze gebruik maken van bibliotheken enz.

Voorts heb ik er op gewezen, dat niet alleen voor de door hem voortdurend, ik mag wel zeggen op haar slechts voorgestelde Vrije Universiteit te Amsterdam, maar ook voor de openbare Universiteiten tegenwoordig meer en meer de moeilijkheid blijkt om goede krachten te vinden voor openvallende katheders. Dit is in den loop van deze debatten nog dezen morgen bevestigd door den heer Van Leeuwen, die het weten kan; vaak ook moet men tot vreemdelingen zijn toevlucht nemen. Hem is het bekend, hoe een der medische coryphaeën in ons land nog niet lang geleden een afzonderlijke brochure heeft uitgegeven, om te waarschuwen tegen het overdrijven van het vak-onderwijs, omdat daardoor de algemeene kennis van het vak verloren ging en het dikwijls zoo moeilijk werd om een geschikt docent te vinden. Mijn rede te Zwolle had dus volstrekt niet de beteekenis, door den geachten afgevaardigde uit Zuid-Holland er aan toegekend, maar was een rede ten deele zelfs van algemeene strekking, historisch toegelicht.

Een tweede voorbeeld neem ik in hetgeen hij gezegd heeft over he door mij aan de overzijde van het Binnenhof gesprokene over een door den hoogleeraar Cobet afgenomen examen. Ik heb in de andere Kamer er van gezegd, dat een goed ontwikkeld student zijn propaedeutisch deed en op alle vragen, hem gedaan, niet één redelijk antwoord gaf, en dat, toen professor Cobet hem ten slotte vroeg: *quid est futurum verbi* βουλεύω? hij ook dit niet wist. Heb ik daarmee nu bedoeld wat de geachte afgevaardigde meende, namelijk dat daaruit moest blijken, hoe slecht professor Cobet examineerde? In het minst niet. Professor Cobet

heeft toen, naar mijn meening, volkomen goed geëxamineerd, d.w.z. zóó dat hij, dien jongen man kennende, en wetende van college, responsie en omgang, dat het een student was, die zijn zaken goed wist, maar die hem nu niet kon antwoorden, hem ten slotte de allergemakkelijkste vraag deed om een antwoord uit te lokken. Het resultaat was dan ook niet dat hij werd afgewezen, maar dat hij zelfs een tweeden graad kreeg. Dat heb ik aangehaald om aan te toonen, — en dit kan de geachte afgevaardigde niet miskennen —, hoe ook daar weer uit bleek, hoe onmogelijk het in menig geval is voor een examinator om over wezenlijke bekwaamheid te oordeelen, wanneer de persoon van den student hem niet vooruit bekend is. Want wanneer die jonge man op zijn examen gekomen was voor een professor, die hem niet had gekend, had deze professor hem *niet* kunnen toelaten, terwijl hij nu toch den tweeden graad kreeg.

In de derde plaats een opmerking over wat de geachte afgevaardigde — ook dit kan ik niet geheel laten passeeren — over de benoeming van dr. Visscher te Utrecht heeft gezegd. Hij heeft er, om het kort te resumeeren, dit van gezegd, dat, in afwijking van de aanbeveling, door mij aan de Koningin ter benoeming was voorgedragen dr. Visscher, niettegenstaande deze in de verschillende vakken, hem te doceeren opgedragen, dusver niets had gepraesteerd. Dat feit is juist, maar wanneer zou dat feit alleen de kracht van betoog hebben, die de geachte afgevaardigde er in zocht? Wanneer hij had kunnen bewijzen, dat de wel aanbevolene in die verschillende vakken wel had geleverd degelijke studiën. Waar dit nu niet het geval was en wij dus stonden voor het feit, dat *niemand* disponibel was, die in die verschillende vakken studie had gemaakt, moest het zwaarste gewicht worden gelegd op deze andere vraag, wie wetenschappelijk de meeste kracht, de meeste potentia had, van wie als wetenschappelijk man het meest te verwachten was. En daar nu de mij aanbevolene — iets wat ik, waar het de theologie gold, meende zelf te kunnen beoordeelen — iemand was, die, zij het op ander terrein, zoozeer getoond had, dat degelijke wetenschappelijkheid hem geheel ontbrak, heb ik geen vrijheid gevonden hem voor te dragen en ben ik overgegaan tot het voordragen van een ander. Ik zou met dergelijke kleinigheden de Vergadering niet ophouden, maar nu die quaestie hier is ter sprake gebracht, moet ik mij wel tegen zulke aanvallen verdedigen.

De geachte afgevaardigde heeft ook nog — dit raakt mijn ministerieel standpunt, waarom ik het niet onverzwegen kan laten passeeren — aanmerking gemaakt, dat ik op een vergadering te Utrecht of te

Amsterdam een en ander heb medegedeeld over mijn plannen. Hij meende, dat daarin lag een voorbijgaan en niet genoeg eeren van den Raad van State.

De geachte afgevaardigde weet, zoo goed als ik, dat, wanneer men de constitutioneele levensmethode goed wil kennen, men het best doet met in Engeland in de leer te gaan. Nu is het hem niet onbekend, hoe het in Engeland steeds gewoonte is geweest, dat een Minister, bijv. bij aanstaande verkiezingen, genoodigd werd om een openbaar diner van een of ander gilde, een vereeniging of een ligue bij te wonen en dat dan na afloop van het diner niet werd gehouden een after-dinner-speech in in den gewonen zin des woords, maar een politieke rede, waarin de plannen van de Regeering werden ontvouwd. Nu kan ik niet inzien, waarom die usance, die in Engeland altoos in eere is gehouden, maar in Frankrijk wel is waar een enkelen keer tot misbruik heeft geleid, door mij toegepast, op mij zou leggen de blaam, den Raad van State niet genoeg te hebben geëerd. Trouwens, in het stelsel van den geachten afgevaardigde zou men ook aan den Koninklijken mond het zwijgen moeten opleggen, want elke Troonrede, die een opgave bevat van hetgeen de Regeering voornemens is te doen, is een mededeeling, waarmede de Raad van State meestal nog niet bekend is.

Mijnheer de Voorzitter! Ik hoop, dat bij niemand door die kleine opmerkingen, welke ik mij veroorloofde op het gesprokene door den heer Van Boneval Faure, ook maar een oogenblik de meening ontstaat, alsof wat in die rede een catilinare op mijn persoon was mij heeft geprikkeld. Vijf en dertig jaren lang aan aanvallen van alle zijden gewoon, ben ik genoeg pachyderm geworden om tegenover dergelijke prikken ongevoelig te zijn. Integendeel, ik heb de rede van den geachten afgevaardigde ten deele zelfs met genoegen gehoord. Het wekte mijn verwondering, een man van zijn jaren te zien, die met zulk een kracht, met zulk een blijkbare overtuiging, met zulk een gloed gedurende bijna twee uren zijn rede uitsprak. Zij was mij bovendien een genot, omdat zij voor mij was een historisch bad: zij plaatste mij geheel terug in den tijd van 40 of 50 jaren geleden, toen ik, zelf aan de Leidsche Academie studeerende, de denkbeelden hoorde uitspreken, door hem nu weer te berde gebracht. Welnu, over dat beginsel, door hem beleden, en de wijze, waarop men zijn tegenstander beschouwde in die dagen, heb ik jarenlang geheel hetzelfde gehoord wat nu van zijn zijde in deze Kamer nog eens weerklonken heeft. Het was in de dagen van den bloei van het Modernisme metterdaad een vreugde, te zien hoe de kerken volstroomden bij mannen, die met zoo ongemeen talent de, naar

men voorgaf, gezuiverde religie verkondigden. Wie mannen als Allard Pierson en anderen uit die dagen heeft hooren prediken, is aan de bekoring daarvan niet kunnen ontkomen, en metterdaad, die mannen stonden in de overtuiging, dat de orthodoxie afgedaan had, dat de orthodoxie wachtte op haar begrafenis, en dat het daarom noodzakelijk was, voor het Nederlandsche volk een nieuwe, betere en gezuiverde religie in gereedheid te brengen. Gedurig herinner ik mij nog de woorden, door de hoogleeraren, onder wie ik verkeerde, tot mij zoo telkens en telkens gericht: wat wij willen is niet het gebed te doen verstommen, maar het vormelijke, doode gebed der orthodoxie te vervangen door een gebed, waar de gloed van het hart in leeft; het is niet onze bedoeling, de beteekenis van de Heilige Schrift te verkleinen, maar integendeel om voor de dorre opvatting van de Heilige Schrift der orthodoxie een levende waardeering van die Schrift in de plaats te brengen. En zooveel meer. Welnu, ik heb zelf jarenlang onder die illusie verkeerd en ik heb er aan meegedaan. Maar wanneer nu de geachte afgevaardigde mij vroeg, of ik niet in mijn leven een diepe teleurstelling had gehad, daarin gelegen, dat de Universiteit, aan welker stichting ik een aandeel nam, niet die snelle vlucht heeft genomen, welke ik verwacht had, laat ik hem dan zeggen, zonder eenige verheffing, maar met innigen dank, dat ik in mijn leven nooit over teleurstellingen heb te klagen gehad, maar dat, bij elke nieuwe *étappe* op den weg, het verworvene veeleer steeds mijn verwachtingen overtrof.

Maar nu leg ik hem eens op mijn beurt de ernstige vraag voor: heeft, waar het in de bedoeling heeft gelegen van uw geestverwanten, te pogen niet om de religie te dooden en ten onder te brengen, maar om ze te verheffen en met nieuwen gloed te bezielen, u daar geen teleurstelling gewacht? En als gij nu in uw kring rondgaat, ik zeg niet onder de mannen van uw jaren, maar onder de jongeren en zeer jongen, is het dan niet ook uw droeve bevinding, dat het gebed, dat een hoogere bezieling zou krijgen, niet maar verdord, doch ten slotte geheel verstomd is; dat de Schrift, die men beter zou leeren waardeeren, niet tot hoogere waardeering is gekomen, maar geheel ter zijde is gelegd; ja, dat er van lieverlede in de jongere kringen van het opkomend geslacht een kring is ontstaan, zóóver van alle religie afgestorven, dat de lieden zelfs niet meer in staat zijn met vuur tegen de orthodoxie te spreken als de geachte afgevaardigde deed? Er heerscht in dien kring zulk een volkomen daltonisme op religieus gebied, dat er geen plek meer is, die men met de scherpste vlijm gevoelig kan aandoen. Nu zou men kunnen vragen: oordeelt gij niet partijdig?

Laat ik dan wijzen op de beste kringen, waarin wat Scholten en de zijnen begonnen zijn, nog naleeft, d.i. op de moderne Zondagsscholen. Daar zijn jeugdige krachten, die met eenige eminente predikers pogingen aanwenden om bij het jongere geslacht iets meer te winnen. Maar heeft nu onlangs op de jaarvergadering van die Zondagsschoolonderwijzeressen juffrouw Buisman uit Delft niet geklaagd over het volstrekte gemis van vroomheidszin bij het jongere geslacht en er haar diep leedwezen over betuigd, dat men kinderen op de Zondagsschool krijgt, bij wie men het religieuse besef volkomen uitgestorven vindt, terwijl een ander op diezelfde vergadering er op aandrong niet langer bang te zijn op de Zondagsschool den naam van God te noemen, maar flink daarmede voor den dag te komen. Zoover is men dus in die kringen reeds afgegleden. Ik zeg dit niet uit leedvermaak, uit Schadenfreude, maar als de geachte afgevaardigde moet toestemmen, dat zoowel bij de Protestanten als bij de Katholieken de orthodoxe richting in de laatste jaren in toenemende mate heeft gewonnen aan kracht en bezieling en het religieuse leven tot hooger peil heeft weten te brengen, terwijl de mannen van de schoone profetieën en illusiën, zooals zijn geestverwanten, thans staan voor zoo bittere teleurstelling, moet hij dan als man van ernst, die immers wil, dat het Nederlandsche volk zich niet zonder religie zal ontwikkelen, toch niet iets meer waardeering toonen voor het streven der orthodoxie, die poogt in die leemte te voorzien en bewijst het te kunnen?

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot het eerste punt, dat ik aangaf, namelijk de beteekenis van de vrijmaking van het hooger onderwijs in 1848. Ik moet dat eenigszins nader en breeder toelichten, omdat mij is gebleken, dat die beteekenis ook niet aan elk historisch ontwikkeld lid met volkomen klaarheid voor oogen staat. Wat is aan 1848 voorafgegaan? De groote gebeurtenis van 1830. En waardoor werd deze veroorzaakt? Waardoor anders dan dat de Staatslieden van die dagen — volkomen te goeder trouw en in oprechtheid — meenden, dat het de roeping en de plicht der Regeering was om de volkseenheid tusschen het Zuiden en het Noorden van Nederland te versterken en te bevestigen, en dit wilden doen door middel van een van Staatswege gedreven hooger onderwijs?

Ik heb hier in de hand een bundeltje, dat ik wel noemen mag de wigge, die in 1830 tusschen Zuid- en Noord-Nederland gedreven is. En wanneer ik uit dien tijd, in verband met den strijd van het heden, op enkele besluiten van de toenmalige Regeering mag wijzen, dan is het ten eerste op dit: er had zich in Zuid-Nederland een kring van

mannen gevestigd, zich noemende: „Frères des écoles Chrétiennes", die alleen permissie vroegen om lager onderwijs te mogen geven. En wat is toen het besluit der toenmalige Regeering geweest? „Que déjà ceux des frères des écoles chrétiennes, nés hors de ce pavs, ont été éloignés de ce Royaume. Que les autorités compétentes dans quelques villes où les frères des écoles chrétiennes s'étaient fixés, ont pris des mesures pour les faire remplacer dans l'enseignement par des personnes laïques, propres à cet effet." En de conclusie was deze: „Avons trouvé bon et entendu de déclarer que l'association des frères des écoles chrétiennes ne peut être admise dans ce pays, et de prescire en conséquence que les indigènes, qui font partie de cette association et qui se trouvent encore dans ce Royaume, auront à quitter le costume des frères des écoles chrétiennes, et ne pourront plus le porter."

Verder zou ik aan de heeren uit dit bundeltje nog vele beslissingen kunnen voorlezen, waaruit telkens blijkt, hoe de Regeering meende, dat het haar roeping was om door het onderdrukken van het vrije onderwijs en het „jeter dans un même moule" de volkseenheid te bevestigen en krachtiger te maken.

Wanneer men nu in onze dagen, niet alleen rechts, maar ook links, deze besluiten leest, vraagt men zich dan toch niet onwillekeurig af, of niet iets van den geest, die tegenwoordig in een ander land van Europa zoo boos werkt, verwant moet zijn aan den geest, die toen hier te lande den boventoon voerde. Dat strëven nu is uitgeloopen op halveering van het Koninkrijk .... In de jaren, welke aan 1848 voorafgaan, doorleefde ons land dientengevolge zeer droeve toestanden, toen men teleurgesteld was in zijn verwachtingen, geen winste zag van het vergoten bloed, de financiën achteruit en in de klem geraakten, droeve tijden, waarin men noodig had de bezieling van nieuwe ideeën, ten einde de natie uit haar inzinking op te heffen. En toen heeft ons land het hooge voorrecht gehad, twee Staatslieden te zien optreden, gelijk in die eeuw er geen hoogere en meerdere verrezen zijn en die er in geslaagd zijn, die inzinking een einde te doen nemen; zij waren mr. Thorbecke en mr. Groen van Prinsterer.

En wat is nu het opmerkelijke? Dit, dat, toen men in 1848 tot reconstitutie van den Staat overging, juist het exempel van wat achter 1830 lag stoot en initiatief gegeven heeft aan hetgeen men toen gedaan heeft. De Belgische Grondwet van 1830 heeft in art. 17 voor het eerst de woorden geschreven: „l'Enseignement est libre", welk beginsel onze Grondwet *niet* kende. Wanneer dan ook de geachte afgevaardigde, de heer Van Boneval Faure, in zijn voortreffelijke en ook door mij ge-

waardeerde rede gemeend heeft, op grond van het besluit van 1815, het organiek besluit op het hooger onderwijs, te kunnen zeggen, dat de toenmalige Regeering de vrijheid van het hooger onderwijs heeft hooggehouden, dan blijkt uit het nu door mij gesprokene toch wel, dat dit was een historische vergissing.

Neen, er was geen de minste quaestie van, dat men in die jaren, welke daar achter liggen, begreep wat het vrije onderwijs was en nog veel minder wenschte daartoe te geraken. Maar wat was in België geschied? In België waren èn de clericalen èn de liberalen, rechter- en linkerzijde, ten slotte in hun verzet tegen de Regeering hier te lande het eens geworden over één zaak, nl. dat het onderwijs in al zijn vertakkingen vrij moest zijn. En het feit, dat linker- en rechterzijde beide in België gekomen zijn tot de conclusie, dat het dien weg uit moest, is het voorbeeld en de stoot geweest voor onze mannen om tot stand te doen komen wat evenzeer hier te lande in 1848 linker- en rechterzijde te zamen bracht en te maken, dat men het vaandel voor de vrijheid ook van het hooger onderwijs heeft opgeheven. Hoezeer Thorbecke en Groen van Prinsterer anders ook tegenover elkander staan, op dit formeele punt hebben zij één lijn getrokken en aldus hebben zij dit groote werk tot stand gebracht.

Na dit gehoord te hebben, zal men nu misschien verstaan, waarom ik in de Memorie van Antwoord zoo stellig geschreven heb, dat het voor deze Regeering onmogelijk was te voorzien, dat op dit punt tusschen rechter- en linkerzijde verschil zou oprijzen, maar dat integendeel er grond was voor de goede verwachting, dat, evenals in 1848, ook nu rechter- en linkerzijde samen zouden gaan om tot stand te brengen wat nu wordt voorgesteld. Ik weet wel, dat men dit in een veelgelezen blad naïef heeft genoemd, en de uitkomst zal misschien aan dit blad gelijk geven, maar geen gelijk zal het in elk geval hebben voor de rechtbank der historie. Zeg ik hier te veel? Bestaat er tusschen Groen van Prinsterer en Thorbecke op dit punt verschil? Laat ik een woord van Thorbecke voorlezen, dat ik plaats naast een uitspraak van Groen van Prinsterer, die een ieder bekend is, terwijl de uitspraak van Thorbecke, die ik ga voorlezen, niet zoo bekend is. De uitspraak van Groen van Prinsterer, die gewoon was zijn gedachten in korte woorden scherp weder te geven, was deze: „het bijzonder onderwijs regel, het openbaar onderwijs aanvulling".

Nu weet ik wel, dat dit een gedachte is, die door de liberalen later aan Groen van Prinsterer niet is toegegeven, maar is bestreden. Maar wat ik nu wil aantoonen is, dat hetzelfde standpunt destijds door

Thorbecke is ingenomen. Men kan toch in de *Handelingen* van 24 November 1852 van hem deze uitspraak lezen: „Een land, waar enkel bijzondere scholen zijn, zou zich zeer wel kunnen bevinden; het onderwijs is geen taak van de Regeering; de Regeering moet alleen voor het publieke onderwijs zorgen, omdat de bijzondere personen gewoonlijk te kort schieten." Kan het nu korter en duidelijker worden uitgedrukt en kan men in korter bewoordingen een beslister weerlegging vinden van het standpunt van den geachten afgevaardigde, den heer Van Boneval Faure, dan in deze woorden gegeven is? Ik beweer natuurlijk niet, dat de heer Van Boneval Faure bij Thorbecke behoort te zweren; hij kan zijn eigen denkbeelden volgen. Ik wijs er alleen op om wel te doen uitkomen, hoe in de dagen van 1848 en de daarop volgende jaren de overeenstemming tusschen Groen van Prinsterer en Thorbecke algeheel was; dit hing samen met hetgeen daarachter lag, met de vruchten van den strijd in België. Bij die vrijverklaring van het onderwijs in 1848 is toen — en de heeren zullen, aan den inhoud van art. 192 denkende, dit moeten toegeven — het punt van het lager onderwijs in de Grondwet nog tamelijk beperkt gebleven; er staat, dat overal van Overheidswege moet worden gegeven voldoend openbaar lager onderwijs. Ten aanzien van het middelbaar onderwijs is de beperking reeds minder, maar zij bestaat toch, omdat er geëischt wordt, voor het geven van middelbaar onderwijs, een onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers. Maar ten opzichte van het hooger onderwijs bestaat geen enkele beperking en dat is alleen te verklaren wanneer men denkt aan hetgeen voorafging, aan den Belgischen opstand.

Zoo had men dan die vrijverklaring van het hooger onderwijs in de Grondwet van 1848 wel geschreven, maar ze is nog niet zoo spoedig tot een nadere uitwerking gekomen; het heeft toch acht en twintig lange jaren geduurd eer de wet op het hooger onderwijs tot stand kwam. De heeren, die thuis zijn in de parlementaire annalen, weten, hoe het Groen van Prinsterer was, die altijd door in de Kamer er telkens op aandrong, die noodzakelijk geworden wet op het hooger onderwijs toch tot stand te brengen. En waarom? Omdat in 1815 niet, zooals de geachte afgevaardigde uit Zuid-Holland beweerde, de vrijheid van het hooger onderwijs was gewaarborgd, maar omdat in 1815 er niets was uitgekomen dan een Koninklijk Besluit. Er was geen wet, veelmin was in de Grondwet iets bepaald; er was alleen een Koninklijk Besluit, dat den volgenden dag evengoed door den Koning weder kon worden ingetrokken. En nu wenschte de heer Groen van Prinsterer, dat, nu

eenmaal in de Grondwet de basis was aangegeven, de daarin toegekende rechten nu ook nader bij de wet zouden worden uitgewerkt. Dat is geschied in 1876 en de artt. 85 en 99 van de wet op het hooger onderwijs hebben, niet onder de leiding van een Mackay, maar onder leiding van een Heemskerk, gegeven die volle, ampele erkenning van de vrijheid van het hooger onderwijs, zooals die in de Grondwet was geproclameerd. Welnu, de verklaringen, in die beide artikelen gegeven, maken het voor mij overbodig, den heer Van Leeuwen te antwoorden op zijn eerste punt. Die geachte afgevaardigde toch begon met te zeggen, dat, indien dit ontwerp wet werd, er schaarschte zou komen aan geschikte candidaten voor de Academiën. De geachte afgevaardigde zou zich dan echter moeten verklaren tegen de wet van 1876 en tegen de Grondwet van 1848, waarbij de vrijheid van hooger onderwijs werd toegelaten. Want of de hoogleeraren worden benoemd aan Hoogescholen met of zonder het recht van toekenning van den effectus civilis, doet toch niets af aan het aantal beschikbare hoogleeraren. Zijn beweren, dat om die reden dit wetsontwerp moet worden verworpen, is dan ook slechts een reactie tegen de wet van 1876 en tegen de Grondwet.

Is dit nu de beteekenis van de tot stand gekomen vrijverklaring van het hooger onderwijs, een vrijverklaring zoo absoluut als die maar zijn kan, dan vraag ik, of men bij die vrij*verklaring* kan blijven staan, of wel — en ziedaar het tweede punt, dat ik ga bespreken — dat het noodzakelijk is om ten aanzien van die vrijverklaring, op wat wijze dan ook, te komen tot een oplossing van het conflict, dat hier ontstaat tusschen den effectus civilis en de vrijheid van het hooger onderwijs. Moet op de vrij*verklaring* niet de *vrijmaking* volgen?

Nu heeft de geachte afgevaardigde, de heer Van Leeuwen, gezegd, dat het Athenaeum Illustre dit nooit gevoeld heeft, want dat men daar niet examineerde en dat het examen afleggen te Leiden of te Utrecht geen bezwaar opleverde, terwijl van het Athenaeum toch zulke uitnemende mannen zijn gekomen. Het heeft mij echter verwonderd, dat de geachte afgevaardigde er niet op heeft gewezen, hoe op dit Athenaeum de geheele theologische faculteit gerepresenteerd werd door één man en hoe dit een tijdlang ook met de juridische het geval was en dat de geachte afgevaardigde daarom niet is opgekomen tegen de bewering van anderen, dat een kleine Universiteit geen degelijk wetenschappelijk karakter kan hebben. Het exempel van het Athenaeum lag toch voor de hand.

Ik laat dit evenwel daar. De vraag, waarop het voor mij echter aankomt, is, wat van den tegenwoordigen staat van zaken het onvermijdelijk gevolg is. Die staat van zaken is deze, dat er is vrijheid

van hooger onderwijs — o ja, men mag Gymnasia en Universiteiten oprichten, zooveel men wil, en men mag daar ook graden verleenen. Wel heeft de geachte afgevaardigde uit Zuid-Holland gezegd, dat dit niet mag, maar daarmede komt hij in strijd met het positieve recht, want van het jaar 1880 bestaat er een door den Minister van Justitie onderteekend Koninklijk Besluit, waarbij goedgekeurd werden de statuten van een Universiteit, waarin het verleenen van die graden was opgenomen. Ware dit in strijd geweest met de wet, dan zouden die statuten niet zijn goedgekeurd. De man, die daarbij raadsman is geweest, was de heer Kappeyne van de Coppello en de geachte afgevaardigde weet, dat juist deze altoos optrad als een van de strengste en sterkste verdedigers en pleitbezorgers van het Staatsgezag in zake het onderwijs. Waar deze nu zelf de verklaring heeft afgegeven, dat dit door onze wet niet alleen niet verboden werd, maar stellig en beslist werd toegestaan, zal de heer Van Boneval Faure moeten terugnemen zijn bewering, in zijn eerste rede geuit.

De staat van zaken is dan nu, dat jongelieden, die aan een Vrije Universiteit studeeren, willen zij hun levensdoel bereiken, door een faculteit eener openbare Universiteit moeten gekeurd worden. Is dit nu verdedigbaar uit wetenschappelijk en paedagogisch oogpunt en uit het oogpunt van billijkheid en doeltreffendheid?

De geachte afgevaardigde de heer Reekers, heeft in zijn belangrijke rede er reeds op gewezen, hoe de professoren Naber en Muller dit een onmogelijken toestand hebben genoemd, maar ik heb het getuigenis dier heeren niet eens noodig, want ik ben overtuigd, dat er geen enkel hoogleeraar zal worden gevonden, die het niet onmogelijk acht om in een kwartier te oordeelen over een hem geheel vreemd student, die voor hem gebracht wordt. Nu begrijp ik intusschen wel, dat dergelijke algemeene uitspraken niet zooveel indruk kunnen maken, en daarom heb ik er in de Memorie van Antwoord op gewezen, hoe onderscheidene hoogleeraren, door mij geïnterpelleerd in zake de apothekers-examens, mij eenparig verklaard hebben, dat het onmogelijk was om zulke examenste houden. Ik wil nu op dit punt eenigszins nader ingaan en den heeren voorlezen de verklaring van 56 hoogleeraren, niet van een Vrije Universiteit of iets dergelijks, maar van de Overheidsscholen, die alle verklaren, dat het niet gaat en dat het onbillijk en studiebedervend is.

De zaak is daarom van te meer gewicht, omdat hetgeen nu plaats heeft ter vermijding van zulk een kwaad, niet in overeenstemming is met het wettelijk voorschrift. Dit onderwerp ik aan de aandacht van de

heeren van de linkerzijde, die gemeend hebben, zich zoo stellig te moeten uitspreken. De quaestie is deze. Er is bepaald, dat het examen van apotheker niet zal zijn een universitair examen, maar een Staatsexamen. Daarom was eerst bepaald, dat er zou zijn één commissie voor het geheele land en dat de examinandi zouden komen naar de plaats, waar die commissie zetelde. Maar daartegen juist zijn van de zijde der belanghebbenden zoo aanhoudend en voortdurend klachten vernomen, dat mijn ambtsvoorgangers er in bewilligd hebben, er een eind aan te maken en in strijd met het voorschrift er toch maar weer een soort universitaire examens van te maken. Aan elke Universiteit werd weder een aparte commissie ingesteld, waarin de hoogleeraren aan die Universiteit werden benoemd, zoodat ieder examinandus door zijn eigen leeraren werd geëxamineerd. Het betreft hier een principieele zaak. Toen mij werd voorgelegd de benoeming van een commissie, — dit was reeds twee keer gedaan, maar ik had er toen niet op geattendeerd —, heb ik overwogen, of er niet weer een Staatsexamen voor een enkele commissie van te maken zou zijn en heb ik aan curatoren van de vier openbare Universiteiten de vraag voorgelegd, of er ernstig bezwaar bestond om terug te keeren tot wat zij zelf erkenden dat de bedoeling was. Nu zal ik mij veroorloven, den heeren mede te deelen, welke antwoorden ik daarop ontvangen heb.

Ik heb hier in de eerste plaats het advies van de wis- en natuurkundige faculteit te Leiden. Zij spreekt eerst van het algemeene euvel en het studiebedervende van alle examens, vooral indien ze afgenomen worden door *niet*-onderwijzers, en zegt dan: „de faculteit is dus zeer beslist van overtuiging, dat aan examens, afgenomen door eigen leermeesters, in het algemeen genomen minder nadeelen verbonden zijn dan aan examens door personen die den examinandus niet kennen". En verder: „Erkent men echter de examens als een noodzakelijk euvel, dan mag *billijkheidshalve* — de geachte afgevaardigde, de heer Rengers, zeide nog vanmorgen, dat hij voor billijkheid ook wel wat gevoelde — ten minste worden gezorgd, dat de examinandi tegenover dat euvel in gelijke conditiën worden geplaatst. Ten opzichte van deze vraag nu bestaat bij de studenten slechts één meening: ieder verlangt zooveel mogelijk geëxamineerd te worden aan de Universiteit en in het laboratorium, waar hij heeft gestudeerd." De faculteit voegt er nog meer bij, dit nl., dat het doen examineeren door hoogleeraren, die niet hun eigen onderwijzers zijn, er vanzelf toe leidt om de colleges bij te wonen van die heeren, eer zij examen afleggen. De

faculteit voegt er toch bij: „In den tijd der gecombineerde examens, leerde de ondervinding, dat telkens de studenten, al was het slechts voor een half jaar, gingen studeeren aan de Universiteit, waar dàt jaar het examen zou worden afgenomen.”

Ik kom nu aan Amsterdam. Het is het advies van de wis- en natuurkundige faculteit te Amsterdam, waarin ik lees: „De faculteit acht het noodig, dat de jongelieden, welke zich voor het practisch examen van apotheker aan een Universiteit voorbereiden, gelegenheid vinden, *aan diezelfde faculteit examen af te leggen.*” Nu komt er iets, dat heel opmerkelijk is en waarop ik bijzonderlijk de aandacht der heeren van de linkerzijde vestig. De strijd loopt, zooals de heeren weten, in deze Kamer over de vraag, of men jongelieden, die studeeren aan een Universiteit van de ééne *richting*, examen kan en mag laten doen aan een Universiteit van een andere *richting*. Nu zou geen mensch er aan denken, dat men in de pharmacie vier richtingen heeft. Natuurlijk, als ik op dit oogenblik vroeg: weten de heeren, welke deze richtingen zijn? twijfel ik er niet aan, of zelfs de curatoren, hier aanwezig, zouden moeten zeggen: dat weten wij niet; maar het feit bestaat. Echter zal nu toch dadelijk ieder toegeven, dat een verschil in richting bij de pharmacie iets heel miniems is, vergeleken bij een verschil in richting tusschen een Universiteit op geloovigen en een op indifferenten grondslag. En wat lezen wij nu desaangaande? Dit: „De richtingen, welke bij grondige studie der pharmacie kunnen worden ingeslagen, loopen uiteen. Aan ieder der Nederlandsche Universiteiten treedt een bepaalde richting op den voorgrond, zoodat bijna elke richting vertegenwoordigd is. De faculteit ziet hierin een groot voordeel. De aanstaande apotheker kan aan elke Universiteit een algemeene kennis der pharmacie verwerven en wordt er vanzelf toe geleid, zich in de eene of andere richting verder te ontwikkelen; nl. in die richting, welke aan de Universiteit, waar hij studeert, het meeste wordt beoefend.”

Hier is dus geen quaestie van een critisch oordeel der studenten, welke richting de beste is; neen, de faculteit beweert, dat men zich beweegt in de richting, welke aan de Universiteit, waar men studeert, het meeste wordt beoefend. De heeren zullen toestemmen, dat dit metterdaad een getuigenis is, dat sterk pleit voor het gezond en helder oordeel van de wis- en natuurkundige faculteit te Amsterdam.

Ik kom nu weer bij Leiden, — want ik mag de heeren niets sparen —, te weten tot de geneeskundige faculteit aldaar. Wat schrijft die? „Het bezwaar, dat er misschien kan worden geopperd tegen het feit, dat bij de tegenwoordige regeling de arts-examens een universitair karakter

dragen, — de heeren erkennen het dus zelf —, wordt ruimschoots opgewogen door het groote voordeel, dat er in gelegen is, dat de candidaten *door hun eigen leermeesters* worden geëxamineerd." Nu zou men zeggen, dat dit zoo maar wordt gezegd; maar neen, de geneeskundige faculteit adstrueert dit op een wijze, die de paedagogische zijde der quaestie raakt en waarop ik ten zeerste de aandacht der heeren vestig. „Daardoor toch — zoo zegt de faculteit — komen ongetwijfeld de goed onderlegde candidaten bij het examen het best tot hun recht."

Misschien zou men denken, dat dit juist met den slecht onderlegde het geval zou zijn, maar neen, juist de beste komt bij zijn eigen leermeesters het best tot zijn recht, terwijl de minder goed voorbereiden minder kans hebben, wanneer ze bij hun eigen professoren worden geëxamineerd, om, „geholpen door de noodige brutaliteit of kunstig voorgewende zenuwachtigheid bij geluk door de mazen van het examen heen te sluipen." „Op die wijze levert het examen dus aan de candidaten de beste waarborgen van billijkheid en rechtvaardigheid, aan den Staat den meest betrouwbaren maatstaf ter beoordeeling van de bekwaamheid van hen, die zich aan het examen onderwerpen." Men zal moeten toestemmen, dat, als ik het had moeten schrijven om deze wetsvoordracht plausibel te maken, ik het niet krasser had kunnen uitdrukken. Ik ben den heeren dier faculteit dan ook dankbaar, dat ze zich daarover zoo duidelijk uitgedrukt hebben.

De geneeskundige faculteit te Groningen zegt kort: „De faculteit acht het een groot voordeel, dat de studenten het arts-examen *bij hun eigen leermeesters* afleggen. Uit den aard der zaak kunnen deze beter dan vreemde examinatoren een oordeel vellen over de geschiktheid der candidaten." En ten slotte schrijft de geneeskundige faculteit te Amsterdam: „Zij was verder van oordeel, dat de omvang van de verschillende geneeskundige vakken zoo groot is geworden, dat ieder docent slechts een deel van zijne studievakken kan doceeren, en dat het dus *onbillijk* is, de candidaten door anderen dan *hunne leermeesters* te laten examineeren."

Ziedaar van vijf faculteiten, welke niet gewoon zijn zich over dergelijke principieele quaestiën veel in het publiek uit te laten en meestal het woord laten aan de juristen en de theologen, een oordeel, dat geheel afwijkt van het oordeel, dat ik van de senaten der Universiteiten heb ontvangen. Hetgeen dezen geschreven hebben, klopt er volstrekt niet mede. Uit dat oordeel nu blijkt, dat de energie van wetenschappelijke ontwikkeling thans meer bij de sciences exactes is dan bij de andere faculteiten, doordat de faculteiten van eerstgenoemde wetenschappen van meer onpartijdigheid en paedagogisch inzicht getuigenis afleggen.

Wat bewijzen nu die zooeven voorgelezen citaten en wat is de wezenlijke stand van zaken? De linkerzijde stelt den eisch, dat de studenten eener bijzondere inrichting van hooger onderwijs bij anderen dan hun eigen leermeesters examen doen. Hebben de heeren daar dat gedaan met kennis van de zaak? Hebben ze dat ingedacht, of zijn ze eenvoudig afgegaan op het algemeen getuigenis, dat de hoogleeraren de vreemde studenten toch welwillend examineeren? Ik zal niet zeggen, dat men zich daarover te beklagen heeft, maar hier is geredeneerd uit den *aard der zaak*, uit een oogpunt van *billijkheid* en *rechtvaardigheid*, uit een oogpunt van *mogelijkheid*, en hier is aangetoond, klaar en duidelijk, dat het dwingen van jongelieden om zich te laten examineeren door hoogleeraren eener andere Universiteit, welke van geheel andere richting is, noch de wetenschap, noch het examen tot zijn recht doet komen.

Wij lijden, op welk terrein ook, onder het mandarinisme, dat te kwader tijd ook in ons land zoo warme voorstanders heeft gevonden. Er is een tijd geweest, dat men in Nederland van Staatswege meende, dat niets goed was, of het moest zijn product van een examen. Nu is van lieverlede tegen dat doctrinarisme een strooming opgekomen van geweldige reactie, en wederom — ik juich dit toe — niet alleen van de rechter-, maar evenzoo van de linkerzijde, en zelfs zijn er hier en daar, die verder gaan en alle examens willen afschaffen, iets wat vooral bij de jonge menschen, die aan de beurt zijn, warme toejuiching vindt. Dat examenkwaad, dat exameneuvel, wat heeft het teweeggebracht? Studiebederf. Er is door een van de geachte afgevaardigden reeds op gewezen, hoe men in vroeger tijd, zonder die drukke studie voor examens, had, onder de beste jongelui althans, eigen studie en een zich geven aan eigen onderzoek, wat thans grootendeels verdwenen is, en, waar alles op het examen geworpen werd, heeft men van lieverlede onder de jongelui gezegd: wij zullen er ons dan toe bepalen, voor dat examen ons klaar te maken of te laten klaar maken. Daardoor nu is alle echte studie juist ondergegaan. Men is van dat kwaad dan ook zóó algemeen en zóó ernstig overtuigd, dat men bij de gymnasia dat dubbel examen voor de bijzondere gymnasia reeds heeft afgeschaft, dat men voor de Indische ambtenaren er toe is overgegaan, dat punten- en examensysteem met verontwaardiging te verwerpen als een bederf voor ons koloniaal beheer. Men roept er algemeen onder de onderwijzers om, ook bij de kweekscholen een eind te maken aan dat systeem, en ik behoef niet te zeggen, hoe er bijna geen congres in geheel Europa en geen vergadering van onderwijsmannen in ons land wordt gehouden, of datzelfde punt komt weer ter sprake. En toch verdedigt men nu hier een

stelsel, dat men zelf onbillijk vindt, terwijl men, in flagranten strijd daarmede, niet alleen de examens niet vermindert, maar voor deze jonge mannen het examen zelfs verdubbelt en evenzoo de promotie verdubbelt. Want men kan wel zeggen: dat behoeven zij immers niet te doen, maar dat zegt geen wetenschappelijk man. Wie aan een eigen Universiteit met eigen richting studeert, wenscht dan ook van die Universiteit het diploma te bezitten en de vrucht van zijn studie aan die Universiteit te verdedigen. En niet alleen, dat daar dubbele examens bij in het spel zijn, want ik heb het den heeren zooeven voorgelezen uit het getuigenis van hoogleeraren aan openbare Universiteiten: men kan die examens niet goed doen, tenzij men òf brutaal van aanleg òf een Hugo de Groot in kunde is, zonder dat men zich op de hoogte heeft gesteld van wat die professoren, die zullen examineeren, leeraren en vragen.

Men heeft zich op allerlei manieren hier veroorloofd — och, ik kon dat wel lijden! — om, waar de Vrije Universiteit te Amsterdam op haar slechtst werd voorgesteld, de openbare Universiteiten op haar best voor te stellen. Welnu, ik wensch aan de heeren van de openbare hoogeschoolen niets te kort te doen, maar phantasie mist werkelijkheid. Ik houd toch staande en ben bereid het met de feiten en de personen te bewijzen, dat bijna ieder, die aan zijn eigen Universiteit geëxamineerd wordt, in den regel eenigen tijd vooraf bij examens gaat luisteren hoe het daarbij toegaat. En ook al zijn die hoogleeraren nog zulke eminent knappe mannen, als zij een 150maal in een jaar examen moeten afnemen, moeten zij wel telkens op dezelfde dingen terugkomen. En wie weet ook niet, hoe ieder hoogleeraar zoo zijn eigen stokpaardjes heeft, waarvan de jongelui zich dan trachten op de hoogte te stellen om te weten wat die hoogleeraar over zekere punten denkt en leeraart?

Nu behoef ik toch niet te zeggen, dat zulks er vanzelf toe leidt, dat, wanneer in dezelfde stad, als bijv. te Amsterdam, nog een andere Universiteit is, een openbare, bij welke men zijn examen moet doen, de drang bijna te groot moet worden voor iemand, die wat zijn verstand betreft niet tot den eersten rang behoort, om daar ook eens de colleges te gaan bijwonen. Een feit is het dan ook, dat zulks vrij geregeld geschiedt, en als men nu niet met Uebermenschen rekent, maar met gewone, ordinaire, middelmatige studenten van de tweede klasse, dan wordt dat regel. Ik vraag daarom, wat er dan moet overblijven van eigen studie en van werkelijk wetenschappelijke vorming, wanneer men een student, in strijd met alle billijkheid, — maar ik zeg ook in strijd met goede wetenschappelijke opleiding –, dwingt om dubbel examen te doen en dubbel college te loopen. Dat mag men niet doen.

Ik wijs op een ander gevaar, waarop ook gewezen is in de gewisselde stukken. Men heeft een periode achter zich, waarin het onderwijs vrij dogmatisch was, dogmatisch nu niet bedoeld als gebonden aan een kerkelijk dogma, maar in dien zin, dat het onderwijs grootendeels bestond in het zoeken naar de historische ontwikkeling van positief recht en voorts in het uitspreken en nader toelichten van enkele gegevens, stellingen en denkbeelden, die gemeen goed waren van de voormalige eensdenkende mannen in dezelfde faculteit. Maar wat is nu de ontwikkeling van de laatste jaren geweest? Dat men al meer op wetenschappelijk terrein tegen de heerschappij van dat soort dagmatisch onderwijs — en daaraan doe ik van harte mee — is opgekomen, dat men genoodzaakt is geworden om van het synthetisch meer tot het analytisch denken en wetenschappelijk ontwikkelen over te gaan. Dat heeft er toe geleid, dat men meer de speciale détails van de dingen moest gaan behandelen. En wat was daarvan weer het gevolg? Dat, terwijl men vroeger de gewoonte had, in twee of ten hoogste drie jaren het vak af te handelen, men nu professoren vindt, die nooit hetzelfde college geven, nooit zich repeteeren en die nooit kunnen zeggen: „nu heb ik mijn vak afgehandeld", maar altoos bezig zijn om krachtens hun eigen studiën en persoonlijk inzicht détail te onderzoeken en te doceeren. Welnu, dat soort studie — en ik meen hier op de instemming van de beide hoogleeraren in ons midden te mogen rekenen — is in den eigenlijken en hoogeren zin van het woord de ware.

Had men nog het vroegere dogmatische onderwijs, dan zou ik tegen de examens, die ik thans bestrijd, niet zoo groote bedenkingen hebben, omdat die kennis ook wel uit boeken is te putten, maar juist waar tegenwoordig de speciale détailstudie, dat analytisch opgaan in het object regel is, is dit een bijna volstrekte onmogelijkheid geworden. En wanneer men nu toch de noodzakelijkheid oplegt om zulke examens af te nemen, wat is dan het gevolg? Dat men twee soorten van professoren aan de Rijks-universiteit zal vinden: den een, die er zich niet om bekommert en zegt: als die man niet voldoet aan de eischen van het examen, dan zakt hij; en den ander, die billijker is en zegt: dat mag ik toch niet doen, ik mag niet rekenen, alsof die jongelieden mijn colleges hadden gevolgd; maar laatstbedoelde keert dan ook vanzelf terug tot het ander systeem, tot het vragen van algemeenheden, het eenige, dat hem overblijft. En als dat gebeurt, welke groote verleiding bestaat er dan voor de vrije school? Deze, dat zij haar programma van eigen lessen gaat modifieeren naar het algemeene stelsel, ten einde jongelieden voor het examen te praepareeren.

Ziedaar het wetenschappelijk en paedagogisch bederf, waardoor het wezen van het door velen, ja bijna eenparig, verdedigde paedagogische stelsel van de vrije school onmogelijk wordt gemaakt. En nu vraag ik: mag men dat dan doen? Ja, als het niet te hard klonk, zou ik durven vragen: is het *eerlijk* om, waar de Staat der Nederlanden plechtig in de Grondwet het hooger onderwijs vrij verklaart en dit in de wet nader interpreteert en bezegelt, desniettemin te willen handhaven een toestand, die op een ridiculiseeren van het recht en de billijkheid, op een bespotting der wetenschap en op een belaching van de paedagogiek lijkt? Op die vraag durf ik zeggen: „neen". En althans waar ik op dit oogenblik nog de verantwoordelijkheid draag voor hetgeen van Regeeringswege wordt gedaan, zeg ik: dat zou van Overheidswege *onrecht* zijn en *oneerlijkheid*.

Volgt dan uit het daar gezegde, dat het in het wetsontwerp voorgestelde als eenige uitweg kan worden beschouwd? Neen, er zijn allerlei toestanden denkbaar, die het hier voorgestelde volstrekt overbodig zouden maken. Laat mij beginnen met te wijzen op Duitschland, waar 34 Universiteiten bestaan, waarvan de hoogleeraren benoemd worden en de regeling wordt aangegeven niet door één Overheid, maar door velerlei soorten van Overheden, die in de verschillende Staten een geheel verschillend karakter dragen. Waar nu in den eenen Staat deze en in den anderen die richting boven drijft, is het gevolg, dat mannen van allerlei richting aan het woord komen, terwijl waar geen eenheid van benoeming bestaat ook nog Staatsexamens zijn ingevoerd. Nu zullen de geachte heeren, na gisteren dr. Woltjer gehoord te hebben, begrepen hebben, waarom ik in mijn Memorie van Antwoord niet heb kunnen toeslaan op de verklaring in het Voorloopig Verslag, dat er een lid was, dat misschien nog zijn stem aan het ontwerp zou kunnen geven, wanneer ik mij door een belofte zou willen verbinden, ook hier te lande Staatsexamens in te voeren. Uit het gisteren gesprokene toch volgt, dat, als men zich het feit herinnert, dat die geachte afgevaardigde tevens is voorzitter van de Ineenschakelingscommissie en sinds jaren mijn vriend, met wien ik wel eens over die dingen gesproken heb, men het natuurlijk zal vinden, dat ik wel wist, dat het op die lijn nog niet veilig voor mij stond om met dezen trein vooruit te gaan. Ik weet nog niet, of de Ineenschakelingscommissie zich met dit punt zal bezighouden; ik voor mij zou liever willen van niet, maar wanneer zij het doet en de voorzitter laat zijn invloed gelden, dan weet ik niet, of er niet een advies zal komen, dat met mijn persoonlijke overtuiging niet strookt. Ik ben wel gisteren gerustgesteld; wat ik

gehoord heb leek mij niet te zijn een eenigszins zwaarwichtig argument tegen mijn denkbeeld in zake Staatsexamens. Maar ik weet niet vooruit te zeggen, of, wanneer het advies op papier gebracht is, er niet zoodanige bezwaren kunnen rijzen, dat de Regeering althans nu niet verplicht zou zijn, het advies af te wachten en het, als het komt, ernstig te overwegen. Het eenige wat ik zou kunnen doen ten einde deze zaak te bespoedigen zou zijn, dat ik aan de Ineenschakelingscommissie zou doen twee vragen: 1°. of zij voornemens is op dit punt in te gaan, en 2°. of zij reeds nu een prae-advies zou willen uitbrengen. Maar ik mag als Minister, hoe verleidelijk het voor mij ook is, nu ik dit wetsontwerp ernstig bedreigd zie, al ware het maar om één stem te winnen, niet datgene doen wat men in elk ambtenaar zou moeten afkeuren. Ik zal daarop niet verder ingaan; het is door de linkerzijde niet gemoveerd; maar ik heb gemeend dit te moeten zeggen ter adstructie van hetgeen in de Memorie van Antwoord geschreven is.

De instelling van bijzondere leerstoelen schijnt in het algemeen bij de Vergadering sympathie, althans geen antipathie te vinden, daar er geen stem tegen opgegaan is, zoodat ik mij heb afgevraagd, of daarmede allicht aan het gerezen bezwaar niet genoegzaam te gemoet gekomen was. En dit kon misschien, mits men wel op lette, dat het voor wetenschap uit den wortel van het Openbaringsgeloof niet genoegzaam is, dat bij een faculteit een enkele hoogleeraar kome, die de jongelui zoo eens waarschuwt voor de fouten der faculteit. Neen, dit zou zijn zeker schild, zekere bewaring tegen het kwaad, dat zich bij de Universiteiten voordoet, maar het zou het onderwijs niet tot zijn recht doen komen. Daarvoor zou noodig zijn, bij elke faculteit van elke richting ten minste drie hoogleeraren aan te stellen. Waar wij gebruik van wenschen te maken is het door de Grondwet toegekende recht om het geheele vak, voor zoover dat uit eigen beginselen voortvloeit, te onderwijzen en des noodig daarin te examineeren. En dit laatste, men bedenke het wel, kan bij de bijzondere leerstoelen alleen geschieden bij de gratie van anderen; en gesteld, dat dit zoo is, dan is het voor ons nog niet genoeg, omdat de betrokken professor dan nog geen stem in het kapittel heeft. Zij, die over het lot van den examinandus bij meerderheid van stemmen moeten oordeelen, zijn en blijven de Rijkshoogleeraren. Al geven dus de bijzondere leerstoelen iets, ze lossen het geding niet op.

Nu de tweede vraag, bij welker beantwoording ik niet dezelfde tijdruimte zal noodig hebben, als bij het beantwoorden van de vorige. Het heeft mij bevreemd, dat geen stem van protest uit den boezem der linkerzijde is opgegaan tegen het beweren, door den geachten afgevaardigde uit

Zuid-Holland, den heer Van Boneval Faure, opgeworpen, dat het wetsontwerp in strijd zou zijn met het souvereine recht van den Staat. Toen ik dit hoorde, keek ik eenigszins vreemd op en dacht ik: zou de geachte afgevaardigde zich soms vergissen in de bedoeling van het wetsontwerp? Strijd met het souvereine recht van den Staat is een begrip, dat niet aan een bepaald land gebonden is. En wanneer dit zoo is, wanneer het souvereine recht van den Staat een begrip is en niet uit de wet voortvloeit, hoe dan te verklaren, dat door vele eeuwen heen mannen van gezag in allerlei andere landen niet zouden begrepen hebben wat met het souvereine recht van den Staat eigenlijk al dan niet in strijd was.

Maar dit niet alleen. De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat het met den aard en het wezen van de souvereine rechten van den Staat in strijd was om die ooit te kunnen overdragen aan particulieren. Toen begreep ik er nog minder van. Wij kennen uit de historie de Oost-Indische Compagnie; welnu, die Compagnie had een leger en een vloot, zij sloot tractaten, voerde oorlog, oefende jurisdictie, paste de doodstraf toe. Dit was aan de Oost-Indische Compagnie toegestaan, gelijk het aan tal van Chartered Companies in onzen tijd in Afrika is toegestaan. Zijn dit dan geen souvereiniteitsrechten van den Staat? En toch zijn ze aan particuliere vereenigingen overgedragen. Heeft men dan daarin misgetast? Immers neen. Iets anders zou het zijn, wanneer zij zich dit alles zelf aanmatigden; dan zou het zijn iets zich aanmatigen, maar wanneer de souverein zelf delegeert, waarop men geen recht had, en bij delegatie aan particuliere vereenigingen tal van zulke bevoegdheden toelaat, wat wordt er dan misdaan? Is het ooit anders begrepen?

Ik zal meer zeggen: er is geen bestuur denkbaar *zonder dergelijke delegatie*. Ik begrijp dan ook niet, hoe het mogelijk is geweest, dat de geachte afgevaardigde zulk een denkbeeld hier heeft durven verdedigen. Wat toch geschiedt hier? Gaat hier een bijzondere Universiteit zelve zeggen: ik ga examineeren, ik ga graden verleenen en ik verbind aan mijn graden het recht van den effectus civilis? Natuurlijk niet. Elk Minister van Binnenlandsche Zaken zou dit wel deugdelijk beletten. Maar wat geschiedt hier dan? Wanneer dit wetsontwerp wet wordt, dan verklaart de Souverein van ons land, in gemeen overleg met de Staten-Generaal, bij de wet, dat aan de alzoo verleende graden, onder die en die bedingen en conditiën, dat recht en die bevoegdheden worden toegekend. Niet, zooals gezegd is, zal er dus een suprematie komen van de Calvinistische Kerk, noch ook zullen grondwettelijke verordeningen worden aangetast. Waar staat dan toch al dat

kwaad? Ik ken de voordracht nu wel niet van buiten, maar ik weet toch wel wat er in staat.

Wat staat er dan toch? Staat er, dat eenige confessioneele inrichting, of welke ook, het recht zal hebben om ambtenaren te benoemen of aan te wijzen ambtenaren, die benoemd moeten worden? In het geheel niet. Er wordt eenvoudig hier verklaard, dat zoodanig examen de possibiliteit zal geven om benoemd te worden. En wanneer men nu vraagt: waar blijft dan de benoeming, dan luidt het antwoord: de benoeming blijft natuurlijk in handen van de Overheid, absoluut en volstrekt, en geen enkele verplichting bestaat er, den aldus gegradueerde te benoemen. Heeft men bij de gymnasia niet precies hetzelfde gedaan? Heeft men ook daar niet, onder toezicht van gecommitteerden, aan bijzondere gymnasia het recht gegeven om getuigschriften af te geven, die toegang verleenen tot de universitaire examens?

Ik kan dus niet anders dan mijn verwondering er over herhalen, dat men hier het souvereiniteitsrecht van den Staat in het geding gebracht heeft. Er bestaat geen verplichting voor den Staat om te doceeren; dat hebben Thorbecke en Groen van Prinsterer gezegd, zooals ik zooeven heb voorgelezen. Onderwijs is in dien zin geen taak van de Regeering. En wanneer de Staat wel onderwijst, wanneer in de Grondwet aan den Staat de verplichting is opgelegd, niet wat het hooger onderwijs, maar wat het lager onderwijs betreft, dat er overal van Overheidswege onderwijs zal worden gegeven, dan is dit, ook volgens Thorbecke, daarom, dat de particulieren het niet genoegzaam doen. Maar in veel Staten van Amerika wordt het hooger onderwijs gegeven enkel door particulieren en zij doen het beter dan de Staat het zou kunnen doen.

Ik heb in Amerika verscheidene academiën bezocht, maar moet zeggen, dat wanneer men beweert, dat Leiden, Utrecht en Groningen goed voorzien zijn van hulpmiddelen, dit nog niet haalt, wat allerlei hulpmiddelen als observatoria, laboratoria enz. betreft, bij de in Amerika bestaande Universiteiten, die niet van Staatswege zijn opgericht. Ik kan dan ook metterdaad niet verstaan, hoe men ooit zou kunnen beweren, dat het onderwijs als zoodanig een souvereiniteitsrecht moest zijn. En wanneer de geachte afgevaardigde op de wet wijst, dan zeg ik: juist die wet is tegen u, want wanneer waar is wat gij hebt gezegd en in den zin waarin gij het hebt gezegd, dan zou art. 192 van de Grondwet niet kunnen declareeren, dat het geven van onderwijs vrij is. Juist dat artikel zegt, dat het geven van onderwijs vrij is, terwijl art. 99 zegt, dat ieder dat onderwijs mag geven. Daaruit volgt, dat het geven van onderwijs

ook naar ons positief Staatsrecht geen uitvloeisel van het Souvereiniteitsrecht kan zijn.

In de tweede plaats kan wat de graden betreft, ook volgens het positief recht, wanneer het verleenen van graden niet wordt betwist, de strijd uitsluitend loopen over den effectus civilis. En dat ja is een souvereiniteitsrecht, omdat alleen de Staat te oordeelen heeft, aan welke voorwaarden degeen moet voldoen, dien hij als ambtenaar wenscht aan te nemen. Wordt dit nu door dit wetsontwerp op zijde gezet? Neen, het wordt er door bestendigd en bevestigd.

Ik kom nu tot de laatste vraag, of het recht, dat hier wordt voorgesteld te geven aan de bijzondere Universiteiten, op *den voorgestelden voet* kan worden gegeven. Zegt men, dat dit niet zal kunnen, wijl een Universiteit met drie faculteiten geen Universiteit is, dan snijd ik die vraag principieel af. Daarmede toch heeft noch de rechterzijde noch de linkerzijde hier iets te maken, want er staat uitdrukkelijk in art. 85 van de wet, dat men examen mag doen onverschillig waar men heeft gestudeerd, dat dus een opleiding aan een Universiteit daarvoor niet wordt geëischt. Te beweren, dat die eisch hier toch gesteld moet worden, is alzoo handelen in strijd met de wet. Ik redeneer hier niet uit begrippen of ideeën, maar uit de lex scripta. Waar art. 85 duidelijk zegt, dat iedereen tot de universitaire examens moet worden toegelaten, onverschillig waar hij de daarvoor vereischte kundigheden heeft opgedaan, heeft men niet het recht om als bezwaar tegen het hier voorgestelde in te brengen, dat er niet wordt geëischt een hoogere wetenschappelijke opleiding.

Maar al snijd ik die quaestie principieel af, al betwist ik met de wet in de hand het recht om dit bezwaar tegen het voorgestelde aan te voeren, zoo wil ik toch wel even op de zaak zelf ingaan, en mij de opmerking veroorloven, dat de bewering, dat een Universiteit slechts dàn een Universiteit mag genoemd worden als zij vijf faculteiten heeft, metterdaad in strijd is met de historie, met de gegevens van buitenaf en met de denkbeelden van bekende personen ook in ons eigen land.

De geachte afgevaardigde schijnt door het kloppen van zijn hand op de wet te wijzen; ik vermoed, dat hij bedoelt den titel, handelende over het openbaar hooger onderwijs, waarin gezegd wordt, dat een Universiteit vijf faculteiten moet hebben. Maar wanneer de wet die verplichting ook had willen vaststellen voor het bijzonder onderwijs, dan had zij in den titel, die over het bijzonder onderwijs handelt, dit zelfde moeten herhalen en dat deed zij niet. Ik heb dit reeds in mijn Memorie van Antwoord voldoende, naar ik meen, uiteengezet, maar de

Memorie van Antwoord schijnt op dit punt door den geachten afgevaardigde uit Zuid-Holland niet te zijn gelezen. En toch is de zaak vrij duidelijk. Wanneer in een titel over het openbaar onderwijs een bepaling voorkomt, dan heeft men toch niet het recht om te zeggen, dat die bepaling ook vanzelf geldt voor het bijzonder onderwijs.

Afgescheiden echter daarvan heb ik in de andere Kamer er reeds op gewezen, dat in Baltimore bestaat een Universiteit met twee faculteiten, dat er in Ferrara, Siena en Grenoble Universiteiten zijn met 3 of minder faculteiten, dat er zijn te Grosswadein, Erlau, Pressburg en andere plaatsen van Hongarije juridische academiën met één faculteit, en dat zelfs dicht bij onze grenzen Munster heeft een groote Universiteit met duizend studenten en toch maar met drie faculteiten. En heeft in ons land prof. Treub in het *Geneeskundig Tijdschrift* niet verklaard, dat hij wenschte voor de geneeskundige studie een aparte Universiteit van slechts twee faculteiten, de eene voor de eigenlijke geneeskunde en de andere voor de preparatoire wis en natuurkundige studie?

Dat ik dan ook heb toegegeven in de Memorie van Antwoord, dat naar mijn overtuiging de Universiteit vijf faculteilen moet hebben, daarop mag men zich in lege niet tegen mij beroepen. Dat ik in mijn Encyclopedie krachtens de idee van het algemeene object der wetenschap tot de conclusie ben gekomen, dat dit object zich splitst in vijf vertakkingen en dat men daarom den eisch moet stellen van vijf faculteiten, geeft ook geen recht, zich in lege daarop tegen mij te beroepen. Bovendien zal de geachte afgevaardigde, noch de linkerzijde, zweren bij mijn Encyclopedie.

De eenige vraag, waarop het hier aankomt, is deze, of, als de Overheid aan zulk een vrij lichaam het recht geeft om civiel effect aan zijn graden te verbinden, zij genoegzame waarborg zal hebben, dat de aldus gegradueerde geen mindere qualiteit zal bezitten dan zij, die op andere wijze hun graden verkregen hebben. Nu weten de heeren, dat bij de Rijks-universiteiten op dit oogenblik voor de Overheid geen enkele waarborg bestaat, dat zij, die gegradueerd worden, een wetenschappelijke opleiding hebben gehad; want de zekerheid bestaat niet, dat zij een enkel college hebben gevolgd. Art. 85 toch zegt, dat men het examen kan doen, waar en hoe men ook opgeleid is. Daarop kan men zich dus niet beroepen. Het eenige, dat men vragen kan, is, of de professoren van de Rijk-universiteit, die examineeren, meerdere waarborgen opleveren, dat over de candidaten juist en naar waarheid zal geoordeeld worden, *dan hunne eigen hoogleeraren.* En zal men dan nu, na al wat ik daarvan gezegd heb, niet moeten erkennen: Neen,

die professoren van de Rijks-hoogescholen kunnen over die niet door hen onderwezen jongelieden metterdaad niet oordeelen naar billijkheid, naar recht en naar waarheid? Na het door mij voorgelezene zal het wel vaststaan, dat de eigen hoogleeraar over de werkelijke qualiteiten van die jongelieden veel beter, veel juister en veel meer naar waarheid kan oordeelen. Alles komt hier dus aan op de examinatoren.

En vraagt nu de geachte afgevaardigde, de heer Van Leeuwen, of, als ten opzichte van de Amsterdamsche Gemeente-universiteit zekere bepalingen zijn gemaakt, men, om hetzelfde recht ook aan anderen toe te kennen, ook niet dezelfde conditiën en voorwaarden moet stellen, dan antwoord ik, dat ik die vraag niet versta. Op wat wijze toch is die geachte afgevaardigde tot zijn ontkennende conclusie gekomen? Door eenvoudig de woorden „recht" en „plicht" met elkander stuivertje te laten wisselen. Hij heeft gezegd: een doctoraat te mogen verleenen cum effectu civili is een *plicht* en geen recht. Mag ik nu toch vragen, of niet in den geheelen strijd, in en buiten de Kamer en in en buiten de pers over dit deel van de wetsvoordracht gevoerd, niet gebleken is, dat er geen oogenblik sprake van is geweest, het recht om graden *cum effectu civili* te verleenen te beschouwen als een *plicht*, maar dat het steeds beschouwd is als een precieus *recht*? Men heeft niet alleen van een recht, maar van een voorrecht gesproken, van een privilege, en hoe kan nu ooit een privilege zijn een plicht? Wij behoeven daarover dan ook geen woorden zoek te brengen. Hetgeen toegekend wordt aan de vrije scholen is een recht, de plicht wordt dan in de waarborgen opgelegd.

Nu zegt de heer Van Leeuwen wel, dat, als men gelijke rechten heeft, ook gelijke conditiën moeten worden gesteld. Maar waar staat dit? Zeer zeker, wanneer de geachte afgevaardigde die stelling aannam in *al haar conesquentiën,* dan ging ik met hem mee; maar doet hij dat? Aan de Gemeente-universiteit van Amsterdam is gegeven gelijk recht als aan de Rijks-universiteiten, maar ook gelijk geldelijk voorrecht, want, of de geachte afgevaardigde nu al zegt: dat betaalt de gemeente en niet het Rijk, dat doet in casu niets ter zake. De tegenstelling is niet Rijksuniversiteit en Gemeente-universiteit, maar openbare universiteit of vrije universiteit. De eenige vraag, waar het op aankomt is: zijn de conditiën gelijk gesteld? En dan zeg ik van ja, want bij beide is, wat het wetenschappelijk karakter der examens betreft, de eisch gesteld, dat in al de vakken van het examen college moet worden gegeven en dat examen in al de vakken moet worden afgenomen. Er is ten overvloede bij bepaald, opdat niet misbruik in het geheim zoude plaats hebben, dat degenen, die zulk een graad willen verkrijgen, in het openbaar met een

wetenschappelijk stuk moeten optreden en dit publiek moeten verdedigen. En om te zorgen, dat zelfs zoo van begunstiging in het geheim geen sprake kan zijn, is bepaald, dat er een commissie van toezicht zal moeten zijn, om toe te zien, dat er geen kwaad insluipe. En waar dit geschiedt is, niet bij de Gemeente-universiteit, maar wel bij de vrije universiteiten bepaald, dat de Regeering, zelfs zonder motiveering, het recht van intrekking heeft. Zegt de heer Van Leeuwen nu, dat hij al die eischen ook wil toepassen op de Gemeente-universiteit van Amsterdam? Wanneer hij dat had gedaan, zou zijn lijn doorgeloopen hebben. Maar dit deed hij niet. Hij heeft van al de voorwaarden één punt aangenomen en al de andere laten liggen. Een vergelijking te maken tusschen een vrije universiteit en de gemeentelijke universiteit van Amsterdam gaat daarom niet, Mijnheer de Voorzitter, omdat beide geheel ongelijksoortige dingen zijn.

Wanneer men nu ten slotte zegt: gij erkent zelf, dat zulk een vrije universiteit moet groeien, — en de geachte afgevaardige voegt er bij: uit hetgeen gij hier voordraagt blijkt, dat zij nog in de kinderkleeren loopt —, dan antwoord ik, dat de geachte afgevaardigde ook daarmede een punt aanroert, dat ik gaarne wil rescontreeren. O, het is zoo gemakkelijk, als men op intellectueel gebied zelf de rijke man is en alles heeft wat men verlangen kan, drie groote Rijks-universiteiten, geoutilleerd met al wat men wil, en dan bovendien in eigen stad nog een Gemeente-universiteit, waarvoor men het geld uit de gemeentekas kan nemen om zich daarmede van alle luxe en weelde te voorzien, om dan tot den armen man, — en intellectueele armoede nijpt nog sterker dan gebrek aan geld —, die in zijn geheele vaderland niets kan vinden, waar hij in dit opzicht bevrediging in vindt voor zijn behoeften, te zeggen: ook gij moogt universiteiten stichten, zooveel gij wilt, het staat in de wet, maar dan moet gij komen met geheel uitgegroeide, volledige universiteiten, die millioenen voor oprichting en misschien drie tonnen gouds per jaar kosten.

Zeer gemakkelijk, Mijnheer de Voorzitter! Maar die geachte afgevaardigde heeft toch ook een hart. En mij dunkt, dat ook in zijn hart, als hij even nadenkt, een andere toon moet klinken. Hij moet erkennen en inzien, dat de eisch, dien hij stelt, hierop neerkomt: ik reageer tegen art. 192 der Grondwet en art. 99 der wet en ik wil, dat er geen vrije universiteiten opkomen; want de eisch te stellen, dat eenige vrije universiteit in eens en volwassen uit den grond moet opkomen, — dat weet de geheele linkerzijde en hij ook —, is een onmogelijke eisch. A l'impossible nul n'est tenu; dien eisch te stellen komt hierop

neer: wij schrijven de vrijheid in de wet en in de Grondwet, maar door het maken van latere bepalingen zullen wij wel zorgen, dat er nooit gebruik van gemaakt kan worden. Is dat eerlijk?

Ik kom nu ten slotte tot het gesprokene door den heer Van Welderen Rengers. Die geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat er aan deze wetsvoordracht ook een politieke zijde is. Het is natuurlijk mijn roeping als Minister, ook op het desaangaande door hem aangevoerde in te gaan. In de eerste plaats wees de geachte afgevaardigde er op, dat hij — en ik zeg hem daarvoor dank — in 1889 behoord heeft tot die kleine minderheid der linkerzijde van de Eerste Kamer, welke destijds aan het door den geachten heer Mackay ingediende wetsontwerp haar stem en steun heeft gegeven.

Hij heeft dienaangaande twee opmerkingen gemaakt. Hij had dit destijds gedaan uit billijkheid. Waarom? Omdat hij gezien had de sterke inspanning en groote offervaardigheid, welke honderdduizenden in den lande zich getroost hadden om hun eigen beginselen te handhaven. Zeer juist. Maar mag ik nu aan den geachten afgevaardigde en aan anderen met hem toch deze vraag doen: wanneer ik door de groote zelfopoffering en buitengewone inspanning van mijn landgenooten, die met veel lijden en smaad gepaard is gegaan, eindelijk inzie, dat aan duizenden onbillijkheid is aangedaan, volgt daaruit dan niet, dat men over zijn eigen onbillijkheid van vorige jaren leed behoorde te gevoelen en is het dan voldoende te zeggen: thans hebben wij die onbillijkheid weggenomen? Ik juich dit toe en ben er dankbaar voor, maar wanneer gij daartoe overgaat, omdat gij tot het inzicht zijt gekomen, dat de regeling, die gij in stand hield, jarenlang onbillijk was, ligt daarin dan niet, dat gij jarenlang onbillijk zijt geweest en dat het die onbillijkheid van de toonaangevende mannen in het land en van de Regeering is geweest, die duizenden en duizenden er toe gedwongen heeft, die offers te brengen en zich die inspanning te getroosten?

En wanneer dan nu een wetsontwerp, in dezelfde lijn liggend, aan de orde komt, zou men zich dan niet eens ernstig moeten afvragen, of misschien niet later evenzoo zal blijken, hoe ook hier een zeer ernstige onbillijkheid bestaat, en dat, als men deze niet bijtijds wegneemt, men ook naderhand te dezen opzichte tot de erkentenis zal moeten komen, dat men, na gewaarschuwd te zijn, ook door hoogleeraren der openbare universiteiten, de handen niet intijds heeft willen uitsteken om zoo grievende onbillijkheid weg te nemen.

De geachte spreker herinnerde er verder aan, dat de toenmalige Minister Mackay in de Memorie van Antwoord op een tot hem ge-

richte vraag in dezen zin had geantwoord, dat die wetsvoordracht niet insloot, dat ook ten aanzien van het middelbaar en het hooger onderwijs *op dezelfde wijze* zou moeten gehandeld worden. Ik kan natuurlijk de continuïteit der Regeering niet zoover drijven, dat ik mij in 1904 aansprakelijk stel voor elk vóór jaren gesproken of geschreven woord. Hierin had de geachte spreker echter gelijk, dat hij, waar het toenmalige Ministerie en het tegenwoordige zekere geestelijke affiliatie vertoonen, mij vroeg, of ik met die woorden niet instemde. De woorden, toen door den Minister Mackay gesproken, Mijnheer de Voorzitter, heb ik steeds beschouwd als een juiste uitdrukking, waaraan ik nu nog mijn volkomen adhaesie geef. Mits de geachte spreker letten wil op de woorden: „op dezelfde wijze", onderschrijf ik het aangehaalde ook mijnerzijds gaarne.

De geachte spreker verklaarde ten slotte, dat deze wetsvoordracht z. i. indruischt tegen *een liberaal beginsel* en dat hij en zijn geestverwanten dáárom aan die voordracht hun stem niet zouden kunnen geven, maar dat ze toch geenszins daarmede zouden willen uitspreken, dat ze niet gaarne aan dit Kabinet nog een jaar leven zouden gunnen. De geachte spreker voegde er veelbeteekenend bij, dat dit ook gemakkelijk zou zijn geweest, ware deze wetsvoordracht slechts niet tusschenbeiden gekomen, althans indien het Kabinet zich bepaald had, en bepalen bleef, tot het voordragen van wetsontwerpen, behoorende tot wat men noemt de neutrale zône.

Mag zoo de constitutioneele taak eener Regeering worden opgevat? Is dat de constitutioneele opvatting, welke de Eerste Kamer van haar eigen roeping mag hebben? Mag een Regeering, die na een ernstige beweging onder het kiezersvolk aan het bewind is gekomen en algemeen bekend staat als in beginsel principieel te verschillen van het vorafgaand Kabinet, hier optreden om zich, ter wille van de Eerste Kamer, welke nog in meerderheid van een andere richting is, te onthouden van al datgene wat tegen het liberale beginsel indruischt om zich te bepalen tot hetgeen tot de neutrale zône behoort? De geachte spreker zal zelf na eenig nadenken, dunkt mij, gevoelen, dat dit een ondenkbare eisch is, waaraan een Kabinet niet zou kunnen noch mogen voldoen, zonder zijn plicht te verzaken. Wat in deze de roeping der Eerste Kamer is, laat ik rusten, want dat moet de Kamer zelve weten; maar zooveel houd ik toch voor constitutioneel onbetwistbaar, ook volgens het getuigenis van bekende geestverwanten der linkerzijde, dat de Eerste Kamer, in andere meerderheid zijnde dan de richting van het Kabinet, nooit mag zeggen, dat deswege het Kabinet zich onthouden moet van

het indienen van voorstellen, die met een beginsel der meerderheid in conflict komen.

En nu ten slotte nog dit. Ik heb geen advies te geven omtrent hetgeen de leden van de linkerzijde te doen hebben. Zij hebben zeer zeker, door zich in het Voorloopig Verslag uit te spreken gelijk zij deden, zich verder gewaagd dan m. i. bij gemeen overleg juist is. Wanneer men toch reeds bij de schriftelijke ontmoeting met het Kabinet, bij de schriftelijke gedachtenwisseling, begint met te zeggen, dat de bezwaren *onoverkomelijk* zijn, dan is eigenlijk elke verdere beraadslaging en gedachtenwisseling overbodig geworden; en het doet mij leed, te moeten zeggen, dat het hier over en weder gesprokene deze opvatting bevestigd heeft. Maar al zie ik daarvan geen lichtstraal, toch zij het mij geoorloofd, Mijnheer de Voorzitter, ten slotte de linkerzijde nog te herinneren aan wat een man, niet van de Christelijke partijen, maar van onvervalscht liberale richting, ik bedoel den hoogleeraar Krabbe uit Groningen, in het *Rechtsgeleerd Magazijn*, 20sten jaargang, 1901, bladz. 475, in beginsel over dezen strijd in zake het onderwijs schreef. Wij lezen daar: „Onder het bedriegelijke woord van vrijheid is het liberalisme als Staatspartij opgekomen en werkzaam geweest". Bedoeld werd niet de vrijheid, die de sociale wetgeving van tegenwoordig in werkelijkheid tracht om te zetten, maar de vrijheid in den beperkten zin van vrijheid tegenover inmenging van het Regeeringsgezag. „Wetenscbappelijk gesproken is voor Duitschland en ons land het liberalisme de Staatspartij geweest, die tegen den Politiestaat heeft geijverd, en op twee wijzen. Eensdeels door de Regeering geheel, rechtens en politiek, aan de Wetgevende Macht ondergeschikt te maken, waarmee zij de vestiging van den rechtsstaat heeft voorbereid, anderdeels door het werkingsgebied van den Staat op oeconomisch terrein zooveel mogelijk te beperken. Dit laatste streven treedt bijzonder op den voorgrond, omdat het een krachtigen steun vindt in de oeconomische theorieën van dien tijd, ten gevolge waarvan „het behoort niet tot de taak der Overheid" als een dogma aan het verlangen naar uitbreiding van Staatszorg werd voorgehouden. In ons land viert dat liberalisme zijn triomfen in de zestiger en zeventiger jaren. Daarna begint de kentering, en met de nieuwe vertegenwoordiging, na de Grondwetsherziening van 1887, is de kracht der liberale partij gebroken. Met de Schoolwet van 1889 wordt haar afgod — de neutrale overheidsschool — verbrijzeld en de eerste stap gezet op den weg naar de vrije school. Dit is een andere vrijheid dan die, welke het liberale Staatsbeleid in het vizier had, *een vrijheid van hoogere orde*, voor de bemachtiging waarvan niet de liberale,

maar de anti-revolutionaire partij een historischen strijd heeft gestreden."

Die laatste verklaring acht ik, met het oog op het gebeurde in 1848, minder juist. Gelijk ik straks breedvoerig heb aangetoond, is die strijd van hooger orde voor het vrije onderwijs aanvankelijk wel ter dege èn door de Christelijke partijen èn door de liberale partij gestreden, onder aanvoering van Thorbecke en Groen van Prinsterer. En nu heb ik, gelijk ik zeide, aan de Kamer geen raad te geven, maar nu ik hier als Minister de verantwoordelijkheid nog draag, meen ik toch dit te mogen vragen: zou het niet voortreffelijk zijn, als diezelfde gelukkige constellatie, die in 1848 Thorbecke en Groen van Prinsterer samen bracht, zich ook nu herhaalde, en indien de linkerzijde ook in deze Kamer de eer van ook voor deze vrijheid van hooger orde den strijd te hebben aangebonden niet overliet aan de Christelijke partijen, maar er ook zelve haar aandeel in opeischte?

Handelingen, blz. 482—491.

ZITTING 1904—1905.

INTERPELLATIE-van Zinnicq Bergmann over de niet-benoeming van leden der Eerste Kamer in de provincie Overijsel.

VERGADERING VAN 21 SEPTEMBER 1904.

Mijnheer de Voorzitter! De drie gedane vragen komen, kortelijk samengevat, hierop neder: vooreerst, wat officieel aan de Regeering bekend is omtrent hetgeen 3 Augustus 1904 in de vergadering van de Staten van Overijsel heeft plaats gehad; in de tweede plaats, of de Regeering zich geroepen acht, of het op haar weg ligt, om het initiatief te nemen tot opheffing van de onregelmatigheid, die uit het gebeurde in Overijsel is voortgekomen; en in de derde plaats, indien dezerzijds die vraag ontkennend mocht beantwoord worden, op wat wijze men dan oordeelt, dat de zaak weder in het reine zou kunnen komen.

Wat nu de eerste vraag betreft, moet ik aan de Kamer mededeelen, dat het geen gewoonte is, dat omtrent het verhandelde in de vergadering van de Staten officieele mededeeling aan het Departement van Binnenlandsche Zaken geschiedt. Alleen die besluiten worden medegedeeld, die tot eenige daad van de Regeering moeten leiden. In den regel ontvangen wij aan het Departement geen mededeelingen omtrent hetgeen in de Statenvergadering voorvalt. Mij was dan ook, totdat ik een nader onderzoek heb ingesteld, geen nadere mededeeling van het gebeurde geworden dan in een brief van den Commissaris der Koningin, waarbij mij werd medegedeeld, dat geen uitvoering is kunnen gegeven worden aan art. 2 van het Koninklijk Besluit van 19 Juli 1904, *Staatsblad* n°. 194, omdat, na verwerping van een voorstel tot verdaging der vergadering, de helft der leden de vergadering had verlaten met het voornemen om voorshands niet terug te keeren.

Ik kan natuurlijk de verklaring omtrent het voornemen van de leden, die weggingen, niet als een officieel gegeven beschouwen, maar ik heb intusschen gemeend, dat het op mijn weg lag, met het oog op de

debatten, die hier te wachten waren, een nader onderzoek in te stellen, en daarom den Commissaris der Koningin gevraagd, of hij mij afschrift zou kunnen geven van de notulen. Door hem is daarop geantwoord, dat die notulen gemeenlijk zeer kort waren en geen meerder licht zouden geven, maar dat zij bovendien eerst in de volgende vergadering der Staten zouden worden gearresteerd. Evenwel deelde de Commissaris der Koningin mij mede, dat er in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* een officieel verslag geplaatst werd. Dat verslag is mij toegezonden.

Daar de Commissaris der Koningin dat verslag zelf officieel noemt, meen ik daaraan dat karakter niet te mogen ontzeggen, omdat er waarschijnlijk zal bestaan een zekere betrekking tusschen de redactie van die courant en het bureau van de vergadering, waardoor zorg wordt gedragen, dat hetgeen in het verslag voorkomt overeenstemt met hetgeen voorgevallen is in de vergadering. Ik kan dus niet anders doen dan het daar medegedeelde ter kennis van de vergadering brengen.

In die courant wordt dan medegedeeld, dat, nadat de vergadering geopend was en de voorzitter de verkiezing van drie leden der Eerste Kamer aan de orde had gesteld, het woord is gevraagd door den heer Hoven en dat daarop door den voorzitter is opgemerkt, dat in een buitengewone vergadering niets kan worden behandeld dan de zaken, waarvoor zij is bijeengeroepen. Hij stelde daarom den heer Hoven de vraag, „of datgene, waarover hij het woord wenscht te voeren, betrekking heeft op de zaak, waarvoor de Staten thans bijeen zijn."

„De heer Hoven antwoordt bevestigend. Het heeft uitsluitend betrekking op de verkiezing, thans aan de orde.

„De voorzitter verleent hem het woord.

„De heer Hoven zegt, dat deze bijeenroeping der Staten zeer zeker een hoogst gewichtige moet worden genoemd. Hij wenscht uitdrukkelijk te verklaren, dat hij de aanleiding tot de oproeping niet zal bespreken, daar de Staten van Overijsel niet gemachtigd zijn, hierover een oordeel uit te spreken. Het geldt hier de verkiezing van drie leden van de Eerste Kamer. Allen weten het doel, waarom deze verkiezing moet geschieden, en het staat vast, dat de drie personen, die in Overijsel zitting hebben, in de Eerste Kamer door velen worden begeerd. Het ligt voor de hand, dat de leden der Staten bij de meest ernstige taak, die op hen rust, er prijs op stellen, dat al de leden tegenwoordig zijn en in de gelegenheid tot die belangrijke taak mede te werken. Dit nu kan niet geschieden, daar in een der kiesdistricten een vacature bestaat en er nog geen gelegenheid is geweest, die vacature te vervullen, hoe-

wel de noodige maatregelen dadelijk door Gedeputeerde Staten zijn genomen. Bij het nemen van het ontbindingsbesluit was deze vacature bekend."

Ik moet mij veroorloven, Mijnheer de Voorzitter, nu ik aan die woorden ben toegekomen, een kleine feitelijke mededeeling in te lasschen. Uit deze woorden van den heer Hoven: „bij het nemen van het ontbindingsbesluit was deze vacature bekend", kan niet anders worden afgeleid dan dat hij onderstelt, — ik neem natuurlijk aan te goeder trouw —, dat de Regeering, toen zij aan H. M. de Koningin de voordracht heeft gedaan voor de ontbinding dezer Kamer, bekend was met het feit, dat die facature bestond en dus ook bij de bepaling van den dag, in dat besluit opgenomen, daarmede rekening had kunnen houden. Ik laat nu de vraag daar, of zij dat had moeten doen. „Bij het nemen van het ontbindingsbesluit", — dat kan niet anders slaan dan op de Kroon met de Ministers —, zoo zegt de heer Hoven, „was deze vacature bekend."

Ik heb met het oog daarop aan den Commissaris der Koningin in de provincie Overijsel de vraag gedaan, op welken dag de heer Schimmelpenninck zijn ontslag had ingezonden. En daarop ontving ik de mededeeling, dat de vacature-Schimmelpenninck is ontstaan 16 Juli 1904. Nu is het rapport van de Ministers aan de Kroon gezonden juist op 16 Juli 1904. Ieder gevoelt reeds op zich zelf, dat, wanneer op 16 Juli 1904 zulk een rapport uitgaat, de voorstellen, daarin vervat, en de bepaling van de dagen niet eerst op 16 Juli zijn gemaakt, maar reeds lang vóór dien 16den Juli een onderwerp hebben uitgemaakt van nauwkeurige overweging.

Maar bovendien, al nam men voor een oogenblik aan, dat eerst op 16 Juli het geheele rapport met wat er bij behoort als vrucht van de overwegingen van den Ministerraad was tot stand gekomen, dan nog zou er uit blijken, dat de Ministers op het oogenblik dat zij het rapport aan de Kroon inzonden niet bekend konden zijn met het bestaan van de vacature. Immers, er geschiedt door den Commissaris der Koningin aan het Departement van Binnenlandsche Zaken nooit mededeeling van een aanvrage om ontslag. Eerst den 18den Juli is er in de *Zwolsche Courant* een kort berichtje gekomen, zonder eenig officieel karakter, waarbij werd medegedeeld, dat de heer Schimmelpenninck zijn ontslag had genomen, en eerst in de avondbladen, die den 19den Juli d. a. v. hier ter stede verschenen, werd mededeeling van deze zaak gedaan. Maar aangezien het niets was dan een kort courantenberichtje, is het niet ter kennis van eenig Minister gekomen. Op 19 Juli is het ontbindingsbesluit door de Koningin geteekend.

Ik wensch even op deze dagteekeningen te wijzen, om aan te toonen uit de cijfers, dat hetgeen hier door den heer Hoven beweerd werd, alsof bij het nemen van het besluit de ontslagaanvrage van den heer Schimmelpenninck bekend was, metterdaad berust op een verkeerde voorstelling.

Ik ga nu voort met de mededeeling van hetgeen door den heer Hoven gezegd is:

„Bij het nemen van het ontbindingsbesluit was deze vacature bekend, en waar het doel der ontbinding is het verkrijgen eener meerderheid, wat stellig zal gelukken, moet hier, waar denkelijk de meerderheid anders is, de gelegenheid tot het kiezen der aftredende leden niet worden benomen. Lettende op art. 67 der Provinciale Wet, hetwelk bepaalt, dat de vergaderingen, gewone of buitengewone, uiterlijk voor 14 dagen 'mogen worden verdaagd, wenscht spreker deze vergadering voor 14 dagen te zien verdaagd, opdat dan ook het nu ontbrekende lid tegenwoordig kan zijn en zijn stem kan uitbrengen in deze zoo hoogst gewichtige zaak. In de vacature zal binnen den door spreker genoemden termijn voorzien kunnen zijn. Dit geeft spreker vrijheid, aan de leden der Staten het voorstel te doen, deze vergadering voor 14 dagen te verdagen.

„De voorzitter zegt, dat art. 67 der Provinciale Wet luidt: „De vergadering, gewone of buitengewone, mag uiterlijk voor 14 dagen worden verdaagd." De strekking van deze bevoegdheid is, dat het alleen zal geschieden bij noodzakelijkheid. Of deze noodzakelijkheid hier bestaat, laat spreker aan de beslissing der Staten over. Hij wijst echter op art. 2 van het medegedeelde Koninklijk Besluit, waarbij uitdrukkelijk is bepaald, dat de verkiezing heden zal moeten plaats hebben, en wenscht zich daaraan te houden.

„'t Voorstel wordt voldoende ondersteund. Niemand verlangt er het woord over, waarna tot de stemming wordt overgegaan. De stemmen staken, 23 tegen 23."

De namen van de vóór- en tegenstemmers zal ik wel niet behoeven voor te lezen. Het verslag gaat dan voort: „De voorzitter wijst op art. 76 der Provinciale Wet, 3de alinea, waarin wordt bepaald, dat bij staking van stemmen in een voltallige vergadering het voorstel geacht wordt niet te zijn aangenomen. Het voorstel is dus niet aangenomen. Thans zal worden overgegaan tot de verkiezing.

„De heer Hoven heeft met leedwezen het besluit der vergadering vernomen. Ieder gevoelt het groote belang, dat hier aan de orde is, en ieder weet, dat de beslissing, die heden zal worden genomen, een be-

slissing is, die leiden kan tot een besluit in strijd met den wensch wellicht van de meerderheid. Spreker zal er daarom niet toe medewerken en vertrouwt, dat de leden der linkerzijde er allen evenzoo over zullen denken.

„De heer Blijdenstein oppert twijfel, of de vergadering wel als een voltallige kan worden beschouwd, daar de heer Schimmelpenninck immers lid blijft tot de geloofsbrieven van zijn opvolger zijn goedgekeurd. Hij houdt dus recht van stemming.

„De voorzitter zegt, dat, naar hij alreeds heeft medegedeeld, door den heer Schimmelpenninck ontslag is genomen als lid der Staten; de bepaling, door den heer Blijdenstein bedoeld, geldt voor leden van den gemeenteraad, maar niet voor leden der Provinciale Staten.

„Daarop verlaten de 23 heeren de vergadering.

„De voorzitter constateert, dat het aantal aanwezige leden niet meer dan 23 bedraagt. Art. 75 der Provinciale Wet zegt, dat de vergadering niet mag beraadslagen of besluiten, zoo niet meer dan de helft der leden tegenwoordig is. De vergadering kan dus thans niet beraadslagen of besluiten, wijl het vereischte getal niet bijeen is.

„De vergadering wordt daarop gesloten."

Ziedaar, Mijnheer de Voorzitter, mijn antwoord op de eerste vraag.

Nu het antwoord op de tweede vraag: of de Regeering acht, dat het op haar weg ligt om het initiatief te nemen tot wegneming van de onregelmatigheid in de samenstelling der Kamer.

Ik behoef wel niet te zeggen, dat deze aangelegenheid voor de Regeering een onderwerp heeft uitgemaakt van langdurige en zeer ernstige overwegingen. In overweging zijn genomen de onderscheiden wegen, waarop men meende, dat de Eerste Kamer in haar samenstelling zou kunnen beantwoorden aan den eisch van art. 82 van de Grondwet.

Na verschillende van die wegen te hebben ingedacht, de gerechtigdheid van die wegen en het raadzame daarvan te hebben nagegaan, is de Regeering tot deze slotsom gekomen, dat, waar geen wettelijke aanwijzing bestaat, hoe in dergelijk geval moet worden gehandeld, de Regeering harerzijds niet handelen kon door weer een Koninklijk Besluit uit te lokken, en dat, waar toch de samenstelling van de Eerste Kamer niet incompleet kon blijven, het het meest geraden was om het eenige initiatief te nemen wat alsdan overbleef, namelijk om de zaak te doen oplossen bij de wet.

Mijn antwoord op deze vraag luidt dus, dat de Regeering geoordeeld heeft, dat het wel op haar weg ligt om het initiatief te nemen tot wegneming van de bestaande ongelegenheid. Ik kan er bijvoegen, dat de

Regeering niet alleen geoordeeld heeft, het initiatief te kunnen en te moeten nemen, maar dat dit initiatief reeds genomen is. Van deze zijde is een wetsontwerp in gereedheid gebracht, waarbij de Staten van Overijsel alsnog bevoegd worden verklaard en verplicht om tot de keuze van drie leden van de Eerste Kamer over te gaan. Het daartoe strekkend ontwerp is met Koninklijke machtiging reeds aan den Raad van State verzonden. Tevens zal de schriftelijke en mondelinge behandeling van dit wetsontwerp, zoo in de Tweede als in de Eerste Kamer, de volledige gelegenheid geven aan ieder lid om alle overwegingen en beschouwingen, die in deze uiterst netelige en gewichtige quaestie opduiken, met den ernst, dien zij verdient, te kunnen voorbrengen en het mondeling debat, alsdan gesteund door voorafgaande schriftelijke voorbereiding, zal zoo van de eene als van de andere zijde met volledige kennis van zaken kunnen gevoerd worden.

Het antwoord op de derde vraag is door de beantwoording der tweede vervallen. De derde vraag werd alleen gedaan voor de mogelijkheid, dat het antwoord op de tweede ontkennend zou zijn. Nu het antwoord op de tweede vraag in bevestigenden zin is uitgevallen, geloof ik niet dat de geachte afgevaardigde bedoelen zal, dat ik op de derde vraag nader inga.

Handelingen blz. 11—12.

Mijnheer de Voorzitter! Gelijk reeds werd opgemerkt door den geachten afgevaardigde uit Zeeland, den heer Godin de Beaufort, heb ik straks, toen door u de vraag werd gesteld, of men dezerzijds bereid was, onmiddellijk te antwoorden, daarop van dit bescheid gediend, dat ik bereid was zulks te doen, mits ik dit mocht opvatten in dien zin, dat ik mij bepalen zou tot het geven van een antwoord op de drie door den geachten interpellant gestelde vragen.

Was daarmede uitgesproken, dat ik weigerde op andere vragen, die daarmede in verband konden worden gebracht, te antwoorden? Natuurlijk niet, maar, indien in dien zin de interpellatie werd opgevat, — dat was de beteekenis van mijn spreken —, wenschte de Regeering, dat een nadere dag er voor zou worden bepaald. Dit blijkt reeds uit het feit, dat ik op dit oogenblik de stukken niet bij mij heb, welke voor het ingaan op de zaak à fond zouden kunnen dienen. Dat desniettemin de heer Van Houten gemeend heeft, wel op de zaak à fond te

moeten ingaan, is zijn recht. Ik mag verschillende conditiën aan mijn beantwoording verbinden, maar ik heb niets te zeggen over de grenzen, welke hij wil stellen aan zijn spreken. Alleen volgt er uit, dat hij geen recht heeft, mij te dwingen van de door mij gestelde conditiën af te wijken. De Regeering kon dit straks te eer zeggen, omdat uit de indiening van een wetsontwerp volgt, dat men er niet over spreekt voordat het er is, en men bovendien dan een betere gelegenheid heeft, over de zaak te spreken, wanneer men schriftelijk is voorbereid.

Dit standpunt laat de Regeering niet varen. Dat ik niettegenstaande dit toch het woord heb gevraagd, heeft een bijzondere reden. De heer Van Houten heeft namelijk een blaam geworpen op den Commissaris der Koningin in Overijsel en het voegt mij als Minister van Binnenlandsche Zaken, dit niet te laten voorbijgaan zonder de verdediging van den Commissaris tegenover die aanklacht op mij te hebben genomen.

Eer ik daartoe overga een kort woord van bescheid op de beschuldiging van den geachten spreker, dat ik in mijn antwoord op de interpellatie *onvolledig* zou geweest zijn. Wanneer de geachte spreker de vragen voor zich in schrift had gehad, evenals ik, dan zou hij die beschuldiging niet geuit hebben. Wat toch werd gevraagd? „Wat is aan de Regeering bekend omtrent het gebeurde in de op 3 Augustus ll. gehouden buitengewone vergadering der Staten van Overijsel, ten gevolge waarvan door die Staten geen leden voor de Eerste Kamer benoemd zijn?" Daarop nu heb ik volledig geantwoord en het suppletoir antwoord, dat de heer Van Houten vroeg, ligt geheel buiten die vraag. De door hem gestelde vragen raken niet het op 3 Augustus gebeurde, maar hetgeen daarna zou zijn gedaan, hetzij door den Commissaris der Koningin, hetzij door de Regeering. Hij had dus wel recht te zeggen, dat hij de vraag, gelijk zij gesteld was, onvolledig keurde, en te vermelden wat hij zijnerzijds gaarne daaraan wilde toevoegen, maar hij miste het recht, te spreken van een *onvolledig* antwoord, daar het antwoord op de vraag *volledig* gegeven was.

Ik kom nu tot de verdediging van den Commissaris der Koningin in Overijsel. Ik gevoel mij daartoe te meer gedrongen, omdat, waar hij voor het gezag der Kroon ernstig is opgekomen, ik niet mag dulden, dat hier, zonder protest of tegenspraak, de meening wordt geuit, alsof de Commissaris, die voor het hooghouden van het Koninklijk gezag opkwam, een flater had begaan.

De heer Van Houten heeft bij mij verondersteld een dwaalbegrip en ik herken daarin den gelukkigen debater, dien ik steeds in hem heb mogen begroeten aan de andere zijde van het Binnenhof, waarom ik

altoos discussie met hem op hoogen prijs heb gesteld. Niets is aangenamer voor een Minister dan wanneer degene, tegen wien hij in het krijt treedt, dadelijk doordringt tot in het beginsel der quaestie. Dit beginsel, waarop de zaak rust, is juist door hem geïndiceerd, maar waar hij een ander begrip heeft dan de Regeering en het begrip der Regeering een dwaalbegrip noemt, daar kan hij het noch onkiesch noch onbeleefd van mij vinden, als ik zeg dat, het dwaalbegrip bij hem schuilt.

Ik meen dit te meer en te eerder te kunnen zeggen, omdat de geachte spreker hier een meening heeft verkondigd omtrent de positie der Provinciale Staten, welke noch historisch, noch volgens de bepalingen der wet te vindiceeren is. Niet historisch, want de geachte spreker weet of kan althans weten, dat, toen in 1848 de geheele ommekeer in beginsel was aangenomen en in 1850 gerealiseerd door het verkiezen van geheel nieuwe Provinciale Staten, bij hen, die de macht hadden om de regeling te maken, juist het denkbeeld heeft voorgezeten om de macht der Staten zoo klein mogelijk te houden en hen voortdurend op verscheidene wijzen afhankelijk te stellen, zoodat zij zich niet vrij konden bewegen. Dit blijkt reeds genoeg uit de bepaling, dat zij niet permanent kunnen vergaderen, dat zij slechts kunnen vergaderen met machtiging der Kroon of wel volgens de bepalingen, welke in de wet speciaal zijn opgenomen voor de Juli- en de Novembervergadering.

Ik laat in het midden, of die bepalingen al dan niet goed zijn, maar een feit is het, dat ze eenmaal bestaan en dat daarin ligt een zeer enge band, aan de Provinciale Staten aangelegd. Maar het blijkt uit veel meer. Volgens art. 141 der Grondwet — daarom verwees ik naar 1848 — zijn de Staten der provinciën gesteld onder het toezicht van den Commissaris der Koningin. Is er nu wel enger definieering der positie van een college mogelijk? Er staat uitdrukkelijk: „De Koning stelt in elke provincie een Commissaris aan, met de uitvoering zijner bevelen en met het toezigt op de verrigtingen der Staten belast." Maar wat nog veel sterker spreekt: de geachte afgevaardigde heeft het voorgesteld, alsof, wanneer eenmaal een vergadering van de Provinciale Staten was bijeengeroepen voor verkiezingen of voor wat ook, dan op den Commissaris der Koningin de plicht rustte om steeds te blijven doorgaan met de heeren van de Staten op te roepen zoolang de wet gedoogde en, wanneer de wet het niet langer gedoogde, opnieuw machtiging aan te vragen om daarmede voort te gaan. Het is voorgesteld alsof, wanneer eenmaal een zekere last op de Provinciale Staten drukte, dan de weg, in de wet aangewezen om tot uitvoering te geraken, was, dat de Commissaris altoos de heeren bij elkaar hield en hen zoo

min of meer dwong. Dat echter is geheel in strijd met wat spreekt uit artt. 128 en 129 der Provinciale Wet. Daar toch wordt verklaard, dat, wanneer Koninklijke bevelen niet door de Staten worden uitgevoerd, de Kroon het recht heeft om bij een met redenen omkleed besluit de uitvoering van die bevelen op te dragen aan den Commissaris der Koningin. Daaruit volgt dus, dat de wet in een geheel andere lijn loopt.

Nu heeft de geachte afgevaardigde hier bovendien een stelling verdedigd, die zich zelf weerspreekt en opheft. Hij heeft nl. gezegd: op het standpunt van den Commissaris had hij die heeren des avonds moeten oproepen. Neen, Mijnheer de Voorzitter, als men dat standpunt inneemt, wordt juist het sluiten en verdagen der zitting een onmogelijkheid. Want wanneer men zegt: op elk uur van den dag, die aangewezen is, moet hij kunnen verlangen, dat zij bij elkander komen, dan kan hij nooit sluiten; of hij zou onmiddellijk, zeg een minuut daarna, weer moeten openen en zoo de heeren bij elkander houden. De geachte afgevaardigde daarentegen bedoelde, dat er een tijd tusschen beide bijeenkomsten zou moeten zijn, maar daarmede weerlegt hij zijn voorstelling, want dan zou er toch een gaping in den dag ontstaan, waarop geen vergadering zou zijn. De onhoudbaarheid van dat standpunt is reeds in deze Kamer aangetoond, maar ik wil er nog op wijzen, dat in dat stelsel de geheele idee van sluiten en weer laten opkomen niet denkbaar ware. Neen, op het standpunt, waarop de geachte spreker zich stelt, had men de vergadering bijeen moeten houden tot klokke 12 uur 's nachts, want het woord „verdagen" duidt aan het brengen op een anderen dag. Dat had, zeide de geachte afgevaardigde, de Commissaris op zijn standpunt moeten doen, maar hij mag, ook op dat standpunt, den Commissaris geen ondenkbaarheid of onmogelijkheid toedichten.

Maar wat alles afdoet: de geachte afgevaardigde heeft het voorgesteld, alsof het recht om leden voor de Eerste Kamer te kiezen inhaerent was aan de Provinciale Staten en alsof zij elk oogenblik, dat zij samen waren, gerechtigd en bevoegd zouden zijn om daartoe over te gaan. Die stelling is op zich zelf onhoudbaar, omdat ieder weet, dat het kiezen van leden der Eerste Kamer volstrekt niet uit de attributen van het provinciaal college als zoodanig voortvloeit, niet iets is, dat zij ten behoeve van de provincie doen, maar een plicht, hun in het Rijksbelang opgelegd. Het geldt hier niet een reminiscentie van vroegere toestanden, toen zij *qua* provinciaal college tot die keuze gerechtigd waren, maar van buiten af wordt die bevoegdheid aan de Staten toegekend en nu

is dit niet een permanente bevoegdheid, welke zij elk oogenblik mogen uitoefenen, maar is zij gebonden aan de bepalingen, uitwijzende wanneer de Staten haar zullen mogen uitoefenen. Zij is bij de periodieke aftreding aan de vergadering van Juli gebonden, bij tusschentijdsche aftreding en in andere gevallen aan de bepaling van art. 66 der Provinciale Wet en bij ontbinding bepaald en geregeld door het speciale recht, dat art. 73 der Grondwet geeft.

De geachte afgevaardigde heeft dat art. 73 zoo pogen uit te leggen, dat daar niet een *bevel* en niet een *last*, maar eenvoudig het scheppen van een gelegenheid in lag. Dit wordt reeds weersproken door het feit, dat art. 73 voorkomt in het hoofdstuk „Van de magt des Konings". Daar is sprake van de macht des Konings tot ontbinding, met de bijbepaling, dat de Kroon gebonden zal zijn aan de 40 dagen voor de electie en aan de twee maanden voor het bijeenkomen der Kamer. En waar de Grondwet de macht van de Kroon bepaalt en die macht tot ontbinding aan de Kroon toekent en haar de bevoegdheid geeft, bij de ontbinding dien *last* te geven, heeft niemand — ook niet de geachte afgevaardigde — het recht, het denkbeeld van de macht der Kroon, van het uitoefenen van Koninklijke bevoegdheden, van het geven van een Koninklijk bevel, op zijde te zetten en daarvan iets geheel anders te maken, dat in zijn systeem zou passen. Het zou van de zijde der Regeering geheel en al zijn een prijsgeven der waardigheid van het wettige Koninklijke gezag en van de zijde van den Commissaris der Koningin het niet eerbiedigen van het gezag van de Kroon, die hem als Commissaris daar heeft geplaatst, indien men den weg, door den geachten afgevaardigde voorgesteld, had ingeslagen.

Ten slotte nog een enkel woord over de vraag, of de door den geachten afgevaardigde aangegeven weg van het laten verschuiven naar de Novembervergadering tot een solutie zou hebben geleid. Deze quaestie kan men niet incidenteel bespreken. Dat dit niet een principieele solutie kan zijn, blijkt hieruit: er kon den eersten December een ontbinding plaats grijpen en dan zou in het stelsel van den geachten afgevaardigde de verkiezing eerst weer kunnen plaats hebben — indien men meent, dat het initiatief niet van de Regeering, maar van de Staten moet uitgaan — in de Julivergadering van het volgende jaar. Indien de geachte afgevaardigde zegt: uw way-out geeft geen zekerheid, dan antwoord ik hem: uw way-out geeft evenmin solutie.

Of de Provinciale Staten al dan niet zich bevoegd zullen achten om, indien er geen wet vooraf tot stand komt, tot verkiezing over te gaan, daarover zal ik namens de Regeering geen opinie zeggen. Ik weet,

dat er zeer velen zijn, die de bevoegdheid van de Provinciale Staten om in de Novembervergadering tot die verkiezing over te gaan betwisten, maar indien de Staten het deden en indien de geloofsbrieven van de gekozen leden inkwamen, zou deze Kamer souverein kunnen beslissen, of zij dezulken zou toelaten of niet. Maar de zaak als zaak is, dat de Regeering o. i. niet op zien komen mag spelen van een mogelijkheid, waarvan zij niet weet of zij gerealiseerd zal worden. De Regeering weet niet, of de Provinciale Staten van Overijsel zich de bevoegdheid zullen toekennen, over te gaan tot de keuze; zij weet ook niet, of, indien de geloofsbrieven der gekozen leden inkwamen, deze Kamer hen zou accepteeren; maar vast staat, dat, indien er bijv. in December een ontbinding was, er een veel te lange gaping in de samenstelling van dit college zou zijn. Daarom blijft de Regeering van opinie, dat het zeer stellig beter is, den weg in te slaan, dien zij heeft voorgesteld. Daarmede staat men op vasten grond.

Handelingen, blz. 17, 18.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Friesland doet het voorkomen, alsof ik hem het recht zou betwist hebben om, naar aanleiding van deze interpellatie, nog enkele andere vragen te doen. Het schijnt mij niet gelukt te zijn om mijn stem te doen doordringen tot den geachten afgevaardigde, want ik heb juist uitdrukkelijk en onomwonden verklaard, dat ik hem dat recht in het minst niet betwistte. Doch waartegen ben ik opgekomen? Hij heeft mij beschuldigd van *onvolledigheid* in mijn antwoord en om die beschuldiging te adstrueeren had hij moeten aantoonen, dat de door hem gedane vragen metterdaad voortvloeiden uit en lagen opgesloten in de eerste vraag van den geachten interpellant, maar dat heeft hij niet gedaan en ook niet kunnen doen, want wat hij gevraagd heeft staat daar niet in. Wanneer de geachte afgevaardigde mij nu vraagt, of ik bezwaar heb om op zijn vragen op dit oogenblik te antwoorden, dan is dit een gansch andere zaak; dan vervalt de beschuldiging van onvolledigheid, maar komt de andere vraag, die de geachte afgevaardigde wenscht, dat ik zal beantwoorden. Daarvoor heb ik ten deele geen nadere gegevens of stukken noodig, en daar het een gansch eenvoudige zaak is, ben ik bereid te antwoorden. Metterdaad heeft de Commissaris der Koningin een aanvraag ingezonden om machtiging om de Provinciale Staten van Overijsel tegen 25 Augustus bijeen te roepen en daarop is door mij afwijzend be-

schikt en verklaard, dat ik daartoe de voordracht aan H. M. de Koningin niet kon doen.

Nu heeft de geachte afgevaardigde gemeend, dat mijn beroep op de artt. 128 en 129 der Provinciale wet niet opging, omdat niemand zou wenschen, dat de Commissaris der Koningin de drie leden van de Eerste Kamer zou benoemen, maar dat is mijn argument geheel en al zetten buiten het verband, waarin ik het gebezigd heb. Ik heb dat argument toch alleen aangevoerd om te rescontreeren de onjuiste opvatting van den geachten afgevaardigde, alsof de Staten der provinciën *suo jure* en krachtens een inhaerent recht altijd door zouden kunnen gaan om zelven te doen, wat bij Koninklijk bevel hun voor een bepaalden dag gelast was, en dat, wanneer een Koninklijk bevel niet was uitgevoerd, dit de weg was, dien de Commissaris der Koningin moest inslaan, en ik heb aangetoond, dat dit door die bepalingen werd tegengesproken, in verband met mijn eerste bewering, dat het in 1848, gelijk nu door den geachten afgevaardigde erkend is, volstrekt niet de bedoeling is geweest om de Provinciale Staten in dien zin volkomen autonoom te maken, maar wel degelijk om hen te binden.

De geachte afgevaardigde heeft ook niet weersproken mijn opmerking, dat de verkiezing voor de Eerste Kamer door de Statenleden volstrekt niet voortvloeit uit hun gekozen zijn door de kiezers voor de Provinciale Staten, maar is het optreden in het Rijksbelang en het voldoen aan de verplichting, hun in dat belang opgelegd. Nu heeft de geachte spreker gezegd, dat ik dien last verkeerd opvat, en hij heeft betoogd, dat de bron, de grond, de wortel, waaruit het recht opkomt voor de Provinciale Staten om leden voor de Eerste Kamer te kiezen, niet kan liggen in een Koninklijk bevel, maar ligt in de Grondwet. Dat is, mag ik wel zeggen: *prêcher un converti.* Wie zou er ooit anders over denken? Ik begrijp dan ook niet, hoe de geachte afgevaardlgde een oogenblik heeft kunnen denken, dat ik een andere opvatting zou hebben, want dat zou zijn een spreken in strijd met de duidelijke letter van de Grondwet.

Maar dat is de quaestie niet. De geachte afgevaardigde stemt toe, dat de Kroon de macht heeft om den dag der verkiezing te bepalen. Welnu, alleen in dien zin heb ik van een Koninklijk bevel gesproken en gezegd, dat dat *bevel*, die *last*, niet is het geven van een gelegenheid, het scheppen van een occasie om te kiezen, maar de last, het bevel, dat op den dag, die in het Koninklijk Besluit is genoemd, de verkiezing moet geschieden. Wanneer wij later aan die quaestie toekomen, heb ik daarover nog veel meer te zeggen; nu wil ik alleen dit constateeren, dat dusver

bij elk ontbindingsbesluit, gecontrasigneerd door verschillende Ministers, door Ministers van verschillend standpunt, altoos de formule is gebezigd, dat de verkiezing *zal* plaats hebben op dien en dien dag; en nu is de quaestie, of, wanneer eenmaal de Kroon de bevoegdheid heeft om den dag der verkiezing te bepalen, dan, waar dan ook en voor wie dan ook, de vrijheid bestaat om den Koninklijken last, in dien vorm gedaan, te weerstaan.

Dat is de quaestie, waarop het aankomt, en nu vraag ik niet, of hier niet een geval zou kunnen zijn van overmacht, — ja, natuurlijk, er zijn allerlei gevallen denkbaar, maar in zoodanige casuïstiek zal ik niet treden —, want wij hebben hier niet te doen met overmacht en de Regeering kon dus met het bestaan daarvan niet rekenen.

(De heer VAN HOUTEN: Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft zich bereid verklaard om op mijn vragen te antwoorden; hij zegt de daarvoor noodige gegevens bij zich te hebben. Nu heeft de Minister gezegd, dat er een voorstel is gedaan tot buitengewone bijeenroeping van de Staten van Overijsel tegen, ik meen, 25 Augustus, en daarop is „door mij" afwijzend beschikt. Zou ik den Minister nu mogen vragen: op welken grond? En zou ik als tweede vraag mogen stellen, juist naar aanleiding van die woorden van den Minister „door mij": is daarop door *den Minister* afwijzend beschikt of is daarop door den Minister, *met machtiging van de Koningin*, afwijzend beschikt?)

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb het stuk niet bij mij en ben dus niet in staat om op de eerste vraag van den geachten afgevaardigde te antwoorden. Op de tweede vraag wil ik gaarne antwoorden, dat de afwijzende beschikking niet door mij individueel is genomen, maar in overleg met den Ministerraad en na verkregen machtiging van de Koningin.

Handelingen, blz. 20.

HET GEWIJZIGD ONTWERP-ADRES VAN ANTWOORD OP DE TROONREDE: Een communiqué. — Extra-ministerieel leven. — Het ontbindingsrecht. — Waarom ontbinding? — Dr. Kuyper en „De Standaard". — Dr. Kuyper en de A.-R. Partij.

VERGADERING VAN 23 SEPTEMBER 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Door den geachten afgevaardigde uit Friesland, den heer Van Houten, is bij het vraagstuk der ontbinding ook ter sprake gebracht een détail van geheel incidenteelen aard. Hij plaatste dit aan het slot van zijn bespreking; het zij mij echter vergund, daarmede te beginnen. De geachte afgevaardigde zeide, dat, in de dagen toen in de pers sprake was van al of niet ontbinding, een communiqué geplaatst was in *De Standaard*, en dat daarna door mij beloofd was, dat ik naar de al of niet juistheid van dit communiqué een onderzoek zou instellen. Ik heb den geachten afgevaardigde, eer ik spreken ging, gevraagd, of hij dit letterlijk zóó meende, dat ik dit beloofd had, en of hij mij in dit geval zou willen zeggen, waar en aan wien. Hij heeft mij daarop geantwoord, dat hij dit niet in dien zin bedoeld had, maar het oog had op een communiqué, na de eerste mededeeling in de pers aangetroffen en waarin verklaard werd, dat de Regeering de verantwoordelijkheid van het eerste bericht van zich afwierp, en een onderzoek zou instellen naar de wijze, waarop het eerste bericht in de wereld gekomen was. Ik meen, dat ik, aldus de zaak verstaande, met den geachten afgevaardigde akkoord kan gaan.

Mijnheer de Voorzitter! Er is in die dagen de laaghartigste insinuatie tegen mij in de pers geuit, die zich voor een Minister denken laat. Er is toen namelijk in een hier ter stede verschijnend blad geïnsinueerd, dat ik als Minister door een communiqué in een mij bevriend blad pressie had willen uitoefenen op de beslissing van de Koningin. Van achteren, nadat het ontbindingsbesluit bekend is geworden, verviel die insinuatie van zelf, want het communiqué, waarop gedoeld werd, kwam voor in een blad van den 20sten, en het is daarna *urbi et orbi notum* geworden, dat de beslissing van de Koningin officieel reeds gevallen was den 19den, feitelijk reeds den 16den.

Al heb ik nu, toen dit zich voordeed, noch aan de Tweede, noch aan deze Kamer, een belofte gedaan van daarnaar een onderzoek te zullen instellen, zoo ligt het toch in den aard der zaak, dat ik, nadat eenmaal dergelijke mededeeling in de pers was gedaan, het niet na

kon laten om de vraag te stellen, of een van hen, die, op welke wijze ook, kennis hadden gedragen van de stukken, gewisseld in zake de ontbinding, iets daarvan verklapt had naar buiten. Degenen, die daar kennis van konden dragen, waren mijn geachte ambtgenooten, twee chefs van afdeelingen op mijn Departement en misschien een enkele schrijver en voorts had het kunnen zijn, dat de zaak ter kennis was gekomen van ambtenaren, staande onder den directeur van het Kabinet der Koningin. Ik heb toen een officieel schrijven gericht aan een van mijn ambtgenooten en hem persoonlijk ondervraagd en voorts den directeur van het Kabinet geschreven, om hun de vraag voor te leggen, of door hen kon worden geconstateerd, dat de data, waarop het in casu aankwam, door hen onder de oogen waren gebracht van een van hun ambtenaren en of ook van een van die ambtenaren een verklapping van die data had kunnen uitgaan. Daarop heb ik van allen de verklaring ontvangen, dat hier niets van aan *kon* zijn. Ik heb evenzoo op mijn eigen Departement door den secretaris-generaal een streng onderzoek laten instellen en ook dat heeft geleid tot dezelfde negatieve conclusie.

Nu heeft de geachte afgevaardigde zooeven gezegd, dat het bericht in *De Standaard* was gekomen. Ik kan niet vermoeden, dat hij bedoeld zou hebben, dat het het eerst in *De Standaard* was verschenen, maar door het noemen van *De Standaard* heeft hij aan zijn herinnering een scherpen kant gegeven. Op mij rust daarom de plicht, dien scherpen kant er af te vijlen. Dat eerste bericht, waarop de geachte afgevaardigde doelde, was nl. uitgegaan van het bekende Correspondentie-bureau en door dat bureau niet alleen aan *De Standaard*, maar aan alle bladen toegezonden. Ik heb daarom den chef van dat Correspondentie-bureau bij mij ontboden en hem gevraagd, hoe hij er aan gekomen was. Daarop heeft hij mij een schrijven toegezonden (dat ik bereid ben op het bureau te deponeeren, maar dat ik, daar ik niet vermoeden kon, dat ook deze zaak nog opgewarmd zou worden, thans niet bij mij heb), een stuk, waarvan de inhoud kort gezegd deze was, dat het Correspondentie-bureau noch van een van de Ministers, noch van een van degenen, die met eenig Departement of den directeur van het Kabinet in verband staan, eenige mededeeling of informatie had ontvangen. Wanneer de Kamer het mij veroorlooft, daar het een zaak van eenig belang geldt, zal ik in de *Handelingen* dit schrijven gaarne letterlijk in mijn rede opnemen of daaraan als noot toevoegen. Mag ik vragen, of daartegen geen bedenking bestaat?

(De Voorzitter: Ik stel voor, het verlof aan Zijn Excellentie te verleenen.

Daartoe wordt besloten. [1])

Ik dank u, Mijnheer de Voorzitter! Ik voeg er aan toe, dat bij de besprekingen met den chef van het Correspondentie-bureau, gehouden nadat het ontbindingsbesluit uitgekomen was, deze mij er op wees, dat de data, daarin voorkomende, door zijn zegsman misschien uit eigen berekening waren gegist, terwijl, waar dit niet kon, de cijfers der dagen verschillen van en niet conform zijn aan het gevallen besluit. Zoo was in het communiqué — mijn geheugen zou mij kunnen bedriegen, maar de geachte afgevaardigde kan het nazien — medegedeeld, dat de verkiezingen zouden plaats hebben omstreeks half Augustus, terwijl het besluit 3 Augustus bepaalde.

Nu het tweede punt, eer ik tot de principieele quaestie kom. De nieuwere wetenschap heeft zeer bijzonder er de aandacht op gevestigd, dat niet alleen het klimaat, waarin wij leven, maar ook de bodem, waarop wij staan, invloed oefent op onze psychische uitingen. Ik weet niet, of dit zóóver gaat, dat ook de bank, waarop men zit, invloed heeft op datgene wat men in het midden brengt, maar het heeft mij getroffen, dat de geachte afgevaardigde niet vroeger, maar thans eerst, nu hij de plaats van den heer Van Boneval Faure heeft ingenomen, dezelfde tactiek volgt, door dien geachten vorigen afgevaardigde gevolgd in zijn bekende rede. Wat ik in die rede wraakte — en ik geloof met recht wraakte — was, dat hij mij hier ter verantwoording riep voor dingen, die buiten mijn ministerieel leven liggen.

Wat deed nu straks de geachte afgevaardigde, de heer Van Houten? Hetzelfde; hij toch drong ook — men noemt dat: borend of wroetend —

---

[1]) Het schrijven van het Nederlandsch Correspondentiebureau voor Dagbladen luidt als volgt:

's-Gravenhage, 27 Juli 1904.

Excellentie!

Tot nadere toelichting enz....., hebben wij de eer te verklaren, dat het bericht in quaestie niet herkomstig was van iemand, die hetzij Uwe Excellentie of eenige der andere Ministers ook maar van aanzien kent, noch van iemand die van Uwe Excellentie of eenige der andere Ministers ook maar eenige aanwijzing kan verkregen hebben, noch eindelijk van iemand die met een der Departementen in eenige verbinding staat.

Met de meeste hoogachting verblijven wij

Van Uwe Excellentie
De dienstw. dn.
(get.) BELINFANTE en VAS DIAS.

Aan
Zijne Excellentie den Heere Minister
van Binnenlandsche Zaken.

in mijn extra-ministerieele leven. De opvatting, die men heeft van hetgeen hier parlementair is, verschilt natuurlijk naar gelang het standpunt, dat men inneemt, en de beginselen, waarvan men uitgaat ; maar ik, mijnerzijds, mag niet nalaten, tegenover de opvatting, die de geachte afgevaardigde blijkbaar huldigt, de verklaring te stellen, dat zulk bespieden van het extra-ministerieele leven van een Minister niet aangaat.

De leden van deze en van de andere Kamer kunnen mij tot verantwoording roepen over al wat ik als Minister doe, maar zij hebben geen recht, mij ter verantwoording te roepen over hetgeen mijn leven betreft buiten mijn ambt. Ik zal mij de vrijheid om buiten mijn ambt te handelen zooals ik meen, dat ik moet doen, door zijn critiek dan ook niet laten ontnemen, te minder waar in het land, dat de bakermat is *volgens mij* van het constitutioneele leven, in Engeland, de Ministers nooit hebben nagelaten, waar zij daartoe oorzaak vonden, om zich ook op particulier terrein in de beweging der geesten onder het volk te mengen, terwijl in Frankrijk, door hem misschien meer beschouwd als de bakermat van het constitutioneele leven, ook de tegenwoordig aan het bewind zijnde Ministers — ik noem slechts Pelletan — waarlijk zich daarvan niet onthouden.

Wanneer hij mij nu vraagt, waarom ik meen, dat dit wroeten in het particuliere leven in het Parlement niet mag, dan noem ik als één der reeds alleszeggende redenen deze. Omdat men iemand niet moet aanvallen over een zaak op een plaats, waar hij zich over die zaak niet verdedigen kan. Wanneer de geachte afgevaardigde op een ander terrein, of waar ook, wanneer ik geen Minister meer zal zijn, mij daarover wil interpelleeren, ben ik gaarne bereid hem te woord te staan. Maar hoe zou ik hier, van deze plaats, hebben kunnen beantwoorden hetgeen het geacht vorige lid dezer Kamer, de heer Van Boneval Faure, hier over mijn persoonlijk, partciulier en kerkelijk leven aanbracht? En zoo ook, hoe zou ik mij thans in deze Vergadering kunnen verdedigen tegen hetgeen de heer mr. Van Houten opmerkte omtrent den invloed, dien ik uitoefen, hetzij in de pers, hetzij op de verkiezingen? Ik zou dat niet kunnen doen zonder in allerlei détails van organisatie te treden, maar daarmede zou ik hem in handen spelen een troef, die hij uit mijn hand nooit krijgt.

Ieder heeft, zoo men politieke actie in het land drijft, zijn eigen manier van doen, en waar nu mijn manier van doen gebleken is niet geheel zonder succes te zijn, laat ik mij door een tegenstander zelfs niet in de kaart zien. Slechts over één détail een enkel woord. Hij drong mij den titel van *Grand-électeur* op. Maar, Mijnheer de Voorzitter, wanneer er sprake van is om aan eenig Minister of oud-Minister

den bijnaam van *Grand-électeur* te geven, dan zij het mij vergund, dien nederig af te wijzen en dien te endosseeren aan mijn geachten opponent. Hij toch was het, die, toen hij nog Minister was, hier in deze Kamer openlijk de verkiezingsleus van anti-clericaal aangaf, die hij wenschte dat de verkiezing van 1897 zou beheerschen. Hij als Minister heeft toen die snijdende leus aangeheven, en de ministerieele leus is dan ook destijds het land ingegaan en heeft haar werking niet gemist. Het komt mij voor, dat, wie als Minister dat aandorst, al de naam van *Grand-électeur* in het Parlement moet worden toegewezen, ook de eer moet ontvangen, die hem toekomt, en dat niet mij, maar hem die siertitel moet worden toegekend.

Na deze twee détails nu nog een enkel woord over hetgeen de geachte spreker in het midden bracht over de coalitie; en dan kom ik ter zake, dit is tot de ontbinding. Ik stem toe, dat, waar een coalitie-Kabinet is opgetreden, een lid der Staten-Generaal allereerst bevoegd is, daaromtrent inlichtingen te vragen, zich opmerkingen te veroorlooven en daarop critiek uit te oefenen. Anderzijds echter staat het evenzeer vast, dat een Minister, die daarop ingaat, zich uitsluitend te beperken heeft tot wat op publiek terrein voorviel. Nu de geachte spreker daarentegen niet alleen een poging waagde, om datgene ter toetse te brengen wat publiek domein is, maar ook op informaties uit is gegaan omtrent de wijze, waarop ik er naar tracht de verschillende elementen der rechterzijde bij elkander te houden, deed hij ook hier weder een poging om zijn boor te doen dringen door een deur, waarachter het geheim archief ligt, maar die deur gaat voor hem niet open. Al wat over hoofdagentuur, persbureau enz. gezegd is, laat ik daarom stil liggen. Ik ben tamelijk pachyderm na de lange worsteling, die achter mij ligt; pijltjes van zoo licht allooi wonden mij niet, zij ketsen op mijn maliën af.

De zaak zelf, wat de ontbinding aangaat, is van veel gewichtiger allooi. En daarop komende, begin ik met op te merken, dat er omtrent het ontbindingsrecht tusschen den geachten spreker en mij metterdaad verreikend verschil in gevoelen bestaat. Het ontbindingsrecht is van anti-revolutionaire zijde nooit met bijzonder welgevallen aangezien. Men heeft steeds gevoeld, dat daarin metterdaad een gevaar kon dreigen. En indien er een weg ware geopend geworden om de afstemming van begrootingen, om redenen daarbuiten gelegen, onmogelijk te maken, weet ik niet of men ooit wel van anti-revolutionaire zijde aan dat denkbeeld van afstamming steun zou hebben gegeven. Nu intusschen hebben wij hier te handelen van het *ius condendum*, maar *in iure posito,* en zooals op dit oogenblik onze Grondwet daar ligt, staat dat ontbindingsrecht er

nu eenmaal in. Nu is er ten opzichte van de Eerste en van de Tweede Kamer, wat het ontbindingsrecht betreft, van meet af verschil van gevoelen geweest. Men heeft in 1848, ook waar men het ontbindingsrecht voor de Tweede Kamer wilde toegeven, van meer dan één zijde gezegd: pas dat ontbindingsrecht niet toe op de Eerste Kamer, want die moet blijven het groote bolwerk voor de Kroon, die moet de vastheid aan het Staatsbeleid geven, en wanneer gij eenmaal ook op de Eerste Kamer het ontbindingsrecht toepasselijk verklaart, brengt gij die vastheid in gevaar.

Van welke overwegingen ging dat spreken uit? Ik herinner er aan, dat men in de jaren omstreeks 1848 te doen had met een oppositie tegen de Kroon, die in de liberale pers soms zelfs een hoogst bedenkelijk karakter aannam. Velen vreesden daarom destijds, dat de Tweede Kamer met de meerdere macht, die ze ontving, gevaar voor den Staat zou kunnen opleveren, en wenschten nu in de Eerste Kamer een vastigheid te bezitten, die altoos in staat zou zijn om aan gevaarlijke ondernemingen van de Tweede Kamer weerstand te kunnen bieden. Maar de tegenstelling, die men zich daarbij dacht, was niet een tegenstelling in beginsel, maar was een tegenstelling in schakeering. Men achtte destijds in toongevende kringen, dat éénzelfde beginsel steeds het Staatsbeleid beheerschen moest, maar dat, waar slechts éénzelfde beginsel heerschen kon, er een zeer groot onderscheid bestond in de wijze, waarop en vooral in het tempo, waarin het werd toegepast. Vandaar dat men toen niet anders had dan de tegenstelling tusschen conservatieven en liberalen.

Maar de toestand, waarin wij thans ons bevinden, is metterdaad een geheel andere geworden. Het is op dit oogenblik in ons vaderland niet meer een strijd tusschen meer of min, tusschen sneller of trager tempo, maar het is geworden een principieele tegenstelling, die tot den diepsten wortel des levens en van het bewustzijn doordringt. Wanneer men nu in zulk een toestand is geraakt, — en daarin zijn wij —, dan ontstaat de vraag, of wat de geachte afgevaardigde noemt „den langen weg" om te komen tot een omzetting ook van dit Staatslichaam, de weg is, die altoos bewandeld *kan* worden.

En dan kom ik tot deze stelling, dat een toestand, waarin de meerderheid aan de overzijde van het Binnenhof leeft, denkt en ageert uit een beginsel tegenovergesteld aan dat van de meerderheid in deze Kamer, op den duur niet houdbaar is. Wat toch zou daarvan het gevolg zijn? Wanneer de „lange weg" moet gevolgd worden, dat wil zeggen, dat bij een omzetting van de politieke denkwijze in het kiezerskorps, deze eerst zóó lang zou moeten doorwerken totdat de meerderheid in de Staten-

Provinciaal werd omgezet en daarna moest doorwerken totdat op normale wijze ook hier de meerderheid werd omgezet, dan verloopt er een reeks van jaren, die op zijn minst genomen over het dozijn gaat.

Neem nu de positie, zooals de geachte afgevaardigde zich die dacht. Bij de Tweede Kamer kan die omzetting der opinies onmiddellijk doorwerken, omdat zij op de Tweede Kamer direct hetzelfde effect heeft als zij bij de aftreding van het eerste gedeelte van de Provinciale Staten heeft, met slechts één jaar verschil. Neem nu aan, dat aan de overzijde van het Binnenhof een meerderheid zetelt van principe *a* en hier een meerderheid van principe *b* en voeg daarbij het standpunt, door de vorige Eerste Kamer aangenomen; wanneer van de Tweede Kamer hier komt een wetsontwerp uit principe *a* en wij vormen een meerderheid naar principe *b*, dan moet de Eerste Kamer dat voorstel verwerpen, want zij mag niet tegen haar beginsel ingaan. Wat wordt dan de toestand? De meerderheid aan de overzijde van het Binnenhof gaat, indien zij gecontinueerd wordt, drie vierjarige perioden, dat is twaalf jaren lang, door met hier aldoor wetsontwerpen in te zenden, en zoolang die wetsontwerpen zich op de neutrale zône bewegen, levert dat geen bezwaar, maar zoodra er een wetsontwerp komt, waar een beginsel in ligt, dat antithetisch is aan het beginsel, dat hier de meerderheid is toegedaan, wordt het *verworpen*. Dat zal slag op slag gebeuren. Wat zou dat willen zeggen? Dit, dat er eenvoudig in die 12 jaren geen enkel wetsontwerp, waarin een principe is belichaamd, kan tot stand komen. Maar goed, dan zijn die twaalf jaren verloren. Nu gaat het hier echter eindelijk om, doch natuurlijk is het dan zeer goed mogelijk, dat het na die 12 jaren ginder in de Tweede Kamer ook weer omgaat, zoodat dan *hier* het beginsel *a* en daarginder het beginsel *b* in meerderheid gaat heerschen. Dan komt men weder in precies denzelfden toestand en dan kan het weder 12 jaren duren, voordat de meerderheid in beide Kamers akkoord loopt, zoodat gedurende 24 jaren geen enkel wetsontwerp, waarin een beginsel is nedergelegd, zal kunnen tot stand komen. Dat wil dus zeggen, dat er in 24 jaar niets kan tot stand komen, dat, wijl het beginselen tot heerschappij brengt, aan de geestelijke ontwikkeling van ons volk leiding kan geven.

En wat is het tweede kwaad, dat er in schuilen zou? Dit, dat men, eenmaal in die impasse geraakt en niet anders kunnende doen, zich eenvoudig als Ministers er aan zou gewennen om alle beginselen over boord te werpen en te blijven handelen in uitsluitend materieele of geen beginsel rakende artikelen. Hoe kan nu iemand als mr. Van Houten, die zijn rede begon met te zeggen, letterlijk, dat hij acht,

dat men hier in deze Kamer vooral de beginselen der wetgeving moet toetsen, — hij zegt niet, dat dit in de Tweede Kamer niet moet geschieden, maar hij sprak het uit, dat deze Kamer dit speciaal als haar roeping heeft te beschouwen —, hoe kan nu iemand, die dat standpunt inneemt, art. 73 van de Grondwet in zijn toepassing zoo uitleggen, dat er feitelijk niet alleen een stilstand van alle actie uit beginselen uit zou volgen, maar dat ook het handelen uit beginselen langzamerhand iets zou zijn, waaraan het geheele volk en het geheele staatsleven zich ontwende?

Mijnheer de Voorzitter! Dat van het recht van ontbinding niet dan met groote behoedzaamheid en spaarzamelijk gebruik gemaakt moet worden, is, meen ik, iets, dat alleen herinnering zou behoeven in een Kamer, waar de ultra-radicale richting vertegenwoordigd was. Maar ik geloof, dat er onder de leden van deze Kamer, voor zoover zij aanwezig zijn, en onder de Ministers, hier achter deze tafel gezeten, niemand is, in wien het ook maar zou opkomen, op luchthartige wijze met het ontbindingsrecht om te gaan.

Er is door de geachte sprekers, die mij na mr. Van Houten voorafgingen, — en wien ik dankzeg voor de krachtige weerlegging van een deel van de rede van dien afgevaardigde, welke weerlegging mij niet zal verlokken in herhaling te treden, doch waaraan ik mij refereer —, reeds opgemerkt, dat dit Kabinet, indien het tot eenig doel had gehad zich zelf moeilijkheden te besparen, onmiddellijk na zijn optreden een voorstel tot ontbinding van deze Kamer had kunnen doen of zelfs zulk een ontbinding als voorwaarde van Kabinetsaanvaarding had kunnen stellen. Maar zulk een handelwijze zou metterdaad geweest zijn een vallen in het kwaad, waarop de geachte afgevaardigde wees. Doch dat juist hebben wij niet gedaan. We zijn niet luchthartig geweest. En niet alleen, dat wij op de ernstigste wijze mainteneeren, dat met het ontbindingsrecht niet dan spaarzaam mag worden omgegaan, want wij betwisten bovendien, aan wien het ook zij, het recht om uit de voordracht, die wij aan de Koningin gedaan hebben, ooit af te leiden de consequentie, dat dus het luchthartig spelen met dat recht voortaan door ons antecedent in het Staatsbeleid zou zijn opgenomen.

De geachte afgevaardigde heeft intusschen van het ontbindingsrecht uit art. 73 een interpretatie gegeven, die ik wel van zijn zijde begrijp, maar waarvan hij ook evenzoo verstaan zal, dat wij haar niet kunnen aanvaarden. Hij zeide, dat ons doen in strijd was met den geest van de Grondwet, want dat wij altoos moesten in het oog houden, dat „le roi règne mais ne gouverne pas", en dat dus, waar art. 73 de Kroon het recht toekent van ontbinding, er nooit gebruik van mag worden gemaakt dan daar,

waar het geldt een attaque op de Kroon. Ziedaar een dualisme ingeschoven in de eenheid van het gezag; ziedaar tusschen de Kroon en de Ministers een wigge van dualisme gedreven, die wij pertinent recuseeren. Wanneer er in de Grondwet van de Kroon sprake is, is dat, waar van de macht des Konings gesproken wordt, nooit de Koning persoonlijk, maar altoos de Kroon in verband met het Kabinet en onder de waarborgen, die in dat verband aan het volk door de ministerieele verantwoordelijkheid gegeven zijn.

Die tegenstelling verwerp ik dan ook ten eenenmale. Wanneer er een ontbinding plaats heeft ter oorzake van de verwerping van een ingediend wetsvoorstel, dan is het een wetsvoorstel *van de Kroon.* Het wordt dan ook steeds door de Kroon bij de Staten-Generaal ingezonden, en elke poging om scheiding te maken tusschen de Kroon en de Ministers, zoolang zij Ministers zijn, strekt niet om de autoriteit, of het gezag, of de positie van de Kroon te verhoogen, maar juist omgekeerd om ons de positie van Ministers van de Kroon te ontnemen en ons te leiden tot een parlementair Ministerie in den kwaden zin van het woord.

Of ook een Eerste Kamer zal ontbonden kunnen worden, is een vraag, die dusver in den zin, waarin nu die quaestie aan de orde is gekomen, zich nog nimmer heeft voorgedaan. De Eerste Kamer is wel twee malen ontbonden in combinatie met de Tweede Kamer, maar om andere oorzaken; het was ter oorzake van ingekomen voorstellen tot grondwetsherziening, die voorloopig waren aangenomen.

Nu is reeds door een der voorgaande geachte sprekers er op gewezen, dat dit intusschen ter zake niets afdoet, wijl het alleen daaruit is te verklaren, dat, wanneer men de kiezers hoofd voor hoofd kent, ze tellen kan en hun politieke richting en gezindheid hoofd voor hoofd weet, men ook vooraf kan zeggen wat de uitkomst van ontbinding en nieuwe verkiezing zal wezen, en dat, wanneer men eenmaal, na die optelsom gemaakt te hebben, vooruit weet, dat bij nieuwe verkiezing precies dezelfde personen terug komen, niemand zoo dwaas kan wezen om tot ontbinding te adviseeren. Dat is dus geen argument. Wanneer men daarentegen vraagt, wat de bedenkingen zijn, die men tegen een ontbinding heeft aangebracht (nu niet wat het principe van ontbinding in jure condendo betreft, want het ontbindingsrecht staat nu eenmaal in de Grondwet en het principe ervan hebben wij dus hier niet te bespreken, maar wanneer men vraagt wat de bedenking is, die men in de toepassing er op maakt), dan voert men allereerst aan: ge moogt den waan van den dag geen heerschappij laten oefenen in het politieke

staatsbeleid. Gesteld dus, dat door de uitkomst van een enkele stemming aan de overzijde van het Binnenhof een meerderheid, levende uit een ander beginsel, is samengekomen, dan moet men niet daar dadelijk het geheele staatsbeleid naar reformeeren, maar eerst eens afwachten of de nieuwe opinie stand houdt.

Welnu, Mijnheer de Voorzitter, wat was hier gebleken? Dit, dat niet alleen in 1901 die kentering onder de kiezers was gekomen, maar dat in 1904, bij een tweede stemming, die eveneens over het geheele land had plaats gehad, nog stelliger was gebleken, dat die kentering zich steeds in die zelfde richting bleef bewegen. Men kon dus niet zeggen, dat de omzetting, die langzamerhand in de Staten-Provinciaal gaande was, iets was wat pas begon. Reeds bij twee verkiezingen vóór 1901, nl. in 1898 en 1895, had dit proces, die verandering van samenstelling, een aanvang genomen. In een der collegiën, in de Staten van Zuid-Holland, was dit reeds in 1901 effectief geworden; en die kentering in de samenstelling is niet alleen in de provincie Zuid-Holland, maar ook in Noord-Holland en elders, in 1904 doorgegaan. Wij hadden dus volstrekt niet te doen met een waan van den dag, maar met de kentering in politieke overtuiging van het kiezerskorps, welke zich sinds 1895 steeds nadrukkelijker uitsprak en daarbij toonde continuïteit te bezitten. In dat opzicht bestond er voor ons alzoo geen reden, te duchten, dat hier de waan van den dag ons zijn boos spel kon spelen.

De tweede bedenking, welke men geopperd heeft, is deze, dat men zeide: ontbinding is uiterst gevaarlijk, want zij is een „leap in the dark", men weet niet wat er van komt. Wanneer gij het ongeluk hebt, dat na een ontbinding de vorige meerderheid weer terugkomt, is dat een échec voor den persoon, die de ontbinding uitgelokt heeft, een échec zelfs voor de Kroon. Volkomen juist; maar ook dat bezwaar bestond hier niet. Hier was geen sprake van een „leap in the dark"; men wist toch vooruit met welke kiezers men te doen had en van welke gezindheid zij waren; men bezat de zekerheid, dat de uitslag der verkiezing na de ontbinding zou uitvallen gelijk die geweest is.

Men heeft ook gevraagd: ware het niet verstandiger geweest, te wachten tot na de verkiezing van leden der Eerste Kamer, die in het midden van het volgende jaar zou plaats hebben. Metterdaad had deze vraag gewicht, omdat, waar men een ontbinding vermijden kan, dit altoos raadzaam is, maar wat was de toestand? Deze, dat door de verkiezingen, die in 1905 voor de Eerste Kamer zouden plaats hebben, het ernstig gevaar ontstond, dat de Kamer met 25 tegen 25 op het doode punt gekomen zoude zijn. En nu weten wij van de overzijde van het Binnenhof, toen

dit geval zich daar voorgedaan heeft, welk een verlammenden invloed dit gehad heeft op geheel de positie van de Staten-Generaal; men geraakte in het moeras; en toen er per slot van rekening een man was, — ik meen de heer Mr. Wintgens —, die buiten de twee helften stond, had men de wip. Die toen ongelukkige afgevaardigde, — want ik noem het ongelukkig als men steeds bij elke stemming de verantwoordelijkheid voor de geheele beslissing draagt en zelfs zou ik het begrijpen, dat iemand zich daardoor in zoo ellendige positie gevoelde, dat hij onmiddellijk zijn ontslag nam — die éene afgevaardigde moest dan telkens beslissen voor heel de Kamer. Dit nu deed de vraag rijzen: mag de Regeering het intreden van zulk een toestand, waarvan de naweeën nog aan de overzijde van het Binnenhof gevoeld worden, ook hier bevorderen? En op die vraag hebben wij geoordeeld een ontkennend antwoord te moeten geven. Bij 25 tegen 25 toch zou nog steeds elk principieel voorstel hier zijn verworpen.

Dit wat het formeele van de zaak betreft. Nu kom ik op de materie. De geachte afgevaardigde heeft waarheden uitgesproken van zoo solide gehalte, dat ik er niet aan knagen zal. Een van die waarheden was, dat men geen ontbinding moet provoceeren, wanneer het stuk in geding van luttele, onbeduidende beteekenis is. Hij heeft gezegd, dat, gaat men een anderen weg in, men inderdaad een verschil slechts over één wetsartikel krijgt. Ik acht het overbodig, daarover lang te spreken, want ik kan niet inzien, dat één ander lid van deze Kamer het daarmede niet eens zou zijn. Wat doet dus de geachte afgevaardigde? Hij doet wat op zijn standpunt volkomen begrijpelijk is, hij vilipendeert het geschil.

(De heer VAN HOUTEN: Mag ik even voorlezen wat ik gezegd heb?)

Zeer gaarne.

(De heer VAN HOUTEN: „Zij heeft alleen toen het wetsontwerp in behandeling kwam haar verschil met de Regeering en met de Tweede Kamer over een punt, dat in algemeenen zin als een ondergeschikt, zeker niet urgent onderdeel van een wetsontwerp, dat aan haar oordeel was onderworpen, was te beschouwen, geaccentueerd." Ik heb nooit gezegd, dat het een onbeduidend verschil was, maar wel, dat het een ondergeschikte plaats in het wetsontwerp innam.)

Het doet mij genoegen, dat de geachte afgevaardigde de zaak zoo expliceert, dat hij niet bedoeld heeft, dat hij dit geschil vilipendeeren zou, maar alleen gezegd heeft, dat het een *ondergeschikte* plaats innam in het wetsontwerp. Welnu, dan begrijp ik er nog minder van. Wanneer

er een trein afrijdt, waaraan de salonwagen der Koningin is aangehaakt, dan is die salonwagen natuurlijk slechts één klein deel van den geheelen trein, maar dan kan toch dat ééne deel van den trein meevoeren wat van de hoogste waarde voor het geheele land is en moeten juist met het oog op dien éénen wagen de uiterste waarborgen genomen worden voor de veiligheid van heel den trein. Waar nu hier een ontwerp ingediend was, waar allerlei andere dingen in voorkwamen, maar vooral één ding, waarin juist het beginsel van dit Kabinet lag uitgesproken, daar spreek het toch vanzelf, dat, of men zulk beginsel tot uitvoering brengt in een klein of een groot ontwerp, een Kabinet, dat met zijn beginselen staat of valt, niet vroeg, of de uitwerking van het beginsel hier al de artikelen van het wetsontwerp, of slechts een deel er van beheerschte, maar alleen onderzocht, of het beginsel er in zat. Dit zegt dus niets.

Bovendien, datzelfde beginsel lag ook in een ander deel van het wetsontwerp verscholen, namelijk in het subsidie voor de bijzondere gymnasia, en dat er volstrekt geen waarborg bestond, dat men ook daartegen niet opponeeren zou, is duidelijk. Ik heb er maar aan te herinneren, dat aan de andere zijde van het Binnenhof de heer Goeman Borgesius, en anderen met hem, zich principieel ook daartegen hebben verklaard.

Hier had men dit punt nog niet besproken, daar alle aandacht op het andere punt geconcentreerd was, maar men wist evenmin, hoe men daartegenover stond. Er is door de Regeering, toen zij optrad, een programma gepubliceerd; dit programma is niet ontleend aan eenige politieke partij, het was een zelfstandig programma van de Regeering. Ik zal altijd het denkbeeld weerstaan en weerspreken, alsof een Kabinets-programma gedicteerd kan worden door een kiescomité. Een Kabinet heeft zelfstandig zijn programma vast te stellen. Of er in de partijen, die het Kabinet steunen, enkele leden zijn, die dat beginsel òf onvolledig uitgewerkt, òf niet juist toegepast vinden, beslist alweer de zaak niet. Wij hebben als Ministers de zelfstandigheid van het Ministerschap te handhaven; en dan is eenvoudig de vraag, wat onze overtuiging was en hoe wij die hadden geformuleerd. Welnu, toen wij opgetreden zijn, hebben wij duidelijk uitgesproken, dat wij de sociale verhoudingen beschouwden te verkeeren in een toestand, die reformatie behoefde, en in zoover wilden wij optreden voor sociale hervorming, maar er is van meet af uitdrukkelijk bijgevoegd, dat wij weigerden het standpunt in te nemen van hen, die meenen dat de sociale wetgeving uitsluitend wetten omvat ten behoeve van de arbeiders; wij hebben het uitdrukkelijk uitgesproken, dat wij de maatschappij, *de societas*, als een geheel beschouwen in hare splitsing in standen en rangen, in haar

verwikkelingen en verbindingen tevens, en in de tweede plaats, dat wij de maatschappij beschouwen niet als een uitsluitend materieele formatie, maar als een formatie met lichaam en ziel en wel zoo, dat het psychische leven bovenaan staat, zoodat wij onder sociale hervorming niet alleen verstaan verzekering van den arbeider en dergelijke, dit is de zorg voor één staat, maar haar aldus opvatten, dat de societas, de maatschappij, alle standen omvat en niet alleen materieele maar ook geestelijke behoeften heeft, wijl ze niet alleen een lichaam heeft, maar ook een ziel, en dat zelfs de geestelijke nooden primeeren. Vandaar ons aansturen op vrijmaking van de ontwikkeling van den volksgeest; en daartoe achten wij het noodzakelijk, te komen tot een herziening van de bestaande regelingen op het gebied van het lager, van het middelbaar en van het hooger onderwijs, door welke regelingen naar onze overtuiging de vrije ontwikkeling van den nationalen geest aan banden is gelegd. En zoo zijn door ons dan ook wetsontwerpen ingediend voor het lager, voor het middelbaar en voor het hooger onderwijs.

Dat nu het hooger onderwijs het eerst aan de orde kwam, was geheel natuurlijk. Wanneer men in mijn positie optreedt als Minister van Binnenlandsche Zaken, belast dus ook met de zorg voor het geheele onderwijs, voelt men een leemte. Vroeger mij bewegende op geheel ander terrein, ontbraken mij bij mijn optreden kennis en ervaring op velerlei gebied, dat van dat oogenblik af aan mijn zorgen werd toevertrouwd, maar op één gebied was ik min of meer thuis, namelijk op het terrein van het hooger onderwijs. Dáár was ik dus het eerst gereed met het formuleeren der denkbeelden, die ik meende dat gerealiseerd moesten worden, en nu was het niet opzettelijk, maar een eenvoudig en natuurlijk gevolg van deze mijn positie, dat, terwijl voor die andere wetsontwerpen nog allerlei onderzoekingen moesten plaats hebben, ik op dit terrein meende aanstonds mijn denkbeelden te kunnen formuleeren; zoo is dit wetsontwerp dan ook het eerste ingekomen. Toen dit nu geschied was, is het wetsontwerp aan de overzijde, ik zeg niet gevilipendeerd, maar òf niet begrepen, òf men heeft er de portée niet van ingezien, maar het komische geval deed zich voor, dat, ook nadat dit wetsontwerp bij de Tweede Kamer was ingekomen, men daar bij de algemeene beraadslaging mij verweet, dat het Kabinet nog in geen enkel wetsontwerp iets had laten blijken van zijn eigen beginselen. Ik heb daar natuurlijk op gezwegen, want ik wilde geen slapende honden wakker maken en dacht: als de heeren in dit wetsontwerp niets van dien aard vinden, mij wel. Maar langzamerhand begon men het wetsontwerp in te zien en te bekijken en toen ontdekte

men, dat er toch wel iets inzat, en hoe langer men het bekeek, hoe meer men die overtuiging opblies, totdat men ten slotte oordeelde, dat er veel, ja zelfs te veel inzat. En toen organiseerde zich in de pers en bij de oppositie in de Tweede Kamer daartegen een verzet zóó krachtig en zóó fel, dat men zich moest afvragen, hoe zich nu nog de continuïteit in die Kamer helder voor oogen te stellen. Ook bij de jongste stembus, vóór de verkiezingen en toen deze aan den gang waren, heeft meer dan één spreker en meer dan één schrijver van stukken in de pers de kracht van keel en pen uitgeput om op de meest krasse wijze ons goede volk tegen de booze voornemens ten deze van de Regeering te waarschuwen. Of dus de emballage wat te groot was of niet, doet er niet toe. Men was er volkomen van gesaisisseerd, dat het hier gold een wetsontwerp, waartegen door hen, die op het standpunt van den heer Van Houten staan, principieel verzet moest worden gevoerd. Wat had de Eerste Kamer, nadat het wetsontwerp door de Tweede Kamer was aangenomen, nu te doen? Ik stem het volkomen toe: de Eerste Kamer stond hiermede voor een uiterst moeilijk geval en voor een gewichtig vraagstuk. Ik heb daar straks reeds gezegd, waarom ik een antithetische samenstelling van de beide Kamers niet acht bedoeld te zijn bij de samenstelling van de bepalingen onzer Grondwet en waarom die bepalingen eigenlijk alleen passen bij een overeenkomende Eerste en Tweede Kamer, die alleen in graad verschillen. Wel zegt de geachte afgevaardigde, dat de vorige Eerste Kamer zoo vriendelijk voor ons was en ons niets in den weg lei. En dat is ook zoo, want we hadden dusver nooit over de Eerste Kamer (in hare vorige samenstelling) te klagen gehad. Integendeel! Ook zijn we met de heeren persoonlijk altijd op zeer goeden voet geweest, en in de debatten was er nooit, voor zoover ik weet, één hard woord gevallen. Maar waaruit kwam dit voort? Omdat de Regeering nog geen wetsontwerp bij deze Kamer aanhangig had kunnen maken, waarbij de beginselen van Regeeringsbeleid, waarin dit Kabinet principieel met de meerderheid van de Kamer verschilde, aan de orde kwam. Is het nu aan de Eerste Kamer in hare vorige samenstelling als een verdienste toe te rekenen, dat zij onder die omstandigheden geen stroo in den weg heeft gelegd? Waar zou zij dat strootje vandaan hebben gehaald? Ik weet het niet. Maar de eerste maal, dat een wetsontwerp aan de orde kwam, waarin wèl een beginsel school, tegenovergesteld aan dat van de meerderheid der Kamer, stond die meerderheid voor deze pijnlijke vraag: wat moet de antithetische meerderheid in de Eerste Kamer doen, wanneer een wetsontwerp inkomt, dat beginselen belichaamt, strijdig met de beginselen van die

meerderheid? Ik zeg niet, dat ik, als lid op uw banken gezeten, in dat geval terstond gestemd geweest zou zijn voor berusten — ik laat mij daarover niet uit. Maar dit zeg ik wel, dat, toen de Eerste Kamer zich gesteld zag voor een formeel principieele quaestie, n.l. voor de vraag, of, als de constellatie zoodanig is, de Kamer hare beginselen moet handhaven of die moet laten slapen, en de meerderheid der Eerste Kamer gemeend heeft, in zulk een casus positie haar beginselen niet te moeten doen slapen, maar die krachtig te moeten handhaven en alzoo volgens die beginselen het voorstel te verwerpen, ik dat zeker niet afkeur, daar ik integendeel meen, dat onder die omstandigheden de houding der meerderheid alleszins honorabel was en men respect ervoor kan hebben.

Maar wanneer men nu eenmaal een moeilijken plicht had te vervullen, — want dat was het —, dunkt mij, dat dan toch een van de condities van uitvoering deze had moeten zijn: *fortiter in re, suaviter in modo.* En wat is nu gebleken? Dat, toen éénmaal de Eerste Kamer in haar toenmalige samenstelling aan deze zaak was toegekomen, zij als *porte parole* heeft laten optreden een man, op wiens grijze haren ik allerminst een smet zal werpen, maar waarvan toch ieder onpartijdige, die buiten dezen strijd staat, zal moeten toegeven, dat in deze Kamer misschien nimmer een zoo felle redevoering, als toen door hem, gehouden is. Ik zeg niet, dat die redevoering bij afspraak gehouden is, dat gaat mij ook niet aan; maar heeft, zoo vraag ik, na die rede het overige deel van de meerderheid zich daarvan losgemaakt, ik zeg niet van het principieele ervan, maar alleen van den fellen vorm, waarin zij gekleed was? Wie de *Handelingen* naleest, zal zien, dat er niet anders dan woorden van lof voor die rede geuit zijn en dat zonder eenige reserve.

De rechterzijde heeft daarna op ernstige wijze gedebatteerd, maar de oppositie had één ding gedaan, dat mijns inziens nooit goed is. Reeds in het Voorloopig Verslag had zij verklaard, dat de bezwaren *onoverkomelijk* waren. Doet men dit eenmaal, dan is eigenlijk alle verdere beraadslaging overbodig; als een meerderheid verklaart: hoe gij ook spreekt of wat gij ook doet, wij stemmen toch tegen, dan kan men even goed geen debat houden. Welnu, onder die ongunstige omstandigheden heeft nochtans de rechterzijde gemeend, *wel* debat te moeten voeren en zij heeft dit gedaan op zeer ernstige wijze. En ook dezerzijds heeft het Ministerie geoordeeld, dat het op haren weg lag om wel degelijk het debat principieel door te zetten, en het heeft dit gedaan.

Nu voegt het natuurlijk niemand, zijn eigen woord te prijzen, maar ik meen toch te mogen zeggen, dat wie de rede, die door mij toen gehouden is, naleest, daarin zal vinden een stof, die op een klein

gedeelte na nog nergens behandeld was geworden, noch in het Voorloopig Verslag, noch in de Tweede Kamer, noch in de pers. Ik was gekomen met geheel nieuwe argumenten.

Wat heeft toen de meerderheid gedaan? Gezwegen. En — ik sta er altijd nog verbaasd over — toen heeft de *porte parole* van de meerderheid, de heer Van Boneval Faure, uit zijn portefeuille gekregen en hier voorgelezen een stuk papier, dat hij niet had beschreven terwijl hij hier zat, maar dat hij alreeds had meegebracht eer ik sprak en waarop stond, dat hij niet verder zou debatteeren, zich refereerde aan zijn eersten termijn en persisteerde bij zijn conclusie. Door dien vorm van behandeling was aan de toenmalige oppositie gegeven een scherpte van vorm, die voor de Regeering geen onzekerheid meer overliet omtrent het exceptioneele karakter, dat deze oppositie droeg.

Intusschen, een Kabinet moet niet gevoelig zijn; men is er voor, men staat hier om, als het moet, afgeborsteld te worden. Doch de zaak is hierbij niet gebleven. Er is althans één lid geweest, dat gevoeld heeft: het gaat toch eigenlijk niet aan om een zoo gewichtig ontwerp hier maar dood te stemmen, zonder dat ook de politieke zijde van het vraagstuk in debat is gebracht. Dit laatste is toen gedaan door den heer Van Welderen Rengers, die door niemand zal verdacht worden van in oppositie tegen welk Kabinet ook tot felheid gezind te zijn, maar veeleer een van de zachtzinnigste opponenten is. Maar aan zachtzinnigheid paart hij besliste overtuiging. En wat is toen door dien geachten afgevaardigde van de politieke beteekenis van de zaak gezegd? Dat het hier gold een „hoofdbeginsel van liberale politiek", waaruit natuurlijk volgde, dat het voor de rechterzijde evenzoo gold een „hoofdbeginsel van Christelijke politiek" — dit staat immers tegenover elkander — en dat hij uit dien hoofde niet met het ontwerp kon medegaan. Voorts, dat hij, niet vijandig tegen het Kabinet gezind, ons gaarne nog tot Juli 1905, niet lang dus, maar eenige maanden dan toch nog, het leven gunde, maar het dan ook oirbaar en gewenscht achtte, dat het Kabinet van zijn zijde alleen zulke wetsontwerpen zou voordragen, waarin „linker- en rechterzijde zouden kunnen samengaan", iets wat hij nader specifieerde door te zeggen, dat wij in „de zienlijke dingen" allicht kunnen samengaan, maar in „de onzienlijke" verschillen, reden waarom wij de onzienlijke dingen blauw-blauw moesten laten en ons tot de zienlijke beperken. Hij gaf ons alzoo het advies, datgene wat het motief en het principe van het optreden van het Kabinet is geweest af te leggen en te laten varen en alleen te betreden het neutrale gebied.

Ik heb zooeven gezegd, dat ik respect kon hebben voor de meerder-

heid zooals zij toen was samengesteld en voor hare toenmalige houding, maar ik stel ook mijnerzijds prijs op de achting van den heer Van Welderen Rengers. Daarom vraag ik hem in vollen ernst: welk respect zou hij of welk lid der Kamer ook voor ons kunnen hebben, indien we den weg waren opgegaan, dien hij ons aanwees? Ik althans zou gemeend hebben, niet alleen mijn eer en goeden naam, maar geheel mijn verleden, de zaak waarvoor ik hier sta, en die een heilige zaak is, en allen voor wie die zaak een heilige zaak is op te offeren, wanneer ik dien weg gekozen had, alleen uit zucht om Minister te blijven.

Die verklaring van den geachten afgevaardigde was dan ook van zoo overwegend gewicht, dat ik meende, in mijn toenmalige rede daar niet over te mogen heenglijden. Ik heb aan het slot van mijn rede daarom uitdrukkelijk van die verklaring resumtie en acte genomen en gezegd, dat die eisch niet aan een Kabinet van beginselen gesteld mocht worden. Daarop is toen door hem gezwegen en niet alleen door hem, maar door alle leden van de linkerzijde. In dit zwijgen op zulk een oogenblik kon niet anders opgesloten liggen, dan dat de meerderheid zich met den heer Van Welderen Rengers homogeen verklaarde en dat mijn resumtie juist was. Waar zoo nu de stand van zaken was, kwamen wij te staan voor deze positie, dat wij, in de verwerping berustende, ons levensbeginsel als geslagen moesten beschouwen.

Wanneer bij de oppositie, hier gevoerd, nog een uitweg aan de hand was gedaan, zooals indertijd bij de Ongevallenwet, — niet een uitweg, als waarop straks gewezen werd, om eenvoudig het laatste, waarin mede het beginsel school, er af te kappen, want dat ware net zoo goed alsof men zeide: het hoofd is maar een klein stukje van het lichaam, houw er dat af, en gij houdt nog het geheele lichaam over; dat kon niet, het ware ondenkbaar geweest; — wanneer de meerderheid ons aan de hand gedaan had een uitweg, waarop het in het laatste gedeelte vervatte en nader uitgewerkte beginsel op een eenigszins andere wijze, welke toch met onze denkbeelden vereenigbaar was, ware te regelen geweest, dan had de zaak nog anders gestaan. Maar juist dit is *niet* geschied.

Zou nu een Ministerie, welk ook, nadat het op die wijze is bejegend, nog langer in 's lands belang kunnen werkzaam zijn? Ik acht dit, althans bij de opvatting, welke wij van de ministerieele eer hebben, volstrekt ondenkbaar. Daarom drong zich wel ter dege aan ons de overweging op, of wij wel hadden af te treden. De geachte spreker, de heer Van Houten, heeft het straks voorgesteld, alsof wij dreigend het dilemma hadden gesteld: ontbinding of ons ontslag! Maar wanneer hij het rapport naleest, door ons op 15 Juli aan de Koningin

gezonden, zal hij zien, dat de volgorde juist omgekeerd is. Daar staat veeleer het aftreden op den voorgroud. En van dat aftreden wordt in het rapport gezegd, dat wij meenden, tot aftreding niet te mogen adviseeren met het oog op de samenstelling der Tweede Kamer en die der Provinciale Staten. Men heeft toch, als men Minister is en in zulk een moeilijke positie staat, niet uitsluitend te vragen, wat men persoonlijk liever doet, maar ook wel degelijk naar de consequenties van zijn aftreden te vragen.

Nu mocht men niet onderstellen, dat een ander Christelijk Kabinet, wanneer wij zouden zijn afgetreden, zou gezegd hebben: wij zullen het hoofdbeginsel der liberalen voor leiddraad nemen. Dan zou een ieder zeggen, dat zulk een Kabinet geen Christelijk Kabinet meer was. En ware er opgetreden een Kabinet van tegenovergestelde beginselen, dan wist dit, dat het aan de overzijde van het Binnenhof niet kon geaccepteerd worden en dat het, wanneer het eenige maanden het leven had kunnen rekken, hier in Juli op het doode punt zou komen en de rechterzijde hier, van dezelfde richting zijnde als thans aan de overzijde, wederom niet zou kunnen medewerken tot het tot stand brengen van wetsontwerpen, die op tegenovergestelde beginselen zouden berusten. Daarom vloeide hieruit voor ons voort, dat ons geen andere uitweg openstond dan tot ontbinding van de Eerste Kamer te adviseeren.

De geachte afgevaardigde heeft ook op de wijze van ons doen daarbij slotcritiek uitgeoefend. Ik had eergisteren gezegd, dat het rapport *al lang* was verzonden. Dit „al lang" heeft hij uitgeplozen. Nu moet men toch goed Hollandsch verstaan. Wanneer iemand bij mij om drie uur, een uur te laat, aan huis kwam om daar een ander te spreken, die om 2 uur besteld was en toen ook kwam, maar, het wachten moede, om half drie wegliep, dan zou ik, gevraagd of die persoon er nog was, vanzelf antwoorden: *hij is al lang weg*, al was het slechts een half uur. De beteekenis van het woord „lang" wordt beheerscht door het verband, waarin het gebezigd wordt, en het verband, waarin ik het heb te pas gebracht, was dit: waar het ontslag, op 16 Juli door den heer Schimmelpenninck was ingezonden, ons eerst op 19 Juli bekend werd en op 16 Juli reeds het rapport was geteekend, daar lag tusschen den datum van het rapport en het oogenblik, dat het ontslag ons ter kennis kwam, een tusschenruimte, niet van uren of minuten, maar zelfs van dagen, en dat was hier *lang*. Wij hebben niet vóór 19 Juli iets van het ontslag kunnen hooren en waar nu reeds op 16 Juli het rapport werd verzonden en er alleen quaestie kon zijn van een verschil van enkele uren, heeft het feit, dat er twee volle dagen tusschen lagen, volkomen gerechtvaardigd mijn uitdrukking van „al lang".

Nu merkte de geachte spreker op, dat hij eerst heeft nagezien, of ik die uitdrukking in de *Handelingen* ook had veranderd. Ik antwoord, dat, als ik het maar eenigszins kan, ik veranderingen steeds nalaat. Er kan een te vreemde wending bij de improvisatie voorkomen, waarvan ieder begrijpt, dat ze anders bedoeld moet zijn, en dan wijzig ik, maar alles waarvan te vermoeden is, dat de tegenstander er op vallen zal, moet m. i. blijven staan zooals het gesproken is.

Maar, zegt de geachte spreker, ge zijt toch veel te overijld te werk gegaan. De loop der zaak is deze geweest, dat na de beslissing hier den eigen avond nog raad van Ministers is gehouden. Den daarop volgenden dag reeds heb ik mij begeven naar het Koninklijk paleis, en de zaak is metterdaad op korten termijn ten einde gebracht.

Wanneer nu de geachte spreker vraagt, of dat wel goed is, dan moet hij toch daarbij dit bedenken, dat een kindeke, dat geboren wordt, maanden vooraf gedragen is, en nu hier een beslissing der meerderheid werd ingewacht, die lang vooruit door de verklaring van een *non possumus* van de meerderheid in het Voorloopig Verslag duidelijk was aangeduid en men bovendien wist, hoe in geheel het land, zelfs bij de stembus, uit alle liberale monden als met één stem geroepen was: de Eerste Kamer moet afstemmen! zou het toch wraakbare onnadenkendheid zijn geweest, zoo de Regeering eenvoudig op zien komen had gespeeld en gedacht had: wij zullen maar eens afwachten wat er van komt en er dan over gaan denken. Zoo doet men als Minister niet.

Wanneer zulk een storm opzet, — reeds is herinnerd aan het *prévoir c'est gouverner* —, dan is een Kabinet zelfs verplicht, vooraf over de gevolgen na te denken en is men, terwijl de kalmte nog niet gestoord is door de intreding van het feit, geroepen, zeer ernstig zulk een zaak van alle zijden te wikken, te wegen en te bezien, en na te gaan, wat bij zulk een uitkomst als men wacht te doen zal zijn. Welnu, zoo was ook hier geschied en waar alzoo die ernstige overweging niet is geschied na het vallen van het besluit, maar reeds lang van te voren, is deze zaak noch oppervlakkig, noch luchthartig, noch overijld behandeld, maar was, toen de slag viel, de overweging rijp voor conclusie.

Nu zou men desniettemin met zeker vertoon van langzaamheid en van bedaardheid de uitvoering der conclusie toch hebben kunnen uitstellen. Ook daaraan is door ons gedacht, want, al gebruik ik hier het woord „vertoon", ik erken zonder voorbehoud, dat er bij een gewichtig optreden behoort een gang, zooals Schiller het noemt, *mit langsam abgemessenen Schritten* en dat bij gewichtige handelingen bedaardheid van tred plechtig is; maar men vergete niet, dat de Regeering hier stond

voor een zeer ernstige moeilijkheid, namelijk deze, dat Augustus naderende was en dat in ons vaderland 31 Juli de laatste dag is, waarop men de menschen bijeen houdt, omdat dan allen, die trekvogels in den zomer plegen te zijn, het oogenblik van uitvliegen gekomen achten. Het is nu met het oog daarop, dat wij geoordeeld hebben, terstond te moeten handelen. De vraag, of wij bij dat snel handelen ook maar op eenigerlei wijze zouden uitgeoefend hebben een pressie op Hare Majesteit, die de beslissing te nemen had, is iets wat ik als vraag zelfs met verontwaardiging van mij werp en waaromtrent ik hier in deze Kamer, wijl het de persoonlijke verhouding van de Ministers tot het Hoofd van den Staat betreft, mij van elke mededeeling zal onthouden.

Handelingen, blz. 31—37.

Mijnheer de Voorzitter! Ik dank den heer Van Welderen Rengers voor het door hem gesprokene, maar hij houde mij ten goede, dat dit aan de zaak als zaak niets verandert. De geachte afgevaardigde heeft zeer zeker een verzoenende houding aangenomen bij de wet-Mackay en zou ook, gelijk hij nu verzekert, gaarne een verzoenende houding aannemen op het gebied van het hooger onderwijs, indien het alleen aankwam op financieelen steun. Dat hij een vorig maal daarop heeft gewezen, heb ik dan ook niet *verzwegen*, gelijk hij zelf erkende: het behoefde niet herinnerd te worden, wijl dat de zaak niet betrof, die hier aan de orde was.

Wat daarentegen wel de quaestie in de hartader raakte was zijn verklaring, dat hier op hem rustte de plicht tot verdediging van een hoofdbeginsel van de liberale richting, dat hij deswege verplicht was tegen te stemmen en vooral dat hij alleen dan aan dit Kabinet nog eenige maanden leven gunde, indien het wilde afzien van al datgene wat juist de reden van zijn bestaan was. Bovendien houde de geachte afgevaardigde, dien ik nooit anders dan met het grootste respect wensch te bejegenen, het mij ten goede, wanneer ik thans zeg: indien nadere explicatie van uw woorden uwerzijds noodig ware geweest, dan hadt gij moeten spreken toen het tijd was. Wanneer in zulk een geschil als er toen bestond namens de oppositie een lid spreekt en de politiek definieert van de oppositie en wanneer daarop door den Minister wordt geresumeerd en acte genomen en men oordeelt dan, dat die resumtie niet juist is, dan is het plicht om op *dat* oogenblik dadelijk rectificatie te geven. En wanneer dit niet geschiedt, dan heeft de Regeering geen anderen grond voor haar handelen dan de resumtie van het gesprokene.

Nu nog een enkel woord tot den heer Van Houten. De geachte afgevaardigde heeft eenige opmerkingen gemaakt over de redactie van *De Standaard.* Zoo hij die opmerkingen wil doen boeken aan de redactie, zal zij hem daarvoor zeker zeer verplicht zijn en daarmede gaarne haar voordeel doen. Maar wanneer ik hier als Minister spreek, heb ik met de redactie van *De Standaard* niets te maken en heb ik mij evenmin te belasten met het overbrengen van boodschappen aan die redactie. De geachte afgevaardigde meende voorts, dat het op zich zelf niet bedenkelijk was, dat ik, als Minister straks afgetreden, weer als verkiezingsagent optrad, maar hij vond het wel bedenkelijk, dat ik dit ook bleef terwijl ik Minister was. Hij is echter in gebreke gebleven, aan te toonen onder welken titel ik als verkiezingsagent *ben* opgetreden. Straks heb ik reeds gezegd, dat het altijd heel moeilijk is om zich in het Parlement tegen dergelijke aanvallen te verdedigen. In den tijd dat ik Minister ben liggen nog alleen de provinciale verkiezingen. Welnu, daar staat het Centraal Comité geheel buiten. Ik vermoed, dat de bedenking van den geachten afgevaardigde daarop slaat, dat ik een tijd lang nog voorzitter van dat comité ben gebleven. Laat mij nu echter dadelijk verklaren, dat dit Centraal Comité zich met die provinciale verkiezingen ganschelijk niet heeft bemoeid. Dat comité heeft tijdens mijn Ministerschap geen enkele daad ten aanzien van verkiezingen gedaan. En wanneer men mij vraagt, waarom ik niet vroeger reeds mijn ontslag als voorzitter van dat comité heb genomen, dan moet ik daarop antwoorden, hoewel dit nu eigenlijk een quaestie is, die hier buiten de orde is, dat slechts in de Deputatenvergadering een nieuwe voorzitter kan gekozen worden. En nu ging het toch, dacht mij, niet wel aan, een vergadering van 1800 à 2000 personen bijeen te roepen, alleen om een nieuwen voorzitter te kiezen. Ik meende dus beter te doen, die sinecure maar aan te houden, ook met het oog daarop, dat het zeer wel mogelijk was, dat ik tusschentijds als Minister sneuvelde. Nu mij echter nog levensverlenging schijnt gegund en er alzoo rekening is te houden met de verkiezingen in Juli a.s., waarbij het Centraal Comité *wel* heeft op te treden, nu heb ik lang vooruit reeds mijn ontslag als voorzitter genomen. De geachte afgevaardigde had dit in de bladen kunnen lezen en hij had mij niet behoeven te laken voor iets wat niet meer bestaat.

Dat de geachte afgevaardigde een eclecticus in zijn lectuur is, meende ik reeds te weten, maar thans heeft hij hiervan een bewijs geleverd waarop ik even moet wijzen. De geachte afgevaardigde heeft blijkbaar, hoewel hij met klem en nadruk over de Hooger-Onderwijswet

sprak, toch blijkbaar de Memorie van Toelichting op de wet op het Hooger Onderwijs nog nooit onder zijn oogen gehad. Dit is klaar als de zon, die aan den hemel staat. Wat toch is het geval? De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat het laatste deel van dit ontwerp was een bommetje, dat er in geschoven was, maar dat de eigenlijke opzet van het ontwerp bedoelde de Polytechnische School. Had nu de geachte afgevaardigde de Memorie van Toelichting gelezen, dan zou hij dit niet hebben kunnen zeggen, want dan zou hij gezien hebben, dat die Memorie onmiddellijk met den opzet begint, dat het doel van het geheele wetsontwerp was de *vrijmaking van het hooger onderwijs* en dat eerst in een latere paragraaf de andere zaken er zijn aangehaakt. De geachte afgevaardigde erkent, door zijn hoofdknikken, dat dit zoo is en dat hij de Memorie niet heeft gelezen. Dat bleek dan ook uit zijn spreken en waar hij mij wel eens goeden raad geeft, zij het mij dan ook vergund, hem ditmaal eens van goeden raad te dienen, en hem te doen opmerken, dat het toch beter is, in het Parlement niet zoo positief als hij deed over een ontwerp te spreken, als men zelfs de Memorie van Toelichting niet gelezen heeft.

Nu heeft de geachte afgevaardigde mij ten slotte nog in een val zoeken te lokken, maar een val, waarin hij mij niet vangt. Ik heb twee dingen gezegd, die zijns inziens onvereenigbaar zijn. Ik heb vroeger gezegd, dat onze overwegingen rijp waren vóór de slag viel, en thans heb ik daaraan toegevoegd, dat de redevoeringen van de heeren Van Boneval Faure en Rengers merkbaren invloed hebben gehad op ons besluit. Dezer dagen, Mijnheer de Voorzitter, is de naam van generaal Koeropatkine op aller lippen. Begrijpt nu mr. Van Houten niet, dat Koeropatkine, toen hij in de positie van Liaojang stond, zijn plan niet maakte op één uitkomst, maar moest maken op twee mogelijkheden, en dat hij had te vragen èn „wat moet ik doen als ik den slag win", èn „wat zal ik te doen hebben als ik verlies en mij moet terugtrekken?" Welnu, zoo hebben ook wij wel degelijk de zaak in tweeërlei vorm moeten overwegen, toen wij de beslissing zagen naderen. Wat moesten wij doen, indien een verwerping plaats had op een wijze, die schikking mogelijk maakte, en wat, indien bleek van felle, principieele oppositie, die geen uitweg voor schikking overliet? Welnu, de slag werd toen verloren en zoo moest de gedragslijn volgen, die bij nederlaag was noodzakelijk gekeurd. We moesten den terugtocht aanvaarden, en hebben gepoogd, die retraite even doeltreffend uit te voeren als de Russische generaal.

De geachte afgevaardigde heeft ten slotte nog zijn dieplood uitge-

worpen om te speuren, hoe diep dit wel in de wateren van den Roomsch-Katholieken stroom inzonk, of daar wel die hechte samenwerking met ons bestond, die men voorgeeft. Hij had daarop reeds het antwoord kunnen lezen in de *Handelingen*, weergevende de in Juli hier gehouden debatten, en ook nu heeft hij wel gemerkt, uit het straks gesprokene, dat hij zich bedrogen had.

De geachte afgevaardigde heeft eindelijk nog den naam genoemd van den heer De Savornin Lohman en ook ik wil dit mijnerzijds doen. Volkomen waar is, dat de heer Lohman op dit punt eenigszins andere inzichten heeft dan het Kabinet, maar zie hier nu het verschil tusschen den heer Lohman en de liberale oppositie in de Kamer: het is dit, dat de heer Lohman, ook waar hij zelf anders denkt, toch erkent en gevoelt, dat het eisch van Christelijke overtuiging bij zijn broederen kan zijn om zoo en niet anders te handelen, en deswege uit beginsel van echte liberaliteit medewerkt en met ons strijdt, terwijl de liberale oppositie daarentegen oordeelt, dat wie niet haar standpunt inneemt, geen recht op gelijke bejegening heeft, en, wat er ook gebeure, stuiten moet op haar verzet.

Handelingen, blz. 39, 40.

WETSONTWERP tot herziening van de wet, houdende wettelijke bepalingen tot regeling van den kleinhandel in sterken drank, enz.

VERGADERING VAN 11 OCTOBER 1904.

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund, mijnerzijds aan te vangen met uit den weg te ruimen een klein détail-bezwaar van den geachten afgevaardigde, mr. Van Houten. Ik behandel dit eerst, omdat door dien geachten afgevaardigde beweerd is, dat in de Memorie van Antwoord een vergissing voorkomt. Hij heeft dit niet verder geadstrueerd, maar het feit van die vergissing als zoo vaststaand aangenomen, dat hij onderstelde, dat, als men die Memorie maar even inzag, men zelf er wel van overtuigd zou worden. Dit is intusschen, tot mijn spijt, niet het geval. Errare humanum est; wanneer een dergelijke vergissing bestaan had, zou ik gaarne daarvoor uitgekomen zijn, doch dit is metterdaad niet het geval en daarom moet ik de moeite nemen, even dezen kleinen kink uit den kabel te nemen.

Wanneer men zich de moeite wil getroosten, om even art. 15*l* van het wetsontwerp na te lezen, dan ziet men, dat daarin bepaald wordt, dat in localiteiten met vergunning, die voor het publiek toegankelijk zijn, geen muziek en dergelijke mogen gegeven worden, tenzij de burgemeester oordeelt, dat de inrichting van dien aard is, dat het wel kan. Aan het slot van art. 15*l*, 3, wordt evenwel deze exceptie gemaakt: „Deze bepaling is niet van toepassing op een localiteit, waarvoor een vergunning is verleend, ingevolge art. 2*a*, eerste lid."

Nu is te dier zake aangevoerd door den geachten opponent, dat hier, in verband met art. 2*a*, eerste lid, geen andere conclusie mogelijk was dan deze: wanneer het maximum bereikt is, vallen ook de vergunningen, verleend krachtens art. 2*a*, 1, onder het maximum; dan houdt dus de exceptioneele positie, waarin die buitengewone inrichtingen van maatschappelijk verkeer gekomen waren, op en vallen zij onder de gewone contrôle van burgemeester en wethouders.

Nu wensch ik aan te toonen, dat dit metterdaad niet zoo is. Wanneer men het eerste lid van art. 2*a* met het tweede lid vergelijkt, dan vindt men in die beide leden een uitzonderingsbepaling ten aanzien van het maximum, maar op geheel verschillende wijze geformuleerd. Volgens het tweede lid kunnen burgemeester en wethouders een nieuwe vergunning verleenen in plaats van twee oude, zoolang in de gemeente

het aantal vergunningen het vastgestelde maximum overschrijdt. Uit de woorden: „zoo lang in hunne gemeente het aantal vergunningen het maximum overschrijdt", volgt, dat zoodra dit maximum niet meer overschreden wordt, de bepaling geen toepassing meer kan vinden. Was nu dezelfde uitdrukking gebruikt in het eerste lid, dan zou de opmerking van den geachten afgevaardigde juist zijn. De woorden, die ik zooeven aanhaalde, staan evenwel niet in het eerste lid; daar staat alleen, dat het hier een vergunning geldt boven het vastgestelde maximum. Bovendien bepaalt het vierde lid van art. 2*a*, dat de vergunningen van het tweede lid medetellen voor de vraag, of het maximum bereikt is. Wat is dus de bedoeling? Laat mij een voorbeeld nemen. Stel, dat in een gemeente 100 vergunningen volgens de bepalingen betreffende het maximum mogen verleend worden en dat er op dit oogenblik 102 uitgegeven zijn. Bij dien stand van zaken vraagt een buitengewone inrichting van maatschappelijk verkeer een vergunning; de Kroon stemt in dat verzoek toe en er wordt een extra vergunning gegeven. Nu gaan wij drie jaar verder. In dien tijd is door uitsterving het aantal verleende vergunningen gezonken tot 98; er zijn dus 2 vergunningen vrij beneden het maximum; maar nu is niet de bedoeling, dat men dus zal rekenen, dat er met de buitengewone vergunning 99 gewone vergunningen geacht worden te zijn verleend. Die buitengewone vergunning moet steeds buiten het aan het maximum gebonden getal blijven, dat dus 98 bedraagt. Dit is daarom van belang, omdat, als er nieuwe verzoeken om vergunning komen, men er twee vrij heeft en niet een.

Waarom is nu de slotzinsnede van art. 15*l*, derde lid, opgenomen? Ik heb mij hier in de andere Kamer reeds over uitgesproken. Ik meen daar als voorbeeld de gemeente Egmond aan Zee te hebben genomen. Daar kan, omdat het een badplaats is, een buitengewone inrichting van maatschappelijk verkeer, een badhuis worden opengesteld. Zoo'n badhuis heeft eigen eischen van exploitatie en kan niet bestaan, geen zaken doen, indien er geen concerten en dergelijke uitvoeringen worden gegeven. Aangezien nu de samenstelling van den gemeenteraad en dus ook de keuze van wethouders en ten deele die van den burgemeester in zulk een kleine plaats niet altoos waarborg bieden voor een juist oordeel over de eischen van zulk een inrichting, kwam het der Regeering noodzakelijk voor, aan die inrichtingen zekerheid te geven, dat niet door een overdreven en ondoordacht besluit haar existentie in gevaar kan worden gebracht.

Wil dit nu zeggen, dat elke buitengewone inrichting van maatschappelijk verkeer dezen weg *moet* volgen? Volstrekt niet; al die buiten-

gewone inrichtingen van maatschappelijk verkeer kunnen ook, indien zij geen prijs stellen op zulk een exceptioneele positie, een gewone vergunning aan burgemeester en wethouders vragen, of met behulp van art. 8*b* overschrijving van een gewone vergunning vragen. Men kan, al naar gelang het maximum bereikt of niet bereikt is, verschillende wegen inslaan; maar wanneer zulk een inrichting de meerdere zekerheid van een exceptioneele positie wenscht, dan wijst art. 2*a* den weg. Vóór dat burgemeester en wethouders dan de vergunning verleenen, zal de Kroon beoordeelen, of werkelijk de inrichting zulk een exceptioneele positie wettigt, en wanneer dat eenmaal door de Kroon is aangenomen, dan blijft de inrichting in die positie verkeeren, ook al daalt het aantal vergunningen weder onder het maximum.

Er is vervolgens door denzelfden geachten afgevaardigde en ook door de heeren Sickenga en Van den Biesen een woord gesproken over de bevoegdheid van de Eerste Kamer, zooals zij op dit oogenblik is samengesteld, om mede te werken tot het tot stand komen van deze wet. Ik zal nu niet ingaan op hetgeen niet bij deze quaestie behoort. De heer Van Houten heeft, door mij persoonlijk te prikkelen en aan te vallen, mij blijkbaar willen uitlokken, toch nog eens incidenteel over deze quaestie te spreken. Ik heb echter te veel ervaring reeds opgedaan in mijn parlementaire leven om mij daartoe te laten verleiden. Die quaestie zal ik nu niet bespreken, maar eerst dan wanneer zij aan de orde komt. Liet ik mij daartoe nu door den geachten afgevaardigde verlokken, dan zou het gevolg zijn, dat wij nu kregen een onvolledig en daardoor onhelder en niet afdoend debat. Ik laat gaarne den geachten afgevaardigde op dit oogenblik alle succes, dat hij gelijk heeft en ik ongelijk. Dat komt naderhand wel terecht.

Is nu een college als dit in staat om bij een incomplete samenstelling een wettig besluit te nemen? Wanneer ik nu spreek van een incomplete samenstelling, dan neem ik die uitdrukking in den meest pregnanten zin, stricto sensu; dan bedoel ik daarmede niet een vergadering, waarin door ziekte of door den dood iemand is uitgevallen; ik bedoel dus niet een college, waarin een vacature is gekomen, noch ook een college, waarin door onwil of wat ook geen genoegzaam getal leden is. Neen, met een incompleet college bedoel ik een college, waarin bij een nieuwe samenstelling nog niet alle plaatsen bezet zijn. Dat is dus een geheel eigenaardige vorm.

De Eerste Kamer was ontbonden. Daar stonden dus 50 zetels ledig. Stel nu, dat al die zetels een dag bezet waren geweest en er daarna een vacature was gekomen, dan zou de quaestie een geheel andere

zijn geweest. Thans is de quaestie deze, of een college, bestaande uit een zeker getal leden, wettige besluiten kan nemen, zoolang nog niet elk van de plaatsen na de ontbinding voor het eerst bezet is geweest. Ik laat nu de tusschenquaestie, het incident van den geloofsbrief, rusten. Het geldt hier een quaestie, die een zeer eigenaardig karakter draagt. Nu heeft de geachte afgevaardigde uit Friesland de vraag zoeken te beantwoorden door te verwijzen naar een analogon. Dat een analoog geval was, dat na een verkiezing, waarbij een resultaat is verkregen, bij het onderzoek van de geloofsbrieven meermalen de vraag rees, of niet het verschil van een zeker getal stemmen, dat geconstateerd werd, van invloed had kunnen zijn op den uitslag der verkiezing. Dikwerf is dientengevolge een verkiezing ongeldig verklaard.

Na evenwel dezen pijl te hebben vertoond, heeft de geachte afgevaardigde er zelf aanstonds de punt afgebroken door te erkennen, dat het voorbeeld niet opging. Hij zeide toch, dat men wel zoo rekenen kon bij een stemming, waar alleen gestemd, maar niet bij een vergadering, waar ook beraadslaagd wordt, omdat de beraadslaging grooten invloed kan hebben op den uitslag. Terecht heeft de geachte afgevaardigde, de heer Van den Biesen, doen opmerken, dat hij, die een parlementaire vergadering binnentreedt met de gedachte, dit of dat nu eens met een speech in orde te brengen, vaak bedrogen uitkomt en al spoedig bemerkt, dat het in een Parlement doorgaans gansch anders toegaat. Dit neemt echter niet weg, dat men kwalijk kan ontkennen, dat er ook stemmingen zijn geweest, waarbij een enkele redevoering den uitslag geheel beheerscht heeft. In elk geval kan die mogelijkheid niet worden ontkend, maar daarmede vervalt de bruikbaarheid van het analogon; men komt er niet verder mede.

Wat is nu de methode om in zulk een quaestie oplossing te zoeken? In de Grondwet staat geen bepaling daaromtrent; zij bevat alleen de bepaling van art. 106, dat geen besluit kan worden genomen dan met de helft der stemmen plus één. In de organieke wetten vinden wij daaromtrent evenmin iets. Ook de wet laat ons in den steek. Zal men nu kunnen redeneeren uit algemeen erkende beginselen, beginselen, die in ons land en elders als vast, costumier recht aanvaard zijn? Maar ook daarvan heeft de geachte afgevaardigde niets laten verluiden! Hij heeft ook wel ingezien, dat bij het algemeen erkend costumier recht geen steun kon worden gevonden; dit bleek wel uit zijn twijfel, of de rechter de wettigheid zou aantasten. Meende de geachte afgevaardigde inderdaad, dat volgens het algemeen geaccepteerd costumier recht zulk een vergadering niet wettig is, dan zou hij, wetende hoe onze

rechters daarvan op de hoogte zijn, gezegd hebben: zeker zal de rechter het besluit aantasten. Maar dat heeft de geachte afgevaardigde niet gedaan. Hij heeft wel op de mogelijkheid daarvan gewezen, maar het niet als een vast uitgangspunt gesteld.

Dit nu zoo zijnde, komt het mij voor, dat er maar tweeërlei methode is, waarnaar men ten deze tot eenige vastheid van opinie kan geraken, en dat men in zulk een geval òf *ex absurdo* moet redeneeren, òf anders *ex experientia.* Bij toepassing van deze beide methoden zal men tot de conclusie komen, dat deze Kamer, ook al zijn er drie plaatsen open, volkomen wettig besluiten kan. Het argument *ex absurdo* ontwikkel ik aldus. Naar de opvatting van den geachten afgevaardigde zullen 18 leden van de Staten van Drente, dit is de helft plus één, het in hun macht hebben, bij een ontbinding te zeggen: wij blijven weg. Dan kunnen geen leden van de Eerste Kamer voor Drente gekozen worden en loopen de zaken in de war. Men heeft gezien wat tegenwoordig in Drente gaande is; ook daar heeft een omzetting plaats. Men heeft daar vroeger altijd zeer normale liberalen gehad, maar nu schuift men al wat naar den radicalen kant op, en de roode vlag is er al vertoond. Stel nu, dat daar een meerderheid was van 18 socialistische afgevaardigden en dat er een Kamerontbinding kwam. Men zou dan zeggen: de heer Van Houten heeft ons den weg gewezen; wij kunnen het geheele Staatsbestuur tot stilstand brengen zonder iets te doen; wij blijven eenvoudig weg. Door een wet is die zaak niet in orde te maken. Het gevolg zou zijn, dat er geen leden in de Eerste Kamer voor Drente gekozen werden; er zou geen wettige Eerste Kamer zijn. Als er geen wettige Eerste Kamer is, moet de arbeid der Tweede Kamer blijven rusten; er kunnen geen begrootingen vastgesteld worden, enz. enz. Het geheele Staatsbestuur is dan lam geslagen. Dit is het *argumentum ex absurdo.* Een stelsel, dat tot dergelijke absurde conclusiën leidt, kan niet in ons Staatsrecht gegrond zijn.

Nu het *argumentum ex experientia.* De Eerste Kamer heeft tot moeder de Provinciale Staten. Die kunnen wel niet ontbonden worden; maar eens is het toch gebeurd, dat de Provinciale Staten ontbonden zijn, nl. toen er bij de nieuwe Provinciale wet aan het Provinciaal bestuur een gansch andere inrichting is gegeven. De Provinciale Staten zijn toen geheel nieuw geconstitueerd, en daarna is een nieuwe Eerste Kamer gekozen. Wanneer nu een college, dat incompleet samengesteld is, niet wettig besluiten kan, geldt dit voor de Provinciale Staten evenzeer als voor de Eerste Kamer. En wat leert nu de historie? In 1850, toen de Provinciale Staten geheel nieuw geconstitueerd zijn, zijn die nieuw gekozen

Staten incompleet overgegaan tot het kiezen van leden van de Eerste Kamer.
Laten wij maar weer Overijsel nemen. Overijsel is tegenwoordig *en vogue.* Daar zijn leden van de Eerste Kamer gekozen, toen er nog maar 35 plaatsen van de 47 in de Provinciale Staten bezet waren. Een tekort dus van 12. De incomplete Staten van Overijsel zijn tot de verkiezing van leden der Eerste Kamer overgegaan. De heeren hebben hun geloofsbrieven ingezonden en geen mensch heeft captie gemaakt. De heeren zijn in de Eerste Kamer toegelaten. Ik zal een tweede voorbeeld noemen, Noord-Brabant, omdat daar het verschil nog sterker spreekt. De Staten van Noord-Brabant bestaan uit 64 leden. Welnu, in de Staten van Noord-Brabant waren nog slechts 35 plaatsen van de 64 bezet en deze bijna voor de helft incomplete Staten zijn overgegaan tot het kiezen van leden van de Eerste Kamer. Ook deze hebben hun geloofsbrieven ingezonden en geen mensch heeft tegen hun toelating captie gemaakt.

Ziedaar mijn *argumentum ex absurdo* en mijn *argumentum ex experientia.* Dit laatste argument heeft daarom zooveel waarde, omdat wij hier te doen hebben met een incompleetheid, welke te gelijk beslist over de wettigheid van twee colleges en waarop noch in de Staten, noch in de Eerste Kamer captie is gemaakt. Ware het nu een beginsel van constitutioneel recht, dat dergelijke nog niet complete colleges geen wettige besluiten kunnen nemen, dan zouden in dien tijd de heeren deze quaestie toch ook wel eens aan de orde hebben gesteld, maar dat is niet gedaan.

Mijnheer de Voorzitter! Een tweede opmerking van den geachten afgevaardigde geldt de vraag, of, nu wij vandaag hebben 11 October en de 15de als uiterste termijn in het ontwerp is aangegeven, het wel en règle is, het ontwerp zoo kort vóór den fatalen termijn af te handelen. De geachte afgevaardigde verwees hiervoor naar de algemeene bepalingen voor onze wetgeving in de wet van 1822, waarin een termijn van 20 dagen gesteld is. Die termijn is in deze wet echter niet vooropgezet en ook van dezen pijl brak de geachte afgevaardigde zelf de punt af toen hij er bij voegde, dat in art. 2 staat, dat de wet zelf kan bepalen, wanneer zij in werking treedt. Ik voeg er bij, dat dit er niet alleen in staat, maar dat het zelfs vooropstaat.

(De heer VAN HOUTEN: Ik heb volstrekt niet beweerd, dat altijd de termijn van 20 dagen moet worden in acht genomen.)

Neen, maar ik wil er nu toch het mijne van zeggen. Art. 2, derde

lid, begint met te zeggen, dat, wanneer de wet geen ander tijdstip vaststelt, er dàn een termijn van 20 dagen moet verloopen. Nu merk ik aanstonds op, dat, waar die 20 dagen ondersteld worden ten doel te hebben, dat er tijd aan de ingezetenen worde overgelaten om de wet te bestudeeren, in de wet van 1853, betreffende de afkondiging van algemeene maatregelen van inwendig bestuur, de termijn van 20 dagen is ingekort tot 5 dagen, en in de wet van 1893, waarbij de wet van 1853 herzien is, die 5 dagen ingekrompen zijn tot 2, mits die maatregelen in *Staatsblad* èn *Staatscourant* komen te staan. Wij hebben hier dus te doen met een afdalende reeks van 20—5—2.

Ieder gevoelt wel, dat het bij een algemeenen maatregel van bestuur veel meer noodig is, dat men daarvan eenigen tijd vooraf hoort, dan bij een wet, want een algemeene maatregel kan zoo uit de lucht komen vallen en gaat geheel buiten het publiek om, terwijl hij toch zeer gewichtige belangen kan gelden, als bijv. het Arbeidsbesluit en het Veiligheidsbesluit. Men is dus veel verder gegaan dan de geachte spreker opmerkte. Waaraan ligt dat nu? De geachte afgevaardigde vergat geheel, *qu'il faut juger les écrits d'après leurs dates.*

In 1820 moest men wel eenigen tijd hebben. Wat was toen het politiek leven in het land? Wat hoorde het goede volk van hetgeen in de Staten-Generaal voorviel? Zoo goed als niets. Wat was de pers in die dagen? Lees eens een blad uit dien tijd en zie wat daarin over de Kamers gemeld werd! Een wet kwam tot stand zonder dat het land er iets van vernomen had. In die dagen, toen er nog geen spoorwegen, geen stoombooten, geen telegrafen waren, moest er zekere termijn zijn. Die termijn van 20 dagen is toen gekozen — maar dat is thans bijna een eeuw geleden! — in gansch anderen toestand, onder gansch andere omstandigheden, toen men nog met de nachtschuit reisde.

Thans echter, nu de pers geworden is wat ze is, nu ze dag aan dag alles wat hier voorvalt per telegraaf rondzendt en uitstrooit, geheel het land door, nu zou men die 20 dagen moeten hebben, waar men te doen heeft met een Drankwet, welke maanden lang de ooren van heel het land heeft doen tuiten, welke bij de verkiezingen geweest is een van de stukken van het parool en op allerlei wijze is besproken, bestreden en verdedigd?! Metterdaad, wanneer die 20 dagen, die hier staan, moesten gebruikt worden om dat te rechtvaardigen, dan zou men een interpretatie van de wet krijgen, welke geen steek houdt. Ik zeg er bij, dat, wie nu nog niet de Drankwet kent, er, al kreeg hij 20 dagen om er achter te komen, in dien termijn toch niet achter zou zijn.

De heer Van Houten heeft mij gisteren een offerte gedaan. Hij heeft

zich bereid verklaard om, indien het er op aankwam een campagne tegen de thans bestaande Drankwet te beginnen en een ander stelsel gelijk hij aangaf ingang te doen vinden, met de hem beschikbaar staande krachten mij te steunen. Ik heb dat niet opgevat als een ironische offerte, maar als een serieuse, gelijk ik in het geheel van het gisteren door dien geachten spreker gesprokene geen anderen indruk heb ontvangen dan dat het inderdaad was *pectus quod disertum facit.* Dat hij een enkele maal scherp uitviel doet niets tekort aan het feit, dat hij geen oogenblik laatdunkend is geworden en in de waardeerende wijze van zijn optreden metterdaad een voorbeeld stelde, hoe men serieus gemeende, degelijke en zelfs heftige en scherpe polemiek voeren kan zonder daarbij te vervallen in grievende persoonlijkheden. Het woord „plagerij" is zeer zeker door hem gebezigd. En wanneer ik dat woord indenk, geloof ik, dat hij zelf zal moeten zeggen: dat woord voegt niet; maar het is een woord, dat die geachte afgevaardigde nu al 20 jaren geannexeerd heeft. Hij is namelijk de man geweest, die in 1881 — men kan het nalezen op bladz. 1433 van de *Handelingen* — het eerst tegen de toenmalige wet van Minister Modderman inbracht, dat het was een „plagerij". Hij heeft het in de *Handelingen* nog onderstreept, zoodat het *cursief* gedrukt staat.

Daarin ligt dus niets persoonlijks tegen mij. Ik meen dan ook niet, dat de geachte spreker de bedoeling gehad heeft, den toenmaligen Minister van Justitie of den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken met dat woord te treffen. Plagerij en plagen bevat anders stellig een subjectief element; plagen is ondenkbaar zonder booze intentie; dat woord was als zoodanig dus niet juist. Maar het feit, dat dit woord reeds in de discussie van 1881 gebezigd is, ontdoet het nu althans van elk persoonlijk cachet. Ik neem dus de offerte serieus op, en dan verklaar ik, als hij vraagt, of ik een bewonderaar ben van de wet van 1881, gaarne, dat ik dat volstrekt niet ben en dat ik in een andere betrekking destijds die wet heb helpen bestrijden.

Ik herinner aan het optreden van een anti-revolutionair spreker, den heer De Jong, die, hoewel in een andere lijn, toch ook tegen die wet geageerd heeft; ik herinner er aan, hoe ook door den heer Lohman gezegd is, dat die wet zijn ideaal niet was. De liefde der Anti-revolutionairen had deze wet nooit. Waar nu de geachte spreker zijn pleidooi van 1881 bij deze discussie vernieuwd heeft en tegen de wet van 1881 napleit, is dat zijnerzijds te verstaan, maar het legt mij geen verplichting op om de wet van 1881 te verdedigen.

Voor ons was de positie deze. Staande voor de noodzakelijkheid der

behandeling van de vraag: moet de bestaande wet gewijzigd of een geheel andere wet voorgesteld worden, of wel: mag de wet van 1881 ter zijde gesteld worden zonder *fair trial*, kwamen wij, mijn geachte ambtgenoot en ik, tot de overtuiging, dat het systeem van de bestaande wet niet tot zijn juist effect was kunnen komen, doordien er te veel leemten en gebreken in de wet scholen. Daarom meenden wij, eerst te moeten zorgen voor betere uitvoering van het in die wet belichaamde beginsel. Vraagt men mij nu, of ik meen, dat die proef zekerlijk zal leiden tot een voldoend resultaat, dan zou ik dit niet durven verzekeren. Maar ons ontsloeg dit niet van de proefneming.

Men verlieze niet uit het oog, dat wij te doen hebben met een wet, die verhoudingen geschapen heeft in de maatschappij en rechten en belangen heeft in het leven geroepen, welke men niet op eens verdringen mag door een ander stelsel, door een ander beginsel. Dat bestaande beginsel moet eerst uitgewerkt hebben. Wanneer ik intusschen niet verheel, dat het stelsel van de geldende wet veel twijfel doet rijzen aangaande de voortreffelijkheid en profijtelijkheid daarvan, leide men daaruit niet af, dat ik het door den geachten afgevaardigde aanbevolen stelsel van „high licenses" zoo uitstekend vind.

Tegen die high licenses bestaan, hij weet dit zelf, even ernstige bezwaren, die practisch in Amerika ondervonden zijn. Ik noem slechts enkele bezwaren. Wanneer de licenses werkelijk eenige hoogte zullen bereiken en werkelijk eenigszins afwerend werken, dan is het gevolg, dat men al de kleinere bezitters van vergunningen broodeloos maakt. En een tweede bezwaar is, dat, wanneer men de high licenses tot een hoog peil opvoert, dit beperkend werkt in dien zin, dat zich in het bedrijf een kapitaalmacht organiseert. En nu is bij de behandeling van het drankwet-vraagstuk niets zoo te duchten als de kapitaalmacht. Ik behoef in deze Kamer wel niet te zeggen, dat ik hiermede niet bedoel het kapitaal qua kapitaal, maar de macht van het kapitaal, dat bepaaldelijk geïnteresseerd wordt bij den drankhandel. Kapitaal heeft geen hart; welk kapitaal zou ooit hart hebben? Het kapitaal heeft iets anders in zich, namelijk een teugellooze passie om te genereeren. Ten gevolge van die passie zoekt het steeds rente af te werpen. En wel, het heeft niet passie tot het genereeren van pygmeeën, maar van krachtige figuren; het kapitaal tracht altijd *groote* dividenden uit te keeren. Wanneer nu het kapitaal sterk wordt geïnteresseerd in den drankhandel, dan moet dit leiden tot verhooging van de vindingrijkheid, hoe men het product het duurst afzet en het meeste aan den man brengt. Waar eenmaal het kapitaal zich op die wijze in den drankhandel

steekt, daar kan het weder niet anders, of het ziet in de drankbestrijders, die door godsdienstige of zedelijke actie het drankgebruik willen doen verminderen en die het op zijn weg vindt, zijn vijanden. Zie hier enkele ernstige bezwaren, die mij voorshands weerhouden zouden om met het stelsel van de high licenses mede te gaan.

De geachte afgevaardigde, de heer Hovy, heeft, niet geheel, maar toch eenigszins in gelijken zin, zijnerzijds de vraag geopperd, of men met het stelsel van de wet niet op den verkeerden weg is. Hij vroeg, of het niet op onzen weg ligt om te streven naar een ander en beter stelsel. Ik meen zoo even naar aanleiding van het advies van mr. Van Houten negatief ook zijn vraag reeds beantwoord te hebben. De geachte afgevaardigde beval echter een ander stelsel aan, nl. om te zorgen, dat de vergunninghouder niet anders dan sterken drank kan verkoopen, zoodat hem het recht zou ontzegd worden om behalve sterken drank ook nog bier, koffie en dergelijke zaken te verkoopen. De geachte afgevaardigde maakte daarbij de op zich zelf natuurlijk volkomen juiste opmerking, dat groote ongelijkheid van plichten en rechten ontstaat, wanneer men aan den eenen fatsoenlijken burger, die een vergunning heeft, het recht geeft om ook andere dranken, als koffie en bier, te verkoopen, en aan den anderen, die even fatsoenlijk is, maar die geen vergunning heeft, niet veroorlooft, sterken drank te verkoopen. Ditzelfde denkbeeld om het debiet van den vergunninghouder te beperken tot sterken drank is ook in de Tweede Kamer ter sprake gebracht door den heer De Savornin Lohman. Maar, let wel, hem zou het mogelijk geweest zijn, een amendement van die strekking in te dienen. Dit kan de heer Hovy hier niet doen. Maar uit het feit, dat de heer Lohman, die 't kon, geen amendement indiende, rijst dan toch het vermoeden, dat hij inlassching van dat stelsel in deze wet niet voor mogelijk hield.

Dit belet intusschen niet, dat ook ik het isoleeren van het verstrekken van sterken drank wel ter dege als een van de middelen beschouw, die zeer zeker in ernstige overweging moeten gehouden worden. Wanneer nu echter de heer Hovy mij mocht vragen, of ik het voornemen heb om, zoodra deze wet in het *Staatsblad* staat, weer te beginnen aan het ontwerpen van een nieuwe Drankwet, dan moet ik zeggen, dat ik eerst wel een pauze zou willen houden. Men kan ook *des Guten zu viel bekommen* en na den arbeid, aan dit ontwerp besteed, zijn er weer andere onderwerpen van wetgeving, die mijn aandacht vragen; maar ik wil dit wel als mijn gevoelen uitspreken, dat, wanneer mocht blijken, dat de nu genomen proef met het maximale stelsel van ver-

gunningen niet tot resultaten leidt, men wel andere wegen zal moeten zoeken. Daarbij zal men intusschen niet haastig mogen te werk gaan; men zal integendeel de grootste voorzichtigheid moeten betrachten, omdat de ervaring in het buitenland geleerd heeft, dat niets zoozeer het misbruik van sterken drank in de hand werkt als het loslaten van een eenmaal ingevoerd stelsel, ook wanneer men daarvoor een beter stelsel in de plaats brengt, omdat er zekere periode blijft tusschen het afsterven van het oude en het in werking brengen van het nieuwe systeem, in welke periode het kwaad zich ontzaglijk uitbreidt. Men heeft daarvan o.a. ervaring opgedaan in Liverpool, waar men tegen het einde van de zestiger jaren de toen bestaande bepalingen heeft opgeheven; in dien tijd heeft Lawson niet geaarzeld, in het Engelsche Parlement te verklaren, dat het daar in Liverpool dientengevolge een hel was geworden op aarde.

Ik heb trouwens zelf in Glasgow tooneelen van openbare dronkenschap gezien, zóó ontzettend en zóó afgrijslijk, dat ik mij hier in ons goede Nederland daarvan geen denkbeeld had kunnen vormen. Ik zag daar niet enkele dronken mannen of vrouwen, maar in de wijk, door de Iersche fabriekswerklieden bewoond, liep eigenlijk de geheele bevolking, mannen en vrouwen, in troepen als zinneloos rond. Met troepen van tien en twaalf personen sloegen zij tegen den grond, worstelden om weer op de been te komen en vielen aan den anderen kant weer neer. Het was iets bestiaals, dat elk gevoel van humaniteit kwetste.

En nu zou ik ook nog dit aan het adres van mr. Van Houten wenschen te zeggen. Om in een zaak als het hier geldt samen te werken, moet men toch eenigszins zijn van gelijken geest. Ik bedoel daarmede niet, dat men wat het metaphysische, het psychische of het materieele betreft daarom geheel behoeft uit te gaan van hetzelfde beginsel. Neen; ik kan mij op staatkundig terrein zeer goed samenwerking denken tusschen zeer heterogene bestanddeelen; maar er moet toch althans zijn zekere homogeniteit in de consideratie van het kwaad, dat men samen wil gaan bestrijden; en nu mag ik niet ontveinzen, dat het gesprokene door den geachten afgevaardigde mij de overtuiging heeft geschonken, dat hij op het kwaad van de drankzucht een heel anderen kijk heeft dan ik. Het maakte op mij den indruk, dat hij het leven nog zoo kwaad niet vindt. Wel zag hij hier en daar kleine excessen voorkomen, maar hij mocht wel zoo'n *jolly old fellow* in zijn omgeving zien en vond die dingen zoo ergerlijk en zoo bedenkelijk niet.

Wat mij zelf betreft, ik ben geen tea-totaler; integendeel, ik heb steeds een open oog gehad voor het gevaar, dat er in is gelegen, wanneer

men een of ander ascetisch beginsel eenzijdig op den voorgrond plaatst, omdat dit van nature alle krachten tot zich trekt en daardoor den gegeheelen levenstoestand ten slotte denatureert. Dit echter daargelaten, geloof ik te mogen zeggen, dat men het leven kennen moet ook in de onderste lagen der maatschappij, om werkelijk over de mate van gevaar te kunnen oordeelen. Ik geloof in het minst niet, dat de geachte afgevaardigde uit Friesland zou willen zijn een pleitbezorger van dronkemanstooneelen; ik wil gaarne aannemen, dat hij het kwaad van drankmisbruik als kwaad evenzeer haat als ik; maar dan weet ik ook geen andere verklaring voor zijn optreden, dan dat hij werkelijk van den bestaanden toestand niet op de hoogte is.

Het gebruik van sterken drank wordt in ons land gesteld op 8 à 9 liter per hoofd. Op zich zelf is dit volstrekt geen overmatig gebruik. Wanneer men aanneemt, dat een volwassen persoon 8 à 9 liter in het jaar gebruikt, dan kan volstrekt nog niet van misbruik worden gesproken; zelfs al ging dit gebruik tot 12 of 13 liter. Maar het wordt veel erger, wanneer men berekent, dat men per gezin met 5 maal dat bedrag heeft te doen. En nog zou ik een gebruik van 40 liter per jaar en per gezin, wanneer al de leden *volwassen* zijn, zoo gevaarlijk niet achten. Die 8 à 9 liter per hoofd leveren dus geen goeden maatstaf voor de beoordeeling van den toestand.

Men komt eerst achter het kwaad, wanneer men bedenkt, hoe in de laatste jaren het gebruik van sterken drank in ons land in allerlei kringen niet alleen is gekeerd geworden, maar zelfs derwijze is afgenomen, dat het gebruik in breeden kring nauwelijks meer bestaat. Het gebruik, uit dien grooten kring teruggetrokken, concentreert zich dus in een engeren kring, die daarachter ligt. En wanneer men let op het concentreeren van het misbruik van sterken drank in dien kleineren kring, eerst dan komt men tot het vermoeden van het peil van ellende, dat door die 8 à 9 liter per hoofd wordt gerepresenteerd. Er is een breede kring, waarin in het geheel geen sterke drank wordt gebruikt, en daarachter heeft men nog een breederen kring, waarin men wel gebruik maakt van sterken drank, maar in zoo beperkte mate, dat van misbruik geen sprake kan zijn. Maar daarachter ligt een derde kring, waarin het gebruik al intensiever wordt. En wanneer men nu tot het fond van dien kring doordringt, dan krijgt men als achtergrond een klasse van burgers, waarin het misbruik bestiaal is geworden. Dat is de kring, waaruit het kwaad crimineel, sociaal, hygiënisch en voor het huisgezin voortkomt. Uit dien hoek komt al de ellende, waarvan wij in dagbladen hebben zien gewagen en waarvan de diaconieën en

armbesturen den terugslag ondervinden. Daar zit de etterende zweer, waaruit het kwaad langzamerhand zich een weg zoekt te banen naar de overige deelen van het organisme, waartoe die kring behoort. Daarom hebben wij in de stukken gesproken van *volksvergiftiging*. Ik heb er in de andere Kamer reeds op gewezen, hoe het kwaad in andere landen, met name in Frankrijk en België, reeds zoo ver is gegaan, dat men er volkomen machteloos tegenover staat. Zoowel in Frankrijk als in België heeft men mij verzekerd: het is bij ons absoluut onmogelijk geworden, een drankwet te maken. De heeren weten, dat in België 159,000 gelegenheden bestaan, waar drank verkocht wordt, terwijl wij er slechts 23,000 hebben. De kapitaalmacht gaat daardoor langzamerhand ook een *electorale* macht worden, die bij geen enkele partij genoeg weerstand vinden kan. Er behoort moed toe, die macht te weerstaan, doch de partij, die dien moed had, zou eenvoudig op zijde worden gedrongen en vervangen door de partij, welke deze zonde niet bestrijdt.

Nu heeft de geachte afgevaardigde eenmaal gebezigd het woord „Christelijk", maar in een zin, die mij zou doen zeggen, dat hij van de Christelijke beginselen niet geheel op de hoogte is. De Overheid moest volgens den geachten afgevaardigde steeds denken aan de spreuk: „Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook aan een ander niet." Maar een staatsman, die ooit als Christelijk beginsel verkondigd had, dat zoo iets voor de Overheid plicht was, zou, naar mijn meening, getoond hebben, het Christelijk principe nooit te hebben verstaan. De Overheid heeft niet als regel aan te nemen, dat zij een onderdaan niet mag aandoen, wat zij niet wil, dat de onderdaan haar aandoet. Tusschen de Overheid en de onderdanen bestaat een geheel andere verhouding dan die van liefde, namelijk die van orde en recht. Maar wel is hier op heel andere wijze het Christelijk element in het spel. Er bestaat onder Christenen een uitdrukking, die het kwaad, dat hier bestreden moet worden, kras, maar niet te kras aanduidt, door te spreken *van den drankduivel*, en waar de geachte afgevaardigde, anderen metaphysischen beschouwingen toegedaan, die uitdrukking niet wenscht over te nemen, zal hij toch wel tot de overtuiging kunnen komen, dat in den drank een geest, een drijvende geest schuilt, die verderfelijk werkt, en mijn grief tegen hem is, dat hij dien geest geworden laat. Mocht nu de geachte afgevaardigde verklaren, dat hij dit zoo niet bedoeld heeft, maar dat hij integendeel met ieder, die het kwaad inziet en het gevaar daarvan voor ons nationale leven niet verbloemt, wil samenwerken om met vereende krachten te trachten, de koe bij de horens te vatten, dan zal er ook voor mij reden zijn om mij te ver-

heugen over de aanwinst van een zoo krachtig en zoo talentvol bondgenoot.

De geachte afgevaardigde heeft voorts de vraag gedaan, of het uitgangspunt, door hem in het eerste deel zijner Nota ingenomen, ook aanvaard wordt door de Regeering. Het is altijd moeilijk te zeggen, in hoeverre een Regeering goed doet met zich over dergelijke algemeene stellingen officieel uit te laten. Ik heb wel eens gehoord, dat men in rechterlijke kringen, waarin ik niet zoo thuis ben, steeds schroomt een *sententia declaratoria* te geven en dat men zich liever bepaalt tot den bijzonderen casus. Maar toch wil ik wel zeggen, dat, wat mij persoonlijk betreft, tegen de formule, zooals die daar is neergeschreven, op zich zelf geen overwegend bezwaar bestaat, en dat de warmte en liefde om voor vrijheid en recht op te komen metterdaad ook aan de rechterzijde bij de leiders gevonden wordt. Maar de geachte afgevaardigde zal mij toestemmen, dat het niet voldoende is, daarbij een major op te stellen. Niets is gemakkelijker dan dat. De schooljeugd is bij de calligraphische oefeningen reeds vroeg gewend geraakt aan het opschrijven van zulke ethische majors. Neen, de hoofdvraag is, of *de minor* er op past.

Nu is in de major o.a. opgenomen: „...Een volk, dat op zijne vrijheid prijs stelt, moet er voor waken, dat aan de administratie en de politie geen overmatige en slecht afgebakende bevoegdheden worden verleend, vooral *ook dat straffen*, daaronder begrepen beperkingen in de uitoefening van bedrijven, *slechts door den rechter* en na contradictoire openlijke behandeling worden opgelegd." Daarop is in de Memorie van Antwoord geantwoord door aan te toonen, dat er hier van *straf*, van een strafrechtelijke handeling, van een veroordeeling of een vonnis met geen enkel woord sprake is en dat de geachte afgevaardigde zich ten eenenmale vergist, wanneer hij het hier voorgestelde en art. 28 van het Strafwetboek in verband brengt. Waar men met den strafrechter te doen heeft, spreekt het vanzelf, dat een oordeel geveld wordt over den persoon. Die persoon wordt dan geoordeeld een kwaad te hebben gedaan en voor dat kwaad wordt hem een leed aangedaan. Van dat alles is hier echter geen sprake. Hier is sprake van incompatibiliteit. In dit wetsontwerp wordt alleen verklaard: wanneer gij zoodanig zijt, is uw persoon incompatible met dàt bedrijf. Nu *noemt* de geachte afgevaardigde dat toch een straf; men kan dat natuurlijk doen, mits men dan toestemme, dat men het woord „straf" bezigt in overdrachtelijken zin. Hier toch is geen sprake van een straf in eigenlijken zin. *Straf* wordt hierbij in het ontwerp niet voorgesteld en daarmede is deze quaestie uitgemaakt.

Voorts heeft de geachte afgevaardigde gelaakt het beroep, dat gedaan

is op de onderwijzers. Hij heeft gezegd: dat is wel waar, maar dit geschiedt ingevolge art. 192 der Grondwet en staat in verband met de gebondenheid van de Kroon aan de Grondwet. Maar dit is nu weer een redeneering, waar ik niets van begrijp. Waarom werd het voorbeeld hier aangehaald? Strekte het betoog om aan te toonen, dat men het recht en de bevoegdheid had om aldus op te treden tegen vergunninghouders en verlofhouders? Neen; er werd alleen aangetoond, dat hier van *straf* geen sprake is. Dat en dat alleen was de quaestie.

De geachte afgevaardigde heeft verder gezegd, dat er niet geantwoord is op den inhoud der Nota. Ja, als men leest zooals de geachte afgevaardigde het doet en niet leest wat er staat, dan vindt men geen antwoord. Het is toch anders een duidelijke zaak. Door ons werd beweerd: het is geen straf, en om dat aan te toonen werd gewezen op de onderwijzers, dien bij verlies van akte hetzelfde treft, zonder dat er van straf wordt gesproken. Dit heeft dus met art. 192 van de Grondwet niets te maken. Dit alles, en evenzoo de eed van de Koningin, ligt er geheel buiten. Was het zooals de geachte afgevaardigde meent, dan had hij zich moeten vastklemmen aan het tweede punt en de *Hinderwet* moeten bespreken; maar ook dit heeft hij niet gedaan, want hij heeft dadelijk gevoeld, dat ook dit hem niet zou helpen. In art. 20 van de Hinderwet staat, dat de vergunning, aan fabrieken en andere inrichtingen gegeven, kan worden ingetrokken. Oók niet als straf. Ik zal nog op iets anders wijzen. Wij weten, dat door de Kinderwetten een verandering is gekomen in de zeggenschap over het kind. Wat in art. 28 Strafwetboek stond, is nu overgebracht naar de civiele procedure. Wat is daartoe het motief geweest? Iemand wordt zijn kind niet ontnomen bij wijze van *straf*, maar ten behoeve, ter bescherming *van het kind.* Ten onrechte *had* men dit als straf opgevat. En zoo komt men op het punt, waarop dit wetsontwerp zich stelt, namelijk bescherming van hetgeen beschermd moet worden.

De geachte afgevaardigde heeft voorts opgemerkt, dat hier door dit ontwerp drie soorten van burgers, die niets te maken hebben met den kleinhandel in sterken drank, gebracht worden in voor hen onaangename omstandigheden. Hij heeft in de eerste plaats gewezen op de menschen, die tot heden tusschen de twee en de tien liter vrij verkochten en nu onder de wet vallen. Ik zou den geachten afgevaardigde willen vragen: is het u dan niet bekend, hoe juist die slijters de groote zondaars zijn geweest op het gebied van den clandestienen verkoop? Hoe kan men nu, waar maatregelen moeten worden genomen om den clandestienen verkoop tegen te gaan, juist die soort personen vrijlaten? Hij kan zeggen:

gij hadt de schuldigen moeten treffen, maar niet de onschuldigen; maar weet de geachte afgevaardigde dan niet, dat, wanneer men in onze maatschappij niet als regel aanneemt, dat de goeden zich iets moeten getroosten om het vangen van de slechten mogelijk te maken, elke handhaving van een hooger beginsel op maatschappelijk terrein onmogelijk wordt? Die maatregel is hier niet genomen om de menschen te plagen, maar omdat het bestaande gevaar moet worden gekeerd.

Hetzelfde geldt voor de verlofhouders. De geachte afgevaardigde zegt, dat ook de logementhouders vrij hadden moeten uitgaan. Ja, Mijnheer de Voorzitter, de logementhouders, waarmede de geachte afgevaardigde te doen heeft. Als ik op reis ben, kan ik ook niet zeggen, dat de logementhouders, waarmede ik te doen heb, niet vrij konden zijn. Maar de quaestie — en dit weet de geachte afgevaardigde zelf zeer goed — is deze, dat onder den vorm van logementen dikwijls de onzedelijkste praktijk bij den drankverkoop wordt uitgeoefend en men in den titel van logement voor dit misbruik een vrijbrief zoekt.

Wat nu het verlofsinstituut betreft, begrijp ik zeer goed, dat dit vooral velen drukt en ik moet zeggen, dat, indien er een middel ware geweest om aan dat instituut te ontkomen, ik niets liever zou gedaan hebben dan het uit het ontwerp laten. Ik begrijp vooral, dat het verlofsinstituut hinderlijk is in de oogen van hen, die nog eenigszins voortdroomen in den droom van 1870 en 1880, die denken deed, dat, als men maar den bierverkoop kon aanmoedigen, de verkoop van sterken drank wel zou uitsterven. Deze overtuiging is zóó sterk geweest, dat men den accijns op het bier, die vrij hoog is, destijds wilde laten vallen.

Maar wat is er gebeurd? Hoeveel waars er ook in ligge, dat het gebruik van bier tot op zekere hoogte den drank helpt keeren, een radicaal middel kon het niet zijn, vooral niet sedert den tijd, dat naast de onschuldige bieren allengs zwaarder soorten in den handel werden gebracht, welke langzamerhand een alcoholgehalte kregen, gelijk aan het vierde van portwijn. Ieder nu, die weet, hoe het achter elkander uitdrinken van $1/4$ liter portwijn reeds vrij sterk bedwelmenden invloed heeft, zal erkennen, dat het gebruik van één liter van zoo sterk alcoholhoudend bier al eveneens bedenkelijk kan worden.

Men behoeft slechts te denken aan het ale en de porter in Engeland, om te weten, hoe daar de publieke dronkenschap zelfs minder door sterke dranken dan door die sterke bieren veroorzaakt wordt. Niet *alle* bier kan men dus een onschuldigen drank noemen. Maar dit daargelaten, de groote massa onder ons volk drinkt die zware bieren niet; hier was dit geen maatstaf; maar ook al kon men de brouwerijen

dubbel laten brouwen, ten einde alzoo den sterken drank door een onschuldigen drank te vervangen, dan nog bleef deze ernstige klacht bestaan, dat het juist de bierhuizen zijn geweest, die met de slijters de bedoeling van de wet van Modderman verijdeld hebben.

Wanneer men niet had den clandestienen verkoop, — de heer Van Leeuwen heeft zoo straks daaromtrent eenige interessante mededeelingen gedaan —, dan zou men een eind gevorderd zijn, want het aantal vergunningen is reeds gedaald van ruim 33.000 tot 23.000; maar daaruit volgt niet in het minst, dat de mindere verkoop daarmede gelijken tred heeft gehouden. Integendeel, in de bestaande vergunningen wordt meer gedronken en wat het meest zegt, die 10,000 vergunningen, welke schijnbaar weggegaan zijn, zijn in clandestienen vorm grootendeels weder opgedoken.

Nu heeft men ook onder de bierhuizen goede en kwade en het treurige is ook hier weder, dat den goeden een band moet aangelegd worden, ten einde de overtreding der kwaden te kunnen stuiten. De heer Hovy heeft zijnerzijds niet alleen erkend, dat dat clandestien verkoopen van sterken drank in bierhuizen zoo reusachtige proportiën heeft aangenomen, maar heeft zelfs gezegd: wanneer die bierverkoopers het niet meer kunnen doen, dan kunnen ze niet meer bestaan. De geachte spreker staat natuurlijk te hoog om daarmede *gepleit* te hebben voor de clandestiene verkoopers; dat kan hij niet bedoeld hebben. Maar wat wenscht hij dan?

Het is een feit, dat ten gevolge van den clandestienen verkoop er tweemaal zooveel van die bierhuisjes gekomen zijn dan volgens de behoefte bestaan konden. Die bierhuisjes teren tegenwoordig zeg op *f* 7 per week aan clandestienen drankverkoop en op *f* 3 aan bierverkoop. Als nu die *f* 7 wegvalt, zijn ze weg. Dit is zoo, maar dit wil eenvoudig zeggen, dat het onnatuurlijk hoog aantal bierhuizen, hetwelk alleen zijn ontstaan dankt aan den clandestienen verkoop, dan gereduceerd zal worden tot de juiste proportie van de behoefte aan bier.

Vraagt men mij nu, of ik den clandestienen verkoop beschouw als iets, dat per se het zedelijk bewustzijn moet aanklagen, dan antwoord ik dit. Iedere drankverkoop, hetzij van bier, koffie, melk of sterken drank, is iets, dat als zoodanig geheel buiten de conscientie staat en op geen manier het zedelijk leven kan raken. Clandestien verkoopen is geen misdrijf, maar een overtreding, en het verschil tusschen beide is hierin gelegen, dat een misdrijf iets is, dat ingaat, ik zeg niet altoos tegen de persoonlijke conscientie, — want er zijn er, die wel een moord kunnen doen zonder dat hun conscientie daarvan iets zegt —, maar

tegen *de publieke conscientie*, de conscientie zooals de wet die aanneemt. De overtredingen raken die conscientie niet; in het eene land of in de eene gemeente zijn ze zus, in het andere land of in de andere gemeente zoo geregeld. Overtredingen betreffen feitelijke en materieele zaken en deren noch de conscientie, noch het zedelijk leven.

Maar, en hierop komt het aan, er ligt in elke overtreding het element van ongehoorzaamheid aan wet en Overheid. Wanneer men de ongehoorzaamheid aan wet en Overheid niet beschouwt als iets, dat voor God zonde is, dan kan men over dergelijke overtreding gemakkelijk heenloopen; wanneer men echter wet en Overheid niet beschouwt als gesproten uit zeker contrat social, maar uitgaat van de stelling, dat de Overheid een gezag uitoefent, hetwelk representeert het gezag van den Almachtige, dan is ongehoorzaamheid daaraan per se, afgezien geheel van het materieele kwaad, formeele zonde. En dáárom is elke overtreding, niet materieel, maar formeel, ook voor de consciëntie geoordeeld.

Nu heeft de heer Van Houten gezegd: die dronkaards hebt gij wel van de straat geweerd, maar gij kunt ze politiair laten behandelen, zonder ze voor den rechter te brengen. En de heer Van den Biesen heeft op een geestige wijze reeds die toekomst, welke ons geschilderd werd, in beeld gebracht. Ik wensch ook daar iets van te zeggen. Ik heb die uitspraak van den heer Van Houten daarom zoo merkwaardig gevonden, omdat hij daarbij ons van den rechter terug wil brengen op de politie, terwijl hij overigens juist de macht van de politie niet wenscht uit te breiden. De quaestie zelf stelt ons voor deze vraag: is op zich zelf het een enkel maal, na een feest, bedwelmd zijn door het gebruik van te veel alcoholhoudende dranken iets, waarmede iemands reputatie gemoeid is, waarvan men kan zeggen, dat het een zoo ernstig kwaad is, dat men er heftig tegen op moet treden? Ziehier hoe ik hierover denk.

De heeren kennen het verschil tusschen zekere primaire, secundaire en tertiaire ziekteverschijnselen en zij weten ook, dat, terwijl die primaire verschijnselen in den regel tamelijk onschuldig zijn, het juist de *secundaire* zijn, die het kwaad stichten, en de tertiaire, die het gif al verder en verder brengen. Datzelfde geldt nu op zedelijk gebied eveneens. Wanneer een student, pas aan de Academie komend, zich, op een doctorale partij genoodigd, te buiten gaat en te veel drinkt, dan heeft men te doen met primaire verschijnselen en kan die jonge man nog best terechtkomen. Maar wanneer datzelfde verschijnsel van zich te bedrinken zich vertoont secundair, wanneer wij dat verkrijgen op die wijze als het zich vertoont in den echten dronkaard, dan heeft men

niet te doen met een grap en een aardigheid, met iets dat op een bruiloft soms den beste overkwam, maar dan heeft men te doen met een zeer ernstig kwaad, dat physiek, crimineel en sociaal zwanger gaat van al die booze gevolgen, die in alle landen geconstateerd worden als de vruchten van dronkenschap.

Wanneer men daarbij rekent de verstoringen van de orde en het gevaar voor de publieke veiligheid, die dergelijke elementen, op straat loopende, voor de omgeving scheppen, kan ik het niet genoeg betreuren, dat de heer Van Houten, zooal niet verschoonend, zich toch min of meer vergoelijkend over dit kwaad heeft uitgelaten. Wij zijn ongeveer van gelijke jaren; hij kent dus het verleden, dat ook ik ken, toen men in tal van gemeenten 's avonds in den regel te doen had met burgers en militairen, die het verkeer op straat onveilig maakten. Wanneer men den tegenwoordigen toestand van nu daarmede vergelijkt, moet men erkennen, dat wij thans veel verder zijn gekomen. Ik geloof daarom, dat men niet volstaan kan met te zeggen: zorg slechts, dat die menschen van de straat komen, maar dat het wel degelijk aankomt op het *brandmerken* van het kwaad, dat men tracht tegen te gaan.

De groote vraag, of wij moeten hebben een rechtsstaat of wel een „Polizei"-staat, heeft de geachte afgevaardigde over dit alles laten planeeren. Een zuivere rechtsstaat, zonder dat een deel van de bemoeiingen ter handhaving van de orde en van het administratief beheer ook aan de politie zelf blijft opgedragen, is onmogelijk en dien heeft de geachte afgevaardigde ook niet bedoeld. En omgekeerd is toch ook in den meest straffen „Polizei"-staat een rechter, en ook daar zou het dus toch aankomen op de verhouding, op de vraag naar het meerdere en naar het mindere. Wij kunnen het niet genoeg roemen, dat de idee van den „Polizei"-staat hier te lande vreemd is en geen sympathie vindt. Maar de vraag, of men een „Polizei"-staat krijgen zal met het verderfelijke, aan het wezen daarvan inhaerent, hangt niet af van een wet. In dit opzicht geldt het gezegde, dat het volk de Overheid krijgt, die het verdient. Heeft men een krachtig, energiek ontwikkeld volk, waarin gevoel voor recht en billijkheid den boventoon voert, dan zal geen wet in staat zijn, daar den „Polizei"-staat te brengen. En omgekeerd zal in een land, waar de persoonlijke ontwikkeling niet zoo krachtig is en een meer serviele geest heerscht, de „Polizei"-staat blijven, totdat het volk tot hoogere ontwikkeling zal gekomen zijn.

De heer Van Leeuwen heeft de bedenking geopperd, of dit wetsontwerp, wet geworden, bij de uitvoering wel zou leiden tot het beoogde doel. Meent de geachte afgevaardigde daarbij, dat mijn verwachtingen

van de werking der wet hoog gespannen zijn, dan ben ik het met hem eens, dat teleurstelling het deel zal zijn van wie optimist is, gelijk dit bij elke Drankwet het geval is. Maar vraagt hij, of de uitvoering als zoodanig op onoverkomelijke bezwaren zal stuiten, dan antwoord ik, dat zijn cijfers voor mij een verrassing zijn geweest. Ik had mij die veel hooger, veel benauwender voorgesteld. Die cijfers — ik was in deze zeer pessimistisch — zijn voor mij een straal van optimisme, waarvoor ik hem dank zeg.

Wanneer wij in een stad als Amsterdam onder deze wet krijgen, alles samen genomen, 6000 personen, dan valt het mij zeer mede. Vermenigvuldigt men dit cijfer voor het geheele land met 10, wat te veel zal zijn, dan is het resultaat van nog geen 60,000 metterdaad bemoedigend. Ik had niet gedacht, dat het getal koffie-, melk- en bierhuizen te zamen genomen zulk een laag cijfer zou aanwijzen. Wanneer ik nu voorts reken met de activiteit en de energie, die men te Amsterdam op het stadhuis weet te ontwikkelen, gelijk mij bij de invoering van verschillende wetten gebleken is, en wanneer de groote en kleine steden Amsterdam ten voorbeeld nemen, dan heb ik goeden moed, wat dit betreft, dat de uitvoering weinig hinder zal opleveren.

De geachte afgevaardigde heeft ook gesproken over de groote arbitraire macht, die aan de burgemeesters gegeven is, en hij heeft er nog bijgevoegd, dat, als hij zich eens verplaatsen mocht in den gemoedstoestand van een burgemeester, hij als lid der Kamer niet zou durven zeggen, dat hij het geoorloofd zou achten, dat een burgemeester enkel op rapporten afging bij zulke gewichtige beslissingen als over het intrekken van een vergunning of een verlof zullen te nemen zijn. Toen daar straks sprake was van de politiemacht naast de rechtsmacht, heb ik expresselijk niet gewezen, om het voor dit verband te besparen, op de macht, die de Gemeentewet geeft aan de burgemeesters.

Wanneer men de artikelen van de Gemeentewet naleest, die voorafgaan en volgen op art. 186, dan zal men moeten erkennen, dat de burgemeesters op administratief gebied een zeer ver gaande macht hebben. En nu is de ervaring deze geweest, dat, wanneer men maar niet al te veel schrijft in de wet, doch slechts wat vertrouwen heeft in de dragers van het ambt, uit het leven zelf wordt geboren die practische zin, die al dergelijke bezwaren beschaamt. Natuurlijk zijn er ook bij ons burgemeesters, die redenen tot klagen geven, die nalatig zijn en hun ambt slof waarnemen, maar over het generaal genomen, over het geheele land, geloof ik, dat wij niet dankbaar genoeg kunnen zijn, dat wij in een zoo slecht bezoldigd ambt

zooveel honderden personen vinden, die, zooveel lust vindende in hun ambt, de een meer, de ander minder, uitnemend orde en regel weten te handhaven. Wanneer nu de geachte afgevaardigde dit goede hier wil komen afbreken en klagen gaat over de groote arbitraire macht van de burgemeesters, dan heb ik hier alleen met hem te doen als lid van de Kamer en moet ik als Minister van Binnenlandsche Zaken daartegen opkomen, opdat het denkbeeld niet bij de bevolking ingang vinde, dat de macht, bij art. 186 aan de burgemeesters gegeven, zoo arbitrair zou zijn, dat men er over heeft te klagen.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat een burgemeester niet op rapporten kan afgaan. Wanneer dat niet kan, laat men dan zeggen, dat er geen Ministers, geen Commissarissen van de Koningin en geen burgemeesters van een groote stad meer mogelijk zijn. Hoe wil men het raderwerk van het administratief beheer goed, vlug en vlot laten loopen, indien men alle details zelf moet gaan onderzoeken? Dit zou ten eenenmale onmogelijk zijn. Dat er op rapporten moet worden afgegaan, spreekt vanzelf, maar een goed chef weet ook aan die rapporten zijn menschen te kennen. Hij weet, al naar gelang het rapport uitvalt, ook zijn menschen te bestendigen of voor een anderen dienst te gebruiken. Het is dus niet in het zelf gaan onderzoeken van wat de rapporten brengen, maar in het zelfstandig beoordeelen van de rapporteurs, dat men zijn menschen leert kennen en daardoor de instrumenten weet te verkrijgen, die vooral in groote steden voor het centraal bestuur onmisbaar zijn.

De geachte afgevaardigde heeft de vraag gesteld, of art. 14 al dan niet voor uitvoering vatbaar is. Hij veroorlove mij, daarop niet verder in te gaan. Hoe de burgemeester zijn verplichting, uit de wet volgende, heeft te vervullen in dergelijke delicate aangelegenheden, is iets wat niet te veel in het publiek moet besproken worden, omdat men daardoor juist de daad van den burgemeester te meer zou bemoeilijken. Dat hierover in de Memorie van Beantwoording niet meer staat, is het gevolg van het feit, dat in 1881 dezelfde quaestie aan de orde is geweest; de vraag is toen in het Voorloopig Verslag behandeld en in de Memorie van Antwoord van Minister Modderman beantwoord. En waar ik geloof, dat de heer Van Leeuwen aan een antwoord van Minister Modderman wel zooveel waarde zal hechten als aan het antwoord van hem, die op dit oogenblik hier staat als Minister van Binnenlandsche Zaken, meen ik het best te doen met hem naar de destijds gegeven verklaringen te verwijzen.

De geachte afgevaardigde heeft eindelijk gevraagd, of het verhuizen

en verbouwen, dat in het ontwerp vrij is gesteld, niet metterdaad gevaar zal opleveren voor meer gebruik van sterken drank. De mogelijkheid daarvan in een enkel geval ontken ik niet, maar men moet ook hierbij niet gaan vragen, wat een enkel maal, in een enkele straat met eenige in een reeks zich daar bevindende kroegen, het geval zal kunnen zijn, maar hoe de bepaling zal werken over het geheele land. En dan is het mijne overtuiging, dat, wanneer men in steden, die zich uitbreiden, het aantal verleende vergunningen in een kleinen kring in de stad bijeenhoudt, dit voor de goede orde en de zedelijkheid slechter zal werken, dan wanneer men ze naar buiten weet te brengen en te verdeelen, waardoor men ook beter den clandestienen verkoop zal kunnen bestrijden.

Nu heeft de geachte afgevaardigde wel gezegd, dat zij, die anders niet in een clandestiene drankgelegenheid zouden komen, nu deze gelegenheden zullen bezoeken, maar ik vrees, dat personen, die drank willen hebben, toch nog wel gelegenheden genoeg vinden in andere deelen van de stad en daar dan ook heen gaan. Ik kan dus het gevaar, dat de geachte afgevaardigde duchtte, niet zoo groot vinden. Wanneer men mij in het algemeen stelt voor de keus tusschen opeengehoopte kleine kroegen en krotten of verspreide, behoorlijke, goed verlichte huizen voor het verkoopen van sterke dranken, dan geef ik verreweg de voorkeur aan het laatste, en ik voeg er bij, dat de geheele strekking van de wet in die richting gaat, bijv. waar zij wil, dat voor de inrichtingen zekere eischen van licht en lucht worden gesteld.

In de opeenhooping, in die kleine hokken zit het kwaad; de slechte lucht, die men daar inademt, doet het bloed naar het hoofd vliegen en uit de opgewondenheid van het overspannen temperament wordt dan het kwaad geboren. In het algemeen meen ik dus, dat elk goed gebouwd huis, dat beter voldoet aan de eischen der hygiëne en dat komt in de plaats van een kroeg van die slechte soort, winste is en geen verlies.

Wanneer de geachte afgevaardigde nu zegt, dat, als zulk een kroeg verlaten is, de buurman het huis aan zich zal trekken, dan antwoord ik, dat ik dit zou toejuichen, want dat blijft dan één vergunning en daarin zullen de menschen dan beter zitten dan in de ellendige opeenhooping, die vroeger bestond. Maar nog eens: men moet niet oordeelen naar een enkel geval, maar naar de werking over het geheele land.

De heer Van Houten heeft ten slotte nogmaals zijn bezwaren kenbaar gemaakt tegen den verkeerden plooi, dien dit ontwerp zou brengen, doordat het in strijd zou zijn met de goede techniek, den goeden opbouw van onze wetten. Ook ik hecht aan een goede techniek veel, maar de geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat ik volstrekt niet alles,

wat tot op dit oogenblik in ons land steeds heeft gegolden als een van de elementen van wetgevende techniek, als zoodanig ook loof. Wij hebben nu nog in onze wetten te doen met de nawerking van den vroegeren strijd tegen het federalisme; de eenheid van wetgeving voor onze gemeenten is daardoor tot zulk een uniformiteit gebracht, dat alle onderscheid tusschen een groote stad en een dorp is teloorgegaan, en er voor de variëteit geen plaats overblijft, zoodat wanneer men een regeling maakt voor een groote stad, die niet deugt voor het platteland, en dat, maakt men een regeling voor het platteland, deze weder niet deugt bijv. voor Amsterdam. Waarom, waar dit zoo is, geen dispensatie gegeven voor een bepaald territorium? Ik behoef er den geachten afgevaardigde niet aan te herinneren, dat onze wetgeving zulke territoriums kent. De wet van 4 April 1870 zegt in art. 9: „op het door ons daarvoor aangewezen gedeelte van een terrein." Hier geschiedt dus geen aanwijzing in de wet. En dan volgt nog: „op hetzelfde door Ons aangewezen gedeelte van het terrein." En in de wet van 8 Maart 1877 (*Staatsblad* No. 43) staat: „in door Ons bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur aan te wijzen grensgemeenten is het geoorloofd in vreemde munt enz." Nu zal men zeggen, dat dan ook hier moet kunnen worden aangewezen, welke onderscheidingen gemaakt kunnen worden. Dat is zoo, maar de geachte afgevaardigde heeft hetgeen daaromtrent in de Memorie van Antwoord voorkomt, heel anders begrepen dan het bedoeld werd. Er moest bijv. getracht worden, te voorkomen, dat kinderen beneden de 16 jaren in de kroeg kwamen. Nu zijn er echter kleine gemeenten of deelen van een uitgestrekte gemeente, waar men absoluut niet anders vindt dan één herberg. Welnu, waar dit het geval is, kan de regel niet worden toegepast, want men kan daar de jongelieden niet op den drempel laten staan. Men heeft hier een van die territoriale onderscheidingen, daaruit voortvloeiende, dat de gesteldheid van den eenen kring geheel anders is dan die van den anderen kring.

Nu iets over art. 15 *l*: het verbod om muziek te maken of vertooningen te geven in kroegen. Dat is natuurlijk een artikel, dat gaat tegen de zoogenaamde café's chantants. Nu wordt dit echter door den geachten afgevaardigde zóó opgevat, alsof aan den burgemeester de macht zou worden gegeven om den gelukkigen bezitter van een café chantant ongelukkig te maken. Neen, de bedoeling van het artikel is niet, dat overal het geven van een concert of van een tooneelvoorstelling zal verboden worden. Waar men bedoelt, de café's chantants te weren, bedoelt men niet het verbieden van een voorstelling in een dorpsherberg op een winteravond. Waar dit voorkomt heeft de burge-

meester de bevoegdheid om die soort van herberg of andere gelegenheid te machtigen tot het doen geven van een concert of tooneelvoorstelling.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen, dat ik op één punt na hiermede de verschillende bedenkingen van den geachten afgevaardigde ter sprake heb gebracht. Alleen blijft mij nog een uitroep van den geachten afgevaardigde, den heer Van Houten, over: hij sprak van een heirleger van inspecteurs, adjunct-inspecteurs en schrijvers. In de Tweede Kamer heb ik reeds gezegd, dat er zullen komen ten hoogste drie inspecteurs en ten hoogste zes adjunct-inspecteurs; krijgen deze ieder 2 schrijvers, dan komen er in het geheel 27 man, en die vormen nu *dat heirleger*. Maar bovendien, wanneer de Regeering ooit neiging mocht gevoelen, dit korps te gaan uitbreiden, dan houden de Staten-Generaal toch immers de koorden van de beurs in handen en dan is de heer Van Houten er immers ook weer om daartegen den strijd aan te binden. Waar in de wet niets bepaald wordt van een groot getal personen en de Regeering slechts een klein cijfer genoemd heeft en zij bovendien niets kan doen zonder medewerking van de Staten-Generaal, bestaat er daar aanleiding tot zulk een uitroep?

Ten slotte nog deze opmerking. Aan het slot van zijn rede heeft de geachte afgevaardigde, de heer Van Houten, overnemende een passus uit een der bladen, de vraag ondersteund, of het wetsontwerp, zooals het daar lag, geen gebrek had, of er geen uitdrukkingen of termen in voorkwamen, die bij nadere toetsing zullen blijken onhoudbaar te zijn en aanleiding zullen geven tot een novelle.

De geachte afgevaardigde is evenals altijd ook bij het bespreken van dit punt hoogst waardeerend geweest. Hij heeft gezegd: de Minister van Binnenlandsche Zaken, met veel arbeid overladen, zal vermoedelijk het ontwerp door een ambtenaar hebben laten ontwerpen en gereedmaken en er eerst kennis van hebben genomen, toen het hem in verband met de onderhandelingen met de Kamer onder de oogen kwam. Die verklaring heeft mij veel genoegen gedaan, want niet alleen buiten, maar ook wel in de Kamer wordt vaak ondersteld, dat een Minister op zijn kamer zoo maar eens een ontwerp uit de mouw schudt en daarvoor dan bijv. een week noodig heeft, evenals een schooljongen, die een groot opstel maakt. Nu verheugt het mij, dat een oud-Minister als de heer Van Houten er op gewezen heeft, dat zoo de gang van zaken niet is. Maar ik mag hem toch de verzekering geven, dat dit ontwerp van meet af op elk punt door mij met den ambtenaar is bewerkt, zoodat ik zelfs het gedeeltelijk excuus, dat in de woorden van den geachten afgevaardigde ligt opgesloten, hier voor mij niet mag

laten gelden. Maar beweer ik nu daarmede, dat in het wetsontwerp geen vergissingen voorkomen? Men heeft b. v. gewezen op art. 5 *c*, waarin van de weduwe gezegd wordt, dat zij een „termijn zal hebben van twee weken", loopende van den dood van haar man. Nu is het merkwaardig, dat diezelfde uitdrukking reeds in het oorspronkelijk ontwerp voorkwam. Men heeft zulke vergissingen aan latere wijzigingen en amendementen geweten, maar dit is hier niet mogelijk, want deze uitdrukking stond er van den aanvang af in. Zij is gepasseerd op mijn bureau, bij den Raad van State, bij de Tweede Kamer, in het Voorloopig Verslag, in de publieke discussie en aan niemand is opgevallen, dat het woord „termijn" daar verkeerd was.

Vraagt men nu, of het zoo ontzaglijk zou zijn en de wet in discrediet zou worden gebracht, wanneer metterdaad in dit wetsontwerp uitdrukkingen ontdekt werden, die bleken niet zoo te kunnen blijven, en een novelle noodig maakten, dan veroorloof ik mij, ter beantwoording van die vraag te verwijzen naar het Wetboek van Strafrecht. In 1870 is dit onder handen genomen en in 1886 is het ingevoerd. Men heeft er 16 jaren aan gearbeid. Er is aan gewerkt, niet door één Minister en één enkel ambtenaar, maar van 1870-1875 door een Staatscommissie, waarin de eerste juristen van ons land zaten. Dit wetsontwerp heeft alle stadiën onder de oogen der kundigste juristen doorloopen en is in 1881 wet geworden. Toen dit Strafwetboek verschenen was, heeft niemand minder dan prof. Van der Hoeven een afzonderlijke brochure geschreven, onder den titel: *„Mag het Strafwetboek zóó worden ingevoerd?"*, in welke boeken hij stuk voor stuk aantoonde, dat in dit met zooveel zorg gedurende een reeks van jaren ontworpen wetboek tal van dingen voorkwamen, die niet zoo konden blijven. Toen men in 1886 tot de invoering overging, is dan ook kort te voren door de Regeering een novelle ingediend tot wijziging van de nog niet ingevoerde Strafwet, strekkende om 33 artikelen te wijzigen en 5 nieuwe in te voegen. Ik laat nu daar, of dit alle fouten of vergissingen waren, maar de Regeering zelf was dan toch van oordeel, dat op die punten een novelle moest komen. En toen de invoeringswet als zoodanig is gekomen, bleek, dat door een omissie weer allerlei zonderlingheden in die wet voorkwamen, o.a. wat betreft de wegneming der sanctie ten opzichte van loterijen. Als dit bij een zoo uitnemende wet is voorgekomen, wat zou er dan in liggen, wanneer bij dit wetsontwerp, dat in de verste verte niet zoo lang is behandeld door eminente mannen en waaraan die krachten niet zijn besteed, bleek, dat hier of daar door de practijk een onoplosbare moeilijkheid aan het licht kwam, die redres eischte?

In het Eindverslag van de Eerste Kamer, uitgebracht over de wet van 1881, komen ongeveer dezelfde klachten voor over de toenmalige wet als over het ontwerp, dat nu in de Kamer aan de orde is. Men zou zelfs heel wat van de toen gerezen klachten bijna woordelijk op het tegenwoordige ontwerp kunnen toepassen. In meer dan één opzicht komen in beide Eindverslagen zoo goed als gelijkluidende uitdrukkingen voor. Ik zal er enkele voorlezen.

Bij voorbeeld staat er in het Eindverslag van 1881: „Daarbij komt dat deze wet eerst uiterst langzaam over tal van jaren werken zal. Ligt niet bovendien in de zeer belangrijke wijzigingen, welke alle zoo vele verzachtingen waren, die gedurende de beraadslaging in de andere Kamer in het ontwerp werden gebracht (veranderingen, die overigens van dit standpunt werden goedgekeurd), het bewijs, dat de wetgever zelf weinig vertrouwen koesterde in zijn eigen stelsel?"

In hetzelfde Eindverslag staat, dat die wet zoo weinig voortreffelijk is, „wegens de belangrijke verslapping, die de voorschriften der wet in de Tweede Kamer hebben ondergaan." Sommige leden hadden liever gewild, „dat de wet zich tot bloote politiemaatregelen had beperkt en zich van elke aantasting van particuliere rechten had onthouden." „De verzachting der wet was voor sommigen juist een reden om haar goed te keuren." Eenige leden wezen er op, „dat de wet eerst na 20 jaren werken zal." Maar ten slotte luidde het Verslag: „De groep leden, die dit laatste omhelsden, vormde het midden tusschen de felle bestrijders en de warme voorstanders van dit wetsontwerp, *dat de meerderheid voornemens was aan te nemen*".

Ik hoop, Mijnheer de Voorzitter, dat, waar het van 1881 eerstaangehaalde zooveel gelijkt op den toestand van nu, ook dit laatste in 1881 over de toenmalige Drankwet geschrevene van toepassing moge blijken te zijn op de wet, die thans aan het oordeel der Kamer wordt onderworpen.

Handelingen, blz. 76—84.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN over de Staatsbegrooting voor 1905: Modern heidendom? — In activiteit te kort geschoten? — Sociale hervormingen — De Overijselsche quaestie — De ontbinding — Van Houten-Kuyper — Geloofsvrijheid — zelfmoord — Geen juridisch besef — Onderwijsvrijheid — Georganiseerd of organisch verzet — Art. 36 der Geloofsbelijdenis — Pressie van Geestelijken.

VERGADERING VAN 1 FEBRUARI 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Waar ik, namens de Regeering, het gevoerde debat ga overzien voor zoover het de algemeene politiek betreft, is het mij aangenaam, te kunnen beginnen met een woord van dank tot die leden dezer Vergadering, die op onderscheidene wijzen de positie van het Kabinet hebben gesteund, een woord van dank niet minder voor de welwillendheid en de gematigdheid, waarmede de leden, die zich niet aan de zijde der Regeering scharen, haar hebben bestreden.

Met buitengewone ingenomenheid is onzerzijds aangehoord de rede van dr. Vermeulen, omdat juist door hem er nadruk op werd gelegd, dat, waar een Kabinet optreedt, belijdende stellige beginselen, de plicht onafwijsbaar is, dat zulk een Kabinet diengenen in den lande en in de Volksvertegenwoordiging, die tegenovergestelden beginselen zijn toegedaan, volkomen recht laat wedervaren, hen eert en erkent als medeburgers van hetzelfde vaderland.

Niet minder welkom was ons de rede van den heer Woltjer, omdat hij een poging heeft gewaagd, de chassinetten weg te nemen, over en weer vriend en tegenstander op te roepen om kloek en eerlijk, een iegelijk met den moed zijner overtuiging, het kind bij zijn naam te noemen en ook zelf uit te komen met naam en toenaam voor hetgeen de wezenlijke positie in zijn leven is. Het schild vooruit met het blazoen voor ieder leesbaar!

Tot tweemaal toe is door andere sprekers in het debat gebezigd het woord „moderne heidendom". Het zij mij veroorloofd om die uitdrukking te recuseeren. Dit Kabinet heeft haar steeds vermeden en meende daarvoor dezen goeden grond te hebben, dat het toepassen van de benaming „heidendom" op de aan de zijne tegenovergestelde beginselen aanleiding moet geven tot een tweeledige misvatting.

Òf men verstaat het woord „heidensch" in een bij uitstek practischen zin, en dan zou hiermede worden geïnsinueerd alsof voor den dienst van den eenigen God de dienst van afgoden in de plaats ware gekomen; òf wel men vat de uitdrukking minder practisch, maar meer philosophisch op, en dan zou daarin een te groote concessie zijn gelegen. Immers, wie

Cicero, Plato, de Grieksche tragici kent, weet, dat bij hen van atheïsme geen sprake was; integendeel. Helaas echter worden onder degenen, die zich thans tegenover de Christelijke beginselen stellen, enkelen, al zijn ze gelukkig nog slechts uitzonderingen, aangetroffen, die nòch met de Grieksche, nòch met de Romeinsche wijsgeeren, die ik signaleerde, de vereering van een Hooger Wezen gemeen hebben.

De heer Hovy heeft — en ik zeg hem daarvoor dank — kortelijk gememoreerd, hoe de voorstelling, alsof in de kringen der werklieden een zekere antipathie tegen dit Kabinet ware opgekomen, op dwaling berust; hij wees er op, hoe in de groote werkliedenvergadering van „Patrimonium" een zeer besliste uiting van sympathie voor het Kabinet te constateeren viel. Ik mag er aan toevoegen, dat zelfs de kundige en bekende socialistische leider Polak zich eens met waardeering voor hetgeen door dit Kabinet in meer dan één opzicht was tot stand gebracht, heeft uitgelaten. Zwaarder nog weegt, dat tot twee malen toe van de zijde van het Kabinet bij een ernstige werkstaking is aangeboden scheidsrechterlijke uitspraak en dat die beide malen de arbeiders — het betroffen werkstakingen te Enschedé en te Amsterdam — die bemiddeling hebben aanvaard, maar juist omgekeerd de patroons haar hebben afgewezen.

Een tweede punt van aanbelang, door den geachten afgevaardigde ter sprake gebracht, is aan deze laatste quaestie verwant. Hij wees er op, hoe in het geschil, dat onlangs tusschen de glasblazerspatroons en -werklieden is uitgebroken, het ten slotte gelukt is aan een commissie, die zich daarvoor had aangeboden, door verzoenend onderhandelen langzamerhand de geesten zóó om te zetten, dat een bevredigende oplossing werd verkregen. De quaestie, die hierin schuilt, is misschien de interessantste, die op dit oogenblik het Europeesche leven beheerscht.

Wij leven op oeconomisch gebied, als ik het zoo noemen mag, onder een soort van vuistrecht, niet ongelijk aan dat, hetwelk in vroeger eeuwen ook op ander terrein bestond en waarbij eenvoudig, als twee partijen het met elkander oneens waren, zij het samen uitvochten. Langzamerhand is deze ellendige toestand opgehouden, doordat een algemeen bindende rechtspraak is gekomen met voor beide partijen dwingende macht. Op oeconomisch terrein hebben wij echter op dit oogenblik nog te worstelen met het verschijnsel, dat daar groote, tegenover elkander staande machten, eenerzijds van de arbeiders en anderzijds van de werkgevende patroons, wanneer een strijd wordt geboren, gereed staan om door het vuistrecht, niet in letterlijken zin natuurlijk, maar toch door onderlinge worsteling, het pleit te beslechten.

Het denkbeeld, door den geachten afgevaardigde, den heer Hovy,

daartegen aan de hand gedaan, de instelling van een permanente commissie, steeds gereed staande om, indien een geschil uitbreekt, als verzoeningscommissie op te treden, zal zeer zeker ook door de Regeering ernstig overwogen worden. Intusschen meen ik voorshands reeds dit te mogen opmerken, dat een permanente commissie steeds uit dezelfde personen zou moeten bestaan..... de geachte afgevaardigde schudt het hoofd, maar ik kan van een permanente commissie mij geen ander denkbeeld vormen dan van een commissie, steeds bestaande uit dezelfde personen; immers, wisselde de samenstelling, dan mocht zij in formatie permanent wezen, als commissie was zij het dan niet.

Maar laat dit zijn zooals het wil, waar het op aan zal komen is, dat de leden eener dergelijke verzoeningscommissie telkens nauwkeurig zouden zijn te eligeeren, zoodat men in de combinatie van de personen en in hun geaardheid de verschillende elementen saamvond, die, om op den weg van verzoening te leiden, noodig zijn. Intusschen moet ik er aanstonds bijvoegen, dat toch de oplossing van het probleem ook dan nog niet verzekerd is, zoolang de mogelijkheid overblijft, dat één van beide partijen weigert, de bemiddeling van een dergelijke commissie te aanvaarden, en tenzij tevens zekerheid besta, dat de in het ongelijk gestelde zich aan haar uitspraak zal onderwerpen.

Ik kom thans tot den geachten afgevaardigde, den heer Willinge, die aan de Regeering een merkelijken dienst heeft bewezen door haar nog eens gelegenheid te bieden om tegenover de onjuiste en onware voorstelling, alsof dit Kabinet in activiteit ware te kort geschoten, harerzijds afdoende verdediging te plaatsen.

Nu moet de geachte afgevaardigde mij daarbij ten goede houden, dat hetgeen hij dienaangaande heeft gezegd, op mij niet veel indruk heeft gemaakt, en wel hierom. Hij zou — dit was de quintessens van zijn betoog — de Regeering eens *narekenen* en juist als *rekenaar* bleek hij niet zeer betrouwbaar. Waar het aan ligt, weet ik niet, maar ik meen te kunnen geven een staal van zijn wijze van rekenen, waarvan hij zelf zal moeten erkennen, dat het zijn arithmetische beschouwingen in een vreemd daglicht plaatst.

Welke is de rekensom, die de geachte afgevaardigde opgezet heeft? Er was in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer op gewezen, dat in de drie jaren van dit Kabinet, vergeleken met de drie eerste jaren van het vorige Kabinet, er een plus was van 1451 bladzijden druks in de *Handelingen*. Naar aanleiding daarvan heeft de geachte afgevaardigde nu deze berekening opgezet: 1451 kolommen in de *Handelingen* vorderen, wanneer ik reken vijf minuten

spreken voor elke bladzijde, veertig uren, zoodat ik kom tot pl.m. ach vergaderdagen meer. De geachte afgevaardigde heeft te recht gevraagd, of dat nu zulk een verschil maakt, als men, over drie jaar verdeeld, acht dagen meer vergadert. Natuurlijk zou dat geen gewicht in de schaal leggen. Maar laat ik nu den geachten afgevaardigde eens aan zijn woord houden; 1451 bladzijden druks komen, volgens hem, overeen met acht vergaderdagen; in drie jaren bedroegen al de *Handelingen* te zamen pl.m. 5600 bladzijden, dat is dus ongeveer *vier* maal zooveel. Wanneer ik nu de berekening van den geachten afgevaardigde volg, dan zou ik krijgen voor de drie jaren 4 × 8 = 32 vergaderdagen. Sla ik echter de *Handelingen* op, — en die kunnen niet jokken —, dan blijkt daaruit, dat er het eerste jaar 89, het tweede jaar 61 en het derde jaar 104 vergaderingen zijn gehouden, maakt te zamen 253. Waar dus de berekening van den geachten afgevaardigde komt tot 32 en de feiten een cijfer van 253 aanwijzen, daar zal de geachte afgevaardigde toch zelf *moeten* toegeven, dat zelfs op hoogeren leeftijd het nog eens inzien van Bartjes geen weelde kan zijn.

Niet te ontkennen valt dan ook, dat de groote uitbreiding van de *Handelingen* in de laatste drie jaar op een heel wat aanmerkelijker vermeerdering van vergaderdagen wijst dan de geachte afgevaardigde becijferde. Ik heb mij daarom ook afgevraagd, of ik mij bij het toeluisteren ook vergiste, omdat het zoo heel gek uitkwam. Daarom heb ik de couranten er op nagelezen en speciaal *Het Vaderland*, dat met de rede van den geachten afgevaardigde zoo bijzonder ingenomen was. Welnu, daar staat het gelijk ik het gehoord en thans geciteerd heb: „1451 bladzijden, gerekend op 5 minuten per bladzijde, levert slechts 40 uur of hoogstens 8 dagen op de drie jaren meer". Waaraan de misrekening van den geachten afgevaardigde te wijten is, wil ik in het midden laten. Alleen betwijfel ik, of hij geprobeerd heeft, een bladzijde der *Handelingen* te lezen in 5 minuten: dat zou een moulin de paroles worden, welke men bij geen enkelen spreker in een vergadering aantreft; ik althans zou het zoo vlug niet aandurven.

Ook in een ander opzicht was hetgeen de geachte afgevaardigde in dit verband opmerkte, niet ad rem. Hij heeft de bedoeling, waarmede de Regeering in haar antwoord de opmerking maakte over het uitdijen der *Handelingen*, geheel verkeerd begrepen. De opsomming van het aantal bladzijden had de strekking om aan te toonen, dat de Tweede Kamer in haar tegenwoordige samenstelling niet beschuldigd kon worden van minder gewerkt te hebben dan hare voorgangster. Daarom werd er op gewezen, dat de Kamer in de drie jaren 1451 bladzijden meer

had volgepraat, en dat ze alzoo niet meer heeft kunnen afdoen.

Nog in een ander opzicht kan ik niet zeggen, dat ik mijn vertrouwen in den geachten afgevaardigde als politieken accountant voor het narekenen der Regeering zeer versterkt zag. Wanneer men — dat zal de geachte afgevaardigde toestemmen — een vergelijking maakt tusschen het vorige en dit Kabinet, — iets wat natuurlijk alleszins geoorloofd en begrijpelijk is —, moet men met gelijke maat meten; niet geoorloofd is het om een geheel uiteenloopenden maatstaf aan te leggen. Toch staat de geachte afgevaardigde ook daaraan — ik mag het niet verzwijgen — schuldig. Ik zal een voorbeeld noemen. De geachte afgevaardigde somde op, onder het credit van het vorig Kabinet, de Ongevallenwet. Nu heb ik daar op zich zelf niets op tegen, mits de geachte afgevaardigde niet vergete, dat de Ongevallenwet door het vorige Kabinet zoo goed als onveranderd overgenomen is van het Kabinet Röell, en hij dus het standpunt inneemt, dat men op het credit van elk Kabinet brengt alles wat onder zijn bewind is afgehandeld. Maar als de geachte afgevaardigde komt aan dit Kabinet, gaat hij de omgekeerde methode volgen; dan zegt hij van de militaire wetten, de wet op de krijgstucht, het militaire strafrecht, de pensioenwetten, dat deze niet meetellen, omdat zij door het vorig Kabinet zijn voorbereid. Evenmin als het *tellen* van den geachten afgevaardigde uitkomt, evenmin blijkt alzoo zijn *wegen* den toets der critiek te kunnen doorstaan.

Ook in de opsomming van de verschillende wettelijke maatregelen, die de geachte afgevaardigde gaf, stuit ik op dezelfde onbillijkheid. Toen de geachte afgevaardigde een uiteenzetting gaf van het credit van het vorig Kabinet, noemde hij daarbij ook een wijziging van de Gemeentewet. Ik heb daarop alweder niets tegen; maar gekomen aan de posten, in het voordeel van dit Kabinet, zweeg hij over een wijziging van de Gemeentewet. Hij noemde de regeling van het waterstaatsbestuur en andere wetten, die op zich zelf buiten het programma van de sociale wetgeving vielen, maar hij zweeg bij dit Kabinet van de Notariswet, de Telephoonwet, de Bevloeiingswet en andere wetten, die hier buiten het programma vielen. Ten behoeve van het vorige Kabinet evenwel, dat zijn liefde heeft, — liefde maakt dikwijls blind —, heeft hij wel vele kleinere wetten er bijgeteld.

Laten wij nu eens het laatste jaar van het vorig Kabinet buiten rekening, dan vermindert zijn credit tot de helft. Is niet juist in het laatste jaar na de begrooting het meeste binnengekomen en moet men zich dus niet afvragen, wat nu nog binnen kan komen? Als nu, aan hetgeen reeds tot stand gekomen is, namelijk de militaire wetten, de

Drankwet, de Notariswet, de Bevloeiingswet en andere, nog toegevoegd wordt de Hooger-onderwijswet, de Middelbaar-onderwijswet, de Lager-onderwijswet, de landbouwvertegenwoordiging en het arbeidscontract, zou dan de geachte afgevaardigde werkelijk meenen, dat dit Kabinet, afgezien dan nog van bijzondere omstandigheden, zulk een sjofel figuur zal maken tegenover het vorig Kabinet?

De ziekteverzekering — dus heeft de geachte afgevaardigde verder gezegd — is wel is waar ingekomen, maar veel te laat; het ontwerp had veel vroeger moeten worden ingediend. Ook daaromtrent een vraag. Gesteld eens, dat ik daarmee een jaar eerder had kunnen komen, — nog vroeger zal ook de geachte afgevaardigde het wel niet mogelijk geacht hebben —, waar plaatst hij dan de behandeling en afdoening van het ontwerp door de Tweede Kamer? Er zijn hier leden, die geen lid der Tweede Kamer geweest zijn, maar de geachte afgevaardigde is een oud-gediende en weet van de Tweede Kamer alles af; hij heeft de behandeling van zulk soort wetsontwerpen meegemaakt; hij weet, hoeveel tijd er noodig is om zulk een ontwerp af te doen, nadat het is ingekomen. En nu vraag ik hem in gemoede af, of hij het voor mogelijk houdt, dat dit ontwerp zou zijn afgedaan? En als hij dat niet voor mogelijk houdt, mag hij dan dit Kabinet er een verwijt van maken, dat het niet nog meer spoed heeft betracht?

Ik beschouw zijn critiek dus als in hooge mate onbillijk. Hij heeft ook gewezen op de Ongevallenwet. Welnu, de Ongevallenwet lag in het jaar 1897 gereed om pas in 1901, dat is vier jaren daarna, tot stand te komen. De werklieden-pensioenwet is geprepareerd door een Staatscommissie van 1895, en onder het vorige liberale Kabinet was men in 1901, dat is 6 jaren later, nog niet verder gevorderd dan tot een avant-projet, terwijl toch het vorig Kabinet reeds over al de gegevens van de Staatscommissie beschikte. Blijkt hieruit, hoe langen tijd van voorbereiding dergelijke wetsontwerpen vorderen, voor de ziekteverzekering klemt dit in bijzondere mate. Waarover toch beschikte dit Kabinet ten behoeve van de ziekteverzekering? Eenvoudig over niets. Het vorige Kabinet, dat juist had moeten beginnen met de ziekteverzekering, heeft dit ontwerp laten rusten. Er was niets geprepareerd, niet alleen niet ten behoeve van de opstelling van een ontwerp, maar zelfs het noodige enquête-materiaal ontbrak ten eenenmale. Toen ik was opgetreden als Minister, ben ik dan ook moeten beginnen met over het geheele land een enquête in te stellen nopens den staat van de ziekenfondsen, zoowel van de algemeene fondsen van als de speciale fondsen van patroons. En wanneer de geachte spreker mij eens het genoegen wil

doen, op de afdeeling Arbeid van mijn Departement het enorm dossier van die enquête te gaan inzien, en zich dan wil afvragen, wat tijd het gekost heeft om dat groote materiaal te verzamelen, door te werken en daaruit tot een conclusie te komen, dan zal hem zeker het gevoel bekruipen: had ik dat alles geweten, ik zou zoo onbillijk niet geweest zijn.

De geachte afgevaardigde heeft ten opzichte van de staking van 1903 iets gezegd, dat ik hem niet zoo euvel kan duiden, want hij is wel altijd een uitnemend lid van de Tweede Kamer geweest, maar tot dusver nog geen Minister. Dus kan ik begrijpen, dat hij bij zijn spreken daarover zich metterdaad met den besten wil geen voorstelling heeft kunnen vormen van wat een moeite en last troebelen als destijds opkwamen veroorzaken aan de onderscheidene Departementen. Hij heeft gemeend, dat daarvan alleen de Minister van Oorlog last had gehad, maar dat de andere ministeriën best rustig hadden kunnen doorwerken. Wanneer de geachte afgevaardigde zelf eens de portefeuille van Binnenlandsche Zaken aanvaarden mag en hem, wat ik niet hoop, een dergelijk ongeval overkomt als in 1903 ons, dan zullen wij elkander nader spreken en zien, of hij rustig heeft kunnen doorwerken.

De heer Troelstra is niet mijn speciale vriend, maar ik moet zeggen, dat hij ten minste blijk gegeven heeft, dat de socialisten soms een beter gevoel van rechtvaardigheid hebben dan de heeren der partij, waartoe de heer Willinge behoort. Mr. Troelstra heeft ten minste erkend, dat de vraag, wat kon afgedaan worden, ook naar de omstandigheden beoordeeld moet worden, zoodat men daarover op zich zelf geen oordeel kan uitspreken en dat men dus met kortweg te zeggen: „er is zoo weinig tot stand gekomen" eigenlijk niets zegt.

Ten slotte nog dit: De geachte afgevaardigde heeft het voorgesteld, alsof de liberale partij eigenlijk de Kabinetten gevormd had, die met de bestudeering en invoering van de sociale wetgeving haast hadden gemaakt en daarmede het buitenland verbaasd hadden. Maar wanneer ik vraag, wat er dan toch tot stand is gekomen gedurende den langen tijd dat de liberale Kabinetten gezeten hebben en de sociale quaestie aan de orde was, dan moet het antwoord luiden: wij hebben in al die jaren gekregen de Arbeidswet van een *niet* liberaal Kabinet, van den heer Ruys van Beerenbrouck, en dan hebben wij voorts de Veiligheidswet en eindelijk de Ongevallenwet, maar „voilà tout". Wanneer men nu daarmede vergelijkt den arbeid, welke thans in concept is gereed gekomen en men hoort dan den geachten afgevaardigde zeggen, dat onze sociale wetgeving door dit Kabinet geen stap verder gebracht is, dan

vraag ik dien geachten afgevaardigde, welk idee hij toch heeft van wetgeving en of hij het soms niet als een aanmerkelijken stap vooruit beschouwt, wanneer onderwerpen, waarvoor absoluut geen projecten gereed waren, thans voor het minst in ontwerpen geformuleerd werden?

Mijnheer de Voorzitter! Eer ik overga tot het tweede punt, dat ik in debat wensch te brengen, zij het mij veroorloofd, nog iets te zeggen over de voorbereiding van een wetsontwerp, waarnaar begrijpelijkerwijze van vele zijden verlangd wordt. Ik bedoel het wetsontwerp op de ouderdoms- en invaliditeitsverzekering. Ik heb er zoo straks reeds op gewezen, dat men binnen de wanden van het Departement soms met moeilijkheden te worstelen heeft, waarvan de buitenstaanders zich niet gemakkelijk een denkbeeld kunnen vormen. Speciaal wensch ik er op te wijzen, hoe dit ontwerp, van den Raad van State teruggekomen, gereed was om bij de Tweede Kamer te worden ingediend met alle berekeningen, met alle tabellen, met alles wat daartoe behoort, toen inmiddels de nieuwe invaliditeits-statistieken, uit Berlijn herkomstig, den wiskundige andermaal verplicht hebben om zijn berekeningen naar de laatste nieuwe gegevens te herzien. Niet alleen, dat daarmede op zich zelf weder een geruime tijd gemoeid was, maar het droevige van de zaak is, dat de invaliditeits-statistieken, uit Duitschland verkregen, een zóóveel ongunstiger percentage voor de mortaliteit geven, dat de berekeningen van de contante waarde van lasten en inkomsten er geheel door uit haar verband gerukt werden. De berekeningen, zooals zij tot dusver opgemaakt waren, leverden, bij vergelijking met de contante waarde van lasten en inkomsten, een zoodanig aanmerkelijk overschot op van de inkomsten, dat men wist aan den veiligen kant te zijn. Nu echter, nu de nieuwe berekeningen nog lang niet zijn afgeloopen, is mij door den wiskunstigen adviseur medegedeeld, dat vermoedelijk het zeer aanmerkelijk saldo niet alleen wegslinkt, maar omslaat in een aanzienlijk tekort, en het ligt in den aard der zaak, dat men, voor dit geval staande, natuurlijk zich verplicht ziet, middelen uit te denken, waardoor dit tekort wegvalt. Men kan toch niet bij de Staten-Generaal komen met een ontwerp, waarvan de uitkomsten tot een aanmerkelijk ongedekt deficit zouden leiden? Daaruit moge de geachte afgevaardigde uit Drente weder zien, hoe moeilijk het is om als outsider te oordeelen over het al of niet verzuimen van plicht door degenen, die binnen de wanden van het Departement arbeiden.

Ik kom nu tot het tweede punt, hetwelk behandeld is door den heer Stork, die nog eens de Overijselsche quaestie voor begraven heeft willen behoeden. Nadat de Regeering daarover hier in den breede heeft

uitgeweid en dat insgelijks heeft gedaan in de Tweede Kamer, nadat aan deze laatste twee groote Memoriën zijn toegezonden, waarin de geheele quaestie is uitgeplozen tot in de kleinste détails en op alle aangevoerde bedenkingen geantwoord werd, zou ik schier vragen, of het van het Kabinet te vergen is, nog eens op die quaestie in te gaan. Ik ben geneigd, die vraag ontkennend te beantwoorden, al versta ik volkomen, dat de heer Stork behoefte gevoeld heeft om hetgeen hem dienaangaande op het hart lag daarvan af te schuiven. Ik bepaal mij daarom tot enkele punten uit het debat, door hem en door den heer Van Houten naar aanleiding van deze zaak gevoerd.

De heer Stork heeft ons medegedeeld, dat onder de leden der linkerzijde van de Staten van Overijsel de overtuiging bestond, dat de Regeering expresselijk op 3 Augustus de keuze van leden dezer Kamer gesteld had, om daardoor te voorkomen, dat de liberale oppositie, met een lid aangevuld, hare vertegenwoordigers zou kunnen kiezen. Ik ben geen jurist, dat hebben wij gehoord, maar ik ken toch wel den rechtsregel: *unus quis que justus habetur*, *donec probetur contrarium*, d. w. z., dat ieder vóor een eerlijk man wordt gehouden, zoolang niet van het tegendeel het bewijs is geleverd. En nu is het mij volkomen onverklaarbaar, hoe onder de leden van de linkerzijde der Staten van Overijsel zóó booze gedachte omtrent mij is kunnen opkomen, ja ik vraag mijzelven af, of de geachte afgevaardigde door deze mededeeling aan zijn eigen vroegere medeleden niet meer ondienst heeft gedaan dan aan mij. Ik kan mij toch inderdaad niet indenken in het ministerieel bestaan van iemand, die met dergelijke kleingeestige en kleinzielige overwegingen te rade zou gaan, om dan nog te trachten, door het lot een gunstige uitkomst te verkrijgen.

Den geachten spreker dus voor zijn mededeeling dank zeggende, moet ik toch verklaren, dat ik voor de liberale leden van de Staten van Overijsel mijnerzijds te veel respect heb om aan te nemen, dat hij uit aller naam sprak en het heeft mij leed gedaan, dat de geachte afgevaardigde, dit punt hier ter sprake brengende, niet volmondig erkend heeft, dat, moge al iemand met dergelijke gedachten zijn omgegaan, daarvoor niet de minste grond bestond. Hij heeft het tegendeel wel niet volgehouden, maar toch zoo weifelend zich uitgedrukt, alsof hij wilde zeggen: ja, het is wel weerlegd, dat het aldus zou zijn en ik geloof dat ook wel, maar hij heeft zich niet uitgelaten op een wijze, waaruit de krachtige, cordate erkenning spreekt, dat men een ander ten onrechte heeft verdacht. Een dergelijke erkenning toch behoort te geschieden met nadruk en klem.

(De heer STORK: Ik heb het in mijn rede ook uitdrukkelijk erkend.)

De geachte afgevaardigde heeft in de tweede plaats gezegd, dat de leden der Staten van Overijsel volkomen in hun recht waren om te doen wat zij deden en hij is daarin gesteund door den heer Van Houten, dien ik liever niet noem den geachten afgevaardigde uit Friesland, omdat er meer afgevaardigden van die provincie zijn en het niet den schijn mag hebben, alsof hij alleen voor Friesland meetelt.

Door hem is gezegd, dat ik geen juridisch begrip had, wanneer ik in art. 73 der Grondwet een Koninklijk bevel las. Het is wel mogelijk, Mijnheer de Voorzitter, maar ik moet van den anderen kant zeggen, dat ik mijnerzijds dan ga twijfelen aan het taalkundig begrip van den geachten spreker. Een last en een bevel zijn twee woorden, grosso modo van identieke beteekenis. Dit echter daargelaten; wanneer men het Koninklijk Besluit leest, dan ziet men, dat daarin uitdrukkelijk staat, dat de verkiezing zal plaats hebben op den aangegeven dag. En zelfs degenen, die van oordeel zijn, dat art. 73 niet *eischt* de aanwijzing van een bepaalden dag, hebben toch in elk geval toegestemd, dat de Kroon met een dag te kiezen, deed wat dit artikel *veroorlooft*.

Het Koninklijk Besluit is uitgevaardigd ter uitvoering van de Grondwet, het is een Koninklijke last, een Koninklijk bevel, aan de Staten gegeven, om op dien en dien dag de verkiezing te doen plaats hebben. En wanneer nu leden van een bestuurslichaam als de Provinciale Staten, dit bevel ontvangende, zonder meer, daaraan niet voldoen, ja het opzettelijk verijdelen, dan kan ik niet anders zeggen dan dat dit in mijn oog is en blijft een in gebreke blijven van te voldoen aan een Koninklijken last.

Maar bij de verdere bespreking van deze quaestie heeft de heer Van Houten gezegd, dat, ofschoon hij niet meer gewoon is zich over veel te verwonderen, hier toch iets was, waarover hij zich wel had verbaasd. Op zich zelf al een voorrecht voor iemand, die het „nil mirari" tot devies heeft gekozen, dat hem toch in dit opzicht nog iets menschelijks overkomen kan. Het doet mij leed, dat ik de Vergadering nog met deze zaak moet bezighouden, want zij is reeds zoo herhaaldelijk besproken, maar na deze uitlating van den geachten afgevaardigde moet ik ze nog eens kort en bondig uitleggen.

Wanneer er van den Commissaris der Koningin komt een bericht aan mij, dat er geen verkiezing heeft plaats gehad, en daarbij wordt een advies gevoegd om de vergadering weder op grond van art. 66 der Provinciale Wet bijeen te roepen op 25 Augustus, dan is dit een schrijven *aan den Minister*, niet aan de Kroon. Dan is het niet een vraag of

een verzoek, gericht aan de Kroon, maar een voorstel, gedaan aan den Minister, die te beslissen heeft, of hij op zijn autoriteit wil overgaan tot het doen van een voordracht in dien zin aan de Koningin.

Dat de Commissaris daarbij noemde den datum van 25 Augustus, was natuurlijk subsidiair. Wat kon en moest hem aanleiding geven, dien datum van 25 Augustus te noemen? Omdat zoo dikwerf er sprake is van het bijeenroepen eener buitengewone vergadering der Provinciale Staten, er een correspondentie wordt gevoerd tusschen den Commissaris der Koningin en het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, om te weten, of de dag, dien de Minister in den zin heeft, niet afstuit op eenige verhindering, hetzij in den kring der Staten zelf, hetzij in de stad, waar de vergadering moet plaats hebben, hetzij in den omtrek.

De Commissaris heeft dus met het noemen van dien datum niets anders willen doen dan den Minister moeite besparen en reeds aanstonds willen zeggen, welke dag hem het meest geschikt voorkwam. Met dat schrijven in handen had ik alleen te beslissen, of ik al dan niet een voordracht aan de Koningin wilde doen om de vergadering bijeen te roepen, en zoo ja, op 25 Augustus of wel op een anderen dag. Er komen herhaaldelijk bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken van de Commissarissen der Koningin mededeelingen of adviezen, en het is nooit de gewoonte, die adviezen op te zenden aan de Kroon om met opgaaf van redenen te zeggen, waarom de Minister c. q. *niet* aan het advies gevolg geeft. Alleen wanneer er gevolg aan wordt gegeven, dan wordt, zoo noodig, een voordracht gedaan.

Nu waren in het schrijven van den Commissaris der Koningin twee zaken. Vooreerst de vraag: is het niet goed, de vergadering weder buitengewoon bijeen te roepen, krachtens art. 66 der Provinciale Wet? En in de tweede plaats: verdient het geen aanbeveling om dit te doen op 25 Augustus? Wat nu den datum van 25 Augustus betreft, stond het onmiddellijk bij mij vast, dat daarvan geen sprake kon zijn, omdat binnen den termijn van 40 dagen, in art. 73 van de Grondwet genoemd, een herhaling van de bijeenroeping was uitgesloten, daar volgens art. 73 der Grondwet de datum in het ontbindingsbesluit moest worden genoemd en ik een wijziging van het ontbindingsbesluit niet voor admissibel hield.

Er was intusschen een tweede reden, waarom ik daaraan niet kon voldoen. De Commissaris der Koningin gaf op, dat hij van eenige leden der Staten had vernomen, dat zij van plan waren, c. q. wel op 25 Augustus te komen en te stemmen, en dit nu beschouwde ik als een omkeeren van de orde van zaken. De Koningin heeft den

dag te bepalen en niet de Staten. Als de Staten dus zeggen: wij weigeren te stemmen op den dag, dien de Koningin daartoe aanwijst, maar zeg aan de Koningin, dat wij het wel willen doen op een dag, die ons convenieert, dan worden de rollen omgekeerd en raakt de waardigheid der Kroon in het gedrang, waaraan ik mij niet mede schuldig mag maken. Die beslissing is dus door mij en door mij alleen genomen en van die beslissing als zoodanig is door mij aan niemand eenige mededeeling gedaan buiten de muren van mijn Departement.

Maar nu rees de tweede quaestie: waar 25 Augustus per se wegviel, zou dan krachtens art. 66 der Provinciale Wet niet een tweede buitengewone oproeping kunnen plaats hebben? Die zaak had, toen ik op reis was, geen haast, want de beslissing daaromtrent kon in geen geval ingaan vóór 29 Augustus en toen was ik weder terug. Ook die quaestie had ik zelf eigener autoriteit kunnen afdoen, maar omdat ik bespeurde, dat de Overijselsche zaak, ofschoon zij nog niet haar volle vaart had gekregen, toch reeds groote proportiën begon aan te nemen, heb ik gemeend, bij mijn terugkeer de zaak in den Ministerraad te moeten brengen. Nadat daar de beslissing gevallen was in den bekenden zin, achtte de Raad het dienstig, ofschoon ook daartoe niet verplicht, daarover aan de Koningin te rapporteeren. En wanneer is er nu een *beschikking*, dat is een schriftelijk antwoord op het stuk, genomen? Eerst nadat de Ministerraad mij als zijn gevoelen had te kennen gegeven, dat men, deels uit een wettelijk oogpunt, deels ten einde de waardigheid der Kroon te handhaven, de Staten niet andermaal administratief buitengewoon mocht bijeenroepen en nadat mij de wetenschap was toegekomen uit het bericht van den directeur van het Kabinet, dat ook de Kroon zich vereenigde met deze zienswijze. Toen eerst heb ik een beschikking genomen en aan den Commissaris der Koningin doen weten, dat aan zijn voorstel geen gevolg kon worden gegeven.

Dit had ik ook vroeger kunnen doen, maar dit stond aan mij — daarvan was ik zelfs aan den Ministerraad geen rekenschap verschuldigd — en ik meende, dat het niet goed was, aan den Commissaris der Koningin te schrijven: op 25 Augustus gaat het niet, maar ik zal er eens over denken, of ik een lateren dag zal voorstellen. Dit vond ik geen houding van een Minister tegenover den Commissaris der Koningin en daarom heb ik de zaak laten liggen en de beschikking eerst genomen, nadat zij bij den Ministerraad en bij de Kroon gevallen was.

Nu heeft de geachte afgevaardigde, mr. Van Houten, er nog bij opgemerkt, dat hij toch gelijk gekregen heeft; ik had namelijk gezegd,

dat een wetsontwerp noodig was, terwijl hij meende, dat de Staten de zaak in November konden afdoen, zoodat dus de uitkomst hem in het gelijk zou hebben gesteld. Deze voorstelling, Mijnheer de Voorzitter, is geheel averechtsch. De geachte afgevaardigde ziet ten eenenmale voorbij, dat ik reeds bij mijn eerste spreken in deze Kamer terstond erkend heb, dat die andere uitweg eveneens overbleef. In de Memorie van Toelichting op het bekende wetsontwerp is dit herhaald en in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag is ditzelfde ten derden male nog eens verklaard. Maar daarnevens stond de opmerking, dat dit de zaak van de Staten was en dat dit nooit de Regeering kon ontheffen van eigen plichtsbetrachting. Harerzijds moest gerekend worden met de mogelijkheid, dat de Staten het *niet* deden, en voor dat geval moest de Regeering gereed zijn met een wetsontwerp. In de tweede plaats, wanneer de ontbinding plaats had gehad bijv. op 10 November, en dus de eerstvolgende gewone zitting van de Staten eerst viel in Juli, dan zou de door mij gekozen weg veel sneller tot het doel hebben geleid dan de weg, door mr. Van Houten aangegeven, want dan zou hij de Kamer 6 maanden lang incompleet hebben gelaten. Van een misstap, dien de Regeering zou hebben begaan, blijkt alzoo niets en ongeschokt is mijn overtuiging, dat ik den juisten weg heb ingeslagen. Dat het anders is uitgeloopen, is — het staat in de Memorie van Antwoord — voor de Regeering allerminst een teleurstelling geweest. Er is, naar aanleiding van deze zaak, ook gesproken over de vraag, of de Koningin door het Kabinet wel genoegzaam geëerd was. Na hetgeen ik zooeven verklaard heb, behoeft daaraan geen woord meer te worden verspild.

Nu de ontbinding. Deze zou ingaan tegen den geest van de Grondwet, omdat de Grondwet een sneller wisseling kent voor de Tweede dan voor de Eerste Kamer en in dat snellere en minder snelle tempo gezocht heeft een wapen, waarmede, mocht men eens aan de andere zijde van het Binnenhof te veel doorslaan, een al te snelle verwording van den toestand werd geweerd. Ik ben het met dit laatste geheel eens, maar wanneer men daaruit de conclusie trekt, dat men alzoo niet moet ontbinden, dan blijft men niet binnen de perken der Grondwet, maar gaat lijnrecht in tegen de Grondwet, die immers het ontbindingsrecht opzettelijk geregeld heeft. Daarom is de *cardo quaestionis* alleen, of het ontbindingsrecht op goede gronden is gehanteerd, of er al dan niet een *ratio sufficiens* voor ontbinding was.

De heer Stork zegt: die was er niet. In theorie liep wel is waar het geschil hoog, maar in de practijk betrof het alleen de vraag, of aan

een enkele bijzondere hoogeschool een recht zou worden toegekend, nu of later. Practisch was dus de quaestie van luttel beteekenis, dat beaam ik. Maar mag ik omgekeerd een vraag stellen aan den heer Stork? Voor hem was dan toch ook de zaak eveneens alleen theoretisch van groot belang. Van zijn standpunt als lid der Kamer vraagt hij intusschen niet, of iets van luttel practische beteekenis is, maar vraagt hij naar het beginsel en de theorie. Hij heeft dan ook tegen gestemd, maar nu versta ik niet, hoe een lid van de Kamer, wanneer hij louter uit beginsel, uit theoretische overwegingen, tegen stemt, tot de Regeering zegt: gij hadt wel over het beginsel of de theorie kunnen heenstappen.

Een lid van de Kamer komt hier met beginselen en overtuigingen, en, maar niet met een uitgegeven program. Ik heb nog nooit van den heer Stork gezien een uitgegeven program, waarop zijn onderscheidene punten voorkomen. Een Regeering daarentegen geeft wel een program en wanneer zij dat nu heeft gedaan en daarin onderwerpen als beginsel-quaesties heeft vooropgesteld, hoe kan dan de geachte afgevaardigde den eisch aan het Gouvernement stellen, dat het minder aan theorie en aan beginselen moet hechten dan de leden van de Eerste Kamer? Ik zeg opzettelijk: leden van de EERSTE Kamer, omdat zelfs de geachte afgevaardigde op het standpunt, waarop hij zich stelt, zal moeten toegeven, dat een lid der Eerste Kamer meermalen zijn stem geeft en moet geven aan een wetsontwerp, dat — stond het aan hem om het te redigeeren — anders zou zijn opgezet of in een ander tempo voorgesteld. Dit is nu eenmaal de positie van de Eerste Kamer.

Maar — zegt de geachte afgevaardigde — hoe dit dan zij, gij moogt in elk geval niet spreken van een georganiseerd verzet, dat zich hier tegen het Kabinet zou gevormd hebben. Ik hoor hem dit zeggen, maar als men in Den Haag woont, hoort men ook wel wat er in Den Haag verteld wordt. Nu weet ik niet, of den geachten afgevaardigde ook geen geruchten zijn ter oore gekomen, dat onder de toenmalige oppositie der Eerste Kamer leden waren, die niet zoo aanstonds bereid waren, tegen het ontwerp te stemmen en of hij ook niet gehoord heeft, dat men uit dien hoofde nog tot op het laatst in de onzekerheid bleef, hoe de stemming zou uitvallen. Hij zal niet ontkennen, dat er een vergadering van liberalen is gehouden; waarschijnlijk is hij er zelf bij geweest. Ik zal natuurlijk niet gaan informeeren naar wat daar is voorgevallen, maar het vermoeden ligt voor de hand, dat daar de te volgen gedragslijn is besproken.

Zegt hij nu: er was geen *georganiseerd* verzet, dan is het nog

erger; dan toch is er *organisch* verzet geweest. Het verzet was dan niet georganiseerd voor een oogenblik, om het een volgenden keer weer los te laten, maar het was organisch, dat wil zeggen: de gezamenlijke liberale leden der Eerste Kamer, in club bijeen, hebben ieder uit eigen aandrang, uit eigen overtuiging, zulk een eenheid van meening gekregen, dat er een organische eenheid voor het votum uit geboren werd. De zaak is dan nog erger, en ik moet zeggen, dat de geachte afgevaardigde daarop gezinspeeld, ja die richting zelf aangewezen heeft, waar hij ter sprake bracht de rede van den heer Van Welderen Rengers.

Toen hij daarmede begon, dacht ik aanvankelijk: de geachte afgevaardigde gaat deze rede eenigszins verzachten, en, ofschoon dit beter onmiddellijk ware geschied, nadat de heer Rengers gesproken had, zag ik dit toch met belangstelling te gemoet. Maar wat bleek? Juist het tegendeel gebeurde; hij verscherpte de woorden nog en zeide letterlijk: een Kabinet mag bij de Eerste Kamer geen wetsontwerpen brengen, waarvan het weet, dat deze ze zal verwerpen. Zoo kras had zelfs de heer Van Welderen Rengers niet gesproken.

Het blijft dus neerkomen op wat in de mondelinge en schriftelijke gedachtenwisseling duidelijk van de zijde der Regeering is in het licht gesteld. Zoodra de oppositie in de Eerste Kamer, die meerderheid is, het standpunt inneemt van te verwerpen elk ontwerp, dat uitgaat van een beginsel, hetwelk het hare niet is, wordt het een onmogelijkheid voor een Kabinet om met zulk een Kamer voort te werken. Dan geldt van tweeën één: òf die meerderheid kan niet anders worden, omdat de Staten bij ontbinding dezelfde leden zouden terugzenden, en dan moet het Kabinet aftreden, òf de Staten zijn zoo samengesteld, dat een andere meerderheid hier kan komen, en dan moet de Regeering wel tot ontbinding adviseeren. De Hooger-onderwijswet is verworpen; de Drankwet zou natuurlijk hier ook afgestemd zijn als dezelfde meerderheid ware gebleven en ik ben overtuigd, dat, met welk wetsontwerp van eenig beginsel dit Kabinet ook hier was gekomen, dit naar dien stelregel hetzelfde lot zou hebben ondergaan.

De heer Stork heeft eindelijk nog ter sprake gebracht de vraag, of het Kabinet aan de Koningin had moeten aanraden, andere raadslieden te consulteeren. Ik heb toen dien geachten spreker geïnterrumpeerd. Niet dat ik van interrupties houd, maar interrupties zijn, dunkt mij, dan op haar plaats en bijna noodzakelijk, als men een spreker iets hoort zeggen, dat hij op dat oogenblik onmiddellijk met een kort woord kan rectificeeren en dat anders aanleiding geeft tot afzonderlijke dupliek. Toen hij dus verzekerde, dat het vroeger geschied was, heb ik mij de

vraag veroorloofd, of hem feiten van dien aard bekend waren. Daarbij bleek het tegendeel, en waar de geachte afgevaardigde zinspeelde op het Kabinet Tak-Tienhoven zij opgemerkt, dat, aangenomen dat toen aan de Kroon een dergelijk advies gegeven is, dit nog geen precedent zou stellen voor het tegenwoordig Kabinet; want destijds zou de *causa movens* gelegen kunnen geweest zijn in de tweespalt, die in den boezem van het Kabinet was opgekomen, een tweespalt, die thans niet bestond.

De geachte spreker heeft zich toen teruggetrokken in deze stelling: naar mijn *overtuiging* moet het gebeurd zijn. Ziedaar een nieuwe bron van geschiedkundige kennis, Mijnheer de Voorzitter. Men zal dus, als men geschiedenis gaat schrijven, daarbij eenvoudig de feiten uit zijn overtuiging putten; dit maakt het aanleeren van feiten voortaan overbodig. Men heeft dan alleen zijn overtuiging noodig om daaruit te distilleeren wat wel geschied zal zijn!

Wanneer de geachte spreker, eenvoudig theoretisch redeneerende, zegt: mij komt dat wenschelijk voor, dan kan men zich daarbij neerleggen; maar wanneer hij zich beroept op antecedenten, dan heb ik het recht, naar hun bestaan nader te informeeren en, als hij daaromtrent geen stellig uitsluitsel kan geven, dan ecarteer ik dat element uit het debat.

De heer mr. Van Houten heeft, naar aanleiding van de ontbinding, ook nog de vraag ter sprake gebracht, of het niet verkeerd gezien was, in de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer den bekenden passus te laten invloeien, die tot antwoord diende op de gedane vraag, hoe ten deze tegenover de Kroon gehandeld was. Daarop is in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer gezegd, dat deze zaak niet ter sprake is gebracht door de Regeering, maar door de Tweede Kamer en dat het niet billijk is om, als de Regeering tot antwoorden genoodzaakt wordt, daarvan aan haar een verwijt te maken.

Nu heeft de heer Van Houten het weer over een anderen boeg gegooid en zijn bezwaar aldus geformuleerd, dat de Regeering voor een deel van het gebeurde haar eigen verantwoordelijkheid zou getracht hebben te dekken achter de Kroon. Als ik dat inderdaad gedaan had, bekende ik gaarne schuld, maar dan verwacht ik daarvoor bewijs en tot nader bewijs blijf ik volhouden, dat daarvan geen woord aan is en dat ik niet voor het allerkleinste deel onze verantwoordelijkheid, en nog wel op zoo inconstitutioneele wijze, heb trachten af te schuiven op de Kroon.

De interessante rede, gisteren door den heer Van Houten over de

zaak ten principieele gehouden, lokt nog een korte repliek uit. En dan kan ik niet anders dan mijn ingenomenheid er over uitspreken, dat wij in dien geachten afgevaardigde een beslist tegenstander ontmoeten, een tegenstander van wien, had hij het niet zelf gezegd, ik volmondig zou getuigd hebben, dat hij heeft *le courage de son opinion.* Of geheel juist was wat hij zeide, dat mijn verschijnen aan deze tafel bij hem eenige goede verwachting had opgewekt, weet ik niet. Wel weet ik, dat ik indertijd in een Staatkundigen Brief van dien geachten afgevaardigde gelezen heb een raad aan zijn vrienden: Vóór alle dingen, verspert den toegang tot het Torentje aan dr. Kuyper!

(De heer VAN HOUTEN: Niet na de verkiezingen!)

Neen, maar wanneer men eenmaal zijn getrouwen opgeroepen heeft om als één man dit te beletten en dan later gaat zeggen: ik had toch goede verwachtingen, — dan wil ik het gaarne gelooven, maar dan moet ik toch bekennen, dat ik dat eerste nog niet vergeten ben. Intusschen wil ik dit punt laten rusten en zeggen waarom ik in den geachten afgevaardigde altijd een zoo gewenscht tegenstander begroet. Men kan namelijk in een debat met hem altoos beginsel tegenover beginsel stellen. Er is van gesproken, in den lande, in de pers, in de Staten-Generaal, dat deze Regeering geloofstwisten zou hebben aangeblazen. Immers mocht men wel hebben beginselen en levensopvattingen, uit die beginselen opkomende, en mocht men die beginselen en opvattingen doopen als Christelijk, maar — zoo hoorde men in den lande vertellen — *dat heeft met de politiek niets te maken.* Mr. van Houten daarentegen staat op een geheel ander, m. i. juister standpunt.

De geachte afgevaardigde, die straks uit het keurige opstel van mr. Van Houten *Het recht der meerderheid* een phrase voorlas, — ik weet niet of hij het boek bij zich had —, is iets te vroeg opgehouden. De straks voorgelezen woorden zullen de heeren zich nog wel herinneren, de woorden, waarmede mr. Van Houten zoo meesterlijk zegt: „Met de wapenen des geestes wordt in onzen tijd een strijd gestreden, heviger en principieeler, dan in eenig ander tijdperk onzer geschiedenis. Bij de tegenstellingen, die thans vreedzaam op onzen bodem naast elkander moeten leven, zijn die tusschen Katholiek en Protestant gering." Al kan ik mij toch niet ontveinzen, den indruk gekregen te hebben, dat ook die tegenstelling mr. Van Houten nog telkens interesseert, — hij komt er nog al eens op terug —, hier zegt hij: dat heeft niets meer te maken met de groote tegenstelling. „Het is — dus gaat hij voort — geen

conflict over enkele dogma's, maar tusschen geloof en ongeloof — tusschen lijnrecht tegenstrijdige wereld- en levensbeschouwingen."

Als de heeren kennis genomen hebben van den strijd, dien ik in de Tweede Kamer heb moeten voeren alleen om het feit vast te stellen, dat er zulk een conflict in den boezem van ons volk bestaat, zal men gevoelen, met welk een verlichting ik dit debat met den heer Van Houten aanging. Vooral wanneer men de woorden, die in genoemd geschrift er op volgen, verneemt: „*De waan, dat deze gisting buiten het veld der politiek zou kunnen omgaan,* of wel omgekeerd, dat de politiek van den invloed dier gisting vrijgehouden zou kunnen worden, is reeds voorbijgegaan."

Datgene wat nu bijna het geheele land door tegen het Kabinet wordt opgeworpen, alsof die tegenstelling *buiten* de politiek is omgegaan, noemt mr. Van Houten *een waan.* En hij vervolgt dan: „De overtuiging omtrent de beteekenis van het leven en van zijn leven is voor ieder, hij zij geloovig of ongeloovig, de bron van zijn handelen en tevens de oorsprong der eischen, die hij voor zich en anderen aan Staat en maatschappij stelt. Bovendien komen bij onze gecentraliseerde Staatsinrichting wetgeving en bestuur overal met het sociale en geestelijke leven in aanraking. Een ieder kan dagelijks waarnemen, hoezeer het bezit van staatkundige macht aan de ontwikkeling zijner sociale of kerkelijke richting ten goede komt." Juist wat ook mijnerzijds altoos beweerd is.

Mijnheer de Voorzitter! Nu denke men niet, dat het alleen mr. Van Houten was, die in die dagen zoo sprak. Een minder principieel man, maar toch een man van grooten naam, is de overleden professor Buys. Welnu, die liet zich aldus uit: „Een moderne en anti-moderne wereldbeschouwing staan hier, zoowel als elders, in den Staat niet minder dan in de Kerk, scherp gewapend tegen elkander over; de Schoolwet is op dit oogenblik niets meer dan het symbool van dien strijd. Al mocht men er in slagen, dat symbool weg te nemen, de strijd zal worden voortgezet, vinnig als thans, en zich openbaren in vernieuwde eischen, van welke op dit oogenblik niemand, ook de clericale niet, aard en omvang zou kunnen aanwijzen. Komt het tot een eenigszins belangrijke en algemeene uitbreiding van het stemrecht, dan kan het niet anders, of die strijd, in plaats van te verzwakken, zal scherper en heviger worden dan ooit."

Dat schreef prof. Buys in 1869. Welnu, de uitbreiding van het stemrecht is gekomen en heeft zijn woorden volkomen bewaarheid; slechts in één opzicht niet. Het was in die dagen de tijd van *vinnigheden* en,

gelijk door onderscheidene leden en ook door mr. Van Houten is opgemerkt, heeft de loop van zaken juist daaraan een andere richting gegeven; de punt van de vinnigheid is niet verscherpt, maar afgestompt. Wie zich herinnert, gelijk ik dat doen kan, omdat ik in die dagen eenigen tijd lid geweest ben van de Tweede Kamer, aan welke vinnigheden destijds daar een belijder der anti-revolutionaire beginselen blootstond, hoe men zich daar niet ontzag, ook persoonlijk vinnig te wezen, soms zelfs op beleedigende manier, en dan thans ziet, hoe mannen, die principieel vierkant tegenover elkander staan, nu op uiterst hoffelijke wijze met elkander verkeeren, die moet toch zeggen, dat in dit opzicht professor Buys zich heeft vergist.

Intusschen, — zegt de heer Van Houten —, dat mag zoo zijn, maar dat is dan toch in elk geval iets van ons, een product van de revolutie, want wat gij geschreven hebt in de Memorie van Antwoord omtrent de differentieering is prachtig, — dat is om nog eens over te lezen —, maar hetgeen daaruit volgt, dat men als zonen van hetzelfde vaderland vreedzaam naast elkander kan blijven leven, is niet te danken aan het Catholicisme of aan het Calvinisme, maar aan de revolutie.

Mijnheer de Voorzitter! Daarover is reeds iets in het midden gebracht, maar ik heb er ook nog het mijne over te zeggen. In 1644 schreef reeds Godwin, een echt Calvinist, dat er moest zijn „a full liberty of conscience to all sects, even Turks, Jews and Papists." En in gelijken zin verklaarde destijds „the Compassionate Samaritan": Het is de wil en het gebod Gods, dat na de komst van Christus op aarde volkomen vrijheid zoo van geweten als eeredienst aan alle ziel in alle natie gegund worde, aan Christenen en Joden, aan Turken en Heidenen beï". In een vlugschrift eindelijk, dat in 1649 verscheen: „The liberty of conscience" zegt een eveneens Calvinistisch schrijver, die zich noemt „a wellwisher to the kingdom of God", het volgende: Vervolging om des geloofswille is „a spiritual murder, an assassination of the soul, it is a rage against God himself, the most horrible of sins."

Men kan dus niet zeggen, dat eerst in 1789 die denkbeelden zijn uitgevonden. Er is ook reeds op gewezen, hoe men in de dagen der Fransche revolutie tegen de toenmalige Christenen bij de Septembermoorden op de wreedste wijze is te werk gegaan, en hoe, toen hier in ons land die revolutionnaire vrijheid daagde, — de geachte afgevaardigde zal zich dat ook wel herinneren —, een man, met wien ik mij tot op zekere hoogte geestverwant gevoel, Bilderdijk, zijn biezen kon pakken en het land uittrekken. En wanneer ik verder ga en vraag, wat die beginselen ons Christenen verder gebracht hebben, dan moet

ik zeggen, dat dit volstrekt niet alleen iets goeds en liefelijks geweest is. Ik wil het liefst niet zelf zeggen, want ik wensch geen woord te spreken, dat eenigszins prikkelen kan, maar ik wil er toch op wijzen, dat prof. Naber in zijn biographie van Allard Pierson zegt: „Pierson komt met warmte op voor het goed recht der kerkelijke partijen, die van haar standpunt reden hebben te klagen over de tyrannie der liberalen, die haar een moderne secteschool willen opdringen onder de bedriegelijke leuze van „met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen"." Pierson was een bekend liberaal en toch spreekt hij van „liberale tyrannie", welke uitdrukking *ik* hier niet zou durven bezigen.

In 1901 is te Leeuwarden gehouden een vergadering, niet van orthodoxe, maar van *moderne* predikanten, waar een referent zich als volgt heeft uitgelaten: „De schooltoestand is nu onhoudbaar. Rechtsgelijkheid moet er komen. Geen Staatssuprematie, maar Staatszorg. Ook op een paedagogisch standpunt mogen wij de neutrale school niet opdringen. Hoe kan een onderwijzer opvoeden en karakter vormen en te gelijk neutraal zijn? Ook op godsdienstig gebied is neutraliteit ongewenscht. Als wij religie willen, God in ons en wij in God, dan is godsdienstloos onderwijs *een pest, een kanker.*" Ik herhaal het nog eens: ook dit is geen uitdrukking van mij, — ik zou mij die hier niet veroorloven —, maar een uitdrukking uit de kringen, waar de liberale beginselen worden hooggehouden, zoodat ik niet zoo dadelijk kan toestemmen, dat het alles goud is geweest wat er blonk.

Ik wensch echter eenigszins dieper in te gaan op de vraag, of vervolging van het geloof opgekomen is uit het Christendom. En dan weet ieder, dat het juist waren de philosophisch gevormde Romeinsche keizers, die in het vervolgen der Christenen, ten doode toe, zijn voorgegaan en zich daarbij het felst hebben betoond. Waaraan ligt het nu, dat in de eeuwen, die achter ons liggen, het denkbeeld zoolang de overhand heeft kunnen behouden, iemand om zijn overtuiging, geloof en gedachten kwaad te doen, met uitwendig geweld zijn beginselen uit te roeien of hem tot beterschap te brengen?

In de Memorie van Antwoord wordt gewezen op het differentieeren en hoe daardoor allengs intreedt een hoogere georganiseerde ontwikkeling. Welnu, dat differentieeren gaat in den loop der eeuwen steeds verder, ook op godsdienstig gebied, en daaruit volgt logisch, dat men in een vroegere periode nog niet tot die mate van differentieering kon zijn gekomen, dat men derhalve nog niet het hoogere standpunt kon hebben bereikt, waarop wij thans staan. Zoo is metterdaad eerst, naarmate de ontwikkeling der toestanden tot die sterkere en scherpere differentieering

had geleid, die in een zelfde land twee groepen met diep ingeziene en diep ingewortelde overtuiging tegenover elkander plaatste, de vrucht gerijpt, dat een hoogere organische ontwikkeling en van lieverlede een betere verhouding ontstaan is.

Wij kunnen dat noodzakelijke en natuurlijke proces bij ons eigen leven zien doorgaan; ieder toch, die met een medemensch verkeert van andere overtuiging, zal toegeven, dat, wanneer wij te doen hebben met iemand, die voor 90 pCt. met ons verwant is, die omgang het lastigst is. Met 80 pCt. identiteit is het al een weinig minder moeilijk; maar zoodra wij komen tot menschen, die slechts 10 of 0 pCt. met ons gemeen hebben, is de omgang het gemakkelijkst. Dat ligt in den aard der zaak. Dat dalen van het percentage van identiteit wat de overtuiging betreft is steeds verder gegaan in onze eeuw, langzamerhand is het tot het minimum gedaald. Hierin zoeke men een van de belangrijke oorzaken, waardoor men nu verkregen heeft een vriendelijker, welwillender, menschlievender, humaner omgang. Het is een bekend feit, dat, hoe nader men elkander in de familie bestaat, erfenis-quaestiën het lastigst zijn, terwijl daarentegen, als men zaken te behandelen heeft met iemand, die in het geheel geen familie is, zij coulant en met weinig moeite van stapel loopen.

Tot een ander punt genaderd, door den heer Van Waterschoot van der Gracht besproken, heeft de geachte spreker dezen beschuldigd, uit een niet gelezen stuk iets te hebben geciteerd, dat ik in de Tweede Kamer had aangehaald over den zelfmoord, en hij noemde dat „putten uit een niet zuivere bron". Dat trek ik mij aan. Ik beweer, dat datgene, wat ik in de Tweede Kamer uit „das Causalitäts-Gesetz in der Socialwissenschaft" van den heer Van Houten heb voorgelezen, loyaal geciteerd was en dat ik niet een korte phrase uit haar verband gerukt heb, maar het geheele zinsverband heb weergegeven. Intusschen heeft de geachte afgevaardigde er te recht op gewezen, dat hij in een noot er bij gevoegd had, dat zijn streven juist was om door het verdedigen van het geoorloofde van den zelfmoord dezen te doen afnemen. Dit is een gedachte, die ik begrijp: *nitemur in vetitum;* wanneer iets verboden is, heeft men er meer zin in, dan wanneer men het doen mag. Maar wanneer die geachte afgevaardigde bij het neerschrijven van die woorden alleen geleid is door de liefde tot zijn medemensch, dan doe ik toch opmerken, dat dan daarbij allerminst behoort, dat de geachte afgevaardigde in die noot tot deze conclusie komt, dat men den zelfmoord „gründlich" moet „rehabilitiren".

De heer Van Houten voegt mij toe, dat ik de phrase in haar geheel

moet citeeren. Maar dat is volstrekt niet noodig, omdat er verder niets anders in staat, dan dat de zelfmoord thans nog als een soort erfelijke krankzinnigheid beschouwd wordt, een waan-idee, dat de wereld uit moet en dat door rehabilitatie van den zelfmoord zal verdwijnen. Ik heb de aanhaling alleen gedaan om aan te toonen, dat het doel van den geachten spreker is om den zelfmoord „gründlich zu rehabilitiren". Nu wil „rehabiliteeren" zeggen: in eere terugbrengen. Hij wil dus het stoïcijnsche idee van den zelfmoord hier te lande grondvesten, uit medelijden met de arme stakkers, en, door er het zondig karakter aan te ontnemen, den zelfmoord tegengaan.

Het feit valt evenwel niet te loochenen, dat, zoolang de Christelijke denkbeelden heerschappij uitoefenden, de zelfmoord tot zeer enge proportiën beperkt was, terwijl, sinds de denkbeelden van den geachten afgevaardigde meer doorgedrongen zijn, de zelfmoord op schrikbarende wijze is toegenomen. In 1830 bedroeg in de Europeesche Staten, dooreen genomen, het getal zelfmoorden op de 100.000 inwoners 5. Volgens de gegevens over 1890 is dat cijfer van 5 geklommen tot 21. In Saksen, waar, zooals men weet, de vrijzinnige denkbeelden zoo sterk zijn doorgedrongen, dat er zelfs een geheele Kamer van socialisten geweest is, is dat cijfer zelfs gestegen tot 32. En hoe staat het nu in dit opzicht ten onzent, waar de Christelijke godsdienst zulk een grooten invloed heeft, vergeleken met die andere landen? Wij zijn nog op het aanvankelijke, lage percentage van 5 op de 100.000 staan gebleven. Ik doe hierbij opmerken, dat Bertillon, de bekende anthropomeet, uit statistische gegevens afgeleid heeft, dat in gelijke mate als de echtscheidingen toenemen ook het cijfer der zelfmoorden klimt.

Zou de geachte afgevaardigde bij zijn streven om den zelfmoord te doen dalen ook zijn denkbeelden aangaande de echtscheiding niet eens aan een revisie willen onderwerpen? Er is zeer zeker iets waars in zijn opmerking, dat men gansch verkeerd doet iemand, die de hand aan zich zelf slaat, steeds meedoogenloos en in toorn te behandelen. Een zelfmoordenaar handelt natuurlijk niet voor zijn genot, maar alleen in bangen angst en nood, in de benauwdheid van zijn hart; maar wanneer de geachte afgevaardigde meent, dat tegenover het Christelijk standpunt de rehabilitatie van den zelfmoord noodig is om mededoogen te wekken, dan zij de opmerking gemaakt, dat men aan die zijde dit mededoogen allerminst mist. In Christelijke kringen bestaat juist de toeleg om door afschrikking het laatste zedelijke besef, dat nog van zelfmoord kan terughouden bij degenen, die zich daaraan zouden willen overgeven, te versterken. En wanneer nu de geachte afgevaardigde

zegt, dat de moderne denkbeelden den zelfmoord beoogen te verminderen, en ik daar tegenover volhoud, dat het juist de Christelijke beginselen zijn, die den zelfmoord beperken, dan vraag ik, of de statistiek niet uitwijst, dat mijn beweren inderdaad meer door de feiten gestaafd wordt dan het zijne.

De geachte afgevaardigde is te recht — en hiermede kom ik tot een laatste punt — zeer prikkelbaar, wanneer men hem niet citeert. Daar vind ik niets tegen. Ik heb nog al eens het genoegen gehad geciteerd te worden, — ik zeg niet door den geachten afgevaardigde, maar ik spreek in het algemeen —, waarbij ook bij mij dikwijls de gedachte opkwam: dat is niet zuiver op de graat. Nu moet ik intusschen zeggen, waar de geachte afgevaardigde zulke scherpe eischen voor zich zelf stelt, dat hij den heer Van Waterschoot van der Gracht het recht wil ontzeggen, een citaat te bezigen, zonder zijn geheele werk te hebben gelezen, dat de geachte afgevaardigde zich aan iets dergelijks ook tegenover mij heeft schuldig gemaakt waar hij niet eens iets van mij heeft geciteerd, maar achter elkander mij drie meeningen heeft toegedicht, die hij nooit uit mijn mond kan hebben vernomen. Daarom heb ik dan ook den geachten afgevaardigde geïnterrumpeerd, omdat ik meende, dat, naar de regelen, die ik mij voor het interrumpeeren gesteld heb, daarvoor grond was.

De geachte afgevaardigde heeft aan mij in de eerste plaats een uitdrukking in zake den schoolstrijd toegeschreven, die niet van mij afkomstig is. Van „rechtsgelijkheid" op dit gebied heb ik niet het eerst gesproken; het is de heer De Savornin Lohman, die dit woord bezigde en in zwang bracht. Ik zeg niet, dat ik mij daartegen verklaar, maar het was niet mijn wijze van uitdrukken. De uitdrukking, die ik pleegde te gebruiken, is: „vrijmaking van onderwijs", een uitdrukking, die meer eigenaardig het ideaal van mijn streven aangeeft.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde mij toegedicht, dat ik aan het openbaar onderwijs niet zou willen toestaan *eenigen voorsprong op het bijzonder* onderwijs. Men heeft slechts mijn ontwerpen op het hooger en het lager onderwijs na te lezen om te zien, dat ook naar mijn meening het openbaar onderwijs een zelfs overwegenden voorrang zal behouden. Degenen, die mij verwijten, dat ik aan het openbaar onderwijs elken voorrang zou willen ontnemen, hebben mij niet goed gelezen of verwijten mij iets tegen beter weten in.

In de derde plaats heeft de geachte afgevaardigde mij verweten, dat, waar vroeger voor het bijzonder onderwijs gelden werden gegeven uit de privé-kas, het mijn streven zou zijn, dat men dit geld in den zak

zou kunnen houden en den Staat voor het bijzonder onderwijs laten betalen.

Ik heb gemeend, mij tegen die drie aantijgingen onmiddellijk te moeten verweren. Het laatste punt wil ik nog even duidelijk maken, om te voorkomen, dat de onjuiste vooorstellingswijze van den geachten afgevaardigde in deze Kamer post gaat vatten. Wat is de zaak? Er is zeker kapitaal beschikbaar voor onze bijzondere scholen, een kapitaal, dat zich wel is waar voortdurend uitzet, maar lang niet in evenredigheid tot het hand over hand toenemende aantal scholen. Ofschoon de wet van 1889 ten gevolge heeft gehad, niet dat er minder, maar juist dat er meer gegeven werd, ontstond er dus een steeds grooter tekort. Ik moet er bijvoegen, dat er niet alleen meer gegeven is door hen, die over een min of meer ruime beurs konden beschikken, maar ook door de arbeiders, de armen, de minder bedeelden, wier kinderen op de bijzondere scholen komen. Die armen moeten bij ons een hoog schoolgeld betalen, terwijl zij hun kinderen voor niets naar de openbare school konden zenden. Mij is een dorp bekend, waar de groote openbare school, met inbegrip van de gegoede, aan schoolgeld *f* 1200 opbrengt, terwijl door de bijna uitsluitend tot den werkenden stand behoorende ouders der kinderen, die de kleine bijzondere school bezoeken, *f* 2000 wordt opgebracht. Met fierheid wijs ik dan ook de beschuldiging terug, alsof wij geen offers voor dit doel meer zouden willen brengen, doch dien last wilden afwentelen op den Staat. Daardoor wordt te kort gedaan aan dat eenige wat dan nog voor nobel in onzen tijd erkend werd.

Ik ben nu genaderd tot het juridische element in het debat. De heer Van Houten is een geoefend debater; dat behoef ik niet eens te zeggen. Nu heeft hij waarschijnlijk gedacht: als ik mijn denkbeelden om het idee van „jurist-zijn" groepeer, heb ik wat op den Minister voor. Want als ik dan een verschil ga uiteenzetten tusschen hem en mij, dan zal iedereen zeggen: mr. Van Houten is een kundig jurist, onder de juristen zelfs zeer ervaren, en wij weten, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken niet aan juridische studie heeft gedaan, dus zal de jurist hier wel gelijk hebben. Natuurlijk zou, Mijnheer de Voorzitter, wanneer wij daarna tot theologische discussiën kwamen, ik op dezelfde wijze op dat gebied allicht een avans hebben op den geachten afgevaardigde. Nu is er echter één ding dat mij troost en dat is, dat ik nog nooit een zaak heb zien voordragen, waarover juristen een oordeel moesten vellen, of zij waren het altijd met elkander oneens. Dit verlicht de zwaarte wel eenigszins, waarmede dat juridisch argument mij op de borst drukte.

In de tweede plaats heb ik, om mij te dekken, mij kunnen beroepen op een niet minder goed jurist, n.l. op mr. De Savornin Lohman, en mag ik dit ook nog verder doen.

Ik heb dus niets geen juridisch begrip; dat is bijv. uitgekomen bij de Drankwet, want daar heb ik de menschen door het verlof uitgelokt om zich een strop om den hals te halen en zich ongelukkig te maken. Dat was zeer onjuridisch; maar wat heeft mr. Modderman in 1881 gedaan? Die heeft destijds de vergunning uitgevonden en daarmede den menschen den strop om den hals gelegd, en mr. Goeman Borgesius, die toch ook een jurist is, heeft dezelfde gedachte van een verlof in zijn wetsontwerp ingeweven.

Nu weet ik wel, dat mr. Van Houten niet in alle opzichten met mr. Goeman Borgesius akkoord gaat, maar hij zal toch moeten erkennen, dat deze als jurist zijn confrère is. En mag ik vragen, of mr. Cort van der Linden dan geen jurist is, bij wien het ontwerp van mr. Goeman Borgesius toch de revue heeft gepasseerd en die, wanneer het zoo gek onjuridisch was, wel zou hebben gezegd, dat het er zóó niet door kon? Bovendien heeft het ontwerp-Drankwet van dit Kabinet ook de juridische spitsroeden doorloopen, want mr. Van Houten zal wel hebben gezien, dat het de handteekening droeg van mr. Loeff, en nu heb ik op mijn manier voor de juridische talenten van den tegenwoordigen Minister van Justitie ten minste evenveel respect als voor de juridische gaven van mr. Van Houten. Ik kan dan ook niet zeggen, dat ik mij, wat de Drankwet betreft, zoo ongelukkig gevoel.

Maar de geachte afgevaardigde heeft ook ten opzichte van het ontwerp-Hooger-onderwijswet gezegd, dat het heel onjuridisch was, — wat door mr. Van Boneval Faure zoo juist zou zijn aangetoond —, omdat immers de Staat het diplomeeringsrecht niet kan delegeeren aan een vrije Universiteit. De geachte afgevaardigde kent evenwel toch de historie van de Universiteiten en dan weet hij, hoe de meeste Universiteiten, de groote en machtige vooral, oudtijds als vrije Universiteiten zijn opgekomen, en hoe haar toch het diplomeeringsrecht is gegeven; hij weet, hoe er een London University is geweest, waaraan geen enkel college werd gegeven, maar die een vereeniging was van enkel examineerende geleerden, en die als zoodanig het recht had om graden te verleenen. Ik meen dus, dat, waar die autoriteiten van de 13de en 14de eeuw toch ook goede juristen waren, ik in goed gezelschap ben.

Gekomen tot de Lager-onderwijswet, wil ik, al zal ik hierop niet diep ingaan, wel zeggen, dat uit de jongste rede van den heer Van Houten tusschen hem en mij volstrekt niet zoo groot verschil van

opvatting bleek omtrent het *Recht*, maar dat er tusschen ons wel een groot verschil bestaat in de opvatting van het begrip *Vrijheid*.

Het begrip van *Vrijheid*, door den geachten afgevaardigde gehuldigd, leidt tot niets anders dan tot Staatstyrannie. Wat toch was zijn standpunt? Dat de overheid zoodanig onderwijs moet geven, dat daardoor het critische element in den geest van het jonge volk opkomt; het geloof en al wat daarmede in betrekking staat blijft daar dan buiten. Eer gaat het critische element tegen het geloof in. Met andere woorden moet het een school zijn, waarmede mr. Van Houten en zijn geestverwanten voor hun kinderen genoegen kunnen nemen en waarmede ieder, die evenals hij denkt, vrede kan hebben.

En die school, door den Staat te stichten, — zoo zegt hij —, die mij en mijn geestverwanten voldoet, die school moet worden betaald uit de Staatskas, die moet aldus worden bevoordeeld, want dat is eigenlijk de eenige ware school. Daarnaast laat ik, zegt de geachte afgevaardigde, dan volle vrijheid, mits geen geld uit de Staatskas wordt gevraagd. Gij geniet alle vrijheid, maar ge moet daarvoor zelf betalen. De geachte afgevaardigde neemt derhalve eerst voor zich en zijn geestverwanten uit de beurs van diegenen, die niet met de Staatsschool kunnen medegaan, het geld voor zijn Staatsschool, die hem en zijn geestverwanten voldoet. En wanneer zij, die met die Staatschool geen vrede hebben, daardoor zijn gebracht in een toestand, dat alles is gegeven wat men voor onderwijs kon besteden, dan zegt hij: nu ik u heb leeggepompt, moogt ge zelf voor uw eigen geld scholen gaan stichten. Zoo versta ik echter de vrijheid niet! Ik weiger als Minister een oogenblik het standpunt in te nemen, dat de eene burger in het land andere en meer rechten tegenover den Staat zou kunnen doen gelden dan de andere.

Ik wensch niets te kort te doen aan de rechten van mr. Van Houten en zijn geestverwanten; ik wensch voor mij of mijn geestverwanten geen enkel privilege. Maar wat uit moet zijn in Nederland is dit, dat er een staatkundige partij in het land is, die zegt: aan ons en onze geestverwanten alle privileges uit de Staatskas, en die het met ons niet eens zijn moeten maar in de woestijn dolen en bij wilden honing en sprinkhanen leven. Dit loopt uit op het standpunt — wij zullen dit bij het debat over het lager onderwijs nog nader zien — van een splitsing van het volk in twee deelen: het eene van de Staatskinderen, van de Staatsgelukkigen, en het andere van de beroofden, die daarbuiten staan. Dat nu mag in ons vrije Nederland niet. Dat is een onderste boven keeren van het beginsel, dat, dank zij de differentieering der geesten, is ontstaan. Er zal en er moet in Nederland gelijkheid zijn, zoowel voor

hen, die de Christelijke, als voor hen, die de moderne levensopvatting zijn toegedaan. De Staat heeft niet voor den een of den ander partij te kiezen, maar beiden te beschouwen als gelijkelijk gerechtigd tot een goede opvoeding. En daar de Staat als opvoeder niet anders kan zijn dan neutraal, spreekt het vanzelf, dat allen, die met de neutrale school geen vrede hebben, aanspraak mogen maken op steun en hulp, wanneer zij hun kinderen volgens hun denkwijze willen onderwezen zien.

De vraag, — en hiermede besluit ik —, of de *nationale eenheid* gevaar loopt, wensch ik aldus te beantwoorden: wij hebben in ons land niet twee groepen, maar wij hebben links en rechts een groep, die hoog bewust leeft uit haar beginselen; daartusschenin staat een derde groep, die nog ongedecideerd is, d. w. z. een groep, die wel leeft uit een beginsel, maar bij wie het bewustzijn, waarom zij voor dit of voor dat beginsel koos, nog niet tot helderheid en klaarheid is gekomen. Gelijk prof. Buys het zoo te recht heeft opgemerkt, houdt die aarzeling geen stand, maar dringt van beide zijden het beginsel steeds verder in die nog niet zoo klaarbewuste groep door. En ieder is er nu van zijn zijde op bedacht en op uit, om elk vonkje van zijn eigen beginsel, dat nog gloort bij die anderen, van de asch te ontdoen en aan te blazen. Daardoor komt het vanzelf, dat de beginselen van links en van rechts meer en dieper in steeds breeder kring doordringen en dat over en weer zeer goed gevoeld wordt, dat het, mits de beginselen maar met klaarheid en duidelijkheid worden voorgedragen, bij ieder moet komen tot een besliste keuze.

Zou het dan nu op den weg van dit Kabinet en van de Christelijke partijen liggen om ieder, die niet gelooft als zij, als ongeloovige op zijde te zetten? Nooit heb ik dit van achter deze tafel of elders verdedigd; steeds heb ik erkend, dat er velen in den lande zijn, bij wie de Christelijke overtuiging wel verloren heeft aan fijne verhoudingen, maar voor wie wel degelijk nog de Christelijke beginselen een kracht in hun leven zijn. En wel verre van dezen af te stooten, heb ik het steeds uitgesproken, dat ik dit hoogelijk waardeerde en dat ik mijnerzijds doen zou al wat in mijn vermogen was om hetgeen dreigde zijn vastheid van groei te verliezen, weer tot krachtigen groei te brengen. Jegens hen, die tegenover de Christelijke partijen staan, hebben ook de Christelijke partijen te betrachten den eisch van liefde en huminateit. Dit volgt uit het Christendom zelf, dat ons leert, wat ook ik in deze dagen zoo vaak heb te betrachten tegenover de bladen, die mij persoonlijk als *vijand* stempelen: „bid voor uw vijanden." Een Regeering mag nooit partij zijn in dien zin, dat zij voor één groep burgers zou werken

en ijveren en zich met de Regeeringsmacht tegenover de andere groep zou stellen, en ik meen dan ook te mogen zeggen, dat het Kabinet dit nimmer heeft gedaan, noch op het stuk van benoemingen, noch op dat van de omlijning en begrenzing van rechten, maar integendeel steeds getracht heeft, voor allen een leven in ons goede Nederland mogelijk te maken, waarbij men komen kan tot vrije ontwikkeling van eigen beginselen en eigen overtuiging.

Of ons nationaal bestaan daarbij gevaar loopt? Mijnheer de Voorzitter! dit heeft er naar mijn overtuiging niets mede te maken. Er is dezer dagen uitgekomen een belangrijk *discours* van den heer Hennebick te Brussel, getiteld: *La défense de l'Occident*, waarin de schrijver spreekt van een *âme de l'Europe* en een *âme asiatique*. Laat ons niet zoover gaan, maar in ieder volk huist dan toch een *âme du peuple* en het is die *âme*, die ziel, die, zoolang zij leeft, in de verschillende groepen en kringen de eenheid der nationaliteit vasthoudt en eerst verdwijnt als de ziel uit het volkslichaam wijkt en de ontbinding van dat lichaam intreedt.

Welnu, onze nationaliteit heeft het geluk, zulk een eigenaardig karakter, zulk een scherp ingedrukt stempel te bezitten, zóó eigenaardig en bijzonder te zijn, dat men in het buitenland een Hollander onder de vreemdelingen bijna op slag herkent en dat vreemdelingen, hier komende, aan alles bemerken, dat zij in een gansch ander land zijn dan in hun eigen vaderland. In dit eigenaardig karakter zit de kracht van ons behoud als natie. Daarbij rijst intusschen deze ernstige vraag: behoort tot die *âme du peuple* ook al dan niet het Christelijk element? Men zegt aan de overzijde: *neen*. Wij meenen daarentegen van *ja*. Alleen met geestelijke wapenen kan op die *âme du peuple* van beide zijden worden ingewerkt en de uitkomst zal toonen, welk karakter die *ziel van ons volk* metterdaad bezit.

Handelingen, blz. 262—271.

Vergadering van 2 Februari 1905.

Mijnheer de Voorzittter! De geachte afgevaardigde, mr. Willinge, is teruggekomen op de door hem in het debat gebrachte klacht over het gemis van genoegzame activiteit van de zijde der Regeering op het gebied der sociale wetgeving. Indien het nu mogelijk ware geweest, op dit punt door ongemeen talent den aftocht te dekken, dan zou dit den geachten afgevaardigde gelukt zijn. Niemand twijfelt aan zijn talent in deze. Maar een onhoudbare zaak blijft nu eenmaal onhoudbaar. Dit wensch ik in het licht te stellen door op zijn repliek nog met een enkel woord terug te komen.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat — wat er ook van ware — twee dingen vaststonden. Eerstens, dat dit Kabinet de onderwijszaken geschoven had vóór de sociale wetten, en daarvan meende hij het Kabinet een grief te moeten maken. De geachte afgevaardigde had dit in eersten termijn ook reeds gezegd, maar toen dacht ik aan een vergissing, ik onderstelde, dat hij zijn opmerking richtte tot de liberalen en in dat verband heb ik er dan ook reeds antwoord op gegeven. Nu mij echter gebleken is, dat naar zijn meening niet de liberalen, maar dit Kabinet zoo gehandeld zou hebben, moet hij mij ten goede houden, dat ik hem, met de stukken in de hand, de vraag voorleg, wat zijn geestverwanten en wat wij op dit stuk gedaan hebben.

Uit welke jaren dateeren de van liberalen kant ingediende onderwijswetten en uit welke jaren de sociale wetten, door liberale Kabinetten voorgesteld? Wij vinden de eerste Lager-onderwijswet, die hier in aanmerking komt, in 1857, die op het middelbaar onderwijs in 1863, die op het hooger onderwijs in 1876, terwijl 1878 ons een tweede editie van de Lager-onderwijswet bracht. Wanneer zijn nu de liberale Kabinetten met de sociale wetten gekomen! De Veiligheidswet is van 1895 en de Ongevallenwet van 1901. Tusschen de eerste categorie van wetten en deze laatste liggen twintig jaren, een tamelijk lang tijdperk.

Wanneer men nu de algemeene signatuur wil aangeven, het karakter en de positie van de heeren, die tot zijn geestverwanten behooren, ten deze wil schetsen, dan is daarop volkomen van toepassing, wat hij gezegd heeft, dat zij n.l. de onderwijswetten hebben vooropgeschoven en de sociale wetten eerst zeer spa hebben laten komen, met uiterst langzamen tred. Daartegenover kan ik op de vraag, wat dit Kabinet

gedaan heeft, met vermelding van eenige data, die een gansch anderen indruk maken, volstaan.

De eerste wet, door dit Kabinet ingediend, was de Beroepswet. Nu zeide de geachte afgevaardigde in een vorige speech, dat dit een wet was van het vorige Kabinet. Maar ik versta dit niet. De geachte afgevaardigde was toch lid van de Tweede Kamer, toen de Beroepswet door het vorig Kabinet werd ingediend en eveneens toen het ontwerp, door deze Regeering verdedigd, inkwam. Het kan hem dus niet onbekend zijn, dat de tweede editie een gansch andere was en niet slechts wat enkele punten betreft, maar en principieel en in de uitvoering van de eerste verschilde. Ik vraag dan verder, of de Beroepswet niet behoort tot het terrein der sociale wetgeving, en ik wijs er op, dat zij werd ingediend 2 December 1901.

In de tweede plaats is door dit Kabinet voorgedragen een voorziening betreffende hooger en middelbaar onderwijs, die — dit stem ik toe — vóór de nadere sociale ontwerpen is gekomen. Maar de voornaamste onderwijswet van dit Kabinet is ongetwijfeld de wet tot wijziging der wet op het lager onderwijs; en wat leeren dienaangaande de data? Op 6 Januari 1904 is ingediend de Arbeidswet; op 28 Januari 1904 de wet op het arbeidscontract; daarentegen op 15 Juni 1904 eerst de wijziging der Lager-onderwijswet. En nu moge men zeggen, dat daar slechts enkele maanden tusschen liggen en dat men moeilijk wat voorgaat of wat volgt afmeten kan naar een tijdverschil van maanden, — concedo, maar in elk geval staat dit vast, dat wat de geachte afgevaardigde meende aan dit Kabinet tot grief te moeten maken niet ons, maar wel zijn geestverwanten treft en dat bij ons dan toch in elk geval de sociale maatregelen meest anterieur waren aan de poging tot oplossing der school-quaestie.

Daarbij komt bovendien, dat het niet vrij van oppervlakkigheid is te pleiten, wetsontwerpen tot wijziging van het hooger en middelbaar onderwijs en ontwerpen als die op het arbeidscontract, op de ziekteverzekering, enz. over één kam te scheren. Eerstbedoelde wetten toch vorderen in tegenstelling met de sociale veel minder voorbereiding en voorstudie, althans geen voorafgaande enquête, zoodat men daarmede uit den aard der zaak veel eerder gereed kan zijn dan met de andere. In geen enkel opzicht houdt dus de grief van den geachten spreker steek.

In de tweede plaats hield de geachte spreker vol, dat het Kabinet niet veel tot stand gebracht heeft. Daarbij heeft hij, behalve een absoluut, ook een relatief bewijs zoeken te leveren. Het relatief bewijs ontleende hij weer aan een vergelijking met het vorige Kabinet. Doch wat toonen

hier andermaal de data? Dat de Kinderwetten, de wet op de volksgezondheid, die op de volkshuisvesting, op de militie, op de landweer en de wet tot wijziging der wet op het lager onderwijs alle pas tot stand gekomen zijn nadat de periode van het vorig Kabinet, waarover de geachte spreker handelde, was afgeloopen. De meeste dier wetten zijn zelfs pas in het *Staatsblad* verschenen nadat de stembus gesproken had, in Juni 1901, toen het Kabinet virtualiter reeds gevallen was.

Ten anderen heeft de geachte spreker bij die vergelijking het doen voorkomen, alsof het vorig Kabinet alles had voorbereid en ons zelfs nog een erfenis had nagelaten, waarvan wij konden teeren. Ook dit is weder een gansch erroneuze voorstelling. De vier militaire wetsontwerpen zijn volstrekt niet alle de vrucht van den arbeid van het vorig Kabinet. Zooals in de Memorie van Antwoord reeds is opgemerkt, dateeren de belangrijkste van die wetten reeds van 1889 en het vorig Kabinet heeft tot de opstelling er van geen syllabe bijgedragen. In dit verband maakt het dus geen verschil, of over deze wetten reeds al dan niet verslagen waren uitgebracht en antwoorden ingekomen. En als nu de geachte spreker de Ongevallenwet eens, wat omvang betreft, vergelijkt met die militaire wetten, dan zal hij gevoelen, dat in deze wetten een reuzenarbeid zat, waarbij wat aan de Ongevallenwet gedaan is, ik zeg niet in het niet verzinkt, maar toch tot kleine proportiën herleid wordt.

Wanneer de geachte spreker eens nagaat den tijd en de moeite, die drie, soms vier Ministers in het eerste jaar van hun optreden hebben moeten wijden aan die wetten, dan zal hij althans eenig besef krijgen van den omvang der bemoeienissen, welke deze arbeid van het Kabinet vorderde. En dan zal hij, vertrouw ik, er van afzien om hier een, als ik het zoo noemen mag, kruidenierspolitiek toe te passen op dit terrein, door het gewicht en de beteekenis van de eene wet tegenover de andere af te wegen. Een dergelijke tactiek zou er ons haast toe leiden, schatters aan te stellen om naar zeker percentage te gaan uitmaken, welke wet gewichtiger of minder gewichtig is.

De geachte spreker heeft het telkens zóó voorgesteld, alsof de Kinderwetten het product der werkzaamheid van het vorig Kabinet waren. Maar weet hij dan niet, hij, die zoolang lid der Tweede Kamer was, dat die wetten van Minister Van der Kaay herkomstig waren?

De geheele parallel, die hij trok tusschen het vorig en dit Kabinet, gaat dus in zoovele opzichten verkeerd, dat daarmede niets te vorderen is. Wanneer hij eindelijk komt tot zijn *absolute* stelling: „het resultaat als zoodanig is toch zoo gering", dan vraag ik, of dat metterdaad argumenteeren is. Kon men vooropstellen, dat het Kabinet niet gewerkt had, dan

zou ik het verstaan, maar de geachte spreker is zelf begonnen met te zeggen, dat gebrek aan werkzaamheid niet aan ons verweten mocht worden.

Nu hangt hetgeen tot stand komt niet enkel van het Kabinet af, maar ook van de Staten-Generaal, en vooral van allerlei omstandigheden, die de Regeering niet in haar hand heeft. Wanneer men uit den arbeid van het vorige Kabinet eens een geheel jaar wegnam voor de uitvoering van nieuwe wetten en voor de stoornis, door de staking ontstaan, wat zou er dan zijn overgebleven? Zoo goed als niets.

De geachte afgevaardigde heeft voorts wel erkend, zich in zijn arithmetische beschouwingen te hebben verrekend, maar hij heeft er weer een mouw aan trachten te passen door 731 pagina's der *Handelingen* af te trekken voor de militaire wetten. Het is vooreerst geen wijze van doen, buiten rekening te laten den arbeid, den grooten arbeid, door dit Kabinet besteed aan de militaire wetten gedurende het eerste jaar, en dien voor niets te rekenen en als zero uit te trekken. Maar in de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde toch ook het geheel der meerdere zittingen van de Kamer verlaagd tot zulke proportiën, dat zijn betoog inderdaad niet opgaat. Naar den gewonen regel van drieën, als 5600 bladzijden verdeeld zijn over 253 vergaderingen, komt men voor 1451 bladzijden er toe, dat x is gelijk ruim 60 vergaderdagen. En wanneer men nu die 60 vergaderdagen aanneemt en rekent daarbij, over hoeveel weken die verdeeld zijn, omdat de Kamer immers als regel slechts vier dagen in de week vergadert, dan zal men zien, dat daarmede meer dan een geheel trimester gemoeid is. Over drie jaar verdeeld levert dat gemiddeld een maand per jaar, zoodat de Ministers, die al dien tijd in de Kamer hebben moeten wezen, hun werkjaar drie jaren lang van 12 tot 11 maanden zagen verkort. Maar, afgezien van dit alles, was de vraag, waarop het aankwam, de vraag, die de zaak besliste, deze waar had de Tweede Kamer den tijd moeten vinden om meer af te doen? En die vraag kon door den geachten afgevaardigde zelven niet beantwoord worden.

En wanneer ik nu eens een voorbeeld mag geven, wijs ik er op, dat in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer staat, dat de Arbeidswet, die aan het eind van 1903 gereed was, te laat is ingekomen om nog in deze periode te worden afgedaan. Hoe is het dan mogelijk, denzelfden maatstaf aannemende, dat de ziekte-, de pensioenverzekering, enz., alle nog in deze periode hadden kunnen gereed komen? Heeft de geachte afgevaardigde wel gerekend met het oponthoud, veroorzaakt door de rondzending naar de verschillende Departementen? Met het oponthoud, vaak van meer dan een half jaar, bij den Raad van State? Met niets

van dat alles. Het was er hem alleen om te doen, te kunnen zeggen: het Kabinet heeft niets tot stand gebracht.

Dat moge nu doorwerken in de pers en op meetings, maar in een vergadering van de Staten-Generaal maakt zoo iets geen indruk, omdat men daar rekent met de omstandigheden en feiten. Later zal de parallel kunnen worden getrokken tusschen de activiteit van dit Kabinet en die van zijn voorgangers, en dan zal het rechtvaardig oordeel der historie niet anders kunnen luiden, dan dat dit Kabinet voor geen ander in activiteit en energie behoeft onder te doen.

De geachte afgevaardigde, de heer Stork, is op zeer korte wijze teruggekomen op het vorig debat, en wel door eenvoudig conclusiën te stellen. Een van die conclusiën was, dat, waar door mij in twee geschillen op oeconomisch terrein tusschen patroons en arbeiders arbitrage was aangeboden, dit door de patroons was afgewezen, omdat ik niet volkomen onpartijdig zou zijn. Ik weet niet, of wij hier zijn om elkaar lieflijkheden te zeggen, maar ik moet toch doen opmerken, dat de bewering tegenover een Minister, dat de patroons hem wel voor partijdig moesten houden...

(De heer STORK: Dat heb ik niet gezegd.)

Dat wil zeggen: een van uw conclusiën is deze geweest, — ik heb die uit uw eigen mond opgeteekend —, dat de arbeiders mijn aanbod hadden aangenomen, omdat zij meenden, er op te kunnen rekenen, dat ik ten hunnen laste niet partijdig was.

(De heer STORK: Dat heb ik anders gezegd.)

De heer Stork houde mij ten goede, maar wanneer hij zich indenkt in de positie van een Minister, wanneer hij rekent met het gevoel van verantwoordelijkheid, dat een Minister moet bezitten, en wanneer hij zich dan in de tweede plaats de taak van een scheidsrechter voor oogen houdt en de gewichtige conditiën van aansprakelijkheid, die een scheidsrechter zich zelf heeft te stellen, en hij gaat dan in een vergadering als deze zeggen, dat het wel zoo moest loopen, omdat mijn onpartijdigheid niet boven verdenking was, dan zal hij moeten toegeven, dat een dergelijke betichting — om geen sterkere uitdrukking te bezigen — toch overschrijdt de termen der kieschheid, die ik meen dat wij tegenover elkaar behooren in acht te nemen.

Ik heb met te meer leedwezen die uitdrukking gehoord, omdat ik

niet mag aannemen, dat de geachte afgevaardigde mij voor slechter houdt dan zich zelf; ik meen, dat wij hier gewoon zijn, op het punt van eerlijkheid en oprechtheid over en weer elkander met ons zelf gelijk te stellen. En als nu de geachte afgevaardigde veronderstelt, dat ik in zulke gevallen partijdig zou te werk gaan en dus mijn verantwoordelijkheid niet zou gevoelen, zou ik bijna gaan denken, dat hij er geen been in zou zien, zich inderdaad aan een dergelijk euvel schuldig te maken. Zegt hij daartegenover: ik zou dat nooit hebben gedaan, dan zal hij het wel van mij ook niet gedacht hebben en als hij het niet van mij heeft gedacht, waar komt dan zijn geheele bewering op neer?

De geachte afgevaardigde heeft ten opzichte van de ontbinding in de eerste plaats besproken mijn erkentenis, dat hetgeen bij de wet op het hooger onderwijs op het spel stond, een zaak was van luttel practische beteekenis. Hij meende, dat daaruit mijnerzijds de conclusie had getrokken moeten worden, dat het aangeboden wetsontwerp had kunnen blijven rusten totdat later deze Kamer door het natuurlijke proces ware omgegaan en er eene meerderheid gekomen ware, die de aanneming van het wetsontwerp verzekerde.

Ik heb reeds meermalen daarop geantwoord, dat de zaak dan minstens tot 1908 had moeten rusten, en den geachten afgevaardigde de vraag gesteld, hoe, waar hij als man van overtuiging theoretisch en principieel aan dergelijk wetsontwerp zijn stem niet kon geven, de Regeering het standpunt kon innemen, dat een op haar program voorkomend stuk van principieel gewicht zou blijven rusten tot 1908, wanneer misschien reeds gansch andere Kabinetten hier zouden zijn opgetreden. Op die vraag heb ik nog steeds geen antwoord mogen ontvangen.

De heer Van Houten is mede hierop teruggekomen en heeft deze stelling ontwikkeld: de Tweede Kamer beslist wel over de richting van bestuur, maar niet over die der wetgeving, en wanneer een Kabinet, zeker van de meerderheid in de Tweede Kamer, het bestuur voert, dan moet het zich getroosten, dat zijn principieele wetsontwerpen in deze Kamer eenvoudig worden verworpen. De onhoudbaarheid van dit standpunt springt in het oog. Als men met de Tweede Kamer alleen wetten kon tot stand brengen, zou er natuurlijk geen bezwaar tegen bestaan, maar thans leidt dit betoog practisch hiertoe, dat van elken principieelen wetgevenden arbeid zou zijn af te zien; dat de Regeering alle moeite en arbeid, aan haar wetsontwerpen besteed, zou hebben verspild, zoodra de Eerste Kamer goed vond, daarin een beginsel te vinden, dat niet dat harer meerderheid was. En dan zou Mr. Willinge met recht komen en aan het einde van de Regeeringsperiode zeggen: gij

hebt niets tot stand gebracht. Is dat iets anders dan het standpunt innemen, vroeger door den heer Van Welderen Rengers en gisteren ook door den heer Stork ontwikkeld en dat men aldus zou kunnen formuleeren: een wetsontwerp, waarvan men weet, dat de meerderheid der Eerste Kamer er principieel tegen gekant is, mag door een Kabinet niet worden ingediend? Volgt niet logisch uit het stelsel Van Houten—Rengers—Stork, dat een Kabinet, van hoe besliste overtuiging ook, alle principieele wetsontwerpen achterwege moet laten en zich terugtrekken op de neutrale zône?

Maar dan wil ik wel verklaren, dat, wanneer de Regeeringstaak zoo moest worden opgevat, ik althans — ik spreek niet namens mijn ambtgenooten: die zullen zelf wel weten wat hun te doen staat — er voor zou passen, eenige jaren van mijn leven te wijden aan het in gereedheid brengen van wetsontwerpen, die, als op de neutrale zône liggende, door ieder ander, onverschillig van welke partij of richting, zouden kunnen worden voorbereid en verdedigd. Wie als man van beginsel en overtuiging zijn beginsel in de Regeering meent te moeten brengen — waartoe vooral de uitslag der jongste verkiezingen leidde —, kan en mag dat niet doen en zou, zoo hij het deed, ophouden een man van ernst en beginsel te zijn.

De heer Stork heeft er mij ook een kleine grief van gemaakt, dat ik over de hier in Den Haag loopende geruchten heb gesproken in verband met een georganiseerd verzet. Ik zal mij daarover niet verder uitlaten, maar wil alleen zeggen, dat het bestaan dier geruchten door den geachten afgevaardigde niet is ontkend. Integendeel heeft hij toegegeven, dat er een clubvergadering gehouden is en dat het doel dier vergadering was, te overwegen, welke houding men tegenover het ontwerp zou aannemen. Mag men nu — met de stemming voor oogen — aannemen, dat die clubvergadering tot de conclusie is gekomen, dat het ontwerp moest worden verworpen, dan moge de heer Stork dat niet noemen een georganiseerd verzet, maar dan moet ik toch zeggen, dat het er dan toch als een zusje en broertje op lijkt. Gelijk ik gisteren zeide: laat het dan geen georganiseerd verzet zijn geweest, dan is het, nog erger, een organisch verzet geweest. Het feit valt niet te loochenen, dat de toenmalige meerderheid der Kamer — volstrekt niet om het Kabinet omver te werpen, dat zou ik niet durven beweren — tot de conclusie is gekomen om wetsontwerpen, waarmede zij zich principieel niet kan vereenigen, te verwerpen. Nu heeft de geachte afgevaardigde gevraagd, wat de leden dan in zulk een geval moeten doen. Ik heb vroeger die vraag breedvoerig en ampel hier behandeld

en meen ter besparing van tijd hem naar die vorige beraadslaging te kunnen verwijzen. Ik heb dat in den breede besproken, omdat ik de moeilijkheden gevoelde, die voor leden der oppositie hieruit kunnen rijzen.

De geachte afgevaardigde eindigde met deze conclusie, dat onze triompheerende beginselen van anti-revolutionair staatsrecht aan het idee van de volkssouvereiniteit verwant zijn, omdat immers o. i., als er tusschen de oppositie in de Eerste Kamer en het Kabinet principieele verschillen rijzen, en de gelegenheid schoon is, omzetting van die Kamer zou moeten volgen. Zoo is het door mij nooit gezegd of verdedigd. Ik neem *dit* standpunt in, dat een lid van de Eerste Kamer zich niet heeft af te vragen, of de beginselen van een wetsontwerp met de zijne overeenstemmen, tenzij die strijd van beginselen zulk een karakter aanneemt, dat daarmede het geheel van zijn overtuiging zou komen te staan of te vallen. Dan moet hij tegenstemmen. Kan men nu zeggen, dat ten aanzien van het punt, dat hier in debat was gebracht, parlementair gesproken een strijd op leven en dood moest worden gevoerd? Over de vraag, of de Overheid al of niet zou mogen delegeeren aan een commissie, waarvan zij zelf de qualiteiten had te bepalen, de bevoegdheid niet om over de benoeming, maar bloot over de benoembaarheid tot eenig Staatsambt te beslissen?

De heer Van Houten, Mijnheer de Voorzitter, heeft er terecht aan herinnerd, dat hij in een vroegere parlementaire periode zeer dikwijls, wanneer er een strijd over recht ontstond tusschen de — laten wij kortweg zeggen, om in zijn terminologie te vervallen — clericale partij en de bovendrijvende liberale richting, steun heeft geboden aan de rechten der clericalen. Dat heeft hij metterdaad meermalen gedaan en het is ongetwijfeld, dat het rechtsbesef bij hem toen sterker gewerkt heeft dan bij velen van zijn geestverwanten.

Maar staat hij nu nog op dat standpunt? Hij heeft gisteren gezegd: *wanneer gij aan de bijzondere scholen te veel geld geeft en wij worden weder heer en meester, dan zullen wij u uw vrijheid weer afnemen.* Ik heb eens, toen ik de eer had lid van de Tweede Kamer te zijn, tegelijk met dien geachten spreker gehoord, dat van de Ministerstafel door een liberaal Minister gezegd werd: „dan moeten de minderheden maar onderdrukt worden.” Dat was den geachten afgevaardigde toen toch niet uit het hart gesproken....

De heer Van Houten roept mij toe: dat is niet van de Ministerstafel gezegd, maar door mr. Kappeyne van de Coppello als gewoon afgevaardigde. Nu, de heer Van Houten zal mij toestemmen, dat dit er niet

heel veel toe doet; het is in elk geval wel degelijk door een leider van de liberale partij gezegd, die spoedig daarop Minister geworden is en in zijn Schoolwet van 1878 een begin van uitvoering aan dat beginsel heeft gegeven. Het denkbeeld: „men moet de minderheden maar onderdrukken" is hetgeen Allard Pierson en prof. Krabbe genoemd hebben het oefenen van liberale tyrannie. Ik hoopte, wanneer dergelijke denkbeelden mochten herleven en wederom de hartstochten doen ontvlammen, in mr. Van Houten den man te vinden, die pal zou staan, ook dan, tegenover de belagers van de rechten der minderheden, maar tot mijn leedwezen heb ik nu van hem vernomen, dat vrijheid en geld niet samengaan, dat wij, de vrijheid krijgende het geld, en als wij geld krijgen de vrijheid moeten missen. Hij zeide toch: als gij gebruik maakt van de tegenwoordige constellatie om geld te verkrijgen, zullen wij u pro rato de noodige dosis vrijheid aftappen, zoodra wij daartoe maar in staat zijn.

Op één punt heeft de geachte afgevaardigde nog zijn betoog nader toegelicht met te zeggen, dat hij leeken-onderwijzers voor het onderwijs goed vindt, maar dat orde-broeders en orde-zusters daarvoor niet geschikt zijn. Hoe zou ten deze aan zijn wenschen zijn te gemoet te komen? Aldus zeker het best, dat de in de wet op het lager onderwijs gevorderde akte om onderwijs te mogen geven niet meer verkrijgbaar zou worden gesteld voor orde-broeders en orde-zusters. Of wel, men zou hetzelfde doel indirect kunnen bereiken door het noodige geld te onthouden. Ik dacht echter, dat wij die periode van civil disabilities te boven waren. Ik had juist met ingenomenheid geconstateerd, dat bij het scherper worden der tegenstellingen wij lieflijker met elkaar omgaan. Dit nu is niet verstaan en opgevat in den zin, door mij bedoeld. Het zij mij daarom veroorloofd, te herinneren aan een uitspraak van Spencer, waarnaar reeds in de Memorie van Antwoord verwezen is en welke volkomen mijn bedoeling weergeeft. Zij luidt aldus: „Life is a movement from organically incoherent homogeneïty to organic coherent heterogeneïty." In het Hollandsch wil dat zeggen: het leven en de ontwikkeling in de maatschappij is een beweging, welke uitgaat van gelijksoortige grootheden, die in haar organisatie weinig of geen samenhang vertoonen, om te komen tot toestanden, waarin men vindt geheel ongelijksoortige grootheden, die zich door een innigen samenhang onderscheiden. Dit is hetgeen ik bedoeld heb: hoe scherper tegenstelling en hoe hooger ontwikkeling het volksleven vertoont, hoe meer men elkander respecteert.

De geachte afgevaardigde is teruggekomen op de nieuwe aera, die zou dagteekenen van het optreden der Bataafsche Republiek. De vraag

is mijns inziens hier, wanneer dit kind ontvangen is. Het is destijds geboren, zeer zeker, maar kan niet op dien zelfden dag ontvangen zijn. In de historie, in het verleden, ligt de voorbereiding van de geboorte ook van dat cultuur-kindeke. De nieuwe aera is ontstaan in 1795 als het resultaat van vroegere conceptie en ontwikkeling. Men verlieze niet uit het oog, dat de ervaring van alle geloofsvervolging steeds geleerd heeft, dat zij nooit slaagt en dat men den vervolgden er zelfs altijd een dienst mede doet. Het bloed der martelaren bleek steeds het zaad der Kerk.

Wanneer de anti-revolutionaire partij thans in dit land een plaats van eenige beteekenis inneemt, dan heeft zij dit volstrekt niet alleen te danken aan eigen energie, maar ook, en in niet geringe mate, aan de vervolging en verdrukking, waaraan zij heeft bloot gestaan. Is het, met deze waarheid voor oogen, niet verstaanbaar, dat waar een historie van eeuwen steeds geleerd heeft, dat door geloofsvervolging altijd het tegenovergestelde bereikt werd van wat men beoogde, men vanzelf komen moest tot andere gedachte? Ik hoop dan ook, dat die keer in de overtuiging, die wending in de publieke opinie, moge stand houden en dat de winste, die wij op het oogenblik hebben aan onderlinge verdraagzaamheid en betoon van wederkeerige welwillendheid, niet moge teloorgaan.

Zeer zeker is zeer zelden, wanneer een stembus in het gezicht was, zoo hevig als thans de val van een Kabinet door de tegenpartij geëischt en zijn de portefeuilles op zulke wijze opgevorderd. Ook in 1901 is er ongetwijfeld geageerd tegen het toen zittend Kabinet, maar het is mij niet bekend, dat destijds van de zijde van de oppositie hetzij tegen de personen der Ministers, hetzij tegen hun actie als zoodanig, ook maar iets is geuit, dat de vergelijking kan doorstaan met de heftigheid, waarmede men thans dit Kabinet aanvalt.

Men heeft zelfs niet geschroomd van zoover te gaan om van „vijanden" te spreken en de tegenwoordige Ministers naar dit epitheton te behandelen. Onder zulke omstandigheden schijnt het mij dienstig, van de Regeeringstafel duidelijk uit te spreken, dat wij dergelijke aanvallen niet alleen betreuren, maar ze ook onzerzijds niet wenschen te beantwoorden met het epitheton van vijanden op onze tegenstanders toe te passen. Integendeel, wij hopen in steeds grooter mate getuigenis te geven van welwillendheid in het beoordeelen en van een grootere verdraagzaamheid dan zelfs de Bataafsche Republiek van 1795 betracht heeft tegenover hen, die toen haar tegenstanders waren. En in Amsterdam èn in Den Haag werden destijds de tegenstanders kortweg gevangen genomen en achter de gesloten deur gezet.

Ik meen in dit verband nog even te moeten terugkomen op een Calvinistisch geloofsartikel, door den geachten afgevaardigde ter sprake gebracht. Art. 36 van de geloofsbelijdenis noemde hij een gevaarlijk artikel. De geachte afgevaardigde heeft mij nog al eens de eer aangedaan van te snuffelen in wat ik schreef en dus mag ik het bij hem als bekend onderstellen, dat ik jaren van mijn leven besteed heb om te bestrijden, dat hetgeen daar te lezen staat ooit uit onze overtuiging zou voortvloeien of voor het heden nog applicabel zou kunnen zijn.

Men zal zeggen, dat dit niet veel geeft, als het artikel toch staan blijft. Daarom wensch ik te antwoorden, dat uit alle Calvinistische confessies, zoowel van de United Presbyterians, als van de Free Church in Schotland en van de Presbyterians in Engeland en Amerika, dat booze woord reeds verdwenen is. Ik kan er aan toevoegen, dat ook in ons land dat punt reeds commissoriaal gemaakt is, zoodat het wellicht niet zoolang meer zal duren, of daarin zal worden voorzien. Indien te dezen opzichte metterdaad zoo groote bezorgdheid bij den geachten afgevaardigde bestond, dan is het mij aangenaam, die bezorgdheid eenigszins te kunnen verlichten.

Nu een ander punt. De geachte afgevaardigde heeft een woord, door mr. Treub in de Tweede Kamer gesproken, opgenomen. Dit is mij aangenaam en ik zou zelfs gewenscht hebben, dat hij nog een ander woord van mr. Treub ter sprake had gebracht. Wij hebben n.l. dezer dagen in de bladen kunnen lezen, dat mr. Treub op publieke vergaderingen heeft gezegd, dat hij dr. Kuyper heeft laten waarschuwen, toen de spoorwegstaking komende was. En dat ik dus geprevenieerd zou zijn geweest wil mr. Treub op alle vergaderingen blijven volhouden, om te voorkomen, dat de Regeering te veel profijt van de staking zou trekken.

Ik heb met nadruk in de Tweede Kamer meegedeeld, dat die emissario van prof. Treub bij mij *geen woord over de spoorwegstaking heeft gesproken*, maar het alleen gehad heeft over het posten te Amsterdam en enkele moeilijkheden in de veemen aldaar. Wanneer men nu gaat zeggen: ik zal, ondanks die krasse tegenspraak, om politieke redenen toch blijven volhouden, dat het zoo was, — dan moet ik dit wel laten voor hetgeen het is en discrediteert wie zoo te werk gaat zich zelf. Mijn tegenspraak is nu genoeg herhaald.

Nu hebben wij in den heer Van Houten iemand, die niet aldus te werk gaat, maar, waar hij een ander gezegde opneemt van den heer Treub, doet het mij genoegen, ook dit thans te kunnen weerspreken. In de Tweede Kamer is dit reeds geschied door den heer De Savornin

Lohman; hier wensch ik mij van die taak te kwijten. De bewering is deze: men moet zich niet voorstellen, dat de beweging voor de vrije school zoo spontaan is geweest, integendeel, zij is door anderen opgezet en de ouders zijn dikwijls gedwongen om hun kinderen *à contre coeur* naar die school te zenden uit materieel belang, d. i. omdat van de zijde van diakenen een zekere pressie wordt uitgeoefend. Die beschuldiging nu betreur ik vooral hierom, dat daaruit weer een zoo groote miskenning spreekt van onzen arbeidenden stand. Mocht de geachte afgevaardigde op onze scholen eens willen rondgaan, dan zou hij ontdekken, dat wij bijna nooit kosteloos onderwijs verstrekken en dat ook de eenvoudigste bij ons schoolgeld betaalt. Wanneer nu — en ik doe daar niets af — onze bevolking, die de geachte afgevaardigde op het oog heeft, kosteloos plaats vindt voor haar kinderen op de paleizen der openbare school, — met haar prachtige banken, heerlijke leermiddelen, tal van onderwijzers, in het kort met alle daaraan verbonden voordeelen —, doch niettemin prefereert de vrije school, waar niet die weelde heerscht en dus minder aanlokkelijke banken en slechtere leermiddelen zijn, terwijl daar bovendien betalen de boodschap is, dan gevoelt de geachte afgevaardigde toch zelf wel, dat tegenover zulke vaders en moeders moeilijk de beschuldiging valt in te brengen, dat zij tot die voorkeur niet zouden geleid zijn door hun overtuiging, maar eenvoudig ter wille van het geld der diaconie. De geachte afgevaardigde schudt van neen; mag ik hem dan verzoeken, zoo beleefd te zijn om zijn bedoeling te verduidelijken?

(De heer VAN HOUTEN: Ik heb gezegd, dat de ouders ten deze onder geestelijke pressie stonden en dat die geestelijke pressie zelfs voor een deel door materieele werd versterkt.)

Dat heb ik wel begrepen. Hij heeft niet alleen gesproken van de diakenen, maar ook van de geestelijken als van de personen bij wie het kwaad der pressie schuilde. Nu de geachte afgevaardigde echter gewaagt van den invloed der predikanten, wil ik daar ook wel een enkel woord van zeggen. Wanneer in een dorp een gewoon boerenarbeider zijn kinderen op de openbare school doet, omdat hij hoort van den hoofdonderwijzer, dat dit de beste school is en daarvan voor het geloof van zijn kinderen geen kwaad is te duchten, dan is die boerenarbeider niet altoos in staat om zelf te oordeelen. En wanneer dan de predikant bij hem komt en hem duidelijk maakt, dat hij misleid is en het onderwijs

voor het geloof van zijn kind wel degelijk gevaar oplevert, met dit resultaat, dat de man zijn kinderen wegneemt, dan mag niemand dat in dien geestelijke misprijzen, want dan heeft deze zelfs een goed werk gedaan, hetzelfde werk, dat de heer Van Houten doet als hij aan minder ontwikkelde personen hun belangen uiteenzet en beginselen voor hen ontwikkelt om hen tot hooger peil van bewustzijn op te voeren. Die beschuldiging van pressie, uitgeoefend door predikanten of pastoors, is dus daartoe terug te brengen, dat door hen pogingen zijn aangewend om onklare en troebele meeningen van personen, tot wier voorlichting zij waren geroepen, tot klaarheid en helderheid te brengen.

Ten slotte nog een enkel woord over de Overijselsche quaestie. De heer Van Houten heeft andermaal ter sprake gebracht het communiqué. Ik mag niet verzwijgen, dat mij dit weinig minder leed heeft gedaan dan wat de heer Stork heeft gezegd ten aanzien van mijn gebrek aan onpartijdigheid. Wanneer ik hier aan de Kamer overleg een stuk van het Correspondentiebureau, waarin uitdrukkelijk wordt verklaard, dat het bureau den inhoud van het communiqué niet is te weten gekomen van eenig Minister, noch van iemand, die met een der Ministers in betrekking stond, noch eindelijk van eenig ambtenaar van een Departement, en men gaat die zaak dan desniettemin nog eens releveeren en zeggen: er zal toch wel iets van waar zijn, dan wordt dit bureau — niet ik — aangetast. Dan toch komt de zaak hierop neder, dat men de woorden van het Correspondentiebureau niet vertrouwt. En waar het Kabinet met dat bureau steeds op goeden voet staat, meen ik het voor dat bureau ook in deze te moeten opnemen; ik geloof te kunnen zeggen, dat er geen reden is om hetgeen het Correspondentiebureau schreef en wat officieel in de *Handelingen* is opgenomen in verdenking te brengen.

De heer Van Houten heeft nogmaals de quaestie behandeld, of de Minister van Binnenlandsche Zaken, wanneer een voorstel inkomt van een Commissaris der Koningin om een buitengewone zitting der Staten bijeen te roepen, al dan niet verplicht is, daarover de beslissing van het Hoofd van den Staat te vragen. De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat dit plicht was. Ik heb er reeds in de andere Kamer op gewezen, dat dan die plicht door geen mijner geachte ambtsvoorgangers althans in zoo algemeenen zin is nagekomen. Nu heeft de geachte afgevaardigde, wel voelende het klemmende hiervan, er iets anders ingeschoven en gezegd, dat in onze wetten onderscheiden wordt tusschen hetgeen aan „Ons" wordt voorbehouden en hetgeen opgedragen wordt aan „Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken of van eenig ander Departement".

Die onderscheiding ligt thans echter geheel buiten de orde. Niemand heeft beweerd, dat de Minister zelf kon machtigen. Wanneer een positieve beslissing door mij ware gewenscht, dan zou ik natuurlijk een machtiging van de Koningin hebben moeten vragen. Maar nu beweert de geachte afgevaardigde, dat in dergelijke gevallen de beslissing van de Kroon niet alleen moet gevraagd worden voor een beslissing in *positieven*, maar ook voor een in *negatieven* zin. Dit nu ontken ik ten sterkste en ik betwist, dat ooit bij een mijner ambtsvoorgangers een dergelijke opvatting zou hebben bestaan. Stel bijv., dat een voorstel inkomt van den Gezondheidsraad om over te gaan tot de benoeming van nog een technisch ambtenaar, welke benoeming moet uitgaan van de Koningin. Oordeel ik nu, na de voorlichting van mijn Departement te hebben ontvangen, dat er geen reden bestaat om tot die benoeming over te gaan, dan ga ik met dat voorstel van den Gezondheidsraad toch niet naar de Koningin en zeg: „dat voorstel is ingekomen, wat dunkt Uwe Majesteit? mijns inziens moet aan het voorstel geen gevolg worden gegeven"? Neen, wanneer ik een beslissing neem in negatieven zin, dan blijft dit een zaak tusschen mij en het college, dat het verzoek doet. Wanneer de Rijksverzekeringsbank verzoekt om over te gaan tot benoeming van nog een controleerend geneesheer, die eveneens door de Koningin moet worden benoemd, en ik oordeel, dat aan dit verzoek gevolg moet worden gegeven, dan doe ik een voordracht aan de Koningin om die benoeming uit te lokken. Oordeel ik daarentegen, dat aan het verzoek *geen* gevolg moet worden gegeven, dan hoort de Koningin er niets van. Het is op zich zelf ook ondenkbaar, dat de Koningin over alle soortgelijke voorstellen, die bij de acht Departementen inkomen, zou moeten gaan oordeelen, ook wanneer de betrokken Minister van meening is, dat voor het uitbrengen van een gunstig advies geen termen bestaan.

In dien generalen zin is dit standpunt onhoudbaar en dan ook nimmer aanvaard. En wat nu het speciale geval betreft, dat een Commissaris der Koningin voorstelt, een buitengewone vergadering der Staten samen te roepen om een spoedeischende zaak af te doen, terwijl de Minister oordeelt, dat een uitgave van *f* 1500 voor die bijeenkomst niet is geoorloofd, ook dan doet de Minister het voorstel niet aan de Koningin en deze hoort er dus niets van. Zegt men nu, dat op die wijze de Koningin buiten de zaken gehouden wordt, dan antwoord ik, dat ieder mijner voorgangers dit gedaan heeft en dat het ook niet anders kan. Van den Koning zou een bovenmenschelijke denk- en werkkracht gevorderd worden, als hij geroepen werd, te oordeelen over *alle* zaken

der acht Departementen, die tot een Koninklijke beslissing *zouden kunnen* leiden. Reeds de zaken van één Departement — en schier alle gewichtige aangelegenheden leenen zich voor inmenging van de zijde der Kroon — nemen het hoofd van een Minister dermate in beslag, dat door de veelheid van zaken vaak verwarring dreigt te ontstaan.

Op de decoraties heb ik vroeger gewezen, omdat vaak van de Kroon zelf het voorstel uitgaat om een decoratie te verleenen en daarover een rapport van den Minister gevraagd wordt. Eveneens kent men het geval, dat er van den Commissaris der Koningin een aanvrage inkomt tot het verleenen eener onderscheiding. En nu vraag ik aan mr. Van Houten en aan ieder, die Minister van Binnenlandsche Zaken geweest is, of hij dan, als hij oordeelt, dat die decoratie niet moet verleend worden, aan de Koningin zou zeggen: ik vind dit niet noodig, maar ik onderwerp de zaak aan Uwer Majesteits gevoelen? Dit is nooit geschied en ik zie in geenen deele in, waarom de overweging, dat het ook hier een voorstel van een Commissaris der Koningin geldt, tot een andere gedragslijn zou moeten leiden. Wat derhalve in het algemeen geenszins pleegt te geschieden, zou in het speciale geval van bijeenroeping der Staten alleen dan plicht kunnen zijn, indien hetzij in de wet, hetzij in de instructie gegevens waren te vinden, waaruit de noodzakelijkheid daartoe zou blijken. Die gegevens nu zijn mij niet bekend, en mr. Van Houten heeft ze niet aangewezen.

Men heeft ten slotte gezegd, dat, als er in de daad van de Staten van Overijsel een beleediging lag voor de Kroon, het een oerrecht is van ieder om over een hem aangedane beleediging te beslissen. Daartegenover vraag ik: heeft de beleediging gelegen in het advies van den Commissaris? Lag het middel tot opheffing der beleediging in het voorstel om de Staten op 25 Augustus bijeen te roepen? Neen, de waardigheid der Kroon was alleen betrokken bij de gebruikmaking van het recht, in art. 66 der Provinciale Wet toegekend, en daarover heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken zoowel den Ministerraad als de Kroon gehoord, met dit resultaat, dat de Kroon zich met het gevoelen van den Minister van Binnenlandsche Zaken vereenigd heeft.

Mijnheer de Voorzitter! *Lites finiri oportet.* Ik acht thans deze zaak van onze zijde genoegzaam toegelicht en eindig daarom deze opmerkingen met mijnerzijds er op te wijzen, dat de debatten ook in deze Kamer genoegzaam getoond hebben, hoe metterdaad van de zijde der Regeering in geen enkel opzicht op scherpe of beleedigende wijze het verschil in beginselen op den voorgrond gesteld is. Natuurlijk kan

het niet anders, of, waar een Kabinet, dat vaste beginselen belijdt, aan deze tafel heeft plaats genomen, zullen er altoos bij de behandeling van wetsontwerpen enkele vraagstukken rijzen, die niet voor een oplossing, welke allen bevredigt, vatbaar zijn. Intusschen is het Kabinet, waar het moet spreken volgens eigen beginsel, er steeds op bedacht om zoo min mogelijk te handelen tegen den geest van zijn tegenpartij. De Regeering is daarvoor te diep doordrongen van haar plicht om de rechten en vrijheden harer tegenstanders en in het algemeen van hen, die niet met haar beginselen overeenstemmen, stipt en eerlijk te eerbiedigen. Niet uit bloote zucht naar loyaliteit, maar omdat zij overtuigd is, als Regeering nooit tot partijdige daden en besluiten te mogen komen, heeft ze steeds van wat krenken kon zich onthouden.

Handelingen, blz. 285—290.

Mijnheer de Voorzitter! Door de geachte sprekers is nogmaals de quaestie van de tijdregeling ter sprake gebracht. Het ligt niet op mijn weg om over de keuze tusschen de drie genoemde tijden een oordeel uit te spreken. Maar nu door den geachten afgevaardigde, den heer Van Welderen Rengers, het denkbeeld is geopperd om de zaak eenvoudig bij Koninklijk Besluit af te doen, wil ik wel zeggen, dat dusver in Regeeringskringen, vóór dit Kabinet optrad, geen andere regeling dan een wettelijke mogelijk geacht werd en dat ook het tegenwoordig Kabinet deze zienswijze is toegedaan. De gronden, waarop die overtuiging rust, hopen wij aan te geven, wanneer dat wetsontwerp inkomt, waarna over die formeele quaestie een debat kan worden geopend. Wel kan ik zeggen, dat het desbetreffend wetsontwerp gereed ligt om binnen zeer korten tijd zijn tocht naar den Raad van State te ondernemen, zoodat de quaestie, of die zaak bij Koninklijk Besluit of bij de wet geregeld moet worden, in tijdsverloop niet zooveel verschil zal opleveren, althans wanneer van de zijde der Staten-Generaal eenige spoed achter deze zaak wordt gezet.

Handelingen, blz. 291.

HOOFDSTUK V der Staatsbegrooting voor 1905: Burgemeestersbenoemingen Selfgovernment in de Gemeenten — Varia — Drankwet — Sociale maatregelen.

VERGADERING VAN 7 FEBRUARI 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal trachten, met het oog op het dringen van den tijd de onderscheiden leden, die mij de eer aandeden, zich in de discussie te mengen, zoo kort mogelijk te beantwoorden.

De heer Stork heeft balsem in de wonde gedruppeld. De wonde, die hij geslagen had, bestond hierin, dat hij op 2 Februari jl. had uitgesproken, dat in de beide gevallen, waarin dezerzijds arbitrage was aangeboden in een oeconomisch geschil, de patroons die arbitrage niet hebben willen aanvaarden, en dat hij ter rechtvaardiging nu van dat *niet willen* tweeërlei had aangevoerd: 1°. dat uit de aanneming van de scheidsrechterlijke uitspraak des Ministers door de arbeiders veeleer de conclusie mag worden getrokken, dat zij, nl. de arbeiders, een gunstige verwachting hadden van de gezindheid van den Minister, dan dat zij zulk een groot vertrouwen zouden stellen in de onpartijdigheid dier uitspraak; daaruit volgde 2°., dat de werkgevers in de beide gegeven gevallen met recht de bemiddeling van den Minister hadden afgewezen. Dat „met recht" vond alzoo zijn fundeering in het onmiddellijk daaraan voorafgaande. Hier heeft, zegt nu de geachte afgevaardigde, misverstand geheerscht. Ik wil dit gaarne aannemen. De geachte afgevaardigde heeft nu verklaard, geen persoonlijke insinuatie te mijnen opzichte bedoeld te hebben. Die verklaring heb ik met ingenomenheid gehoord en ik acht dit incident hiermede gesloten te zijn.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Houten, heeft, naar aanleiding van hetgeen in de gewisselde stukken staat, ter sprake gebracht de vrees, dat de Minister bij het vervullen van zijn administratieve taak niet genoeg lette op het ongeoorloofde van een administratieve partijregeering en aan niet-ambtelijke medewerking te grooten invloed toekende. Het is dus duidelijk, en uit zijn spreken van gisteren is dat ook gebleken, dat hij daarmede het oog vooral had op benoemingen. Mijnerzijds is daartegen geriposteerd, dat, wat partijbenoemingen betreft, ik gaarne de vergelijking met elk van mijn voorgangers doorsta. En ik moet, nu hij juist op de burgemeestersplaatsen in Zuid-Holland gewezen heeft, nogmaals herinneren, dat — zulks met inbegrip van hetgeen het Kabinet-Mackay gedaan heeft — ik bij mijn optreden op 186

gemeenten in Zuid-Holland niet meer dan 13 niet-liberale burgemeesters vond. Waar nu tal van de daar aanwezige burgemeesters voorgedragen zijn door mijn onmiddellijken ambtsvoorganger en door andere ambtsvoorgangers, meen ik te mogen constateeren, dat, waar op het platteland van Zuid-Holland bijna overal een niet-liberale meerderheid bestaat, er metterdaad voor mij eenige aanleiding bestond om dit nogmaals te accentueeren.

Maar, nu komende tot de zaken, heeft de geachte spreker gezegd, dat sollicitanten naar burgemeestersplaatsen in Zuid-Holland, na hun bezoek bij den Commissaris der Koningin te hebben afgelegd, een pelgrimstocht pleegden te ondernemen naar een, gelijk hij zeide, ook mij niet onbekend adres. Dat is, zonder meer, een *potin*, meer niet. Welke sollicitanten zijn dat geweest? Wie waren die sollicitanten? Van welke richting waren die sollicitanten? Van hoeveel sollicitanten geldt dit? Aan welk adres zijn zij geweest? Wat hebben zij aan dat adres gezegd? Wat is hun aan dat adres geantwoord? Welke uitwerking heeft hun gaan naar dat adres gehad? Van dat alles weten wij niets.

Het is een bekende zaak, dat er voor een Minister, vooral voor een van Binnenlandsche Zaken, geen grooter plaag bestaat dan de benoemingen, door het tal van recommandatiën, die men ontvangt omtrent alle mogelijke en onmogelijke sollicitanten. En wanneer men bedenkt, dat ik, voordat ik Minister werd, in de verschillende betrekkingen van mijn leven met een bijna niet te noemen aantal personen, over het geheele land verspreid, in allerlei kringen in gestadige aanraking ben geweest, begrijpt men, hoe ik het genoegen heb —, dien stroom van recommandaties dikwijls als een vloedgolf op mij te zien aankomen. Dat gaat zoover, dat ik laatst nog een brief ontving, niet van een geestverwant, maar ook van een sollicitant, die als motief, waarom hij meende, wel aanspraak op mijn hulp te hebben, aanvoerde, dat hij, tijdens dat ik in Amsterdam was, bij mij in de buurt woonde en op de tram van de Prins-Hendrikkade dikwijls met mij in denzelfden tramwagen zat. Zoover gaat dat. Wanneer er nu een of meer sollicitanten zijn geweest, die een poging hebben aangewend om ook iemand, die mij kent, op te zoeken, ten einde door bemiddeling van dien persoon een zeker wit voetje bij mij te krijgen, dan vind ik dat een dwaasheid, maar ik zal de dwaasheid van zulke personen niet overtreffen door mijnerzijds op zulk een verhaal in te gaan.

De heer Van Leeuwen heeft gereleveerd de oude klacht, dat de toestand van een burgemeester in een groote stad — hem was van andere zijde hetzelfde gezegd van een kleine gemeente — uiterst

moeilijk werd gemaakt, doordien bij de uitvoering van Rijkswetten steeds meer van een burgemeester gevorderd werd. Hij heeft daarbij klachten aangeheven over de Departementen van Justitie en van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Justitie is voorbij en de klachten omtrent dat Departement zullen dus uitgesteld moeten worden tot het volgende jaar, tenzij een interpellatie worde ingesteld, en wat het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid aangaat, bestaat er gelegenheid, de klachten in te dienen, wanneer het IXde hoofdstuk der begrooting aan de orde komt.

Ik heb uitsluitend de positie der burgemeesters te bespreken. Nu heb ik in de stukken het feit erkend en tevens er op gewezen, dat deze moeilijkheid daaruit voortspruit, dat wij in ons land nog altoos den regel volgen, dat de uitvoering van Rijkswetten niet aan centrale, afzonderlijk daarvoor ingestelde organen, maar aan de natuurlijke bestuursorganen wordt toevertrouwd, en in de tweede plaats is te verklaren uit het feit, dat onze Gemeentewet voor groote en kleine gemeenten eenzelfden maatstaf aanlegt. Of op den duur het zoo begrepen selfgovernment houdbaar zal zijn, is een vraag, die zich met steeds meer ernst op den voorgrond dringt.

Ik heb reeds in de andere Kamer, ik meen vóór twee jaren, gezegd, dat er iets aanbevelenswaardigs ligt in het Oostenrijksche stelsel, dat het selfgovernment behoudt, maar slechts voor een bepaald gedeelte en soort van Rijkswetten, en daarentegen de uitvoering van andere Rijkswetten, die minder een lokaal karakter dragen, opdraagt aan een Bezirks-Hauptmann, die als chef, als onder-Commissaris van de Kroon optreedt voor veertig of vijftig gemeenten, een afzonderlijk bureau heeft en alzoo de burgemeesters ontlast. Ik wijs er nogmaals op, dat de geachte afgevaardigde m. i. te recht ter sprake heeft gebracht de moeilijkheid om uit de gemeenten zelf geschikte burgemeesters te vinden. Welnu, ik weet, dat men in Oostenrijk de burgemeesters altoos uit de gemeenten zelf heeft en dat dezen door de gemeentenaren zelf worden gekozen. Ik ben dus ook voor die opmerking volstrekt niet ongevoelig, maar ik herhaal, dat het bezwaar niet door den een- of anderen handigen maatregel is op zijde te schuiven, maar dat men wachten moet tot een principieele herziening van de Gemeentewet.

Wanneer nu de geachte afgevaardigde van de andere zijde er op wijst, dat er ook wel misbruik kan gemaakt worden van de burgemeesters en men deze ook wel eens noodeloos lasten kan opleggen, die men zeer goed op andere wijze kon doen uitvoeren, ga ik ten deele wel met hem mede en wil ik onder mijn ambtgenooten het denkbeeld wel

eens ter sprake brengen, of in dit opzicht eenige tempering kan worden aangebracht. Intusschen houde hij mij ten goede, dat, naar ik geloof, zijn verwijzing naar de post niet het aangeven van de juiste richting is. Wanneer het geldt officieele stukken, die officieel aan een zeker adres moeten worden bezorgd, dan levert zelfs de aangeteekende brief of de dienstbrief dikwijls geen waarborg in gevallen van spoed, omdat het de gewoonte hier niet is, aangeteekende brieven aan huis te bezorgen. Men krijgt eerst een kennisgeving en wanneer de geadresseerde niet thuis is, kan er 24 uur verloopen en kan het te laat zijn. En ook wanneer het gewone verzendingen zijn, heeft men niet de zekerheid, dat de dienstbrief op de kennisgeving wordt afgehaald. Om in rechten te constateeren, dat de geadresseerde werkelijk de oproeping in handen heeft gekregen, blijft er dus weinig anders over dan den tegenwoordigen weg te blijven volgen, al is die — ik erken het — voor de burgemeesters zeer bezwarend. Ik wil echter gaarne met mijn ambtgenooten bespreken, of een tusschenweg te vinden is.

Ik kom nu aan datgene, wat in engeren zin de bestuurstaak betreft, tot de twee vragen, die gedaan zijn in verband met de voorbereiding van wettelijke maatregelen, en wel tot de vraag van den geachten afgevaardigde, den heer Scholten, hoe het stond met de quaestie der accountants, en tot die van den heer Stork, hoe het stond met de quaestie van de dubbele verzekering in zake de ongevallen, vooral voor de Rijnvaart.

Wat de accountants betreft, kan ik mededeelen, dat in deze aangelegenheid vrijwel akkoord is verkregen tusschen de Departementen van Justitie, Waterstaat en Binnenlandsche Zaken, dat het indertijd ingediende, ook den geachten afgevaardigde bekende, ontwerp als grondslag is aanvaard voor de aan te nemen regeling en dat deze, als zij in den vorm is gegoten, waarin wij meenen, dat dit zal moeten geschieden, om advies zal gezonden worden aan eenige Kamers van Koophandel, de commissie voor de handelspolitiek en andere lichamen, zoodat deze zaak met bekwamen spoed zal kunnen worden geregeld.

Wat de dubbele verzekering betreft, kan ik den geachten afgevaardigde, den heer Stork, mededeelen, dat met Duitschland onderhandelingen zijn gevoerd, die tot het resultaat hebben geleid, dat van beide zijden gedelegeerden zijn benoemd, die, naar ik vertrouw, binnenkort in Den Haag of Berlijn zullen kunnen samenkomen om een ontwerp gereed te maken, dat de Regeeringen dan moeten beoordeelen.

Er zijn drie vragen van barmhartigheid aan de orde gesteld. Ten eerste door den geachten afgevaardigde, den heer Hovy, die zich inte-

resseerde voor de ongelukkigen, die lijden aan vallende ziekte. Voor die epileptici is nu in Amsterdam door een vereeniging een kleine inrichting geopend, waar een bijzondere methode van genezing beproefd wordt, hierin bestaande, dat men door een dieet aan de patiënten alles onthoudt, wat het zenuwleven prikkelen kan, en daarentegen zelfs in het brood bromkali bakt. Er zijn inderdaad in Amerika en Engeland met die methode goede resultaten verkregen en aanvankelijk schijnt men in Amsterdam er ook over tevreden te zijn. Dat daarop niet aanstonds is ingegaan en niet dadelijk deze zaak van Regeeringswege is gesteund, ligt daarin, dat men dit van die zijde moeilijk doen kan, eer die schijn gedeeltelijk zekerheid geworden is. Het voornemen bestaat om, indien het verzoek daartoe mocht inkomen, den Centralen Gezondheidsraad daarover te hooren.

In de tweede plaats ligt het daaraan, dat het mij voorkwam, dat, indien het particulier initiatief het niet verder brengt dan tien bedden, de zaak nog wel wat zwak op haar beenen staat; en natuurlijk, eer men zulk een zaak gaat steunen, dient men zich af te vragen, of het particulier initiatief zoodanigen vorm, zoodanigen omvang reeds heeft verkregen, dat van Regeeringswege in ernst aan steun kan worden gedacht. Ik wil den geachten afgevaardigde gaarne de verzekering geven, dat bij een volgende begrooting deze zaak na gedaan onderzoek zal worden overwogen.

De heer Van Velzen heeft ter sprake gebracht, dat bezoldigde personen bij de schutterij, wanneer deze wegvalt, hun betrekking zullen verliezen en daarmede waarschijnlijk hun bezoldiging. Dit leidde hem tot de vraag, of het niet op den weg der Regeering lag om, nu de Landweerwet niet voorziet in het gemis van inkomen, dat voor deze personen ontstaan zou, bij wijziging van de Landweerwet of bij anderen maatregel hen te helpen. Ik betwijfel, of het juist is, dat in deze zaak bij de Landweerwet moet voorzien worden. Wanneer de gegadigden inderdaad in de meening hadden verkeerd, —, toen reeds, niet nu dat de zaak behoorde bij het Rijksbestuur, kan men er zeker op aan, dat zij bij de behandeling van die wet zouden hebben gepetitioneerd; maar destijds verkeerden zij in de meening, dat dit een zaak was van het gemeentebestuur. En niet onnatuurlijk. De opheffing van de schutterijen en de invoering van de landweer zullen voor de gemeentebesturen geen lasten met zich brengen, maar eer tot ontheffing van lasten leiden.

De gemeente Amsterdam betaalt bij voorbeeld *f* 35,195 aan haar schutterij en *f* 3600 voor de schutterij-muziek, te zamen ongeveer *f* 40,000. Wanneer nu de schutterij opgeheven wordt, rijst de vraag,

of de personen, die daarbij een bezoldiging ontvingen, naakt aan den dijk gezet zullen worden. Ik meen, dat daarvoor minder grond bestaat, daar bijv. hier in Den Haag vele van die personen in de gemeentelijke pensioenregeling opgenomen zijn. Daar heeft men metterdaad dus zekere vingerwijzing, hoe het als een zaak van gemeentelijke regeling opgevat behoort te worden. Ik blijf vertrouwen, dat, wanneer dergelijke personen uit hun betrekkingen geraken, de gemeenten voor hen de noodige voorziening zullen treffen. Mocht dit niet het geval zijn, eerst dan blijft nader te overwegen, of van Regeeringswege te hulp gekomen zal worden.

De heer Van der Does de Willebois heeft ter sprake gebracht het pensioneeren van de gemeentelijke ambtenaren en het opnemen van de commissarissen van politie onder de burgerlijke ambtenaren. Hij heeft verklaard, zeer goed te begrijpen, dat de Regeering, welke een vast werkplan heeft, niet op eens allerlei omvangrijke zaken daar tusschen in kan schuiven, en ook, dat de gegevens niet volledig in handen der Regeering zijn om in dezen terstond een beslissing te nemen. Ik wil gaarne verklaren, dat het groote quantum van arbeid, dat ter uitvoering van Rijkswetten meer en meer op de gemeenten neerkomt, der Regeering in klimmende mate aanleiding geeft, te overwegen, of deze ambtenaren van Rijkswege zullen te helpen zijn.

Wat de commissarissen van politie betreft, stem ik toe, dat tusschen de positie van dezen en van gewone agenten en veldwachters een heterogeniteit bestaat. Liefst echter vat ik dat op in dezen zin: wanneer gevraagd wordt, of zoowel voor de gemeente-veldwachters als voor de commissarissen van politie de nood niet sterk dringt, geef ik toe, dat bij de uiterst karige bezoldiging van die personen de nood zelfs *zeer* sterk is; dit neemt niet weg, dat het getal commissarissen van politie veel geringer is dan het getal veldwachters, zoodat het gemakkelijker is, ze onder de burgerlijke ambtenaren op te nemen. Gaarne zal ik met mijn ambtgenoot voor Justitie, indien deze de zaak ter hand neemt, mijnerzijds er toe medewerken, aan het verlangen van den geachten afgevaardigde, indien eenigszins mogelijk, te voldoen.

Ik kom nu tot de twee vragen rakende het onderwijs; de eene te berde gebracht door den heer Woltjer, de andere door den heer Van Berckel. De heer Woltjer sprak van de gymnasiale eindexamens; de heer Van Berckel over het kweeken van den volkszang.

Laat mij het laatste punt het eerste afdoen. Het komt mij voor, dat het uitgangspunt van den geachten spreker niet boven bedenking, althans aan critiek onderhevig, is. Hij zeide: tusschen Holland en Duitschland bestaat een groote overeenkomst in den volksaard en toch zulk een

groot verschil in den volkszang. Ik erken gaarne, dat er tusschen onze natie en de Duitsche inderdaad veel overeenkomst bestaat, maar waar het hierop aankomt is, of er ook veel overeenkomst is tusschen de Duitsche keel en de Hollandsche. De geachte afgevaardigde heeft zich beroepen op de hoogere standen, maar dan wil ik den geachten afgevaardigde vragen, of hij zich nog den zang herinnert aan de Alma Mater? Wanneer men den zang aan de Alma Mater hier vergelijkt met den zang van de Duitsche studenten, zal men toch kwalijk kunnen ontkennen, dat er ten minste dezelfde afstand bestaat tusschen het zingen aan onze Universiteiten en dat aan de Duitsche, als tusschen het zingen in de volkskringen hier en in die ginds. Ik geloof dan ook inderdaad, dat de Hollandsche keel veel van de Duitsche verschilt. Ik neem gaarne aan, dat, wanneer de geachte afgevaardigde ons hier op een solo zou vergasten, hij ons zou doen zien, hoe de liefde voor den zang tot schoonen *zang* in staat stelt, maar ik geloof niet, dat het volk op hetzelfde standpunt staat. Ik erken gaarne, dat, waar de zang zoo laag staat, er pogingen moeten gedaan worden om tot verheffing daarvan te komen, doch ik geloof niet, en zulks op grond van een uitvoerig rapport, daarover door de inspecteurs van het lager onderwijs uitgebracht, dat het doel zal kunnen bereikt worden op de wijze, die hij voorstelt.

Intusschen is de geachte afgevaardigde van de hoogte van den Parnassus neergedaald en ten slotte gekomen tot de quaestie van een traktementsverhooging, een meer in de laagte liggend vraagstuk. De geachte afgevaardigde zeide, dat er reeds veel zou gedaan zijn, indien de minimum bezoldiging van de onderwijzers in de toonkunst aan de Rijkskweekscholen een verhooging kon ondergaan, waardoor zij ten slotte op *f* 2400 zou kunnen komen. Ik waardeer dit, maar ik moet toch zeggen, dat, wanneer dit het middel moet wezen om den zang te verheffen, zulks niet voor de liefde dier onderwijzers voor den zang zou pleiten. Ik zal het denkbeeld van den geachten afgevaardigde gaarne in overweging nemen, doch wil wel zeggen, dat ik niet tot een zoo hoog maximum zal klimmen. Thans hebben die leeraren een traktement, dat percentsgewijze zelfs sterker oploopt dan dat van de overige leeraren; zij ontvangen thans *f* 1 tot *f* 1.50 per uur, wat alzoo een klimming geeft van 50 percent. Ik wil echter gaarne eenige wijziging van de regeling der traktementen in overweging nemen.

De gymnasiale eindexamens zijn in den laatsten tijd in opspraak gekomen door het treurige incident, waarop door den geachten afgevaardigde, dr. Woltjer, werd gewezen. Hij heeft gevraagd, of het niet doenlijk zou zijn om het besluit, dat die examens beheerscht, zóó spoedig te wijzigen, dat

het in zijn gewijzigden vorm reeds vóór de examens van dezen zomer dienst zou kunnen doen. Ik kan den geachten afgevaardigde mededeelen, dat mijn voornemen om bedoeld besluit als onvoldoende te wijzigen vaststaat, en ten tweede, dat ik reeds pogingen heb aangewend om tot de noodige voorstellen tot wijziging te geraken; maar hij zal mij ten goede houden, dat, waar ik deze zaak niet alleen in mijn macht heb, ik niet wel een toezegging kan geven nopens den tijd, waarbinnen de wijziging van het door hem bedoelde besluit zal kunnen tot stand komen.

Over den inhoud van de door hem verlangde wijzigingen zijn door den geachten afgevaardigde wenken gegeven, waarvoor ik hem dank zeg en die ook van de zijde der Kamer zullen zijn geapprecieerd. Daar de geachte spreker overigens in deze materie in elk opzicht expert in den hoogsten graad is, stelt de Regeering op zijn aanwijzingen zeer veel prijs. Het is mij niet mogelijk, thans over dit onderwerp verder in debat te treden of mij daarover breeder uit te laten. De geachte afgevaardigde zal dat op dit oogenblik zeker ook niet wenschen, maar ik stel er prijs op om ook bij het verder onderzoek aangaande dit onderzoek op zijn voorlichting te mogen rekenen.

Verder is ook ter sprake gebracht de uitvoering van de Drankwet en wel goeddeels ten opzichte van bepalingen, die niet bij de laatste herziening gewijzigd zijn, maar die zich, eer die herziening ondernomen werd, reeds in de wet bevonden. De bepaling, dat drie maanden opzettelijke niet-uitoefening van het bedrijf de vergunning doet verliezen, *stond in de wet;* dat de vergunning alleen geldt voor den persoon van den verzoeker, *stond er in;* dat degene, die zonder vergunning tapt, gestraft wordt, *stond er in;* in één woord: veel bepalingen, welker uitvoering in debat is gebracht, zijn niet nu pas in de wet opgenomen, maar stonden er reeds in vóór de jongste wijziging. Zelfs de moeilijkheid, die ontstaan is, doordat in 1901 bij de noodwet van mijn geachten ambtsvoorganger, mr. Goeman Borgesius, geen bevoegdheid tot overdracht is toegekend, en die mede een van de oorzaken is, waardoor de quaestie van de zetkasteleins aan den dag is getreden, heb ik indertijd als lid der Tweede Kamer voorzien; daarom heb ik destijds met de heeren Rink en Mutsaers een amendement voorgesteld om de mogelijkheid van overdracht te bestendigen tot 1904. Dat is echter door het toenmalige Kabinet en de toemalige Kamer niet aldus gewild, maar ook dit raakt niet de nu in de Drankwet gebrachte wijzigingen. Het punt daarentegen, dat wel raakt de nu aangebrachte wijzigingen, is de uitvoering van art. 5, 2de lid, bepalende, dat voor

twee vergunningen, waarvan afstand wordt gedaan, door burgemeester en wethouders een nieuwe vergunning kan worden verleend, geheel te hunner discretionaire beslissing. Van die bepaling nu erkende men, dat zij er juist een was in de wijzigingswet, die in deze vergadering sympathie ontmoette.

Nu zal ik mij over het punt, hierbij in geschil, niet uitlaten. Vooreerst ken ik hier geen gevallen van Amsterdam. Wanneer er feitelijke gegevens zijn te onderzoeken, dan heb ik als Minister van Binnenlandsche Zaken daarvoor andere middelen en wegen en heb ik te dien aanzien ook andere plichten. Ik kan hier dus alleen spreken van het aangevoerde als van een geval, waarvan men acht te weten, dat het voorgekomen is bij de uitvoering der wet. Welnu, heeft daarbij intrekking van een bestaande vergunning plaats gehad, dan is er recht van appèl en kan na dat appèl cassatie volgen, die bij mijn Departement zal moeten worden behandeld en waarover ik alsdan zelf zal hebben te adviseeren. Daarom verbiedt mij mijn positie, mij daarover op dit oogenblik uit te laten.

Slechts één ding wil ik wel zeggen, want dit ligt buiten de intrekking, buiten het appèl en buiten een mogelijke cassatie ingevolge art. 166 der Provinciale Wet. Indien het geval, waarover gesproken werd, zich metterdaad zoo heeft toegedragen als het is gememoreerd, dan aarzel ik niet te zeggen, dat het zoo niet had *behoeven* voor te komen en dat integendeel deze schade door dezen persoon niet had moeten geleden zijn. Ik neem mij dan ook voor om zoo spoedig mogelijk een circulaire aan de gemeentebesturen te doen uitgaan, waarin een wijze van uitvoering zal worden aanbevolen, waardoor een herhaling van zulk een incident zal worden voorkomen.

Een tweede geval raakt de zoogenaamde zetkasteleins. Ook hier geldt het een geval van intrekking en wel een geval, waarbij ook zakelijke gegevens kunnen ter sprake komen. Ook dergelijke gevallen kunnen in cassatie behandeld worden en het is mij daarom zelfs niet geoorloofd, mij op dit oogenblik daarover uit te laten. Wanneer de casuspositie wordt genomen, gelijk die hier is gesteld, dan zou er uit blijken, dat in zekere gemeenten de politie gedurende meerdere jaren op valsche stukken heeft laten bestaan bedrijven, die ook volgens de destijds bestaande wet niet hadden mogen blijven voortbestaan. Ik meng mij daarin niet, maar merk slechts op, dat men hier niet alleen te rekenen heeft met hetgeen op dit oogenblik geschiedt, maar ook met hetgeen geschied is. Ieder zal toch toestemmen, dat, indien metterdaad de vergunningen 2, 3 jaren hebben bestaan zonder dat daartoe het recht bestond en onder condities, waarbij zij niet mochten bestaan, en zij toen niet zijn ingetrokken, terwijl die intrekking nu wel heeft plaats

gehad, dit een quaestie is, die met de vroeger bestaande Drankwet in verband staat, maar met de wijzigingen niets heeft te maken. Men zou alleen kunnen zeggen, dat volgens de gegeven voorstelling er vroeger bedrog heeft plaats gehad, een bedrog, waardoor de politie zich heeft laten foppen, maar dat de gewijzigde Drankwet dan ten minste dit goede heeft teweeggebracht, dat dit bedrog thans aan het licht is gekomen. En wanneer er sprake is van het ontdekken van bedrog, van frauduleuze handelingen, die anders rustig zouden hebben doorgewerkt, dan kan van de ontdekking van dat kwaad toch zeker niet een verwijt worden gemaakt aan een wet, die de ontdekking mogelijk heeft gemaakt.

De vraag, of den slachtoffers van hetgeen dan zou hebben plaats gehad, nog een uitweg zou kunnen worden geopend, is door den heer Van Leeuwen in verband gebracht met de bepaling van art. 8, sub 18, en daarbij is door dien geachten afgevaardigde beweerd, dat art. 8, sub 18, dien uitweg afsloot. Ik wensch mij daaromtrent niet nader uit te laten, maar alleen dit te zeggen, dat ik de absolute uitspraak van den geachten afgevaardigde desaangaande niet beaam.

Ten opzichte van de termijnen is gevraagd, of het toch niet ontzaglijk hard is, dat men achter het net vischt, als men de in de wet gestelde termijnen laat verloopen. Die hardheid zal ik niet ontkennen, maar zulke termijnen komen op ieder gebied voor in de wetgeving. Er wordt in deze week nog al veel werk gemaakt van de verkrijging van het kiesrecht; welnu, ook daarbij gelden termijnen. Indien iemand wegens ziekte, afwezigheid of verzuim den termijn laat verloopen en dus geen kiezer wordt, mag men het dan als een grief tegen de Kieswet Van Houten aanvoeren, dat er een man is, die wel kiezer zou geweest zijn, als hij niet aan de termijnen ware gebonden geweest? Hetzelfde heeft men in allerlei procedures en als men daaraan nu een grief wil ontleenen tegen de nu ingevoerde wet, dan vraag ik, of de oude Drankwet zulke termijnen dan ook niet kende?

Ten aanzien van het „verlof" is er op gewezen, dat er alleen in één enkele gemeente licht eenige honderden zullen zijn, die wegens hun vroegere overtredingen vermoedelijk zulk een verlof niet zullen kunnen bekomen. Aangenomen, dat dit zoo is, dan wordt dit kwaad met den dag beter, want de bepaling, dat die overtredingen in de laatste vijf jaren moeten zijn voorgekomen, is een verschuivende termijn, een *sliding scale*. Vallen de twee overtredingen vandaag nog in die vijf jaren, over een jaar vallen zij er misschien al buiten en dan ondervindt men er niet meer de gevolgen van. Immers moet men niet vergeten, dat men

bij een verlof niet, zooals bij een vergunning, gebonden is aan een maximum. En vraagt men mij, of in zulk een geval niet heel goed de vrouw of een ander dat verlof zou kunnen aanvragen, dan zou ik die vraag niet zoo absoluut ontkennend willen beantwoorden, zooals de geachte afgevaardigde, de heer Van Leeuwen, dit deed.

Mijnheer de Voorzitter! In de derde plaats is ook ter sprake gekomen een en ander over de sociale aangelegenheden. Deze zijn het eerst in het debat gebracht door den geachten afgevaardigde, den heer Regout, die wel mag spreken van een *veni*, *vidi*, *vici*. Zelden is het gezien, dat een eerste belangrijke rede èn in de Kamer èn daarbuiten zoo unaniem is bewierookt geworden. Als niet de geachte afgevaardigde zich reeds gedrukt gevoelt onder dien uitbundigen lof, zij het mij vergund, hem ook nog mijn korrelken wierook te ontsteken.

De geachte afgevaardigde heeft — wat mij een oorzaak van vreugde was — zich in menig opzicht eens verklaard met den gang, dien het Kabinet in deze aangelegenheid meende te moeten nemen, maar hij heeft, en dit stel ik niet minder op prijs, aan die betuiging van sympathie ook toegevoegd een opbouwende critiek. Van het in dat opzicht door hem gemoveerde is door mij met belangstelling kennis genomen en bij de verdere behandeling van deze zaak zal zeer zeker èn in de Tweede Kamer èn bij de schriftelijke behandeling door het Kabinet ook met zijn opmerkingen worden gerekend. Ik zal niet op elk dezer punten ingaan, wat ook niet in de bedoeling van den geachten afgevaardigde lag, maar wel op enkele ervan.

De geachte afgevaardigde heeft gevraagd: zou het niet mogelijk zijn om die wijzigingen in de Ongevallenwet, die niet samenhangen met het ontwerp-ziekteverzekering, los te maken van het ingediende ontwerp, en, met nog eenige wijzigingen vermeerderd, afzonderlijk in te dienen? Op een ander terrein heeft de geachte afgevaardigde, de heer Stork, een gelijken wensch uitgesproken ten opzichte van art. 12 der Veiligheidswet, het artikel, waaruit voortvloeit de verplichting van den werkgever om van *elk* ongeval kennis te geven. In hoever ik te rade zal gaan met dat verzoek en er gevolg aan zal geven, zal afhangen van den meerderen of minderen spoed, waarmede het ontwerp-ziekteverzekering en de wijziging der Ongevallenwet aan de andere zijde van het Binnenhof zullen worden behandeld. Is die spoed tamelijk, dan zie ik er geen noodzakelijkheid voor; mocht het daarentegen zijn, dat het tempo van beweging in al te groote traagheid overgaat, dan wil ik gaarne het gemoveerde denkbeeld omtrent het eene en het andere punt in nadere overweging nemen.

De heer Regout heeft gezegd, dat hij erin geslaagd was, op een zeker punt den steen der wijzen te vinden. Ik heb in het ontwerp opgenomen formules ter berekening van het aantal arbeiders, dat met het oog op de vrije luchtruimte in een werklokaal werkzaam mag zijn; hij meende, dat men de eischen van luchtruimte door een staat kon uitdrukken. Wij zijn op de afdeeling met het zoeken naar zulk een staat bezig geweest, maar er niet in geslaagd, ze te vinden. Nu kan het er zeer goed aan liggen, dat wij op het Departement nog niet vinden echt practische ambtenaren, naar wie een zeer sterk verlangen bij den geachten afgevaardigde bestond. Is het nu, dat hij bij zijn meer practischen zin in staat is, dat probleem op te lossen, dan zal ik niets liever doen dan dadelijk zijn vondst overnemen en ik noodig daarom den geachten afgevaardigde uit om die vondst, die wel geen monopolie zal zijn, aan mijn Departement te willen mededeelen.

Wat die ambtenaren betreft, ligt in hetgeen de geachte afgevaardigde gezegd heeft iets waars. Men heeft eenmaal een afdeeling en daarbij zijn hoogere en lagere ambtenaren aangesteld. Hij zal mij toestemmen, dat ik, als Minister optredende, niet beginnen kon met dat personeel naar huis te jagen en er ander personeel te zetten. Men zou dat *per se* niet kunnen doen; en te minder kon er sprake van zijn, omdat in deze afdeeling personen zitten, die inderdaad ook in deze Kamer een woord van lof verdienen. Intusschen heb ik die ambtenaren niet aangesteld, maar gevonden. Hoe kundiger ambtenaren zijn, hoe meer zij een eigen karakter hebben, een eigen stijl, zelfs in wetsontwerpen, en een eigen wijze van de zaken op te vatten en in te denken. Nu is het wel waar, dat een Minister wel wijziging kan aanbrengen, maar dat zal nooit teweegbrengen, dat men hetgeen het eigenaardig karakter is van zulk een afdeeling, wat stijl en inzicht betreft, er geheel uithaalt.

Intusschen moge de geachte afgevaardigde ook niet uit het oog verliezen, dat mij ten dienste staan niet alleen degenen, die aangesteld zijn bij die afdeeling, maar ook de ambtenaren der arbeidsinspectie en dat die tezamen vormen een korps, waaraan hij zelf niet alle practische beteekenis zal ontzeggen. Welnu, als ik hem nu verzeker, dat er bijna geen decisie van dien aard wordt genomen, of er wordt advies bij de inspectie ingewonnen, dan meen ik toch wel, hem eenigszins de bezorgdheid te kunnen ontnemen, die het niet aanwezig zijn van mannen uit de practijk op de afdeeling als zoodanig hem scheen in te boezemen.

De geachte afgevaardigde heeft ook gevraagd, of aan het Departement van Binnenlandsche Zaken op sociaal terrein niet een geest van sport in de handelende personen was gevaren en of niet langzamerhand een

zekere neiging was ontstaan om alles te hoog op te drijven en zoo mogelijk de wetten van andere Rijken vooruit te streven. Het kan zijn, Mijnheer de Voorzitter. Ik kan voor alle personen niet instaan, maar ik meen daarop toch dit wel te mogen antwoorden, dat de veranderde maatregelen, die in andere landen, met name in Duitschland en in Oostenrijk, binnen korte jaren zijn genomen geworden, volstrekt niet alle zijn aangebracht om te kunnen zeggen: zie zoo, dat hebben wij weer onder de knie, nu kunnen wij weer een stap verder gaan. Er is veel bij, waartoe men is moeten komen, omdat men inzag, dat men zich vroeger vergist had met het niet aanstonds op te nemen. Voor al die gevallen nu zal toch wel een Kabinet, dat met nieuwe ontwerpen optreedt, rekening mogen houden met en profijt mogen trekken van hetgeen elders is ervaren.

Om een ander punt te nemen, meende de geachte afgevaardigde, dat bij de ziekteverzekering de verzekering van het gezin niet dadelijk had moeten worden voorgesteld, wijl men dit in Duitschland ook niet gedaan had. Dit is zoo; maar dienen dan toch onze wetten niet eenigszins een nationaal karakter te dragen, eenigszins in overeenstemming te zijn met onzen volksaard? En kan nu betwist worden, dat het gezin in ons land nog sterker beteekenis heeft dan in het land over onze oostelijke grenzen, en zou het geraden zijn geweest, om dien eigenaardigen karaktertrek bij het ontwerpen van deze voordracht uit het oog te verliezen?

Ten slotte scheen het den geachten afgevaardigde toe, dat wel eens kon blijken, dat de nijverheid niet zooveel kon dragen, en stelde hij de vraag, of niet, als gevolg daarvan, allicht de te zware lasten der verzekering, ook op de werkgevers gelegd, tot inkrimping van de nijverheid en daardoor tot verlies van arbeid ook voor menigen arbeider zouden kunnen leiden.

Laat ons zien, of deze vrees gegrond is. Wij nemen een man met een gemiddeld loon en dat gemiddelde loon zoo hoog mogelijk, een man met bijv. een wekelijksche verdienste van *f* 10. Als gemiddeld loon — men zal het toegeven — is dit zeer hoog. Ik stel, dat die man werkzaam is in een onderneming, welke voor de Ongevallenwet geplaatst is in de 10de gevarenklasse, — wat ook niet laag is —, met een gevarenpercentage van 38, en dat hij, wat de ziekteverzekering betreft, in de 6de loonklasse valt, wat zeker evenmin laag is. Ik onderstel verder, — hetgeen nog noodig is met het oog op de plannen, die wel is waar nog niet in gereedheid zijn, maar die, naar ik vertrouw, zoo spoedig mogelijk de Staten-Generaal zullen bereiken, namelijk die betreffende de ontworpen pensioenverzekering —, dat die man ook onder

de pensioenverzekering valt. Welke lasten, alles te zamen, zal nu ten slotte de werkgever voor dien arbeider moeten dragen? Hij zal 1 cent per werkuur moeten betalen.

Nu zal men zeggen: 1 cent per uur maakt toch nog een heel bedrag uit! Natuurlijk, maar ik vraag, welke stijging in het loon heeft plaats gehad in de laatste 30 jaren. Ik zal nu niet al die cijfers aangeven, maar bepaal mij enkel tot de stijging van het loon in Amerika van 1 tot 1,60 en de stijging hier te lande met 30 pct. Kan men nu zeggen, dat onder die vrij hooge klimming van het loon, die toch heel wat verder gaat dan de zooeven genoemde 1 cent per uur, de nijverheid geleden heeft? Ik zal niet terugtreden in het debat, gehouden bij de algemeene beschouwingen tusschen enkele geachte sprekers en mijn ambtgenoot voor Waterstaat, Handel en Nijverheid, maar zeker is het toch, dat de heeren der industrie, al wilden ze niet te kennen geven, dat *tout était pour le mieux dans le meilleur des mondes,* verklaarden, dat de toestand der industrie niet tot ernstige klachten aanleiding geeft. Zou nu die verhooging van 1 cent per uur onze industrie werkelijk doen kantelen?

De heer Stork heeft de ziekteverzekering en de ongevallenverzekering met allerlei voorstellen tot ampliatie hier aan de orde gesteld. Ik vat dit zoo op, dat hij het hier gedaan heeft omdat hij geen lid der Tweede Kamer is en daar dus niet ten aanzien dier regeling amendementen kan voorstellen, en dat hij als expert in deze aangelegenheid hier denkbeelden heeft willen ventileeren, die hij wist, dat daar ook wel zouden worden opgevangen. Ook heeft hij daarbij wenken willen geven aan de Regeering. Maar natuurlijk kan het niet in zijn plan gelegen hebben, de Regeering uit te lokken, thans over die verschillende wijzigingen en voorstellen hier in het debat te treden.

Wel is er een punt in het door hem gesprokene, waaromtrent mij iets van het hart moet. Hij zeide, mij met vertrouwen begroet te hebben als sociaal hervormer. Het is mij aangenaam, niet alleen van de zijde van den heer Van Houten, maar nu ook van de zijde van den heer Stork te ontdekken, welke gevoelens jegens mij hier gekoesterd werden toen ik deze plaats innam. Nu merkte de geachte spreker echter op, dat dit vertrouwen nog wel niet weg was, maar toch geschokt. Hij had van mij verwacht, dat bij een ontwerp-ziekteverzekering op den voorgrond zou staan de particuliere handeling en dat althans bij dit ontwerp de officieele inmenging van de Regeering zoo weinig mogelijk zou zijn. Indien het ontwerp gelijk het daar, Mijnheer de Voorzitter, ligt aan dien eisch niet beantwoordt, deugt het niet. Ook ik wil dit wel aan

den geachten afgevaardigde verzekeren, dat mijn streven bij het ontwerpen van deze voordracht geen ander is geweest dan om juist de ziekteregeling, als het kon, bijna geheel over te laten aan het particulier initiatief. Maar wat niet anders kon was, dat, waar eenmaal een verplichte verzekering werd ingevoerd, er ook een uitweg moest zijn voor degenen, die elders niet te recht kunnen. Men kan geen verplichte verzekering invoeren zonder te gelijk een kantoor aan te wijzen, waar te recht kan wie elders geen gelegenheid vindt.

Wanneer intusschen mocht blijken, dat het doel van het ontwerp, gelijk het daar ligt, niet genoegzaam bereikt zou kunnen worden, dan wil ik gaarne èn van den geachten afgevaardigde èn van andere bij deze zaak geïnteresseerden vernemen, welke wijzigingen zouden kunnen worden aangebracht om dit ook door mij niet alleen beoogde, maar op den voorgrond gestelde doel zoo zeker mogelijk te bereiken.

De geachte afgevaardigde, de heer Van der Does de Willebois, heeft, in verband met deze zelfde quaestie, ook de vraag geopperd, of aan de Werkgevers-risicobank genoegzaam recht was weervaren van de zijde der Regeering. Uit de door hem zelf gecommemoreerde woorden uit de Memorie van Antwoord blijkt genoegzaam, hoe ik daarover denk. Niet alleen heb ik het oprichten van die bank met vreugde gezien, maar ik heb mij ook over hare ontwikkeling verheugd.

En wanneer er in een Memorie van Toelichting of in een Memorie van Antwoord over het verslag van die bank in dien zin gesproken werd, dat men uit de daarin voorkomende gegevens nog geen definitieve conclusiën kon trekken, dan is daarmede niet in het minst bedoeld, te verdenken den ernst, waarmede dat verslag gesteld is, maar alleen daarmede uitdrukking te geven aan het feit, dat men bij het opmaken van dat verslag nog niet beschikte over al de gegevens, die men noodig had om tot bevredigende conclusiën te komen. Waar echter dit eerste verslag aan die leemte moest lijden, zal allicht in een volgend jaarverslag zulk een leemte niet meer voorkomen. Alsdan zal ongetwijfeld geen aanmerking meer op het verslag behoeven te worden gemaakt.

Handelingen, blz. 332—336.

WETSONTWERP tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het Hooger Onderwijs.

VERGADERING VAN 19 MEI 1905.

Mijnheer de Voorzitter! De verdedigers van het wetsontwerp zijn ditmaal in zoo grooten getale en met zoo degelijke wapenen opgetreden, dat voor mij namens de Regeering weinig te zeggen overblijft.

De heer Van der Feltz heeft de Kamer vergast op een alleszins geleerd betoog, waarin het mij aangenaam was een woord van instemming aan te treffen met de houding, door mij in de Tweede Kamer aangenomen tegenover een amendement, destijds ingediend op art. 32*a*. Hij zal van mij niet verwachten, dat ik op zijn theoretische beschouwingen over de verhouding tusschen Uitvoerende en Wetgevende Macht nader inga. Laat ik daarom over zijn belangrijke rede alleen dit zeggen, dat in art. 32*a* thans niet imperatief bepaald is, dat het oprichten van een nieuwe afdeeling bij de Technische Hoogeschool te Delft bij algemeenen maatregel van bestuur *moet* geschieden, maar dat alleen de *mogelijkheid* wordt geschapen, om het ook bij algemeenen maatregel te doen.

Ik houd het echter niet voor waarschijnlijk, dat een Minister van Binnenlandsche Zaken, van oordeel, dat het tijd is om tot het oprichten van een nieuwe afdeeling over te gaan, gebruik zal maken van de hier verleende bevoegdheid. Hem blijft daarvoor altoos de veel betere weg open om door wijziging van het artikel zelf het getal afdeelingen van 5 op 6 te brengen. Misschien zou hij zelfs gebruik kunnen maken van die gelegenheid om de nu bij amendement in het artikel gebrachte bevoegdheid er weer uit te doen verdwijnen.

De heeren Van Houten en Vermeulen hebben de goedheid gehad, te herinneren, dat dit wetsontwerp allermeest uitsluitend bedoelt, aan bijzondere Universiteiten gelijksoortige rechten als aan de Rijks-universiteiten te verleenen. Geheel overbodig was die herinnering misschien niet. Bij de discussiën, die zoowel in de Staten-Generaal als daarbuiten plaats hadden, is bijna uitsluitend op dit ééne laatste hoofdstuk de aandacht gevestigd, alsof dit den eenigen inhoud van het wetsontwerp uitmaakte. Te recht is er daarom hier op gewezen, dat de inhoud van dit wetsontwerp zelfs een zeer rijke is. Het is een inhoud, die niet uitsluitend het bijzonder, maar ook het openbaar onderwijs ten goede

komt, waarbij ik, in verband met het gesprokene door den heer Van Houten, wel mag opmerken, dat het dien geachten afgevaardigde nog ontgaan is, dat er ook nog in voorkomt het voorstel om buitengewone hoogleeraren te benoemen. Niet alleen wordt de oprichting van bijzondere leerstoelen mogelijk gemaakt, maar ook iets gegeven, waarom zoolang reeds is gevraagd en waarop zoolang reeds is aangedrongen en wat nog nimmer tot stand was gekomen, nl. de mogelijkheid om buitengewone hoogleeraren aan te stellen aan de openbare universiteiten. Ook moet ik wijzen op wat ook niet in het debat genoemd is, nl. hierop, dat ook voor de gymnasia zeer belangrijke bepalingen in het ontwerp voorkomen. Ieder weet, dat de Technische Hoogeschool zelfs een zeer breed stuk in het ontwerp inneemt. En door den geachten afgevaardigde, dr. Vermeulen, is bovendien erkend, dat ook zelfs voor het handelsonderwijs en het landbouwonderwijs hier een stekje gezet wordt, waaruit veel zal kunnen groeien. Voor de waardeering, aan deze deelen van het ontwerp ten deel gevallen, zoowel van de zijde van de meerderheid als van de oppositie, betuig ik gaarne mijn dank.

Bedenking heeft bij meer dan een lid gevonden de inlassching van de artt. XXVI en XXVII. Die inlassching heeft den heer Van Houten aanleiding gegeven om mij — waarvoor ik hem dank zeg, wat de intentie betreft — te willen geven een nadere les in ons constitutioneel staatsrecht. Waar hij daarin zijn gansche leven heeft doorgebracht en ik slechts van ter zijde nu en dan daarop ben ingegaan, wil ik gaarne gelooven, dat in den regel zijn kennis hooger staat dan de mijne. Hier intusschen, — het is van meer dan een zijde opgemerkt — was zijn opmerking niet ter zake en wel omdat hij de woorden van de Memorie van Antwoord, waarop hij zijn opmerking richtte, anders verstaan had dan ze bedoeld waren en anders dan ze bedoeld moesten zijn. Hij heeft deze woorden namelijk 'zoo verstaan, - en dit duidelijk toegelicht — alsof ik had bedoeld, dat de heeren De Savornin Lohman c.s., die het amendement hadden ingediend, waren de *bestellers* en de Regeering degene, die de bestelling van hen had aangenomen. Hij heeft het zoo en niet anders gequalificeerd, want hij heeft er zelfs in dit verband bijgevoegd, dat daardoor eerst de stemmen van die heeren waren verzekerd. Daar nu is niets van aan. Dit is geheel uit de verbeelding van den geachten afgevaardigde opgekomen. Ik heb daarom niet alleen gezegd, dat zoo mijn bedoeling niet geweest is, maar ook dat dit de bedoeling niet kon zijn. Men heeft slechts te vragen wie hier bestelt. Natuurlijk *de wet.* Het is de wet, die bestelt, en niet de heer De Savornin Lohman of de heeren, die het amendement indienden. Wanneer dit artikel wet wordt, dan

bestelt de wet, en het is dus de wetgever van dit oogenblik, die de bestelling doet aan den wetgever van 1910.

Toch heb ik niettemin gezegd, dat ik een dergelijke bestelling in een wet niet gaarne zie. Waarom niet? Omdat het mij voorkomt, dat zulk een bestelling niet noodig is. Wanneer de zaak op zich zelf aanbevelenswaardig is, is de bestelling overbodig. Wanneer de zaak niet gewenscht wordt, baat zij toch niet. Het is toch duidelijk, dat, wanneer na de periode van vijf jaren bespreking der quaestie in openbare geschriften tot een andere conclusie heeft geleid en men dus de bestelde wet niet meer wil, men precies met dezelfde of met nog minder moeite een ontwerp kan indienen, hetzij vanwege de Regeering, hetzij vanwege de Staten-Generaal, om zulk een artikel als dit art. XXVI weer uit de wet te lichten. Blijkt daarentegen bij nader onderzoek de zaak zelf begeerlijk, dan komt ze er toch wel, al bestelt men ze niet. De gewone wetgever van heden heeft den gewonen wetgever van morgen niets te gelasten, want beiden handelen krachtens dezelfde bevoegdheid. In dien zin nu heb ik gezegd, dat ik niet zoo bijster ingenomen was met het opgenomen artikel.

Andere geachte sprekers, o.a. de heeren Reekers en Vermeulen, hebben minder bedenking gemaakt tegen het formeele van de inlassching van art. XXVI dan wel tegen de zaak zelf. De heer Reekers heeft daarbij gevraagd, of hij, zijn stem aan dit wetsontwerp gevende, niet zou kunnen geacht worden zijn vrijheid te verliezen bij de stemming over een later ingevolge art. XXVI in te dienen wetsvoorstel, wanneer hem niet alleen de modus quo, maar de zaak in principe zelf tegenstond. Die vraag kan niet dan ontkennend beantwoord worden. Vooral waar in een vergadering van de Tweede Kamer iets bij meerderheid van stemmen wordt aangenomen, spreekt het vanzelf, dat ieder lid zelfs in zulk een geval zijn vrijheid behoudt om later geheel vrij zijn stem naar aanleiding van een ingediend ontwerp uit te brengen.

Wat de zaak zelf betreft, deze is op dit oogenblik niet in staat van wijzen en kan dus niet in nadere discussie komen. Dat de heer Reekers in die discussie toch eenige schreden heeft gezet, is zijn recht, maar kan mij niet nopen om op deze zaak thans verder te gaan dan ik reeds deed, nl. om te verklaren, dat door mij het Staatsexamen niet anders in deze discussie verstaan is dan als een supplement na afloop van de universitaire examens; dat Staatsexamen zal alzoo nooit anders hebben dan een uitsluitend practisch karakter.

De heer Van Houten heeft de vraag gesteld, of toch eigenlijk niet de inlassching van art. XXVI een veroordeeling was van het geheele

ontwerp en of de Regeering, door in dit amendement te berusten, toch niet zelf getoond had, haar eigen voorstel zoo gering te schatten, dat metterdaad daarin nooit aanleiding had mogen bestaan om zoo groot een vuur aan te steken. Ik wensch ook daarop kortelijk te antwoorden. Maar vooraf nog een persoonlijk woord.

De heer Van Houten heeft in den aanvang zijner rede gisteren mij verweten, dat ik mij in de Tweede Kamer op min aangename wijze over hem had uitgelaten. Ik had namelijk in de Tweede Kamer gezegd, dat in de Eerste Kamer zitting had genomen een lid, dat zelden naliet, het Kabinet met grof geschut te attaqueeren. Dat woord „grof geschut", wat beteekent dat? Hij heeft het zoo verstaan, dat grof geschut beteekent een lompe, min keurige, min parlementaire wijze van zich uit te drukken.

Het zou mij in hooge mate leed doen, als ik in de Tweede Kamer ten opzichte van iemand, die zich daar niet verdedigen kan, mij metterdaad in dien min aangenamen zin had uitgelaten. Toen ik gisteren den geachten afgevaardigde hoorde, was ik dan ook inderdaad ongerust en vroeg mij af: heb ik mij vergist? Ken ik mijn Hollandsch niet meer? Is het waar, dat aan de uitdrukkingen „grof geschut" kleeft een minder aangename beteekenis? Thuis gekomen, heb ik mij toen terstond die onrust van het hart zoeken te schuiven door het Nederlandsch Woordenboek op te slaan, waarin gelukkig de letter g gereed ligt, zoodat ik „geschut" en „grof" beide kon opzoeken.

Wat nu bleek daar? „Grof" heeft in de Nederlandsche taal tweeërlei zin, n. l. van „groot" en van „ruw". Voor die beteekenis van *groot* een enkele herinnering. Ik zou de heeren jagers in de Kamer willen vragen, wat „grof wild" en „klein wild" beteekent. Is „grof wild" „ruw wild"? Maar onder „grof wild" wordt immers nooit anders verstaan dan „groot wild", bij voorbeeld een ree. Is nu een ree een ruw beest? Ik dacht, dat het zelfs een zeer fijn dier was.

Dan een uitdrukking uit het oude huurcontract: „grove reparatiën blijven voor rekening van den eigenaar". Dit beteekent immers evenzoo alleen „groote reparatiën". Wie land bezit kent het onderscheid tusschen „grove" en „smalle" tiend. „Grove tiend" beteekent ook weer *groote* tiend. Van iets ruws, min keurigs, onedels is geen sprake. Wij hebben als zeevarend volk zelfs de uitdrukking, dat „de zee grof gaat". Is dat een uitdrukking, die aan iets onedels doet denken? Ik wil in die nomenclatuur niet verder doorgaan en alleen aan de heeren, die kantoor houden, vragen, of zij nooit gehoord hebben van „grof geld", dat zijn dan onze rijksdaalders en guldens, in tegenstelling met „klein geld",

kwartjes en dubbeltjes. Maar al kan „grof" beteekenen *groot*, het kon toch zijn, dat het die beteekenis niet had in „grof geschut". Daarom heb ik ook in voce „geschut" gezocht. Welnu, ik vond op blz. 1747, vierde deel van het „Nederlandsch Woordenboek" eerst de militaire verklaring: „Geschut wordt onderscheiden in grof of zwaar geschut, en licht en klein geschut". Als voorbeeld van „grof geschut" vond ik aangehaald uit Bilderdijk de volgende versregels:

„Toen plantte hij zijn grof geschut
En schoot de halve stad tot grut".

En voorts wordt als toelichting van de overdrachtelijke beteekenis alleen gegeven een citaat uit Loosjes, uit de bekende levensbeschrijving van Suzanna van Bronkhorst, — Loosjes' mooiste werk —, waarin hij zegt: „Waarlijk, gij hebt mij een kleinen schrik aangejaagd. Nu begint gij u niet van kleine krijgslisten, maar van grof geschut te bedienen". En verder: „Het zwaar geschut van zijn welsprekendheid". Daaruit blijkt dus wel, dat ik mij niet vergiste. Moeilijk kon ik me ook vergissen, want een geschut is uit zich zelve altoos glad. Het is niet iets, dat ruw bewerkt wordt, maar dat juist fijn bewerkt wordt, èn in zijn ziel èn van buiten. Er is van ruw geschut in het geheel geen sprake.

Nu stem ik toe, — en daarin heeft de geachte spreker volkomen gelijk —, dat het woord „grof" in uitdrukkingen als „grove taal" ruw beteekent, en nu gebeurt het zeer vaak in min zuiver Hollandsch, dat men het woord „grof" uit die uitdrukkingen van „ruwe taal" mengt in „grof geschut" en hierdoor er iets inbrengt, dat er niet hoort, en alzoo een verkeerd gebruik van het Hollandsche woord geeft. Daaraan echter maakte ik mij niet schuldig. Door mij is naar het juiste Hollandsche taaleigen gesproken van „grof geschut" in den zin van *zwaar* geschut.

En waarom heb ik dat gezegd? Ik beweerde in de Tweede Kamer, dat de heropening van den schoolstrijd niet gekomen was te gelijk met het verschijnen der lager-onderwijsnovelle, en als bewijs daarvoor haalde ik aan, dat de alarmklok eerst veel later geluid werd, dat de stormbal eerst veel later geheschen werd en dat er in den zin van een heropening van den schoolstrijd zelfs tijdens de behandeling der Staatsbegrooting niet over de novelle gesproken was. De geachte afgevaardigde heeft volkomen gelijk, dat de uitdrukking, die ik in de Tweede Kamer bezigde, dat er niet met één woord over was gesproken, niet juist was. Hij had er wel over gesproken. Maar deed hij dit als

het inluiden van een nieuwe periode, van een nieuwe worsteling, die in het geheele land moest worden op touw gezet? In het minst niet. Hij had er over gesproken comparatief, over het hooger onderwijs eenvoudig in eenige tusschenzinnen sprekende. En nu beweerde ik, dat, als die geachte spreker toen reeds in Januari gestaan had op het standpunt, dat met die onderwijs-novelle de lont in het kruit was geworpen, hij dan als man, die houdt van „grof geschut", d. w. z. van zware argumenten en zware problemen, toen reeds daarmede zou gekomen zijn, maar dat hij zulks nagelaten had.

De geachte afgevaardigde zal opmerken, dat hij hier — wat hem niet vaak overkomen zal — het genoegen heeft, getuige te zijn van een geschil tusschen twee professoren der Vrije Universiteit, want professor dier Universiteit ben ook ik nog, al is het non-actief. Immers heeft de heer Woltjer gisteren het woord „grof geschut" in denzelfden zin opgevat als de heer Van Houten het deed. Ik verschil dus van beiden. Ik moet, ook na hetgeen de heer Woltjer gisteren naar aanleiding daarvan sprak, er mijnerzijds nog een enkel woord aan toe voegen. Ik mag het niet laten. Ik heb mij over den heer Van Houten te beklagen en dat doe ik dan ook. Hij heeft zich gisteren namelijk te mijnen aanzien persoonlijkheden veroorloofd, die ik meen, dat een Minister zich van geen lid der Kamer behoeft te laten welgevallen. Vooreerst vond hij goed om, terwijl ik hier als Minister sta, mij te introduceeren als „hoofd der doleerenden". Zooiets dunkt mij niet voegzaam. Ook de geachte afgevaardigde weet, dat het woord „doleerenden" in den grooten kring van zijn leven een *mala nota* heeft, en om mij nu in de positie, waarin ik hier sta, minachtend als „hoofd der doleerenden" te betitelen, is iets wat ik mij niet laat aanleunen.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde een van mijn kinderen aangetast en ook dat laat ik mij niet doen. Hij heeft goed gevonden te zeggen, dat er aan de Vrije Universiteit familiebenoemingen plaats hadden. Nu is inderdaad mijn zoon daar benoemd. Maar dit geeft hem geen recht, op mijn zoon een blaam te leggen, alsof hij niet benoemd ware om zijn wetenschappelijke qualiteiten, maar omdat hij mijn zoon was. De geachte afgevaardigde mag zooveel hij wil mij persoonlijk hier beleedigen, maar van mijn kinderen zal hij afblijven.

In de derde plaats heeft de geachte afgevaardigde goedgevonden om te herinneren aan een bekende uitdrukking van den „politieken kuiper". Een dergelijke zinspeling nu op mijn naam acht ik iets, dat beneden de parlementaire waardigheid is. Van deze drie persoonlijke aantijgingen nu zeg ik niet, Mijnheer de Voorzitter, dat het grof geschut

is geweest, maar wel, dat het was een schot met grof schroot van glasscherven en verroeste spijkers.

Ik kom nu terug op de bestelde wet. De geachte afgevaardigde heeft daarvan gezegd: geheel uw wet is om civiel effect voor de Vrije Universiteit te verkrijgen en is veroordeeld nu in art. XXVI wordt voorgeschreven, nog wel niet imperatief, maar toch als waarschijnlijk, dat dit civiel effect weder vervalt binnen 5 jaren. Als dat zoo ware, zou de geachte afgevaardigde volkomen gelijk hebben, maar er is niets van aan. Waar gaat dit ontwerp, wat het laatste hoofdstuk betreft, tegen in? Gaat het in tegen het stelsel, dat civiel effect aan academische graden wordt verbonden? Of onderstelt het, dat civiel effect *per se* aan zulke graden toekomt? Niets er van. Het civiel effect is hier geheel bijkomstig.

Wanneer de geachte afgevaardigde de stukken wil nalezen, zal hij zien, dat, van de eerste Memorie van Toelichting af, als eenig doel van dit ontwerp, wat dit punt betreft, gesteld is *de vrijmaking van het hooger onderwijs.* En wat beteekent in dezen zin „vrijmaking"? Volstrekt niet hetgeen de geachte afgevaardigde, de heer Stork straks van den heer De Savornin Lohman aanhaalde. Dat heeft er niets mede te maken, maar dan had de heer Stork eens moeten weerleggen het citaat, aangehaald door den heer Reekers, waarin de toenmalige, meest liberale, hoogleeraren van Amsterdam allen te zamen in 1875 hetzelfde standpunt hebben ingenomen, dat op dit oogenblik ingenomen wordt door dengene, die opkomt voor het vrij hooger onderwijs. Maar daar heeft de heer Stork over gezwegen.

Waar gaat de vrijmaking tegen in? Tegen één ding en tegen niets anders: tegen het *monopolie.* Dat is de quaestie. Er bestaat monopolie in ons vaderland op het stuk van hooger onderwijs. Waardoor is dat monopolie ontstaan? Dat monopolie bestond niet zoolang geheel het volk met de bestaande regeling van het hooger onderwijs vrede nam. Natuurlijk niet. Wanneer allen in den lande, die een oordeel over zulk een zaak kunnen vellen en er belang bij hebben, met de bestaande inrichting tevreden zijn, kan men van geen monopolie spreken, eenvoudig omdat er zich geen concurrent aandient.

Maar zoodanige regeling *wordt* monopolie, zoodra er een ernstige beweging in het volk opkomt, waaruit blijkt, dat men met de bestaande regeling niet meer algemeen tevreden is, en er uit dien hoofde een concurrente actie in het leven wordt geroepen. Van dat oogenblik af wordt het verleenen van zekere bevoegdheden uitsluitend aan Rijksuniversiteiten in stuitenden zin een monopolie.

Zulk een monopolie nu heeft men noch in 1848, noch in 1876

bedoeld. Bij de wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) heeft men in art. 99 zelfs het stichten en oprichten van bijzondere Universiteiten onbepaald vrij gelaten. Daarom heb ik, toen ik de eer had hier het eerste wetsontwerp te verdedigen, er zoo met nadruk op gewezen, dat m. i. de liberale partij aan haar verleden verplicht was, met dit ontwerp mee te gaan, omdat de vrijverklaring van het hooger onderwijs en van het onderwijs in het algemeen in 1848 een vrucht was van hetgeen in België geschied was, waar clericalen en liberalen zich vereenigd hadden tot één actie. Uit die gezamenlijke actie is opgekomen de toenmalige Belgische constitutie en met die constitutie hangt onze Grondwet van 1848 op het nauwste saam.

Hoe kon het anders? In België was de vrije Universiteit van Leuven, daarnaast waren de Staats-universiteiten van Gent en van Luik en daarna kwam de vrije Universiteit van Brussel. Men ziet dus klaar, dat de toenmalige vrijverklaring van het onderwijs niet het gevolg was van de vrees voor een strijd tusschen liberale en clericale elementen, maar dat beiden toen voor de vrijheid van onderwijs het pleit voerden.

Het is juist, dat de liberale partij ook op haar zelf hier te lande een ernstigen strijd gestreden heeft voor zekere vrijheid, waaraan wij allen veel te danken hebben, maar die vrijheid bedoelde iets geheel anders. Niet de geestelijke vrijheid, maar de ontworsteling aan den politiestaat, ten einde den overgang van den politiestaat naar den rechtsstaat mogelijk te maken. En voor hetgeen de liberale partij op dit terrein gedaan heeft, ben en blijf ook ik haar dankbaar.

Maar dit is geheel iets anders dan vrijheid op geestelijk gebied. Ik heb er de vorige maal reeds aan herhinnerd, hoe gelijk onderscheid gemaakt wordt door den hoogleeraar Krabbe te Groningen, die met zooveel woorden gezegd heeft: „In ons land viert het liberalisme zijn triomfen in de zestiger en zeventiger jaren. Daarna begint de kentering: en met de nieuwe Vertegenwoordiging, na de grondwetsherziening van 1887, is de kracht der liberale partij gebroken." En verder zegt hij dan: „Met de Schoolwet van 1889 wordt haar afgod — de neutrale overheidsschool — verbrijzeld en de eerste stap gezet op den weg naar de vrije school. Dit is een andere vrijheid dan die, welke het liberale Staatsbeleid in het vizier had, *een vrijheid van hooger orde*, voor de bemachtiging waarvan niet de liberale, maar de anti-revolutionaire partij den historischen strijd heeft gestreden." Dit had niet zoo behoeven te zijn. Ware de liberale partij trouw gebleven aan de traditiën van 1848, dan zou de liberale partij de eere van dezen strijd niet aan anderen hebben gelaten.

Zoo is dan wat eerst geen monopolie was, monopolie geworden, en alsnu strekt dit wetsontwerp alleen om te zorgen, dat, wat op dit oogenblik nog monopolie is voor de Rijks-universiteiten, ophouden zal monopolie te zijn. Doel is, te breken met dat privilege en voortaan dezelfde rechten en bevoegdheden te geven aan het vije hooger onderwijs en aan het openbaar hooger onderwijs.

Wordt nu door art. XXVI daarin iets veranderd? Neen, hoegenaamd niets. Natuurlijk, wanneer ik zeg, dat het monopolie moet opgeheven en dat er gelijkstelling moet komen, en ik zeg dit op een oogenblik, dat de Rijks-universiteiten dat monopolie hebben in den effectus civilis voor de graden, dan moeten, bij dien stand van zaken, ook de vrije Universiteiten effectus civilis hebben voor haar graden. Maar wanneer de effectus civilis van de Rijks-universiteiten afgaat, dan gaat hij natuurlijk ook af van de vrije Universiteiten; en wanneer daarna aan de graden van de Rijks-universiteiten gegeven wordt het karakter van admissie-diploma's voor de Staatsexamens, dan moeten de diploma's der bijzondere Universiteiten evenzoo admissie geven tot de Staatsexamens. Of er dus effectus civilis zal zijn of een admissie-diploma tot het Staatsexamen, doet er niets toe, mits, ter keering van het monopolie, de graden voor beiden gelijke uitwerking hebben.

Wanneer dus art. XXVI wordt uitgevoerd, zal het laatste hoofdstuk volstrekt niet wegvallen, maar dan zal er hoogstens een kleine verandering in twee artikelen komen, terwijl al het andere kan blijven. Waar thans staat, dat zij voor haar graden zal bezitten die en die bevoegdheid, zal alsdan die bevoegdheid veranderd worden en zal daarvoor komen de bevoegdheid om de diploma's af te geven, die toelating verleenen tot de in te stellen Staatsexamens. Het eenige wat dit wetsontwerp bedoelt is het breken met het *monopolie,* en, mits men dit in het oog houde, blijft heel het laatste hoofdstuk, voor en na, wat het is, bevoegheid openstellend de eene maal voor het civiel effect en de andere maal om toe te laten tot het Staatsexamen.

De geachte afgevaardigde, de heer Vermeulen, heeft over art. XXVII, gelijk het in de wet is opgenomen, een geheel andere opmerking gemaakt. Art. XXVII wil een andere regeling van de theologische faculteit, een altoos zeer delicate en teere materie, waarbij ook de Roomsch-Katholieken als zoodanig belang hebben. Evenmin als over de Staatsexamens mag ik mij intusschen op dit oogenblik over dit punt verder uitlaten dan ik reeds gedaan heb in de Tweede Kamer. De wijze, waarop de nieuw voorgestelde regeling zal moeten tot stand komen, is niet zoo bij de gis te bepalen. Men moet eerst een zeer

ernstig onderzoek instellen en langdurige besprekingen houden met hen, die bij de zaak geïnteresseerd zijn. Dat art. XXVII niet anders zal mogen worden uitgevoerd dan *salva constitutione*, spreekt overigens vanzelf. De regeling mag niet in strijd komen met hetgeen in onze Grondwet in verband hiermede vastgesteld is.

De geachte afgevaardigde, de heer Reekers, heeft nog een andere gewichtige vraag gedaan, namelijk of het niet leiden kan tot willekeur, dat in het ontwerp aan de Uitvoerende Macht de bevoegdheid is overgelaten om de bijzondere Universiteiten aan te wijzen, terwijl tevens aan die zelfde Uitvoerende Macht de bevoegdheid is gelaten om een gedane aanwijzing weder in te trekken. Gelukkig voegde hij er zelf bij, dat hij zich niet zou kunnen voorstellen, dat er ooit een Minister van Binnenlandsche Zaken zou zijn, die ten deze zijn macht misbruiken en willekeurig handelen zou. Ik behoef wel nauwelijks de verzekering te geven, dat zoo en niet anders de bedoeling is van het ontwerp. De bedoeling is volstrekt niet om, waar zich een universiteit aanmeldt, die aan de bij de wet gestelde eischen voldoet, willekeurig te zeggen: nu doe ik het toch niet. Bij wetsuitvoering mag niet naar gril en luim worden gehandeld; een Regeering drijft geen spel. En vraagt men, waarom dan toch deze ongehoorde bevoegdheid aan de Uitvoerende Macht is gelaten, zie hier dan het antwoord: Hoe stipt men ook in een wet bepalingen formuleert, zij zijn nooit zoo te maken, of vroeg of laat weet een min edel persoon een kunstmiddeltje te bedenken om, hoezeer voldoende aan den uitwendigen vorm, toch te knoeien.

Om nu zulk een knoeierij te keeren, om te zorgen, dat, wanneer bedrog wordt vermoed of ontdekt, redres mogelijk is, daarom en daarom alleen is deze bepaling gemaakt. Dit is de strekking van dergelijke bepalingen steeds. Zooals de geachte afgevaardigde weet, bestaat ten aanzien van het diplomarecht van de gymnasia een dergelijke bepaling. Maar hoe zou daar ooit mee bedoeld zijn, dat de Regeering geheel willekeurig kon afwijzen of intrekken, en wie heeft ook bij de gymnasia het ooit anders verstaan, dan dat bedrog moest gekeerd worden?

De heer Van Houten is nogmaals teruggekomen op het hoogheidsrecht van de Overheid en heeft nogmaals de stelling voorgedragen, dat de toekenning aan een particuliere vereeniging van de bevoegdheid om een benoembaarheidsverklaring uit te reiken, dat hoogheidsrecht van de Overheid zou aantasten. Ik heb de vorige maal daaromtrent reeds het mijne gezegd, en het ware mij aangenamer geweest, indien de geachte afgevaardigde, in plaats van eenvoudig zijn stelling te herhalen, de toen door mij gebezigde argumenten had bestreden. Ik heb

toen gewezen op de Chartered Company en op onze vroegere O.-I. Compagnie en gevraagd, of de Overheid niet aan dergelijke chartered companies afstand deed bij delegatie van een deel van haar hoogheidsrecht, waar zij niet alleen het recht verleende van benoembaarverklaring, maar zelfs het recht om te *benoemen*. Ja, aan een dergelijke companies wordt zelfs veel uitgebreider recht gegeven, zelfs het recht over leven en dood.

Het is dan ook niet juist, dat uit het Overheidsrecht voortvloeit de noodzakelijkheid om zelf te benoemen. De Overheid laat niets van haar hoogheid vallen, indien zij de benoeming aan anderen opdraagt, mits zij dit zelve opdrage, zooals het vroeger geschiedde bij de benoeming van officieren der schutterij. In Transvaal was dit zelfs het geval met de rechters. Zelfs in Russische dorpen worden wat men zou kunnen noemen de juges de paix benoemd door de bevolking zelf.

Alleen maar, zij, die aldus benoemen, doen dit niet uit eigen hoogheid, maar krachtens een door de Overheid aan hen toegekend recht. Zoo ook is het in ons eigen land. Zelfs voor iets, dat zoo absoluut een overheidsrecht is als de benoeming van de leden van den Hoogen Raad, den hoogsten rechter, die voor het geheele land vonnist, is de Overheid bij de benoeming gebonden aan de voordracht van een college, dat geen overheid is. Wel weet ik, dat de Staten-Generaal niet gelijk zijn te stellen met een particuliere vereeniging, maar ten opzichte van deze quaestie staan ze tegenover de Overheid op gelijken voet.

Is er bij hetgeen ik dusver besprak sprake van overdracht van de *benoeming* zelf, in het wetsontwerp is alleen de rede van *benoembaar* verklaren. Welnu, waar in zake het benoemen en het binden van de benoeming aan een voordracht het hoogheidsrecht niet geacht wordt te na te zijn gekomen, daar is dit nog veel minder het geval in zake het benoembaar verklaren. Hier toch staan we eenvoudig voor de benoembaarverklaring. En ook hier spreekt het vanzelf, dat nooit iemand er aan twijfelt, dat alleen de Overheid zal kunnen bepalen, wie een verklaring van benoembaarheid zal kunnen uitreiken. Niemand heeft ooit gezegd, dat men aan een particulier zou kunnen overlaten, zich zelf of anderen de bevoegdheid toe te kennen, iemand benoembaar te stellen. Alleen de Overheid heeft krachtens haar hoogheid macht om te beslissen wie benoembaar zal zijn en heeft daarvoor de bedingen en de voorwaarden te stellen. Maar juist uit dat hoogheidsrecht van de Overheid vloeit dan ook voort, dat zij die bepalingen geheel vrij kan maken zooals zij meent dat zij ten beste van het land zijn. Wanneer nu de Overheid zelf verklaart, mannen uit zekeren kring te willen

ontvangen en de in dien kring gegradueerden op te willen nemen onder de benoembaren, dan gaat dit niet tegen haar hoogheid in, maar vloeit het er omgekeerduit voort; en ook in dit wetsontwerp is het de Overheid zelf, die aan bijzondere Universiteiten dit recht verleent.

De Overheid zou kunnen zeggen: in aanmerking voor benoeming komen alle gegradueerden, door wien ook gegradueerd. Dan zou het natuurlijk gevolg zijn, zooals de heer Vermeulen in zijn welsprekende rede zeide, dat, wanneer een vereeniging optrad, die graden en bullen verleende, welke geen waarde hadden, de man, die zulk een bul aanbood, eenvoudig niet voor een betrekking in aanmerking kwam. Het is bekend, dat in Chicago enkele instituten dit reeds tot haar schade ondervonden.

Men had dus zonder bezwaar de bepaling *nog breeder* kunnen nemen. Hier is de bevoegdheid zelfs zeer eng gebonden, en met het oog daarop zou ik willen vragen, of art. 169 der Grondwet bij milde, goede opvatting niet zelfs een regeling, als hier wordt voorgesteld, eischt. In dat artikel toch staat, dat niemand ter wille van zijn godsdienstige overtuiging buiten eenig ambt of buiten eenige bediening mag worden gesloten. Wanneer nu de Overheid voor de benoembaarheid eischen blijft stellen, waaraan onderscheidene categorieën in den lande verklaren ter wille van hun godsdienstige overtuiging niet te kunnen voldoen, ligt daarin dan niet een druk, zij het ook een zijdelingsche?

Zegt men: die personen kunnen dan toch naar de andere universiteiten gaan en daar de examens passeeren, dan is dat volkomen juist, maar dan blijft er toch een halve druk. Stellig ligt het veel meer in den geest van genoemd artikel der Grondwet, te handelen gelijk hier wordt voorgesteld, dan *à tort et à travers* het monopolie in stand te houden, zoodra blijkt, dat tegen het monopolie en tegen de voldoening aan de daarbij gestelde eischen in een kring, waartoe ook kundige mannen behooren en die ten minste $^1/_{10}$ der bevolking uitmaakt, ernstige bedenkingen opkomen.

Door dr. Woltjer is de vraag, of de Overheid het hooger onderwijs als zoodanig tot haar natuurlijke taak mag rekenen, zoo in den breede behandeld, dat ik daarop niet verder behoef in te gaan. Ik meen het zelfs als een bekende waarheid, ook in deze Vergadering, zoowel rechts als links, te mogen beschouwen, dat het hooger onderwijs *niet* behoort tot de natuurlijke taak der Overheid. Het is hetzelfde wat Thorbecke op 24 November 1852 uitsprak: „Een land waar enkel bijzondere scholen zijn zou zich zeer wel kunnen bevinden. Het onderwijs is

geen taak van de Regeering. De Regeering moet alleen voor een publiek onderwijs zorgen, omdat de bijzondere personen gemeenlijk te kort schieten". Vrij onderwijs regel, het openbaar onderwijs aanvulling. Vraagt men nu, of zoo'n toestand ondenkbaar is, dan wijs ik, gelijk reeds gedaan is, nogmaals op Amerika en vestig ik de aandacht op hetgeen James Bryce in *The American Common-wealth*, III, p. 456, daarvan zegt. Ik zal niet spreken over enkele kleine, onbeduidende schooltjes in Amerika, maar ik zal slechts wijzen op de groote, machtige, wereldberoemde Universiteiten, bekend onder den naam van Harvard, Yale, Brown, Princeton, enz. Bryce zegt in zijn: *The American Commonwealth*, t.a.p., dat al die groote Hoogescholen in Amerika, blijkens haar statuten, een soort confessioneele scholen zijn. „Harvard returns a certain flavour of Unitarianism, Yale has always been Congregationalist and has by its Charter ten Congr.-clergymen among its trustees, and always a Congr.-clergyman as President as Brown University has a Baptist Clergyman, Princeton is still more specifically Presbyterian".

Wel bestaan daarnaast ook enkele neutrale scholen, bij voorbeeld in Michigan te Arm Arbor en in andere Staten, vooral in het Westen. Maar wat is nu opmerkelijk? Ik wijs op tweeërlei verschijnsel. In de eerste plaats hierop, dat in al die Universiteiten van Amerika een *chapel* is en dat professoren en studenten elken ochtend naar die *chapel* gaan om daar gezamenlijk den Bijbel te lezen en te bidden: „In all the older universities and in the vast majority of the more recent ones there is a chapel in which religious services are regularly held, short prayers on the five weekdays". En hij voegt er bij: „In most institutions every student, unless of course he has some conscientious objection, is expected to attend". Verder staat er uitdrukkelijk bij, dat er ook in de University of Michigan evenzoo zijn daily short prayers. Dus in de eerste plaats een confessioneele oorsprong, in de tweede plaats dagelijks voor professoren en studenten een biduur, en in de derde plaats — ik kan het nu niet alles voorlezen — geen zweem van een *vie de Bohème* in het studentenleven.

Het laatste verschijnsel, waarop ik wijs en waarop Bryce even nadrukkelijk de aandacht vestigt, is, dat er bij het scherpbelijnde karakter van die Universiteiten toch geen oogenblik sprake is van een vijandigen toon tusschen die scholen, maar dat integendeel aan die Universiteiten en tusschen die Universiteiten, tusschen de mannen, zoowel professoren als studenten, van verschillend inzicht en verschillende richting, de meest uitnemende harmonie bestaat.

Ziedaar wat in Amerika het Calvinisme heeft gewrocht. Daar heeft men de vrijheid aangedurfd. Daar heeft men buiten den Staat om, door particuliere hulp, Universiteiten gekregen van den eersten rang met stichtingen, waarbij alles wat wij in ons land hebben niets te beduiden heeft. Daar heeft elk wat wils, als ik het zoo zeggen mag; daar klaagt niemand en bestaat zoowel eenerzijds een meer scherpbelijnd karakter als aan de andere zijde de grootste mildheid en verdraagzaamheid.

Ik heb het genoegen gehad, in Princeton meerdere weken te verkeeren, en heb mij kunnen overtuigen, bij verschillende gelegenheden, hoe aan den eenen kant zeer beslist het *Presbyterian character* werd volgehouden en aan den anderen kant de meest ruime opvatting op wetenschappelijk gebied en de meest aangename harmonie tusschen professoren en jongelui van verschillend inzicht bestond, zoodat men kon zeggen, dat daar het ideaal was bereikt.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Houten, is voorts gisteren in zijn merkwaardige rede gekomen tot deze uiting, dat hij niet vijandig gezind was tegen den godsdienst, wel tegen de Kerk. Zou ik mogen vragen, of dan de geachte afgevaardigde herroept wat hij vroeger geschreven heeft? Doet hij dat, ik zal de eerste zijn om mij hartelijk er over te verheugen. Maar als hij zegt: neen, ik blijf bij wat ik vroeger geschreven heb, — hoe moet ik dan verstaan het woord, dat hij tegenover den godsdienst een niet-vijandige houding aanneemt? De geachte afgevaardigde heeft — ik heb daar in de Tweede Kamer reeds aan herinnerd — zich op dit punt met een openhartigheid, die wij natuurlijk allen eerbiedigen, zoo ernstig en zoo beslist mogelijk uitgelaten. Hij heeft namelijk gezegd, dat Schopenhauer volkomen juist het bestaan van een God geloochend heeft en wel in deze woorden: „Wer die Wahrheit liebt, sagt Schopenhauer, *hasst* die Götter, im Singulare wie in Plurale". En daarop laat hij op bladz. 24 van zijn „Causalitäts-Gesetz" volgen: „*Mit Recht*".

Ik verzoek hier de aandacht voor het woord „hasst"; er staat alzoo *haat*, zoowel de goden als God, „im Plurale" en „im Singulare", gelijk Schopenhauer het uitdrukt. Dat de geachte afgevaardigde dit ernstig bedoelt, blijkt uit hetgeen hij verder schreef en ik breng dit hier nogmaals te pas, omdat ik nu het genoegen heb, met den schrijver in dezelfde vergadering te zijn. Uitdrukkelijk zegt hij op bladz. 9: „Um ihre feste Grundlage, die unbedingte Anerkennung der Causalitäts-Gesetze, zu erreichen, hat die Socialwissenschaft die schwere Aufgabe, *die theologische Denkwesie zu beseitigen*". En dan: „Die Wahrheit

lässt sich nicht leugnen, dass die wissenschaftliche und die theologische Denkweise einander ausschliessen.... Hier gilt ein Entweder Oder. Versöhnung von Theologie und Wissenschaft ist ein Hirngespinst". Is dit reeds duidelijk, nog verder gaat hij, als hij schrijft: „Die Kirchen lassen den Offenbarungs- und den Wunderglauben nicht los, aus dem einfachen Grunde, dass diese Gefährten auch die wahren stützen *des Gottesglaubens* sind. *Wo wäre, bei Leugnung einer besonderen Offenbarung, ein haltbarer, vernunftiger Grund für den Gottesglauben zu finden?"* Welnu, de geachte afgevaardigde verwerpt alle bijzondere openbaring. Hij verwerpt alzoo ook het *geloof in God* (den Gottesglauben) en deze loochening ontvangt dan haar exponent in het *Gott hassen*, dat hij Schopenhauer naspreekt.

De geachte afgevaardigde heeft gisteren verklaard, dat de godsdienst bij hem alleen paresseert als een ideele poging om tot eenheid te komen naar den metaphysischen aard, hetgeen hij, als ik zijn opvatting goed begrijp, bij de meer denkende menschen wil bereiken langs philosophischen en bij de meer eenvoudigen langs religieusen weg. Goed, maar dan houde hij mij ten goede, op dit punt in opvatting van de Hollandsche taal met hem te verschillen, want het woord Gods-dienst kan ik niet anders verstaan dan als dienst van God. Zeg ik: er is geen God, dan kan er ook geen dienst van God zijn. Daarom heb ik niets aan een dergelijke verklaring, dat de geachte afgevaardigde niet vijandig zou staan tegenover den godsdienst.

Wanneer men zich indenkt — en dat kan de geachte afgevaardigde zoo goed als ieder onzer — wat die naam van God beteekent, dan beseft men, dat God is de absoluut Almachtige, en hoe wil hij dan, dat men zich, op welk terrein ook, onttrekt aan het feit, dat die God bestaat, dat die God zijn kracht en mogendheid oefent en dat wij dien God overal zullen erkennen? Verstaat hij dan niet, dat wie eenmaal in God gelooft ook in zijn staatsrecht niet zonder zijn God kan uitkomen en dat hij ook in zijn wetenschap goddeloos zou zijn als hij dien God er niet in eerde?

Nu heeft de geachte afgevaardigde gezegd, dat, hoezeer hij den godsdienst niet vijandig gezind was, hij toch beslist optreedt tegen de Kerk. Niet tegen hetgeen de Kerk in eigen boezem doet, — daar kan zij doen wat zij wil —, maar tegen haar optreden naar buiten. Is dit niet, alsof men aan iemand, die een automobiel kocht, — deze vergelijking mag ik hier wel bezigen —, zeide: Gij moogt in uw stal op en neder rijden naar hartelust, maar er mede buiten komen moogt gij niet?

Natuurlijk, wanneer men God belijdt, hangt het niet af van eigen zin of van eigen oordeel wat men doen mag of moet, maar is men in zijn ziel voor God veroordeeld, wanneer men niet voor zijn God wil uitkomen en Zijn wil niet als regel eert. Wanneer ik zeg: gij moogt in uw huiskamer en in uw kerk allerlei liefhebberij u veroorloven, allerlei vormen waarnemen, daar geef ik u de vrijheid toe, maar daarbuiten moogt gij niet komen, daar moogt gij geen invloed uitoefenen, daar heersch ik als Staat, — dan voelt toch ieder, hoe er een noodzakelijk conflict wordt geboren tusschen degenen, die de overmacht van den Staat zetten tegen de Almacht Gods, en hem, die dien God belijdt.

Intusschen heeft de geachte afgevaardigde gezegd: de Kerk moest één ding niet doen, zij moest aan personen van 15- en 16-jarigen leeftijd geen belijdenis afnemen, want òf wel stuit men hen in hun ontwikkeling, òf wel men maakt er hypocrieten van. Dit is, hij houde het mij ten goede, voor zijn geestverwanten geen vleiend getuigenis. Er zijn er dan ook onder die geestverwanten, die genoeg besef van eerlijkheid hebben om, wanneer zij op lateren leeftijd tot de overtuiging zijn gekomen, dat hun zienswijze en hun overtuiging niet meer met die van hun Kerk strookt, te zeggen: *ik ga er uit.* Dan behoeft men geen hypocriet te worden, noch in zijn ontwikkeling gestuit te worden.

Hoe kan de geachte afgevaardigde dan volhouden, wanneer de Kerk krachtens haar last van Christus tracht te handelen en zulk een belijdenis afneemt, dat zij dan hypocrieten vormt of de menschen stuit in hun ontwikkeling? Dit is onwaar; de oneerlijke belijders, de hypocrieten, worden niet gevormd door de Kerk, maar zij worden gevormd door het booze hart van den oneerlijken mensch.

Ik heb zoo straks gezegd en wil ten slotte daarop nog met een enkel woord terugkomen, dat het voor de liberale partij zoozeer te wenschen ware, dat zij van haar oppositie tegen dit ontwerp alsnog afzag. Men moet dit niet beschouwen als een poging, die in een staatsman begrijpelijk zou zijn, om stemmen voor zijn wet te winnen, want wat ik zeggen ga, doelt hooger. Ik ben overtuigd, dat de liberale partij het na eenigen tijd zelf merken zal, dat zij met haar houding tegenover dit wetsontwerp een verkeerden stap deed. Zij heeft datzelfde vroeger gemerkt ten opzichte van haar in 1878 aangenomen averechtsche houding omtrent het lager onderwijs. Welnu, ik ben overtuigd, dat het ook ten opzichte van het hooger onderwijs zoo zal uitkomen. En omdat de beschouwingen, die tot dusverre over dit wetsontwerp en deze geheele materie van liberale zijde zijn gegeven, nog lang niet zijn opgeklommen tot die hoogte, waarop zij staan moeten,

om de toekomst te waarborgen. Men heeft het alles te zeer van den kleinen kant bezien. Men is gaan vragen: loopen onze Universiteiten geen gevaar, zal niet de Vrije Universiteit in Amsterdam te veel invloed gaan uitoefenen? Men heeft op allerlei kleine slakjes zout gelegd en is zoo tot oppositie gekomen.

Maar mag ik vragen, of het nu zoo onjuist is, wanneer ik daartegenover plaats déze beschouwing? Wij zijn allen burgers van hetzelfde land; als burgers van hetzelfde land hebben wij aanspraak op gelijken steun en gelijke bescherming van de Overheid. En wanneer er nu in het geheele volk was slechts één levensrichting, één zienswijze, dan zou uit den aard der zaak ook één wetenschappelijk sublimaat van die zienswijze aan aller behoefte beantwoorden. Maar dit zal toch ieder mij wel toegeven: zoodra een andere richting, van welken aard ook, daarnevens opkomt en een zekeren omvang in het volk aanneemt, heeft die richting wel in de lagere realiteit van het leven haar oorsprong, maar klimt uit die lagere realiteit van het leven de bewustzijnsvorm al hooger op en rust hij niet eer voor en aleer hij in het sublimaat van het wetenschappelijk bewustzijn tot hoogste uiting is gekomen. Daartegen is niets te zeggen. En wanneer nu de burgers op geestelijk terrein elkanders gelijkheid in rechten erkennen, gaat het dan aan, te zeggen: ik zal voor mijn levensrichting, voor mijn zienswijze het hoogst ontwikkelde bewustzijn in ruime wetenschappelijke ontplooiing van Staatswege eischen, doch wanneer andere burgers, die een andere levensopvatting hebben, beoogen ook met hun bewustzijn langzamerhand uit de lagere realiteit van het gewone leven op te klimmen tot een hoogere wetenschappelijke ontplooiing, dan moeten wij daarvoor oppassen en daar tegen in gaan? Is dit de vrijheid eerbiedigen? Is dit als burgers naast elkander gaan staan met een fraterniteit, die werkelijk tot liberaliteit leidt? Of is dit niet de middenschakel, de égaliteit miskennen en wat men in trots- en hoogheid voor eigen hof en huis eischt aan anderen ontzeggen?

Waarom meen ik, dat de liberale partij zich wel twee maal mag bedenken eer zij dezen stap doet? Ook omdat het hier niet geldt een *materieel* goed. Ik kan mij denken, dat men op materieel terrein elkander er zoekt onder te houden, maar hier geldt het een strijd *van hooger orde.* Hier geldt het een geestelijk goed. En wanneer men hier nog geweld pleegt en met geweld tegenhoudt het tot hoogeren bloei komen van het bewustzijnsleven bij een deel van zijn volk, wat krijgt men dan? Dan krijgt men den schimmel, die zelfs over geestelijk goed komt, zoodra het zonder lucht blijft en niet tot hoogere wetenschappelijke ontwikkeling geraken kan.

Aldus staat derhalve het vraagstuk, dat aan de eene zijde in dit wetsontwerp de poging geschiedt om voor de wetenschap te handhaven den regel van het souverein zijn in eigen kring, zoodat niet de Staat peremptoir zal beslissen wat wetenschappelijke eere zal hebben, maar de innerlijke levenskracht der wetenschap zelve, te welken einde dit ontwerp de mogelijkheid ontsluit voor elke groep in het nationale leven, om haar diepste levensovertuigingen te doen opbloeien tot den hoogeren, wetenschappelijken bewustzijnsvorm. Voor elke richting vrijheid, tegen geen enkele dwang.

En daartegenover stelt zich nu de liberale partij, maintineerend, dat de Overheid te beoordeelen heeft, wat al of niet wetenschap is; dat de Overheid zelfs de methodologische en paedagogische vraagstukken bij het hooger onderwijs heeft te beslissen; dat de Overheid de hoogere ontwikkeling van het volk niet alleen te steunen, maar ook te beheerschen heeft; en dat elke afwijkende richting òf zich naar het inzicht der Overheid te vervormen heeft, òf dom moet worden gehouden, d. i. verstoken moet blijven van eigen hoogere wetenschappelijke ontplooiing. En als die afwijkende groepen dan zich weren, om zich niet alleen staande te houden, maar ook wetenschappelijk op te bloeien, dan spreekt de liberale partij haar *veto* uit. Dan duldt ze dit niet. Dan houdt ze dit met alle macht tegen. Maar inmiddels blijft artikel 99 als een chassinet aan de deur van haar huis prijken: Voor elke richting, heet het daar, volle vrijheid! Wel te verstaan: een vrijheid enkel op het papier.

Handelingen, blz. 446—451.

Vergadering van 20 Mei 1905.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Van Houten heeft zooeven gezegd, dat ik uit zijn werkje: „*Das Causalitätsgesetz in der Socialwissenschaft*" slechts op één enkele uiting gewezen had. Wanneer hetgeen ik gisteren gesproken heb in de *Handelingen* zal kunnen worden gelezen, zal ieder, en ook die geachte afgevaardigde, zich kunnen overtuigen, dat hij zich daarin vergist, dat ik niet op één enkele uiting, maar op meerdere uitingen gewezen heb, die alle in onderling verband daarin voorkomen.

Als nu de geachte afgevaardigde zegt, dat het hier niet thuis zou behooren, hier, op politiek terrein, ook ter sprake te brengen iemands uitingen op godsdienstig terrein, dan geef ik dat toe, namelijk wanneer

de heeren zelf daartoe geen aanleiding geven. Maar wanneer iemand, zooals de geachte afgevaardigde, zelf begint met er zich op te beroemen: „ik ben den godsdienst niet vijandig", dan begin niet ik, maar begint hij en indien hij hier zulk een uiting doet en ik lees dan in zijn geschriften uitdrukkingen, waarin hij de getuigenis van Schopenhauer, *dat men God moet haten*, onderschrijft, dan heb ik het recht, ja, den plicht, daarop hier te wijzen en hem te vragen, of liefde en haat zich vereenigen. Eergisteren zeide de geachte afgevaardigde: „ik ben niet vijandig aan den godsdienst", en daarom heb ik hem voorgelegd, dat hij het ontzaggelijke woord heeft geschreven, dat hij het eens is met genoemden wijsgeer, waar door dezen op een haten van het Eeuwige Wezen wordt aangedrongen.

De geachte afgevaardigde is in de tweede plaats teruggekomen op de uitdrukking „grof geschut" en heeft gezegd, dat hij gaarne van mij in ontvangst nam de verklaring, dat, wat hij hier in batterij stelde, zwaar geschut was. Hij meende, dat hierin lag opgesloten, dat ik mij door zijn geschut getroffen gevoelde. Het doet mij leed, dat ik nogmaals op deze quaestie moet terugkomen om hem deze illusie te ontnemen.

In de andere Kamer was de vraag aan de orde, of bij de begrooting de onderwijsnovelle reeds was vooropgesteld als de heropening van den schoolstrijd, het weer op gang brengen van de oude voorstelling, het weer alarmslaan te dier zake. In verband daarmede heb ik gezegd, dat de heer Van Houten in deze Kamer zitting had genomen en dat hij niet gewoon was, na te laten het Kabinet met grof geschut te attaqueeren. Ik heb gisteren verklaard, dat ik onder grof geschut versta groote, massale problemen. Wij weten het allen, hoe de geachte afgevaardigde als vroeger ook nu gewoon is om niet op détail-punten van een wetsontwerp in te gaan, maar dat hij veeleer naar aanleiding van zulk een ontwerp een of ander machtig probleem bij den kop vat en er dan een interessante causerie over houdt. Maar hoe nu in deze mijn opmerking gelegen zou zijn, dat ik mij door het geschut van den geachten afgevaardigde getroffen gevoelde, versta ik ter wereld niet. De uitdrukking „zwaar geschut" was alleen bedoeld ter kenschetsing van het massale karakter van de vraagstukken, door den geachten afgevaardigde ter sprake gebracht. Schiet dan zwaar geschut altoos raak?

Het persoonlijke, het mijns inziens *non uti decet*, wat door den geachten afgevaardigde in het debat is gebezigd, is door hem weerlegd op een wijze, die maakt, dat ik daarover niet verder spreken kan. Ik heb uit zijn eigen mond opgevangen en onmiddellijk opgeteekend de woorden: „het hoofd der doleerenden". Intusschen, als de stenograaf het niet behoorlijk heeft opgevangen of het door den geachten afge-

vaardigde in de *Handelingen* op andere wijze is ingekleed, is het mij niet mogelijk, dit te bewijzen. Ik heb niets tegen het woord „doleerend", maar tegen de qualificatie van mij, als Minister hier staande, als het „hoofd der doleerenden".

De kerkgeschiedenis van den geachten afgevaardigde zal eenige correctie moeten ondergaan, daar hij gezegd heeft, dat de Gereformeerde Kerk zich vroeger genoemd heeft Doleerende Kerk. Ik moet daartegen opkomen, wijl de naam „doleerend" eenvoudig duidt op de positie van iemand in een rechterlijk geschil. Geen oogenblik heeft de Gereformeerde Kerk een anderen naam aangenomen. Het woord „doleerend" wijst uitsluitend op de positie, waarin zij, hangende het geschil, verkeerde. Wanneer intusschen de geachte afgevaardigde zegt, dat hij dit niet in *malam partem* bedoeld heeft, heb ik over het gebruik van dit woord niets meer te zeggen. Maar ik blijf er even beslist als gisteren tegen protesteeren, dat hij mij hier als „het hoofd der doleerenden" aanvalt.

Ook de uitdrukking over de familie-aangelegenheden is gisteren niet alzoo gebezigd, als wij op dit oogenblik van den geachten spreker gehoord hebben. Wanneer het zoo was geweest, had ik er niets over kunnen zeggen. Maar de uitdrukking — ik teeken gewoonlijk weinig op, maar deze uitdrukking heb ik onmiddellijk opgeteekend — was geheel anders. Indien de geachte afgevaardigde echter zegt, dat hij ook hiermede niet bedoeld heeft ten défaveure van dengene, die er mijns inziens in betrokken was, leg ik mij er bij neer en doet het mij genoegen, dat hij nu zelf zulk een persoonlijken aanval afkeurt.

Wat de politieke kuipers betreft, kan ik den geachten spreker moeilijk vrij laten uitgaan. Hij weet, dat „politieke tinnegieters" en „politieke kuipers" in onze Nederlandsche literatuur vaststaande termen zijn om iemand, die zich op staatkundig terrein gaat bewegen, *als een, die kuipt*, in kwaden reuk te brengen. Van Dale verklaart kuiper als *omkooper*. Wanneer de geachte afgevaardigde niet juist die preciese uitdrukking had gebezigd, zou er niets in gelegen hebben. Maar door iemand, die, uit welken hoofde ook, op staatkundig gebied is opgetreden, uit te maken voor politieken tinnegieter of voor politieken kuiper, geeft men hem wat in het oog van het groote publiek niet anders zijn kan dan een declineerende qualificatie. Nu de geachte spreker intusschen verklaart, ook daar niet mede gerekend te hebben en eenvoudig in het begrip van kuiper gezien te hebben het samenbrengen van duigen en het daarom heen slaan van hoepels, blijkt zijn fout hierin te liggen, dat hij alleen gerekend heeft met zijn eigen bedoeling

en niet met den indruk, dien het gekozen woord op anderen moest maken.

De geachte afgevaardigde heeft in de derde plaats nog even de zaak zelf van het wetsontwerp aangeroerd en mij verrast door te zeggen, dat hij voor zich dit wetsontwerp nu niet zoo gevaarlijk achtte, ja, dat er zijns inziens niet zooveel inzat. Tot zekere hoogte kon hij zelfs met het voorgestelde medegaan, maar hij kon toch niet geheel medegaan, omdat, als het stelsel doorwerkte, het zou uitloopen op een overwicht van de Kerk op den Staat.

Ik kan mij begrijpen, dat, wanneer men zich tot levenstaak gesteld heeft, den invloed van de Kerk op den Staat af te weren, men er steeds op uit is om zelfs elk begin van overwicht van de Kerk op den Staat, hoe klein ook, af te weren. Maar in dit voorstel is daarvan geen de minste sprake. Er is sprake van *bijzonder* hooger onderwijs in het gemeen. Bedoelt dit wetsontwerp met bijzonder hooger onderwijs kerkelijk hooger onderwijs? Neen, daarin wordt voorzien in de artikelen 103 v. v., die reeds nu in de wet staan. Het hier bedoelde bijzonder hooger onderwijs daarentegen kan gegeven worden door iemand, die meer kerkelijke sympathieën heeft, maar evenzeer door iemand, die anti-kerkelijke sympathieën heeft. Het is reeds opgemerkt, hoe zelfs zeer subversieve richtingen zulk bijzonder hooger onderwijs zullen kunnen geven.

Wat nu betreft de vraag, — en dit is hier eigenlijk de hoofdzaak —, waarom de liberale partij zich *à tort et à travers* tegen dit wetsontwerp verzet, heeft de heer Van Houten een uiting gedaan, die metterdaad van belang is. Niet aan het begin van den strijd, maar op het oogenblik, dat de strijd tot beslissing komt, doet hij als lid der liberale partij iets, wat zij m. i. in het begin had moeten doen, namelijk vragen, of de tegenwoordige regeling van het hooger onderwijs toch niet zeker iets bevat, dat dringend correctie behoeft. Zij had dan kunnen zeggen: de wijze, waarop de Regeering die correctie tracht aan te brengen, vinden wij niet juist; wij achten een andere wijze beter. En dan ware wellicht, dank zij zulk een tegenvoorstel, op een vergelijk aan te sturen geweest.

Er is ook buiten de Staten-Generaal in de liberale pers meer dan eens op gewezen, wat fout de liberale partij ten deze beging, door, toen het ernstige vraagstuk van de geestelijke vrijheid aan de orde kwam, daarop ganschelijk niet in te gaan en zich botweg tegen het Regeeringsvoorstel te verzetten. Hoe het komt, dat van liberale zijde zoo gehandeld is, is ons niet door den heer Van Houten, maar door den heer Rengers, duidelijk geworden. Die geachte afgevaardigde toch zeide: we

hebben ons een honderdtal jaren lang een opvatting gevormd van de taak van den Staat, en tot die taak behoort ook, dat de Staat de zorge op zich neme voor volksbeschaving en volksverlichting, en van die taak laten wij ons niet afbrengen. Ja, tegenover elke poging, ons die taak uit de handen te nemen, zeggen wij: neen, dat kunnen wij niet toelaten, dat mogen wij niet, *dat willen wij niet.*

In dat „*niet kunnen*" ligt hier niet het zwaartepunt. Hetgeen in andere landen geschiedt is voldoende bewijs, dat van „niet kunnen" hier geen sprake kan zijn. Evenmin als van „niet kunnen" kan er sprake zijn van „*niet mogen*". Onze Grondwet toch is — de geachte afgevaardigde zal dit toestemmen — doordrongen van den geest van Thorbecke en kan onmogelijk van den geest van dien staatsman geïsoleerd worden. En ik heb gisteren voor de tweede maal herhaald en zal het nu voor de derde maal herhalen, dat Thorbecke uitdrukkelijk verklaard heeft, dat op liberaal standpunt de stelling van den geachten afgevaardigde, den heer Van Welderen Rengers, ten eenenmale onjuist is. Ik heb het citaat nu niet bij mij, maar het zal den heeren bekend zijn. Thorbecke zeide ongeveer, dat men zich zeer goed een toestand kan denken, dat de Staat *geen* onderwijs geeft, wijl het geven van onderwijs niet tot de taak van de Regeering behoort, maar dat die taak alleen dan op den Staat wordt afgewenteld, wanneer de particulieren te kort schieten. Alleen tegenover het laatste, het „*wij willen niet*", het *stat pro ratione voluntas*, moet ik het zwijgen doen, want daartegenover baat geen verweer.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Houten, echter, heel anders oordeelende, heeft dan ook wel degelijk een plan aan de hand gedaan. Hij heeft gezegd: gij hadt ook dezen heel anderen weg kunnen inslaan, dat gij eenvoudig aan de Rijks-universiteiten den effectus civilis voor hun graden ontnomen hadt, want dan hadt gij immers toch gelijkheid gehad. Wel heeft hij op het laatst daarvan weder iets afgetornd en gezegd: iets moet er blijven, een *colloquium doctum* of zoo iets, maar laten wij denken: als men over den hond komt, komt men ook over den staart, en aannemen, dat de geachte afgevaardigde ook dit liet glippen, zoodat er geen enkele band overbleef tusschen de benoembaarheid en de graden der Rijks-universiteiten. Dan zou hij volkomen gelijk hebben, dat er ook geen band behoefde gelegd te worden tusschen de benoembaarheid en de bijzondere Universiteiten en zou het geven van effectus civilis aan de graden van die inrichtingen onnoodig zijn.

Maar ik zou willen vragen, hoe de liberale partij over dit plan denkt. Het komt toch meer voor, dat deze geachte afgevaardigde denk-

beelden uit, die een zeer persoonlijk karakter dragen en die in liberale kringen geen weerklank vinden. Daarin ligt natuurlijk volstrekt geen blaam. Integendeel, wanneer men te midden van allerlei varieerende opiniën bij zijn geestverwanten den moed en de energie heeft om met eigen plannen te komen en die tegenover anderen te maintineeren, dan toont dit kracht van karakter. Maar de Regeering zou het niets verder brengen, want gesteld, dat de Regeering met dit voorstel gekomen ware en het had alleen de stem van den heer Van Houten gekregen, wat waren wij dan gevorderd?

Had de geachte afgevaardigde met dit zijn denkbeeld succes willen hebben, dan had hij van meet af aan, toen het bij hem opkwam, daarvoor in woord en schrift moeten ijveren, ten einde het aldus bij zijn geestverwanten ingang te doen vinden. En wanneer men in de Tweede Kamer met een dergelijk voorstel gekomen ware, dan zou — het spreekt vanzelf — er voor de Regeering geen reden bestaan hebben om er zich tegen te verzetten, maar nu noch in deze Kamer, noch in de Tweede Kamer een woord ook maar van liberale zijde gesproken is, dat aan bereidwilligheid om dien weg in te slaan denken deed, heb ik aan hetgeen nu door den heer Van Houten ter elfder ure is aangeboden niets. Wanneer ik een ietwat platte uitdrukking zou mogen gebruiken, zou ik zeggen: het is misschien kostelijke mosterd, maar het is mosterd na den maaltijd.

Ik blijf daarom bij hetgeen ik gisteren met nadruk betoogd heb: men gunt van liberale zijde de vrijheid, die men voor zich zelf geniet, niet aan hen, die gelijke vrijheid verlangen. Vrijheid op Staatsburgerlijk terrein, o ja, maar niet deze geestelijke vrijheid. Men wil aan tegenstanders deze geestelijke vrijheid beslist ontnemen. Ik heb naar aanleiding daarvan gevraagd: wanneer er twee verschillende opiniën bestaan op wetenschappelijk gebied over de wijze, waarop wetenschap moet gekweekt worden, zoowel wat aanbelangt de methodologische vraag, uit welke principes en langs welke methode de wetenschap moet worden gekweekt, als wat betreft de paedagogische vraag, of men moet hebben aan eenzelfde academie voor de jongelieden, die daar studeeren, allerlei schotels en gerechten, die hun worden voorgezet, opdat zij zelf zouden kunnen kiezen, of wel, dat men beter doet met den jongelieden eerst te geven een *einheitliche* opleiding, — want dat zijn de vraagstukken, die de wetenschappelijke wereld beheerschen —, wie moet dan over die vraagstukken recht spreken? Kan nu hetzij de heer Van Houten, hetzij wie ook aantoonen, dat in de eigenschappen van de Overheid de voldoende gegevens aanwezig zijn om deze vraagstukken tot oplossing te brengen?

Mij dunkt, ieder moest toestemmen, dat dit niet het geval is. In de idee Overheid ligt niet de wetenschappelijke superioriteit, geen capaciteit om dergelijke vragen tot oplossing te brengen; dat kan de Staat niet.

En nu blijf ik zeggen, dat, wanneer er naast de burgers, die met de wijze, waarop de Staat tot dusver deze aangelegenheid bedisselde, tevreden zijn en zeggen: wij zijn dankbaar en voldaan, andere burgers opstaan, die verklaren, en dat wel op grond van hun diepste overtuiging, met dien toestand geen vrede te kunnen nemen en te achten, dat daardoor de wetenschappelijke ontwikkeling niet kan vorderen gelijk het behoort, — dan deze vraag ontstaat: mag de Overheid die anderen in hun eigen vrije ontwikkeling belemmeren?

De heer Van Welderen Rengers zegt daarop: ieder kan zijn gang gaan, mits hij zelf de kosten betaalt. Dit geschiedt ook, Mijnheer de President, maar dit is de quaestie niet. De quaestie is, dat, wanneer gij aan mijn uitrijdende automobiel dwarsbalken voorwerpt en den weg verspert, ik dan niet kan vooruitkomen. Men maakt het hier, door het civiel effect te onthouden, voor deze andere wetenschap onmogelijk, de positie in te nemen, die zij niet missen kan, zal zij werkelijk invloed oefenen.

En wat is nu de houding, die tegenover dit smeeken om vrijheid door de liberale partij wordt ingenomen? Deze, dat de heer Van Houten bij de debatten over de begrooting gezegd heeft: geld kunt gij krijgen, maar weet wel, als gij dit hebt, zullen wij uw vrijheid inkorten, en dat van andere zijde door de liberalen hier en buiten de Kamer het standpunt wordt ingenomen: gij moogt al wat gij doet, geheel buiten den Staat om doen, maar wij als Staat erkennen u niet, werken niet mede, en geven u nooit wat wij voor onze eigen beginselen hebben.

En tot welke valsche positie leidt dit? Tot deze, dat degenen, die zich aan de liberale zijde scharen, het standpunt innemen, dat zij de eigenlijke burgers zijn, die den Staat vormen, en dat het goed is, dat voor hen alle privileges en monopoliën zijn, en dat nu die andere personen ook wel tot den Staat behooren, maar dat deze daarom, toch geen volle burgers zijn, niet de ware, niet de echte, en dat daarom zoo deze voor hun levensovertuiging gelijke mogelijkheid van ontplooiing in wetenschappelijken zin vragen, dit hun in den meest volstrekten zin moet worden geweigerd.

Mijnheer de Voorzitter! Dat is het pijnlijke, dat in dezen geheelen strijd voortdurend opkomt. Wil dit nu zeggen, dat de Regeering deze positie inneemt, dat de openbare Universiteiten zijn voor degenen, die tot de liberale richting behooren en de bijzondere Universiteiten voor

hen, die meer een onderwijs op Christelijken grondslag wenschen? In het minst niet. Integendeel! Wanneer op de Rijks-universiteiten weder een beoefening der wetenschap veld wint, die de beginselen en de methode, gelijk die door de voorstanders van het Christelijk onderwijs worden bepleit, tot haar recht doet komen, dan zal men zich dezerzijds daarover niet bedroeven, maar verheugen. Ja, men zal als hoogste ideaal in het oog vatten, dat de tijd moge komen, waarin nogmaals geheel de wetenschap weder op grond van die beginselen aan de openbare Universiteiten worde beoefend.

En is dat oogenblik eenmaal gekomen en zijn er dan in het land anderen, die zich met zulk een hooger onderwijs niet kunnen vereenigen, maar voor de ontwikkeling van hun wetenschap den rationalistischen vorm eischen en te dien einde voor zich een bijzondere Universiteit wenschen op te richten, dan sta ik er hier borg voor, dat onder de tegenwoordige voorstanders van het bijzonder hooger onderwijs er niemand zal zijn, die, aan dezulken het civiel effect betwistend, het monopolie voor zich zelven zoude in stand houden.

En als men nu desniettemin ons als eenig bescheid geeft: gij kunt redeneeren zooveel gij wilt, maar *wij willen niet*, gelijk de heer Rengers zegt, of wanneer men, gelijk de heer Van Houten, een bedreiging laat hooren, dan houde de geachte afgevaardigde het mij ten goede, dat hij zich vergist, wanneer hij soms waant, dat wij voorstanders van het bijzonder hooger onderwijs voor die bedreiging uit den weg zullen gaan. Ik veroorloof mij, hierbij de Kamer te herinneren aan het gebeurde met Minister Kappeyne van de Coppello, die als lid van de Kamer ook dreigde: „dan zullen wij de minderheden gaan onderdrukken", en die in 1878 als Minister die bedreiging ook metterdaad uitvoerde, en vraag aan de heeren, zoowel rechts als links, of niet juist de uitvoering van die bedreiging de zaak, door hem voorgestaan, heeft bedorven, en daarentegen de zaak van zijn tegenstanders op uitnemende wijze heeft gediend. Ik daag den geachten afgevaardigde er niet toe uit, desgelijks te doen, maar wanneer hij meent, dat wij ons door zijn bedreiging zullen laten afschrikken, dan zeg ik: kom met uw bedreiging, voer haar uit, en dan zal het aan u nogmaals bewaarheid worden, wat Kappeyne tot zijn bittere schade heeft ondervonden, dat voor ons steeds het *pressa uberior* geldt: hoe meer ik werd gedrukt, hoe meer ik was. Dit moet en zal in Nederland steeds de uitkomst blijven van elk de vrijheid aanrandend streven.

Handelingen, blz. 468—470.

WETSONTWERP tot herziening van eenige artikelen der wet tot regeling van het lager onderwijs enz. — Lager-Onderwijsnovelle.

VERGADERING VAN 31 MEI 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Het is mij een aangename taak, te mogen beginnen met een woord van dank aan die geachte leden van deze Vergadering, die met zooveel klem en kracht dit wetsontwerp verdedigd en tegen de daarop gerichte aanvallen in bescherming genomen hebben. Een woord van dank, dat ik met name breng aan den geachten afgevaardigde, den heer Godin de Beaufort, wiens aan art. 4 geboden steun mij te meer welkom was, daar hij als oud-Minister van Financiën zich in een financieele autoriteit verheugen mag, die mij ontbreekt.

Ik kan tot mijn leedwezen ditmaal het verweer van het ontwerp tegen de oppositie niet zóó inrichten, dat ik, op onderscheidene hoofdpunten die oppositie samenvattende, te gelijk onderling samenhangende argumenten der verschillende sprekers wederleg. De aanvallers waren namelijk ditmaal verre van eensgezind, zij bewandelden twee geheel divergeerende wegen, rechtstreeksche consequentie van de omstandigheid, dat in 1889 een deel van de liberale partij zich met de wet-Mackay heeft kunnen vereenigen, terwijl een ander deel op principieelen grond gemeend heeft, medewerking daaraan te moeten onthouden. Dit verschil van destijds was niet maar een verschil in graad, in mate van toegeeflijkheid, maar kwam voort uit een metterdaad principieel anderen kijk op de dingen.

Het is dan ook heel natuurlijk, dat in deze Vergadering de eene groep der oppositie in den geachten afgevaardigde, den heer Van Welderen Rengers, de andere in den geachten afgevaardigde, den heer Van Houten, haar orgaan heeft gevonden en dat deze beide geachte afgevaardigden ons een welsprekend woord hebben doen vernemen, waarin nochtans eènheid van beginsel ver te zoeken was. Ik voor mij kan dan ook niet anders doen, dan de twee opposities van elkander scheiden en elk van de geachte afgevaardigden op den voet volgen. Daarbij zal ik datgene uit hun redevoeringen, wat reeds door hun geachte medeleden is weerlegd, zooveel mogelijk laten rusten.

In de eerste plaats komt daarvoor in aanmerking een opmerking van den geachten afgevaardigde, den heer Van Welderen Rengers, dat dit ontwerp door de meerderheid aan de minderheid zou worden opgelegd.

Gelijk is aangetoond, heeft hetzelfde verschijnsel, als men het zoo qualificeeren wil, zich voorgedaan toen zijn geestverwanten hier in de meerderheid, zijn tegenstanders in de minderheid waren, want met juist hetzelfde recht zou men van de wet van '78 kunnen zeggen, dat zij aan de toenmalige minderheid is opgelegd. Te pas is er dan ook door den geachten afgevaardigde, den heer Van Zinnicq Bergmann, op gewezen, dat dit niet is een uitvloeisel van een bepaalde casus-positie, maar van iets inhaerents aan en een logische consequentie van het parlementaire stelsel.

Ik laat dit punt dus rusten, maar alvorens tot mijn eigenlijk betoog over te gaan, moet ik uit de rede van den heer Van Houten een paar elementen releveeren, die het ontwerp, thans aan de orde, slechts zéér van ter zijde raken. Die geachte afgevaardigde heeft ons vooreerst medegedeeld, dat de wet van '57 eigenlijk zéér zijn sympathie had, dat hij haar alleen ietwat soepeler zou gewenscht hebben om meer te kunnen worden aangepast aan de verschillende volkstoestanden, die in de onderscheidene streken van ons land worden aangetroffen. Als biographische bijdrage was mij die mededeeling zeer interessant, maar gij zult mij toestemmen, Mijnheer de Voorzitter, dat ik er bij dit wetsontwerp niets mede vorder. De geachte afgevaardigde had het noodig ter illustratie van zijn standpunt, maar mij geeft dit geen aanleiding, er verder op in te gaan.

Een tweede reminiscentie uit het verleden van den geachten afgevaardigde was een warm woord ter verdediging van den goeden naam van den oud-Minister Kappeyne. Ik ben de eerste om mij daarbij aan te sluiten en, voor zooveel dat noodig is, de eer van dien bewindsman, met wien ik zelf op vriendschappelijken voet verkeerde, hier te maintineeren. Het is volkomen juist wat de geachte afgevaardigde opmerkte, dat Minister Kappeyne allerminst was een man van een wreed, ruw karakter, die voor de kleinen en onderdrukten oog noch oor had; integendeel weet ik, dat hij met lust en liefde zijn machtig talent als pleitbezorger placht in dienst te stellen van de onvermogenden, wanneer hun rechten door meer gefortuneerde tegenstanders werden bedreigd. Ten volle sluit ik mij dus aan bij hetgeen de heer Van Houten zeide, dat men zich vergissen zou, zoo men meende, dat Kappeyne bij het voordragen der wet van '78 eenige wreede bedoelingen zou gehad hebben, dat hij als het ware gehandeld zou hebben uit puren lust om de minderheid te onderdrukken; verre daarvan. De zaak is deze. De heer Kappeyne was een man, die er een religie op nahield, maar een religie moeilijk anders te kenschetsen dan als de apotheose van de Staatsalmacht. Hij kende geen hoogere macht dan de macht van den

uit zich zelf opkomenden, zich zelf bewusten, in zich zelf volkomenen Staat. Het was zijn innerlijke overtuiging, zijn onwrikbaar weten, dat die Staat alleen, door uit eigen beginselen het volk te leiden en op te voeden, zijn taak tegenover het volk zou vervullen.

Ik ga daarom geheel met den heer Van Houten mede als hij zegt, dat Kappeyne's oprechte bedoeling met de wet van 1878 is geweest de verheffing van de algemeene volksontwikkeling. Maar ik voeg er in één adem bij, dat door het doctrinaire van wat ik daareven zijn religie noemde, die Staat, waarvoor hij bijna op de knieën lag, voor hem ook de Moloch kon worden, waaraan desnoods het kind moest worden opgeofferd van hen, die zich niet wilden voegen naar zijn idee. Laat ook mijn eigen herinnering hier mogen spreken. Ik heb in de 70er jaren zelf aan de debatten in de Tweede Kamer deelgenomen en ben daarbij herhaaldelijk ook met den heer Kappeyne van de Coppello in debat getreden, terwijl ons beider standpunt ook in particuliere gesprekken door ons is gewikt en gewogen. Blijvend nu is mijn indruk, dat, al had Kappeyne volkomen te goeder trouw de algemeene volksverheffing op het oog, zijn opvatting van de Staatstaak geen andere meening kon dulden. Waren er in de natie elementen, welke tegen die âme de l'Etat ingingen, dan achtte hij die bijna Staats-gefährlich en met de kordaatheid van den koenen operateur zette hij dan het mes er in, onverschillig voor de wondpijn, die geleden werd. Zoo is het verklaarbaar, dat Kappeyne, met de beste bedoelingen voor oogen, toch de vader is geworden van een zoo tyrannieke wet als die van 1878.

Wanneer ik thans de beide geachte sprekers ieder in het bijzonder ga te woord staan, ontmoet ik allereerst den heer Van Welderen Rengers. Deze ving zijn betoog aan met te zeggen, dat de Grondwetsbepaling voor hem op zich zelf geen onoverkomelijke hinderpaal zou zijn om met een wetsontwerp in dezen geest mede te gaan en dat, al was hij stellig gekant tegen art. 4, toch de financieele bezwaren evenmin hem zouden leiden tot een andere gedragslijn dan de in 1889 aangenomene. Intusschen heeft hij, ter illustratie van de critiek, welke door hem desondanks op de geldelijke gevolgen van het ontwerp werd geoefend, gewezen op het sterke onderscheid tusschen de toestanden te 's-Hertogenbosch en te Leeuwarden, twee gemeenten van ongeveer gelijk zielental. Hetgeen hij daaromtrent opmerkte, is volkomen juist, want al valt op de precisiteit der cijfers wel iets af te dingen, het essentieele in die vergelijking is onaantastbaar.

Wanneer ik mij houd aan de cijfers van den geachten spreker, dan kreeg 's-Hertogenbosch een uitkeering volgens de wet van '97 van

f 88,000, — volgens de officieele cijfers was het ruim *f* 90,000, —, terwijl de uitkeering volgens art. 45 was *f* 5,665, dus te zamen *f* 93,665. Voor het openbaar onderwijs werd daar van gemeentewege betaald *f* 36,130, zoodat voor andere doeleinden overbleef *f* 57,535. Plaatst men daarnaast Leeuwarden, dan komt men tot een geheel andere uitkomst. In Leeuwarden was de uitkeering volgens de wet van 1897 pl. m. *f* 114,520. Leeuwarden ontving uit art. 45 *f* 30,280, in totaal dus *f* 144,800. Maar de kosten van het openbaar onderwijs in Leeuwarden beloopen *f* 178,000; daar werd dus niet overgehouden, maar kwam *f* 33,200 te kort.

Nu is dat inderdaad — ik stem het toe — een gansch ongelijke verhouding, al laat zij zich op zich zelf zeer goed verdedigen. Maar waarom behoef ik tegenover den geachten afgevaardigde, den heer Rengers, daarop niet nader in te gaan? Eenvoudig hierom, omdat die toestand, gelijk ik dien accuraat in cijfers heb weergegeven, niet is de toestand zooals hij worden zal volgens dit ontwerp, maar de toestand zooals hij op dit eigen oogenblik bestaat volgens de wetten van 1889 en 1897, en zoowel tot de éene als tot de andere wet heeft de geachte afgevaardigde zelf medegewerkt. Hij moet mij dus ten goede houden, dat ik die ongelijke verhouding thans niet voor rekening kan nemen van dit wetsontwerp, maar, aangenomen al, dat inderdaad hier een stuitend verschil bestaat, — een vraag, waarin ik mij thans niet behoef te verdiepen —, het verwijt desaangaande endosseer aan hen, die tot de wetten van 1889 en 1897 meewerkten.

Mocht de geachte afgevaardigde daarentegen beweren, dat de zaak door dit ontwerp anders en erger zou worden, dan moet ik dat ten sterkste betwisten. Niets hoegenaamd wordt anders. Er gaat van den éénen post evenveel af als de andere post aangroeit. In de verhouding tusschen de beide gemeenten in quaestie komt derhalve niet de geringste wijziging. Dat de gemeentenaren, die meer hechten aan het bijzonder onderwijs, in het vervolg uit 's Rijks kas meer bijdragen zullen krijgen, is een consequentie van het wetsontwerp, maar heeft met de gemeentefinanciën als zoodanig niets te maken.

De geachte afgevaardigde heeft vervolgens opgemerkt, dat hij gaarne bereid is — en wij wisten dat wel van hem — om aan andersdenkenden, die in povere omstandigheden verkeeren, tegemoetkomende hulpe te bieden. Maar, zegt hij, — en hij heeft daarin volkomen gelijk, — wanneer ik dat doe met Staatsgeld, moet ik solide waarborgen voor de besteding daarvan hebben. Ook hier weer houde hij mij ten goede, dat ik, in hem eerende den man, die in 1889 tot de wet-Mackay heeft

medegewerkt, daarin een vast gegeven zoek voor de eischen, die hij aan de soliditeit van dergelijke waarborgen stelt. Hij toch heeft in 1889 toegestemd in het verleenen van bijdragen aan het bijzonder onderwijs, die nu reeds een 2 millioen beloopen. Laten wij zien, onder welke voorwaarden. En dan vinden wij in het bestaande art. 54*bis* vier waarborgen. Wordt door deze wet aan die waarborgen te kort gedaan? Wordt van de waarborgen, die de geachte afgevaardigde destijds voldoende keurde, iets afgenomen? Integendeel, aan de vier van toen worden er nu tien toegevoegd. En daarom kan de geachte afgevaardigde ook niet aanvoeren, dat het bedrag, hetwelk thans zal worden uitgekeerd, grooter is, nu immers dit voorstel het geenszins heeft gelaten bij de vier waarborgen van 1889.

Waren er geen nieuwe bijgekomen, dan kon ik het verstaan, dat hij zou zeggen: die waarborg was solide genoeg voor de som van destijds, maar de som is nu grooter en de borg moet daarom ook versterkt worden. Maar is dit hier niet geschied, Mijnheer de Voorzitter? Zijn de waarborgen niet veel versterkt? Dit is zelfs diermate het geval, dat ik desaangaande — waarvoor ik zeer erkentelijk ben — een woord van waardeering heb mogen ontvangen van den heer Van Houten. Het is dan ook onbetwistbaar, dat de tien nieuwe waarborgen, nu geboden, van rechtstreekschen en vèrstrekkenden invloed zullen zijn om de goede qualiteit van het bijzonder onderwijs te verzekeren.

Evengoed als men kan zeggen, dat een leger verloren is, wanneer de generaal niet bekwaam is voor zijn taak, kan men volhouden, dat de school, welker onderwijzer niet deugt, verkwijnen moet. En nu was juist in zake verbetering van de qualiteit en de positie van den onderwijzer aan de bijzondere school in 1889 weinig gedaan. Deze Regeering heeft zich daarom beijverd om in dit opzicht de omvangrijkste waarborgen te bieden.

In de tweede plaats is hier nu bijgekomen — wat in 1889 geheel ontbrak — de verplichting voor iedere bijzondere school om een leerplan aan het schooltoezicht voor te leggen. Dat wil dus zeggen, vooreerst dat er een leerplan moet worden samengesteld en in de tweede plaats dat dit leerplan toonbaar moet zijn. Immers is de eer der school er mee gemoeid, dat een dergelijk leerplan, hetwelk toch door deskundigen kan worden gecritiseerd, niet wijze op een laag peil van onderwijs, waardoor bovendien voor de toekomst — ik zeg niet nù — de zaak voor het bijzonder onderwijs zou worden bedorven.

En er is ten derde tegen gewaakt, dat niet het op school nemen van zeer jonge kinderen, die eigenlijk op de bewaarschool thuis hooren,

tot misbruik zou leiden om geld uit 's Rijks schatkist te putten voor een ander doel dan waarvoor het bestemd is. Met dit alles voor oogen kan ik tot mijn leedwezen niet wèl verstaan, hoe de geachte afgevaardigde, de heer Rengers, wanneer hij den maatstaf aanlegt, door hem zelf in 1889 gebezigd, ziende wat hier wordt geboden, kan zeggen, dat gemis van solide waarborgen hem thans weerhoudt te doen wat hij destijds gedaan heeft.

Of moet ik wellicht uit het verder door hem gesprokene opmaken, dat hierin toch zijn eigenlijk bezwaar niet school? In dat geval heeft hij de Vergadering aan zich verplicht door in den kortst denkbaren vorm zijn eigenlijk bezwaar te formuleeren, waar hij zijn naam zette onder de vier bedenkingen, door den geachten afgevaardigde ter Tweede Kamer, den heer Tydeman, op 23 Maart 1905 voorgedragen (zie bladz. 1438 der *Handelingen*).

Hieraan is, zoo ik het wel zie, vooral zijn oppositie ontleend, maar juist dat brengt mij de vraag op de lippen: als een van de leden der Kamer, die in 1889 aan de wet-Mackay zijn stem gaf...

(De heer VAN WELDEREN RENGERS: Het spijt mij ook genoeg, dat ik dit gedaan heb.)

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde zegt, dat het hem zeer spijt, dat gedaan te hebben, maar hij moet zich altoos kunnen indenken in den toestand van een Minister van Binnenlandsche Zaken, die, voortschrijdende in de destijds aangegeven richting, niet anders kan doen dan zich houden aan het standpunt, waarvan toen blijk is gegeven.

En wat doet de geachte afgevaardigde, die eertijds voor de wet-Mackay stemde, thans? Hij resumeert zijn bezwaren in vier punten, voorgedragen door een van de felste tegenstanders van de wet van 1889, derhalve door iemand, die toen juist een tegenovergesteld standpunt innam.

Bezien wij nu die vier bedenkingen ietwat nader. De eerste bedenking is, dat er nu gepretendeerd wordt een *recht* op bijzonder onderwijs, terwijl in 1889 alleen sprake was van *te gemoet komen* aan gemoedsbezwaren. Ter weerlegging van dit bezwaar dient het begrip van recht, hier gebezigd, nader gedefinieerd. Wanneer de geachte afgevaardigde meent, dat jure constituto aan art. 192 der Grondwet geen recht op subsidie kan ontleend worden, dan ben ik dit geheel met hem eens, in dien zin is er metterdaad van recht geen sprake. Maar gansch anders wordt het, wanneer de vraag zich stelt, wat als *rechtvaardigheid* onder burgers van hetzelfde land over en weer behoort te gelden; zóó en

zóó alleen is het begrip van recht gebezigd; in dezen zin derhalve: wij mogen als vrije burgers geen heerschappij over elkanders denkwijze uitoefenen en uit dien hoofde hebben wij er aanspraak op, dat, als het Rijk de eene groep van burgers helpt, het ook der andere te gemoet kome.

De tweede grief, door den heer Tydeman ontwikkeld, was, dat er in 1889 ongelijkheid in de financieele positie was gelaten, terwijl thans financieele gelijkheid als basis wordt aangenomen. Hij houde mij ten goede, dat ik ook daarbij mij niet kan neerleggen. Zeer zeker is in 1889 geen financieele gelijkheid tusschen de openbare en de bijzondere school geschapen, maar thans geschiedt dat evenmin. Ook in het vervolg zal voor het openbaar onderwijs uit de gemeentekassen 6 millioen worden besteed, die naar proportie het bijzonder onderwijs uit eigen middelen moet weten te vinden. Zooals wij weten betalen de gemeenten na aftrek van de schoolgelden en Rijksbijdragen nog 12 millioen voor het openbaar onderwijs, en als nu de bijdrage volgens art. 45 met 6 millioen wordt verhoogd, blijft er toch altijd nog 6 millioen over, welke de gemeente, dus ook een publieke kas, aan het openbaar onderwijs besteedt, en die het bijzonder onderwijs pro rata parte uit eigen middelen vinden moet. Van financieele gelijkheid kan men derhalve ook thans niet spreken.

Als nu de geachte afgevaardigde vraagt, of dan toch niet bedoeld wordt, wat het *Rijk* voor het openbaar en bijzonder onderwijs doet, gelijk te doen zijn, dan zeg ik: in de wet van 1889 is dat als stelsel metterdaad aangenomen en naar de toenmalige opvatting uitgewerkt. In die wet is met zooveel woorden gezegd, dat aan het openbaar en bijzonder onderwijs zou worden verstrekt *naar denzelfden maatstaf*. Te gelijk werden voor de opleiding der bijzondere onderwijzers ook destijds reeds gelden beschikbaar gesteld. Sedert is in 1901, bij de wet van den heer Borgesius, datzelfde standpunt ingenomen ten opzichte van het herhalingsonderwijs en van de bouwkosten. Het eenige wat nog overbleef waren de pensioenen, en, zooals bekend, heeft de Tweede Kamer, die aanvankelijk nog al oppositie voerde tegen dit ontwerp, de pensioneeringswet ten slotte zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Voor wat het Rijk betreft is derhalve meer en meer de gelijke financieele positie aller uitgangspunt geworden.

Op de derde bedenking kom ik in mijn verder betoog vanzelf nog terug en ik ga daarom thans over tot het vierde en laatste punt der akte van beschuldiging, dat wel het meest belangrijke is. In 1889 zou men gemeend hebben, dat met het verleenen van het toen toegekende subsidie het pleit beslecht, de strijd beëindigd was. Toen echter zou de ontgoocheling zijn gekomen; men zag plotseling,

dat men er niet van af was, dat er nog heel wat meer gevorderd werd.

Allereerst moet ik er op wijzen, dat de stelling, als zou men in 1889 gemeend hebben, er van af te zijn, reeds in 1901 een kleinen deuk heeft gekregen, toen met medewerking van alle partijen het subsidie is uitgebreid.

(De heer WILLINGE: Ten gevolge van de Leerplichtwet.)

De heer Willinge zegt: „ten gevolge van de Leerplichtwet". Ik heb in de Tweede Kamer reeds betoogd, dat deze opvatting geen recht van bestaan heeft. Maar daar ik een belangrijke interruptie van een lid als hij niet gaarne onbeantwoord laat, wil ik het hier nog eens aantoonen. Het is de heer Tydeman geweest, die dezelfde quaestie in 1901 in de Tweede Kamer heeft ter sprake gebracht en toen in den breede heeft aangetoond, dat het volstrekt niet alleen was ter goedmaking van de kosten van de Leerplichtwet, maar dat er bovendien een geheel ander, een ruimer subsidie in de wet van 1901 gelegen was. De heer Willinge, met wien ik het genoegen had destijds in de Tweede Kamer zitting te hebben, weet evengoed als ik, dat er bij de wet van 1901 een aanmerkelijk hooger bedrag per onderwijzer beschikbaar werd gesteld, en het kan toch geen uitvloeisel van den leerplicht worden genoemd, wanneer men ter zake van denzelfden onderwijzer een hooger subsidie toekent.

(De heer WILLINGE: Ik bedoel natuurlijk hoofdzakelijk het geld voor de schoolgebouwen.)

De geachte afgevaardigde zegt nu, dat hij bedoelt het geld voor den schoolbouw. Maar tot mijn leedwezen moet ik zeggen, dat ik zelfs ook zoo zijn interruptie niet als juist kan erkennen. Dit zou zij slechts zijn, indien het geld alleen ware toegestaan voor nieuw te stichten scholen, welker bouw door de leerplichtwet gevorderd werd, maar de bijdrage werd ook verleend in de kosten van alle reeds bestaande gebouwen. Dus ook dat argument snijdt geen hout en zegt niets.

Ten overvloede zal ik mij nu op den heer Tydeman, wiens woorden ik juist bij mij heb, beroepen om deze quaestie uit te wijzen; hiermede keer ik tevens tot den heer Rengers terug. De heer Tydeman, op wiens formuleering van de vier bezwaren thans een beroep is gedaan, en die een tegenstander van elk subsidie aan het bijzonder onderwijs was en is, heeft in 1901 het volgende gezegd: „Wanneer men het nu niet oorbaar acht, — en ik acht het niet oorbaar —, van

deze plaats (namelijk als lid der Kamer) incidenteel te reageeren tegen een bestaande wet, mag ik *op dien grond* ook deze wetsvoorstellen niet afstemmen. Er is na de wet van 1889 geen beginsel meer, dat verbiedt deze voorstellen aan te nemen, ook niet het wetsvoorstel betreffende de nieuwe bijdragen in de kosten der schoollokalen". En dan volgen de belangrijke woorden van den heer Tydeman, den leidsman der gedachten van den heer Rengers: „De subsidie-quaestie is eenvoudig geworden *een vraag van meer of van minder.*" Met deze op zich zelf volkomen juiste woorden van dien fellen subsidie-bestrijder zou de zaak reeds geheel beslist zijn. Maar zij is van zooveel belang, dat ik desondanks wil herhalen wat ik in de andere Kamer zeide, om met tak en wortel het denkbeeld uit te roeien, dat het subsidie van 1889 een fixum zou zijn geweest, dat tot in lengte van dagen een onveranderlijke afkoopsom daarstelde.

Ik heb er in de Tweede Kamer op gewezen, dat de verdediger van de wet van 1889, Minister Mackay, uitdrukkelijk gezegd heeft, blijkens bladz. 1380, *Handelingen* 1888/89: „Maar toch meen ik, dat ook de rechterzijde zal moeten toegeven, dat de Regeering heeft voorgesteld wat werkelijk *op het oogenblik* bereikbaar scheen." Hoe kon nu de verklaring ooit opgevat worden als bedoeld, dat niet een voor dat *oogenblik*, maar een *voor goed* bevredigende oplossing zou zijn verkregen? En toen, zeer begrijpelijk, de tegenstanders vroegen: zoudt gij dan nog verder verlangen te gaan? antwoordde de heer Mackay blijkens blz. 1406 der *Handelingen:* „Men leidt daaruit af, dat de Regeering misschien weldra iets anders zal aanbieden." De casus positie werd dus gesteld, dat hetzelfde Kabinet een tweede wetsontwerp zou indienen met ruimere subsidiën voor het bijzonder onderwijs. Daaromtrent zei de heer Mackay, dat hij, in tegenstelling met vroeger, nu voorstelde wat in het aanhangig wetsontwerp was vervat, omdat dit hem *op dat oogenblik* het beste voorkwam wat voorgesteld kon worden.

Aan de herinnering van deze feiten heb ik in de Tweede Kamer nog een woord toegevoegd, want ik kan niet genoeg opkomen tegen de voorstelling, welke ik memoreerde, omdat daarmede de persoonlijke eer gemoeid is van een emiment Staatsman. Wanneer toch inderdaad eerst door den heer Mackay in 1889 het standpunt ware ingenomen, dat men in het verder verloop der tijden bij dat toen verleende subsidie aan het bijzonder onderwijs zou moeten blijven, dan zou de politieke eerlijkheid van den heer Mackay niet ongerept zijn.

Wat toch is geschied? De heer Mackay zelf heeft zitting genomen in de commissie, die het bekende Unie-rapport voorbereid heeft, —

ik kan dit met volkomen zekerheid constateeren, omdat ik zelf eveneens deel uitmaakte van die commissie —, waarbij op een heel wat belangrijker tegemoetkoming aan het bijzonder onderwijs dan de thans voorgestelde wordt aangedrongen. Bovendien, toen in 1901 in de Tweede Kamer een motie werd voorgedragen, om juist hetzelfde te doen als thans voorgesteld wordt, namelijk het betalen der minimumsalarissen uit 's Rijks kas, is die motie, behalve door de heeren De Savornin Lohman, De Visser, Van Alphen en mij, ook door den heer Mackay onderteekend. En nu zou het toch schade toebrengen aan den goeden naam van zoo hoog geachte Staatslieden, indien men maar een oogenblik zou willen toegeven aan de gedachte, alsof in 1889 de afspraak, de conditie ware gemaakt van nooit een cent meer aan het bijzonder onderwijs, terwijl desondanks later de heer Mackay zijn bekende houding heeft aangenomen.

De heer Van Welderen Rengers heeft, wat de financieele zijde betreft van de zaak, die ons bezighoudt, ons verwezen naar een te verwachten rede van den heer Van Houten, die dan ook gekomen is en waarin deze voorts, wat het publiekrechtelijk karakter betreft van het bijzonder onderwijst, een meening heeft uitgesproken, tegenovergesteld aan die van den heer Rengers, gelijk trouwens van den geachten afgevaardigde te verwachten was.

Hierin ligt een gereede overgang van den eenen op den anderen spreker, maar toch, eer ik van den heer Rengers afscheid neem, moet ik nog een enkel woord wijden aan de interruptie, dat hij spijt had, in 1889 vóór de wet-Mackay te hebben gestemd. In 1901 bestond die spijt nog niet en ook in 1904 was zij nog niet aanwezig. Bij de beraadslaging immers in dat jaar, ik meen op 14 Juli, over het wetsontwerp in zake het hooger onderwijs, wees de geachte afgevaardigde er zelfs nog met zekere voldoening op, dat hij vóór de wet-Mackay had gestemd. En daarbij dient wèl in het oog gehouden, dat de geachte spreker niet kan zeggen: „ja, maar toen kende ik deze Lager-onderwijsnovelle nog niet", want dit wetsontwerp is ingediend bij de Staten-Generaal op 15 Juni 1904 en was dus reeds vier weken lang in zijn bezit.

De vraag rijst derhalve: wat heeft sedert dien tijd den keer in de overtuiging van den geachten afgevaardigde gebracht? Het kan onmogelijk in het algemeen zijn het optreden van dit Kabinet, want na een driejarige werkzaamheid was bij de behandeling van de Hooger-onderwijswet de opinie van den geachten afgevaardigde nog dezelfde. De reden kan ook niet liggen in dit wetsontwerp, want, gelijk gezegd, weken lang na de indiening stond hij nog op het vroegere standpunt.

Ik moet dan ook op zijn interruptie daarom de volle aandacht nog

eens vestigen, omdat de geachte afgevaardigde destijds uitdrukkelijk verklaard heeft, dat hij vóór de wet-Mackay stemde uit zeker billijkheidsgevoel en om te gemoet te komen aan gemoedsbezwaren. Thans echter blijkt, dat hij het billijkheidsgevoel, dat toen bij hem werkte, op rust heeft gezet en dat hij het te gemoet komen aan gemoedsbezwaren, waartoe hij zich vroeger verplicht achtte, thans beschouwt als iets, dat niet meer noodig is.

De heer Van Houten, tot wiens rede ik thans genaderd ben, heeft, de financieele zijde der zaak en speciaal art. 4 besprekende, een rekening opgezet. Hij heeft gezegd: stel dat een gemeente heeft zes publieke scholen, die haar elk *f* 6000 kosten, dat zij voor elk dier scholen ontvangt de bijdrage van art. 45, maar dat successievelijk, door achteruitgang van het openbaar onderwijs, school na school moet worden opgeheven. De gemeente zal dan, volgens dit wetsontwerp, komen in zooveel slechter conditie, omdat in het eerste lid van art. 9*bis* de aftrek gefixeerd is. De opmerking is, zoo men slechts op het eerste lid let, volkomen ad rem, maar de tweede zinsnede van het tweede lid is juist in het ontwerp gebracht om de moeilijkheid, waarop de geachte afgevaardigde wees, te ondervangen. Ik heb dan ook op mijn Departement eens laten narekenen, wat het verloop zou zijn van den aftrek, indien achtereenvolgens een gemeente, die bij voorbeeld 5 scholen had, telkens een school van de hand deed. De uitkomst is deze. In het eerste jaar, als alle scholen nog geopend zijn, zou de fixatie van den aftrek beloopen *f* 8300; valt één school af, dan vermindert dit cijfer tot *f* 7600, bij opruiming van de tweede school wordt de aftrek *f* 5900, van de derde *f* 4000, terwijl eindelijk, wanneer nog slechts één school overblijft, de aftrek tot *f* 800 zal zijn gedaald. Uit deze eenvoudige meedeeling van cijfers blijkt dus tastbaar, dat in de tweede zinsnede van het tweede lid van art. 9*bis* wel degelijk de onbillijkheid, die de geachte afgevaardigde meende op het spoor te zijn, voorkomt.

Overigens is zijn redevoering te onderscheiden in twee bestanddeelen. Er is een bestanddeel, rakende de *stoffelijke* belangen, en een deel, dat zich op zuiver *geestelijk* terrein bewoog. Ik ga beide achtereenvolgens behandelen. Bij de bespreking van de stoffelijke zijde der zaak heeft de geachte afgevaardigde gevraagd, — de losse vragen stel ik voorop, — wat er wel van den aftrek zou zijn geworden, als de wet van 1897 eens niet had bestaan. Ik geloof niet, Mijnheer de Voorzitter, dat men in het parlementaire debat veel verder komt, wanneer men gaat redeneeren uit het onbekende: wat zou zijn, als niet was wat is. Dan komen wij in allerlei theoretische casus posities, die niet behoorlijk door te denken zijn.

Intusschen heeft de heer Godin de Beaufort er reeds op gewezen, dat door het Rijk aan de gemeenten niet alleen wordt uitbetaald de 14 millioen van de wet van 1897, maar dat het Rijk ook te haren behoeve opcenten heft, welke opcenten voor de gemeenten beloopen een som van *f* 8,432,000. Hierop zou dan, zoo noodig, nog wel de inhouding kunnen plaats vinden. Maar ik zal daar niet verder op ingaan; het wetsontwerp zou, wanneer er geen uitkeering ware geweest, waarvan men kon aftrekken, allicht een geheel andere constructie hebben gehad, doch juist het bestaan van die uitkeering speelt in het gekozen stelsel een belangrijke rol, zoodat men geen recht heeft, dit element eenvoudig te elimineeren.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde nog een opmerking gemaakt over het al of niet beschikbaar zijn der middelen, waaruit de uitgaven zijn te kwijten. Hij heeft daarbij echter niet wedersproken, dat de Regeering in deze volkomen gedekt is, wijl er reeds geruimen tijd geleden een wetsontwerp is ingediend om die middelen te vinden. Maar hij meent, dat, wanneer de verkiezingen aanstaande zijn, de Regeering wel eens mag overwegen, welke toestand zal intreden, wanneer zij de nederlaag lijdt.

Ik van mijn kant geloof, dat een Kabinet, met het zelfvertrouwen toegerust, dat ieder Kabinet behoort te bezitten, niet aan zich zelf mag twijfelen. Daardoor zou het een zwakheid verraden, waarvan de tegenpartij dadelijk gebruik zou maken, om te zeggen, dat het Kabinet zelf niet aan zijn eigen voortbestaan geloofde. Een Kabinet heeft rustig door te werken en zijn plicht te doen, zoo lang het er is. Natuurlijk is in elke stembus iets aleatoirs; maar een Kabinet, dat zich zelf vertrouwt, mag niet handelen als voorzag het, dat de toekomst in zijn nadeel zou zijn; het kan worden teleurgesteld, maar met zulk een mogelijkheid heeft het vooreerst niet te rekenen.

Tot de zaak zelf komende, spreek ik aanstonds er mijn genoegen over uit, dat de geachte afgevaardigde, de heer Van Houten, niet heeft verdedigd de stelling, die in de andere Kamer wel is volgehouden, dat het namelijk van een wijs en voorzichtig beleid zou hebben getuigd, indien deze zes millioen eenvoudig zonder aftrek in de gemeentekas waren gestort. Van zulk een roekeloosheid zou — de heer Godin de Beaufort brankmerkte het reeds hedenmorgen — geen tweede voorbeeld zijn te vinden. Die zes millioen in eens te geven, zonder eenigen grondslag van verdeeling, zonder te letten op alles wat daarbij in aanmerking genomen moet worden, die millioenen dus feitelijk te grabbelen te werpen, men moge het zoo eens in het publiek als goede politiek aanbevelen, maar een

dergelijke tactiek kan onmogelijk verdediging vinden bij iemand, die hetzij bewindsman geweest is, hetzij als zoodanig de verantwoordelijkheid draagt.

In de tweede plaats deed het mij niet minder genoegen, dat de geachte afgevaardigde ook met mij akkoord gaat in mijn opvatting van de wet van 1897, zoowel wat haar historisch verleden als wat haar beteekenis betreft. Alleen heeft de geachte afgevaardigde, naar mijn bescheiden meening, niet genoeg daarnaast doen uitkomen de verschillende gedaanteverwisselingen, welke de onderwijswetgeving ondergaan heeft, met de gevolgen daarvan voor de gemeente-financiën. De geachte afgevaardigde herinnerde — en tot zoover ga ik natuurlijk geheel met hem akkoord — aan den tijd van vóór 1865, aan de wet van 1857, die in art. 31 alle kosten voor het lager onderwijs op de gemeenten legde zonder eenig rembours, alleen de mogelijkheid liet om in extra-nood iets te geven (een bepaling, die eigenlijk niet in de onderwijswetgeving thuis behoort) en — ik doel op het tegenwoordig art. 49 — een buitengewoon subsidie aan de gemeente-financiën mogelijk maakte.

Destijds — en daaraan heeft de geachte afgevaardigde ten onrechte te weinig aandacht gewijd — stond het den gemeenten nog vrij, accijnzen te heffen; hun opbrengst werd gestort, zonder eenige bepaalde bestemming, in de algemeene gemeentekas, waaruit alle uitgaven, dus ook de onderwijsuitgaven, moesten worden gekweten. Toen men nu in 1865 dit recht tot accijnsheffing aan de gemeenten heeft ontnomen, — ik laat de motieven, die daartoe geleid hebben, daar, zijn daarvoor in de plaats gesteld vier vijfden van het personeel; deze waren aanvankelijk mobiel: naarmate er meer aan personeel geheven werd in de gemeente, werd ook van die vier vijfden meer uitgekeerd. Ook deze bedragen, die derhalve in de plaats traden van de opbrengst der accijnzen, werden eenvoudig in de algemeene gemeentekas gestort, waaruit alle uitgaven, dus ook de openbare onderswijsuitgaven, moesten worden betaald. In 1885 heeft men deze mobiele vier vijfden gefixeerd, welke maatregel echter voor ons doel onverschillig is. Er bleef ook zoo toch een uitkeering van het Rijk aan de gemeenten, welke diende om haar een equivalent te bieden voor de afgeschafte accijnzen, die vloeiden in de gemeene kas, waaruit dus ook alle onderwijsuitgaven werden bestreden.

Inmiddels was gekomen de Schoolwet van 1878, die in de verhouding van het Rijk tot de gemeentelijke financiën een hoogst gewichtige wijziging heeft gebracht en wel deze, dat aan de gemeenten nieuwe en meerdere uitgaven ten behoeve van het onderwijs werden opgelegd dan bij de wet van 1857, maar zóó, dat het equivalent voor de nieuwe, meer

dere uitgaven, geschat op 30 pct. van de kosten, voortaan door het Rijk aan de gemeenten zou worden vergoed.

Dat hierdoor een co-partnership, een vennootschap ontstond, zou ik aan den geachten afgevaardigde niet mogen toegeven. Ik weet wel, dat dit beeld bij de behandeling der wet gebezigd is, maar, al ben ik geen jurist, ik zou toch wel de vraag willen stellen: wat te denken van twee vennooten, co-partners, de één de gemeente, de ander het Rijk, de een aan den ander de wet voorschrijvende, met dwang en autoriteit bepalende, welke uitgaven de ander moet doen, en zelfstandig beslissende wat hij zelf zijnerzijds in die uitgaven zal bijdragen. Is een dergelijke overmacht vereenigbaar met het begrip van vennootschap, van co-partnerschip?

Ik meen, dat de vraag stellen is haar ontkennend beantwoorden. Het Rijk legde niet als gelijke, als vennoot, maar als Wetgevende Macht, als superieur op aan de gemeenten meerdere uitgaven en bepaalde geheel zelfstandig, dat 's lands kas hiervoor zou betalen 30 pct. van de totale kosten. Dit vaste percentage leidde echter tot misbruiken, verlokte als het ware vele gemeenten tot hoogere uitgaven, en met die ervaring voor oogen is toen in 1824 weer eenige verandering aangebracht. Op initiatief van Minister Heemskerk zijn toen enkele posten geschrapt, die dus niet meer zouden mederekenen bij de vaststelling van de van Rijkswege te vergoeden kosten. Daardoor zijn de uitgaven van het Rijk voor het openbaar onderwijs gedaald van 30 pct. tot 25,6 pct. En zoo is toen de zaak gebleven tot 1889; toen bleek de wijziging van 1884 nog niet afdoende; „a lump sum", een vast percentage, werd toen een min verkieslijk stelsel geoordeeld en men heeft toen de bijdrage veranderd in een vaste som per onderwijzer, verschillende naar gelang zijn aanstelling verplicht of onverplicht was. Gevolg daarvan is geweest, gelijk reeds werd opgemerkt door den heer Godin de Beaufort, dat de gemeenten niet meer, maar minder uit 's Rijks kas hebben ontvangen. De Rijksbijdrage aan de gemeenten is na de wet van 1889 gedaald van 25,6 pct. tot 23,34 pct., maar bij diezelfde wet, waarbij de bijdrage aan de gemeenten gedaald is met bijna 2 pct., is aan het bijzonder onderwijs voor het eerst een bijdrage gegeven, die met de 30 pct. van 1878 geen verband hield wat den oorsprong, maar wel wat den maatstaf betrof. Dit stelsel werd gekozen, omdat men bij ondervinding had geleerd, hoe bedenkelijk het was, een vast percentage van kosten te betalen, waardoor de koorden van de beurs in handen van de gemeenten werden gegeven, wat natuurlijk nog veel bedenkelijker zou geweest zijn bij het bijzonder onderwijs, al ware het slechts omdat het een comptabele contrôle noodzakelijk zou hebben gemaakt, die nauwelijks denkbaar is.

In 1889 is derhalve een groote som uit 's Rijks kas beschikbaar gesteld voor het bijzonder onderwijs, en zulks terwijl op dat oogenblik niet alleen geen cent meer werd gegeven aan het openbaar onderwijs, maar dit laatste integendeel minder zou gaan ontvangen. Daarentegen zal dit ontwerp — het is dezen morgen nog mede door den geachten afgevaardigde uit Zeeland opgemerkt, — een regeling brengen, waarbij de gemeenten nooit kunnen verliezen en, wanneer het openbaar onderwijs zich uitbreidt, zelfs aanmerkelijk zullen winnen. Men moet dit laatste niet gering schatten. Reeds thans beloopt per jaar — het is aan het Departement uitgerekend — het gebruikelijke accres een twee ton voor het openbaar en het bijzonder onderwijs samen, zoodat, wanneer men dit accres over 10 jaar berekent, meer dan 2 millioen aan het subsidie wordt toegevoegd. Neemt men nu in aanmerking, dat de verhouding tusschen openbaar en bijzonder onderwijs is als van $^2/_3$ tot $^1/_3$, dan komt derhalve $^2/_3$ van die verhooging ten goede aan de gemeenten voor haar openbaar onderwijs. Maar ik laat dit nu verder rusten en keer terug tot de financieele verhouding, welke bestond tusschen Rijk en gemeenten, toen de wet van 1897 haar intrede deed. Wat was de strekking van die wet?

Men heeft toen begrepen, dat het fixum van $^4/_5$ niet was vol te houden, omdat er geen mobiele factor in zat, die rekening hield met de meerdere behoeften, en men heeft dan ook de $^4/_5$, die vergoeding voor de vervallen accijnzen, niet gehandhaafd naast een nieuwe uitkeering, omdat men inzag, dat de wet van 1885 ongelijkmatig werkte. Daarom is gezocht naar een ander stelsel van berekening, een stelsel, dat zeker zeer ingenieus was, al hebben niet alle deskundigen het serieuse karakter van die vinding hoog kunnen aanslaan; ik heb slechts te verwijzen naar wat prof. Oppenheim er over geschreven heeft. Maar, ofschoon men den vorm der $^4/_5$ van het personeel prijs gaf, uit geschiedenis en strekking van art. 2 der wet van 1897 blijkt zonneklaar, dat het belangrijkste bestanddeel van de nieuwe uitkeering geheel in de plaats trad van de vergoeding voor de afgeschafte accijnzen.

Aan dit eerste bestanddeel heeft men toen een tweede toegevoegd, een nieuwe bijdrage, gecalculeerd op *f* 2,300,000. Deze 23 ton moest strekken ter vergoeding van de uitgaven, welke het Rijk in zijn overige wetgeving buiten het onderwijs aan de gemeenten oplegde. Daarbij bleef dus de bijdrage van art. 45 geheel buiten aanmerking. Dit staat dan ook in de stukken zoo duidelijk, dat hierover geen twijfel kan rijzen.

De stand van zaken was dus deze, dat de bijdrage van art. 45 geheel intact werd gelaten en dat van de in art. 2 der wet van 1897 voor-

komende bestanddeelen der uitkeering één deel de vergoeding representeerde voor de waarneming van politiezorg enz., terwijl het andere deel, dat in de plaats trad van de *f* 8,700,000 van het fixum uit het personeel, helpen moest tot goedmaking van alle gemeentelijke uitgaven, dus ook die van het onderwijs.

Ziehier de eenvoudige voorstelling van zaken. Thans wordt een poging gewaagd om tot verdere vrijmaking van het bijzonder onderwijs te komen, waarop reeds de Troonrede van 1901 de aandacht vestigde. Destijds kon natuurlijk de vraag rijzen, wat daaronder te verstaan. Ik zal aanstonds gelegenheid hebben om op den priesterlijken dwang of Staatsdwang, dien de geachte afgevaardigde in dit verband gispte, terug te komen; hier wensch ik alleen te constateeren, dat er over hetgeen de Regeering onder de vrijmaking verstaat thans moeilijk verschil van gevoelen meer kan rijzen. Het is zoowel bij de schriftelijke als bij de mondelinge behandeling duidelijk uitgesproken, dat beoogd wordt, de onvrijheid, waarin het bijzonder onderwijs verkeert in zijn verhouding tegenover het Rijk, zooveel mogelijk op te heffen.

Die dwang, van Staatswege op hen, die het bijzonder onderwijs verlangen, uitgeoefend, — de Leerplichtwet laat ik thans buiten beschouwing —, is uitsluitend te zoeken in het financieel ongelijke vermogen van de beide categorieën burgers. Het spreekt dus vanzelf, dat de belofte der Troonrede van 1901 niet anders kon worden ingelost dan door nogmaals te doen datgene, waarmede men in 1889 is aangevangen, d.w.z. door, nog eens in hetzelfde spoor en langs dezelfde lijn voortgaande, de voltooiing van het toen begonnen werk al meer te naderen, door voor het bijzonder lager onderwijs meer geld beschikbaar te stellen.

Hoe ter wereld zou nu uit die vrijmaking van het onderwijs kunnen voortvloeien eenige eisch, noodzakelijkheid of zelfs maar aanleiding, om te gelijk een evenredig hoogere som aan het openbaar lager onderwijs toe te schuiven? Verkeert dat onderwijs dan soms in financieele moeilijkheden? Komt aan de openbare school slechts een deel van het overheidsgeld ten goede? Integendeel, deze krijgt altoos 100 pct. uit de overheidskas, thans 76,66 pct. uit de gemeentekas en 23,34 pct. uit de Staatskas. En wanneer men nu overbrengt een deel der uitgaven, welke de gemeente voor het openbaar lager onderwijs te doen heeft, naar het Rijk, dan wordt natuurlijk het gemeentebudget van gelijk bedrag aan uitgaven ontheven.

De vergoeding van de minimum-traktementen zal het gemeentebudget met bijna 6 millioen ontlasten. De Rijksbijdrage aan de gemeenten wordt dus met 115 pct. verhoogd, dat wil zeggen, dat 115 pct. der

tegenwoordige 23,34 pct. van de totaal-kosten door de gemeente minder behoeft te worden uitgegeven, zoodat de bijdrage volgens de wet van 1901 ad 25,4 pct. voor het openbaar onderwijs thans stijgt tot 54,61 pct. Er ligt derhalve vóór ons een rekening met een credit- en een debetzijde. Van de debetzijde wordt thans 30 pct. afgenomen, welke de gemeente minder heeft uit te geven. Liet men nu desondanks staan op de creditzijde al hetgeen de gemeente van het Rijk trekt, dan zou dit een surplus van bijna *f* 6,000,000 doen ontstaan.

Door den heer Hovy is opgemerkt, dat de gemeenten die som allicht zouden besteden om het openbaar lager onderwijs hooger op te drijven. Die voorstelling dankt, zie ik wel, haar oorsprong aan zijn Amsterdamsche ervaringen, maar men kan toch niet altoos uit hetgeen te Amsterdam geschiedt concludeeren voor het geheele Rijk. Dat er gemeenten zijn, waar het openbaar lager onderwijs meer geldelijken steun kan gebruiken, wordt door mij dan ook niet betwist, maar zelfs al kon men volhouden, dat de volle 6 millioen aan het openbaar lager onderwijs ten goede moeten komen, dan kan dit toch niet anders, of er dient daartegenover gelijke som op de debetzijde te staan. Dat wil zeggen, dat dan de gemeenten verplicht zouden moeten worden, *tot zes millioen meer uitgaven voor het onderwijs* te doen. En dat juist is geenszins het geval. Deze wet verplicht de gemeenten tot geen cent uitgave meer.

Er wordt, — ik herhaal het —, door dit ontwerp geen enkele nieuwe uitgave van de gemeenten gevorderd. De gemeenten, de meerdere inkomsten ontvangende, zouden dus volkomen vrij zijn, daarmee te doen wat zij wilden. Zij zouden meer voor het onderwijs kunnen uitgeven, maar zij zouden even goed verschillende andere belangen kunnen gaan behartigen met dat geld, of ook, desverkiezende, minder belasting kunnen gaan heffen. Men zou dus feitelijk niets anders krijgen dan een geheel willekeurige toevoeging aan de gemeentelijke inkomsten van 6 millioen.

Mijnheer de Voorzitter! In confesso is, dat ook de gemeenten geholpen moeten worden. De verhouding tusschen de gemeentelijke en de Rijksfinanciën is, ook na de wet van 1897, niet afdoende verbeterd. Hoe ingenieus die wet ook was, zij heeft maar voor zeer korten tijd bevrediging geschonken. Maar — en dit is wat ik straks reeds zeide — een zoo roekelooze daad als het zijn zou, de quaestie der gemeente-financiën te willen oplossen door naar een maatstaf, die in geen de minste verhouding staat tot de juiste behoeften, aan de gemeenten zes millioen te gaan uitdeelen, kan geen verstandig financier voor zijn rekening nemen.

Wij hadden ons derhalve de vraag te stellen: met hoeveel vermindert de last van uitgaven voor de gemeenten, om vervolgens die som, waar-

mede de last der gemeentelijke uitgaven, de debetzijde alzoo, afneemt, ook op de creditzijde af te boeken. Daarbij blijft de gemeente in volkomen dezelfde positie, ja, voor de toekomst ontsluit zich zelfs het vooruitzicht op een betere, wanneer het onderwijs zich uitbreidt. In elk geval kan nooit schade worden geleden; achteruitgang is onmogelijk; de gemeente blijft wat ze is. Op een rationeele, een naar goede evenredigheid ingerichte regeling van de gemeente-financiën wordt hier dus niet vooruitgeloopen. Die quaestie is thans niet aan de orde, maar zal te zijner tijd ampel worden overwogen.

Daartegen is nu aangevoerd het spreekwoord: *donner et retenir ne vaut*, en de geachte afgevaardige, de heer Van Houten, heeft ons er aan willen herinneren, dat onze Nederlandsche taal rijk genoeg is om ons te kunnen spenen van het gebruik van Fransche woorden. Hij heeft ons gewezen op een Hollandsche zegswijze — ik moet tot mijn schaamte bekennen, dat ze mij nooit was voorgekomen —: „geven en terugnemen is slimmer dan stelen". Als men de Fransche met de Hollandsche uitdrukking vergelijkt, gevoelt men het verschil. In Frankrijk komen dergelijke gezegden uit de literaire kringen, bij ons uit de volkskringen op; vandaar de heel wat krasser formuleering, al geef ik gaarne toe, dat in het aanhalen van dit gezegde niet iets kon gelegen zijn, waarmede de geachte afgevaardigde bedoelde, een minder hoffelijke of minder parlementaire uitdrukking ten laste van het Kabinet te bezigen. Want, laat mij het maar aanstonds zeggen: ik ben het met hem geheel eens; ik onderschrijf die woorden ten volle: geven en terugnemen is slimmer dan stelen. Wanneer dan ook het Rijk na 1865 de te heffen accijnzen eenvoudig had teruggenomen zonder meer, dan zou dit erger dan stelen geweest zijn, voor zoover men althans een privaatrechtelijke verhouding op staatsrechtelijk gebied mag overbrengen. Dat heeft men echter niet gedaan. Wèl zijn de accijnzen vervallen, maar iets van evenveel waarde is er voor in de plaats getreden. En als ik nu iemand iets geef en het later terugneem, maar er voor in de plaats geef iets wat precies evenveel waard is, kan er dan van stelen sprake zijn?

De oud-Minister Kappeyne van de Coppello heeft — het doet mij genoegen, het hier nog eens te kunnen memoreeren — in 1878 zich ten principale over deze zelfde quaestie uitgelaten en daarbij zelfs juist het woord „terugnemen" gebezigd. Wanneer men al de kosten van het openbaar lager onderwijs ten laste van de schatkist bracht, dan zou dat, volgens hem, gepaard moeten gaan met „het *terugnemen* van de uitkeering van $^4/_5$ van de personeele belasting". Ziedaar den staatsman,

den man van hooge bedoelingen, maar ook den kundigen financier, die zeer goed begreep, dat het de ongerijmdheid zelf, de tot in het bespottelijke loopende roekeloosheid zou wezen, om, indien men te eeniger tijd, zooals toen gemoveerd werd, het geheele lager onderwijs voor rekening van het Rijk nam, toch aan de gemeenten het $^4/_5$ van de personeele belasting te laten. En verandert de quaestie nu ook maar iets, wanneer ik 100 % overbreng van de gemeenten naar het Rijk of maar 50 %? Ik zou Kappeyne's uitlating met hetzelfde recht dan ook aldus kunnen lezen: „wanneer 50 % wordt overgebracht naar het Rijk, zou ook 50 % van het $^4/_5$ der personeele belasting moeten worden teruggenomen".

Men ziet daaruit, dat in hetgeen van meer dan één zijde is gequalificeerd als een, om het zacht uit te drukken, grievend onrechtvaardige behandeling, en dat feitelijk niets anders is dan een verlichten van de debetzijde van de balans met 50 %, maar het tegelijkertijd verminderen van het credit met 50 %, niets ligt, waartegen uit een billijkheids-, of uit een moreel oogpunt, of met een beroep op de pacificatie van 1889, ook maar de minste bedenking valt in te brengen. Het voorstel ligt overigens geheel in de lijn van 1889; na het hedenmorgen nog dienaangaande betoogde en het zooeven door mij gememoreerde kan ik daar verder het zwijgen toe doen en het dus resumeeren. Er wordt hier in art. 45 aan de gemeenten gegeven tweeërlei: vooreerst in plaats van 25 % evenzoo 25 %, maar nieuw krijgen ze nu er 30 % bij. Juist hierbij echter mag men geen oogenblik uit het oog verliezen, dat die 54 % bestaat uit 25 % + 29 %. Het is $a + b$. Die 25 % zijn het equivalent voor de in 1878 meer opgelegde uitgaven; daar mag men niet aankomen; maar tegenover de 29 nieuwe procenten staat geen enkele nieuwe verplichte uitgave; deze toevoeging aan het subsidie draagt dus *een gansch ander karakter.* De rekening klopt dus eerst, wanneer men een zekere som, die ik x zal noemen, van de uitkeering terugneemt, tegenover de x, dien men aan den anderen kant aan de gemeenten betaalt. Men geeft dan x aan de gemeenten, maar keert een even hoog bedrag van x minder aan de gemeenten uit. Het is hier niet: geven en terugnemen is slimmer dan stelen, maar wat gegeven was in 1897, wordt alleen in zoover teruggenomen als volgens het nieuwe art. 45 thans aan de gemeenten meer wordt uitbetaald.

De vraag is ten slotte gedaan, — zij ligt voor de hand —, waarom niet, als het de eenige bedoeling met dit wetsontwerp was, niet om het openbaar onderwijs te reorganiseeren, noch ook om de gemeentefinanciën nader te regelen, maar uitsluitend en alleen om aan het bij-

zonder onderwijs een hoogere bijdrage toe te kennen, een andere constructie aan de wet gegeven? Waarom niet in art. 54*bis* de cijfers verhoogd en die in art. 45 onveranderd gelaten; dan ware die aftrek niet noodig geweest? Volkomen juist, Mijnheer de Voorzitter! Waarom dan de vorm van het ontwerp gekozen is? Juist om geen aanstoot te geven. Want wanneer men in de wet opnam het stelsel om voor het bijzonder onderwijs zoo maar eens een som te bestemmen, die niet een limiteering vond in de bijdrage voor het openbaar onderwijs, dan juist zou men een uiterst bedenkelijken weg opgaan. Er ligt dus in de gebondenheid om „naar denzelfden maatstaf" te subsidieeren een limiet, waardoor altijd hetgeen men geeft voor het bijzonder onderwijs beperkt wordt tot hetgeen het Rijk betaalt voor het openbaar onderwijs. En verder moest wel, ten einde de gemeenteraden van lieverlee al meer in zake het onderwijs te depolitiseeren, deze vorm gekozen worden, omdat zoodoende alleen een deel der gemeentelijke onderwijsuitgaven ten laste van het Rijk wordt gebracht.

Blijkt het later, dat men dit stelsel niet kan volhouden, doordat namelijk, gelijk sommigen willen, de uitkeering van 1897 geheel wordt ingetrokken en eenvoudig heffingen, welke dusver het Rijk doet, aan de gemeenten worden overgelaten, — men weet, dat bij onze financiers beide stelsels verdediging vinden —, dan zal men verder zien: die dan leeft, die dan zorgt. Maar op dit oogenblik staan wij voor het feit, dat er op de creditzijde van de gemeenten sommen komen, die voortaan het Rijk uitkeert, en dat met name de uitkeering volgens de wet van 1897 het karakter draagt van een algemeen middel voor de algemeene kas en de algemeene uitgaven, dus ook voor het onderwijs, zoodat dit vanzelf de aangewezen post is, die voor korting in aanmerking komt.

Ik kom nu tot het bestanddeel van de rede van den geachten afgevaardigde, dat gewijd is aan de meer geestelijke belangen, en waarin hij principieel verschilt van den heer Van Wenderen Rengers. Deze laatste geachte afgevaardigde protesteerde er tegen, dat de Regeering te veel een publiekrechtelijk karakter zou gegeven hebben aan het bijzonder onderwijs. De geachte afgevaardigde, de heer Van Houten, daarentegen meent, dat het publiekrechtelijk karakter veel sterker geaccentueerd had moeten worden, nu eenmaal zulke groote subsidies aan het bijzonder onderwijs staan te worden verleend. De Regeering heeft steeds ontkend en blijft steeds ontkennen, dat, ten gevolge van deze subsidies, het bijzonder onderwijs ook maar in eenig opzicht een publiekrechtelijk karakter zou erlangen en ik sta ten deze dus geheel aan de zijde van den heer Van Welderen Rengers, wanneer hij daartegen protesteert.

Nu heeft de geachte afgevaardigde, de heer Van Houten, zijn voorstelling aannemelijk trachten te maken door verwijzing naar de Armenwet. Ik zal zoo vrij zijn, die wet er op na te slaan. Het is waar, dat in art. 2 de instellingen van weldadigheid in vier soorten worden verdeeld: dezulke, die van den Staat en andere publiekrechtelijke lichamen uitgaan; die door de Kerk worden gesticht; instellingen voorts, die een geheel privaat en niet kerkelijk karakter vertoonen; en eindelijk de gemengde instellingen. En zulk een amphibie, zulk een hybridisch verschijnsel meent de geachte afgevaardigde nu ook bij het bijzonder onderwijs in zijn nieuwe levensconditie op het spoor te zijn. Ik ontken dit echter met alle beslistheid. Wat staat in de Armenwet? Als de geachte afgevaardigde gisteren de woorden zelf uit art. 2 had voorgelezen met de interpretatie, welke art. 5 daaraan geeft, dan zou hij zelf gevoeld hebben, dat het niet klopt. In art. 2, sub *d*, worden de instellingen van gemengd karakter aangeduid als die, „in welker regeling of bestuur door de burgerlijke overheid gezamenlijk met een kerkelijke of particuliere vereeniging of bijzondere personen wordt voorzien".

En hoe wordt dat beginsel nu in art. 5 nader uitgewerkt? „De reglementen der instellingen, vermeld onder litt. *d* van art. 2, worden, binnen eenen door Ons voor te schrijven termijn, door den gemeenteraad en het betrokken kerk- of bijzonder bestuur gezamenlijk, met inachtneming van de bepalingen dezer wet, herzien, of, zoo er nog geen bestaan, vastgesteld. Daarvan moet blijken door een besluit van den gemeenteraad. De oprigting van nieuwe instellingen van dien aard en het vaststellen van hare reglementen, geschieden op gelijke wijze". Werd nu ook ten aanzien van het bijzonder onderwijs bij het opmaken van het reglement, van de statuten en voor het bestuur een soortgelijk medezeggenschap gegeven aan de Overheid, dan zou de vergelijking opgaan. Inderdaad zou dan een vereeniging voor bijzonder onderwijs sterke analogie met een gemengde instelling voor armenzorg vertoonen. Maar wat op dit oogenblik is geregeld en hier voorgesteld wordt, geeft juist noch in de opstelling van de reglementen of de statuten, noch in de vervulling der bestuurstaak aan Rijks-, provinciale of gemeentelijke Overheid ook maar eenig medezeggenschap.

De geachte afgevaardigde heeft in de tweede plaats gewezen op de spoorwegen en gezegd: wie zou 20 à 30 jaren geleden er aan gedacht hebben, dat het Rijk zich zou aanmatigen de zorg voor het spoorwegpersoneel? Dat uitgangspunt zij hem toegegeven, maar ik moet beginnen met te doen opmerken, dat men een vereeniging voor bijzonder onderwijs en een spoorwegmaatschappij niet mag en niet kan vergelijken,

wijl een spoorwegmaatschappij optreedt niet maar eenvoudig door de goedkeuring op haar statuten te erlangen, zooals een gewone vereeniging of vennootschap, maar eerst na *een concessie* te hebben erlangd, en natuurlijk in een concessie als zoodanig altijd een publiekrechtelijk element schuilt. Reeds daardoor vervalt elke analogie. Wij hebben hier met geen concessie te doen. Hier geldt het geen publiek belang, waarvoor de Overheid, gelijk bij de spoorwegen, zorgen moet. Vandaar, dat in het bedrijf van een spoorwegmaatschappij de Overheid zich meer en meer is gaan mengen, waartoe zij in het instituut der onteigening gereede aanleiding vond en, gedreven door het algemeen belang, trapsgewijze gekomen is.

En wat is nu voor de regeling van boven af der positie van het spoorwegpersoneel het motief geweest? Dit, dat het belang van den dienst het noodzakelijk maakte, het stakingsrecht van het personeel te beperken; daartegenover moest dan echter staan de zorge om aan dat personeel van Overheidswege te verschaffen datgene, waarvoor het zelf door het verlies van dat recht niet meer kan waken.

Wanneer men nu aan het bijzonder onderwijs eveneens een publiekrechtelijk karakter wil toekennen, dan moet men aantoonen, dat aan de Overheid tegenover dat onderwijs publiekrechtelijke bevoegdheid toekomt. Maar aan dergelijke vereenigingen is zulk een publiekrechtelijke bevoegdheid juist nooit verleend. En hier ligt nu inderdaad de „cardo quaestionis".

Als ik den geachten spreker goed verstaan heb, dan gaat hij uit van het denkbeeld: het volksonderwijs is taak van de Overheid; wanneer nu een deel van die taak aan bijzondere vereenigingen opgedragen wordt, dan is er delegatie van de Staatstaak, dan vervult de schoolvereeniging een deel der Overheidsfunctie. En ik stem toe, dat men op deze basis een constructie kan opbouwen, die den geachten afgevaardigde een heel eind op den gewenschten weg brengt, maar juist zijn uitgangspunt komt mij ten eenenmale vicieus voor. Neen, de zorge voor het volksonderwijs is primordiaal de taak der ouders, niet der Overheid. De ouders hebben daarvoor te zorgen. Uit de natuur van de Overheid volgt in het minst niet, dat de taak van het volksonderwijs op haar rusten zou.

Wat heeft Thorbecke desaangaande gezegd? „Het zijn in wezen, bestemming en middelen andere levensmagten dan de Staatsmagt, welke de Kerk, het onderwijs, wetenschap, kunst, maatschappelijk te vormen en te besturen hebben, magten in wier sfeer burgerlijk overheidsgebod of dwang niet te pas komt." Ik citeer dit niet omdat ik bij Thorbecke

zweer, maar omdat het voor velen van de linkerzijde uit den aard der zaak veel meer beteekenis heeft, wanneer Thorbecke het zegt, dan dat ik het uitspreek.

Heeft dan de Overheid hier geen taak te vervullen op onderwijsgebied? Zeer zeker! Zelfs een hoogst ernstige taak, namelijk om overal waar de ouders hetzij uit onverschilligheid, hetzij uit plichtsverzuim, hetzij uit onmacht, het onderwijs niet inrichten gelijk voor de volksontwikkeling noodig is, daarvan zelfs ganschelijk afzien, vervangend en helpend op te treden. Maar dat is slechts aanvulling; die taak is geenszins primordiaal; de zorg voor het onderwijs vloeit niet rechtstreeks onder alle omstandigheden uit de natuur der Overheid voort. Dat dit ook de opvatting is van Thorbecke, moge blijken uit deze zijn woorden: „Het onderwijzen is geene taak van de Regering. De Regering moet alleen voor een publiek onderwijs zorgen, omdat de bijzondere personen gemeenlijk te kort schieten."

Ziedaar, Mijneheeren, het verschil in uitgangspunt. Wanneer men dit verschil nu op zijde zet en het de primordiale taak der Overheid acht, voor het onderwijs zorg te dragen, dan natuurlijk kan ik begrijpen, dat men zegt: wanneer bijzondere vereenigingen worden toegelaten voor zoover de Staat dit goed vindt, dan geschiedt dit niet uit kracht van een primordiaal vrijheidsrecht der ouders, maar dan is dit te beschouwen als een vrijgevigheid tegenover diegenen, die de belangen hunner kinderen niet zoo goed begrijpen en daarom prijs stellen op ander dan het van Overheidswege gegeven onderwijs. In een dergelijken gedachtengang is de publiekrechtelijke constructie op haar plaats. Maar te eerder, waar ik voor de tegenovergestelde zienswijze mij beroepen kan op een man als Thorbecke — om nu maar van Groen te zwijgen —, zal men mij toegeven, dat van de conclusiën van den geachten afgevaardigde, afgeleid uit dit geheel onjuiste uitgangspunt, niet overblijft waaraan ik beteekenis zou kunnen hechten.

Neen, Mijnheer de Voorzitter, er is in het minst geen Overheid, die regelen stelt aan het bijzonder onderwijs, en de vraag, mij door den geachten afgevaardigde gedaan, hoe of het met de Grondwet te rijmen zou zijn, dergelijke regelen te treffen, kan ik dan ook stilzwijgend voorbijgegaan. Een dergelijke vraag zou de heer Van Houten kunnen richten tot den wetgever van 1857, met wiens werk hij zich zoo ingenomen toonde. In die wet is inderdaad een bepaling te vinden, welke wellicht uit dit oogpunt bedenking ontmoet. Wanneer de geachte afgevaardigde het tegenwoordige art. 54 inziet, dan zal hij vinden, dat bij het bijzonder onderwijs niemand aan het hoofd eener school mag

staan, of hij moet 23 jaar oud zijn. Als men de vraag stelt, of een dergelijke bepaling steun vindt in de Grondwet, die alleen een onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid toelaat, dan is het antwoord nog niet zoo gemakkelijk. Het geldt hier toch een algemeene bepaling, welke op *alle* bijzondere scholen toepasselijk is. Daarentegen zijn in art. 54*bis* louter voorwaarden voor de subsidieering opgesomd en nu hebben conditiën voor subsidiën dit eigenaardige, dat, wanneer men met dergelijke conditiën geen genoegen neemt, men eenvoudig het subsidie weigert; dan heeft men met al die voorschriften en regelen niets te maken. Volgens de Grondwet moet er zijn toezicht en onderzoek naar bekwaamheid en zedelijk gedrag, maar verder gaat de Grondwet niet, en alles wat er verder bijkomt zijn conditiën, bedingen, voorwaarden voor een subsidie, dat niemand gehouden is te aanvaarden.

De geachte afgevaardigde heeft gemeend, dat het bijzonder lager onderwijs, om te voldoen aan billijke eischen, moest bevorderen de Christelijke en maatschappelijke deugden en zoo mogelijk met eerbiediging van ieders godsdienstige overtuiging diende te worden gegeven. Echter heeft men, volgens hem, bij het bijzonder onderwijs meer het oog op *kerkelijke* dan op *Christelijke* deugden. Wanneer de geachte afgevaardigde een duidelijke definitie wil geven van wat hij verstaat onder maatschappelijke, in onderscheiding van Christelijke deugden en daarnaast van wat hij verstaat onder kerkelijke deugden in onderscheiding van Christelijke en maatschappelijke deugden, dan zal het mij hoogst aangenaam zijn, over dit ook mij niet geheel vreemde onderwerp met een man van zijn taille van gedachten te wisselen. Maar zoolang ik niets anders voor mij heb dan drie vage, in's Blaue hinein gemaakte, onderscheidingen, drie woorden, is debat daarover niet mogelijk.

Wat daarentegen betreft het eerbiedigen van ieders godsdienstige overtuiging, dit gebeurt, voor zoover ik weet, op alle bijzondere scholen. Zeker, er wordt op Roomsche scholen omtrent de Hervorming een voorstelling gegeven, die niet strookt met de Calvinistische, en omgekeerd strijdt de op de Calvinistische school gegeven voorstelling weer met die van dr. Nuijens en dergelijke historici. Maar de geachte afgevaardigde houde mij ten goede, wanneer ik in herinnering breng, dat de bepaling der Grondwet, volgens welke het openbaar onderwijs moet worden gegeven met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, volstrekt niet alleen is geschreven voor het lager onderwijs, maar dat zij integendeel voor het geheele openbaar onderwijs, dus ook voor *het hoogere* geldt. En laat ik nu eens als voorbeeld mogen nemen professor Bolland. Ik mag dien naam noemen, omdat, zoo ik mij niet vergis, die hoogleeraar

benoemd is onder het ministerschap van den geachten afgevaardigde. Natuurlijk eerbiedigt ook professor Bolland ieders godsdienstige overtuiging, ook die van zijn Roomsch-Katholieke landgenooten, maar belet dit hem om zijn meening uit te spreken, om critiek te oefenen?

Immers neen, ik meen zelfs, dat hij behoort tot die mannen, die een tamelijk ruim gebruik van de vrijheid van spreken maken. Dit kan nu — het spreekt vanzelf — niet anders, vooral niet aan een Universiteit. Hoe wil men daar bijv. onderwijs in de geschiedenis geven, ook in die des vaderlands, zonder dat een subjectief element in het spel komt? Dat ligt in den aard der zaak. Maar wanneer desondanks de eisch der Grondwet, dat ieders godsdienstige overtuiging zal worden geëerbiedigd, bij het Hooger onderwijs *niet* miskend wordt, kan ik dan niet met een gerust geweten zeggen, dat men ook op de bijzondere school die overtuiging niet miskent?

De geachte afgevaardigde heeft bij de welwillende wijze, waarop hij dit wetsontwerp heeft beoordeeld, toch over één punt zijn leedwezen uitgesproken en wel daarover, dat men van de zijde der Regeering deze wet had aangeprezen als het onmisbare middel om de gewetensvrijheid, met name van den arme, tot haar recht te doen komen. Nu doet het mij altijd leed, wanneer ik een uitdrukking blijk te hebben gebezigd, die leden van deze Hooge Vergadering pijnlijk aandoet, maar de geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat ik in deze mij daarvan niets bewust ben, en hij zal het moeten dragen, dat ik verklaar, nog altoos de overtuiging te zijn toegedaan, welke uit die woorden spreekt. Hoe is de geachte afgevaardigde tot zijn uitspraak gekomen? Hij meent, natuurlijk te goeder trouw, dat de actie van het bijzonder onderwijs metterdaad niet uit werkelijke behoefte daaraan is voortgekomen, maar kunstmatig is opgewekt van boven af.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zou het leven van dien geachten afgevaardigde met het mijne moeten vergelijken om met zekerheid de vraag te kunnen beantwoorden, wie meer met de personen, die het hier geldt, in aanraking is geweest. Toch durf ik wel zeggen, zonder dat ik natuurlijk de gangen en wegen juist naast elkander kan leggen, dat mijn ontmoetingen met ouders uit de lagere volksklasse de zijne waarschijnlijk in talrijkheid zeer verre zullen overtreffen. Ik heb 30 jaren van mijn leven doorgebracht in gestadig contact met deze lieden. Ik heb eerst de openbare school op het dorp, waar ik predikant was, lief gekregen, want aan het hoofd van die school stond een onderwijzer, aan wien ik persoonlijk veel te danken heb, een beslist Christen niet alleen, maar een warm ijveraar voor al wat het Koninkrijk Gods

bevorderen kan. Maar hij is een van de mannen geweest, in het onderwijs thuis, die de gevaren heeft leeren inzien van den geest, waaraan ons volksonderwijs blootstaat. Die gevaren zijn waarlijk niet denkbeeldig en wanneer ik aan het einde van de lange periode, welke sedert verstreken is, mij afvraag, of men in deze Kamer, ook nog aan de linkerzijde, op den geest, die zich bij ons openbaar onderwijs heeft ontwikkeld, met evenveel gerustheid nederziet als een 20 jaren geleden, dan meen ik te mogen zeggen, dat niet weinigen, waaronder besliste voorstanders van het openbaar onderwijs, zelf niet geschroomd hebben te verklaren, dat zij met bezorgdheid de ontwikkeling van dat onderwijs aanzagen. Ook daaruit blijkt wederom het goed recht van hen, die een andere school voor hun kinderen begeeren.

De geachte afgvaardigde, welke de zucht daarnaar, gelijk gezegd, van bovenaf geïnspireerd noemde, splitste de gevallen in twee soorten; hij sprak eerst van de geestelijke leiders en dan van de kapitalisten. Over de laatsten zal ik niet spreken — het is een vreemde onderstelling, dat zij uit onedele motieven de stichting van bijzondere scholen, die hun slechts handen vol geld kosten, zouden bevorderen. Maar wat de geestelijke leiders betreft — is het dan niet de plicht van den oudere en den hooger ontwikkelde om, wanneer hij een ander in gevaar ziet of opmerkt, dat diens kind in gevaar verkeert, hem voor dat gevaar te waarschuwen? Wanneer ik bijv. zag, dat een mijner kinderen zijn zoon op een school had geplaatst, waarvan ik een verderfelijken invloed voorzag, zou ik dan verkeerd doen, wanneer ik mijn invloed als vader gebruikte om mijn zoon te waarschuwen en hem van het dreigende gevaar terug te houden? Zoeken niet allen, die geestelijk hooger staan te leiden? Heeft niet de geachte afgevaardigde zelf zijn leven lang pen en mond gebezigd om te leiden, om invloed uit te oefenen op den geest van anderen?

Wat is nu echter het verschil tusschen priesterdwang en Staatsdwang? Dit, dat priesterdwang steeds onmogelijk blijkt, tenzij de Overheid haar de behulpzame hand leent om de besluiten of vonnissen van de kerkelijke macht uit te voeren. Daartegen echter zou ook ik steeds met alle macht opkomen. Staatsdwang is echter iets, dat volgt uit den aard van den Staat, want het behoort tot de natuur van de Overheid om dwang uit te oefenen. Op kerkelijk terrein daarentegen bestaat er nooit absolute dwang, om de eenvoudige reden, dat men in een kerkgenootschap niet behoeft te blijven; men kan er uit, terwijl men uit het Staatsverband in thesi generali niet kan wegloopen. Wanneer ik echter een kerk uitga, dan heeft niemand meer iets over mij te zeggen.

De macht, die de Kerk over haar leden uitoefent, is dus hoogstens een civiel-rechtelijke, haar invloed ten deze niet ongelijk aan dien, welke aan het bezit van fortuin of talent verbonden is. Mist de Kerk alzoo den dwang, die den Staat ten dienste staat, vrijheid komt haar toe en, wanneer men deze niet slechts in naam wil, dan dient ook aan de Kerk de vrijheid gelaten, die zij behoeft. De Staat, die altijd dwang tot zijn beschikking heeft, moet zelf niet de geestelijke vrijheid der ingezetenen aantasten. Geschiedt dit dan thans? De geachte afgevaardigde heeft uit eigen omgeving iets medegedeeld, dat de voorstelling van de Regeering ten volle bevestigt, toen hij er op wees, dat b. v. hier in Den Haag — hij liet in het midden, of het elders anders was — uit meer gegoede burgerkringen schier geen enkel kind op de gemeenteschool gaat, maar allen op particuliere scholen gaan. Daarin zit het hem juist. Dit kunnen doen zij, die over genoeg middelen beschikken om zulke scholen te betalen, welke soms wel *f* 200—*f* 300 aan schoolgeld kosten, maar de minder gegoeden, de werkman en de kleine burger, — om van den arme zelfs niet te spreken —, kunnen dit niet. De rijke heeft niets noodig dan de vrijheid om zijn school op te richten, dan kan hij doen wat hij wil. Die vrijheid is ook nog voldoende voor den man, die het wel niet ruim heeft, maar ook al besteedt hij wat meer aan de opvoeding voor zijn kinderen, er toch komen kan. Die vrijheid evenwel, hoe gewenscht ook, bestaat niet voor diegenen, wier kinderen van oudsher gingen op de diaconie- of armenscholen. Welnu, staat die arme reeds in zooveel ten achter bij ons, den rijkdom van het bezit zijner kinderen heeft hij nochtans met ons gemeen en daarom neemt menigmaal de zorg voor die kinderen een veel grooter plaats bij hem in dan bij menig welgestelde. En is het dan niet de aanranding van de vrijheid op het uiterste gedreven, als men dien man wil beletten, zijn kinderen een opvoeding te geven naar de overtuiging zijns harten?

Men mag toch niet vergeten, dat er altijd nog velen in den lande zijn, die metterdaad gelooven, dat een kind, opgevoed buiten het geloof in den Christus, schade lijdt aan zijn eeuwige zaligheid. Ik vraag niet, of alle leden dezer Kamer er zoo over denken, maar dit is toch de denkwijze van duizenden en juist onder de armen vindt men die overtuiging het sterkst ontwikkeld. Daarom is de noodzakelijkheid om zijn kind te zenden naar een school, waar het opgevoed wordt in een richting en naar een overtuiging, tegenovergesteld aan die van zulk een arme, een kwaad, dat niet langer mag worden bestendigd. Er moet gezorgd worden, dat de arme ten deze niet achterstaat bij den rijke. De Overheid heeft hiervoor te waken, niet krachtens art. 192 der

Grondwet, want dit artikel gebiedt evenmin het bijzonder onderwijs te subsidieeren als vakscholen en zoovelen anderen te gemoet te komen, al laat het daarvoor ook alle ruimte. Maar uit de Overheidstaak als zoodanig vloeit het recht en de plicht voort om steun te bieden, en alzoo heeft de Overheid ook het bijzonder onderwijs in staat te stellen, zijn schoone roeping te vervullen. Daarom neem ik niets terug van wat ik gezegd heb over de bedoeling van dit wetsontwerp. Niet voor den rijke of den welgestelde, maar juist voor den minder met aardsche goederen gezegende moet de mogelijkheid geopend worden om zijn kind een opvoeding te geven, die overeenstemt met zijn overtuiging.

En als nu de geachte afgevaardigde vraagt: welken breidel zult gij aanleggen, als ik of mijn geestverwanten, straks weer in de meerderheid, over de macht beschikken en wij gaan bepalingen voorschrijven en regelingen maken voor het bijzonder onderwijs op een wijze, die gij zegt, dat de vrijheid inperkt? over welke wapenen beschikt gij dan om dit te keeren? dan antwoord ik: zoodra als het op een machtsoefening aankomt, spreekt het vanzelf, dat mannen anderes geestes, aan de macht gekomen, beproeven kunnen om te doen wat hun goeddunkt.

Of daartegen een dam kan worden opgeworpen? Al aanstonds zal het rechts- en billijkheidsgevoel spreken; maar ook waar dit niet toereikend mocht blijken, hoop ik, van deze plaats verdreven, onder het volk mijn plaats weer in te nemen en tegen dergelijk pogen te ageeren met iets van dezelfde kracht, waarmede ik geageerd heb tegen de wet van 1878. En wanneer men mij dan vraagt: roemt gij nu niet in eigen kracht? dan antwoord ik: neen, maar ik blijf steunen op wat de ervaring van een lang leven mij leerde: „Bis hieher hat Gott geholfen. Gott hilft. Gott wird weiter helfen.”

Handelingen, blz. 505—514.

Vergadering van 31 Mei 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Slechts een kort woord. Ik heb, zoo lang ik het genoegen heb, den heer Van Houten te kennen, altoos aan zijn meening waarde gehecht en zoo hecht ik ook waarde aan hetgeen hij heden gezegd heeft over het verband tusschen dit wetsontwerp en de verkiezingen. Maar hij zal niet willen, dat ik aan zijn meening alleen waarde hecht, dat ik mij in geestelijke onderworpenheid zou schikken en niet als vrij burger ook met de meeningen van anderen rekening zou houden. Ik zal het verleden nagaan, mij rekenschap geven van wat andere staatslieden in soortgelijke omstandigheden gedaan hebben, en ik geloof wel, dat ik dan tot dezelfde conclusie, als waartoe ik aanvankelijk geraakte, komen zal.

De geachte afgevaardigde heeft voorts gezegd, dat dit wetsontwerp niet mag bekrachtigd worden, voordat de middelen er zijn om het te bekostigen. Hiermede verschuift zijn advies de bekrachtiging van dit ontwerp niet slechts tot na de verkiezingen, maar tot na het tot stand komen der nieuwe tariefwet. Ik doe echter opmerken, dat, daarmede een gansch andere beteekenis aan zijn advies gegeven wordt.

In de tweede plaats heeft de geachte spreker gezegd, dat ik een verkeerde opvatting zou hebben van het woord „neutraliteit". Het neutrale was, volgens hem, allerminst een spijze, gereed gemaakt voor hem en zijn geestverwanten, maar de absentie van elk dogma, van elke krenking der gevoelens van andersdenkenden, zoodat alleen uiterst prikkelbare lieden daaraan aanstoot konden nemen. Hiertegenover stel ik dit axioma, dat, evenals elders, bij neutraliteit, op welk terrein ook, een eigen geest primeert. Er is dan ook geen neutraal onderwijs, of er heerscht een eigen geest in; en juist in dien geest van het neutrale onderwijs ligt het anti-thetisch element van elk positief geloof. Mocht de geachte afgevaardigde volhouden, dat er heelemaal niets zit in het neutraal onderwijs, dan zou het gelijkstaan met geestelijk nihilisme, en die bewering zal de heer Van Houten toch wel niet voor zijn rekening nemen. Integendeel, ook de neutrale school ademt een scherp geprononceerden geest en, wanneer de geachte afgevaardigde dit erkent, hoe kan hij dan volhouden, dat die geest niet anti-thetisch zou kunnen komen te staan tegenover den geest, dien anderen belijden?

De geachte afgevaardigde heeft acte genomen van mijn opmerking, dat art. 54*bis* slechts conditiën van subsidie inhoudt. Het zij mij veroorloofd te vragen hoe hij ooit dit artikel anders heeft kunnen opvatten. In art. 54*bis* staat: Door het Rijk wordt voor elk dienstjaar een bijdrage verleend.... mits" en dan volgen de verschillende voorwaarden. Hij behoeft er dus geen acte van te nemen, het staat zoo in de wet, ik heb er niets bijgevoegd, maar hij was bezig er iets anders in te brengen en dat heb ik gerecuseerd.

In de derde plaats heeft de geachte afgevaardigde betoogd, dat die maatschappelijke en Christelijke dingen, laat ons zeggen, een *ἓνδιὰδυοῖν* waren. Dit ben ik met hem volkomen oneens. Het is juist omdat er van die opvatting, alsof zij een tautologie bevatten, zooveel misbruik is gemaakt, dat ik omtrent die Christelijke deugden eens wilde onderzoeken, of de geachte afgevaardigde, wiens scherpzinnigheid bekend is, ook al vervallen was in de opvatting, dat de woorden „Christelijk" en „maatschappelijk" te nemen zijn als een mélange. Ik heb nu vernomen, dat dit inderdaad het geval is. Het begrip kerkelijk heeft hij voorts geïdentificeerd met onderworpenheid, voor zoover althans de Katholieken aangaat. Ik moet echter opmerken, dat onderworpenheid aan een hoogere ordening algemeen gevorderd wordt en dat met name bij de Protestanten het beginsel van absolute onderworpenheid aan Gods Woord eveneens bestaat. Ook als geloovig Protestant is men verplicht, zich te gedragen naar de uitspraken van Christus en van de Heilige Schrift. Ja, zelfs geloof ik, voor zoover door mij studie gemaakt is van de beginselen der Loge, dat ook aan die kringen absolute onderworpenheid aan de geldende stelregels verre van vreemd is.

En wanneer nu de geachte afgevaardigde ten slotte zegt: ik wil allen vrij laten, ook wat de kerkelijke deugden betreft, maar ik geef er geen Staatsgeld voor, dan antwoord ik: daar wordt ook geen Staatsgeld voor gegeven. Wanneer geld gegeven wordt voor subsidie aan het bijzonder onderwijs, dan is het niet de vraag voor den Staat als Overheid, of er bij hetgeen voor de ontwikkeling van het volk noodig is, nog iets bijkomt, of m. a. w. meer gedaan wordt dan noodzakelijk is. Voor den Staat is het volkomen voldoende, indien maar blijkt, dat voldaan wordt aan datgene wat de burgerlijke, maatschappelijke opvoeding eischt. Of men nu daarbij nog iets anders wil onderwijzen en daarvoor uit eigen hoofde iets meer wil betalen, dit staat aan ieder volkomen vrij. Daarvoor wordt echter door den Staat geen cent betaald, zoomin volgens de beginselen van de geldende als van de komende wet.

Ik geloof dan ook, dat er in de dupliek van den geachten afgevaar-

digde geen enkele reden voor de Regeering gelegen kan zijn, waarom zij haar standpunt niet met alle kracht zou volhouden. Hier wordt alleen eeen poging aangewend om aan de burgers in den lande, die geen middelen hebben om in de geestelijke behoeften en nooden hunner kinderen te voorzien, de feitelijke macht te geven om voor hun kinderen te zorgen naar de overtuiging van hun hart. En wie zou dat kunnen wraken?

Handelingen, blz. 516—517.

WETSONTWERP tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het lager onderwijs en der burgerlijke pensioenwet, enz.

VERGADERING VAN 2 JUNI 1905.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Vening Meinesz, kan zich niet vereenigen met de conclusie, welke de Regeering meende te moeten trekken uit de omstandigheid, dat in de Tweede Kamer, na vrij ernstige en stellig principieele oppositie, op de vraag van den Voorzitter, of hoofdelijke stemming werd verlangd, niemand bevestigend antwoordde. Ik wil natuurlijk gaarne aannemen, dat hij met die opvatting van de Regeering ten deze niet kan medegaan, — dat is zijn recht, — maar de geachte afgevaardigde had de voorstelling, welke de Regeering gegeven heeft, geheel zuiver moeten vertolken. Dit heeft hij echter niet gedaan. Hij toch stelde het voor, alsof de Regeering zou gezegd hebben, dat uit de aanneming van het ontwerp zonder hoofdelijke stemming bleek, *hoe alle bezwaren waren opgeheven.*

De Regeering heeft geen oogenblik gemeend, dat, met name bij den geachten afgevaardigde, den heer Van Idsinga, alle bezwaren zouden vervallen zijn, maar zij meende alleen — hierop komt de uitdrukking in de Memorie van Antwoord neer — de gevolgtrekking te mogen maken, dat men bij nadere overweging aan de geopperde bezwaren een niet zoo ernstige beteekenis als aanvankelijk hechtte, wat natuurlijk geheel iets anders is.

In de tweede plaats verklaarde de geachte afgevaardigde, niet mede te kunnen gaan met het denkbeeld, dat de pensioneering van de bijzondere onderwijzers van het standpunt der Overheid gerechtvaardigd zou zijn. Alleen kan hij zich nog wel indenken in een stelsel, waarbij ten behoeve van onderwijzers aan scholen, die nu eenmaal in het genot van subsidie zijn, de storting van pensioenbijdragen als beding voor dat subsidie wordt opgelegd.

De geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat ik dit standpunt niet wel vatten kan. Ik geef volkomen toe, dat, wanneer eenmaal aan een school, aan welke subsidie verleend is, de verplichting tot deelneming in de Rijkspensioneering wordt opgelegd, dit dan feitelijk op niets anders neerkomt dan het subsidie verminderen met de bijdragen voor pensioen. Maar wanneer men, gelijk de vigeerende wet, — ik spreek

nu niet over het gevoelen van den geachten afgevaardigde, — staat op het standpunt, dat het Rijk wel degelijk gerechtigd is, subsidie te verleenen, zooals dit in art. 54*bis* geregeld wordt, dan is toch het beginsel der subsidieering door den wetgever als rechtvaardig geijkt. En wanneer er nu, gelijk de wet aanneemt, een rechtsgrond bestaat voor een zooveel grooter subsidie dan bereids verleend is, dan versta ik niet, waarom niet op denzelfden grond zou kunnen rusten het zooveel kleiner subsidie, waarop de pensioneering neerkomt, te minder waar deze tegemoetkoming omnium consensu voor het onderwijs van zoo overwegend belang is. Dat dit laatste subsidie een eigen karakter bezit en dat daaraan andere conditiën zijn verbonden, spreekt vanzelf, maar — hoe men de zaak ook opvat — wanneer eenmaal het subsidie van art. 54*bis* gerechtvaardigd is, geldt ditzelfde in stellig niet mindere mate van het thans voorgestelde, zooveel lagere subsidie.

Ten aanzien van de niet-gesubsidieerde scholen heeft de geachte afgevaardigde terecht het motief om deze scholen op te nemen in de pensioenregeling, gezocht in de omstandigheid, dat zij anders in een onhoudbaren toestand zouden worden gebracht. Dit feit, als zoodanig, heeft de geachte afgevaardigde niet betwist, maar hij heeft gezegd, dat niet de Staat daarvoor behoorde te zorgen, maar dat dit op den weg lag van het bestuur of den houder dier scholen. In het algemeen geef ik toe, dat het bestuur in den regel voor zijn eigen school moet opkomen, maar als ik iets doe, waardoor mijn buurman of mijn naaste in een onhoudbaren toestand wordt gebracht, eischt dan niet de billijkheid, dat ik tracht te voorzien in hetgeen noodig is om hem uit dien toestand te redden?

Wanneer die bijzondere scholen *proprio motu*, door haar eigen fout, gekomen waren in den onhoudbaren toestand, dan zou ik het standpunt van den geachten afgevaardigde nog kunnen billijken. Maar wat is het geval? Oorspronkelijk had de Regeering zich er van onthouden om ook de niet-gesubsidieerde scholen in de regeling te begrijpen; zij is echter gezwicht voor de argumenten, aangevoerd in het Voorloopig Verslag der andere Kamer. Aangetoond werd, en door alle belanghebbenden en deskundigen bevestigd, dat de pensioneering uitsluitend van het personeel der gesubsidieerde scholen, onherroepelijk den ondergang der overige scholen ten gevolge zou hebben. Rust nu niet op de Regeering de plicht om het *damnum*, dat zij zelf zou stichten, zooveel als in het vermogen der Overheid ligt te voorkomen?

Toch is het doel, geen schade te veroorzaken aan de hier bedoelde scholen, niet het eenige motief geweest, dat de Regeering ten deze leidde.

Zij oordeelde namelijk, dat het verdwijnen dier scholen niet enkel schade zou berokkenen aan de onmiddellijk belanghebbenden, maar ook aan het onderwijs in het algemeen. Hoe hoog ook de voordeelen moeten geschat worden van het klassikaal onderwijs, te ontkennen valt niet, dat de meer individueele opleiding beter rekening kan houden met bijzondere omstandigheden. En nu is het mijn overtuiging, dat het bestaan van instituten als wij hier vooral op het oog hebben een weldadigen invloed uitoefent op de algemeene ontwikkeling van het volk.

Het voorstel strekt dus niet alleen ter voorkoming van het *damnum*, dat de Overheid door haar maatregel dreigt te berokkenen, maar ook wel degelijk om te voorkomen, dat de algemeene volksontwikkeling het verlies lijden zou van die meer individueele opleiding, welke alleen aan dergelijke scholen kan worden gevolgd. Werpt de geachte spreker nu tegen, dat die scholen niet gesubsidieerd worden, omdat zij niet voldoen aan de bedingen van art. 54*bis* en dus geacht moeten worden geen degelijk genoeg onderwijs te geven, dan houde hij mij de wedervraag ten goede, of onder die bedingen dan ook niet voorkomt de bepaling, dat het schoolgeld zeker bedrag niet mag overtreffen en dat geen winst mag gemaakt worden? En wanneer, gelijk veelal het geval is, juist op dezen laatsten grond geen recht op subsidie bestaat, pleit dit daarom dan tegen de deugdelijkheid van het onderwijs? Integendeel, Mijnheer de Voorzitter. Niet alleen door mijn geestverwanten, maar ook door anderen wordt erkend, dat die scholen dikwijls veel beter kunnen zijn ingericht dan andere. Zij missen dan ook het subsidie allerminst omdat er geen degelijk onderwijs zou worden gegeven, maar eenvoudig omdat ze aanstooten tegen het beding, dat voor het erlangen van subsidie het schoolgeld een zekere grens niet mag overschrijden. Bovendien zijn er nog andere scholen, welke het subsidie niet aanvragen, hoewel ze aan alle bij de wet gestelde eischen voldoen, uitsluitend omdat haar voorstanders de school geheel onafhankelijk van de Overheid wenschen te houden. Het niet verkrijgen van subsidie wijst dus ook voor die scholen in het minst niet op gebrek aan degelijkheid in het gegeven onderwijs.

Ten slotte de vraag, of de Regeering niet een gewaagde stelling heeft bepleit, door den pensioenplicht en daarmede tevens het recht op voordeelen voor de bijzondere onderwijzers af te leiden uit hun gequalificeerde, gediplomeerde positie, met het daaraan inhaerent monopolistisch karakter van hun optreden. Gaarne geef ik toe, dat, wanneer men deze stelling zoo in het algemeen uitsprak, dit zeer zeker zou kunnen leiden tot de bedenkelijke gevolgen, door den geachten afgevaardigde vooral in de

toekomst voorzien. Maar het zij mij veroorloofd, er op te wijzen, dat een zoo algemeene qualificatie ook volstrekt niet door de Regeering in de andere Kamer is voorgestaan. Integendeel, bij het vastknoopen van den pensioenplicht aan die bijzondere positie zijn er drie, ik meen zelfs vier, uitdrukkelijke bedingen gesteld, waaraan moet voldaan worden om aan de qualificatie het gevolg te kunnen verbinden.

Ten aanzien van de quaestie eindelijk, of ten deze de uiterste dwangmiddelen geoorloofd zijn, neemt de Regeering, gelijk bekend, dit standpunt in, dat ten behoeve van de onderwijzers aan niet-gesubsidieerde scholen, die metterdaad tegen de pensioenregeling gemoedsbezwaren mochten hebben, een achterdeur geopend blijft, waardoor zij kunnen ontsnappen en zich aan de pensioenregeling onttrekken, althans zoolang zij verbonden blijven aan niet-gesubsidieerde scholen. Ik wil er thans nog wel aan toevoegen, dat de Regeering het ook daarom niet noodzakelijk heeft geacht, op die achterdeur een slot aan te brengen, omdat het vrijwel in alle kringen van de onderwijzerswereld gebleken is, dat niemand van zins was, van die achterdeur gebruik te maken.

Handelingen, blz. 524—525.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Vening Meinesz merkt op, dat aan de winstgevende scholen, waar het schoolgeld tot boven de *f* 80 is opgevoerd, de middelen ook niet zullen ontbreken om in het pensioen der onderwijzers te voorzien. Ik moet de juistheid dier opmerking erkennen, maar de geachte afgevaardigde verliest uit het oog, dat een onderwijzer op die scholen niet ad vitam wordt benoemd en dat tusschen die scholen en de wèl-gesubsidieerde onderling allerlei mutaties en wisselingen plaats grijpen. Al zou derhalve een instituteur, die geen subsidie geniet, bereid zijn voor de onderwijzers, bij hem in dienst, de polis eener pensioenverzekering te betalen, dan zou dit nog niets baten, zoodra een dergelijk onderwijzer na verloop van zekeren tijd van betrekking verandert. Dan wordt die bereidwilligheid van zijn eersten patroon waardeloos. Diezelfde man zou dan, als hij aan een gesubsidieerde school komt, toch weer korting op zijn traktement krijgen, zonder daaraan evenredige voordeelen te genieten. Bovendien, — en dit weegt nog zwaarder —, wie eenmaal in de Rijkspensioenregeling is opgenomen, zou niet licht overgaan naar een school, waar hij deze aanspraken verliest.

En als nu de geachte afgevaardigde aanvoert: laat het dan zóó gevonden worden, dat de onderwijzers aan die meer gefortuneerde scholen in hun eigen pensioen voorzien, — dan merk ik daartegen op,

dat, al mogen dergelijke instituten in betere conditiën verkeeren, toch het onderwijzend personeel, dat nu eens aan zulk een instituut, dan weder aan een gesubsidieerde school werkzaam is, aan eerstbedoelde school ternauwernood een hooger salaris pleegt te ontvangen dan aan de gesubsidieerde. Men moet een dergelijken onderwijzer dus allerminst als een man in bonis zich voorstellen. Ik kan dan ook niet inzien, dat op de door den geachten afgevaardigde aangegeven wijze het bezwaar ware te ondervangen.

De juistheid der bewering, dat hier toch onmiskenbaar weer een nieuw subsidie wordt gegeven, stem ik volmondig toe. Maar de geachte afgevaardigde zal eveneens moeten toegeven, al kan hij van zijn standpunt zich daarmede niet vereenigen, dat, nu de wet eenmaal de rechtmatigheid der subsidieering heeft erkend, tegen dit nieuwe subsidie ook geen *principieele* bedenking kan bestaan. En is er dan wel een geldige reden denkbaar, waarom het nieuwe subsidie alleen zou verleend worden aan hen, die reeds in het genot van het bestaande, zooveel hoogere subsidie zijn?

Wat ten slotte de achterdeur betreft, het is zeer zeker gemakkelijk, aan dit woord een ongunstige beteekenis te hechten, maar men zal moeten toestemmen, dat een achterdeur dikwijls nuttig kan zijn. De geachte afgevaardigde zal ook wel eens een dankbaar gevoel gehad hebben, dat een zoodanige deur bestond, of maakt hij soms, ook wanneer hij door een dergelijke deur veel gemakkelijker den tuin kan bereiken, toch bij voorkeur van de voordeur gebruik om buiten om te loopen? Ik geloof dan ook niet, dat uit het woord „achterdeur" per se een ongunstige beteekenis is te deduceeren.

Wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat hij in het algemeen niet van achterdeuren houdt, merk ik daartegen op, dat een dergelijke appreciatie er van afhangt, of men zelf al dan niet in een beknelde positie zich bevindt. Niemand houdt van achterdeuren, wanneer de zaken geheel zijn ingericht zooals hij die wenscht, wanneer de regeling volkomen strookt met zijn verlangen. Maar als men komt te leven onder algemeene regelen, die eigen besef en overtuiging min of meer in verdrukking brengen, dan is men al heel blij met een achterdeur.

Mag ik dit met een voorbeeld duidelijk maken? Gelijk de geachte afgevaardigde zal weten, heeft men in Pruisen ten behoeve van den militairen dienst der Doopsgezinden een achterdeur gevonden om de Mennonieten eenigermate te ontheffen van den algemeenen dienstplicht, maar hen anderzijds toch te laten bijdragen tot de algemeene verdediging van het vaderland. Gevoelt nu de geachte afgevaardigde niet, dat de

Mennonieten, in Pruisen gevestigd, wanneer zij werkelijk uit overtuiging nog altoos bezwaar hebben tegen het dragen van wapenen, juist zeer ingenomen zijn met die achterdeur? Zoo is het ook hier. Wanneer een onderwijzer meent, dat, naar zijn theologische opvatting, zulk een zorgen voor de toekomst een ongeoorloofd vooruitloopen is op het bestel der Voorzienigheid, — een overtuiging, die ik niet deel, maar integendeel steeds bestreden heb —, dan staat men voor soortgelijk geval als bij iemand, die meent, dat het voor God niet geoorloofd is, de wapenen te dragen. En doet dan de Regeering verkeerd door zulk een enkeling, zulk een eenling misschien, geen dwang op te leggen, waaraan hij zich niet kan onttrekken? Daarmede wordt echter — zegt de geachte afgevaardigde — volgens de eigen erkentenis der Regeering de *verplichting* toch niet opgeheven en een zich onttrekken aan dien plicht leidt toch tot onaangename gevolgen. Dit laatste, Mijnheer de Voorzitter, — ik wil er tot slot nog op wijzen —, is alleen dàn het geval, als de onderwijzer overgaat naar een gesubsidieerde school; hij heeft het dus zelf in de hand, die niet gewenschte gevolgen van zich af te wenden.

Handelingen, blz. 525.

WETSONTWERP tot wijziging der Provinciale Wet.

VERGADERING VAN 14 JUNI 1905.

Mijnheer de Voorzitter! Het niet onvereenigbaar verklaren van het lidmaatschap van de Tweede Kamer met het lidmaatschap van Gedeputeerde Staten heeft van meet af altoos zijn oorzaak gevonden in de Grondwet, gelijk de heer Van Wassenaer van Rosande met beroep op de stukken heeft opgemerkt. De Grondwet regelt de incompatibiliteiten met het lidmaatschap der Tweede Kamer en het gaat daarom niet aan, langs dezen weg er een nieuwe bij te voegen.

Daarmede is de quaestie gereduceerd tot een practische vraag, deze namelijk, of de Staten van de provinciën goed doen met leden van de Tweede Kamer, die leden van de Staten zijn, ook in het college van Gedeputeerde Staten te plaatsen, of ook, indien zij leden van de Tweede Kamer zijn geworden na aanneming van het lidmaatschap van Gedeputeerde Staten, hen bij aftreding uit die laatste betrekking er in te herkiezen. Die practische vraag vindt gemeenlijk haar oplossing in de verschillende krachten, waarover de personen, die in aanmerking komen, beschikken. De geachte afgevaardigde heeft reeds zelf opgemerkt, dat hij het in Zuid-Holland nog wel mogelijk zou achten. Nu behoef ik hem wel niet te zeggen, hoe ook in de Tweede Kamer jarenlang leden van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland hebben gezeten, over wie nooit klachte gevallen is, zoomin wat betreft het niet gereedelijk opkomen ter vergadering in de Tweede Kamer als wat betreft hun niet genoegzaam presteeren in hun qualiteit van lid van Gedeputeerde Staten.

Komt men nu eenmaal op practisch terrein, dan zou ik voorts den geachten afgevaardigde willen vragen: is de afstand met den trein naar Haarlem nu zoo groot, dat men zou moeten zeggen, dat wat mogelijk is voor Zuid-Holland de facto onmogelijk zou zijn voor iemand, die in Haarlem als lid van Gedeputeerde Staten moet werken? Wanneer men spreekt van Groningen of Limburg, dan zal men moeten erkennen, dat men daar te staan komt voor wat bijna een onmogelijkheid is. Of het goed zou zijn om, wanneer het tot een nadere regeling in deze toegekomen zal zijn, theoretisch een scheiding in te voeren, waardoor de vereeniging van beide ambten voor het eene college van Gedeputeerde Staten wèl geoorloofd zal zijn en voor het andere niet, bewijfel ik intusschen.

De geheele rede van den geachten afgevaardigde komt feitelijk hierop neder, dat hij een sententia declaratoria heeft willen geven, opdat, waar deze quaestie in het vervolg aan de orde mocht komen, door zijn stem in de richting zou zijn gewezen van het scheiden der twee betrekkingen van elkander. Welnu, zijn rede zal, zoo opgevat en bedoeld, niet nalaten haar werking te doen, al bestaat er, voor mij althans, geen reden om van deze plaats mij over dit punt nader uit te laten.

De geachte afgevaardigde uit Limburg, de heer Regout, heeft aan de Regeering een woord van dank gebracht daarvoor, dat zij niet ongenegen is gebleken om in gemeen overleg met de Tweede Kamer de zaakrijke opmerkingen van Gedeputeerde Staten van Limburg tot haar recht te doen komen en voor een groot gedeelte aan hun verlangen te voldoen. Het zij mij vergund, dat woord van dank te reciproceeren met een woord van dank mijnerzijds voor de activiteit van Gedeputeerde Staten van Limburg, welke er toe heeft bijgedragen om het ontwerp te verbeteren.

De geachte afgevaardigde heeft verder een opmerking gemaakt over het verstrekken van subsidiën aan gemeenten en provinciën. Hij heeft dit gemotiveerd met de zeer juiste opmerking, dat de kas van het Rijk niet gevuld wordt door buiten de provinciën wonende personen, maar door de ingezetenen van het land, die dus zelf in de provinciën te huis behooren, zoodat metterdaad het verstrekken van eenig aanmerkelijk subsidie aan de eene provincie, niet op voet van gelijkheid met hetgeen verstrekt wordt aan de andere provincie, zoo zou kunnen worden voorgesteld, alsof het Rijk uit de minder bedeelde provinciën het geld nam om het aan de anderen te geven, welke opmerking dan geldt èn voor de provincie èn voor de gemeente.

Wat in de andere Kamer door mij over de mogelijkheid is gezegd, dat wellicht later tot het verstrekken van subsidie aan eenige provincie zal moeten worden overgegaan, stond naast de opmerking, dat men de oplossing voor zoodanige in moeilijkheid verkeerende provincie ook zou kunnen vinden door een deel van de provinciale lasten op het Rijk over te brengen, maar dit is in geen geval anders bedoeld dan dat vooraf zou zijn aan te toonen, dat die provincie buiten eigen schuld in zoodanig exceptioneelen toestand geraakte en dus bijzondere omstandigheden het nemen van een buitengewonen maatregel rechtvaardigen.

Het algemeene denkbeeld van den heer Regout neem ik dus gaarne over; het gaat niet aan om meer en meer uit het centrale punt geld te strooien naar de verschillende provinciën of gemeenten, omdat dit niet anders is dan financieel zelfbedrog, wijl het altijd hierop nederkomt, dat

de eene provincie of de eene gemeente voor de andere moet betalen.

De heer Van der Feltz heeft de opmerking gemaakt, dat in dit wetsontwerp ten onrechte niet is opgenomen een bepaling om rechtskracht toe te kennen aan de liggers der wegen. In de Memorie van antwoord heb ik reeds gezegd, dat deze zaak van te ingewikkelde natuur is dan dat men ze met een enkele vage bepaling in de Provinciale Wet tot afdoening kan brengen. De herinnering van den geachten afgevaardigde aan den stand der zaak heeft, dunkt mij, die opmerking van de Regeering meer bevestigd dan verzwakt.

Wanneer men metterdaad had te doen met wegen, ten aanzien van elk van welke een titel als zoodanig zou kunnen worden voorgelegd, een titel, waarop de rechter recht kon spreken, zoodat door den burgerlijken rechter de zaak kon worden afgedaan, dan zou de wijziging door een kleine bijvoeging hebben kunnen plaats vinden. Maar zoo ligt de zaak niet. Administratief kan de Regeering deze zaak niet tot oplossing brengen, omdat de burgerlijke rechter meer dan eens getoond heeft, wat de quaestie van openbaarheid betreft, die te beschouwen als te behooren tot zijn eigen kennisneming. Zoolang dit zoo is, kan de administratieve macht de grondwettige bepaling in dit opzicht niet ter zijde schuiven. Het zou dus zoo geregeld moeten worden, dat het dubium voor den rechter wegviel. En juist dat gaat niet in een korte bepaling.

Wel geef ik gaarne toe, dat vooral voor de provinciën in het Noorden het niet alleen gewenscht, maar bijna noodzakelijk is, dat deze zaak tot een oplossing komt. Maar dan moet er een oplossing komen, die werkelijk uit de moeilijkheid uithelpt. En die oplossing meent de Regeering niet te kunnen vinden in de Provinciale Wet. Het geven van een oplossing berust, naar het oordeel van de Regeering, niet bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, maar bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. De waterstaatscommissie, wier rapport dienaangaande wordt ingewacht, heeft deze zaak dan ook reeds ter hand genomen, en mijn geachte ambtgenoot voor Waterstaat heeft mij bericht, dat deze aangelegenheid van uit zijn Departement bij de Staten-Generaal zal worden aangebracht.

De heer Van der Feltz heeft, evenals de heer Sickenga, bedenkingen geopperd tegen het wegnemen van de incompatibiliteit van geestelijken en bedienaren van den godsdienst. De geachte afgevaardigden waren het er beiden met de Regeering over eens, dat men zoowel bij geestelijken en bedienaren van den godsdienst als bij degenen, die deze qualiteit niet bezitten, kan vinden kundige en niet kundige menschen. Of nu de administratieve kundigheden in den regel bij geestelijken

en bedienaren van den godsdienst geacht mogen worden te behooren tot dat speciale terrein van studie, waarin zij buitengemeene vorderingen hebben gemaakt, betwijfel ik, maar men kan dit evenmin van alle juristen zeggen, noch van zoo menig ander burger, op wiens verkiesbaarheid voor deze betrekking nooit de minste captie is gemaakt. Men moet ook hier de quaestie zuiver stellen. Men heeft niets te maken met de vraag, of de bediening van een kerkelijke betrekking er onder lijden zou; daarvoor heeft de Staat niet te waken, doch de Kerk, evenmin als de Staat er voor te waken heeft, dat een ander burger, een landbouwer of een magazijnhouder, als hij gekozen wordt in de Staten, zijn hofstede of zijn magazijn niet verwaarloost; de familie kan daarvoor zorgen, maar den Staat gaat dit niet aan. Zoo is het ook niet uit te maken bij de wet, of iemand voor administratief rechter geschikt is. Dit moet beoordeeld worden door hen, die de keuze doen; deze zullen er de onkundigen buiten houden en de kundigen toelaten. Dat er onder de geestelijken zeer kundige mannen zoowel op staatkundig en administratief als op ander terrein zijn, gaven de heeren toe. Men weet, dat door geestelijken zelfs geheele Staten gesticht zijn; ik herinner aan William Penn, den stichter van Pennsylvanië, een Staat, die nog altijd onder de Amerikaansche Staten behoort tot de Staten met de beste historie en de schoonste origine.

De vraag, die hier gesteld moet worden, als men historisch juist wil zijn, is deze: waar heeft de vroegere uitsluiting op berust? Wat is daarvan de *causa movens* geweest? Buiten kijf is de *causa movens* van deze *civil disability* geweest, dat men wilde beletten, dat door geestelijken of bedienaren van den godsdienst zekere invloeden van de Kerk in de politiek zouden worden overgebracht. Dit is een standpunt en op dit standpunt heeft men vroeger gestaan; ook was het in de Grondwet opgenomen. Thans echter is dit standpunt uit de Grondwet weggenomen. Men heeft erkend, dat het tegenwoordig niet meer is vol te houden. Welnu, als de grondwetgever dat standpunt verlaten heeft, gaat het dan aan, in organieke wetten het te blijven handhaven? Daarop kan m. i. slechts ontkennend worden geantwoord. Wat overigens de bedenking aangaat, dat door de opheffing van de incompatibiliteit de keuze voor de staten allicht een nog sterker politiek karakter zou erlangen, zoo geloof ik niet, dat dit mogelijk is. Het komt mij voor, voor zoover ik het land ken en ook de jongste provinciale verkiezingen heb nagegaan, zooals zij door de verschillende partijen zijn opgevat, dat die verkiezingen reeds voor 100 pct. politiek zijn en dat er dus niets meer bij kan.

De geachte afgevaardigde, de heer Dojes, heeft een exceptioneele positie van de provincie Groningen ter sprake gebracht. Hij heeft reeds eenigszins een verklaring zoeken te geven, hoe Groningen in dezen exceptioneelen toestand gekomen was. Veel wat in andere provinciën, zoo niet geheel, dan toch gedeeltelijk, van Rijkswege was aangelegd, was in het Noorden — zoo meen ik zijn bedoeling verstaan te hebben — in de jaren, toen men in Den Haag de provinciën, die aan de uiterste grens gelegen waren, verwaarloosde, meest door de provincie zelf aangelegd en bekostigd. Hij heeft gezegd, dat dit wat Groningen betreft vooral ten opzichte van de kanalen geldt. Mag ik er echter aan herinneren, dat dit, wat de wegen betreft, Noord-Brabant in geen mindere mate geldt? Noord-Brabant heeft door de bekende paardenbelasting getracht, de onkosten voor zich zelf binnen te krijgen. Maar al dank ik den heer Dojes voor de waardeerende woorden, die hij heeft gewijd aan hetgeen door mij in de Tweede Kamer is gesproken, het is toch zaak, te waken voor misverstand. De strekking van mijn woorden is niet geweest om te zeggen, dat, indien een provincie aantoonde, in bijzondere ongelegenheid te zijn, ik mijnerzijds terstond bereid zou zijn, die provincie te helpen. Dit zal altoos getoetst moeten worden aan hetgeen plaats heeft gehad in de overige provinciën, in zoover kan worden aangetoond, dat het Rijk, wat de provinciën betreft, lasten op zich heeft genomen, die in Groningen of andere provinciën exclusief op de provnicie rusten, en men historisch aantoont, dat dit niet is gepaard gegaan met ruiling van andere lasten of vergoeding. Dan, maar ook dan eerst, zal de vraag in aanmerking kunnen komen, of die provincie niet met de andere op één leest behoort te worden geschoeid.

Ik geef toe, dat in Groningen vrijwel de grens van het „taillable" is bereikt. Wanneer men ziet, wat op het gebouwd en ongebouwd en op het personeel nu reeds aan opcenten wordt geheven, voelt men, dat men een limite gaat bereiken, die men niet kan overschrijden zonder veelal de opbrengst van de belasting te doen dalen door achteruitgang van zaken of door vertrek naar elders. Ik meen dus, dat van de zijde der Regeering, gelijk ik in de Tweede Kamer heb aangestipt, het standpunt moet blijven worden ingenomen, dat niet ter wille van een enkele provincie het belastinggebied van alle provinciën zoo kon worden uitgezet, dat ook die meest bedreigde en belaste provincie in de opbrengsten zou kunnen zwemmen. De meest bezwaarde en belaste provincie nadert vrijwel de grens, die nu gesteld is in dit ontwerp, een grens; die voor al de overige provinciën ruim genoeg is. Friesland, Drente, Limburg, ook Zeeland misschien, naderen de grens van verre, maar als men de andere

provinciën neemt, zal men toegeven, dat hetgeen thans mogelijk wordt gemaakt zoo veel meer is dan nu reeds mogelijk is, dat zij in jaren niet aan die grens toe zullen zijn. Die limite zoo ver te gaan verschuiven, dat ook Groningen een vrij veld en een onbeperkte ruimte voor zich heeft, zou geen wijze van wetgeving zijn. De grens kon dan ook niet anders gesteld worden dan zoo, dat Groningen ze vrij dicht naderde. Ik zeg nu niet, dat, indien de nood aan den man komt, hierin niet, hetzij langs den weg van Rijkssubsidie, hetzij door overneming van provinciale lasten door het Rijk, kan worden voorzien, maar wijs er op, dat dit niet anders kan dan onder de beperking, dat de vergelijking met hetgeen in andere provinciën vroeger geschied is en nu bestaat daarbij als maatstaf zal moeten dienen.

De geachte afgevaardigden, de heeren Sickenga en Havelaar, hebben een woord gesproken over het in het ontwerp voorkomende voorstel om voor de provinciën de mogelijkheid te scheppen, opcenten te heffen op de hoofdsom der vermogens- en bedrijfsbelasting. De heer Havelaar heeft vooral den nadruk gelegd op de formeele vraag, of men daartoe gerechtigd is na de gemaakte afspraak. Soortgelijke afspraken bij het behandelen van een wet, afspraken, waardoor dan, gelijk de geachte afgevaardigde, de heer Havelaar, deed uitkomen, stemmen voor die wet zouden zijn gewonnen, zijn nooit geweest van buitengewoon sterk gestel. Zulke afspraken kunnen nooit iemand anders binden dan den Minister van het oogenblik. Natuurlijk zou de heer Pierson, die als Minister van Financiën die verklaring heeft afgelegd, zijnerzijds er nooit toe gekomen zijn, dit voorstel te doen; maar om aan zulke afspraken zooveel kracht te willen toekennen, dat ook opvolgende Kabinetten daardoor in hun vrijheid van handelen zouden zijn belemmerd, dat gaat te ver. Men kan hoogstens zeggen, dat een volgend Kabinet de afspraak niet mag verwaarloozen dan in de uiterste noodzakelijkheid.

Voorts zeide de geachte afgevaardigde, dat de geheimhouding gevaar liep. Hij heeft kunnen hooren, hoe in deze Kamer reeds uitgesproken is, dat niet ieder voor die geheimhouding zoo bang zou zijn. Wanneer de geachte afgevaardigde, die deze geheimhouding aanbeval, als Minister van Binnenlandsche Zaken hier plaats mocht nemen, zou hij waarschijnlijk met den heer Havelaar op dit punt dan ook in conflict komen. Thans daarentegen is voor dit conflict geen vrees, daar de geachte afgevaardigde heeft kunnen zien, dat op dit oogenblik die geheimhouding niet het minste gevaar loopt.

Wat de zaak zelf betreft, heeft men alleen te vragen: is er nood-

zakelijkheid? De Regeering heeft zich afgevraagd: hoe heeft zich historisch het belastinggebied der provinciën gevormd? Er heeft geen dwang bestaan. Onder de thans geldende wet kon elke provincie — altijd onder goedkeuring van de wet — doen wat zij wilde. Vraagt men nu: is er groote vindingrijkheid gebleken om in eene provincie belastingen uit te denken, waarop de andere provincie niet bedacht was, dan komt aan Noord-Brabant de eer toe der paardenbelasting en aan Limburg die der hondenbelasting, terwijl in Groningen indertijd gesproken is over een inkomstenbelasting, welke al zeer nabij kwam aan hetgeen hier wordt voorgesteld. Maar overigens heeft men nergens nieuwe objecten van belastingen kunnen opsporen, en toen aan de andere zijde van het Binnenhof dit punt zeer in den breede werd ter sprake gebracht en ik mij veroorloofde te vragen aan hen, die met dit voorstel niet waren ingenomen, of zij dan een ander belastingobject wisten, werd er geantwoord: het vee. Maar zij, die dit antwoordden, voelden hiervóór zelf zoo weinig, dat zij, toen ik vroeg, of zij dit meenden, terstond zeiden, dat zij dit zelven allerminst zouden voorstellen. Er bleef alzoo niets over, en de Regeering ontving op de vraag: is een andere belasting bekend? niet dan een ontkennend antwoord.

Bij dien stand van zaken waren er slechts twee middelen om het provinciaal belastinggebied uit tebreiden: òf toe te staan steeds hoogere heffing van opcenten op de grond- en personeele belastingen, òf deze nieuwe belasting daarnaast te plaatsen. Aan het opdrijven in het eindelooze van het aantal opcenten viel niet te denken. Er moest dus een nieuwe belasting naast worden geplaatst. Er was nu aan de Regeering geen andere bekend en daarin lag de noodzakelijkheid. Doch waar alzoo de noodzakelijkheid er toe geleid heeft om de opcenten op de hoofdsom van de vermogens- en bedrijfsbelastingen op te nemen, daar is anderzijds gedaan wat kon gedaan worden om die zooveel opcenten mogelijk te beperken.

Er is bepaald, dat de opcenten nooit meer dan 20 mogen bedragen en nooit meer dan de helft van de opcenten op het personeel. Er is dus met alle gematigdheid te werk gegaan. Er is geen weg zelfs opengelaten voor misbruik, wat door sommigen in de andere Kamer wel werd gewenscht. Wanneeer men desniettemin toch ook hier aanmerking maken wilde, dan had men die vergezeld moeten laten gaan van een aanwijzing, op wat wijze de zaak dan ware te vinden geweest. En wanneer men, bedenking makende tegen hetgeen de Regeering hier voorstelt, zelf niet kan aantoonen, dat geen verruiming van belastinggebied noodzakelijk was, en ook geen ander middel aan de hand weet te doen, dan meen ik, dat het voorstel der Regeering daarin zijn genoegzame rechtvaardiging vindt.

Ik meen hiermede de opmerkingen van de verschillende sprekers beantwoord te hebben. Mij rest alleen nog dank te zeggen voor de welwillende en waardeerende wijze, waarop dit wetsvoorstel van onderscheidene zijden in deze Kamer is besproken.

Handelingen, blz. 554—556.

INHOUD.

TWEEDE KAMER.

ZITTING 1904—1905.

EERSTE KAMER.

Zitting 1901—1902.

Zitting 1902—1903.

ZITTING 1903—1904.

ZITTING 1904—1905.

